श्री भविष्यमहापुराणम्

THE BHAVIṢYAMAHĀPURĀṆAM

श्रीभविष्यमहापुराणम्

THE BHAVIṢYA MAHĀPURĀṆAM

महापुराणम्

१. ब्रह्ममहापुराणम्
२. पद्ममहापुराणम्
३. विष्णुमहापुराणम्
४. शिवमहापुराणम्
५. भागवतमहापुराणम्
६. नारदीयमहापुराणम्
७. मार्कण्डेयमहापुराणम्
८. अग्निमहापुराणम्
९. भविष्यमहापुराणम्
१०. ब्रह्मवैवर्तमहापुराणम्
११. लिंगमहापुराणम्
१२. वाराहमहापुराणम्
१३. स्कन्दमहापुराणम्
१४. वामनमहापुराणम्
१५. कूर्ममहापुराणम्
१६. मत्स्यमहापुराणम्
१७. गरुडमहापुराणम्
१८. ब्रह्माण्डमहापुराणम्
१९. वायुमहापुराणम्

विष्णुधर्मोत्तर पुराण : : वासुकी पुराण : : हरिवंश पुराण : : देवीभागवत

खेमराज श्रीकृष्णदासेन सम्पादितस्य मुम्बई श्री वेंकटेश्वरस्टीम मुद्रणालयेन प्रकाशितस्य पुनर्मुद्रणम्

श्रीभविष्यमहापुराणम्

THE BHAVIṢYAMAHĀPURĀṆAM

द्वितीय भाग [१. प्रतिसर्ग पर्व (चार खण्डों में) २. उत्तर पर्व]

दिल्ली विश्वविद्यालयस्थ हिन्दूमहाविद्यालयस्य डा० राजेन्द्रनाथशर्मणा
भूमिका पाठशोधनाभ्यां परिष्कृतम्
नागशरणसिंहसम्पादितश्लोकानुक्रमण्या सहितं

NAG PUBLISHERS
11 A/U.A. (POST OFFICE BUILDING) JAWAHARNAGAR, DELHI-7.

(This publication has been brought out with the financial assistance from the Government of India, Ministry of Education and Culture)

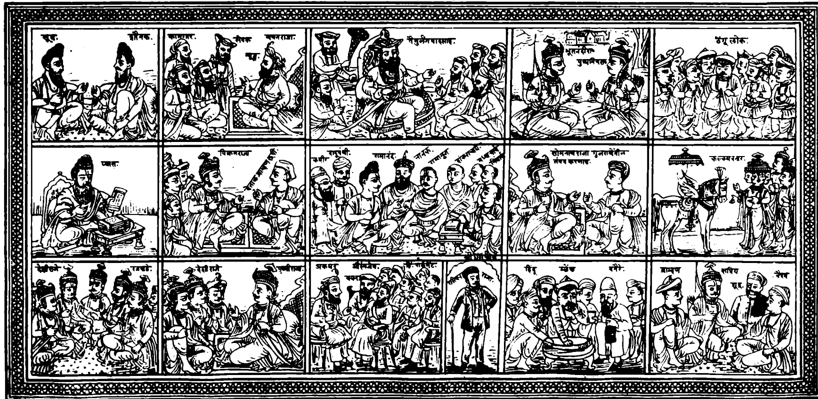
(If any defect is found in this volume please return the copy per V.P.P. for postage to the Publisher for free exchange)

1. 11A/U.A. (Post Office Bldg.) JAWAHARNAGAR, DELHI-7
2. 8A/U.A. 3, JAWAHARNAGAR, DELHI-110007
3. JALALPURMAFI (Chunar, Mirzapur), U.P.

Introduction, Text, Textual Corrections and Verse-Index
1984
PRICE : Rs. 120.00 for complete set of 3 vols.

(PRINTED IN INDIA)
Published by Nag Sharan Singh for Nag Publishers, Jawahar Nagar, Delhi-7
Text printed at Gian Offset Printers, 308/2, Shahzada Bagh, Dayabasti Delhi-35
and Verse Index at Amar Printing Press, 8/25, Vijay Nagar, Delhi-9

अथ श्रीभविष्यमहापुराणे तृतीयं प्रतिसर्गपर्व प्रारभ्यते

शौनक.
ठगू लोक.
व्यास.
विक्रमराजा
रामानंद.
नानक.
रामानुज.
शंकराचार्य.
सोमनाथराजा गुजराथेंतील
संवद करणार.
देशीराजे
अकबर.
हिंदू
म्लेंछ
वगैरे.
ब्राह्मण
क्षत्रिय
शूद्र.
वैश्य

॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ॥ देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥१॥ ॥ शौनक उवाच ॥ ॥
भविष्याख्ये महाकल्पे ब्रह्मायुषि परार्द्धके ॥ प्रथमेऽब्देह्नि तृतीये प्राप्ते वैवस्वतेऽन्तरे ॥ १ ॥ अष्टाविंशे सत्ययुगे के राजानोऽभवन्मुने ॥ तेषां
राज्यस्य वर्षाणि तन्मे वद विचक्षण ॥ २ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ कल्पाख्ये श्वेतवाराहे ब्रह्माब्दस्य दिनत्रये ॥ प्राप्ते सप्तमुहूर्ते च मनुर्वैवस्व
तोऽभवत ॥ ३ ॥ स तस्वा सरयूतीरे तपो दिव्यं शतं समाः ॥ तच्छिक्कातोऽभवत्पुत्र इक्ष्वाकुः स महीपतिः ॥ ४ ॥ ब्रह्मणो वरदानेन दिव्यं यानं
स आप्तवान् ॥ नारायणं पूजयित्वा हरौ राज्यं निवेद्य च ॥ ५ ॥ षट्त्रिंशच्च सहस्राणामब्दं राज्यं तदाऽकरोत् ॥ तस्माज्जातो विकुक्षिश्च शतहीनं
तदब्दकम् ॥६॥ राज्यं कृत्वा दिवं यातस्तस्माज्जातो रिपुंजयः ॥ शतहीनं कृतं राज्यं तत्ककुत्स्थसुतः स्मृतः ॥७॥ शतहीनं कृतं राज्यं ततोऽनेनास
आत्मजः ॥ शतहीनं कृतं राज्यं तस्माज्जातो नृपः पृथुः ॥ ८ ॥ शतहीनं कृतं राज्यं विष्वगश्वश्च तत्सुतः ॥ शतहीनं कृतं राज्यं तस्मादार्द्रो
नृपोऽभवत् ॥ ९ ॥ शतहीनं कृतं राज्यं भद्राश्वस्तत्सुतोऽभवत् ॥ शतहीनं कृतं राज्यं युवनाश्वस्तु तत्सुतः ॥ १० ॥ शतहीनं कृतं राज्यं श्रवस्थ
स्तत्सुतोऽभवत् ॥ सत्यपादश्च संजातः प्रथमो भारतेऽन्तरे ॥ ११ ॥ उदयादस्तपर्यंतं तैर्नृपैर्भूमिमंडलम् ॥ भुक्तं नीतिपरैर्देवैः श्रवस्थेन तु भूतले ॥
शतहीनं कृतं राज्यं बृहदश्वस्ततोऽभवत् ॥ १२ ॥ शतहीनं कृतं राज्यं तस्मात्कुवलयाश्वकः ॥ शतहीनं कृतं राज्यं दृढाश्वस्तत्सुतोऽभवत् ॥ १३ ॥
सहस्रहीनं राज्यं तत्तस्मात्पुत्रो निकुंभकः ॥ सहस्रहीनं राज्यं तत्संकटाश्वस्तु तत्सुतः ॥ १४ ॥ सहस्रहीनं राज्यं तत्तस्माज्जातः प्रसेनजित् ॥
सहस्रहीनं राज्यं तद्रवणाश्वस्तु तत्सुतः ॥ १५ ॥ सहस्रहीनं राज्यं तन्मांधाता तत्सुतोऽभवत् ॥ शतहीनं कृतं राज्यं पुरुकुत्सस्तु तत्सुतः ॥ १६ ॥
शतहीनं कृतं राज्यं त्रिशदश्वस्तु तत्सुतः ॥ रथे यस्य स्मृता वाहा वाजिनस्त्रिशतो वराः ॥ १७ ॥ अनरण्यस्ततो जातो ह्यष्टाविंशत्सहस्रकम् ॥
राज्यं द्वितीयचरणे स्मृतं सत्ययुगस्य वै ॥ १८ ॥ पृषदश्वस्ततो जातो राज्यं षष्ठसहस्रकम् ॥ तदब्दं भूतले कृत्वा पितृलोकमुपाययौ ॥ १९ ॥
हर्यश्वस्तु ततो जातो विष्णुभक्तकुले नृपः ॥ सहस्रहीनं राज्यं तत्तत्सुतो वसुमान्स्मृतः ॥ २० ॥ सहस्रहीनं राज्यं तत्त्रिधन्वा तनयस्ततः ॥ सह
स्रहीनं राज्यं तत्तेन राज्ञा च सत्कृतम् ॥ २१ ॥ सत्यपादः समाप्तोऽयं द्वितीयो भारतेऽन्तरे ॥ त्रिधन्वनश्च नृपतेस्त्र्यारुण्यस्तु वै सुतः ॥ २२ ॥
सहस्रहीनं राज्यं तत्कृत्वा स्वर्गमुपाययौ ॥ तस्माज्जातस्त्रिशंकुश्च राज्यं वर्षसहस्रकम् ॥ २३ ॥ छद्मना हीनतां जातो हरिश्चंद्रस्तु तत्सुतः ॥

१ भेद-२० प० । २ 'शतहीनम्, सहस्रहीनम्', इत्यनेन प्रतिस्थानतः 'षट्त्रिंशच्च सहस्राणाम्' इत्यारभ्यानुक्रमेण हीनत्वं ज्ञेयम् ।

राज्यं विंशत्सहस्रं च रोहितो नाम तत्सुतः ॥ २४ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं हारीतस्तनयोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं चंचुभूपश्च तत्सुतः ॥ २५ ॥ पितुस्तुल्यं हि राज्यं तद्विजयो नाम तत्सुतः ॥ पितुस्तुल्यं हि राज्यं तद्रुरूकस्तनयस्ततः ॥ २६ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं सगरस्तनयोऽभवत् ॥ भूपाश्च बाहुसेनान्ता वैष्णवाः परिकीर्तिताः॥२७॥ राज्यमानं कृतं सम्यग्भूपैर्वैवस्वतादिभिः ॥ मणिस्वर्णसमृद्धिश्च बह्वन्नं बहुदुग्धकम् ॥ २८ ॥ पूर्णो धर्मस्तदा भूम्यां मुने सत्ययुगस्य वै ॥ तृतीयचरणे मध्ये सगरो नाम भूपतिः ॥ २९ ॥ शिवभक्तः सदाचारस्तत्पुत्राः सागराः स्मृताः ॥ त्रिंशत्सहस्रवर्षं तद्राज्यं वै मुनिभिः स्मृतम् ॥ ३० ॥ नष्टेषु सागरेष्वेवमसमञ्जस आत्मजः ॥ शतहीनं कृतं राज्यमंशुमांस्तत्सुतोऽभवत् ॥३१॥ शतहीनं कृतं राज्यं दिलीपस्तत्सुतोऽभवत् ॥ शतहीनं कृतं राज्यं तस्माज्जातो भागीरथः ॥३२॥ शतहीनं कृतं राज्यं श्रुतसेनस्ततोऽभवत् ॥ शतहीनं कृतं राज्यं नाभागस्तनयस्ततः ॥३३॥ शतहीनं कृतं राज्यमम्बरीषस्ततोऽभवत् ॥ शैवाः षट् श्रुतसेनान्ता नाभागो वैष्णवो नृपः ॥ ३४ ॥ सत्यपादः समाप्तोऽयं तृतीयो भारतेंतरे ॥ अंबरीषेण भूपेन शतहीनं कृतं पदम् ॥ ३५ ॥ चतुर्थे चरणे तस्य चाष्टादशसहस्रकम् ॥ अब्दं राज्यं शुभं ज्ञातं कर्मभूम्यां च भारते ॥ ३६ ॥ एकोनत्रिंशद्वर्षाणि राज्यं तत्त्रिंशतानि च ॥ शतहीनं कृतं राज्यं सिंधुद्वीपोऽम्बरीषजः ॥ ३७ ॥ शतहीनं कृतं राज्यमयुताश्वस्ततोऽभवत् ॥ शतहीनं कृतं राज्यमृतुपर्णस्तु तत्सुतः ॥ ३८ ॥ शतहीनं कृतं राज्यं सर्वकामो नृपस्ततः ॥ शतहीनं कृतं राज्यं नृपः कल्माषपादकः ॥ ३९ ॥ शतहीनं कृतं राज्यं सुदासस्तनयोऽभवत् ॥ तस्मादशमकश्चैव मदयन्त्या वशिष्ठजः ॥ ४० ॥ शतहीनं कृतं राज्यं हरिवर्मा ततोऽभवत् ॥ सप्त भूपाः सुदासान्ता वैष्णवाः परिकीर्तिताः ॥४१॥ गुरुशापात्तु सौदासो राज्याङ्गं गुरवेऽर्पयत् ॥ गोकर्णलिंगभक्तश्च शैवः समय उच्यते ॥ ४२ ॥ हरिवर्मा शमकजो वैश्यवत्साधुपूजकः ॥ ऊनत्रिंशत्सहस्राणि तथा सप्तशतानि वै ॥ ४३ ॥ हरिवर्माऽकरोद्राज्यं तस्माद्दशरथोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्माद्दिल्लीवयस्सुतः ॥ ४४ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं भूपो विश्वासहस्ततः ॥ राज्यं दशसहस्रं तन्नियज्ञः प्राकृतो नृपः ॥ ४५ ॥ तदधर्मप्रतापेन ह्यनावृष्टिस्तदाऽभवत् ॥ शतवर्षमनावृष्टिस्सर्वराज्यं व्यनाशयत् ॥ ४६ ॥ यज्ञं कृत्वा वशिष्ठस्तु राज्ञीवचनतत्परः ॥ यज्ञात्खट्वांग उत्पन्नः खट्वांगं शस्त्रमुद्वहन् ॥ ४७ ॥ इन्द्रसाहाय्यमगमद्राज्यं त्रिंशत्सहस्रकम् ॥ कृत्वा तत्र वरं लब्ध्वा देवेभ्यो मुक्तितां गतः ॥ ४८ ॥ खट्वांगाद्दीर्घबाहुश्च राज्यं विंशत्सहस्रकम् ॥ तस्मात्सुदर्शनो जातो देवीपूजनतत्परः ॥ ४९ ॥ वैष्णवा दाशरथ्यं तास्त्रयो विख्यातसद्बलाः ॥ खट्वांगो दीर्घबाहुश्च वैष्णवौ

परिकीर्तितौ ॥ ५० ॥ सुदर्शनो महाप्राज्ञः काशीराजसुतां नृपः ॥ उदूह्य भूपतीञ्जित्वा देवीसेवाप्रसादतः ॥ ५१ ॥ राज्यं भरतखण्डान्त
मदधद्धर्मतो नृपः ॥ वर्षपञ्चसहस्राणि राज्यं चक्रे स भूपतिः ॥ ५२ ॥ स्वप्नमध्ये वचः प्रोक्तं महाकाल्या नृपाय वै ॥ वत्स त्वं प्रियया सार्द्धं
वशिष्ठादिभिरन्वितः ॥ ५३ ॥ हिमालयं गिरिं प्राप्य वासं कुरु महामते ॥ महावायुप्रभावेन क्षयो भरतखंडके ॥ ५४ ॥ रत्नाकरः पश्चिमोऽब्धि
स्तस्य द्वीपाः क्षयं गताः ॥ महोदधिः पूर्वतोऽब्धिस्तस्य द्वीपाः क्षयं गताः ॥ ५५ ॥ वाडवोऽब्धिर्दक्षिणे च तस्य द्वीपाः क्षयं गताः ॥ हिमाब्धिरु
त्तरे तस्य सगरैः खनितो हि सः ॥ ५६ ॥ ये द्वीपास्तु सुविख्यातास्तेऽपि सर्वे लयं गताः ॥ भारतो वर्ष एवासौ वत्सरे सप्तमेऽहनि ॥ ५७ ॥
सजीवः प्रलयं यायात्तस्मात्त्वं जीवितो भव ॥ तथेति मत्वा स नृपः पर्वतं वै हिमालयम् ॥ ५८ ॥ प्राप्तवान्मुख्यभूपैश्च मुख्यवैश्यैर्द्विजैः सह ॥
पञ्चवर्षप्रमाणेन वायुस्तेजःक्रमाज्जलम् ॥ ५९ ॥ शर्करा च महीं प्राप्तास्ततो जीवाः क्षयं गताः ॥ पंचवर्षमिते काले जलं जाता वसुंधरा ॥६०॥
शांतो भूत्वा पुनर्वायुर्जलं सर्वमशोषयत् ॥ दशवर्षान्तरे भूमिः स्थली भूत्वा प्रदृश्यते ॥ ६१ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि
चतुर्युगखंडापरपर्याये कृतयुगभूपाख्यानं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ वैशाखशुक्लपक्षे तु तृतीयागुरुवासरे ॥
सुदर्शनो जनैः सार्द्धमयोध्यामगमत्पुनः ॥ १ ॥ मायादेवीप्रभावेण पुरं सर्वं मनोहरम् ॥ महावृद्धियुतं प्राप्तं बह्वन्नं सर्वरत्नकम् ॥ २ ॥ दशवर्ष
सहस्राणि राज्यं कृत्वा सुदर्शनः ॥ प्राप्तवाञ्छाश्वतं लोकं दिलीपस्तत्सुतोऽभवत् ॥ ३ ॥ नन्दिनीवरदानेन तत्पुत्रो रघुरुत्तमः ॥ दशवर्षसहस्राणि
दिलीपो राज्यसत्कृतः ॥ ४ ॥ राज्यं कृतं च रघुणा दिलीपान्ते पितुस्समम् ॥ रघुवंशस्ततः ख्यातस्त्रेतायां भृगुनन्दन ॥ ५ ॥ विप्रस्य वर
दानेन तत्पुत्रोऽज इति स्मृतः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्माद्दशरथोऽभवत् ॥ ६ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्माद्रामो हरिः स्वयम् ॥ एकादश
सहस्राणि रामराज्यं प्रकीर्तितम् ॥ ७ ॥ तस्य पुत्रः कुशो नाम राज्यं दशसहस्रकम् ॥ अतिथिर्नाम तत्पुत्रः कृतं राज्यं पितुः समम् ॥ ८ ॥ निष
न्धो नाम तत्पुत्रः कृतं राज्यं पितुस्समम् ॥ तस्माज्जातो नलो नाम त्रेतायां शक्तिपूजकः ॥९॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्मान्नाभः सुतोऽभवत् ॥
पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं पुंडरीकः सुतोऽभवत् ॥ १० ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं क्षेमधन्वा तु तत्सुतः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं द्वारको नाम तत्सुतः
॥ ११ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्माज्जातो ह्यहीनजः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं कुरुर्नाम सुतस्ततः ॥१२॥ कुरुक्षेत्रं कृतं तेन त्रेतायां शतयो
जनम् ॥ त्रेतापादस्समाप्तोऽयं प्रथमो भारतेऽन्तरे ॥ १३ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं पारियात्रः सुतोऽभवत ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं दलशलस्सुत

स्ततः ॥ १४ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं छद्मकारी तु तत्सुतः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्मादुक्थः सुतोऽभवत् ॥ १५ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं वज्रनाभिस्ततोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं शंखनाभिस्ततोऽभवत् ॥ १६ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं व्युत्थनाभिस्ततोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं विश्वपालस्ततोऽभवत् ॥ १७ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं स्वर्णनाभिस्तु तत्सुतः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं पुष्पसेनस्तु तत्सुतः ॥ ॥ १८ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं ध्रुवसंधिस्तु तत्सुतः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यमपवर्मा तु तत्सुतः ॥ १९ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं शीघ्रगन्ता तु तत्सुतः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं मरुपालस्तु तत्सुतः ॥ २० ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं प्रसूवश्रुत उच्यते ॥ पितुस्तुज्यं कृतं राज्यं सुसंधिस्तनयोऽभवत् ॥ त्रेतापादः समाप्तोऽयं प्रथमो भारतेंतरे ॥ २१ ॥ उदयादुदयं यावद्राज्ञा तत्र सुसंधिना ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं मामबस्तनयस्ततः ॥ २२ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं महाऽश्वस्तनयोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं बृहद्वालः सुतस्ततः ॥ २३ ॥ पितुस्तुलयं कृतं राज्यं बृहदेशान एव तत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं मुरुक्षेपस्ततोऽभवत्॥२४॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं वत्सपालस्तु तत्सुतः॥पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं वत्सव्यूहस्ततोऽभवत् ॥ २५ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं प्रतिव्योमा ततो नृपः ॥ पितुस्तुलयं कृतं राज्यं सुतो देवकरस्ततः ॥ २६ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं सहदेवस्ततोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं बृहदश्वस्ततो नृपः ॥ २७ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं भानुरत्नस्ततोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं सुप्रतीकस्ततोऽभवत् ॥ २८ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं मरुदेवस्सुतस्ततः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं सुनक्षत्रस्ततोऽभवत् ॥ २९ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं सुतः केशीनरस्ततः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यमन्तरिक्षस्ततो नृपः ॥ ३० ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं सुवर्णांगो नृपोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्य पुत्रो ह्यमित्रजित् ॥ ३१ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं बृहद्राजस्ततोऽभवत् ॥ ३२ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं धर्मराजस्ततो नृपः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्माज्जातः कृतञ्जयः ॥ ३३ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्माज्जातो रणञ्जयः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं सञ्जयस्तत्सुतः स्मृतः ॥ ३४ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तत्पुत्रः शाक्यवर्धनः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं क्रोधदानस्तु तत्सुतः ॥ ॥ ३५ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्मादतुलविक्रमः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं स्तस्माज्जातः प्रसेनजित् ॥ ३६ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तत्पुत्रः शूद्रकः स्मृतः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं सुरथस्तत्सुतोऽभवत् ॥ ३७ ॥ पितुरर्द्धं कृतं राज्यं सर्वे तु रघुवंशजाः ॥ पञ्चषष्टिमिता भूपा देवीपूजनतत्पराः ॥ ३८ ॥ हिंसायज्ञपराः सर्वे स्वर्गलोकमितो गताः ॥ बुद्धा जाताश्च ये पुत्रास्ते सर्वे वर्णसंकराः ॥ ३९ ॥ त्रेतानृती

यच्चरणप्रारम्भेन नवतां गताः ॥ इन्द्रेण प्रेषितो भूमौ चन्द्रमा रोहिणीपतिः ॥ ४० ॥ प्रयागनगरे रम्ये भूमिराज्यमचीकरत् ॥ विष्णुभक्तश्चन्द्र
माश्च शिवपूजनतत्परः ॥ ४१ ॥ मायादेवीप्रसन्नार्थे शतं यज्ञमचीकरत् ॥ अष्टादशसहस्राणि राज्यं कृत्वा दिवं गतः ॥ ४२ ॥ तस्य पुत्रो बुधो
नाम मेरुदेवस्य वै सुतः ॥ इलासुद्वाह्य धर्मेण तस्माज्जातः पुरूरवाः ॥४३॥ चतुर्दशसहस्राणि भूमिराज्यमचीकरत्॥उर्वशीं सोऽपि स्वर्वेश्यां समये
नैव भोग्यवान् ॥ ४४ ॥ आयुर्नाम सुतो जातो धर्मात्मा विष्णुतत्परः ॥ षट्त्रिंशच्च सहस्राणि राज्यं कृत्वा पुरूरवाः ॥ ४५ ॥ गंधर्वलोकं संप्राप्य
मोदते दिवि देववत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यमायुषो नहुषस्सुतः ॥ ४६ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं ततः शक्रत्वमागतः ॥ त्रिलोकीं स्ववशं चक्रे
वर्षमेकसहस्रकम् ॥ ४७ ॥ मुनेर्दुर्वाससः शापान्नृपोऽजगरतां गतः ॥ पञ्च पुत्रा ययातेश्च त्रयो म्लेच्छत्वमागताः ॥ ४८ ॥ द्वौ तथार्यत्वमापन्नौ
यदुर्ज्येष्ठः पुरुर्लघुः ॥ तपोबलप्रभावेण राज्यं लक्षाब्दसंमितम् ॥ ४९ ॥ कृत्वा विष्णुप्रसादेन ततो वैकुण्ठमागतः ॥ यदोः पुत्रः स्मृतः क्रोष्टा
राज्यं षष्टिसहस्रकम् ॥ ५० ॥ वृजिनघ्नस्सुतस्तस्माद्राज्यं विंशत्सहस्रकम् ॥ तस्मात्स्वाहार्चनः पुत्रः कृतं राज्यं पितुस्समम् ॥ ५१ ॥ तस्मा
च्चित्ररथः पुत्रः कृतं राज्यं पितुस्समम् ॥ अरविंदस्सुतस्तस्मात्कृतं राज्यं पितुः समम् ॥ ५२ ॥ अथ श्रवास्ततो जातस्तेजस्वी विष्णुतत्परः ॥
पितुरर्द्धं कृतं राज्यं तत्पुत्रस्तामसः स्मृतः ॥ ५३ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्मादुशनस्सुतः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं शीतांशुकनृपोऽभवत् ॥
॥ ५४ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं कमलांशुस्ततोऽभवत् ॥ ५५ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं पारावतसुतस्ततः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं जामघस्त
त्सुतोऽभवत् ॥ ५६ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं विदर्भस्तत्सुतोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं क्राथो नाम सुतस्ततः ॥ ५७ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं
राज्यं कुन्तिभोजस्तु तत्सुतः ॥ पुरुर्दैत्यसुतापुत्रः पाताले वृषपर्वणः ॥ ५८ ॥ उषित्वा नगरे तस्मिन्मायाविद्यस्ततोऽभवत् ॥ प्रयागस्य प्रति
ष्ठाने पुरे राज्यमथाकरोत् ॥ ५९ ॥ दशवर्षसहस्राणि राज्यं कृत्वा दिवं गतः ॥ देवीभक्तः स नृपतिस्तत्पुत्रो जनमेजयः ॥ ६० ॥ पितुस्तुल्यं
कृतं राज्यं प्रचिन्वांस्तत्सुतोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं प्रवीरस्तनयोऽभवत् ॥ ६१ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं नभस्यस्तनयोऽभवत् ॥ पितु
स्तुल्यं कृतं राज्यं भवदस्तत्सुतस्स्मृतः ॥ ६२ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं सुद्युम्नस्तनयोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं पुत्रो बाहुगरः स्मृतः ॥
॥ ६३ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं संयातिस्तनयोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं धनयातिस्ततोऽभवत् ॥ ६४ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यमैन्द्राश्व
स्तनयोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्माद्रंतिनरः सुतः ॥ ६५ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तत्पुत्रः सुतपाः स्मृतः॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं सव

रणस्तनयस्ततः ॥ ६६ ॥ हिमालयगिरौ प्राप्ते तपः कर्तुं मनो दधत् ॥ शतवर्षं ततः सूर्यस्तपतीं नाम कन्यकाम् ॥ ६७ ॥ संवरणाय ददौ तुष्टो रविलोकं नृपो गतः ॥ ततो मायाप्रभावेन युगं प्रलयमागतम् ॥ ६८ ॥ चत्वारः सागरा वृद्धा भारतं क्षयतां गतम् ॥ द्विवर्षे सागरे भूमिरुषित्वा भूधरैस्सह ॥ ६९ ॥ महावायुप्रभावेन सागराः शुष्कतां गताः ॥ अगस्त्यतेजसा भूमिः स्थली भूत्वा प्रदृश्यते ॥ ७० ॥ पञ्चवर्षांतरे भूमिर्वृक्षदूर्वादिसंयुता ॥ सूर्याज्ञया च संवर्णस्तपत्या मुनिना सह ॥ ७१ ॥ वशिष्ठेन त्रिवर्णैश्च मुख्यैः सार्द्धं समागतः ॥ ७२ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये त्रेतायुगभूपाख्यानं नाम द्वितीयोध्यायः ॥ २ ॥ ॥ छ ॥ ॥ शौनक उवाच ॥ ॥ संवर्णश्च महीपालः कस्मिन्काले समागतः ॥ लोमहर्षण मे ब्रूहि द्वापरस्य नृपांस्तथा ॥ १ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ भाद्रस्य कृष्णपक्षे तु त्रयोदश्यां भृगौ दिने ॥ संवर्णो मुनिभिः सार्द्धं प्रतिष्ठाने समागतः ॥ २ ॥ प्रतिष्ठानं कृतं रम्यं पञ्चयोजनमायतम् ॥ अर्द्धक्रोशोन्नतं हर्म्यं रचितं विश्वकर्मणा ॥ ३ ॥ बुद्धिवंशे प्रसेनस्य सत्काया भूपतिः कृतः ॥ यदुवंशे सात्वतश्च मधुराभूपतिः कृतः ॥ ४ ॥ म्लेच्छवंशे श्मश्रुपालो मरुदेशस्य भूपतिः ॥ क्रमेण वर्द्धिता भूपाः प्रजाभिः सहिता भुवि ॥ ५ ॥ दशवर्षसहस्राणि संवर्णो भूपतिः स्मृतः ॥ तस्यात्मजोऽयमर्चाङ्गः कृतं राज्यं पितुस्समम् ॥ ६ ॥ तस्य पुत्रः सूरिजापी पितुरर्द्धं च राज्यकृत् ॥ सूर्ययज्ञस्तस्य पुत्रः सौरयज्ञपरायणः ॥ ७ ॥ शतहीनं कृतं राज्यं तस्मादातिथ्यवर्धनः ॥ शतहीनं कृतं राज्यं द्वादशात्मा तु तत्सुतः ॥ ८ ॥ शतहीनं कृतं राज्यं तस्माज्जातो दिवाकरः ॥ शतहीनं कृतं राज्यं तस्माज्जातः प्रभाकरः ॥ ९ ॥ शतहीनं कृतं राज्यं भास्वदात्मा च तत्सुतः ॥ शतहीनं कृतं राज्यं विवस्वज्ज्ञस्तदात्मजः ॥ १० ॥ शतहीनं कृतं राज्यं हरिदश्वार्चनस्ततः ॥ शतहीनं कृतं राज्यं तस्माद्वैकर्तनः सुतः ॥ ११ ॥ शतहीनं कृतं राज्यं स्तस्मादर्केष्टिमान्सुतः ॥ शतहीनं कृतं राज्यं तस्मान्मार्तंडवत्सलः ॥ ॥ १२ ॥ शतहीनं कृतं राज्यं मिहिरार्थस्तु तत्सुतः ॥ शतहीनं कृतं राज्यं तस्मादरुणपोषणः ॥ १३ ॥ शतहीनं कृतं राज्यं तस्माद्द्युमणिवत्सलः ॥ शतहीनं कृतं राज्यं तस्मात्तरणियज्ञकः ॥ १४ ॥ शतहीनं कृतं राज्यं तस्मान्मैत्रेष्टिवर्धनः ॥ शतहीनं कृतं राज्यं चित्रभानूर्जकस्ततः ॥ ॥ १५ ॥ शतहीनं कृतं राज्यं तस्माद्वैरोचनः स्मृतः ॥ शतहीनं कृतं राज्यं हंसन्यायी तु तत्सुतः ॥ १६ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्माद्वेदप्रवर्धनः ॥ शतहीनं कृतं राज्यं तस्मात्सावित्र उच्यते ॥ १७ ॥ शतहीनं कृतं राज्यं धनपालस्ततोऽभवत् ॥ शतहीनं कृतं राज्यं म्लेच्छहन्ता सुतः स्मृतः ॥ १८ ॥ शतहीनं कृतं राज्यं तस्मादानंदवर्द्धनः ॥ शतहीनं कृतं राज्यं धर्मपालसुतस्ततः ॥ १९ ॥ शतहीनं कृतं राज्यं ब्रह्मभक्त

सुतस्ततः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्माद्ब्रह्मेष्टिवर्द्धनः ॥ २० ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्मादात्मप्रपूजकः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं परमेष्ठी सुतस्ततः ॥ २१ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्माद्धैरण्यवर्द्धनः ॥ शतहीनं कृतं राज्यं धातृयाजी तु तत्सुतः ॥ २२ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तद्विधातृप्रपूजकः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्माद्वै द्रुहिणः क्रतुः ॥ २३ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्माद्वैरंच्य उच्यते ॥ शतहीनं कृतं राज्यं तत्पुत्रः कमलासनः ॥ २४ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं शमवर्ती तु तत्सुतः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं श्राद्धदेवस्तु तत्सुतः ॥२५॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्माद्वै पितृवर्द्धनः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं सोमदत्तस्तु तत्सुतः ॥ २६ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं सौमदत्तिस्तदात्मजः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्माद्वै सोमवर्द्धनः ॥ २७ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यमवतंसः सुतस्ततः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं प्रतंसस्तनयस्ततः ॥ २८ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं परातंसस्तदात्मजः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यमयतंसस्ततोऽभवत् ॥ २९ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं समातंसस्तु तत्सुतः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यमनुतंसस्तदात्मजः ॥ ३० ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यमधितंसस्ततोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यमभितंसस्तदात्मजः ॥ ॥ ३१ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं समुत्तंसस्ततोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तंसोनाम सुतोऽभवत् ॥ ३२ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं दुष्यंतस्तनयस्ततः ॥ शकुंतलायां तस्माच्च भरतोनाम भूपतिः ॥ ३३ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं दुष्यंतः स्वर्गतिं गतः ॥ भरतोनाम तत्पुत्रो देवपूजन तत्परः ॥ ३४ ॥ महामायाप्रभावेन षट्त्रिंशद्वर्षजीवनम् ॥ षट्त्रिंशाब्दसहस्राणि नृपायुर्वर्द्धितं तथा ॥ ३५ ॥ तस्य नाम्ना स्मृतः खंडो भारतो नाम विश्रुतः ॥ तेन भूमेर्विभागश्च कृतं राज्यं पृथक् चिरम् ॥ ३६ ॥ दिव्यं वर्षशतं राज्यं तस्माज्जातो महाबलः ॥ दिव्यं वर्षशतं राज्यं भरद्वाजस्ततोऽभवत् ॥ ३७ ॥ दिव्यं वर्षशतं राज्यं तस्माद्भवनमन्युमान् ॥ अष्टादशसहस्राणि समा राज्यं प्रकीर्तितम् ॥ ३८ ॥ बृहत्क्षेत्रस्ततो ह्यासीत्पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ सुहोत्रस्तनयस्तस्य पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ३९ ॥ वीतिहोत्रस्तस्य सुतो राज्यं दशसहस्रकम् ॥ यज्ञहोत्रस्ततोऽप्यासीत्पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ४० ॥ शक्रहोत्रस्ततो जातः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ प्रसन्नो भगवानिंद्रस्तं नृपं स्वर्गमाप्तवान् ॥ ४१ ॥ तदायोध्यापतिः श्रीमान्प्रतापेंद्रो महाबलः ॥ भारतं वर्षमदधद्वर्षं दशसहस्रकम् ॥ ४२ ॥ मंडलीकस्तस्य सुतः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ विजयेंद्रस्तस्य सुतः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ४३ ॥ धनुर्दीप्तस्तस्य सुतः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ इंद्राज्ञया शक्रहोत्रो घृताच्या सह भूतले ॥ ४४ ॥ प्राप्तावान्सधनुर्दीप्तं जित्वा राज्यमचीकरत् ॥ हस्तीनाम सुतो जात ऐरावतसुतं गजम् ॥ ४५ ॥ आरुह्य पश्चिमे देशे हस्तिनानगरी

कृता ॥ दशयोजनविस्तीर्णा स्वर्गंगायास्तटे शुभा ॥ ४६ ॥ राज्यं दशसहस्रं च तत्र वासं चकार सः ॥ तत्पुत्रस्त्वजमीढाख्यः पितुस्तुल्यं
कृतं पदम् ॥ ४७ ॥ तस्माज्जातो रक्षपालः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ सुशम्यर्णस्तस्य सुतः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ४८ ॥ तस्य
पुत्रः कुरुर्नाम पितुरर्द्धं कृतं पदम् ॥ इंद्रस्य वरदानेन सदेहः स्वर्गमागतः ॥ ४९ ॥ तदा सात्त्वतवंशेऽस्मिन्वृष्णिर्नाम महाबलः ॥ मथु
रायां स्थितो राज्यं सर्वं स्ववशमाप्तवान् ॥ ५० ॥ भगवतो वरदानेन हरेरद्भुतकर्मणः ॥ पंचवर्षसहस्रं च सर्वं राज्यं वशीकृतम् ॥ ५१ ॥
निरावृत्तिस्तस्य सुतः पिस्तुतुल्यं कृतं पदम् ॥ दशारी तस्य तनयः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ५२ ॥ वियामुनस्तस्य सुतः पितुस्तुल्यं कृतं
पदम् ॥ जीमूतस्तस्य तनयः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ५३ ॥ विकृतिस्तस्य तनयः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ तस्माज्जातो भीमरथः पितुस्तुल्यं
कृतं पदम् ॥ ५४ ॥ तस्माज्जातो नवरथः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ तस्माज्जातो दशरथः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ५५ ॥ तस्माज्जातश्च शकुनिः
पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ तस्माज्जातः कुशुंभश्च पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ५६ ॥ तस्माज्जातो देवरथः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ देवक्षेत्रस्तस्य सुतः
पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ५७ ॥ तस्य पुत्रो मधुर्नाम पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ततो नवरथः पुत्रः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ५८ ॥ कुरुवत्सस्त
स्य सुतः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ तस्मादनुरथः पुत्रः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ५९ ॥ पुरुहोत्रः सुतस्तस्य पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ विचित्राङ्ग
स्तस्य सुतः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥६०॥ तस्मात्सात्वतवान्पुत्रः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ भजमानस्तस्यसुतः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ६१ ॥
विदूरथस्तस्य सुतः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ सुरभक्तस्तस्य सुतः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ६२ ॥ तस्माच्च सुमनाः पुत्रः पितुस्तुल्यं कृतं पदम्॥
ततिक्षेत्रस्तस्य सुतः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ६३ ॥ स्वायंभुवस्तस्य सुतः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ हरिदीपक एवासौ तस्य राज्यं पितुस्स
मम् ॥ ६४ ॥ देवमेधास्सुतस्तस्य पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ सुरपालस्तदा जातः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ६५ ॥ शक्राज्ञया कुरुश्चैव द्वापर
त्रितये पदे ॥ व्यतीते च सुकेश्यास्स स्वर्वेश्यायाः पतिः प्रभुः ॥ ६६ ॥ आगतो भारते खंडे कुरुक्षेत्रं तदा कृतम् ॥ विंशद्योजनविस्तीर्णं पुण्य
क्षेत्रं स्मृतं बुधैः ॥ ६७ ॥ द्वादशाब्दसहस्रं च कुरुणा राज्यसात्कृतम् ॥ तस्माज्जह्नुस्सुतो जातः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ६८ ॥ तस्माच्च सुरथो
जातः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ विदूरथस्तस्य सुतः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ६९ ॥ सार्वभौमस्तस्य सुतः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ जयसेनस्तस्य
सुतः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ७० ॥ तस्मादर्णव एवासौ पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ चतुस्सागरगामी च पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ७१ ॥ अयु

तायुस्तस्य सुतो राज्यं दशसहस्रकम् ॥ अक्रोधनस्तस्य सुतः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ७२ ॥ तस्माद्दक्षस्सुतो जातः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ भीमसेनस्तस्य सुतः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ७३ ॥ दिलीपस्तस्य तनयः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ प्रतीपस्तस्य तनयो राज्यं पंचसहस्रकम् ॥ ॥ ७४ ॥ शंतनुस्तस्य पुत्रश्च राज्यमेकसहस्रकम् ॥ विचित्रवीर्यस्तत्पुत्रो राज्यं वै द्विशतं समाः ॥ ७५ ॥ पांडुश्च तनयो यस्मिन्राज्यं पंचशतं कृतम् ॥ युधिष्ठिरस्तस्य सुतो राज्यं पंचाशदब्दकम् ॥ ७६ ॥ सुयोधनेन षष्ट्यब्दं कृतं राज्यं ततः परम् ॥ युधिष्ठिरेण निधनं तस्य प्राप्तं कुरुस्थले ॥ ७७ ॥ पूर्वं देवासुरे युद्धे ये दैत्याश्च सुरैर्हताः ॥ ते सर्वे शंतनो राज्ये जन्मवंतः प्रतस्थिरे ॥ ७८ ॥ लक्षमक्षौहिणी तेषां तद्भारेण वसुन्धरा ॥ शक्रस्य शरणं प्राप्तावतारं च ततो हरेः ॥ ७९ ॥ स सौरेर्वसुदेवस्य देवक्यां जन्मनाविशत् ॥ एवं कृष्णो महावीर्यो गेहिणीनिलयं गतः ॥ ८० ॥ पंचत्रिंशदुत्तरं च शतं वर्षं च भूतले ॥ उषित्वा कृष्णचन्द्रश्च ततो गोलोकमागतः ॥ ८१ ॥ चतुर्थ चरणान्ते च हरेर्जन्म स्मृतं बुधैः ॥ हस्तिनापुरमध्यस्याभिमन्योस्तनयस्ततः ॥ ८२ ॥ राज्यमेकसहस्रं च ततोऽभूज्जनमेजयः ॥ त्रिसहस्रं कृतं राज्यं शतानीकस्ततोऽभवत् ॥ ८३ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं यज्ञदत्तस्ततः सुतः ॥ राज्यं पंचसहस्रं च निश्चक्रस्तनयोऽभवत् ॥ ८४ ॥ सहस्रमेकं राज्यं तदुष्ट्रपालस्ततोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्माच्चित्ररथस्सुतः ॥ ८५ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं धृतिमांस्तनयस्ततः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं सुषेणस्तनयोऽभवत् ॥ ८६ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं सुनीथस्तनयोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं मखपालः सुतोऽभवत् ॥ ८७ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं न चक्षुस्तनयस्ततः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं सुखवंतस्ततोऽभवत् ॥ ८८ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्मात्पारिप्लवस्सुतः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं सुनयस्तत्सुतोऽभवत् ॥ ८९ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं मेधावी तत्सुतोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्माज्जातो नृपंजयः ॥ ९० ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं मृदुस्तत्तनयोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तिग्मज्योतिस्तु तत्सुतः ॥ ९१ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्माज्जातो बृहद्रथः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं वसुदानस्ततोऽभवत् ॥९२॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं शतानीकस्ततोऽभवत्॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्मादुद्यान उच्यते ॥ ९३ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्माज्जातो ह्यहीनरः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं निर्मित्रस्तनयोऽभवत् ॥ ९४ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं क्षेमकस्तत्सुतोऽभवत् ॥ राज्यं त्यक्त्वा स मेधावी कलापग्राममाश्रितः ॥ ९५ ॥

म्लेच्छैश्च मरणं प्राप्तो यमलोकमतो गतः ॥ नारदस्योपदेशेन प्रद्योतस्तनयस्ततः ॥ ९६ ॥ म्लेच्छयज्ञः कृतस्तेन म्लेच्छा हननमागताः ॥
॥ ९७ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये द्वापरनृपोपाख्याने तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ शौनक उवाच ॥ ॥ कथं यज्ञः कृतस्तेन प्रद्योतेन विचक्षण ॥ सर्वं कथय मे तात त्रिकालज्ञ महामुने ॥ १ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एकदा
हस्तिनगरे प्रद्योतः क्षेमकात्मजः ॥ आस्थितः स कथामध्ये नारदोऽभ्यागमत्तदा ॥ २ ॥ तं दृष्ट्वा हर्षितो राजा पूजयामास धर्मवित् ॥ सुखोप
विष्टः स मुनिः प्रद्योतं नृपमब्रवीत् ॥ ३ ॥ म्लेच्छैर्हतस्तव पिता यमलोकमतो गतः ॥ म्लेच्छयज्ञप्रभावेण स्वर्गतिर्भविता हि सः ॥४॥ तच्छ्रुत्वा
क्रोधताम्राक्षो ब्राह्मणान्वेदवित्तमान् ॥ आहूय स कुरुक्षेत्रे म्लेच्छयज्ञं समारभत् ॥ ५ ॥ यज्ञकुंडं चतुष्कोणं योजनान्येव षोडश ॥ रचित्वा
देवता ध्यात्वा म्लेच्छांश्च जुहुयान्नृपः ॥ ६ ॥ हारहूणान्बर्बरांश्च गुरुंडांश्च शकान्खसान् ॥ यवनान्पह्लवांश्चैव रोमजान्खरसंभवान् ॥ ७ ॥ द्वीप
स्थितान्कामरूश्च चीनान्सागरमध्यगान् ॥ प्राहूय भस्मसात्कुर्वन्वेदमंत्रप्रभावतः ॥ ८ ॥ ब्राह्मणान्दक्षिणां दत्त्वा अभिषेकमकारयत् ॥ क्षेमको
नाम नृपतिः स्वर्गलोकं ततो गतः ॥ ९ ॥ म्लेच्छहंता नाम तस्य विख्यातं भुवि सर्वतः ॥ राज्यं दशसहस्राब्दं कृतं तेन महात्मना ॥ १० ॥
स्वर्गलोकं गतो राजा तत्पुत्रो वेदवान्स्मृतः॥ द्विसहस्रं कृतं राज्यं तदा म्लेच्छः कलिः स्वयम् ॥ नारायणं पूजयित्वा दिव्यां स्तुतिमथाकरोत् ॥
॥ ११ ॥ ॥ कलिरुवाच ॥ ॥ नमोऽनंताय महते सर्वकालप्रवर्तिने ॥ १२ ॥ चतुर्युगकृते तुभ्यं वासुदेवाय साक्षिणे ॥ दशावताराय हरे नमस्तुभ्यं
नमोनमः ॥१३॥ नमः शक्त्यवताराय रामकृष्णाय ते नमः ॥ नमो मत्स्यावताराय महते गौरवासिने ॥ १४ ॥ नमो भक्तावताराय कल्पक्षेत्रनि
वासिने ॥ राज्ञा वेदवता नाथ मम स्थानं विनाशितम् ॥ मम प्रियस्य म्लेच्छस्य तत्पित्रा वंशनाशनम् ॥ १५ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति स्तुत
स्तु कलिना म्लेच्छस्य सह भार्यया ॥१६॥ प्राप्तवान्स हरिः साक्षाद्भगवान्भक्तवत्सलः ॥ कलिं प्रोवाच स हरिर्युष्मदर्थे युगोत्तमम् ॥ १७ ॥ बहु
रूपमहं कृत्वा तवेच्छां पूरयाम्यहम् ॥ आदमो नाम पुरुषः पत्नी हव्यवती तथा ॥ १८ ॥ विष्णुकर्दमतो जातौ म्लेच्छवंशप्रवर्धनौ ॥ हरिस्त्व
न्तर्दधे तत्र कलिरानंदसंकुलः ॥ १९ ॥ गिरिं नीलाचलं प्राप्य किंचित्कालमवासयत् ॥ पुत्रो वेदवतो जातः सुनंदो नाम भूपतिः ॥ २० ॥ पितु ॥२५५॥
स्तुल्यं कृतं राज्यमनपत्यो मृतिं गतः ॥ आर्यदेशाः क्षीणवंतो म्लेच्छवंशा बलान्विताः ॥ २१ ॥ भविष्यंति भृगुश्रेष्ठ तस्माच्च तुहिनाचलम् ॥
गत्वा विष्णुं समाराध्य गमिष्यामो हरेः पदम् ॥ २२ ॥ इति श्रुत्वा द्विजाः सर्वे नैमिषारण्यवासिनः ॥ अष्टाशीतिसहस्राणि गतास्ते तुहिनाच

लम् ॥ २३ ॥ ॥ विशालायां समासाद्य विष्णुगाथां प्रचक्षिरे ॥ इति व्यासेन कथितं वाक्यं कलिविशारदम् ॥ श्रोतारं स मनः कृत्वा भविष्यं
समुदीरयत् ॥ २४ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ मनः शृणु ततो गाथां भावीं सूतेन वर्णिताम् ॥ कलेर्युगस्य पूर्णां तां तच्छ्रुत्वा तृप्तिमावह ॥ २५ ॥
॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ षोडशाब्दसहस्रे च शेषे तद्वापरे युगे ॥ बहुकीर्तिमती भूमिरार्यदेशस्य कीर्तिता ॥२६॥ क्वचिद्विप्राः स्मृता भूपाः क्वचिद्राज
न्यवंशजाः ॥ क्वचिद्वैश्याः क्वचिच्छूद्राः कुत्रचिद्वर्णसंकराः॥२७॥ द्विशताष्टसहस्रे द्वे शेषे तु द्वापरे युगे ॥ म्लेच्छदेशस्य या भूमिर्भविता कीर्तिमा
लिनी ॥ २८ ॥ इंद्रियाणि दमित्वा यो ह्यात्मध्यानपरायणः ॥ तस्मादादमनामासौ पत्नी हव्यवती स्मृता ॥ २९ ॥ प्रदाननगरस्यैव पूर्वभागे
महावनम् ॥ ईश्वरेण कृतं रम्यं चतुःक्रोशायतं स्मृतम् ॥ ३० ॥ पापवृक्षतले गत्वा पत्नीदर्शनतत्परः ॥ कलिस्तत्रागतस्तूर्णं सर्परूपं हि तत्कृतम्॥
॥ ३१ ॥ वंचिता तेन धूर्तेन विष्ण्वाज्ञा भंगतां गता ॥ खादित्वा तत्फलं रम्यं लोकमार्गप्रदं पतिः ॥ ३२ ॥ उदुंबरस्य पत्रैश्च ताभ्यां वाय्वशनं
कृतम् ॥ सुताः पुत्रास्ततो जाताः सर्वे म्लेच्छा बभूविरे ॥ ३३ ॥ त्रिंशोत्तरं नवशतं तस्यायुः परिकीर्तितम् ॥ फलानां हवनं कुर्वन्पत्न्या सह
दिवं गतः ॥ ३४ ॥ तस्माज्जातः सुतः श्रेष्ठः श्वेतनामेति विश्रुतः ॥ द्वादशोत्तरवर्षं च तस्यायुः परिकीर्तितम् ॥ ३५ ॥ अनुहस्तस्य तनयः शत
हीनं कृतं पदम् ॥ कीनाशस्तस्य तनयः पितामहसमं पदम् ॥ ३६ ॥ महल्ललस्तस्य सुतः पंचहीनं शतं नव ॥ तेन राज्यं कृतं तत्र तस्मान्मान
रं स्मृतम् ॥ ३७ ॥ तस्माच्च विरदो जातो राज्यं षष्ट्युत्तरं समाः ॥ ज्ञेयं नवशतं तस्य स्वनाम्ना नगरं कृतम् ॥ ३८॥ हनूकस्तस्य तनयो विष्णु
भक्तिपरायणः ॥ फलानां हवनं कुर्वंस्तत्त्वं ह्यपि जयन्सदा॥३९॥त्रिशतं पंचषष्टिश्च राज्यं वर्षाणि तत्स्मृतम् ॥ सदेहः स्वर्गमायातो म्लेच्छधर्मपरा
यणः॥४०॥आचारश्च विवेकश्च द्विजता देवपूजनम्॥ कृतान्येतानि तेनैव तस्मान्म्लेच्छः स्मृतो बुधैः ॥४१॥ विष्णुभक्त्यग्निपूजा च ह्यहिंसा च तपो
दमः ॥ धर्माण्येतानि मुनिभिर्म्लेच्छानां हि स्मृतानि वै ॥ ४२ ॥ मतोच्छिलस्तस्य सुतो हनुकस्यैव भार्गव ॥ राज्यं नवशतं तस्य सप्ततिश्च स्मृताः
समाः ॥४३॥ लोमकस्तस्य तनयो राज्यं सप्तशतं समाः ॥ सप्तसप्ततिरेवास्य तत्पश्चात्स्वर्गतिं गतः ॥४४॥ तस्माज्जातः सुतो न्यूहो निर्गतस्तूह
एव सः ॥ तस्मान्न्यूहः स्मृतः प्राज्ञै राज्यं पचशतं कृतम् ॥ ४५ ॥ सीमः शमश्च भावश्च त्रयः पुत्रा बभूविरे ॥ न्यूहः स्मृतो विष्णुभक्तस्सोऽहं
ध्यानपरायणः ॥ ४६ ॥ एकदा भगवान्विष्णुस्तत्स्वप्ने तु समागतः ॥ ४७ ॥ वत्स न्यूह शृणुष्वेदं प्रलयः सप्तमेऽहनि ॥ भविता त्वं जनैस्सार्धं
नावमारुह्य सत्वरम् ॥ ४८ ॥ जीवनं कुरु भक्तेंद्र सर्वश्रेष्ठो भविष्यसि ॥ तथेति मत्वा स मुनिर्नावं कृत्वा सुपुष्टिताम् ॥ ४९ ॥ हस्तत्रिशतलम्बां

च पंचाशद्धस्तविस्तृताम् ॥ त्रिंशद्धस्तोच्छ्रितां रम्यां सर्वजीवसमन्विताम् ॥ ५० ॥ आरुह्य स्वकुलैस्सार्द्धं विष्णुध्यानपरोऽभवत् ॥ सांवर्तको
मेघगणो महेंद्रेण समन्वितः ॥ ५१ ॥ चत्वारिंशद्दिनान्येव महावृष्टिमकारयत् ॥ सर्वं तु भारतं वर्षं जलैःप्लाव्य तु सिंधवः ॥ ५२ ॥ चत्वारो
मिलिताः सर्वे विशालायां न चागताः ॥ अष्टाशीतिसहस्राणि मुनयो ब्रह्मवादिनः ॥ ५३ ॥ न्यूहश्च स्वकुलैस्सार्धं शेषास्सर्वे विनाशिताः ॥ तदा
च मुनयस्सर्वे विष्णुमायां प्रतुष्टुवुः ॥ ५४ ॥ ॥ मुनय ऊचुः ॥ ॥ नमो देव्यै महाकाल्यै देवक्यै च नमोनमः ॥ महालक्ष्म्यै विष्णुमात्रे राधा
देव्यै नमोनमः ॥ ५५ ॥ रेवत्यै पुष्पवत्यै च स्वर्णवत्यै नमोनमः ॥ कामाक्षायै च मायायै नमो मात्रे नमोनमः ॥ ५६ ॥ महावातप्रभावेन महा
मेघरवेण च ॥ जलधाराभिरुग्राभिर्भयं जातं हि दारुणम् ॥ ५७ ॥ तस्माद्भयाद्भैरवि त्वमस्मान्संरक्ष किंकरान् ॥ तदा प्रसन्ना सा देवी जलं शांतं
तया कृतम् ॥ ५८ ॥ अब्दांतरे मही सर्वा स्थली भूत्वा प्रदृश्यते ॥ आराच्च शिषिणा नाम हिमाद्रेस्तटभूमयः ॥ ५९ ॥ न्यूहस्तत्र स्थितो नाव
मारुह्य स्वकुलैस्सह ॥ जलांते भूमिमागत्य तत्र वासं करोति सः ॥ ६० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये
द्वापरनृपोपाख्यानं नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ छ ॥ ॥ शौनक उवाच ॥ ॥ सांप्रतं वर्तते यो वै प्रलयांते मुनीश्वर ॥ दिव्यदृष्टिप्रभावेन ज्ञातं
ब्रूहि ततः परम् ॥ १ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ न्यूहो नाम स्मृतो म्लेच्छो विष्णुमोहं तदाकरोत् ॥ तदा प्रसन्नो भगवांस्तस्य वंशः प्रवर्द्धितः ॥२॥
म्लेच्छभाषा कृता तेन वेदवाक्यपराङ्मुखा ॥ कलेश्च वृद्धये ब्राह्मीं भाषां कृत्वाऽपशब्दगाम् ॥ ३ ॥ न्यूहाय दत्तवान्देवो बुद्धीशो बुद्धिगः
स्वयम् ॥ विलोमं च कृतं नाम न्यूहेन त्रिसुतस्य वै ॥ ४ ॥ सिमश्च हामश्च तथा याकूतो नाम विश्रुतः ॥ याकूतः सप्तपुत्रश्च जुम्रो माजूज एव
सः ॥५॥ मादी तथा च यूनानस्तूवलोमसकस्तथा ॥ तीरासश्च तथा तेषां नामभिर्देश उच्यते ॥६॥ जुम्रा दश कनाब्जश्च रिफतश्च तजर्रुमः ॥
तन्नाम्ना च स्मृता देशा यूनाद्या ये सुताः स्मृताः ॥ ७ ॥ इलीशस्तरलीशश्च कित्तीहूदानिरुच्यते ॥ चतुर्भिर्नामभिर्देशास्तेषां तेषां प्रचक्रिरे ॥
॥ ८ ॥ द्वितीयतनयाद्धामात्सुताश्चत्वार एव ते ॥ कुशो मिश्रश्च कूजश्च कनआंस्तत्र नामभिः ॥ ९ ॥ देशाः प्रसिद्धा म्लेच्छानां कुशात्पट्त
नयाः स्मृताः ॥ स वा चैव हवीलश्च सर्वतोरगमस्तथा ॥ १० ॥ तथा सवतिका नाम निमरूहो महाबलः ॥ तेषां पुत्राश्च कलनः सिनारोरक
उच्यते ॥ ११ ॥ अक्कदो वावुनश्चैव रसनादेशकाश्च ते ॥ श्रावयित्वा मुनीन्सूतो योगनिद्रावशं गतः ॥ १२ ॥ द्विसहस्रे शताब्दान्ते बुद्धा
पुनरथाब्रवीत् ॥ सिमवंशं प्रवक्ष्यामि सिमो ज्येष्ठः स भूपतिः ॥ १३ ॥ राज्यं पंचशतं वर्षं तेन म्लेच्छेन सत्कृतम् ॥ अर्कन्सदस्तस्य सुतश्चतु

त्रिंशच्च राज्यकम् ॥ १४ ॥ चतुश्शतं पुनर्ज्ञेयं सिंहस्तत्तनयोऽभवत् ॥ राज्यं तस्य स्मृतं तत्र षष्ट्युत्तरचतुः शतम् ॥ १५ ॥ इन्नतस्य सुतो ज्ञेयः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ फलजस्तस्य तनयश्चत्वारिंशद्वयं शतम् ॥ १६ ॥ राज्यं कृतं तु तस्माच्च रुऊ नाम सुतः स्मृतः ॥ सप्तत्रिंशच्च द्विशतं तस्य राज्यं प्रकीर्तितम् ॥ १७ ॥ तस्माच्च मूज उत्पन्नः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ नहूरस्तस्य तनयो वयः षष्ट्युत्तरं शतम् ॥ राज्यं चकार नृप तिर्बहुशत्रून्विहिंसयन् ॥ १८ ॥ ताहरस्तस्य तनयः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ तस्मात्पुत्रोऽविरामश्च नहूरो हारनस्त्रयः ॥ १९ ॥ एवं तेषां स्मृता वंशा नाममात्रेण कीर्तिताः ॥ सरस्वत्याश्च शापेन म्लेच्छभाषा महाधमाः ॥ २० ॥ तेषां वृद्धिः कलौ चासीत्संक्षेपेण प्रकीर्तिता ॥ संस्कृतस्यैव वाणी तु भारतं वर्षमूह्यताम् ॥ २१ ॥ अन्यखंडे गता सैव म्लेच्छा ह्यानंदिनोऽभवन् ॥ एवं ते विप्र कथितं विष्णुभक्तद्विजैस्सह ॥ २२ ॥ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ तच्छ्रुत्वा मुनयस्सर्वे विशालायां निवासिनः ॥ नरं नारायणं देवं संपूज्य विनयान्विताः ॥२३॥ ध्यानं चक्रुर्मुदा युक्ता द्विशतं परिवत्सरान् ॥ तत्पश्चाद्बोधितास्सर्वे शौनकाद्या मुनीश्वराः ॥ २४ ॥ संध्यातर्पणदेवार्चाः कृत्वा ध्यात्वा जनार्दनम् ॥ लोमहर्षणमासीनं पप्रच्छुर्विनयान्विताः ॥ २५ ॥ व्यासशिष्य महाभाग चिरं जीव महामते ॥ सांप्रतं वर्तते यो वै राजा तन्मे वद प्रभो ॥ २६ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ त्रिसहस्राब्दसंप्राप्ते कलौ भार्गवनंदन ॥ आवन्ते शंखनामाऽसौ सांप्रतं वर्तते नृपः ॥२७॥ म्लेच्छदेशे शकपतिरथ राज्यं करोति वै ॥ शृणु तत्कारणं सर्वे यथा यस्य विवर्धनम् ॥ २८ ॥ द्विसहस्रे कलौ प्राप्ते म्लेच्छवंशविवर्द्धिता ॥ भूमिर्म्लेच्छमयी सर्वा नानापथविवर्द्धिता ॥२९॥ ब्रह्मावर्तमृते तत्र सरस्वत्यास्तटं शुभम् ॥ म्लेच्छाचार्यश्च मूशाल्यस्तन्मतैः पूरितं जगत् ॥ ३० ॥ देवार्चनं वेदभाषा नष्टा प्राप्ते कलौ युगे ॥ तल्लक्षणं शृणु मुने म्लेच्छभाषाश्चतुर्विधाः ॥ ३१ ॥ व्रजभाषा महाराष्ट्री यावनी च गुरुंडिका ॥ तासां चतुर्लक्षविधा भाषाश्चान्यास्तथैव च ॥ ॥३२॥ पानीयं च स्मृतं पानी बुभुक्षा भूख उच्यते ॥ पानीयं पापडीभाषा भोजनं ककनं स्मृतम् ॥३३॥ इष्टिशुद्धरवः प्रोक्त इस्तिनी मसपावनी आहुतिर्वै आजु इति ददाति च दधाति च ॥ ३४ ॥ पितृपैतरभ्राता च बादरः पतिरेव च ॥ सेति सा यावनी भाषा ह्यश्वश्चास्पस्तथा पुनः ॥३५॥ जानुस्थाने जैनुशब्दः सप्तसिंधुस्तथैव च ॥ सप्तहिन्दुर्यावनी च पुनर्ज्ञेया गुरुंडिका ॥ ३६ ॥ रविवारे च संडे च फाल्गुने चैव फर्वरी ॥ षष्टिश्च सिक्सटी ज्ञेया तदुदाहारमीदृशम् ॥ ३७ ॥ या पवित्रा सप्तपुरी तासु हिंसा प्रवर्तते ॥ दस्यवः शबरा भिल्ला मूर्खा आर्ये स्थिता नराः॥ ३८ ॥ म्लेच्छदेशे बुद्धिमंतो नरा वै म्लेच्छधर्मिणः ॥ म्लेच्छाधीना गुणाः सर्वेऽवगुणा आर्यदेशके ॥ ३९ ॥ म्लेच्छराज्यं भारते च तद्द्वीपेषु स्मृतं

तथा ॥ एवं ज्ञात्वा मुनिश्रेष्ठ हरिं भज महामते ॥ ४० ॥ तच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे रोदनं चक्रिरे बहु ॥ ४१ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्ग पर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगभूपवर्णनं नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॐ ॥ ॥ शौनक उवाच ॥ ॥ब्रह्मावर्ते कथं म्लेच्छा न प्राप्ताः कारणं वद ॥ सूतः प्राह शृणुष्वेदं सरस्वत्याः प्रभावतः ॥१॥ म्लेच्छाः प्राप्ता न तत्स्थाने काश्यपो नाम वै द्विजः ॥ कलौ प्राप्ते सहस्राब्दे स्वर्गात्प्राप्तः सुराज्ञया ॥ २ ॥ आर्यावती च तत्पत्नी दश पुत्रानकल्मषान् ॥ काश्यपात्सा लब्धवती तेषां नामानि मे शृणु ॥ ३ ॥ उपाध्यायो दीक्षितश्च पाठकः शुक्लमिश्रकौ ॥ अग्निहोत्री द्विवेदी च त्रिवेदी पाण्डय एव च ॥ ४ ॥ चतुर्वेदीति कथिता नामतुल्यगुणाः स्मृताः ॥ तेषां मध्ये काश्यपश्च सर्वज्ञानमसन्वितः ॥ ५ ॥ काश्मीरे प्राप्तवान्सोऽपि जगदम्बां सरस्वतीम् ॥ तुष्टाव पूजनं कृत्वा रक्तपुष्पैस्तथाक्षतैः ॥ ६ ॥ धूपैर्दीपैश्च नैवेद्यैः पुष्पांजलिसमन्वितः॥७॥ ॥ काश्यप उवाच ॥ ॥ मातः शंकरदयि ते मयि ते करुणा कुतो नास्ति ॥भोऽसि[1] त्वं जगदंबा जगतः किं मां बहिर्नयसि ॥८॥ देवि त्वं सुरहेतोर्धर्मद्रोहिणमाशु हंसि मातः ॥ उत्तमसंस्कृतभाषां त्वं कुरु म्लेच्छांश्च मोहयेः शीघ्रम् ॥ ९ ॥ अंब त्वं बहुरूपा हुंकारा द्धूम्रलोचनं हंसि ॥ भीमं दुर्गा दैत्यं हत्वा जगतां सुखं नयसि ॥ १० ॥ दंभं मोहं घोरं गर्वं हत्वा सदा सुखं शेषे ॥ बोधय मातर्जगतो दुष्टान्नष्टान्कुरु त्वं वै ॥ तदा प्रसन्ना सा देवी भो मुनेस्तस्य मानसे ॥ ११ ॥ वासं कृत्वा ददौ ज्ञानं मिश्रदेशे मुनिर्गतः ॥ सर्वान्म्लेच्छान्मोहयित्वा कृत्वाथ तान्द्विजन्मनः ॥ १२ ॥ संख्यादशसहस्रं च नरवृन्दं द्विजन्मनाम् ॥ द्विसहस्रं स्मृता वैश्याः शेषाः शूद्रसुताः स्मृताः ॥ १३ ॥ तैः सार्द्धमार्यदेशे स सरस्वत्याः प्रसादतः ॥ अवसद्वै मुनिश्रेष्ठो मुनिकार्यरतः सदा ॥ १४ ॥ तेषामार्यसमूहानां देव्याश्च वरदानतः ॥ वृद्धिर्भवति बहुला चतुष्कोटिनराः स्त्रियः ॥ १५ ॥ तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च तद्रूपः काश्यपो मुनिः ॥ विंशोत्तरशतं वर्षं तस्य राज्यं प्रकीर्तितम् ॥ १६ ॥ राज्यपुत्राख्यदेशे च शूद्राश्चाष्टसहस्रकाः ॥ तेषां भूपश्चार्यपृथुस्तस्माज्जातस्स मागधः ॥ १७ ॥ मागधं नाम तत्पुत्रमभिषिच्य ययौ मुनिः ॥ इति श्रुत्वा भृगुश्रेष्ठः शौनको हर्षमागतः ॥ १८ ॥ सूतं पौराणिकं नत्वा विष्णुध्यानपरोऽभवत् ॥ पुनश्च श्रुतिवर्षान्ते बोधिता मुनयस्तथा ॥ १९ ॥ नित्यनैमित्तिकं कृत्वा पप्रच्छुरिदमादरात् ॥ लोमहर्षण मे ब्रूहि के राजानश्च मागधात् ॥ कलौ राज्यं कृतं यैस्तु व्यासशिष्य वदस्व

१–"भोऽसि" इत्यत्र "भो भगो अघो अपूर्वस्य योऽशि" इत्यनेन यादेशे कृते "औतो गार्ग्यस्य" इत्यनेन यलोपे कृते "भो असि" इत्ययमेवसंधिः समीचीनः । अयमपरिनिर्दिष्टः संधिस्त्वार्षः । केषांचिन्मतेन भवसि इति योजनीयमित्येव सुवचमिति पराम्वम् ।

नः ॥२०॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ मागधो मागधे देशे प्राप्तवान्काश्यपात्मजः ॥ २१ ॥ पितृराज्यं स्मृतं तेन त्वार्यदेशः पृथक्कृतः ॥ पांचाला त्पूर्वतो देशो मागधः परिकीर्तितः ॥ २२ ॥ आग्नेय्यां च कलिंगश्च तथावन्तस्तु दक्षिणे ॥ आनर्तदेशो नैर्ऋत्यां सिंधुदेशस्तु पश्चिमे ॥ २३ ॥ वायव्यां कैकयो देशो मद्रदेशस्तथोत्तरे ॥ ईशाने चैव कोणिन्दश्चार्यदेशश्च तत्कृतः ॥२४॥ देशनाम्ना तस्य सुता मगधस्य महात्मनः ॥ तेभ्योंशानि प्रदत्तानि तत्पश्चात्क्रतुमुद्वहन् ॥२५॥ बलभद्रस्तदा तुष्टो यज्ञभावेन भावितः ॥ शिशुनागः क्रतोर्जातो बलभद्रांशसंभवः ॥२६॥ शतवर्षं कृतं राज्यं काकवर्मा सुतोऽभवत् ॥ तद्राज्यं नवतिवर्षं क्षेमधर्मा ततोऽभवत् ॥ २७ ॥ अशीतिवर्षं राज्यं तत्क्षेत्रौजास्तत्सुतोऽभवत् ॥ दशहीनं कृतं राज्यं वेदमिश्रस्ततोऽभवत् ॥ २८ ॥ दशहीनं कृतं राज्यं ततोऽजातीरपुस्सुतः ॥ दशहीनं कृतं राज्यं दर्भकस्तनयोऽभवत् ॥ २९ ॥ दशहीनं कृतं राज्यमुदयाश्वस्ततोऽभवत् ॥ दशहीनं कृतं राज्यं नंदवर्धन एव तत् ॥ ३० ॥ दशहीनं कृतं राज्यं तस्मान्नंदसुतोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं शूद्रीगर्भसमुद्भवः ॥ ३१ ॥ नन्दाज्जातः प्रनन्दश्च दशवर्षं कृतं पदम् ॥ तस्माज्जातः परानन्दः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ३२ ॥ तस्माज्जातस्समानंदो विंशद्वर्षं कृतं पदम् ॥ तस्माज्जातः प्रियानंदः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ३३ ॥ देवानंदस्तस्य सुतः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ यज्ञभंगः सुतस्तस्मात्पितुरर्द्धं कृतं पदम् ॥ ३४ ॥ मौर्यानंदस्तस्य सुतः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ महानन्दस्ततो जातः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ३५ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु कलिना संस्मृतो हरिः ॥ काश्यपादुद्भवो देवो गौतमो नाम विश्रुतः ॥ ३६ ॥ बौद्धधर्मं च संस्कृत्य पट्टणे प्राप्तवान्हरिः ॥ दशवर्षं कृतं राज्यं तस्माच्छाक्यमुनिः स्मृतः ॥ ३७ ॥ विंशद्वर्षं कृतं राज्यं तस्माच्छुद्धोदनोऽभवत् ॥ त्रिंशद्वर्षं कृतं राज्यं शाक्यसिंहस्ततोऽभवत् ॥ ३८ ॥ शताद्र्यौ द्विसहस्रेऽब्दे व्यतीते सोऽभवन्नृपः ॥ कलेः प्रथमचरणे वेदमार्गो विनाशितः ॥ ३९ ॥ षष्टिवर्षं कृतं राज्यं सर्वबौद्धा नराः स्मृताः॥ नरेषु विष्णुर्नृपतिर्यथा राजा तथा प्रजाः॥४०॥विष्णोर्वीर्यानुसारेण जगद्धर्मः प्रवर्त्तते ॥ तस्मिन्हरौ ये शरणं प्राप्ता मायापतौ नराः ॥ ४१ ॥ अपि पापसमाचारा मोक्षवंतः प्रकीर्तिताः ॥ शक्यासिंहाद्बुद्धसिंहः पितुरर्द्धं कृतं पदम् ॥ ४२ ॥ चंद्रगुप्तस्तस्य सुतः पौरसाधिपतेः सुताम् ॥ सुलूवस्य तथोद्वाह्य यावनीबौद्धतत्परः ॥ ४३ ॥ षष्टिवर्षं कृतं राज्यं बिंदुसारस्ततोऽभवत् ॥ पितृस्तुल्यं कृतं राज्यमशोकस्तनयोऽभवत् ॥४४॥ एतस्मिन्नेव काले तु कान्यकुब्जो द्विजोत्तमः ॥ अर्बुदं शिखरं प्राप्य ब्रह्महोममथाकरोत् ॥४५॥ वेदमंत्रप्रभावाच्च जाताश्चत्वारि क्षत्रियाः ॥ प्रमरस्सामवेदी च चपहानिर्यजुर्विदः॥४६॥ त्रिवेदी च तथा शुक्लोथर्वा स परिहारकः ॥ ऐरावतकुले जातान्गजानारुह्यते पृथक् ॥४७॥

अशोकं स्ववश चक्रुस्सर्वे बौद्धा विनाशिताः ॥ चतुर्लक्षाः स्मृता बौद्धाः दिव्यशस्त्रैः प्रहारिताः ॥ ४८ ॥ अवन्ते प्रमरो भूपश्चतुर्योजनविस्तृताम् ॥ अम्बावतीं नाम पुरीमध्यास्य सुखितोऽभवत् ॥ ४९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगभूपवर्णनोपाख्याने षष्ठोध्यायः ॥ ६ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ चित्रकूटगिरेर्देशे परिहारो महीपतिः ॥ कालिंजरपुरं रम्यमक्रोशायतनं स्मृतम् ॥ १ ॥ अध्यास्य बौद्धहंता स सुखितोभवदूर्जितः ॥ राजपुत्राख्यदेशे च चपहानिर्महीपतिः ॥ २ ॥ अजमेरपुरं रम्यं विधिशोभासमन्वितम् ॥ चातुर्वर्ण्ययुतं दिव्यमध्यास्य सुखितोऽभवत् ॥ ३ ॥ शुक्लो नाम महीपालो गत आनर्तऽमंडले ॥ द्वारकां नाम नगरीमध्यास्य सुखितोऽभवत् ॥ ४ ॥ ॥ शौनक उवाच ॥ तेषामग्न्युद्भवानां च ये भूपा राज्यसत्कृताः ॥ तान्मे ब्रूहि महाभाग सूतो वाक्यमथाब्रवीत् ॥ ५ ॥ गच्छध्वं ब्राह्मणाः सर्वे योगनिद्रावशो ह्यहम् ॥ तच्छ्रुत्वा मुनयः सर्वे विष्णोर्ध्यानं प्रचक्रिरे ॥ ६ ॥ पूर्णे द्वे च सहस्रान्ते सूतो वचनमब्रवीत् ॥ सप्तत्रिंशशते वर्षे दशाब्दे चाधिके कलौ ॥ ७ ॥ प्रमरो नाम भूपालः कृतं राज्यं च षट्समाः॥ महामदस्ततो जातः पितुरर्धं कृतं पदम् ॥८॥ देवापिस्तनयस्तस्य पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ देवदूतस्तस्य सुतः पितुस्तुल्यं स्मृतं पदम् ॥ ९ ॥ तस्माद्गंधर्वसेनश्च पंचाशदब्दभूपदम् ॥ कृत्वा च स्वसुतं शंखमभिषिच्य वनं गतः ॥ १० ॥ शंखेन तत्पदं प्राप्तं राज्यं त्रिंशत्समाः कृतम् ॥ देवांगना वीरमती शक्रेण प्रेषिता तदा ॥ ११ ॥ गंधर्वसेनं संप्राप्य पुत्ररत्नमजीजनत् ॥ सुतस्य जन्मकाले तु नभसः पुष्पवृष्टयः ॥ १२ ॥ पेतुर्दुंदुभयो नेदुर्वांति वाताः सुखप्रदाः ॥ शिवदृष्टिर्द्विजो नाम शिष्यैस्सार्द्धं वनं गतः ॥ १३ ॥ विंशद्भिः कर्मयोगं च समाराध्य शिवोऽभवत् ॥ पूर्णे त्रिंशच्छते वर्षे कलौ प्राप्ते भयंकरे ॥ १४ ॥ शकानां च विनाशार्थमार्यधर्मविवृद्धये ॥ जातश्शिवाज्ञया सोऽपि कैलासाद्गुह्यकालयात् ॥ १५ ॥ विक्रमादित्यनामानं पिता कृत्वा मुमोद ह ॥ स बालोऽपि महाप्राज्ञः पितृमातृप्रियंकरः ॥ १६ ॥ पञ्चवर्षे वयःप्राप्ते तपसोऽर्थे वनं गतः ॥ द्वादशाब्दं प्रयत्नेन विक्रमेण कृतं तपः ॥ १७ ॥ पश्चादम्बावतीं दिव्यां पुरीं यातः श्रियान्वितः ॥ दिव्यं सिंहासनं रम्यं द्वात्रिंशन्मूर्तिसंयुतम् ॥ १८ ॥ शिवेन प्रेषितं तस्मै सोपि तत्पदमग्रहीत् ॥ वैतालस्तस्य रक्षार्थं पार्वत्या निर्मितो गतः ॥ १९ ॥ एकदा स नृपो वीरो महाकालेश्वरस्थलम् ॥ गत्वा सम्पूजयामास देवदेवं पिनाकिनम् ॥ २० ॥ सभा धर्ममयी तत्र निर्मिता व्यूहविस्तरा ॥ नानाधातुकृतस्तम्भा नानामणिविभूषिता ॥२१॥ नानाद्रुमलताकीर्णा पुष्पवल्लीभिरन्विता ॥ तत्र सिंहासनं दिव्यं स्थापितं तेन शौनक ॥ २२ ॥ आहूय ब्राह्मणान्मुख्यान्वेदवेदांगपारगान् ॥ पूजयित्वा विधानेन धर्मगाथामथाऽशृणोत् ॥ २३ ॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र

वैतालो नाम देवता ॥ स कृत्वा ब्राह्मणं रूपं जयाशीर्भिः प्रशस्य तम् ॥ २४ ॥ उपविश्यासने विप्रो राजानमिदमब्रवीत् ॥ यदि ते श्रवणे श्रद्धा विक्रमादित्यभूपते ॥ २५ ॥ वर्णयामि महाख्यानमितिहाससमुच्चयम् ॥ २६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगसंभूतरविशशिवंशभूपवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ इति प्रथमखंडः संपूर्णः ॥ १ ॥ ॥ ॥

॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्तस्स तु वैतालो महाकालेश्वरस्थितः ॥ शिवं मनसि संस्थाप्य राजानमिदमब्रवीत् ॥ १ ॥ विक्रमादित्यभूपाल शृणु गाथां मनोरमाम् ॥ वाराणसी पुरी रम्या महेशो यत्र तिष्ठति ॥ २ ॥ चातुर्वर्ण्यप्रजा यत्र प्रतापमुकुटो नृपः ॥ महादेवी च महिषी धर्मज्ञस्य महीपतेः ॥ ३ ॥ तत्पुत्रो वज्रमुकुटो मंत्रिणः सुतवल्लभाः ॥ षोडशाब्देऽथ संप्राप्ते हयारूढो वनं गतः ॥४॥ अमात्यतनयश्चैव बुद्धिदक्ष इति श्रुतः ॥ हयारूढो गतः सार्धं समानवयसा वने ॥५॥ स दृष्ट्वा विपिनं रम्यं मृगपक्षिसमन्वितम् ॥ मुमोद वज्रमुकुटः कामाशयवशं गतः ॥ ६ ॥ तत्र दिव्यं सरो रम्यं नानापक्षिनिनादितम् ॥ तस्य कूले शिवस्थानं मुनिवृंदैः प्रपूजितम् ॥ ७ ॥ दृष्ट्वा तत्र गतौ वीरौ परमानंदमापतुः ॥ एतस्मिन्नंतरे भूप करणाटकभूपतेः ॥ ८ ॥ दंतवक्रस्य तनया नाम्ना पद्मावती मता ॥ कामदेवं नमस्कृत्य कामिनी कामरूपिणी ॥९॥ चिक्रीड सखिभिः क्रीडां सरोमध्ये मनोहरा ॥ तदा तु वज्रमुकुटो मन्दिरादागतो बहिः ॥ १० ॥ दृष्ट्वा पद्मावतीं बालां तुल्यरूपगुणान्विताम् ॥ मूर्च्छितः पतितो भूमौ सा दृष्ट्वा तु मुमोह वै ॥ ११ ॥ प्रबुद्धो वज्रमुकुटो मां पाहि शिवशंकर ॥ इत्युक्त्वा भूपतनयः पुनर्बालां ददर्श ह ॥ १२ ॥ शिरसः पद्मकुसुमं सा गृहीत्वा तु कर्णयोः ॥ कृत्वा चखाम दशनैः पादयोर्दधती पुनः ॥ १३ ॥ पुनर्गृहीत्वा तत्पुष्पं हृदये संप्रवेशितम् ॥ इति भावं च सा कृत्वाऽऽलिभिः सार्धं ययौ गृहम् ॥ १४ ॥ तीर्थार्थं च समं पित्रा संप्राप्ता गिरिजावने ॥ तस्यां गतायां स नृपो मारबाणेन पीडितः ॥ १५ ॥ महतीं मानसीं पीडां प्राप्तवान्मोहमागतः ॥ उन्मादीव ततो भूत्वा खाद्यपानविवर्जितः ॥ १६ ॥ ध्यात्वा पद्मावतीं बालां मौनव्रतमचीकरत् ॥ तदा कोलाहलो जातः प्रतापमुकुटांतिके ॥ १७ ॥ कुमारः कां दशां प्राप्त इति हाहेति सर्वतः ॥ त्रिदिनांते मंत्रिसुतो बुद्धिदक्षो विशारदः ॥ १८ ॥ अब्रवीद्वज्रमुकुटं सत्यं कथय भूपते ॥ स आह कारणं सर्वं यथा जातं सरोवरे ॥ १९ ॥ तच्छ्रुत्वा बुद्धिदक्षश्च विहस्याह महीपतिम् ॥ महाकष्टेन सा देवी मित्रत्वं हि गमिष्यति ॥ २० ॥ करणाटकभूपस्य दंतवक्रस्य सा सुता ॥ पद्मावतीति विख्याता दधती त्वां स्वमानसे ॥ २१ ॥ पुष्पभावेन ज्ञात्वाहं त्वां नयामि तदंतिके ॥ इत्युक्त्वा तस्य पितरं प्रतापमुकुटं प्रति ॥ २२ ॥ आहाज्ञां देहि भूपाल

यास्येहं कारणाटके ॥ त्वत्सुतस्य चिकित्सार्थं स वज्रमुकुटोऽचिरम् ॥ २३ ॥ आयामि नाऽत्र सन्देहो यदि जीवयसे सुतम् ॥ तथेति मत्वा स नृपः प्रादात्पुत्रं च मन्त्रिणे ॥ २४ ॥ हयारूढौ गतौ शीघ्रं दंतवक्रस्य पत्तने ॥ काचिद्वृद्धा स्थिता तत्र तस्या गेहं च तौ गतौ ॥ २५ ॥ बहुद्रव्यं ददौ तस्यै बुद्धिदक्षो विशारदः ॥ ऊषतुर्मंदिरे तस्मिन्रात्रिं घोरतमोवृताम् ॥ २६ ॥ प्रातःकाले तु सा वृद्धा गच्छंती राजमन्दिरम् ॥ तामाह मन्त्रितनयः शृणु मातर्वचो मम ॥ २७ ॥ पद्मावतीं च संप्राप्यैकांते मद्वचनं वद ॥ ज्येष्ठशुक्लस्य पञ्चम्यामिंदुवारे सरोवरे ॥ २८ ॥ यो दृष्टः पुरुषो रम्यस्त्वदर्थे समुपागतः॥ इति श्रुत्वा ययौ वृद्धा पद्मं तस्यै न्यवेदयत् ॥ २९ ॥ रुष्टा पद्मावती प्राह चन्दनार्द्रांगुलीयिका ॥ गच्छ गच्छ महादुष्टे तलेनोरस्यताडयत् ॥ ३० ॥ अंगुलीभिः कपोलौ च तस्याः स्पृष्ट्वा ययौ गृहम् ॥ सा तु वृद्धा बुद्धिदक्षं सर्वं भावं न्यवेदयत् ॥ ॥ ३१ ॥ समित्रं दुःखितं प्राह शृणु मित्र शुचं त्यज ॥ त्वामाह भूपतेः कन्या प्राणप्रिय वचः शृणु ॥ ३२ ॥ त्वदर्थे ताडितं वक्षः कदा मित्रं भविष्यमि ॥ श्रुत्वा तन्मधुरं वाक्यं रजो देहे समागतम् ॥ ३३ ॥ रजस्वलांते भो मित्र तवास्यं चुंबितास्म्यहम् ॥ इति श्रुत्वा भूपसुतः परमानन्दमाययौ ॥ ३४ ॥ त्रिदिनांते तु सा वृद्धा पद्मावत्यै न्यवेदयत् ॥ त्वामुत्सुकः स भूपालस्तव दर्शनलालसः ॥ ३५ ॥ तं भजस्वाद्य सुश्रोणि सफलं जीवनं कुरु ॥ इति श्रुत्वा महाहृष्टा सा मस्यार्द्रांगुलीयकम् ॥ ३६ ॥ गवाक्षद्वारि निष्कास्य तले पृष्ठे च ताडिता ॥ तथैव वृद्धा तं प्राप्य मन्त्रिणं चाब्रवीद्वचः ॥ ३७ ॥ प्रसन्नो बुद्धिदक्षश्च मित्रं प्राह शृणुष्व भोः ॥ पश्चिमे दिशि भोः स्वामिन्गवाक्षं तव निर्मितम् ॥ ३८ ॥ अर्द्धरात्रे तु संप्राप्य भज मां कामविह्वलाम् ॥ श्रुत्वा तद्वज्रमुकुटः प्रियादर्शनलालसः ॥ ३९ ॥ ययौ शीघ्रं महाकामी रमणीं तामरामयत् ॥ मासांते कामशिथिलो मित्रदर्शनलालसः ॥ ४० ॥ पद्मावतीं प्रियां प्राह शृणु वाक्यं वरानने ॥ येन प्राप्तवती मह्यं त्वं सुभ्रूः सुरदुर्लभा ॥ ४१ ॥ तन्मित्रं बुद्धिदक्षश्च किं नु तिष्ठति सांप्रतम् ॥ आज्ञां देहि प्रिये मह्यं दृष्ट्वायास्यामि तेंऽतिकम् ॥ ४२ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य निष्ठुरं कुलिशोपमम् ॥ मिष्टान्नं सविषं कृत्वा मंत्रिणे सा न्यवेदयत् ॥ ४३ ॥ तदा तु बुद्धिदक्षश्च चित्रगुप्तप्रपूजकः ॥ ज्ञात्वा तत्कारणं सर्वं न तु भक्षितवान्स्वयम् ॥ ४४ ॥ एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तो भूपतिस्त्वरयान्वितः ॥ विवेकवन्तं मित्रं तं दृष्ट्वा प्राह रुषान्वितः ॥ ४५ ॥ कस्मान्न खादितं मित्र भोजनं मत्प्रियाकृतम् ॥ विहस्य बुद्धिदक्षस्तु सारमेये ददौ हि तत् ॥ ४६ ॥ भुक्त्वा स मरणं प्राप्तः स दृष्ट्वा विस्मितो नृपः ॥ स्त्रीचरित्रं च विज्ञाय स्नेहं त्यक्त्वाऽब्रवीत्तु तम् ॥४७॥ मित्र गच्छ गृहं शीघ्रं मया त्यक्ता च पापिनी ॥ स आह शृणु भूपाल गच्छ शीघ्रं प्रियांतिकम् ॥४८॥

तदलंकारमाहृत्य त्रिशूलं कुरु जानुनि ॥ प्रसुप्तां त्यज भो मित्र या हि त्वं मा विचारय ॥ ४९ ॥ इति श्रुत्वा ययौ भूपस्तथा कृत्वा समागतः ॥ स्वमित्रेण ययौ सार्धं स्मशामे रुद्रमण्डपे ॥ ५० ॥ शिष्यं कृत्वा नृपं तं स योगिरूपो हि भूषणम् ॥ विक्रयार्थं ददौ तस्मै स्वमित्राय स बुद्धिमान् ॥ ५१ ॥ स वज्रमुकुटो मत्वा तदाज्ञां नगरं गतः ॥ चोरोयमिति तं मत्वा बद्धा राज्ञो हि रक्षिणः ॥ ५२ ॥ शीघ्रं निवेदयामासुर्दन्तवक्त्रस्तमब्रवीत् ॥ क्व प्राप्तं भूषणं रम्यं सर्वं कथय पूरुष ॥ ५३ ॥ जटिलः प्राह भो राजन्स्मशाने मद्गुरुः स्थितः ॥ तेन दत्तं विक्रयार्थं भूषणं स्वर्णगुंठितम् ॥ ५४ ॥ इति श्रुत्वा स नृपतिस्तूर्णमाहूय तद्गुरुम् ॥ भूषणं पृष्टवान्राजा योगी प्राह शृणुष्व भोः ॥ ५५ ॥ स्मशाने संधितं मंत्रं मया योगिस्वरूपिणा ॥ पिशाची प्रापिता काचित्तस्याश्चिह्नं मया कृतम् ॥ ५६ ॥ वामजानुनि शूलेन तया दत्तं हि भूषणम् ॥ ज्ञात्वा तत्कारणं राजा सुता निष्कासिता गृहात् ॥ ५७ ॥ स वज्रमुकुटस्तां तु गृहीत्वा गृहमाययौ ॥ विहस्य प्राह वैतालः शृणु विक्रमभूपते ॥ ५८ ॥ कस्मै पापं महत्प्राप्तं चतुर्णां मे वदाधुना ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य विक्रमो नाम भूपतिः ॥ ५९ ॥ विहस्य भार्गवं प्राह प्राप्तं पापं हि भूपतेः ॥ मित्रकार्यममात्येन स्वामिकार्यं च रक्षिभिः ॥ ६० ॥ भूपपुत्रेणार्थसिद्धं कृतं तस्माच्च भूपतेः ॥ महत्पापं च संप्राप्तं तेनासौ नरकं गतः ॥ ६१ ॥ रजोवतीं सुतां दृष्ट्वा न विवाहेत यो नरः ॥ स पापी नरकं याति पष्टिवर्षसहस्रकम् ॥ ६२ ॥ गांधर्वं च विवाहं वै कामिन्या च कृतं यया ॥ तस्या विघ्नकरो यो वै स पापी यमपीडितः ॥ ६३ ॥ अदृष्टदोषां यः कन्यां विवेकेन विना त्यजेत् ॥ स पापी नरकं याति लक्षवर्षप्रमाणकम् ॥ ६४ ॥ इति श्रुत्वा स वैतालो धर्मगाथां नृपेरिताम् ॥ प्रसन्नहृदयः प्राह भूपतिं धर्मतत्परम् ॥ ६५ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चयवर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ प्रसन्नमनसं भूपं महासिंहासने स्थितम् ॥ द्विजवर्यः स वैतालो वचः प्राह प्रसन्नधीः ॥१॥ एकदा यमुनातीरे धर्मस्थलपुरी शुभा ॥ वनधान्यसमायुक्ता चतुर्वर्णसमन्विता ॥ २ ॥ गुणाधिपो महीपालस्तत्र राज्यं चकार वै ॥ हरिशर्मा पुरोधास्तु स्नानपूजनतत्परः ॥ ३ ॥ तस्य पत्नी सुशीला च पतिव्रतपरायणा ॥ सत्यशीलः सुतो जातो विद्याध्ययनतत्परः ॥ ४ ॥ तस्यानुजा मधुमती शीलरूपगुणान्विता ॥ द्वादशाब्दवयःप्राप्ते विवाहार्थं पिता यदा ॥ ५ ॥ भ्राता बभ्राम तौ सर्वं चिनुतश्च सुतावरम् ॥ कदाचिद्राजपुत्रस्य विवाहे समतो द्विजः ॥ ६ ॥ पठनार्थे तु काश्यां वै सत्यशीलः स्वयं गतः ॥ एतस्मिन्नंतरे राजन्द्विजः कश्चित्समागतः ॥ ७ ॥ वामनो नाम

विख्यातो रूपशीलवयोवृतः ॥ सुता मधुमती तं च दृष्ट्वा कामातुराऽभवत् ॥ ८ ॥ भोजनं छादनं पानं स्वप्नं त्यक्त्वा च विह्वला ॥ चकोरीव विना चंद्रं कामबाणप्रपीडिता ॥ ९ ॥ दृष्ट्वा सुशीला तं बाला वामनं ब्राह्मणं तथा ॥ वारयामास तांबूलैः स्वर्णद्रव्यसमन्वितैः ॥ १० ॥ हरिशर्मा प्रयोगे च द्विजं दृष्ट्वा त्रिविक्रमम् ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञं सुतार्थेऽवरयत्तदा ॥ ११ ॥ सत्यशीलस्तु काश्यां वै गुरुपुत्रं च केशवम् ॥ वरित्वा तं भगिन्यर्थे ययौ गेहं मुदान्वितः ॥ १२ ॥ माघकृष्णत्रयोदश्यां भृगौ लग्नं शुभं स्मृतम् ॥ त्रयो विप्रास्तदा प्राप्ताः कन्यार्थे रूपमोहिताः ॥ १३ ॥ तस्मिन्काले तु सा कन्या भुजंगेनैव दंशिता ॥ मृता प्रेतत्वमापन्ना पूर्वकर्मप्रभावतः ॥ १४ ॥ तदा ते ब्राह्मणा यत्नं कारयामासुरुत्तमम् ॥ न जीवनवती बाला गरलेन विमोहिता ॥ १५ ॥ हरिशर्मा तु तत्सर्वं कृत्वा वेदविधानतः ॥ आययौ मंदिरं राजन्सुतागुणविमोहितः ॥ १६ ॥ त्रिविक्रमस्तु बहुधा दुःखं कृत्वा स्मरानुगः ॥ कंथाधारी यतिर्भूत्वा देशाद्देशांतरं ययौ ॥ १७ ॥ केशवस्तु महादुःखी प्रियास्थीनि गृहीतवान् ॥ तीर्थात्तीर्थांतरं प्राप्तः कामबाणेन पीडितः ॥ १८ ॥ भस्मग्राही वामनस्तु विरहाग्निप्रपीडितः ॥ तस्थौ चितायां कामार्तः पत्नीध्यानपरायणः ॥१९॥ एकदा सरयूतीरे लक्ष्मणाख्यपुरे शुभे ॥ त्रिविक्रमस्तु भिक्षार्थं संप्राप्तो द्विजमंदिरे ॥ २० ॥ तस्मिन्दिने रामशर्मा शिवध्यानपरायणः ॥ यतिनं वरयामास भोजनार्थं स्वमंदिरे ॥ २१ ॥ तस्य पत्नी विशालाक्षी रचित्वा बहुभोजनम् ॥ आहूय यतिनं राजन्पात्रमालभमाकरोत् ॥ २२ ॥ तस्मिन्काले च तद्बालो मृतः पापवशं गतः ॥ अरोदीत्तस्य सैरंध्री विशलाक्ष्यपि भर्त्सिता ॥ २३ ॥ न रोदनं त्यक्तवती पुत्रशोकाग्नितापिता ॥ रामशर्मा तदा प्राप्तो मंत्रं संजीवनं शुभम् ॥ २४ ॥ जपित्वा मार्जनं कृत्वा जीवयामास बालकम् ॥ निशावनतो विप्रस्तं च संन्यासिनं तदा ॥ ॥ २५ ॥ भोजनं कारयित्वा तु मंत्रं संजीवनं ददौ ॥ त्रिविक्रमस्तु तं मंत्रं पठित्वा यमुनातटे ॥२६॥ प्राप्तवान्यत्र सा नारी दाहिता हरिशर्मणा ॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र राजपुत्रो मृतिं गतः ॥ २७ ॥ दाहितस्तनयः पित्रा शोककर्त्रा तदामुना ॥ जीवनं प्राप्तवान्बालस्तस्य मंत्रप्रभावतः ॥ २८ ॥ गुणाधिपस्य तनयो राज्ञो धर्मस्थलीपतेः ॥ त्रिविक्रमं वचः प्राह वीरबाहुर्महाबलः ॥२९॥ जीवनं दत्तवान्मह्यं वरयाद्य वरं मम ॥ स विप्रः प्राह भो राजन्केशवो नाम यो द्विजः ॥ ३० ॥ गृहीत्वास्थि गतस्तीर्थे तमन्वेषय मा चिरम् ॥ वीरबाहुस्तथा मत्वा दूतमार्गेण तं प्रति ॥ ३१ ॥ प्रातस्तं कथयामास यथा प्राप्तं हि जीवनम् ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य केशवोऽस्थिसमन्वितः ॥३२॥ प्रगत्यास्थीनि सर्वाणि ददौ तस्मै द्विजातये ॥ पुनः संजीविता बाला केशवादीन्वचोऽब्रवीत् ॥३३॥ योग्या धर्मेण यस्याहं तस्मै प्रयामि धर्मिणे॥इति श्रुत्वा वचस्तस्या मौनवंतस्त्रयः स्थिताः॥३४॥

अतस्त्वं विक्रमादित्य धर्मज्ञ कथयस्व मे ॥ कस्मै योग्या च सा बाला नाम्ना मधुमती शुभा ॥ ३५ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ विहस्य विक्रमादित्यो वैतालं प्राह नम्रधीः॥योग्या मधुमती नारी वामनाय द्विजन्मने॥३६॥प्राणदाता तु यो विप्रः पितेव गुणतत्परः ॥ अस्थिदाता तु यो विप्रो भ्रातृतुल्यस्स वेदवित् ॥ ३७ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ॥छ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ विप्रवर्य महाभाग शृणु गाथां मनोरमाम्॥वैतालो भूपतिश्रेष्ठं पुनर्विक्रममब्रवीत् ॥१॥ वर्द्धवन्नगरे रम्ये नानाजननिषेविते॥ तत्राभवन्महीपालो रूपसेनो महाबलः ॥ २ ॥ विद्वन्माला प्रिया तस्य पतिसेवापरायणा ॥ एकदा क्षत्रियः कश्चिन्नाम्ना वीरवरः स्मृतः ॥ ३ ॥ पुत्रकन्यासपत्नीको धृत्त्यर्थं समुपागतः ॥ विनयावनतो भूत्वा रूपसेनं महीपतिम् ॥ ४ ॥ किंचिच्छ्रुत्वा ददौ स्वर्णं सहस्रं प्रत्यहं नृप ॥ वीरसेनस्तु तल्लब्ध्वा वह्नौ तीर्थे द्विजातिषु ॥५॥ व्ययं कृत्वा तु तच्छेषं स कुल्ये भुक्तवान्स्वयम् ॥ एवं वर्षे गते राजन्राजलक्ष्मीः शिवाज्ञया ॥६॥ परीक्षार्थं स्मशाने च रोदनं बहु कुर्वती ॥ अर्धरात्रे तदा राजा बुद्ध्वा प्राह स्वसेवकम् ॥ ७ ॥ गच्छ वीरवर त्वं वै यतोऽसौ श्रूयते रवः ॥ ज्ञात्वा तत्कारणं सर्वं मह्यं शीघ्रं निवेदय ॥ ८ ॥ इति श्रुत्वा वीरवरः शस्त्रास्त्रकुशलो बली ॥ स तत्र गत्वा यत्रास्ते राजलक्ष्मीः शुभानना ॥ ९ ॥ श्लक्ष्णं वचश्च तामाह किमर्थं रोदने स्थिता ॥ महत्कष्टं च किं प्राप्तं कारणं देवि मे वद ॥ १० ॥ इति श्रुत्वा राजलक्ष्मीर्वीरसेनं तमब्रवीत् ॥ राजलक्ष्मीं च मां विद्धि रूपसेनस्य भूपतेः ॥ ११ ॥ मासान्ते प्रलयं यास्ये तस्माच्छोचामि भो बलिन् ॥ स आह शृणु भो देवि त्वदल्पायुस्समीरितम् ॥ केन पुण्येन दीर्घायुस्त्वं भवेः कारणं वद ॥ १२ ॥ देव्युवाच ॥ महाबाहो महाप्राज्ञ यदि ते तनयस्य वै ॥ १३ ॥ ॥ कपालमर्पय त्वं च चंडिकायै तदानघ ॥ दीर्घायुर्भविता चाहं स्वामिकार्यं प्रसाधय॥१४॥इति श्रुत्वा वीरवरो मंदिरं स्वयमागतः ॥ पत्नीं प्राह प्रसन्नात्मा सुतं देव्यै निवेदय ॥ १५ ॥ तथेत्युक्त्वा तु सा साध्वी तनयं प्राह निर्भया ॥ राज्ञोऽर्थे तव देहं वै पुत्र पासि कुरुष्व तत् ॥ १६ ॥ तथा मत्वा तु तत्पुत्रो भगिन्या मातृसंयुतः॥ चंडिकाभवनं प्राप्याब्रवीत्स्वपितरं तदा ॥ १७ ॥ भोस्तात मे कपालं च चंडिकायै समर्पय ॥ दीर्घायुर्येन यत्नेन रजलक्ष्मीश्च तत्कुरु ॥ १८ ॥ इति श्रुत्वा वीरसेनः शिरश्छित्त्वा समार्पयत् ॥ तस्यानुजा मृता तत्र तथा माता तथा पिता ॥ १९ ॥ दृष्ट्वा तद्रूपसेनस्तु कारणं सर्वमादितः ॥ सेवकं सत्यसंधं च मत्वा तु स्वशिरोऽर्पयत् ॥ २० ॥ तदा प्रसन्ना सा देवी नृपमुज्जीव्य साब्रवीत् ॥ वरं वरय भूपाल यथेष्टं शीघ्रमाप्नुयाः ॥ २१ ॥ स आह वीरसेनस्तु सकुलो जीवमाप्नुयात् ॥ तथेत्युक्त्वा तु सा देवी तत्रैवांतर्हिताभवत् ॥ २२ ॥ रूपसेनः

प्रसन्नात्मा स्वसुतां कामरूपिणीम् ॥ ददौ सुताय वैतालो नृपतिं प्राह विस्मितः॥मुख्यस्नेहं कृतं केन तेषां मध्ये वदस्व मे ॥२३॥ ॥ राजोवाच ॥
मुख्यस्नेहं कृतं राज्ञा दासार्थे स्वतनुं ददौ ॥ स्वर्णस्नेही वीरवरो धर्मप्रीतिः पतिव्रता ॥ बंधुप्रीतिश्च भगिनी पितृस्नेही तु पुत्रकः ॥ २४ ॥
महान्स्नेहः कृतो राज्ञा रूपसेनेन धीमता ॥ २५ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये
तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥छ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा स वैतालो राजानमिदमब्रवीत् ॥ काचिद्भोगावती नाम्ना नगरी परमाद्भुता ॥१॥
रूपवर्मा च नृपतिस्तत्र राज्यं करोति वै ॥ चूडामणिरिति ख्यातः शुको बुद्धिविशारदः ॥२॥ तस्य भूपस्य गेहे च निवसनञ्छुभपंजरे ॥ कदाचि
द्रूपवर्मा च त्रिंशदब्द ऊर्जितः ॥ ३ ॥ पप्रच्छ मम योग्या वै शुक काचिद्वरांगना ॥ चेदास्ते तर्हि मे ब्रूहि श्रुत्वा तं चाब्रवीच्छुकः ॥ ४ ॥ मग
धेश्वरभूपस्य कन्या चन्द्रवती शुभा ॥ तव योग्या हि भो राजन्सांप्रतं तां गृहाण वै ॥ ५ ॥ इति श्रुत्वा स नृपतिर्गणेशं द्विजसत्तमम् ॥ प्रेष
यित्वा ददौ द्रव्यं यथोद्वाह्या तथा कुरु ॥ ६ ॥ गणेशोपि गतस्तूर्णं देशे मागधके शुभे ॥ महादेवं च संपूज्य चकार स्तवनं मुदा ॥ ७ ॥ नमः
शिवाय शांताय सर्वाभीष्टप्रदायिने ॥ भवाय शंकरायैव रुद्राय सततं नमः ॥ ८ ॥ मृडायानंदरूपाय सर्वदुःखहराय च ॥ ९ ॥ इत्युक्तवति विप्रे च
तदा चन्द्रवती शुभा ॥ कामातुराब्रवीच्चैनां नाम्ना मदनमञ्जरीम् ॥ १० ॥ मम योग्यश्च पुरुषः कश्चिदस्ति महीतले ॥ साह भो रूपवर्मा च
योग्यो भोगापुरीपतिः ॥ ११ ॥ इति श्रुत्वा तु सा देवी दुर्गां वाञ्छितदायिनीम् ॥ तुष्टाव मनसा सुभ्रूर्यया जातमिदं जगत् ॥ १२ ॥ नमोनमो
जगन्मातर्मम कार्यप्रदायिनि ॥ त्रिलिंगजननी त्वं वै वर्णमूर्तिः सनातनी ॥१३॥ त्वं स्वाहा त्वं स्वधा संध्या नमस्तस्यै नमोनमः ॥ नृपतिं रूपवर्माणं
मत्पतिं कुरु भोः शिवे॥१४॥इति स्तुत्या प्रसन्नाभूज्जगदंबा जगन्मयी॥ पितरं मगधेशं च मोहयित्वा च मातरम् ॥१५॥ विवाहं कारयामास मासान्ते
सिद्धरूपिणी ॥ रूपवर्मा चंद्रवती बुभुजाते परं सुखम् ॥१६॥एकस्मिन्दिवसे राजन्मेनां मदनमंजरीम्॥ नृपः प्राह विवाहं त्वं सुशुकेन कुरुष्व भोः ॥
॥१७॥मेनका प्राह भो राजन्विवाहाश्चेदृशो मताः ॥ उत्तमाधममध्याश्च पुरुषास्त्रिविधाः स्मृताः॥१८॥तथैव त्रिविधा नारी यथा योग्यो वरो भवेत्॥
उत्तमा या भवेन्नारी योग्याया चाधमाय वै ॥१९॥ शृणु तत्कारणं राजन्मया दृष्टं यथाऽभवत् ॥ इलापुरे वसत्येको वैश्यो लक्षपतिर्धनी॥ २० ॥
अनपत्यो देवयाजी तस्य पत्नी पतिव्रता ॥ बहुयत्नेन तनयस्तस्य जातो महाधमः ॥ २१ ॥ द्यूतक्रीडापरो नित्यं सुरापाने रतस्सदा ॥ वेश्या
गामी महाधूर्तो नित्यं मांसाशनः खलः ॥ २२ ॥ तस्य धर्मं च पितरौ समालोक्य वनं गतौ ॥ नरं नारायणं ध्यात्वा परमं;पदमापतुः ॥ २३ ॥

मदपालस्तु तनयः कृत्वा सर्वधनव्ययम् ॥ अन्यदेशे च वृत्त्यर्थं जगाम धनवर्जितः ॥२४॥ प्राप्तश्चंद्रपुरे रम्ये यत्र हेमपतिः स्थितः॥वृत्तांतं कथयामास वैश्यं हेमपतिं हि सः ॥ २५ ॥ देवयाजी सुतोऽहं वै स्वल्पं वै धनमाहृतम् ॥ देशान्तरे विक्रयार्थे सिन्धुमार्गेण प्राप्तवान् ॥ २६ ॥ महावायुप्रभावेन द्रव्यं तन्मग्नमंभसि ॥ तल्लज्जया न यास्येऽहं पितरं प्रति मारिष ॥ २७ ॥ इति श्रुत्वा हेमपतिः स्वपत्नीं काममंजरीम् ॥ वचः प्राह प्रसन्नात्मा संयोगो विधिना कृतः ॥ २८ ॥ चंद्रकांतिं सुतां दास्ये तद्वराय त्वदाज्ञया ॥ संमंत्र्य दंपती राजन्ददौ कन्यां विधानतः ॥ २९ ॥ स्वगृहे वासयामास मदपालं सुतापतिम् ॥ मासमेकमुषित्वा तं श्वशुरं प्राह नम्रधीः ॥ ३० ॥ आज्ञां देहि धनाध्यक्ष स्वगेहं यामि मा चिरम् ॥ इति श्रुत्वा हेमपतिः स्वसुतां स्वर्णभूषिताम् ॥३१॥ चंद्रकांतिं सदासीं च तस्मै दत्त्वा गृहं ययौ ॥ नरान्विसृज्य दुष्टात्मा शिबिकावाहकान्नृप ॥ ॥ ३२ ॥ दासीं हत्वा तदा पत्नीं विसृज्य धनवर्जिताम् ॥ एकाकी प्राप्तवान्गेहं मदपालो महाधमः ॥ ३३ ॥ वर्षांतरे च तत्स्वर्णं व्ययं कृत्वा कुमार्गके ॥ बुभुक्षितः पुनः शोकं चकार बहुधा नृप ॥ ३४ ॥ पुनश्च श्वशुरस्यैव गृहे संप्राप्तवान्खलः ॥ चंद्रकांतिस्तु तं दृष्ट्वा स्वपतिं प्राह नम्रधीः ॥ ३५ ॥ मया निवेदितं पित्रे धनं चौरैश्च लुंठितम् ॥ अतस्त्वं त्यज संतापं चिरं वस गृहे मम ॥ ३६ ॥ तथेत्युक्त्वा महाधूर्त उवास कतिचिद्दिनम् ॥ ज्ञात्वा विमोहितां पत्नीमर्द्धरात्रे तमोवृते ॥ ३७ ॥ हत्वा तां स ययौ गेहं गृहीत्वा बहुभूषणम् ॥ अयोग्योयमतो राजन्विवाहः शुकमेनयोः ॥ ३८ ॥ इति श्रुत्वा शुकः प्राह भूपतिं करुणानिधिम् ॥ विवाहं न करिष्यामि नार्य्या चाधमया सह ॥ ३९ ॥ अधमा मेनका नारी श्यामांगा च कुरूपिणी ॥ उत्तमोऽहं शुको राजन्पुरुषश्च हरेत्तनुम् ॥ ४० ॥ शृणु तत्कारणं भूप मया दृष्टं महोत्तमम् ॥ नगरे कांचनपुरे वणिक्छंखपतिः श्रुतः ॥ ४१ ॥ तस्य पुत्रस्तु मेधावी सिन्धुगुप्तो गुणी धनी ॥ प्रभावती प्रिया तस्य श्रीदत्तस्तत्सुतः स्मृतः ॥ ४२ ॥ विवाहमकरोत्तस्य जयश्रीपत्तने शुभे ॥ सोमदत्तस्य सुतया जयलक्ष्म्या समन्वितम् ॥ ४३ ॥ श्रीदत्तस्तु गतो देशं वाणिज्यार्थं कुरुस्थलम् ॥ आयाति द्वादशाब्दे तु सधनो गेहमागतः ॥ ४४ ॥ जयलक्ष्मीस्तु कामेन पीडिता पितृमंदिरे ॥ अमात्यतनयेनैव होमदत्तेन मोहिता ॥ ४५ ॥ दूतीमार्गेण तं प्राप्य व्ययं कृत्वा धनं बहु ॥ रमयामास सा नारी तेन सार्द्धं महाधमा ॥ ४६ ॥ त्रिमासान्ते च तत्स्वामी श्रीदत्तः श्वशुरालये ॥ संप्राप्तः सा तु तं दृष्ट्वा महदुःखमुपाययौ ॥४७ ॥ अर्धरात्रे तु तन्मात्रा प्रेषिता स्वपतिं प्रति ॥ जयलक्ष्मीश्च संप्राप्ता क्रोधेन स्फुरिताधरा॥४८॥ बहुमानेन स्वपतिस्नेहं कृत्वालयं ययौ ॥ तदा तु कुलटा सा च गता दूतीगृहं प्रति ॥ ४९ ॥ शून्यालये होमदत्तो दंशितो भुजगेन वै ॥ सुष्वाप

मरणं प्राप्य तदा बाला समागता ॥ ५० ॥ वेगेन रमयामास तं जारं विषमोहितम् ॥ पिप्पलस्थः पिशाचश्च दृष्ट्वा तां जारिणीं शुभाम् ॥ ५१ ॥ शवदेहं च संप्राप्य रमणीं तामरीरमत् ॥ खनित्वा दशनैर्नासां पिप्पलोपरि सोऽगमत् ॥ ५२ ॥ कफल्लो नाम चौरस्तु दृष्ट्वा तत्कारणं तदा ॥ कामिन्या अनुगो भूत्वा मंदिरं तत्प्रविष्टवान् ॥ ५३ ॥ तदा तु जयलक्ष्मीश्च स्वपतिं प्राप्य दुर्भगा ॥ चक्रे सा रोदनं गाढं सर्वे लोकाः प्रत स्थिरे ॥ ५४ ॥ नासाहीनां सुतां दृष्ट्वा सोमदत्तो महाधनः ॥ बद्ध्वा जामातरं शीघ्रं राजांतिकमुपाययौ ॥ ५५ ॥ नृपाज्ञया राजदूतास्तमुद्बंधनमादधुः ॥ तदा कफल्लः संप्राप्य सर्वं राज्ञे न्यवेदयत् ॥ ५६ ॥ मत्वा तस्य वचः सत्यं जयलक्ष्मीं महाधमाम् ॥ रासभोपरि संस्थाप्य कृत्वा दुर्गतिरूपिणीम् ॥ ५७ ॥ नगरात्प्रेषयामास वनं शार्दूलसेवितम् ॥ अतस्त्वं शृणु भूपाल मेना मद्योग्यिका न हि ॥ ५८ ॥ इत्युक्त्वा स तु वैतालो विक्रमं प्राह नम्रधीः ॥ नारी पापाधिका वाथ पुरुषस्तद्वदस्व मे ॥ ५९ ॥ ॥ विक्रम उवाच ॥ ॥ ब्रह्मणोऽगुणरूपस्य मायावर्णस्वरूपिणी ॥ तमो न पुंसकं ज्ञेयं त्रिलिंगैकं तदव्ययम् ॥ ६० ॥ अव्ययं ब्रह्मणो धाम माया लिंगस्वरूपिणी ॥ तया जातमिदं विश्वं तदंबायै नमोनमः ॥ ६१ ॥ क्लीबा स्त्री सर्वदा श्रेष्ठा स्त्रियास्तु पुरुषस्तथा ॥ अव्याधिकश्च पुरुषो नारी कर्माधिका मता ॥ ६२ ॥ क्लीबमज्ञानमधिकं कथितं पूर्वकोविदैः ॥ कर्मैव बन्धनं पुंसां ज्ञानं निर्बंधनं स्मृतम् ॥ ६३ ॥ अतः पापाधिका नारी पुरुषो हीनकिल्बिषः ॥ ॥ ६४ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ॥ छ ॥

॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ भृगुवर्य महाभाग श्रुत्वा वैताल एव सः ॥ प्रसन्नात्मा वचः प्राह भूपतिं ज्ञानसंपदम् ॥ १ ॥ उज्जयिन्यां महाराज महाबल इति श्रुतः ॥ चंद्रवंशी नृपः प्राज्ञो वेदशास्त्रविशारदः ॥ २ ॥ तस्य दूतो हरेर्दासः स्वामिकार्यकरः सदा ॥ भक्तिमाला प्रिया तस्य साधुसेवापरायणा ॥ ३ ॥ तस्यां जाता रूपवती कन्या कमललोचना ॥ महादेवीति विख्याता सर्वविद्याविशारदा ॥ ४ ॥ हरिदासं च सा प्राह शृणु तात वचो मम ॥ मत्तोऽधिको नरो यो वै तस्मै मां तु ददस्व भोः ॥ ५ ॥ तथेत्युक्त्वा पिता राजन्राज्ञाहूतो गतः सभाम् ॥ नत्वा तं नृपतिः प्राह हरिदास शृणुष्व भोः ॥ ६ ॥ तैलंगाधिपतिं गच्छ हरिश्चंद्रं महीपतिम् ॥ तस्य क्षेमं तथा ज्ञात्वा मां निवेदय मा चिरम् ॥ ॥ ७ ॥ इति श्रुत्वा द्विजः प्रागाद्धरिश्चंद्रं महामतिम् ॥ कुशलं वर्णयामास महाबलनृपस्य वै ॥ ८ ॥ श्रुत्वा प्रसन्नहृदयो हरिश्चंद्रो महीपतिः ॥ श्वशुरस्तस्य नृपतेः स भूयो हर्षमागतः ॥ ९ ॥ हरिदासं स पप्रच्छ कलेरागमनं कदा ॥ इत्युक्तः स तु तं प्राह न्यूहश्च भविताधिकम् ॥ १० ॥

यदा राज्यं कृतं तेन कलेरागममनं तदा ॥ ब्रह्मणोस्य मुखाज्जात ॐकारः सत्यपूजकः ॥११॥ द्वितीयास्याच्च विविधा भाषा लोक विमोहिनी ॥ जाता कलेर्हितार्थाय यमलोकहितैषिणी ॥ १२ ॥ यदा धर्मं च वेदोक्तं विपरीतं हि दृश्यते ॥ कलिराज्यं तदा ज्ञेयं म्लेच्छा यस्य प्रियाः स्मृताः॥ ॥ १३ ॥ कलिनाऽधर्ममित्रेण सर्वे देवा निराकृताः ॥ पापस्यैव मृषा भार्या दुःखं तत्तनयः स्मृतः ॥ १४ ॥ दुर्गतिस्तस्य चार्धांगी गेहेगेहे तदा भवेत् ॥ क्रोधवश्याः नृपाः सर्वे ब्राह्मणाः कामकिंकराः ॥ १५ ॥ लोभवश्यास्तु धनिनो महत्त्वं शूद्रका गताः ॥ नार्यो लज्जाविहीनाश्च किंकराः स्वामिघातकाः ॥ १६ ॥ निष्फला तु मही जाता कलौ प्राप्ते हि दृश्यते ॥ ये हरेः शरणं प्राप्तास्ते सर्वे मुदिताः कलौ ॥ १७ ॥ इति श्रुत्वा हरिश्चंद्रो दत्त्वा तस्मै सुदक्षिणाम् ॥ स्वगेहं प्राप्तवान्राजा विप्रस्तु शिबिरं ययौ ॥ १८ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र ब्राह्मणो बुद्धिकोविदः ॥ स्वविद्यां दर्शयामास हरिदासाय धीमते ॥ १९ ॥ विमानं शीघ्रगं नाम देव्या दत्तं महोत्तमम् ॥ मंत्रजापात्समुद्भूतं कामजं विस्मयप्रदम् ॥ २० ॥ तस्मिन्ददर्श कन्यार्थे तदा विप्रो विमोहितः ॥ वरित्वा तं स्वकन्यार्थं ततः स्वपुरमागतः ॥ २१ ॥ हरिदासस्य तनयो मुकुंदो नाम कोविदः ॥ पठित्वा स्वगुरुं प्राह वृणीष्व गुरुदक्षिणाम् ॥ २२ ॥ गुरुराह च शिष्यं तं शृणु वाचं मुकुंद मे ॥ दापय स्वस्य भगिनीं मत्पुत्राय च धीमते ॥२३॥ तथेत्युक्त्वा मुकुंदस्तु स्वगेहं शीघ्रमाययौ ॥ तस्मिन्काले महादेवी द्रौणिशिष्यं द्विजं शुभम् ॥ २४ ॥ वामनं वरयामास तं विप्रं शब्दवेधिनम् ॥ दक्षिणादिभिरभ्यर्च्य तांबूलेन विधानतः ॥ २५ ॥ त्रयस्ते ब्राह्मणाः प्राप्ताः सुतार्थे गुणकोविदाः ॥ एतस्मिन्नन्तरे कामी राक्षसो दैवमोहितः ॥ ॥ २६ ॥ महादेवीं जहाराशु प्राप्तो विंध्याचले गिरौ ॥ तदा ते दुःखिनो भूत्वा विलेपुः कामपीडिताः ॥ २७ ॥ धीमान्नाम द्विजो विद्वांस्तान्प्राह गणकोत्तमः॥विंध्याचले गिरौ बाला चास्ते क्रव्यादवश्यगा ॥ २८ ॥ स्वविमाने समारोप्य तौ द्विजौ बुद्धिकोविदः ॥ विंध्याचले गिरौ प्राप्तः शब्दवेधी तदा धनुः ॥ २९ ॥ समारोप्य शरेणैव जघानाशु स राक्षसम् ॥ कन्यां गृहीत्वा ते जग्मुरुज्जयिन्यां विमानगाः ॥ ३० ॥ मिथो विवादवंतस्ते दृष्ट्वा कन्यां स्मरानुगाः ॥ कस्मै योग्या भवेत्कन्या भूप मे कृपया वद ॥ ३१ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य विक्रमो नाम भूपतिः ॥ प्रश्रयावनतः प्राह वैतालं रुद्रकिंकरम् ॥ ३२ ॥ विदित्वा योऽवदत्कन्यां पितृतुल्यो द्विजो हि सः ॥ येन प्राप्ता विमानेन स तु

१ श्लोकद्वयमेकान्वयि ।

तद्भ्रातृकः स्मृतः ॥ ३३ ॥ हत्वा यो राक्षसं वीरं कन्यायोग्यो हि सोऽभवत् ॥ ३४ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापर
पर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ पुनराह स वैतालः शृणु राजन्कथामिमाम् ॥ ग्रामे धर्मपुरे
रम्ये नानाजननिषेविते ॥ १ ॥ तत्राभवन्महीपालो धर्मशीलो महोत्तमः ॥ लज्जादेवी च महिषी तस्य भूपस्य भूपते ॥ २ ॥ अंधको नाम
तन्मंत्री न्यायशास्त्रविशारदः ॥ कियता चैव कालेन देवीमंदिरमुत्तमम् ॥ ३ ॥ धर्मशीलेन रचितं तत्र दुर्गा प्रतिष्ठिता ॥ अपत्यार्थे भूपतिना
कृतस्तत्र महोत्सवः ॥ ४ ॥ अर्द्धरात्रे महागौरी नृपं प्राह वृणीष्व भोः ॥ श्रुत्वामृतमयं वाक्यं धर्मशीलो नृपोत्तमः ॥ स्तुतिं चकार नम्रात्मा येन
दुर्गा प्रसीदति ॥ ५ ॥ ॥ धर्मशील उवाच ॥ ॥ एका तु प्रकृतिर्नित्या सर्ववर्णस्वरूपिणी ॥ ६ ॥ सा त्वं भगवती साक्षात्त्वया सर्वमिदं
ततम् ॥ त्वदाज्ञया सुरश्रेष्ठो रचित्वा लोकमुत्तमम् ॥७॥ महालक्ष्म्या त्वया सार्द्धं बुभुजे निर्मलं सुखम् ॥ त्वद्भक्त्या भगवान्विष्णुस्त्रैलोक्यं ब्रह्म
निर्मितम् ॥ ८ ॥ पालयंश्च महालक्ष्म्या त्वया सार्द्धं सनातनि ॥ त्वद्बलेन महादेवि त्रैलोक्यं विष्णुपालितम् ॥ ९ ॥ महाकाल्या त्वया सार्द्धं भस्म
कृत्वा विराजते ॥ सर्वे देवास्तथा दैत्याः पितरो मनुजाः खगाः ॥१०॥ त्वल्लीलया च ते जाता जगन्मातर्नमोस्तु ते ॥ इत्युक्तवंतं नृपतिं वाग्उवा
चाशरीरिणी॥११॥महाबलो महावीर्यस्तनयस्ते भविष्यति ॥ तव स्तुत्या प्रसन्नाहं दास्यामि विविधं फलम्॥१२॥इति श्रुत्वा स नृपतिः स्वगेहं
प्राप्य निर्भयः ॥ राज्ञ्यै निवेदयामास देवीवचनमुत्तमम्॥१३॥ततः प्रभृति राजेन्द्र मूर्तौ जाता स्वयं किल॥ एकस्मिन्दिवसे राजन्रजकः कलिभो
जनः॥१४॥काशीदासेन सहितो ग्रामं धर्मपुरं गतः ॥ तत्र दृष्ट्वा शुभां कन्यां कामांगीं नाम विश्रुताम् ॥ १५ ॥ पित्रान्वितां राजमार्गे गच्छंतीं
श्रमपीडिताम् ॥ मुमोह कामवेगेन रजकः कलिभोजनः ॥ १६ ॥ कामांधश्चंडिकां प्राह जगन्मातः सनातनि ॥ यदि मे भविता सुभ्रूस्तर्हि
दास्यामि ते शिरः ॥ १७ ॥ जातियोग्या ममैवास्ति रजकस्य सुता शुभा ॥ इति श्रुत्वा तु सा देवी वचनं रजकस्य वै ॥ १८ ॥ मोहयित्वा च
पितरं तस्याः पाणिग्रहः कृतः ॥ स सुतां कामिनीं प्राप्य प्रसन्नात्मा गृहं ययौ ॥ १९ ॥ भुक्त्वा स विविधं भोगं तया सार्द्धं सुखप्रदम् ॥ वर्षांतरे
शिरो देव्यै गत्वा शीघ्रं समार्पयत् ॥ २० ॥ काशिदासस्तु तच्छ्रुत्वा स्नेहेन त्वरितोऽगमत् ॥ स्वशिरो दत्तवान्देव्यै कामांगी पतिशोकतः॥ २१ ॥
अर्पयित्वा शिरो देव्यै देवीरूपत्वमागता ॥ तदा प्रसन्ना सा चण्डी त्रीनुज्जीव्याब्रवीच्च तान् ॥ २२ ॥ वरं वरयताम‌द्य यो यः कामो ह्यभीप्सितः ॥
काशिदासस्तु तां प्राह कामांगीं मां समर्पय॥२३॥कामांगी सा तु तां प्राह स्वपतिं मां समर्पय॥कलिभोजन एवासौ देवीं प्राहः प्रसन्नधीः॥२४॥

मित्रांगं सुन्दरं मह्यं देहि मातर्नमोनमः ॥ तेषां वाचस्तदा श्रुत्वा सा दुर्गा मौनमास्थिता ॥ यथाकामं दत्तवती वरं दारसुरूपिणी ॥
॥ २५ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्का स तु वैतालो नृपं प्राह विहस्य भोः ॥ २६ ॥ किं कृतं च तया देव्या तेषामर्थे वदस्व मे ॥ इत्युक्तः
स तु भूपालो वैतालमिदमब्रवीत् ॥ २७ ॥ कपालमुत्तमं देहे तया च्छिन्नं द्वयोस्तदा ॥ विपरीतं कृतं मात्रा वरं स्वंस्वं समाप्नुयुः ॥ २८ ॥
इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ॥७॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥
तस्मिन्काले स वैतालो भृगुवर्यः प्रसन्नधीः ॥ राजानमुत्तमां गाथां वर्णयामास विश्रुताम् ॥ १ ॥ चंपापुरी च विख्याता चम्पकेशो महीपतिः ॥
तत्रास्ते बलवान्धन्वी महिषी तत्सुलोचना ॥ २ ॥ त्रिलोकसुंदरी नाम कन्या तस्यामजायत ॥ वदनं चन्द्रवद्यस्या भ्रुवौ चापसमे स्मृते ॥ ३ ॥
मृगाक्षी कोकिलरवा कोमलांगी महोत्तमा ॥ देवैर्मनोवृता बाला किमन्यैर्मानुषैर्नृप ॥ ४ ॥ तस्याः स्वयंवरो जातो नृपा बहुविधास्तदा ॥ तस्या
योगेन संप्राप्ता ये भूपा भुवि विश्रुताः ॥ ५ ॥ इन्द्रो यमः कुबेरश्च वरुणो विबुधोत्तमः ॥ कृत्वा नरमयं रूपं तदर्थे समुपागताः ॥ ६ ॥ चंपकेश
मिदं प्राह शृणु राजन्वचो मम ॥ सर्वशास्त्रेषु निपुणं रूपवन्तं मनोरमम् ॥ इन्द्रदत्तं च मां विद्धि स्वसुतां मे समर्पय ॥ ७ ॥ द्वितीयस्तु तदा
प्राह धर्मदत्तं मनोरमम् ॥ धनुर्वेदेषु निपुणं स्वकन्यां दातुमर्हसि ॥ ८ ॥ तृतीयश्चाह भोराजन्धनपालाय शोभिने ॥ सर्वजीवस्य भाषाणां ज्ञायिने
गुणरूपिणे ॥ मह्यं च स्वसुतां शीघ्रं समर्पय सुखी भव ॥ ९ ॥ चतुर्थश्चाह भो राजन्सर्वकलासु कोविदः ॥ पञ्चरत्नसमुद्योगी प्रत्यहं भूपते ह्यहम् ॥
॥ १० ॥ पुण्यार्थमेकरत्नं च होमार्थं द्वितियं वसु ॥ आत्मार्थं तृतियं रत्नं पत्न्यर्थे तुरियं वसु ॥ ११ ॥ शेषं[1] सुभोजनार्थं च रत्नं नित्यं मयाहृ
तम् ॥ ईदृग्विधं मां पुरुषं स्वसुतां दातुमर्हसि ॥ १२ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तेषां मोहितो नृपतिस्तदा ॥ स्वसुतां प्राह धर्मात्मा कस्मै दास्यामि
कन्यके ॥ १३ ॥ सा देवी तु वचः श्रुत्वा व्रीडिता दैवमोहिता ॥ नोत्तरं च ददौ तस्मै स्वपित्रे धर्मशालिनी ॥ १४ ॥ इत्युक्त्का स तु वैतालो
विहस्योवाच भूपतिम् ॥ कस्मै योग्या भवेत्कन्या रूपयौवनशालिनी ॥ १५ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्तः स तु भूपालो वचनं तं समब्रवीत् ॥
धर्मदत्ताय मा कन्या योग्या भवति रूपिणी ॥ १६ ॥ सर्वशास्त्रेषु निपुणः स द्विजो वर्णतः स्मृतः ॥ भाषावेत्ता तु वणिजो धनधान्य

---

१ द्वितियं तृतीय तुरियं वसु' इत्यादावीकारह्रस्व आर्षः ।

प्रसारकः ॥१७॥ कलाज्ञः स तु शूद्रो हि धनुर्वेदी स भूपतिः॥ सवर्णाय च वेताल सदा योग्या हि कन्यका ॥ अतो विवाहिता बाला धर्मदत्ताय
शीलिने ॥ १८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ.॥
॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा स वेतालो राजानमिदमब्रवीत् ॥ विदेहदेशे भूपाल नगरी मिथिलावती ॥ १ ॥ गुणाधिपस्तत्र
राजा धनधान्यसमन्वितः ॥ चिरंदेव इति ख्यातो राजन्यः कश्चनागतः ॥ २ ॥ वृत्त्यर्थं मिथिलादेशे तत्र वासं चकार सः ॥ वर्षांति
भूपतिः सोऽपि चतुरङ्गबलान्वितः ॥ ३ ॥ मृगयार्थे वनं प्राप्तस्तत्र शार्दूलमुत्तमम् ॥ दृष्ट्वा तं चावधीद्राजा क्रोधताम्रेक्षणो वने ॥ ४ ॥ व्याघ्र
मार्गेण भूपालो वनान्तरमुपाययौ ॥ चिरंदेवस्तु तत्पश्चाद्गतः स गहने वने ॥ ५ ॥ क्षुत्क्षामकण्ठो नृपतिः श्रमसन्तापपीडितः ॥ चिरंदेवमुवा
चाशु भोजनं देहि मेऽद्य भोः ॥ ६ ॥ इति श्रुत्वा स राजन्यो हत्वा हरिणमुत्तमम् ॥ संस्कृत्य प्रददौ राज्ञे तन्मांसं भूपतिप्रियम् ॥ ७ ॥
तुष्टो भूपस्तदा प्राह वरं वरय सत्तम ॥ वांछितं ते ददाम्याशु स होवाच महीपतिम् ॥ ८ ॥ त्वया सहस्रमुद्राश्च खादिता मम भूपते ॥
गृहमानीय भूपाल ताः समर्पय मा चिरम् ॥ ९ ॥ शतमुद्रास्तु मासान्ते मह्यं देहि कुटुंबिने ॥ तथेत्युक्त्वा स नृपतिः स्वगेहं शीघ्रमाययौ ॥
॥ १० ॥ एकस्मिन्दिवसे राजन्स च राजा गुणाधिपः ॥ चिरंदेवं स्वभृत्यं च प्रेषयामास सागरे ॥ ११ ॥ स गत्वा सागरतटे देवीमूर्तिं ददर्श
ह ॥ नाम्ना कुसुमदां देवीं मार्कण्डेयस्थलस्थिताम् ॥ १२ ॥ गन्धर्वतनयां सुभ्रूं पूजयित्वा प्रसन्नधीः ॥ प्रांजलिः पुरतस्तस्थौ तदा देवी समागता
॥ १३ ॥ वरं वरय तं प्राह चिरंदेवस्तु चाब्रवीत् ॥ पाणिं गृहाण मे सुभ्रूस्त्वद्रूपेण विमोहितः ॥१४॥ इति श्रुत्वा तु सा देवी विहस्योवाच कामि
नम् ॥ अद्य स्नानं विधेहि त्वं मत्कुण्डे देवनिर्मिते ॥ १५ ॥ तथेत्युक्त्वा गतस्तोये प्लावितो मिथिलां ययौ ॥ स स्थितो भूपतिं प्राह कारणं विस्म
यप्रदम् ॥१६॥ गुणाधिपस्तु तच्छ्रुत्वा स्वभृत्येन समन्वितः ॥ प्राप्तवान्मंदिरे देव्याः सा भूयः प्राह पुष्पदा ॥१७॥ गांधर्वेण विवाहेन मां गृहाण
गुणाधिप ॥ इति श्रुत्वा नृपः प्राह यदि देवि वचो मम ॥१८॥ पुण्यदे त्वं गृहाणाद्य तर्हि त्वां संभजाम्यहम् ॥ तथेति मत्वा तं प्राह सत्वं कार्यं निवे
दय ॥१९॥ स होवाच शृणु त्वं भो मम भृत्यं चिरं सुरम् ॥ भज त्वं चपलापांगि देवि सत्यं वचः कुरु ॥२०॥ व्रीडिता तु कथां कृत्वा भूपतिं प्राह
कामिनी॥मां भजस्व दयासिंधो कामिनीं शक्रचोदिताम् ॥ २१ ॥ चिरंदेवं तु संप्राप्य कामांधा त्वां समागता ॥ पुष्पदंतस्य तनया गन्धर्वस्य
शुभानना ॥ शापिता देवदेवेन नरभोगकरी ह्यहम् ॥२२॥ इति श्रुत्वा स भूपालो धर्मात्मा शीलविग्रहः ॥ कथं भजाम्यहं सुभ्रूः स्नुषामिव सुधर्मि

णीम् ॥ २३ ॥ चिरंदेवस्तु राजन्यो मत्पुत्र इव वर्तते ॥ तस्य त्वं भोगिनी नारी शोभने भव सांप्रतम् ॥ २४ ॥ लज्जिता सा तदा देवी स्नुषेव च ववर्त वै ॥ २५ ॥ इत्युक्त्वा भूपतिं प्राह वैतालो रुद्रकिंकरः ॥ सत्यं धर्मश्च कस्यैव जातस्तन्मे वदस्व भोः ॥ २६ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ भूपतिस्तं विहस्याह चिरंदेवस्य जायते ॥ सत्यं धर्मश्च वैताल शृणु तत्कारणं शुभम् ॥ २७ ॥ नृपाणां परमो धर्मः सर्वोपकरणं स्मृतः ॥ कृतोपकारभृत्यस्य तेन तत्किं हि सत्यता ॥ २८ ॥ भृत्येन च कृतं कर्म तच्छृणुष्व वदाम्यहम् ॥ विना वृत्तिं स्थितो गेहे भूपतेर्गुणशालिनः ॥ सेवावृत्तिः कृता सर्वा यथान्यैर्न नरैः कृता ॥ २९ ॥ पश्चाद्भूपतिना ज्ञातः संकटे बृहदागते ॥ चिरंदेवस्तु तस्माच्च कारणादधिको मतः ॥ ३० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चयेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ भो शौनक महाबुद्धे वैतालेन महीपतिः ॥ महाप्रवीणश्च मतस्तमाह स च भूपतिम् ॥ १ ॥ राजन्कामपुरे रम्ये वीरसिंहो महीपतिः ॥ न्यायतो धर्मतश्चैव तत्र राज्यमचीकरत् ॥ २ ॥ हिरण्यदत्तस्तत्रैव वैश्यो धनमदान्वितः ॥ कामालसा तस्य सुता रूपयौवनशालिनी ॥ ३ ॥ अवसत्सुखतो नित्यं वसंते कुसुमप्रिया ॥ कदाचित्कुसुमार्थं वै वनं भ्रमरनादितम् ॥ ४ ॥ गच्छन्तीं तां समालोक्य धर्मदत्तात्मजो बली ॥ सोमदत्त इति ख्यातः पस्पर्श मदनालसाम् ॥ ५ ॥ सा तु तं निर्जने स्थाने प्रोवाच विनयान्विता ॥ कन्यकाहं महावीर त्यज मां धर्मतोद्य भोः ॥ ६ ॥ विवाहे सति पूर्वं त्वां भजामि दशमेऽहनि ॥ अतो दशदिनस्यैवादेशं देहि दयानिधे ॥ ७ ॥ तथेति मत्वा तां त्यक्त्वा निजगेहं समागतः ॥ कामालसा तु तद्ग्रामे पित्रा दत्ता वराय च ॥ ८ ॥ मदपालाय वैश्याय मणिग्रीवसुताय च ॥ श्वशुरस्य गृहं गत्वा स्वमित्रं प्रत्यचिन्तयत् ॥ ९ ॥ नवमेऽहनि तत्स्वामी गृहीत्वा कामिनीं बलात् ॥ कामातुरः स पत्नीं तामालिलिंग मदान्वितः ॥ १० ॥ अरुदत्सा तु तत्पत्नी मित्रवाक्येन कर्षिता ॥ तामुवाच तदा वैश्यः शांतिपूर्वमिदं वचः ॥ ११ ॥ किं रोदिषि मदाघूर्णे सत्यं कथय शोभने ॥ सा तु सत्यवती प्राह यथाजातं हि कानने ॥ १२ ॥ यदि नायामि पार्श्वे त्वां सोमदत्त धनोत्तम ॥ तदा वैधव्यतां प्राप्य भजामि वृजिनं हि तत् ॥ १३ ॥ इति वाक्येन बद्धाहं यास्याम्यद्य तदंतिके ॥ इति श्रुत्वा च तत्स्वामी तामाज्ञाप्य मुदान्वितः ॥ १४ ॥ सुष्वाप सा तु तत्पार्श्वे ह्यगमत्कामविह्वला ॥ तदा चौरस्तु तां दृष्ट्वा सर्वाभरणभूषिताम् ॥ १५ ॥ वचश्चोवाच लोभात्मा कुत्र यासि च सुन्दरि ॥ केनैवापेक्षिता रात्रौ सत्यं कथय भामिनि ॥ १६ ॥ कामालसा तु तं चौरमुवाच मदविह्वला ॥ रक्षिता कामबाणेन स्वमित्रं प्रति यामि भोः ॥ १७ ॥ चौरस्तामाह

भोः सुभ्रूर्भूषणं देहि मेऽबले ॥ चौरोऽहं ते धनग्राही सा श्रुत्वा वाक्यमब्रवीत् ॥ १८ ॥ आलिंग्योपपतिं मित्रं तुभ्यं दास्यामि भूषणम् ॥ तथेत्यु
क्ता तु तेनैव सोमदत्तं समागता ॥ १९ ॥ दृष्ट्वा तामब्रवीद्वैश्यः कथं याता स्मरालसे ॥ सत्यं कथय मे शीघ्रं तत्पश्चात्त्वां भजाम्यहम् ॥ २० ॥
कामालसा तु तच्छ्रुत्वा यथा जातं तथाऽब्रवीत् ॥ श्रुत्वा स ज्ञानहृदयो विष्णुदेवेन बोधितः ॥ २१ ॥ मत्वा पतिव्रतां नारीं परिक्रम्य व्यसर्ज
यत् ॥ चौरस्तु कारणं श्रुत्वा विष्णुदेवेन बोधितः ॥ २२ ॥ गेहे प्रवेशयामास तत्पतिर्यत्र तिष्ठति ॥ सा तु कामालसा देवी स्वपातिव्रत्य
धर्मिणी ॥ २३ ॥ बुभुजे विषयान्दिव्यान्देवदेवेन चोदितान् ॥ इत्युक्त्वा स तु वैतालो नृपतिं प्राह कोविदम् ॥ कस्य सत्यं स्मृतं श्रेष्ठं तेषां मध्ये
वदस्व मे ॥ २४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्तः स तु भूपालो वेतालमिदमब्रवीत् ॥ २५ ॥ चौरस्य सत्यता श्रेष्ठा यथा जाता तथा शृणु ॥
नृपभीत्या स वैश्यस्तु तां नारीं न तु भुक्तवान् ॥ २६ ॥ वैधव्यभीत्या सा देवी स्वमित्रं प्रति चागता ॥ धर्मभीत्या च तत्स्वामी स्वपत्नीं न तु
भुक्तवान् ॥ २७ ॥ चौरस्तु सत्यभीत्या वै त्यक्त्वा तां मुदमागतः ॥ २८ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापर
पर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ वैतालस्तु महाभाग राजानमिदमब्रवीत् ॥
गौडदेशे महाराज वर्धनं नाम वै पुरम् ॥ १ ॥ गुणशेखर आख्यातो भूपालस्तत्र धर्मवान् ॥ तन्मन्त्री निर्भयानन्दो जैनधर्मपरा
यणः ॥ २ ॥ कदाचिद्भूपतिर्यातो मन्दिरे गिरिजापतेः ॥ पूजयामास तं देवं सर्वव्यापिनमीश्वरम् ॥ ३ ॥ वृश्चिकस्तत्र संप्राप्य ददंश
नृपतिं रुषा ॥ तत्कष्टेन स भूपालो मूर्छितः पतितो भुवि ॥ ४ ॥ तदा तु निर्भयानन्दो विषमुत्तार्य तस्य वै ॥ भूपतिं वर्णयामास जैनधर्म
परायणः ॥ ५ ॥ शृणु राजन्महाभाग शत्रून्षण्मानसाधमान् ॥ कामः क्रोधस्तथा लोभो रतिर्हिंसा च तृष्णिका ॥ रजोगुणाच्च ते
जातास्तेषां भेदाः पृथक्पृथक् ॥ ६ ॥ मोहो दंभो मदश्चैव ममताशा च गर्हणा ॥ तमोगुणाच्च ते जातास्तैरिदं पूरितं जगत् ॥ ७ ॥ कामी
विष्णुस्तथा रुद्रः क्रोधी लोभी विधिस्तथा ॥ दंभी शक्रो यमो मोही मदी यक्षपतिः स्वयम् ॥ ८ ॥ माया वश्याश्च ते सर्वे तर्हि तत्पूजनेन
किम् ॥ षट्शत्रुभिर्जितो यो वै स जिनो मुनिभिः स्मृतः ॥ ९ ॥ न जितः स जिनो ज्ञेयोऽद्वैतवादी निरंजनः ॥ तस्य ध्यानेन भावेन मोक्षवंतो
नराः सदा ॥ १० ॥ तत्प्रसादाय यो धर्मः शृणु मे वसुधाधिप ॥ गोपूजनेन ते देवास्तुष्टिं यान्ति सदैव हि ॥ ११ ॥ अतो गोपूजनं शुद्धं हिंसा
सर्वत्र वर्जिता ॥ मदपानेन सर्वात्मा जिनः क्लेशं समाप्नुयात् ॥ १२ ॥ तस्मान्मांसं च पानं च वर्जितं सर्वदैव हि ॥ न्यायेनोपार्जितं वित्तं भोज

येन्न बुभुक्षितान् ॥ १३ ॥ रविरात्मा जिनस्यैव तत्प्रकाशे हि भोजयेत् ॥ इत्येवं वर्णयित्वैनं मंत्री गेहमुपाययौ ॥ १४ ॥ तथैव मत्वा स नृपो जिनधर्मं गृहीतवान् ॥ कियता चैव कालेन वेदमार्गो हि लंघितः ॥ १५ ॥ तदा तु दुःखिता राज्ञी शिवस्य शरणं ययौ ॥ १६ ॥ वरदानेन रुद्रस्य पुत्रो जातो महोत्तमः ॥ धर्मराज इति ख्यातो वेदव्रतपरायणः ॥ १७ ॥ गुणशेखर एवासौ पंचत्वे निरयं ययौ ॥ धर्मराजस्तदा राज्यं कृतवान्धर्मतः स्वयम् ॥ १८ ॥ तस्य धर्मप्रभावेण तत्पिता स्वर्गमाप्तवान् ॥ त्रयः पत्न्योभवंस्तस्य गुणरूपा महोत्तमाः ॥ १९ ॥ वसंतसमये राजा ताभिः सह वनांतरे ॥ संयातो रमयामास पुष्पभ्रमरनादिते ॥ २० ॥ श्रमितः स तु भूपालो राज्ञीभिः सह मोदितः ॥ सरोवरे स्नापितवान्मदाघूर्णितलोचनः ॥ २१ गृहीत्वा कुसुमं पद्मं करे राज्ञ्यै समार्पयत् ॥ पदि हीनत्वमायाता पतता कुसुमेन वै ॥ २२ ॥ दुःखितः स तु भूपालो राज्ञीं तामचिकित्सयत् ॥ रात्रौ प्राप्ते द्वितीया तु चन्द्रशीलेन मोहिता ॥ २३ ॥ अपतद्व्याकुलीभूत्वा शुद्धं पादमभूत्ततः ॥ पतितायाश्च शब्देन तृतीया ज्वरिताऽभवत् ॥ २४ ॥ तस्या मूर्च्छा तदा क्षीणा द्वितीयाया अजायत ॥ नृपस्पर्शेन सा सुभ्रूर्ज्वरतापं विहाय च ॥ २५ ॥ प्रभाते सुंदरे जाते स ताभिर्गृहमाययौ ॥ इत्युक्त्वा स तु वैतालो भूपतिं प्राह नम्रधीः ॥ आसां मध्ये महाराज का श्रेष्ठा सुकुमारिका ॥२६॥ ॥राजोवाच॥ ॥ तृतीया सुकुमारी च तासां मध्ये महोत्तमा॥वायुप्रकृतितश्चासौ पद्मपुष्पेण खंजिता॥२७॥ शीतांशुना द्वितीया तु मूर्च्छिता कफभावतः ॥ शब्दमात्रेण संतापो यस्यां जातो हि सोत्तमा ॥२८॥ विहस्याह पुनर्देवो भवभक्तं महीपतिम् ॥ जैनधर्मः प्रधानो हि वेदधर्मोथ वा वद ॥२९॥ सहोवाच प्रधानोऽसौ वेदधर्मः सनातनः॥अष्टौ श्रेण्यो हि तस्यैव ब्रह्मणोव्यक्तरूपिणः॥३०॥ शूद्रो वैश्यस्तथा क्षत्री ब्राह्मणो ब्रह्मचर्यकृत् ॥ गेही वन्यो यतिश्चैव क्रमाच्छ्रेष्ठाः प्रकीर्तिताः ॥ ३१ ॥ यः कृत्वा दारसंसर्गं यतिवद्वर्तते गृही ॥ स पापी नरकं याति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ३२ ॥ गृहेषु यतिवद्धर्मो जैनशास्त्रे प्रकीर्तितः ॥ पाखण्डः स स्मृतः प्राज्ञैर्वर्जनीयो हि सर्वदा ॥ ३३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये दशमोऽध्यायः ॥१०॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ भोः शौनक महाभाग स वैतालो हि देवता ॥ राजानमब्रवीद्व्राथां धर्मप्रश्नमयीं शुभाम् ॥१॥ राजन्पुण्यपुरे रम्ये नानाजननिषेविते ॥ धर्मवल्लभभूपालस्तत्र राज्यं पुराकरोत् ॥२॥ सत्यप्रकाशस्तन्मंत्री लक्ष्मीश्चामात्यकामिनी ॥ कदाचित्स तु भूपालो मंत्रिणं प्राह धर्मवित् ॥३॥ आनंदः कतिधा लोके तन्ममाचक्ष्व सत्तम ॥ स होवाच महाराज सुखं चैव चतुर्विधम् ॥४॥ ब्रह्मचर्याश्रमे यो वै ब्रह्मानंदो महोत्तमः ॥ गार्हस्थ्ये विषयानंदो मध्यमः कथितो बुधैः ॥५॥ वानप्रस्थे महाराज स धर्मानंदकोऽधमः ॥ कर्मकां

डेन चानंदः सत्यधर्मः स वै स्मृतः॥६॥संन्यस्ते तु शिवानंदस्स हि सर्वोत्तमोत्तमः॥विषयानंदको राजन्स्त्रीप्रधानः प्रकीर्तितः॥७॥ स्त्रियं विना सुखं नास्ति गृहस्थाश्रमके नृप॥इति श्रुत्वा स भूपालो देशांतरमुपाययौ ॥८॥ पत्नीमन्वेषयामास स्वयोग्यां धर्मतत्पराम् ॥ प्राप्तवान्न तु वामांगीं मनोवृत्त्यनुसारिणीम्॥९॥स भूपो मंत्रिणं प्राह नारीमन्वेषयाद्य भोः॥नो चेत्प्राणानहं त्यक्ष्ये सत्यं वाक्यं ब्रवीम्यहम्॥१०॥ इति श्रुत्वा ययौ मंत्री देशाद्देशांतरं प्रति ॥ सिंधुदेशे च संप्राप्य समुद्रं प्रति सोऽगमत् ॥ तुष्टाव मनसा सिंधुं सर्वतीर्थपतिं शुभम्॥ ११ ॥ ॥ बुद्धिप्रकाश उवाच ॥ ॥ सिंधुदेव नमस्तुभ्यं सर्वरत्नालय प्रभो ॥१२॥ अहं ते शरणं प्राप्तः शरणागतवत्सल॥त्वां नमामि जलाधीशं गंगादिसरितां पतिम्॥१३॥स्त्रीरत्नं देहि राज्ञोऽर्थे नो चेत्प्राणांस्त्यजाम्यहम् ॥ इति श्रुत्वा प्रसन्नात्मा सागरः सरितां पतिः ॥१४॥ जले वृक्षं सुवर्णांगं पत्रविद्रुमकं महत् ॥ मुक्ताफलान्वितं दिव्यं मंत्रिणे समदर्शयत् ॥१५॥ तस्योपरि स्थिता बाला सुकुमारी मनोरमा ॥ तत्रैव सालये जाता वृक्षेण सह भूपते ॥१६॥ इति दृष्ट्वा महाश्चर्यं नृपांतिकमुपाययौ ॥ वर्णयित्वा तु तत्सर्वं राज्ञा सार्धं समाप्तवान् ॥ १७ ॥ तथाविधं नृपो दृष्ट्वा सागरांतमुपाययौ ॥ बालया सह पातालं प्राप्तवान्भूपतिः स्वयम् ॥ १८ ॥ तां नारीं प्राह नम्रात्मा त्वदर्थेऽहं समागतः ॥ गांधर्वेण विवाहेन मां प्रापय वरानने ॥ १९ ॥ विहस्य साऽऽह तं भूपं कृष्णपक्षे चतुर्दशी ॥ तद्दिनेऽहं समागत्य त्वां भजामि नृपोत्तम ॥२०॥ इति श्रुत्वा स नृपतिस्तद्दिने स्मरविह्वलः॥ खड्गहस्तो ययौ तत्र यत्र देवीगृहोत्तमम् ॥ २१ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र राक्षसो बकवाहनः ॥ तां बालां स च पस्पर्श नृपः क्रोधातुरोऽभवत् ॥ २२ ॥ कामांधो राक्षसं हत्वा स्वपत्नीं प्राह निर्भयाम् ॥ कोऽयं तेऽत्र समायातः कारणं वद भामिनि ॥ २३ ॥ साह भोः शृणु भूपाल विद्याधरसुता ह्यहम् ॥ पितृप्रिया मदवती कामार्ता वनमागता ॥ २४ ॥ नागता भोजने काले पितृमात्रोश्च मंदिरे ॥ ज्ञात्वा ध्यानेन मत्पित्रा शापिता तच्छृणुष्व भोः ॥ २५ ॥ अद्य कृष्णचतुर्दश्यां त्वां भजिष्यति राक्षसः ॥ कृष्णपक्षचतुर्दश्यां भुंक्ष्व त्वमपराधकम् ॥ २६ ॥ तदाहं रोदनं कृत्वा ब्रवीमि पितरं प्रति ॥ कदा मुक्तिर्भवेद्देव तत्त्वं कथय सुव्रत ॥ २७ ॥ स होवाच कुमारि त्वं वीरभुक्ता भविष्यसि ॥ तदा शापस्य मुक्तिः स्यात्साहं तव विमोचिता ॥ २८ ॥ त्वदाज्ञयाहं यास्यामि भो राजन्पितृमंदिरे ॥ इति श्रुत्वा नृपः प्राह मम गेहं समाव्रज ॥ २९ ॥ त्वया सार्द्धं गमिष्यामि गृहं विद्याधरस्य तत् ॥ तथेत्युक्त्वा तु सा देवी नृपगेहं समाययौ ॥ ३० ॥ तदा तु नगरे तस्मिन्नृणां जातो महोत्सवः ॥ मंत्री दृष्ट्वा तु तं भूपं दिव्यपत्नीसमन्वितम् ॥ पञ्चत्वमगमत्तूर्णं कुतो हेतोर्हि तद्वद ॥ ३१ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ मन्त्री बुद्धिप्रकाशस्तु दृष्ट्वा देवीं समागताम् ॥३२॥ नृपं स हृदि संध्यात्वा

राज्यभंगभयातुरः ॥ त्यक्त्वा प्राणान्ययौ स्वर्गं शृणु यत्कारणं शुभम् ॥ ३३ ॥ विषयी यो हि भूपालस्तस्य राज्यविनाशनम् ॥ स्त्रीमदं प्राप्य राज्यस्य सदा हानिमवाप्नुयात् ॥ ३४ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये एकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ विहस्य स तु वैतालो राजानमिदमब्रवीत् ॥ राजंश्चूडापुरे रम्ये भूपश्चूडामणिः स्मृतः ॥१॥ देवस्वामी गुरुस्तस्य वेदवेदांगपारगः ॥ तस्य पत्नी विशालाक्षी पतिधर्मपरायणा ॥ २ ॥ शिवमाराधयामास पुत्रार्थे वरवर्णिनी ॥ रुद्रस्य वरदानेन कामदेवसमः सुतः ॥ ३ ॥ हरिस्वामीति विख्यातो जातो देवांशवान्बली ॥ सर्वसंपत्समायुक्तो देवतुल्यसुखी क्षितौ ॥ ४ ॥ रूपलावण्यिका नाम्ना तत्पत्नी हि सुरांगना ॥ जाता देवलशापेन तस्य नन्दनतो नृप ॥ ५ ॥ एकदा पतिना सार्द्धं वसन्ते कुसुमाकरे ॥ हर्म्ये सप्वाप संप्रीत्या शय्यामध्यास्य सुंदरी ॥६॥ सुकलो नाम गंधर्वस्तस्या रूपेण मोहितः ॥ तां जहार विमाने स्वे संस्थाप्य स्वपुरं ययौ ॥७॥ प्रबुद्धः स तु तां नारीं मृगयामास विह्वलः ॥ अलब्ध्वा व्याकुलो भूत्वा देशं त्यक्त्वा वनं गतः ॥८॥ संन्यस्य विषयान्सर्वान्हरिध्यानपरायणः ॥ कदाचित्प्राप स स्नेही विप्रगेहमुपागतः ॥ ९ ॥ प्रपच्य पायसमपि वटवृक्षमुपाश्रितः ॥ वृक्षोपरि निधायाशु नदीस्नानमथाकरोत् ॥ भोजनं च ततो राजन्सर्पेण गरलीकृतम् ॥ १० ॥ ततो यतिः समायातो भुक्त्वा मदमुपाययौ ॥ विषेण पीडिततनुर्दृष्ट्वा ब्राह्मणमब्रवीत् ॥ ११ ॥ त्वया प्रदत्तं मूर्खेण पायसं विषमिश्रितम् ॥ मरणं यामि भो दुष्ट ब्रह्महत्यामवाप्स्यसि ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वा मरणं प्राप्य शिवलोकमुपाययौ ॥ रूपतेजोयुतां देवीं गृहीत्वा सुखमाप्तवान् ॥ १३ ॥ इत्युक्त्वा स तु वैतालो राजानमिदमब्रवीत् ॥ कस्मै प्राप्ता ब्रह्महत्या तेषां मध्ये वदस्व मे ॥ १४ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ स्वाभाविकविषो नागो ह्यज्ञानेन विषं कृतम् ॥ अतो दोषी हि भुजगो ब्रह्महत्यां न चाप्तवान् ॥ १५ ॥ बुभुक्षिते ददौ भिक्षां स द्विजो दैवमोहितः ॥ ब्रह्महत्यामतो नायात्कुलधर्मपरायणम् ॥ १६ ॥ आत्मना च कृतं पापं भोक्तव्यं सर्वदा जनैः ॥ आत्मत्यागो ब्रह्महत्या चातिथेश्चावमाननम् ॥ १७ ॥ ब्रह्महत्या तदा ज्ञेया विषदत्तेन सा तथा ॥ आत्मत्यागः स्मृतो दैवात्तस्मात्सोपि न पापवान् ॥ १८ ॥ यैर्नरैः कथिता वार्ता ब्रह्महत्या त्वया कृता ॥ तेषां ब्राह्मणहत्या सा न्यायभ्रष्टवतां नृणाम् ॥ १९ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ कृतकृत्यः प्रसन्नात्मा वैतालो नृपमब्रवीत् ॥ नगरे चन्द्रहृदये रणधीरो नृपोऽभवत् ॥ १ ॥ तत्र वैश्योऽवसद्धर्मी नाम्ना धर्मध्वजो धनी ॥ तस्य पुत्री समायाता

सुन्दरी सुखभाविनी ॥ २ ॥ एकदा नगरे तस्मिन्यातुभक्तो नरोऽभवत् ॥ द्यूतविद्यापरो नित्यं मद्यमांसपरायणः ॥ ३ ॥ वाशरो नाम तत्रासीद्राक्षसः पुरुषादनः ॥ तस्मै मद्यं च मांसं च प्रत्यहं स च दत्तवान् ॥ ४ ॥ प्रसन्नो राक्षसो भूत्वा यातुभक्तं तमब्रवीत् ॥ वरं वरय यो योग्यो मत्तः सर्वमवाप्स्यसि ॥ ५ ॥ स होवाच वरो मह्यं देयस्ते पुरुषादक ॥ गुप्तगर्तं च भूमध्ये कुरु चौरनिरूपणम् ॥ ६ ॥ इति श्रुत्वाकरोद्गर्तं नरबुद्धिविमोहनम् ॥ स्वयं तत्र स्थितो देवः स्वभक्तेन समन्वितः ॥ ७ ॥ तेन रात्रौ तु चौर्येण नृपदासी वरांगना ॥ हृता संस्थापिता गर्ते बहुद्रव्यं तथा हृतम् ॥ ८ ॥ सप्तपत्न्योऽभवंस्तस्य चतुर्वर्णस्य योषितः ॥ तासां मध्ये भूपदासी तस्य चौरस्य वल्लभा ॥ ९ ॥ नृपदुर्गसमं गेहं रचितं तेन रक्षसा ॥ भूतले गुप्तरूपं च नरबुद्धिविमोहनम् ॥ १० ॥ चोरितं बहुधा द्रव्यं गर्ते संस्थापितं बलात् ॥ तदा ते व्याकुला राजजना राजानमब्रुवन् ॥ ११ ॥ त्यजाम नगरीं भूप चौरविघ्नकरीं तव ॥ इति श्रुत्वाथ भूपेन रक्षिणः शस्त्रसंयुताः ॥ स्थापिता नगरे तस्मिंश्चौरहिंसापरायणाः ॥ १२ ॥ आज्ञाप्य स ययौ गेहं तैस्तु श्रुत्वा तथा कृतम् ॥ १३ ॥ राक्षस्या मायया सर्वे मोहिता रक्षिणस्तदा ॥ चौरेण बहुधा द्रव्यं हृतं च धनिनां बलात् ॥ १४ ॥ पुनस्ते प्रययुर्भूपं रणधीरं समेरयन् ॥ श्रुत्वा तु विस्मितो राजा स्वयं नगरमागतः ॥ १५ ॥ अर्धरात्रे तमोभूते स चौरो नृपमागतम् ॥ ज्ञात्वाब्रवीच्च राजानं को भवानत्र चाप्तवान् ॥ १६ ॥ नृपोऽब्रवीदहं चौरश्चोदितार्थः समागतः ॥ यास्यामि धनिनां गेहे भवान्मे वचनं कुरु ॥ १७ ॥ मया सार्द्धं च बहुधा द्रव्यं हर सुखी भव ॥ तथा मत्वा तु बहुधा चौरेण धनमाहृतम् ॥ १८ ॥ गर्तमध्ये गतो रात्रौ स्थापयित्वा नृपं बहिः ॥ एतस्मिन्नेव तत्पत्नी नृपदासी वरांगना ॥ १९ ॥ भूपतिं प्राह भो राजन्गच्छ शीघ्रं स्वकं गृहम् ॥ चौरोऽसौ हि त्वदर्थे च मृत्युं कुर्वन्गृहं गतः ॥ २० ॥ इत्युक्त्वा सा तु भूपाय मार्गभेदमदर्शयत् ॥ नृपोऽपि स्वगृहं प्राप्य प्रभाते विमले रवौ ॥ २१ ॥ आययौ सेनया सार्द्धं यत्र चौरः स्वयं स्थितः ॥ चौरोऽपि भयमासाद्य वाशरं नाम राक्षसम् ॥ २२ ॥ संपूज्य वर्णयामास यथा जातं तथाविधि ॥ विहस्याह च रक्षस्तं त्वया मे भोजनं कृतम् ॥ २३ ॥ अद्य भक्ष्याम्यहं सर्वान्मानुषान्दैवचोदितान् ॥ इत्युक्त्वा स ययौ घोरो राक्षसो नृपतिं प्रति ॥ ॥ २४ ॥ चखाद बहुलां सेनां तेपि याता दिशो दश ॥ आक्रांतः स च भूपालो रक्षसा विकलीकृतः ॥ २५ ॥ तदा चौरः स्वयं प्राप्य भूपतिं प्राह रोषवान् ॥ पलायनं न भूपस्य योग्यं धर्मजनस्य वै ॥ २६ ॥ इति श्रुत्वा नृपश्चैव तूर्णमागत्य तत्र ह ॥ ध्यात्वा देवीं महाकालीं लब्ध्वा मंत्रं महोत्तमम् ॥ २७ ॥ रक्षसा सह तद्गर्तं भस्मसादभवत्क्षणात् ॥ निगडैस्तं बबंधाशु चौरं नगरलुंठकम् ॥ २८ ॥ तथा सर्वधनैः सार्धं स्त्रीभिस्ताभिः

समाययौ ॥ राज्यस्थानं समासाद्य दुर्गतिस्तस्य चाभवत् ॥ २९ ॥ पटहाताडितेनैव शब्देन च गृहेगृहे ॥ ज्ञापितं करणं सर्वं तच्चौरस्य वधस्य
तैः ॥ ३० ॥ तद्दिने नगरे तस्मिन्भ्रामितो गर्दभोपरि ॥ धर्मध्वजगृहद्वारे स चौरो हि समागतः ॥ ३१ ॥ तस्य रूपं समालोक्य मुमोह सुखभा
विनी ॥ पितरं प्राह दुःखार्ता चौरं मोचय सत्वरम् ॥ ३२ ॥ स गत्वा नृपतिं प्राह पंचलक्षधनं मम ॥ गृहाण चौरमोक्षार्थे म्रियते न हि मे सुता
॥ ३३ ॥ विहस्याह नृपस्तं वै चौरोऽयं धनलुंठकः ॥ कर्हिचिन्नभ्मया त्याज्यो भुवि वै पुरुषाधमः ॥ ३४ ॥ इति श्रुत्वा निराशोऽभूत्स चौरो
मरणं गतः ॥ शल्यारोपणकाले तु प्राक्प्रहस्य ततोऽरुदत् ॥ ३५ ॥ एतस्मिन्नेव तत्पुत्री देवमायाविमोहिता ॥ गृहीत्वा चौरदेहं तु वह्निकुण्डे तु
सागमत् ॥ ३६ ॥ तदा प्रसन्ना सा दुर्गा तावुजीव्य प्रसादतः ॥ तस्यै दत्तो वरो दिव्यो भुक्तिमुक्तिफलप्रदः ॥ ३७ ॥ इत्युक्ता स तु भूपालं पुनः
प्राह विहस्य तम् ॥ किंकारणेन चौरोसौ प्राक्प्रहस्य ततोऽरुदत् ॥ ३८ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ मदर्थे सुन्दरी नारी स्वप्राणान्दातुमुद्यता ॥
तस्यै किं च प्रदातव्यं मया तत्स्नेहरूपिणा ॥ ३९ ॥ अतो रोदितवान्पश्चाद्धसने कारणं शृणु ॥ धन्योऽयं भगवान्कृष्णो यस्य लीलेयमीदृशी ॥
॥ ४० ॥ अधर्मिणे च नाकस्य फलं दातुं समर्हति ॥ धर्मिणो नरकस्यैव फलं तस्मै नमोनमः ॥ ४१ ॥ अतः स हसितः पूर्वं मोहितो हरिलील
या ॥ इति श्रुत्वाह वैतालो हरेः शरणमुत्तमम् ॥ ४२ ॥ वाक्यं तेन कृतं शूल्यामतो जीवितचाञ्छुचिः ॥ ४३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रति
सर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ भृगुवर्य महाभाग वैतालो
नृपमब्रवीत् ॥ राजन्पुष्पावती रम्या नगरी तत्र भूपतिः ॥ सुविचार इति ख्यातः प्रजापालनतत्परः ॥ १ ॥ चन्द्रप्रभा तस्य पत्नी रूपयौवन
शालिनी ॥ तस्यां जाता सुता देवी नाम्ना चन्द्रावली मता ॥ २ ॥ कदाचित्स्वालिभिः सार्द्धं विपिनं कुसुमाकरम् ॥ आययौ तत्र वै विप्रं सुदेवं
सा ददर्श ह ॥३॥ मोहिता चाभवद्देवी विप्रोपि पतितः क्षितौ ॥ कामबाणव्यथां प्राप्य गतप्राण इवाभवत् ॥ ४ ॥ तस्यां गतायां सदने द्वौ विप्रौ
तत्र चागतौ ॥ मूलदेवः शशी नाम्ना तत्र विद्याविशारदौ ॥५॥ तथागतं द्विजं दृष्ट्वा रूपयौवनशालिनम् ॥ पप्रच्छ कारणं सर्वं येन मोहत्वमागतः
॥ ६ ॥ स श्रुत्वा रोदनं कृत्वा सर्वं तस्मै न्यवेदयत् ॥ कृपालुर्मूलदेवस्तु तं स्वगेहमवाप्तवान् ॥ ७ ॥ गृहे जप्त्वा महामंत्रं चामुण्डाबीजसंयुतम् ॥
कृतवान्गुटिके चोभे सुदेवाय समार्पयत् ॥ ८ ॥ एकया सुंदरी कन्या द्वादशाब्दमयी शुभा ॥ द्वितीयया महावृद्धो मूलदेवस्तदाभवत् ॥ ९ ॥ द्वौ
गतौ राजसदने नृपमाशीर्भिरर्च्य तम् ॥ हेतुं निवेदयामास तच्छृणुष्व महामते ॥१०॥ नगरे तांत्रिके राजन्मद्गेहं सुन्दरोपमम् ॥ विलापध्वनानाम्ना

वै राज्ञा संलुठितं बलात्॥११॥पलायितौ सुतः पत्नी तावन्वेष्टुं समाययौ ॥ इयं वधूर्महाराज मम तत्पुत्रभाविनी॥१२॥यावदहं न गच्छामि स्वगेहे रक्ष धर्मतः ॥ इति श्रुत्वा स नृपतिश्चाहूय स्वसुतां तदा ॥ तस्यै समर्प्य तां पश्चात्स द्विजो गेहमाययौ ॥ १३ ॥ सुदेवस्तु निशीथे वै रमणीं प्राह निर्भयः॥ कुतस्ते मन उद्विग्नं सत्यं कथय मे सखि ॥१४॥ साह मे हृदये नित्यं सुदेवो ब्राह्मणोत्तमः ॥ उषितस्तद्वियोगेन व्याकुलाहं सदा सखे ॥१५॥ सुदेवश्चाह भोः सुभ्रूर्यदि ते ब्राह्मणोत्तमम् ॥ समर्पयामि तत्त्वं मे किं ददासि वदस्व भोः ॥ साह ते सर्वदा दासी भवामि द्विजभामिनि ॥१६॥ इति श्रुत्वा सुदेवस्तु मुखान्निष्कृष्य यंत्रकम् ॥ पूर्वदेहत्वमापन्नस्तया सार्द्धं समारमत् ॥ १७ ॥ चतुर्मास्यो भवद्गर्भस्तस्मिन्काले तु भो नृप ॥ ॥ १८ ॥ अमात्यतनयो विप्रस्त्रीरूपं प्रति मोहितः ॥ तदा मरणसम्पन्नं ज्ञात्वा तं मदनालसम् ॥ १९ ॥ मन्त्री स्नेहाच्च बहुधा सञ्चित्य हृदि पंडितैः ॥ तस्मै समर्पयामास तां नारीं मन्त्रसम्भवाम् ॥ २० ॥ साह भोमात्यतनय त्रिमासं तीर्थमण्डले ॥ संस्नाहि तर्हि मे योग्यो भविष्यसि तथा कुरु ॥ २१ ॥ तथा मत्वा मंत्रिसुतो नम्रात्मा मदनालसः ॥ तीर्थांतरं गतः सोऽपि सुदेवस्तस्य योषितम् ॥ २२ ॥ भूपकांतिं कामवशां चालिलिंग स कामुकः ॥ सा तु गर्भं दधाराशु द्विमासस्य द्विजेन वै ॥ २३ ॥ सुदेवो मानुषो भूत्वा मूलदेवगृहं ययौ ॥ सर्वं निवेदयामास यथाजातं नृपालये ॥ २४ ॥ मूलदेवः प्रसन्नात्मा शशिनं नाम मित्रकम् ॥ विंशद्वर्षतरं कृत्वा स्वयं वृद्धस्य रूपवान् ॥ २५ ॥ राज्ञे निवेद्य तत्सर्वं वधूं मे देहि भूपते ॥ तदा तु स नृपो भीत्या तं प्राह श्लक्ष्णया गिरा ॥ २६ ॥ मन्त्री राजकरो नाम तत्पुत्रो मदनालसः ॥ दृष्ट्वा तव वधूं रम्यां मुमोह मरणोन्मुखः ॥ २७ ॥ स्वपुत्रस्य वियोगेन स मन्त्री च तथेदृशः ॥ तथाहं ब्राह्मणान्वृद्धान्पृष्ट्वा तस्मै च तामदाम् ॥ २८ ॥ यथा प्रसन्नो हि भवान्कुरु त्वं च तथाविधम् ॥ मूलदेवस्तु नृपतिं प्रोवाच विषमुद्वमन् ॥ २९ ॥ देहि भूप सुतां मह्यं तत्पुत्रस्य सुखाय वै ॥ तथैव मत्वा स नृपः सुतां चन्द्रावलीं शुभाम् ॥ ३० ॥ दत्त्वा च वेदविधिना बहुधा द्रव्यसंयुताम् ॥ स्वयं चकार राज्यं वै ब्रह्मदोषविवर्जितः ॥ ३१ ॥ शशी तु भूपतेः कन्यां गृहीत्वा स्वगृहं ययौ ॥ सुदेवस्तु तदा दुःखी मूलदेवमुवाच ह ॥ ३२ ॥ मदीयेयं नृपसुता भोगपत्नी महोत्तमा ॥ तच्छ्रुत्वा मूलदेवस्तु विस्मितः स तथाकरोत् ॥ ३३ ॥ इत्युक्त्वा नृपतिं प्राह वैतालो रुद्रकिंकरः ॥ कस्मै प्राप्ता नृपसुता धर्मतस्तद्वदस्व मे ॥ ३४ ॥ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ पितामात्राज्ञया पुत्री देवानां सन्मुखे स्थिता ॥ यस्मै निवेदिता तस्मै सा योग्या धर्मतः सदा ॥ ३५ ॥ शास्त्रेषु कथितं देव स्त्रीरत्नं सर्वदैव हि ॥ यथाक्षेत्रं भुवि ख्यातं बीजमन्येन रोपितम् ॥ ३६ ॥ तत्क्षेत्रं कृषिकारस्य बीजदातुर्न चैव ह ॥ तस्माद्वै राजतनया शशिनं

वरयिष्यति ॥ ३७ ॥ सुदेवस्य वै तनयो योग्यत्वं हि गमिष्यति ॥ ३८ ॥ इति ते कथितं देव यथा शास्त्रेषु भाषितम् ॥ किं कृतं मन्त्रिपुत्रेण
तथैव कथयस्व मे ॥ ३९ ॥ इति श्रुत्वा स होवाच स पुत्रो मदनालसः ॥ वृन्दावनं शुभं प्राप्य राधाकुण्डे समागतः ॥ ४० ॥ स स्नात्वा बहुला
ष्टम्यां तत्पुण्येन नृपोत्तम ॥ भस्मसादभवत्पापं येन मोहत्वमागतः ॥ ४१ ॥ स्मृत्वा स हृदि गोविंदं तुष्टाव श्लक्ष्णया गिरा ॥ ४२ ॥ ॥ मद
नालस उवाच ॥ ॥ नमस्ते दयासिंधवे कृष्णदेव त्वयेदं ततं विश्वमम्भोधिरूपम् ॥ त्वयैकेन लीलार्थतो देवदेव प्रियाराधया सार्द्धमेतद्धि गुप्तम्॥
॥ ४३ ॥ जगत्यन्तकाले त्वया कालमूर्त्या जगत्संहृतं वै नमस्तेनमस्ते ॥ मदीया च बुद्धिर्हृषीकेश शुद्धा यथा स्यात्तथैवेश शीघ्रं कुरु त्वम् ॥
॥ ४४ ॥ इति स्तोत्रप्रभावेन देवदेवेन मोचिता ॥ कामपाशात्तस्य बुद्धिः स क्षत्रीगृहमाययौ ॥ ४५ ॥ रमणीं स्वां समालिंग्य ननन्द मुदितो
नृप ॥ विप्रदोषविनाशाय हृदि संचिन्त्य बुद्धिमान् ॥ सुदेवं स समाहूय स्वां स्वसारं ददौ मुदा ॥ ४६ ॥ सुदेवस्तस्य भगिनीं क्षत्रियस्य मदातु
राम् ॥ धर्मेणोद्वाह्य स्वं गेहं प्राप्तवान्कामकिंकरः ॥ ४७ ॥ इति ते कथितं भूप चरित्रं तस्य धीमतः ॥ मूलदेवस्य विप्रस्य तथान्यत्कथयाम्यहम्॥
॥ ४८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥
॥ सूत उवाच ॥ ॥ प्रशस्य भूपतिं शुद्धं वैतालो रुद्रकिंकरः ॥ पुनराख्यानकं विप्र वर्णयामास सुन्दरम् ॥ १ ॥ कान्यकुब्जे महाराज ब्राह्मणो
दानशीलकः ॥ बभूव सत्यसंधश्च देवीपूजनतत्परः ॥ प्रतिग्रहेण यद्द्रव्यं तेन दानमचीकरत् ॥ २ ॥ कदाचित्तु शरत्काले नवदुर्गाव्रतं ह्यभूत् ॥ न
प्राप्तं दानतो द्रव्यं तदा चिंतातुरोऽभवत् ॥३॥ किं कर्तव्यं मया चाद्य येन द्रव्ययुतो ह्यहम् ॥ कन्या निमंत्रिताश्चाद्य कथं ता भोजयाम्यहम् ॥४॥
इति शोकसमायुक्तस्तदा देवीप्रसादतः ॥ मुद्राः पञ्च तदा प्राप्तास्ताभिर्व्रतमचीकरत् ॥ ५ ॥ निराहारव्रतं तेन कृतं तु नवमाह्निकम् ॥ तेन व्रतप्रभा
वेन मृतो देवत्वमागतः ॥ ६ ॥ जीमूतकेतुरिति च सोभूद्विद्याधराधिपः ॥ हिमाचलगिरौ रम्ये पुरे विद्याधरे शुभे ॥७॥ उवास कतिचिद्वर्षान्दिव्य
भोगप्रभोगवान् ॥ तत्र कल्पद्रुमं नित्यं पूजयामास भक्तितः ॥ ८ ॥ तेन वृक्षप्रभावेन जातः पुत्रो महोत्तमः ॥ सर्वाकलासु निपुणो नाम्ना जीमूतवा
हनः ॥ ९ ॥ स वै पूर्वभवे राजन्मध्यदेशे महोत्तमे ॥ क्षत्रियः शूरसेनाख्यो बभूव वसुधाधिपः ॥ १० ॥ एकदा मृगयाकेलिलोलुपः स महीपतिः ॥
प्राप्तवानुत्पलारण्यं यत्र वाल्मीकिसंस्थितिः ॥ ११ ॥ चैत्रशुक्लनवम्यां तु न कृतं जीवघातनम् ॥ उत्सवं रामदिवसे चकार विधिवन्नृपः ॥ १२ ॥
वाल्मीकेश्च कुटीमध्ये रात्रौ जागरणं कृतम् ॥ १३ ॥ श्रुता राममयी गाथा तस्य पुण्यप्रभावतः ॥ विद्याधरत्वमापन्नो मुमुदे तत्र शक्रवत् ॥१४॥

कल्पवृक्षस्य वै पूजा कृता तेन महात्मना ॥ वर्षांतरे द्रुमः प्राह वरं वरय सत्तम ॥ १५ ॥ स तमाह महावृक्ष मदीयं नगरं शुभम् ॥ धनधान्यस
मायुक्तं यथैव स्यात्तथा कुरु ॥ १६ ॥ इत्युक्ते सति वृक्षेण नगरं भूपतेः समम् ॥ कृतं तदा न कोऽप्यासीद्यो मन्येत्पार्थिवाश्रयम् ॥ १७ ॥ सर्वे
ते राजतुल्याश्च कल्पवृक्षप्रसादतः ॥ तदा तौ तु पितापुत्रौ तपसोऽर्थे वनं गतौ ॥१८॥ मलयाद्रौ महारम्ये तेपतुर्बहुलं तपः॥एकस्मिन्दिवसे राज
न्मलयध्वजभूपतेः ॥ १९ ॥ कमलाक्षीति विख्याता कन्या च शिवमंदिरे ॥ स्वसख्या सहिता प्राप्ता शिवपूजनतत्परा ॥ २० ॥ जीमूतवाहनश्चैव
पूजार्थे मंदिरं ययौ ॥ बालां ददर्श दिव्यांगीं सर्वभूषासमन्विताम् ॥ २१ ॥ तस्या दर्शनमात्रेण कामबाणेन पीडितः ॥ मनसा कामदेवं तं
तुष्टाव श्लक्ष्णया गिरा ॥ २२ ॥ जीमूतवाहन उवाच ॥ ॥ मदनाय नमस्तुभ्यं कृष्णपुत्राय ते नमः ॥ शंबरप्राणहंत्रे च चतुर्व्यूहाय ते नमः ॥
॥ २३ ॥ पंचबाणाय कामाय प्रद्युम्नाय नमोनमः ॥ मद्योग्यां कुरु सुश्रोणीं कामिनीं कमलाननाम् ॥ २४ ॥ तदा प्रसन्नो भगवान्मकरध्वजदे
वता ॥ मोहयित्वा च पितरं तद्विवाहमकारयत् ॥ २५ ॥ विश्वावसुरिति ख्यातस्तस्य भूपस्य वै सुतः ॥ भगिनीपतिना सार्द्धं स ययौ गंधमाद
नम् ॥ २६ ॥ नरं नारायणं नत्वा गरुडोत्तुंगमाययौ ॥ तदा नागस्य वै माता शंखचूडस्य भो नृप ॥२७॥ रुरोद बहुधा तत्र यत्र जीमूतवाहनः॥
दुःखितः स जगामाशु दयालुर्दीनवत्सलः ॥ २८ ॥ वृद्धामाश्वास्य पप्रच्छ केनेदं दुःखमागतम् ॥ साह मे तनयो देव गरुडास्ये गमिष्यति ॥
॥ २९ ॥ तद्वियोगेन दुःखार्ता विलपामि महाकुला ॥ इति ज्ञात्वा स नृपतिर्गरुडोत्तुंगमाययौ ॥ ३० ॥ गरुडोऽपि गृहीत्वा तं नभोमार्गमुपाग
मत् ॥ तस्यांगदोऽसृजा लिप्तो न्यधात्तत्र भामिनी ॥ ३१ ॥ कमलाक्षी तु वियति स्थितं गरुडभक्षितम् ॥ विलोक्य चारुदद्गाढं पतिदुःखेन
दुःखिता ॥ ३२ ॥ तदा तु गरुडस्त्रस्तस्तत्रागत्य त्वरान्वितः ॥ जीमूतवाहनं प्राह कस्मात्त्वं मम भक्षितः ॥ ३३ ॥ स होवाच प्रभो मेद्य वचः
शृणु महामते ॥ शंखचूडस्य जननी महादुःखेन दुःखिता ॥ ३४ ॥ तस्याः पुत्रस्य रक्षार्थं संप्राप्तोऽहं तवांतिकम् ॥ इत्युक्ते सति भूपाल शंखचू
डश्च पन्नगः ॥ ३५ ॥ तद्वचालस्यैव दुःखेन दुःखितः शत्रुमाप्तवान् ॥ मां प्रभक्ष कृपासिंधो त्वदाहारार्थमागतम् ॥ ३६ ॥ संत्यज्य मानुषं दिव्यं
कुर्वाहारं महामते ॥ तदा प्रसन्नो गरुडो ददौ तस्मै वरत्रयम् ॥ ३७ ॥ जीमूतवाहनायैव विद्याधरसुताय च ॥ शंखचूडकुलं नाहं भक्षयिष्ये कदा
चन ॥ ३८ ॥ त्वं तु विद्याधरपुरे प्राप्य राज्यं महोत्तमम् ॥ सुभोजयित्वा लक्षाब्दं ततो वैकुण्ठमेष्यसि ॥ ३९ ॥ इत्युक्त्वान्तर्दधौ देवः स ॥२६९॥
पित्रा राज्यमाप्तवान् ॥ स्वपत्न्या सह राज्यांगं भुक्त्वा वैकुंठमाययौ ॥ ४० ॥ इत्युक्त्वा स तु वैतालो नृपतिं प्राह नम्रधीः ॥ तेषां मध्ये महा

राज कस्य प्राप्तं महाफलम् ॥ ४१ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ शंखचूडस्य संप्राप्तं जीवदानमहाफलम् ॥ नृपस्यैवोपकारं च स्वभावो विधिना कृतः ॥ ४२ ॥ पतिव्रताप्रभावेन जीवदानेन भूपतेः ॥ सन्तुष्टो गरुडो जातस्तस्य किं तर्हि तत्फलम् ॥ ४३ ॥ निर्भयः शंखचूडस्तु स्वशत्रुं प्रति चागमत् ॥ शरीरमर्पयित्वा तं ततः प्राप्तं महाफलम् ॥ ४४ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये पंचदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ पुनः प्राह स वैतालो भूपतिं ज्ञानकोविदम् ॥ चंद्रशेखरभूपस्य नगरी दक्षिणे स्थिता ॥ १ ॥ रत्नदत्तोवसद्वैश्यो धर्मज्ञो धनधान्यवान् ॥ कामावरूथिनी तस्य सुता जाता महोत्तमा ॥ २ ॥ तद्रूपमुत्तमं दृष्ट्वा स वैश्यो भूपतिं प्रति ॥ उवाच भो महाराज सुता मम सुरेप्सिता ॥ ३ ॥ तां गृहाण कृपासिंधो त्वद्योग्या विधिनिर्मिता ॥ इति श्रुत्वा तु वचनं भूपतिश्चंद्रशेखरः ॥ ॥ ४ ॥ मंत्रिणं विदुरं प्राह त्वं च गच्छ महामते ॥ यथायोग्यं हि तद्रूपं मां निवेदय सत्वरम् ॥ ५ ॥ इत्युक्त्वा स ययौ गेहं भूपतिश्चंद्रशेखरः ॥ श्यामला नाम तत्पत्नी ज्ञात्वा राजानमागतम् ॥६॥ धूपदीपादिभिः पुष्पैर्यथायोग्यैः समार्चयत् ॥ एतस्मिन्नेव काले तु गौश्च शार्दूलपीडिता॥७॥ हंभाशब्देन महता विललाप भयातुरा ॥ तच्छ्रुत्वा स तु भूपालः खड्गहस्तः समभ्यगात् ॥ ८ ॥ शीघ्रं हत्वा तु शार्दूलं मुमोद नृपतिस्तदा ॥ मुकुलो दानवो नाम तद्देहाद्रूपमाप्तवान् ॥९॥ भूपतिं प्राह नम्रात्मा धर्मज्ञं चंद्रशेखरम् ॥ त्वया विमोचितो नाथ यास्यामि वरुणालयम् ॥१०॥ प्रह्लादस्यैव शापेन व्याघ्रदेहत्वमागतः ॥ परिक्रम्य ययौ दैत्यः प्रह्लादं प्रति सत्वरः ॥ ११ ॥ नृपतिर्गृहमागत्य सुष्वाप परया मुदा ॥ प्रभाते बोधितो राजा सभार्यां स्वयमागमत् ॥ १२ ॥ नृपोक्तः स ययौ तत्र यत्र कामावरूथिनी ॥ दिव्यमूर्तिमयीं दृष्ट्वाचिंतयत्स स्वमानसे ॥ १३ ॥ अस्या मूर्तिप्रभावेन राजासौ मोहमाप्स्यति॥इति ज्ञात्वा नृपं प्राह सैव त्वद्योग्यका न हि॥१४॥तथा मत्वा स नृपतिर्न विवाहमथाकरोत्॥रत्नदत्तस्य भूपस्य सेनायाः पतये ददौ ॥ १५ ॥ बलभद्रस्य सा पत्नी बभूव वरवर्णिनी ॥ एकदा नृपतिस्तां वै दृष्ट्वा कामावथरूथिनीम् ॥ १६ ॥ मोहितः कामबाणेन मूर्च्छितः पतितो भुवि ॥ तदा सेनापतिस्तूर्णं नृपमुत्थाप्य सत्वरम् ॥ १७ ॥ शिबिकां चैव संस्थाप्य सभार्यां च समेरयत् ॥ तदा प्रबुद्धो नृपतिः प्राह सेनापतिं मुदा ॥ १८ ॥ कस्येयं सुन्दरी भार्या कुतो जाता महोत्तमा ॥ बलभद्रस्तु तच्छ्रुत्वा नृपतिं प्राह नम्रधीः ॥ १९ ॥ ममेयं सुन्दरी नारी रत्नदत्तस्य सा सुता ॥ राज्यभंगभयान्मन्त्री न रूपं त्वयि वर्णितवान् ॥ २० ॥ मम दासस्य या पत्नी त्वद्योग्या भूपते सदा ॥ तवेच्छां पूरयिष्यामि तां गृहाण कृपानिधे ॥ २१ ॥ इत्युक्तः क्रोधताम्राक्षो भूपतिस्तमुवाच ह ॥ तवेयं धर्मतो भार्या प्राप्ता सुन्दररूपिणी ॥ २२ ॥

गृह्णामि यदि तां देवीं नरके यमकिंकराः ॥ पातयित्वा महादुःखं भजयिष्यन्ति तर्हि भोः ॥ २३ ॥ इत्युक्त्वा भूपतिस्तूर्णं विरहाग्निप्रपी डितः ॥ मरणं प्राप्तवान्राजा गतो धर्मपुरांतिके ॥ २४ ॥ इत्युक्त्वा स तु वैतालो नृपं प्राह शृणुष्व भोः ॥ मृते राजनि तत्पत्नी सती भूत्वा प्रदृश्यते ॥२५॥ सेनापतिस्तु तत्रैव भस्मसादभवत्क्षणात् ॥ कामावरूथिनी देवी भस्म कृत्वा कलेवरम् ॥२६॥ स्वर्गं गतास्तु ते सर्वे कस्य पुण्याधिकं मतम् ॥ स होवाच च वैतालं राजा धर्माधिको मतः ॥ २७ ॥ मरणं किंकरस्यैव योग्यं भूपतिहेतवे ॥ पतिव्रताया मरणं पतिसंगेन योग्यकम् ॥ २८ ॥ दत्ता यत्किंकरेणैव सुंदरी नृपहेतवे ॥ धर्मभीत्या न नृपतिस्तामगृह्णात्स कामुकः ॥ २९ ॥ जित्वा कामं तथा पाल्यं धर्मं तस्मान्नृपेऽधिकम् ॥ ३० ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ पुनः प्रोवाच वैतालस्तदा ब्राह्मणरूपवान् ॥ शृणु भूप महाभाग कथां तव मनोरमाम् ॥ १ ॥ उज्जयिन्यां महाभाग महासेनो नृपोऽभवत् ॥ तस्य राज्येऽवसद्विप्रो देवशर्मेति विश्रुतः ॥ २ ॥ गुणाकरस्तस्य सुतो मद्यमांसपरायणः ॥ द्यूतेन संक्षयं वित्तं तस्य पापस्य चाभवत् ॥ ३ ॥ बांधवैः स परित्यक्तो बभ्राम वसुधातले ॥ कदाचिद्दैवयोगेन सिद्धाश्रममुपागमत् ॥ ४ ॥ कपर्दी नाम तं योगी कपालान्नैरपूजयत् ॥ ज्ञात्वा पैशाचमन्त्रं स बुभुक्षुर्न गृहीतवान् ॥ ५ ॥ तदातिथ्यं तदर्थं स यक्षिणीं समुपाह्वयत् ॥ तया रात्रौ महानन्दं प्राप्तवान्स द्विजः शयी ॥ ६ ॥ प्रातः काले तु संप्राप्ते कैलासं यक्षिणी गता ॥ स द्विजस्तद्वियोगेन योग्यंतिकमुपाययौ ॥ ७ ॥ कपर्दी प्रददौ तस्मै विद्यां यक्षिणिकर्षिणीम् ॥ चत्वारिंशद्दिनान्येव निशीथे जलमध्यगः ॥ ८ ॥ स जजाप शुभं मन्त्रं न प्राप्ता कामचारिणी ॥ तदा योग्याज्ञया विप्रः स्वयं तु ममतां त्यजन् ॥ ९ ॥ प्राप्तवान्पितरौ नत्वा स्वगेहे निवसन्निशि ॥ प्रातः संन्यासिवद्भूत्वा कुलेश्च रुदितैर्द्विजः ॥१०॥ प्रतिबोधिवनं प्राप्तस्तच्छिष्यत्वमुपाययौ ॥ पञ्चाग्निमध्ये स स्थित्वा तन्मंत्रमजपच्छुचिः ॥ ११ ॥ न प्राप्ता योगिनी देवी तदा चिन्तातुरोऽभवत् ॥ इत्युक्त्वा स तु वैतालो नृपतिं ज्ञानकोविदम् ॥ १२ ॥ पुनराह कथं देवी न प्राप्ता यक्षिणी प्रिया ॥ श्रुत्वाह नृपतिर्विप्र वैतालं रुद्रकिंकरम् ॥ १३ ॥ त्रिविधं कर्म भो विप्र सिद्ध्यर्थे साधकाय वै ॥ मनोवाग्विहितं कर्म परलोके सुखप्रदम् ॥ १४ ॥ सुन्दरांगकृतं ज्ञेयं पुनर्वाक्कायसंभवम् ॥ किञ्चित्सिद्धिप्रदं ज्ञेयमिह जन्मनि वीक्षितम् ॥ १५ ॥ परत्र च भुवर्लोके पिण्डदेहकृतं स्मृतम् ॥ मनःकायेन संभूतं पर जन्मनि राज्यदम् ॥ १६ ॥ मनोवाक्कायसंभूतमिह जन्मनि सिद्धिदम् ॥ परत्र परमां सिद्धिं तत्कर्म प्रददाति हि ॥ १७ ॥ तस्मात्कर्तव्यमेवेह

त्रिविधं कर्म साधकैः ॥ अन्यवित्तेन स द्विजः कृतवान्कर्म मन्त्रजम् ॥ अतोऽन्यजन्मनि प्राप्तो यक्षत्वं तत्परो द्विजः ॥ १८ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्त्वा स तु वैतालः प्रसन्नवदनोऽभवत् ॥ १९ ॥ साधु साध्विति तं प्रोच्य सद्वाक्यैः समपूजयत् ॥ इतिहासं पुनः प्राह परीक्षार्थे नृपाय सः ॥ २० ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ भोः शौनक महाप्राज्ञ वैतालस्तं हि सोऽब्रवीत् ॥ सुदक्षो नाम नृपतिर्वसन्कंबलके पुरे ॥ १ ॥ न्यायवान्धर्मावाञ्छूरो दाता शिवपरायणः ॥ तस्य राज्येऽवसद्वैश्यो धनाध्यक्ष इति श्रुतः ॥ २ ॥ तनया सुन्दरी तस्य नाम्ना धनवती शुभा ॥ गौरीदत्ताय वैश्याय पित्रा दत्ता वरांगना ॥ ३ ॥ कियता चैव कालेन मोहिनी तत्सुताभवत् ॥ द्वादशाब्दवयस्तस्याः पिता तु निधनं गतः ॥ ४ ॥ तदा धनवती रंडा निधना पितुरंतिके ॥ कन्यया सह संप्राप्ता निशि मार्गे तमोमये ॥ ५ ॥ न्यायशर्मा द्विजः कश्चिद्ब्रह्मस्वस्यापहारकः ॥ नामसत्यत्वभावेन शूल्यां न निधनं गतः ॥ ६ ॥ अकस्माद्वैश्यजा प्राप्ता तत्करं सा तदास्पृशत् ॥ तेन दुःखेन महता रुरोदोच्चैर्द्विजश्च सः ॥७॥ हा राम कृष्ण प्रद्युम्नानिरुद्धेति पुनःपुनः ॥ श्रुत्वा धनवती दीना को भवानिति साब्रवीत् ॥८॥ द्विज आह च विप्रोऽहं त्र्यहं शूल्यां निरूपितः ॥ यदि दास्यसि मे कन्यां कोटिस्वर्णं ददामि ते ॥ ९ ॥ श्रुत्वा धनवती तस्मा उद्वाह्य मोहिनीं सुताम् ॥ वटमूले स्थितं द्रव्यं खनित्वा गृहमाययौ ॥ १० ॥ मोहिन्यपि पतिं प्राह भवान्मृत्युवशं गतः ॥ कुतो जायेत तनयस्तन्मे ब्रूहि दयानिधे ॥ ११॥ द्विजः प्राह शृणु व्यंगे यदा ते हृच्छयो भवेत् ॥ दत्ता त्वं पंडितं प्राप्य पुत्रमुत्पादयाशु वै ॥१२॥ इत्युक्त्वा मरणं प्राप्य यमलोकं गतो द्विजः ॥ नारकीं यातनां नित्यं बुभुजे निंद्यकर्मजाम् ॥ १३ ॥ मातुर्गृहे तु सा नारी मोहिनी यौवनान्विता ॥ समयं हृदये कृत्वा तिष्ठंती च पुनःपुनः ॥ १४ ॥ के भोगाश्च किमाश्चर्यं को जागर्ति शयीत कः ॥ पापो व्याधिश्च दुःखं च कुतो जातं हृदि स्थितम् ॥ १५ ॥ इति श्लोकं द्विजानाह नोत्तरं च ददुर्द्विजाः ॥ मेधावी नाम काश्मीरे स्थितो विप्रः समागतः ॥ १६ ॥ तामुवाच प्रसन्नात्मा शृणु मोहिनि सुंदरि ॥ सुगंधि वनिता वस्त्रं गीतं पानं च भोजनम् ॥ शय्या च भूषणं ज्ञेयो भोगो ह्यष्टविधो बुधैः ॥ १७ ॥ अहन्यहनि भूतानि म्रियन्ते जनयन्ति च ॥ ममतां यः करोत्येषां तदाश्चर्यं स्मृतं बुधैः ॥ १८ ॥ यो विवेकं समासाद्य कुरुते कर्मसंग्रहम् ॥ संसारे घोरतमसि स जागर्ति विवेकवान् ॥ १९ ॥ संसाराजगरं ज्ञात्वा वैराग्यं

१ जायन्त इत्यर्थः ।

योऽकरोद्भुवि ॥ औदासीन्यं समाधिं च सुखं शेते हि मानवः ॥२०॥ संकल्पाज्जायते कामस्ततो लोभः प्रजायते॥लोभाज्जातश्च तृष्णायां स पापो
निरयप्रदः ॥ २१ ॥ जलप्रकृत्यां यो जातो रसो रसविकारवान् ॥ रसाज्जातस्य देहेऽस्मिन्व्याधिः कर्ममयोऽशुभः ॥ २२ ॥ रुद्रात्काल्यां समु
द्भूतो मोहो हृदि च लोकहा ॥ स तुष्टाव महादेवीं पत्न्यर्थें सुरपूजिताम् ॥ २३ ॥ मिथ्यादृष्टिस्ततो जाता मोहस्य दयिताभवत् ॥ तस्मात्स्नेहश्च
तत्पत्न्यां जातश्च ममताप्रियः ॥ २४ ॥ तयोः सकाशात्संजातं दुःखं शोकसमन्वितम् ॥ इति श्रुत्वा तु सा नारी मुहोह वरवर्णिनी ॥ २५ ॥
मानी शूरश्च चतुरोऽधिकारी गुणवान्सखा ॥ स्त्रीरक्षकश्च पुरुषो वशं नारीं सदा नयेत् ॥ २६ ॥ तस्यै गर्भं च विप्रोऽसौ दत्त्वा स्वर्णं गृहीत
वान् ॥ सापि नारी सुखं लेभे तेन गर्भेण प्रत्यहम् ॥ २७ ॥ कदाचिद्दशमासांते मोहिनीमब्रवीच्छिवः ॥ स्वप्नांतरे महाराज सापि ज्ञात्वा तथाक
रोत् ॥ २८ ॥ दोलामध्ये सहस्रं च स्वर्णं चैव स्वबालकम् ॥ राजद्वारे स्थापयित्वा सुष्वाप जननी सुखम् ॥ २९ ॥ शिवेन बोधितो राजा
सुतार्थी रुद्रपूजकः ॥ द्विजपुत्रं समालेभे मोहिन्यां जातमुत्तमम् ॥ ३० ॥ कारयित्वा जातकर्म वितितार धनं बहु ॥ हरदत्तश्च नाम्नासीत्सर्ववि
द्याविशारदः ॥ ३१ ॥ पितुरन्ते च तद्राज्यं प्राप्य धर्मं प्रकाशयन् ॥ गयाश्राद्धं कृतं तेन फल्गूतीरे विधानतः ॥ ३२ ॥ त्रयो हस्तास्तदा जाताः
स राजा विस्मितोऽभवत् ॥ ३३ ॥ इत्युक्त्वा स तु वैतालो नृपतिं प्राह भो नृप ॥ कस्मै योग्यो हि पिंडोऽसौ श्रुत्वा राजाब्रवीदिदम् ॥ ३४ ॥
द्रव्यार्थी पंडितो ज्ञेयो गुरुतुल्यश्च भूपतिः ॥ चौराय पिंड उचितो यस्य नारी च मोहिनी ॥ ३५ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ तेन पिंडप्रभावेन स
चौरो ब्रह्मद्रव्यहा ॥ निरयान्निःसृतो विप्र स्वर्गलोकं समागतः ॥ ३६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याके कलि
युगीयेतिहाससमुच्चयेऽष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥ छ ॥ चित्रकूटे च नृपती रूपदत्त इति श्रुतः ॥ वने मृगप्रसंगेन वनान्तरमुपाययौ ॥१॥ मध्याह्ने सर
सस्तीरे मुनिपुत्रीं ददर्श सः ॥ चिन्वतीं पद्मकुसुमं रूपयौवनशालिनीम् ॥२॥ तस्या नेत्रे स्वयं नेत्रे चैकीभूते समागते॥एतस्मिन्नंतरे विप्रस्तत्र प्राप्तो
ददर्श तौ ॥३॥ तस्य दर्शनमात्रेण नृपतेर्ज्ञानमागतम् ॥ विनयावनतो राजा धर्मं पप्रच्छ चोत्तमम् ॥४॥ तमुवाच मुनिर्धीमान्दयाधर्मप्रपोषणम् ॥
निर्भयस्य समं दानं न भूतं न भविष्यति ॥५॥ अनर्हान्दण्डमादद्यादर्हपूजाफलं भजेत् ॥ मित्रता गोद्विजे नित्यं समता दंडनिग्रहे ॥ ६ ॥ सत्यता
सुरपूजायां दमता गुरुपूजने ॥ मृदुता दानसमये संतुष्टिर्नित्यकर्मणि ॥७॥ इत्युक्त्वा स मुनिः पुत्रीं तस्मै दत्त्वा गृहं ययौ॥ राजापि च तया सार्द्धं
वटमूलेऽशयिष्ट वै ॥८॥ तदा तु राक्षसः कश्चित्तत्पत्नीभक्षणोत्सुकः ॥ बोधयामास नृपतिं बलिं तस्मै स भूपतिः ॥९॥ दानार्थं चैव कन्यादे सत्तव

र्षात्मकं द्विजम् ॥ समयं कृतवान्राजा सत्येन स्वगृहं ययौ ॥१०॥ अमात्यैः संमतं कृत्वा स्वर्णलक्षं ददौ द्विजे ॥ मध्यं बालं पुरस्कृत्य राक्षसाय बलिं ददौ ॥११॥ मृत्युकाले द्विजसुतो विहस्योच्चै रुरोद ह ॥ कथं हास्यं कृतं तेन तत्पश्चाद्रोदनं कथम् ॥१२॥ इति श्रुत्वा नृपः प्राह शृणु वैतालिक द्विज ॥ ज्येष्ठपुत्रं पितुर्द्वयं मातृद्वयमवर्यकम्॥१३॥ज्ञात्वा स मध्यमः पुत्रो राजानं शरणं ययौ ॥ निर्दयी रूपसेनश्च पत्नीकल्याणभिक्षुकः ॥१४॥ खड्गहस्तं नृपं ज्ञात्वा जहास शिवतत्परः ॥ राक्षसाय शरीरं मे प्राप्तमस्माद्रुरोद ह ॥१५॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चय एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥१९॥छ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा स वैतालो नृपं प्राह पुनः कथाम् ॥ विशालनगरे रम्ये विपुलेशो महीपतिः ॥१॥ तस्य ग्रामेवसद्वैश्योर्थदत्तो विपणे रतः॥अनंगमंजरी कन्या तस्य जाता मनोरमा॥२॥सुवर्णनाम्ने वैश्याय पिता वै दत्तवान्स्वयम्॥कदाचित्कमलग्रामात्सुवर्णो द्वीपमागमत्॥द्रव्यलाभाय न्यवसच्चिरं कालं स लुब्धवान् ॥३॥ अनंगमंजरीगेहे दैवयोगाद्द्विजोत्तमः ॥ कमलाकरनामासौ कृत्ययोगात्समागतः ॥ ४ ॥ होमांते सुन्दरी नारी मार्जनार्थं सुता गता ॥ दृष्ट्वा तां कामकलिकां मुमोह द्विजसत्तमः ॥ ५ ॥ सुतापि मदघूर्णाक्षी विप्राय समयं ददौ ॥ निशीथे तमउद्भूते त्वं मां प्राप्य सुखी भव ॥ ६ ॥ इति श्रुत्वा द्विजो वाक्यं तस्या ध्यानं तदाकरोत् ॥ कामाग्निना चिरं तप्तः सुष्वाप परमासने ॥ ७ ॥ अर्द्धरात्रे तु सा नारी द्विजागमनतत्परा ॥ मार्गमन्वेषमाणा सा प्रियस्य स्मरपीडिता॥ ॥ ८ ॥ नागतः स द्विजो दैवात्तदा सा मरणं गता ॥ कमलाकर एवाशु समयान्ते समाययौ ॥ ९ ॥ दृष्ट्वा मृत्युवशां सुभ्रूं स्वयं मरणमागतः ॥ प्रभाते चार्थदत्तो वै दाहयामास तां शुचा ॥ १० ॥ सुवर्णश्च तदागत्य विललाप प्रियां प्रति ॥ चितायां भस्मसाद्भूत्वा स्वर्गलोके तु सा ययौ॥ ॥ ११ ॥ इत्युक्त्वा स तु वैतालो नृपतिं प्राह विक्रमम् ॥ कस्य स्नेहोऽधिकस्तेषां कुतः स्वर्गपुरं ययौ ॥ १२ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ पति स्नेहोधिकस्तेषां मध्यमौ नारिविप्रकौ ॥ द्विजस्नेहेन सा नारी मृता स्वर्गपुरं ययौ ॥ १३ ॥ वैश्यवर्णैः सदा पूज्यो ब्राह्मणो ब्रह्ममूर्तिमान् ॥ ॥ १४ ॥ द्विजोऽपि नाप्तवान्नारीं तदा स्वर्गगतिं हरिम् ॥ हृदि कृत्वा च निधनं प्राप्तो ह्यस्मात्त्रिविष्टपम् ॥ १५ ॥ सुवर्णो हृदि संज्ञाय मत्प्रिया ब्रह्मवत्सला ॥ मां त्यक्त्वा तु दिवं याता वह्निदाहप्रभावतः ॥ १६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा स तु वैतालो राजानं प्राह नम्रधीः ॥ जयस्थलपुरे रम्ये वर्धमानो नृपोऽभवत् ॥ १ ॥ तस्य ग्रामेऽवसद्विप्रो वेदवेदांगपारगः ॥ विष्णुस्वामीति विख्यातो राधाकृष्णपरायणः ॥ २ ॥ चत्वारश्चात्मजा

स्तस्य चतुर्भागपरायणाः ॥ द्यूतकर्मा च कुलटो विषयी नास्तिकः श्रुतः ॥ ३ ॥ कदा दैवयोगेन निर्द्धनत्वं च ते गताः ॥ पितरं विष्णुशर्माणं नेमुस्ते विनयान्विताः ॥ ४ ॥ ऊचू रमा कथं नष्टा तद्वदस्व पितः प्रिय ॥ पितोवाच तु तच्छ्रुत्वा द्यूतकर्मन्निशामय ॥ ५ ॥ द्यूतो धनव्ययकरः पापमूलो महाखलः ॥ व्यभिचारस्तथा चौर्यं निर्दयत्वमतो भवेत् ॥ द्यूतकर्मप्रभावेण त्वदीयद्रव्यसंक्षयः ॥ ६ ॥ धनोपायेन भोः पित्रोर्वाक्यं कुरु मतिं प्रति ॥ तीर्थव्रतप्रभावेण त्वत्पापं संक्षयं व्रजेत् ॥ ७ ॥ हे पुत्र कुलट त्वं वै वेश्यासंगं महाशुभम् ॥ त्यक्त्वा ब्रह्मपरो भूत्वा ब्रह्मचर्ये मतिं कुरु ॥ ८ ॥ विषयिन्मांसमदिरे नित्यपापविवर्धिके ॥ अतः प्राप्स्यति चौर्यत्वमतो वै निरयस्तथा ॥ ९ ॥ तस्मात्त्वं प्रभुमीशानं विष्णुं जिष्णुं जगत्पतिम् ॥ निवेद्य सर्वथा द्रव्यं भुञ्जीथा वाग्यतः स्वयम् ॥ १० ॥ नास्तिकत्वं देवनिंदां परित्यज्य मतिं कुरु ॥ आत्मा सर्वाभयो नित्यमात्मशक्तिश्च चंडिका ॥ ११ ॥ आत्मनोंगानि देवाश्च सर्वजीवगुहाशयाः ॥ ताञ्ज्ञात्वा पूजनं तेषां कुरु त्वं पापशान्तये ॥ १२ ॥ इति ते वचनं श्रुत्वा गतास्तीर्थान्तरं प्रति ॥ शिवमाराधयामासुर्विद्यार्थे सर्वरूपिणम् ॥ १३ ॥ वर्षांते च महादेवो विद्यां संजीवनीं ददौ ॥ ते प्राप्य वनमागत्य परीक्षार्थे समुद्यताः ॥ १४ ॥ मृतव्याघ्रास्थिनि श्रेष्ठं मंत्रपूतांबु चाक्षिपत् ॥ तेन मंत्रप्रभावेण पंजरत्वमुपागतम् ॥ १५ ॥ तस्योपर्य्येव कुलटो मंत्रपूतं पयोऽक्षिपत् ॥ घनमांसं च रुधिरं तेन मंत्रेण चाभवत् ॥ १६ ॥ विषयी चाक्षिपच्चैव तस्योपरि जलं शुभम् ॥ तेन मन्त्रप्रभावेण त्वक्प्राणत्वमुपागतम् ॥ १७ ॥ सुप्तं व्याघ्रं च संज्ञाय नास्तिकस्तु जलं ददौ ॥ मंत्रेण बोधितो व्याघ्रस्तांश्च विप्रानखादयत् ॥१८॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्त्वा स तु वैतालो राजानमिदमब्रवीत् ॥ राजन्मूर्खो हि कस्तेषां श्रुत्वा राजाब्रवीदिदम् ॥ १९ ॥ बोधितो येन स व्याघ्रः स मूर्खस्त्वधिको मतः ॥ इति श्रुत्वा द्विजश्रेष्ठो वैतालः पुनरब्रवीत् ॥ २० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चय एकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥छ॥

॥ वैताल उवाच ॥ ॥ भोराजन्बिल्वतीग्रामे गंगायामुनमध्यगे ॥ अहं पूर्वभवे चासं क्षत्रसिंहो महीपतिः ॥ १ ॥ तस्य ग्रामेवसद्विप्रो वेदवेदांगपारगः ॥ शंभुदत्त इति ख्यातो रुद्रभक्तिपरायणः ॥ २ ॥ उभकौ तनयौ तस्य सर्वविद्याविशारदौ ॥ विष्णुभक्तः स्मृतो ज्येष्ठो नाम्ना लीलाधरो बली ॥ शाक्तोऽभवत्तदनुजो मोहनो नाम विश्रुतः ॥ ३ ॥ कदाचित्क्षत्रसिंहस्तु यज्ञार्थी यज्ञहेतवे ॥ शंभुदत्तं समाहूय ससुतं धर्मकोविदम् ॥ स्वयं च कारयामास च्छागमेधं सुरप्रियम् ॥ ४ ॥ शंभुदत्तस्तु वृद्धात्मा शिवभक्तिपरायणः ॥ चतुश्चक्रांश्च संस्थाप्य कलशं कार्यसिद्धिदम् ॥ ५ ॥ हव्यैः सुसंस्कृतै रम्यैश्चकार हवनं मुदा ॥ छागमाहूय विधिवत्पूजयामास भूपतिः ॥ ६ ॥

लीलाधरस्तु तं दृष्ट्वा छागं च मरणोन्मुखम् ॥ दयालुर्वैष्णवो धीमानब्रवीद्वचनं रुषा ॥ ७ ॥ दारुणं नरकं योग्यमनया जीवहिंसया ॥ सर्वेशो
भगवान्विष्णुर्हिंसायज्ञेन दुष्यति ॥ ८ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य ज्येष्ठबंधोश्च मोहनः ॥ मृदुपूर्वं जहासोच्चैर्वचनं प्राह नम्रधीः ॥ ९ ॥ पुरा
सत्ययुगे भ्रातर्ब्राह्मणा यज्ञतत्पराः ॥ अजेनैव हि यष्टव्यमिति ज्ञात्वा परां श्रुतिम् ॥१०॥ तिलाधिकमजं मत्वा हव्ये ते तु मनो दधुः ॥ तदा शक्रा
दयो देवा वह्निमध्ये समागताः ॥ ११ ॥ ऊचुस्ते मधुरं वाक्यं त्वन्मतं निष्फलप्रदम् ॥ अजश्छागः स्मृतो वेदैस्तेन यष्टव्यमन्तरम् ॥ १२ ॥
श्रुत्वेति वचनं तेषां विस्मिता मुनयोऽभवन् ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र पितृयोनिरमावसुः ॥ १३ ॥ विमानं परमारुह्य मुनीन्प्रोवाच निर्भयः ॥ छाग
मेधेन यष्टव्यं सुराणां तृप्तिहेतवे ॥ १४ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य तथा कृत्वा शिवं ययुः ॥ तस्मात्त्वं च मया सार्द्धं यज्ञं कुरु महामते ॥ १५ ॥
इति श्रुत्वा वचो घोरं लीलाधर उदारधीः ॥ मोहनं प्राह धर्मात्मा यज्ञस्त्रेतायुगेऽभवत् ॥ १६ ॥ रजोगुणमयो लोकस्त्रेतायां संबभूव ह ॥ हिंसा
सत्ययुगे नासीद्धर्मस्तत्र च तुष्पदः ॥१७॥ हव्येन तर्पिता देवा न मांसै रक्तसंभवैः॥ इति श्रुत्वा क्षत्रसिंहस्त्यक्त्वा छागं भयातुरम् ॥१८॥फलाद्यैः
कारयामास तदा पूर्णाहुतीर्नृप ॥ एतस्मिन्नन्तरे देवी तामसी क्रोधमूर्छिता ॥ नगरं दाहयामास नरनारीसमन्वितम् ॥ १९ ॥ महामायाप्रभावेण
शंभुदत्तः शिवप्रियः ॥ स भूत्वा च महोन्मादी त्यक्त्वा देहं दिवं ययौ ॥ २० ॥ तदा लीलाधरो विप्रो दशपुत्रोपजीवकः ॥ बालानध्यापयामास
ग्रामे पद्मपुरे शुभे ॥ २१ ॥ क्षत्रसिंहस्तु नृपतिर्मोहनान्तिकमाययौ ॥ प्रसादं कारयामास देवमातुरनुग्रहम् ॥ २२ ॥ ॥ मोहन उवाच ॥ ॥
बीजमन्त्रजपाद्ब्रह्मा ब्राह्मीं शक्तिमवाप्तवान् ॥ तदंबायै नमस्तुभ्यं महावीरायै नमोनमः ॥ २३ ॥ जप्त्वा सप्तशतीं विष्णुर्वैष्णवीं शक्तिमाप्तवान् ॥
तदंबायै नमस्तुभ्यं महालक्ष्म्यै नमोनमः ॥ २४ ॥ प्रणवास्तनया यस्यास्तुरीयपुरुषप्रिया ॥ तदंबायै नमस्तुभ्यं प्रणवायै नमोनमः ॥ २५ ॥
यया दृश्यमिदं जातं यया वै पाल्यते जगत् ॥ यस्या देहे स्थितं विश्वं तदंबायै नमोनमः ॥ २६ ॥ शची सिद्धिस्तथा मृत्युः प्रभा गीर्वाणसे
निकाः ॥ स्वाहा च निर्ऋती रात्रिर्ऋद्धिर्भुक्तिस्त्वदुद्भवा ॥ लोकपालप्रिया त्वं हि लोकमातर्नमोनमः ॥ २७ ॥ तृष्णा तृप्ती रतिर्नीतिर्हिंसा
क्षांतिर्मतिर्गतिः ॥ निंदा स्तुतिस्तथेर्ष्या च लज्जा त्वं हि नमोनमः ॥ २८ ॥ इत्यष्टकप्रभावेण क्षत्रसिंहो महीपतिः ॥ शिवलोकं गतः साधु
र्वैतालत्वमवाप्तवान् ॥ २९ ॥ तस्मात्त्वं विक्रमादित्य भज दुर्गां सनातनीम् ॥ शिवाज्ञया त्वहं प्राप्तस्त्वत्समीपे महीपते ॥ ३० ॥ प्रश्नोत्तरेण
भूपाल मया त्वं संपरीक्षितः ॥ भुजयोस्ते स्थितिर्मे स्याज्जहि सर्वारिपून्भुवि ॥ ३१ ॥ दस्युनष्टाः पुरीः सर्वाः क्षेत्राणि विविधानि च ॥

शास्त्रमानेन संस्थाप्य समयं कुरु भो नृप ॥ ३२ ॥ यो नृपः सर्वतीर्थानि पुनरुद्धारयिष्यति ॥ स हि मत्स्थापितं संवद्विपरीतं करिष्यति ॥ ॥ ३३ ॥ विक्रमाख्यानकालोऽयं पुनर्धर्मं करोति हि ॥ द्वादशाब्दशतं वर्षं द्वापरो हि प्रवर्तते ॥ ३४ ॥ तदन्ते भुवि कृष्णांशो भविष्यति महा बली ॥ कलेरुद्धरणार्थाय म्लेच्छवंशविवृद्धये ॥ ३५ ॥ सूताद्या मुनयः सर्वे नैमिषारण्यवासिनः ॥ विशालायां समागत्य चक्रतीर्थनिवासिनः ॥ भविष्यंति महाराज पुराणश्रवणे रताः ॥ ३६ ॥ इत्युक्त्वा स तु वैतालस्तत्रैवान्तरधीयत ॥ नृपतिर्विक्रमादित्यः परमानंदमाप्तवान् ॥३७॥ तस्मा द्यूयं मुनिश्रेष्ठा ज्ञात्वा संध्यां समागताम् ॥ शिवं भजत सर्वेशं ध्याननिष्ठासमन्विताः ॥ ३८ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्ग पर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा तु मुनयो विशालानगरीस्थिताः ॥ स्नात्वा केदारकुण्डे ते मनसापूजयञ्छिवम् ॥ १ ॥ समाधिनिष्ठास्ते सर्वे वर्षमेकं व्यतीतयन् ॥ २ ॥ एतस्मिन्नंतरे राजा विक्रमादित्यभूपतिः ॥ नत्वा मुनीन्समाधिस्थांस्तुष्टाव परया गिरा ॥ ३ ॥ उषित्वा ते तु मुनयः सूतं गत्वाऽब्रुवन्निदम् ॥ सोऽयं राजा समायातो यस्यैवं वर्णिता कथा ॥ ४ ॥ वाजिमेधं च नृपतेः कारयामस्त्वदाज्ञया ॥ भवान्हि चक्रतीर्थे च स्थित्वा ध्यानपरो भवेत् ॥ ५ ॥ तथेत्युक्त्वा तु सूतस्तैः सार्धं च पुनरागमत् ॥ विधिना कारयामास हयमेधं महामखम् ॥६॥ पूर्वे तु कपिलस्थानं दक्षिणे सेतुबन्धनम् ॥ पश्चिमे सिंधुनद्यन्तं चोत्तरे बदरीवनम् ॥ ७ ॥ हयो जगाम तरसा ततः क्षिप्रां नदीं गतः ॥ त्यक्त्वा कलेवरं वह्नौ स्वर्गलोकमतो ययौ ॥ ८ ॥ नृपयज्ञे सुराः सर्वे सपत्नीकाः समागताः ॥ चंद्रमास्तत्र नायातो भूपतिर्विमना अभूत् ॥९॥ यज्ञांते विविधं दानं दत्त्वा वैतालसंयुतः ॥ चंद्रलोकं गतो राजा चंद्रमाः सुखितोऽभवत् ॥१०॥ भोभो राजन्महाभाग कलौ प्राप्ते भयंकरे ॥ मद्गतिर्भूतले नास्ति तस्मान्नायामि तेऽन्तिकम् ॥ ११ ॥ दत्त्वा सुधामयं तोयं चंद्रश्चान्तर्दधे पुनः ॥ ज्ञात्वेन्द्रस्तत्र संप्राप्य द्विजरूपी ह्ययाचयत् ॥१२॥ दत्तं राज्ञा तदमृतं शक्रः स्वर्गमुपागतः ॥ तेन तस्य फलं जातमायुर्लक्ष समं ह्यभूत् ॥१३॥ तस्मिन्काले द्विजः कश्चिज्जयन्तो नाम विश्रुतः ॥ तत्फलं तपसा प्राप्तः शक्रतः स्वगृहं ययौ ॥१४॥ जयन्तो भर्तृहरये लक्षस्वर्णेन वर्णयन् ॥ भुक्त्वा भर्तृहरिस्तत्र योगारूढो वनं ययौ ॥१५॥ विक्रमादित्य एवास्य भुक्त्वा राज्यमकंटकम् ॥ शतवर्षं मुदा युक्तो जगाम मरणे दिवम् ॥ ॥१६॥ शौनकाद्यास्तु ऋषयो ज्ञात्वा भूपस्य स्वर्गतिम् ॥ गत्वा सूतं प्रणम्योचुर्धर्ममुख्यं वदाधुना ॥ १७ ॥ तेभ्यः सूतः पुराणानि श्रावयामास वै

पुनः ॥ शतवर्षं पञ्चलक्षश्लोकमध्यापयन्मुदा ॥ ते श्रुत्वा मुनयः सर्वे जग्मुर्हृष्टाः स्वमालयम् ॥ १८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ एकदा नैमिषारण्ये ऋषयः शौनकादयः ॥ पृच्छन्ति विनयेनैव सूतं पौराणिकं खलु ॥ १ ॥ भगवन्ब्रूहि लोकानां हितार्थाय चतुर्युगे ॥ कः पूज्यः सेवितव्यश्च वांच्छितार्थप्रदायकः ॥२॥ विनायासेन वै कामं प्राप्नुयुर्मानवाः शुभम् ॥ सत्यं ब्रह्मन्वदोपायं नराणां कीर्तिकारकम् ॥३॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ नवांभोजनेत्रं रमाकेलिपात्रं चतुर्बाहुचामीकराचारुगात्रम् ॥ जगत्त्राणहेतुं रिपौ धूम्रकेतुं सदा सत्यनारायणं स्तौमि देवम् ॥ ४ ॥ श्रीरामं सहलक्ष्मणं सकरुणं सीतान्वितं सात्त्विकं वैदेहीमुखपद्मलुब्धमधुपं पौलस्त्यसंहारकम् ॥ वन्दे वन्द्यपदांबुजं सुरवरं भक्तानुकम्पाकरं शत्रुघ्नेन हनूमता च भरतेनासेवितं राघवम् ॥ ५ ॥ कलिकलुषविनाशं कामसिद्धिप्रकाशं सुरवरसुखभासं भूसुरेण प्रकाशम् ॥ विबुधबुधविलासं साधुचर्याविशेषं नृपतिवरचरित्रं भोः शृणुष्वेतिहासम् ॥ ६ ॥ एकदा नारदो योगी परानुग्रहवांच्छया ॥ पर्यटन्विविधाँल्लोकान्मर्त्यलोकमुपागमत् ॥ ७ ॥ तत्र दृष्ट्वा जनान्सर्वान्नानाक्लेशसमन्वितान् ॥ आधिव्याधियुतानार्तान्पच्यमानान्स्वकर्मभिः ॥ ८ ॥ केनोपायेन चैतेषां दुःखनाशो भवेद्ध्रुवम् ॥ इति सञ्चिन्त्य मनसा विष्णुलोकं गतस्तदा ॥ ९ ॥ तत्र नारायणं देवं शुक्लवर्णं चतुर्भुजम् ॥ शंखचक्रगदापद्मवनमालाविभूषितम् ॥ १० ॥ प्रसन्नवदनं शांतं सनकाद्यैरभिष्टुतम् ॥ दृष्ट्वा तं देवदेवेशं स्तोतुं समुपचक्रमे ॥ ११ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ नमो वाङ्मनसातीतरूपायानंतशक्तये ॥ नादिमध्यान्तदेवाय निर्गुणाय महात्मने ॥ १२ ॥ सर्वेषामादिभूताय लोकानामुपकारिणे ॥ अपारपरिमाणाय तपोधाम्ने नमोनमः ॥ १३ ॥ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा स्तुतिं विष्णुर्नारदं प्रत्यभाषत ॥ किमर्थमागतोऽसि त्वं किं ते मनसि वर्तते ॥१४॥ कथयस्व महाभाग तत्सर्वं कथयामि ते ॥ श्रुत्वा तु नारदो विष्णुमुक्तवान्सर्वकारणम् ॥ १५ ॥ नारदस्य वचः श्रुत्वा साधुसाध्वित्यपूजयत् ॥ शृणु नारद वक्ष्यामि व्रतमेकं सनातनम् ॥ १६ ॥ कृते त्रेतायुगे विष्णुर्द्वापरेऽनेकरूपधृक् ॥ कलौ प्रत्यक्षफलदः सत्यनारायणो विभुः ॥ १७ ॥ चतुष्पादो हि धर्मश्च तस्य सत्यं प्रसाधनम् ॥ सत्येन धार्यते लोकः सत्ये ब्रह्म प्रतिष्ठितम् ॥ १८ ॥ सत्यनारायणव्रतमतः श्रेष्ठतमं स्मृतम् ॥ इति श्रुत्वा हरेर्वाक्यं नारदः पुनरब्रवीत् ॥ १९ ॥ किं फलं किं विधानं च सत्यनारायणार्चने ॥ तत्सर्वं कृपया देव कथयस्व कृपानिधे ॥ २० ॥ ॥ भगवानुवाच ॥ ॥ नारायणार्चने वक्तुं फलं नालं चतुर्मुखः ॥ शृणु संक्षेपतो ह्येतत्कथयामि तवाग्रतः ॥ २१ ॥ निर्धनोपि धनाढ्यः स्यादपुत्रः पुत्रवान्भवेत् ॥ भ्रष्ट

राज्यो लभेद्राज्यमन्धोऽपि स्यात्सुलोचनः ॥ २२ ॥ मुच्यते बंधनाद्बद्धो निर्भयः स्याद्भयातुरः ॥ मनसा कामयेद्यंयं लभते तं विधानतः ॥२३॥
इह जन्मनि भो विप्र भक्त्या च विधिनार्चयेत् ॥ लभेत्कामं हि तच्छीघ्रं नात्र कार्या विचारणा ॥ २४ ॥ प्रातःस्नायी शुचिर्भूत्वा दंतधावनपूर्व
कम् ॥ तुलसीमञ्जरीं धृत्वा ध्यायेत्सत्यस्थितं हरिम् ॥ २५ ॥ नारायणंसांद्रघनावदातं चतुर्भुजं पीतमहार्हवाससम् ॥ प्रसन्नवक्त्रं नवकंजलोचनं
सनन्दनाद्यैरुपसेवितं भजे ॥ २६ ॥ करोमि ते व्रतं देव सायंकाले त्वदर्चनम् ॥ श्रुत्वा गाथां त्वदीयां हि प्रसादं ते भजाम्यहम् ॥ २७ ॥ इति
संकल्प्य मनसा सायंकाले प्रपूजयेत् ॥ पञ्चभिः कलशैर्जुष्टं कदलीतोरणान्वितम् ॥ २८ ॥ शालग्रामं स्वर्णयुक्तं पूजयेदात्मसूक्तकैः ॥ पञ्चामृतेन
संस्नाप्य चन्दनादिभिरर्चयेत् ॥ २९ ॥ ॐनमो भगवते नित्यं सत्यदेवाय धीमहि ॥ चतुःपदार्थदात्रे च नमस्तुभ्यं नमोनमः ॥ ३० ॥ जप्त्वैत्य
ष्टोत्तरशतं जुहुयात्तद्दशांशकम् ॥ तर्पणं मार्जनं कृत्वा कथां श्रुत्वा हरेरिमाम् ॥३१॥ षडध्यायीं सत्यमुख्यां तत्पश्चात्तत्प्रसादकम् ॥ सम्यग्विभज्य
तत्सर्वं दापयेच्छ्रोतृकाय च ॥ ३२ ॥ आचार्यायादिभागं च द्वितीयं स्वकुलाय सः ॥ श्रोतृभ्यश्च तृतीयं च चतुर्थं चात्महेतवे ॥ ३३ ॥ विप्रेभ्यो
भोजनं दद्यात्स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥ देवर्षेऽनेन विधिना सत्यनारायणार्चनम् ॥३४॥ कारयेद्यदि भक्त्या च श्रद्धया च समन्वितः ॥ व्रती कामा
नवाप्नोति वांछितानिह जन्मनि ॥ ३५ ॥ इह जन्मकृतं कर्म परजन्मनि पद्यते ॥ परजन्मकृतं कर्म भोक्तव्यं सर्वदा नरैः ॥ ३६ ॥ सत्यनारायण
व्रतमिह सर्वान्कामान्ददाति हि ॥ अद्यैव जगतीमध्ये स्थापयामि त्वदाज्ञया ॥ ३७ ॥ इत्युक्त्वांऽतर्दधे देवो नारदः स्वर्गतिं ययौ ॥ स्वयं नारा
यणो देवः काश्यां पुर्यां समागतः ॥३८॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये चतुर्विंशोऽ
ध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ कृपया ब्राह्मणद्वारा प्रकटीकृतवान्स्वकम् ॥ इतिहासमिमं वक्ष्ये संवादं हरिविप्रयोः ॥ १ ॥
काशीपुरीति विख्याता तत्रासीद्ब्राह्मणो वरः ॥ दीनो गृहाश्रमी नित्यं भिक्षुः पुत्रकलत्रवान् ॥ २ ॥ शतानंद इति ख्यातो विष्णुव्रतपरायणः ॥
एकदा पथि भिक्षार्थं गच्छतस्तस्य श्रीपतिः ॥ ३ ॥ विनीतस्यातिशांतस्य स बभूवाक्षिगोचरः ॥ वृद्धब्राह्मणवेषेण पप्रच्छ ब्राह्मणं हरिः ॥
क्व यासीति द्विजश्रेष्ठ वृत्तिः कामेन कथ्यताम् ॥ ४ ॥ ॥ शतानन्द उवाच ॥ ॥ भिक्षावृत्तिरहं सौम्य कलत्रापत्यहेतवे ॥ याचितुं धनिनां
द्वारि व्रजामि धनमुत्तमम् ॥ ५ ॥ ॥ नारायण उवाच ॥ ॥ भिक्षावृत्तिस्त्वया दीर्घकालं द्विज सदा धृता ॥ तद्वारक उपायोयं विशेषेण

कलौ किल ॥ ६ ॥ ममोपदेशतो विप्र सत्यनारायणं भज ॥ दारिद्र्यशोकशमनं संतापहरणं हरेः ॥ चरणं शरणं याहि मोक्षदं पद्मलोचनम् ॥ ॥ ७ ॥ एवं संबोधितो विप्रो हरिणा करुणात्मना ॥ पुनः पप्रच्छ विप्रोसौ सत्यनारायणो हि कः ॥ ८ ॥ ॥ वृद्धब्राह्मण उवाच ॥ ॥ बहुरूपः सत्यसंधः सर्वव्यापी निरञ्जनः ॥ इदानीं विप्ररूपेण तव प्रत्यक्षमागतः ॥ ९ ॥ दुःखोदधिनिमग्नानां तरणिश्चरणौ हरेः ॥ कुशलाः शरणं यांति नेतरे विषयात्मिकाः ॥ १० ॥ आहृत्य पूजासंभारान्हिताय जगतां द्विज ॥ अर्चयंस्तमनुध्यायंस्त्वमेतत्प्रकटी कुरु ॥ ११ ॥ इति ब्रुवंतं विप्रोसौ ददर्श पुरुषोत्तमम् ॥ जलदश्यामलं चारुचतुर्बाहुं गदादिभिः ॥ १२ ॥ पीतांबरं नवांभोजलोचनं स्मितपूर्वकम् ॥ वनमालामधुव्रातचुंबितांघ्रिसरोरुहम् ॥ १३ ॥ निशम्य पुलकांगोसौ प्रेमपूर्णसुलोचनः ॥ स्तुवन्गद्गदया वाचा दंडवत्पतितो भुवि ॥ १४ ॥ प्रणमामि जगन्नाथं जगत्कारणकारकम् ॥ अनाथनाथं शिवदं शरण्यमनघं शुचिम् ॥ १५ ॥ अव्यक्तं व्यक्ततां यातं तापत्रयविमोचनम् ॥ १६ ॥ नमः सत्यनारायणायास्य कर्त्रे नमः शुद्धसत्त्वाय विश्वस्य भर्त्रे ॥ करालाय कालाय विश्वस्य हर्त्रे नमस्ते जगन्मङ्गलायात्ममूर्ते ॥ १७ ॥ धन्योस्म्यद्य कृती धन्यो भवोद्य सफलो मम ॥ वाङ्मनोगोचरो यस्त्वं मम प्रत्यक्षमागतः ॥ १८ ॥ दिष्टं किं वर्णयाम्याहो न जाने कस्य वा फलम् ॥ क्रियाहीनस्य मन्दस्य देहोऽयं फलवान्कृतः ॥ १९ ॥ पूजनं च प्रकर्तव्यं लोकनाथ रमापते ॥ विधिना केन कृपया तदाज्ञापय मां विभो ॥ ॥ २० ॥ हरिस्तमाह मधुरं सस्मितं विश्वमोहनः ॥ पूजायां मम विप्रेन्द्र बहु नापेक्षितं धनम् ॥ २१ ॥ अनायासेन लब्धेन श्रद्धामात्रेण मां यज ॥ ग्राहग्रस्तोजामिलो वा यथाऽभून्मुक्तसंकटः ॥ २२ ॥ विधानं शृणु विप्रेन्द्र मनसा कामयेत्फलम् ॥ पूजासंभृतसंभारः पूजां कुर्याद्यथाविधि ॥२३॥ गोधूमचूर्णं पादार्द्धं सेटकादिप्रमाणतः ॥ दुग्धेन तावता युक्तं मिश्रितं शर्करादिभिः ॥२४॥ तच्चूर्णं हरये दद्याद् घृतयुक्तं हरिप्रियम्॥ गोदुग्धेनैव दधिना गोघृतेन समन्वितम् ॥ २५ ॥ गंगाजलेन मधुना युक्तं पञ्चामृतं प्रियम् ॥ पञ्चामृतेन संस्नाप्य शालग्रामोद्भवां शिलाम् ॥ ॥ २६ ॥ गन्धपुष्पादिनैवेद्यैर्वेदवादैर्मनोहरैः ॥ धूपैर्दीपैश्च नैवेद्यैस्तांबूलादिभिरर्चयेत् ॥ २७ ॥ मिष्टान्नपानसन्मानैर्भक्ष्यैर्भोज्यैः फलैस्तथा ॥ ऋतुकालोद्भवैः पुष्पैः पूजयेद्भक्तितत्परः ॥ २८ ॥ ब्राह्मणैः स्वजनैश्चैव वेष्टितः श्रद्धयान्वितः ॥ त्वया सार्द्धं मम कथां शृणुयात्परमादरात् ॥ ॥ २९ ॥ इतिहासं तथा राज्ञो भिल्लानां वणिजोऽस्य च ॥ कथांते प्रणमेद्भक्त्या प्रसादं विभजेत्ततः ॥ ३० ॥ लब्धं प्रसादं भुंजीत मानयन्न

१ पद्मं लोचयति बोधयतीति 'कर्मण्यण्'। पद्माधिकसुन्दरमित्यर्थः। २ उपेतमित्यर्थः।

विचारयेत् ॥ द्रव्यादिभिर्न मे शांतिर्भक्त्या केवलया यथा ॥ ३१ ॥ विधीनानेन विप्रेन्द्र पूजयंति च ये नराः ॥ पुत्रपौत्रधनैर्युक्ता भुक्त्वा भोगान नुत्तमान् ॥ ३२ ॥ अन्ते सान्निध्यमासाद्य मोदन्ते ते मया सह ॥ यंयं कामयते कामं सुव्रती तंतमाप्नुयात् ॥ ३३ ॥ इत्युक्त्वान्तर्दधे विष्णु र्विप्रोपि सुखमाप्तवान् ॥ प्रणम्यागाद्यथादिष्टं मनसा कौतुकाकुलः ॥ ३४ ॥ अद्य भैक्ष्येण लभ्येन पूज्यो नारायणो मया ॥ इति निश्चित्य मनसा भिक्षार्थी नगरं गतः ॥ ३५ ॥ विना देहीति वचनं लब्ध्वा च विपुलं धनम् ॥ कौतुकायासमनसा जगाम निजमालयम् ॥ ३६॥ वृत्तांतं सर्वमाचख्यौ ब्राह्मणी सान्वमोदत ॥ सादरं द्रव्यसंभारमाहृत्य भर्तुराज्ञया ॥ ३७ ॥ आहूय बन्धुमित्राणि तथा सान्निध्यवर्तिनः ॥ सत्यनारायणं देवं यजामि स्वगणैर्वृतः ॥ ३८ ॥ भक्त्या तुतोष भगवान्सत्यनारायणः स्वयम् ॥ कामं दित्सुः प्रादुरासीत्कथांते भक्तवत्सलः ॥ ३९ ॥ वव्रे विप्रोऽभिलषितमिहामुत्र सुखप्रदम् ॥ भक्तिं परां भगवति तथा तत्संगिनां व्रतम् ॥ ४० ॥ रथं कुञ्जरं मंजुलं मन्दिरं च हयं चारु चामी करालंकृतं च ॥ धनं दासदासीगणं गां महीं च लुलायाः सदुग्धा हरे देहि दास्यम् ॥४१॥ तथास्त्विति हरिः प्राह ततश्चांतर्दधे प्रभुः ॥ विप्रोऽपिकृत कृत्योऽभूत्सर्वे लोका विसिस्मिरे ॥४२॥ प्रणम्य भुवि कायेन प्रसादं प्रापुरादरात् ॥ स्वंस्वं धाम समाजग्मुर्धन्यधन्येति वादिनः ॥ ४३ ॥ प्रचचार ततो लोके सत्यनारायणार्चनम् ॥ कामसिद्धिप्रदं भुक्तिमुक्तिदं कलुषापहम् ॥४४॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये पञ्चविंशोऽध्यायः ॥२५॥ ॥छ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ राजासीद्धार्मिकः कश्चित्केदारमणिपूरके ॥ चन्द्रचूड इति ख्यातः प्रजापालनतत्परः ॥१॥ शांतो मधुरवाग्धीरो नारायणपरायणः॥ बभूवुः शत्रवस्तस्य म्लेच्छा विंध्यनिवासिनः ॥२॥ तस्य तैरभवद्युद्धमतिप्रबलदारुणैः॥भुशुंडीयुद्धनिपुणैः क्षेपणैः परिघायुधैः ॥३॥ चन्द्रचूडस्य महती सेना यमपुरे गता॥शतं रथास्तथा नागा सहस्रं तु हयास्तथा॥४॥ पत्तयः पंचसाहस्रा मृताः स्वर्गपुरं ययुः ॥ दस्यवः पंचसाहस्रा मृताः कैतवयोधिनः ॥ ५ ॥ आक्रांतः स महाभागस्तैर्म्लेच्छैर्दंभयोधिभिः ॥ त्यक्त्वा राष्ट्रं च नगरं सैकाकी वनमाययौ ॥ ६ ॥ तीर्थव्याजेन स नृपः पुरीं काशीं समागतः ॥ तत्र नारायणं देवं वंद्यं सर्वगृहेगृहे ॥ ७॥ ददर्श नगरीं चैव धनधान्यसमन्विताम् ॥ यथा द्वारावती ज्ञेया तथा सा च पुरी शुभा ॥ ८ ॥ विस्मितश्चंद्रचूडश्च दृष्ट्वाश्चर्यमनुत्तमम् ॥ सत्येन रोधितां लक्ष्मीं शीलधर्मसमन्वितास् ॥ ९ ॥ दृष्ट्वा श्रुत्वा सदानंदं सत्यदेवप्रपूजकम् ॥ पतित्वा तच्चरणयोः प्रणनाम मुदा युतः ॥ १० ॥ द्विज

१ ब्राह्मणीमिति शेषः ।

राज नमस्तुभ्यं सदानंद महामते ॥ भ्रष्टराज्यं च मां ज्ञात्वा कृपया मां समुद्धर ॥ ११ ॥ यथा प्रसन्नो भगवाँल्लक्ष्मीकान्तो जनार्दनः ॥ तथा तद्वद यद्योग्यं व्रतं पापप्रणाशनम् ॥ १२ ॥ ॥ सदानंद उवाच ॥ ॥ दुःखशोकादिशमनं धनधान्यप्रवर्धनम् ॥ सौभाग्यसंततिकरं सर्वत्र विजयप्रदम् ॥ १३ ॥ सत्यनारायणव्रतं श्रीपतेस्तुष्टिकारकम् ॥ यस्मिन्कस्मिन्दिने भूप यजेच्चैव निशामुखे ॥ १४ ॥ तोरणादि प्रकर्तव्यं कदलीस्तंभमंडितम् ॥ पंचभिः कलशैर्युक्तं ध्वजपंचसमन्वितम् ॥१५॥ तन्मध्ये वेदिकां रम्यां कारयेत्स व्रती द्विजैः ॥ तत्र स्थाप्य शिलारूपं कृष्णं स्वर्णसमन्वितम् ॥१६॥ कुर्याद्गंधादिभिः पूजां प्रेमभक्तिसमन्वितः॥ भूमिशायी हरिं ध्यायन्सप्तरात्रं व्यतीतयेत् ॥१७॥ इति श्रुत्वा स नृपतिः काश्यां देवमपूजयत् ॥ रात्रौ प्रसन्नो भगवान्ददौ राज्ञेऽसिमुत्तमम् ॥ १८ ॥ शत्रुपक्षक्षयकरं प्राप्य खड्गं नृपोत्तमः ॥ प्रणम्य च सदानन्दं केदारमणिमाययौ ॥ १९ ॥ हत्वा दस्यून्षष्टिशतांस्तेषां लब्ध्वा महद्धनम् ॥ हरिं प्रपूजयामास नर्मदायास्तटे शुभे ॥२०॥ पौर्णमास्यां विधानेन मासिमासि नृपोत्तमः॥अपूजयत्सत्यदेवं प्रेमभक्तिसमन्वितः॥२१॥तद्व्रतस्य प्रभावेन लक्षग्रामाधिपोऽभवत्॥राज्यं कृत्वा स षष्ट्यब्दमन्ते विष्णुपुरं ययौ॥२२॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये चन्द्रचूडोद्धारोनाम षड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ छ ॥

॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अथेतिहासं शृणुत यथा भिक्षाः कृतार्थिनः ॥ विचरंतो वने नित्यं निषादाः काष्ठवाहिनः ॥१॥ वनात्काष्ठानि विक्रेतुं पुरीं काशीं ययुः क्वचित्॥एकस्तृषाकुलो यातो विष्णुदासाश्रमं तदा ॥२॥ ददर्श विपुलैश्वर्यं सेवितं च द्विजैर्हरिम् ॥ जलं पीत्वा विस्मितोऽभूद्भिक्षुकस्य कुतो धनम्॥३॥यो दृष्टोऽकिंचनो विप्रो दृश्यतेऽद्य महाधनः॥इति संचिंत्य हृदये स पप्रच्छ द्विजोत्तमम्॥४॥ऐश्वर्यं ते कुतो ब्रह्मन्दुर्गतिस्ते कुतो गता ॥ आज्ञापय महाभाग श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ ५ ॥ ॥ सदानंद उवाच ॥ ॥ सत्यनारायणस्यांग सेवया किं न लभ्यते ॥ न किंचित्सुखमाप्नोति विना तस्यानुकंपया ॥ ६ ॥ ॥निषाद उवाच ॥ ॥ अहो किमिति माहात्म्यं सत्यनारायणार्चने ॥ विधानं सोपचारं च ह्युपदेष्टुं त्वमर्हसि ॥ ७ ॥ साधूनां समचित्तानामुपकारवतां सताम् ॥ न गोप्यं विद्यते किंचिदार्तानामार्तिनाशनम् ॥ ८ ॥ इति पृष्टो विधिं वक्तुमितिहासमथाब्रवीत् ॥ चन्द्रचूडो महीपालः केदारमणिपूरके ॥ ९ ॥ ममाश्रमं समायातः सत्यनारायणार्चने ॥ विधानं श्रोतुकामोऽसौ मामाह सादरं वचः ॥ १० ॥ मया यत्कथितं तस्मै तन्निबोध निषादज ॥ संकल्प्य मनसा कामं निष्कामो वा जनः क्वचित् ॥ ११ ॥ गोधूमचूर्णं पादार्धं सेटकाद्यैः सुचूर्णकम् ॥ संस्कृतं मधुगंधाज्यैर्नैवेद्यं विभवेऽर्पयेत् ॥ १२ ॥ पंचामृतेन संस्नाप्य चन्दनाद्यैश्च पूजयेत् ॥ पायसापूपसंयावदधिक्षीरमथो

हरेत् ॥ १३ ॥ उच्चावचः फलैः पुष्पैर्धूपदीपैर्मनोरमैः ॥ पूजयेत्परया भक्त्या विभवे सति विस्तरैः ॥ १४ ॥ न तुष्येद्द्रव्यसंभारैर्भक्त्या केवलया यथा ॥ भगवान्परितः पूर्णो न मानं वृणुयात्क्वचित् ॥ १५ ॥ दुर्योधनकृतां त्यक्त्वा राजपूजां जनार्दनः ॥ विदुरस्याश्रमे वासमातिथ्यं जगृहे विभुः ॥ १६ ॥ सुदाम्नस्तंडुलकणाञ्जग्ध्वा मानुष्यदुर्लभाः ॥ संपदोऽदाद्धरिः प्रीत्या भक्तिमात्रमपेक्ष्यते ॥ १७ ॥ गोपो गृध्रो वणिग्व्याधो हनुमान्सविभीषणः ॥ येऽन्ये पापात्मका दैत्या वृत्रकायाधवादयः ॥ १८ ॥ नारायणान्तिकं प्राप्य मोदंतेऽद्यापि यद्वशाः ॥ इति श्रुत्वा नरपतिः पूजासंभारमादरात् ॥ १९ ॥ कृतवान्स धनं लब्ध्वा मोदते नर्मदातटे ॥ निषाद त्वमपि प्रीत्या सत्यनारायणं भज ॥ २० ॥ इह लोके सुखं प्राप्य चान्ते सान्निध्यमाप्नुयाः ॥ कृतकृत्यो निषादोऽभूत्प्रणम्य द्विजपुंगवम् ॥ २१ ॥ स गत्वा स्वगणानाह माहात्म्यं हरिसेवने ॥ ते हृष्टमनसः सर्वे समयं चक्रुरादृताः ॥ २२ ॥ सत्यनारायणे पूजां काष्ठलब्धेन यावता ॥ वयं कुलैः करिष्यामः पुण्यवृक्षविधानतः ॥ २३ ॥ इति निश्चित्य मनसा काष्ठं विक्रीय लेभिरे ॥ चतुर्गुणं धनं हृष्टाः स्वंस्वं भवनमाययुः ॥२४॥ मुदा स्त्रीभ्यस्समाचख्युर्वृत्तांतं सर्वमादितः॥ ताः श्रुत्वा हृष्टमनसः पूजनं चक्रुरादरात् ॥२५॥ कथान्ते प्रणमन्भक्त्या प्रसादं जगृहुस्ततः ॥ स्वजातिभ्यः परेभ्यश्च ददुस्तच्चूर्णमुत्तमम् ॥ २६ ॥ पूजाप्रभावतो भिल्लाः पुत्रदारादिभिर्युताः ॥ लब्ध्वा भूमितले द्रव्यं ज्ञानचक्षुर्महोत्तमम् ॥ २७ ॥ भुक्त्वा भोगान्यथेष्टन्ते दरिद्रान्धा द्विजोत्तम ॥ जग्मुस्ते वैष्णवं धाम योगिनामपि दुर्लभम् ॥ २८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये सप्तविंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अथ ते वर्णयिष्यामि कथां साधूपचारिताम् ॥ नृपोपदेशतः साधुः कृतार्थोऽभूद्वणिग्यथा॥ ॥ १ ॥ मणिपूरपती राजा चन्द्रचूडो महायशाः ॥ सह प्रजाभिरानर्च सत्यनारायणं प्रभुम् ॥ २ ॥ अथ रत्नपुरस्थायी साधुर्लक्षपतिर्वणिक् ॥ धनैरापूर्य तरणीः सह गच्छन्नदीतटे ॥ ३ ॥ ददर्श बहुलं लोकं नानाग्रामविलासिनम् ॥ मणिमुक्ताविरचितैर्वितानैस्समलंकृतम् ॥ ४ ॥ वेदवादांश्च शुश्राव गीतवादित्रसंगतान् ॥ रम्यं स्थानं समालोक्य कर्णधारं समादिशत् ॥ ५ ॥ विश्रामयात्र तरणीरिति पश्यामि कौतुकम् ॥ भर्त्रोदिष्टस्तथा चक्रे कर्णधारः सभृत्यकैः ॥ ६ ॥ तटसीम्नः समुत्तीर्य मल्ललीलाविलासिनः ॥ कर्णधारा नगा वीरा युयुधुर्मल्ललीलया ॥ ७ ॥ स्वयमुत्तीर्य सामात्यो लोकान्पप्रच्छ सादरम् ॥ यज्ञस्थानं समालोक्य प्रशस्तं समुदो ययौ ॥८॥ किमत्र क्रियते सभ्या भवद्भिर्लोकपूजितैः ॥ सभ्या ऊचुश्च ते सर्वे सत्यनारायणो विभुः ॥ ९ ॥ पूज्यते बंधुभिः सार्धं राज्ञा लोकानुकंपिना ॥ प्राप्तं निष्कंटकं राज्यं सत्यनारायणार्चनात् ॥ १० ॥

धनार्थी लभते द्रव्यं पुत्रार्थी सुतमुत्तमम् ॥ ज्ञानार्थी लभते चक्षुर्निर्भयः स्याद्भयातुरः ॥ ११ ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति नरः सत्यसुरार्च नात् ॥ विधानं तु ततः श्रुत्वा चैलं बद्धा गलेऽसकृत् ॥ १२ ॥ दंडवत्प्रणिपत्याह कामं सभ्यानमोदयत् ॥ अनपत्योऽस्मि भगवन्वृथैश्वर्यो वृथोद्यमः ॥ १३ ॥ पुत्रं वा यदि वा कन्यां लभेयं त्वत्प्रसादतः ॥ पताकां कांचनीं कृत्वा पूजयिष्ये कृपानिधिम् ॥ १४ ॥ श्रुत्वा सभ्या अब्रुवंस्ते कामनासिद्धिरस्तु ते ॥ हरिं प्रणम्य सभ्यांश्च प्रसादं भुक्तवांस्तदा ॥ १५ ॥ जगाम स्वालयं साधुर्मनसा चिंतयन्हरिम् ॥ स्वगृहे ह्यागते तस्मिन्नार्यो मंगलपाणयः ॥ १६ ॥ मंगलानि विचित्राणि यथोचितमकारयन् ॥ विवेशांतःपुरे साधुर्महाकौतुकमंगलः ॥ १७ ॥ ऋतुस्नाता सती लीलावती पर्यचरत्पतिम् ॥ गर्भं धृतवती साध्वी समये सुषुवे तु सा ॥ १८ ॥ कन्यां कमललोलाक्षीं बांधवामोदकारिणीम् ॥ साधुः परां मुदंलेभे विततार धनं बहु ॥ १९ ॥ विप्रानाहूय वेदज्ञान्कारयामास मंगलम् ॥ लेखयित्वा जन्मपत्रीं नाम चक्रे कलावतीम् ॥ २० ॥ कलानिधिकले वासौ ववृधे सा कलावती ॥ अष्टवर्षा भवेद्गौरी नववर्षा च रोहिणी ॥ २१ ॥ दशवर्षा भवेत्कन्या ततः प्रौढा रजस्वला ॥ प्रौढां कालेन तां दृष्ट्वा विवाहार्थमचिन्तयत् ॥ २२ ॥ नगरे कांचनपुरे वणिक्छंखपतिः श्रुतः ॥ कुलीनो रूपसंपत्तिशीलौदार्यगुणान्वितः ॥ २३ ॥ वरयामास तं साधु र्दुहितुः सदृशं वरम् ॥ शुभे लग्ने बहुविधैर्मंगलैरग्निसन्निधौ ॥२४॥ वेदवादित्रनिनदैर्ददौ कन्यां यथाविधि ॥ मणिमुक्ताप्रवालानि वसनं भूषणानि च ॥ २५ ॥ महामोदमनाः साधुर्मंगलार्थं ददौ च ह ॥ प्रेम्णा निवासयामास गृहे जामातरं ततः ॥ २६ ॥ तं मेने पुत्रवत्साधुः स च तं पितृव त्सुधीः ॥ अतीते भूयसः काले सत्यनारायणार्चनम् ॥ २७ ॥ विस्मृत्य सह जामात्रा वाणिज्याय ययौ पुनः ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अथ साधुः समादाय रत्नानि विविधानि च ॥ २८ ॥ नौकाः संस्थाप्य स ययौ देशाद्देशान्तरं प्रति ॥ नगरं नर्मदातीरे तत्र वासं चकार सः ॥२९॥ कुर्वन्क्रयं विक्रयं च चिरं तस्थौ महामनाः ॥ कर्मणा मनसा वाचा न कृतं सत्यसेवनम् ॥ ३० ॥ ततः कर्मविपाकेन तापमापाचिराद्वणिक् ॥ कस्मिंश्चिद्दिवसे रात्रौ राज्ञो गेहे तमोवृते ॥ ३१ ॥ ज्ञात्वा निद्रागतान्सर्वान्हृतं चौरैर्महाधनम् ॥ प्रभाते वाचितो राजा सूतमागधबंदिभिः ॥ ॥ ३२ ॥ प्रातःकृत्यं नृपः कृत्वा सदः संप्राविशच्च सः ॥ ततस्तत्र समायातः किंकरो राजवल्लभः ॥ ३३ ॥ उवाच स तदा वाक्यं शृणुष्व त्वं धरा पते ॥ मुक्तामालाश्च बहुधा रत्नानि विविधानि च ॥ ३४ ॥ मुमुषुश्चौरा गतास्सर्वे न जानीमो वयं नृप ॥ इति विज्ञापितो राजा पुण्यश्लोक शिखामणिः ॥ ३५ ॥ उवाच क्रोधताम्राक्षो यूयं संयात मा चिरम् ॥ सचौरं द्रव्यमादाय मत्पार्श्वं त्वमुपानय ॥ ३६ ॥ नो चेद्धनिष्ये सगणा

निति दूतान्समादिशत् ॥ नृपवाक्यं समाकर्ण्य प्रजग्मुस्ते च किंकराः ॥ ३७ ॥ बहुयत्नैर्न संशोध्य द्रव्यं चौरसमन्वितम् ॥ एकीभूत्वा निशि तदा महाचिंतातुरोऽभवत् ॥ ३८ ॥ हन्ता मां सगणं राजा किं करोमि कुतः सुखम् ॥ नृपदंडाच्च मे मृत्युः प्रेतत्वाय भवेदिह ॥ ३९ ॥ नर्मदायां च मरणं शिवलोकप्रदायकम् ॥ इत्येवं संमतं कृत्वा नर्मदायास्तटं ययुः ॥ ४० ॥ विदेशिनोऽस्य वणिजो ददर्श विपुलं धनम् ॥ मुक्ताहारं गले तस्य लुंठितं वणिजोऽस्य च ॥ ४१ ॥ चौरोऽयमिति निश्चित्य तौ बबंधात्मरक्षणात् ॥ सधनं सह जामात्रा नृपान्तिकमुपानयत् ॥ ४२ ॥ प्रतिकूले हरौ तस्मिन्नाज्ञापि न विचारितम् ॥ धनागारे धनं नीत्वा बध्नीत तौ सुदुर्मती ॥ ४३ ॥ कारागारे लोहमयैः शृंखलैरंगपादयोः ॥ इति राजाज्ञया दूतास्तथा चक्रुर्निबंधनम् ॥ ४४ ॥ जामात्रा सहितः साधुर्विललाप भृशं मुहुः ॥ हा पुत्र तात तातेति जामातः क्व धनं गतम् ॥ ४५ ॥ क्व स्थिता च सुता भार्या पश्य धातुर्विपर्ययम् ॥ निमग्नौ दुःखजलधौ को वां पास्यति संकटात् ॥ ४६ ॥ मया बहुतरं धातुर्विप्रियं हि पुरा कृतम् ॥ तत्कर्मणः प्रभावोऽयं न जाने कस्य वा फलम् ॥ ४७ ॥ समं श्वशुरजामात्रौ द्वादशेषु विषादिनौ ॥ ४८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चयेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ तापत्रयहरं विष्णोश्चरितं तस्य ते शिवम् ॥ शृण्वंति सुधियो नित्यं ते वसंति हरेः पदम् ॥ ॥ १ ॥ प्रतिकूले हरौ तस्मिन्यास्यन्ति निरयान्बहून् ॥ तत्प्रिया कमला देवी चत्वारस्तस्य चात्मजाः ॥ २ ॥ धर्मो यज्ञो नृपश्चौरः सर्वे लक्ष्मीप्रियंकराः ॥ विप्रेभ्यश्चातिथिभ्यश्च यद्दानं धर्म उच्यते ॥ ३ ॥ मातृभ्यो देवताभ्यश्च स्वधा स्वाहेति वै मखः ॥ धर्मस्यैव मखस्यैव रक्षको नृपतिः स्मृतः ॥ ४ ॥ द्वयोर्हन्ता हि चोरः स ते सर्वे धर्मकिंकराः ॥ यत्र सत्यं ततो धर्मस्तत्र लक्ष्मीः स्थिरा भवेत् ॥५॥ सत्यहीनस्य तत्साधोर्धनं यत्तद्गृहे स्थितम् ॥ हृतवानवनीपालः चौरैर्भार्यातिदुःखिता ॥ ६ ॥ वासोलंकरणादीनि विक्रीय बुभुजे किल ॥ नास्ति तत्पच्यते किंचित्तदा कष्टमगाहत ॥ ७ ॥ अथैकस्मिन्दिने कन्या भोजनाच्छादनं विना ॥ गता विप्रगृहेऽपश्यत्सत्यनारायणार्चनम् ॥ ८ ॥ प्रार्थयंतं जगन्नाथं दृष्ट्वा सा प्रार्थयद्धरिम् ॥ सत्यनारायण हरे पिता भर्ता च मे गृहम् ॥९॥ आगच्छत्वर्चयिष्यामि भवंतमिति याचये ॥ तथास्तु ब्राह्मणैरुक्ता ततः सा त्वाश्रमं ययौ ॥ १० ॥ मात्रा निर्भर्त्सितेयंतं कालं कुत्र स्थिता शुभे ॥ वृत्तांतं कथयामास सत्यनारायणार्चने ॥ ११ ॥ कलौ प्रत्यक्षफलदः सर्वदा क्रियते नरैः ॥ कर्तुमिच्छाम्यहं मातरनुज्ञातुं त्वमर्हसि ॥ १२ ॥ देशमायातु जनकः स्वामी च मम कामना ॥ रात्रौ निश्चित्य

मनसा प्रभाते सा कलावती ॥ १३ ॥ शीलपालस्य गुप्तस्य गेहे प्राप्ता धनार्थिनी ॥ बंधो किंचिद्धनं देहि येन सत्यार्चनं भवेत् ॥ १४ ॥ इति श्रुत्वा शीलपालः पंचनिष्कं धनं ददौ ॥ त्वत्पितुश्च ऋणं शेषं मयीत्येव कलावति ॥ १५ ॥ इत्युक्त्वा सोऽनृणो भूत्वा गयाश्राद्धाय संययौ ॥ सुतापि तेन द्रव्येण कृतं सत्यार्चनं शुभम् ॥ १६ ॥ लीलावती सह तया भक्त्याकार्षीत्प्रपूजनम् ॥ पूजनेन विशेषेण तुष्टो नारायणोऽभवत् ॥ १७ ॥ नर्मदातीरनगरे नृपः सुष्वाप मंदिरे ॥ रात्रिशेषे सुपर्यंके निद्रां कुर्वति राजनि ॥ उवाच विप्ररूपेण बोधयञ्श्लक्ष्णया गिरा ॥ १८ ॥ उत्तिष्ठोत्तिष्ठ राजेंद्र तौ साधू परिमोचय ॥ अपराधं विना बद्धौ नो चेच्छं न भवेत्तव ॥ १९ ॥ इत्येवं भूपतिश्चैव विप्ररूपेण बोधितः ॥ तदा ह्यन्तर्दधे विष्णुर्विनिद्रो नृपतिस्तदा ॥ २० ॥ विस्मितः सहसोत्थाय दध्यौ ब्रह्म सनातनम् ॥ सभार्यां मंत्रिणे राजा स्वप्नहेतुं न्यवेदयत् ॥ २१ ॥ महामन्त्री च भूपालं प्राह सत्येन भो द्विज ॥ मयापि दर्शितं स्वप्नं वृद्धविप्रेण बोधितम् ॥ अतस्तौ हि समानीय संपृच्छ विधिवन्नृप ॥ २२ ॥ आनीय साधुं पप्रच्छ सत्यमालंब्य भूपतिः ॥ कुत्रत्यौ वां कुलं किं वा वसतिः कस्य वा पुरे ॥ २३ ॥ ॥ साधुरुवाच ॥ ॥ रम्ये रत्नपुरे वासो वणिग्जातौ जनिर्मम ॥ वाणिज्यार्थं महाराज वाणिज्यं जीविकावयोः ॥ २४ ॥ मणिमुक्तादि विक्रेतुं क्रेतुं वा तव पत्तने ॥ प्राप्तौ दूतैश्च बद्धावां त्वत्समीपमुपागतौ ॥ २५ ॥ प्रतिकूले विधौ को वा दशां नाप्नोति वै पुमान् ॥ विनापराधं राजेन्द्र मणिचौरानवादयन् ॥ २६ ॥ आवां न चौरौ राजेंद्र तत्त्वतस्त्वं विचारय ॥ श्रुत्वा तन्निश्चयं ज्ञात्वा तयोर्बंधनकारणम् ॥ २७ ॥ छेदयित्वा दृढं पाशं लोमशातिमकारयत् ॥ कारयित्वा परिष्कारं भोजयामास तौ नृपः ॥ २८ ॥ नगरे पूजयामास वस्त्राभूषणवाहनैः ॥ अब्रवीत्पूजितः साधुर्भूपतिं विनयान्वितः ॥ २९ ॥ कारागारे बहुविधं प्राप्तं दुःखमतः परम् ॥ आज्ञापय महाराज देशं गंतुं कृपानिधे ॥ ३० ॥ श्रुत्वा साधुवचो राजा प्राह कोशाधिकारिणम् ॥ मुद्राभिस्तरणीः सद्यः पूरयाशु मदाज्ञया ॥ ३१ ॥ जामात्रा सहितः साधुर्गीतवादित्रमंगलैः ॥ स्वदेशं चलितोऽप्यपि न चक्रे हरिसेवनम् ॥ ३२ ॥ सत्यनारायणो देवः प्रत्यक्षफलदः कलौ ॥ स एव तापसो भूत्वा चक्रे साधुविडंबनम् ॥ ३३ ॥ ॥ तापस उवाच ॥ ॥ धर्मः किं नौषु ते साधो मामनादृत्य यासि भोः ॥ प्रत्युत्तरमदात्साधुः क्षिप नौकाश्च सत्वरम् ॥ ३४ ॥ भोः स्वामिन्मे धनं नास्ति लतापत्रादिपूरितम् ॥ नौभिर्गच्छामि स्वस्थानं विरोधे नात्र किं फलम् ॥ ३५ ॥ इत्युक्तस्तापसः प्राह तथास्त्विति वचः क्षणात् ॥ धनमंतर्दधे साधोर्लतापत्रावशेषितम् ॥ ३६ ॥ धनं नौकासु नास्तीति साधुश्चिंतातुरोऽभवत् ॥ किमिदं कस्य वा हेतोर्धनं कुत्र गतं मम ॥ ३७ ॥ वज्रपाताहत इव भृशं दुःखितमानसः ॥ क्व यास्यामि क्व तिष्ठा

मि किं करोमि धनं कुतः ॥ ३८ ॥ इति मूर्छांगतः साधुर्विललाप पुनःपुनः ॥ जामात्रा बोधितः पश्चात्तापसं तं जगाम ह ॥ ३९ ॥ गले वसन
मादाय प्रणनाम स तापसम् ॥ को भवानिति पप्रच्छ देवो गंधर्व ईश्वरः॥४०॥देवदेवोऽथ वा कोऽपि न जाने तव विक्रमम् ॥ आज्ञापय महाभाग
तद्विडम्बनकारणम् ॥ ४१ ॥ ॥ तापस उवाच ॥ ॥ आत्मा चैवात्मनः शत्रुस्तथात्र च प्रियोऽप्रियः॥ त्यज मौढ्यमतिं साधो प्रवादं मा वृथा
कृथाः ॥४२॥ इति विज्ञापितः साधुर्न बुबोध महाधनः ॥ पुनः स तापसः प्राह कृपया पूर्वकर्मतः॥४३॥ चंद्रचूडो यदानर्च सत्यनारायणं नृपः ॥
अनपत्येन सुचिरं पुत्रकन्यार्थिना त्वया ॥ ४४ ॥ प्रार्थितं न स्मृतं ह्येव इदानीं तप्यसे वृथा ॥ सत्यनारायणो देवो विश्वव्यापी फलप्रदः ॥४५॥
तमनादृत्य दुर्बुद्धे कुतः सम्यग्भवेत्तव ॥ पुरा लब्धवरं स्मृत्वा सस्मार जगदीश्वरम् ॥ ४६ ॥ सत्यनारायणं देवं तापसं तं ददर्श ह ॥ प्रणम्य भुवि
कायेन परिक्रम्य पुनःपुनः ॥ तुष्टाव तापसं तत्र साधुर्गद्गदयागिरा ॥ ४७ ॥ ॥ साधुरुवाच ॥ ॥ सत्यरूपं सत्यसंधं सत्यनारायणं हरिम् ॥
यत्सत्यत्वेन जगतस्तं सत्यं त्वां नमाम्यहम् ॥ ४८ ॥ त्वन्मायामोहितात्मानो न पश्यंत्यात्मनः शुभम् ॥ दुःखांभोधौ सदा मग्ना दुःखे च सुख
मानिनः ॥ ४९ ॥ मूढोहं धनगर्वेण मदांधीकृतलोचनः ॥ न जाने स्वात्मनः क्षेमं कथं पश्यामि मूढधीः ॥ ५० ॥ क्षमस्व मम दौरात्म्यं तपो
धाम्ने हरे नमः॥ आज्ञापयात्मदास्यं मे येन ते चरणौ स्मरे ॥ ५१ ॥ इति स्तुत्वा लक्षमुद्राः स्थापिताः स्वपुरोधसि ॥ गत्वावासं पूजयिष्ये सत्य
नारायणं प्रभुम् ॥५२॥ तुष्टो नारायणः प्राह वांछा पूर्णा भवेत्तु ते ॥ पुत्रपौत्रसमायुक्तो भुक्त्वा भोगांस्त्वनुत्तमान् ॥ अंते सांनिध्यमासाद्य मोदसे
त्वं मया सह ॥५३॥ इत्युक्त्वान्तर्दधे विष्णुः साधुश्च स्वाश्रमं ययौ ॥ सप्ताहेन गृहं प्राप्तः सत्यदेवेन रक्षितः ॥ ५४ ॥ आगत्य नगराभ्याशे प्राहि
णोद्दूतमाश्रमम् ॥ गृहमागत्य दूतोपि प्राह लीलावतीं प्रति ॥ ५५ ॥ जामात्रा सहितः साधुः कृतकृत्यः समागतः ॥ सत्यनारायणार्चायां स्थिता
साध्वी सकन्यका ॥ ५६ ॥ पूजाभारं सुतायै सा दत्त्वा नौकांतिकं ययौ ॥ सखीगणैः परिवृता कृतकौतुकमंगला ॥ ५७ ॥ कलावती त्ववज्ञाय
प्रसादं सत्वरा ययौ ॥ पातुं पतिमुखांभोजं चकोरीव दिनात्यये ॥ ५८ ॥ अवज्ञानात्प्रसादस्य नौकाशंखपतेरथ ॥ निमग्ना जलमध्ये तु जामात्रा
सह तत्क्षणात् ॥ ५९ ॥ मग्नं जामातरं पश्यन्विललाप स मूर्च्छितः ॥ लीलावती तु तद्दृष्ट्वा मूर्च्छिता विललाप ह ॥ ६० ॥ ततः कलावती दृष्ट्वा
पपात भुवि मूर्च्छिता ॥ रंभेव वातविहता कान्तकान्तेतिवादिनी ॥ ६१ ॥ हा नाथ प्रिय धर्मज्ञ करुणाकरकौशल ॥ त्वया विरहिता
पत्या निराशा विधिना कृता ॥ पत्युरर्द्धं गतं कस्मादर्द्धांगं जीवनं कथम् ॥ ६२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ कलावती चारुकलासु कौशला प्रवा

लरक्तांघ्रितलातिकोमला ॥ सरोजनेत्रांबुकणान्विमुंचती मुक्तावलीभिस्तनकुड्मलांचिता ॥ ६३ ॥ हा सत्यनारायण सत्यसिंधो मम्रं हि मामु
द्धर तद्वियोगे ॥ श्रुत्वार्तशब्दं भगवानुवाच वचस्तदाकाशसमुद्भवं च ॥ ६४ ॥ साधो कलावती क्षिप्रं मत्प्रसादं हि भोजयेत् ॥ तत्पश्चादिह
संप्राप्य पतिं प्राप्स्यति मा शुचः ॥ ६५ ॥ इत्याकाशे वचः श्रुत्वा विस्मिता तच्चकार सा ॥ नारायणस्य कृपया पतिं प्राप्ता कलावती ॥ ६६ ॥
तत्रैव साधुः साह्लादो भक्त्या परमया युतः ॥ पूजनं लक्षमुद्राभिः सत्यदेवस्य चाकरोत् ॥ ६७ ॥ तेन व्रतप्रभावेन पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥ भुक्त्वा
भोगान्मुदा युक्तो मृतः स्वर्गपुरं ययौ ॥ ६८ ॥ इतिहासमिमं भक्त्या शृणुयाद्यो हि मानवः ॥ सोऽपि विष्णुप्रियतरः कामसिद्धिमवाप्नुयात् ॥
॥ ६९ ॥ इति ते कथितं विप्र व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥ कलिकाले परं पुण्यं ब्राह्मणस्य मुखोद्भवम् ॥ ७० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्ग
पर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये सत्यनारायणव्रतमाहात्म्यवर्णनं नामैकोनत्रिंशोऽध्यायः॥२९॥छ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥
भगवन्गुह्यजं कर्म वृत्तं प्रोक्तं पुरातनैः ॥ व्रतानां चैव सर्वेषां श्रेष्ठं नारायणव्रतम् ॥ १ ॥ त्वन्मुखेन श्रुतं सूत तापत्रयविनाशनम् ॥ इदानीं श्रोतु
मिच्छामि लिंगजं कर्म चोत्तमम् ॥ २ ॥ सर्वेषां ब्रह्मचर्याणां ब्रह्मचर्ये हि किं परम् ॥ तन्मे वद महाप्राज्ञ सर्वज्ञोऽसि मतौ मम ॥ ३ ॥
॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ आसीत्पुरा कलियुगे पितृशर्मा द्विजोत्तमः ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञो यमलोकभयान्वितः ॥ ४ ॥ ज्ञात्वा घोरतमं कालं कलि
कालमधर्मजम् ॥ वार्धनं यमराष्ट्रस्य तदा चिंतातुरोऽभवत् ॥ ५ ॥ केनाश्रमेण वर्णेन मम श्रेयो भवेदिह ॥ कलौ संन्यासमार्गो हि दंभपाखंडखं
डितः ॥ ६ ॥ वानप्रस्थः कलौ नास्ति ब्रह्मचर्यं क्वचित्क्वचित् ॥ गार्हस्थ्यं कर्म सर्वेषां कर्मणां श्रेष्ठमुच्यते ॥ ७ ॥ अतः स्त्रीसं
ग्रहो ग्राह्यो मया घोरे कलौ युगे ॥ यदि मे च भवेन्नारी मनोवृत्त्यनुसारिणी ॥ तर्हि मे सफलं जन्म मम श्रेयो भवेदिह ॥ ८ ॥
इत्येवं संमतं कृत्वा शिवां मंगलदायिनीम् ॥ चंदनाद्यैश्च संपूज्य तुष्टाव मनसा पराम् ॥ विश्वेश्वरीं जगन्मूर्तिं सच्चिदानंदरूपिणीम् ॥ ९ ॥
॥ ॥ पितृशर्मोवाच ॥ ॥ नमः प्रकृत्यै सर्वायै कैवल्यायै नमोनमः ॥ त्रिगुणैक्यस्वरूपायै तुरीयायै नमोनमः ॥ १० ॥ महत्त
त्त्वजनन्यै च द्वंद्वकर्त्र्यै नमोनमः ॥ ब्रह्ममातर्नमस्तुभ्यं साहंकारपितामहि ॥ ११ ॥ पृथग्गुणायै शुद्धायै नमो मातर्नमोनमः ॥
विद्यायै शुद्धसत्त्वायै लक्ष्म्यै सत्त्वरजोमयि ॥१२॥ नमो मातरविद्यायै ततः शुद्धयै नमोनमः॥ काल्यै सत्त्वतमोभूत्यै नमो मातर्नमोनमः ॥१३॥
स्त्रियै शुद्धरजोमूर्त्यै नमस्त्रैलोक्यवासिनि ॥ नमो रजस्तमोमूर्त्यै दुर्गायै च नमोनमः ॥ १४ ॥ इति श्रुत्वा स्तवं देव्या प्रसादः स्थापितस्तया ॥

सुतायां विष्णुयशसो ब्राह्मणस्य तदा स्वयम् ॥ १५ ॥ तामुद्वाह्य द्विजो देवीं नाम्ना वै ब्रह्मचारिणीम् ॥ न्यवसन्मथुरायां स कृत्वा धर्मं स्वय
हृदि ॥ १६ ॥ प्रियायै स रजोवत्यै ऋतुदानं करोति हि ॥ चत्वारश्चात्मजाश्चासंश्चतुर्वेदैक्यधारिणः ॥ १७ ॥ ऋग्यजुश्च तथा साम तुर्यश्चासी
दथर्वणः ॥ ऋचश्च तनयो व्याडिर्न्यायशास्त्रविशारदः ॥ १८ ॥ यजुषस्तु सुतो जातो मीमांसो लोकविश्रुतः ॥ पाणिनिः सामनस्यैव सुतोऽभू
च्छब्दपारगः ॥ १९ ॥ पुत्रो वररुचिः श्रेष्ठोऽथर्वणस्य नृपप्रियः ॥ ते गता मागधेशस्य चन्द्रगुप्तस्य वै सभाम् २० ॥ नृपस्तान्पूजयामास
बहुमानपुरःसरम् ॥ अब्रवीत्तांस्ततो राजा ब्रह्मचर्यं हि किं परम् ॥ २१ ॥ व्याडिराह महाराज यः स्तुतौ तत्परः पुमान् ॥ न्यायतोऽखिल
देवानां ब्रह्मचारी हि मे मतः ॥ २२ ॥ मीमांसश्चाह भो राजन्यज्ञे यो हि पुमान्परः ॥ कर्मणा यजते देवान्रोचनादिभिरर्चयेत् ॥ २३ ॥ हवनं
तर्पणं कृत्वा ब्रह्मादिकसुरान्प्रति ॥ तत्प्रसादं हि गृह्णीयाद्ब्रह्मचारी च स स्मृतः ॥ २४ ॥ श्रुत्वेदं पाणिनिश्चाह चन्द्रगुप्त शृणुष्व भोः ॥ त्रिधा
स्वरैः परं ब्रह्म शुद्धशब्दमयैः परैः ॥ २५ ॥ तथैव सूत्रपाठैश्च लिंगधातुगणावृतैः ॥ यो यजेद्ब्रह्मचारी स परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ २६ ॥ श्रुत्वा
वररुचिश्चाह शृणु मागधभूपते ॥ गृहीत्वा यज्ञसूत्रं यः प्राप्तो गुरुकुले वसन् ॥ २७ ॥ दंडलोमनखाधारी भिक्षार्थी वेदतत्परः ॥ आज्ञया च
गुरोर्वर्तेद्ब्रह्मचारी हि स स्मृतः ॥ २८ ॥ इति तेषां वचः श्रुत्वा पितृशर्माब्रवीदिदम् ॥ यो गृहस्थे वसन्विप्रः पितृदेवातिथिप्रियः ॥ २९ ॥ गामी
पाणिगृहीतायामृतुकाले यतेंद्रियः ॥ ब्रह्मचारी हि मुख्यस्स श्रुत्वा राजाब्रवीदिदम् ॥ ३० ॥ स्वामिन्यद्भवता चोक्तं धर्मज्ञेन यशस्विना ॥ कलौ
भयंकरे प्राप्ते स धर्मो हि मतो मम ॥३१॥ इत्युक्त्वा तस्य शिष्योऽभूद्गुरुवाक्यपरायणः ॥ तथान्ते मरणं प्राप्य स्वर्गलोकं नृपो ययौ ॥३२॥
पितृशर्मापि मनसा ध्यात्वा दामोदरं हरिम् ॥ हिमालयं गिरिं प्राप्य योगध्यानपरोऽभवत् ॥ ३३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्ग
पर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ७ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ भगवन्सर्वतीर्थानां दानानां
किं परं स्मृतम् ॥ यत्कृत्वा च कलौ घोरे परां निर्वृतिमाप्नुयात् ॥ १ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ सामनस्य सुतः श्रेष्ठः पाणिनिर्नाम विश्रुतः ॥ कण
भुग्वरशिष्यैश्च शास्त्रज्ञैः स पराजितः ॥ २ ॥ लज्जितः पाणिनिस्तत्र गतस्तीर्थान्तरं प्रति ॥ स्नात्वा सर्वाणि तीर्थानि संतर्प्य पितृदेवताः ॥३॥
केदारमुदकं पीत्वा शिवध्यानपरोऽभवत् ॥ पर्णाशी सप्तदिवसाञ्जलभक्षस्ततोऽभवत् ॥ ४ ॥ ततो दशदिनान्ते स वायुभक्षो दशाहनि ॥ अष्टा
विंशद्दिने रुद्रो वरं ब्रूहि वचोऽब्रवीत् ॥ ५ ॥ श्रुत्वामृतमयं वाक्यमस्तौद्गद्गदया गिरा ॥ सर्वेशं सर्वलिंगेशं गिरिजावल्लभं हरम् ॥ ६ ॥ ॥ पाणि

निरुवाच ॥ ॥ नमो रुद्राय महते सर्वेशाय हितैषिणे ॥ नन्दीसंस्थाय देवाय विद्याभयकराय च ॥ ७ ॥ पापान्तकाय भर्गाय नमोनन्ताय वेधसे ॥ नमो मायाहरेशाय नमस्ते लोकशंकर ॥ ८ ॥ यदि प्रसन्नो देवेश विद्यामूलप्रदो भव ॥ परं तीर्थं हि मे देहि द्वैमातुरपितर्नमः ॥ ९ ॥ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा महादेवः सूत्राणि प्रददौ मुदा ॥ सर्ववर्णमयान्येव अइउणादिशुभानि वै ॥ १० ॥ ज्ञानह्रदे सत्यजले रागद्वेषमलापहे ॥ यः प्राप्तो मानसे तीर्थे सर्वतीर्थफलं भजेत् ॥११॥ मानसं हि महत्तीर्थं ब्रह्मदर्शनकारकम् ॥ पाणिने ते ददौ विप्र कृतकृत्यो भवान्भव ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे रुद्रः पाणिनिः स्वगृहं ययौ ॥ सूत्रपाठं धातुपाठं गणपाठं तथैव च ॥ १३ ॥ लिंगसूत्रं तथा कृत्वा परं निर्वाणमाप्तवान् ॥ तस्मात्त्वं भार्गवश्रेष्ठ मानसं तीर्थमाचर ॥ १४ ॥ यतो याता स्वयं गंगा सर्वतीर्थमयी शिवा ॥ गंगातीर्थात्परं तीर्थं न भूतं न भविष्यति ॥ १५ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चय एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ तोतादर्यां द्विजः कश्चिद्बोपदेव इति श्रुतः ॥ बभूव कृष्णभक्तश्च वेदवेदांगपारगः ॥ १ ॥ गत्वा वृन्दावनं रम्यं गोपगोपीनिषेवितम् ॥ मनसा पूजयामास देवदेवं जनार्दनम् ॥ २ ॥ वर्षान्ते च हरिः साक्षाद्ददौ ज्ञानमनुत्तमम् ॥ तेन ज्ञानेन संप्राप्ता हृदि भागवती कथा ॥ ३ ॥ शुकेन वर्णिता या वै विष्णुराताय धीमते ॥ तां कथां वर्णयामास मोक्षमूर्तिं सनातनीम् ॥ ४ ॥ कथान्ते भगवान्विष्णुः प्रादुरासीज्जनार्दनः ॥ उवाच स्निग्धया वाचा वरं ब्रूहि महामते ॥ ५ ॥ ॥ बोपदेव उवाच ॥ ॥ नमस्ते भगवन्विष्णो लोकानुग्रहकारक ॥ त्वया ततमिदं विश्वं देवतिर्यङ्नरादिकम् ॥ ६ ॥ त्वन्नाम्ना नरकार्ताश्च ते कृतार्थाः कलौ युगे ॥ त्वया दत्तं भागवतं श्रीमद्व्यासेन निर्मितम् ॥ माहात्म्यं तस्य मे ब्रूहि यदि दत्तो वरस्त्वया ॥ ७ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ एकदा भगवान्रुद्रो भवान्या सह शंकरः ॥ ८ ॥ बौद्धराज्ये जगत्प्राप्ते दंभपाखण्डनिर्मिते ॥ दृष्ट्वा काश्यां भूमितुंगं प्रणनाम मुदा युतः ॥ जय सच्चिदानन्द विभो जगदानंदकारक ॥ ९ ॥ इति श्रुत्वा शिवा प्राह को देवोऽस्ति तवोत्तमः ॥ स होवाच महादेवि यज्ञः सप्ताहमत्र वै ॥ १० ॥ तस्माद्भूमि पवित्रत्वमिह प्राप्तं वरानने ॥ सर्वतीर्थाधिकत्वं च स्वयं ब्रह्म सनातनम् ॥ ११ ॥ इति श्रुत्वा शिवा देवी प्राप्तासीद्ब्रह्मकालयम् ॥ रुद्रेण सहिता तत्र भूमिशुद्धिमकारयत् ॥ १२ ॥ चण्डीशश्च गणेशश्च नंदिनो गुह एव च ॥ रक्षार्थे स्थापितास्तत्र देवदेवेन भो द्विज ॥ १३ ॥ शृणु देवि कथां रम्यां मम मानससंस्थिताम् ॥ इत्युक्त्वा ध्यानमास्थाय सप्ताहेन स्ववर्णयत् ॥ १४ ॥ अष्टाहे नेत्र उन्मील्य दृष्ट्वा निद्रागतां शिवाम् ॥ बोधया

मास भगवान्कथांते लोकशंकरः ॥ १५ ॥ कियती ते श्रुता गाथा श्रुत्वाह जगदंबिका ॥ सुधामंथनपर्यंतं चरित्रं शिवयेरितम् ॥ १६ ॥ कोट
रस्थः शुकः श्रुत्वा चिरंजीवत्वमागतः ॥ पार्वत्या रक्षितोसौ वै शुकः परमसुन्दरः ॥ १७ ॥ स्थित्वा शिवस्य सदने मम ध्यानपरोऽभवत् ॥ ममा
ज्ञया शुकः साक्षात्त्वदीयहृदयस्थितः ॥ १८ ॥ तेन प्राप्तं भागवतं माहात्म्यं चास्य दुर्लभम् ॥ त्वं वै गंधर्वसेनाय पित्रे विक्रमभूपतेः ॥ १९ ॥
नर्मदाकूलमासाद्य श्रावयस्वं कथां शुभाम् ॥ हरिमाहात्म्यदानं हि सर्वदानपरं स्मृतम् ॥ २० ॥ सत्पात्राय प्रदातव्यं विष्णुभक्ताय धीमते ॥
बुभुक्षितान्नदानं च तद्दानस्य समं न हि ॥ २१ ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे देवो बोपदेवः प्रसन्नधीः ॥ २२ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि
चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये द्वात्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ वाग्जं कर्म स्मृतं सूत वेद
पाठः सनातनः ॥ बहुत्वात्सर्ववेदानां श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥ १ ॥ केन स्तोत्रेण वेदानां पाठस्य फलमाप्नुयात् ॥ पापानि विलयं यांति तन्मे
वद विचक्षण ॥ २ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ विक्रमादित्यराज्ये तु द्विजः कश्चिदभूद्भुवि ॥ व्याधकर्मेति विख्यातो ब्राह्मण्यां शूद्रतोऽभवत् ॥
॥ ३ ॥ त्रिपाठिनो द्विजस्यैव भार्या नाम्ना हि कामिनी ॥ मैथुनेच्छावती नित्यं मदाघूर्णितलोचना ॥ ४ ॥ द्विजस्सप्तशतीपाठे वृत्त्यर्थी कर्हि
चिद्गतः ॥ ग्रामे देवलके रम्ये बहुवैश्यनिषेविते ॥ ५ ॥ तत्र मासो गतः कालो नाययौ स स्वमंदिरम् ॥ तदा तु कामिनी दुष्टा रूपयौवनसंयुता
॥ ६ ॥ दृष्ट्वा निषादं सबलं काष्ठभारोपजीविनम् ॥ तस्मै दत्त्वा पञ्च मुद्रा बुभुजे कामपीडिता ॥ ७ ॥ तदा गर्भं दधौ सा च व्याधिवीर्येण संचि
तम् ॥ पुत्रोऽभूद्दशमासांते जातकर्म पिताकरोत् ॥ ८ ॥ द्वादशाब्दे गते काले स धूर्तो वेदवर्जितः ॥ व्याधकर्मकरो नित्यं व्याधकर्मा ह्यतोभवत्॥
॥ ९ ॥ निष्कासितौ द्विजेनैव मातृपुत्रौ द्विजाधमौ ॥ त्रिपाठी ब्रह्मचर्यं तु कृतवान्धर्मतत्परः ॥ १० ॥ प्रत्यहं चंडिकापाठं कृत्वा विंध्यगिरौ
वसन् ॥ जीवन्मुक्तोभवच्छीघ्रं जगदंबाप्रसादतः ॥ ११ ॥ निषादस्य गृहे चोभौ वने गत्वोषतुर्मुदा ॥ प्रत्यहं जारभावेन बहुद्रव्यमुपार्जितम् ॥
॥ १२ ॥ व्याधकर्मा तु चौर्येण पितृमातृप्रियंकरः ॥ एकदा दैवयोगेन शिवामंदिरमाययौ ॥ १३ ॥ चौरवृत्तिपरो धूर्तः स्त्रिया भूषणमाहरत् ॥
कैश्चिज्ज्ञातः स नो धूर्तो बहुमायाविशारदः ॥ १४ ॥ कदाचित्प्राप्तवांस्तत्र द्विजवक्त्रसमुद्गतम् ॥ श्रुतमादिचरित्रं हि तेन शब्दप्रियेण वै ॥ १५ ॥
पाठपुण्यप्रभावेण धर्मबुद्धिस्ततोऽभवत् ॥ दत्त्वा चौर्यधनं सर्वं तस्मै विप्राय पाठिने ॥ १६ ॥ शिष्यत्वमगमत्तत्राक्षरमैशं जजाप ह ॥ बीजमंत्रप्रभा
वेण तदंगात्पापमुल्बणम् ॥ १७ ॥ निःसृतं कृमिरूपेण बहुवर्णेन तापितम् ॥ त्रिवर्षान्ते च निष्पापो बभूव द्विजसत्तमः ॥ १८ ॥ पठित्वाक्षर

मालां च जजापादिचरित्रकम् ॥ द्वादशाब्दमिते काले काश्यां गत्वा स तु द्विजः ॥ १९ ॥ अन्नपूर्णां महादेवीं तुष्टाव परया मुदा ॥ रोचनाद्यैश्च
संपूज्यां मुनिदेवनिषेविताम् ॥ २० ॥ नित्यानंदकरी पराभयकरी सौंदर्यरत्नाकरी निर्धूताखिलपापपावनकरी काशीपुराधीश्वरी ॥ नानालोककरी
महाभयहरी विश्वंभरी सुन्दरी विद्यां देहि कृपावलंबनकरी मातान्नपूर्णेश्वरी ॥ २१ ॥ स इत्यष्टोत्तरं जप्त्वा ध्यानस्तिमितलोचनः ॥ सुष्वाप तत्र
मुदितः स्वप्ने प्रादुरभूच्छिवा ॥ २२ ॥ दत्त्वा तस्मै हि ऋग्विद्यां पुनरंतरधीयत ॥ उत्थाय स द्विजो धीमाँल्लब्ध्वा विद्यामनुत्तमाम् ॥ २३ ॥ विक्र
मादित्यभूपस्य यज्ञाचार्यो बभूव ह ॥ यज्ञांते योगमास्थाय जगाम तु हिमालयम् ॥ २४ ॥ एतत्ते वर्णितं विप्र पुण्यमादिचरित्रकम् ॥ ब्रह्मीभूय
यथा विप्रो लेभे सिद्धिमनुत्तमाम् ॥ २५ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये प्रथमच
रित्रवर्णनं नाम त्रयस्त्रिंशोध्यायः ॥ ३३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ उज्जयिन्यां पुरा विप्र राजन्यः सर्वहिंसकः ॥ बभूव मद्य
मांसाशी भीमवर्मेति विश्रुतः ॥ १ ॥ मांसलोभेन स खलः सूकरान्ग्रामकुक्कुटान् ॥ हत्वा चाभक्षयत्पापी वेश्यासंगपरायणः ॥
॥ २ ॥ नरमांसं स क्रव्यादस्त्यक्त्वान्यान्भक्षकोऽभवत् ॥ एवं बहुगते काले भीमवर्मा महाधमः ॥ विसूच्यग्निवशं यातो ममार च
युवापि सः ॥ ३ ॥ कारितश्चंडिकापाठस्तेन दुष्टेन भीरुणा ॥ तस्य पुण्यप्रभावेन नागतो नरकान्प्रति ॥ ४ ॥ पुनः क्षत्रत्वम
गमन्मागधे स महीपतिः ॥ महानन्दीति विख्यातो राजनीतिपरायणः ॥ ५ ॥ जातिस्मरो बभूवासौ वेदधर्मपरायणः ॥ कात्या
यनस्य शिष्योऽभून्महाशाक्तस्य धीमतः ॥ ६ ॥ तस्मै नृपाय स मुनिर्दत्त्वा मध्यचरित्रकम् ॥ सबीजं पुनरागत्य विन्ध्ये शक्ति
परोऽभवत् ॥ ७ ॥ नृपोऽपि प्रत्यहं देवीं महालक्ष्मीं सनातनीम् ॥ रोचनाद्यैश्च संपूज्य जपन्मध्यचरित्रकम् ॥ ८ ॥ पुण्यक्षेत्रत्व
मगमन्महामायाप्रसादतः ॥ शूद्रभावं परित्यज्य क्षत्रभावमुपागतः ॥ ९ ॥ द्वादशाब्दांतरे प्राप्तस्तद्गुरुः शक्तितत्परः ॥ लक्षचण्डीं नृपा
देव कारयामास धर्मतः ॥ १० ॥ तदा प्रादुरभूद्देवी जगदंबा सनातनी ॥ नृपाय धर्ममर्थं च कामं मोक्षं हि चाददात् ॥ ११ ॥ महानन्दी
महाभागो भुक्त्वा भोगं सुरेप्सितम् ॥ अन्ते जगाम परमं लोकं देवनमस्कृतम् ॥ १२ ॥ इति ते कथिता विप्र यत्प्रोक्तं यजुषो गतिः ॥ सा वै
मध्यचरित्रेण प्राप्ता शूद्रनृपेण वै ॥ १३ ॥ इत्येवं वर्णितं विप्र माहात्म्यं मुनिवर्णितम् ॥ १४ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतु
र्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥ ३४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ चित्रकूटे गिरौ रम्ये नानाधातु

विचित्रिते ॥ तत्रावसन्महाप्राज्ञ उपाध्यायः पतञ्जलिः ॥ १ ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञो गीताशास्त्रपरायणः ॥ विष्णुभक्तः सत्यसन्धो भाष्यशास्त्र विशारदः ॥ २ ॥ कदाचित्स तु शुद्धात्मा गतस्तीर्थांतरं प्रति ॥ काश्यां कात्यायनेनैव तस्य वादो महानभूत् ॥ ३ ॥ वर्षान्ते च तदा विप्रो देवीभक्तेन निर्जितः ॥ लज्जितः स तु धर्मात्मा संतुष्टाव सरस्वतीम् ॥ ४ ॥ ॥ पतञ्जलिरुवाच ॥ ॥ नमो देव्यै महामूर्त्यै सर्वमूर्त्यै नमो नमः ॥ शिवायै सर्वमांगल्यै विष्णुमाये च ते नमः ॥ ५ ॥ त्वमेव श्रद्धा बुद्धिस्त्वं मेधा विद्या शिवंकरी ॥ शांतिर्वाणी त्वमेवासि नारायणि नमोनमः ॥ ६ ॥ इत्युक्ते सति विप्रे तु वागुवाचाशरीरिणी ॥ विप्रोत्तम चरित्रं मे जप चैकाग्रमानसः ॥ ७ ॥ तच्चरित्रप्रभावेण सत्यं ज्ञानमवाप्स्यसिः ॥ कात्यायनस्य विप्रस्य राजसंज्ञानमुद्धतम् ॥ मद्भक्त्या तेन संप्राप्तं पराजय पतञ्जले ॥ ८ ॥ इति श्रुत्वा वचो देव्या विन्ध्यवासिनि मन्दिरम् ॥ गत्वा तां पूजयामास तुष्टाव स्तोत्रपाठतः ॥ ९ ॥ ज्ञानं प्रसादजं विप्रः प्राप्य विष्णुपरायणम् ॥ कात्यायनं पराजित्य परां मुदमवाप ह ॥ १० ॥ ऊर्द्ध्वपुंड्रं च तिलकं तुलसीकण्ठमालिकाम् ॥ कृष्णमन्त्रं च शिवदं स्थापयित्वा गृहेगृहे ॥ ११ ॥ जनेजने तथा कृत्वा महाभाष्यमुदैरयत् ॥ चिरंजीवित्वमगमद्विष्णुमायाप्रसादतः ॥ १२ ॥ इति ते कथितो विप्र जाप्यानामुत्तमो जपः ॥ किमन्यच्छ्रोतुमिच्छंति शौनकाद्या महर्षयः ॥ १३ ॥ सर्वे भद्राणि पश्यंतु मा कश्चिद्दुःखभाग्भवेत् ॥ १४ ॥ मंगलं भगवान्विष्णुर्मंगलं गरुडध्वजः ॥ मंगलं पुंडरीकाक्षो मंगलायतनो हरिः ॥ १५ ॥ शुचिर्यो हि नरो नित्यमितिहाससमुच्चयम् ॥ शृणुयाद्धर्मकामार्थी स याति परमां गतिम् ॥ १६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये उत्तमचरितमाहात्म्ये पंचत्रिंशोऽध्यायः ॥३५॥ समाप्तोऽयं द्वितीयःखंडः॥

॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ ऋषयः ऊचुः ॥ ॥ भगवन्विक्रमाख्यानकालोऽयं भवतोदितः ॥ शतद्वादशमर्यादो द्वापरस्य समो भुवि ॥ ॥ १ ॥ अस्मिन्काले महाभाग लीला भगवता कृता ॥ तामेतां कथयास्मान्वै सर्वज्ञोऽस्ति भवान्सदा ॥ २ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ नारायणं नमस्कृत्य नरं चैव नरोत्तमम् ॥ देवीं सरस्वतीं व्यासं ततो जयमुदीरयेत् ॥ ३ ॥ भविष्याख्ये महाकल्पे प्राप्ते वैवस्वतेन्तरे ॥ अष्टाविंशद्वापरान्ते कुरुक्षेत्रे रणोऽभवत् ॥ ४ ॥ पांडवैर्निर्जिताः सर्वे कौरवाःयुद्धदुर्मदाः ॥ अष्टादशे च दिवसे पांडवानां जयोऽभवत् ॥ ५ ॥ दिनान्ते भगवान्कृष्णो ज्ञात्वा कालस्य दुर्गतिम् ॥ शिवं तुष्टाव मनसा योगरूपं सनातनम् ॥ ६ ॥ ॥ कृष्ण उवाच ॥ ॥ नमः शांताय रुद्राय भूतेशाय कपर्दिने ॥ कालकर्त्रे जगद्भर्त्रे पापहर्त्रे नमोनमः ॥ ७ ॥ पांडवान्रक्ष भगवन्मद्भक्तान्भूतभीरुकान् ॥ इति श्रुत्वा स्तवं रुद्रो नंदियानोपरि

स्थितः ॥ रक्षार्थं शिविराणां च प्राप्तवाञ्छूलहस्तधृक् ॥ ८ ॥ तदा नृपाज्ञया कृष्णः स गतो गजसाह्वयम् ॥ पांडवाः पंच निर्गत्य सरस्वत्यास्तटेऽवसन् ॥ ९ ॥ निशीथे द्रौणिभोजौ च कृपस्तत्र समाययुः ॥ तुष्टुवुर्मनसा रुद्रं तेभ्यो मार्गं शिवोददात् ॥ १० ॥ अश्वत्थामा तु बलवाञ्छिवदत्तमसिं तदा ॥ गृहीत्वा स जघानाशु धृष्टद्युम्नपुरःसरान् ॥ ११ ॥ हत्वा यथेष्टमगमद्द्रौणिस्ताभ्यां समन्वितः ॥ १२ ॥ पार्षतस्यैव सूतश्च हतशेषो भयातुरः ॥ पांडवान्वर्णयामास यथा जातो जनक्षयः ॥ १३ ॥ आगस्कृतं शिवं ज्ञात्वा भीमाद्याः क्रोधमूर्च्छिताः ॥ स्वायुधैस्ताडयामास देवदेवं पिनाकिनम् ॥ १४ ॥ अस्त्रशस्त्राणि तेषां तु शिवदेहे समाविशन् ॥ दृष्ट्वा ते विस्मिताः सर्वे प्रजघ्नुस्तलमुष्टिभिः ॥ १५॥ तान्छशाप तदा रुद्रो यूयं कृष्णप्रपूजकाः ॥ अतोऽस्माभी रक्षिणीया वधयोग्याश्च वै भुवि ॥ १६ ॥ पुनर्जन्म कलौ प्राप्य भोक्ष्यते चापराधकम् ॥ इत्युक्त्वान्तर्दधे देवः पांडवा दुःखितास्तदा ॥ १७ ॥ हरिं शरणमाजग्मुरपराधनिवृत्तये ॥ तदा कृष्णयुताः सर्वे पांडवाः शस्त्रवर्जिताः ॥ १८ ॥ तुष्टुवुर्मनसा रुद्रं तदा प्रादुरभूच्छिवः ॥ वरं वरयत प्राह कृष्णः श्रुत्वाब्रवीदिदम् ॥ १९ ॥ शस्त्राण्यस्त्राणि यान्येव त्वदंगे क्षपितानि वै ॥ पांडवेभ्यश्च देहि त्वं शापस्यानुग्रहं कुरु ॥ २० ॥ इति श्रुत्वा शिवः प्राह कृष्णदेव नमोऽस्तु ते ॥ अपराधो न मे स्वामिन्मोहितोऽहं तवाज्ञया ॥ २१ ॥ तदंशेन मया स्वामिन्दत्तः शापो भयंकरः ॥ नान्यथा वचनं मे स्यादंशावतरणं भवेत् ॥ २२ ॥ वत्सराजस्य पुत्रत्वं गमिष्यति युधिष्ठिरः ॥ बलखानिरिति ख्यातः शिरीषाख्यपुराधिपः ॥ २३ ॥ भीमो दुर्वचनाद्दुष्टो म्लेच्छयोनौ भविष्यति ॥ वीरणो नाम विख्यातः स वै वनरसाधिपः ॥ २४ ॥ अर्जुनांशश्च मद्भक्तो जनिष्यति महामतिः ॥ पुत्रः परिमलस्यैव ब्रह्मानन्द इति स्मृतः॥२५॥ कान्यकुब्जे हि नकुलो भविष्यति महाबलः॥रत्नभानुसुतो सौ वै लक्ष्मणो नाम विश्रुतः॥२६॥ सहदेवस्तु बलवाञ्जनिष्यति महामतिः॥भीष्मसिंहसुतो जातो देवसिंह इति स्मृतः ॥२७॥ धृतराष्ट्रांश एवासौ जनिष्यत्यजमेरके ॥ पृथिवीराज इति स द्रोपदी तत्सुता स्मृता ॥२८॥ वेला नाम्ना च विख्याता तारकः कर्ण एव हि ॥ रक्तबीजस्तथा रुद्रो भविष्यति महीतले ॥२९॥ कौरवाश्च भविष्यन्ति मायायुद्धविशारदाः॥ पांडुपक्षाश्च ते सर्वे धर्मिणो बलशालिनः ॥३०॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा हरिः प्राह विहस्य परमेश्वरम् ॥ मया शक्त्यवतारेण रक्षणीया हि पांडवाः ॥३१॥ महावती पुरी रम्या मायादेवीविनिर्मिता ॥ देशराजसुतस्तत्र ममांशो हि जनिष्यते ॥ ३२ ॥ देवकीजठरे जन्मोदयसिंह इति स्मृतः ॥ आल्हादो

मम धामांशो जनिष्यति गुरुर्मम ॥ ३३ ॥ हत्वाग्निवंशजान्भूपान्स्थापयिष्यामि वै कलिम् ॥ इति श्रुत्वा शिवो देवस्तत्रैवांतरधीयत ॥ ३४ ॥
इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये विक्रमाख्यानकाले प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ छ ॥
॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ प्रातः काले च संप्राप्ते पांडवाः पुत्रशोकिनः ॥ प्रेतकार्याणि ते कृत्वा भीष्मान्तिकमुपाययुः ॥ १ ॥ राजधर्मान्मोक्षधर्मा
न्दानधर्मान्विभागशः ॥ श्रुत्वायजन्नश्वमेधैस्त्रिभिरुत्तमकर्मभिः ॥२॥ षट्त्रिंशदब्दराज्यं हि कृत्वा स्वर्गपुरं ययुः ॥ जनिष्यन्ते तदंशा वै कलिधर्म
विवृद्धये ॥ ३ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा स मुनिः सर्वान्पुनः सूतो वदिष्यति ॥ गच्छध्वं मुनयः सर्वे योगनिद्रावशो ह्यहम् ॥ चक्र
तीर्थे समाधिस्थो ध्यायेऽहं त्रिगुणात्परम् ॥ ४ ॥ इति श्रुत्वा तु मुनयो नैमिषारण्यवासिनः ॥ योगसिद्धिं समास्थाय गमिष्यंत्यात्मनोन्तिके
॥ ५ ॥ द्वादशाब्दशते कालेऽतीते ते शौनकादयः ॥ ६ ॥ उत्थाय देवखाते च स्नानध्यादिकाः क्रियाः ॥ कृत्वा सूतान्तिकं गत्वा वदिष्यंति
पुनर्वचः ॥ ७ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ विक्रमाख्यानकालोऽयं द्वापरे च शिवाज्ञया ॥ विनीतान्भगवन्भूमौ तदा तान्नृपतीन्वद ॥ ८ ॥
॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ स्वर्गते विक्रमादित्ये राजानो बहुधाऽभवन् ॥ तथाष्टादश राज्यानि तेषां नामानि मे शृणु ॥ ९ ॥ पश्चिमे सिंधुन
द्यंते सेतुबन्धे हि दक्षिणे ॥ उत्तरे बदरीस्थाने पूर्वे च कपिलान्तिके ॥१०॥ अष्टादशैव राष्ट्राणि तेषां मध्ये बभूविरे ॥ इंद्रप्रस्थं च पांचालं कुरु
क्षेत्रं च कापिलम् ॥ ११ ॥ अन्तर्वेदी व्रजश्चैवाजमेरं मरुधन्व च ॥ गौर्जरं च महाराष्ट्रं द्राविडं च कलिंगकम् ॥ १२ ॥ आवंत्यं चोडुपं वंगं गौडं
मागधमेव च ॥ कौशल्यं च तथा ज्ञेयं तेषां राजा पृथक्पृक् ॥ १३ ॥ नानाभाषाः स्थितास्तत्र बहुधर्मप्रवर्तकाः ॥ एवमब्दशतं जातं ततस्ते वै
शकादयः ॥१४॥ श्रुत्वा धर्मविनाशं च बहुवृंदैः समन्विताः ॥ केचित्तीर्त्वा सिंधुनदीमार्य्यदेशं समागताः ॥ १५ ॥ हिमपर्वतमार्गेण सिंधुमार्गेण
चागमन् ॥ जित्वार्य्याँल्लुँठयित्वा तान्स्वदेशं पुनराययुः ॥ १६ ॥ गृहीत्वा योषितस्तेषां परं हर्षमुपाययुः ॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र शालिवाहनभूपतिः
॥ १७ ॥ विक्रमादित्यपौत्रश्च पितृराज्यं गृहीतवान् ॥ जित्वा शकान्दुराधर्षांश्चीनतैत्तिरिदेशजान् ॥ १८ ॥ बाह्लीकान्कामरूपांश्च रोमजान्खुरजा
न्छठान् ॥ तेषां कोशान्गृहीत्वा च दंडयोग्यानकारयत् ॥ १९ ॥ स्थापिता तेन मर्य्यादा म्लेच्छार्याणां पृथक्पृथक् ॥ सिंधुस्थानमिति ज्ञेयं राष्ट्र ॥२८२॥
मार्य्यस्य चोत्तमम् ॥२०॥ म्लेच्छस्थानं परं सिन्धोः कृतं तेन महात्मना ॥ एकदा तु शकाधीशो हिमतुंगं समाययौ ॥ २१ ॥ हूणदेशस्य मध्ये
वै गिरिस्थं पुरुषं शुभम् ॥ ददर्श बलवान्राजा गौरांगं श्वेतवस्त्रकम् ॥ २२ ॥ को भवानिति तं प्राह स होवाच मुदान्वितः ॥ ईशपुत्रं च मां

विद्धि कुमारीगर्भसंभवम् ॥ २३ ॥ म्लेच्छधर्मस्य वक्तारं सत्यव्रतपरायणम् ॥ इति श्रुत्वा नृपः प्राह धर्मः को भवतो मतः ॥ २४ ॥ श्रुत्वो
वाच महाराज प्राप्ते सत्यस्य संक्षये ॥ निर्मर्यादे म्लेच्छदेशे मसीहोऽहं समागतः ॥ २५ ॥ ईशामसी च दस्यूनां प्रादुर्भूता भयंकरी ॥ तामहं
म्लेच्छतः प्राप्य मसीहत्वमुपागतः ॥ २६ ॥ म्लेच्छेषु स्थापितो धर्मो मया तच्छृणु भूपते ॥ मानसं निर्मलं कृत्वा मलं देहे शुभाशुभम् ॥२७॥
नैगमं जपमास्थाय जपेत निर्मलं परम् ॥ न्यायेन सत्यवचसा मनसैक्येन मानवः ॥ २८ ॥ ध्यानेन पूजयेदीशं सूर्यमंडलसंस्थितम् ॥
अचलोऽयं प्रभुः साक्षात्तथा सूर्योचलः सदा ॥ २९ ॥ तत्त्वानां चलभूतानां कर्षणः स समंततः ॥ इति कृत्येन भूपाल मसीहा विलयं
गता ॥ ३० ॥ ईशमूर्तिर्हृदि प्राप्ता नित्यशुद्धा शिवंकरी ॥ ईशामसीह इति च मम नाम प्रतिष्ठितम् ॥ ३१ ॥ इति श्रुत्वा स भूपालो
नत्वा तं म्लेच्छपूजकम् ॥ स्थापयामास तं तत्र म्लेच्छस्थाने हि दारुणे ॥ ३२ ॥ स्वराज्यं प्राप्तवान्राजा हयमेधमचीकरत् ॥ राज्यं
कृत्वा स षष्ट्यब्दं स्वर्गलोकमुपाययौ ॥ ३३ ॥ स्वर्गते नृपतौ तस्मिन्यथा चासीत्तथा शृणु ॥ ३४ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रति
सर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये शालिवाहनकाले द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ छ ॥ ॥ श्रीसूत उवाच ॥ ॥ शालिवा
हनवंशे च राजानो दश चाभवन् ॥ राज्यं पंचशताब्दं च कृत्वा लोकान्तरं ययुः ॥ १ ॥ मर्य्यादा क्रमतो लीना जाता भूमंडले तदा ॥ भूपति
र्दशमो यो वै भोजराज इति स्मृतः ॥ दृष्ट्वा प्रक्षीणमर्य्यादां बली दिग्विजयं ययौ ॥ २ ॥ सेनया दशसाहस्र्या कालिदासेन संयुतः ॥ तथान्यै
र्ब्राह्मणैः सार्द्धं सिंधुपारमुपाययौ ॥ ३ ॥ जित्वा गांधारजान्म्लेच्छान्काश्मीरान्नारवाञ्छठान् ॥ तेषां प्राप्य महाकोशं दंडयोग्यानकारयत् ॥४॥
एतस्मिन्नन्तरे म्लेच्छ आचार्य्येण समन्वितः ॥ महामद इति ख्यातः शिष्यशाखासमन्वितः ॥ ५ ॥ नृपश्चैव महादेवं मरुस्थलनिवासिनम् ॥
गंगाजलैश्च संस्नाप्य पंचगव्यसमन्वितैः ॥ चंदनादिभिरभ्यर्च्य तुष्टाव मनसा हरम् ॥ ६ ॥ ॥ भोजराज उवाच ॥ ॥ नमस्ते गिरिजानाथ
मरुस्थलनिवासिने ॥ त्रिपुरासुरनाशाय बहुमायाप्रवर्त्तिने ॥ ७ ॥ म्लेच्छैर्गुप्ताय शुद्धाय सच्चिदानन्दरूपिणे ॥ त्वं मां हि किंकरं विद्धि शरणार्थ
मुपागतम् ॥ ८ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा स्तवं देवः शब्दमाह नृपाय तम् ॥ गंतव्यं भोजराजेन महाकालेश्वरस्थले ॥ ९ ॥
म्लेच्छैस्सुदूषिता भूमिर्वाहीका नाम विश्रुता ॥ आर्य्यधर्मो हि नैवात्र वाहीके देशदारुणे ॥ १० ॥ बभूवात्र महामायी योऽसौ दग्धो मया पुरा ॥
त्रिपुरो बलिदैत्येन प्रेषितः पुनरागतः ॥ ११ ॥ अयोनिः स वरो मत्तः प्राप्तवान्दैत्यवर्द्धनः ॥ महामद इति ख्यातः पैशाचकृतितत्परः ॥ १२ ॥

नागन्तव्यं त्वया भूप पैशाचे देशधूर्तके ॥ मत्प्रसादेन भूपाल तव शुद्धिः प्रजायते ॥ १३ ॥ इति श्रुत्वा नृपश्चैव स्वदेशान्पुनरागमत् ॥ महामदश्च तैः सार्द्धं सिंधुतीरमुपाययौ ॥ १४ ॥ उवाच भूपतिं प्रेम्णा मायामदविशारदः ॥ तव देवो महाराज मम दासत्वमागतः ॥ १५ ॥ ममोच्छिष्टं सभुंजीयाद्यथा तत्पश्य भो नृप ॥ इति श्रुत्वा तथा दृष्ट्वा परं विस्मयमागतः ॥ १६ ॥ म्लेच्छधर्मे मतिश्चासीत्तस्य भूपस्य दारुणे॥१७॥ तच्छ्रुत्वा कालिदासस्तु रुषा प्राह महामदम् ॥ माया ते निर्मिता धूर्त नृपमोहनहेतवे ॥ १८ ॥ हनिष्यामि दुराचारं वाहीकं पुरुषाधमम् ॥ इत्युक्त्वा स द्विजः श्रीमान्नवार्णजपतत्परः ॥ १९ ॥ जप्त्वा दशसहस्रं च तद्दशांशं जुहाव सः ॥ भस्म भूत्वा स मायावी म्लेच्छदेवत्वमागतः॥२०॥ भयभीतास्तु तच्छिष्या देशं वाहीकमाययुः ॥ गृहीत्वा स्वगुरोर्भस्म मदहीनत्वमागतम् ॥ २१ ॥ स्थापितं तैश्च भूमध्ये तत्रोषुर्मदतत्पराः ॥ मदहीनं पुरं जातं तेषां तीर्थं समं स्मृतम् ॥ २२ ॥ रात्रौ स देवरूपश्च बहुमायाविशारदः ॥ पैशाचं देहमास्थाय भोजराजं हि सोऽब्रवीत्॥२३॥ आर्य्यधर्म्मो हि ते राजन्सर्वधर्मोत्तमः स्मृतः ॥ ईशाज्ञया करिष्यामि पैशाचं धर्मदारुणम् ॥ २४ ॥ लिंगच्छेदी शिखाहीनः श्मश्रुधारी स दूषकः ॥ उच्चालापी सर्वभक्षी भविष्यति जनो मम ॥ २५ ॥ विना कौलं च पशवस्तेषां भक्ष्या मता मम ॥ मुसलेनैव संस्कारः कुशैरिव भविष्यति ॥ २६ ॥ तस्मान्मुसलवन्तो हि जातयो धर्मदूषकाः ॥ इति पैशाचधर्मश्च भविष्यति मया कृतः ॥ २७ ॥ इत्युक्त्वा प्रययौ देवः स राजा गेहमाययौ ॥ त्रिवर्णे स्थापिता वाणी सांस्कृती स्वर्गदायिनी ॥ २८ ॥ शूद्रेषु प्राकृती भाषा स्थापिता तेन धीमता ॥ पंचाशदब्दकालं तु राज्यं कृत्वा दिवं गतः ॥ २९ ॥ स्थापिता तेन मर्य्यादा सर्वदेवोपमानिनी ॥ आर्य्यावर्तः पुण्यभूमिर्मध्यं विंध्यहिमालयोः ॥ ३० ॥ आर्य्यवर्णाः स्थितास्तत्र विंध्यान्ते वर्णसंकराः ॥ नरा मुसलवन्तश्च स्थापिताः सिंधुपारजाः ॥ ३१ ॥ बर्बरे तुषदेशे च द्वीपे नानाविधे तथा ॥ ईशामसीहधर्म्माश्च सुरै राज्ञैव संस्थिताः ॥ ३२ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ७ ॥

॥ सूत उवाच ॥

॥ स्वर्गते भोजराजे तु सप्तभूपास्तदन्वये ॥ जाताश्चाल्पायुषो मन्दास्त्रिशताब्दान्तरे मृताः ॥ १ ॥ बहुभूपवती भूमिस्तेषां राज्ये बभूव ह ॥ वीरसिंहश्च यो भूपः सप्तमः संप्रकीर्तितः ॥ २ ॥ तदन्वये त्रिभूपाश्च द्विशताब्दान्तरे मृताः ॥ गंगासिंहश्च यो भूपो दशमः स प्रकीर्तितः ॥ ३ ॥ कल्पक्षेत्रे च राज्यं स्वं कृतवान्धर्मतो नृपः ॥ अन्तर्वेद्यां कान्यकुब्जे जयचन्द्रो महीपतिः ॥ ४ ॥ इंद्रप्रस्थेनंगपालस्तोमरान्वयसंभवः ॥ अन्ये च बहवो भूपा बभूवुर्ग्रामराष्ट्रपाः ॥ ५ ॥ अग्निवंशस्य विस्तारो बभूव बलवत्तरः ॥ पूर्वे तु कपिल

स्थाने वार्हीकान्ते तु पश्चिमे ॥ ६ ॥ उत्तरे चीनदेशान्ते सेतुबंधे तु दक्षिणे ॥ षष्टिलक्षाश्च भूपाला ग्रामपा बलवत्तराः ॥ ७ ॥ अग्निहोत्रस्य कर्तारो गोब्राह्मणहितैषिणः ॥ बभूवुर्द्वापरसमा धर्मकृत्यविशारदाः ॥८॥ द्वापराख्यसमः कालः सर्वत्र परिवर्तते ॥ गेहेगेहे स्थितं द्रव्यं धर्मश्चैव जनेजने ॥९॥ ग्रामेग्रामे स्थितो देवो देशेदेशे स्थितो मखः ॥ आर्यधर्मकरा म्लेच्छा बभूवुः सर्वतोमुखाः ॥१०॥ इति दृष्ट्वा कलिर्घोरो म्लेच्छया सह भीरुकः ॥ नीलाद्रौ प्राप्य मतिमान्हरिं शरणमाययौ ॥११॥ द्वादशाब्दमिते काले ध्यानयोगपरोऽभवत् ॥ ध्यानेन सच्चिदानंदं दृष्ट्वा कृष्णं सनातनम् ॥१२॥ तुष्टाव मनसा तत्र राधया सहितं हरिम् ॥ पुराणमजरं नित्यं वृंदावननिवासिनम् ॥१३॥ ॥ कलिरुवाच ॥ ॥ साष्टांगं दंडवत्स्वामिन्गृहाण मम चेश्वर ॥ पाहि मां शरणं प्राप्तं चरणे ते कृपानिधे ॥ १४ ॥ सर्वपापहरस्त्वं वै सर्वकालकरो हरिः ॥ भवान्गौरः सत्ययुगे त्रेतायां रक्तरूपकः ॥ ॥ १५ ॥ द्वापरे पीतरूपश्च कृष्णत्वं मम दिष्टके ॥ मत्पुत्राश्च स्मृता म्लेच्छा आर्य्यधर्मत्वमागताः ॥ १६ ॥ चतुर्गेहं च मे स्वामिन्द्यूतं मद्यं सुवर्णकम् ॥ स्त्री हास्यं चाग्निवंश्यैश्च क्षत्रियैश्च विनाशितम् ॥ १७ ॥ त्यक्तदेहस्त्यक्तकुलस्त्यक्तराष्ट्रो जनार्दन ॥ त्वत्पादांबुजमाधाय स्थितोऽहं शरणं त्वयि ॥१८॥ इति श्रुत्वा स भगवान्कृष्णः प्राह विहस्य तम् ॥ भो कले तव रक्षार्थं जनिष्येहं महावतीम् ॥१९॥ ममांशो भूमिमासाद्य क्षयिष्यति महाबलान् ॥ म्लेच्छवंशस्य भूपालान्स्थापयिष्यति भूतले ॥ २० ॥ इत्युक्त्वा भगवान्साक्षात्तत्रैवान्तरधीयत ॥ कलिस्तु म्लेच्छया सार्धं परमानंदमाप्तवान् ॥ २१ ॥ एतस्मिन्नन्तरे विप्र यथा जातं शृणुष्व तत् ॥ आभीरी वाक्सरे ग्रामे व्रतपा नाम विश्रुता ॥ २२ ॥ नवदुर्गाव्रतं श्रे[ष्ठं] नववर्षं चकार ह ॥ प्रसन्ना चंडिका प्राह परं वरय शोभने ॥ २३ ॥ साह तां यदि मे मातर्वरो देयस्त्वयेश्वरि ॥ रामकृष्णसमौ बालौ भवेया[तां] ममान्वये ॥ २४ ॥ तथेत्युक्त्वा तु सा देवी तत्रैवान्तरधीयत ॥ वसुमान्नाम नृपतिस्तस्या रूपेण मोहितः ॥ २५ ॥ उद्वाह्य धर्मतो भूपः स्वगेहे तामवासयत् ॥ तस्यां जातौ नृपात्पुत्रौ देशराजस्तु तद्वरः ॥ २६ ॥ आवार्यो वत्सराजश्च शतहस्तिसमो बले ॥ जित्वा तौ मागधान्देशान्राज्यवंतौ बभूवतुः ॥ २७ ॥ शतयत्तः स्मृतो म्लेच्छः शूरो वनरसाधिपः ॥ तत्पुत्रो भीमसेनांशो वीरणोभूच्छिवाज्ञया ॥ २८ ॥ तालवृक्षप्रमाणेन चोर्ध्ववेगो हि तस्य वै ॥ तालनो नाम विख्यातः शतयत्तेन वै कृतः ॥ २९ ॥ ताभ्यां नृपाभ्यां तद्युद्धमभवल्लोमहर्षणम् ॥ युद्धेन हीनतां प्राप्तस्तालनो बलवत्तरः ॥ ३० ॥ तदा मैत्री कृता ताभ्यां तालनेन समन्विता ॥ जयचंद्रपरीक्षार्थे त्रयः शूराः समाययुः ॥ ३१ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इंद्रप्रस्थेऽ

नंगपालोनपत्यश्च महीपतिः ॥ पुत्रार्थं कारयामास शैवं यज्ञं विधानतः ॥ १ ॥ कन्यके च तदा जाते शिवभागप्रसादतः ॥ चंद्रकांतिश्च ज्येष्ठा वै द्वितीया कीर्तिमालिनी ॥ २ ॥ कान्यकुब्जाधिपायैव चंद्रकान्तिं पिताददत् ॥ देवपालाय शुद्धाय राष्ट्रपालान्वयाय च ॥ ३ ॥ सोमेश्वराय भूपाय चपहानिकुलाय तु ॥ अजमेराधिपायैव तथा वै कीर्तिमालिनीम् ॥ ४ ॥ जयशर्मा द्विजः कश्चित्समाधिस्थो हिमालये ॥ दृष्ट्वा भूपोत्सवं रम्यं राज्यार्थे स्वमनोऽदधत् ॥ ५ ॥ त्यक्त्वा देहं स शुद्धात्मा चंद्रकांत्याः सुतोभवत् ॥ जयचंद्र इति ख्यातो बाहुशाली जितेन्द्रियः ॥ रत्नभानुश्च संजज्ञे शूरस्तस्यानुजो बली ॥ ६ ॥ स जित्वा गौडवंगादीन्मरुदेशान्मदोत्कटान् ॥ दंड्यान्कृत्वा गृहं प्राप्य भ्रात्राज्ञातत्परोऽभवत् ॥७॥ गंगासिंहस्य भगिनी नाम्ना वीरवती शुभा ॥ रत्नभानोश्च महिषी बभूव वरवर्णिनी ॥ ८ ॥ नकुलांशस्तदा भूमौ तस्यां जातः शिवाज्ञया ॥ लक्षणो नाम बलवान्खड्गयुद्धविशारदः ॥ स सप्ताब्दान्तरे प्राप्ते पितुस्तुल्यो बभूव ह ॥ ९ ॥ त्रयश्च कीर्तिमालिन्यां पुत्रा जाता मदोत्कटाः ॥ धुंधकारश्च प्रथमस्ततः कृष्णकुमारकः ॥ पृथिवीराज एवासौ ततोनुज इति स्मृतः ॥ १० ॥ द्वादशाब्दवयः प्राप्तः सिंहखेलस्ततोऽभवत् ॥ श्रुत्वा चानंगपालश्च तस्मै राज्यं स्वयं ददौ ॥ गत्वा हिमगिरिं रम्यं योगध्यानपरोभवत् ॥ ११ ॥ मथुरायां धुंधकारोऽजमेरे च ततोनुजः ॥ राजा बभूव नीतिज्ञस्तौ सुतौ पितुराज्ञया ॥ १२ ॥ प्रद्योतश्चैव विद्योतः क्षत्रियौ चंद्रवंशजौ ॥ मंत्रिणौ तस्य भूपस्य बलवंतौ मदोत्कटौ ॥ १३ ॥ प्रद्योततनयो जातो नाम्ना परिमलो बली ॥ लक्ष्सेनाधिपः सो हि तेन राज्ञैव संस्कृतः ॥ १४ ॥ विद्योताद्भीष्मसिंहश्च गजसेनाधिपोऽभवत् ॥ स्वर्गतेऽनंगपाले तु भूमिराजो महीपतिः ॥ १५ ॥ दृष्ट्वा तान्विप्रियान्सर्वान्निजराज्यान्निराकरोत् ॥ प्रद्योताद्याश्च चत्वारः स्वशूरैर्द्विशतैर्युताः ॥ १६ ॥ कान्यकुब्जपुरं प्राप्य जयचंद्रमवर्णयन् ॥ जयचंद्र महीपाल त्वन्मातृष्वसृजो नृपः ॥ १७ ॥ मातामहस्य ते राज्यं प्राप्तवान्निर्भयो बली ॥ न्यायेन कथितोऽस्माभिरर्द्धराज्यं हि ते स्मृतम् ॥ १८ ॥ सर्वराज्यं कथं भुंक्ते श्रुत्वा तेन निराकृताः ॥ भवन्तं शरणं प्राप्ता यथायोग्यं तथा कुरु ॥ १९ ॥ इति श्रुत्वा महीपालो जयचंद्र उवाच तान् ॥ अश्वसैन्ये मदीये चाधिकारी ते सुतो भवेत् ॥ २० ॥ नाम्ना परिमलः शूरस्त्वं मन्मंत्री भवाधुना ॥ विद्योतश्च तथा मंत्री गजसैन्ये हि भीष्मकः ॥ २१ ॥ वृत्त्यर्थे च मया वो वै पुरी दत्ता महावती ॥ महीपतेश्च भूपस्य नगरी सा प्रियंकरी॥२२॥इति श्रुत्वा तु ते सर्वे तथा मत्वा मुमोदिरे ॥ महीपतिस्तु बलवान्दुःखात्संत्यज्य तां पुरीम् ॥२३॥ कृत्वौर्वीयां पुरीमन्यां तत्र वासमकारयत् ॥ अगमा मलना चैव भगिन्यौ तस्य चोत्तमे ॥ २४ ॥ अगमा भूमिराजाय चान्या परिमलाय सा ॥ दत्ता भ्रात्रा विधानेन

परमानंदमापतुः ॥ २८ ॥ विवाहांते च भूराजा दुर्गमन्यमकारयत् ॥ कृत्वा च नगरीं रम्यां चतुर्वर्णनिवासिनीम् ॥ २६ ॥ देहली सुमूहूर्तेन दुर्गे
द्वारे सुरोपिता ॥ गता सा योजनान्ते वै वृद्धिरूपा सुकालतः ॥ २७ ॥ विस्मितः स नृपो भूत्वा देहली नाम चाकरोत् ॥ देहलीग्राम इति च
प्रसिद्धोऽभून्नृपाज्ञया ॥ २८ ॥ त्रिवर्षांते च भो विप्रा जयचन्द्रो महीपतिः ॥ लक्षषोडशसैन्याढ्यस्तत्र पत्रमचोदयत् ॥ २९ ॥ किमर्थं पृथिवी
राज मद्दायं मे न दत्तवान् ॥ मातामहस्य वै दायं चार्द्धं मे च समर्पय ॥ ३० ॥ नो चेन्मच्छस्त्रकठिनैः क्षयं यास्यंति सैनिकाः ॥ इति ज्ञात्वा
महीराजो विंशल्लक्षाधिपो बली ॥ ३१ ॥ दूतं वै प्रेषयामास राजराजो मदोत्कटः ॥ जयचंद्र महीपाल सावधानं शृणुष्व तत् ॥ ३२ ॥ यदा निरा
कृता धूर्ता मया ते चंद्रवंशिनः ॥ ततः प्रभृति सेनाङ्गं विंशल्लक्षं समाहृतम् ॥३३॥ त्वया षोडशलक्षं च युद्धसैन्यं समाहृतम् ॥ सर्वे वै भारते भूपा
दंडयोग्याश्च मे सदा ॥३४॥ भवान्न दंड्यो बलवान्करं मे दातुमर्हति ॥ नो चेन्मत्कठिनैर्बाणैः क्षयं यास्यंति सैनिकाः ॥३५॥ इति ज्ञात्वा तयोर्घोरं
वैरं चासीन्महीतले ॥ भूमिराजश्च बलवाञ्जयचन्द्रभयार्दितः ॥३६॥ जयचंद्रश्च बलवान्पृथिवीराजभीरुकः ॥ जयचन्द्रश्चार्यदेशमर्द्धराष्ट्रमकल्पयत्॥
॥३७॥ पृथिवीराज एवासौ तथार्द्धं राष्ट्रमानयत् ॥ एवं जातं तयोर्वैरमग्निवंशप्रणाशनम् ॥३८॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युग
खंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये पंचमोऽध्यायः ॥५॥ ॥छ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ एकदा रत्नभानुर्हि महीराजेन पालिताम् ॥ दिशं
याम्यां स नै जित्वा तेषां कोशानुपाहरत् ॥१॥ महीराजस्तु तच्छ्रुत्वा परं विस्मयमागतः ॥ रत्नभानोश्च तिलको बभूव बहुविस्तरः ॥२॥ तिलका
नाम विख्याता या तु वीरवती शुभा ॥ श्रेष्ठा द्वादशराज्ञीनां जननी लक्षणस्य वै ॥ ३ ॥ जयचंद्रस्य भूपस्य योषितः षोडशाभवन् ॥ तासां न
तनयो ह्यासीत्पूर्वकर्मविपाकतः ॥ ४ ॥ गौडभूपस्य दुहिता नाम्ना दिव्यविभावरी ॥ जयचंद्रस्य महिषी तद्दासी सुरभानवी ॥ ५ ॥ रूपयौवन
संयुक्ता रतिकेलिविशारदा ॥ दृष्ट्वा तां स नृपः कामी बुभुजे स्मरपीडितः ॥६॥ तस्यां जाता सुता देवी नाम्ना संयोगिनी शुभा ॥ द्वादशाब्दवयः
प्राप्ता सा बभूव वरांगना ॥ ७ ॥ तस्याः स्वयंवरे राजाह्वयद्भूपान्महाशुभान् ॥ भूमिराजस्तु बलवाञ्छ्रुत्वा तद्रूपमुत्तमम् ॥ ८ ॥ विवाहार्थे मन
श्चासीच्चंद्रभट्टमचोदयत् ॥ मंत्रिप्रवर भो मित्र चंद्रभट्ट मम प्रिय ॥ ९ ॥ कान्यकुब्जपुरीं प्राप्य मन्मूर्तिं स्वर्णनिर्मिताम् ॥ स्थापय त्वं सभामध्ये
यद्वृत्तांतं तु मे वद ॥ १० ॥ इति श्रुत्वा चंद्रभट्टो भवानीभक्तितत्परः ॥ गत्वा तत्र भृगुश्रेष्ठ यथा प्रोक्तस्तथाकरोत् ॥ ११ ॥ स्वयंवरे च भूपाश्च
नानादेश्याः समागताः ॥ त्यक्त्वा संयोगिनी तान्वै नृपमूर्तिविमोहिता ॥ १२ ॥ पितरं प्राह कामाक्षी यस्य मूर्तिरियं नृप ॥ भविष्यति स मे

भर्ता सर्वलक्षणलक्षितः ॥ १२ ॥ जयचंद्रस्तु तच्छ्रुत्वा चंद्रभट्टमुवाच तम् ॥ यदि ते भूपतिश्चैव सर्वसैन्यसमन्वितः ॥ १४ ॥ सञ्जयेद्योगिनीमेतां तर्हि मेऽतिप्रियो भवेत् ॥ चंद्रभट्टस्तु तच्छ्रुत्वा तत्तु सर्वमवर्णयत् ॥ १५ ॥ पृथिवीराज एवासौ श्रुत्वा सैन्यमचोदयत् ॥ एकलक्षा गजास्तस्य सप्तलक्षास्तुरंगमाः ॥ १६ ॥ रथाः पंचसहस्राश्च धनुर्बाणविशारदाः ॥ लक्षाः पदातयो ज्ञेया द्वादशैव महाबलाः ॥ १७ ॥ राजानस्त्रिशतान्येव महीराजपदानुगाः ॥ सार्द्धं द्वाभ्यां च बन्धुभ्यां कान्यकुब्जे नृपोऽगमत् ॥ १८ ॥ धुन्धुकारश्च तद्बन्धुर्गजानीकपतिस्सदा ॥ हयानीकपतिः कृष्णकुमारो बलवत्तरः ॥ १९ ॥ पदातीनां नृपतयः पतयस्तत्र चाभवन् ॥ महान्कोलाहलो जातः स्थलीं शून्यामकारयन् ॥ २० ॥ विंशत्क्रोशप्रमाणेन स्थितं तस्य महाबलम् ॥ जयचंद्रस्तु संज्ञाय महीराजस्य चागमम् ॥ २१ ॥ स्वसैन्यं कल्पयामास लक्षषोडशसंमितम् ॥ एकलक्षा गजास्तस्य सप्तलक्षाः पदातयः ॥ २२ ॥ वाजिनश्चाष्टलक्षाश्च सर्वयुद्धविशारदाः ॥ द्विशतान्येव राजानः प्राप्तास्तत्र समागमे ॥ २३ ॥ आगस्कृतं महीराजं मत्वा ते शुक्लवंशिनः ॥ युद्धार्थिनः स्थितास्तत्र पुरमागस्कृतं ह्यभूत् ॥ २४ ॥ ईशनद्याः परे कूले तद्दोला स्थापिता तदा ॥ नानावाद्यानि रम्याणि तत्र चक्रुर्महारवम् ॥ २५ ॥ रत्नभानुर्गजानीके रूपानीके हि लक्षणः ॥ ताभ्यां सेनापतिभ्यां तौ संगुप्तौ बलवत्तरौ ॥ २६ ॥ प्रद्योतश्चैव विद्योतो रत्नभानुं ररक्षतुः ॥ भीष्मः परिमलश्चैव लक्षणं चंद्रवंशजः ॥ २७ ॥ भूपाः पदातिसैन्ये च संस्थिता मदविह्वलाः ॥ तयोश्चासीन्महद्युद्धं दारुणं सैन्यसंक्षयम् ॥ २८ ॥ हया हयैर्मृता जाता गजाश्चैव गजैस्तथा ॥ पदातयः पदातैश्च मृताश्चान्ये क्रमाद्रणे ॥ २९ ॥ भूपैश्च रक्षिताः सर्वे निर्भया रणमाययुः ॥ यावत्सूर्यः स्थितो व्योम्नि तावद्युद्धमवर्तत ॥ ३० ॥ एवं पंचदिनं जातं युद्धं वीरजनक्षयम् ॥ गजा दशसहस्राणि हया लक्षाणि संक्षिताः ॥ ३१ ॥ पंचलक्षं महीभर्तुर्हतास्तत्र पदातयः ॥ राजानो द्वे शते तत्र रथाश्च त्रिशतं तथा ॥ ३२ ॥ कान्यकुब्जाधिपस्यैव गजा नवसहस्रकाः ॥ सहस्रैकं रथा ज्ञेयास्त्रिलक्षं च पदातयः ॥ ३३ ॥ एकलक्षं हयास्तत्र मृताः स्वर्गपुरं ययुः ॥ षष्ठाहे समनुप्राप्ते पृथिवीराज एव सः ॥ ३४ ॥ दुःखितो मनसा देवं रुद्रं तुष्टाव भक्तिमान् ॥ संतुष्टस्तु महादेवो मोहयामास तद्बलम् ॥ ३५ ॥ प्रसन्नस्तु महीराजो गतः संयोगिनीं प्रति ॥ दृष्ट्वा तत्सुन्दरं रूपं मुमोह वसुधाधिपः ॥ ३६ ॥ संयोगिनी नृपं दृष्ट्वा मूर्च्छिता चाभवत्क्षणात् ॥ एतस्मिन्नंतरे राजा तद्दोलामनयद्बलात् ॥ ३७ ॥ जगाम देहलीं भूपः सर्वसैन्यसमन्वितः ॥ योजनान्ते गते तस्मिन्बोधितास्ते मदोद्धटाः ॥ ३८ ॥ दृष्ट्वा नैव तदा दोलां प्रजग्मुर्वेगवत्तराः ॥ श्रुत्वा कोलाहलं तेषां महीराजो नृपोत्तमः ॥ ३९ ॥ अर्द्धसैन्यं च संस्थाप्य स्वयं गेहमुपागमत् ॥ उभौ तद्रा

तरौ वीरौ चार्द्धसैन्यसमन्वितौ ॥ ४० ॥ सूकरक्षेत्रमासाद्य युद्धाय समुपस्थितौ ॥ एतस्मिन्नन्तरे सर्वे प्रद्योतादिमहाबलाः ॥४१॥ स्वसैन्यैः सह संप्राप्य महद्युद्धमकारयन् ॥ हया हयैश्च संजग्मुर्गजा अथ गजैः सह ॥ ४२ ॥ संकुलश्च महानासीद्दारुणो लोमहर्षणः ॥ दिनान्ते संक्षयं यातं तयोश्चैव महद्बलम् ॥ ४३ ॥ भयभीताः परे तत्र ज्ञात्वा रात्रिं तमोवृताम् ॥ प्रदुद्रुवुर्भयाद्वीरा हतशेषास्तु देहलीम् ॥ ४४ ॥ प्रद्योताद्याश्च ते वीरा देहलीं प्रति संययुः ॥ पुनस्तयोर्महद्युद्धं ह्यभवल्लोमहर्षणम् ॥ ४५ ॥ धुंधुकारश्च प्रद्योतं हृदि बाणैरताडयत् ॥ त्रिभिश्च विषनिर्धूतैर्मूर्छितः स ममार च ॥ ४६ ॥ भ्रातरं निहतं दृष्ट्वा विद्योतश्च महाबलः ॥ आजगाम गजारूढो धुंधुकारमताडयत् ॥ ४७ ॥ त्रिभिश्च तोमरैः सोऽपि मूर्छितो भूमिमागमत् ॥ मूर्छितं भ्रातरं दृष्ट्वा धुंधुकारं महाबलम् ॥ ४८ ॥ तदा कृष्णकुमारोऽसौ गजस्थस्त्वरितो ययौ ॥ रूपाविष्टश्च तं वीरं भल्लेनैवमताडयत् ॥ ॥ ४९ ॥ भल्लेन तेन संभिन्नो मृतः स्वर्गपुरं ययौ ॥ विद्योते निहते तस्मिन्सर्वसैन्यचमूपतौ ॥ ५० ॥ रत्नाभानुर्महावीरोऽयुध्यत्तेन समन्वितः ॥ एतस्मिन्नंतरे राजा सहस्रगजसंयुतः ॥ ५१ ॥ लक्षणं सहितं ताभ्यां क्रुद्धं तं समयुध्यत ॥ शिवदत्तवरो राजा भीष्मं परिमलं रुषा ॥ ॥ ५२ ॥ रुद्रास्त्रैर्मोहयामास लक्षणं बलवत्तरम् ॥ मूर्छितांस्तान्समालोक्य रत्नभानुः शरैर्निजैः ॥ ५३ ॥ धुंधुकारं महीराजं वैष्णवैः समभोहयन् ॥ कृष्णको रत्नभानुश्च युयुधाते परस्परम् ॥ ५४ ॥ उभौ समबलौ वीरौ गजपृष्ठस्थितौ रणे ॥ अन्योन्यनिहतौ नागौ खड्गहस्तौ महीतले ॥ ५५ ॥ युयुधाते बहून्मार्गान्कृतवंतौ सुदुर्जयौ ॥ प्रहरान्तं रणं कृत्वा मरणायोपजग्मतुः ॥ ५६ ॥ हते तस्मिन्महावीर्ये कान्यकुब्जा भयातुराः ॥ मूर्छितांस्त्रीन्समादाय पंचलक्षबलैर्युताः ॥ ५७ ॥ रणं त्यक्त्वा गृहं जग्मुर्नृपशोकपरायणाः ॥ रत्नभानौ च निहते हतोत्साहाश्च भूमिपाः ॥ ५८ ॥ स्वंस्वं निवेशनं जग्मुर्महीराजभयातुराः ॥ देवानाराधयामासुर्यथेष्टं ते गृहे गृहे ॥ ५९ ॥ महीराजस्तु बलवान्सप्तलक्षबलान्वितः ॥ धुंधुकारेण सहितो बंधुकृत्योर्ध्वमाचरत् ॥ ६० ॥ तथा भीष्मः परिमलो लक्षणः पितरं स्वकम् ॥ गंगाकूले समागम्य चोर्ध्वदैहिकमाचरन् ॥ ६१ ॥ भूमिराजस्य विजयो जयचंदयशो रणे ॥ प्रसिद्धमभवद्भूमौ गेहेगेहे जनेजने ॥६२॥ जयचंद्रः कान्यकुब्जे देहल्यां पृथिवीपतिः ॥ उत्सवं कारयित्वा तु परमानन्दमाययौ ॥ ६३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ भीष्मः सिंहस्थिते गंगाकूले शक्रप्रपूजकः ॥ शक्रं सूर्यमयं ज्ञात्वा तपसा समतोषयत् ॥ १ ॥ मासांते भगवानिंद्रो ज्ञात्वा तद्भक्तिमुत्तमाम् ॥ वरं वरय च प्राह श्रुत्वा शूरोऽब्रवीदिदम् ॥ २ ॥ देहि मे वडवां दिव्यां यदि तुष्टो भवान्प्रभुः ॥ इति

श्रुत्वा तदा तस्मै वडवां हरिणीं शुभाम् ॥ ३ ॥ ददौ स भगवानिंद्रस्तत्रैवान्तर्हितोभवत् ॥ ४ ॥ तस्मिन्काले परिमलः पितृशोकपरायणः ॥ पार्थिवैः पूजयामास महादेवमुमापतिम् ॥ परीक्षार्थे शिवः साक्षात्सर्परोगेण तं ग्रसत् ॥ ५ ॥ व्यतीते पंचमे मासे नृपः शक्तिविवर्जितः ॥ न तत्याज महापूजां महाक्लेशसमन्वितः ॥ ६ ॥ मरणाय ययौ काशीं स्वपत्न्या सहितो नृपः ॥ उवास वटमूलांते रात्रौ रोगप्रपीडितः ॥ ७ ॥ एतस्मिन्नन्तरे कश्चित्पन्नगो मूलसंस्थितः ॥ शब्दं चकार मधुरं श्रुत्वा रुद्राहिरायया ॥ ८ ॥ रुद्राहिं पन्नगः प्राह भवान्निर्दय मन्दधीः ॥ शिवभक्तं नृपमिमं पीडयेत्प्रत्यहं खलः ॥ ९ ॥ मूर्खोऽयं भूपतिः साक्षादारनालं पिबेन्नहि ॥ इति श्रुत्वा स रुद्राहिराह रे पन्नगाधम ॥ १० ॥ राज्ञो देहे परं हर्षं प्रत्यहं प्राप्तवानहम् ॥ स्वगेहं दुःखतस्त्याज्यं कथं त्याज्यं मया शठ ॥ ११ ॥ मूर्खोत्र भूपतिर्यो वै तैलोष्णं यन्न दत्तवान् ॥ इत्युक्त्वान्तर्गतो देहे श्रुत्वा सा मलना सती ॥ १२ ॥ चकार पन्नगोक्तं तद्गतरोगो नृपोऽभवत् ॥ तैलोष्णैर्बिलमापूर्य चखान च सती स्वयम् ॥ १३ ॥ ततो जातं स्वयं लिंगमंगुष्ठाभं सनातनम् ॥ ज्योतीरूपं चिदानंदं सर्वलक्ष्मसमन्वितम् ॥ १४ ॥ निशीथे तम उद्भूते दिक्षु सूर्यत्वमागतम् ॥ दृष्ट्वा स विस्मितो राजा पूजयामास शंकरम् ॥ १५ ॥ महिम्नस्तवपाठैश्च तुष्टाव गिरिजापतिम् ॥ तदा प्रसन्नो भगवान्वरं ब्रूहि तमब्रवीत् ॥ १६ ॥ श्रुत्वाह नृपतिर्देवं यदि तुष्टो महेश्वर ॥ श्रीपतिर्मे गृहं प्राप्य वसेन्मत्प्रियकारकः ॥ १७ ॥ तथेत्युक्त्वा महादेवो लिंगरूपत्वमागतः ॥ प्रत्यहं भारमेकं च सुवर्णं सुषुवे तनोः ॥ १८ ॥ तदा मलस्तु संतुष्टः प्राप्तो गेहं महावतीम् ॥ भीष्मसिंहेन सहितः परमानंदमाययौ ॥ १९ ॥ ततःप्रभृति वर्षांते जयचंद्रपुरीं ययौ ॥ दृष्ट्वा परिमलं राजा कृतकृत्यत्वमागतः ॥ २० ॥ दिष्ट्या ते संक्षितो रोगो दिष्ट्या ते दर्शितं मुखम् ॥ भवान्निजपुरीं प्राप्य सुखी भवतु मा चिरम् ॥ २१ ॥ यदा मे विघ्न आभूयात्तदा त्वं मां समाचर ॥ इति श्रुत्वा परिमलो गत्वा स्थानमवासयत् ॥ २२ ॥ तदा तु लक्षणो वीरो भगवन्तमुषापतिम् ॥ जगन्नाथमुपागम्य समभ्यर्च्चापरोऽभवत् ॥ २३ ॥ पक्षमात्रांतरे विष्णुर्जगन्नाथ उषापतिः ॥ वरं ब्रूहि वचश्चेति लक्षणं प्राह हर्षतः ॥ २४ ॥ इत्युक्तः स तु तं देवं नत्वोवाच विनम्रधीः ॥ देहि मे वाहनं दिव्यं सर्वशत्रुविनाशनम् ॥ २५ ॥ इति श्रुत्वा जगन्नाथः शक्तिमैरावताद्गजात् ॥ समुत्पाद्य ददौ तस्मै दिव्यामैरावतीं मुदा ॥ २६ ॥ आरुह्यैरावतीं राजा लक्षणो गेहमाययौ ॥ स वै परिमलो राजा जगाम च महावतीम् ॥ २७ ॥ एत

१ अश्वमाय आदिः ।

स्मिन्नंतरे वीरास्तालनाद्या मदोत्कटाः ॥ महावतीं पुरीं प्राप्य ददृशुस्तं महीपतिम् ॥ २८ ॥ तेन सार्द्धं च महतीं प्रीतिं कृत्वा न्यवासयन् ॥
मासान्ते च पुनस्ते वै राजानो विनयान्विताः ॥ २९ ॥ ऊचुस्तं शृणु भूपाल वयं गच्छामहे पुरीः ॥ तदा राजापि तान्प्राह सर्वान्क्षितिपती
नथ ॥ दत्त्वाधिकारं पुत्रेभ्यस्तदाऽऽयास्यामि वोऽन्तिकम् ॥ ३० ॥ तथेत्युक्तास्तु ते राज्ञा स्वगेहं पुनराययुः ॥ सानुजो देशराजस्तु द्विजेभ्यः
स्वपुरं ददौ ॥ ३१ ॥ पुत्रेभ्यस्तालनो वीरो ददौ वाराणसीं पुरीम् ॥ अलिकोह्लामतिः कालः पत्रः पुष्पोदरी वरी ॥ ३२ ॥ कर्गनरी सुललित
स्तेषां नामानि वै क्रमात् ॥ द्वौ द्वौ पुत्रौ स्मृतौ तेषां पितुस्तुल्यपराक्रमौ ॥ ३३ ॥ स वै पुत्राज्ञया शूरस्तालनो राक्षसप्रियः ॥ यातुधानमयं
देवं तुष्टाव म्लेच्छपूजनैः ॥ ३४ ॥ तथा वसुमतः पुत्रौ भूपती देशवत्सजौ ॥ शक्रं सूर्य्यं समाराध्य कृतकृत्यौ बभूवतुः ॥ ३५ ॥ सिंहिनीं नाम
वडवां या तु दत्ता भयानका ॥ आरुह्य बलवाञ्छूरो गमनाय मनो दधौ ॥ ३६ ॥ पंचशब्दं महानागमिन्द्रदत्तं मनोरमम् ॥ देशराजस्तमारुह्य
गमनाय मनो दधे ॥ ३७ ॥ हयं पपीहकं नाम सूर्यदत्तं नरस्वरम् ॥ वत्सराजस्तमारुह्य गमनाय मनो दधे ॥ ३८ ॥ त्रयः शूराः समागम्य
नगरीं ते महावतीम् ॥ ऊषुस्तत्र महात्मानो बहुमानेन सत्कृताः ॥ ३९ ॥ सेनाषष्टिसहस्रं तत्तेषां स्वामी स तालनः ॥ मंत्रिणौ भ्रातरौ तौ च
नृपतेश्चन्द्रवंशिनः ॥ ४० ॥ तैर्वीरै रक्षितो राजा कृतकृत्यत्वमागतः ॥ ४१ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापर
पर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ जम्बुको नाम भूपालो महीराजो भयातुरः ॥ कालि
येन युतः प्राप्तो नर्मदायास्तटे शुभे ॥ १ ॥ पार्थिवैः पूजयामास देवदेवं पिनाकिनम् ॥ षण्मासान्ते महादेवो जम्बुकं प्राह भूपतिम् ॥ २ ॥ वरं
वरय तेऽभीष्टं भूप आह कृतांजलिः ॥ अजितत्वं नृपैः सर्वैर्देहि मे करुणानिधे ॥ ३ ॥ तथेत्युक्त्वा महादेवस्तत्रैवान्तर्हितोभवत् ॥ कालियस्त
त्सुतो लब्ध्वा वीरो माहेश्वरं वरम् ॥ ४ ॥ मोहनं सर्वसैन्यानां पितुरंतिकमाययौ ॥ पितरं प्राह नम्रात्मा देह्याज्ञां तात मत्प्रियाम् ॥ ५ ॥
गमिष्यामि बलैः सार्द्धं गंगां शुद्धजलां शुभाम् ॥ तथेत्युक्त्वा पिता तस्मै ययौ तु स्वं निवेशनम् ॥ ६ ॥ भगिनीं प्राह बलवान्विजयैषिणि
शोभने ॥ किमिच्छसि शुभं वस्तु तदाज्ञां देहि मा चिरम् ॥ ७ ॥ साह ग्रैवेयकं हारं मणिमुक्ताविभूषितम् ॥ मत्प्रियं देहि मे वीर तथेत्युक्त्वा
ययौ गृहात् ॥ ८ ॥ कालियो लक्षतुरगैः संयुतस्त्वरितोऽगमत् ॥ प्राप्य गंगां सागरगां कृत्वा स्नानं विधानतः ॥ ९ ॥ दत्त्वा दानानि विप्रेभ्यो
जयचन्द्रपुरीं ययौ ॥ निर्धनः समभूद्राजा बाहुशाली महाबलः ॥ १० ॥ कान्यकुब्जे महाहारी न प्राप्तो बहुमूल्यकः ॥ तदोर्वीयाधिपेनैव

महीशेन प्रबोधितः ॥११॥ ययौ महावतीं रम्यां शिवदत्तवरो बली ॥ रुरोध नगरीं सर्वां श्रुत्वा राजा भयातुरः ॥१२॥ रुद्रं कपर्दिनं शंभुं शरण्यं शरणं ययौ ॥ शिवाज्ञया नृपो धीमान्बलैः षष्टिसहस्रकैः ॥ १३ ॥ सार्द्धं पुराद्बहिर्यातस्त्रिभिः शूरैः सुरक्षितः ॥ तस्य नागाः सहस्रं च देशराजश्च तत्पतिः ॥ १४ ॥ हयाः षोडशसाहस्रा वत्सराजस्तु तत्पतिः ॥ शेषाः[1] पदातयस्तस्य तालनेनैव रक्षिताः ॥ १५ ॥ अभवत्तुमुलं युद्धं तेषां वीरवरक्षयम् ॥[1] अहोरात्रप्रमाणेन महद्घोरमवर्तत ॥ १६ ॥ ते हत्वा शात्रवीं सेनां चक्रुर्जयरवान्मुहुः ॥ भयार्ता नार्मदेयाश्च माहिष्मतिनिवासिनः ॥ १७ ॥ दुद्रुवुः सर्वतो विप्र दृष्ट्वा तान्कालियो नृपः ॥ आश्वास्य प्रययौ युद्धमर्द्धसैन्यसमन्वितः ॥ १८ ॥ हृदि कृत्वा महादेवं मोहनं बाणमादधत् ॥ सिद्धमन्त्रप्रभावेण मोहितास्ते बभूविरे ॥ १९ ॥ शेषास्ते शत्रवः सर्वे रिपुघाताय संययुः ॥ अलसांस्तान्कपालेषु जघ्नुस्ते भयवर्जिताः ॥ २० ॥ भीष्मसिंहस्तथा दृष्ट्वा बोधयामास सैनिकान् ॥ सूर्यदत्तेन बाणेन संज्ञाख्यानेन तत्र वै ॥ ॥ २१ ॥ भैरवाख्येन भल्लेन शत्रुदेहमताडयत् ॥ मूर्च्छितः सोऽपतद्वीरो गजपृष्ठे शरार्दितः ॥ २२ ॥ तदा माहिष्मती सेना निर्ययौ सा दिशो दश ॥ मुहूर्तं कश्मलं प्राप्य पुनरुत्थाय कालियः ॥ २३ ॥ भल्लेन तच्छिरः कायादपाहरत भूमिपः ॥ हते तस्मिन्महावीर्ये तालनाद्या महाबलाः ॥ २४ ॥ कालियं ते पराजित्य तं शत्रुं प्रत्यपेधयन् ॥ महाकष्टान्वितो भूपो ध्यात्वा मनसि शंकरम् ॥ २५ ॥ मोहयित्वा रिपून्सर्वान्स ययौ स्वं निवेशनम् ॥ अर्द्धसैन्येन सहिता हतशेषास्त्रयस्तथा ॥ २६ ॥ तदा परिमलो राजा दृष्ट्वा शत्रुपराजयम् ॥ परिष्वज्य महावीरान्स्वगेहं पुनराययौ ॥ २७ ॥ जयचन्द्रस्तु तच्छ्रुत्वा परं विस्मयमागतः ॥ तालनं च समाहूय सेनाधीशमकारयत् ॥ २८ ॥ भीष्मसिंहे गते लोके पंचमासान्तरे नृपे ॥ तत्पत्नी जनयामास पुत्ररत्नं शुभाननम् ॥ २९ ॥ सा तु गुर्जरभूपस्य तनयाख्या मदालसा ॥ दिव्यं पुत्रं समालोक्य मुमुदे सगणा भृशम् ॥ ३० ॥ श्रुत्वा तज्जन्म नृपतिर्वितितार धनं बहु ॥ आहूय गणकान्प्राज्ञाञ्जातकर्म ह्यकारयत् ॥ ३१ ॥ सहदेवांश एवासौ भुवि जातः शिवाज्ञया ॥ देवसिंहः कृतो नाम गणकैः शास्त्रचिंतकैः ॥ ३२ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चयेऽष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ कालियं तौ पराजित्य भ्रातरौ नृपसेवकौ ॥ गतौ गोपालके राष्ट्रे भूपतिर्दलवाहनः ॥ १ ॥ सहस्रचंडिकाहोमे नानाभूपसमागमे ॥ गृहीतौ महिषौ ताभ्यां भूपैरन्यैश्च दुर्जयौ ॥ २ ॥ पूर्वं हि नृपकन्याभ्यां प्रत्यहं

१ शीघोहरय आर्गः ।

वंधनं गतौ ॥ तौ संपूज्य विधानेन ददौ ताभ्यां च कन्यके ॥ ३ ॥ देवकीं देशराजाय ब्राह्मीं तस्यानुजाय वै ॥ ददौ दुर्गाज्ञया राजा रूपयौवनशालिनीम् ॥ ४ ॥ लक्षावृत्तिं तथा वेश्यां गीतनृत्यविशारदाम् ॥ कन्ययोश्च सखीं रम्यां मेघमल्लारागिणीम् ॥ ५ ॥ शतं गजान्रथान्पंच हयांश्चैव सहस्रकान् ॥ चत्वारिंशच्चशिबिकाः प्रददौ दलवाहनः ॥ ६ ॥ बहुद्रव्ययुतां कन्यां दासदासीसमन्विताम् ॥ उदूह्य वेदविधिना प्रापतुश्च महावतीम् ॥ ७ ॥ मलना तां वधूं दृष्ट्वा तस्यै ग्रैवेयकं ददौ ॥ ब्राह्म्यै षोडशशृंगारं तथा द्वादशभूषणम् ॥ ८ ॥ राजा च परमानन्दी देशराजाय शूरिणे ॥ ददौ दशपुरं रम्यं नानाजननिषेवितम् ॥ ९ ॥ ऊषतुस्तत्र तौ वीरौ राजमान्यौ महाबलौ ॥ एतस्मिन्नन्तरे जातो देवसिंहो हराज्ञया ॥ १० ॥ जाते तस्मिन्कुमारे तु देवकी गर्भमादधौ ॥ दासश्रुता पतेर्देवी सुषुवे पुत्रमूर्जितम् ॥ ११॥ गांगांगं कमलाक्षं च दीप्यमानं स्वतेजसा ॥ तदानंदमयो देवः शक्रः सुरगणैः सह ॥ १२ ॥ शंखशब्दं चकारोच्चैर्जयशब्दं पुनःपुनः ॥ दिशः प्रफुल्लिताश्चासन्ग्रहाः सर्वे तथा दिवि ॥ १३ ॥ आयाता बहवो विप्रा वेदशास्त्रपरायणाः ॥ चक्रुस्ते जातकर्मास्य नामकर्म तथाविधम् ॥ १४ ॥ गर्गांशं तं शिशुं ज्ञात्वा प्रसन्नवदनं शुभम् ॥ भाद्रकृष्णतिथौ षष्ठ्यां चन्द्रवारेऽरुणोदये ॥ १५ ॥ संजातः कृत्तिकाभे च पितृवंशयशस्करः ॥ आह्लादनाम्ना ह्यभवत्प्रथितश्च महीतले ॥ १६ ॥ मासान्ते च सुते जाते ब्राह्मी पुत्रमजीजनत ॥ धर्मजांशं तथा गौरं महाबाहुं सुवक्षसम् ॥ १७ ॥ तदा च ब्राह्मणाः सर्वे दृष्ट्वा बालं शुभाननम् ॥ प्रसन्नवदनं चारुं पद्मचिह्नपदस्थितम् ॥ १८ ॥ तैर्द्विजैश्च कृतो नाम्ना बलखानिर्महाबलः ॥ वर्षान्ते वत्सजे जातं मूलगंडान्तसंभवः ॥ १९ ॥ चामुण्डो देवकिसुतो निजवंशभयंकरः ॥ जनितारं ततस्त्याज्य इत्यूचुर्द्विजसत्तमाः ॥ न तत्याज सुतं राजा बालत्वेऽपि दयापरः ॥ २० ॥ त्रिवर्षांते गते तस्मिन्बलखानौ सुते शुभे ॥ शूद्रयां जातः शिखण्डयंशो रूपणो नाम विश्रुतः ॥ २१ ॥ वत्सराजो ययौ देशे गुर्जरे च मदालसाम्॥ स सुतां च स मादाय दिने तस्मिन्समागतः ॥ २२ ॥ प्राप्ते तस्मिन्वत्सराजे जम्बुकः स्वबलैर्वृतः ॥ सप्तलक्षैश्च संप्राप्तो बाहुशाली यतेंद्रियः ॥ २३ ॥ रुरोध नगरीं सर्वां राज्ञः परिमलस्य वै ॥ त्रिलक्षैश्च माहावत्यै सार्द्धं तौ जग्मतुः पुरात् ॥ २४ ॥ माहिष्मतैः सप्तलक्षैः सार्द्धं युद्धमभून्महत् ॥ त्रिरात्रं दारुणं घोरं यमराष्ट्रविवर्द्धनम् ॥ २५ ॥ शिवस्य वरदानेन भ्रात्रोर्जातः पराजयः ॥ बद्ध्वा तौ जम्बुको राजा लुंठयित्वा महावतीम् ॥ २६ ॥ वेश्यां लक्षारतिं तस्य तं हतं तद्गजं तथा ॥ ग्रैवेयकं तथा हारं मणिरत्नविभूषितम् ॥ २७ ॥ गृहीत्वा नगरीं सर्वां भस्मयित्वा गृहं ययौ ॥ ये गुप्ता भूतले शूरास्ते शेषाश्च तदाऽभवन् ॥ २८ ॥ दुर्गेषु यानि रत्नानि तानि प्राप्य मुदा ययौ ॥ लुंठिते नगरे तस्मि

न्देवकी गर्भमुत्तमम् ॥ २९ ॥ कृष्णांशं सप्तमास्यं हि चादधाद्दैवतप्रिया ॥ ज्ञात्वा कुलाधमं पुत्रं चामुंडं देवकी सती ॥ ३० ॥ कश्यपक्षेत्रं समा
 गम्य कालिंद्यां तमपातयत् ॥ योजनान्ते गते तस्मिन्महीराजपुरोहितः ॥३१॥ सामन्तो नाम तं गृह्य श्वशुरालयमाययौ ॥ जातस्तु दशमासान्ते
रात्रौ घोरतमोवृते ॥ ३२ ॥ भाद्रकृष्णाष्टमीसौम्ये ब्राह्मनक्षत्रसंयुते ॥ प्रादुरासीज्जगन्नाथो देवक्यां च महोत्तमः ॥ ३३ ॥ श्यामांगः स च पद्माक्ष इंद्रनीलमणिद्युतिः ॥ विमानानां सहस्राणां प्रकाशः समजायत ॥ ३४ ॥ विस्मिता जननी तत्र दृष्ट्वा बालं तमद्भुतम् ॥ नगरे च महाश्चर्यं जातं सर्वे समाययुः ॥ ३५ ॥ उदयः किमहो जातो देवानां सूर्यरूपकः ॥ इत्याश्चर्य्यजुषां तेषां वागुवाचाशरीरिणी ॥ ३६ ॥ कृष्णांशो भूतले जातः सर्वानन्दप्रदायकः ॥ स नाम्नोदयसिंहो हि सर्वशत्रुप्रकाशहा ॥ ३७ ॥ इत्याकाशवचः श्रुत्वा ते परं हर्षमाययुः ॥ यस्मिन्काले सुतो जातस्तदा च मलना सती ॥ ३८ ॥ श्यामांगं सुन्दरं बालं सर्वलक्षणलक्षितम् ॥ सुषुवे परमोदारं फाल्गुनांशं शिवाज्ञया ॥ ३९ ॥ तदा तु नगरी सर्वा हर्षभूता बभूव ह ॥ षष्ठाहनि सुते जाते ब्रह्मानन्दगुणाकरे ॥ ४० ॥ ब्राह्मी तु सुषुवे पुत्रं पार्षदांशं महाबलम् ॥ श्यामांगं कमलाक्षं च दृढस्कन्धं महाभुजम् ॥ ४१ ॥ ब्राह्मणाश्च तदागत्य जातकर्म ह्यकारयन् ॥ सुखखानिर्द्विजैर्नाम्ना कृतस्तु गणकोत्तमैः ॥ ४२ ॥ क्रमेण वर्द्धिता बालाः सर्वलोकशिवंकराः ॥ तेषां काली महच्छ्रेष्ठा पितृमातृप्रियंकरी ॥ ४३ ॥ तृतीयाब्दे वयः प्राप्ते कृष्णांशे बलवत्तरे ॥ शक्रस्तद्दर्शनकांक्षी हयारूढो जगाम ह ॥ ४४ ॥ क्रीडन्स चन्दनारण्ये कृष्णांशो भ्रातृभिः सह ॥ नभस्थं पुरुषं दृष्ट्वा सहस्राक्षं जहास वै ॥ ४५ ॥ अश्विनी हरिणी दिव्या उच्चैःश्रवसमन्तिके ॥ गत्वा गर्भमुपादाय स्वगेहं पुनराययौ ॥ ४६ ॥ वर्षांतरे च सुषुवे कपोतं तनयं शुभम् ॥ पञ्चाब्दे च समायाते विद्याध्ययनमास्थिताः ॥ ४७ ॥ ब्राह्मणं शिवशर्माणं सर्वविद्याविशारदम् ॥ स्वभक्त्या सेवनं कृत्वा ते चक्रुर्वेदपाठिकाम् ॥ ४८ ॥ अष्टाब्दे चैव कृष्णांशो नामपत्रादिकां क्रियाम् ॥ लिखतां बालकानां च कृष्णांशः श्रेष्ठतामगात् ॥ ४९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये कृष्णांशावतारो नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥

॥ सूत उवाच ॥ ॥ नवमाब्दे वयः प्राप्ते कृष्णांशो बलवत्तरः ॥ पठित्वान्वीक्षिकीं विद्यां चतुःषष्टिकलास्तथा ॥ १ ॥ धर्मशास्त्रं तथैवापि सर्व
श्रेष्ठो बभूव ह ॥ तस्मिन्काले भृगुश्रेष्ठ महीराजो नृपोत्तमः ॥ २ ॥ करार्थं प्रेषयामास स्वसैन्यं च महावतीम् ॥ ते वै लक्षं महाशूराः सर्वशस्त्रास्त्र

१ देवतानि प्रियाणि यस्या इति बहुव्रीहौ 'वा प्रियस्य' इति प्रियशब्दस्य परनिपातः ।

धारिणः ॥ ३ ॥ ऊचुः परिमलं भूपं शृणु चंद्रकुलोद्भव ॥ सर्वे च भारते वप य राजानो महाबलाः ॥ ४ ॥ षडंशं करमादायास्मद्राजाय ददंति वै ॥ भवान्करं हि तस्यैव योग्यो भवति सांप्रतम् ॥ ५॥ अद्यप्रभृति चेद्राज्ञे तस्मै दद्यात्करं न हि ॥ महीराजस्य रौद्रास्त्रैः क्षयं यास्यति सैनिकैः ॥ ६ ॥ ये भूपा जयचंद्रस्य पक्षगास्ते हि तद्भयात् ॥ ददंते भूमिराजाय दंडं तन्मानसत्कृताः ॥ ७ ॥ इति श्रुत्वा स नृपतिस्तस्मै राज्ञे महात्मने॥ करं षडंशमादाय ददौ प्रीतिसमन्वितः ॥ ८ ॥ दशलक्षमितं द्रव्यं गृहीत्वा ते समाययुः ॥ महीराजः प्रसन्नात्मा पूर्ववैरमपाहरत् ॥ ९ ॥ तदा ते लक्षशूराश्च कान्यकुब्जमुपाययुः ॥ जयचंद्रं तु नत्वोचुः शृणु लक्षणकोविद ॥ १० ॥ पृथ्वीराजो महाराजो दंडं त्वत्तः समिच्छति ॥ इत्युक्तस्तैर्वैष्णवास्त्री लक्षणस्तानुवाच ह ॥ ११ ॥ मद्देशे मंडलीकाश्च बहवः संति सांप्रतम् ॥ भूमिराजो मांडलिको मयि जीवति मा भवेत् ॥ १२ ॥ इत्युक्त्वा वैष्णवास्त्रं तान्क्रुद्धः स च समादधत् ॥ तदस्त्रज्वालतः सर्वे भयभीताः प्रदुद्रुवुः ॥ १३ ॥ महीराजस्तु तच्छ्रुत्वा महद्भयमुपागमत् ॥ दशाब्दं च वयः प्राप्ते कृष्णांशे मल्लकोविदे ॥ १४ ॥ नानामल्लाः समाजग्मुस्तेन राज्ञैव सत्कृताः ॥ तेषां मध्ये स कृष्णांशो बाहुशाली बभूव ह ॥ १५ ॥ उर्वीयाधिपतेः पुत्रः षोडशाब्दवया बली ॥ शतमल्लैश्च सहितः कदाचित्स समागतः ॥ १६ ॥ पितृष्वसृपतिं भूपं नत्वा नाम्नाऽभयो बली ॥ उवाच शृणु भूपाल कृष्णोऽयं मदमत्तरः ॥ १७ ॥ तेन सार्द्धं भवेन्मल्लयुद्धं मम नृपोत्तम ॥ इति वज्रसमं वाक्यं श्रुत्वा राजा भयातुरः ॥ १८ ॥ उवाच श्यालजं प्रेम्णा भवान्युद्धविशारदः ॥ अष्टाब्दोऽयं सुतः स्निग्धो मम प्राणसमो भुवि ॥ १९ ॥ क्व भवान्वज्रसदृशः क्व सुतोऽयं सुकोमलः ॥ अन्यैर्मल्लैर्मदीयैश्च सार्द्धं योग्यो भवान्रणे ॥२०॥ इति श्रुत्वा नृपः श्यालो महीपतिरिति स्मृतः ॥ स तमाह रुषाविष्टो बालोऽयं बलवत्तरः ॥ २१ ॥ शृणु तत्कारणं भूप यथा ज्ञातो मया शिशुः ॥ आगस्कृतं महीराजं मत्वा सतिलकः सुतम् ॥ २२ ॥ पंडितांश्च समाहूय मुहूर्तं पृष्टवान्मुदा ॥ गणेशो नाम मतिमाञ्ज्योतिश्शास्त्रविशारदः ॥ २३ ॥ लक्षणं वचनं प्राह महीराजमनुत्तमम् ॥ शिवदत्तवरो राजन्कुबेर इव सांप्रतम् ॥ २४ ॥ कृष्णांशस्तस्य योग्योऽयं देशराजसुतोऽवरः ॥ नान्योऽस्ति भूतले राजन्सत्यं सत्यं ब्रवीम्यहम् ॥ २५ ॥ तच्छ्रुत्वा लक्षणो वीरः पूर्वे बर्हिष्मतीं प्रति ॥ कल्पक्षेत्रं दक्षिणे च भूमिग्रामं तु पश्चिमे ॥ २६ ॥ उत्तरे नैमिषारण्यं स्वकीयं राष्ट्रमादधत् ॥ अतः श्रेष्ठः कुमारोऽयं कान्यकुब्जे मया श्रुतः ॥ २७ ॥ नागोत्सवे च भूपाल पंचम्यां च नभस्सिते ॥ दृश्यमात्रं कुमाराणां तस्माद्योग्यो ह्ययं सुतः ॥ २८ ॥ इति श्रुत्वा स कृष्णांशो वाक्छरेण प्रपीडितः ॥ अभयं भुजयोः शीघ्रं गृहीत्वा सोऽयुधद्बली ॥ २९ ॥ क्षणमात्रं रणं कृत्वा भूमिमध्ये तमक्षिपत् ॥

अभयस्य भुजो भग्नस्तत्र जातो बलेन वै ॥ ३० ॥ मूर्च्छितं स्वसुतं ज्ञात्वा खड्गहस्तो महीपतिः ॥ प्रेषयामास तान्मल्लान्कृष्णांशस्य
प्रहारणे ॥ ३१ ॥ रुषाविष्टांश्च ताञ्ज्ञात्वा कृष्णांशो बलवत्तरः ॥ तानेकैकं समाक्षिप्य विजयी स बभूव ह ॥ ३२ ॥ पराजिते मल्लबले
खड्गहस्तो महीपतिः ॥ मरणाय मतिं चक्रे कृष्णांशस्य प्रभावतः ॥३३॥ ज्ञात्वा तमीदृशं भूपं वारयामास भूपतिः ॥ अभयं नीरुजं कृत्वा प्रेम्णा
गेहमवासयत् ॥ ३४ ॥ नवाब्दांगे च कृष्णांशे चाह्लादाद्याः कुमारकाः॥मृगयार्थे दधुश्चित्तं तमूचुर्भूपतिं प्रियम् ॥३५॥ नमस्ते तात भूपाग्र्य सर्वा
नंदप्रदायक ॥ अस्मभ्यं त्वं हयान्देहि मत्प्रियान्करुणाकर ॥ ३६ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तेषां तथेत्युक्त्वा महीपतिः ॥ भूतले वासिनोऽश्वान्वै दिव्या
न्राट् चतुरो वरान् ॥ ३७ ॥ ददौ तेभ्यो मुदा युक्तो हारिणीगर्भसंभवान् ॥ ऋषय ऊचुः ॥ त्वन्मुखेन श्रुतं सूत हरिणी वडवा यथा॥ ३८ ॥ भीष्म
सिंहाय संप्राप्ता शक्राद्देवेशतो मुने ॥ इदानीं श्रोतुमिच्छामः कुतो जातास्तुरंगमाः ॥ ३९ ॥ दिव्यांगा भूषणापन्ना नभस्सलिलगामिनः ॥
॥ सूत उवाच ॥ देशराजेन भूपेन पुरा धर्मयुतेन वै ॥४०॥ सेवनं भास्करस्यैव कृतं च द्वादशाब्दिकम् ॥ सेवान्ते भगवान्सूर्यो वरं ब्रूहि तमब्रवीत्॥
॥ ४१ ॥ प्राह देव नमस्तुभ्यं यदि देयो वरस्त्वया ॥ हयं दिव्यमयं देहि नभस्थलजलातिगम् ॥ ४२ ॥ तथेत्युक्त्वा रविः साक्षाद्ददौ तस्मै पपि
हकम् ॥ लोकान्पाति पपीर्ज्ञेयस्तस्येदं नाम चोत्तमम् ॥ ४३ ॥ अतः पपीहको नाम लोकपालनकर्मवान् ॥ स हयो मदमत्तश्च हारिणीं दिव्यरूपि
णीम् ॥ ४४ ॥ बुभुजे स्मरवेगेन तस्यां जातास्तुरंगमाः ॥ मनोरथश्च पीतांगः करालः कृष्णरूपकः ॥ ४५ ॥ एकगर्भे समुद्भूतौ शैब्यसुग्रीवकां
शकौ ॥ यस्मिन्दिने समुद्भूतौ जिष्णुविष्णुकलांशतः ॥ ४६ ॥ तदा जातौ हारिण्याश्च मेघपुष्पबलाहकौ ॥ बिन्दुलश्च सुवर्णांगः श्वेतांगो हरि
नागरः ॥ ४७ ॥ दिव्यांगास्ते हि चत्वारः पूर्वं जाता महाबलाः ॥ पश्चादंशावताराश्च जातास्तेषां महात्मनाम् ॥ ४८ ॥ इति ते कथितं विप्र
शृणु तत्र कथां शुभाम् ॥ भूतले ते हयाः सर्वे प्राप्ताश्चोपरिभूमिगाः ॥ ४९ ॥ देवसिंहाय बलिने ददौ चाश्वं मनोरथम् ॥ आह्लादाय करालं च कृष्णां
शायैव बिन्दुलम् ॥ ५० ॥ ब्रह्मानंदाय पुत्राय प्रददौ हरिनागरम् ॥ ते चत्वारो हयारूढा मृगयार्थं वनं ययुः ॥ ५१ ॥ हारिणीं वडवां शुभ्रां बल
खानिः समारुहत् ॥ तदनु प्रययौ वीरो वनं सिंहनिषेवितम् ॥ ५२ ॥ आह्लादेनैव शार्दूलो हतः प्राणिभयंकरः ॥ देवसिंहेन सिंहश्च सूकरो बल
खानिना ॥ ५३ ॥ ब्रह्मानंदेन हरिणो हतस्तत्र महावने ॥ मृगाः शतं हतास्तैश्च तान्गृहीत्वा गृहं ययुः ॥ ५४ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवी शारदा च
शुभानना ॥ मृगी स्वर्णमयी भूत्वा तेषामग्रे प्रधाविता ॥५५॥ दृष्ट्वा तां मोहिताः सर्वे स्वैः स्वैर्बाणैरताडयन् ॥ शरास्तु संक्षयं जग्मुर्मृग्यंगे बलव

त्तराः ॥५६॥ आह्लादाद्याश्च ते शूरा विस्मिताश्च बभूविरे ॥ तस्मिन्काले स कृष्णांगो बाणेनैव ह्यताडयत् ॥५७॥ तदा च पीडिता देवी भयभीता ययौ वनम् ॥ कृष्णांशः क्रोधताम्राक्षस्तत्पश्चात्प्रययौ बली ॥५८॥ वनांतरं च संप्राप्य देवी धृत्वा स्वकं वपुः ॥ तमुवाच प्रसन्नाक्षी परीक्षा ते मया कृता ॥ ५९ ॥ यदा ते च भयं भूयात्तदा त्वं मां सदा स्मर ॥ साधयिष्यामि ते कार्यं कृष्णांशो हि भवान्विभुः ॥ ६० ॥ इत्युक्त्वान्तर्हिता देवी शारदा सर्वमंगला ॥ कृष्णांशस्तु ययौ गेहं तैश्च सार्द्धं मुदा युतः ॥ ६१ ॥ तदा पराक्रमं तेषां दृष्ट्वा राजा सुखोऽभवत् ॥ गृहे गृहे च सर्वेषां लक्ष्मीर्देवी समाविशत् ॥ ६२ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ दशाब्दे च वयः प्राप्ते विष्णोः शक्त्यवतारके ॥ वसंतसमये रम्ये ययुस्ते प्रमदावनम् ॥ ॥ १ ॥ ऊषुस्तत्र व्रताचारे माधवे कृष्णवल्लभे ॥ स्नात्वा च सागरे प्रातः पूजयामासुरंबिकाम् ॥ २ ॥ ऋतुकालोद्भवैः पुष्पैर्धूपैर्दीपैर्विधानतः ॥ जप्त्वा सप्तशतीस्तोत्रं दध्युः सर्वकरीं शिवाम् ॥ ३ ॥ कंदमूलफलाहारा जीवहिंसाविवर्जिताः ॥ तेषां भक्तिं समालोक्य मासांते जगदंबिका ॥४ ॥ ददौ तेभ्यो वरं रम्यं तच्छृणुध्वं समाहिताः॥आह्लादाय सुरत्वं च बलत्वं बलखानये ॥ ५ ॥ कालज्ञत्वं च देवाय ब्रह्मज्ञत्वं नृपाय च॥ कृष्णांशायैव योगत्वं दत्त्वा चांतर्दधे शिवा ॥ ६ ॥ कृतकृत्यास्तदा ते वै स्वगेहं पुनराययुः ॥ तेषां प्राप्ते वरे रम्ये मलना पुत्रमूर्जितम् ॥७॥ श्यामांगं सात्यकेरंशं सुषुवे शुभलक्षणम् ॥ स ज्ञेयो रणजिच्छूरो राजन्यप्रियकारकः ॥ ८ ॥ आषाढे मासि संप्राप्ते कृष्णांशो हयवाहनः ॥ उर्वीयां नगरीं प्राप्त एकाकी निर्भयो बली ॥ ९ ॥ दृष्ट्वा स नगरीं रम्यां चतुर्वर्णनिषेविताम् ॥ द्विजशालां ययौ शूरो द्विजधेनुप्रपूजकः ॥ १० ॥ दत्त्वा स्वर्णं द्विजातिभ्यः संतर्प्य द्विजदेवताः ॥ महीपतिगृहं रम्यं जगाम बलवत्तरः ॥ ११ ॥ नत्वा स मातुलं धीमांस्तथान्यांश्च सभासदः ॥ १२ ॥ तदा नृपाज्ञया शूरा बंधनाय समुद्यताः ॥ खड्गहस्ताः समाजग्मुर्यथा सिंहं गजाः शशाः ॥ १३ ॥ मोहितं तं नृपं कृत्वा दुष्टबुद्धिर्महीपतिः ॥ कृत्वा लोहमयं जालं तस्योपरि समादधे ॥ १४ ॥ एतस्मिन्नंतरे वीरो बोधितो देवमायया ॥ आगस्कृतान्रिपूञ्ज्ञात्वा खड्गहस्तः समावधीत् ॥ १५ ॥ हत्वा पंचशतं शूरो हयारूढो महाबली ॥ उर्वीयां नगरीं प्राप्य जलपाने मनो दधौ १६ ॥ कूपे दृष्ट्वा शुभा नार्यो घटपूर्तिकरीस्तदा ॥ उवाच मधुरो वाक्यं देहि सुंदरि मे जलम् ॥ १७ ॥ दृष्ट्वा ताः सुंदरं रूपं मोहनायोपचक्रिरे ॥ भित्त्वा तासां तु वै कुम्भान्पाययित्वा हयं जलम् ॥ १८ ॥ वनं गत्वा रिपुं जित्वा बद्ध्वा तमुभयं बली ॥ चण्डिकापार्श्वमागम्य तद्वधाय मनो

दधे ॥ १९ ॥ श्रुत्वा स करुणं वाक्यं त्यक्त्वा स्वनगरं ययौ ॥ नृपांतिकमुपागम्य वर्णयामास कारणम् ॥ २० ॥ श्रुत्वा परिमलो राजा द्विजातिभ्यो ददौ धनम् ॥ समाघ्राय स कृष्णांशं कृतकृत्योऽभवन्नृपः ॥ २१ ॥ संप्राप्तैकादशाब्दे तु कृष्णांशे युद्धदुर्मदे ॥ महीपतिर्निरुत्साहः प्रययौ देहलीं प्रति ॥ २२ ॥ बलिं यथोचितं दत्त्वा भगिन्यै भयकातरः ॥ रुरोद बहुधा दुःखं देशराजात्मजप्रजम् ॥ २३ ॥ अगमा भगिनी तस्य दृष्ट्वा भ्रातरमातुरम् ॥ स्वपतिं वर्णयामास श्रुत्वा राजाब्रवीदिदम् ॥ २४ ॥ अद्याहं स्वबलैः सार्द्धं गत्वा तत्र महावतीम् ॥ हनिष्यामि महादुष्टं देशराजसुतं रिपुम् ॥ २५ ॥ इत्युक्त्वा धुंधुकारं च समाहूय महाबलम् ॥ सैन्यमाज्ञापयामास सप्तलक्षं तनुत्यजम् ॥ २६ ॥ केचिच्छूरा हयारूढा उष्ट्रारूढा महाबलाः ॥ गजारूढा रथारूढाः संययुश्च पदातयः ॥ २७ ॥ देवसिंहस्तु कालज्ञः श्रुत्वा चागमनं रिपोः ॥ नृपपार्श्वं समागम्य सर्वं राज्ञे न्यवेदयत् ॥ २८ ॥ श्रुत्वा परिमलो राजा विह्वलोऽभूद्भयातुरः ॥ बलखानिस्तमुत्थाय हर्षयुक्त इवाह च ॥ ॥ २९ ॥ अद्याहं च महीराजं धुंधुकारं ससैन्यकम् ॥ जित्वा दंड्यं च भवतः करिष्यामि तवाज्ञया ॥ ३० ॥ इत्युक्त्वा तं नमस्कृत्य सेनापतिरभून्मुने ॥ तदा तु निर्भया वीरा दृष्ट्वा राजानमातुरम् ॥ ३१ ॥ चतुर्लक्षबलैः सार्द्धं ते युद्धाय समाययुः ॥ शिंशपाख्यं वनं घोरं छेदयित्वा रिपोस्तदा ॥ ३२ ॥ ऊषुस्तत्र रणे मत्ताः सर्वशत्रुभयंकराः ॥ एतस्मिन्नन्तरे तत्र धुंधुकारादयो बलाः ॥ ३३ ॥ कृत्वा कोलाहलं शब्दं युद्धाय समुपाययुः ॥ पूर्वाह्ने तु भृगुश्रेष्ठ सन्नद्धास्ते शतघ्निपाः ॥ ३४ ॥ शतघ्नीभिस्त्रिसाहस्रैः पञ्चसाहस्रका ययुः ॥ द्विसहस्रशतघ्नीभिः सहिताश्चन्द्रवंशिनः ॥ ३५ ॥ सैन्यं षष्टिसहस्रं च स्वर्गलोकमुपाययौ ॥ तदर्द्धं च तथा सैन्यं महीराजस्य संक्षितम् ॥ ३६ ॥ दुद्रुवुर्भीरुकाः शूरा बलखानेर्दिशो दश ॥ रथा रथै रणे हन्युर्गजाश्चैव गजैस्तथा ॥ ३७ ॥ हया हयैस्तथा उष्ट्रा उष्ट्रपैश्च समाहनन् ॥ एवं सुतुमुले जाते दारुणे रोमहर्षणे ॥ ३८ ॥ हाहाभूतान्स्वकीयांश्च सैन्यान्दृष्ट्वा महाबलान् ॥ अपराह्ने भृगुश्रेष्ठ पञ्च शूराः समाययुः ॥ ३९ ॥ ब्रह्मानंदः शरैः शत्रूननयद्यमसादनम् ॥ देवसिंहस्तथा भल्लैराह्लादस्तत्र तोमरैः ॥ ४० ॥ बलखानिः स्वखड्गेन कृष्णांशस्तु तथैव च ॥ द्विलक्षान्क्षत्रियाञ्जघ्नुः सर्वसैन्यैः समं ततः ॥ ४१ ॥ दृष्ट्वा पराजितं सैन्यं धुंधुकारो महाबलः ॥ आह्लादं च स्वभल्लेन गजारूढः समावधीत् ॥ ४२ ॥ आह्लादे मूर्च्छिते तत्र देवसिंहो महाबलः ॥ भल्लेन भ्रातरं तस्य दंशयामास वेगतः ॥ ४३ ॥ स तीक्ष्णव्रणमासाद्य गजस्थः संमुमोह वै ॥ आगताः शतराजानो नानादेश्या

१ बलिन इत्यर्थः ।

महाबलाः ॥ ४४ ॥ शस्त्राण्यस्त्राणि तेषां तु छित्त्वा खड्गेन वत्सजः ॥ स्वखड्गेन शिरांस्येषां पातयामास भूतले ॥ ४५ ॥ हते शत्रुसमूहे तु तच्छे षास्तु प्रदुद्रुवुः ॥ महीराजस्तु बलवान्दृष्ट्वा भग्नं स्वसैन्यकम् ॥ ४६ ॥ आजगाम गजारूढः शिवदत्तवरो बली ॥ रौद्रेणास्त्रेण हृदये चावधीद्व त्सजं रिपुम् ॥ ४७ ॥ आह्लादं च तथा वीरं देवं परिमलात्मजम् ॥ मूर्च्छयित्वा महावीरान्छत्रुसैन्यमुपागमत् ॥ ४८ ॥ पूजयित्वा शतघ्नीश्च महावधमकारयत् ॥ रोपणस्त्वरितो गत्वा राज्ञे सर्वमवर्णयत् ॥ ४९ ॥ एतस्मिन्नंतरे वीरः सुखखानिर्महाबलः ॥ कपोतं हयमारुह्य नभोमार्गेण चागमत् ॥ ५० ॥ मूर्च्छयित्वा महीराजं स्वबंधूंश्च सवाहनान् ॥ कृत्वा नृपांतमागम्य बंधनाय समुद्यतः ॥ ५१ ॥ तदोत्थाय महीराजो महा देवेन बोधितः ॥ पुनस्तान्स्वशरै रौद्रैर्मूर्च्छयामास कोपवान् ॥ ५२ ॥ सुखखान्यादिकाञ्छूरान्संबध्य निगडैर्दृढैः ॥ नृपं परिमलं प्राप्य पुन र्युद्धमचीकरत् ॥ ५३ ॥ हाहाभूतं स्वसैन्यं च दृष्ट्वा स उदयो हरिः ॥ नभोमार्गे हयं कृत्वा ताः शतघ्नीरनाशयत् ॥ ५४ ॥ महीराजगजं प्राप्य बद्ध्वा तं निगडैर्बली ॥ आह्लादपार्श्वमागम्य भ्रात्रे भूपं समर्पयत् ॥ ५५ ॥ तदा तु पृथिवीराजो लज्जितस्तेन निर्जितः ॥ पञ्चकोटिधनं दत्त्वा स्वगेहं पुनराययौ ॥ ५६ ॥ देवसिंहाज्ञया शूरो बलखानिर्हि वत्सजः ॥ तैर्द्रव्यैर्नगरीं रम्यां कारयामास सुन्दरीम् ॥ ५७ ॥ शिरीषाख्यं पुरं नाम तेन वीरेण वै कृतम् ॥ सर्ववर्णसमायुक्तं द्विक्रोशायामसंमितम् ॥ ५८ ॥ तत्रैव न्यवसद्वीरो वत्सजः स्वकुलैः सह ॥ त्रिंशत्क्रोशे कृतं राष्ट्रं तत्रैव बलखानिना ॥ ५९ ॥ श्रुत्वा परिमलो राजा तत्रागत्य मुदान्वितः ॥ आघ्राय वत्सजं शूरं देशराजसुतं तथा ॥ ६० ॥ ब्रह्मानंदेन सहितः स्वगेहं पुनराययौ ॥ ६१ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये एकादशो ऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ द्वादशाब्दे हि कृष्णांशे यथाजातं तथा शृणु ॥ इषशुक्लदशम्यां च राज्ञां जातः समा गमः ॥ १ ॥ कान्यकुब्जे महारम्ये नानाभूपाः समाययुः ॥ श्रुत्वा पराजयं राज्ञो महीराजस्य लक्षणः ॥ २ ॥ कृष्णांशदर्शने वांछा तस्य चासीत्तदा मुने ॥ पितृव्यं भूपतिं प्राह द्रष्टुं यास्यामि तं शुभम् ॥ ३ ॥ जितो येन महीराजः सर्वलोकप्रपूजितः ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य जयचंद्रो महीपतिः ॥ भ्रातृजं प्रणतं प्राह शृणु शुक्लयशस्कर ॥४॥ राजराजपदं ते हि कथं संहर्तुमिच्छसि॥ इत्युक्त्वा जयचंद्रस्तु तदा ज्ञां नैव दत्तवान् ॥ ५ ॥ राजानस्ते च सहिताः स्वसैन्यैः परिवारिताः ॥ कृष्णांशं द्रष्टुमिच्छन्तः संययुश्च महीपतिम् ॥ ६ ॥ शिरीषाख्यपुरस्थं च ज्ञात्वा कृष्णांशमुत्तमम् ॥ महीपतिं पुरस्कृत्य समाजग्मुर्नृपास्तदा ॥ ७ ॥ ददृशुस्तं महात्मानं पुंडरीकनिभाननम् ॥ प्रसन्नवदनाः सर्वे प्रश

शंसुः समंततः ॥ ८ ॥ तदा महीपतिः क्रुद्धो वचनं प्राह भूपतीन् ॥ यस्येयं च कृता श्लाघा युष्माभिर्दूरवासिभिः ॥ पितरौ तस्य बलिनौ माहि
ष्मत्यां मृतिं गतौ ॥ ९ ॥ जम्बुको नाम भूपालो नार्मदीयैः समन्वितः ॥ बद्ध्वा तौ प्रययौ गेहं लुंठयित्वा धनं बहु ॥ शिलापत्रे समारोप्य तयो
र्गात्रमचूर्णयत् ॥ शिरसी च तयोश्छित्त्वा वटवृक्षे समारुहत् ॥ १० ॥ अद्यापि तौ स्थितौ वीरौ हा पुत्रेति प्रभाषिणौ ॥ प्रेतदेहे च पितरौ यस्य
प्राप्तौ महाबलौ ॥ तस्योदयो वृथा ज्ञेयो वृथाकीर्तिः प्रियंकरी ॥ ११ ॥ इति श्रुत्वा स कृष्णांशो भूपतीन्प्राह नम्रधीः ॥ गतौ मत्पितरौ सार्द्धं
गुर्जरे यत्र वै रणः ॥ १२ ॥ म्लेच्छैर्नराशनैः सार्द्धं तन्नृपेण रणोऽभवत् ॥ देशराजो वत्सराजो युद्धं कृत्वा भयंकरम् ॥ म्लेच्छैस्तैश्च हतौ तत्र
श्रुतेयं विश्रुता कथा ॥१३॥ मातुलेनाद्य कथितं नवीनं मरणं तयोः॥चेत्सत्यं वचनं तस्य पौरुषं मम पश्यत ॥१४॥ इत्युक्त्वा तान्स कृष्णांशो
मातरं प्राह सत्वरम् ॥ हेतुं च वर्णयामास भाषितं च महीपतेः ॥ १५ ॥ श्रुत्वा वज्रसमं वाक्यं रुरोद जननी तदा ॥ नोत्तरं प्रददौ माता पति
दुःखेन दुःखिता ॥१६॥ज्ञात्वा पितृवधं श्रुत्वा जम्बुकं शिवकिंकरम् ॥ मनसा स च कृष्णांशस्तुष्टाव परमेश्वरीम् ॥१७॥ जय जय जय जगदम्ब
भवानि ह्यखिललोकसुरपितृमुनिखानि ॥ त्वया ततं सचराचरमेव विश्वं पातमिदं हृतमेव ॥ १८ ॥ इति ध्यात्वा स कृष्णांशः सुष्वाप निजस
द्मनि ॥ तदा भगवती तुष्टा तालनं बलवत्तरम् ॥ मोहयित्वाशु तत्पार्श्वे प्रेषयामास सर्वगा ॥ १९ ॥ चतुर्लक्षबलैः सार्द्धं तालनः शीघ्रमागतः ॥
स्वसैन्यं चोदयामास चैकलक्षं महाबलम् ॥२०॥ बलखानिस्तदा प्राप्तश्चैकलक्षबलान्वितः ॥ अनुजं तत्र संस्थाप्य शिरीषाख्ये महाबलः ॥२१॥
सज्जीभूतान्समालोक्य तानुद्याने ससैन्यकान् ॥ भीतः परिमलो राजा कृष्णांशं प्रति चाययौ ॥ २२ ॥ विह्वलं नृपमालोक्य कृष्णांशोऽऽश्वासय
न्मुदा ॥ २३ ॥ लक्षसैन्यं तदीयं च गृहीत्वा चाधिपोऽभवत् ॥ शतघ्न्यः पंचसाहस्रा नानावर्णाः सुवाहनाः ॥ २४ ॥ पताकाः पञ्चसाहस्राः
साहस्रं काष्ठकारिणः ॥ गजा दशसहस्राश्च रथाः पंचसहस्रकाः ॥ २५ ॥ त्रिलक्षाश्च हयाः सर्वे उष्ट्रा दशसहस्रकाः ॥ शेषाः पदातयो ज्ञेयास्त
स्मिन्सैन्ये भयानके ॥ २६ ॥ तालनश्च समायातः सर्वसेनाधिपोऽभवत् ॥ देवसिंहो रथानां च सर्वेषामीश्वरोऽभवत् ॥ २७ ॥ बलखानिर्हयानां
च सर्वेषामधिपोऽभवत् ॥ आह्लादश्च गजानां च सर्वेषामधिपोऽभवत् ॥ पत्तीनां चैव सर्वेषां कृष्णांशश्चाधिपोऽभवत् ॥ २८ ॥ नत्वा ते मलनां
भूपो दत्त्वा दानान्यनेकशः ॥ समाययुश्च ते सर्वे दक्षिणाशां बलान्विताः ॥ २९ ॥ पक्षमात्रगतः कालो मार्गे तस्मिन्रणैषिणाम् ॥ छित्त्वा तत्र
वनं घोरं नानाकंटकसंयुतम् ॥ सेनां निवासयामासुर्निर्भयास्ते महाबलाः ॥ ३० ॥ देवसिंहमतेनैव योगिनस्ते तदाभवन् ॥ नर्तकश्चैव कृष्णांश

॥२९१॥

श्वाह्लादो डमरुप्रियः ॥ ३१॥ मड्डुधारी तदा देवो वीणाधारी च तालनः ॥ वत्सजः कांस्यधारी च बलखानिर्महाबलः ॥ ३२ ॥ मातुरग्रे स्थिता स्ते वै ननृतुः प्रेमविह्वलाः॥मोहिता देवकी चासीन्न ज्ञातं तत्र कारणम् ॥ ३३॥ मोहितां मातरं दृष्ट्वा परं हर्षमुपाययुः ॥ तदा तां कथयामासुर्वयं ते तनया हि भोः ॥ ३४ ॥ नत्वा तां प्रययुः सर्वे पुरीं माहिष्मतीं शुभाम् ॥ नगरं मोहयामासुर्वाद्यगानविशारदाः ॥ ३५ ॥ दूत्या सार्द्धं रिपोर्गेहं ययुस्ते कार्यतत्पराः ॥ नृत्यगानसुवाद्यैश्च राज्ञस्ते मोहने रताः ॥ ३६ ॥ विसंज्ञां महिषीं कृत्वा कृष्णांशः सर्वमोहनः ॥ प्राप्तवांस्तत्र यत्रासौ तत्सुता विजयैषिणी ॥ ३७ ॥ दृष्ट्वा सा सुंदरं रूपं श्यामांगं पुरुषोत्तमम् ॥ मुमोह वशमापन्ना मैथुनार्थं समुद्यता ॥ ३८ ॥ दृष्ट्वा तथा गतां नारीं कृष्णांशः श्लक्ष्णया गिरा ॥ शत्रोर्भेदं च पप्रच्छ कामिनीं मदविह्वलाम् ॥३९॥ साह भो देवकीपुत्र यदि पाणिं ग्रहीष्यसि॥तर्हि ते कथयिष्यामि पितुर्भेदं हि दारुणम् ॥ ४० ॥ तथेत्युक्त्वा स बलवाँस्तस्याः पाणिं गृहीतवान् ॥ ज्ञात्वा भेदं रिपोः सर्वं तामाश्वास्य ययौ मुदा ॥४१॥ एतस्मिन्नन्तरे राज्ञी बाधिता प्राह योगिनम् ॥ देशराजप्रियाहारं नवलक्षस्य मूल्यकम् ॥ तुभ्यं दास्यामि संतुष्टा नृत्यगानविमोहिता ॥ ४२ ॥ इति श्रुत्वा वत्ससुतस्तां प्रशस्य गृहीतवान् ॥ प्रययौ बंधुभिः सार्द्धं जम्बुको यत्र तिष्ठति ॥ ४३ ॥ ननर्त तत्र कृष्णांशो बलखानिरगायत ॥ आह्लादस्तालनो देवो दध्मुर्वाद्यगतीर्मुदा ॥ ४४ ॥ मोहितोऽभून्नृपस्तत्र कालियः स्वजनैः सह ॥ कामं वरय कृष्णांग यच्च ते हृदये स्थितम् ॥ ४५ ॥ इति श्रुत्वा वचः शत्रोर्बलखानिर्महाबलः ॥ तमाह भो महीपाल लक्षावर्तिर्वरांगना ॥ स्वविद्यां दर्शयेन्मह्यं तदा तृप्तिं व्रजाम्यहम् ॥ ४६ ॥ इति श्रुत्वा तथा मत्वा लक्षावर्तिं नृपोत्तमः ॥ सभायां नर्तयामास देशराजप्रियां तथा ॥ ४७ ॥ सा वेश्या सुतमाह्लादं ज्ञात्वा योगित्वमागतम् ॥ रुरोद तत्र दुःखार्ता नेत्रादश्रूणि मुंचती ॥ ४८ ॥ रुदितां तां समालोक्य रुदन्नाह्लाद एव सः ॥ स्वभुजौ ताडयामास तत्प्रियार्थे महाबलः ॥ ४९ ॥ कृष्णांशस्तत्र तं हारं तस्याः कंठे प्रदत्तवान् ॥ उवाच क्रोधताम्राक्षस्तामाश्वास्य पुनःपुनः ॥ ५० ॥ अहं चोदयसिंहोऽयं पितुर्वैरार्थमागतः ॥ हनिष्यामि रिपुं भूपं सात्मजं सबलं तथा ॥ ५१ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य कालियो बलवत्तरः ॥ पितुराज्ञां पुरस्कृत्य शतव्यूहसमन्वितः ॥ ५२ ॥ तेषां च बंधनायैव कपाटं समरुद्ध सः ॥ ताञ्छत्रून्समनुज्ञाय पाशहस्तान्सशस्त्रगान् ॥५३॥ स्वंस्वं खड्गं समाकृष्य क्षत्रियास्ते समाघ्नत ॥ शतशूरे हते तैश्च कालियो भयकातरः ॥ ५४ ॥ त्यक्त्वा तातं प्रदुद्राव ते तु गेहाद्बहिर्ययुः ॥ स्वसैन्यं शीघ्रमासाद्य युद्धाय समुपस्थितः ॥ शिबिराणि कृतान्येव नर्मदाकूलमास्थितैः ॥ ५५ ॥ कृत्वा तु नर्मदासेतुं नल्वमात्रं सुपुष्टिदम् ॥ स्वसैन्यं तारयामास

चतुरंगसमन्वितम् ॥ ५६ ॥ रुरोध नगरीं सर्वां बलखानिर्बलैर्युतः ॥ शतघ्नीरग्रतः कृत्वा महाशब्दकरीस्तदा ॥ माहिष्मत्याश्च हर्म्याणि पातया
मास भूतले ॥ ५७ ॥ नराश्च स्वकुलैः सार्द्धं मुख्यद्रव्यसमन्विताः ॥ विंध्याद्रेश्च गुहां प्राप्य तत्रोषुर्भयकातराः ॥ ५८ ॥ कालियस्तु गजानीके
पंचशब्दगजे स्थितः ॥ हस्तिपा दशसाहस्रा युद्धाय समुपाययुः ॥५९॥ तस्यानुजः सूर्यवर्मा त्रिलक्षैस्तुरगैर्युतः ॥ तुंदिलश्च रथैः सार्द्धं रथस्थश्च
सहस्रकैः ॥ ६० ॥ रंकणो वंकणश्चोभौ चतुर्लक्षपदातिभिः ॥ जग्मतुस्तौ महाम्लेच्छौ म्लेच्छभूपसहस्रकैः ॥ दाक्षिणात्यग्रामपास्ते तौ पुरस्कृत्य
संययुः ॥६१॥ उभे सेने समासाद्य युद्धाय समुपस्थिते ॥ तयोश्च तुमुलं युद्धमभवल्लोमहर्षणम् ॥६२॥ त्रियामे रुधिरैस्तेषां नदी प्रावर्तत द्रुतम् ॥
दृष्ट्वास्रजां नदीं घोरां मांसकर्दमवाहिनीम् ॥ बलखानिरमेयात्मा खड्गपाणिर्नरोययौ ॥ ६३ ॥ भल्लहस्तस्तदा देवो मनोरथहये स्थितः ॥ बिंदुल
स्थश्च कृष्णांशः खड्गेनैव रिपूनहन् ॥ ६४ ॥ आह्लादश्च गदाहस्तः पोथयामास वाहिनीम् ॥ रूपणो नाम शूद्रश्च शक्तिहस्तोन्यहन्रिपून् ॥ तालनो
हस्तनिस्त्रिंशो माहिष्मत्यां हनन्ययौ ॥ ६५ ॥ एवं महाभये जाते रणे तस्मिन्महाबले ॥ दुद्रुवुः सर्वतो वीराः पाहिपाहीत्यथाब्रुवन् ॥ ६६ ॥
प्रभग्नं स्वबलं दृष्ट्वा कालियो बलखानिकम् ॥ गजस्थस्ताडयामास स्वबाणैस्तं महाबलः ॥ ६७ ॥ हरिणी वडवा तस्य ज्ञात्वा स्वामिनमातुर
म् ॥ गजोपरि समास्थाय स्वपादैस्तमपातयत् ॥ ६८ ॥ पतिते कालिये वीरे पंचशब्दो महागजः ॥ शृंखलैस्ताडयामास शूरांस्तान्मदमत्तकान्॥
॥ ६९ ॥ मूर्च्छिते पंचशूरे तु रूपणो भयकातरः ॥ देवकीं वर्णयामास यथाजातं गजेन वै ॥७०॥ तदा तु दुःखिता देवी दोलामारुह्य सत्वरा ॥
तं गजं च समासाद्य वर्णयामास कारणम् ॥ ७१ ॥ गजराज नमस्तुभ्यं शक्रदत्त महाबल ॥ एते पुत्रास्तु ते वीर पालनीया यथा पितुः ॥७२॥
इति श्रुत्वा दिव्यगजो देवमायाविशारदः ॥ देवकीं शरणं प्राप्य क्षमस्वागस्कृतं मम ॥ ७३ ॥ इत्युक्ते गजराजे तु कृष्णांशो बलवत्तरः ॥ त्यक्त्वा
मूर्च्छां ययौ तत्र यत्राह्लादश्च मूर्च्छितः ॥ ७४ ॥ तमुत्थाप्य करस्पर्शैर्बलखानिसमन्वितः ॥ पितुर्गजं महामत्तमाह्लादाय प्रदत्तवान् ॥ कराल
मश्वं दिव्यांगं रूपणाय तदा ददौ ॥ ७५ ॥ मूर्च्छितं कालियं शत्रुं बद्ध्वा स निगडैर्दृढैः ॥ सेनान्तं प्रेषयामास बलखानिर्महाबलः ॥ ७६ ॥
सूर्यवर्मा तदा ज्ञात्वा बद्धं बंधुं च कालियम् ॥ प्रययौ शत्रुसेनान्तं क्रोधेन स्फुरिताधरः ॥ ७७ ॥ तमायान्तं समालोक्य ते वीरा युद्धदुर्मदाः ॥
रथस्थं मंडलीकृत्य स्वंस्वमस्त्रं समाक्षिपन् ॥ ७८ ॥ कुंठितेऽस्त्रे तदा तेषां विस्मितास्तेऽभवन्मुने ॥ चिन्तां च महतीं प्राप्ताः कथं
वध्यो भवेदयम् ॥ ७९ ॥ तस्यास्त्रैस्ते महावीरा व्रणार्तिभयपीडिताः ॥ त्यक्त्वा युद्धं पुनर्गत्वा रणं चक्रुः पुनःपुनः ॥ ८० ॥ एवं कति दिना

न्येव बभूव रण उत्तमः ॥ आह्लादो वत्सजो देवस्तालनो भयसंयुतः ॥ कृष्णांशं शरणं जग्मुस्तेन वीरेण मोहिताः ॥ ८१ ॥ कृष्णस्तु तं
तथा दृष्ट्वा देवीं विश्वविमोहिनीम् ॥ तुष्टाव मनसा वीरो रात्रिसूक्तं पठन्हृदि ॥ ८२ ॥ तदा तुष्टा जगद्धात्री दुर्गा दुर्गार्तिनाशिनी ॥ मोह
यित्वा तु तं वीरं तत्रैवांतरधीयतः ॥८३॥ निद्रया मोहितं दृष्ट्वा कृष्णांशस्तु महाबलः ॥ बबंध निगडैस्तं च देवक्यन्ते समागमत् ॥ ८४ ॥ तुंदि
लश्च तथा ज्ञात्वाभातृशोकपरिप्लुतः ॥ आजगाम हयारूढः खड्गहस्तो महाबलः ॥ रिपुसैन्यस्य मध्ये तु बहुशूरानताडयत् ॥ ८५ ॥ माहि
ष्मत्याश्च ते शूरा रंकणेन समन्विताः ॥ तत्सैन्यं भञ्जयामासुस्तालनेन प्रपालितम् ॥ ८६ ॥ प्रद्रुतं स्वं बलं दृष्ट्वा तालनः परिघायुधः ॥ शिरांसि
पोथयामास म्लेच्छानां च पृथक्पृथक् ॥ ८७ ॥ वंकणं च तथा हत्वा खड्गेनैव च रंकणम् ॥ तुंदिलं च तथा बद्धा दिनान्ते शिबिरं ययौ ॥८८॥
कालिये च रिपौ बद्धे सुबद्धे सूर्यवर्मणि ॥ तुंदिले च तथा बद्धे रंकणे वंकणे हते ॥ ८९ ॥ सहस्रं म्लेच्छराजानो हतशेषा बलान्विताः ॥ पक्षमात्र
महोरात्रं युद्धं चक्रुः समंततः ॥ ९० ॥ प्रत्यहं तालनो वीरः सेनापतिरमर्षणः ॥ षष्टिं भूपाञ्जघानाशु शत्रुसैन्यभयंकरः ॥ ९१ ॥ भयभीता रिपोः
शूरा हता भूपा हतौजसः ॥ हतशेषा ययुर्गेहमर्द्धसैन्या भयातुराः ॥ ९२ ॥ जम्बुकस्तु तथा श्रुत्वा दुःखितो गेहमाययौ ॥ व्रतं ह्यनशनं कृत्वा
रात्रौ शोचन्नशेत सः ॥ ९३ ॥ निशीथे समनुप्राप्ते तत्सुता विजयैषिणी ॥ पूर्णा तु सा कला ज्ञेया राधाया व्रजवासिनी ॥९४॥ आश्वास्य पितरं
तं च ययौ मायाविशारदा ॥ रक्षकाञ्छिबिराणां च मोहयित्वा समाययौ ॥ ९५ ॥ भ्रातरो तत्र गत्वासौ यत्र सर्वानबोधयत् ॥ कृत्वा सा राक्षसीं
मायां पंचवीरानमोहयत् ॥ ९६ ॥ निरस्त्रकवचान्बंधून्प्रतिदोलां समारुहत् ॥ पितुरंतिकमासाद्य तस्मै भ्रातृन्ददौ मुदा ॥९७॥ प्रभाते बोधिताः
सर्वे स्नानध्यानादिकाः क्रियाः ॥ कृत्वा ययू रिपोः शालां दृष्टवन्तो न तांस्तदा ॥ ९८ ॥ बभूवुर्दुःखिताः सर्वे किमिदं कारणं कथम् ॥ तानु
वाच तदा देवः प्राप्ता ह्यत्र रिपोः सुता ॥ ९९ ॥ कृत्वा सा राक्षसीं मायां हृत्वा तान्गेहमाययौ ॥ तस्माद्यूयं मया सार्द्धं गत्वा यत्रैव तद्गुरुः ॥
॥ १०० ॥ विंध्योपरि महारण्ये नानासत्त्वनिषेविते ॥ कुटीरं तस्य तत्रैव नाम्नैवैलविली हि सः ॥ योगसिद्धियुतः कामी राक्षसेभ्यो
हि निर्भयः ॥ १०१ ॥ जम्बुकस्य सुता तत्र प्रत्यहं स्वजनैर्युता ॥ एकाकिनी च सा रात्रौ स्वं गुरुं तमरीरमत् ॥ १०२ ॥ कृतेयं चैल
विलिना माया मनुजमोहिनी ॥ कार्यसिद्धिं गमिष्यामो गत्वा तं पुरुषाधमम् ॥ इति श्रुत्वा तु चत्वारो विनाह्लादं ययुर्वनम् ॥ १०३ ॥
गीतनृत्यप्रवाद्यैश्च मोहयित्वा च तं दिने ॥ वासं चक्रुश्च तत्रैव धूर्तं मायाविशारदम् ॥ १०४ ॥ स तु पूर्वभवे दैत्यश्चित्रो नाम महासुरः ॥

बाणकन्यासुषां नित्यमवाञ्छच्छिव पूजकः ॥ जात ऐलविली नाम पक्षपूजी स वेगवान् ॥१०५॥ तयोर्मध्ये प्रमाणोऽयं विवाहो मे यदा भवे
त् ॥ तदाहं त्वां भजिष्यामि संत्यक्त्वोद्वाहितं पतिम् ॥ १०६ ॥ हते तस्मिन्महाधूर्ते गत्वा संग्राममूर्द्धनि ॥ जम्बुकस्य ययुर्दुर्गं दृष्ट्वा
ते तं समारुहन् ॥ हत्वा तत्र स्थितान्वीराञ्छतघ्न्यः परिखाकृताः ॥ १०७ ॥ तदा तु जम्बुको राजा शिवदत्तवरो बली ॥ जित्वा
पञ्च महावीरान्बद्ध्वा तान्निगडैर्दृढैः ॥ शैवं यज्ञं च कृतवांस्तेषां नाम्नोपबृंहितम् ॥ १०८ ॥ रूपणस्तु तथा ज्ञात्वा देवकीं प्रत्यवर्णयत् ॥ तदा
तु दुःखिता देवी भवानीं भयहारिणीम् ॥ मनसा च जगामाशु शरण्यां शरणं सती ॥ १०९ ॥ तदा तुष्टा जगद्धात्री स्वप्नांते तामवर्णयत् ॥
अहो देवकि कल्याणि पुत्रशोकं त्यजाधुना ॥ ११० ॥ यदा तु जम्बुको राजा शिवदत्तवरो बली ॥ होमं कर्ता स मंदात्मा तेषां च
बलिहेतवे ॥ १११ ॥ मोहयित्वा तदाहं तं मोचयित्वा च ते सुतान् ॥ विजयं ते प्रदास्यामि मा च शोके मनः कृथाः ॥ ११२ ॥
इति श्रुत्वा सती देवी नमस्कृत्य महेश्वरीम् ॥ पूजयामास विधिवद्धूपदीपोपहारकैः ॥ ११३ ॥ एतस्मिन्नंतरे राजा देवमायाविमोहितः ॥
सुष्वाप तत्र होमान्ते ते च जाता ह्यबंधनाः ॥ ११४ ॥ तैर्बद्धो जम्बुको राजा निगडैरायसैर्दृढैः ॥ ते तं बद्ध्वा ययुः शीघ्रं देवकीं प्रति निर्भ
याः ॥ ११५ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र कालियाद्यास्त्रयः सुताः ॥ त्रिलक्षं सैन्यमादाय युद्धाय समुपाययुः ॥ ११६ ॥ पुनर्युद्धमभूद्घोरं सेनयोरु
भयोस्तदा ॥ तालनाद्याश्च चत्वारो हत्वा तां रिपुवाहिनीम् ॥ ११७ ॥ त्रीञ्छत्रून्कोष्ठकीकृत्य स्वशस्त्रैर्जघ्नुरूर्जिताः ॥ एवं दिनानि कति
चित्तत्र जातो महारणः ॥ ११८ ॥ कालियो दुःखितो भूत्वा सस्मार मनसा हरम् ॥ मोहनं मंत्रमासाद्य मोहयामास तान्रिपून् ॥ ११९ ॥ एत
स्मिन्नंतरे देवी देवकी पतिदेवता ॥ पातिव्रत्यस्य पुण्येन सुतांतिकमुपागता ॥ १२० ॥ बोधयित्वा तु कृष्णांशं पञ्चशब्दगजस्थितम् ॥ पुनस्तु
ष्टाव जननीं सर्वविश्वविमोहिनीम् ॥ तदा तुष्टा स्वयं देवी बोधयामास तान्मुदा ॥ १२१ ॥ आह्लादः सूर्यवर्माणं कालियं च ततोऽनुजः ॥ जघान
बलखानिस्तं तुन्दिलं जम्बुकात्मजम् ॥१२२॥ ते तु पूर्वभवे विप्र जरासंधः सकालियः॥द्विविदो वानरः शूरः सूर्य्यवर्मेह चाभवत् ॥१२३॥ त्रिशि
रास्तुंदिलो जातः शृगालः स च जम्बुकः ॥ नित्यवैरकराः सर्वे भूपाश्चासन्महीतले ॥ १२४ ॥ हतेषु शत्रुपुत्रेषु देवकी जम्बुकं रिपुम् ॥ खड्गेन तर्ज
यामास पतिशोकपरायणा ॥ १२५ ॥ कृष्णांशः शिरसी पित्रोर्गृहीत्वा स्नेहकातरः ॥ जम्बुकस्यैव हृदये स्थापयामास विह्वलः ॥१२६॥ विहस्य
तौ तदा तत्र प्रोचतुर्वचनं प्रियम् ॥ चिरं जीव हि कृष्णांश गयां कुरु महामते ॥ इति वाणी तयोर्जाता बलिनोः प्रेतदेहयोः ॥ १२७ ॥ खड्गहस्ता

च सा देवी शिलायंत्रे तु तं रिपुम् ॥ संस्थाप्य चोदयामास स्वपुत्रान्हर्षसंयुता ॥१२८॥ हे पुत्राः स्वपितुः शत्रुं जम्बुकं पुरुषाधमम् ॥ खण्डंखण्डं च तिलशः कृत्वानन्दसमन्विताः ॥ १२९ ॥ संचूर्णयत तद्गात्रं तत्तैलैर्मदनिर्मितैः ॥ स्नास्याम्यहं तथेत्युक्त्वा रुरोद जननी भृशम् ॥ १३० ॥ तथा कृत्वा तु ते पुत्रा महिषीं ससुतां तदा ॥ बलखानियुतास्तत्राहूय चक्रुश्च तत्क्रियाम् ॥ १३१ ॥ तदा परिमलं राज्ञी दृष्ट्वा स्वामिनमातुरम् ॥ मरणायोन्मुखं विप्र पंचत्वमगमन्मुने ॥ १३२ ॥ तत्सुता खड्गमानीय बलखानिभुजं प्रति ॥ कृतित्वा मूर्छयित्वा तं तत्पक्षानन्वधावत॥१३३॥ तालनं देवसिंहं च रामाशं च तथाविधम् ॥ कृत्वान्यांश्च तथा शत्रूनगच्छत्कुलकातरा॥१३४॥कृष्णांशं मोहयित्वाशु मायया च समाहरत् ॥ हते तत्र शते शूरे बलखानिरमर्षितः ॥ तच्छिरश्च समाहृत्य चितायां च समाक्षिपत् ॥ १३५ ॥ तदा वाणी समुत्पन्ना बलखाने शृणुष्व भोः ॥ अवध्या च सदा नारी त्वया वध्या ह्यधर्मिणः ॥ १३६ ॥ फलमस्य विवाहे स्वे भोक्तव्यं पापकर्मणः ॥ इति श्रुत्वा तदा दुःखी बलखानिर्ययौ पुरम् ॥ १३७ ॥ ततस्तु मैनिकाः सर्वे महाहर्षसमन्विताः ॥ शतोष्ट्रभारवाह्यानि लुंठयित्वा धनानि च ॥ १३८ ॥ महावतीं समाजग्मुः कृतकृत्यत्वमागताः ॥ हतशेषैश्चार्द्धसैन्यैः सहिता गेहमाययुः ॥ १३९ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ छ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ कस्मिन्मास्यभवद्युद्धं तयोः कतिदिनानि च ॥ तत्पश्चात्स्व पुरीं प्राप्य तदा किमभवन्मुने ॥ १ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ पौषमास्यभवद्युद्धं तयोः शतदिनानि च ॥ ज्येष्ठे मासि गृहं प्राप्ता दध्मुर्वाद्यान्यनेकशः॥ २ ॥ श्रुत्वा परिमलो राजा स्वसुताञ्जयिनो बलीन् ॥ ददौ दानानि विप्रेभ्यः सुखं जातं गृहेगृहे ॥ ३ ॥ इति श्रुत्वा महीराजो बलखानिं महाबलम् ॥ तत्रागत्य नमस्कृत्य वचनं प्राह नम्रधीः ॥ ४ ॥ अर्द्धकोटिमितं द्रव्यं मत्तः प्राप्य सुखी भव ॥ माहिष्मत्याश्च राष्ट्रं मे देहि वीर नमोस्तु ते ॥ ५ ॥ वर्षे वर्षे च तद्द्रव्यं गृहाण बलवन्प्रभो ॥ इति श्रुत्वा तथा मत्वा बलखानिर्गृहं ययौ ॥६॥ वयस्त्रयोदशाब्दे च कृष्णांशे बलवत्तरे ॥ यथा जाता हरेर्लीला भृगुश्रेष्ठ तथा शृणु ॥ ७ ॥ भाद्रे शुक्ले त्रयोदश्यां चाह्लादः सानुजो ययौ ॥ गयार्थे धनमादाय हस्त्यश्वरथसंकुलम् ॥ ॥ ८ ॥ कृष्णांशो बिन्दुलारूढो वत्सजो हरिणीस्थितः ॥ देवः पपीहकारूढः सुखखानिः करालके ॥ ९ ॥ चत्वारो द्विदिनान्ते च गयाक्षेत्रं समाययुः ॥ पूर्णिमांते पुरस्कृत्य षोडशश्राद्धकारिणः ॥ १० ॥ शतं शतं गजांश्चैव भूषितांश्च रथांस्तथा ॥ ददुर्हयान्सहस्रं च हेममालाविभूषितान् ॥ ११ ॥ धेनूर्हिरण्यरत्नानि वासांसि विविधानि च ॥ दत्त्वा ते सुफलीभूय स्वगेहाय दधुर्मनः ॥ १२ ॥ लक्षावर्तिस्तु या वेश्या ययौ

बदरिकाश्रमम् ॥ प्राणांस्तत्र परित्यज्य साप्सरस्त्वमुपागता ॥ १३ ॥ राकां चंद्रे तु संप्राप्ते राहुग्रस्ते तमोमये ॥ काश्यां समागता भूपा नाना देश्याः कुलैः सह ॥ १४ ॥ हिमालयगिरौ रम्ये नानाधातुविचित्रिते ॥ तत्र शार्दूलवंशीयोनेत्रसिंहो महीपतिः ॥ १५ ॥ रत्नभानौ हते शूरे नेत्रसिंहो भयातुरः ॥ नवतुंगे समासाद्य तोषयामास वासवम् ॥ १६ ॥ द्वादशाब्दान्तरे देवो ददौ ढक्कामृतं मुदा ॥ पार्वत्या निर्मितं यत्तु वासवाय स्वसेविने ॥ १७ ॥ ददौ ढक्कामृतं राज्ञे पुनः प्राह शुभं वचः ॥ अस्य शब्देन भूपाल त्वं सैन्यं जीवयिष्यसि ॥ १८ ॥ क्षयं शीघ्रं गमिष्यंति शत्रवस्ते महाभटाः॥प्राप्ते ढक्कामृते तस्मिन्नेत्रसिंहो महाबलः ॥ १९ ॥ नगरं कारयामास तत्र सर्वजनैर्युतम् ॥ योजनान्तं चतुर्द्वारं दुराधर्षं परैः सदा ॥ २० ॥ नेत्रसिंहगढं नाम्ना विख्यातं भारते भुवि ॥ काश्मीरान्ते कृतं राज्ये तेन शृंगसमं ततः ॥ २१ ॥ पालितं नेत्रसिंहेन तत्पुरं पुत्रवन्मुने ॥ नेत्रपाल इति ख्यातो ग्रामोऽसौ दुर्गमः परैः ॥ २२ ॥ सोऽपि राजा समायातो नेत्रसिंहो महाबलः ॥ कन्या स्वर्णवती तस्य रेवत्यंशसमन्विता ॥ कामाक्ष्या वरदानेन सर्वमायाविशारदा ॥ २३ ॥ दृष्ट्वा तां सुंदरीं कन्यां बालेन्दुसदृशाननाम् ॥ मूर्च्छिताश्चाभवन्भूपा रूपयौवनमोहिताः ॥ २४ ॥ दृष्ट्वा तां च तथाह्लादः सर्वरत्नविभूषिताम् ॥ षोडशाब्दवयोयुक्तां कामिनीं रतिरूपिणीम् ॥ मूर्च्छितश्चापतद्भूमौ सा तं दृष्ट्वा मुमोह वै ॥ २५ ॥ दोलामारुह्य तत्सख्यौ नृपान्तिकमुपाययुः ॥ आह्लादस्तु समुत्थाय महामोहत्वमागतः ॥ २६ ॥ दृष्ट्वा तथाविधं बंधुं कृष्णांशः प्राह दुःखितः ॥ किमर्थं मोहमायातो भवाँस्तत्वविशारदः ॥ २७ ॥ रजो रागात्मकं विद्धि प्रमादं मोहजं तथा ॥ ज्ञानासिना शिरस्तस्य छिंधि त्वमजितः सदा ॥ २८ ॥ इति श्रुत्वा वचो भ्रातुस्त्यक्त्वा मोहं ययौ गृहम् ॥ भोजयित्वा द्विजश्रेष्ठान्सहस्रं वेदतत्परान् ॥ २९ ॥ दुर्गामाराधयामास जप्त्वा मध्यचरित्रकम् ॥ मासान्ते च तदा देवी दत्त्वाभीष्टं हृदि स्थितम् ॥ ३० ॥ मोहयामास तां कन्यां विवाहार्थमनिन्दिता ॥ स्वप्ने ददर्श सा बाला रामांशं देवकीसुतम् ॥ ३१ ॥ प्रातर्बुद्ध्वा तु संचिंत्य महामोहमुपाययौ ॥ तदा ध्यात्वा च कामाक्षीं सर्वाभीष्टप्रदायिनीम् ॥ ॥ ३२ ॥ पौषमासे तु संप्राप्ते शुककंठे सुपत्रिकाम् ॥ बद्ध्वा तं प्रेषयामास शुकं पत्रस्थितं प्रियम् ॥ ३३ ॥ स गत्वा पुष्पविपिनं महावतिपुरीस्थितम् ॥ नरशब्देन वचनं कृष्णांशाय शुकोब्रवीत् ॥ ३४ ॥ वीर तेऽवरजो बंधुर्नाम्नाल्हादो महाबलः ॥ तस्मै हि प्रेषिता पत्री स्वर्णवत्या हितप्रदा ॥ ३५ ॥ तां ज्ञात्वा च पुनस्तस्या उत्तरं देहि मत्प्रियम् ॥ अथ वा पत्रमालिख्य तत्त्वं मे कुरु कंठके ॥ ३६ ॥ इति श्रुत्वोदयो वीरो गृहीत्वा पत्रमुत्तमम् ॥ ज्ञातवांस्तत्र वृत्तांतमाल्हादाय पुनर्ददौ ॥ ३७ ॥ जम्बुकश्च नृपो वीरो रुद्रदत्तवरो बली ॥

अजेयोन्यनृपैर्वीर त्वया युधि निपातितः ॥ ३८ ॥ तथाविधं मत्पितरमिंद्रदत्तवरं रिपुम् ॥ तमेवं जहि संग्रामे मम पाणिग्रहं कुरु ॥
॥ ३९ ॥ इति ज्ञात्वा स आह्लादस्तामाश्वास्य हृदि स्थिताम् ॥ शुककंठे बबंधाशु लिखित्वा पत्रमुत्तमम् ॥ ४० ॥ स शुकः पन्नगः पूर्वं
पुंडरीकेन शापितः ॥ रेवत्यंशस्य कार्यं च कृत्वा मोक्षत्वमागतः ॥ ४१ ॥ मृते तस्मिञ्छुके रम्ये देवी स्वर्णवती तदा ॥ दाहयित्वा ददौ
दानं विप्रेभ्यस्तस्य तृप्तये ॥ ४२ ॥ माघमासि च संप्राप्ते पंचम्यां कृष्णपक्षके ॥ आह्लादः सप्तलक्षैश्च सैन्यैः सार्द्धं ययौ मुदा ॥ ४३ ॥
तालनाद्याश्च ते शूराः स्वंस्वं वाहनमाश्रिताः ॥ आह्लादं रक्षयन्तस्ते ययुः पंचदशाहकम् ॥ ४४ ॥ वंगदेशं समुल्लंघ्य शीघ्रं प्राप्ता हिमालयम् ॥
रूपणं पत्रकर्त्तारं बलखानिरुवाच तम् ॥ ४५ ॥ गच्छ त्वं वीर कवची करालाश्वं समास्थितः ॥ पंचशस्त्रसमायुक्तो राजानं शीघ्रमावह ॥ ४६ ॥
युद्धचिह्नं तनौ कृत्वा मामागच्छ त्वरान्वितः ॥ तथा मत्वा शिखंडयंशो ययौ शीघ्रं स रूपणः ॥४७॥ स ददर्श सभां राज्ञो बहुशूरसमन्विताम् ॥
पार्वतीयैर्नृपैः सार्द्धं सहस्रैर्बलवत्तरैः ॥ ४८ ॥ स उवाच नृपश्रेष्ठं नेत्रसिंहं महाबलम् ॥ त्वत्सुताया विवाहाय बलखानिर्महाबलः ॥ सप्तलक्षबलै
र्गुप्तः संप्राप्तस्तव राष्ट्रके ॥ ४९ ॥ तस्मात्त्वं स्वसुतां शीघ्रमाह्लादाय समर्पय ॥ शुल्कं मे देहि नृपते युद्धरूपं सुदारुणम् ॥ ५० ॥ इति श्रुत्वा वच
स्तस्य स राजा क्रोधमूर्छितः ॥ पट्टनाधिपमाज्ञाय भूपं पूर्णबलं रुषा ॥ अरुधत्स कपाटं च तस्य बंधनहेतवे ॥ ५१ ॥ पाशहस्ताञ्छूरशतं पट्ट
नाधिपरक्षितान् ॥ दृष्ट्वा स रूपणो वीरः खड्गयुद्धमचीकरत् ॥ ५२ ॥ हत्वा तन्मुकुटं राज्ञो गृहीत्वाकाशगो बली ॥ बलखानिं तु संप्राप्य चिह्नं
तस्मै न्यवेदयत् ॥ ५३ ॥ इति श्रुत्वा प्रसन्नात्मा सप्त लक्षदलैर्युतः ॥ अरुधन्नगरीं सर्वां नेत्रसिंहेन रक्षिताम् ॥ ५४ ॥ नेत्रसिंहस्तु बलवान्पार्वती
यैर्नृपैः सह ॥ हिमतुंगतलं प्राप्य युद्धार्थी तान्समाह्वयत् ॥ ५५ ॥ सहस्रं च गजास्तस्य हया लक्षं महाबलाः ॥ सहस्रं च नृपाः शूराश्चतुर्लक्ष
पदातिभिः ॥ ५६ ॥ योगसिंहो गजैः सार्द्धं बलखानिं समाह्वयत् ॥ भोगसिंहो हयैः सार्द्धं कृष्णांशं च समाह्वयत् ॥ ५७ ॥ विजयो नृपपुत्रश्च
सर्वभूपतिभिः सह ॥ देवसिंहस्तथा म्लेच्छै रूपणं च समाह्वयत् ॥ ५८ ॥ तयोश्चासीन्महद्युद्धं सेनयोस्तत्र दारुणम् ॥ निर्भयाश्चैव ते शूराः
पार्वतीयाः समंततः ॥ जघ्नुस्ते शात्रवीं सेनां द्विलक्षां वीरपालिताम् ॥ ५९ ॥ प्रभग्नं स्वबलं दृष्ट्वा चत्वारो मदमत्तकाः ॥ दिव्यानश्वान्समारुह्य
चक्रुः शत्रोर्महावधम् ॥ पुनरुज्जीवितं सर्वं ढक्कामृतरवाद्बलम् ॥ ६० ॥ युद्धाय संमुखं प्राप भृगुश्रेष्ठ पुनः पुनः ॥ अहोरात्रं रणश्चासीत्तेषां
तत्रैव दारुणः ॥ ६१ ॥ एवं सप्ताह्नि संजाते युद्धे भीरुभयंकरे ॥ उपायैर्बहुभिर्वीराश्चक्रुश्चैव रणं बहुम् ॥ ६२ ॥ पुनस्ते जीवमापन्ना जघ्नुस्तान्त्रि

पुसैन्यपान् ॥ तालनाद्यास्तु ते शूरा दुःखितास्तत्र चाभवन् ॥ निराशां विजये प्राप्य कृष्णांशं शरणं ययुः ॥ ६३ ॥ तानाश्वास्य स कृष्णां शस्तत्र दिव्यहये स्थितः ॥ नभोमार्गेण बलवान्स्वर्णवत्यंतिकं ययौ ॥ ६४ ॥ हर्म्योपरि स्थितां देवीं सर्वशोभासमन्विताम् ॥ नत्वोवाच वचः श्लक्ष्णं किंकरोहमिहोदयः ॥ शरण्यां त्वामुपागच्छं कामाक्षीमिव भामिनि ॥ ६५ ॥ वृत्तान्तं कथयामास यथासीच्च महारणः ॥ श्रमेण कर्शिता वीरा निराशां जीवनेऽगमन् ॥ ६६ ॥ साह चोदयसिंह त्वं कामाक्ष्या मंदिरं व्रज ॥ अहं च स्वालिभिः सार्धं नवम्यां पूजने रता ॥ ६७ ॥ ढक्कामृतस्य वाद्येन पूजये सर्वकामदाम् ॥ इति श्रुत्वा स बलवान्स्वसैन्यं प्रति चागमत् ॥ ६८ ॥ अर्धशेषां रणात्सेनां पराजाप्य च दुद्रुवुः ॥ पट्टनाख्यपुरे प्राप्ता जयं प्राप्य महाबलाः ॥ ६९ ॥ पराजिते रिपौ तस्मिन्नेत्रसिंहसुतैः सह ॥ गृहमागत्य बलवान्विप्रेभ्यो गोधनं ददौ ॥ ७० ॥ नवम्यां पितरं प्राह देवी स्वर्णवती तदा ॥ कामाक्षीसेवनेनाशु कुरु यागोत्सवं मम ॥ यत्प्रसादाच्च विजयी दुर्जयेभ्योऽभवद्भवान् ॥ ७१ ॥ इति श्रुत्वा पिता प्राह स्वप्नो दृष्टस्तथा मया ॥ पूजनान्मंगलं राज्ञां नो चेद्विघ्नो हि शोभने ॥ ७२ ॥ पित्रोक्तैवं निशायां तु सा सुता पितुराज्ञया ॥ ढक्कामृतस्य वाद्येन कामाक्षीमंदिरं ययौ ॥ ७३ ॥ कृष्णांशो माल्यकारस्य वधूर्भूत्वा समागतः ॥ ढक्कामृतं च नारीभ्यो गृहीत्वा त्वरितो ययौ ॥ ॥७४॥ एतस्मिन्नन्तरे वीराः षष्टिर्वाहनसंयुताः ॥ ढक्कार्थं प्रययुः शीघ्रं सर्वशस्त्रैः समुद्यताः ॥७५॥ तानागतान्स बलवान्दृष्ट्वा खड्गं गृहीतवान् ॥ पंचपंचाशतः शूराननयद्यमसादनम् ॥ ७६ ॥ कृष्णांशस्त्वरितो गत्वा रूपणो यत्र तिष्ठति ॥ ढक्कामृतं च संप्राप्य हयारूढो ययौ सभाम् ॥७७॥ हृते ढक्कामृते दिव्ये नेत्रसिंहो भयातुरः ॥ ऐन्द्रं यज्ञं तथा कृत्वा हवनाय परोऽभवत् ॥ ७८ ॥ प्रभाते समनुप्राप्ते ते वीराः स्वबलैः सह ॥ तरसा प्रययुः सर्वे गजोष्ट्रहयसंस्थिताः ॥ दिनान्ते प्राप्तवंतश्च यत्राभूत्समहारणः ॥ ७९ ॥ कृष्णांशः पूजयित्वा तं दध्मौ ढक्कामृतं बली ॥ तच्छब्देन मृता वीराः पुनरुर्ज्जीवितास्तदा ॥ ८० ॥ सप्तलक्षबलं तस्य पुनः प्राप्तं मदातुरम् ॥ रुरोध नगरीं सर्वां दध्मौ वाद्यान्यनेकशः ॥ ८१ ॥ रुद्धे तु नगरे तस्मिन्नेत्रसिंहो भयातुरः ॥ स्वात्मानमर्पयामास वह्नौ शक्राय धीमते ॥ ८२ ॥ तदा प्रसन्नो भगवानुवाच नृपतिं प्रति ॥ रामांशोयं च कृष्णांशो भुवि जातौ कलैकया ॥ ८३ ॥ तस्मै योग्याय सा कन्या रामांशाय यशस्विने ॥ योगिनीयं स्वर्णवती रेवत्यंशावतारिणी ॥८४॥
इत्युक्त्वा च स्वयं देवो ढक्कामृतमुमाप्रियम् ॥ हृत्वा वह्नौ समाक्षिप्य दुर्गायै संन्यवेदयत् ॥ ८५ ॥ गते तस्मिन्सुरपतौ स राजा ब्राह्मणैः सह ॥ महीपतिं प्रति ययौ मेलनार्थं समुद्यतः ॥ ८६ ॥ तथागतं नृपं दृष्ट्वा कृष्णांशश्च महीपतिः ॥ आह्लादमातुलः प्राह मान्यः सर्वबलैः सदा ॥८७॥

राजन्नयं स बलवानाह्लादः सानुजैः सह ॥ मत्पंक्तौ न स्थितो वीरः कुले हीनत्वमागतः ॥ ८८ ॥ आर्याभीरी स्मृता तेषां किं त्वया विदितं न हि ॥ यदि देया त्वया कन्या तर्हि त्वं हीनतां व्रज ॥ ८९ ॥ अतस्त्वं वचनं चेदं कुलयोग्यं शृणुष्व भोः ॥ चतुरो बालकान्नीचांस्तालनेन समन्वितान् ॥ ९० ॥ वञ्चयित्वा विवाहार्थे शिरांस्येषां समाहर ॥ मंडपांते मखं कृत्वा चामुण्डायै समर्पय ॥ ९१ ॥ त्वत्कन्यया समाहूता वीरा वै रेवती हि सा ॥ पश्चात्कन्यां स्वयं हत्वा कुलकल्याणमावह ॥ ९२ ॥ नो चेद्भवान्क्षयं यायात्सकुलो जंबुको यथा ॥ इत्युक्त्वा स ययौ सार्द्धं यत्राह्लादस्य बांधवः ॥ ९३ ॥ इति श्रुत्वा स शल्यांशः सुयोधनमुखेरितम् ॥ तथेत्युक्त्वोत्सवं कृत्वा मंडपांते विधानतः ॥ आह्लादस्य समीपं स गत्वै तद्वंचनाय हि ॥ तमाह दंडवत्पादौ गृहीत्वा नृपतिस्स्वयम् ॥ ९४ ॥ भवन्तोंशावताराश्च मया ज्ञाताः सुरोत्तमात् ॥ निरस्त्रान्पञ्च युष्मांश्च पूजयित्वा यथाविधि ॥ रामांशाय स्वकन्यां चदास्यामि कुलरीतितः ॥ ९५ ॥ इत्याह्लादं समादिश्य स नृपश्छलमाश्रितः ॥ दुर्गोत्सवे ययौ गेहं तद्वधाय समुद्यतः ॥ ९६ ॥ सहस्रं मंडपे भूपान्संस्थाप्य स्वबलैः सह ॥ तालनाद्यांश्च षट् शूरान्मंडपांते समाह्वयत् ॥ ९७ ॥ विवाहप्रथमावर्ते योगसिंहोऽसिमुत्तमम् ॥ वरमाहत्य शिरसि जगर्ज बलवान्रुषा ॥ ९८ ॥ तमाह तालनो धीमान्न योग्यं भवता कृतम् ॥ श्रुत्वाह नेत्रसिंहस्तं कुलरीतिरियं बलिन् ॥ निरायुधैः परैः सार्द्धं शस्त्रिणां संगरो हि नः ॥ ९९ ॥ इति श्रुत्वा योगसिंहं कृष्णांशस्तं समारुधत् ॥ भोगसिंहं तथा कृष्य बलखानिर्गृहीतवान् ॥ १०० ॥ विजयं तृतीयावर्ते सुखखानिर्न्यरुंद्ध वै ॥ चतुर्थान्तके शत्रुं नृपं पूर्णबलं शठम् ॥ रूपणस्तं गृहीत्वाशु युयुधे तद्बलैः सह ॥ १०१ ॥ पंचमे बहुराजानं तालनश्च समारुधत् ॥ षष्ठावर्त्ते नेत्रसिंहं तथाह्लादो गृहीतवान् ॥ १०२ ॥ संप्राप्ते तुमले युद्धे बहुशूराः क्षयं गताः ॥ निरायुधाः षड् बलिनः संक्षम्य व्रणमुत्तमम् ॥ निरायुधान्रिपून्स्वान्स्वांश्चक्रुः शक्तिप्रपूजकाः ॥१०३॥ एतस्मिन्नन्तरे देवः कालदर्शी समागतः ॥ नभोमार्गेण तानश्वांस्तेभ्य आगत्य संददौ ॥ १०४ ॥ बिन्दुलं चैव कृष्णांशो देवस्तत्र मनोरथम् ॥ रूपणश्च करालाश्वं चाह्लादस्तु पपीहकम् ॥ १०५ ॥ हरिणीं बलखानिश्च तद्भ्राता हरिनागरम् ॥ सिंहिनीं तालनः शूरः समारुह्य रणोद्यतः ॥ १०६ ॥ रात्रौ तन्नृपतेः सेनां हत्वा बद्ध्वा च तत्पतिम् ॥ दोलां गेहाच्च निष्काश्य सत्तभ्रमरकारिताम् ॥ १०७ ॥ स्वसैन्यं ते समाजग्मुर्निर्भया बलवत्तराः ॥ तान्सर्वान्नेत्रसिंहादीन्दृष्ट्वा पाहीति जल्पितः ॥ १०८ ॥ निगडैरेकतः कृत्वा पञ्च भूपान्हि वंचकान् ॥ कारागारे महाघोरे तत्र तान्संन्यवासयन् ॥ ॥ १०९ ॥ नेत्रसिंहो वरो भ्राता सुन्दरारण्यभूमिपः ॥ हेतुं ज्ञात्वाययौ शीघ्रं मायावी लक्षसैन्यकः ॥ ११० ॥ तत्रागत्य हगनन्दो नाम्ना तान

युधद्धर्ली ॥ नेत्रसिंहस्य सैन्यं च चतुर्लक्षं तदागमत् ॥१११॥ पञ्चलक्षै रणो घोरः सप्तलक्षयुतैरभूत् ॥ पञ्चाहोरात्रमात्रं च तयोश्चासीत्स संकुलः॥ अर्द्धसैन्यं रिपोस्तत्र हतशेषमदुद्रुवत् ॥ ११२ ॥ विस्मितः स हरानन्दो रुद्रमायाविशारदः ॥ बलाधिक्ययुताञ्ज्ञात्वा शिवध्यानपरोऽभवत् ॥ ॥ ११३ ॥ रचित्वा शावरीं मायां नानारूपविधारिणीम् ॥ पाषाणभूतान्सकलान्कृत्वा भूपान्समाययौ ॥११४॥ ससुतं भ्रातरं ज्येष्ठं नृपं पूर्णबलं ततः ॥ मोचयित्वा ययौ गेहं कृतकृत्यो महाबली ॥ ११५ ॥ आह्लादं निगडैर्बद्ध्वा मायया जडतां गतम् ॥ नेत्रसिंहः स बलवान्ययौ स्वं दुर्गमुद्यतः॥ तं प्रशंस्यानुजं वीरो विप्रेभ्यश्चददौ धनम् ॥११६॥ तदा स्वर्णवती दीना बद्धं ज्ञात्वा पतिं निजम् ॥ कृष्णांशाद्यान्मोहितांश्च शंभुमायावशानुगान् ॥ ॥११७॥ रुरोदोच्चैस्तदा देवीं ध्यायंती कामरूपिणीम् ॥ तदा तुष्टा जगद्धात्री मूर्च्छितांस्तानबोधयत् ॥११८॥ ते सर्वे चेतनां प्राप्ताः प्राहुः स्वर्णवतीं मुदा ॥ क्वास्थितो बंधुराह्लादो देवि त्वं कारणं वद॥११९॥यथा बद्धः स्वयं स्वामी कथयामास सा तथा ॥ अहं शुकी भवाम्यद्य भवान्बिदुलसंस्थितः ॥१२०॥ इत्युक्त्वा सा शुकी भूत्वा कृष्णांशेन समन्विता ॥ यत्रास्ते तत्पतिर्बद्धस्तत्र सा कामिनी ययौ ॥१२१॥ कृष्णांशोऽपि हयारूढो नभोमार्गेण चाप्तवान् ॥ अभीरीं मूर्तिमासाद्य स्वामिनं प्रति सा ययौ ॥१२२॥ आश्वास्य तं यथायोग्यं कृष्णांशं प्रत्यवर्णयत् ॥ कृष्णांशस्तत्र बलवान्हत्वा दुर्गं निवासिनः ॥१२३॥ रक्षकाञ्छतसाहस्रान्हत्वा भ्रातरमाययौ ॥ पौर्णिमां मधुयुक्तां च ज्ञात्वा सर्वे त्वरान्विताः ॥१२४॥ अयोध्यां शीघ्रमागम्य स्नात्वा वै सरयूं नदीम् ॥ होलिकादाहसमये शीघ्रं वेण्यां समागताः ॥१२५॥ स्नानध्यानादिका निष्ठाः कृत्वा गेहमुपाययुः ॥ सागरस्य तटं प्राप्य कृत्वा ते च महोत्सवम् ॥ चैत्रस्य कृष्णपञ्चम्यां स्वगेहं पुनराययुः ॥ १२६ ॥ दूता उष्ट्रसमारूढास्तत्क्षेमकरणोत्सुकाः ॥ वैशाखे शुक्लपंचम्यां स्वगेहं पुनराययुः ॥ १२७ ॥ मलना भूपतिश्चैव गेहेगेहे महोत्सवम् ॥ कारयित्वा विधानेन ब्राह्मणेभ्यो ददौ धनम् ॥ १२८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ चतुर्दशाब्दे कृष्णांशे यथा जातं तथा शृणु ॥ जयन्तः शक्रपुत्रश्च जानकीशापमोहितः ॥ कलौ जन्मत्वमापन्नः स्वर्णवत्युदरेऽवसत् ॥ १ ॥ चैत्रशुक्लनवम्यां च मध्याह्ने गुरुवासरे ॥ स जातश्चन्द्रवदनो राजलक्षणलक्षितः ॥ २ ॥ जाते तस्मिन्सुतश्रेष्ठे देवाः सर्षिगणास्तदा ॥ इन्दुलोयं महीं जातो जयन्तो वासवात्मजः ॥ इत्यूचुर्वचनं तस्मादिन्दुलो नाम चाभवत् ॥ ३ ॥ आह्लादो जातकर्मादीन्कारयित्वा शिशोर्मुदा ॥ ब्राह्मणेभ्यो

१ मन्वन्यश्रे द्वितीया ।

ददौ स्वर्णधेनुवृन्दं हयान्गजान् ॥ ४ ॥ इन्दुले तनये जाते द्विमासांते महीतले ॥ योगसिंहस्तदागत्य स्वर्णवत्यै ददौ धनम् ॥ ५ ॥ नेत्रसिंह
सुतं दृष्ट्वा मलनास्नेहसंयुता ॥ पप्रच्छ कुशलप्रश्नं भोजयित्वा विधानतः ॥ ६ ॥ शतवृन्दाश्च नर्तक्यो नानारागेण संयुताः ॥ तत्रागत्यैव ननृ
तुर्यत्र भूपसुतः स्थितः ॥ ७ ॥ सप्तरात्रमुषित्वा स योगसिंहो ययौ गृहम् ॥ षण्मासे च सुते जाते देवेन्द्रः स्नेहकातरः ॥ ८ ॥ पुत्रस्नेहेन तं
पुत्रं स जहार स्वमायया ॥ संहृत्य बालकं श्रेष्ठमिन्द्राण्यै च समर्पयत् ॥ ९ ॥ स्नेहप्लुता शची देवी स्वस्तनौ तमपाययत् ॥ देव्या दुग्धं स वै
पीत्वा षोडशाब्दसमोभवत् ॥ १० ॥ इन्दुं पीयूषभवनं गृह्णाति वपुषा स्वयम् ॥ अतः स इन्दुलो नाम जयन्तश्च प्रकीर्तितः ॥ स बालः स्वपि
तुर्विद्यां पठित्वा श्रेष्ठतामगात् ॥ ११ ॥ विनष्टे बालके तस्मिन्देवी स्वर्णवती तदा ॥ रुरोदोच्चैस्तदा दीना हा पुत्र क्व गतोऽसि भोः ॥ १२ ॥
ज्ञात्वाह्लादं तथा भूतं दशग्रामे तथाविधे ॥ रौद्रः कोलाहलो जातो रुदतां च नृणां मुने ॥ १३ ॥ आह्लादः स्वकुलैः सार्द्धं निराहारो यतेंद्रियः ॥
शारदां शरणं प्राप्तस्त्रिरात्रं तत्र चावसत् ॥ १४ ॥ तदा तुष्टा स्वयं देवी वागुवाचाशरीरिणी ॥ हे पुत्र स्वकुलैः सार्द्धं मा शुचस्त्वं सुतं प्रति ॥
॥ १५ ॥ इन्द्रपुत्रो जयन्तश्च स्वर्गलोकमुपागतः ॥ दिव्यविद्यां पठित्वा स त्रिवर्षांते गमिष्यति ॥ १६ ॥ यावत्त्वं भूतलेऽवात्सीस्तावत्स भूतले
वसेत् ॥ तत्पश्चात्स्वर्गतिं प्राप्य जयन्तो हि भविष्यति ॥ १७ ॥ इत्युक्ते वचने देव्या निश्शोकास्ते तदाभवन् ॥ दशग्रामपुरं प्राप्य समूषुर्ज्ञान
तत्पराः ॥ १८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥छ॥
॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इन्दुले स्वर्गसंप्राप्ते ते वीराः शोककातराः ॥ शारदां पूजयामासुः सर्वलोकनिवासिनीम् ॥ १ ॥ जप्त्वा सप्तशती
स्तोत्रं त्रिसन्ध्यं प्रेमभक्तितः ॥ ध्यानेनानन्दमापन्नास्तदा सप्तशतेहनि ॥ २ ॥ सामन्तद्विजपुत्रश्च चामुण्डो नाम विश्रुतः ॥ सोऽष्टवर्षवया भूत्वा
पूजयामास चण्डिकाम् ॥ ३ ॥ द्वादशाब्दे ततो जाते त्रिचरित्रस्य पाठतः ॥ परीक्षार्थं तु भक्तानां साक्षान्मूर्तित्वमागता ॥ ४ ॥ कुंडिकेयं च भो
भक्ताः पूरयामि च तामहम् ॥ यूयं तु मनसोपायैः कुरुध्वं पूरणे मतिम् ॥ ५ ॥ सुखखानिस्तु बलवान्मधुपुष्पैस्तथा फलैः ॥ कुण्डिकां पूरया
मास न पूर्णत्वमुपागता ॥ बलखानिस्तथा मांसैर्मूलशर्मा तु रक्तकैः ॥ ६ ॥ देवकी च तदा हव्यैश्चन्दनादिभिरर्चनैः ॥ कुण्डिकां पूरयामास न
पूर्णत्वमुपागता ॥ ७ ॥ आह्लादश्चैव सर्वांगैरुदयः शिरसा स्वयम् ॥ कुण्डिकां पूरयामास तदा पूर्णत्वमागता ॥ ८ ॥ उवाच वचनं देवी स्वभक्ता

१ आगमिष्यतीत्यर्थः । २ वात्स्यसीत्यर्थः ।

न्भक्तवत्सला ॥ सुखाखाने भवान्वीरो भविष्यति सुरप्रियः ॥ ९ ॥ बलखानिर्महावीरो दीर्घे काले स मृत्युभाक् ॥ मूलशर्मा तु बलवान्रक्तबीजो भविष्यति ॥ १० ॥ देवकी च भवेद्देवी चिरकालं स्वलोकगा ॥ आह्लादश्चैव कृष्णांशस्तयोर्मध्ये द्वयं वरम् ॥ एकस्तुदे ववत्प्रोक्तोबलाधिक्यो द्वितीयकः ॥ ११ ॥ निष्कामोऽयं देवसिंहो मृतो मोक्षत्वमाप्नुयात् ॥ इत्युक्त्वान्तर्दधे माता ते सर्वे तृप्तिमागताः ॥ १२ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ प्राप्ते सप्तदशाब्दे च कृष्णांशे तत्र चाभवत् ॥ शृणु त्वं मुनिशार्दूल दृष्टं यद्योगदर्शनात् ॥ १ ॥ रत्नभानौ मृते राज्ञि मरुधन्वमहीपतिः ॥ गजसेनस्तदा विप्र पृथ्वीराजभयातुरः ॥ २ ॥ आराध्य पावकं देवं यज्ञध्यानव्रतार्चनैः ॥ द्वादशाब्दं सदाचारः प्रेमभक्त्या ह्यतोषयत् ॥ ३ ॥ तदा प्रसन्नो भगवान्पावकीयं हयं शुभम् ॥ ददौ तस्मै सुतौ चोभौ कन्यां च गजमुक्तिकाम् ॥ ४ ॥ पावकास्ते हि चत्वारः समुद्भूता महीतले ॥ अग्निवर्णा महावीराः सर्वलक्षणलक्षिताः ॥ ५ ॥ अष्टादशवयोभूताः सर्वे ते मुनिपुंगव ॥ जातमात्रा देवसमाः सर्वविद्याविशारदाः ॥ ६ ॥ अष्टादशाब्दवयसा सा कन्या वरवर्णिनी ॥ दुर्गायाश्च वरं प्राप्ता धर्मांशस्त्वां वरिष्यति ॥ ७ ॥ शार्दूलवंशी स नृपः कृतवान्वै स्वयंवरम् ॥ नानादेश्या नृपाः प्राप्ताः सुताया रूपमोहिताः ॥ ८ ॥ मार्गशीर्षे सिते पक्षे चाष्टम्यां चंद्रवासरे ॥ तस्याः स्वयंवरश्चासीत्सानृपान्प्रति चाययौ ॥ ९ ॥ विद्युद्वर्णं मुखं तस्याश्चंचलायास्तथागतम् ॥ दृष्ट्वा मुमोह धर्मांशो बलखानिर्महीपतिः ॥ १० ॥ सापि दृष्ट्वा च तं वीरं मुमोह गजमुक्तिका ॥ बुद्ध्वा तस्मै ददौ मालां वैजयंतीं शुभानना ॥ ११ ॥ तारकाद्याश्च भूपालाः सर्वशस्त्रास्त्रसंयुताः ॥ रुरुधुः सर्वतो वीरं ते बलात्कन्यकार्थिनः ॥ १२ ॥ तथाविधान्नृपान्दृष्ट्वा भूपान्पंचशतान्बली ॥ स शीघ्रं खड्गमुत्सृज्य शतभूपशिरांस्यहन् ॥ ॥ १३ ॥ सर्वतो वध्यमानं तं बलखानिं स तारकः ॥ तद्भुजाभ्यां ददौ खड्गं स तदंगे द्विधाभवत् ॥ १४ ॥ महीराजसुतो ज्येष्ठो दृष्ट्वा खड्गं तथा गतम् ॥ अपोवाह रणाच्छूरस्ततपश्चात्ते नृपा ययुः ॥ १५ ॥ पराजिते नृपबले बलखानिर्महाबलः ॥ तां कन्यां शिबिकारूढां स्वगेहं सोऽनयद्बली ॥ १६ ॥ तां गच्छंतीं सुतां दृष्ट्वा गजसेनो महीपतिः ॥ महीपत्याज्ञया प्राप्तो ज्ञात्वा तं क्षत्रियाधमम् ॥ १७ ॥ जंबुकघ्नं महावीरं मायया तममोहयत् ॥ जाते निद्रातुरे वीरे दुर्गायाः शापमोहिते ॥ १८ ॥ निगडैस्तं बबंधाशु दृढैर्लोहमयै रुषा ॥ लोहदुर्गं च संप्राप्य ग्रामरूपं महीपतिः ॥ १९ ॥ चांडालांश्च समाहूय कठिनांस्तत्रवासिनः ॥ वधायाज्ञापयामास तस्य दंडैरनेकशः ॥ २० ॥ ते रौद्रास्तं समाबध्य ताडया

॥२९७॥

मासुरूर्ज्जिताः ॥ तत्ताडनात्तदा निद्रा तत्रैव विलयं गता ॥ २१ ॥ दृष्ट्वा ततस्तु चंडालान्बलखानिरताडयत् ॥ तलमुष्टिप्रहारेण चांडाला मरणं गताः ॥ २२ ॥ मृते पंचशते रौद्रे तच्छेषा दुद्रुवुर्भयात् ॥ कपाटं सुदृढं कृत्वा नृपांतिकमुपाययुः ॥ २३ ॥ स नृपः कारणं ज्ञात्वा हस्तबद्धो महाबली ॥ उवाच तत्र गत्वासौ वचनं कार्यतत्परः ॥२४॥ भवान्महाबलो वीर चांडालैर्बंधनं गतः ॥ दस्युभिर्लुंठितस्तत्र निद्रावश्यो वनं गतः॥२५॥ मत्सुता भवने प्राप्ता दिष्ट्या त्वं जीवितं गतः ॥ उद्वाह्य मत्सुतां शीघ्रं स्वगेहं यातुमर्हसि ॥ इति श्रुत्वा प्रियं वाक्यं तं प्रशस्य तथाकरोत्॥२६॥ मंडपे वेदकर्माणि विवाहार्थं चकार सः ॥ जातायां मंडपार्चायां पत्रमाह्लादहेतवे ॥ २७ ॥ तदाज्ञया लिखित्वासौ गजसेनोऽग्निसेवकः ॥ उष्ट्रारूढं समाहूय शीघ्रं पत्रमचोदयत् ॥ २८ ॥ बलखानेर्विवाहोऽत्र भवान्सैन्यसमन्वितः ॥ संप्राप्य योग्यद्रव्याणि भुक्त्वा त्वं तृप्तिमावह ॥ २९ ॥ इत्युक्ते निशि जातायां बलखानिर्महाबलः ॥ भोजनं कृतवांस्तत्र विषजुष्टं नृपार्पितम् ॥ ३० ॥ गरलं तेन संभुक्तं न ममार वराच्छुभात् ॥ ततः काले च संप्राप्ते दृष्ट्वा मोहत्वमागतम् ॥ पुनर्बबंध निगडैस्ताडयामास वेतसैः ॥ ३१ ॥ विषदोषमसृक्द्वारान्निस्सृतं सर्वदेहतः ॥ तदा बुद्बोध बलवान्भूपतिं प्राह नम्रधीः ॥ ३२ ॥ राजन्किमीदृशं जातं त्वत्सैन्यं ताडने रतम् ॥ स आह भो महावीर मत्कुले रीतिरीदृशी ॥ यातनां प्रथमं प्राप्य तदनूद्वाहितो भवेत् ॥ ३३ ॥ इत्युक्ते सति भूपाले गजमुक्ता समागता ॥ पितरं प्राह वचनं कोऽयं तत्ताडने गतः ॥ ३४ ॥ नृपः प्राह सुते शीघ्रं याहि त्वं निजमंदिरे ॥ कृषिकरोयमायातो द्रव्यार्थं ताडने गतः ॥ ३५ ॥ इति श्रुत्वा वचो घोरं बलखानिर्महाबलः ॥ छित्त्वा तद्बंधनं घोरं खड्गहस्तः समाययौ ॥ ३६ ॥ शूरान्पंचशतं तं च रुद्ध्वा शस्त्रैः समंततः ॥ प्रजघ्नतस्तु तान्सर्वान्बलखानिर्व्यनाशयत् ॥ ३७ ॥ गजसेनसुतो ज्येष्ठः सूर्यद्युतिरुपागतः ॥ बद्ध्वा पुनस्तं बलिनं गर्तमध्ये समाक्षिपत् ॥ ३८ ॥ तथा गतं पतिं दृष्ट्वा गजमुक्ता सुदुःखिता ॥ निशि तत्र गता देवी दत्त्वा द्रव्यं तु रक्षकान्[2] ॥ ३९[1] ॥ पतिं निष्काश्य रुदती व्यजनं पतये ददौ ॥ रात्रौरात्रौ तथा प्राप्ता व्यतीतं पक्षमात्रकम् ॥ ४० ॥ एतस्मिन्नंतरे वीरश्चाह्लादः सप्तलक्षकैः ॥ सैन्यैः सहाययौ क्षीघ्रं श्रुत्वा तत्रैव कारणम् ॥ ४१ ॥ बलखानिर्गतो गर्ते रुरोध नगरीं तदा ॥ गजैः षोडशसाहस्रैर्गजसेनो रणं ययौ ॥ ४२ ॥ त्रिलक्षैश्च हयैः सार्द्धं सूर्यद्युतिरुपाययौ ॥ कांतामलस्तदा प्राप्तस्त्रिलक्षैश्च पदातिभिः ॥ ४३ ॥ तयोश्चासीन्महद्युद्धमहोरात्रं हि सैन्ययोः ॥ रक्षिते तालनाद्ये च गजसेनाद्यके तदा ॥ ४४ ॥ द्वितीयेऽह्नि समायाते गजसेनो महाबलः ॥ प्रभग्नं स्वबलं दृष्ट्वा पाव

१ सम्बन्धमनुवर्तिष्यत इतिवदिहापि नपुंसकत्वम् । २ रक्षकेभ्य इत्यर्थः ।

कीऽयं समारुहत् ॥ दाहयामास तत्सैन्यं तालनाद्यैश्च पालितम् ॥ ४५ ॥ भस्मीभूतं बलं दृष्ट्वा तालनः शत्रुसम्मुखे ॥ गत्वा भल्लेन भूपालं
ताडयामास वेगतः ॥ ४६ ॥ मूर्छितं नृपमाज्ञाय सूर्यद्युतिरुपाययौ ॥ पावकीयं समारुह्य दाहयामास तालनम् ॥ ४७ ॥ एतस्मिन्नंतरे
शूरौ देवौ चाह्लादकृष्णकौ ॥ बबन्धतू रुषाविष्टौ सूर्यद्युतिमरिंदमम् ॥ ४८ ॥ सुबद्धं भ्रांतरं ज्ञात्वा हयं कांतामलोऽरुहत् ॥ देवसिंहं च संमोह्य
कृष्णांशं प्रति सोऽगमत् ॥ गृहीत्वा तं स कृष्णांशं तस्य तेजः समाहरत् ॥ ४९ ॥ सप्तलक्षबलं सर्वं वह्निभूतमभूत्तदा ॥ अमरत्वात्स
आह्लादस्तदा तु समजीवयत् ॥ ५० ॥ गजसेनस्यार्द्धसैन्यं तैश्च सर्वैर्विनाशितम् ॥ विजयं नृपतिः प्राप्य हर्षितो गेहमाययौ ॥
॥ ५१ ॥ वह्निभूतं च कृष्णांशं दृष्ट्वाह्लादः सुदुःखितः ॥ दुर्गां देवीं स तुष्टाव मनसा रणमूर्द्धनि ॥ ५२ ॥ तदा देवी वचः
प्राह वत्स ते पुत्र एव च ॥ स्वर्गादागत्य सर्वाणि पुनरुज्जीवयिष्यति ॥ ५३ ॥ इत्युक्ते वचने देव्या इन्दुलो वासवाज्ञया ॥ द्वादशाब्दसमं
रूपं धृत्वा विद्याविशारदः ॥ वडवामृतमारुह्य[1] हयं तत्र समागतः ॥ ५४ ॥ तदङ्गादुद्धृता वाहा मेघा इव समन्ततः ॥ पावकं शमयामा
सुस्त्रयस्ते देवतोपमाः ॥ ५५ ॥ शमीभूते तदा वह्नौ स्वमुखात्सहयो मुदा ॥ लालामुद्वाहयामास तया ते जीवितास्ततः ॥ ५६ ॥ जीविते सप्तलक्षे
तु शमीभूते हि पावके ॥ गजसेनः सुताभ्यां च प्रयातः सर्वतोदिशम् ॥ ५७ ॥ लक्षं सैन्यं तु ये शिष्टास्ते सर्वेऽपि भयातुराः ॥ दुद्रुवुर्भार्गवश्रेष्ठ
दिव्यरूपत्वधारिणः ॥ ५८ ॥ केचित्संन्यासिनो भूत्वा केचिद्वै ब्रह्मचारिणः ॥ जीवत्वं प्राप्तवन्तस्ते तथान्ये संक्षयं गताः ॥ ५९ ॥ बद्ध्वा तान्गज
सेनादींस्त्रीञ्छूरान्स च तालनः ॥ कृष्णांशेन समायुक्त इंद्रदुर्गं समाययौ ॥ ६० ॥ बलखानिं च निष्काश्य तालनस्तदनंतरम् ॥ पृष्टवान्कारणं
सर्वं श्रुत्वा तन्मुखतो वचः ॥ तान्वीरांस्ताडयामास वेतसैः स्तंभबधनैः ॥ ६१ ॥ गजमुक्ताज्ञया विप्र सेनापतिरुदारधीः ॥ तालनस्तान्समु
त्सृज्य विवाहार्थं समाययौ ॥ बलखानिर्हयारूढो गजमुक्ताच मंडपे ॥ ६२ ॥ गजसेनस्तदादिव्यैर्भोजनैस्तानभोजयत् ॥ निवास्य लोहदुर्गे
तान्कपाटः[2] सुदृढीकृतः ॥ लक्षशूरान्स संस्थाप्य स्वयं रुद्धपुरं ययौ ॥६३॥ ते रात्रौ लोहदुर्गेषु ह्युषित्वा यत्नतोबलात् ॥ प्रभाते च कपाटे न द्वारं
दृष्ट्वा तदाब्रवीत् ॥ द्वारमुद्घाटयाशु त्वं नो चेत्प्राणांस्त्यजिष्यसि ॥ ६४ ॥ इति सेनापतिः श्रुत्वा लक्षशूरान्समादिशत् ॥ नानायत्नैश्च हंतव्याः
शत्रवो भयकारिणः ॥ ६५ ॥ इति श्रुत्वा तु ते शूराः शतघ्न्यस्तैः सुरोपिताः ॥ एकैकं क्रमशो जघ्नुर्वृंदं ते वैरतत्पराः ॥ ६६ ॥ हते दशसहस्रे तु

१ वडवामृत इति तदीयाश्वस्य नाम, तेन हयशब्देन न पौनरुक्त्यम् । २ गजसेनेनेतिभावः ।

कृष्णांशो बिंदुलं हयम् ॥ समारुह्य जघानाशु स्वखड्गेन महद्दलम् ॥ ६७ ॥ हतशेषा भयार्ताश्च सहस्राशीतिसम्मिताः ॥ इंद्रदुर्गं प्रति प्राद्रुर्यथा
जातो बलक्षयः ॥ ६८ ॥ श्रुत्वा भयातुरो राजा स्वसुताभ्यां समन्वितः ॥ गजमुक्तां पुरस्कृत्य बहुद्रव्यसमन्विताम् ॥ स्वपापं क्षालयामास दत्त्वा
कन्यां विधानतः ॥ ६९ ॥ षोडशोष्ट्राणि स्वर्णानि गृहीत्वाह्लाद एव सः ॥ ययौ स्वगेहं महितः पुत्रभ्रातृसमन्वितः ॥ ७० ॥ संप्राप्ते गेहमाह्लादे
देवी स्वर्णवती स्वयम् ॥ इन्दुलं स्वांकमारोप्य ललाप करुणं बहु ॥ ७१ ॥ मृताहं च त्वया पुत्रपुनरुज्जीविता खलु ॥ धन्याहं कृतकृत्यास्मि
जयन्त तव दर्शनात् ॥७२॥ इति श्रुत्वेन्दुलो वीरो नत्वाह जननीं मुदा ॥ अनृणं नाधिगच्छामि त्वत्तो मातः कदाचन ॥ ७३ ॥ संप्राप्ते गेहमाह्लादे
राजा परिमलः सुधीः ॥ वाद्यानि वादयामास विप्रेभ्यश्च ददौ धनम् ॥ ७४ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये
कलियुगीयेतिहाससमुच्चये षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ कृष्णांशेऽष्टादशाब्दे तु यथाजातं तथा शृणु ॥ मृते
कृष्णकुमारे तु भूपतौ रत्नभानुना ॥ १ ॥ महीराजः सुदुःखार्तो लक्षचंडीमकारयत् ॥ होमान्ते तु तदा देवी वागुवाच नृपं प्रति ॥ २ ॥ वर्षेवर्षे तु
ते सप्त भविष्यंत्यगसम्भवाः ॥ कुमाराः कौरवांशाश्च द्रौपद्यंशा सुता नृप ॥ ३ ॥ इत्युक्ते वचने तस्मिन्राज्ञी गर्भमथो दधौ ॥ कर्णांशश्च सुतो
जातस्तारको बलवत्तरः ॥ ४ ॥ द्वितीयाब्दे तथा जाते दुश्शासनशुभांशतः ॥ नृहरिरिति विख्यातस्तृतीयाब्दे तु चाभवत् ॥ ५ ॥ उद्धर्षांशः
सरदनो दुर्मुखांशस्तु मर्दनः ॥ विकर्णांशः सूर्य्यकर्मा भीमश्चांशो विविंशतेः ॥ ६ ॥ वर्द्धनश्चित्रबाणांशो वेला तदनु चाभवत् ॥ यथा कृष्णा तथा
सैव रूपचेष्टागुणैर्मुने ॥ ७ ॥ भुवि तस्यां च जातायां भूकम्पो दारुणोऽभवत् ॥ अट्टाट्टहासमशिवं चामुंडा खे चकार ह ॥ रक्तवृष्टिः पुरे चासीद
स्थिशर्करया युता ॥ ८ ॥ ब्राह्मणाश्च समागत्य जातकर्मादिकां क्रियाम् ॥ कृत्वा नाम तथा चक्रे शृणु भूमिप साक्षरम् ॥ ९ ॥ इला च शशि
नो माता विकल्पेनाऽभवद्भुवि ॥ तस्माद्वेलेति विख्याता कन्येयं रूपशालिनी ॥ १० ॥ जातायां च सुतायां स पिता विप्रेभ्य उत्तमम् ॥ ददौ दानं
मुदा युक्तो वासांसि विविधानि च ॥ ११ ॥ द्वादशाब्दवयः प्राप्ते सा सुता वरवर्णिनी ॥ उवाच पितरं नम्रा शृणु त्वं पृथिवीपते ॥ १२ ॥ मंडपे
रक्तधाराभिर्यो मां संस्नापयिष्यति ॥ द्रौपद्या भूषणं दाता स मे भर्ता भविष्यति ॥१३॥ स्वर्णपत्रे तदा राजा पद्यं वेलामखोद्भवम् ॥ लिखित्वा
तारकं प्राह त्वमन्वेषय तत्पतिम् ॥ १४ ॥ सार्द्धं लक्षत्रयं द्रव्यं गृहीत्वा लक्षसैन्यकः ॥ नृपान्तरं ययौ शीघ्रं तारकः पितुराज्ञया ॥ १५ ॥

---

१ विलापमकरोदित्यर्थः ।

सिंधुस्थाने चार्यदेशे भूपं भूपं ययौ बली ॥ न गृहीतं नृपैः कैश्चित्तद्वाक्यं घोरमुल्बणम् ॥ मदीपतिं स संप्राप्य मातुलं तद्व चोऽब्रवीत् ॥ १६ ॥ श्रुत्वा स आह भो वीर ब्रह्मानन्दो महाबलः ॥ स च वाक्यं प्रगृह्णीयादाह्लादाद्यैः सुरक्षितः ॥ १७ ॥ किं त्वया विदितं नैव चरितं तस्य विश्रुतम् ॥ भवान्षड्बंधुसहितः कृष्णांशाद्यैर्विवाहितः ॥ १८ ॥ ते सर्वे वशगास्तस्य ब्रह्मानंदस्य धीमतः ॥ नास्ति भूमंडले कश्चित्तद्बलेन समो नृपः ॥ १९ ॥ इति श्रुत्वा ययौ तूर्णं तारकः स्वबलैः सह ॥ तत्पद्यं कथयित्वाग्रे हस्तबद्धस्तदाभवत् ॥ २० ॥ कृष्णांशस्तु गृहीत्वाशु पद्यं वाक्यमुवाच ह ॥ अहं विवाहयिष्यामि ब्रह्मानंदं नृपोत्तमम् ॥ २१ ॥ तूष्णीं भूतास्तदा सर्वे तारकः स द्विजैः सह ॥ अभिषेकं तदा कृत्वा स्वगेहं पुनराययौ ॥ २२ ॥ माघमासे सिते पक्षे त्रयोदश्यां सुवासरे ॥ विवाहलग्नं शुभदं वरकन्यार्थयोस्तदा ॥ २३ ॥ सप्तलक्षबलैः सार्द्धं लक्षणश्च सतालनः ॥ महावतीं पुरीं प्राप्तो बली परिमलादिभिः ॥ २४ ॥ आह्लादो लक्षसैन्याढ्यः कृष्णांशेन समन्वितः ॥ बलखानिर्लक्षसैन्यः संयुतः सुखखानिना ॥ २५ ॥ नेत्रसिंहो लक्षसैन्यो योगभोगसमन्वितः ॥ रणजिच्च बली बालो द्विलक्षबलसंयुतः ॥ २६ ॥ एवं द्वादशलक्षाणां सैन्यानामधिपो बली ॥ तालनः सिंहिनीसंस्थो वडवां प्रययौ सह ॥ २७ ॥ सैन्यैर्द्वादशलक्षैश्च सहितस्तालनो बली ॥ आययौ देहलीग्रामे महीराजानुपालिते ॥ २८ ॥ देवो मनोरथारूढो बिंदुलस्थः स कृष्णकः ॥ वडवामृतमासाद्य स्वर्णवत्याः सुतो गतः ॥ ॥ २९ ॥ रूपणश्च करालस्थ आह्लादश्च पपीहके ॥ बलखानिः कपोतस्थो हरिणस्थोऽनुजस्ततः ॥ ३० ॥ रणजिन्मलनापुत्रः संस्थितो हरिनागरे ॥ पञ्चशब्दगजारूढो महावत्यधिपो गतः ॥ ३१ ॥ विमानवरमारुह्य धीवरैः शतवाहिकैः ॥ मणिमुक्तास्वर्णमयं सहस्रैर्वाद्यकैर्युतम् ॥ ३२ ॥ अयुतैश्च पताकैश्च वेत्रपाणिसहस्रकैः ॥ सहस्रैः शिबिकाभिश्च पञ्चसाहस्रके रथैः ॥ ३३ ॥ शकटैर्महिषोढैस्तु तथा पञ्चसहस्रकैः ॥ सर्वतोपस्कृतं रम्यं ब्रह्मानंदं समागतः ॥ ३४ ॥ श्रुत्वा कोलाहलं तेषां महीराजो नृपोत्तमः ॥ विस्मितः स बभूवात्र शिबिराणि मुदा ददौ ॥ ३५ ॥ दुर्गद्वारि क्रियां रम्यां कृत्वा विधिविधानतः ॥ द्रौपद्या भूषणं देहि वेलायै स तमब्रवीत् ॥ ३६ ॥ इन्दुलस्तु ययौ स्वर्गं वासवं प्रति चाब्रवीत् ॥ द्रौपद्या भूषणं सर्वं देहि मह्यं सुरोत्तम ॥ ३७ ॥ कुबेरात्स समानीय दिव्यमाभूषणं ददौ ॥ इन्दुलः प्रहरान्ते च प्राप्तः पित्रे न्यवेदयत् ॥ ३८ ॥ आह्लादस्तु स्वयं गत्वा वेलायै भूषणं ददौ ॥ प्राप्ते ब्राह्मे मुहूर्ते तु विवाहस्तत्र चाभवत् ॥ ३९ ॥ संप्राप्ते प्रथमावर्ते तारकः खड्गमाददौ ॥ आह्लादस्तं

१ पताकावद्भिः—इत्यर्थः । 'कुन्ता विशन्ति' इतिवन्मत्वर्थीयोऽच्, तद्वस्तु लक्षणा वा, परन्तु—लक्षण.पक्षेऽजहल्लिंगत्वात्पताकाभिरित्येव सुसाधु स्यात् । २ सन्धिरार्षः ।

समासाद्य युयुधे बहुलीलया ॥ ४० ॥ नृहरिस्तु द्वितीये च कृष्णांशं प्रति चारुधत् ॥ तथा सरदनं वीरं बलखानिरुपाययौ ॥ ४१ ॥ मर्दनं
सुखखानिस्तु चतुर्थावर्तकेऽरुधत् ॥ रणजित्सूर्यवर्माणं स भीमं रूपणो बली ॥ देवस्तु वर्धनं वीरं सप्तावर्ते क्रमाद्ययौ ॥ ४२ ॥ शतभूपान्खड्ग
धरान्गजसेनादिकांस्तदा ॥ लक्षणाद्याः समाजग्मुर्मंडपे बहुविस्तृते ॥ ४३ ॥ भग्नभूतं नृपबलं दृष्ट्वा राजा रुषान्वितः ॥ महीराजो ययौ रूढो
गजं चारिभयंकरम् ॥ ४४ ॥ जित्वा तान्नेत्रसिंहादीञ्छब्दवेधी नृपोत्तमः ॥ लक्षणं प्रययौ शीघ्रं बौद्धिनीं हस्तिनीं स्थितम् ॥ ४५ ॥ शिवं मनसि
संस्थाप्य जित्वा बद्ध्वा रुषान्वितः ॥ अगमत्तमुपगृह्य दर्शयामास तं नृपम् ॥ ४६ ॥ श्रुत्वा परिमलो राजा कृष्णांशं भीरुको ययौ ॥ वृत्तान्तं
कथयामास चाह्लादादिपराजयम् ॥ ४७ ॥ अजितः स च कृष्णांशो नभोमार्गेण मंदिरम् ॥ गत्वा जगर्ज बलवान्योगिन्यानंददायकः ॥ ४८ ॥
तदा स लक्षणो वीरस्त्यक्त्वा बंधनमुत्तमम् ॥ विष्णुं मनसि संस्थाप्य महीराजं समाययौ ॥ ४९ ॥ गृहीत्वा चागमां दोलां स्वयं शिबिरमाप्त
वान् ॥ ५० ॥ एतस्मिन्नंतरे सर्वे त्यक्त्वा मूर्च्छां समंततः ॥ खड्गयुद्धेन ताञ्जित्वा बद्ध्वा तान्निगडैर्दृढैः ॥ ५१ ॥ सान्वयाञ्छतभूपांश्च हत्वा तद्रु
धिरावहैः ॥ द्रौपदीं स्नापयामासुर्वेलारूपां कलोत्तमाम् ॥ ५२ ॥ विवाहान्ते च ते सर्वे शिबिराणि समाययुः ॥ समुत्सृज्य सुतान्सप्त सुभोज्यैस्ते
ह्यभोजयन् ॥ ५३ ॥ भुक्तवत्सु सुवीरेषु साहस्रास्तैः सुतैः सह ॥ रुरुधुः सर्वतो जघ्नुरस्त्रशस्त्रैः समंततः ॥ ५४ ॥ सहस्रशूरांस्तान्हत्वा पुनर्बद्ध्वा
महाबलान् ॥ शिबिराणि समाजग्मुस्तेषां हास्यविशारदाः ॥ ५५ ॥ दशलक्षसुवर्णानि गृहीत्वा नृपतिर्बली ॥ वेलां नवोढामादाय गत्वा नत्वा
तमब्रवीत् ॥ ५६ ॥ प्रद्योतसुत हे राजँल्लक्षणोऽसौ महाबलः ॥ मम पत्नीं समादाय दासीं कर्तुं समिच्छति ॥ ५७ ॥ इति श्रुत्वा परिमलः सर्व
भूपसमन्वितः ॥ बहुधा बोधितश्चैव न बुबोध तदा नृपः ॥ ५८ ॥ तदा महासती वेला विललाप भृशं मुहुः ॥ तच्छ्रुत्वा स च कृष्णांशः सहितो
बलखानिना ॥ तामाश्वास्य तदा वेलां नभोमार्गेण चाययौ ॥५९॥ लक्षणं तर्जयित्वासौ गृहीत्वा चागमन्मुदा॥नभोमार्गेण गेहे तं कृष्णांशः सम
पेपयत् ॥ ६० ॥ पुनस्त्यक्त्वा सप्त सुतान्सहितान्नृपतेस्तु ते ॥ शपथं कारयामासुर्दर्भं प्रति महाबलाः ॥ उषित्वा दशरात्रांते दध्युर्गंतुमनो मुने
॥६१॥ महीराजस्तु बलवान्गृहीत्वा भूपतेः पदौ ॥ स उवाचाश्रुपूर्णाक्षस्तदा परिमलं नृपम् ॥ ६२ ॥ महाराज वधूस्ते च वेलेयं द्वादशाब्दिका ॥
पितृमातृवियोगं च न क्षमंती तु बालिका ॥ ६३ ॥ तस्मात्तां त्वं परित्यज्य गच्छ गेहं सुखी भव ॥ पतियोग्या यदा भूयात्तदा त्वां पुनरे

१ सकर्मतार्षं ।

ष्यति ॥ ६४ ॥ इत्युक्त्वा च वचो राजा स स्नेहादंकमस्पृशत् ॥ चूर्णीभूते परिमले चाह्लादस्तत्र दुःखितः ॥ महीराजं स पस्पर्श स राजा चूर्णतां
गतः ॥६५॥ भग्नास्थी भूपती चोभौ पावकीयैश्चिकित्सकैः ॥ सुखवंतौ गृहं प्राप्य कृतकृत्यत्वमागतौ ॥६६॥ मलना स्वसुतं दृष्ट्वा प्राप्तमुद्राहितं
गृहे ॥ कृत्वोत्सवं बहुविधं विप्रेभ्यश्च ददौ धनम् ॥ होमं वै कारयामास चंडिकायाः प्रसादतः ॥ ६७ ॥ सभार्यां लक्षणो वीरो यात्राकाले तमब्र
वीत् ॥ अगमां जयचन्द्राय मत्वा जित्वा हृतां तु ताम् ॥ नभोमार्गेण संप्राप्तौ योगिनौ च शिवाज्ञया ॥६८॥ जह्रतुस्तौ च मां जित्वा तत्तीक्ष्णभय
मोहितम् ॥ अद्याहं धाम गच्छामि चिरं जीव नृपोत्तम ॥ इत्युक्तवंतं तं नत्वा ययुर्भूपाः स्वमालयम् ॥ ६९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिस
र्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥७॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ विंशाब्दे चैव कृष्णांशेयथा
जातं तथा शृणु ॥ सागराख्यसरस्तीरे कदाचिदिंदुलो बली ॥ जप्त्वा सप्तशतीस्तोत्रं तत्र ध्यानान्वितोऽभवत् ॥१॥ एतस्मिन्नंतरे हंसा आकाशाद्भु
मिमागताः ॥ तेषां च रुतशब्दैश्च स ध्यानादुत्थितोऽभवत् ॥ २ ॥ वक्ष्यमाणं वचः प्राहुर्धन्योऽयं दिव्यविग्रहः ॥ पर्वतानां हिमगिरिर्वनं वृंदावनं
तथा ॥ ३ ॥ महावती पुरीणां च सागरः सरसामपि ॥ नारीणां पद्मिनी नारी नृणां श्रेष्ठस्त्वमिंदुलः ॥ ४ ॥ भो इन्दुल महाप्राज्ञ मानसे सरसि
स्थिताः ॥ वयं श्रुत्वा श्रियो वाक्यं नलिनी सागरं गताः ॥ ५ ॥ दृष्ट्वा तत्र शुभां नारीं सर्वाभरणभूषिताम् ॥ सप्तालिभिर्युतां रम्यां गीतनाट्य
विशारदाम् ॥ ६ ॥ दृष्ट्वा मोहत्वमापन्ना वयं देशान्तरं गताः ॥ विलोकिता नराः सर्वेऽत्रास्माभिर्जगतीतले ॥ त्वत्समो न हि कोऽप्यत्र पद्मिनी
सदृशो वरः ॥ ७ ॥ तस्मात्त्वं नः समारुह्य तां देवीं द्रष्टुमर्हसि ॥ तथेत्युक्त्वा शक्रसुतो हंसराजं समारुहत् ॥ ८ ॥ सिंहलद्वीपके रम्ये ह्यार्य
सिंहो नृपः स्थितः ॥ तत्सुता पद्मिनी नाम्ना रूपयौवनशालिनी ॥ रागिण्यः सप्त विख्यातास्तत्सख्यः प्रमदोत्तमाः ॥ ९ ॥ नलिनीसागरे रम्ये
गिरिजामंदिरं शुभम् ॥ तत्र स्थितां च तां देवीमिन्दुलः स ददर्श ह ॥ १० ॥ सापि तं सुन्दरं दृष्ट्वा हंसदेहे समास्थितम् ॥ संमोह्याहूय तं देवं
तेन सार्द्धमरीरमत् ॥११॥ वर्षमेकं ययौ तत्र नानालीलासु मोहितः ॥ नक्तं दिवं न बुबुधे रममाणस्तया सह ॥ १२ ॥ भक्तिगर्वत्वमापन्ने चाह्लादे
जगदंबिका ॥ दृष्ट्वा चान्तर्दधे देवी गर्वाचरणकुंठिता ॥ १३ ॥ तस्य प्राप्तं महद्दुःखमाह्लादस्य जयैषिणः ॥ स कैश्चित्पुरुषैर्वीरैः कथितोऽभूत्स्व
मंदिरे ॥ १४ ॥ इन्दुलं रूपसम्पन्नं लंकापुरनिवासिनः ॥ राक्षसास्तं समाहृत्य स्वगेहं शीघ्रमाययुः ॥ १५ ॥ इति श्रुत्वा वचो घोरं सकुलो
विललाप ह ॥ हाहाशब्दो महांश्चासीत्तेषां तु रुदतां मुने ॥ १६ ॥ कृष्णांशो रुदितं प्राहाह्लादं ज्येष्ठं शृणुष्व भोः ॥ जित्वाहं राक्षसान्सर्वांस्ताल

नाद्यैः समन्वितः ॥ इंदुलं त्वां समेष्यामि भवान्धैर्यपरो भवेत् ॥१७॥ बलखानिश्च कृष्णांशो देवसिंहश्च तालनः ॥ सप्तलक्षबलैः सार्द्धं लंकां प्रति ययुर्मुदा ॥ १८ ॥ मार्गप्राप्ताश्च ये भूपा ग्रामपा राष्ट्रपास्तथा ॥ यथायोग्यं बलिं रम्यं प्राप्य तस्मै न्यवेदयन् ॥१९॥ ये भूपा मदमत्ताश्च जित्वा तांस्तालनो बली ॥ बद्धा तैश्च समागच्छत्सेतुबंधं शिवस्थलम् ॥२०॥ पूजयित्वा च रामेशं रामेण स्थापितं शिवम् ॥ सिंहलद्वीपमगमन्षण्मासाभ्यंतरे तदा ॥२१॥ नलिनीसागरं प्राप्य तत्र वासमकारयन् ॥ पत्रं संप्रेषयामास बलखानिर्नृपाय च ॥२२॥ आर्य्यसिंह महाभाग स्वपोतान् देहि तीर्णकान् ॥ भवाँश्च स्वबलैः सार्द्धं लंकां प्रति व्रजाधुना ॥ नो चेत्त्वां सबलं जित्वा राष्ट्रभंगं करोम्यहम् ॥२३॥ इति श्रुत्वा पत्रवचो भूपतिर्बलवत्तरः ॥ रक्षितः शक्रपुत्रेण युद्धाय समुपाययौ ॥२४॥ इन्दुलः स्तंभनं मंत्रं संस्थाप्य शर उत्तमे ॥ स्तंभयामास तत्सैन्यं तालनाद्यैः सुरक्षितम् ॥ ॥२५॥ दिवसे सुखशर्मा च त्रिलक्षैः स्वदलैः सह ॥ आर्य्यसिंहस्य तनयो महद्युद्धमचीकरत् ॥ २६ ॥ निशामुखे च संप्राप्ते शक्रपुत्रो महाबलः॥ शतपुत्रैः क्षत्रियाणां सार्द्धं युद्धाय चाययौ ॥२७॥ तेषां हया हरिद्वर्णा योगिवेषधरा बलात् ॥ महतीं ते सहस्रं च रिपोः सेनां व्यनाशयन् ॥ तत्पश्चाद्देहमासाद्य तदा तैः सुखितोऽवसत् ॥ २८ ॥ एवं जाताश्च षण्मासास्तयोर्युद्धं हि सेनयोः ॥ क्रमेण संक्षयं प्राप्तं बलखानेर्महद्बलम् ॥ २९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चयेऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥७॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ दृष्ट्वा सैन्यनिपातं च बलखानिर्महाबलः ॥ संप्राप्य मानसीं पीडां युद्धार्थं विमुखोऽभवत् ॥१॥ देवसिंहं समाहूय त्रिकालज्ञं महामतिम् ॥ तं मंत्रं मंत्रयामास कार्यसिद्धिर्यथा भवेत् ॥ श्रुत्वोवाच महायोगी देवसिंहो महाबलः ॥२॥ महेंद्रतनयः कश्चित्सर्वशास्त्रास्त्रकोविदः ॥ त्वत्सैन्यं रोधयित्वा वै दिव्यास्त्रेण दिवामुखे ॥ रात्रौ स्वयं समागम्य करोति बलसंक्षयम् ॥३॥ अतस्त्वं मत्सहायेन तालनेन समन्वितः ॥ कृष्णांशेन समागम्य शक्रपुत्रं शुभाननम् ॥ विजयी भव शीघ्रं हि नो चेद्यायां यमक्षयम् ॥४॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य देवसिंहस्य भाषितम् ॥ यत्नं चकार बलवान्भ्रातृमित्रसमन्वितः ॥५॥ एकविंशाब्दकृष्णांशे संप्राप्ते युद्धकोविदे ॥ सेनां निवेशयामास पोतेषु हयवाहनः ॥६॥ अर्द्धसैन्यं च तत्रैव स्थापयित्वा महाबलः ॥ अर्द्धसैन्येन कृष्णांशो दक्षिणां दिशमागमत् ॥ ७ ॥ हयारूढाश्च ते शूराः सर्वे युद्धसमन्विताः ॥ कपाटं दृढमुद्घाट्य नगरान्तमुपाययुः ॥८॥ हत्वा ते रक्षिणः सर्वाँल्लुंठयित्वा पुरं शुभम् ॥ रिपोर्दुर्गं समासाद्य चक्रुः शत्रोर्महाक्षयम् ॥ ९ ॥ राज्ञोऽन्तः पुरमागत्य कृष्णांशो बलवत्तरः ॥ ददर्श सुन्दरीं बालां पद्मिनीं पद्मलोचनाम् ॥ सप्तालिभिर्युतां रम्यां गीतनृत्यविशारदाम् ॥ १० ॥ बलाद्दोलां समारोप्य लुंठयित्वा रिपोर्गृहम् ॥ जगाम

शिबिरे तस्मिन्यत्र जातो महारणः ॥ ११ ॥ बलखानिस्तु बलवान्देवतालनसंयुतः ॥ जघान शात्रवीं सेनामिन्दुलास्त्रेण पालिताम् ॥ १२ ॥
सुखवर्माणमागत्य सेनाध्यक्षं रिपोः सुतम् ॥ सर्वतस्तं स्वकीयास्त्रैर्जघ्नुस्ते मदविह्वलाः ॥ १३ ॥ हते तस्मिन्महावीर्ये जयन्तः क्रोधमूर्च्छितः ॥
सेनामुज्जीवयांचक्रे शक्रपुत्रः प्रतापवान् ॥ १४ ॥ श्यालं च सुखवर्माणं संजीव्य स्वगृहं ययौ ॥ तत्र दृष्ट्वा जनान्सर्वान्बहुरोदनतत्परान् ॥ १५ ॥
विस्मितः स ययौ गेहं यथा पूर्वं तथाविधः ॥ न ददर्श प्रियां तत्र सखीभिः सहितां मुने ॥ १६ ॥ आर्य्यसिंहगृहं गत्वा पृष्टवान्सर्वकारणम् ॥
ज्ञात्वा संलुठितं गेहं शत्रुभिः शस्त्रकोविदैः ॥ १७ ॥ रुरोद सुभृशं वीरो हा प्रिये मदविह्वले ॥ दर्शयाद्य मुखं रम्यं त्वत्पतिस्त्वां समुत्सुकः ॥१८॥
इत्येवं रोदनं कृत्वा वडवोपरि संस्थितः ॥ धनुस्तूणीरमादाय खड्गं शत्रुविमोहनम् ॥ एकाकी स ययौ क्रुद्धो निशि यत्र स्थितो रिपुः ॥ १९ ॥
एतस्मिन्समये वीरो बलखानिर्महाबलः ॥ दृष्ट्वा तां सुन्दरीं बालां विललाप भृशं मुहुः ॥ २० ॥ हा इन्दुल महावीर हा मद्बंधो प्रियंकर ॥ त्वद्यो
ग्येयं शुभा नारी रूपयौवनशालिनी॥२१॥दर्शनं देहि मे शीघ्रं गृहाणाद्य शुभाननाम् ॥ इत्युक्त्वा मूर्च्छितो भूत्वा मानसे पूजयञ्छिवाम् ॥२२॥
तस्मिन्काले च संप्राप्तः शक्रपुत्रो महाबलः॥ जघान शात्रवीं सेनां कृष्णांशेनैव पालिताम् ॥ २३ ॥ दृष्ट्वा सैन्यनिपातं च तालनो वाहिनीपतिः॥
सिंहनादं ननादोच्चैः सिंहिन्युपरि संस्थितः ॥ २४ ॥ न जयः सैन्यनाशेन तव वीर भविष्यति ॥ मां हत्वा जहि मत्सैन्यं योगिन्बालस्वरूपक ॥
॥२५॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य शक्रपुत्रो भयंकरः ॥ जघान हृदये बाणान्स तु खड्गेन चाच्छिनत् ॥ स्वभल्लेन पुनर्वीरो दंशयामास वक्षसि ॥२६॥
इंदुले मूर्च्छिते तस्मिन्वडवा दिव्यरूपिणी ॥ आकाशोपरि संप्राप्य जयन्तं समबोधयत् ॥२७॥ तदा स बालस्त्वरितः कालास्त्रं चाप आदधे॥तेन
जातो महाञ्छब्दस्तालनः स ममार ह ॥ २८ ॥ मृते सेनापतौ तस्मिन्कृष्णांशो मदविह्वलः ॥ नभोमार्गेण संप्राप्य जगर्ज्ज च मुहुर्मुहुः ॥ २९ ॥
इन्दुलः क्रोधताम्राक्षस्त्वाग्नेयं शरमाददे ॥ वह्निभूतं नभस्तत्र स्वयोगेन महाबलः ॥ कृत्वा शीघ्रं ययौ शत्रुं स तु वायव्यमादधे ॥ ३० ॥ स्वयो
गेनैव कृष्णांशः पीत्वा वायव्यमुत्तमम् ॥ पुनर्जगाम तत्पार्श्वं कलैकैः स हरेः स्वयम् ॥३१॥ तथाविधं रिपुं दृष्ट्वा शक्रपुत्रो महाबलः ॥ गंधर्वास्त्रं
समादाय मोहनायोपचक्रमे ॥ ३२ ॥ पुनर्योगबलेनैव तदस्त्रं संक्षयं गतम् ॥ वारुणं शरमादाय तस्योपरि समाक्षिपत् ॥ ३३ ॥ स्वयोगेनैव
कृष्णांशो जलं सर्वं मुखेऽकरोत् ॥ एवं सर्वाणि चास्त्राणि पीत्वा पीत्वा पुनःपुनः ॥३४॥ ययौ शीघ्रं प्रसन्नात्मा बाहुशाली यतेन्द्रियः ॥ इंदुलस्तु

१ एका कला यस्मिन्स इति विग्रहः।

तदा क्रुद्धोऽश्विनीं त्यक्त्वा भुवि स्थितः ॥ चर्म खड्गं गृहीत्वाशु खड्गयुद्धमचीकरत् ॥३५॥एतस्मिन्नंतरे प्राप्ता देवाद्याः सर्वभूमिपाः ॥ दहशुस्तन्मह
द्युद्धं सर्वविस्मयकारणम् ॥ ३६ ॥ प्रातःकाले च संप्राप्ते बलखानिर्महाबलः ॥ ददर्श बालकं रम्यं जटाजिनसमन्वितम् ॥ ३७ ॥ श्रमेण कर्शितो
वीरः शक्रपुत्रः प्रतापवान् ॥ बलखानेः पितुर्बन्धोः शपथं कृतवान्स्वयम् ॥ ३८ ॥ स्वखड्गेनैव कृष्णांश शिरस्तव हराम्यहम् ॥ नो चेन्मे दूषिता
माता नाम्ना स्वर्णवती सती ॥ इत्युक्त्वा खड्गमादाय ययौ शीघ्रं रुषान्वितः ॥ ३९ ॥ बलखानिस्तु तं ज्ञात्वा त्यक्त्वास्त्रं प्रेमकातरः ॥ पुत्रांतिक
मुपागम्य वचनं चेदमब्रवीत् ॥ ४० ॥ हे इन्दुल महाभाग पितृमातृयशस्कर ॥ आह्लादप्राणसदृश स्वर्णवत्यंगमानस ॥ ४१ ॥ पूर्वं हत्वा च
मां वीर स्वपितृव्यं ततः पुनः ॥ तथैवोदयसिंहं च देवसिंहं तथा कुलम् ॥ सुखी भव महावीर गेहे वै सुखवर्मणः ॥ ४२ ॥ इति श्रुत्वा वच
स्तस्य ज्ञात्वा च स्वकुलं शिशुः ॥ त्यक्त्वा खड्गं पतित्वा च स्वपितृव्यस्य पादयोः ॥ कृतवान्रोदनं गाढमपराधनिवृत्तये ॥ ४३ ॥ उवाच मधुरं
वाक्यं शृणु तात मम प्रिय ॥ नारीयं दूषिता वेदैर्नृणां मोहप्रदायिनी ॥ ४४ ॥ देवो वा मानुषो वापि पन्नगो वापि दानवः ॥ आर्य्य नारीमयै
र्जालैर्बन्धनाय समुद्यतः ॥४५॥ सोहमाजन्मशुद्धस्य पितुराह्लादकस्य च ॥ गेहे जातो जयन्तश्च शक्रपुत्रः स्वयं विभो ॥ ४६ ॥ पद्मिन्या जनितं
मोहं गृहीत्वा ज्ञातवान्न हि ॥ क्षमस्व मम मन्दस्य शेषमज्ञानजं पितुः ॥ ४७ ॥ इत्युक्त्वा स पुनर्बालो रुरोद स्नेहकातरः ॥ सेनामुज्जीवयामास
तालनं च महाबलम् ॥४८॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य कृष्णांशो वचनं शिशोः ॥ परमानन्दमागम्य हृदये तमरोपयत्॥उत्सवं कारयामास तत्र देशे
जनेजने ॥४९॥ आर्य्यसिंहस्तु तच्छ्रुत्वा नानाद्रव्यसमन्वितः ॥ ददौ कन्यां विधानेन पद्मिनीमिंदुलाय वै ॥५०॥ शतं हयांस्तथा नागान्मुक्तामणि
विभूषितान् ॥ कन्यार्थे तान्ददौ राजा जामात्रे बहुभूषणम् ॥५१॥ प्रस्थानमकरोत्तेषां स प्रेम्णा वाक्यगद्गदः ॥ ते तु सर्वे मुदा युक्ताः स्वगेहं शीघ्र
माययुः ॥ ५२ ॥ उषित्वा मासमेकं तु तस्मिन्मार्गे भयानके ॥ कीर्तिसागरमासाद्य चक्रुस्ते बहुधोत्सवम् ॥५३॥ आह्लादस्तु प्रसन्नात्मा सुतं पत्नी
समन्वितम् ॥ दृष्ट्वा विप्रान्समाहूय ददौ दानान्यनेकशः ॥५४ ॥ दशहाराख्यनगरं संप्राप्तः स्वकुलैस्सह ॥ कृष्णांशस्य महाकीर्तिर्जाता लोके जने
जने ॥५५॥ पृथ्वीराजस्तु तच्छ्रुत्वा विस्मयं परमं ययौ ॥ सा तु वै पद्मिनी नारी दुर्वासःशापमोहिता ॥ ५६ ॥ अप्सरस्त्वं स्वयं त्यक्त्वा भूमौ
नारीत्वमागता ॥ द्वादशाब्दप्रमाणेन सोषित्वा जगतीतले ॥५७॥ यक्ष्मणा मरणं प्राप्य स्वर्गलोकमुपाययौ ॥ नव मासान्कृतो वासस्तयाचाह्ला
दमंदिरे ॥५८॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये एकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥ ॥छ॥

॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ मुने पांचालदेशे तु राजासीद्बलवर्द्धनः ॥ तस्य पत्नी विशालाक्षी जलदेवीति विश्रुता ॥ १ ॥ बिसेनवंशभूपालो वेदतत्त्वविशारदः ॥ सस्त्रीकः पूजयामास वरुणं यादसां पतिम् ॥ २ ॥ तस्य पुत्रावुभौ जातौ क्षत्रधर्मपरायणौ ॥ लहरो ज्येष्ठतनयो मयूरध्वज एव हि ॥ ३ ॥ द्वादशाब्दवया भूत्वा मयूरध्वज एव सः ॥ आज्ञया ज्येष्ठबंधोश्च स्कंददेवमतोषयत् ॥ ४ ॥ यतेंद्रियस्तथा मौनी वानप्रस्थपरायणः ॥ पंचाब्दं तद्व्रती भूत्वा जपध्यानपरोभवत् ॥ ५ ॥ तदा प्रसन्नो भगवान्सेनानीरग्निभूः स्वयम् ॥ स्वरूपं दर्शयामास सर्वाश्चर्यसमन्वितम् ॥ ६ ॥ मयूरध्वज एवापि दृष्ट्वा सर्वमयं शिशुम् ॥ देवसेनासहायं च तुष्टाव श्लक्ष्णया गिरा ॥ ७ ॥ मयूरध्वज उवाच ॥ जयति ते वपुर्दिव्यविग्रहं नयति सर्वदा देवतागणान् ॥ पिबति मात्रियं दुग्धमुत्तमं वधति सर्वदा दैत्यदानवान् ॥ ८ ॥ नमस्ते देवसेनेश महिषासुरमर्दन ॥ षडानन महाबाहो तारकप्राणनाशक ॥ ९ ॥ प्रसन्नो भव सर्वात्मन्गुहशक्तिधराव्यय ॥ किंकरं पाहि मां नित्यं शरणागतवत्सल ॥ १० ॥ इति श्रुत्वा स्तुतिं तस्य सेनानीस्तमुवाच वै ॥ किं तेऽभीष्टं नृपश्रेष्ठ मत्तः सर्वमवाप्स्यसि ॥ ११ ॥ इत्युक्तस्तेन देवेन भूपतिः प्राह नम्रधीः ॥ बलं मे देहि भगवन्सहायं कुरु सर्वदा ॥ १२ ॥ तथेत्युक्त्वा तु तं स्कंदस्तत्रैवान्तर्दधे पुनः ॥ स नृपस्तु प्रसन्नात्मा कारयामास वै पुरम् ॥ १३ ॥ नाम्ना मयूरनगरं नरवृंदसमन्वितम् ॥ द्वियोजनायामयुतं स्कंददेवेन रक्षितम् ॥ १४ ॥ लहरो नामा तद्बंधुर्द्विदशाब्दप्रयत्नतः ॥ वरुणं पूजयामास नदीनदसमन्वितम् ॥ १५ ॥ तदा प्रसन्नो भगवान्वरुणो यादसां पतिः ॥ वरं ब्रूहीति वचनं प्रेम्णोवाच महीपतिम् ॥ १६ ॥ इति श्रुत्वाऽमृतमयं वचनं लहरो नृपः ॥ तुष्टाव श्लक्ष्णया वाचा पाशिनं पयासां पतिम् ॥ १७ ॥ ॥ लहर उवाच ॥ ॥ यस्य चित्तं महज्ज्ञेयं तपोबलसमन्वितम् ॥ अतः प्रचेतास्ते नाम नमस्तुभ्यं प्रचेतसे ॥ १८ ॥ रुणद्धि पयसां वेगं न केनाप्यवरोधितः ॥ अतस्त्वं वरुणो नाम नमस्ते वरुणाय वै ॥ १९ ॥ दैत्यानां बंधनार्थाय देवानां जयहेतवे ॥ दिव्यः पाशस्त्वयानीतः पाशिने ते नमोनमः ॥ २० ॥ इति स्तुतस्तदा देवो राज्ञा तेनैव धीमता ॥ नगरीं कारयामास लाहरीमथ चोत्तमाम् ॥२१॥ त्रियोजनायामयुतां चतुर्वर्णसमन्विताम् ॥ स्वयं च ग्रामरक्षार्थे तत्रोवास जलाधिपः ॥ २२ ॥ भूपस्तु तत्प्रसादेन प्राप राज्ञीं शुभाननाम् ॥ रावी नाम महाश्रेष्ठा ज्ञेया देवांगनोपमा ॥ २३ ॥ तस्यां स जनयामास सुतान्षोडशसंमितान् ॥ धार्तराष्ट्रांशजान्मुख्यान्गजतुल्यबलान्वितान् ॥२४॥ तत्पश्चात्कन्यका जाता नाम्ना मदनमंजरी ॥ द्वादशाब्दवयःप्राप्ते सुतायाः स तु भूपतिः ॥ २५ ॥ देवसिंहं वरं मत्वा चंद्रवंशिनमुत्तमम् ॥ प्राहूय ज्येष्ठतनयं प्रेषयामास भूपतिः ॥ २६ ॥ रणधीरस्तु तनयो लक्षमुद्रा

न्वितो बली ॥ सहस्रशूरसहितः प्राप्तवान्स महावतीम् ॥ २७ ॥ नत्वा परिमलं भूपं तदीयान्कुलशालिनः ॥ स्वहेतुं वर्णयामास विवाहार्थे स्वसुः स्वयम् ॥२८॥ श्रुत्वा परिमलो भूपो देवसिंहं महामतिम् ॥ आहूय वचनं प्राह विवाहार्थे मनः कुरु ॥ २९ ॥ देवसिंहस्तु बलवान्पितृव्यं प्राह नम्रधीः ॥ विवाहं न करिष्यामि ब्रह्मचर्यं व्रतं मम ॥ ३० ॥ बहुधा प्रार्थितस्सर्वैर्द्विजवृंदसमन्वितैः ॥ न तत्याज व्रतं श्रेष्ठं देवसिंहो महामतिः ॥ ॥ ३१ ॥ तदा परिमलो भूपो रणधीरं वचोऽब्रवीत् ॥ सुखखानिरयं बालो विवाहार्थे वदाम्यहम् ॥ ३२ ॥ तथेति मत्वा स नृपो रणधीरो गृहं ययौ ॥ पितरं कथयामास सुखखानिर्महाव्रतः ॥ ३३ ॥ एतस्मिन्नन्तरे धूर्तो महीपतिरुवाच तम् ॥ अयोग्योऽयं विवाहोऽत्र पावकीये कुलोत्तमे ॥ ३४ ॥ शूद्रीयोऽत्र वरो राजन्वर्णसंकरकारकः ॥ तस्मात्त्वं सैन्यसहितो जेतुं तान्गंतुमर्हसि ॥ ३५ ॥ कारागारे लोहमये बंधनं कुरु भूपतेः ॥ मत्कीर्तिः स्वर्गगा नित्यं जगत्यंते भविष्यति ॥ ३६ ॥ जितस्तैर्जम्बुको राजा नेत्रसिंहस्तु यो नृपः ॥ तथा गजपति भूपः पृथ्वीराजो महाबलः ॥ ३७ ॥ आर्यसिंहस्तथान्ये च जितास्ते बलवत्तराः ॥ इति श्रुत्वा वचो रम्यं लहरो नृपसत्तमः ॥ ३८ ॥ सेनां संस्थापयामास चतुरंगबलान्विताम् ॥ चतुर्लक्षमितां श्रेष्ठां पालितां षोडशात्मजैः ॥ ३९ ॥ माघशुक्लदशम्यां च बलखानिं महाबलः ॥ संप्राप्तः स्वकुलैस्सार्द्धं चतुर्लक्षबलान्वितम् ॥४०॥ देशे पांचालके रम्ये लहरीनगरे स्थितः ॥ द्वादशाब्दे च कृष्णांशे तत्र वासमकारयत् ॥ ४१ ॥ नृपतेराज्ञया शूरा युद्धाय समुपाययुः ॥ बलखानिस्तु धर्मात्मा दृष्ट्वा शूरांस्तथागतान् ॥ वीरानाज्ञापयामास स्वकीयान्संगरे पुनः ॥ ४२ ॥ तयोर्युद्धमभूद्घोरं सेनयोर्लोमहर्षणम् ॥ पंचमेऽह्नि दिवा प्राप्ते बलखानिर्महाबलः ॥ कृष्णांशेनैव सहितो रिपोर्वधमकारयत् ॥ ४३ ॥ पराजिताश्च ते शूरा हतशेषा भयातुराः ॥ तान्दृष्ट्वा षोडशसुता रथं स्वंस्वं समास्थिताः ॥ युद्धायाभिमुखं जग्मुर्धनुर्बाणविशारदाः ॥ ४४ ॥ कृष्णांशस्तांस्तथा दृष्ट्वा शरवर्षसमन्वितान् ॥ एकाकी प्रययौ शीघ्रं खड्गचर्मधरो बली ॥ ४५ ॥ तेषां धनूंषि संछिद्य बद्ध्वा तान्युद्धदुर्मदान् ॥ आह्लादाय ददौ वीरः कृष्णांशो रणकोविदः ॥ ४६ ॥ पुत्राणां बन्धनं श्रुत्वा लहरो नृपसत्तमः ॥ प्लावयामास तत्सैन्यं बलखानेर्महात्मनः ॥ ४७ ॥ जलीभूते तथा सैन्ये जयन्तो बलवत्तरः ॥ वायव्यास्त्रेण समरे शुशोष सकलं जलम् ॥ लहरस्य ततः सेनाप्लुवाह बहुयोजनम् ॥ ४८ ॥ तदा तु भगवान्देवो वरुणो यादसां पतिः ॥ सुतामुद्वाहयामास लहरस्य महीपतेः ॥ ४९ ॥ लहरोऽपि प्रसन्नात्मा ज्ञात्वांशंजगतीतले ॥ भक्तिं चकार शुद्धानाम्

शानां परया मुदा ॥ ५० ॥ दत्त्वा च बहुधा द्रव्यं परिक्रम्य पुनःपुनः ॥ स्वान्ते निवेशयामास मासमात्रं प्रसन्नधीः ॥ ५१ ॥ अंशास्तेऽपि महा
पूजां गृहीत्वा लहरप्रदाम् ॥ दोलामारोप्य तां देवीं स्वगेहाय ययुर्मुदा ॥ ५२ ॥ इति ते कथितं विप्र कृष्णांशचरितं शुभम् ॥ सुखखानेर्विवाहं
च श्रुत्वानंदमवाप्नुयात् ॥५३॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये विंशोऽध्यायः ॥२०॥
॥ ॥ ऋषिरुवाच ॥ ॥ गृहं गत्वा च ते वीराः किं चक्रुश्चरितं शुभम् ॥ तत्त्वं कथय विप्रेन्द्र सर्वज्ञोऽसि मतो हि नः॥ १ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥
गृहमागत्य ते सर्वे परितो भूपतेः सभाम् ॥ गत्वा वार्तां तथा चक्रुर्यथा जातो महारणः ॥ २ ॥ श्रुत्वा परिमलो भूपो वाजिवृंदं क्षयं गतम् ॥
आहूय स च कृष्णांशं वचनं प्राह नम्रधीः ॥ ३ ॥ सिंधुदेशे च गंतव्यं त्वया च बलशालिना ॥ पञ्चलक्षान्हयान्कृत्वा पुनरागच्छ वै गृहम् ॥४॥
इति श्रुत्वा तु कृष्णांशो देवसिंहेन संयुतः ॥ स्वर्णभारसहस्रोष्ट्रान्गृहीत्वा तरसा ययौ ॥ ५ ॥ शूरैश्च दशसाहस्रैस्सार्द्धं तत्र समागतः ॥ मयूरन
गरी यत्र चतुर्वर्णसमन्विता ॥ ६ ॥ प्रातःकाले तु संप्राप्ते मालाकारस्य वै सुता॥ पुष्पानाम समासन्ना चारंभे कुसुमार्थिनी ॥ ७ ॥ कृष्णांशस्तु
तदा पूजां कृत्वा देवमयो मुदा ॥ जगाम विपिनं रम्यं वसंते पुष्पनालिके ॥ ८ ॥ बह्वाश्चर्ययुतं पुष्प मत्तभ्रमरनादितम् ॥ दृष्ट्वा मुमोह कृष्णांश
स्तदर्थे स्वयमुद्यतः ॥ ९ ॥ एतस्मिन्नंतरे पुष्पा पुष्पार्थे समुपागता ॥ ददर्श देवसदृशं षोडशाब्दमयं नरम् ॥ प्रसन्नवदनं शान्तमिंद्रनीलमणिद्यु
तिम् ॥१०॥ कृष्णांशस्तु शुभां नारीं दृष्ट्वाश्चर्यमुपागतः ॥ पप्रच्छ वचसा तां वै कस्येयं सुरसुंदरी ॥ स्वर्गलोकादिहायाता यदि वा पन्नगी स्वयम्
॥ ११ ॥ इति श्रुत्वा च सा प्राह मालाकारस्य वै सुता ॥ अहं शूद्री महाबाहो पुष्पार्थे समुपागता ॥ १२ ॥ पुष्पेणानेन भूपाल तुलिता भूपतेः
सुता ॥ नाम्ना पुष्पवती देवी राधेव सगुणावली ॥ १३ ॥ देवैश्च प्रार्थिता बाला रूपयौवनशालिनी ॥ मकरंदभयाद्देवास्तस्या योग्या न वै बलात्
॥ १४ ॥ शृणु तत्कारणं भूप मकरंदो यथा भवेत् ॥ मयूरध्वजभूपेन संप्राप्तो गुहतो वरः ॥ १५ ॥ अजेयोऽन्यैश्च कृष्णांशादृते त्वं जगतीतले ॥
तन्मित्रं पृथिवीराजो राजराजः शिवप्रियः ॥ १६ ॥ स राज्यं कारयामास धर्ममेधं हरिप्रियम् ॥ तदा प्रसन्नो भगवान्यज्ञेशो यज्ञमूर्तिमान् ॥१७॥
मिथुनं जनयामास पावकात्सुंदराननम् ॥ मकरंदः सुतो ज्ञेयः कन्या पुष्पवती मता ॥ १८ ॥ पञ्चमाब्दवया भूत्वा मकरंदो महाबलः ॥ तुष्टाव
तपसा धर्मं वेदधर्मपरायणः ॥ १९ ॥ द्वादशाब्दवयः प्राप्ते मकरंदे नृपप्रिये ॥ प्रसन्नो भगवान्धर्मो ददौ तस्मै महाहयम् ॥ २० ॥ शिलामयं महा

१ स्वगमीप इत्यर्थः ।

वेगं शत्रुसेनाक्षयंकरम् ॥ तमश्वं स्वयमारुह्य सर्वपूज्यो ह्यभूत्सुखी ॥२१॥ तस्येदं सुंदरं दिव्यं विपिनं सुरपूजितम् ॥ भवानर्हति वै श्रेष्ठः पुष्पवत्याः कलेवरम् ॥ २२ ॥ इति श्रुत्वा तु वचनं कृष्णांशः स्मरपीडितः ॥ ददौ बहुधनं तस्यै मालिन्या गेहमागतः ॥ २३ ॥ देवसिंहस्तु कालज्ञो ज्ञात्वा मोहत्वमागतम् ॥ कृष्णांशं बोधयामास पद्यैः सांख्यसमुद्भवैः ॥२४॥ कृष्णांशस्तु ततस्सार्द्धं देवसिंहेन तन्मयः ॥ सिंधुदेशं समागत्य क्रीत्वा सर्वहयांस्तदा ॥ २५ ॥ मासान्ते गृहमागत्य राज्ञे सर्वान्न्यवेदयत् ॥ पुष्पवत्याः शुभं रूपं ध्यात्वा पुष्पेरितं बली ॥ कृष्णांशो मोहमागत्य तुष्टाव जगदंबिकाम् ॥२६॥ कृष्णांश उवाच ॥ देवमाये महामाये नित्यशुद्धस्वरूपिणि ॥ पाहि मां कामदेवार्तं पुष्पवत्यै प्रबोधय ॥२७॥ मधुकैटभसंमोहे महिषासुरघातिनि ॥ पाहि मां कामदेवार्तं पुष्पवत्य प्रबोधय ॥ २८ ॥ धूम्रलोचनसंदाहे चंडमुंडविनाशिनि ॥ पाहि मां कामदेवार्त्तं पुष्पवत्यै प्रबोधय ॥ २९ ॥ रक्तबीजासृक्पीते सर्वदैत्यभयंकरे ॥ पाहि मां कामदेवार्त्तं पुष्पवत्यै प्रबोधय ॥ ३० ॥ निशुंभदैत्यसंहारे शुंभदैत्यविनाशिनि ॥ पाहि मां कामदेवार्त्तं पुष्पवत्यै प्रबोधय ॥ ३१ ॥ इति स्तुत्वा च सुष्वाप स वीरः परमासने ॥ तदा तु शारदा देवी तस्याः स्वप्नप्रदर्शनम् ॥ चकार प्रत्यहं देवी वरदाभयकारिणी ॥ ३२ ॥ एवं गते चतुर्मासे जलवृष्टिकरे मुने ॥ त्रिविंशाब्दवयश्चासीत्कृष्णांशस्य यशस्करम् ॥ ३३ ॥ कार्तिके कृष्णपक्षे तु गतोऽसौ देवसंयुतः ॥ मयूरनगरे रम्ये मकरंदेन रक्षिते ॥ ३४ ॥ पुष्पागृहमुपागम्य तत्र वासमचीकरत् ॥ ३५ ॥ एकदा सुंदरं हार कृष्णांशेनैव गुंठितम् ॥ मणिमुक्तायुतं रम्यं नानापुष्पसमन्वितम् ॥ गृहीत्वा प्रययौ पुष्पा पुष्पवत्याश्रमदिरे ॥ ३६ ॥ सा तु ग्रैवेययकं दृष्ट्वा त्वष्ट्रेव रचितं प्रियम् ॥ हृदि कृत्वा मुमोहाशु कामिनी रतिरूपिणि ॥ ३७ ॥ अये सखि महामाये सत्यं कथय मेऽग्रतः ॥ ग्रैवेयकमिदं रम्यं कुतः प्राप्तं मम प्रियम् ॥ ३८ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्या मकरंदभयातुरा ॥ पुष्पा पुष्पांजलिं कृत्वा वचनं प्राह तां प्रति ॥ ३९ ॥ जीवदानं च मे देहि तर्हि ते कथयाम्यहम् ॥ तथेत्युक्तवतीं कन्यां साह मे भगिनी शुभे ॥ ४० ॥ कृष्णा नाम महारम्या सर्वलोकविमोहिनी ॥ महावत्यां गृहं तस्या मद्गृहे सा समागता ॥ तया विरचितं सुभ्रू्ग्रैवेयकमनुत्तमम् ॥ ४१ ॥ इति श्रुत्वा तु वचनं देवी पुष्पवती स्वयम् ॥ उवाच मालिनीं वाक्यं शीघ्रं दर्शय तां मम ॥ ४२ ॥ मकरंदभयाद्देवास्तथान्ये पुरुषा भुवि ॥ मत्समीपे गतिर्नास्ति तेषां सत्यं ब्रवीम्यहम् ॥ ४३ ॥ इति श्रुत्वा वचो घोरं पुष्पा तु भयकातरा ॥ नोवाच वचनं किंचित्पृच्छयमाना पुनः पुनः ॥ ४४ ॥ तदा पुष्पवती

१ ग्रैवेयकी ।

प्राह किं ते भयमुपागतम् ॥ साह मे भगिनी रम्या यदि त्वद्गेहमागता ॥ ४५ ॥ मोहितः पुरुषः कश्चिद्बलात्तां हि भजिष्यति ॥ तर्हि मे मरणं ज्ञेयं कुलधर्मपरायणे ॥ ४६ ॥ इति श्रुत्वा पुष्पवती पुनः प्रोवाच धर्मिणी ॥ मयूरध्वज एवापि मत्पिता नीतितत्परः ॥ अयोग्यं ये करिष्यंति ते यास्यंति यमालयम् ॥ ४७ ॥ अतस्त्वं शीघ्रमादाय तद्दोलां च मदंतिके ॥ दर्शयित्वा च तां रम्यां पुनर्गच्छ गृहं स्वकम् ॥ ४८ ॥ तथेति मत्वा सा शूद्री गृहमागत्य भामिनी ॥ कृष्णांशं वर्णयामास यथा प्रोक्तं तया मुने ॥ ४९ ॥ इति श्रुत्वा वचो रम्यं कृष्णांशो बलवत्तरः ॥ नासावेधं स्वयं कृत्वा पुनर्नारीमयं वपुः ॥ जगाम पुष्पया सार्द्धं दोलामारुह्य वीर्यवान् ॥ ५० ॥ तदा पुष्पवती देवी दृष्ट्वा कृष्णां मनोरमाम् ॥ उवाच वचनं पुष्पां शृणु मे वचनं सखि ॥ ५१ ॥ यादृशीयं शुभा नारी तादृशः पुरुषो मया ॥ स्वप्नांते प्रत्यहं दृष्टो रममाणो मया सह ॥ ५२ ॥ कृष्णांशश्च स तामाह देशराजसुतो वरः ॥ उदयो नाम विख्यातस्तस्याहं ललिता सखी ॥ ५३ ॥ प्रत्यहं रचितं हारमथ पूजनहेतवे ॥ स वीरस्तु गृहीत्वा तं देवीं पूज्य न्यवेदयत् ॥ ५४ ॥ एकदा प्रस्थितं वीरं पुष्पमध्ये शनैःशनैः ॥ उदासीनं च तं दृष्ट्वा प्रोवाचाहं समागता ॥ ५५ ॥ मोहोऽयं ते कुतः प्राप्तः स त्वं कथय मा चिरम् ॥ इत्युक्तः स तु मामाह स्वप्नांते प्रत्यहं सखि ॥ ५६ ॥ मया दृष्टा शुभा नारी रूपयौवनशालिनी ॥ तद्वियोगेन दुःखार्तं मुखं म्लानत्वमागतम् ॥ ५७ ॥ इति श्रुत्वा पुष्पवती तामाह रुचिराननाम् ॥ विवाहो मे यदा तेन सार्द्धं रम्यो भविष्यति ॥ ॥ ५८ ॥ तदा त्वां तर्पयिष्यामि बहुद्रव्यैः शुभानने ॥ अतस्त्वं गच्छ तत्पार्श्वं शीघ्रं तस्मै निवेदय ॥ ५९ ॥ इति श्रुत्वा तु तद्वाचं पुष्पा प्रेमसमन्विता ॥ दोलामारोप्य तां कृष्णां स्वगेहं गंतुमुद्यता ॥ ६० ॥ दुर्गद्वारे तु प्राप्तायां तद्दोलायां च भार्गव ॥ मकरंदो महावीर्य्यो द्वादशाब्दवयाबली ॥ ६१ ॥ दोलासमीपमागत्य ददर्श रुचिराननाम् ॥ कृष्णामिन्दीवरश्यामां चारुनेत्रां मनोहराम् ॥ ६२ ॥ मुमोह बलवान्वीरो गोवर्द्धनकलांशकः ॥ प्रेम्णोवाच स चार्वंगि[1] शृणु मे वचनं प्रिये ॥ ६३ ॥ मद्गृहं शीघ्रमागच्छ पत्नी मम भवाधुना ॥ इति श्रुत्वा तु सा कृष्णा विहस्योवाच भूपतिम् ॥ ६४ ॥ कुलीनस्त्वं महावीर वह्निकुण्डात्समुद्भवः ॥ षोडशाब्दवयास्तूणी शनिभल्लसमन्वितः[2] ॥ ६५ ॥ त्वद्योग्या भूपतेः कन्या चंद्रसूर्य्यान्वयस्य वै ॥ अहं शूद्री हीनतमा कथं योग्या तवेह वै ॥ ६६ ॥ कन्याहं शूद्रजातेश्च ब्रह्मचर्य्यव्रते स्थिता ॥ इति श्रुत्वा तु वचनं मकरन्दो नृपात्मजः ॥ ६७ ॥ बलाद्गृहीत्वा तां नारीं पस्पर्श हृदये स्वयम् ॥ कृष्णांशस्तु तदा तस्मै दत्त्वा हृदयवेदनाम् ॥ मोहयित्वा नृपसुतं स

१ त्वयार्थः । २ शनिदत्तभल्लसमन्वित इत्यर्थः । अत एव—एकोननवतितमेऽध्याये 'शनिभल्लकर प्राही'—इत्युक्तं सङ्गच्छते ।

देवः स्वगृहं ययौ ॥ ६८ ॥ मकरन्दस्तु संबुद्धो मदनाग्निप्रपीडितः ॥ गेहमागत्य पुष्पायाः सर्वं तस्यै न्यवेदयत् ॥ ६९ ॥ तत्स्नेहकातरं भूपं मकरंदं महाबलम् ॥ पुष्पाह श्लक्ष्णया वाचा शृणु पार्थिवसत्तम ॥ ७० ॥ महावती पुरी रम्या तत्र कृष्णागृहं शुभम् ॥ त्वद्भयाच्च गता गेहं कृष्णांशस्य च सा सखी ॥ ७१ ॥ रोदनं कुर्वती गाढं तव निन्दनतत्परा ॥ ७२ ॥ आगमिष्यति वै वीरो बलैस्सार्द्धं महाबलः ॥ अतस्त्वं सर्वसैन्यानि सज्जीभूतानि वै कुरु ॥ ७३ ॥ जितो येन महावीरः पितृव्यो लहरस्तव ॥ विवाहं कारयामास तद्बन्धोः सुतया सह ॥ ७४ ॥ इति श्रुत्वा वचो घोरं मकरन्दो महीपतिः ॥ शतघ्नीः स्थापयामास दुर्गकूटेषु दारुणाः ॥ ७५ ॥ स्वसैन्यं च समाहूय त्रिलक्षं खड्गसंयुतम् ॥ तत्रैव स्थापयामास राष्ट्ररक्षार्थमुद्यतः ॥ ७६ ॥ कृष्णांशस्तु गृहं प्राप्य बलखानिमुवाच तत् ॥ श्रुत्वा स च महावीरो भ्रातृमित्रसमन्वितः ॥ पञ्चलक्षबलैस्सार्द्धं मयूरनगरं ययौ ॥ ७७ ॥ शतघ्न्यः पञ्चसाहस्रा गजा दश सहस्रकाः ॥ एकलक्षं हयाः सर्वे शेषा ज्ञेयाः पदातयः ॥ उषित्वा पक्षमात्रं तु मार्गे पांचालके तदा ॥ ७८ ॥ मकरंदस्तु तच्छ्रुत्वा शनिभल्लकरः स्थितः ॥ सेनामाज्ञापयामास जहि शत्रून्महाबलान् ॥ ७९ ॥ श्रुत्वा पदातयो लक्षं शतघ्नीवह्निमाददन् ॥ ते तु वै सप्तसाहस्राश्चक्रुः शत्रुबलक्षयम् ॥ ८० ॥ ग्रामस्य दक्षिणद्वारे हयारूढास्तदा ययुः ॥ भुशुंडीक्षेपणीशक्तिखड्गयुद्धविशारदाः ॥ ८१ ॥ एकलक्षं हयास्सर्वे मकरंदस्य भूपतेः ॥ तयोश्चासीन्महद्युद्धं तुमुलं हयसेनयोः ॥ ८२ ॥ तदा तु पश्चिमद्वारे गजा विंशत्सहस्रकाः ॥ तथा दशसहस्रैश्च शत्रुभिः सह संययुः ॥ ८३ ॥ उष्ट्ररक्षा महावीराश्चत्वारिंशत्सहस्रकाः ॥ बलखान्यादिभिः सार्द्धं युयुधुर्दिशिचोत्तरे ॥ ८४ ॥ अहोरात्रमभूद्युद्धं तुमुलं लोमहर्षणम् ॥ ततः पराजितास्सर्वे बलखानेर्महाबलाः ॥ ८५ ॥ त्यक्त्वा युद्धं तु ते सर्वे दुद्रुवुश्च दिशो दश ॥ कृष्णांशो बिंदुलारूढो बलखानिः कपोतगः ॥ ८६ ॥ मनोरथस्थितो देवश्चाह्लादस्तु गजस्थितः ॥ पूर्वादिक्रमतो द्वारि गतास्ते रणदुर्मदाः ॥ ८७ ॥ सत्सरुं खड्गमुत्सृज्य चक्रुः शत्रुमहावधम् ॥ पराजिताश्च ते शूरा मकरंदमुपाययुः ॥ ८८ ॥ वह्निपुत्रस्तुबलवान्वाजिनं च शिलामयम् ॥ शनिभल्लकरग्राही तमारुह्य रणं ययौ ॥ ८९ ॥ कृष्णांशाद्याश्च ते शूरा रुरुधुस्सर्वतोदिशम् ॥ तं च कंठे ददौ खड्गं बलखानिर्महाबलः ॥ ९० ॥ स्वभल्लं देवसिंहश्च तमंके च समाहनत् ॥ आह्लादो वक्षसि शरं कृष्णांशः खड्गमुत्तमम् ॥ ९१ ॥ शिलावाजिप्रभावेण कश्मलं न जगाम ह ॥ स दृष्ट्वा निष्फलान्वीराञ्जगर्ज भैरवं ध्वनिम् ॥ ९२ ॥ शनिभल्लेन

१ इकारलोपश्छान्दसः । २ अनुदात्तेल्लक्षणस्यानित्यत्वाच्छान्दसत्वाद्वा परस्मैपदम् ।

ते सर्वे बभूवुर्मूर्छिता रणे ॥ तेऽश्वाः शिलाश्ववेगेन मूर्छिताश्चाभवन्क्षणात् ॥ ९३ ॥ मकरंदस्तु बलवान्बद्ध्वा तान्युद्धदुर्मदान् ॥ प्रसन्नात्मा ययौ
गेहं स्वपित्रे तान्यवेदयत् ॥ ९४ ॥ दृष्ट्वा पराजितान्वीरान्रूपणो भयकातरः ॥ महावतीं पुरीं प्राप्य भूपतिं समवर्णयत् ॥ ९५ ॥ ब्रह्मानंदस्तु
तच्छ्रुत्वा लक्षसैन्यसमन्वितः ॥ इंदुलेन सहायेन मयूरनगरं ययौ ॥ ९६ ॥ लिखित्वा निर्मलं पत्रं तद्राज्ञे त्वरितो ददौ ॥ भूमिराजसुताकांतं
विद्धि मां मनुजर्षभ ॥ ९७ ॥ कृष्णांशाय सुतां देहि नाम्ना पुष्पवतीं शुभाम् ॥ नो चेन्मत्कठिनैर्बाणैः क्षयं यास्यंति सैनिकाः ॥ ९८ ॥ निश
म्येति नृपश्रेष्ठो मयूरध्वज एव सः ॥ मकरंदेन सहितो द्विलक्षबलसंयुतः ॥ अहोरात्रं कृतं युद्धं तेन सार्द्धं भयप्रदम् ॥ ९९ ॥ ब्रह्मानंदस्तु बलवा
न्बाणयुद्धमचीकरत् ॥ मकरंदस्य भल्लेन मूर्छितः सोऽपतद्भुवि ॥ १०० ॥ तदा स्वर्णवतीपुत्रो जयन्तः शक्रसंभवः ॥ स्वविद्यां दर्शयामास मकरं
दाय धीमते ॥ १०१ ॥ वैष्णवास्त्रप्रभावेन शिलाश्वो भस्म चाभवत् ॥ ब्रह्मास्त्रेण भृगुश्रेष्ठ शनिभल्लोऽपतद्भुवि ॥१०२॥ नागपाशेन तं बद्ध्वा मक
रंदं महाबलम् ॥ विवाहं कारयामास कृष्णांशस्य महात्मनः ॥१०३॥ सेनामुज्जीवयामास स्वकीयामिंदुलो बली ॥ मंगलं कारयामास मकरंदो
गृहेगृहे ॥ ददौ कन्यां विधानेन बहुद्रव्यसमन्विताम् ॥१०४॥ मयूरध्वजभूपालो महास्नेहमचीकरत्॥नृपाज्ञां ते पुरस्कृत्य ययुः सार्द्धं महावतीम् ॥
॥१०५॥इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये कृष्णांशविवाहोनामैकविंशोऽध्यायः॥२१॥
सूत उवाच ॥ महावत्यां तु संप्राप्ते कृष्णांशे बलवत्तरे ॥ मंगलं कृतवान्राजा तदा परिमलो बली ॥ १ ॥ पुष्पवत्या तया सार्द्धं गीतनृत्यविशा
रदः ॥ कृष्णांशः प्रत्यहं गेहे मुमोह सखिभिः सह ॥ २ ॥ हेमंतशिशिरे वीरो रहः क्रीडां करोति वै ॥ यथा शक्रोऽप्सरोभिश्च तथैव ह्युदयो
बली ॥ ३ ॥ ग्राम्यधर्मं न कृतवान्सर्वस्पर्शविशारदः ॥ एकदा नृत्यक्रीडायां देवी पुष्पवती स्वयम् ॥ ४ ॥ कृष्णांशं वचनं प्राह पूर्वजन्मनि
को भवान् ॥ इति श्रुत्वोदयो वीरो विहस्योवाच वै वचः ॥ ५ ॥ नृपो हं चंद्रदासश्च पूर्वजन्मनि हे प्रिये ॥ बाल्यात्प्रभृति मे दुःखं प्राप्तं दैववि
निर्मितम्॥६॥शालग्रामशिलापूजा प्रत्यहं वै मया कृता ॥ तेन पुण्यप्रभावेन सार्वभौमो बभूव ह ॥७॥ मृतेऽहनि तु संप्राप्ते शालग्रामे मनो दधौ ॥
सायुज्यं मे हरेश्चासीत्स्वयं ब्रह्मप्रसादतः॥८॥कलिना प्रार्थितो विष्णुः कालात्मा परमेश्वरः ॥ स्वदेहान्मां तु निष्कास्य भूमौ जनिमचीकरत् ॥९॥
यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति वै प्रिये॥युगधर्मस्य मर्यादास्थापनाय भवाम्यहम्॥१०॥सत्ये तु मानसी पूजा देवानां तृप्तिहेतवे ॥ त्रेतायां वह्नि

१ मयूरध्वजेनेति शेषः ।

पूजा च यज्ञदानादिका क्रिया ॥११॥द्वापरे मूर्तिपूजा च देवानां वै प्रियंकरी ॥ कलौ तु दारुणे प्राप्ते ब्रह्मपूजनमुत्तमम्॥१२॥अहं हंसः सत्ययुगे त्रेतायां यज्ञपूरुषः ॥ हिरण्यगर्भश्च प्रिये द्वापरेऽहं सुखप्रदः ॥ शालग्रामः कलौ प्राप्ते देवानां तृप्तये ह्यहम् ॥ १३ ॥ मुनयो देवतास्सर्वास्तथा पितृगणाः प्रिये ॥ सर्वे ते तृप्तिमायांति शालग्रामस्य पूजनात् ॥ १४ ॥ द्विजातिभिस्त्रिवर्णैश्च पूजनं चंदनादिकैः ॥ शूद्रैश्च स्नानमात्रेण भक्ति भावेन पूजनम् ॥१५॥ म्लेच्छैश्च दर्शनं पुण्यं विनयाद्भक्तिभावतः ॥ शालग्रामः स्वयं ब्रह्म सच्चिदानंदविग्रहः ॥ तस्य दर्शनमात्रेण क्षयं यास्यंति वै मलाः ॥१६॥ इति ते कथितं देवि युगमर्यादमुत्तमम् ॥ पुरा त्वं कस्य तनया सत्यं कथय मेऽचिरम्॥१७॥पुष्पवत्युवाच ॥ पूर्वजन्मनि वेश्याहं चंद्रकांतिरिति श्रुता ॥ गाननृत्यादिकं वाद्यं देवस्याग्रे मया कृतम् ॥ १८ ॥ तेन पुण्यप्रभावेण स्वर्गलोकमुपागता ॥ देवैश्च प्रार्थिता तत्र रूप यौवनशालिनी ॥ १९ ॥ ब्रह्मचर्यं न तत्याज स्वर्गलोकेऽपि वै ह्यहम् ॥ तेन पुण्यप्रभावेण ह्योषा बाणसुताऽभवम् ॥ अनिरुद्धः स्वयं ब्रह्म मम पाणिं गृहीतवान् ॥ २० ॥ कलिना प्रार्थितो देवो मम स्वामी स्वहेतवे ॥ अर्चावतारमासाद्य मार्कंडेयस्थलं गतः ॥ २१ ॥ स्वप्रसादस्य महिमा दर्शितस्तेन तत्र वै ॥ अत्रैव स्थितिमर्यादो दारुरूपस्य मे पतेः[2] ॥ २२ ॥ अहं तस्याज्ञया स्वामिञ्जम्बुकस्य सुताभवम् ॥ दिव्यरूपसमायुक्ता नाम्नाहं विजयैषिणी ॥ २३ ॥ कृतं ममैव मरणं त्वद्भ्रात्रा बलखानिना ॥ मकरंदस्य भगिनी भूत्वा त्वां पतिमागता ॥२४॥ तेन दोषेण त्वद्भ्राता यातनां तीव्रम्[3]आगतः ॥ राज्ञ इन्नगठस्यैव गेहे गजपतेः स्वयम् ॥ इत्युक्त्वा मौनमास्थाय रेमे पत्या समं मुदा ॥ २५ ॥ होलिकासमये प्राप्ते मलना स्नेहदुःखिता ॥ सुतां चंद्रावलीं रम्यां स्वप्नांते सा ददर्श ह ॥ रुरोद निशि दुःखेन स्वसुतास्नेहकातरा ॥ २६ ॥ तदोदयो महावीरो ज्ञात्वा रोदन कारणम् ॥ शूरैश्च दशसाहस्रैस्सार्द्धं बहुधनैर्युतः ॥ एकाकी प्रययौ वीरो यत्र चंद्रावलीगृहम् ॥ २७ ॥ महीपतिस्तु तच्छत्रुर्ज्ञात्वा कारणमुत्तमम् ॥ पश्चाज्जगाम कार्यार्थी स तु दुर्योधनांशकः ॥ बलीठाठमिति ख्यातं ग्रामं यादवपालितम् ॥ २८ ॥ वीरसेनो नृपस्तत्र त्रिलक्षबलसंयुतः ॥ अष्टौ सुताश्च तस्यासन्रूपयौवनशालिनः ॥ २९ ॥ कामसेनः प्रसेनश्च महासेनस्तथैव च ॥ सुखसेनो रूपसेनो विष्वक्सेनो मधुव्रतः ॥ मधुपश्च क्रमाज्जाता यादवांशाश्च यादवाः ॥ ३० ॥ तत्र गत्वा च कृष्णांशस्सभार्यो नरकेसरी ॥ दंडवत्प्रणतो भूत्वा वीरसेनं महीपतिम् ॥ ३१ ॥ मल नालिखितं पत्रं दत्त्वा राज्ञे महामनाः ॥ दशभारं सुवर्णस्य पुनर्वासमचीकरत् ॥ ३२ ॥ व्यंजनानि विचित्राणि भुक्त्वा यादवसंयुतः ॥ चंद्रा

१ नपुंसकत्वमार्षम् । २ पत्युः । ३ क्रियाविशेषणम् ।

वलीं समागत्य कुशलं च न्यवेदयत् ॥ ३३ ॥ प्रेमोत्सुका च भगिनी कृष्णांशं प्राह दुःखिता॥ भवान्द्व्यब्दवया वीर तदाहं च विवाहिता ॥३४॥
त्रिंशदब्दस्ततो जातो विस्मृता पितृमातृभिः ॥ समर्थेन त्वया वीर संस्मृता भगिनी स्वयम् ॥ ३५ ॥ अद्य मे सफलं जन्म जीवितं सफलं च मे
बंधुदर्शनमात्रेण सर्वं च सफलं मम ॥ ३६ ॥ प्रसन्नात्मोदयस्तत्र भगिनीं प्राह नम्रधीः ॥ जम्बुकेन गृहं सर्वं लुण्ठितं बलशालिना ॥ ३७ ॥
तस्य दुःखेन भूपालो भयभीतो दिनेदिने ॥ महाकष्टेन विजयो जम्बुकाच्चाभयोऽभवत् ॥ ३८ ॥ महीराजस्तु बलवान्रुरोध नगरीं मम ॥ मया
विवाहितो भ्राता ब्रह्मा तत्सुतया सह ॥ ३९ ॥ पुनश्च सिंहलद्वीपे जयंतार्थे वयं गताः ॥ एवं विधानि दुःखानि बहूनि ह्यभवन्पितुः ॥ ४० ॥
अतस्त्वां प्रति सुप्रीता वयं भगिनिकिंकराः ॥ मृदुवाक्यमिति श्रुत्वा तदा चंद्रावली मुदा ॥ ४१ ॥ गेहं निवासयामास स्वकीयं प्रेमविह्वला ॥
एतस्मिन्नन्तरे धूर्तो महीपतिरुपाययौ ॥ ४२ ॥ सभायां वीरसेनस्य राज्ञा तेनैव सत्कृतः ॥ वार्तांतरं समासाद्य तमुवाच महीपतिः ॥ ४३ ॥
निष्कासिताश्च ते सर्वे राज्ञाह्लादादयः खलाः ॥ चौरितो नृपतेः कोशो हीनजात्यैर्महाबलैः ॥४४॥ तदा तु कुंठिताः सर्वे शिरीषाख्यपुरेऽवसन् ॥
छिद्रदर्शी तु कृष्णांशो गेहं तव समागतः ॥ ४५ ॥ चंद्रावल्याश्च वै दोलां गृहीत्वा स गमिष्यति ॥ सत्यं ब्रवीमि भूपाल नान्यथा वचनं मम ॥
॥ ४६ ॥ इति श्रुत्वा वीरसेनो ज्ञात्वा तत्सत्यकारणम् ॥ कामसेनं समाहूय चंद्रावल्याः पतिं सुतम् ॥४७॥ वचनं प्राह भोः पुत्र बंधनं कुरु तस्य
वै ॥ इति श्रुत्वा कामसेनो विषमादाय दारुणम् ॥ ४८ ॥ भोजनाय ददौ तस्यै ज्ञात्वा चन्द्रावली तदा ॥ भ्रातुरंतिकमासाद्य पात्रमादाय सा
ययौ ॥ ४९ ॥ कामसेनश्च कुपितो गृहीत्वा दंडवेतसम् ॥ स्वप्रियां ताडयामास स दृष्ट्वा तं तदाकुपत् ॥ ५० ॥ गृहीत्वा भुजयोस्तं वै बंधनाय
समुद्यतः ॥ बंधनत्वं गते पुत्रे वीरसेनो महाबलः ॥ ५१ ॥ पुत्रानाज्ञापयामास तस्य बंधनहेतवे ॥ एतस्मिन्नंतरे वीरो दोलामादाय सत्वरम् ॥
॥ ५२ ॥ सेनामध्ये समागम्य महद्युद्धमचीकरत् ॥ एकतो दशसाहस्रास्त्रिलक्षास्तु तथैकतः ॥ अहोरात्रमभूद्युद्धं दारुणं रोमहर्षणम् ॥ ५३ ॥
हता लक्षं महाशूरा उदयेन महाबलाः ॥ शेषाः प्रदुद्रुवुस्सर्वे यादवा भयकातराः ॥ ५४ ॥ दृष्ट्वा पराजितं सैन्यं सप्त पुत्रा महाबलाः ॥ स्वान्ग
जांश्च समारुह्य कृष्णांशं रुरुधू रुषा ॥ ५५ ॥ स वीरो बिंदुलारूढो भूमौ कृत्वा गजासनान् ॥ तेषामस्त्राणि संच्छिद्य बबन्धाति बलदर्पितः॥५६॥ ॥३०६॥
इति श्रुत्वा वीरसेनः सूर्यभक्तिपरायणः ॥ सौरमस्त्रं समादाय तस्य सैन्यमदाहयत् ॥ तेनास्त्रेणैव कृष्णांशः सहयो मूर्च्छितो भुवि ॥ ५७ ॥
वीरसेनस्तु तं बद्ध्वा मोचयित्वा सुतान्वधूम् ॥ स्वगेहमागतस्तूर्णं नानावाद्यान्यवादयत् ॥ ५८ ॥ हतशेषास्तदा वीराः कृष्णांशस्य यशुर्दिशः ॥

हेतुं परिमलस्याग्रे सर्वमूचुस्तदादितः ॥ ५९ ॥ महीपतिं महाधूर्तं मत्वा राजाब्रवीदिदम् ॥ गच्छ त्वं मलनापुत्र लक्षसैन्यसमन्वितः ॥ ६० ॥
बद्ध्वा स्वभगिनीकांतं स्वबंधुं मोचयाशु वै ॥ इति श्रुत्वा च स सुतो लक्षसेनासमन्वितः ॥६१॥ शीघ्रं गत्वा च नगरीं रुरोध बलवान्रुषा ॥ युद्धी
भूते बले तस्मिन्वीरसेनो नृपोत्तमः ॥ सौरमस्त्रमुपादाय दाहनार्थं समुद्यतः ॥ ६२ ॥ सज्जीभूते तदस्त्रे तु ब्रह्मानंदो महाबलः ॥ ब्रह्मास्त्रेणैव स शरं
वारयामास वै रुषा ॥ ६३ ॥ दृष्ट्वा भयान्वितो भूपस्तमेव शरणं ययौ ॥ ब्रह्मानंदस्तु तं भूपं वचनं प्राह निर्भयः ॥ ६४ ॥ धूर्तवाक्येन हे भूप
मद्बंधुर्बाधितस्त्वया ॥ अवध्या च सदा नारी त्वत्सुतस्तामताडयत् ॥ अतस्त्वं भगिनीयुक्तं स्वसुतं देहि मे नृप ॥ ६५॥ इति श्रुत्वा च नृपतिर्व
चनं प्राह नम्रधीः ॥ मत्सुता च गृहे नास्ति कामसेनं गृहाण भोः ॥ ६६ ॥ इत्युक्त्वा वीरसेनश्च सुतं चंद्रावलीं तथा ॥ दत्त्वा तस्मै प्रसन्नात्मा
तत्प्रस्थानमकारयत् ॥ ६७ ॥ ब्रह्मानन्दोऽपि बलवान्कृष्णांशेन समन्वितः ॥ सेनयाशीतिसाहस्र्या ययौ सार्द्धं महावतीम् ॥ ६८ ॥ मलना
स्वसुतं दृष्ट्वा प्रेमविह्वलकंपिता ॥ स्नापयित्वाश्रुधाराभिर्द्विजातिभ्यो ददौ धनम् ॥ ६९ ॥ इति ते कथितं विप्र कृष्णांशचरितं शुभम् ॥ शृण्वतां
कलिपापघ्नं कथयिष्यामि वै पुनः ॥ ७० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये द्वावि
शोऽध्यायः ॥ २२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ चतुर्विंशाब्दकं प्राप्ते कृष्णांशे बलशालिनि ॥ इषशुक्लदशम्यां च कृतो राज्ञा महो
त्सवः ॥ १ ॥ भोजयित्वा द्विजश्रेष्ठान्दत्त्वा तेभ्यो हि दक्षिणाः ॥ स्वभृत्येभ्यस्तथा वित्तं यथायोग्यं क्रमाद्ददौ ॥ २ ॥ कार्तिक्यां शुभयुक्तायां
कृष्णांशो बलसंयुतः ॥ इन्दुलेन च संयुक्तो देवसिंहेन संयुतः ॥ ३ ॥ अयुतैः स्वर्णद्रव्यैश्च शूरैर्दशसहस्रकैः ॥ ययौ बर्हिष्मतीस्थाने नानाभूपस
मन्विते ॥ ४ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र चित्ररेखा समागता ॥ वृता सप्तालिभिर्देवी चित्रगुप्तप्रपूजिनी ॥ ५ ॥ गंगामध्ये महारम्यं यानं मायामयं
तया ॥ कृतं कौतूहलयुतं बहुसंपत्समन्वितम् ॥ ६ ॥ आगतास्तत्र राजानो नाना तद्दर्शनोत्सुकाः ॥ तदोदयो देवयुतो जयंतेन समन्वितः ॥
शतशूरैश्च सहितो दर्शनार्थमुपाययौ ॥ ७ ॥ चित्ररेखा महारम्या वाह्लीकनृपतेः सुता ॥ ददर्श सुंदरं कान्तमिंदुलं शशिवन्मुखम् ॥ येन स्वप्नां
तरे रम्यं सार्द्धं भुक्तं तया सुखम् ॥ ८ ॥ तमाह्लादसुतं ज्ञात्वा साभिनंदनदेहजा ॥ कृत्वा मोहमयं जालं शुकभूतं तदेंदुलम् ॥ ९ ॥ हृत्वा स्वयंवरे
रम्ये परमानन्दमाययौ ॥ पुनराहृत्य तां मायां स्वगेहाय ययौ मुदा ॥ १० ॥ कृष्णांशस्तु तदा बुद्ध्वा न ददर्श स्वकं शिशुम् ॥ देवसिंहं बोधयित्वा
पप्रच्छ क्व गतः शिशुः ॥ ११ ॥ कालज्ञो देवसिंहोऽपि मोहितश्चित्रमायया ॥ न ज्ञातस्तेन वै बालः क्व गतः केन वा हृतः ॥ १२ ॥ विस्मितं

देवसिंहं च दृष्ट्वा कृष्णांशको बली ॥ रुरोदोच्चैस्तदा गाढं चित्रमायाविमोहितः ॥ १३ ॥ श्रुत्वा तु रोदनं तस्य खलस्तत्र महीपतिः ॥ ययौ शीघ्रं प्रसन्नात्मा यत्राह्लादः स्वयं स्थितः ॥ रुदित्वा तत्र वै गाढं वचनं प्राह नम्रधीः ॥ १४ ॥ उदयो नाम ते भ्राता मोहयित्वा मदेन तौ ॥ देवमिन्दुलमेवासौ हत्वा धारास्वरोपयत् ॥ १५ ॥ प्रत्यक्षं च मया दृष्टं तेन वीरेण वै कृतम् ॥ शतं स्वर्णं च मे दत्त्वा विनयेनावरोधितः ॥ १६ ॥ देवसिंहस्ततो बुद्ध्या न ज्ञातं तेन यत्कृतम् ॥ इति श्रुत्वा तु वचनं निश्चयं नाधिगच्छति ॥ १७ ॥ एतस्मिन्नंतरे प्राप्तौ तौ वीरौ रोदने रतौ ॥ तद्वियोगेन कृष्णांशः स्वदेहं त्यक्तुमुद्यतः ॥ १८ ॥ आह्लादो निश्चयं ज्ञात्वा भाषितं च महीपतेः ॥ कृष्णांशं ताडयामास वेतसैश्चर्मकर्तनैः॥१९॥ तस्य माता तथा पत्नी भगिनी प्रेमदुःखिताः ॥ आह्लादं बोधयामासुर्धूर्तमायाविमोहितम् ॥ न बोधितस्तदा वीरश्चित्रमायाविमोहितः ॥ २० ॥ तदा पुष्पवती देवी स्वपतिं भ्रातृपीडितम् ॥ दृष्ट्वा तत्र गता शीघ्रं पतिदुःखेन दुःखिता ॥२१॥ विनापराधं कृष्णांशो महानिंदामवाप्तवान् ॥ तदा वेदविदो विप्रा आह्लादं प्राहुरूर्जितम् ॥ २२ ॥ वधस्त्यागः समो ज्ञेयो योग्यं बुद्ध्या विचारय ॥ इत्युक्तः स तुरीयात्मा पुत्रशोकेन दुःखितः ॥ ॥ २३ ॥ चांडालांश्च समाहूय बद्ध्वा तं पुत्रघातिनम् ॥ दत्त्वा तेभ्यः सपत्नीकं वधं कुरुत मा चिरम् ॥ २४ ॥ अस्य नेत्रे समुत्पाद्य मां दर्शयत संयुताः ॥ इति श्रुत्वा गतास्ते वै गहनं व्याघ्रसेवितम् ॥ २५ ॥ देवसिंहस्ततो गत्वा दत्त्वा तेभ्यो महद्धनम् ॥ संप्राप्य दंपती वीरश्चांडालेभ्यो वनं ययौ ॥ २६ ॥ बलखानेस्तु या पत्नी गजमुक्ता पतिव्रता ॥ दंपती पालयामास गुह्यगेहे मुदा युता ॥ २७ ॥ चांडालास्ते तु संगत्य मृगनेत्रे च तं[3] ददुः ॥ देवसिंहस्तदागत्य क्रोधात्मा च तमब्रवीत् ॥ धिक्त्वां पापं दुराचारं त्वया मे हिंसितः सखा ॥ २८ ॥ जीवितस्त्वत्सुतो भूमौ तदन्वेषणहेतवे ॥ यास्यामि विविधान्राष्ट्रान्सत्यंसत्यं ब्रवीम्यहम् ॥ इत्युक्त्वा प्रययौ वीरः शिरीषाख्यपुरं शुभम् ॥ २९ ॥ गजमुक्तामनुज्ञाप्य दंपती प्राप्य निर्भयः ॥ मयूरनगरं रम्यं निशि घोरं समाययौ ॥ ३० ॥ मकरंदस्तु बलवा ज्ञात्वा तत्सर्वकारणम् ॥ स्वसुः पतिं च भगिनीं स्वांते प्रेम्णा न्यवासयत् ॥ ३१ ॥ धर्ममाराधयामास यज्ञैर्नानाविधैः स्तवैः ॥ प्रसन्नो धर्मराजश्च मकरन्दमुवाच ह ॥ ३२ ॥ अभिनंदनभूपस्य सुता चित्रप्रपूजिनी ॥ नाद्यात्मजा केसरिणी तत्सखी दंभकोविदा ॥ ३३ ॥ केसरिण्या गुरुर्ज्ञेयः कुतुको योगरूपधृक् ॥ तेन प्रसारिता माया शतयोजनमन्तरा ॥ ३४ ॥ शत्रुभिर्दुर्गमा भूमिः शत्रुपाषाणकारिणी ॥

१ मादकद्रव्येणेत्यर्थः । २ अहमिति शेषः । ३ तस्मा इत्यर्थः ।

चित्रगुप्तप्रभावेण निर्भयो भूपतिः स्वयम् ॥ ३५ ॥ चित्ररेखा भूपसुता जयंतस्तु तया हृतः ॥ नररूपधरो रात्रौ शुकरूपधरो दिने ॥ इन्दुलश्च स्थितो दुःखी चित्रमायाविमोहितः ॥ ३६ ॥ कृष्णांशश्च भवान्देवः सहितः सूर्यवर्मणा ॥ मया दत्तानि यंत्राणि गृहीत्वा ते मुदा युताः ॥ चित्ररेखां समागत्य नृत्यादींस्तैः समं कुरु ॥ ३७ ॥ मोहयित्वा च तां देवीं पठित्वा तन्मतं शुभम् ॥ पुनरागच्छ वै शीघ्रं सैन्ययोगं पुनः कुरु ॥ ॥ ३८ ॥ इत्युक्त्वान्तर्दधे देवस्स राजा विस्मयान्वितः ॥ कृष्णांशं वर्णयामास यथा धर्मेण भाषितम् ॥ ३९ ॥ फाल्गुने मासि संप्राप्ते त्रयस्ते योगिरूपिणः ॥ ययुरिन्नगटं रम्यं नृत्यगीतविशारदाः ॥ ४० ॥ मृदंगांकस्तदा देवो मकरंदो विपंचिमान् ॥ नृत्यगानकरो वीरः कृष्णांशः सर्वमोहनः ॥ ४१ ॥ मोहयित्वा च नगरं तथा गजपतिं नृपम् ॥ सकुलं च ससैन्यं च तुष्टो राजाब्रवीदिदिदम् ॥ ४२ ॥ वांछितं ब्रूहि मे योगिन्स श्रुत्वा प्राह नम्रधीः ॥ देहि मे सूर्यवर्माणं स्वसुतं कार्यहेतवे ॥४३॥ कृत्वा कार्यमहं शीघ्रं पुनर्दास्यमि ते सुतम् ॥ विधिना निर्मितो धर्मो राजभिर्विश्वरक्षणम् ॥४४॥ इति श्रुत्वा गजपतिर्दत्वा तेभ्यः स्वकं सुतम् ॥ स्वराज्ञीमाययौ राजा गतास्ते कार्यतत्पराः ॥४५॥ पक्षमात्रेण बाह्लीकं नगरं प्रययुर्मुदा ॥ धर्मदत्तानि यंत्राणि गृहीत्वा शत्रुमंदिरम् ॥ ४६ ॥ आययुर्लास्यतत्त्वज्ञा नृपमोहनतत्पराः ॥ सर्वे च नागराः प्राप्तास्तत्र क्षत्रगणा मुदा ॥४७॥ मोहितास्तैश्च ते सर्वे गीतनृत्यविशारदैः ॥ महद्धनं ददौ तेभ्यस्तोमरान्वयसंभवाः ॥४८॥ तानादाय पुनर्भूपः स्वगेहमभिनंदनः ॥ आययौ गेहनृत्यार्थी कारयामास वै पुनः ॥४९॥ मकरंदस्तदा वीणां मृदंगं भीष्मजो बली॥मंजीरं सूर्यवर्मा च कृष्णांशो गाननृत्यकम् ॥५०॥ गृहीत्वा मोदयामासुर्नारीवृन्दा महोत्तमम् ॥ चित्ररेखा स्वयं दृष्ट्वा तेषां मोहनहेतवे ॥ ५१ ॥ मायां निर्वापयामास निष्फला साऽभवत्क्षणात् ॥ मोहिता तैश्च सा देवी तानुवाच मुदान्विता ॥ ५२ ॥ वांछितं ब्रूहि मे वीर कृष्णांशश्चाह तां वधूम् ॥ शुकं देहि च मे देहि नो चेच्छापं ददाम्यहम् ॥ ५३ ॥ इति श्रुत्वा चित्ररेखा शोकव्याकुलचेतना ॥ कृष्णांशं योगिनं प्राह सत्यं कथय को भवान् ॥ ५४ ॥ इंद्राद्या देवतास्सर्वे मया निर्मितया यया ॥ मोहिताः क्षणमात्रेण न भवान्मोहितो मया ॥५५॥ देवो नारायणो वापि धर्मो वापि शिवः स्वयम् ॥ इत्युक्तस्स तु कृष्णांशो वचनं प्राह निर्भयः ॥५६॥ उदयो नाम मे राज्ञि देवसिंहोऽयमुत्तमः ॥ मच्छ्यालो मकरंदोऽयं सूर्यवर्मा तथाविधः ॥ ५७ ॥ इन्दुलस्य वियोगेन वयं योगित्वमागताः ॥ मद्गुरुश्च तथोन्मादी संकुलस्तद्वियोगतः ॥ ५८ ॥ शुकं देहि महामाये इंदुलं देहि वा यदि ॥ इत्युक्त्वाशु रुरोदोच्चैर्हा इन्दुल महाबल ॥ ५९ ॥ दर्शनं देहि मे शीघ्रं नो चेत्प्राणांस्त्यजाम्यहम् ॥ इत्येवं वादिनं वीरं चित्ररेखा महोत्तमा ॥ ६० ॥ कृत्वा लज्जां पुनः

प्राह मां च पुत्रं गृहाण भोः ॥ कृत्वा नरमयं रूपं स्वकान्तं सर्वसुंदरम् ॥ ६१ ॥ पतित्वा तच्चरणयो रुरोदोच्चैश्च दंपती ॥ तथाविधौ च तौ
दृष्ट्वा कृष्णांशो हर्षसंयुतः ॥ ६२ ॥ इंदुलेनैव लिखितं गृहीत्वा पत्रमुत्तमम् ॥ धर्मयंत्रप्रभावेण मयूरनगरं ययौ ॥ ६३ ॥ सूर्यवर्मा गतो गेहं मक
रंदेन मानितः ॥ देवसिंहस्तु बलवान्गृहीत्वा पत्रमुत्तमम् ॥६४॥ ययौ मनोरथारूढो यत्राह्लादः शुचान्वितः ॥ को भवानिति तं प्राह महोन्मादीव
दृश्यते ॥ ६५ ॥ देवसिंहं च मां विद्धि त्वपुत्रान्वेषणे रतम् ॥ पत्रं गृहाण भो वीर लिखितं त्वत्सुतेन वै ॥ ६६ ॥ इति श्रुत्वा स आह्लादश्चा
ह्लादं परमाप्तवान् ॥ ज्ञात्वा तत्कारणं सर्वं यथाविधि सुतो हृतः ॥६७॥ महीपतिं समाहूय वचनं प्राह नम्रधीः॥ सत्यं कथय मे भूप कृष्णांशेन हत
स्सुतः ॥ ६८ ॥ सहोवाच श्रुतं वीर कृष्णांशेन यथा हतः ॥ इत्युक्त्वा तु विहस्याशु कार्यसिद्धिमुपागतः ॥ ६९ ॥ अह्लादः क्रोधताम्राक्षः केशाना
कृष्य तं मुदा ॥ वेतसैस्ताडयामास स्वहस्तेन पुनः पुनः ॥ ७० ॥ श्रुत्वा परिमलो राजा सपत्नीकस्समागतः ॥ बहुधा मोदयामास रामांशं बहु
रूपिणम् ॥ ७१ ॥ अरे धूर्त महापापिन्मद्बंधुर्घातितस्त्वया ॥ गतो यत्र मम प्राणस्सकुलं त्वां नयाम्यहम् ॥ ७२ ॥ तदा महीपतिर्दुःखी
निःश्वासो मौनमास्थितः ॥ तदघं हृदि संस्थाप्य महापीडामवाप्तवान् ॥ ७३ ॥ एतस्मिन्नंतरे वीरो बलखानिः समागतः ॥ विमुच्य मातुलं
धूर्तं ज्येष्ठबन्धुमसान्त्वयत् ॥ ७४ ॥ स चकार विवाहार्थमुद्योगं भ्रातृजस्य वै ॥ नेत्रसिंहो नृपः प्राप्तो लक्षसैन्यसमन्वितः ॥ ७५ ॥
तारकश्च तमायातस्सार्द्धं शूरसहस्रकैः ॥ वीरसेनः स्वयं प्राप्तः शूरैः सार्द्धं नवाऽयुतैः ॥ ७६ ॥ तालनश्च ततः प्राप्तो लक्षसैन्यसम
न्वितः ॥ सूर्यवर्मा तथा प्राप्तो लक्षसैन्यसमन्वितः ॥ ७७ ॥ ब्रह्मानंदः स्वयं प्राप्तस्त्रिलक्षबलसंयुतः ॥ आह्लादश्च शुचाविष्टो लक्षसैन्य
समन्वितः ॥ ७८ ॥ हा बंधो क्व गतस्त्वं वै मां त्यक्त्वा पुरुषाधमम् ॥ इत्युक्त्वा प्रययौ वीरः शोकव्याकुलचेतनः ॥ ७९ ॥
बलखानिस्तु बलवाल्लँक्षसैन्यसमन्वितः ॥ देवसिंहेन सहितो बाह्लीकं प्रति सोगमत् ॥ ८० ॥ अहोरात्रप्रमाणेन मासैकः पथि
वै गतः ॥ ज्येष्ठकृष्णस्य पंचम्यां बाह्लीकग्राममाप्तवान् ॥ व्यूहः स्वकीयसैन्यानां रचितो बलखानिना ॥ ८१ ॥ एको रथः स्थितो
युद्धे तत्पश्चात्संस्थिता गजाः ॥ पञ्चाशच्च क्रमात्तेषां वाजिनश्च शतंशतम् ॥ ८२ ॥ तेषां पश्चात्क्रमाज्ज्ञेयाः पत्तयो दश संस्थिताः ॥ एका सेना
च सा ज्ञेया तत्प्रमाणं ब्रवीम्यहम् ॥ ८३ ॥ एको रथो गजास्सर्वे शतार्द्धं तु हयास्तु ये ॥ सेनायां पञ्चसाहस्राः शतघ्न्यस्तु तथा स्मृताः॥ ८४ ॥
पञ्चायुतानि सेनायां सर्वे पदचराः स्मृताः ॥ एवंविधाश्च ताः सेना बलखानेश्च षोडश ॥ ८५ ॥ गजास्तु दशसाहस्रा मदमत्ताः पृथक्पृथक् ॥ अश्वे

ऽस्मिन्गणितं ह्येवं शूराः शत्रुप्रहारिणः ॥ ८६ ॥ अभिनन्दनभूपस्य म्लेच्छाः पैशाचधर्मिणः ॥ त्रिलक्षाश्च हयारूढा एकलक्षाः शतप्रिपाः ॥ ॥ ८७ ॥ एकलक्षः पदचरा भुशुण्डीपरिघायुधाः ॥ तोमरान्वयसंयुक्ताः क्षत्रियाः प्रयुतानि वै ॥ गजस्थास्तत्र संप्राप्ता यत्राह्लादमहाचमूः ॥ ८८ ॥ तयोश्चासीन्महद्युद्धं तुमुलं रोमहर्षणम् ॥ मदमत्ताश्च ते सर्वे निर्भया रणमाययुः ॥ ८९ ॥ सप्ताहोरात्रमभवद्युद्धं समरशालिनाम् ॥ बाह्लीकस्यार्द्धसेना च क्षयं नीता च तैर्नृपैः ॥ ९० ॥ एकलक्षं हताः सर्वे बलखानेश्च सैन्यपैः ॥ हाहाभूते शत्रुसैन्ये भयभीते दिशो गते ॥ हर्षिता बलखान्याद्या जय दुर्गे वचोऽब्रुवन्॥९१॥ दृष्ट्वा सैन्यविनाशं च राज्ञः सप्तकुमारकाः ॥ कौरवांशाश्च ते जग्मुर्यत्र जातो महारणः॥९२॥ महानन्दश्च नन्दश्च परानन्दोपनन्दकौ ॥ सुनन्दश्च सुरानन्दः प्रनन्दः क्रमतोभवाः[1] ॥ ९३ ॥ गजस्थास्ते महावीरास्तोमरान्वयसंभवाः ॥ सेनां जघ्नुः शरैस्तीक्ष्णैर्बलखानेर्महात्मनः ॥ ९४ ॥ भयभीताश्च ते सर्वे बलखानिमुपाययु ॥ दृष्ट्वा सैन्यं पराभूतं बलखानिस्तदा रुषा ॥ ९५ ॥ अभ्यधावत[2] वेगेन कपोतस्थो महाबलः ॥ नंदं प्रति तथा देवः परानंदं च तालनः ॥ ९६ ॥ उपनन्दं सूर्यवर्मा सुनन्दं प्रति तारकः ॥ नेत्रसिंहः सुरानन्दं प्रनन्दं प्रति यादवः ॥ ९७ ॥ युध्यमानास्तु ते सर्वे परस्परवधैषिणः ॥ दिनार्द्धमभवद्युद्धं बहुवीरप्रणाशनम् ॥ ९८ ॥ पराजितास्तु ते पुत्रा बाह्लीकस्य महाबलाः ॥ त्यक्त्वा युद्धं ययुर्गेहं भीरुका बलखानिना ॥ ९९ ॥ दृष्ट्वा तेषां बलं घोरमभिनन्दनभूमिपः ॥ कुतुकं च समाहूय नाट्यां केसरिणीं तथा ॥ कथितं कारणं राज्ञा यथा जातः पराजयः ॥ १०० ॥ इति श्रुत्वा तु कुतुकस्तमाश्वास्य महीपतिम् ॥ स ध्यात्वा शांबरीं मायां महादेवेन निर्मिताम् ॥ तत्सैन्यं मोहयामास शिलाभूतमचेतनम् ॥ १०१ ॥ तदा केसरिणी नाट्या अष्टौ बद्ध्वा महाबलान् ॥ राज्ञः पार्श्वमुपागम्य दत्त्वा तान्गेहमाययौ ॥१०२॥ बाह्लीकश्च प्रसन्नात्मा बद्ध्वा तान्निगडैर्दृढैः ॥ लुंठित्वा द्रविणं तेषां कोशमध्ये समाक्षिपत् ॥ १०३ ॥ देव्याश्च वरदानेन देवसिंहो भयातुरः ॥ महावतीं समागम्य स्वर्णवत्यै न्यवेदयत् ॥ १०४ ॥ ज्ञात्वा स्वर्णवती देवी सर्वविद्याविशारदा ॥ श्येनीं मूर्तिं समास्थाय ययौ पुष्पवतीं प्रति ॥ १०५ ॥ दृष्ट्वा तु दंपती तत्र मकरंदं गृहे स्थितौ ॥ रुदित्वा कथयामास यथा प्राप्तः पराजयः ॥ ॥ १०६ ॥ कृष्णांशस्तु तदा दुःखी मकरन्दं वचोऽब्रवीत् ॥ गच्छ वीर मया सार्द्धं मद्गुरुर्बंधनं गतः ॥ १०७ ॥ कुलक्षये महत्पापं ;सुप्रोक्तं पूर्वसूरिभिः ॥ निमग्नान्दुःखजलधौ समुद्धर मम प्रिय ॥ १०८ ॥ इति श्रुत्वा तु तच्छयालः शूरायुतसमन्वितः ॥ संन्यस्तवेषमास्थाय खड्ग

१ क्रमतो भवा येषां ते । २ धावु गतिशुद्ध्योरित्यात्मनेपदिनो रूपमेतत् ।

चर्मसमन्वितः ॥ कृष्णांशेन हयारूढो बाह्लीकं त्वरितो ययौ ॥ १०९ ॥ तदा स्वर्णवती देवी पुष्पवत्या समन्विता ॥ श्येनीरूपमुपास्थाय ययौ यत्र महारणः ॥ ११० ॥ स छित्त्वा शांबरीं मायां बोधयित्वा स्वसैनिकान् ॥ रुरोध नगरीं तस्य बाह्लीकस्य महात्मनः ॥ १११ ॥ दृष्ट्वा तान्छत्रुसंयुक्तान्कुतुकस्तु तया सह ॥ पुनश्च शांबरीं मायां प्रेषयामास तान्प्रति ॥ ११२ ॥ छित्त्वा सा सकलां मायां बद्ध्वा तौ दैत्यसन्निभौ ॥ नगरं दाहयामास तस्य भूपस्य मायया ॥ ११३ ॥ न दाहो दाहमापन्नो न भस्मी भस्मवान्खलु ॥ स्वर्णवत्या कृतं चित्रं स्वयं देव्या च मायया ॥ ॥ ११४ ॥ तदा पुष्पवती देवी हत्वा केसरिणीं रुषा ॥ तन्मांसैस्तर्पयामास गृध्रगोमायुवायसान् ॥ ११५ ॥ कुतुकं च तथाभूतं हत्वा स्वर्णवती स्वयम् ॥ कारागारे लोहमये स्थितान्वीरानमोचयत् ॥ ११६ ॥ पुनरागम्य सा देवी तया सार्द्धं शुभानना ॥ मकरन्दः स्थितो यत्र कृष्णांशेन समन्वितः ॥ ११७ ॥ ते सर्वे विस्मिताश्चासञ्ज्ञात्वा देव्या विमोहिताः ॥ क्रोधवन्तो महावीरा युद्धाय समुपाययुः ॥ ११८ ॥ पुनश्चासीत्तयोर्युद्धं सेनयोरुभयोर्मृधे ॥ बलखानिं महानन्दो नन्दश्चाह्लादमाययौ ॥ ११९ ॥ परानंदस्तथा देवं तारकं चोपनंदनः ॥ सुनन्दो नेत्रसिंहं च सुरानंदश्च तालनम् ॥ १२० ॥ प्रनन्दो वीरसेनं च ब्रह्मानन्दं स भूपतिः ॥ गजस्थिताश्च ते सर्वे धनुर्युद्धपरायणाः ॥ अहोरात्रमभूद्युद्धं तेषां च तुमुलं क्रमात् ॥ १२१ ॥ एतस्मिन्नन्तरे रात्रौ चित्ररेखा समागता ॥ स्वकीयान्व्याकुलीभूतांस्तादृशांश्च विलोक्य वै ॥ १२२ ॥ चित्रगुप्तं तदा ध्यात्वा चित्रमायामचीकरत् ॥ तदा तद्बांधवाश्चासन्बहुधा चाभिनंदनाः ॥ १२३ ॥ तान् दृष्ट्वा विस्मिताः सर्वे भयभीताश्च दुद्रुवुः ॥ त्यक्त्वा युद्धमयीं भूमिं शोकव्याकुलचेतनाः ॥ १२४ ॥ पंचयोजनमागत्य ततो वासमकारयन् ॥ संध्याकाले तमोभूते निरुत्साहा महाबलाः ॥ १२५॥ हा कृष्णांश महाबाहो शरणागतवत्सल ॥ इन्दुलस्ते कुमारोऽयं संहृतश्चित्ररेखया ॥ १२६ ॥ तया विमोहिता वीरा वयं ते शरणं गताः ॥ इत्युक्त्वा रोदनं चक्रुः क्व गतोऽसि महामते ॥१२७॥ तदा कोलाहलश्चासीद्रुदतां बलशालिनाम् ॥ आह्लादं गर्हयित्वा ते मूर्छिता भुवि विह्वलाः ॥ १२८ ॥ आह्लादस्तु तथा श्रुत्वा वज्रपाताहतः स्वयम् ॥ उन्मादिवत्तदा भूत्वा ताडयामास वक्षसि ॥ १२९ ॥ एतस्मिन्नंतरे योगी कृष्णांशो भगवत्कला ॥ चंद्रोदये स्वयं प्राप्तश्चाष्टम्यां भृगुवासरे ॥ १३० ॥ शूरश्च दशसाहस्रैर्मकरंदेन संयुतः ॥ तत्सेनां बोधयामास पालितां बलखानिना ॥ १३१ ॥ जित्वा तान्सर्वभूपालान्गृहीत्वा विपुलं धनम् ॥ पञ्चशब्दस्थितं बंधुं प्रत्यागत्य जगर्ज वै ॥ १३२ ॥ तस्य शब्देन शेषांशो बोधितो बलशालिना ॥ शकुनं शुभमालोक्य भुजावुत्थाप्य वीर्यवान् ॥ स्वांके

श्रुधाराभिः कृष्णांशं प्रेमविह्वलः ॥ दत्त्वा द्विजातिमुख्येभ्यो वर्णयामास कारणम् ॥ १२४ ॥ कृष्णांशोऽपि प्रसन्नात्मा स्वकीयां सकलां कथाम्॥ वर्णयित्वा यथाभूतां पुनर्बाह्लीकमाययौ ॥१२५॥ चित्रविद्यं स्वयं कृत्वा पाठितां चित्ररेखया ॥ बद्धाभिनंदनं भूपं ससुतं च समंत्रिणम् ॥ विवाहं कारयामास जयंतस्य तया सह ॥ १२६ ॥ बाह्लीकस्तु प्रसन्नात्मा दत्त्वा च विपुलं धनम् ॥ स्वसुतां चित्ररेखां च जयन्ताय मुदा ददौ ॥१२७॥ शतं गजान्हयांस्तत्र सहस्राणि धनैर्युतान् ॥ शतं दासांस्तथा दासीर्जयंताय स्वयं ददौ ॥ १२८ ॥ प्रस्थानं कारयामास बलखानेर्महात्मनः ॥ श्रावणे मासि संप्राप्तास्ते सर्वे च महावतीम् ॥ १२९ ॥ स्वंस्वं गेहं ययुस्सर्वे भूपाश्चाह्लादमानिताः ॥ इति ते कथितं विप्र चरित्रं कलिनाशनम् ॥ शृण्वतां सर्वपापघ्नं कथयिष्यामि वै पुनः ॥ १४० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये त्रयोविंशोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ कृष्णांशे च गृहं प्राप्ते चेन्दुले च विवाहिते ॥ महीपतिस्सदा दुःखी देहलीं प्रति चागमत् ॥ १ ॥ वृत्तांतं च नृपस्याग्रे कथयित्वा स तारकः ॥ परं विस्मयमापन्नः कृष्णांशचरितं प्रति ॥ २ ॥ एतस्मिन्नंतरे मंत्री चंद्रभट्ट उदारधीः ॥ भूमिराजं वचः प्राह शृणु पार्थिवसत्तम ॥३॥ मया चाराधिता देवी वैष्णवी विश्वकारिणी ॥ त्रिवर्षांते च तुष्टाभूद्वरदा भयहारिणी॥४॥ तया दत्तं शुभं ज्ञानं कुमतिध्वंसकारकम् ॥ ततोऽहं ज्ञानवान्भूत्वा कृष्णांशं प्रति भूपते ॥ चरित्रं वर्णयामास तस्य कल्मषनाशनम् ॥ ५ ॥ इत्युक्त्वा स च शुद्धात्मा ग्रंथं भाषामयं शुभम् ॥ माहात्म्यं देविभक्तानां श्रावयामास वै सभाम् ॥६॥ तच्छ्रुत्वा भूमिराजस्तु विस्मितश्चाभवत्क्षणात् ॥ महीपतिस्तदा प्राह दिव्याश्वबलदर्पितः ॥ उदयो नाम बलवान्यस्यैवं वर्णिता कथा ॥७॥ चत्वारो वाजिनो दिव्या जलस्थलखगाश्च ते ॥ शीघ्रं तांश्च समाहृत्य स्वयं भूप बली भव ॥ ८ ॥ इति श्रुत्वा स नृपतिः श्रुतवाक्यविशारदम् ॥ आहूय कुंदनमलं प्रेषयामास सत्वरम् ॥ ९ ॥ महावतीं समागत्य स दूतो भूपतिं प्रति ॥ उवाच वचनं प्रेम्णा महीराजस्य भूपतेः ॥ १० ॥ वाजिनस्ते हि चत्वारो दिव्यरूपाः शुभप्रभाः ॥ दर्शनार्थे तव वधूर्वेला नाम ममात्मजा ॥ ११ ॥ तयाहूतान्हयान्भूप देहि मे विस्मयं त्यज ॥ नो चेद्वेलाग्निना सर्वे क्षयं यास्यंति सैन्यपाः ॥ १२ ॥ इति श्रुत्वा वचो घोरं स भूपो भयकातरः ॥ आह्लादादीन्समाहूय वचनं प्राह नम्रधीः ॥ हयान्स्वान्स्वान्मुदा देहि मदीयं वचनं कुरु ॥ ॥१३॥ इति श्रुत्वा स आह्लादो ध्यात्वा सर्वमयीं शिवाम् ॥ उवाच मधुरं वाक्यं शृणु भूप शिवप्रिय ॥१४॥ यत्र नः संस्थिताः प्राणास्तत्र ते वाजिनः स्थिताः ॥ न दास्यामो वयं राजन्सत्यंसत्यं न चान्यथा ॥ १५ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य राजा परिमलो बली ॥१६॥ शपथं कृतवान्घोरं

शृण्वतां बलशालिनाम् ॥ भोजनं ब्रह्ममांसस्य पानीयं गोऽसृजोपमम्॥१७॥शय्या स्वमातृसदृशी ब्रह्महत्योपमा सभा ॥ मम राष्ट्रे च युष्माभि
र्वासः पापमयो महान् ॥१८॥इति श्रुत्वा तु शपथं देवकी शोकतत्परा ॥ चकार रोदनं गाढं सगेहजनविग्रहा॥१९॥पंचविंशाब्दके प्राप्ते कृष्णांशे
योगतत्परे ॥ भाद्रशुक्लचतुर्दश्यां तद्गेहाद्धर्मतत्पराः ॥ २० ॥ निर्ययुः कान्यकुब्जं ते जयचंद्रेण पालितम् ॥ स्वर्णवत्या पुष्पवत्या सहिताश्चित्ररे
खया ॥२१॥ इन्दुलः प्रययौ शीघ्रमयुताश्वबलैस्सह ॥ करालं हयमारुह्य पंचशब्दं च तत्पिता ॥ कृष्णांशो बिंदुलारूढो देवकीमनुसंययौ ॥२२॥
त्यक्त्वा ते भूपतेर्ग्रामं सर्वसंपत्समन्वितम् ॥ पथि त्र्यहमुषित्वा ते जयचंद्रमुपाययुः ॥२३॥ नत्वा तं भूपतिं प्रेम्णा गदित्वा सर्वकारणम् ॥ उषित्वा
शीतलास्थाने पूजयामासुरम्बिकाम्॥२४॥जयचंद्रस्तु भूपालो देवसिंहेन वर्णितः॥ तेभ्यश्च न ददौ वृत्तिं भूमा परिमलाज्ञया॥२५॥कुंठितो देवसिंहस्तु
गत्वा कृष्णांशमुत्तमम् ॥ उदित्वा कारणं सर्वं स श्रुत्वा रोषमादधौ ॥ २६॥ त्वरितं बिंदुलारूढो हयपंचशतावृतः॥ लुंठयामास नगरं पालितं लक्षणेन
तत् ॥ २७ ॥ दृष्ट्वा तं लक्षणो वीरो हस्तिनः पृष्ठमास्थितः ॥ शरेण ताडयामासकृष्णांशं हृदयं दृढम् ॥२८॥ निष्फलत्वं गतो बाणो विष्णुमंत्रेण
प्रेरितः ॥ विस्मितः स तु भूपालो वाहनाद्भूमिमागतः ॥ २९ ॥ नत्वा तच्चरणौ दिव्यौ कुलिशादिभिरन्वितौ ॥ तुष्टाव दंडवद्भूत्वा लक्षणो गद्गदं
गिरा ॥ ३० ॥ ॥ लक्षण उवाच ॥ ॥ वैष्णवं विद्धि मां स्वामिन्विष्णुपूजनतत्परम् ॥ जानेऽहं त्वां महाबाहो कृष्णशक्त्यवतारकम् ॥३१॥
त्वदृते को हि मे बाणं निष्फलं कुरुते भुवि ॥ क्षमस्व मम दौरात्म्यं नाथ ते मायया कृतम् ॥३२॥ इत्युक्त्वा तेन सहितो जयचन्द्रं महीपतिम्॥
गत्वा तं कथयामास यथा प्राप्तः पराजयम्॥३३॥नृपस्तयोः परीक्षार्थं यौ तु छायाविमोहितौ॥गजौ कुवलयापीडौ त्यक्तवाञ्छीतलास्थले॥३४॥
तदाह्लादोदयौ वीरौ गृहीत्वा तौ स्वलीलया ॥ चकृषतुर्बलात्पुच्छे क्रोशमात्रं पुनःपुनः ॥ ३५ ॥ मृतौ कुवलयापीडौ दृष्ट्वा राजा भयातुरः ॥
ददौ राजगृहं ग्रामं तयोरर्थे प्रसन्नधीः ॥ ३६ ॥ इषशुक्ले तु संप्राप्ते लक्षणो नाम वै बली ॥ नृपाज्ञया ययौ शीघ्रं तैश्च दिग्विजयं प्रति ॥ ३७ ॥
सप्तलक्षबलैस्सार्द्धं तालनाद्यैश्च संयुतः ॥ वाराणसीं पुरीं प्राप्य रुरोध नगरीं तदा ॥ ३८ ॥ रुद्रवर्मा च भूपालो गौडवंशयशस्करः ॥ पंचायुतैः
स्वसैन्यैश्च सार्द्धं युद्धार्थमाप्तवान् ॥ ३९ ॥ याममात्रेण तं जित्वा षोडशाब्दस्य वै करम् ॥ कोटिमुद्रामयं प्राप्य जयचंद्राय चार्पयत् ॥ ४० ॥
मागधेशं पुनर्जित्वा नाम्ना विजयकारिणम ॥ विंशत्यब्दकरं प्राप्य स्वभूपाय समर्पयत् ॥ ४१ ॥ पंचकोटीश्च वै मुद्रा राजतस्य पुनर्ययौ ॥ अंग

१ गद्गदं यथा स्यात्तथा गिरा तुष्टावेत्यन्वयः । २ विनापि सहशब्दयोगं सहार्थे गम्यमाने तृतीया, 'वृद्धो यूना' इत्यादिनिर्देशात् ।

देशपतिं भूपं मायावर्माणमुत्तमम् ॥ ४२ ॥ सैन्यायुतयुतं जित्वा विंशत्यब्दस्य वै करम् ॥ कोटिमुद्राश्च संप्राप्य स्वभूपाय समार्पयत् ॥ ४३ ॥
वंगदेशपतिं वीरो लक्षणो वै युतश्च तैः ॥ लक्षसैन्ययुतं भूपं कालीवर्माणमुत्तमम् ॥ अहोरात्रेण तं 'जित्वा महायुद्धेन लक्षणः ॥ ४४ ॥ विंशत्यब्द
करं प्राप्य कोटिं स्वर्णमयं तदा ॥ प्रेषयामास भूपाय जयचंद्राय वै मुदा ॥ ४५ ॥ उष्ट्रदेशं ययौ वीरः पालितं तैर्महाबलैः ॥ धोयीकविस्तत्रनृपो
लक्षसैन्यसमन्वितः ॥ ४६ ॥ जगन्नाथाज्ञया प्राप्तस्तैश्च सार्द्धं रणोन्मुखे ॥ तयोश्चासीन्महद्युद्धं तुमुलं रोमहर्षणम् ॥ अहोरात्रप्रमाणेन कृष्णांशेन
जितो नृपः ॥ ४७ ॥ विंशत्यब्दकरं सर्वं कोटिस्वर्णसमन्वितम् ॥ संप्राप्य प्रेषयामास कान्यकुब्जाधिपाय वै ॥ ४८ ॥ पुंड्रदेशं ययौ वीरो
लक्षणो बलवत्तरः ॥ नृपं नागपतिं नाम पंचायुतबलैर्युतम् ॥ दिनमात्रेण तं जित्वा कोटिमुद्रा गृहीतवान् ॥ ४९ ॥ महेंद्रगिरिमागत्य नत्वा तं
भार्गवं मुनिम् ॥ नतो निवृत्य ते सर्वे नेत्रपालपुरं ययुः ॥ ५० ॥ योगसिंहस्तदागत्य कृष्णांशं प्रति भार्गव ॥ कोटिमुद्रा ददौ तस्मै सप्तरात्रम
वासयत् ॥ ५१ ॥ वीरसिंहपुरं जग्मुस्ते वीरा मदवत्तराः ॥ रुरुधुर्नगरीं सर्वां हिमतुंगोपरि स्थिताम् ॥ पालितां गोरखाख्येन योगिना भक्तकार
णात् ॥ ५२ ॥ भूपानुजः प्रवीरश्च सैन्यायुतसमन्वितः ॥ कृतवान्दारुणं युद्धं लक्षणस्यैव सेनया ॥ ५३ ॥ प्रत्यहं बलवाञ्छूरो हत्वा शूरसहस्र
कम् ॥ सायंकाले गृहं प्राप्य योगिनं तमपूजयत् ॥ ५४ ॥ पूजनात्स प्रसन्नात्मा सैन्यमुज्जीव्य भूपतेः ॥ दत्त्वा गजबलं तेभ्यः पुनर्योगं करोति
वै ॥ ५५ ॥ सार्द्धमासो गतस्तत्र युद्ध्यतां बलशालिनाम् ॥ तदा ते तु निरुत्साहा देवसिंहं तमब्रुवन् ॥ ५६ ॥ विजयो नः कथं भूप ब्रूहि
नस्तत्त्वमग्रतः॥ इति श्रुत्वा स होवाच शृणु कृष्णांश मे वचः ॥५७॥ योगिनं गोरखं नाम पराजित्य स्वनृत्यतः ॥ पुनर्युद्धं कुरु त्वं वै ततो जय
मवाप्स्यसि ॥ ५८ ॥ इत्युक्तास्ते हि कृष्णाद्याः कृत्वा योगमयं वपुः ॥ स्थापयित्वा रणे सेनां पालितां लक्षणेन वै ॥ ५९ ॥ प्रातः काले ययुस्ते
वै मंदिरं तस्य योगिनः ॥ कृष्णांशो नर्तकश्चासीद्वेणुवाद्यविशारदः ॥ ६० ॥ देवसिंहो मृदंगाढ्यो वीणाधारी च तालनः ॥ कांस्यधारी तदाह्लादो
जगौ गीतां सनातनीम् ॥ ६१ ॥ तदर्थं हृदये कृत्वा गोरखस्सर्वयोगवान् ॥ वरं वृणुत तानाह ते तच्छ्रुत्वाऽब्रुवन्वचः ॥ ६२ ॥ नमस्यामो वयं
तुभ्यं यदि देयो वरस्त्वया ॥ देहि संजीविनीं विद्यामाह्लादाय महात्मने ॥६३॥ इति श्रुत्वा हृदि ध्यात्वा तानुवाच प्रसन्नधीः ॥ विद्या संजीविनी
तुभ्यं वर्षमात्रं भविष्यति ॥ तत्पश्चान्निष्फलीभूयागमिष्यति मदंतिकम् ॥६४॥ अद्यप्रभृति भो वीर मया त्यक्तमिदं जगत् ॥ यत्र भर्तृहरिः शिष्य

१ अन्ध्रामिति केचिद्वदंति, औण्ड्रमित्यन्ये, उत्कलमित्यपरे । २ शौनकसंबोधनम् ।

स्तत्र गत्वा शये ह्यहम् ॥ ६५ ॥ इत्युक्त्वान्तर्हितो योगी जग्मुस्ते रणमूर्द्धनि ॥ जित्वा प्रवीरसिंहं च वीरसिंहं तथैव च ॥ ६६ ॥ हत्वा तस्यायुतं
सैन्यं लुण्ठयित्वा च तद्गृहम् ॥ कृत्वा दासमयं भूपं लक्षणः प्रययौ मुदा ॥ ६७ ॥ कोशलं देशमागत्य जित्वा तस्य महीपतिम् ॥ सैन्यायुतं
सूर्यधरं करयोग्यमचीकरत् ॥ ६८ ॥ षोडशाब्दकरं प्राप्य मुद्राकोटययुतं मुदा ॥ नैमिषारण्यमागम्य तत्रोषुः स्नानतत्पराः ॥ ६९ ॥ होलि
काया दिने रम्ये लक्षणो बलवत्तरः ॥ दत्त्वा दानानि विप्रेभ्यो महोत्सवमकारयत् ॥ ७० ॥ तदा वयं च मुनयः समाधिस्थाश्च भूपतिः ॥ यदा
स लक्षणः प्राप्तो नैमिषारण्यमुत्तमम् ॥ ७१ ॥ स्नात्वा सर्वाणि तीर्थानि संतर्प्य द्विजदेवताः ॥ कान्यकुब्जपुरं जग्मुश्चैत्रकृष्णाष्टमीदिने ॥ ७२ ॥
इति ते कथितं विप्र यथा दिग्विजयोभवत् ॥ शृणु विप्र कथां रम्यां बलखानिर्यथा मृतः ॥ ७३ ॥ मार्गकृष्णस्य सप्तम्यां भूमिराजो महाबलः ॥
महीपतेश्च वाक्येन सामंतं प्राह निर्भयः ॥ ७४ ॥ मया श्रुतस्ते तनयः शारदावरदर्पितः ॥ रक्तबीजत्वमापन्नस्त्वं मे देहि कृपां कुरु ॥ ७५ ॥ इत्यु
क्तस्स तु सामन्तस्तेन राज्ञेव सत्कृतः ॥ चामुंडं नाम तनयं समाहूयाब्रवीदिदम् ॥ ७६ ॥ पुत्र त्वं नृपतेः कार्यं सदा कुरु रणप्रिय ॥ इति श्रुत्वा
पितुर्वाक्यं स वै राजानमब्रवीत् ॥ ७७ ॥ देह्याज्ञां भूपते मह्यं शीघ्रं जयमवाप्स्यसि ॥ इति श्रुत्वा स होवाच बलखानिर्महाबलः ॥ ७८ ॥
मच्छिरीषवनं छित्वा गृहीत्वा राष्ट्रमुत्तमम् ॥ सुस्थितो निर्भयो गेहे बाहुशाली यतेंद्रियः ॥७९॥ यदि त्वं बलखानिं च जित्वा मे ह्यर्पयिष्यसि ॥
हत्वा वा तस्य सकलं राष्ट्रं त्वयि भविष्यति ॥ ८० ॥ इत्युक्त्वा रक्तबीजं तं समाहूय स्वकं बलम् ॥ सप्तलक्षं ददौ तस्मै स तत्प्राप्य मुदा ययौ ॥
॥ ८१ ॥ उषित्वा त्रिदिनं मार्गे शिरीषाख्यमुपागतः ॥ रुरोध नगरीं सर्वां बलखानेर्महात्मनः ॥ ८२ ॥ चामुंडागमनं श्रुत्वा बलखानिर्महाबलः ॥
पूजयित्वा महमायां दत्त्वा दानान्यनेकशः ॥ लक्षसैन्येन सहितः प्रययौ नगराद्बहिः ॥ ८३ ॥ तस्यानुजो महावीरस्सुखखानिर्बलैः सह ॥
हरिणीं तां समारुह्य शत्रुसैन्यमचिक्षपत् ॥ ८४ ॥ बलखानिः कपोतस्थो नाशयित्वा रिपोर्बलम् ॥ लक्षसैन्यं मुदा युक्तश्चामुंडं प्रति चागमत् ॥
॥ ८५ ॥ तयोश्चासीन्महद्युद्धं स्वस्वसैन्यक्षयंकरम् ॥ अहोरात्रप्रमाणेन निहताः क्षत्रिया रणे ॥ ८६ ॥ प्रातःकाले तु संप्राप्ते कृत्वा स्नानादिकाः
क्रियाः ॥ जग्मतुस्तौ रणे वीरौ धनुर्बाणविशारदौ ॥ ८७ ॥ रथस्थो बलखानिश्च चामुण्डो गजपृष्ठगः ॥ चक्रतुस्तुमुलं घोरं नरविस्मयकारकम्
॥ ८८ ॥ बाणैर्बाणांश्च संछिद्य देवीभक्तौ च तौ मुदा ॥ अन्योन्यं वाहने हत्वा भूतलत्वमुपागतौ ॥ खड्गचर्मधरौ वीरौ युयुधाते परस्परम् ॥ ८९ ॥
यावन्तो रक्तबीजांगात्संजाता रक्तबिंदवः ॥ तावन्तः पुरुषा जाता रक्तबीजपराक्रमाः ॥ ९० ॥ तैश्च वीरैर्मदोन्मत्तैर्बलखानिस्समंततः ॥ संरु

द्धोऽभूद् भृगुश्रेष्ठ शारदां शरणं ययौ॥९१॥एतस्मिन्नंतरे वीरः सुखखानिस्ततोऽनुजः॥आग्नेयं शरमादाय रक्तबीजानदाहयत्॥९२॥ पुरा तु सुखखानिश्च हव्यैर्देवं च पावकम् ॥ पंचाब्दान्पूजयामास तदा तुष्टस्स्वयं प्रभुः ॥ ९३ ॥ पावकीयं शरं रम्यं शत्रुसंहारकारकम् ॥ ददौ तस्मै प्रसन्नात्मा तेनासावभवज्जयी ॥ ९४ ॥ बलखानिस्तु बलवान्दृष्ट्वा शत्रुविनाशनम् ॥ पराजितं च चामुंडं बद्धा गेहमुपागतम् ॥ ९५ ॥ कृत्वा नारीमयं वेषं स भीतो ब्रह्महत्यया ॥ दोलामारोप्य बलवान्प्रेषयामास शत्रवे ॥ ९६ ॥ हतशेषं पंचलक्षं सैन्यं गत्वा च देहलीम् ॥ वृत्तान्तं कथयामास यथा जातो महारणः ॥ ९७ ॥ नारीवेषं च चामुंडं स दृष्ट्वा पृथिवीपतिः ॥ क्रोधाविष्टश्च बलवान्महीपतिमुवाच ह ॥ ९८ ॥ कथं जयो मे भविता सुखखानौ च जीविते ॥ श्रुत्वा महीपतिः प्राह च्छद्मना कार्यमाकुरु ॥ ९९ ॥ ब्राह्मी माता तयोर्ज्ञेया शुद्धा सैव पतिव्रता ॥ दूतीभिः कारणं ज्ञात्वा पुनर्युद्धं कुरुष्व भोः ॥ १०० ॥ इति श्रुत्वा महीराजो दूतीस्ताश्छलकोविदाः ॥ आहूय प्रेषयामास बलखानिगृहं प्रति ॥१०१॥ ब्राह्मण्यस्तास्तदा भूत्वा बलखानिगृहं ययुः ॥ समुतां तां प्रशस्याशु पप्रच्छुर्विनयान्विताः ॥ १०२ ॥ तव पुत्रौ महावीरौ दिष्ट्या शत्रुक्षयंकरौ ॥ तयोर्मृत्युः कथं भूयाज्जीवतां शरदां शतम् ॥ १०३ ॥ तदा ब्राह्मी वचः प्राह पावकीयः शरः शुभः ॥ सुखखानेर्जीवकरो बलखानेः पदाह्वकः ॥ १०४ ॥ इति ज्ञात्वा तु ता दूत्यः प्रययुर्देहलीं प्रति ॥ कथयित्वा नृपस्याग्रे धनं प्राप्यं गृहं ययुः ॥१०५॥ महीराजस्तु तच्छ्रुत्वा महादेवमुमापतिम् ॥ पार्थिवैः पूजनं चक्रे सहस्रदिवसान्मुदा ॥१०६॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये चतुर्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥छ॥ सूत उवाच ॥ षड्विंशाब्दे च कृष्णांशे यथा जातं तथा शृणु ॥ मुने बिंदुसरो नाम दक्षिणस्यां दिशि स्थितम् ॥१॥ तस्य तीरेऽवसद्ग्रामो योजनायामसंयुतः ॥ नाम्ना बिंदुगढो दुर्गो वर्णधर्मप्रवर्तकः ॥ २ ॥ तस्मिन्ग्रामेऽवसद्भूपो विष्वक्सेनान्वयोद्भवः ॥ शारदानन्दनो नाम ब्रह्मध्यानपरायणः॥३॥ब्रह्मचर्यप्रभावेण तद्वीर्य्यं शिरसि स्थितम् ॥ अतस्स कामपालाख्यः प्रथितोऽभून्महीतले॥४॥ यज्ञैः संपूजयामास सुरज्येष्ठं प्रजापतिम् ॥ यज्ञांशभुक्तमात्रेण राज्ञी गर्भमुपादधौ॥५॥ दशमासान्तरे जाता कन्या सर्वगुणालया ॥ पद्मिनी नाम विख्याता सर्वशोभासमन्विता ॥ ६ ॥ द्वादशाब्दवयःप्राप्तौ बभूव वरवर्णिनी ॥ पद्माकरो भूपसुतो महीराजपदानुगः ॥७॥ पितुराज्ञानुसारेण भूपानाहूय सत्वरम् ॥ स्वयंवरं भगिन्याश्च कारयामास वै मुदा ॥ ८ ॥ नानादेश्या ययुर्भूपा मुख्यशूरसमन्विताः ॥ सहाह्लादैश्चतुर्वीरैर्लक्षणः पितुराज्ञया ॥ ९ ॥ ययौ बिंदुगढं ग्रामं स्थितो यत्र महोत्सवः ॥ महीराजस्तु बलवान्दृष्ट्वा लक्षणमागतम् ॥ १० ॥ स्वसेनां स्थापयामास रक्षार्थं सर्वभूभुजाम् ॥ एतस्मि

न्नंतरे देवी सखीभिः सह पद्मिनी ॥ ११ ॥ सर्वभूपान्विलोक्याशु लक्षणांतमुपाययौ ॥ श्यामांगं च युवानं च सर्वलक्षण
लक्षितम् ॥ १२ ॥ चत्वारिंशत्तथा पंचाशन्मानाब्दवयोवृतम् ॥ व्यूढोरस्कं दृढस्कंधं निर्जरं रोगवर्जितम् ॥ १३ ॥ दृष्ट्वा तमात्मसदृशमाह्ला
दाद्यैश्च रक्षितम् ॥ जयमालां ददौ तस्मै पद्मिनी लक्षणाय च ॥ १४ ॥ तदा स लक्षणो वीरो गृहीत्वा पाणिमुत्तमम् ॥ स्वरथं च समारुह्य गङ्गां
मध्ये ययौ मुदा ॥ १५ ॥ पृथ्वीराजस्तथा सर्वे भूमिपा बलसंयुताः ॥ रुरुधुः सर्वतो वीरं लक्षणं बलवत्तरम् ॥ १६ ॥ तालनः सिंहिनीसंस्थो
गृहीत्वा परिघं मुदा ॥ सैन्यानि योधयामास भीमसेनांशसंभवः ॥ १७ ॥ पंचशब्दगजारूढश्चाह्लादस्तोमरायुधः ॥ रिपून्विदारयामास बलभद्रां
शसंभवः ॥ १८ ॥ कृष्णांशो बिन्दुलारूढो गृहीत्वा खड्गमुत्तमम् ॥ भूपतीन्बहुधा छित्त्वा महावधमकारयत् ॥ १९ ॥ देवो मनोरथारूढो भैरवं
भल्लमादधौ ॥ हत्वा च बहुधा सैन्यं ननर्द च पुनःपुनः ॥ २० ॥ लक्षणो धनुरादाय वैष्णवास्त्राणि वै पुनः ॥ संधाय च जघानाशु महीराजस्य
सैन्यपान् ॥ २१ ॥ याममात्रमभूद्युद्धं तेषां तैश्च समन्वितम् ॥ त्यक्त्वा युद्धं महीराजः सर्वभूपसमन्वितः ॥ २२ ॥ ययौ स देहलीग्रामे शारदानं
दनस्तदा ॥ संस्थाप्य मण्डपशुभं कृत्वा वैवाहिकीः क्रियाः ॥ ददौ कन्यां विधानेन धनधान्यादिसंवृताम् ॥ २३ ॥ एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तो महीप
तिरुवाच तम् ॥ पद्माकरं भूपसुतं लक्षसैन्यसमन्वितम् ॥ २४ ॥ अहो मित्र महावीर कीदृशी ते मतिः स्थिता ॥ विष्वक्सेनान्वये त्वं वै संजातः
क्षत्रियोत्तमः ॥ २५ ॥ लक्षणो धर्मरहितो वर्णसंकरसंयुतः ॥ आह्लादाद्याश्च ते शूरा आभीरमातृसंभवाः ॥ तैर्युतश्च निवासो वै संत्याज्यो धर्मको
विदैः ॥ २६ ॥ इति पद्माकरः श्रुत्वा सर्वमायाविशारदः ॥ स कृत्वा शाम्बरीं मायां बद्ध्वा तानेव दुर्जयान् ॥ स्वगेहे स्थापयामास कारागारे
शिलामये ॥ २७ ॥ देव्याश्च वरदानेन देवसिंहस्तदा निशि ॥ त्यक्त्वा मायां मोहमयीं कान्यकुब्जमुपाययौ ॥ २८ ॥ इंदुलाग्रे च तत्सर्वं
गदित्वा तेन संयुतः ॥ प्राप्तो बिंदुगढं शीघ्रं दिव्यमायाविशारदः ॥ २९ ॥ पद्माकरस्तु तच्छ्रुत्वा कृत्वा मायां च शाम्बरीम् ॥ मोहनायोद्यतस्तत्र
यथा मेघो रविं दिवि ॥ ३० ॥ इंदुलश्च तदा चापे संधाय शरमुत्तमम् ॥ कामास्त्रेण तु तन्माया भस्मीभूताभवत्क्षणात् ॥ ३१ ॥ तदा ते
बोधिताः सर्वे कामास्त्रेण महाबलाः ॥ भित्त्वा लोहमयं जालं कपाटं च तथा दृढम् ॥ ३२ ॥ बहिर्भूताः समाजग्मुः शत्रुसैन्यान्यनाशयन् ॥
क्षत्रियाः पंचसाहस्रा मृता यमपुरं ययुः ॥ ३३ ॥ शारदानंदनो भूपस्तत्रागत्य विनम्य तान् ॥ स्वसुतां च ददौ तस्मै लक्षणाय महात्मने ॥३४॥
नानाविधानि भोज्यानि प्रशस्याभरणानि च ॥ सर्वेभ्यश्च ददौ राजा सहस्रेभ्यस्तदा मुदा ॥ ३५ ॥ कुमारिकां स्वकीयां च बहुरोदनतत्परम्॥

स मत्वा कामपालो वै स्वगेहोत्तं न्यवासयत् ॥ आगतो लक्षणो गेहं माघकृष्णाष्टमीदिने ॥ ३६ ॥ जयचंद्रस्तु तं दृष्ट्वा लक्षणं प्रेमविह्वलः ॥
शतग्रामान्ददौ तेभ्यस्तालनादिभ्य एव च ॥३७॥ दत्त्वा ततोऽन्यदानानि गोवस्त्राभरणानि च ॥ प्रददौ ब्राह्मणेभ्यश्च स चकार महोत्सवम् ॥३८॥
॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ महीराजो वरं प्राप्तः शंकरात्पार्थिवार्चनात् ॥ संयोज्य फाल्गुने मासि सेनां शत्रुभयंकराम् ॥ ३९ ॥ सप्तलक्षैश्च सहितः
शिरीषाख्यपुरं ययौ ॥ नृपाज्ञया च चांमुडो रुरोध नगरं पुनः ॥ ४० ॥ सुखखानिस्तदा क्रुद्धो लक्षसैन्यसमन्वितः ॥ नगराद्बहिरागत्य महाव
धमकारयत् ॥ ४१ ॥ पावकास्त्रेण बलवान्हत्वा दशसहस्रकम् ॥ महीराजमुपागम्य वचनं प्राह निर्भयः ॥ ४२ ॥ अद्य त्वां च हनिष्यामि त्वं
वा हन्ता रणे मम ॥ स्वविद्यां कुरु भूप त्वं नो चेद्यास्यसि वैशसम् ॥ ४३ ॥ इति श्रुत्वा महीराजो रौद्रास्त्रं चाप आदधे ॥ तदस्त्राच्च महावह्निः
प्रादुर्भूतो भयंकरः ॥ ४४ ॥ सुखखानिस्तदाग्नेयं संदधौ तस्य शांतये ॥ रौद्राग्निना च सशरः सुखखानिर्लयं गतः ॥ ४५ ॥ तदस्त्रं शिवतूर्णीरे
गतं कार्यं विधाय तत् ॥ बलखानिस्तु तच्छ्रुत्वा भयभीतः समागतः ॥ ४६ ॥ भ्रातुर्वैरमुपादाय जघान च रिपोर्बलम् ॥ ध्यात्वा च शारदां देवीं
भूमिराजमुपागमत् ॥ ४७ ॥ भूमिराजस्तु तं दृष्ट्वा तद्बलाधिक्यमोहितः ॥ उवाच वचनं प्रेम्णा बलखाने शृणुष्व भोः ॥ ४८ ॥ क्रोशमात्रान्तरे
गर्ता द्वादशैव मया कृताः ॥ रक्षिता द्वादशशतैः शूरैर्युद्धविशारदैः ॥ ४९ ॥ शूराञ्जित्वा समुल्लंघ्य गर्तान्द्वादशसम्मितान् ॥ ममार्द्धं सकलं राष्ट्रं
गृहाण बलिसत्तम ॥ ५० ॥ इति श्रुत्वा प्रियं वाक्यं तद्राज्ञा सत्यभाषितम् ॥ कपोतं हयमारुह्य खड्गहस्तो वनं ययौ ॥ ५१ ॥ दृष्ट्वा गर्तान्महा
वीरो हत्वा शूराञ्छतञ्छतम् ॥ ययौ स द्वादशान्गर्त्तान्बाहुशाली जितेंद्रियः ॥ ५२ ॥ चामुंडस्तु तदागत्य शूरायुतसमन्वितः ॥[1] रुरोध सर्वतो
वीरं छद्मकारी द्विजाधमः ॥ ५३ ॥ बलखानिश्च महतीं सेनां तस्य जघान ह ॥ चामुंडं तमुपागम्य ननर्द च पुनःपुनः ॥ ५४ ॥ त्रयोदशं
गुप्तगर्तं तृणैराच्छादितं मृदा ॥ विषधौतैर्महाभल्लैस्संरुद्धं विवरप्रभम् ॥ ५५ ॥ पतितः सकपोतश्च स वीरो दैवमोहितः ॥ अंधकारे महाघोरं
गंभीरं क्रोशमात्रकम् ॥ ५६ ॥ विदीर्णस्तत्र चरणस्सपद्मो वत्सजस्य वै ॥ महाकष्टेन तद्वाजी गर्तादागत्य वै बहिः ॥ स्वपदैस्ताडयामास
महीराजस्य तद्बलम् ॥ ५७ ॥ चामुंडस्तु तदागत्य बलखानेश्च वै शिरः ॥ छित्त्वा जघान तत्सैन्यं हाहाभूतं विनेश्वरम् ॥ ५८ ॥ गजमुक्ता
च तच्छ्रुत्वा चितामारोप्य वै पतिम् ॥ दाहयामास चांगानि सा पत्या सह वै सती ॥ ५९ ॥ तदा ब्रह्मा स्ववध्वा च सार्द्धमागत्य तत्र वै ॥

[1] बहिरिति शेषः ।

सुखखानिं च संहूय ददाह तेत्कलेवरम् ॥ ६० ॥ शून्यभूतं च नगरं भस्म कृत्वा स वै नृपः ॥ जगाम देहलीं शीघ्रं महोत्साहसमन्वितः ॥ ६१ ॥
इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये विक्रमाख्यानकाले पंचविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ७ ॥
॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ श्रावणे मासि संप्राप्ते देहलीं च महीपतिः ॥ नागोत्सवाय प्रययौ सदैव कलहप्रियः ॥ १ ॥ दृष्ट्वा नागोत्सवं तत्र गीतनृत्यसमन्वितम् ॥ महीराजं नमस्कृत्य वचनं प्राह नम्रधीः ॥ २ ॥ राजन्महावतीग्रामे कीर्तिसागरमध्यगे ॥ वामनोत्सवमत्यं तं यवव्रीहिसमन्वितः ॥ पश्य त्वं तत्र गत्वा च ममैव वचनं कुरु ॥ ३ ॥ इति श्रुत्वा महीराजो धुंधुकारेण संयुतः ॥ सप्तलक्षबलैर्युक्तश्चामुण्डेन समन्वितः ॥ प्राप्तः शिरीषविपिने तत्र वासमकारयत् ॥ ४ ॥ महीपतिस्तु नृपतिं नत्वा वै चन्द्रवंशिनम् ॥ उवाच वचनं दुःखी धूर्तो मायाविशारदः ॥ ५ ॥ राजन्प्राप्तो महीराजो युद्धार्थी त्वामुपस्थितः ॥ चन्द्रावलीं च तनयां ब्रह्मानंदं तवात्मजम् ॥ दिव्यलिंगं स संपूज्य बलात्काराद्ग्रहीष्यति ॥ ६ ॥ तस्मात्त्वं स्वबलैः सार्द्धं मया सह महामते ॥ छद्मना तं पराजित्य नगरेऽस्मिन्सुखी भव ॥ ७ ॥ इति श्रुत्वा देववशो राजा परिमलो बली ॥ चतुर्लक्षबलैस्सार्द्धं निशीथे च समागतः ॥ ८ ॥ शयितान्क्षत्रियाञ्छूरान्हत्वा पंचसहस्रकान् ॥ शतघ्नीं रोषणीं चक्रे बहुशूरविनाशिनीम् ॥ ९ ॥ तदोत्थाय महीराजः कटिमाबध्य संभ्रमात् ॥ वैरिणं परमं मत्वा महद्युद्धमचीकरत् ॥ १० ॥ युद्धयंत्योः सेनयोस्तत्र मलना पुत्रगृद्धिनी ॥ शारदामादराद्गत्वा पूजयामास भक्तितः ॥ ११ ॥ देविदेवि महादेवि सर्वदुःखविनाशिनि ॥ हर मे सकलां बाधां कृष्णांशं बोधयाशु च ॥ १२ ॥ जप्त्वायुतमिमं मंत्रं हुत्वा तर्पणमार्जने ॥ कृत्वा सुष्वाप तद्देशेंस्तदा तुष्टा स्वयं शिवा ॥ १३ ॥ मलने महती बाधा क्षयं यास्यति मा शुचः ॥ १४ ॥ इत्युक्त्वा शारदा देवी कृष्णांशं प्रति चागमत् ॥ पुत्र ते जननी भूमिर्महीराजेन पीडिता॥ क्षयं यास्यति शीघ्रं च तस्मात्त्वं तां समुद्धर ॥ १५ ॥ इति श्रुत्वा वचो देव्यास्स वीरो विस्मयान्वितः ॥ देवकीं प्रति संप्राप्तः कथयामास कारणम् ॥ १६ ॥ सा तु श्रुत्वा वचो घोरं स्वर्णवत्या समन्विता ॥ रुरोद भृशमुद्विग्ना विलप्य बहुधा सती ॥ १७ ॥ कृष्णांशस्तु तदा दुःखी देवसिंहमुवाच ह ॥ किं कर्तव्यं मया वीर देह्याज्ञां दारुणे भये ॥ १८ ॥ तच्छ्रुत्वा तेन सहितो लक्षणेन समन्वितः ॥ ययौ दिग्विजयार्थेन व्याजेन च महावतीम् ॥ ॥ १९ ॥ तालनो भीमसेनांशः सेनापतिरुदारधीः ॥ सप्तलक्षबलैस्सार्द्धं विनाह्लादेन संययौ ॥ २० ॥ कल्पक्षेत्रमुपागम्य योगिनस्ते तदाभवन् ॥

१ स्वं कलेवरमिति पाठस्तूत्तरग्रंथविरोधादुपेक्ष्य एव । २ [illegible]र्थः । '[illegible]'—इति [illegible]भावः '[illegible]'—इति [illegible] ।

सेनां निवेशयामास विपिने तत्र दारुणे ॥ २१ ॥ कृष्णांशस्तालनो देवो लक्षणो बलवत्तरः ॥ गृहीत्वा लास्यवस्तूनि युद्धभूमिमुपागमत् ॥२२॥ सप्ताहं च तयोर्युद्धं जातं मृत्युविवर्द्धनम् ॥ सप्तमेऽहनि ते वीरास्संप्राप्ता रणमूर्द्धनि ॥२३॥ तस्मिन्दिने महाभाग महद्युद्धमवर्तत ॥ २४ ॥ दृष्ट्वा पराजितं सैन्यं राजा परिमलो बली ॥ रथस्थश्चापमादाय महीराजमुपाययौ ॥ २५ ॥ यादवश्च गजारूढस्तदा चंद्रावलीपतिः ॥ धुन्धुकारं समाहूय धनुर्युद्धमचीकरत् ॥ २६ ॥ हरिनागरमारुह्य ब्रह्मानंदो महाबलः ॥ तारकं शत्रुमाहूय धनुर्युद्धं चकार ह ॥ २७ ॥ मर्दनं राजपुत्रं च रणजिद्द्विजसंस्थितः ॥ स्वशरैस्ताडयामास तत्सुतं च जघान ह ॥ २८ ॥ रूपणो वै सरदनं हयारूढो जगाम ह ॥ आभीरीतनयो जातो मदनो नाम वै बली ॥ नृहरं राजपुत्रं च शंखांशश्च जगाम ह ॥ २९ ॥ तेषु संग्राममेतेषु[1] चामुण्डोऽयुतसैन्यपः ॥ महीपतेश्च वचनं मत्वा नगरमाययौ ॥ ३० ॥ ददर्श नगरीं रम्यां चतुर्वर्णसमन्विताम् ॥ धनधान्ययुतां वीरो देवीभक्तिपरायणः ॥ ३१ ॥ महीपतिस्तु वै धूर्तो दुर्गद्वारि समागतः ॥ चामुंडेन युतः पापी राजगेहमुपाययौ ॥३२॥ मलना भ्रातरं दृष्ट्वा वचनं प्राह दुःखिता ॥ भाद्रकृष्णाष्टमी चाद्य यवव्रीहि[2] गृहे स्थितम् ॥३३॥ न प्राप्तं जलसंस्थाने सुपुण्ये कीर्तिसागरे ॥ महीराजो महापापी वामनोत्सवमागतः ॥३४॥ विनाह्लादं च कृष्णांशं महद्दुःखमुपागतम् ॥ इत्युक्तस्स विहस्याह ब्राह्मणोऽयं महाबली ॥ कान्यकुब्जात्समायातः कृष्णांशेन प्रयोजितः ॥३५॥ देवीदत्तश्च नाम्नाऽयं स ते कार्यं करिष्यति ॥ श्रुत्वा चंद्रावली देवी सर्वभूषणसंयुता ॥३६॥ कामाग्निपीडितं विप्रं चामुंडं च ददर्श ह॥मातरं प्रति चागम्य वचनं प्राह निर्भरम्॥३७॥धूर्तोऽयं ब्राह्मणो मातर्निश्चयं मां हरिष्यति ॥ कोऽयं वीरो न जानामि कथं यामि पतिव्रता ॥३८॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्या लज्जितस्स महीपतिः॥चामुंडेन युतः प्राप्तो यत्रा भूत्स महारणः॥३९॥एतस्मिन्नंतरे ते वै ब्रह्माद्यास्तैः पराजिताः॥त्यक्त्वा युद्धं गृहं प्राप्तास्त्रिलक्षबलसंयुताः ॥४०॥ कपाटं सुदृढं कृत्वा महाचिंतामुपाययुः ॥ महीराजस्तु बलवान्महीपत्यनुमोदितः॥४१॥प्रमदावनमागत्य षष्टिलक्षबलान्वितः॥जुगोप तत्र बलवान्माननोत्सवहेतवे॥४२॥तालनाद्याश्च चत्वारः शिरीषाख्यपुरं ययुः॥ स्थलीभूतं च तं ग्रामं दृष्ट्वा ते विस्मयान्विताः॥ प्रययुस्ते सुखभ्रष्टा ददृशुर्हिमदं मुनिम्॥४३॥ प्रणम्योचुः शुचाविष्टा बलखानिर्मुने बली ॥ क्व गतः समरश्लाघी स च कुनागरैर्युतः ॥४४॥ श्रुत्वाह हिमदो योगी महीराजेन नाशितः ॥ छद्मना बलखानिश्च तस्येयं सुन्दरी चिता ॥४५॥ इति श्रुत्वा वचो घोरं कृष्णांशः शोकतत्परः ॥४६॥ विललाप भृशं तत्र हा बन्धो धर्मजांशक ॥ त्वदृते भूतले वासो ममातीव भयं

१ आगतेषु । २ यवाश्च व्रीहयश्चेति समाहारद्वन्द्वः ।

करः ॥ ४७ ॥ दर्शनं देहि मे क्षिप्रं नो चेत्प्राणांस्त्यजाम्यहम् ॥ ४८ ॥ इत्युक्तः स तु तद्भ्राता बलखानिः पिशाचगः ॥ सपत्नीकस्समायातो
रोदनं कृतवान्बहु ॥ कथित्वा सर्ववृत्तान्तं यथाजातं स्ववैशसम् ॥ ४९ ॥ दिव्यं विमानमारुह्य गतो नाकं मनोरमम् ॥ युधिष्ठिरे तस्य कला
बलखानेर्लयं गता ॥ ५० ॥ तदा दुःखी स कृष्णांशः कृत्वा भ्रातुस्तिलांजलिम् ॥ महावतीं समागत्य राजगेहमुपाययौ ॥ ५१ ॥ वेणुशब्देन
कृष्णांशो ननर्त जनमोहनः ॥ वीणाप्रवाद्यं च जगौ तालनो योगिरूपधृक् ॥ ५२ ॥ मृदंगध्वनिना देवो लक्षणः कांस्यवाद्यकः ॥ सुस्वरं च
जगौ तत्र श्रुत्वा राजा विमोहितः ॥ ५३ ॥ तदा तु मलना राज्ञी दृष्ट्वा तद्धामनोत्सवम् ॥ रुदित्वा वचनं प्राह क्व गतो मे प्रियंकरः ॥ ५४ ॥
कृष्णांशो बन्धुसहितस्त्यक्त्वा मां मन्दभागिनीम् ॥ त्वया विरहितो देशो महीराजेन लुंठितः ॥ ५५ ॥ इत्युक्तां मलनां दृष्ट्वा कृष्णांशः स्नेह
कातरः ॥ वचनं प्राह नम्रात्मा देवि त्वं वचनं कुरु ॥ ५६ ॥ योगिनश्च वयं राज्ञि सर्वयुद्धविशारदाः ॥ तवेदं सकलं कार्यं कृत्वा यामो हि
नैमिषम् ॥ ५७ ॥ ये यवव्रीहयश्चैव तव सद्मनि संस्थिताः ॥ गृहीत्वा योषितस्सर्वा गच्छन्तु सागरान्तिकम् ॥ वयं तु योगसैन्येन तव रक्षां
च कुर्महे ॥ ५८ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य तत्सुता च पतिव्रता ॥ मातरं वचनं प्राह कृष्णांशोऽयं न नर्तकः ॥ ५९ ॥ पुण्डरीकनिभे नेत्रे
श्यामांगं तस्य सुन्दरम् ॥ कृष्णांशेन विना मातः को रक्षार्थं क्षमो भुवि ॥ दुर्जयश्च महीराजः कृष्णांशेन विनिर्जितः ॥ ६० ॥ इति तद्वचनं
श्रुत्वा मलना प्रेमविह्वला ॥ यवव्रीहयो निष्कास्य योषितां स्थापिताः करे ॥ ६१ ॥ जगुस्ता योषितस्सर्वाः कृष्णांशचरितं शुभम् ॥
लक्षणः शीघ्रमागम्य योगिवेषान्स्वसैनिकान् ॥ सज्जीकृत्य स्थितस्तत्र तालनाद्यैः सुरक्षितः ॥ ६२ ॥ कीर्तिसागरमागम्य ते वीरा बल
दर्पिताः ॥ रुरुधुः सर्वतो नारीर्दोलायुतमितस्थिताः ॥ ६३ ॥ महीपतिस्तु कुलहा ज्ञात्वा कृष्णांशमागतम् ॥ चंद्रवंशिनमागम्य सपुत्रश्च रुरोद
ह ॥ ६४ ॥ योगिभिस्तैर्महाराज लुंठिताः सर्वयोषितः ॥ मलना संहृता तत्र तथा चंद्रावली सुता ॥ ६५ ॥ महीराजस्य ते सैन्यां योगिवेषा
स्समागताः ॥ तारकाय सुतां प्रादान्महीराजाय मत्स्वसाम् ॥ ६६ ॥ इति श्रुत्वा वचो घोरं ब्रह्मानन्दो महाबलः ॥ लक्षसैन्यान्वितस्तत्र ययौ
रोषसमन्वितः ॥ ६७ ॥ महीराजस्तु कलही सैन्यायुतमहात्मजः ॥ रक्षितः कामसेनेन तथा रणजिता ययौ ॥ ६८ ॥ तयोश्चासीन्महद्युद्धं
सेनयोरुभयोर्भुवि ॥ तालनो योगिवेषश्च ब्रह्मानंदमुपाययौ ॥ ६९ ॥ लक्षणश्चाभयं शूरं देवसिंहो महीपतिम् ॥ जित्वा बद्ध्वा च मुदितौ काम

१ णिलोप आर्षः । २ पुस्त्वमार्षम् । ३ स्वसारमित्यर्थः ।

सेनस्समागतः ॥ ७० ॥ लक्षणः कामसेनं च देवो रणजितं तदा ॥ बद्ध्वा तत्र स्थितौ वीरौ शत्रुसैन्यक्षयंकरौ ॥ ७१ ॥ एतस्मिन्नंतरे ब्रह्मा बद्ध्वा वै तालनं बली ॥ लक्षणान्तमुपागम्य धनुर्युद्धमचीकरत् ॥ ७२ ॥ लक्षणं छिन्नधन्वानं पुनर्बद्ध्वा महाबलः ॥ देवसिंहमुपागम्य मूर्छितं तं चकार ह ॥ ७३ ॥ हाहाभूते योगिसैन्ये प्रद्रुते सर्वतो दिशम् ॥ कृष्णांशो योषितस्सर्वा वचनं प्राह नम्रधीः ॥ ७४ ॥ ब्रह्मानन्दोऽयमायातो मम सैन्य क्षयंकरः ॥ तस्माद्यूयं मया सार्द्धं गच्छताशु च तं प्रति ॥ ७५ ॥ इत्युक्त्वा तास्समादाय ब्रह्मानन्दमुपाययौ ॥ तयोश्चासीन्महद्युद्धं नरनारायणांशयोः ॥ ७६ ॥ कृष्णांशस्तत्र बलवान्नभोमार्गेण तं प्रति ॥ रथस्थं च समागम्य मोहयामास सोऽसिना ॥ ७७ ॥ तदा तु मूर्छिते तस्मिन्मोचयित्वा च ता मुदा ॥ योगी सैन्यान्वितो युद्धात्पलायनपरोऽभवत् ॥ ७८ ॥ पराजिते योगिसैन्ये ब्रह्मानंदो महाबलः ॥ योषितस्ताः समादाय स्वगेहाय दधौ मनः ॥ ७९ ॥ महीराजस्तु संप्राप्तो महीपत्यनुमोदितः ॥ रुरोध सर्वतो नारीः शिवदत्तवरो बली ॥ ८० ॥ नृहरश्चाभयं शूरं मर्दनश्चैव रूपणम् ॥ मदनं वै सरदनो ब्रह्मानंदं च तारकः ॥ ८१ ॥ चामुण्डः कामसेनं च धनुर्युद्धमचीकरत् ॥ तदाभयो महावीरो धुन्वंतं नृहरं रिपुम् ॥ ८२ ॥ छित्त्वा धनुस्तमागत्य खड्गयुद्धमचीकरत् ॥ नृहरः खड्गरहितोऽभवद्युद्धपराङ्मुखः ॥ तमाह वचनं क्रुद्धोऽभयो युद्धार्थमुद्यतः ॥ ॥ ८३ ॥ भवान्वै मातृष्वस्रीयो महीराजस्य चात्मजः ॥ ८४ ॥ क्षत्रियाणां परं धर्मं कथं संहर्तुमिच्छति ॥ इति श्रुत्वा तु नृहरो गृहीत्वा परिघं रुषा ॥ ८५ ॥ जघान तं च शिरसि स हतः स्वर्गमाययौ ॥ स च वै कृतवर्मांशो विलीनः कृतवर्मणि ॥ ८६ ॥ मदनं गोपजातं च हत्वा सरदनो बली ॥ जयशब्दं चकारोच्चैर्पुनर्हत्वा रिपोर्बलम् ॥ उत्तरांशश्च स ज्ञेयो मदनश्चोत्तरे लयः ॥ ८७ ॥ रूपणश्च समागत्य मूर्छयित्वा च मर्दनम् ॥ पुनस्सरदनं प्राप्य खड्गयुद्धं चकार ह ॥ ८८ ॥ ब्रह्मानंदश्च बलवान्स बद्ध्वा तारकं रुषा ॥ महीराजान्तमागम्य धनुर्युद्धं चकार ह ॥ ८९ ॥ नृहरं रणजित्प्राप्य स्वभल्लेन तदा रुषा ॥ जघान समरश्लावी महीराजसुतं शुभम् ॥९०॥ स वै दुश्शासनांशश्च मृतस्तस्मिन्समागतः ॥ ९१ ॥ निहते नृहरे बंधौ मर्दनः क्रोधतत्परः ॥ स्वशरैस्ताडयामास सात्यकेरंशमुत्तमम् ॥ ९२ ॥ छित्त्वा तान्रणजिच्छूरस्स वै परिमलोद्भवः ॥ स्वभल्लेन शिरः कायान्मर्दनस्य स चाहरत् ॥ ९३ ॥ मृतेऽस्मिन्मर्दने वीरे तदा सरदनो बली ॥ ताडयामास तं वीरं स्वभल्लेनैव वक्षसि ॥ ९४ ॥ महत्कष्टमुपागम्य रणजिन्मलनोद्भवः ॥ स्वखड्गेन शिरः कायादपाहरत वैरिणः ॥ ९५ ॥ त्रिबंधौ निहते युद्धे तारकः क्रोधमूर्छितः ॥ रथस्थश्च रथस्थं

---

१ समाहारे पुंस्त्वमार्षम् ।

च ताडयामास वै शरैः ॥ ९६ ॥ छित्वा बाणं च रणजित्तथैव च रिपोर्द्धनुः ॥ त्रिशरैस्ताडयामास कर्णांशं तारकं हृदि ॥ ९७ ॥ अमर्षवश
मापन्नो यथा दंडैर्भुजंगमः ॥ ध्यात्वा च शंकरं देवं विषधौतं शरं पुनः ॥ ९८ ॥ संधाय तर्जयित्वा च शत्रुकंठमताडयत् ॥ तेन बाणेन रण
जित्त्यक्त्वा देहं दिवं गतः ॥ ९९ ॥ हते तस्मिन्महावीर्ये ब्रह्मानंदश्च दुःखितः ॥ महीराजभयाद्ब्रह्मा पुरस्कृत्य च योषितः ॥ संध्याकाले तु
संप्राप्ते भाद्रकृष्णाष्टमीदिने ॥ १०० ॥ कपाटं सुदृढं कृत्वा सैन्यैः षष्टिसहस्रकैः ॥ सार्द्धं गेहमुपागम्य शारदां शरणं ययौ ॥ १०१ ॥ महीरा
जस्तु वलवान्पुत्रशोकेन दुःखितः ॥ संकल्पं कृतवान्घोरं शृण्वतां सर्वभूभृताम् ॥ १०२ ॥ शिरीषाख्यपुरं रम्यं यथा शून्यं मया कृतम् ॥ तथा
महावती सर्वा ब्रह्मानंदादिभिस्सह ॥ क्षयं यास्यंति मद्बाणैः सर्वे ते चंद्रवंशिनः ॥ १०३ ॥ इत्युक्त्वा धुंधुकारं वै चाह्वयामास भूपतिः ॥ पंचल
क्षबलैस्सार्द्धं शीघ्रमागम्यतां प्रिय ॥ १०४ ॥ इति श्रुत्वा धुंधुकारो गत्वा शीघ्रं च देहलीम् ॥ उषित्वा सप्त दिवसान्युद्धभूमिमुपागमत् ॥ १०५ ॥
तदाष्टलक्षसहितो महीराजो महाबलः ॥ तारकेण च संयुक्तो युद्धाय समुपाययौ ॥ १०६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युग
खण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चयेषड्विंशोऽध्यायः ॥ २६ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ सप्तविंशाब्दके प्राप्ते कृष्णांशे सर्वमंगले ॥
भाद्रकृष्णदशम्यां च मलना शोककातरा ॥ जननायकमाहूय वचनं प्राह दुःखिता ॥ १ ॥ अये कच्छपेदशीय गोतमान्वयसंभव ॥ हरिनागर
मारुह्य कान्यकुब्जं व्रजाधुना ॥ २ ॥ पुत्रमाह्लादमाहूय सानुजं मत्प्रियंकरम् ॥ इति श्रुत्वा तु वचनं हृदि संचिंत्य वै पुनः ॥ ३ ॥ मलनां दुःखि
तां प्राह न त्वायास्यति स प्रभुः ॥ राज्ञः परिमलस्यैव वाक्यं मत्वा सुदुःखदम् ॥ ४ ॥ इति श्रुत्वा तु वचनं रुरोद मलना सती ॥ पुनर्मूर्च्छां
गता भूमौ जीवनं त्यक्तुमुद्यता ॥ ५ ॥ हा रामांश महाबाहो वत्स कृष्णांश सुन्दर ॥ क्व गतौ सह देवक्या त्यक्त्वा मां मंदभागिनीम् ॥६॥ तदा
परिमलापुत्रो दृष्ट्वा राज्ञीं तथा गताम् ॥ बहुधाश्वास्य बलवान्कान्यकुब्जपुरं ययौ ॥ ७ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ त्वया परिमलापुत्रस्संप्रोक्तो
जननायकः ॥ रोमहर्षण नो ब्रूहि सोऽयं कस्तेन किं कृतम् ॥ ८ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इंद्रप्रस्थपुरेवात्सीत्प्रद्योतः कथितो मया ॥ पिता
परिमलस्यैवामात्योऽनंगमहीपतेः ॥ ९ ॥ तस्य कन्या समाजाता नाम्ना परिमला मुने ॥ दुःशलांशसमुद्भूता रंभेव सुकुमारिका ॥ १० ॥ तद्वि
वाहार्थमुद्योगः कृतः पित्रा स्वयंवरः ॥ पुत्रः कच्छपभूपस्य स नाम्ना कमलापतिः ॥ तामुद्वाह्य विधानेन स्वगेहाय ययौ मुदा ॥ ११ ॥ तयोस्स
मागमो जातः पुत्रोऽयं जननायकः ॥ शत्रुविद्यापरः शूरः खड्गयुद्धविशारदः ॥१२॥ जित्वा भूपान्बलाद्वीरः सिंधुतीरनिवासिनः ॥ षडंशकरमा

दाय पितृराज्यमुपस्थितः ॥१३॥ एकदा तु महीराजः स्वसैन्यपरिवारितः ॥ कच्छदेशमुपागम्य करार्थं समुपस्थितः ॥१४॥ तयोश्चासीन्महद्युद्धं जननायकभूपयोः ॥ मासान्ते सूर्यवंशीयो महीराजेन निर्जितः ॥ १५ ॥ त्यक्त्वा राष्ट्रं च सकुलः संप्राप्तश्च महावतीम् ॥ परिमलस्तु तदा राजा तस्मै ग्रामं शुभं ददौ ॥ १६ ॥ निवासं कृतवांस्तत्र स्वनाम्ना प्रथितं भुवि ॥ स वै कच्छपदेशीयो ययौ परिमलाज्ञया ॥ १७ ॥ तदासौ च महीराजो महीपत्यनुमोदितः ॥ चामुंडं शीघ्रमाहूय लक्षसैन्यसमन्वितम् ॥ आदेशं कृतवान्राजा तस्य बंधनहेतवे ॥ १८ ॥ स च नेत्रवतीकूले संप्राप्ते लक्षसैन्यपः ॥ रुरोध सूर्यवंशीयं जननायकमुत्तमम् ॥१९॥ स तदा खड्गमादाय बाहुशाली यतेंद्रियः ॥ तत्र शूरशतं हत्वा नभोमार्गमुपाययौ ॥२०॥ सेनापतेश्च मुकुटं गजस्थस्य गृहीतवान् ॥ लज्जितः स तु चामुंडो वचनं प्राह नम्रधीः ॥२१॥ भवान्वृत्तिकरो मह्यं क्षत्रियो ब्राह्मणस्य वै ॥ देहि मे मुकुटं वीर चिरं जीव सुखी भव॥२२॥ इति श्रुत्वा स विनयं दत्त्वा तस्मै शुभं वसु ॥ कुठारनगरे प्राप्तो वामनेन सुरक्षितः ॥२३॥ दृष्ट्वा तत्र वटच्छायां श्रमेणातीव कर्षितः ॥ सुष्वाप निर्भयो वीरस्तत्र स्थाने सुखप्रदे ॥ २४ ॥ तदा तु वामनो ज्ञात्वा स्वदूतैस्तत्र कारणम् ॥ वस्त्राण्याच्छाद्य चागम्य चाहरद्धरिनागरम् ॥ २५ ॥ हृते तस्मिंश्च दिव्याश्वे प्रबुद्धो जननायकः ॥ चिंतामवाप्य महतीं रोदनं कृतवान्बहु ॥ २६ ॥ अश्वांघ्रिचिह्नमालोक्य वामनं प्राप्य निर्भयः ॥ वचनं प्राह नम्रात्मा नृपं गौरान्वयोद्भवम् ॥ २७ ॥ क्षत्रियाणां हि संहास्यो भयदो भुवि सर्वदा ॥ स भवान्राजनीतिज्ञो देहि मेऽश्वं सुखी भव ॥२८॥ नो चेत्त्वां वै सनगरं कृष्णांशः क्षपयिष्यति ॥ इति श्रुत्वा तु वचनं वामनो गौरवंशजः॥२९॥ भयभीतो विनिश्चित्य प्रददौ हरिनागरम् ॥ ३० ॥ प्रतोदं स्वर्णरचितं नानारत्नसमन्वितम् ॥ लोभाच्च न ददौ राजा मृषा शपथकारकः ॥३१ ॥ तदा परिमलापुत्रः कुंठितः प्राह भूपतिम् ॥ प्रतोदलोभात्ते राजन्क्षयं दुर्गो गमिष्यति ॥ ३२ ॥ इत्युक्त्वा प्रययौ वीरः कान्यकुब्जं महोत्तमम् ॥ लक्षणो हस्तिनीसंस्थो वचनं प्राह गर्वितः ॥ कस्त्वं प्राप्तो हयारूढो निर्भयः क्षत्रियोत्तमः ॥ ३३ ॥ स होवाच महाराज प्रेषितश्चंद्रवंशिना ॥ तवान्तिकं समायातः शरणागतवत्सल ॥ ३४ ॥ महीराजश्च बलवान्सकुलं चंद्रवंशिनम् ॥ हनिष्यति च रौद्रास्त्रैर्महीपत्यनुमोदितः ॥ ३५ ॥ अतस्त्वं स्वबलैस्सार्द्धं सहाह्लादादिभिर्युतः ॥ गच्छगच्छ महाराज मृतानुज्जीवयाधुना ॥ ३६ ॥ इत्युक्तो लक्षणस्तेन जयचंद्रं प्रणम्य सः ॥ सर्वं वै कथयामास महीराजो यथागतः ॥ ३७ ॥ जयचंद्रस्तु तच्छ्रुत्वा चाहूय जननायकम् ॥ वचनं प्राह क्रुद्धात्मा शृणु गौतमवंशज ॥ ३८ ॥ राजा परिमलः क्रूरस्त्यक्त्वा मां निजभूपतिम् ॥ प्रीतिं च कृतवांस्तेन मच्छत्रोर्देहलीपतेः ॥ ३९ ॥ प्रियं संबंधिनं मत्वा संत्यक्तास्तेन रक्षकाः ॥ यथा

कृतं फलं तेन भोक्तव्यं च तथा भुवि ॥ ४० ॥. इति श्रुत्वा तु वचनं कृष्णांशः प्राह नम्रधीः ॥ राजन्क्षुद्रः परिमलो महीपत्यनुवाचकः ॥ अतो
वै त्वां समुत्सृज्य भूमिराजवशं गतः ॥४१॥ भवान्वै सर्वधर्मज्ञस्तत्क्षमस्वापराधकम् ॥ आज्ञां देहि महाराज निवत्स्यामस्तदंतिकम् ॥ ४२ ॥ इति
श्रुत्वा तु वचनं जयचंद्रो महीपतिः ॥ कृष्णांशं प्राह भो वीर देहि मे भुक्तिमूल्यकम् ॥ शीघ्रं व्रज त्वं सकुलो नो चेन्नो गंतुमर्हसि ॥ ४३ ॥ इति
श्रुत्वा विहस्याह कृष्णांशस्सर्वमोहनः ॥ मया दिग्विजयः सर्वः कृतो भीरुभयंकरः ॥ तद्देयं देहि मे राजन्गृहाण भुक्तिमूल्यकम् ॥४४॥ इत्युक्तस्स
तु भूपालः कृष्णांशेन विलज्जितः ॥ सैन्यमाज्ञापयामास सप्तलक्षं महाबलम् ॥ ४५ ॥ तदा वै सकुलो वीरश्चाह्लादो लक्षणान्वितः ॥ नृपस्याग्रे
समास्थाय नमस्कृत्य ययौ मुदा ॥ ४६ ॥ कुठारनगरं प्राप्य नृपदुर्गं रुरोध ह ॥ ज्ञात्वा स वामनो भूपः प्रतोदं च ददौ मुदा ॥ ४७ ॥ सैन्यायुत
युतं भूपं वामनं लक्षणो बली ॥ पश्चात्कृत्य ययौ शीघ्रं यमुनातटमुत्तमम् ॥ ४८ ॥ यमुनाजलमुत्तीर्य कल्पक्षेत्रमवाप्तवान् ॥ गंगासिंहं च नृपतिं
षष्टिसाहस्रसंयुतम् ॥ पुरस्कृत्य ययौ वीरो लक्षणो बलवत्तरः ॥ ४९ ॥ नदीं वेत्रवतीं रम्यां समागम्य बलैस्सह ॥ तत्रोषुः क्षत्रियाः शूरास्सर्वे
शस्त्रास्त्रसंयुताः ॥ ५० ॥ एतस्मिन्नंतरे वीरश्चामुंडो लक्षसैन्यपः ॥ शतघ्नीः स्थापयामास भैरवीः शत्रुनाशिनीः ॥ ५१ ॥ तयोश्चासीन्महद्युद्धं
शतघ्नीरणसंस्थयोः ॥ प्रहरान्ते च तत्सैन्यं दृष्ट्वा शूरः पराजितम् ॥ ५२ ॥ रक्तबीजः समागम्य गजस्थस्त्वरितो बली॥ स्वबाणैस्ताडयामास
सैन्यं तालनपालितम् ॥ ५३ ॥ केचिच्छूरा हता युद्धे केचित्तत्र पराजिताः ॥ दुद्रुवुर्भयभीताश्च चामुंडेन च पीडिताः ॥ ५४ ॥ प्रभग्नं स्वबलं
दृष्ट्वा तालनः परिघायुधः ॥ जघान तेन स गजं चामुंडो भूमिमागतः ५५ ॥ खड्गयुद्धपरो वीरस्तालनं परिघायुधम् ॥ पराजित्य ययौ पश्चाच्छत्रु
सैन्यक्षयंकरः ॥५६॥ लक्षणस्त्वरितो गत्वा स्वभल्लेन च तं रिपुम् ॥ भुजयोस्ताडयामास तदा ते बहुधाऽभवन् ॥ ५७ ॥ सहस्रं रक्तबीजाश्च खड्ग
शक्त्यृष्टिपाणयः ॥ तिष्ठतिष्ठेति भाषन्तः क्षत्रियान्युद्धदुर्मदान् ॥ ५८ ॥ आह्लादाद्याश्च ते शूरा रक्तबीजभयातुराः ॥ त्यक्त्वा युद्धं ययुस्सर्वे
ब्रह्मानंदं महाबलम् ॥ ५९ ॥ ब्रह्मानंदस्तु तान्दृष्ट्वा गत्वा स्वपितरं प्रति ॥ वृत्तांतं कथयामास लक्षणागमनं मुने ॥ ६० ॥ श्रुत्वा परिमलो राजा
प्रेमविह्वलगद्गदः ॥ आह्लादपार्श्वमागम्य रुरोद भृशमातुरः ॥ ६१ ॥ तदा तु देवकी देवी नृपतिं प्रेमतत्परम् ॥ उवाच सुमुखी दीना वयं ते भक्ति
तत्पराः ॥ ६२ ॥ भवता संपरित्यक्ता विचरामोऽन्यभूपतिम् ॥ क्षमस्व मम दौरात्म्यं पूर्वजन्मविपाकजम् ॥ ६३ ॥ इति श्रुत्वा च नृपतिः परमा
नंदनिर्भरः ॥ मंत्रिणश्चाधिकारं च रामांशाय ददौ मुदा ॥ स्वकीयं लक्षसैन्यं च तत्पतिश्चोदयः कृतः ॥ ६४ ॥ ततः पंचदिनान्ते तु महीराज

स्समागतः ॥ रुरोध नगरीं सर्वां चामुंडबलदर्पितः ॥ तयोश्चासीन्महद्युद्धं मासमात्रं भयानकम् ॥६५॥ प्रभाते विमले जाते कृष्णांशो लक्षसैन्यपः॥ चामुंडान्तमुपागम्य सहस्रं स्वांगसंभवम् ॥ चिच्छेद च शिरस्तेषां चामुंडानां पृथक्पृथक् ॥ ६६ ॥ छिन्ने शिरसि ते सर्वे लक्षवीरा बभूविरे ॥ तदा तद्व्याकुलं सैन्यं चामुण्डैस्तैः प्रपीडितम् ॥६७॥ विस्मितश्चैव कृष्णांशो भयभीतस्तदा मुने ॥ तुष्टाव शारदां देवीं सर्वमंगलकारिणीम् ॥ ६८ ॥ ॥ कृष्णांश उवाच ॥ ॥ नमस्ते शारदे मातर्ब्रह्मलोकनिवासिनि ॥ त्वया ततमिदं विश्वं शब्दमात्रनिरंतरम् ॥६९॥ रक्तबीजविनाशाय चामुंडा रूपधारिणि ॥ नमस्ते दिव्यचामुण्डे पाहि मां शरणागतम् ॥ ७० ॥ इति श्रुत्वा स्तवं देवी वरदा सर्वकारिणी ॥ तस्य खड्गमुपागम्य रक्तबीजं ददाह वै ॥ ७१ ॥ भस्मीभूते लक्षरिपौ चामुण्डो भूमिमागतः ॥ बबंध तं स कृष्णांशो ब्रह्मानंदांतिकं ययौ ॥ ७२ ॥ भूमिराजस्तु तच्छ्रुत्वा भय भीतः समागतः ॥ तदा परिमलं भूपं दयालुं प्रेमविह्वलम् ॥ उवाच वचनं राजा क्षमस्व मम दुष्कृतम् ॥ ७३ ॥ महीपतेश्च वचनान्महद्भयमुपा गतम् ॥ अद्यप्रभृति भो वीर संत्यक्तः कलहः प्रियः ॥ भवांश्च मम संबन्धी वयं वै तव किंकराः ॥ ७४ ॥ इति श्रुत्वा परिमलो राजानमिदम ब्रवीत् ॥ रत्नभानोश्च तनयं लक्षणं नाम विश्रुतम् ॥ शरण्यं शरणं याहि विष्णुभक्तं दयापरम् ॥ ७५ ॥ इति श्रुत्वा भूमिराजो द्विजरूपधरो बली॥ साष्टांगं दंडवद्भूमौ लक्षणस्य चकार ह ॥ ७६ ॥ तदा तु लक्षणो वीरः कृत्वा स्नेहं नृपोपरि ॥ सप्तलक्षबलैः सार्द्धं कान्यकुब्जमुपाययौ ॥ ७७ ॥ फाल्गुने मासि संप्राप्ते सर्वे स्वंस्वं गृहं ययुः ॥ ७८ ॥ बलखानेर्गयाश्राद्धमचीकरदविप्लुतः ॥ चैत्रमासि सिते पक्षे संप्राप्य निजमंदिरे ॥ ब्राह्म णान्भोजयामास सहस्रं वेदतत्परान् ॥ ७९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये सप्त विंशोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अष्टाविंशाब्दके प्राप्ते कृष्णांशे बलवत्तरे ॥ कार्तिक्यामिंदुवारे च कृत्तिकाव्यतिपा तभे ॥ १ ॥ कृष्णांशोऽयुतसेनाढ्यः स्वर्णवत्या समन्वितः ॥ विवाहमुकुटस्यैव संत्यागाय ययौ मुदा ॥ २ ॥ पवित्रमुत्पलारण्यं वाल्मीकिमुनि सेवितम् ॥ गंगाकूले ब्रह्ममयं लोहकीलकमुत्तमम् ॥ ३ ॥ तत्र गत्वा स शुद्धात्मा पुष्पवत्या समन्वितः ॥ गोसहस्रं च विप्रेभ्यो ददौ स्नाने प्रस न्नधीः ॥ ४ ॥ एतस्मिन्नंतरे प्राप्ता म्लेच्छजातिसमुद्भवा ॥ शोभा नाम महारम्या वेश्या परमसुन्दरी ॥ ५ ॥ सा ददर्श परं रम्यं कृष्णांशं पुरुषो त्तमम् ॥ तद्दृष्टिमोहमापन्ना व्याकुला चाभवत्क्षणात् ॥ ६ ॥ मूर्च्छितां तां समालोक्य कृष्णांशः सर्वमोहनः ॥ स्वनिवासमुपागम्य विप्रानाहूय पृष्टवान् ॥ ७ ॥ अष्टादश पुराणानि केन प्रोक्तानि किं फलम् ॥ ब्रूत मे विदुषां श्रेष्ठा वेदशास्त्रपरायणाः ॥ ८ ॥ इति श्रुत्वा वचो रम्यं विद्वांसः

शास्त्रकोविदाः ॥ अब्रुवन्वचनं रम्यं कृष्णांशं सर्वधर्मगम् ॥ ९ ॥ पराशरेण रचितं पुराणं विष्णुदैवतम् ॥ शिवेन रचितं स्कांदं पाद्मं ब्रह्ममुखोद्भ वम् ॥ १० ॥ शुकप्रोक्तं भागवतं ब्राह्मं वै ब्रह्मणा कृतम् ॥ गारुडं हरिणा प्रोक्तं षड् वै सात्त्विकसंभवाः ॥ ११ ॥ मत्स्यः कूर्मो नृसिंहश्च वामनः शिव एव च ॥ वायुरेतत्पुराणानि व्यासेन रचितानि वै ॥ १२ ॥ राजसाः षट् स्मृता वीर कर्मकांडमया भुवि ॥ मार्कंडेयं च वाराहं मार्कंडेयेन निर्मितम् ॥ १३ ॥ आग्नेयमंगिराश्चैव जनयामास चोत्तमम् ॥ लिंगब्रह्मांडके चापि तंडिना रचिते शुभे ॥ महादेवेन लोकार्थे भविष्यं रचितं शुभम् ॥ १४ ॥ तामसाः षट् स्मृताः प्राज्ञैः शक्तिधर्मपरायणाः ॥ सर्वेषां च पुराणानां श्रेष्ठं भागवतं स्मृतम् ॥ १५ ॥ घोरे भुवि कलौ प्राप्ते विक्रमो नाम भूपतिः ॥ कैलासाद्भुवमागत्य मुनीन्सर्वान्समाह्वयत् ॥ १६ ॥ तदा ते मुनयस्सर्वे नैमिषारण्यवासिनः ॥ सूतं सञ्चोदयामासुस्तेषां तच्छ्रवणाय च ॥ प्रोक्तान्युपपुराणानि सूतेनाष्टादशैव च ॥ १७ ॥ इति श्रुत्वा तु वचनं कृष्णांशो धर्मतत्परः ॥ श्रुत्वा भागवतं शास्त्रं सप्तमेऽह्नि महोत्तमम् ॥ १८ ॥ ददौ दानानि विप्रेभ्यो गोसुवर्णमयानि च ॥ ब्राह्मणान्भोजयामास सहस्रं वेदतत्परान् ॥१९॥ तदा तु भिक्षुकी भूत्वा शोभा नाम मदातुरा ॥ मायां कृतवती प्राप्य कृष्णांशो यत्र वै स्थितः ॥ २० ॥ ध्यात्वा महामदं वीरं पैशाचं रुद्रकिंकरम् ॥ मायां सा जनया मास सर्वपाषाणकारिणीम् ॥ २१ ॥ दृष्ट्वा स्वर्णवती देवी तां मायां शोभयोद्भवाम् ॥ छित्त्वा चाहाद्य वामांगीं स्वगेहं गंतुमुद्यता ॥ २२ ॥ सा वेश्या तु शुचाविष्टा तस्याः शृंगारमुत्तमम् ॥ स्वर्णयंत्रस्थितं रम्यं लक्षद्रव्योपमूल्यकम् ॥ संहृत्य मायया धूर्ता देशं बाह्लीकमा ययौ ॥ २३ ॥ कल्पक्षेत्रमुपागम्य नेत्रसिंहसमुद्भवा ॥ वेश्यया मम शृंगारं हृतं ज्ञात्वा सुदुःखिता ॥ २४ ॥ कृष्णांशं वचनं प्राह गच्छगच्छ महाबल ॥ गृहीत्वा मम शृंगारं शीघ्रमागच्छ मां प्रति ॥ २५ ॥ गुटिकेयं मया वीर रचिता तां मुखेन च ॥ धूर्तमायाविनाशाय तव मंगलहेतवे ॥ २६ ॥ इति श्रुत्वा तथा कृत्वा कृष्णांशस्सर्वमोहनः ॥ शूकरक्षेत्रमागम्य तत्र वेश्यां ददर्श ह ॥ २७ ॥ सा तु वेश्या च तं वीरं दृष्ट्वा कन्दर्पकारिणम् ॥ रचयित्वा पुनर्मायां तदंतिकमुपागता ॥ २८ ॥ तदा सा निष्फली भूय रुरोद करुणं बहु ॥ रुदतीं तां समालोक्य दयालुस्स प्रसन्नधीः ॥ २९ ॥ गृहीत्वा सर्वशृंगारं वचनं प्राह निर्भयः ॥ किं रोदिषि महाभागे सत्यं कथय मा चिरम् ॥ ३० ॥ साह मे सहरो नाम भ्राता प्राणसमप्रियः ॥ नाद्यैश्च पञ्चसाहस्रैः सहितो मरणं गतः ॥३१॥ अतो रोमि महा भागसंप्राप्ता शरणं त्वयि ॥ इत्युक्त्वा मायया धूर्ता कृत्वा शवमयान्त्यजान् ॥ ३२ ॥ तस्मै प्रदर्शयामास निजकार्यपरायणा ॥ रुदित्वा च पुन

स्तत्र प्राणांस्त्यक्तुं समुद्यता ॥ ३३ ॥ दयालुस्स च कृष्णांशस्तामाह करुणं वचः ॥ कथं ते जीवयिष्यन्ति शोभने कथयाशु मे ॥ ३४ ॥ साह वीर तवास्ये तु संस्थिता गुटिका शुभा ॥ देहि मे कृपया वीर जीवयिष्यन्ति ते तया ॥ ३५ ॥ इत्युक्तस्तु तया वीरो ददौ तस्यै च तद्वसु ॥ तदा प्रसन्ना सा धूर्ता कृत्वा शुकमयं वपुः ॥ पंजरस्थमुपादाय कृष्णांशं कामविह्वला ॥ ३६ ॥ वाह्लीकदेशमागम्य सारवुनगरं शुभम् ॥ उवास च स्वयं गेहे कृत्वा दिव्यमयं वपुः ॥ ३७ ॥ निशीथे समनुप्राप्ते कृत्वा तं नररूपिणम् ॥ आलिलिंग हि कामार्ता कृष्णांशं धर्मकोविदम् ॥ ३८ ॥ दृष्ट्वार्तां स तथाभूतां कृष्णांशो जगदंबिकाम् ॥ तुष्टाव मनसा धीरो रात्रिसूक्तेन नम्रधीः ॥३९॥ तदा सा स्वेडिनी भूत्वा त्यक्त्वा कृष्णांशमुत्तमम् ॥ पुनः शुकमयं कृत्वा चिंचिणीवृक्षमारुहत् ॥ ४० ॥ तदा स्वर्णवती देवी बोधिता विष्णुमायया ॥ कृत्वा श्येनीमयं रूपं तत्र गत्वा मुदान्विता ॥ ददर्श शुकभूतं च कृष्णांशं योगतत्परम् ॥ ४१ ॥ एतस्मिन्नंतरे वेश्या पुनः कृत्वा शुभं वपुः ॥ नरभूतं च कृष्णांशं वचनं प्राह नम्रधीः ॥ ४२ ॥ अये प्राणप्रिय स्वामिन्भज मां कामविह्वलाम् ॥ पाहि मां रतिदानेन धर्मज्ञोसि भवान्सदा ॥ ४३ ॥ इत्युक्तस्स तु तामाह वचनं शृणु शोभने ते आर्यवर्त्मस्थितोहं वै वेदमार्गपरायणः ॥ ४४ ॥ विवाहितां शुभां नारीं यो भजेत ऋतौ न हि ॥ स पापी नरकं याति तिर्य्यग्योनिमयं स्मृतम् ॥ अतः परस्त्रिया भोगो ज्ञेयो वै निरयप्रदः ॥ ४५ ॥ इति श्रुत्वा तु सा प्राह विश्वामित्रेण धीमता ॥ शृंगिणा च महाप्राज्ञ वेश्यासंगः कृतः पुरा ॥ न कोऽपि नरकं प्राप्तस्तस्मान्मां भज कामिनीम् ॥ ४६ ॥ पुनश्चाह स कृष्णांशः कृतं पापं तपोबलात् ॥ ताभ्यां च मुनियुग्माभ्यामसमर्थोहिसां प्रतम् ॥ ४७ ॥ अर्द्धांगं पुरुषस्य स्त्री मैथुने च विशेषतः ॥ अहमार्यश्च भवती वेश्या च बहुभोगिनी ॥ ४८ ॥ ऋचि शब्दश्च पूर्वास्याज्जात ऋग्जस्सनातनः ॥ योगजश्चैव यः शब्दो दक्षिणास्याद्यजुर्भवः ॥४९॥ तद्धितान्तश्च यश्शब्दः पश्चिमास्याच्च सामजः ॥ छन्दोभूताश्च ये शब्दास्स॥ सर्वे ब्राह्मणप्रियाः ॥ केवलो वर्णमात्रश्च स शब्दोऽथर्वजःस्मृतः ॥ ५० ॥ पञ्चमास्याच्च ये जाताः शब्दाः संसारकारिणः ॥ ते सर्वे प्राकृता ज्ञेया श्चतुर्लक्षविभेदिनः ॥ ५१ ॥ हित्वा तान्यो हि शुद्धात्मा चतुर्वेदपरायणः ॥ स वै भवाटवीं त्यक्त्वा पदं गच्छत्यनामयम् ॥ ५२ ॥ न वदेद्यावनीं भाषां प्राणैः कंठगतैरपि ॥ गजैरापीड्यमानोऽपि न गच्छेज्जैनमंदिरम् ॥ ५३ ॥ इत्येवं स्मृतिवाक्यानि मुनिना पठितानि वै ॥ कथं त्याज्यो मया धर्मस्सर्वलोकसुखप्रदः ॥ ५४ ॥ इति श्रुत्वा तु सा वेश्या म्लेच्छायाश्चांशसंभवा ॥ शोभना नाम रंभोरूर्महाक्रोधमुपाययौ ॥ ५५ ॥

१ दशगणीपाठो बहुलमिति लिच् ।

वेतसैस्ताडयित्वा तं पुनः कृत्वा शुकं स्वयम् ॥ न ददौ भोजनं तस्मै फलाहारं शुकाय वै ॥ ५६ ॥ तदा स्वर्णवती देवी कृत्वा नारीमयं वपुः ॥
मशकीकृत्य तं वीरं तत्रैवान्तर्दधे तु सा ॥ ५७ ॥ पुनः श्येनीवपुः कृत्वा तद्देशाद्यातुमुद्यता ॥ पृष्ठमारोप्य मशकं मयूरनगरं ययौ ॥ ५८ ॥
मकरंदस्तु तां दृष्ट्वा कृष्णांशेन समन्विताम् ॥ नेत्रपालस्य तनयां नाम्ना स्वर्णवतीं नलीं ॥ चरणावुपसंगृह्य स्वगेहे तामवासयत् ॥ ५९ ॥
शोभनापि च संबुध्य पञ्जरान्तमुपस्थिता ॥ न ददर्श शुकं रम्यं मूर्छिता चापतद्भुवि ॥ ६० ॥ किंकरोमि क्व गच्छामि विना तं रमणं परम् ॥
इत्येव बहुधालप्य मदहीनपुरं ययौ ॥ ६१ ॥ तत्र स्थितं च पैशाचं मायामदविशारदम् ॥ महामदं च संपूज्य स्वदेहं त्यक्तुमुद्यता ॥ ६२ ॥
महामदस्तु संतुष्टो गत्वा वै शिवमंदिरम् ॥ मरुस्थलेश्वरं लिंगं तुष्टावार्षभभाषया ॥ ६३ ॥ तदा प्रसन्नो भगवान्वचनं प्राह सेवकम् ॥ स्वर्णवत्या
हृतो वीरः कृष्णांशश्चार्यधर्मगः ॥ मया सह समागच्छ मयूरनगरं प्रति ॥ ६४ ॥ इत्युक्तस्तेन पैशाचो नटैः पंचसहस्रकैः ॥ तया सह ययौ तूर्णं
सद्गुरेणं समन्वितः ॥ ६५ ॥ इन्दुलश्च तथाह्लादो बोधितो विष्णुमायया ॥ त्रिलक्षबलसंयुक्तोदेवसिंहेन संयुतः ॥ मयूरनगरं प्राप्य मकरंदमुपा
ययौ ॥६६॥ तदा तु शोभना वेश्या सद्गुरेण बलैस्सह ॥ चकार भैरवीं मायां सर्वशत्रुभयंकरीम् ॥६७॥ सर्वतश्चोत्थितो वातो महामेघसमन्वितः॥
पतंति बहुधा चोल्काः शर्करावर्षणे रताः ॥ ६८ दृष्ट्वा तां भैरवीं मायां तमोभूतां समन्ततः ॥ मकरन्दश्च बलवान्रथस्थः स्वयमाययौ ॥ ६९ ॥
शनिभक्तेन तां मायां भस्म कृत्वा महाबलः ॥ गृहीत्वा सद्गुरं धूर्तं सबलं गेहमाप्तवान् ॥ ७० ॥ तदा तु शोभना नारी काममायां चकार ह ॥
बहुलास्संस्थिता वेश्या गीतनृत्यविशारदाः ॥ ७१ ॥ मोहिताः क्षत्रियाः सर्वे मुमुहुर्लास्यदर्शनात् ॥ देवसिंहाच्च कृष्णांशाहृते ते जडतां गताः ॥
॥७२॥ तदा स्वर्णवती देवी कामाक्षी ध्यानतत्परा ॥ पुनरुत्थाप्यतान्सर्वान्गृहीत्वा शोभनां पुनः ॥ मयूरध्वजमागम्य निगडैस्तान्बबंध ह ॥७३॥
महामदस्तु तज्ज्ञात्वा रुद्रध्यानपरायणः ॥ चकार शाम्बरीं मायां नानासत्त्वविधायिनीम् ॥७४॥ व्याघ्राः सिंहा वराहाश्च वानरा दंशका नराः ॥
सर्पा गृध्रास्तथा काका भक्षयंति समंततः ॥ ७५ ॥ तदा स्वर्णवती देवी कामाक्षीध्यानतत्परा ॥ ससर्ज स्मरजां मायां तन्मायाध्वंसिनीं रणे ॥
॥७६॥ तया तार्क्ष्यास्समुत्पन्नाः शरभाश्च महाबलाः ॥ सिंहादीन्भक्षयामासुर्जघ्नुश्चैव सहस्रशः ॥७७॥ हाहाभूते च तत्सैन्येदिक्षु विद्राविते सति ॥
शोभना चाभवद्दासी स्वर्णवत्याश्च मायिनी ॥ ७८॥ सद्गुरस्तैर्नटैस्सार्द्धं चाह्लादेनैव चूर्णितः ॥ तेषां रुधिरकभाश्च भूमिमध्ये समारुहन् ॥ ७९ ॥

एवं च मुनिशार्दूल चतुर्मास्स्वभवद्रणः ॥ वैशाखे मासि संप्राप्ते ते वीरा गेहमाययुः ॥ इति ते कथितं विप्र चान्यत्किं श्रोतुमिच्छसि ॥ ८० ॥
इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चयेऽष्टाविंशोऽध्यायः ॥ २८ ॥छ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥
किन्नरी नाम या कन्या त्वया प्रोक्ता महामुने ॥ कुत्र स्थाने कथं जाता तत्सर्वं कृपया वद ॥ १ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ पुरा चैत्ररथे देशे
नानाजननिषेविते ॥ वसंतसमये प्राप्ते क्रीडंत्यत्र दिवौकसः ॥ २ ॥ मंजुघोषा च स्ववेंश्या शुकस्थाने समागता ॥ दृष्ट्वा तं सुन्दरं बालं मोहनाय
समुद्यता ॥ ३ ॥ गीतनृत्यादिरागांश्च कृत्वा सा कामविह्वला ॥ प्रांजलिं प्रणता बद्ध्वा पुनस्तुष्टाव तं मुनिम् ॥४॥ तदा शुकस्तु भगवान्पद्यं स्तुति
मयं शुभम् ॥ श्रुत्वा प्रसन्नहृदयो वरं ब्रूहीति सोऽब्रवीत् ॥ ५ ॥ सा तु श्रुत्वा शुभं वाक्यं प्रोवाच श्लक्ष्णया गिरा ॥ पतिर्मे भव हे नाथ शरणा
गतवत्सल ॥ ६ ॥ इति श्रुत्वा तु वचनं तथा कृत्वा तया सह ॥ स रेमे मुनिशार्दूलः शुको विज्ञानकोविदः ॥ ७ ॥ तयोस्सकाशात्संजज्ञे मुनि
र्नाम सुतोऽनयोः ॥ तपश्चकार बलवान्द्वादशाब्दं प्रयत्नतः ॥ ८ ॥ तस्मै ददौ तदा पत्नीं स्वर्णदेवस्य वै सुताम् ॥ कुबेरो रुद्रसहितः स मुनिस्तु
मुदान्वितः ॥ ९ ॥ तया रेमे प्रसन्नात्मा तयोर्जाता सुतोत्तमा ॥ किन्नरी नाम विख्याता हिमतुंगे समुद्भवा ॥ तपश्चचार सा देवी रूपयौवन
शालिनी ॥ १० ॥ तदा प्रसन्नो भगवाञ्छंकरो लोकशंकरः ॥ मकरंदाय धीराय ददौ तां रुचिराननाम् ॥ ११ ॥ मुनिस्तु शंकरं प्राह देवदेव
नमोऽस्तुते ॥ मत्सुतायै वरं देहि राष्ट्रवर्धनमुत्तमम् ॥ १२ ॥ इति श्रुत्वा शिवः प्राह गुरुंडान्ते च भूतले ॥ मध्यदेशे च ते राष्ट्रं भविष्यति सुख
प्रदम् ॥ त्रिंशदब्दप्रमाणेन तत्पश्चात्क्षयमेष्यति ॥ १३ ॥ इति श्रुत्वा तु स मुनिर्हिमतुंगनिवासकः ॥ मकरंदेन सहितस्तत्र वासमकारयत्॥१४॥
इति ते कथितं विप्र पुनः शृणु कथां शुभाम् ॥ ऊनत्रिंशाब्दकं प्राप्ते कृष्णांशे रणकारणम् ॥ १५ ॥ नेत्रपालस्य नगरं नानाधातुविचित्रितम् ॥
मत्वा न्यूनपतिर्बौद्धो रुरोध नगरं शुभम् ॥ १६ ॥ सप्तलक्षयुतो राजा बौद्धसिंहो महाबलः ॥ त्रिलक्षबलसंयुक्तैस्सार्द्धं युद्धमचीकरत् ॥ १७ ॥
सप्ताहोरात्रमभवत्सेनायुद्धं भयानकम् ॥ योगसिंहो भोगसिंहो विजयश्च महाबलः ॥ १८ ॥ जघान शात्रवीं सेनां बौद्धसिंहेन पालिताम् ॥
एतस्मिन्नंतरे प्राप्ताः श्यामजापकदेशगाः ॥ १९ ॥ बौद्धा मायाविनस्सर्वे लोकमान्यप्रपूजकाः ॥ पुनर्जातं महद्युद्धं मासमेकं तयोस्तदा ॥ २० ॥
नेत्रपालाज्ञया सर्वे कृष्णांशाद्याः समागताः ॥ कृष्णांशो बिंदुलारूढो देवः स्वहयसंस्थितः ॥२१॥ इंदुलश्च करालाश्वे मंडलीको गजे स्थितः ॥
गौतमश्च समायातो हरिनागरसंस्थितः ॥२२॥ तालनश्च समायातः सिंहिन्युपरि संस्थितः ॥ धान्यपालस्तैल्यकारो युयुत्सोरंशसंभवः ॥२३॥

लह्लसिंहश्च बलवान्कुंतिभोजांशसंभवः ॥ ताम्वृली रु जातीयो लक्षणानुज्ञया ययौ ॥ २४ ॥ तदा तु नेत्रसिंहश्च सप्तलक्षबलैर्वृतः ॥ पालितश्चा
ष्टभिर्वीरैस्तेषां नाशाय चाययौ ॥ २५ ॥ भयभीताश्च ते बौद्धास्त्यक्त्वा देशं समन्ततः ॥ चीनदेशमुपागम्य युद्धभूमिमकारयन् ॥ २६ ॥
तदनुप्रययुस्ते वै हूहानदमुपस्थिताः ॥ माघमासे तु संप्राप्ते पुनर्युद्धमवर्तत ॥ २७ ॥ श्यामदेशोद्भवा लक्षं तथा लक्षं च जापकाः ॥ दश लक्षा
श्चीनदेश्या युद्धाय समुपस्थिताः ॥ २८ ॥ कृष्णांशो लक्षसेनाढ्यो देवो लक्षसमन्वितः ॥ नेत्रपालश्च लक्षाढ्यो योगभोगसमन्वितः ॥ २९ ॥
मंडलीकश्चेन्दुलेन लक्षसैन्यसमन्वितः ॥ ध्यानपालो लह्लसिंहो लक्षसैन्यान्वितः स्थितः ॥ ३० ॥ जननायक एवापि लक्षसैन्ययुतः स्थितः ॥
तालनो लक्षसेनाढ्यो युद्धाय समुपागतः ॥ ३१ ॥ तत्र युद्धमभूद्घोरं बौद्धानामार्यकैस्सह ॥ पक्षमात्रं मुनिश्रेष्ठ यमलोकविवर्द्धनम् ॥ ३२ ॥
सप्त लक्षं हता बौद्धा द्विलक्षं चार्यदेशजाः ॥ ततस्ते भयभीताश्च त्यक्त्वा युद्धं गृहं ययुः ॥ ३३ ॥ कृत्वा दारुमयीं सेनां कलयंत्रप्रभावतः ॥
गजाश्च दशसाहस्राः सशूराः काष्ठनिर्मिताः ॥ ३४ ॥ एकलक्षं हयारूढा दारुपाश्च रणोन्मुखाः ॥ सहस्रं महिषारूढास्सहस्रं कोलपृष्ठगाः॥ ३५ ॥
सिंहारूढास्सहस्रं च सहस्रं हंसवाहनाः॥कंकगोमायुगृध्राणां श्यामारूढाः पृथक्तथा ॥ ३६ ॥ उष्ट्राः सप्तसहस्राणि सशूराश्च रणोन्मुखाः ॥ एवं
सपादलक्षैश्च काष्ठसैन्यैश्च मानुषाः ॥ ३७ ॥ द्विलक्षाणि क्षयं जग्मुः कृष्णांशाद्यैः सुरक्षिताः ॥ ततो हाहाकृतं सैन्यं चार्य्याणां च ननाश तत् ॥
॥ ३८ ॥ दृष्ट्वा तत्कौतुकं रम्यं जयन्तो युद्धकोविदः ॥ आग्नेयं शरमादाय काष्ठसैन्येषु चाक्षिपत् ॥ ३९ ॥ भस्मीभूताश्च ते सर्वे तत्रैव विलयं
गताः ॥ त्रिलक्षं क्षत्रियाः शेषा जयंतं रणकोविदम् ॥ चक्रुर्जयरवं तत्र तुष्टुवुश्च पुनः पुनः ॥ ४० ॥ तदा तु चीनजा बौद्धाः कृत्वा विंशत्सहस्र
कान् ॥ हयारूढाँल्लोहमयान्प्रेषयामासुरूर्जितान् ॥ ४१ ॥ योगसिंहो गजारूढो धनुर्बाणधरो बली ॥ कंठेषु लोहजान्वीरांस्ताडयामास वै तदा ॥
॥ ४२ ॥ मृत..स्ते पंचसाहस्रा योगसिंहशरार्दिताः ॥ बौद्धसिंहस्तदा शूरो दृष्ट्वा तस्य पराक्रमम् ॥ कृत्वालोहमयं सिंहं योगसिंहमपेषयत् ॥४३॥
पातेन तस्य सिंहस्य स वीरो मरणं गतः ॥ तदा तु भोगसिंहश्च हयारूढो जगाम ह ॥ स्वभल्लेन च तं सिंहं हत्वा तत्र जगर्ज्ज वै ॥ ४४ ॥ तदा
तु बौद्धसिंहेन शार्दूलस्तत्र चोदितः ॥ सहयो भोगसिंहश्च तेनैव मरणं गतः ॥ ४५ ॥ मातुलौ मृत्युवशगौ दृष्ट्वा स्वर्णवतीसुतः ॥ करालं हयमा ॥३१९॥
रुह्य बौद्धसिंहमुपाययौ ॥ ४६ ॥ शरमादाय वै शीघ्रं नाम्ना संमोहनं शुभम् ॥ मोहयित्वा रिपुबलं बौद्धसिंहसमन्वितम् ॥ ४७ ॥ बद्धा तान्बौद्ध
सिंहादीन्नृपान्दशसहस्रकम् ॥ कलयंत्रं च संचूर्ण्य कृष्णांशांतिकमाययौ ॥ ४८ ॥ तदा ते हर्षितास्सर्वे प्रपेद्य नगरं ययुः ॥ तद्देशम योजना

यामं सर्वसंपत्समन्वितम् ॥ लुण्ठयित्वा बलात्सर्वे नृपदुर्गमुपाययुः ॥ ४९ ॥ बौद्धसिंहस्तदागत्य जयन्तेन विमोचितः ॥ सुतां स्वां पद्मजां नाम्ना जयन्ताय ददौ मुदा ॥ ५० ॥ दशकोटीः सुवर्णस्य चाह्लादाय तदा धनम् ॥ सर्वैश्च बौद्धवृन्दैश्च तत्रैव शपथः कृतः ॥ ५१ ॥ आर्यदेशं न यास्यामः कदाचिद्राष्ट्रहेतवे ॥ इत्युक्त्वा तान्प्रणम्याशु संप्रस्थानमकारयन् ॥ त्रिलक्षैश्च युतास्ते वै नेत्रपालगृहं गताः ॥ ५२ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ इन्दुलेन कथं सूत तत्र प्राणीकृता न हि ॥ सुप्रिया योगसिंहाद्यास्तन्नो वद विचक्षण ॥ ५३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ आगता यमलोकाद्वै कतिचित्प्राणिनो भुवि ॥ तदा तु दुःखितो देवो महेंद्रान्तमुपाययौ ॥ ५४ ॥ देवराज नमस्तुभ्यं सर्वदेवप्रियंकर ॥ जयंतो जगतीं प्राप्य मृताञ्जीवयति स्वयम् ॥ अतो वै लोकमर्यादा विरुद्धा दृश्यते भुवि ॥ ५५ ॥ इति श्रुत्वा तु वचनं महेन्द्रो देवमायया ॥ वडवामृतमाहृत्य तथा वै स्वर्गगां गतिम् ॥ जयंतस्य स्वपुत्रस्य मुमोद स सुरैः सह ॥ ५६ ॥ इन्दुलश्च तदा दुःखी शारदां सर्वमंगलाम् ॥ पूजयित्वा विधानेन योगध्यानपरोऽभवत् ॥ ५७ ॥ इति ते कथितं विप्र पुनः शृणु कथां शुभाम् ॥ नेत्रपालश्च बलवान्बहुपुत्रः शुचान्वितः ॥ दशकोटिमितं स्वर्णं तेभ्यो दत्त्वा समं समम् ॥ ५८ ॥ प्रस्थानं कारयामास चाष्टानां बलशालिनाम् ॥ ते वै द्विलक्षसैन्याढ्याः स्वगेहाय ययुर्मुदा ॥ ५९ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥ २९ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ यदा ते चीनदेशस्थास्तदाहूतो नृपेण वै ॥ कामपालेन भो विप्र लक्षणो नकुलांशकः ॥ १ ॥ जयचंद्र महाभाग सावधानं वचः शृणु ॥ वैशाखशुक्लसप्तम्यां मुहूर्तोऽयं दिनागमे ॥ २ ॥ अतो वै लक्षणो वीरश्चैकाकी मां समाप्नुयात् ॥ गृहीत्वा मत्सुतां दोलां गमिष्यति तवांतिकम् ॥ ३ ॥ सेनान्वितं च तं ज्ञात्वा महीराजो महाबलः ॥ ग्रहीष्यति पराजित्य तस्माद्योग्यं वचो मम ॥ ४ ॥ इति तत्रत्यवचनं मत्वा राजा प्रसन्नधीः ॥ लक्षणं हस्तिनीसंस्थं शतशूरसमन्वितम् ॥ ५ ॥ आहूय प्रेषयामास कामपालाय धीमते ॥ मार्गे पंचदिनं वीर उषित्वा तद्गृहं ययौ ॥ ६ ॥ तदा पद्माकरः श्यालो ज्ञात्वा लक्षणमागतम् ॥ भूमिराजं समाहूय तेन युद्धमचीकरत् ॥ ७ ॥ लक्षणो नकुलांशश्च दृष्ट्वा शत्रुमुपस्थितम् ॥ स्वशरैस्तर्पयामास राजराजं महाबलम् ॥ ८ ॥ मूर्च्छयित्वा महीराजं हत्वा पंचशतं बली ॥ कामपालं समागम्य नत्वा वासमकारयत् ॥ ९ ॥ उत्थितश्च महीराजो गत्वा पद्माकरं प्रति ॥ वचनं प्राह कार्यार्थी शृणु मित्र वचो मम ॥ १० ॥ लक्षणो मे महाञ्छत्रुस्स च त्वद्गेहमागतः ॥ यदि दास्यसि तं बद्ध्वा त्वां मदंगं करोम्यहम् ॥ ११ ॥ इति श्रुत्वा स लोभात्मा दत्त्वा हालाहलं विषम् ॥ बद्ध्वा तं लक्षणं वीरं महीराजाय चार्पयत् ॥ हत्वा

ताञ्छतशूरांश्च गुप्तवार्तामकारयन् ॥ १२ ॥ ज्ञात्वा तत्पद्मिनी नारी दुःखितालप्य वै भृशम् ॥ चंडिकां पूजयामास पतिमंगलहेतवे ॥ १३ ॥
तदा प्रसन्ना सा देवी वरदा सर्वमंगला ॥ आश्वास्य पद्मिनीं नारीं लक्षणांतमुपाययौ ॥ १४ ॥ स्वप्ने तमाह सा देवी ह्रीं फट् घेघे जपं कुरु ॥
अस्य मंत्रप्रभावाच्च सर्वविघ्नः प्रणश्यति ॥ १५ ॥ स बुद्ध्वा लक्षणो वीरस्तं मंत्रं च जजाप ह ॥ आषाढे मासि संप्राप्ते कृष्णांशाद्या गृहं
ययुः ॥ १६ ॥ तालनश्च युतस्ताभ्यां कान्यकुब्जमुपाययौ ॥ न दृष्टो लक्षणो वीरो जयचंद्रप्रियंकरः ॥ ज्ञात्वा तत्कारणं तैश्च कृतं योग
मयं वपुः ॥ १७ ॥ धांन्यपालः कांस्यधारी वीणाधारी च तालनः ॥ लह्लसिंहो मृदंगांको ययुस्ते वै महावतीम् ॥ १८ ॥ सभां परिमलस्यैव
गत्वा ते योगरूपिणः ॥ चक्रुर्गानं मुदा युक्ताः सर्वे ते मोहमागताः ॥ १९ ॥ प्रसन्नश्च तदा राजा मुक्तामालां स्वकण्ठगाम् ॥ तालनाय ददौ
प्रीत्या ताभ्यां स्वर्णांगुलीयके ॥ २० ॥ तदा ते हर्षिताः सर्वे कृष्णांशं प्रति चाययुः ॥ ज्ञात्वा कृष्णांश एवापि धृत्वा योगमयं वपुः ॥
ययौ बिंदुगढं वीरस्तालनाद्यैस्समन्वितः ॥ २१ ॥ हट्टमध्ये समागम्य कृत्वा रासोत्सवं शुभम् ॥ गेहं पद्माकरस्यैव गत्वा ते ननृतुर्मुदा ॥
॥ २२ ॥ एतस्मिन्नंतरे सर्वा योषितस्तत्र चागताः ॥ वेणुवाद्यवृतं वीरं कृष्णांशं ददृशुर्मुहुः ॥ मोहितास्तस्य गानेन जडीभूता धनं ददुः ॥
॥ २३ ॥ तदा तु पद्मिनी नारी सर्वलक्षणसंयुता ॥ ज्ञात्वा कृष्णांशमेवापि रुरोद चिरमातुरा ॥ २४ ॥ उवाच च विलप्याशु मत्पतिर्ल
क्षणो बली ॥ महीराजेन शूरेण कारागारे बलात्कृतः ॥ अहं योषा भवान्योगी कथं कार्यं भविष्यति ॥ २५ ॥ इति श्रुत्वा तु स नृपो
भुजमुत्थाप्य सत्वरम् ॥ आश्वास्य पद्मिनीं नारीं ययुस्ते देहलीं प्रति ॥ राजद्वारमुपागम्य कृष्णांशस्स ननर्त ह ॥ २६ ॥ महीराजस्तु
बलवान्प्रसन्नस्तस्य लीलया ॥ वांछितं ब्रूहि कृष्णांश सर्वं योगिन्ददाम्यहम् ॥ २७ ॥ इति श्रुत्वा भूपवचो विहस्योवाच तं प्रति ॥ कारा
गारं लोहमयं नृपयोग्यं च मे नृप ॥ दर्शयाशु स्वकीयं वै भवान्भूपशिरोमणिः ॥ २८ ॥ इति श्रुत्वा स नृपतिर्मोहितः कृष्णलीलया ॥ दर्श
यित्वा च वै शीघ्रं पुनस्तेभ्यो ददौ धनम् ॥ २९ ॥ ततस्ते योगिनस्सर्वे संप्राप्य च महावतीम् ॥ नत्वा परिमलं भूपं गदित्वा सर्वकारणम् ॥
॥ ३० ॥ स्वसेनां सज्जयामास चाह्लादश्च नृपाज्ञया ॥ पञ्चलक्षं महावत्या हयारूढास्समास्थिताः ॥ ३१ ॥ तालनस्सप्त लक्षाणि सैन्यान्याहूय
चागतः ॥ एवं द्वादशलक्षाणि क्षत्रिया रणदुर्मदाः ॥ देहलीं च समाजग्मुस्सर्वशस्त्रसमन्विताः ॥ ३२ ॥ एतस्मिन्नंतरे मन्त्री चंद्रभट्टो विशारदः ॥

१ धान्यपाललह्लसिंहाभ्यामित्यर्थः ।

सर्वशास्त्रार्थकुशलो वैष्णवीशक्तिपूजकः ॥२३॥ महीराजं समागम्य वचः प्राह शृणुष्व भोः ॥ मया वै च रहः क्रीडा दृष्टा देवीप्रसादतः ॥२४॥ तत्रोदयश्च कृष्णांशः पूर्णब्रह्माणमागमत् ॥ वचः प्राह प्रसन्नात्मा शृणु त्वं सत्त्वविग्रह ॥ ३५ ॥ अग्निवंशविनाशाय चाद्य यास्यामि देहलीम् ॥ हत्वाहं कौरवांशांश्च स्थापयित्वा कलिं भुवि ॥ ३६ ॥ पुनस्तवान्तिकं प्राप्य रहः क्रीडां करोम्यहम् ॥ इत्युक्त्वा बिंदुलारूढः स वीरस्त्वामुप स्थितः ॥ इत्यहं दृष्टवान्भूप कृष्णांशं योगनिद्रया ॥ ३७ ॥ इति तस्य वचः श्रुत्वा स भूपो विस्मयान्वितः ॥ भयभीतः सहस्राणि शूरानाहूय सत्वरम् ॥ तेभ्यश्च लक्षणं दत्त्वा वचनं प्राह तान्प्रति ॥ ३८ ॥ पद्माकराय भूपाय गत्वा दत्त्वाशु लक्षणम् ॥ ममान्तिकमुपागम्य कारणं वद ताशु तत् ॥ ३९ ॥ इति श्रुत्वा तु ते सर्वे वह्निवंश्या महाबलाः ॥ गत्वा तत्र तथा कृत्वा महीराजमुपागमन् ॥ ४० ॥ भगदंतश्च तेषां तु सह स्राणां च नायकः॥महीराजं वचः प्राह शृणु तन्नृपभाषितम् ॥४१॥ पद्मिनी मे स्वसा राजन् गुप्तविद्याविशारदा ॥ तया यज्ञपतिर्देवः सम्यगारा धितः पुरा ॥ ४२ ॥ दत्तस्तेन वरो रम्यो ह्यन्तर्धानमयः परः ॥ सा तु तं लक्षणं कांतमंतर्धानं करिष्यति ॥ इति श्रुत्वा स नृपतिः परमानन्द माप्तवान् ॥ ४३ ॥ एतस्मिन्नंतरे प्राप्ताः कृष्णांशाद्या महाबलाः ॥ रुरुधुर्देहलीं सर्वां महीराजेन पालिताम् ॥ ४४ ॥ स तदा पृथिवीराजो गृहीत्वा बहुभूषणम् ॥ सर्वेभ्यश्च ददौ प्रेम्णा वचनं प्राह नम्रधीः ॥ ४५ ॥ लक्षणो नाम ते राजा कारागारं न वै मम ॥ यदि मन्नगरे चास्ति तर्हि ते रोष ईदृशः ॥ ४६ ॥ इत्युक्त्वा तं च कृष्णांशं दर्शयामास वै गृहम् ॥ महादेवस्य शपथं कृतवान्भूपतिर्भयात् ॥ ४७ ॥ तदोदयो भूप वचः सत्यं मत्वा सुदुःखितः ॥ स्वकीयैः सह संप्राप्तो ग्रामं बिंदुगढं शुभम् ॥ ४८ ॥ कामपालस्तु तच्छ्रुत्वा कृष्णांशागमनं बली ॥ बलिं बहुं गृहीत्वाशु कृष्णाशं शरणं ययौ ॥ प्रांजलिः प्रणतो भूत्वा वचनं प्राह भीरुकः ॥ ४९ ॥ सुता मे पद्मिनी नारी लक्षणेन समन्विता ॥ न ज्ञात्वा क्व गताऽस्माभिस्सत्यं सत्यं ब्रवीम्यहम् ॥५०॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा कृष्णांशः स्वबलैस्सह ॥ कान्यकुब्जं समागत्य जयचन्द्रमुवाच ह ॥ ५१ ॥ भ्रातृजस्तव भूपाल पद्मिन्या लक्षणोऽन्वितः ॥ कामपालगृहे नास्ति निश्चितो बहुधा मया ॥ ५२ ॥ न जाने क्व गतो राजा मम प्राणसमो भुवि ॥ यदि भूप न पश्यामि सत्यं प्राणांस्त्यजाम्यहम् ॥ ५३ ॥ हा रत्नभानुतनय विष्णुभक्त शुभंकर ॥ स्वमित्रं मां परित्यज्य कां दिशं गतवान्भवान् ॥ इत्युक्त्वा मूर्छितश्चासीत्कृष्णांशो वैष्णवप्रियः ॥ ५४ ॥ तदा स्वर्णवती देवी स्वदास्या शोभया सह ॥ धृत्वा शुकमयं रूपं तत्रागत्य स्वमूर्तिगा ॥ ५५ ॥ तया संप्रेषिता शोभा म्लेच्छमायाविशारदा ॥ जयचंद्रमुपागम्य धृत्वा दिव्यमयं

वपुः ॥ ५६ ॥ उवाच वचनं तत्र शृणु भूपशिरोमणे ॥ मायाविनीं च मां विद्धि शोभनां नाम विश्रुताम् ॥ ५७॥ दंपती तव भूपाल संहर्तौ येन यत्र वै ॥ तत्राहं च गमिष्यामि महामदसमन्विता ॥ ५८ ॥ आह्लादश्चेन्दुलो वीरो देवो वै तालनो बली ॥ कृष्णांशपालितास्सर्वे यास्यामो भूपते वयम् ॥ ५९॥ इत्युक्त्वा शोभना वेश्या कृत्वा योगमयं वपुः ॥ महामदं समारुह्य पैशाचं रुद्रकिंकरम् ॥ प्रययौ तान्पुरस्कृत्य योगिवेषान्महाबलान् ॥ ६० ॥ आह्लादो गजसंस्थो वै करालारूढ इन्दुलः ॥ तालनः सिंहिनीसंस्थो देवसिंहो मनोरथे ॥ कृष्णांशो बिन्दुलारूढो नर्तयामास तं हयम् ॥ ६१ ॥ कामरूपमयं देशं शतयोजनगामिनः ॥ बलवंतश्च संप्राप्ता गेहेगेहे जनेजने ॥ लक्षणं शोधयामासुर्न प्राप्तास्तत्र तं नृपम् ॥ ६२ ॥ पुनर्मयूरनगरं शोभना तैः समन्विता ॥ चिन्वती तं मनुष्येषु न प्राप्ता तत्र वै नृपम् ॥ ६३ ॥ पुनरिन्नगढग्रामं शोभना च जनेजने ॥ लक्षणं मृगयामास न प्राप तत्र लक्षणम् ॥ ६४ ॥ गत्वा बाह्लीकनगरं शोभना तैस्समन्विता ॥ लक्षणं च नृपश्रेष्ठं नापश्यत्तत्र दुःखिता ॥ ६५ ॥ पुनः स्वदेशमागम्य बाह्लीकं म्लेच्छवासिनम् ॥ मर्कटेश्वरमीशानं तत्राह वनवासिनम् ॥ पूजयित्वा च सा वेश्या गाननृत्यपराभवत ॥ ६६ ॥ स देवो भूमिमध्यात्तु समागम्य मुदान्वितः ॥ कृष्णांशं प्रणतो भूत्वाऽब्रवीन्म्लेच्छप्रपूजितः ॥ ६७ ॥ अहं कालाग्निरुद्रेण भूमिगर्ते सुरोपितः ॥ असमर्थं च मां विद्धि गच्छ वीर यथासुखम् ॥ ६८ ॥ इति श्रुत्वा च सा शोभा निराशाभूत्तदा स्वयम् ॥ ६९ ॥ पुनः स्वर्णवतीं प्राप्य सर्वमेवा दितोऽब्रवीत् ॥ त्रिंशदब्देश्च कृष्णांशे चैत्रशुक्ले समागते ॥ ७० ॥ तानाश्वास्य सुवर्णांगी पूजयामास चंडिकाम् ॥ नवरात्रं गतं तस्या भोजनाच्छादनं विना ॥ निशीथान्ते तमःप्राप्ते गत्वाह जगदम्बिका ॥ ७१ ॥ पद्मिनी नाम या नारी मणिदेवस्य वै प्रिया ॥ जाता सा कामपालस्य गृहे यज्ञावमानिता ॥ ७२ ॥ सेनापतिः कुबेरस्य मणिदेवो हि स स्मृतः॥ पूर्वं हि भीमसेनेन यक्षयुद्धेषु घातितः ॥ ७३ ॥ तदा तत्पद्मिनी नारी देवदेवमुमापतिम् ॥ तुष्टाव च निराहारा मत्पतिं देहि शंकर ॥ ७४ ॥ शतवर्षांतरे देवो महादेव उवाच ताम् ॥ कलौ विक्रमकाले हि शतद्वादशकेऽन्तिके ॥ ७५ ॥ नकुलांशं च संप्राप्य भुक्त्वा तेन महत्सुखम् ॥ तद्वियोगेन संत्यज्य देहं पद्मानुवासितम् ॥ स्वपतिं च तदा प्राप्य कैलासं पुनरेष्यसि ॥ ७६ ॥ महावतीं पुरीं रम्यां राष्ट्रपालाय शारदा ॥ करिष्यति तदा देवी मणिदेवस्तु त्वत्पतिः ॥ ७७ ॥ तया विरचितो भूमौ ग्रामरक्षार्थमुद्यतः ॥ प्राप्तस्त्वां पद्मिनीं नारीं कैलासं पुनरेष्यति ॥ ७८ ॥ अतः स्वर्णवति त्वं वै कैलासं गुह्यकालयम् ॥ गत्वाशु पद्मिनीं तत्र बोधयाशु वचः कुरु ॥ ७९ ॥ इति श्रुत्वा स्वर्णवती पद्मिनीं प्रति चागमत् ॥ वृत्तांतं कथयित्वाग्रे पद्मिनी तु दयातुरा ॥ ८० ॥ कामपाल

गृहं प्राप्य तत्र वासमकारयत् ॥ स्वर्णवत्यपि संप्राप्ता तदा शीघ्रं महावतीम् ॥ ८१ ॥ तस्यां गतायां गेहे वै पद्मिन्या लिखितं शुभम् ॥ पत्रं परि
मलो राजा वर्तयामास हर्षितः ॥८३॥ आगच्छ सेनया सार्द्धं कृष्णांश बलवत्तर ॥ जित्वा पद्माकरं बंधुं मत्पतिं मोचयाशु वै॥भूतले लक्षणो राजा
स्थितः पद्माकरार्तिगः ॥ ८३ ॥ इति ज्ञात्वा च कृष्णांशो लक्षद्वादशसेनया ॥ रुरोध नगरीं सर्वां कामपालेन रक्षिताम् ॥ ८४ ॥ कामपालस्तु
बलवांस्त्रिलक्षबलसंयुतः ॥ सुताज्ञया ययौ युद्धं सार्द्धं पद्माकरेण वै ॥ ८५ ॥ तयोश्चासीन्महद्युद्धं सेनयोरुभयोस्तदा ॥ अहोरात्रप्रमाणेन भूपसेना
पराजिता ॥ ८६ ॥ पद्मिनीं शरणं प्राप्य तदा भ्राता पिता स्थितः ॥ तयोर्विजयमेवाशु यथाप्राप्तं चकार सा ॥ अन्तर्द्धानमयं पत्रं तयोरर्थे च सा
ददौ ॥ ८७ ॥ तौ तत्रान्तर्हितौ भूत्वा स्वखड्गेन रिपोर्बलम् ॥ अयुतं जघ्नतुर्मत्तौ तदा ते विस्मयं गताः ॥८८॥ तालनाद्या रणं त्यक्त्वा कृष्णांशं
शरणं ययुः ॥ कृष्णांशोऽपि तदा दुःखी ध्यात्वा सर्वमयीं शिवाम् ॥ ८९ ॥ दिव्यदृष्टिस्ततो जातः संप्राप्य तमयुध्यत ॥ नभोगतं कामपालं तथा
पद्माकरं नृपम् ॥ ९० ॥ बद्ध्वा तत्र मुदाविष्टो लक्षणं प्राप्य निर्भयः ॥ दोलामारोप्य तां देवीं स्वगेहाय मुदा ययौ ॥ ९१ ॥ जयचंद्राय भूपाय
दत्त्वा वै तौ च दंपती ॥ लक्षणं पद्मिनीं चैव कृतकृत्यस्तदा भवत् ॥ ९२ ॥ जयचंद्रोऽपि बलवान्दृष्ट्वा गेहे स्वदंपती ॥ ददौ दानं द्विजातिभ्यो
भूपतिं सममोचयत् ॥ ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे कृष्णांशो गेहमागतः ॥ ९३ ॥ इति ते कथितं विप्र कृष्णांशचरितं शुभम् ॥ पुनस्ते कथयिष्यामि
दृष्टं योगबलेन वै ॥९४॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये त्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥ ॥छ॥
॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ शृणु विप्र महाभाग चंद्रभट्टस्तदा स्वयम् ॥ महीराजं सदःस्थं तं चन्द्रतुल्यस्समागतः ॥ १ ॥ तमागतं समालोक्य
स राजा शोकतत्परः ॥ उवाच वचनं रम्यं शृणु मंत्रिवर प्रभो ॥ २ ॥ कृष्णांशाद्यैर्महाशूरैर्मद्ग्रामे भयमागतम् ॥ कदा ते च मरिष्यंति कंटका
मम दारुणाः ॥ ३ ॥ इत्युक्तस्सतु शुद्धात्मा ध्यात्वा सर्वमयीं शिवाम् ॥ वचनं प्राह राजानं शृणु भूपशिरोमणे ॥ ४ ॥ जिष्णोरं
शात्समुद्भूतो ब्रह्मानंदो महावतीम् ॥ स कृष्णांशसखः श्रेष्ठः सर्वदा तत्प्रिये रतः ॥ ५ ॥ यदा च मलनापुत्रो देहं त्यक्त्वा गमिष्यति ॥ तदा
ते सर्वदेवांशा गमिष्यंति यतो गताः ॥ ६ ॥ इत्येवंवादिनं धीरममात्यं च महीपतिः ॥ वचनं प्राह नम्रात्मा कोऽप्यर्थश्चिंतितो मया ॥ ७ ॥
एकाकिनं महाशूरं ब्रह्मानंदं नृपोत्तमम् ॥ समाहूय महीराजो द्विरागमनहेतवे ॥ छद्मना घातयित्वा तं कृतकृत्यो भविष्यति ॥ ८ ॥ इत्युक्तं
नृपतिं प्राह महीराजः प्रसन्नधीः ॥ वचनं शृणु भो मित्र गच्छ शीघ्रं महावतीम् ॥ ९ ॥ मलनां च समागत्य बोधयित्वा तु तां स्वयम् ॥ ममा

न्तिकमुपागम्य चिरं जीव सुखी भव ॥ १० ॥ इति श्रुत्वा तु वचनं नत्वा तं च महीपतिः ॥ रात्रौ घोरं मुनिश्रेष्ठ मलनां प्राह निर्भयः ॥११॥ वधूस्तव महाराज्ञि वेला नाम सुरूपिणी ॥ संप्राप्ता यौवनवती पतियोग्या शुभानना ॥ १२ ॥ कुजातिश्चैव कृष्णांशः श्रुतो राज्ञा महात्मना ॥ अतो न प्रेषिता पुत्री तव पुत्राय धीमते ॥ अतो मद्वचनं मत्वा कुरु कार्यं तव प्रियम् ॥ १३ ॥ मया सार्द्धं तव सुतो ब्रह्मानंदो महाबलः ॥ उर्वीयां नगरीं प्राप्य तदा मत्सैन्यसंयुतः ॥ १४ ॥ महीराजमुपागम्य पत्नीं शीघ्रमवाप्स्यति ॥ नो चेन्ममाज्ञया वेला त्यक्त्वा कान्तं मरिष्यति ॥ १५ ॥ इति श्रुत्वा तु सा राज्ञी मोहिता देवमायया ॥ राजानं समुपागम्य भ्रातुर्वचनमुत्तमम् ॥ कथयामास वै सर्वं श्रुत्वा भूपोऽब्रवीदिदम् ॥ १६ ॥ महीपतिर्महाधूर्तो मद्विनाशाय चोद्यतः ॥ तस्य वार्ता न मे रम्या कपटस्तेन निर्मितः ॥ १७ ॥ इति श्रुत्वा च मलना राजानं कोपसंयुतम् ॥ वचनं प्राह भो राजन्यथा बंधुस्तथा ह्यहम्॥वचनं कुरु मे राजन्नो चेत्प्राणांस्त्यजाम्यहम् ॥१८॥ इत्युक्तवादिनीं रात्रौ तदा परिमलो नृपः ॥ ब्रह्मानंदं ददौ तस्मै स सुतो मातृवत्सलः ॥ १९ ॥ मातुराज्ञां पुरस्कृत्य मातुलेन समन्वितः ॥ रात्रौ च मातुलग्रामं संप्राप्य मुदितोऽभवत् ॥२०॥ प्रातःकाले च संप्राप्ते हरिनागरमास्थितः ॥ एकाकी देहलीं रम्यां प्रययौ दैवमोहितः ॥ २१ ॥ सायंकाले तु संप्राप्ते महीराजस्य मंदिरे ॥ अगमां दर्शयामास सुरूपां दिव्यविग्रहाम् ॥ २२ ॥ अगमा च समालोक्य परं हर्षमुपाययौ ॥ माघशुक्लस्य चाष्टम्यां ब्रह्मानंदश्च निर्भयः ॥ श्यालानां योषितः सप्त ददर्श रुचिराननाः ॥ २३ ॥ तिस्रो नार्यश्च विधवाश्चतस्रो धवसंयुताः ॥ ब्रह्मानंदं शरमयं वाक्यमूचुर्मुदान्विताः ॥ २४ ॥ ब्रह्मानंद महाभाग सावधानं वचः शृणु ॥ तव पत्नी स्वयं काली वेला कलहरूपिणी ॥ संजहार धवानेव नो वयं तु सुदुःखिता ॥ २५ ॥ सापत्न्यमस्तु तत्तस्या गृहाणास्मान्मनोहर ॥ धवान्विदेहि नो वीर पतिर्भव मुदान्वितः ॥ २६ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तासां ब्रह्मानंदो महाबलः ॥ उवाच मधुरं वाक्यं श्रुतिस्मृतिसमन्वितम् ॥ २७ ॥ पुरा सत्ययुगे नारी चोत्तमा च पतिव्रता ॥ त्रेतायां मध्यमा जाता निकृष्टा द्वापरे पुनः ॥ २८ ॥ अधमा हि कलौ नारी परपुंसोपभोगिनी ॥ अतस्तु कलिकाले वै विहाहो विधवास्त्रियाः ॥ देवलेन शुभः प्रोक्तश्चासितेन स्वयं स्मृतौ ॥२९॥ सती सत्ये तु सा प्रोक्ता त्रेतायां पतिभस्मगा ॥३०॥ सती सा मध्यमा प्रोक्ता द्वापरे विधवा सती ॥ ब्रह्मचर्यपरा ज्ञेया कलौ नास्ति सतीव्रतम् ॥ ३१ ॥ अतो यूयं मया सार्द्धं भुंक्षध्वममलं सुखम् ॥ इति श्रुत्वा प्रियं वाक्यं तिस्रस्ता विधवाः स्त्रियः ॥ ३२ ॥ कृत्वा शृंगाररूपाणि भूषणानि च सर्वशः ॥ ब्रह्मानंदमुपागम्य समालिंगनतत्पराः ॥३३॥ ता दृष्ट्वा मलनापुत्रो वचनं प्राह निर्भयः ॥३४॥ युष्माभिः पतयो

मुक्ता ये च मद्बंधुना हताः ॥ २५ ॥ युष्मानतो न गृह्णीयां सत्यंसत्यं ब्रवीम्यहम् ॥ इति श्रुत्वा वचो घोरं हास्ययुक्तं च योषितः ॥२६॥ महीराजान्तमागम्य रुरुदुर्भृशदुःखिताः॥ राजन्वेलापतिर्धूर्तो मम धर्मं जहाति वै ॥ दंडं देहि च धूर्ताय नो चेत्प्राणांस्त्यजाम्यहम् ॥ २७ ॥ इति श्रुत्वा महीराजो ब्रह्मानन्दं महाबलम् ॥ समाहूय वचः प्राह भवान्भूपकुलाधमः ॥ २८ ॥ परस्त्रियं च यो भुंक्ते स याति यममंदिरम् ॥ अद्यैव त्वं सुताकान्त कारागृहमवाप्नुयाः ॥ २९ ॥ इति श्रुत्वा वचो घोरं ब्रह्मानंदो महाबलः ॥ सत्सरोः खड्गमुत्सृज्य महीराजमधावत ॥ ४० ॥ दृष्ट्वा भयातुरो राजा चामुंडान्तमुपाययौ ॥ कपाटं दृढमाच्छाद्य तत्र वासमकारयत् ॥ ४१ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ तासां कथं विवाहाः स्युस्तत्त्वं नो ब्रूहि विस्तरात् ॥ कुत्रत्यास्ताः किमंशाश्च दृष्टा योगेन वै त्वया ॥ ४२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ अंगदेशे मुनिश्रेष्ठ मायावर्मनृपोऽभवत् ॥ तामसीं पूजयित्वा वै शक्तिं सर्वविमोहिनीम् ॥ ४३ ॥ वर्मोत्तमं तया दत्तं सर्वसत्त्वभयंकरम् ॥ गृहीत्वा स तु भूपालः प्रस्थितोऽभून्महीतले ॥४४॥ प्रमदा नाम तत्पत्नी दश पुत्रानसूसुवत् ॥ कौरवांशान्महाभाग वर्षान्ते नाम मे शृणु ॥ ४५ ॥ मत्तः प्रमत्त उन्मत्त सुमत्तो दुर्मदस्तथा ॥ दुर्मुखो दुर्धरो बाहुः सुरथो विरथः क्रमात्॥तेषां स्वसानुजा चासीत्सुनाम्ना मदिरेक्षणा ॥४६॥ तस्या वै सुंदरं रूपं मदाघूर्णितलोचनम् ॥ कितवो नाम वै दैत्यो दृष्ट्वा मोहमुपागतः ॥ ४७ ॥ मायावर्माणमागत्य वचनं प्राह नम्रधीः ॥ यदि त्वं मे स्वतनयां देहि कामातुराय च ॥४८॥ तर्हि ते सकलं कार्यं करिष्यामि न संशयः ॥ इति श्रुत्वा तदा भूपो ददौ तस्मै स्वकन्यकाम् ॥४९॥ कितवो गह्वरावासी रात्रौ घोरे तमोवृते ॥ नृपगेहमुपागम्य बुभुजे स्मरविह्वलः ॥ प्रातःकाले तु तां त्यक्त्वा कन्दरान्तमुपाययौ॥५०॥धर्मदेवमते जाते ततो राजा मदातुरः॥पुरोहितं समाहूय लक्षद्रव्यसमन्वितम् ॥ महीराजाय संप्रेष्य तारकं स समावृणोत् ॥५१॥ महीराजस्तु बलवाँल्लक्षषोडशसैन्यपः ॥ संयुतः शतभूपालैर्मासान्ते समुपागमत् ॥५२॥कृष्णांशे पंचदशके संप्राप्ते व्रततत्परे ॥ तारकश्च विवाहाय बहुभूपोंऽगमानयत् ॥५३॥ मायावर्मा च तं दृष्ट्वा तारकं भूपसंयुतम् ॥ वचनं प्राह बलवान्राजराज वचः शृणु ॥ ५४॥ कितवो नाम मेधावी दैत्यवंशयशस्करः ॥ तेन मे पीडिता बाला रात्रौ घोरतमोवृते ॥५५॥ हता भूपकुमाराश्च मत्सुतार्थं समागताः ॥ भक्षितास्तेन दैत्येन संययुस्ते यमालयम् ॥ ५६ ॥ तेषां च बहुधा द्रव्यं लुंठयित्वा मदातुरः ॥ मत्सुतायै ददौ सर्वं तस्मात्त्वं दितिजं जहि ॥५७॥ इति श्रुत्वा महीराजस्सर्वसैन्यसमन्वितः ॥ कितवं च समाहूय महद्युद्धमचीकरत् ॥५८॥ कितवस्तु तु मायावी जित्वा सर्वान्महाबलान् ॥ तारकं च समाहृत्य गुहायां समुपागमत् ॥ ५९ ॥ तारकश्च तदा दुःखी ध्यात्वा शंकरमुत्तमम् ॥ पाषाणभूतो ह्यगमन्महादेवप्रसादतः ॥ ६० ॥

एतस्मिन्नंतरे प्राप्ता महावतीनिवासिनः ॥ क्षत्रिया दशसाहस्राः कृष्णांशाद्यैश्च पालिताः ॥ ६१ ॥ महीराजस्तु तान्दृष्ट्वा बलखानिं महाबलम् ॥
उवाच वचनं प्रेम्णा पुत्रशोकेन दुःखितः ॥ ६२ ॥ तारकः कितवेनैव संहतो दितिजेन वै ॥ यदि त्वं मे सुतं देहि कोटिस्वर्णं ददामि तत् ॥६३॥
इति श्रुत्वा तु ते धीराः कृष्णांशो देवसिंहकः ॥ वत्सजौ च तथागम्य कितवं रुरुधुर्बलात् ॥६४॥ अहोरात्रमभूद्युद्धं तेषां तेन समन्वितम् ॥ कित
वस्तु रुषाविष्टः कृष्णांशं देवसिंहकम् ॥ बलखानिं मोहयित्वा जगर्ज च पुनःपुनः ॥ ६५ ॥ सुखखानिस्तदा शूरः कितवं बलवत्तरम् ॥ स्वख
ड्गेन शिरस्तस्य छित्त्वा राजानमागमत् ॥ ६६ ॥ त्रयस्ते सुखिनो भूत्वा सुखखानिं प्रशस्य च ॥ महीराजाय च ददौ तारकं कैतवं शिरः ॥
॥ ६७ ॥ तदा भूपसुता देवी सुखखानिं समावृणोत् ॥ महीपतिस्तदागत्य तत्सुतां मदिरेक्षणाम् ॥ ६८ ॥ संबोध्य विविधैर्वाक्यैर्भूमिराजांतमाग
मत् ॥ तारकस्य तया सार्द्धं विवाहो मुदितोऽभवत् ॥ ६९ ॥ कोटिस्वर्णं नृपात्प्राप्य बलखानिर्महाबलः ॥ प्रययौ बंधुभिस्सार्द्धं शिरीषाख्यपुरं
शुभम् ॥ ७० ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ गुर्जरे नृपतिश्चासीन्मूलवर्मा महाबलः ॥ प्रभावती तस्य सुता दशपुत्रानुजाभवत् ॥ ७१ ॥ बलश्च प्रब
लश्चैव सुबलो बलवान्बली ॥ सुमूलश्च महामूलो दुर्गो भीमो भयंकरः ॥ ७२ ॥ करभो नाम वै यक्षो लल्लराजस्य सेवकः ॥ प्रभावतीं समालोक्य
मुमोह मदविह्वलः ॥ पञ्चवर्षांतरे जाते तेन भुक्ता कुमारिका ॥ ७३ ॥ मूलवर्मा महीराजं समाहूय ससैन्यकम् ॥ वचनं प्राह नम्रात्मा राजराज
वचः कुरु ॥ ७४ ॥ प्रभावतीं शुभां कन्यां नृहराय ददाम्यहम् ॥ इत्युक्त्वा नृहरं पुत्रं समाहूय स्वमंदिरे ॥ ददौ वेदविधानेन सुतां च नृहराय वै ॥
॥ ७५ ॥ पक्षमात्रांतरे यक्षः करभस्तत्र चागतः ॥ दंपती पीडयामास जित्वा सर्वमहीपतीन् ॥ ७६ ॥ महीराजस्तदा दुःखी वत्सजौ बलवत्तरौ
समाहूय कथित्वाग्रे रुरोद बलवान्बली ॥ ७७ ॥ दयालू वत्सजौ वीरौ करभांतमुपेयतुः ॥ करभस्तौ समालोक्य तत्रैवांतर्धिमागमत् ॥ नागपा
शेन तौ बद्ध्वा पीडयामास दंपती ॥ ७८ ॥ इति श्रुत्वा स कृष्णांशः करभं यक्षकिंकरम् ॥ बद्ध्वा योगबलेनैव मोचयामास दम्पती ॥ ७९ ॥
भ्रातरौ तौ समागम्य नागपाशं तु चासिना ॥ छित्त्वा मुमोद बलवान्कोटिस्वर्णं गृहीतवान् ॥ भूमिराजः प्रसन्नात्मा देहलीं मुदितोऽगमत् ॥ ८० ॥
॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ काश्मीरे च नृपश्चासीत्कैकयो नाम विश्रुतः ॥ दश पुत्राश्च तस्यैव कन्या च मदनावती ॥ ८१ ॥ कामः प्रकामः संकामो
निष्कामो निरपत्रपः ॥ जयश्च विजयश्चैव जयन्तो जयवाञ्जयः ॥ ८२ ॥ स भूपो भूमिराजं च समाहूय वचोऽब्रवीत् ॥ पुत्रस्ते वै सरदनो

१ सेनावान् । २ दैहिकसामर्थ्यवान् ।

मत्कन्यां प्राप्तुमर्हति ॥ ८३ ॥ गंधर्वस्तुकलो नाम मत्कन्यां च शुभाननाम् ॥ ज्योत्स्नायां निशि संहृत्य तया सार्द्धं हि दीव्यति ॥ ८४ ॥ पूर्णिमायां च संप्राप्तः स वै चित्ररथप्रियः ॥ वैशाखस्यासिते पक्षे चाष्टमी चाद्य मंगला ॥ वयं कुरुनृपश्रेष्ठ देहलीं गंतुमर्हसि ॥ ८५ ॥ इति श्रुत्वा महीराजो लक्षसैन्यसमन्वितः ॥ गृहीत्वा दंपती शीघ्रं देहलीनगरं ययौ ॥ ८६ ॥ वैशाख्यां सुखजातायां सुकलो नाम वीर्यवान् ॥ गंधर्वो दश साहस्रैरुरोध नगरं रुषा ॥ ८७ ॥ नगराद्बहिर्जाता ये शूरा मदविह्वलाः ॥ हत्वा तान्सुकलः शीघ्रं राज्ञे दुःखं चकार ह ॥ ८८ ॥ भयभीतो महीराजो ध्यात्वा सर्वमयीं शिवाम् ॥ सुष्वाप निशि शुद्धात्मा तुष्टाभूज्जगदंबिका ॥ ८९ ॥ कृष्णांशादीन्बोधयित्वा तैश्च सार्धं समागमत् ॥ तेषां चासीन्महद्युद्धं गंधर्वेण तदाह्निकम् ॥ ९० ॥ बलखानिश्च बलवान्छतगंधर्वमुत्तमम् ॥ त्रिदिनांते च संहृत्य सुखखानिस्तथैव च ॥ ९१ ॥ सुकलश्च तदा क्रुद्धो गांधर्वीं च ससर्ज ह ॥ बहुधा ते हि गंधर्वास्तैश्च सार्द्धं समारुधन् ॥ ९२ ॥ भयभीतास्तदा सर्वे रामांशं शरणं ययुः ॥ आह्लादश्च प्रसन्नात्मा शारदां सर्वमंगलाम् ॥ ९३ ॥ दिवासूक्तेन तुष्टाव तदा प्रादुरभूच्छिवा ॥ गंधर्वान्मोहयित्वाशु द्रावयामास शारदा ॥ ९४ ॥ पराजिते च गंधर्वे कृष्णांशो जनमोहनः ॥ महीराजमुपागम्य कोटिस्वर्णं गृहीतवान् ॥ ९५ ॥ षोडशाब्दे च कृष्णांशे संप्राप्ते देविपूजके ॥ मार्गमासं तु संप्राप्ते मर्दनश्च विवाहितः ॥ ९६ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ पुंड्रदेशे महाराजो नागवर्मा महाबलः ॥ बभूव तक्षकपरो धर्मवाञ्जगतीतले ॥ ॥ ९७ ॥ पत्नी नागवती तस्य तक्षकस्य सुता शुभा ॥ पितुः शापेन सञ्जाता कलिंगाधिपतेः सुता ॥ ९८ ॥ दशैव तनयाश्चासन्कन्या तस्य शुभानना ॥ सुवेला नाम विख्याता रूपयौवनशालिनी ॥ ९९ ॥ पुरोहितं समाहूय महीराजाय प्रेषयत् ॥ स गत्वा कथयित्वाग्रे मर्दनो वरितो मया ॥ १०० ॥ महीराजस्तु तच्छ्रुत्वा त्रिलक्षबलसंयुतः ॥ मंगलं कारयामास गत्वा नागपुरे शुभे ॥ १०१ ॥ सुवेला पितरं प्राह देहि मे नागभूषणम् ॥ विवाहं हि करिष्यामि नो चेत्प्राणांस्त्यजाम्यहम् ॥ १०२ ॥ इति श्रुत्वा नागवर्मा महीराजान्तमाययौ ॥ सुवेलाया अभिप्रायं वर्णयामास विस्तरात् ॥ १०३ ॥ इत्युक्तः स महीराजो विस्मितोभूत्सुदुःखितः ॥ प्रेषयामास वै पत्रं यत्राह्लादादयः स्थिताः ॥ १०४ ॥ इति ज्ञात्वा तदाऽऽह्लादः शूरपंचशतावृतः ॥ कृष्णांशवत्सजेस्सार्द्धं दिनांते च समागमत् ॥ १०५ ॥ शतयोजनगामिन्यो वाजिन्यश्च ह्यियमके ॥ सहस्रयोजनं वीर्यं तासां चैव दिने निशि ॥ १०६ ॥ कलांशादुद्भवा अश्वा वाजिनां च हरेः स्वयम् ॥ रत्नाश्वस्य कलांशश्च कपोतो हरणीभवः ॥ १०७ ॥

१ मत्वर्थीयोच् । तद्वत्यां लक्षणा वा ।

गायत्रो योभवद्राजी कालचक्रप्रवर्तकः ॥ तत्कलांशात्समुद्भूतो रविदत्तः पपीहकः ॥ हरिणी नाम तच्छक्तिः कलांशाद्भूमिमागता ॥ १०८ ॥ सुखखानिः पपीहस्थो बलखानिः कपोतगः॥ आह्लदश्च करालस्थो बिंदुलस्थो हरेः कला ॥१०९॥ गत्वा ते तु महीराजं नत्वा तुंगासनां ययुः ॥ प्रसन्नः स महीराजो वचनं प्राह नम्रधीः ॥ ११० ॥ मम पुत्राश्च युष्माभिस्त्रयः शूरा विवाहिताः ॥ तथैव मर्दनं वीरं समुद्वाह्य सुखी भव ॥१११॥ इति श्रुत्वा स आह्लादो गत्वा भूतलमुत्तमम् ॥ रसातलं च विख्यातं नागिनीं प्राह निर्भयः ॥ ११२ ॥ सुप्तो हि तव भर्ता च पुंडरीकः शुभाननः बोधयाशु महाराज्ञि नागानां नो दयां कुरु ॥११३॥ इत्युक्ता साह तं वीरं पुंडरीकश्च मत्पतिः॥ रुषाविष्टश्च बलवान्दाहयेच्च वपुस्तव ॥ ११४ ॥ इति श्रुत्वा विहस्याह तव भर्तुर्न नो भयम् ॥ इत्येवं वचनं कृत्वा पद्भ्यां पुच्छमताडयत् ॥ ११५ ॥ प्रबुद्धश्च तदा राजा नागानां च महाबलः॥ ज्वालामालां स्वदेहाच्च जनयामास वीर्यवान्॥११६॥दृष्ट्वा तद्विषमुज्ज्वालं स ध्यात्वा सर्वमंगलाम्॥शमयामास बलवान्देवीपूजनतत्परः ॥११७॥ पुंडरीकः प्रसन्नात्मा नागभूषणमुत्तमम् ॥ आह्लादाय ददौ शीघ्रं सर्वशृङ्गारसंयुतम् ॥ ११८ ॥ आह्लादस्तु हयारूढो महीराजाय दत्तवान् ॥ विवाहं कारयामास वैवाहिकविधानतः ॥ कोटिस्वर्णं नृपात्प्राप्तं गृहीत्वा शीघ्रमाययौ ॥ ११९ ॥ हयविद्यासमारूढास्ते हया गेहमागताः ॥ ज्ञेयाः पंचशतं सर्वे सशूरा गृहमाययुः ॥ १२० ॥ सूत उवाच ॥ मद्रदेशेषु यश्चासीन्मद्रकेशो महाबलः॥पञ्चाब्दं पूजयामास स्वर्गवैद्यौ सुरोत्तमौ ॥ १२१ ॥ तयोश्च वरदानेन दश पुत्रा बभूविरे ॥ सुता कान्तिमती जाता रूपयौवनशालिनी ॥१२२॥ स महीराजमाहूय त्रिलक्षबलसंयुतम् ॥ ददौ कन्यां विधानेन मद्रेशः सूर्यवर्मणे ॥१२३॥ नवोढां तु तदा पत्नीं सूर्यवर्मा गृहीतवान् ॥ स्वगेहाय ययौ शीघ्रं महीराजो बलैस्सह ॥ १२४ ॥ कर्बुरो नाम मायावी विभीषणसुतो बली ॥ राक्षसस्तत्र संप्राप्तो दृष्ट्वा कांतिमतीं शुभाम् ॥ १२५ ॥ मद्रकेशस्य तनयां दिव्यशोभासमन्वि ताम् ॥ जहार पश्यतां तेषां सह्याद्रिगिरिमाययौ ॥ १२६ ॥ महीराजस्तदा दुःखी विललाप भृशं मुहुः ॥ देहलीगेहमागम्य दूतमाहूय सत्व रम् ॥ १२७ ॥ कृष्णांशं प्रेषयामास स गत्वा समवर्णयत् ॥ ज्ञात्वा ते तु हयारूढाः शूराः पंचशतावृताः ॥ १२८ ॥ सह्याद्रिगिरिमागम्य कृष्णां शः कर्बुरं प्रति ॥ निर्भयो वचनं प्राह शृणु राक्षससत्तम ॥ १२९ ॥ बिभीषणो भक्तराजस्तस्य त्वं दयितः सुतः ॥ तस्मात्त्वया न कर्तव्यं पापं वंश विनाशनम् ॥ रावणेन पुरा सीता संहृता विदितं तव ॥ १३० ॥ इति श्रुत्वा स होवाच पुरेयं दयिता प्रिया ॥ मम गंधर्वतनया मुनिशापा न्महीं गता ॥ १३१ ॥ अतोऽहं तद्वियोगेन त्यक्त्वा लंकां महापुरीम् ॥ मद्रकेशमहं प्राप्य मद्रकेशभयादहम् ॥ न जहार प्रियां रम्यां तत्रोषित्वा

दिनं बहु ॥ १३२ ॥ अथ मे वशगा साभून्नाम्ना कांतिमती शुभा ॥ जित्वा मां च गृहाणाशु समर्थाश्च वयं सदा ॥ १३३ ॥ इति श्रुत्वा स कृष्णां शः स्वङ्गयुद्धमचीकरत् ॥ सप्तसत्रेण तं जित्वा लब्ध्वा कांतिमतीं शुभाम् ॥ तदा च देहलीं प्राप्य महीराजान्तमाययौ ॥१३४॥ कोटिस्वर्णं ददौ राजा कृष्णांशाय महात्मने ॥ स वीरो बंधुभिः सार्धं प्रमदावनमाययौ ॥१३५॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ पट्टनाख्यपुरे राजा नाम्ना पूर्णामलो बली ॥ वसूनाराधयामास पंचवर्षान्तरे मुदा ॥ तदा प्रसन्नास्ते देवा ददुस्तस्मै वरं शुभम् ॥ १३६ ॥ वरदानाच्च सञ्जाता दश पुत्रा महीपतेः ॥ विद्युन्माला सुता जाता रूपयौवनशालिनी ॥ १३७ तद्विवाहार्थमाहूय महीराजं महाबलम् ॥ सप्तलक्षबलैः सार्द्धं तत्पुत्राय सुतां ददौ ॥ १३८ ॥ महीराजसुतो भीमः पत्नीं प्राप्य मनोरमाम् ॥ गेहमागम्य तैः सार्द्धं देहलीं हर्षमाप्तवान् ॥ १३९ ॥ तदा पैशाचदेशस्थः सहोदश्च महीपतिः ॥ म्लेच्छैश्च दशसाहस्रैर्विद्युन्मालार्थमुद्यतः ॥१४०॥ बलिदैत्याज्ञया प्राप्तः कुरुक्षेत्रं शुभस्थलम् ॥ भित्त्वा मूर्तीः सुराणां गोरक्तैस्तीर्थजलं कृतम् ॥ ॥ १४१ ॥ पत्रमालिख्य बलवान्महीराजाय धर्मिणे ॥ स्वदूतः प्रेषितस्तेन श्रुत्वा भूपोऽब्रवीदिदम् ॥ १४२ ॥ भवान्म्लेच्छपती राजा विद्युन्मालार्थमुद्यतः ॥ मां शब्दवेधिनं विद्धि चौर्यदेशधुरंधरम् ॥ १४३ ॥ इत्युक्त्वा स त्रिलक्षैश्च कुरुक्षेत्रमुपागतः ॥ तयोश्चासीन्महद्युद्धमहोरात्रं भयानकम् ॥ १४४ ॥ निशीथे समनुप्राप्ते ज्येष्ठे मासि तमोमये ॥ पातालाद्बलिरागत्य दैत्यायुतसमन्वितः ॥ १४५ ॥ नृपसैन्यं जघानाशु भक्षयित्वा पुनः पुनः ॥ भयभीतस्तदा राजा शारदां शरणं ययौ ॥ १४६ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवाः कृष्णांशाद्या महाबलाः ॥ क्षणमात्रेण संप्राप्तास्तदा पदचरा मुने ॥ १४७ ॥ हत्वा दैत्यसहस्राणि बलिदैत्यमुपाययुः ॥ देशजौ वत्सजौ वीरौ देवसिंहस्तथैव च ॥ स्वखड्गैस्तर्पयामास दैत्यराजं महाबलम् ॥ १४८ ॥ तदा प्रसन्नो बलवान्दैत्यराजो बलिः स्वयम् ॥ वरं वृणुत तानाह ते तु श्रुत्वाब्रुवन्वचः ॥१४९॥ आर्यदेशं च ते दैत्या नागच्छन्तु त्वया सह॥म्लेच्छदेशं सदा प्राप्य भक्षध्वं म्लेच्छधर्मगान् ॥ १५० ॥ इति श्रुत्वा वचो घोरं विप्रियं च बलिः स्वयम् ॥ कृष्णांशमुदयं गत्वा तुष्टाव परया गिरा ॥ १५१ ॥ तदा प्रसन्नः कृष्णांशो वचनं प्राह निर्भयः ॥ यावदहं भूमिवासी तावत्त्वं गेहमावस ॥ तत्पश्चाद्भूमिमागत्य यथायोग्यं कुरुष्व भोः ॥ १५२ ॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा सहोदो नीलसंयुतः ॥ पैशाचं देशमगमत्पुनः प्राप्तो रसातलम् ॥ १५३ ॥ भूमिराजः प्रसन्नात्मा कोटिस्वर्णं ददौ तदा ॥ गजारूढाश्च ते पंच संययुश्च महावतीम् ॥ १५४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ वर्द्धनो भूमिराजस्य सुतः सर्वेभ्य उत्तमः॥पंचमाब्दवया भूत्वा श्रीदं तुष्टाव भक्तितः॥ वर्षांतरे च भगवान्ददौ सर्वं शुभं निधिम् ॥१५५॥ तत्सर्वनिधिभावेन नृपकोशः सम

भ० पु० न्ततः ॥ पूर्णो बभूव कनके राजराजप्रभावतः ॥१५६॥ किंनरी नाम या कन्या मंकणस्य प्रकीर्तिता ॥ कुबेरश्च ददौ तस्मै वर्द्धनाय प्रियाय च ॥ प्र०१०१
॥३२५॥ इति ते कथितं सर्वं विवाहचरितं मुने ॥ १५७ ॥ धुन्धुकारो महाशूरो लक्षसैन्यसमन्वितः ॥ ब्रह्मानंदमुपागम्य युद्धार्थाय तमाह्वयत् ॥ १५८ ॥ अ० ३१
एकत्रिंशाब्दके प्राप्ते कृष्णांशे बलवत्तरे ॥ एकाकी मलनापुत्रो दृष्ट्वा सैन्यमुपस्थितम् ॥ ब्रह्मास्त्रं चाप आधाय चार्धसैन्यमदाहयत् ॥ १५९ ॥
पंचायुताश्च ते शूरा भयभीता दिशो गताः ॥ धुन्धुकारो रणं त्यक्त्वा भूमिराजमुपागमत् ॥ १६० ॥ महीराजस्तदा दुःखी भयभीतः समंततः ॥
महीपतिं समाहूय चन्द्रभट्टं च सोऽब्रवीत् ॥ १६१ ॥ कथं जयो मे भविता तत्सर्वं मंत्रयाशु वै ॥ महीपतिस्तदा प्राह शृणु भूपशिरोमणे ॥
॥ १६२ ॥ कृत्वा नारीमयं वेषं चामुण्डं बलशालिनम् ॥ वेलां मत्वा च तद्दोलां ब्रह्मानंदाय चार्पय ॥ १६३ ॥ चत्वारस्ते सुताः शूरा धुंधुका
रेण संयुताः ॥ छद्मना च स्वशस्त्रैश्च घातयेयुस्तमूर्जिताः ॥ १६४ ॥ इति श्रुत्वा महीराजो ब्रह्मानंदाय हर्षितः ॥ तथा कृत्वा ददौ दोलां पंचशू
रैश्च पालिताम् ॥ १६५ ॥ सायंकाले तु संप्राप्ते माघशुक्लाष्टमीदिने ॥ वेलावंशश्च चामुण्डो ब्रह्मानंदमुपाययौ ॥ १६६ ॥ छद्मना च त्रिशूलं च
बलात्कृत्वा रिपूदरे ॥ रुरोद बलवाञ्छूरस्ते तु शूराः समागताः ॥ १६७ ॥ तारको हृदि तं बाणैः सूर्यवर्मा च तोमरैः ॥ भीमश्च गदया चात्र
वर्द्धनश्च तदासिना ॥ धुंधुकारश्च भल्लेन जघान रिपुमूर्द्धनि ॥ १६८ ॥ मूर्छितः पतितो भूमौ ब्रह्मानंदो महाबलः ॥ महद्व्रणयुतस्तत्र स्वखड्गं च
समाददत् ॥ १६९ ॥ भीमस्य च शिरः कायाद्वर्द्धनस्य तथैव च ॥ छित्त्वा तथैव भूमध्ये सूर्यवर्माणमागतः ॥ १७० ॥ तारको धुंधुकारश्च चामु
ण्डश्च तथैव च ॥ ब्रह्मानंदं तदा त्यक्त्वा महीराजान्तमाययौ ॥ १७१ ॥ हतेषु तेषु पुत्रेषु महीराजो भयातुरः ॥ वेलापार्श्वमुपागम्य रुरोद बहु
दुःखितः ॥ १७२ ॥ इति श्रुत्वा तदा वेला दोलामारुह्य सत्वरम् ॥ ब्रह्मानंदं ययौ शीघ्रं मूर्च्छितं तं ददर्श ह ॥ १७३ ॥ कनिष्ठामृतभावेन
वेलाया बलवांस्तदा ॥ उत्थाय रुदतीं नारीं ददर्श रुचिरान्विताम् ॥ १७४ ॥ का त्वं कस्य सुता रम्या संग्रामे मामुपस्थिता ॥ जलं देहि महा
सुभ्रूर्वचनं कुरु सुप्रियम् ॥ १७५ ॥ इति श्रुत्वा तदा वेला जलं दत्त्वा शुचान्विता ॥ वचनं प्राह वै रात्रौ शृणु त्वं मलनासुत ॥ १७६ ॥
वेला नाम महीभर्तुः सुताहं त्वामुपस्थिता ॥ मत्पतिश्च भवान्धीरश्छद्मना वंचकैर्हतः ॥ जीवनं कुरु राजेंद्र भुंक्ष्व भोगान्मया सह ॥ १७७ ॥ ॥३२५॥
इत्युक्तः स तु तामाह कलिकाले समागते ॥ जीवनान्मरणं श्रेष्ठं तस्मान्मद्वचनं कुरु ॥ १७८ ॥ हरिनागरमारुह्य मया सार्द्धं शुभानने ॥ गत्वाती
र्थानि रम्याणि संत्यजामि कलेवरम् ॥ १७९ ॥ इत्युक्त्वा तौ समारुह्य पूर्वं च कपिलान्तिकम् ॥ गत्वा स्नात्वा च विधिवत्ततोऽग्रे जग्मतुर्ध्रुवा ॥ १८० ॥

पृथक्पृथक्सुतार्थानि स्नात्वा दत्त्वा च जग्मतुः ॥ दक्षिणे सेतुबंधान्ते पश्चिमे द्वारिकामनु ॥ १८१ ॥ उत्तरे बदरीस्थाने स्नात्वा तीर्थानि जग्मतुः ॥ गंधमादनमागत्य ब्रह्मानंदो महाबलः ॥ १८२ ॥ वेलामुवाच वचनं भाद्रशुक्लाष्टमीदिने ॥ देहं त्यजामि भो राज्ञि तारकं जहि भूतले ॥१८३॥ इति श्रुत्वा तु सा प्राह स्वामिन्मद्वचनं कुरु ॥ कुरुक्षेत्रं मया सार्द्धं भवान्वै गंतुमर्हति ॥१८४॥ स्थित्वा तत्र समस्वान्तो भज त्वं सर्वमंगलाम् ॥ अहं महावतीं प्राप्य पुनर्वै देहलीं प्रति ॥ १८५ ॥ तारकं च तथा हत्वा त्वत्समीपं व्रजाम्यहम् ॥ इत्युक्तः स तथेत्युक्त्वा ब्रह्मध्यानपरोऽभवत् ॥ १८६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये एकत्रिंशोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ ७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ द्वात्रिंशाब्दे च कृष्णांशे संप्राप्ते योगरूपिणी ॥ वेला नाम शुभा नारी हरिनागरसंस्थिता ॥ महावतीं समागम्य सभायां तत्र चाविशत् ॥ १ ॥ एतस्मिन्नंतरे प्राप्ताः कृष्णांशाद्या महाबलाः ॥ नत्वा परिमलं भूपं वेला वचनमब्रवीत् ॥ २ ॥ महीपतिं प्रियं मत्वा कृष्णांशं नृप दुष्प्रियम् ॥ त्वया मे घातितो भर्ता ब्रह्मानंदो महाबलः ॥ ३ ॥ महीराजसुतैर्धूर्तैस्तारकाद्यैर्महाबलैः ॥ नारीवेषं च चामुण्डो धुंधुकारेण कारितः ॥ ४ ॥ स्वामिनं प्रति चागम्य ते अम्युश्छद्मना प्रियम् ॥ कुरुक्षेत्रं स्थितः स्वामी महत्या मूर्छयान्वितः ॥ तस्माद्यूयं मया सार्द्धं गंतुमर्हथ तं प्रति ॥ ५ ॥ इति घोरतमं वाक्यं श्रुत्वा सर्वे शुचान्विताः ॥ धिग्भूपतिं च मलनां ताभ्यां नो घातितः सखा ॥ ६ ॥ इत्युक्त्वोचैश्च रुरुदुः कृष्णांशाद्या महाबलाः ॥ पत्राणि प्रेषयामासुः स्वकीयान्भूपतीन्प्रति ॥ ७ ॥ क्रोधयुक्ता तदा वेला लिखित्वा पत्रमुल्बणम् ॥ महीराजाय संप्रेष्य मलनागेहमागमत् ॥ ८ ॥ तत्पत्रं च महीराजो वाचयित्वा विधानतः ॥ ज्ञात्वा तत्कारणं सर्वं तन्निशम्य विशाम्पतिः ॥ ९ ॥ चिन्ताकलेवरं प्राप्य सुखनिद्रां व्यनाशयत् ॥ आहूय भूपतीन्सर्वान्घोरयुद्धोन्मुखोऽभवत् ॥ १० ॥ चतुर्विंशतिलक्षैश्च शूरैर्भूपसमन्वितैः ॥ कुरुक्षेत्रं ययौ शीघ्रं धृतराष्ट्रांशसंभवः ॥ ११ ॥ तथा परिमलो भूपो लक्षषोडशसैन्यपः ॥ द्रुपदांशो ययौ शीघ्रं वेलया स्वकुलैः सह ॥ १२ ॥ स्यमन्तपंचके तीर्थे शिबिराणि चकार ह ॥ ब्रह्मानंदः स्थितो यत्र समाधिध्यानतत्परः ॥ १३ ॥ गंगाकूले च ते सर्वे कौरवांशा महाबलाः ॥ शिबिराणि विचित्राणि चक्रुस्ते विजयैषिणः ॥१४॥ कृत्वा ते कार्तिकीस्नानं दत्त्वा दानान्यनेकशः ॥ मार्गकृष्णद्वितीयायां युद्धभूमिमुपाययुः ॥ १५ ॥ विष्वक्सेनीयभूपालो लहरस्तत्र चागतः ॥ कौरवांशाश्च तत्पुत्राः षोडशैव महाबलाः ॥ पूर्वजन्मनि यन्नाम तन्नाम्ना प्रश्रिता इह ॥ १६ ॥ दुस्सहो दुश्शलश्चैव जलसंघः समः सहः ॥ विंद

स्तथानुविंदश्च सुबाहुर्दुष्प्रधर्षणः ॥ १७ ॥ दुर्मर्षणश्च दुष्कर्णः सोमकीर्तिरनूदरः ॥ शलः सत्त्वो विवित्सुश्च क्रमाज्ज्ञेया महाबलाः ॥ १८ ॥ तोमरान्वयभूपालो बाह्लीकपतिरागतः ॥ त्रिलक्षैश्च तथा सैन्यैः सप्तपुत्रैश्च भूपतिः ॥ १९ ॥ चित्रोपचित्रौ चित्राक्षश्चारुश्चित्रः शरासनः ॥ सुलोचनः सवर्णश्च पूर्वजन्मनि कौरवाः ॥ २० ॥ तेषामंशाः क्रमाज्जाता अभिनंदनदेहजाः ॥ महानंदश्च नंदश्च परानंदोपनंदोकौ ॥ सुनंदश्च सुरानन्दः प्रनंदः कौरवांशकः ॥ २१ ॥ नृपः परिहरवंशीयो मायावर्मा महाबली ॥ लक्ष सैन्ययुतः प्राप्तो दशपुत्रसमन्वितः ॥ २२ ॥ दुर्मदो दुर्विगाहश्च नंदश्च विकटाननः ॥ चित्रवर्मा सुवर्मा च सुदुर्मोचन एव च ॥ २३ ॥ ऊर्णनाभः सुनाभश्च चोपनंदश्च कौरवाः ॥ तेषामंशाः क्रमाज्जाताः सुता अंगपतेः स्मृताः २४ ॥ मत्तः प्रमत्त उन्मत्तः सुमत्तो दुर्मदस्तथा ॥ दुर्मुखो दुर्द्धरो वायुः सुरथो विरथः क्रमात् ॥ २५ ॥ शुक्लवंशीयभूपालो मूलवर्मा समागतः ॥ लक्षसैन्यैश्च बलवान्दशपुत्रसमन्वितः ॥ २६ ॥ अयोबाहुर्महाबाहुश्चित्रांगश्चित्रकुण्डलः ॥ चित्रायुधो निषंगी च पाशी वृन्दारकस्तथा ॥ २७ ॥ दृढवर्मा दृढक्षत्रः पूर्वजन्मनि कौरवाः ॥ तेषामंशा मही जाता गृहे ते मूलवर्मणः ॥ २८ ॥ बलश्च प्रबलश्चैव सुबलो बलवान्बली ॥ सुमूलश्च महामूलो दुर्गो भीमो भयंकरः ॥ २९ ॥ कैकयश्चंद्रवंशीयो लक्षसैन्यसमन्वितः ॥ दशपुत्रान्वितः प्राप्तः कुरुक्षेत्रे महारणे ॥ ३० ॥ भीमवेगो भीमबलो बलाकी बलवर्द्धनः ॥ उग्रायुधो दंडधरो दृढसंधो महीधरः ॥३१॥ जरासंधः सत्यसंधः पूर्वजन्मनि कौरवाः ॥ तेषामंशाः समुद्भूताः कैकयस्य गृहे शुभे ॥ ३२ ॥ कामः प्रकामः संकामो निष्कामो निरपत्रपः ॥ जयश्च विजयश्चैव जयंतो जयवाञ्जयः ॥ ३३ ॥ नागवंशीयभूपालो नागवर्मा समागतः ॥ लक्षसेनान्वितः प्राप्तो दशपुत्रसमन्वितः ॥३४॥ पूर्वजन्मनि यन्नाम्ना तन्नाम्ना कौरवा भुवि ॥ पुंड्रदेशपतेः पुत्रा जाता दश शिवाज्ञया ॥३५॥ उग्रश्रवा उग्रसेनः सेनानीर्दुष्पराजयः॥ अपराजितः कुण्डशायी विशालाक्षो दुराधरः॥३६॥दृढहस्तः सुहस्तश्च सुतास्ते नागवर्मणः ॥ ३७ ॥ मद्रकेशः समायातस्तोमरान्वयसंभवः ॥ लक्षसेन्यैर्युतो राजा दशपुत्रसमन्वितः ॥ ३८ ॥ वातवेगः सुवर्चाश्च नागदंतोग्रयाजकः ॥ आदिकेतुश्च वह्नशी च कवची क्राथ एव च ॥ ३९ ॥ कुण्डश्च कुण्डधारश्च कौरवाः पूर्वजन्मनि ॥ तन्नाम्ना भुवि वै जाता मद्रकेशस्य मंदिरे ॥ ४० ॥ नृपः शार्दूलवंशीयो लक्षसैन्यसमन्वितः ॥ पूर्णामलो मागधेशो दशपुत्रान्वितो ययौ ॥ ४१ ॥ वीरबाहुर्भीं रथश्चोग्रश्चैव धनुर्धरः॥ रौद्रकर्मा दृढरथोऽलोलुपश्चाभयस्तथा॥४२॥अनाधृष्टः कुण्डभेदी कौरवाः पूर्वजन्मनि ॥ पूर्णामलस्य वै गेहे तन्नाम्ना भुवि संभवः॥४३॥

१ तेनामिति शेषः ।

मंकणः किंनरो नाम रूपदेशे महीपतिः ॥ चीनदेशात्परे पारे रूमदेशःस्मृतो बुधैः ॥ नरः किन्नरजातीयो वसति प्रियदर्शनः ॥ ४४ ॥ मंकणश्च तदा प्राप्तः किन्नरायुतसंयुतः ॥ अष्टपुत्रान्वितः प्राप्तो यत्र सर्वनृपाः स्थिताः ॥ ४५ ॥ विरावी प्रथमश्चैव प्रमाथी दीर्घरोमकः ॥ दीर्घबाहुर्महाबाहुर्व्यूढोराः कनकध्वजः ॥ ४६ ॥ पूर्वजन्मनि यन्नाम्ना तन्नाम्ना किन्नरा भुवि ॥ विरजोंशश्च यो जातो मंकणो नाम किन्नरः ॥४७॥ नेत्रसिंहः समायातो लक्षसैन्यसमन्वितः ॥ शल्यांशः स तु विज्ञेयः शार्दूलान्वयसंभवः ॥ ४८ ॥ तदा गजपती राजा लक्षसैन्यसमन्वितः ॥ संप्राप्तः शकुनेरंशस्त्यक्त्वा गेहे स्वपुत्रकान् ॥४९॥ मयूरध्वज एवापि लक्षसैन्यसमन्वितः ॥ मकरंदं गृहे त्यक्त्वा विराटांशः समागतः ॥ ५० ॥ वीरसेनः समायातः कामसेनसमन्वितः ॥ लक्षसेनान्वितस्तत्र चोग्रसेनांशसंभवः ॥५१॥ लक्षणश्च समायातः सप्तलक्षबलैर्युतः ॥ संत्यज्य पद्मिनीं नारीं महाकष्टेन भूपतिः ॥५२॥ तालनो धान्यपालश्च लल्लसिंहस्तथैव च ॥ भीमस्यांशो युयुत्सोश्च कुंतिभोजस्य वै क्रमात् ॥५३॥ आह्लादश्च समायातः कृष्णांशेन समन्वितः ॥ जयन्तेन च वै वीरो लक्षसैन्यान्वितो बली ॥ ५४ ॥ जगन्नायक एवापि शूरायुतसमन्वितः ॥ संप्राप्तो भगदत्तांशो गौतमान्वयसंभवः ॥ ५५ ॥ अन्ये च क्षुद्रभूपाश्च सहस्राब्याः पृथक्पृथक् ॥ कुरुक्षेत्रं परं स्थानं संययुर्मदविह्वलाः ॥ ५६ ॥ मूलवर्मा च नृपतिः सपुत्रो लक्षसैन्यपः ॥ नृपं परिमलं प्राप्य संयुक्तो देहलीपतेः ॥ ५७ ॥ केकयो लक्षसेनाढ्यः सपुत्रो नृपतिः स्वयम् ॥ नृपं परिमलं प्राप्य स युद्धार्थमुपस्थितः ॥ ५८ ॥ नेत्रसिंहश्च नृपतिः स वीरो लक्षसैन्यपः ॥ मयूरध्वज एवापि लक्षपः शशिवंशिनम् ॥ ५९ ॥ वीरसेनश्च लक्षाढ्यः सपुत्रश्चाद्रिपक्षगः ॥ लक्षणः सप्तलक्षाढ्यो युद्धार्थं समुपस्थितः ॥ ६० ॥ आह्लादो लक्षसैन्याढ्यः पक्षगश्चन्द्रवंशिनः ॥ द्विलक्षसंयुतो राजा चन्द्रवंशो रणोन्मुखः ॥ एवं षोडशलक्षाढ्यः स्थितः परिमलो रणे ॥ ६१ ॥ लहँरो भूपतिश्रेष्ठो लक्षपः पुत्रसंयुतः ॥ महीराजमुपागम्य युद्धार्थं समुपस्थितः ॥ ६२ ॥ अभिनन्दन एवापि सपुत्रो लक्षसैन्यपः ॥ मायावर्मा च नृपतिः सपुत्रो लक्षसैन्यपः ॥ ६३ ॥ नागवर्मा समायातः सपुत्रो लक्षसैन्यपः ॥ मद्रकेशः सपुत्रश्च लक्षसैन्यो रणोन्मुखः ॥ ६४ ॥ पूर्णामलः सपुत्रश्च लक्षपश्चैव पक्षगः ॥ मंकणः किन्नरो नाम सपुत्रस्तत्र

---

१ यन्नाम्ना पूर्वजन्मनि ख्यातास्तन्नाम्नैवैहिकजन्मन्यपीत्यर्थः । २ महीराजपक्षपातिराजागमनवृत्तांतमुक्त्वेदानीं परिमलपक्षपातिभूपागमनवृत्तांतं वर्णयन्नाह—आह्लादश्चेति । ३ युद्धायेति शेषः । ४ 'आह्लादश्च समायातः'—इति चतुष्पञ्चाशत्तमश्लोकस्यापूरकपद्ये वर्णयित्वापि पुनरिह तद्वर्णनं तत्पक्षपातिषु तस्य प्राधान्यद्योतनायेतिबोध्यम् । ५ अर्द्धेन परिमलं वर्णयति, तस्यैव चन्द्रवंश इति :विशेषणम्—नोह्लादस्य, तस्यान्यवंशजातत्वात् :। ६ 'द्विलक्षसंयुतस्त्वमुक्त्वापि पुनः 'षोडशलक्षाढ्यः'—इति कथनं स्वीयपूर्वोक्तपरकीयसैन्यभवर्णनद्योतनाय । ७ इदानीं लहरादीनां महीराजपक्षपातिनां भूपानां सैन्यपरिमाणं कथयति । तेषामागमनं तु पूर्वं वर्णितमेव ।

संस्थितः ॥ ६८ ॥ गजराजः समायातो महीराजं हि लक्षपः ॥ धुंधुकारः समायातः पञ्चलक्षपतिः स्वयम् ॥ ६६ ॥ पुत्रः कृष्णकुमारस्य भग
दत्तः समागतः ॥ त्रिलक्षबलसंयुक्तो महीराजं महीपतिम् ॥ ६७ ॥ दलवाहनपुत्रश्च देशगोपालसंस्थितः ॥ अंगदस्तत्र संप्राप्तः सायुतो देवकी
प्रियः ॥ महीराजमुपागम्य युद्धार्थं समुपस्थितः ॥६८॥ कलिंगश्च नृपः प्राप्तस्त्रिकोणश्च तथैव च ॥ श्रीपतिश्च तथा राजा श्रीतारश्च तथा गतः ॥
॥ ६९ ॥ मुकुन्दश्च सुकेतुश्च रुहिलो गुहिलस्तथा ॥ इन्दुवारश्च बलवाञ्जयंतश्च तथाविधः ॥ सर्वे दशसहस्राढ्या महीराजमुपस्थिताः ॥ ७० ॥
महीराजस्य पक्षे तु सहस्रं क्षुद्रभूमिपाः ॥ ते तु साहस्रसेनाढ्या महीराजमुपस्थिताः ॥ ७१ ॥ तेषां मध्ये च वै भूपान्द्विशतान्देहलीं प्रति ॥ ससै
न्यान्प्रेषयामास राष्ट्ररक्षणहेतवे ॥ एवं स देहलीराजश्चतुर्विंशतिलक्षपः ॥ ७२ ॥ युद्धमष्टादशाहानि सञ्जातं सर्वसंक्षयम् ॥ शृणु युद्धकथां रम्यां
भृगुवर्य सुविस्तरात् ॥ ७३ ॥ मार्गकृष्णद्वितीयायां महीराजो महाबलः ॥ आहूय लहरं भूपं वचनं प्राह निर्भयः ॥७४॥ भवान्सपुत्रः सेनाढ्यो
धुंधुकारेण रक्षितः ॥ चामुण्डेन युतो युद्धे गन्तुमर्हति सत्तम ॥ इति श्रुत्वा ययौ शीघ्रं कुरुक्षेत्रे महारणे ॥ ७५ ॥ तदा परिमलो राजा मयूरध्वज
मेव हि ॥ समाहूय वचः प्राह शृणु पार्थिवसत्तम ॥ ७६ ॥ कृष्णांशेन जयंतेन देवसिंहेन रक्षितः ॥ स भवाल्लँक्षसैन्याढ्यो गंतुमर्हति वै रणे ॥
॥ ७७ ॥ इति श्रुत्वा तु वचनं मयूरध्वज एव हि ॥ लक्षसैन्यान्वितः प्राप्तो लहरं नृपतिं प्रति ॥ ७८ ॥ तयोश्चासीन्महद्युद्धं सेनयोरुभयो रणे ॥
सेना तु लक्षवीरस्य तत्र युद्धे प्रकीर्तिता ॥ ७९ ॥ एको रथो गजास्तत्र ज्ञेयाः पञ्चशतं रणे ॥ हयाश्च पञ्चसाहस्रा पत्तयस्तद्गुणा दश ॥ एते सैन्या
नरा ज्ञेया सैन्यपांश्च[1] शृणुष्व भोः ॥८०॥ दशानां पञ्चराणां च पतिर्नाम्ना स पत्तिपः ॥ पंचानां च हयानां च पतिर्नाम्ना स गुल्मपः॥८१॥ पंचानां
च गजानां च पतिर्नाम्ना गजाधिपः ॥ एतैः सार्द्धं रथी ज्ञेयो रणेऽस्मिन्दारुणे कलौ ॥८२॥ उष्ट्रारूढाः स्मृता दूताश्चत्वारिंशच्च तद्बले ॥ शतघ्न्य
स्तत्र साहस्रास्तेषां मध्ये पृथक्पृथक् ॥ षट्त्रिंशद्वै पदचरास्तेषां कर्माणि मे शृणु ॥ ८३ ॥ दश गोलकदातारो दशतत्पुष्टिकारकाः ॥ दश
चार्द्रकरास्तां[2] वै त्रयस्ते वह्निदायिनः ॥ त्रयो दृष्टिकरा ज्ञेयास्त्रियामेषु पृथक्पृथक् ॥ ८४ ॥ शेषाः शूद्रास्तु सेनानां शूरकृत्यपरायणाः ॥ एवं च
लक्षवीराणां सेना तत्र प्रकीर्तिता ॥ ८५ ॥ तत्रासीत्तुमुलं युद्धं धर्मेण च समन्ततः ॥ प्रातःकालात्समारभ्य मध्याह्नं सैन्ययोर्द्वयोः ॥ ८६ ॥
तत्पश्चाद्याममात्रेण सैन्यपा युद्धमागताः ॥ तत्पश्चाच्च महाशूरा धुंधुकारादयो बलीः ॥८७॥ याममात्रं च युद्धाय संस्थिता रणमूर्धनि ॥ चामुण्डेन

१ शतघ्नीरित्यर्थः, प्रतीति शेषः । २ वह्नि इत्यर्थः ।

च कृष्णांशो धुंधुकारेण चेन्दुलः ॥ ८८ ॥ भगदत्तेन वै देवः कृतवान्युद्धमुत्तमम् ॥ सायंकाले तु संप्राप्ते सर्वे शूराः क्षयं गताः ॥ ८९ ॥ कृष्णांशस्तत्र चामुण्डं जित्वा तु लहरात्मजान् ॥ षोडशैव जघानाशु घटीमात्रेण वीर्यवान् ॥ दध्मौ शंखं प्रसन्नात्मा लक्षणान्तमुपाययौ ॥९०॥ चामुंडो धुंधुकारश्च भगदत्तो युतः शतैः ॥ महीराजमुपागम्य सुषुपुर्निशि निर्भयाः ॥ ९१ ॥ इंदुलो देवसिंहश्च सहस्रैः संयुतौ मुदा ॥ गत्वा परिमलं भूपं रात्रौ सुषुपतुस्तदा ॥ ९२ ॥ प्रातःकाले तु संप्राप्ते तृतीयायां भयंकरे ॥ महीराजस्तदाहूय नृपं गजपतिं बली ॥ ९३ ॥ वचनं प्राह भो राजँस्त्वं त्रिवीरैः सुरक्षितः ॥ स्वकीयैर्लक्षसैन्यैश्च गंतुमर्हसि वै रणे ॥९४॥ तदा परिमलो भूपो नेत्रसिंहं महीपतिम् ॥ युद्धायाज्ञापयामास कृष्णांशाद्यैः सुरक्षितम् ॥ ९५ ॥ तयोश्चासीन्महद्युद्धं सेनयोरुभयोः क्रमात् ॥ हया हयैः क्षयं जग्मुर्गजाश्चैव तथा गजैः ॥ पत्त्वराः पत्त्वरैः सार्द्धं शतघ्न्यश्च शतघ्निभिः ॥९६॥ अपराह्णे मुनिश्रेष्ठ नेत्रसिंहो महाबलः ॥ महागजं गजपतिं गत्वा युद्धमचीकरत् ॥९७॥ परस्परं च विरथौ संछिन्नधनुषौ तदा ॥ खड्गहस्तौ महीं प्राप्य चक्रतू रणमुल्बणम् ॥ अन्योन्येन वधं कृत्वा स्वर्गलोकमुपागतौ ॥ ९८ ॥ इन्दुलस्तं तु चामुंडं देवो वै धुंधुकं तथा ॥ कृष्णांशो भगदत्तं च जित्वा राजानमाययुः ॥ ९९ ॥ शेषैः पंचशतैः शूरैस्तैः सार्द्धं लक्षणं प्रति ॥ पराजिताश्च ते सर्वे सहस्रैः सहिता ययुः ॥ १०० ॥ प्रातःकाले तु संप्राप्ते महीराजो महाबलः ॥ मायावर्माणमाहूय वचनं प्राह निर्भयः ॥ १०१ ॥ भवान्दशसुतैर्वीरैर्लक्षसैन्यैश्च संयुतः ॥ सर्वशत्रुविनाशाय गंतुमर्हति सत्तम ॥ इति श्रुत्वा स नृपतिर्वाद्यान्संवाद्य चाययौ ॥ १०२ ॥ दृष्ट्वा परिमलो भूपो मायावर्माणमागतम् ॥ जगन्नायकमाहूय वचनं प्राह निर्भयः ॥ १०३ ॥ भवान्दशसहस्रैश्च सार्द्धं तैस्त्रिभिरन्वितः ॥ गन्तुमर्हति युद्धाय शीघ्रं मद्विजयं कुरु ॥ १०४ ॥ इति श्रुत्वा ययौ शीघ्रं सेनयोरुभयोर्महत् ॥ युद्धं चासीन्मुनिश्रेष्ठ याममात्रं भयानकम् ॥ १०५ ॥ हतास्ते दशसाहस्राः कृष्णांशाद्यैः सुरक्षिताः ॥ शंखान्दध्मुश्च ते सर्वे चांगदेशनिवासिनः ॥ १०६ ॥ एतस्मिन्नंतरे धीराः कृष्णांशाद्यास्तुरीयकाः[1] ॥ याममात्रेण संजघ्नुर्लक्षसैन्यं रिपोस्तदा ॥ १०७ ॥ अपराह्णे महाराजो मायावर्मा सुतैः सह ॥ कृष्णांशं देवसिंहं च संप्राप्तो जगनायकम् ॥१०८॥ अथाङ्गभूपं दशपुत्रयुक्तं कृष्णांश एवाशु जगाम शीघ्रम् ॥ हयस्थितो वीरवरः प्रमाथी कलैकजातो मधुसूदनस्य ॥१०९॥ ततोंगभूपस्त्रिभिरेव बाणैरताडयन्मूर्ध्नि च पार्श्वयोर्वै ॥ अमर्षमाणो बलवान्महीपतिर्दण्डैर्हतः काल इवाशु सर्पः ॥ ११० ॥ हयं समुड्डीय स पुष्करान्तं ततोभ्यगात्तं नृपतिं रथस्थम् ॥ हयस्य पातैर्विरथीच

१ निवासम् । २ चत्वार इत्यर्थः ।

कार स एव भूपोऽसिमुपादधानः ॥ १११ ॥ स्वेनासिना विंदुलमंगशल्यं कृत्वा स कृष्णांशमुवाच वाक्यम् ॥ कह्लोलमायातव नाशनाय त्वया
जिता भूपतयः प्रधानाः ॥११२॥ तदैव कीर्तिर्भविता ममाशु हत्वा भवंतं च सुखी भवामि ॥ इत्युक्तवन्तं नृपतिं महान्तं स्वेनासिना तस्य शिरो
जहार ॥ ११३ ॥ हतेऽङ्गभूपे दश तस्य पुत्रास्तमेव जग्मुर्युधि कौरवांशाः ॥ तानागतार्निवुल एव पंच जघान बाणैस्तु तदा समन्युः ॥ ११४ ॥
उभौ च देवस्तु जघान तत्र भल्लेन सिद्धेन नृपात्मजौ च ॥ ज्येष्ठं सुतं गौतम एव हत्वा द्वौ यौ स कृष्णांश उपाजघान॥११५॥शंखान्प्रदध्मू रुचि
राननास्ते प्रदोषकाले शिबिराणि जग्मुः ॥ श्रमान्वितास्ते सुषुपुर्निशायां प्रातः समुत्थाय स्वकर्म कृत्वा ॥ ११६ ॥ गत्वा सभायां नृपतिं प्रणम्य
वाक्यं समूचुः शृणु चंद्रवंशिन् ॥ अद्यैव सेनापतिरस्ति को वै चाज्ञापयास्मान्नृप तस्य गुप्त्यै ॥११७॥ श्रुत्वाह भूपोद्य तु वीरसेनः सकामसेनः
स्वबलैः समेतः ॥ रणं करिष्यत्यचिरेण वीरास्तस्मात्सुरक्षध्वमरिभ्य एव ॥ ११८ ॥ स वीरसेनो नृपतिं प्रणम्य लक्षैः स्वसैन्यैर्युधि संज
गाम ॥ तदा महीराजनृपः प्रतापी स नागवर्माणमुवाच तापी ॥ ११९ ॥ रणाय गच्छाशु सुतैः समेतो लक्षैः स्वसैन्यैरुत भूपवर्य ॥ हत्वा रिपुं
वोरतमं हि वीरं पतिं महान्तं युधि वीरसेनम् ॥ १२० ॥ इत्युक्तवंतं नृपतिं प्रणम्य सुवादयामास तदा हि वीरः ॥ तयोर्बभूवाशु रणो महान्वै
सुसेनयोः संकुलयुद्धकर्त्रोः ॥ १२१ ॥ त्रियाममात्रेण हताश्च सर्वे विमानमारुह्य ययुश्च नाकम् ॥ हतेषु सर्वेषु च नागवर्मा सुतेषु वै यादवभूप
माह ॥ १२२ ॥ भवान्विसैन्यश्च तथैव चाहं भवान्सपुत्रश्च तथाहमेव ॥ संस्मृत्य धर्मं कुरु युद्धमाशु ततो रथस्थः सुधनुर्गृहीत्वा ॥ १२३ ॥
बाणैश्च बाणान्भुवि तौ च छित्त्वा बभूवस्तुस्तौ विरथौ नृपाग्र्यौ ॥ खड्गेन खड्गं च तथैव छित्त्वा विमानमारुह्य गतौ हि नाकम् ॥ १२४ ॥ स
कामसेनः स्वरिपोश्च पुत्राञ्जघान बाणैश्च तदाष्टसंख्यान् ॥ ज्येष्ठौ तदा कोपसमन्वितौ तं गृहीतखड्गौ च समीयतुश्च ॥ १२५ ॥ रिपोः शिरो
जह्रतुरुग्रवेगौ सकामसेनश्च कबंध एव ॥ हत्वा रिपू तौ च तदा मिलित्वा स्वर्गं ययुस्ते च विमानरूढाः ॥ १२६ ॥ हतेषु सर्वेषु तदा त्रयस्ते
चामुंडकाद्या जगनायकं ते ॥ रुद्ध्वा समेताः स्वशरैः कठोरैर्जघ्नुस्तमश्वं हरिनागरं च ॥ १२७ ॥ स दिव्यवाजी च तदा स्वपक्षौ प्रसार्य्य खेनाशु
रिपुं जगाम ॥ स धुंधुकारस्य गजं विहत्य चामुंडकस्यैव गजं विमर्द्य ॥१२८ ॥ रथं च भूमौ भगदत्तकस्य विचूर्ण्य शीघ्रं च नभो जगाम ॥ प्रवाद्य
शंखं जगनायकश्च कृष्णांशमागम्य कथां चकार ॥१२९॥ निशामुषित्वा जगनायकाद्याः प्रातः समुत्थाय रणं प्रजग्मुः ॥ तदा महीराज उताशुका
री स किन्नरेशं कणकं सपुत्रम् ॥१३०॥ उवाच राजञ्छृणु किन्नराणां महाबलास्ते रिपवो ममैते ॥ विनाशयाशु प्रबलारिघातान्देवैर्न सार्द्धं युधि वै

मनुष्याः ॥ १२१ ॥ इत्युक्तवान्मंकणभूपतिस्तु ययौ सपुत्रोऽयुतसैन्यपश्च ॥ तथागतं तत्र विलोक्य राजा वीरान्स्वकीयांश्च समादिदेश ॥१२२॥ मनोरथस्थो जगनायकश्च स तालनो वै वडवां विगृह्य ॥ करालसंस्थश्च तदा जयन्तो विगृह्य चापं तरसा जगाम॥१२३॥ पपीहकस्थश्च स रूपणो वै जगाम कृष्णांशसमन्वितश्च ॥ स लल्लसिंहो गजमत्तसंस्थः स धान्यपालो हयमारुरोह ॥ १२४ ॥ समंततः किन्नरसैन्यघोरं विनाशयामासुरु पांशुखड्गैः॥ विनश्यमाने त्रिसहस्रसैन्ये स किन्नरेशस्तरसा जगाम ॥१२५॥ ध्यात्वा कुबेरं च गृहीतचापो नभोगतस्तत्र बभूव सूक्ष्मः॥१२६॥अदृश्यमानः स्वशरैः कठोरैर्विनर्द्य सर्वान्हि ननर्द घोरम् ॥ विलप्यमाने च समस्तशूरे जयन्त एवाशु जगाम शक्रम् ॥ १२७ ॥ ध्यात्वा महेंद्रं कणकं च बद्ध्वा कृष्णांशमागम्य पदौ ननाम ॥ तदा तु ते शत्रुसहस्रसैन्ये निशम्य बद्धं कणकं निजेंद्रम् ॥ १२८ ॥ विनर्द्य घोरं रुरुधुश्च सर्वान्माया विनो युद्धकमस्त्रमूहुः ॥ दिनेषु सप्तेषु तथा निशासु बभूव युद्धं च समंततस्तैः ॥ १२९ ॥ श्रमान्विताः सप्त महाप्रवीरा हतेषु सर्वेषु सुषुपुश्च वै यदा॥ तदा कुबेरं कणकश्च ध्यात्वा लब्ध्वा वरं बंधनमाशु छित्त्वा ॥ १४० ॥ सुप्तान्समुत्थाय च सप्त शूरान्निशीथकाले स चकार युद्धम् ॥ जित्वा च तान्षट् स वरप्रभावात्तदेंदुलेनैव रणं चकार ॥ १४१ ॥ गृहीतखड्गौ रणघोरमत्तौ हत्वा ततो वै भुवि चेयतुश्च ॥ प्रजग्मतुर्नाकमुपान्तदेवौ संस्तूयमानौ सुरसत्तमैश्च ॥ १४२ ॥ ततः प्रभाते विमले विजाते रुरोद रामांश उताललाप ॥ पापैः कलापैः परीपीड्यमानः कुलान्वितः सर्वयुतो मुनींद्र ॥ १४३ ॥ स पंचशब्दं गजमारुरोह त्रिलक्षसैन्यैस्तरसा जगाम ॥ तदा महीराज उताह शृण्वन्गच्छध्वमद्यैव मया समेताः ॥ ॥ १४४ ॥ स्वपंचलक्षैः प्रबलैश्च शूरैः सार्द्धं रुरोधाशु रिपोश्च सेनाम् ॥ तयोर्बभूवाशु रणः प्रघोरो विनर्दतोर्युद्धनिमित्तमाशु ॥ १४५ ॥ त्रियाममात्रेण हताश्च सर्वे द्वयोश्च पक्षा बलशालिनश्च ॥ तदा महीराज उतायय़ौ वै समंडलीकश्च धनुर्विगृह्य ॥ १४६ ॥ स धुंधुकारश्च तदा जगाम रथस्थितं लक्षणमुग्रवीरम् ॥ तदोदयो वै भगदत्तमेव चामुंडकं भीष्मकराजसूनुः ॥ १४७ ॥ स पंचशब्दं गजमास्थितो वै गतः स एवाशु जगाम भूपम् ॥ धनुर्विगृह्याशुगमुल्बणं च नृपस्थितश्चाथ भयंकरं च ॥ १४८ ॥ गजं प्रमत्तं शिवदत्तमुग्रमाह्लादहन्तारमुवाच वाक्यम् ॥ अये प्रमत्ताग्रगजेंद्र शूर जयं च मे देहि शिवप्रदत्त ॥ १४९ ॥ स मंडलीको रणदुर्मदश्च रामांश आह्लाद इति प्रसिद्धः॥ तस्माच्च मां रक्ष जवेन हस्तिन्महाबलात्कालरसाच्च वीरात् ॥ १५० ॥ इत्येवमुक्तो नृपतिं स हस्ती वचस्तमाहाशु शृणुष्व राजन् ॥ यावदहं वै तनु जीवधारी तावत्त्वमास्त्वनुभयंकरश्च॥१५१॥

१ समर्था इति शेषः । २ अदन्तत्वमार्षम् । ३ छन्दोवैषम्यमार्षम् ।

इत्युक्तवंतं च गजं प्रमत्तं स पंचशब्दश्च तदा स्वदंतैः ॥ मुखं चतुर्भिश्च विदार्य शत्रोर्ननर्द घोरं स महेंद्रदत्तः ॥ १५२ ॥ स रुद्रदत्तश्च गजः प्रमत्तो रुषान्वधावत्तरसा गजेंद्रम् ॥ रिपुं स्वपद्भ्यां च चखान कुंभैः स्वतुंडदंडेन तुदं प्रकुर्वन् ॥ १५३ ॥ अवाप मूर्छां च स पंचशब्दस्तदाशु भूपं प्रति मंडलीकः ॥ स्वतोमरेणांगव्रणं प्रदाय खड्गेन हत्वा गजराजमुग्रम् ॥ जगाम पद्भ्यां स रिपुप्रमाथी यत्र स्थितश्चेन्दुल उग्रधन्वा ॥ ॥ १५४ ॥ उत्थाप्य पुत्रं च विलप्यमानां पत्नीं स्वकीयां प्रति चाजगाम ॥ तदा प्रमत्तौ च गजौ सुमूर्छां त्यक्त्वा पुनश्चक्रतुरेव युद्धम् ॥ ॥ १५५ ॥ स लक्षणः खड्गवरेण बाणान्रिपोश्च छित्त्वा निजवैष्णवास्त्रम् ॥ दधार चापे च सुमंत्रयित्वा सधुंधुकारं च गजं ददाह ॥ १५६ ॥ हते च तस्मिन्निजमुल्यबंधौ सभूमिराजश्च गृहीतचापः ॥ शरेण रौद्रेण च लक्षणं तं जघान तत्रादिभयंकरस्थः ॥ १५७ ॥ स मूर्छितः शुक्ल कुलेषु सूर्यस्तदोदयो वै भगदत्तमेव ॥ सुमूर्छयित्वा च जगाम शीघ्रं यत्रःस्थितो लक्षण एकवीरः ॥ १५८ ॥ भयान्वितस्तं च विलोक्य राजा जवेन दुद्राव च रक्तबीजम् ॥ तदा सुदेवं च स रक्तबीजो जित्वा तु कृष्णांशयुतं जगाम ॥ १५९ ॥ बाणेन शीघ्रं स च मूर्च्छयित्वा पुनश्च देवं च स मूर्छयित्वा ॥ तद्बंधनायोद्यत आशुकारी स लक्षणस्तत्र तदा जगाम ॥ १६० ॥ प्रधाय चापे च स वैष्णवास्त्रं प्रचोदयामास च रक्तबीजे ॥ तदा स सामन्तसुतो बलीयान्रणं विहायाशु विलोक्य संध्याम् ॥ भयान्वितः स्वैश्च सुतो ययौ वै यत्र स्थिता भूपतयः सकोपाः ॥ १६१ ॥ विलोक्य शत्रुं च स रत्नभानोः सुतो ययौ वै शिबिराणि युक्तः ॥ निशाम्य भूपः स च चंद्रवंशी जयं स्वकीयं सुषुपुस्तु ते वै ॥ प्रातश्च काले स च चंद्रवंशी विलोक्य शुक्लान्वयमाह भूपम् ॥ १६२ ॥ अये गुर्जरदेशीय मूलवर्मन्सुतैः सह ॥ लक्षसैन्यान्वितो भूत्वा गन्तुमर्हतु वै भवान् ॥ ॥ १६३ ॥ इत्युक्तः स तु भूपालो युद्धभूमिमुपाययौ ॥ महीराजाज्ञया प्राप्तो नाम्ना पूर्णामलो बली ॥ १६४ ॥ दशपुत्रान्वितो युद्धे सैन्य लक्षेण संयुतः ॥ तयोश्चासीन्महद्युद्धं यामद्वयमुपस्थितम् ॥ १६५ ॥ हतेषु तेषु सर्वेषु तौ नृपौ ससुतैर्बलौ ॥ अनोन्येन रणं कृत्वा यमलोकमुपागतौ ॥ १६६ ॥ मार्गकृष्णचतुर्दश्यां प्रभाते विमले रवौ ॥ कैकयो लक्षसेनाढ्यो दशपुत्रसमन्वितः ॥ लक्षणानुज्ञया प्राप्तस्तस्मिन्युधि भयानके ॥ १६७ ॥ मद्रकेशस्तदा राजा दशपुत्रसमन्वितः ॥ लक्षसैन्यान्वितस्तत्र यत्र युद्धं समन्वभूत् ॥ परस्परं हताः सर्वे दिनान्ते क्षत्रिया रणे ॥ १६८ ॥ पुनः प्रभाते विमले भगदत्तो महाबली ॥ त्रिलक्षबलसंयुक्तो जगर्ज रणमूर्द्धनि ॥ १६९ ॥ दृष्ट्वा तं लक्षणो वीरस्त्रिलक्ष

१ घवसथे कः ।

बलसंयुतः ॥ चकार तुमुलं घोरं सेनया च स्वकीयया ॥ १७० ॥ अपराह्णे हताः सर्वे सैनिका नृपयोस्तदा ॥ भगदत्तः स्वयं क्रुद्धो रथस्थो लक्षणं ययौ ॥ १७१ ॥ लक्षणो रथमारुह्य स्वपितुः शत्रुजं नृपम् ॥ त्रिभिर्बाणैश्च संतोड्य भल्लेन समताडयत् ॥ १७२ ॥ भगदत्तस्तदा क्रुद्धो विरथं तं चकार ह ॥ क्रुद्धवंतं रिपुं घोरं लक्षणः खड्गपाणिकः ॥ हत्वा हयांस्तथा सूतं भगदत्तमुपाययौ ॥ १७३ ॥ मर्दयित्वा च तच्चर्म च्छित्त्वा वर्म तदुद्भवम् ॥ त्रिधा चकार बलवान्भगदत्तं रिपोस्सुतम् ॥ १७४ ॥ संध्याकाले हते तस्मिल्लँक्षणस्त्वरयान्वितः ॥ एकाकी शिबिरं प्राप्तो हस्तिन्युपरि संस्थितः ॥ १७५ ॥ भगदत्ते हते तस्मिन्स राजा क्रोधमूर्छितः ॥ स्वकीयान्सर्वभूपांश्च चामुंडेन समन्वितान् ॥ प्रेषयामास युद्धाय मार्गे च प्रतिपद्दिने ॥ १७६ ॥ अंगदश्च कलिंगश्च त्रिकोणः श्रीपतिस्तथा ॥ श्रीतारश्च मुकुंदश्च रुहिलो गुहिलस्तथा ॥ १७७ ॥ सुकेतुर्नव भूपास्ते नवायुतबलैर्युताः ॥ वाद्यानि वादयामासुस्तस्मिन्युद्धमहोत्सवे ॥ १७८ ॥ दृष्ट्वा ताँल्लक्षणो वीरो राजभिश्च स्वकीयकैः ॥ सार्द्धं जगाम युद्धाय तथा व्यूह्यायुधद्रिपून् ॥ १७९ ॥ रुद्रवर्मा च नृपतिः शूरैर्दशसहस्रकैः ॥ अंगदं वैरिणं मत्वा तेन सार्द्धमयुध्यत ॥ १८० ॥ कालीवर्माऽयुतैस्सार्धं कलिंगं प्रत्ययुध्यत ॥ वीरसिंहोऽयुतैस्सार्द्धं त्रिकोणं प्रत्ययुध्यत ॥ १८१ ॥ ततोनुजः प्रवीरश्च श्रीपतिं सोऽयुतैस्सह ॥ नृपः सूर्यो धरो वीरोऽयुताढ्यो बलवान्रणे ॥ श्रीतारं नृपमासाद्य महद्युद्धमचीकरत् ॥१८२॥ वामनोयुतसंयुक्तो मुकुंदं प्रति सोऽगमत् ॥ गंगासिंहश्च बलवान्महिलं प्रति सायुतः ॥१८३॥ लह्लासिंहोयुतैस्सार्द्धं गुहिलं प्रति सोऽगमत् ॥ त्रिशतानि ततो भूपाः सहस्राढ्याः पृथक्पृथक् ॥१८४॥ क्षुद्रभूपाः क्षुद्रभूपांस्त्रिशतानि समाययुः ॥ अन्योन्येन हताः सर्वे कृत्वा युद्धं भयानकम् ॥ १८५ ॥ चामुंडस्तु तदा दृष्ट्वा मृतकान्सर्वभूपतीन् ॥ लक्षणान्तमुपागम्य महद्युद्धं चकार ह ॥ १८६ ॥ लक्षणो रक्तबीजं तं ज्ञात्वा ब्राह्मणसंमतम् ॥ वैष्णवास्त्रं तदा तस्मै न ददौ तेन पीडितः ॥१८७॥ सायंकाले तु संप्राप्ते लक्षणो हस्तिनीस्थितः ॥ एकाकी शिबिरं प्राप्तश्चामुंडं नृपमाययौ ॥ १८८ ॥ द्वितीयायां प्रभाते च कृष्णांशो देवसंयुतः ॥ शूरैर्दशसहस्रैश्च युद्धभूमिमुपाययौ ॥ १८९ ॥ तारकश्च सचामुंडो द्विलक्षबलसंयुतः ॥ द्विशतैश्च तथा भूपैः सार्द्धं युद्धमुपस्थितौ॥१९०॥पुरस्कृत्य नृपान्सर्वान्ससैन्यौ बलवत्तरौ ॥ तेषामनु स्थितौ युद्धे तत्र जातो महारणः ॥ १९१ ॥ याममात्रेण तौ वीरौ हत्वा सर्वमहीपतीन् ॥ लक्षसैन्यांस्तथा हत्वा संस्थितौ श्रमकर्षितौ॥१९२॥चामुंडस्तारको धूर्तः संप्राप्तौ छिद्रदर्शिनौ ॥ ताभ्यां श्रमान्विताभ्यां च चक्रतुस्तौ समं रणम्॥१९३॥ तेषां त्रियाममात्रेण संभूव महाव्रणः ॥ सायंकाले तु संप्राप्ते कृष्णांशश्च निरायुधः ॥ तलप्रहारेण रिपुं मूर्च्छयामास वीर्यवान् ॥१९४॥ एतस्मिन्नंत

रे वीरस्तारको देवासिंहकम् ॥ हयं मनोरथं हत्वा शंखशब्दमथाकरोत् ॥ १९५ ॥ तच्छब्दात्स च चामुंडस्त्यक्त्वा मूर्छां महाबलः ॥ कृष्णांशस्य शिरः कायादपहृत्य च वेगवान् ॥ तयोर्गृहीत्वा शिरसी महीराजमुपाययौ ॥ १९६ ॥ महीराजस्तु ते दृष्ट्वा परमानंदनिर्भरः ॥ दत्त्वा दानं द्विजातिभ्यो महोत्सवमकारयत् ॥ १९७ ॥ लक्षणस्य तदा सैन्ये हाहाशब्दो महानभूत् ॥ श्रुत्वा कोलाहलं तेषां ज्ञात्वा तौ च हतौ नृपः ॥ ब्रह्मानंदस्तदा मूर्च्छां त्यक्त्वा वेलामुवाच ह ॥ १९८ ॥ प्रिये गच्छ रणं शीघ्रं हरिनागरमास्थिता ॥ मम वेषं शुभं कृत्वा तारकं जहि मा चिरम् ॥ १९९ ॥ इति श्रुत्वा तु सा वेला रामांशेन समन्विता ॥ सहस्रशूरसहिता युद्धभूमिमुपाययौ ॥ २०० ॥ श्रुत्वा स लक्षणो वीरस्तालनेन समन्वितः ॥ सैन्यैश्च दशसाहस्रैर्महीराजमुपाययौ ॥२०१॥ तृतीयायां प्रभाते च तारको बलवत्तरः ॥ ब्रह्मानंदं च तं मत्वा महद्युद्धमचीकरत् ॥ २०२ ॥ रक्तबीजश्च चामुंडो रामांशो बलवत्तरः ॥ चकार दारुणं युद्धं तस्मिन्वीरसमागमे ॥ २०३ ॥ याममात्रेण रामांशो हत्वा तस्य महागजम् ॥ तच्छस्त्राणि तथा च्छित्त्वा मल्लयुद्धमचीकरत् ॥ २०४ ॥ त्रियाममात्रेण तदा सायंकाले समागते ॥ ममंथ भ्रातृहन्तारं स च वीरो ममार ह ॥ २०५ ॥ तदा वेला महाशत्रुं तारकं बलवत्तरम् ॥ छित्त्वास्त्राणि स्वखड्गेन शिरः कायादपाहरत् ॥ २०६ ॥ चितां कृत्वा विधानेन सा देवी द्रुपदात्मजा ॥ ब्रह्मानंदं नमस्कृत्य तच्चितायां समारुहत् ॥ २०७ ॥ तेन सार्द्धं च सा शुद्धा श्वशुरस्याज्ञया मुदा ॥ सप्तजन्मकथां कृत्वा स्वपतेस्तु ददाह वै ॥ २०८ ॥ तच्चितायां च भर्तारमितुलं बलवत्तरम् ॥ संस्थाप्य दाहयामास तेन सार्द्धं कलेवरम् ॥ २०९ ॥ रात्रौ परिमलो राजा लक्षणेन समन्वितः ॥ महीराजमुपागम्य महद्युद्धमकारयत् ॥ २१० ॥ सपादलक्षाश्च तदा हतशेषा महाबलाः ॥ त्रिलक्षैर्हतशेषैश्च सार्द्धं योद्धुमुपस्थिताः ॥ २११ ॥ धान्यपालः शतं भूपाँल्लक्षणश्च तथा शतम् ॥ तालनश्च शतं भूपान्हत्वा राजानमाययौ ॥ २१२ ॥ महीराजस्तदा दुःखी ध्यात्वा रुद्रं महेश्वरम् ॥ निशीथे समनुप्राप्ते हतशेषैस्समागतः॥एकाकी गजमारुह्य ययौ चादिभयंकरम् ॥२१३॥ रुद्रदत्तेन बाणेन हत्वा परिमलं नृपम् ॥ धान्यपालं तथा हत्वा तालनं बलवत्तरम् ॥ लक्षणान्तमुपागम्य महद्युद्धमचीकरत् ॥ २१४ ॥ महीराजस्य रौद्रास्त्रैस्सैन्यास्सर्वे क्षयं गताः ॥ लक्षणं प्रति रौद्रास्त्रं महीराजः समादधे ॥ २१५ ॥ तदा तु लक्षणो वीरो वैष्णवास्त्रं समादधे ॥ तेनास्त्रेण क्षयं जातो महीराजस्य सायकः ॥ तेनास्त्रतेजसा राजा महासंतापमाप्तवान् ॥ २१६ ॥ ध्यात्वा रुद्रं महादेवं त्यक्त्वा विद्यां च वैष्णवीम् ॥ स्वभल्लेन शिरः कायादपाहरत भूमिपः ॥ २१७ ॥ हस्तिनी च तदा रुष्टा गजमादिभयंकरम् ॥ गत्वा युद्धं मुहूर्तेन कृत्वा स्वर्गमुपाययौ ॥ २१८ ॥

उषःकाले च संप्राप्ते मलना पतिमुत्तमम् ॥ तच्चितायां समारोप्य ददाह स्वं कलेवरम् ॥ २१९ ॥ तदा तु देवकी शुद्धं लक्षणं बलवत्तरम् ॥ ताल
नादींस्तथा हुत्वा ददाह स्वं कलेवरम् ॥ २२० ॥ प्रभाते विमले जाते चतुर्थे भौमवासरे ॥ तथा हुत्वा स्वर्णवतीं कृत्वा तेषां तिलांजलिम् ॥
ध्यात्वा सर्वमयीं देवीं स्थिरीभूय स्वयं स्थितः ॥ २२१ ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र कलिर्भार्यासमन्वितः ॥ वांछितं फलमागम्य तुष्टाव श्लक्ष्णया गिरा
॥ २२२ ॥ ॥ कलिरुवाच ॥ ॥ नम आह्लाद महते सर्वानंदप्रदायिने ॥ योगेश्वराय शुद्धाय महावतीनिवासिने ॥ २२३ ॥ रामांशस्त्वं महा
बाहो मम पालनतत्परः ॥ कलैकया समागम्य भुवो भारस्त्वया हृतः ॥ २२४ ॥ राजानः पावकीयाश्च तपोबलसमन्विताः ॥ हत्वा तान्पञ्चसा
हस्रान्क्षुद्रभूपाननेकशः ॥ योगमध्ये समासीनो नमस्तस्मै महात्मने ॥ २२५ ॥ तेषां सैन्याः षष्टिलक्षाः क्रमाद्वीर त्वया हताः ॥ वरं ब्रूहि महा
भाग यत्ते मनसि वर्तते ॥ २२६ ॥ इति श्रुत्वा स आह्लादो वचनं प्राह निर्भयः ॥ मम कीर्तिस्त्वया देव कर्तव्या च जनेजने ॥ २२७ ॥ पुनस्ते
कार्यमतुलं करिष्यामि शृणुष्व भोः ॥ महीराजश्च धर्मात्मा शिवभक्तिपरायणः ॥ तस्य नेत्रे मया शुद्धे कर्तव्ये नीलरूपके ॥ २२८ ॥ तव प्रियः
सदा नीलस्तथैव च मम प्रियः ॥ देवानां दुःखदो देव दैत्यानां हर्षवर्द्धनः ॥ २२९ ॥ इत्युक्त्वा स तु रामांशो गजमारुह्य वेगतः ॥ महीराजमुपा
गम्य महद्युद्धं चकार ह ॥ २३० ॥ रुद्रदत्तो गजस्तूर्णं पंचशब्दमुपस्थितः ॥ पद्मदंतान्समारुह्य युयुधाते परस्परम् ॥ २३१ ॥ अन्योन्येन तथा
हत्वा गजौ स्वर्गमुपेयतुः ॥ २३२ ॥ तदा भयातुरो राजा त्यक्त्वा युद्धं भयंकरम् ॥ स तु दुद्राव वेगेन रामांशोऽनुययौ ततः ॥ २३३ ॥ केशेषु
च महीराजं गृहीत्वा तरसा बली ॥ कलिदत्तं महानीलं नेत्रयोस्तेन तत्कृतम् ॥ २३४ ॥ तदाप्रभृति वै शम्भुरशुद्धं नृपतिं प्रियम् ॥ मत्वा त्यक्त्वा
ययौ स्थाने कैलासे गुह्यकालये ॥ २३५ ॥ आह्लादः कलिना सार्द्धं कदलीवनमुत्तमम् ॥ गत्वा योगं चकाराशु पर्वते गंधमादने ॥ २३६ ॥ तथा
भूतं च रामांशं कलिर्दृष्ट्वा मुदान्वितः ॥ बलिपार्श्वमुपागम्य वर्णयामास सर्वशः ॥ २३७ ॥ स वै बलिर्दैत्यराजोऽयुतैः सह विनिर्गतः ॥ गौर
देशमुपागम्य सहोड्डीनमुवाच ह ॥ २३८ ॥ गच्छ वीर बलेस्सार्द्धं निशायां रक्षितो मया ॥ हत्वा भूपं महीराजं विद्युन्मालां गृहाण भोः ॥२३९॥
इति श्रुत्वा वचस्तस्य षोडशाब्दांतरे गते ॥ सपादलक्षैश्च बलैः कुरुक्षेत्रमुपाययौ ॥ २४० ॥ महीराजसुताञ्जित्वा समाहूय महावतीम् ॥ मही
पतिं प्रेषयित्वा लुण्ठयित्वा च तद्वसु ॥ २४१ ॥ लिंगार्थं कृतवान्यत्नं स नृपः कीर्तिसागरे ॥ न प्राप्तस्सनृपस्तं वै स्वगेहाय तदा ययौ ॥२४२॥
लक्षचंडीं कारयित्वा परमानंदमाप्तवान् ॥ जयचंद्रस्तु तच्छ्रुत्वा पुत्रशोकसमन्वितः ॥ २४३ ॥ निराहारो यतिर्भूत्वा मृतः स्वर्गपुरं ययौ ॥ सहोड्डी

नेन स नृपः कृत्वा युद्धं भयंकरम् ॥ २४४ ॥ सप्ताहोरात्रमात्रेण म्लेच्छराजवशं गतः ॥ मारितो बहुयत्नेन महीराजो न वै मृतः ॥ २४५ ॥ तदा
म्लेच्छस्सहोद्दीनो निर्बंधनमथाकरोत् ॥ ज्योतिरूपस्थितं तत्र चंद्रभट्टो नृपाज्ञया ॥ क्षुरप्रेण च बाणेन हत्वा वह्नौ ददाह वै ॥ २४६ ॥ विद्यु
न्मालां स च म्लेच्छो गृहीत्वा च धनं बहु ॥ तत्रास्थाप्य स्वदासं च कुतुकोद्दीनमागतः ॥ २४७ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि
चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥ ३२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ इति तृतीयखण्डं समाप्तम् ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ श्रीराधावल्लभो जयति ॥ ॥ वेदव्यास उवाच ॥ ॥ एवं द्वापरसंध्याया अन्ते सूतेन वर्णितम् ॥ सूर्यचंद्रान्वया
ख्यानं तन्मया कथितं तव ॥१॥ विशालायां पुनर्गत्वा वैतालेन विनिर्मितम् ॥ कथयिष्यति सूतस्तमितिहाससमुच्चयम् ॥२॥ तन्मया कथितं सर्वं
हृषीकोत्तमपुण्यदम् ॥ पुनर्विक्रमभूपेन भविष्यति समाह्वयः ॥ ३ ॥ नैमिषारण्यमासाद्य श्रावयिष्यति वै कथाम् ॥ पुनरुक्तानि यान्येव पुराणाष्टा
दशानि वै ॥ ४ ॥ तानि चोपपुराणानि भविष्यंति कलौ युगे ॥ तेषां चोपपुराणानां द्वादशाध्यायमुत्तमम् ॥ ५ ॥ सारभूतश्च कथित इतिहाससमु
च्चयः ॥ यस्ते मया च कथितो हृषीकोत्तम ते मुदा ॥ ६ ॥ विक्रमाख्यानकालांतेऽवतारः कलया हरेः ॥ स च शक्त्यावतारो हि राधाकृष्णस्य
भूतले ॥ ७ ॥ तत्कथां भगवान्सूतो नैमिषारण्यमास्थितः ॥ अष्टाशीतिसहस्राणि श्रावयिष्यति वै मुनीन् ॥ ८ ॥ यत्तन्मया च कथितं हृषीको
त्तम ते मुदा ॥ पुनस्ते शौनकाद्याश्च कृत्वा स्नानादिकाः क्रियाः ॥ ९ ॥ सूतपार्श्वं गमिष्यंति नैमिषारण्यवासिनः ॥ तत्पृष्टेनैव सूतेन यदुक्तं तच्छृ
णुष्व भोः ॥ १० ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ श्रुतं कृष्णस्य चरितं भगवन्भवतोदितम् ॥ इदानीं श्रोतुमिच्छामि राज्ञां तेषां क्रमात्कुलम् ॥
॥ ११ ॥ चतुर्णां वह्निजातानां परं कौतूहलं हि नः ॥ स हरिस्त्रियुगी प्रोक्तः कथं जातः कलौ युगे ॥ १२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ कथयामि
मुनिश्रेष्ठा युष्माकं प्रश्नमुत्तमम् ॥ अग्निवंशनृपाणां च चरित्रं शृणु विस्तरात् ॥ १३ ॥ प्रमरश्च महीपालो दक्षिणां दिशमास्थितः ॥ अम्बावत्या
रचितां दिव्यां प्रमराय पुरीं शुभाम् ॥ १४ ॥ निवासं कृतवान्राजा सामवेदपरो बली ॥ षड्वर्षाणि कृतं राज्यं तस्माज्जातो महामरः ॥ १५ ॥
त्रिवर्षं च कृतं राज्यं देवापिस्तनयोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं देवदूतस्ततोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं शृणु तत्कारणं मुने ॥ १६ ॥
अशोके निहते तस्मिन्बौद्धभूपे महाबले ॥ कलिर्भास्करमाराध्य तपसा ध्यानतत्परः ॥ १७ ॥ पंचवर्षान्तरे सूर्यस्तस्मै च कलये मुदा ॥

१ अर्द्धमुत्तरान्यपि । २ तेनेति शेष, एवमग्रेपि ।

शकाख्यं नाम पुरुषं ददौ तद्भक्तितोषितः ॥ १८ ॥ तदा प्रसन्नः स कलिः शकाय च महात्मने ॥ तैत्तिरं नगरं प्रेम्णा ददौ हर्षितमानसः ॥१९॥ तत्र गोपान्दस्युगणान्वशीकृत्य महाबली ॥ आर्यदेशविनाशाय कृत्वोद्योगं पुनःपुनः ॥ हतवान्भूपतीन्बाणैस्तस्मात्ते स्वल्पजीविनः ॥ २० ॥ गंधर्वसेनश्च नृपो देवदूतात्मजो बली ॥ शतार्द्धाब्दं पदं कृत्वा तपसे पुनरागतः ॥ २१ ॥ शिवाज्ञया च नृपतिर्विक्रमस्तनयस्ततः ॥ शतवर्षं कृतं राज्यं देवभक्तस्ततोऽभवत् ॥ दशवर्षं कृतं राज्यं शकैर्दुष्टैर्लयं गतः ॥ २२ ॥ शालिवाहन एवापि देवभक्तस्य चात्मजः ॥ जित्वा शकान्स षष्ट्यब्दं राज्यं कृत्वा दिवं गतः ॥ २३ ॥ शालिहोत्रस्तस्य सुतो राज्यं कृत्वा शतार्द्धकम् ॥ स्वर्गलोकं ततः प्राप्तस्तत्सुतः शालिवर्द्धनः ॥२४॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं शकहन्ता ततोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं सुहोत्रस्तनयोऽभवत् ॥ २५ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं हविर्होत्रस्ततोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यमिंद्रपालस्ततोऽभवत् ॥ २६ ॥ पुरीमिंद्रावतीं कृत्वा तत्र राज्यमकारयत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं माल्यवान्नाम तत्सुतः ॥ पुरीं माल्यवतीं कृत्वा पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ २७ ॥ अनावृष्टिस्ततश्चासीन्महती चतुरब्दिका ॥ ततः क्षुधातुरो राजा चविष्टाधान्यगर्हितम् ॥ २८ ॥ संस्कृत्य मंदिरे राजा शालग्रामाय चार्पयत् ॥ तदा प्रसन्नो भगवान्वचनं नभसेरितम् ॥ २९ ॥ कृत्वा ददौ वरं तस्मै शृणु तन्मुनिसत्तम ॥ कुले यावन्नृपा भाव्यास्तव भूपतिसत्तम ॥ अनावृष्टिर्न भविता तावत्ते राष्ट्र उत्तमे ॥ ३० ॥ सुतो माल्यवतश्चासीच्छंभुदत्तो हरप्रियः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं भौमराजस्ततोऽभवत् ॥ ३१ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं वत्सराजस्ततोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं भोजराजस्ततो भवत् ॥ ३२ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं शंभुदत्तस्ततोऽभवत् ॥ दशहीनं कृतं राज्यं भोजराजपितुस्समम् ॥ ३३ ॥ शंभुदत्तस्य तनयो बिंदुपालस्ततोऽभवत् ॥ बिंदुखण्डं च राष्ट्रं वै कृत्वा स सुखितोऽभवत् ॥ तेन राज्यं पितुस्तुल्यं कृतं वेदविदा मुने ॥ ३४ ॥ बिंदुपालस्य तनयो राजपालस्ततोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्माज्जातो महीनरः ॥ ३५ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं सोमवर्मा नृपोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं कामवर्मा सुतोऽभवत् ॥ ३६ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं भूमिपालस्ततोऽभवत् ॥ भूसरस्तेन खनितं पुरं तत्र शुभं कृतम् ॥ ३७ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं रंगपालस्ततोऽभवत् ॥ भूमिपालस्तु नृपतिर्जित्वा भूपाननेकशः ॥ ३८ ॥ वीरसिंहस्ततो नाम्ना विख्यातोऽभून्महीतले ॥ स्वराज्ये रंगपालं स चाभिषिच्य वनं ययौ ॥ तपः कृत्वा दिवं यातो देवदेवप्रसादतः ॥ ३९ ॥ कल्पसिंहस्ततो जातो रंगपालान्नृपोत्तमात् ॥ अनपत्यो हि नृपतिः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ४० ॥ एकदा जाह्नवीतोये स्नानार्थं मुदितो ययौ ॥ दानं दत्त्वा द्विजातिभ्यः कल्पक्षेत्रमवाप्तवान् ॥ ४१ ॥

पुण्यभूमिं समालोक्य शून्यभूतां स्थलीमपि ॥ नगरं कारयामास तत्र स्थाने मुदान्वितः ॥ ४२ ॥ कलापनगरं नाम्ना प्रसिद्धमभवद्भुवि ॥ तत्र
राज्यं कृतं तेन गंगासिंहस्ततोऽभवत् ॥ ४३ ॥ नवत्यब्दवपुर्भूत्वा सोऽनपत्यो रणं गतः ॥ त्यक्त्वा प्राणान्कुरुक्षेत्रे स्वर्गलोकमवाप्तवान् ॥ समा
प्तिमगमद्विप्र प्रमरस्य कुलं शुभम् ॥ ४४ ॥ तदन्वये च ये शेषाः क्षत्रियास्तदनंतरम् ॥ तन्नारीष्वमितो विप्र बभूव वर्णसंकरः ॥ ४५ ॥ वैश्यवृ
त्तिकराः सर्वे म्लेच्छतुल्या महीतले ॥ इति ते कथितं विप्र कुलं दक्षिणभूपतेः ॥ ४६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगख
ण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये प्रमरवंशवर्णनं नाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ चयहानिर्महीपालो मध्यदेशे
स्वकं पदम् ॥ गृहीत्वा ब्रह्मरचितमजमेरमवासयत् ॥ १ ॥ अजस्य ब्रह्मणो मा च लक्ष्मीस्तत्र रमा गता ॥ तया च नगरं रम्य
मजमेरमजं स्मृतम् ॥ २ ॥ दशवर्षं कृतं राज्यं तोमरस्तत्सुतोऽभवत् ॥ पार्थिवैः पूजयामास वर्षमात्रं महेश्वरम् ॥ ३ ॥ इंद्रप्रस्थं
ददौ तस्मै प्रसन्नो नगरं शिवः ॥ तदन्वये च ये जातास्तोमराः क्षत्रियाः स्मृताः ॥ ४ ॥ तोमरावरजश्चैव चयहानिसुतः शुभः ॥
नाम्ना सामलदेवश्च प्रश्रितोऽभून्महीतले ॥ ५ ॥ सप्तवर्षं कृतं राज्यं महादेवस्ततोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यमजयश्च ततो
भवत् ॥ ६ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं वीरसिंहस्ततोऽभवत् ॥ शतार्द्धाब्दं कृतं राज्यं ततोबिंदुसुरोऽभवत् ॥ ७ ॥ पितुरर्द्धं
कृतं राज्यं मध्यदेशे महात्मना ॥ तस्माच्च मिथुनं जातं वीरा वीरविहातकः ॥ ८ ॥ विक्रमाय ददौ वीरां पिता वेदविधानतः ॥ स्वपुत्राय
स्वकं राज्यं मध्यदेशान्तरं मुदा ॥ ९ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं माणिक्यस्तत्सुतोभवत् ॥ शतार्द्धाब्दं कृतं राज्यं महासिंहस्ततोऽभवत् ॥ १० ॥
पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं चंद्रगुप्तस्ततोऽभवत् ॥ पितुरर्द्धं कृतं राज्यं तत्सुतश्च प्रतापवान् ॥ ११ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं मोहनस्तत्सुतोऽभवत् ॥
त्रिंशदब्दं कृतं राज्यं श्वेतरायस्ततोऽभवत् ॥१२॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं नागवाहस्ततोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं लोहधारऽस्ततोभवत् ॥
॥ १३ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं वीरसिंहस्ततोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं विबुधस्तत्सुतोऽभवत् ॥ १४ ॥ शतार्द्धाब्दं कृतं राज्यं चंद्रराय
स्ततोभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं ततो हरिहरोऽभवत् ॥१५॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं वसंतस्तस्य चात्मजः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं बलांग
स्तनयोऽभवत् ॥ १६ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं प्रमथस्तत्सुतोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यमंगरायस्ततोऽभवत् ॥ १७ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं
राज्यं विशालस्तस्य चात्मजः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं शार्ङ्गदेवस्ततोऽभवत् ॥ १८ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं मंत्रदेवस्ततोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं

कृतं राज्यं जयसिंहस्ततोऽभवत् ॥१९॥ आर्यदेशाश्च सकला जितास्तेन महात्मना ॥ तद्वनेः कारयामास यज्ञं बहुफलप्रदम् ॥ २० ॥ ततश्चानंद
देवो हि जातः पुत्रः शुभाननः ॥ शताब्दार्द्धं कृतं राज्यं जयसिंहेन धीमता ॥ २१ ॥ तत्सुतेन पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं महीतले ॥ सोमेश्वरस्तस्य
सुतो महाशूरो बभूव ह ॥ २२ ॥ अनंगपालस्य सुतो ज्येष्ठां वै कीर्तिमालिनीम् ॥ तामुद्वाह्य विधानेन तस्यां पुत्रानजीजनत् ॥ २३ ॥ धुंधुका
रश्च वै ज्येष्ठो मथुराराष्ट्रसंस्थितः ॥ मध्यः कुमाराख्यसुतः पितुः पदसमास्थितः ॥२४॥ महीराजस्तु बलवांस्तृतीयो देहलीपतिः ॥ सहोद्दीनस्य
नृपतेर्वशमाप्य मृतिं गतः ॥ २५ ॥ चपहानेश्च स कुलं छाययित्वा दिवं ययौ ॥ तस्य वंशे तु राजन्यास्तेषां पत्न्यः पिशाचकैः ॥२६॥ म्लेच्छैश्च
भुक्तवत्यस्ता बभूवुर्वर्णसंकराः ॥ न वै आर्या न वै म्लेच्छा जट्टा जात्या च मेहनाः ॥ २७ ॥ मेहना म्लेच्छजातीया जट्टा आर्यमयाः स्मृताः ॥
कचित्कचिच्च ये शेषाः क्षत्रियाश्चपहानिजाः ॥ २८ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहास
समुच्चये प्रमरवंशवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ ७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ शुक्लवंशं प्रवक्ष्यामि शृणु विप्रवरादितः ॥ यदा कृष्णः
स्वयं ब्रह्म त्यक्त्वा भूमिं स्वकं पदम् ॥ १ ॥ दिव्यं वृन्दावनं रम्यं प्रययौ भूतले तदा ॥ कलेरागमनं ज्ञात्वा म्लेच्छपा द्वीपमध्यगे ॥ २ ॥ स्थिता
द्वीपेषु वै नाना मनुजा वेदतत्पराः ॥ कलिनामित्रधर्मेण दूषितास्ते बभूविरे ॥ ३ ॥ अष्टषष्टिसहस्राणां वर्षाणां मुनिसत्तम ॥ अद्य प्रभृति वै
जातः कालः कलिसमागमे ॥ ४ ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि द्वीपराज्यमचीकरत् ॥ स कलिर्म्लेच्छया सार्धं सूर्यपूजनतत्परः ॥ ५ ॥ तत्पश्चाद्भारते वर्षे
म्लेच्छया कलिराययौ ॥ दृष्ट्वा तद्भारतं वर्षं लोकपालैश्च पालितम् ॥ ६ ॥ भयभीतस्त्वराविष्टो गन्धर्वाणां यशस्करः ॥ स कलिः सूर्यमाराध्य
समाधिस्थो बभूव ह ॥७॥ ततो वर्षशताब्दांते संतुष्टो रविरागतः ॥ सोंऽशुभिर्लोकमातप्य महावृष्टिमकारयत् ॥ ८ ॥ चतुर्वर्षसहस्राणि चतुर्वर्षश
तानि च ॥ व्यतीतानि मुनिश्रेष्ठ चाद्य प्रभृति संलपे ॥९॥ संपन्नं भारतं वर्षं तदा जातं समंततः ॥ न्यूहाख्यो यवनो नाम तेन वै पूरितं जगत् ॥
॥ १० ॥ सहस्राब्दकलौ प्राप्ते महेन्द्रो देवराट् स्वयम् ॥ काश्यपं प्रेषयामास ब्रह्मावर्ते महोत्तमे ॥ ११ ॥ आर्यावती देवशक्तिस्तत्करं चाग्रही
न्मुदा ॥ दशपुत्रान्समुत्पाद्य स द्विजो मिश्रमागमत् ॥ १२ ॥ मिश्रदेशोद्भवान्म्लेच्छान्वशीकृत्यायुतं मुदा ॥ स्वदेशं पुनरागत्य शिष्यांस्तान्स
चकार ह ॥ १३ ॥ नष्टार्यां सप्तपुर्यां च ब्रह्मावर्तं महोत्तमम् ॥ सरस्वतीदृषद्वत्योर्मध्यगं तत्र चावसत् ॥ १४ ॥ स्वपुत्रं शुक्लमाहूय द्विजश्रेष्ठं
तपोधनम् ॥ आज्ञाप्य रैवतं शृंगं तपसे तु पुनः स्वयम् ॥ १५ ॥ नवपुत्राँस्तथा शिष्यान्मनुधर्मं सनातनम् ॥ श्रावयामास धर्मात्मा स

राजा मनुधर्मगः ॥ १६ ॥ शुक्लोपि रैवतं प्राप्य सच्चिदानंदविग्रहम् ॥ वासुदेवं जगन्नाथं तपसा समतोषयत् ॥ १७ ॥ तदा प्रसन्नोभगवान्द्वार
कानायको बली ॥ करे गृहीत्वा तं विप्रं समुद्रांतमुपाययौ ॥ १८ ॥ द्वारकां दर्शयामास दिव्यशोभासमन्विताम् ॥ व्यतीते द्विसहस्राब्दे किंचि
ज्जाते भृगूत्तम ॥ १९ ॥ अग्निद्वारेण प्रययौ स शुक्लोऽर्बुदपर्वते ॥ जित्वा बौद्धान्द्विजैः सार्धं त्रिभिरन्यैश्च बंधुभिः ॥ २० ॥ द्वारकां कारया
मास हरेश्च कृपया हि सः ॥ तत्रोष्य मुदितो राजा कृष्णध्यानपरोभवत् ॥ २१ ॥ पश्चिमे भारते वर्षे दशाब्दं कृतवान्पदम् ॥ नारायण
स्य कृपया विष्वक्सेनः सुतोऽभवत् ॥ २२ ॥ विंशदब्दं कृतं राज्यं जयसेनस्ततोऽभवत् ॥ त्रिंशदब्दं कृतं राज्यं विसेनस्तस्य चात्मजः ॥
॥ २३ ॥ शतार्धाब्दं कृतं राज्यं मिथुनं तस्य चाभवत् ॥ प्रमोदो मोदसिंहश्च विक्रमाय निजां सुताम् ॥ २४ ॥ विसेनश्च ददौ प्रीत्या राष्ट्रं
पुत्राय चोत्तमम् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं सिंधुवर्मा सुतोऽभवत् ॥ २५ ॥ सिंधुकूले कृतं राज्यं त्यक्त्वा तत्पैतृकं पदम् ॥ सिंधुदेशस्ततो
नाम्ना प्रसिद्धोभून्महीतले ॥ २६ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं राज्ञा वै सिंधुवर्मणा ॥ सिंधुद्वीपस्तस्य सुतः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ २७ ॥
श्रीपतिस्तस्य तनयो गौतमान्वयसंभवाम् ॥ काच्छपीं महिषीं प्राप्य कच्छदेशमुपाययौ ॥ २८ ॥ पुलिन्दान्यवनाञ्जित्वा तत्र देशमकारयत् ॥
देशो वै श्रीपतिर्नाम्ना सिंधुकूले बभूव ह ॥ २९ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं भुजवर्मा ततोऽभवत् ॥ जित्वा स शबरान्भिल्लांस्तत्र राष्ट्रमकारयत् ॥
॥ ३० ॥ भुजदेशस्ततो जातः प्रसिद्धोऽभून्महीतले ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं रणवर्मा सुतोऽभवत् ॥ ३१ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं चित्रवर्मा
सुतोऽभवत् ॥ कृत्वा स चित्रनगरीं वनमध्ये नृपोत्तमः ॥ ३२ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं धर्मवर्मा सुतोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं कृष्ण
वर्मा सुतोऽभवत् ॥ ३३ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यमुदयस्तत्सुतोऽभवत् ॥ कृत्वोदयपुरं रम्यं वनमध्ये नृपोत्तमः ॥ ३४ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं
वाप्यकर्मा सुतोऽभवत् ॥ वापीकूपतडागानि नानाहर्म्याणि तेन वै ॥ ३५ ॥ धर्मार्थे कारयामास धर्मात्मा स च वै पुरम् ॥ एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तो
बलदो नाम भूपतिः ॥ ३६ ॥ लक्षसैन्ययुतो वीरो महामदमते स्थितः ॥ तेन सार्धमभूद्युद्धं राज्ञो वै वाप्यकर्मणः ॥ ३७ ॥ जित्वा पैशाचका
न्म्लेच्छान्कृष्णोत्सवमकारयत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं गुहिलस्तत्सुतोऽभवत् ॥ ३८ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं कालभोजः सुतोऽभवत् ॥ पितु
स्तुल्यं कृतं राज्यं राष्ट्रपालस्ततोऽभवत् ॥ ३९ ॥ स त्यक्त्वा पैतृकं स्थानं वैष्णवीं शक्तिमागमत् ॥ तपसाराधयामास शारदां सर्वमंगलाम् ॥
॥ ४० ॥ प्रसन्ना सा तदा देवी कारयामास वै पुरीम् ॥ महावतीं महारम्यां मणिदेवेन रक्षिताम् ॥ ४१ ॥ तत्रोष्य नृपतिर्धीमान्वर्षाब्दं राज्य

मासवान् ॥ तस्योभौ तनयौ जातौ विजयः प्रजयस्तथा ॥ ४२ ॥ प्रजयः पितरौ त्यक्त्वा गंगाकूलमुपाययौ ॥ द्वादशाब्दं च तपसा पूजयामास शारदाम् ॥ ४३ ॥ कन्यामूर्तिमयी देवी वेणुवादनतत्परा ॥ हयमारुह्य संप्राप्ता विहस्याह महीपतिम् ॥ ४४ ॥ किन्निमित्तं भूपसुत त्वया चाराधिता शिवा ॥ तत्फलं त्वं हि तपसा मत्तः शीघ्रमवाप्स्यसि ॥ ४५ ॥ इति श्रुत्वा स होवाच कुमारि मधुरस्वरे ॥ नवीनं नगरं मह्यं कुरु देवि नमोस्तु ते ॥ ४६ ॥ इति श्रुत्वा तु सा देवी ददौ तस्मै हयं शुभम् ॥ पुरो भूत्वा वाद्यकरी दक्षिणां दिशमागता ॥ ४७ ॥ स भूपो हयमारुह्य नेत्र आच्छाद्य चाययौ ॥ पुनः स भूपतिः पश्चात्पश्चिमां दिशमागता ॥ ४८ ॥ ततोनुप्रययौ पूर्वमर्कणो यत्र पक्षिराट् ॥ भयभीतो नृपस्तेन समुन्मील्य स चक्षुषी ॥ ४९ ॥ ददर्श नगरं रम्यं कन्याया रचितं शुभम् ॥ उत्तरे तस्य वै गंगा दक्षिणेनास पाण्डुरा ॥ ५० ॥ पश्चिमे ईशसारिता पूर्वे पक्षी स मर्कणः ॥ कुब्जभूतमभूद्ग्रामं कान्यकुब्ज इति स्मृतः ॥ ५१ ॥ दशवर्षं च तेनैव जयपालेन वै पदम् ॥ कृतं तस्य सुतो जातो वेणुवाद्याच्च वेणुकः ॥ ५२ ॥ स वेणुश्च महीपालो देवीदत्तां मनोहराम् ॥ पत्नीं कन्यावतीं नाम्ना समुद्वाह्य रराज ह ॥ ५३ ॥ तस्यां सप्त सुता जाता मातॄणां मंगलाः कलाः ॥ शीतला पार्वती कन्या तथा पुष्पवती स्मृता ॥ ५४ ॥ गोवर्धनी च सिंदूरा काली नाम्ना प्रकीर्तिता ॥ ब्राह्मी माहेश्वरी चैव कौमारी वैष्णवी तथा ॥ ५५ ॥ वाराही च तथेन्द्राणी चामुण्डाः क्रमतोऽभवन् ॥ एकदा भूपतेः पत्नी तंतुना मृत्तिकाघटम् ॥ ॥ ५६ ॥ कूपे कृतवती प्रेम्णा यथा पूर्वं तथाद्य सा ॥ ददर्श बहुला नारीर्नानाभूषणभूषिताः ॥ ५७ ॥ स्वयमेकैव वसना मनोद्यानिमुपा ययौ ॥ तदैव स घटो भूमौ न प्राप्तः सप्तमृत्तिकाम् ॥ ५८ ॥ दृष्ट्वा कन्यावती देवी घटहीना गृहं ययौ ॥ तदा तु सप्त कन्याश्च शिलाभूता गृहे स्थिताः ॥ ५९ ॥ श्रुत्वा वेणुस्तदागत्य भर्त्सयित्वा स्वकां प्रियाम् ॥ ब्रह्मचर्यव्रतं त्यक्त्वा रमयामास योषितम् ॥ ६० ॥ नृपाद्वै वीरवत्यां च यशोविग्रह आत्मजः ॥ बभूव बलवान्धर्मी चार्यदेशपतिः स्वयम् ॥ ६१ ॥ विंशद्वर्षं कृतं राज्यं तेन राज्ञा महीतले ॥ महीचंद्रस्तस्य सुतः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ ६२ ॥ चंद्रदेवस्तस्य सुतो राज्यं तेन पितुः समम् ॥ कृतं तस्मात्सुतो जातो मंदपालो महीपतिः ॥ ६३ ॥ तस्य भूपस्य समये सर्वे भूपाः समन्ततः ॥ त्यक्त्वा तं मंदपालं च तद्दत्ते संस्थिता गृहे ॥ ६४ ॥ पितुरर्द्धं कृतं राज्यं कुम्भपालस्ततोऽभवत् ॥ राजनीया च नगरी पिशाचविषये स्थिता ॥ ६५ ॥ तत्पतिश्च महामोदो म्लेच्छपैशाचधर्मगः ॥ स जित्वा बहुधा देशाँल्लुंठयित्वा धनं बहु ॥ ६६ ॥ म्लेच्छधर्मकरः प्राप्तः कुम्भपालो यतः स्थितः ॥ कुम्भपालस्तु तं दृष्ट्वा कलिना निर्मितं नृप ॥ ६७ ॥ महामोदं समा

गम्य प्रणनाम स बुद्धिमान् ॥ तदा म्लेच्छपतिः शूरो दत्त्वा तस्मै धनं बहु ॥ ६८ ॥ राजनीयां च नगरीं प्राप्तवान्मूर्तिखंडकम् ॥ विंश
दब्दं कृतं राज्यं कुंभपालेन धीमता ॥ ६९ ॥ तत्पुत्रो देवपालश्चानंगभूपस्य कन्यकाम् ॥ समुद्वाह्य विधानेन चंद्रकांतिं तया सह ॥ ७० ॥
कान्यकुब्जगृहं प्राप्य जित्वा भूपाननेकशः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्योभौ तनयौ स्मृतौ ॥ ७१॥ जयचंद्रो रत्नभानुर्दिशं पूर्वां तथोत्तराम् ॥
आर्यदेशस्य वै जित्वा वैष्णवो राज्यमाप्तवान्॥७२॥रत्नभानोश्च तनयो लक्षणो नाम विश्रुतः ॥ कुरुक्षेत्रे रणं प्राप्य त्यक्त्वा प्राणान्दिवं गतः॥७३॥
समाप्तिमगमद्वंशो वैश्यपालस्य धीमतः ॥ कुंभपालस्य शौक्लस्य वैश्यानां रक्षकस्य च ॥७४॥ विष्वक्सेनान्वये जाता विष्वक्सेना नृपाः स्मृताः॥
विसेनस्य कुले जाता विसेनाः क्षत्रियाः स्मृताः ॥ ७५ ॥ गुहिलस्य कुले जाता गौहिलाः क्षत्रिया हि ते ॥ राष्ट्रपालान्वये जाता राष्ट्रपाला
नृपाः स्मृताः ॥ ७६ ॥ वैश्यपालस्य वै वंशे कुंभपालस्य धीमतः ॥ वैश्यपालाश्च राजन्या बभूवुर्बहुधा हि ते ॥ ७७ ॥ लक्षणे मरणं प्राप्ते शुक्ल
वंशाधुरंधुरे ॥ सर्वे ते क्षत्रिया मुख्याः कुरुक्षेत्रे लयं गताः ॥ ७८ ॥ शेषास्तु क्षुद्रभूपाला वर्णसंकरसंभवाः ॥ म्लेच्छैश्च दूषिता जाता म्लेच्छराज्ये
भयानके ॥ ७९ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये प्रमरवंशवर्णनं नाम तृतीयोऽ
ध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ भृगुवर्य शृणु त्वं वै वंशं परिहरस्य च ॥ जित्वा बौद्धान्परिहरोऽथर्ववेदपरायणः ॥ १ ॥
शक्तिं सर्वमयीं नित्यां ध्यात्वा प्रेमपरोऽभवत् ॥ प्रसन्ना सा तदा देवी सार्धयोजनमायतम् ॥ २ ॥ नगरं चित्रकूटाद्रौ चकार कलिनिर्जरम् ॥
कलिर्यत्र भवेद्बद्धो नगरेऽस्मिन्सुरप्रिये ॥ ३ ॥ अतः कलिंजरो नाम्ना प्रसिद्धोऽभून्महीतले ॥ द्वादशाब्दं कृतं राज्यं तेन पूर्वप्रदेशके ॥ ४ ॥
गौरवर्मा तस्य सुतः कृतं राज्यं पितुः समम् ॥ स्वानुजं घोरवर्माणं तत्रास्थाप्य मुदान्वितः ॥ ५ ॥ गौडदेशं समागम्य तत्र राज्यमकारयत् ॥
सुपर्णो नाम नृपतिस्ततोऽभूद्गौरवर्मणः ॥ ६ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं रूपणस्तत्सुतोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं कारवर्मा सुतोऽभवत् ॥७॥
शको नाम ततो राजा महालक्ष्मीं सनातनीम् ॥ त्रिवर्षांते च सा देवी कामाक्षीरूपधारिणी ॥ ८ ॥ स्वभक्तपालना चैव तत्र वासमकारयत् ॥
शतार्द्धाब्दं कृतं राज्यं तेन वै कामवर्मणा ॥ ९ ॥ मिथुनं जनयामास भोगो भोगवती हि सा ॥ विक्रमायैव नृपतिः सुतां भोगवतीं ददौ ॥
॥ १० ॥ स्वराज्यं च स्वपुत्राय प्रददौ भोगवर्मणे ॥ पिस्तुल्यं कृतं राज्यं कालिवर्मा सुतोऽभवत् ॥ ११ ॥ महोत्सवं महाकाल्याः कृतवान्स च

भूपतिः ॥ तस्मै प्रसन्ना वरदा काली भूत्वा स्वयं स्थिता ॥ १२ ॥ कलिका बहुपुष्पाणां सा चकार स्वहर्षतः ॥ ताभिर्भवं च नगरं संजातं च मनोहरम् ॥ १३ ॥ कलिकाता पुरी नाम्ना प्रसिद्धाभून्महीतले ॥ कौशिकस्तस्य तनयः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ १४ ॥ कात्यायनस्तस्य सुतः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ तस्य पुत्रो हेमवतः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ १५ ॥ शिववर्मा च तत्पुत्रः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ भववर्मा च तत्पुत्रः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ १६ ॥ रुद्रवर्मा च तत्पुत्रः कृतं राज्यं पितुः समम् ॥ भोजवर्मा च तत्पुत्रस्त्यक्त्वा वै पैतृकं पदम् ॥ १७ ॥ भोजराष्ट्रं वनोद्देशे कारयामास वीर्यवान् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं गववर्मा नृपोभवत् ॥१८॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं विंध्यवर्मा नृपोऽभवत् ॥ स्वानुजाय स्वकं राज्यं दत्त्वा वंगमुपाययौ ॥ १९ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं सुखसेनस्ततोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं बलाकस्तस्य चात्मजः ॥ २० ॥ दशवर्षं कृतं राज्यं लक्ष्मणस्तत्सुतोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं माधवस्तत्सुतोऽभवत् ॥ २१ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं वेशवस्तत्सुतोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं सुरसेनस्ततोऽभवत् ॥ २२ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं ततो नारायणोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं शांतिवर्मा सुतोभवत् ॥ २३ ॥ गंगाकूले शांतिपुरं रचितं तेन धीमता ॥ निवासं कृतवान्भूपः पितुस्तुल्यं कृतं पदम् ॥ २४ ॥ नदीवर्मा तस्य सुतो गंगादत्तवरो बली ॥ चकार नगरीं रम्यां नदीहां गौडराष्ट्रगाम् ॥ २५ ॥ गंगया च तदाहूतोभिज्ञो विद्याधरः स्वयम् ॥ तेनैव रक्षिता चासीत्पुरी वेदपरायणा ॥ २६ ॥ विंशद्वर्षं कृतं राज्यं तेन राज्ञा महात्मना ॥ गंगावंशस्ततो जातो विश्रुतोऽभून्महीतले ॥ २७ ॥ शार्ङ्गदेवस्तस्य सुतो बलवान्हरिपूजकः ॥ गौडदेशमुपागम्य हरिध्यानपरोभवत् ॥ २८ ॥ दशवर्षं कृतं राज्यं गंगादेवस्तु तत्सुतः ॥ विंशद्वर्षं कृतं राज्यं चानंगस्तस्य भूपतिः ॥ २९ ॥ तनयो बलवांश्चासीद्गौडदेशमहीपतिः ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं ततो राजेश्वरोऽभवत् ॥ ३० ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं नृसिंहस्तनयोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं कलिवर्मा सुतोऽभवत् ॥ ३१ ॥ राष्ट्रदेशमुपागम्य जित्वा तस्य नृपं बली ॥ महावतीं पुरीं रम्यामध्यास्य सुखितोऽभवत् ॥ ३२ ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं धृतिवर्मा सुतोऽभवत् ॥ पितुस्तुल्यं कृतं राज्यं तस्य पुत्रो महीपतिः ॥ ३३ ॥ जयचंद्राज्ञया भूप उर्वीमायामिति स्मृताम् ॥ नगरीं कारयामास तत्र वासमकारयत् ॥ ३४ ॥ कुरुक्षेत्रे हताः सर्वे क्षत्रियाश्चंद्रवंशिनः ॥ तदा महीपती राजा महावत्यधिपोऽभवत् ॥ ३५ ॥ विंशद्वर्षं कृतं राज्यं सहोद्दीनेन वै ततः ॥ कुरुक्षेत्रे मृतिं प्राप्ताः सुयोधनकलांशकाः ॥ ३६ ॥ घोरवर्मा तु नृपतिः सुतः परिहरस्य वै ॥ कलिंजरे कृतं राज्यं शार्दूलस्तत्सुतोऽभवत् ॥ ३७ ॥ तदन्वये च ये भूपाः शार्दूलीयाः प्रकीर्तिताः ॥ भूपानां बहुधा राष्ट्रं शार्दूला

न्वयसंभवम् ॥३८॥ बभूव सर्वतो भूमौ महामायाप्रसादतः ॥ इति ते कथितं विप्र पावकीयमहीभुजाम् ॥३९॥ कुलं सकलपापघ्नं यथैव शशिसूर्ययोः ॥ पुनरन्यत्प्रवक्ष्यामि यथा जातः स्वयं हरिः ॥४०॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥ ७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ मध्याह्नकाले संप्राप्ते ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥ चाक्षुषांतरमेवापि महावायुर्बभूव ह ॥ १ ॥ तत्प्रभावेन हेमाद्रिः कंपमानः पुनःपुनः॥ यथा वृक्षस्तथैवासौ तत्कंपादेव मंडलः ॥२॥ नभसो भूतले प्राप्तस्तदा भूमिः प्रकंपिता ॥ बभूव मुनिशार्दूल सर्वलोकविनाशिनी ॥ ३॥ सप्तद्वीपाः समुद्राश्च जलभूता बभूविरे ॥ लोकालोकस्तदा शेषोऽभवत्सोत्तरपर्वतः ॥ ४ ॥ शेषा भूमिर्लयं प्राप्ता मुने मन्वंतरे लये ॥ सहस्राब्दांतरे भूमिर्बभूव जलमध्यगा ॥ ५ ॥ तदा स भवान्विष्णुर्भवेन विधिना सह ॥ शैशुमारं शुभं चक्रं चकार नभसि स्थितम् ॥ ६ ॥ गृहीत्वा सकलास्तारा ग्रहान्सर्वान्यथाविधि ॥ स्थापयामास भगवान्यथायोग्यं पितामहः ॥७॥ पुनर्वै ज्योतिषां चक्रैः शोषिता सकला मही ॥ स्थलीभूयायुताब्दान्ते दृश्यमाना बभूव ह ॥ ८ ॥ तदा स भगवान्ब्रह्मा मुखात्सोमं चकार ह ॥ द्विजराजं महाप्राज्ञं सर्ववेदविशारदम् ॥ ९ ॥ भुजाभ्यां भगवान्ब्रह्मा क्षत्रराजं महाबलम् ॥ सूर्यं च जनयामास राजनीतिपरायणम् ॥ १० ॥ ऊरुभ्यां वैश्यराजं च समुद्रं सरितां पतिम्॥रत्नाकरं च कृतवान्परमेष्ठी पितामहः ॥११॥ पद्भ्यां च जनयामास विश्वकर्माणमुत्तमम् ॥ दक्षं नाम कलाभिज्ञं शूद्रराजं सुकृत्यकम् ॥१२॥ सोमाद्वै ब्राह्मणा जाताः सूर्याद्राजन्यवंशजाः ॥ समुद्रात्सकला वैश्या दक्षाच्छूद्रा बभूविरे ॥१३॥ सूर्यमंडलतो जातो मनुर्वैवस्वतः स्वयम् ॥ तस्य राज्यमभूत्सर्वं प्राणिनां लोकवासिनाम् ॥१४॥ दिव्यानां च युगानां च तज्ज्ञेयं चैकसप्ततिः ॥ तदा स भगवान्विष्णुर्विश्वरूपोऽवतारकः ॥ १५ ॥ विष्णुः पूर्वार्द्धतो जातः परार्द्धाद्वामनः स्वयम् ॥ बालः सत्ययुगे देवो विश्वरूपः सनातनः ॥१६॥ चतुश्शतानि वर्षाणि परमायुर्नृणां तदा ॥ त्रेतायां यौवनं प्राप्तः पूर्वार्द्धात्संभवो हरेः ॥ १७ ॥ वर्षाणां त्रिशतानां च नृणामायुः प्रकीर्तितम् ॥ द्वापरे वार्द्धिको देवो नृणामायुः शतद्वयम् ॥ १८ ॥ कलौ तु मरणं प्राप्तो विश्वरूपो हरिः स्वयम् ॥ नृणामायुः शताब्दं च केषांचिद्धर्मशालिनाम् ॥ १९ ॥ परार्द्धाद्वामनो देवो महेन्द्रावरजो हरिः ॥ चतुर्भुजो महाश्यामो गरुडोपरि संस्थितः ॥ २० ॥ विश्वरूपहितार्थाय त्रियुगी संबभूव ह ॥ वामनार्द्धाच्च त्रियुगी जातो नारायणः स्वयम् ॥२१॥ श्वेतरूपो हरिः सत्ये हंसाख्यो भगवान्स्वयम् ॥ त्रेतायां रक्तरूपश्च यज्ञाख्यो भगवान्स्वयम् ॥ द्वापरे पीतरूपश्च स्वर्णगर्भो हरिः स्वयम् ॥२२॥ कलिकाले तु संप्राप्ते संध्यायां द्वापरे युगे ॥ कला तु सकला विष्णोर्वामनस्य तथा कला ॥ एकीभूता च देवक्यां जातो विष्णु

स्तदा स्वयम् ॥ २३ ॥ वसुदेवगृहे रम्ये मथुरायां च देवताः ॥ ब्रह्मायास्तुष्टुवुर्देवं परं ब्रह्म सनातनम् ॥ २४ ॥ तदा प्रसन्नो भगवान्देवानाह शुभं वचः ॥ देवानां च हितार्थाय दैत्यानां निधनाय च ॥ अहं कलौ च बहुधा भवामि सुरसत्तमाः ॥ २५ ॥ दिव्यं वृंदावनं रम्यं सूक्ष्मं भूतलसंस्थितम् ॥ तत्राहं च रहःक्रीडां करिष्यामि कलौ युगे ॥ २६ ॥ सर्वे वेदाः कलौ घोरे गोपीभूताः समंततः ॥ रंस्यन्ते हि मया सार्द्धं त्यक्त्वा भूमंडलं तदा ॥ २७ ॥ राधया प्रार्थितोऽहं वै यदा कलियुगांतके ॥ समाप्य च रहःक्रीडां कल्की च भवितास्म्यहम् ॥ २८ ॥ युगांतप्रलयं कृत्वा पुनर्भूत्वा द्विधातनुः ॥ सत्यधर्मं करिष्यामि सत्ये प्राप्ते सुरोत्तमाः ॥ २९ ॥ इति श्रुत्वा तु ते देवास्तत्रैवान्तर्लयं गताः ॥ एवं युगेयुगे क्रीडा हरेरद्भुतकर्मणः ॥ ३० ॥ ये तु वै विष्णुभक्ताश्च ते हि जानंति विश्वगम् ॥ यथैव नृपतेर्दासाः स्वराज्ञः कार्यगौरवम् ॥ जानंति नापरे विप्र तथा दासा हरेः स्वयम् ॥३१॥ विष्णुवांछानुसारेण विष्णुमाया सनातनी ॥ रचित्वा विविधाँल्लोकान्महाकाली बभूव ह ॥३२॥ कृत्वा कालमयं सर्वं जगदेतच्चराचरम् ॥ पश्चात्तु भक्षयित्वा तान्महागौरी भविष्यति ॥३३॥ नमस्तस्यै महाकाल्यै विष्णुमाये नमोनमः ॥ महागौरि नमस्तुभ्यमस्मान्पाहि भयान्वितान् ॥३४॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥

॥ ॥ ऋषिरुवाच ॥ ॥ महीराजान्मुनिश्रेष्ठ के राजानो बभूविरे ॥ तान्नो वद महाभाग सर्वज्ञोऽस्ति भवान्सदा ॥१॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ पैशाचः कुतुकोद्दीनो देहलीराज्यमास्थितः ॥ वलीगढं महारम्यं यादवै रक्षितं पुरम् ॥ ययौ तत्र स पैशाचः शूरायुतसमन्वितः ॥२॥ वीरसेनस्य वै पौत्रं भूपसेनं नृपोत्तमम् ॥ स जित्वा कुतुकोद्दीनो देहलीग्रामसंस्थितः ॥ ३ ॥ एतस्मिन्नंतरे भूपा नानादेश्याः समागताः ॥ जित्वा स कुतुकोद्दीनः स्वदेशात्तैर्निराकृतः ॥ ४ ॥ सहोद्दीनस्तु तच्छ्रुत्वा पुनरागत्य देहलीम् ॥ जित्वा भूपान्दैत्यवरो मूर्तिखंडमथाकरोत् ॥ ५ ॥ तत्पश्चाद्बहुधा म्लेच्छा इहागत्य समन्ततः ॥ पंचषट्सप्तवर्षाणि कृत्वा राज्यं लयं गताः ॥ ६ ॥ अद्यप्रभृति देशेऽस्मिञ्छतवर्षान्तरे हि ते ॥ भूत्वा चाल्पायुषो मन्दा देवतीर्थविनाशकाः ॥ ७ ॥ म्लेच्छभूपा मुनिश्रेष्ठास्तस्माद्यूयं मया सह ॥ गंतुमर्हथ वै शीघ्रं विशालां नगरीं शुभाम् ॥ ८ ॥ इति श्रुत्वा तु वचनं दुःखात्संत्यज्य नैमिषम् ॥ ययुः सर्वे विशालायां हिमाद्रौ गिरिसत्तमे ॥ ९ ॥ तत्र सर्वे समाधिस्था ध्यात्वा सर्वमयं हरिम् ॥ शतवर्षान्तरे सर्वे ध्यानाद्ब्रह्मगृहं ययुः ॥१०॥ व्यास उवाच ॥ इत्येवं सकलं भाव्यं योगाभ्यासवशाद्भुतम् ॥ वर्णितं च मया तुभ्यं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ ११ ॥ ॥ मनुरुवाच ॥ ॥ भगवन्वेदतत्त्वज्ञ सर्वलोकशिवंकर ॥ अहं मायाभवो जातो भवान्वेदभवो भुवि ॥ १२ ॥ अविद्यया च सकलं मम

ज्ञानं समाहृतम् ॥ अतोऽहं विविधा योनीर्गृहीत्वा लोकमागतः ॥१३॥ परं भक्तैव कृपया दृष्ट्वा मां मंदभागिनम् ॥ व्यासरूपं स्वयं कृत्वा समुद्धर्तु मुपागतः ॥ १४ ॥ नमस्तस्मै मुनींद्राय वेदव्यासाय साक्षिणे ॥ अविद्यामोहभावेभ्यो रक्षणाय नमोनमः ॥ १५ ॥ पुनरन्यच्च मे ब्रूहि सुतार्थैः किं कृतं मुने ॥ तत्सर्वं कृपया स्वामिन्वक्तुमर्हसि सांप्रतम् ॥ १६ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ ब्रह्मांडे ये स्थिता लोकास्ते सर्वेस्मिन्कलेवरे ॥ अहंकारो हि जीवात्मा सर्वः स्यात्कोटिहीनकः ॥ १७ ॥ पुराणोऽणोरणीयांश्च षोडशात्मा सनातनः ॥ इन्द्रियाणि मनश्चैव पञ्च चेन्द्रियगोचराः ॥ १८ ॥ ज्ञेयो जीवः शरीरेऽस्मिन्स ईशगुणबंधितः ॥ ईशो ह्यष्टादशात्मा वै शंकरो जीवशंकरः ॥ १९ ॥ बुद्धिर्मनश्च विषया इंद्रियाणि तथैव च ॥ अहंकारस्स चेशो वै महादेवः सनातनः ॥ २० ॥ जीवो नारायणस्साक्षाच्छंकरेण विमोहितः ॥ स बद्धस्त्रिगुणैः पाशैरेकश्च बहुधाभवत् ॥ ॥ २१ ॥ कालात्मा भगवानीशो महाकल्पस्वरूपकः ॥ शिवकल्पो ब्रह्मकल्पो विष्णुकल्पस्तृतीयकः ॥ ईशनेत्राणि तान्येव बन्धकल्पश्चतुर्थकः ॥ २२ ॥ वायुकल्पो वह्निकल्पो ब्रह्मांडो लिंगकल्पकः ॥ ईशवक्राणि पञ्चैव तत्त्वज्ञैः कथितानि वै ॥ २३ ॥ भविष्यकल्पश्च तथा तथा गरुडकल्पकः ॥ कल्पो भागवतश्चैव मार्कण्डेयश्च कल्पकः ॥२४॥ वामनश्च नृसिंहश्च वराहो मत्स्यकूर्मकौ ॥ ज्ञानात्मनो महेशस्य ज्ञेया दश भुजा बुधैः ॥ २५ ॥ अष्टादशदिनेष्वेव ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥ कल्पाश्चाष्टादशास्सर्वे बुधैर्ज्ञेया विलोमतः ॥ २६ ॥ कूर्मकल्पश्च तत्राद्यो मत्स्यकल्पो द्वितीयकः ॥ तृतीयः श्वेतवाराहः कल्पो ज्ञेयः पुरातनैः ॥ २७ ॥ द्विधा च भगवान्ब्रह्मा सूक्ष्मः स्थूलोऽगुणो गुणी ॥ सगुणः स विराण्नाम्ना विष्णुनाभिसमुद्भवः ॥ २८ ॥ निर्गुणोऽव्ययरूपश्चाव्यक्तजन्मा स्वभूः स्वयम् ॥ ब्रह्मणः सगुणस्यैव शतायुः कालनिर्मितम् ॥ २९ ॥ ऊनविंशसहस्राणि लक्षैको मानुषाब्दकैः ॥ एभिर्वर्षैर्दिनं ज्ञेयं विराजो ब्रह्मणः स्वयम् ॥ ३० ॥ निर्गुणोऽव्यक्तजन्मा च कालात्सर्वेश्वरः परः ॥ अव्यक्तं प्रकृतिर्ज्ञेया द्वादशांगानि वै ततः ॥ ३१ ॥ इन्द्रियाणि मनो बुद्धिरव्यक्तस्य स्मृतानि वै ॥ अव्यक्ताच्च परं ब्रह्म सूक्ष्मज्योतिस्तदव्ययम् ॥ ३२ ॥ यदा व्यक्ते स्वयं प्राप्तोऽव्यक्तजन्मा हि संस्मृतः ॥ शतवर्षसमाधिस्थो यस्तिष्ठेच्च निरंतरम् ॥ ३३ ॥ सूक्ष्मो मनोनिलो भूत्वा गच्छेद्वै ब्रह्मणः पदम् ॥ सत्यलोकमिति ज्ञेयं योगगम्यं सनातनम् ॥३४॥ तत्र स्थाने तु मुनयो गताः सर्वे समाधिना ॥ तत्रोषित्वा च लक्षाब्दं भूर्लोकात्क्षणमात्रकम् ॥३५॥ सच्चिदानंदघनकं ततः प्राप्ताः कलेवरे ॥ नेत्राणि च समुन्मील्य संप्राप्ते द्वितयाह्निके ॥ ३६ ॥ ददृशुर्मनुजान्सर्वान्पशुतुल्यान्हि सूक्ष्मकान् ॥ षष्ट्यब्दायुर्युतान्घोरान्मार्द्दकिष्कुद्वयोन्नतान् ॥३७॥ कचित्कचित्स्थिता वर्णा वर्णसंकरसन्निभाः ॥ सर्वे म्लेच्छाश्च पाषंडा बहुरूपमतो स्थिताः ॥३८॥

तीर्थानि सकला वेदास्त्यक्त्वा भूमंडलं तदा ॥ गोप्यो भूत्वा च हरिणा सार्द्धं चक्रुर्महोत्सवम् ॥ २९ ॥ पाषंडा बहुजातीया नानामार्गप्रदर्शकाः ॥ कलिना निर्मितान्वर्णान्वंचयित्वा स्थिता भुवि ॥ ४० ॥ इति दृष्ट्वा तु मुनयो रोमहर्षणमंतिके ॥ गत्वा तत्र भविष्यंति ततः प्रांजलयो हि ते ॥ ४१ ॥ तैश्च तत्र स्तुतः सूतो योगनिद्रां सनातनीम् ॥ कथयिष्यति संत्यज्य कल्पाख्यानं मुनीन्प्रति ॥ तच्छृणुष्व नृपश्रेष्ठ यथा सूतेन वर्णितम् ॥ ४२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ कल्पाख्यानं प्रवक्ष्यामि यद्दृष्टं योगनिद्रया ॥ तच्छृणुध्वं मुनिश्रेष्ठा लक्षाब्दांते यथाभवत् ॥४३॥ मुकुलान्वयसंभूतो म्लेच्छभूपः पिशाचकः ॥ नाम्ना तिमिरलिंगश्च मध्यदेशमुपाययौ ॥ ४४ ॥ आर्यान्म्लेच्छांस्तदा भूपाञ्जित्वा कालस्वरूपकः ॥ देहलीनगरीमध्ये महावधमकारयत् ॥ ४५ ॥ आहूय सकलान्विप्रानार्यदेशनिवासिनः ॥ उवाच वचनं धीमान्यूयं मूर्तिप्रपूजकाः ॥ ४६ ॥ निर्मिता येन वा मूर्तिस्तस्य पुत्रीसमा स्मृता ॥ तस्याः किं पूजनं शुद्धं शालग्रामशिलामयम् ॥ विष्णुदेवश्च युष्माभिः प्रोक्तः स तु न वै हरिः ॥ ४७ ॥ अतो वः सकला वेदाः शास्त्राणि विविधानि च ॥ वृथा कृतानि मुनिभिर्लोकवञ्चनहेतवे ॥ इत्युक्त्वा तान्बलाद्बद्ध्वा ज्वलदग्नौ समाक्षिपत् ॥४८॥ शालग्रामशिलाः सर्वा बलात्तेषां सुपूज्यकाः ॥ गृहीत्वा चोष्ट्रपृष्ठेषु समारोप्य गृहं ययौ ॥४९॥ तैत्तिरं देशमागम्य दुर्गं तत्र चकार सः ॥ शालग्रामशिलानां च स्वासनारोहणं कृतम् ॥ ५० ॥ तदा तु सकला देवा दुःखिता वासवं प्रभुम् ॥ समूचुर्बहुधालप्य देवदेवं शचीपतिम् ॥५१॥ वयं तु भगवन्सर्वे शालग्रामशिलास्थिताः ॥ त्यक्त्वा मूर्तीश्च सकलाः कृष्णांशेन प्रबोधिताः ॥ शालग्रामशिलामध्ये वसामो मुदिता वयम् ॥५२॥ शिलास्सर्वाश्च नो देव शालदेशसमुद्भवाः ॥ ताश्च वै म्लेच्छराजेन स्वपदारोहणीकृताः ॥५३॥ इति श्रुत्वा तु वचनं देवानां भगवान्स्वराट् ॥ ज्ञात्वा बलिकृतं सर्वं देवपूजानिराकृतम् ॥ ५४ ॥ चुकोप भगवानिन्द्रो दैत्यान्प्रत्यग्रवाहनः ॥ गृहीत्वा वज्रमतुलं स्वायुधं दैत्यनाशनम् ॥ तैत्तिरे प्रेषयामास देशे म्लेच्छनिवासके ॥ ५५ ॥ तस्य शब्देन सकला देशाश्च बहुभिन्नकाः ॥ स म्लेच्छो मरणं प्राप्तस्तदा सर्वसभाजनैः ॥५६॥ शालग्रामशिलाः सर्वा गृहीत्वा विबुधास्तदा ॥ गंडक्यां च समाक्षिप्य स्वर्गलोकमुपाययुः ॥५७॥ महेन्द्रस्तु सुरैः सार्द्धं देवपूज्यमुवाच ह ॥ महीतले कलौ प्राप्ते भगवन्दानवोत्तमाः ॥५८॥ वेदधर्मं समुल्लंघ्य मम नाशनतत्पराः ॥ अतो मां रक्ष भगवन्देवैः सार्द्धं कलौ युगे ॥५९॥ ॥ जीव उवाच ॥ ॥ महेन्द्र तव या पत्नी शची नाम्ना महोत्तमा ॥ ददौ तस्यै वरं विष्णुर्भवितास्मि सुतः कलौ ॥६०॥ त्वदाज्ञया च सा देवी पुरीं शांतिमयीं शुभाम् ॥ गौडदेशे च गंगायाः कूले लोकनिवासिनीम् ॥६१॥ प्रत्यागत्य द्विजो भूत्वा कार्यसिद्धिं करिष्यति ॥ भवान्वै ब्राह्मणो भूत्वा देवकार्यं प्रसाधय ॥ ॥ ६२ ॥ इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं रुद्रैरेकादशैः सह ॥ अष्टभिर्वसुभिः सार्धमश्विभ्यां स च वासवः ॥ ६३ ॥ तीर्थराजमुपागम्य प्रयागं च रविप्रि

भ०पु० यम् ॥ माघे तु मकरे सूर्ये सूर्यदेवमतोषयत् ॥ ६४ ॥ बृहस्पतिस्तदागत्य सूर्यमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ इन्द्रादीन्कथयामास द्वादशाध्यायमापठन्॥६५॥ प्र० प० ३
॥१३७॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये प्रमरवंशवर्णनो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ॥ अ० ७
ऋषय ऊचुः ॥ ॥ बृहस्पतिस्तु भगवान्मुनिर्देवान्समास्थितान् ॥ किं प्रोवाच च माहात्म्यं मंडलस्थस्य वै रवेः ॥१॥ तत्सर्वं कृपया ब्रह्मन्ब्रूहि
नस्तत्समुत्सुकान् ॥ इति श्रुत्वा वचस्तेषां सूतो वचनमब्रवीत् ॥२॥ बृहस्पतिं समासीनं जीवरूपं गुणालयम् ॥ प्रयागस्थो महेन्द्रश्च सुरैः सार्द्ध
मुवाच ह ॥ ३ ॥ कथयस्व महाभाग सूर्यमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ यच्छ्रुतेन रविः साक्षात्प्रसन्नोद्य भवेत्प्रभुः ॥ ४ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ धातृ
शर्मा द्विजः कश्चिदपत्यार्थे प्रजापतिम् ॥ तपसा तोषयामास बर्हिष्मतिपुरे स्थितः ॥५॥ पंचमाब्दे तु भगवान्संतुष्टश्च प्रजापतिः ॥ सुतं कन्यां
पुनः पुत्रं त्रीण्यपत्यानि संददौ ॥६॥ वर्षांतरे जनयित्वा त्र्यपत्यं स द्विजोत्तमः ॥ धातृशर्मा परं हर्षमाप्तवान्पुत्रलालनैः ॥ ७ ॥ विवाहाश्च
कथं तेषां भवितव्या महोत्तमाः ॥ इति चिन्तान्वितो विप्रो गंधर्वेशं च तुम्बुरुम् ॥ ८ ॥ हवनैस्तोषयामास वर्षमात्रविधानतः ॥ तुम्बुरुश्च तदा
गत्य तं चकार मनोरथम् ॥ ९ ॥ प्रसन्नस्तु तदा विप्रो वधूर्जामातरं मुदा ॥ दृष्ट्वा तेषां विहारं च पुनश्चिंतां चकार ह ॥ १० ॥ भूषणानि च
वासांसि धनानि विविधानि च ॥ तेषां कथं भविष्यंति निर्धनानां ममाशुच ॥ ११ ॥ षष्टिवर्षमयो भूत्वा चंदनाद्यैर्धनाधिपम् ॥ विधिव
त्पूजयामास वर्षमात्रं तु तत्परः ॥ १२ ॥ तदा प्रसन्नो भगवान्ददौ तस्मै धनं बहु ॥ विद्यां यक्षमयीं रम्यां पंचस्वर्णप्रदां मुदा ॥ १३ ॥ सह
स्रजापी संपूज्य हवनं तद्दशांशकम् ॥ तर्पणं मार्जनं चैव कृत्वा वांछामवाप्तवान् ॥१४॥ इत्येवं वर्तमानस्य गतः कालो महान्स्वयम् ॥ मृत्यो
रागमनं तस्य जातं रोगसमन्वितम् ॥ १५ ॥ पीडितस्तु रुजा विप्रः शंकरं लोकशंकरम् ॥ स्तुतिभिः श्रुतिरूपाभिस्तुष्टाव बलवर्जितः ॥ मास
मात्रेण भगवान्ददौ ज्ञानं स्वयं हरः ॥ १६ ॥ धातृशर्मा तु तत्प्राप्य भास्करं मोहनाशनम् ॥ सूर्यवारव्रतैस्तत्र तोषयामास नम्रधीः ॥ १७ ॥
पंचाब्दे भगवान्सूर्यो भक्तिभावेन वत्सलः ॥ चैत्र्यां तमाह वचनं वरं ब्रूहि पुनः पुनः ॥ १८ ॥ धातृशर्मा तु तच्छ्रुत्वा भास्करं मोहनाशनम् ॥
प्रश्रयावनतो भूत्वा तुष्टाव परया गिरा ॥ १९ ॥ ॥ धातृशर्मोवाच ॥ ॥ प्रवृत्तिश्च निवृत्तिश्च मनसोस्य तनौ प्रिया ॥ रात्रिरूपा प्रवृत्तिश्च
निवृत्तिर्दिनरूपिणी ॥ भवतस्तेजसा जाते लोकबंधनहेतवे ॥ २० ॥ अव्यक्ते तु स्थितं तेजो भवतो दिव्यसूक्ष्मकम् ॥ त्रिधाभूतं तु विश्वाय तस्मै ॥१३७॥
तेजात्मने नमः ॥ २१ ॥ राजसी या स्मृता बुद्धिस्तत्पतिर्भगवान्विधिः ॥ भवतस्तेजसा जातस्तस्मै ते विधये नमः ॥ २२ ॥ सात्त्विकी या तनौ
बुद्धिस्तत्पतिर्भगवान्हरिः ॥ भवता निर्मितस्सत्त्वात्तस्मै ते हरये नमः ॥ २३ ॥ तामसी मोहना बुद्धिस्तत्पतिश्च स्वयं शिवः ॥ तमोभूतेन भवता

जातस्तस्मै नमोनमः ॥ देहि मे भगवन्मोक्षं संज्ञाकांत नमोनमः ॥ २४ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ इत्येवं संस्तुतस्तेन भगवान्धातृशर्मणा ॥ महेन्द्रवचनं प्राह तं द्विजं ज्ञानकोविदम् ॥ २५ ॥ मोक्षश्चतुर्विधो विप्र सालोक्यं तपसोद्भवम् ॥ सामीप्यं भक्तितो जातं सारूप्यं ध्यानसंभवम् ॥ ॥ २६ ॥ सायुज्यं ज्ञानतो ज्ञेयं तेषां स्वामी परः पुमान् ॥ सगुणो विगुणो ज्ञेय आनन्दो मोक्षिणां क्रमात् ॥ २७ ॥ देवानां चैव देहेषु ये मोक्षाः पुनरागताः ॥ यद्गत्वा न निवर्तंते तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ २८ ॥ यत्प्रसन्नेन विप्रेन्द्र सायुज्यं मे भवेत्तव ॥ मनुमात्रश्च यः कालस्तावत्ते मोक्ष आस्थितः ॥ इत्युक्त्वांतर्दधे देवस्तेन मोक्षीकृतो द्विजः ॥ २९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्तवंतं वागीशं चैत्रमासे दिवाकरः ॥ स्वरूपं दर्शयामास देवदेवः सनातनः ॥ ३० ॥ शृणुध्वं सकला देवा यन्निमिताः समागताः ॥ वंगीये स्वांशमुत्पाद्य देवकार्यं करोम्यहम् ॥ ३१ ॥ इत्युक्त्वा स्वमुखात्तेजः समुत्पाद्य दिवाकरः ॥ स्वभक्तायै सुकन्यायै द्विजपत्न्यै ददौ हि तत् ॥ ३२ ॥ धातृशर्मा द्विजो यो वै सूर्ये मोक्षमुपागतः ॥ स वै तत्तेजसा जातः काव्यकारस्य मंदिरे ॥ ३३ ॥ ईश्वरो नाम विख्यातः पुरीशद्वान्त आत्मवान् ॥ जित्वा विप्रान्वेदपरान्महतीं कीर्तिमाप्तवान् ॥३४॥ इति ते कथितं विप्र यथा जीवनभाषितम् ॥ पुनः शृणु कथां रम्यां देवेभ्यो जीवनिर्मिताम् ॥ ३५ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ मायावत्यां द्विजः कश्चिन्मित्रशर्मेति विश्रुतः ॥ काव्यविद्यापरो नित्यं रसिकः कामिनीप्रियः ॥ ३६ ॥ कुंभराशिं मयि प्राप्ते गंगाद्वारे महोत्सवः ॥ बभूव बहुलैर्भूपैः कारितस्तीर्थतत्परैः ॥ ३७ ॥ तत्रोत्सवे नरा नार्य्यो बहुभूषणभूषिताः ॥ समाययुर्दर्शनार्थे परमानन्दनिर्भराः ॥ ३८ ॥ मित्रशर्मा तु संप्राप्य कामसेनस्य वै सुताम् ॥ काव्यकेलिकलायुक्तां द्वादशाब्दमयीं शुभाम् ॥ ३९ ॥ दाक्षिणात्यस्य भूपस्य तनयां मधुराननाम् ॥ दृष्ट्वा तां मृगशावाक्षीं तद्वशित्वमुपागतः ॥ ४० ॥ सा तु तं चित्रिणी नाम्ना मित्रशर्माणमुत्तमम् ॥ दृष्ट्वा तु मूर्च्छिता चासीद्विप्रमूर्तिर्हृदि स्थिता ॥ ४१ ॥ स्वगेहं पुनरागत्य चित्रिणी भास्करं प्रभुम् ॥ प्रत्यहं पूजयामास बहुमानपुरस्सरा ॥ ४२ ॥ मित्रशर्मा तु तत्स्थाने गंगाकूले मनोहरे ॥ प्रातः स्नात्वा शुचिर्भूत्वा वैशाखे जलमध्यगः ॥ ४३ ॥ स्तोत्रमादित्यहृदयमजपत्सूर्यतत्परः ॥ प्रत्यहं द्वादशावर्तैस्तोषयामास भास्करम् ॥ ४४ ॥ मासान्ते भगवान्सूर्यो ददौ तस्मै हि तं वरम् ॥ स तु लब्धवरो विप्रः स्वगेहं पुनरागतः ॥ ४५ ॥ चित्रिणी तु वरं प्राप्ता वांछितं लोकभास्करात् ॥ पुनस्तौ पितरौ स्वप्ने भास्करेण प्रबोधितौ ॥ ४६ ॥ मित्रशर्माणमाहूय वरयामासतुः सुताम् ॥ स्वान्ते निवासयामास कामसेनश्च दंपती॥४७॥ तौ तु चक्रं मुदाविष्टौ प्रत्यहं सूर्यदेवतम् ॥ ताम्रपात्रे च तद्यंत्रं लेखयित्वा विधानतः ॥ ४८ ॥ ईजतू रक्तकुसुमैर्व्रतं कृत्वा रविप्रियम् ॥ ४९ ॥ शताब्दवपुषौ चोभौ निर्जरौ श्रमवर्जितौ ॥ आरोग्यौ मरणं प्राप्य सामीप्यं च स्वर्गतौ ॥ ५० ॥ इति श्रुत्वा स्वर्गाथां वैशाख्यां देवराट् स्वय

म् ॥ प्रत्यक्षं भास्करं देवं ददर्श सहितं सुरैः ॥ ५१ ॥ भक्तिनम्रान्सुरान्दृष्ट्वा भगवांस्तिमिरापहः ॥ उवाच वचनं रम्यं देवकार्यपरं शुभम् ॥ ममां
शात्तनयो भूमौ भविष्यति सुरोत्तम ॥ ५२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा स्वस्य बिंबस्य तेजोराशिं समन्ततः ॥ समुत्पाद्य कृतः काश्यां
रामानंदस्ततोभवत् ॥ ५३ ॥ देवलस्य च विप्रस्य कान्यकुब्जस्य वै सुतः ॥ बाल्यात्प्रभृति स ज्ञानी रामनामपरायणः ॥ पित्रा मात्रा परित्यक्तो
राघवं शरणं गतः ॥ ५४ ॥ तदा तु भगवान्साक्षाच्चतुर्दशकलो हरिः ॥ सीतापतिस्तद्धृदये निवासं कृतवान्मुदा ॥ ५५ ॥ इति ते कथितं विप्र
मित्रदेवांशतो यथा ॥ रामानंदस्तु बलवान्हरिभक्तेश्च संभवः ॥ ५६ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ शृणु शक्र कथां रम्यां ज्येष्ठमासस्य वै रवेः॥
अर्यमा नाम वै विप्रः पुरा सत्ययुगे ह्यभूत् ॥ वेदवेदांगतत्त्वज्ञो धर्मशास्त्रपरायणः ॥ ५७ ॥ तस्य पत्नी पितृमती श्राद्धयज्ञस्य भूपतेः ॥ तनया
च महासाध्वी सप्त पुत्रानकल्मषान् ॥ अर्यम्णो जनयामास धर्मशास्त्रपरायणान् ॥ ५८ ॥ एकदा स द्विजो धीमान्विचार्य्य बहुधा हृदि ॥ धनार्थी
भास्करं देवं तुष्टाव बहुपूजनैः ॥ ५९ ॥ प्रभाते श्वेतकुसुमैश्चन्दनादिभिरर्चनैः ॥ मध्याह्ने रक्तकुसुमैः पीतपुष्पैः पितृंप्रसौ ॥ ६० ॥ मासमात्रं
तु विधिना पूजयामास भास्करम् ॥ ज्येष्ठे वै भगवान्सूर्यो ददौ तस्मै मणिं शुभम् ॥ ६१ ॥ तन्मणेश्च प्रभावेण प्रस्थमात्रं च कांचनम् ॥ प्रत्यहं
जनयामास तेन धर्मः समर्जितः ॥ ६२ ॥ वापीकूपतडागान्हि तथा हर्म्याणि भूतले ॥ कारयामास धर्मार्थी सूर्यदेवप्रसादतः ॥ ६३ ॥ सहस्राब्द
वपुर्भूत्वा निर्जरो निरुपद्रवः ॥ त्यक्त्वा कलेवरं रम्यं सूर्यलोकमुपाययौ ॥ उषित्वा तत्र लक्षाब्दं सूर्यरूपो बभूव ह ॥ ६४ ॥ इत्येवं भास्क
रस्यैवमाहात्म्यं कथितं मया ॥ तस्माच्छक्र सुरैः सार्द्धं भज मंडलगं रविम् ॥ ६५ ॥ इति श्रुत्वा तु ते देवाः पद्यैः सूर्यकथा
मयैः ॥ तोषयांचक्रिरे प्रेम्णा ज्येष्ठमासि रविस्त्वसौ ॥ प्रत्यक्षमभवत्तत्र देवानाह प्रसन्नधीः ॥ ६६ ॥ सुदर्शनो द्वापरान्ते कृष्णाज्ञप्तो जनिष्य
ति ॥ ६७ ॥ निम्बादित्य इति ख्यातो धर्मग्लानिं हरिष्यति ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ शृणुष्व चरितं तस्य निम्बार्कस्य महात्मनः ॥ ६८ ॥
यमाह भगवान्कृष्णः कुरु कार्यं ममाज्ञया ॥ मेरोश्च दक्षिणे पार्श्वे नर्मदायास्तटे शुभे ॥ ६९ ॥ देशे तैलंगके रम्ये देवर्षिवरसेविते ॥ तत्रावतीर्य
सद्धर्मान्नारदाद्देवदर्शनात् ॥ ७० ॥ लब्ध्वा भूमौ वर्तयस्व नष्टप्रायान्ममाज्ञया ॥ माथुरे नैमिषारण्ये द्वारवत्यां ममाश्रमे ॥ ७१ ॥ सुदर्शनाश्रमादौ
च स्थितिः कार्या त्वयानघ ॥ ओमित्यादेशमादाय भगवाञ्श्रीसुदर्शनः ॥ ७२ ॥ भक्ताभीष्टप्रदः साक्षादवतीर्णो महीतले ॥ देशे तैलंगके पुण्ये
द्विजवर्यो महामनाः ॥ ७३ ॥ सुदर्शनाश्रमे पुण्ये भृगुवंशसमुद्भवः ॥ नाम्नाऽऽरुण इति ख्यातो वेदवेदांगपारगः ॥ ७४ ॥ ऋषिरूपधरश्चासीज्जयं
त्या भार्यया सह ॥ समाहितं तेन तेजो विष्णुचक्रसमुद्भवम् ॥ ७५ ॥ दधार मनसा देवी जयन्ती पतिदेवता ॥ तेजसा शुशुभे तेन चन्द्रेणेव दिशा

१ हस्त आर्ः ।

मला ॥ ७६ ॥ अथ सर्वगुणोपेते काले परमशोभने ॥ कार्त्तिकस्य सिते पक्षे पूर्णिमायां वृषे विधौ ॥ ७७ ॥ कृत्तिकाभे महारम्ये उच्चस्थे ग्रहपंचके ॥ सूर्यावसानसमये मेषलग्ने निशामुखे ॥ ७८ ॥ जयन्त्यां जयरूपिण्यां जजान जगदीश्वरः ॥ येन सर्वमिदं विश्वं वेदधर्मे नियोजितम् ॥ ॥ ७९ ॥ विरिञ्चिरेकदा तस्मिन्निम्बार्कस्याश्रमे शुभे ॥ समागत्याह भो ब्रह्मन्प्राप्तोऽहं क्षुधयान्वितः ॥ ८० ॥ यावत्सूर्यः स्थितो व्योम्नि तावन्मां भोजय द्विज ॥ इति श्रुत्वा तथेत्युक्त्वा ददौ तस्मै च भोजनम् ॥ ८१ ॥ तदा तु भगवान्सूर्यो ह्यस्ताचलमुपागतः ॥ मुनिना ऋषिणा तेन निम्ब वृक्षे तदा शुभे ॥ ८२ ॥ स्थापितं तेजसा स्वेन तेजस्तत्त्वं सुदर्शनम् ॥ तत्तेजः सूर्यसंकाशं दृष्ट्वा वेधाः स्मयान्वितः ॥ ८३ ॥ भिक्षुवेषधरं बालं मुनिं सूर्यमिवापरम् ॥ ननाम दंडवद्भूमौ तपसा तस्य तोषितः ॥ ८४ ॥ उवाच वचनं रम्यं साधु साध्विति पूजयन् ॥ निम्बादित्य इति ख्यातो वसुधायां भविष्यसि ॥ ८५ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये रामानंदनिंबार्कसमुत्पत्तिवर्णनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ पुरा त्रेतायुगे शक शक्रशर्मा द्विजो ह्यभूत् ॥ अयोध्यायां महाभागो देवपूजनतत्परः ॥ १ ॥ अश्विनौ च तथा रुद्रान्वसून्सूर्यान्पृथक्पृथक् ॥ यजुर्वेदमयैर्मंत्रैरर्चयित्वा प्रसन्नधीः ॥ हव्यैश्च तर्पयामास देवाँस्तान्प्रत्यहं द्विजः ॥ २ ॥ तद्भावतस्त्रयस्त्रिंशद्देवाः क्षुद्रगणैर्युताः ॥ ददुर्मनोरथं तस्मै दुर्लभं सुलभीकृतम् ॥ ३ ॥ दशवर्षसहस्राणि निर्जरो निरुपद्रवः ॥ पश्चात्कलेवरं त्यक्त्वा पश्चात्सूर्यो बभूव सः ॥ ४ ॥ लक्षाब्दं मण्डले तस्मिन्नधिकारः कृतस्ततः ॥ ब्रह्मलोकं ययौ विप्रः सर्वदेवप्रसादतः ॥ ५ ॥ अष्टवर्षसहस्राणि दिव्यानि पदमुत्तमम् ॥ विलोक्य मंडले प्राप्तं तं सूर्यं जपपूजनैः ॥ ६ ॥ इति श्रुत्वा तु वचनं महेन्द्रः सुरसंयुतः ॥ आषाढे भास्करं देवं पूजयामास नम्रधीः ॥ ७ ॥ आषाढपूर्णिमायां च स देवो जगतीतले ॥ प्रत्यक्षमगमत्तत्र सुरानाह शृणुष्व तत् ॥८॥ वृन्दावने महारम्ये जनयिष्ये कलौ भये ॥ स द्विजः सूर्यरूपश्च देवकार्यं करिष्यति ॥ ९ ॥ माधवस्य द्विजस्यैव तनयः स भविष्यति ॥ मधुर्नाम महाभागो वेदमार्गपरायणः ॥१०॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्सूर्यो देवकार्यार्थमुद्यतः ॥ स्वांगात्तु तेज उत्पाद्य वृंदावनमपेषयत् ॥ ११ ॥ विमुखान्मधुरालापैर्वशीकृत्य समन्ततः ॥ तेभ्यश्च वैष्णवीं शक्तिं प्रददौ भुक्तिमुक्तिदाम् ॥ मध्वाचार्य इति ख्यातः प्रसिद्धोऽभून्महीतले ॥ १२ ॥ ॥ जीव उवाच ॥ ॥ द्वापरे च द्विजश्रेष्ठो मेघशर्मा बभूव ह ॥ ज्ञानवान्मतिमान्धर्मी वेदमार्गपरायणः ॥ १३ ॥ कृषिकृत्यपरो नित्यं तद्धनैश्च दशांशकैः ॥ प्रत्यहं सकलान्देवानर्चयामास भक्तिमान् ॥१४॥ एकदा पञ्चवर्षाब्दे शन्तनौ च महीपतौ ॥ संप्राप्ते तस्य वै देशे ह्यनावृष्टिर्बभूव ह॥१५॥ क्रोशमात्रं हि तत्क्षेत्रं पर्जन्येनैव सेचितम् ॥ धान्यानां द्रोणमानश्च भावोऽभूदेकमुद्रया॥१६॥मेघशर्मा तदा तत्र धनधान्ययुतोऽभवत्॥

अन्ये तु पीडिता लोका राजानं शरणं ययुः ॥१७॥ तदा तु दुःखितो राजा मेघशर्माणमाह्वयत् ॥ द्विजश्रेष्ठ नमस्तुभ्यं गुरुर्भव मम प्रियः ॥ १८ ॥
अनावृष्टिर्यथा न स्यात्तथा विप्र समादिश ॥१९॥ इत्येवंवादिनं भूपं मेघशर्मा वचोऽब्रवीत् ॥ श्रावणे मासि संप्राप्ते विप्रान्वेदपरायणान् ॥ २०॥ द्वाद
शैव समाहूय लक्षमात्रं रवेः स्वयम् ॥ जापयित्वा सुमनसा पूर्णिमायां तु तद्व्रती ॥ सूर्यमन्त्राहुतीर्वह्नौ तद्दशांशं हि तद्द्विजैः ॥ २१ ॥ कारयित्वा विधा
नेन कृतकृत्यः सुखीभव ॥ इति श्रुत्वा तथा कृत्वा भोजयामास वेदगान् ॥२२॥ प्रसन्नस्तु तदा सूर्यः पर्जन्यात्मा समन्ततः ॥ भूमिमाच्छाद्य स दिशं
प्रभुर्वृष्टिमकारयत् ॥२३॥ शन्तनुस्तु तदा राजा सूर्यव्रतपरायणः ॥ तद्व्रतेन महापुण्यो बभूव नृपसत्तमः ॥ २४॥ यं यं करेण स्पृशति वृद्धो भवति वै
युवा ॥ सूर्यदेवप्रभावेन मेघशर्मा तथाऽभवत् ॥ २५ ॥ स वै पंचशतायुश्च निर्जरो निरुपद्रवः ॥ त्यक्त्वा प्राणान्नविर्भूत्वा सूर्यलोकमुपागमत् ॥ लक्षाब्दं
भुवमासाद्य ब्रह्मलोकं गमिष्यति ॥२६॥ इत्येवंवादिनं जीवं पर्जन्यो भगवान्रविः ॥ स्वरूपं दर्शयामास प्रयागं प्रति चागतः ॥ २७ ॥ सुरा
नाह प्रसन्नात्मा म्लेच्छराज्ये कलौ युगे ॥ वृन्दावने समागम्य देवकार्यं करोम्यहम् ॥ २८ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्सूर्यो
गत्वा वृन्दावनं शुभम् ॥ श्रीधरो नाम विख्यातः पुत्रोऽभूद्वेदशर्मणः ॥ २९ ॥ श्रीमद्भागवतं शास्त्रं समालोक्य विशारदः ॥ चकार विदुषामर्थे
प्रदीप्तं श्रीधरः शुभम् ॥ श्रीमद्भागवतं शास्त्रं पुराणोपरि तत्कृतम् ॥ ३० ॥ ॥ जीव उवाच ॥ ॥ पुरा कलौ युगे प्राप्ते प्रांशुशर्मा द्विजोऽभवत्॥
वेदशास्त्रपरो नित्यं देवतातिथिपूजकः ॥ ३१ ॥ सत्यवादी महासाधुः स्तेयहिंसाविवर्जितः ॥ ।भिक्षावृत्तिपरो नित्यं पुत्रदारप्रपोषकः ॥ ३२ ॥
एकदा पथि भिक्षार्थं गच्छतस्तस्य भूपतेः ॥ मायाकृत्यकरो धूर्तः कलिस्तत्राक्षिगोचरः ॥ ३३ ॥ बभूव वाटिकां कृत्वा कलिर्दानमनोहराम् ॥
तमुवाच द्विजो भूत्वा प्रांशुशर्मन्वचः शृणु ॥ ३४ ॥ ममेयं वाटिका रम्या तत्र गच्छ सुखी भव ॥ इति विप्रवचः श्रुत्वा वाटिकां
तां समागतः ॥ ३५ ॥ कलिस्तु वाटिकामध्ये गत्वा रम्यफलानि च ॥ त्रोटयित्वा ददौ तस्मै भोजनार्थं महाखलः ॥ ३६ ॥
प्रांजलिः प्रणतो भूत्वा प्रांशुशर्माणमब्रवीत् ॥ भुंक्ष्व विप्र मया सार्द्धं कलिंदस्य फलं शुभम् ॥ ३७ ॥ इत्युक्तः स तु तं प्राह विहस्य मधुर
स्वरम् ॥ वृक्षे बिभीतके चैव कलिंदस्य फले तथा ॥ कलिः प्राप्तः स्मृतः प्राज्ञैस्तस्माद्ग्रहाम्यहं न हि ॥ ३८ ॥ यदि दत्तं फलं भक्त्या
त्वयाद्य द्विजसेविना ॥ शालग्रामाय वै दत्त्वा प्रसादं तद्भजाम्यहम् ॥ शालग्रामः स्वयं ब्रह्म सच्चिदानन्दविग्रहः ॥ ३९ ॥ दर्शनात्तस्य
चाभक्ष्यो भक्ष्यो भवति निश्चितः ॥ इति श्रुत्वा कलिस्तत्र लज्जितोऽभून्निराशकः ॥ द्विजस्तु तत्फलं गृह्य भूमिग्राममुपाययौ ॥४०॥ नृपतिस्तत्र

चागत्य द्विजमाह प्रसन्नधीः ॥ किं गृहीतं त्वया विप्र दर्शयाशु प्रियं कुरु ॥ ४१ ॥ इति श्रुत्वा प्रांशुशर्मा तत्फलं वत्समुंडवत् ॥ गृहीत्वा प्रददौ राज्ञे विस्मितो द्विजसत्तमः ॥ ४२ ॥ तदा तु स कलिर्भूपस्तं विप्रं ताड्य वेतसैः ॥ कारागारे लोहमये कृतवान्न्यायमित्रकः ॥ ॥ ४३ ॥ प्रातःकाले रवौ प्राप्ते प्रांशुशर्मा सुदुःखितः ॥ तुष्टाव भास्करं देवं स्तोत्रैर्ऋग्वेदसंभवैः ॥ ४४ ॥ तदा प्रसन्नो भगवान्रविः साक्षात्सनातनः ॥ विप्रस्य कर्णयोर्वाक्यमुवाच नभसेरितम् ॥ ४५ ॥ शृणु विप्र महाभाग कालरूपो हरिः स्वयम् ॥ चतुर्युगं तेन कृतं विश्वपालादिहेतवे ॥ ४६ ॥ कलिर्विश्वसमूहानां मृत्यवे रचितस्तथा ॥ अतो घोरे कलौ प्राप्ते विष्णुमायाविनिर्मितम् ॥ कलिञ्जरं च नगरं तत्रोष्य मुदितो भव ॥ ४७ ॥ इत्युक्त्वा रक्षणं कृत्वा तस्य विप्रस्य भास्करः ॥ कलिञ्जरे च नगरे प्रेषयामास तं द्विजम् ॥ ॥ ४८ ॥ सपादशतवर्षं च द्विजस्तत्र वसन्नविम् ॥ आराध्य पुत्रपत्नीको रविलोकमुपाययौ ॥ ४९ ॥ स वै भाद्रपदे मासि सूर्यो भूत्वायुताब्दकम् ॥ पश्चाद्ब्रह्मपुरं प्राप्य परमानन्दमाप्तवान् ॥ इति ते कथितं विप्र यथा जीवस्तमब्रवीत् ॥ ५० ॥ आगत्य भास्करो देवः पूर्णिमायां तु भाद्रके ॥ अष्टाविंशे कलौ प्राप्ते स्वयं जातः कलिञ्जरे ॥ ५१ ॥ शिवदत्तस्य तनयो विष्णुशर्मेति विश्रुतः ॥ वेदशास्त्रकलाभिज्ञो वैष्णवो देवपूजकः ॥ ५२ ॥ चतुर्वर्णान्नरान्विप्र समाहूय हरेर्गृहे ॥ वचनं प्राह धर्मात्मा विष्णुः सर्वेश्वरो हरिः ॥ ५३ ॥ शृणु तत्कारणं शिष्य विश्वकारणकारकः ॥ भगवान्सच्चिदानन्दश्चतुर्विंशतितत्त्ववान् ॥ देवान्ससर्ज लोकार्थे तस्मात्सर्वेश्वरोऽभवत् ॥ ५४ ॥ पूर्वं हि सकलान्देवान्पूजयित्वा नरः शुचिः ॥ पश्चाच्च पूजयेद्विष्णुं यथा भृत्या नृपं पुनः ॥ ५५ ॥ इति श्रुत्वा तु ते सर्वे प्रशस्य बहुधा हि तम् ॥ विष्णुस्वामीति तं नाम्ना कथां चक्रुश्च हर्षिताः ॥५६॥ इति ते कथितं विप्र विष्णुस्वामी यथाभवत् ॥ पुनः शृणु कथां रम्यां बृहस्पतिमुखेरिताम् ॥५७॥ ॥ जीव उवाच ॥ ॥ पुरा चैत्ररथे देशे भगशर्मा द्विजोऽभवत् ॥ स्वर्वेश्यामंजुघोषायां मुनिमेधाविना भुवि ॥ ५८ ॥ पितृमातृपरित्यक्तः स बालः श्रद्धयान्वितः ॥ सूर्यमाराधयामास तपसा शतवार्षिकम् ॥ ५९ ॥ सूर्यमण्डलमध्यस्था सावित्री नाम देवता ॥ सर्वसूर्यस्य जननी कन्या तन्मण्डलस्य वै ॥ ६० ॥ प्रसन्ना तपसा तस्य प्रादुर्भूता सनातनी ॥ आश्विने मासि राजानं द्विजं चक्रे च मण्डले ॥ ६१ ॥ लक्षवर्षसहस्राणि मासि मासि तथाश्विने ॥ प्रकाशं कृतवान्विप्रः पूजितो लोकवासिभिः ॥ ६२ ॥ त्वं सूर्यं भज देवेन्द्र स ते कार्यं करिष्यति ॥ इति श्रुत्वाश्विने मासि स रविर्देवपूजनात् ॥ ६३ ॥ प्रत्यक्षमगमत्तत्र वचः प्राह सुरान्प्रति ॥ कान्यकुब्जे शुभे देशे वाणीभूषण इत्यहम् ॥ भवामि सत्यदेवस्य विप्रस्य तनयः

शुभः ॥ ६४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्सूर्यो जातः कान्यपुरे शुभे ॥ जित्वा पाखंडिनो विप्रान्मांसभक्षणतत्परान् ॥ छंदो ग्रंथं स्वनाम्ना वै कृतवान्दैवतप्रियः ॥ ६५ ॥ मत्स्यमांसाशना विप्रा मृगमेषाजकाशनाः ॥ एकीभूय समागम्य चक्रुः शास्त्रार्थमुल्बणम् ॥६६॥ कलिनाऽधर्ममित्रेण रक्षितास्ते द्विजातयः ॥ तं द्विजं च पराजित्य मत्स्यकेतुं च तद्गृहे ॥ ६७ ॥ बलाच्च स्तंभनं चक्रुस्तदा विष्णुप्रियो द्विजः ॥ वैष्णवीं शक्तिमागम्य स्वमुखान्मीनखादितान् ॥ ६८ ॥ संजीव्य दर्शयामास ते दृष्ट्वा विस्मितास्तदा ॥ शिष्यभूताश्च ते तस्य वैष्णवं मतमागमन् ॥ ६९ ॥ ॥ जीव उवाच ॥ ॥ कदाचित्सरयूतीरे देवयाजी द्विजोऽभवत् ॥ सर्वदेवपरो नित्यं वेदपाठपरायणः ॥ ७० ॥ तत्सुतस्तु मृतिं प्राप्तो जन्ममात्रे हि दारुणे ॥ तदा तु स द्विजः श्रुत्वा सूर्यदेवमतोषयत् ॥ ७१ ॥ जिजीव तत्प्रसादेन विवस्वान्नाम चाभवत् ॥ षोडशाब्द वपुर्भूत्वा सर्वविद्याविशारदः ॥ ७२ ॥ अपत्यवान्धर्मपरः सूर्यव्रतपरायणः ॥ शिवरात्रिदिने प्राप्ते तत्पत्नी भूषणप्रिया ॥ ७३ ॥ सुशीला नाम विख्याता पतिसेवार्थमागता ॥ स व्रती रुद्रदेवस्य दृष्ट्वा तां मधुराननाम् ॥ ७४ ॥ बलाद्गृहीत्वा तु निशि बुभुजे स्मरविह्वलः ॥ मैथुनस्यैव दोषेण तस्य कुष्ठो महानभूत् ॥ ७५ ॥ लिंगेंद्रियं च पतितं गुदभ्रष्टो महांगरुक् ॥ केन चिद्गुपदेशेन रविवारस्य वै व्रतम् ॥ ७६ ॥ स चक्रे द्वादशं प्रेम्णा निराहारो यतेन्द्रियः ॥ तेन व्रतप्रभावेण सर्वपीडा लयं गताः ॥ ७७ ॥ तदा श्रद्धा रवौ प्राप्ता प्रत्यहं स द्विजोत्तमः ॥ आदित्य हृदयं जप्त्वा कामरूपो द्विजोऽभवत् ॥ ७८ ॥ नारीभिर्भर्त्सितः पूर्वं सोथ कामिनीयाचितः ॥ ब्रह्मचर्यव्रतं कृत्वा ब्रह्मध्यानपरोऽभवत् ॥ ७९ ॥ शतायुर्ब्राह्मणो भूत्वा ज्ञानवान्रोगवर्जितः ॥ त्यक्त्वा प्राणान्नविर्भूत्वा सूर्यमण्डलमध्यगात् ॥ ८० ॥ कार्तिके मासि लक्षाब्दं प्रकाशं कृतवान्नभः ॥ तं च सूर्यं महेन्द्रस्त्वं पूजयाशु सुरैः सह ॥ ८१ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा महेन्द्रस्तु मासमात्रं हि भास्करम् ॥ पूजयित्वा विधानेन पूर्णिमायां ददर्श ह ॥ ८२ ॥ उवाच शक्रं स रविर्देवकार्यं करोम्यहम् ॥ भट्टैर्विद्यामयैर्धूर्तैः सूत्रपाठश्च खंडितः ॥ ८३ ॥ धातुपाठो न्यपठितो भ्रंशार्थः स्वरवर्णकः ॥ जित्वा तान्भट्टपाषंडान्वेदमुद्धारयामि भोः ॥ ८४ ॥ इत्युक्त्वा स गतः काश्यां गेहे वै वेदशर्मणः ॥ दीक्षिता न्वयभूतस्य नाम्ना कार्यगुणोऽभवत् ॥ ८५ ॥ द्वादशाब्दवपुर्भूत्वा सर्वशास्त्रविशारदः ॥ शिवमाराधयामास विश्वनाथं शिवाप्रियम् ॥ ८६ ॥ त्रिवर्षान्ते च भगवांस्तस्मै ज्ञानं महद्ददौ ॥ तस्य ज्ञानप्रभावेण व्यक्तमव्यक्तमुत्तमम् ॥ ८७ ॥ ज्ञातं कार्यगुणेनैव दीक्षितेन तदा हृदि ॥ अव्यक्ते तु यदा बुद्धिः सा विद्या द्वादशांगिनी ॥ ८८ ॥ व्यक्तेऽहंकारभूते च बुद्धिर्ज्ञेया बुधेरजा ॥ अविद्या नाम विख्याता षोडशांगस्वरूपिणी ॥ ८९ ॥

अव्यक्तं तु परं ब्रह्म व्यक्तं शब्दमयं स्मृतम् ॥ अहंकारो लोककरो हि व्यक्तोऽष्टदशांगकः ॥९०॥ वृषरूपधरो मुख्यो नन्दियानः स्मृतो बुधैः ॥
शृङ्गाणि तस्य चत्वारि त्रिपादो द्विशिरा वृषः॥९१॥सप्तहस्तस्त्रिधा बद्धो नित्यशुद्धो मुखे स्थितः॥सुबन्तश्च तिङन्तश्च कृदंतश्चाव्ययस्तथा॥९२॥
द्वौद्वौ शृंगौ च शिरसोर्नंदियानस्य वै स्मृतौ ॥ भूतं भव्यं भवच्चैव त्रयः पादा हि तस्य वै ॥ ९३ ॥ रूढिश्च योगरूढिश्च शब्दौ तस्य शिरोद्व
यम् ॥ कर्ता कर्म च करणं संप्रदानं विभागतः ॥ ९४ ॥ संबंधश्चाधिकारश्च भुजास्तस्य वृषस्य वै ॥ वाक्यं स्वरान्वितं ज्ञेयं विभक्त्यंतं पदं
स्मृतम् ॥ ९५ ॥ ताभ्यां बद्धश्च स वृषो नन्दियानाय ते नमः ॥ तस्योपरि स्थितं नित्यमव्यक्तं लिंगरूपि यत् ॥ ९६ ॥ जातश्च वृषलिंगाभ्यां
सोऽहंकारो हरिः स्वयम् ॥ नारायणः षोडशात्मा बहुमूर्तिरमूर्तिकः ॥ ९७ ॥ इति ज्ञानं हृदि प्राप्य तदा सिद्धान्तकौमुदीम् ॥ जित्वा भट्टांश्च
काराशु भट्टोजिः प्रश्रुतोऽभवत् ॥९८॥ ॥ जीव उवाच ॥ ॥ पुरा कांचीपुरे रम्ये गणको ब्राह्मणोत्तमः॥ पुरोधाः सत्यदत्तस्य राज्ञो वेदपरस्य वै
॥ ९९ ॥ एकदा गणको धीमान्सत्यदत्तमुवाच ह ॥ मुहूर्तोऽभिजिदाख्योयं पुष्यनक्षत्रसंयुतः ॥ हाटं कुरु महाराज सांप्रतं बहुवृत्तिदम् ॥ १०० ॥
इति श्रुत्वा तथा कृत्वा डिंडिमध्वनिना पुरे ॥ नरानाज्ञापयामास तच्छृणुष्व सुरोत्तम ॥ १०१ ॥ अक्रीतं यस्य वै वस्तु हाटेऽस्मिन्वैश्यको
विदैः ॥ मया क्रीतं च तज्ज्ञेयं सत्यमेतद्वचो मम ॥ १०२ ॥ इति श्रुत्वा शूद्रजनाश्चक्रुर्नानाविधं वसु ॥ वैश्यैस्सर्वं तदा क्रीतं महान्हाटो हि
सोऽभवत् ॥ १०३ ॥ एकदा लोहकारश्च दारिद्रं लोहरूपिणम् ॥ कृत्वा हाटमुपागम्य शतमुद्रामयाचत ॥ १०४ ॥ अक्रीतं पुरुषं राजा ज्ञात्वा
लोहदारिद्रकम् ॥ क्रीतं तं शतमुद्राभिर्गृहीत्वा गेहमागमत् ॥ कोशागारे तदा राज्ञा स्थापितोभूद्दरिद्रकः ॥ १०५ ॥ निशीथे तम उद्भूते कर्म धर्म
श्च मा तथा ॥ भूपगेहात्समागत्य पश्यतस्तस्य निर्गताः ॥ १०६ ॥ तत्पश्चात्सत्यपुरुषो राजानमिदमब्रवीत् ॥ दारिद्रो यत्र भूपाल तत्र कर्मपरो
न हि ॥ कर्मणा रहितो धर्मो भूतले न स्थिरो भवेत् ॥ १०७ ॥ धर्मेण रहिता लक्ष्मीर्न शोभेत कदाचन ॥ अहं लक्ष्म्या विहीनश्च न तिष्ठामि
कदाचन ॥ १०८ ॥ इत्युक्त्वा गन्तुमिच्छंतं गृहीत्वा करयोर्नृपः ॥ नम्रीभूतो वचः प्राह शृणु सत्यं मम प्रियम् ॥ १०९ ॥ न त्याज्यो हि मया
देव भवान्किङ्गन्तुमर्हति ॥ इति श्रुत्वा तु वचनं सत्यदेवो गृहेगमत् ॥ ११० ॥ तत्पश्चाच्च स्वयं लक्ष्मीस्तद्गेहे गंतुमुद्यता ॥ तामाह भूपतिर्धीरो
देवि त्वं चंचला सदा ॥ १११ ॥ अचला भव भो मातस्तर्हि मन्मंदिरं व्रज ॥ इति श्रुत्वा वरं दत्त्वा नृपगेहं ययौ तदा ॥ ११२ ॥ पुरोधसं तं
गणकं समाहूय नृपोत्तमः ॥ लक्षस्वर्णं ददौ तस्मै कथित्वा सर्वकारणम् ॥ ११३ ॥ पुत्रजन्मनि काले तु संप्राप्तं तेन वै धनम् ॥ व्ययं कृत्वा

धनं सर्वं पोषयामास बालकम् ॥ ११४ ॥ पूषा नाम ततो जातं मार्गशीर्षे शुभे दिने ॥ स तु सूर्यं समाराध्य ज्योतिःशास्त्रपरः सुतः ॥ ११५ ॥ सूर्ये तु मोक्षमगमद्देवदेवप्रसादतः ॥ तस्मात्त्वं मार्गमासे वै रविं देवेन्द्र पूजय ॥११६॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ देवेन्द्रपूजनात्सूर्यस्समागम्य तदा स्वयम् ॥ पूषा नाम वचो देवानुवाच मधुरस्वरम् ॥११७॥ उज्जयिन्यामहं देवा यास्ये रुद्रपशोर्गृहे ॥ नाम्ना च मिहिराचार्यो ज्योतिश्शास्त्रप्रवर्त्तकः ॥ ११८ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्पूषा पुत्रो जातो द्विजस्य वै ॥ मूलगंडान्तविषयेऽभिजिद्योगे शुभंकरे ॥ ११९ ॥ जातमात्रं च तं पुत्रं पिता काष्ठकटाहके ॥ धृत्वा क्षिप्त्वा नदीमध्ये निशीथे समवाहयत् ॥ १२० ॥ समुद्रमगमत्पुत्रो राक्षसीभिश्च रक्षितः ॥ लंकामागम्य तत्रैव ज्योतिःशास्त्रमधीतवान् ॥ १२१ ॥ जातकं फलितं चैव मूकप्रश्नं तथादितः ॥ पठित्वा राक्षसेंद्रं च विभीषणमुपागतम् ॥ १२२ ॥ भक्तराज नमस्तुभ्यं विभीषण हरिप्रिय ॥ आहूतो राक्षसीभिश्च त्वामहं शरणं गतः ॥ १२३ ॥ इति श्रुत्वा च स नृपो वैष्णवं द्विजमुत्तमम् ॥ मत्वा संप्रेषयामस यत्र तज्जन्मभूमिका ॥ १२४ ॥ म्लेच्छैर्विनाशितं यत्तु वेदांगं ज्योतिषां गतिः ॥ पुनरुद्धारितं तेन त्रिधाभूतं सनातनम् ॥ १२५ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये मध्वाचार्यश्रीधराचार्यविष्णुस्वामिवाणीभूषणभट्टोजिदीक्षितवराहमिहिराचार्योत्पत्तिवर्णनो नामाऽष्टमोऽध्यायः ॥८॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्त्वा भगवाञ्जीवस्सूर्यमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ प्रयागे तु पुनर्देवानुवाच वचसां पतिः ॥१॥ प्रतिष्ठानपुरे रम्ये सूर्यो जातो हराज्ञया ॥ पुरा त्रेतायुगांते च तच्छृणुष्व सुरोत्तम ॥ २ ॥ त्रेतान्ते सिंहलद्वीपे परीक्षितनृपोऽभवत् ॥ वेदधर्मपरो नित्यं देवतातिथिपूजकः ॥३॥ कन्या भानुमती तस्य सूर्यव्रतपरायणा ॥ भक्तिभावेन सविता प्रत्यहं तद्गृहे स्वयम् ॥ ४ ॥ तया कृतं शुभं भक्ष्यं मध्याह्ने भुक्तवान्प्रभुः॥रविवारे कदाचित्सा नलिनी सागरं प्रति ॥५॥ स्नानार्थमागता कन्या तदा नारद आगतः॥ दृष्ट्वा मनोरमां बालामेकाकीं जलमध्यगाम्॥६॥ गृहीत्वा वसनं तस्या वचनं प्राह निर्भयः॥पाणिं गृहाण मे सुभ्रूस्त्वद्दृष्ट्या वशमागतः ॥ ७ ॥ इत्युक्तवंतं तु मुनिं कुमारी नम्रकन्धरा ॥ उवाच शृणु देवर्षे कन्याहं त्वं सुतप्रदः॥८॥भवान्देवाङ्गनाभिश्च प्रार्थितः स्वर्गमण्डले ॥ क्व च वै मेनका रंभा क्वाहं मनुजयोनिजा ॥ ॥९॥नवद्वारेषु देहेस्मिन्दुर्गन्धाः संस्थिताः सदा ॥ नैव देवाङ्गनाङ्गे वै तस्मात्तुभ्यं नमोनमः॥१०॥इति श्रुत्वा वचस्तस्या लज्जितो नारदस्तदा॥ महादेवमुपागम्य चोक्तवान्सर्वकारणम् ॥ ११ ॥ कुष्ठीभूतं मुनिं दृष्ट्वा शंकरो लोकशंकरः ॥ तुष्टाव भास्करं देवं तदा प्रादुरभूत्प्रभुः ॥ १२ ॥ नारदस्य शुभं देहं कृत्वा शिवमुवाच ह ॥ आज्ञां देहि महादेव तवाशां पूरयाम्यहम् ॥ १३ ॥ इत्युक्तं तं शिवः प्राह द्विजो भूत्वा भवान्भुवि ॥

गृहाण नृपतेः कन्यां रविणा तु तथा कृतम् ॥ १४ ॥ सविता भानुमत्या च सार्द्धं कृत्वा तपोन्वहम् ॥ सूर्यलोकं पुनः प्राप्तस्स पौषे च प्रकाश कृत॥तं भजाशु महेन्द्र त्वं देवकार्यं प्रसाधय॥१५॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं महेन्द्रश्च सुरैस्सह ॥ सवितारं पौषमासे तुष्टाव शुभ पूजनैः ॥ १६ ॥ तदा प्रसन्नो भगवान्देवानाह शुभं वचः ॥ अहं काश्यां भवाम्यद्य नाम्ना धन्वंतरिः स्वयम् ॥ १७ ॥ रोगैश्च पीडिताँल्लोकान्कलिना निर्मितैर्भुवि ॥ शमयिष्यामि तत्रोष्य देवकार्यं भवष्यति ॥ १८ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्सूर्यः काशीनगरमागतः ॥ कल्पदत्तस्य विप्रस्य पुत्रो भूत्वा महीतले ॥ १९ ॥ सुश्रुतं राजपुत्रं च विप्रवृद्धसमन्वितम् ॥ शिष्यं कृत्वा प्रसन्नात्मा कल्पवेदमचीकरत् ॥ २० ॥ रोगैश्च क्षयितं देहं काल्पमेतत्स्मृतं बुधैः ॥ तस्य ज्ञानं च तंत्रेऽस्मिकल्पवेदोद्यतः स्मृतः ॥ २१ ॥ धन्वंतरिस्स भगवान्प्रसिद्धोभूत्कलौ युगे ॥ यस्य दर्शनमात्रेण रोगा नश्यंति तत्क्षणात् ॥ २२ ॥ सुश्रुतः कल्पवेदं तं धन्वत्तारिविनिर्मितम् ॥ पठित्वा च शताध्यायं सौऽश्रुतं तंत्रमाकरोत् ॥२३॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ पुरा पंपापुरे रम्ये हेली नाम्ना द्विजोऽभवत् ॥ चतुष्षष्टिकलाभिज्ञो रविपूजनतत्परः ॥२४॥ त्यक्त्वा प्रतिग्रहं वृत्तिं कारुवृत्तिं गृहीतवान् ॥ कृत्वा वस्त्रकलं लौहं तथा चित्रकलं पुनः ॥२५॥ धातुमूर्तिकलं चैव सर्वकारुकलं तथा ॥ पञ्चसहस्रमुद्राभिराक्रीणन्कारुकोऽभवत् ॥२६॥ कलकको मासमात्रे काले तेनैव निर्मितः ॥ तद्धनेन रविं देवं यज्ञैर्मोघे हि सोऽर्चयत् ॥ विश्वकर्मा रविः साक्षान्माघमासे प्रकाशकः ॥२७॥ हेलिनो बहुलैर्यज्ञैस्सन्तुष्टः प्रत्यहं प्रभुः ॥ पंपासरोवरे रम्ये निर्मितः स्तंभ उत्तमः ॥२८॥ ज्योतीरूपो महारम्यस्तत्र प्राप्तो रविः स्वयम् ॥ मध्याह्ने हेलिना दत्तं भोजनं देवतप्रियम् ॥२९॥ भुक्त्वा स प्रत्यहं स्वामी मासिमासि दिवाकरः ॥ त्रैलोक्यं भावयांचक्रे सर्वदेवमयो हरिः ॥३०॥ सहस्रायुर्द्विजो भूत्वा त्यक्त्वा प्राणान्रविः स्वयम् ॥ भूत्वा मण्डलमध्यास्य माघमासमतोषयत् ॥ तं सूर्यं भज देवेन्द्र स ते कार्यं करिष्यति ॥ ३१ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं वासवो देवतैस्सह॥सूर्यमाराधयामास विश्वकर्माणमुत्तमम् ॥३२॥ तदा प्रसन्नो भगवांस्त्वष्टा तुष्टिकरोजनान्[1]॥ सुरानाह वचो रम्यं शृणुध्वं सुरसत्तमाः ॥३३॥ बिल्वग्रामे वंगदेशे संभवामि निरुक्तकृत् ॥ जयदेव इति ख्यातः कवीनां हि शिरोमणिः ॥ ३४ ॥ इत्युक्त्वा भगवान्सूर्यो वंगदेशमुपाययौ ॥ गेहे कंदुकिनो जातो ब्राह्मणस्य महीतले ॥ ३५ ॥ स पंचाब्दवपुर्भूत्वा पितृमातृपरायणः ॥ द्वादशाब्दं महासेवा तत्र तेन तयोः कृता ॥ ३६ ॥ मृतिमंतौ च पितरौ प्रेतकृत्येन तर्पितौ ॥ जयदेवेन तौ नाकं गयाश्राद्धे हि जग्मतुः ॥ ३७ ॥

१ जनानामित्यर्थः ।

जयदेवस्तदा विप्रो भूत्वा वैराग्यवान्भुवि ॥ तत्रस्थाने महारम्ये वने वासमकारयत् ॥ ३८ ॥ त्रिविंशाब्दे ततः प्राप्ते केनचिन्मधुरानना ॥ ब्राह्मणेन शुभा कन्या जगन्नाथाय चार्पिता ॥ ३९ ॥ अर्चावसाने भगवाननिरुद्धस्सनातनः ॥ दारुब्रह्ममयः साक्षादाह तं स्वेन वै वचः ॥ ४० ॥ शृणु त्वं भोः सत्यव्रत जयदेवो वपुर्मम ॥ पद्मावतीं सुतां तस्मै निवेदय ममाज्ञया ॥ ४१ ॥ इत्युक्तस्स द्विजस्तूर्णं दृष्ट्वा वैरागरूपिणम् ॥ तत्र स्थाप्य निजां कन्यां स्वगेहाय मुदा ययौ ॥ ४२ ॥ सा तु पद्मावती कन्या मत्वा तं सुंदरं पतिम् ॥ तत्सेवां सा मुदा युक्ता चकार बहुवार्षिकम् ॥ ४३ ॥ निरुक्तं वैदिकं चांगं कृतवान्स समाधिना ॥ वर्णागमो गवेंद्रादौ सिंहे वर्णविपर्ययः ॥ षोडशादौ विकारश्च वर्णनाशः पृषोदरे ॥ ४४ ॥ वर्णविकारनाशाभ्यां धातोरतिशयेन यः ॥ योगस्तदुच्यते प्राज्ञैर्मयूरभ्रमरादिषु ॥ ४५ ॥ एवं पंचविधान्येव निरुक्तानि स्मृतानि वै ॥ शूद्रैश्च नागवंशीयैर्भ्रंशितानि कलौ युगे ॥ ४६ ॥ जित्वा प्राकृतभाषायाः कर्तॄन्मूढान्कलिप्रियान् ॥ शुद्धं हि पाणिनिः शास्त्रं चकार सुरहेतवे ॥ ४७ ॥ एकादा तु कलिर्धूर्तो हृदिस्थश्चौरकर्मणाम् ॥ नृपदत्तं द्विजस्यैव लुंठयित्वा धनं बहु ॥ ४८ ॥ पद्मावतीं सतीं मत्वा त्यक्त्वा तद्वै गतो गृहम् ॥ हस्तौ पादौ द्विजस्यैव कलिश्चोरैः समाच्छिनत् ॥ ४९ ॥ तदा तु दुःखिता देवी गर्तमध्ये स्थितं पतिम् ॥ निष्कास्य बहुधालप्यापीड्य हस्तेन चाहरत् ॥ ५० ॥ एकस्मिन्दिवसे राजा मृगयार्थमुपागतः ॥ अहस्तपादं च मुनिं जयदेवं ददर्श ह ॥ स पृष्टस्तेन तत्रैव कृतं केन तवेदृशम् ॥ ५१ ॥ स होवाच महाराज हस्तपादविहीनकः ॥ कर्मणाहमिह प्राप्तो न केनापि कृतं खलु ॥ ५२ ॥ इति श्रुत्वा धर्मपालो नृपतिस्तं द्विजोत्तमम् ॥ सपत्नीकं च शिबिकामारोप्य स्वगृहं ययौ ॥ ५३ ॥ तस्य दीक्षां नृपः प्राप्य धर्मशालामकारयत् ॥ कदाचिद्वैष्णवा भूता ते चौराः कलिनिर्मिताः ॥ धर्मपालगृहं प्राप्य राजानामिदमब्रुवन् ॥ ५४ ॥ वयं हि शास्त्रनिपुणास्तव गेहमुपागताः॥ अस्माभिर्निर्मितं भोज्यं स्वयं विष्णुः शिलामयः ॥ संभुंक्ते प्रत्यहं प्रीत्या तत्पश्य नृपसत्तम ॥ ५५ ॥ इत्युक्त्वा कलिभक्तास्ते विष्णुरूपं चतुर्भुजम् ॥ नृपाय दर्शयामासुर्भुक्तवंतं स्वमायया ॥ ५६ ॥ विस्मितो धर्मपालश्च जयदेवमुवाच ह ॥ गुरो मद्भवने प्राप्ता वैष्णवा विष्णुतत्पराः॥ अदीदृशन्हरिं साक्षात्तस्मात्त्वं शीघ्रमाव्रज ॥५७॥ इति श्रुत्वा द्विजः प्राप्तो विस्मितोऽभूत्तथा नृपः ॥ तदा तु तं हि पाखंडा भूपमूचुर्विहस्य ते ॥ ॥ ५८ ॥ असौ विप्रश्च नृपते गौडदेशे निवासिनः ॥ सूदो भक्ष्यकरस्तस्मै कदाचिद्धनलोभतः ॥ ५९ ॥ गरलं मिश्रितं भक्ष्ये तेनं पाखंडरू

१ दत्तमिति शेषः ।

पिणा ॥ ज्ञात्वा राजा तु तं विप्रं शूलमध्ये ह्यरोपयत् ॥ ६० ॥ एतस्मिन्नंतरे राजन्वयं तत्र समागताः ॥ आगस्कृतं द्विजं मत्वा दत्त्वा ज्ञानान्य नेकशः ॥ शूलात्तं हि समुत्तार्य हस्तौ पादौ नृपोऽच्छिनत् ॥ ६१ ॥ अस्माकं शिष्यभूतो हि राजास्माभिः प्रबोधितः ॥ इत्युक्तमात्रे वचने दुःखिताभूच्च दारिता ॥ ६२ ॥ चौराँस्तान्सा हि पाताले चकार सुररक्षितान् ॥ जयदेवस्तथा भूतान्दृष्ट्वा चौरान्रुरोद ह ॥ ६३ ॥ क्रंदमाने द्विजे तस्मिन्हस्तांघ्री प्रकृतिं गतौ ॥ विस्मितं नृपतिं तत्र सर्वं हेतुमवर्णयत् ॥ ६४ ॥ श्रुत्वा राजा प्रसन्नात्मा जयदेवमुखोद्भवम् ॥ गीतगोविंद मेवाशु पठित्वा मोक्षमागमत् ॥ ६५ ॥ इति ते कथितं विप्र जयदेवो यथाभवत् ॥ कृष्णचैतन्यचरितं यथा जातं शृणुष्व तत् ॥ ६६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये धन्वंतरिसुश्रुतजयदेवसमुत्पत्तिवर्णनो नाम नवमो ऽध्यायः ॥ ९ ॥७॥ ॥ जीव उवाच ॥ ॥ विष्णुशर्मा पुरा कश्चिद्विप्रोभूद्वेदपारगः ॥ सर्वदेवमयं विष्णुं पूजयित्वा प्रसन्नधीः ॥१॥ अन्यैस्सुरैश्च संपूज्यो बभूव हरिपूजनात् ॥ भिक्षावृत्तिपरो नित्यं पत्नीमान्पुत्रवर्जितः ॥ २ ॥ कदाचित्तस्य गेहे वै व्रती कश्चित्समागतः ॥ द्विजपत्नीं तदै कांकीं[2] भक्तिनम्रां दरिद्रिणीम् ॥ दृष्ट्वोवाच महाभागः स स्पर्शाढ्यो[3] दयापरः ॥ ३ ॥ अनेन स्पर्शमणिना लोहधातुश्च कांचनम् ॥ भवेत्तस्मान्म हासाध्वि त्रिदिनांतं गृहाण तम् ॥ ४ ॥ स्नात्वा तावत्सरय्वां चायास्यामि तैंतिकं मुदा ॥ इत्युक्त्वा स ययौ विप्रो ब्राह्मणी बहु कांचनम् ॥ कृत्वा लक्ष्मीं समाप्यासीद्विष्णुशर्मा तदागमत् ॥ ५ ॥ बहुस्वर्णयुतां पत्नीं दृष्ट्वोवाच हरिप्रियः ॥ गच्छ नारि मदाघूर्णे यत्र वै रसिको जनः ॥ ॥ ६ ॥ अहं विष्णुपरो दीनश्चौरभीतः सदैव हि ॥ मधुमत्तां कथं त्वां वै गृहीतुं भुवि च क्षमः ॥७॥ इति श्रुत्वा वचो घोरं पतिभीता पतिव्रता ॥ सस्वर्णं स्पर्शकं तस्मै दत्त्वा सेवापराभवत् ॥ ८ ॥ द्विजोऽपि घर्घरामध्ये तद्द्रव्यं बलतोऽक्षिपत् ॥ त्रिदिनान्ते च स यतिस्तत्रागत्य मुदान्वितः ॥ उवाच ब्राह्मणीं दीनां स्वर्णं किं न कृतं त्वया ॥ ९ ॥ साह भो मत्पतिश्शुद्धो गृहीत्वा स्पर्शकं रुषा ॥ घर्घरे च निचिक्षेप ततोहं वह्निपाकिनी ॥ निर्लोहो वर्तते विप्रस्ततः प्रभृति हे गुरो ॥ १० ॥ इति श्रुत्वा तु वचनं स यतिर्विस्मयान्वितः ॥ स्थित्वा दिनान्ते तं विप्रमुवाच बहु भर्त्स यन् ॥ ११ ॥ दरिद्रो भिक्षुकश्चास्ति भवान्दैवेन मोहितः ॥ देहि मे स्पर्शकं शीघ्रं नो चेत्प्राणांस्त्यजाम्यहम् ॥ १२ ॥ इत्युक्तवंतं यतिनं विष्णु शर्मा तदाब्रवीत् ॥ गच्छ त्वं घर्घराकूले तत्र वै स्पर्शकस्तव ॥१३॥ इत्युक्त्वा यतिना सार्द्धं गृहीत्वा कंटकान्बहून् ॥ यतिने दर्शयामास स्पर्शका

१ आतित्वादेकवचनान्तहस्तपादयोर्द्वन्द्वः । २ आर्योयम् । ३ पारस इति भाषायाम् ।

निव कंटकान् ॥ १४ ॥ तदा तु स यती विप्रं नत्वा प्रोवाच नम्रधीः ॥ मया वै द्वादशाब्दांतं सम्यगाराधितः शिवः ॥ ततः प्राप्तं शुभं रत्नं तत्तु
त्वद्दर्शनेन वै ॥ १५ ॥ स्पर्शको बहुधा प्राप्तो मया लोभात्मना द्विज ॥ इत्याभाष्य शुभं ज्ञानं प्राप्तो मोक्षमवाप्तवान् ॥ १६ ॥ विष्णुशर्मा सह
साध्व्युषित्वा जगतीतले ॥ सूर्यमाराध्य विधिवद्विष्णोर्मोक्षमवाप्तवान्॥१७॥स द्विजो वैष्णवं तेजो धृत्वा वै मासि फाल्गुने॥त्रैलोक्यमतपत्स्वामी
देवकार्यपरायणः ॥ १८ ॥ सूत उवाच ॥ इत्युक्त्वा भगवाञ्जीवः पुनः प्राह शचीपतिम् ॥ फाल्गुने मासि तं सूर्यं समाराध्य सुखी भव ॥
॥ १९ ॥ इत्युक्तो गुरुणा देवो ध्यात्वा सर्वमयं हरिम् ॥ पूजनैर्बहुधाकारैर्देवदेवमपूजयत् ॥ २० ॥ तदा प्रसन्नो भगवान्समभूत्सूर्यमण्डलात् ॥
चतुर्भुजो हि रक्तांगो यथा यक्षस्तथैव सः ॥ पश्यतां सर्वदेवानां शक्रदेहमुपागमत् ॥ २१ ॥ तत्तेजसा तदा शक्रः स्वान्तर्लीय स्वकं वपुः ॥
अयोनिस्स द्विजो भूत्वा शची देवी तथैव सा ॥ २२ ॥ तदा तौ मिथुनीभूतौ वैष्णवाग्निप्रपीडितौ ॥ रेमाते वर्षपर्यन्तं गंगाकूले महावने ॥
॥ २३ ॥ अधाद्गर्भं तदा देवी शची तु द्विजरूपिणी ॥ भाद्रशुक्ले गुरौ वारे द्वादश्यां ब्राह्ममण्डले ॥ २४ ॥ प्रादुरासीत्स्वयं विष्णुर्भूत्वा सर्व
कलो हरिः ॥ चतुर्भुजश्च रक्ताङ्गो रविकुंभसमप्रभः ॥ २५ ॥ तदा रुद्राश्च वसवो विश्वेदेवा मरुद्गणाः ॥ साध्याश्च भास्कराः सिद्धास्तुष्टु
वुस्तं सनातनम् ॥ २६ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ कुलिशध्वजपद्मगदांकुशाभं चरणं तव नाथ महाभरणम् ॥ रमणं मुनिभिर्विधिशंभुयुतं
प्रणमाम वयं भवभीतिहरम् ॥ २७ ॥ दरचक्रगदाम्बुजमानधरः सुरशत्रुकठोरशरीरहरः ॥ सचराचरलोकभरश्चपलः खलनाशकरस्सुरकार्य
करः ॥ २८ ॥ नमस्ते शचीनंदनानन्दकारिन्महापापसन्तापदुर्लोपहारिन् ॥ सुरारीन्निहत्याशु लोकाधिधारिन्स्वभक्त्याघजाताङ्गकोटि
प्रहारिन् ॥ २९ ॥ त्वया हंसरूपेण सत्यं प्रपाल्यं त्वया यज्ञरूपेण वेदः प्रारक्ष्यः ॥ स वै यज्ञरूपो भवाँल्लोकधारी शचीनन्दनः शक्रशर्मप्र
सक्तः ॥ ३० ॥ अनर्पितचरोचिरात्करुणयावतीर्णः कलौ समर्पयितुमुन्नतोज्वलरसां स्वभक्तिश्रियम् ॥ हरेः पुनरसुन्दरद्युतिकदंबसन्दीपितः सदा
स्फुरतु नो हृदयकन्दरे शचीनंदनः ॥ ३१ ॥ विसर्जति नरान्भवान्करुणया प्रपाल्य क्षितौ निवेदयितुमुद्भवः परात्परं स्वकीयं पदम् ॥ कलौ
दितिजसंभवाधिव्यथाब्धिसुरमग्नगान्समुद्धर महाप्रभो कृष्णचैतन्य शचीसुत ॥ ३२ ॥ माधुर्य्यैर्मधुभिस्सुगंधवदनः स्वर्णाबुजानां वनं कारुण्या
मृतनिर्झरैरुपचितः सत्प्रेमहेमाचलः ॥ भक्ताम्भोधरधारिणी विजयिनी निष्कंपसत्तावली देवो नः कुलदैवतं विजयते चैतन्यकृष्णो हरिः ॥ ३३ ॥
देवारातिजनैरधर्मजनितैस्संपीडितेयं मही संकुच्याशु कलौ कलेवरमिदं बीजाय हा वर्तते ॥ त्वन्नाम्नैव सुरारयो विदलिताः पातालगाः पीडिता

म्लेच्छा धर्मपराः सुरेशनमनास्तस्मै नमो व्यापिने ॥ ३४ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्यभिष्टूय पुरुषं यज्ञेशं च शचीपतिम् ॥ बृहस्पतिमुपागम्य देवा वचनमब्रुवन् ॥ ३५ ॥ वयं रुद्रा महाभाग इमे च वसवोऽश्विनौ ॥ केन केनांशकेनैव जनिष्यामो महीतले ॥ तत्सर्वं कृपया देव वक्तुमर्हति नो भवान् ॥ ३६ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ अहं वः कथयिष्यामि शृणुध्वं सुरसत्तमाः ॥ पुरा पूर्वभवे चासीन्मृगव्याधो द्विजाधमः ॥ धनुर्बाणधरो नित्यं मार्गे विप्रविहिंसकः ॥३७॥ हत्वा द्विजान्महामूढस्तेषां यज्ञोपवीतकम् ॥ गृहीत्वा हेलया दुष्टो महाक्रोशस्तु तत्कृतः ॥ ३८ ॥ ब्राह्मणस्य च यद्द्रव्यं सुधोपममनुत्तमम् ॥ मधुरं क्षत्रियस्यैव वैश्यस्यान्नसमं स्मृतम् ॥ ३९ ॥ शूद्रस्य वस्तु रुधिरमिति ज्ञात्वा द्विजाधमः ॥ स जघान त्रिवर्णांश्च ब्राह्मणान्बहुलान्खलः ॥ ४० ॥ द्विजनाशात्सुरास्सर्वे भयर्भीतास्समंततः ॥ परमेष्ठिनमागम्य कथांचक्रुश्च कारणम्॥ ॥ ४१ ॥ श्रुत्वा च दुःखितो ब्रह्मा सप्तर्षीन्प्राह लोकगान् ॥ उद्देशं कुरु तत्रैव गत्वा तस्य द्विजोत्तम ॥ ४२ ॥ इति श्रुत्वा मरीचिस्तु वशिष्ठादिभिरन्वितः ॥ तत्र गत्वा स्थितास्सर्वे मृगव्याधस्य वै वने ॥ ४३ ॥ मृगव्याधस्तु तान्दृष्ट्वा धनुर्बाणधरो बली ॥ उवाच वचनं घोरं हनिष्येहं च वोद्य वै ॥ ४४ ॥ मरीचाद्या विहस्याहुः किमर्थं हंतुमुद्यतः ॥ कुलार्थं वात्मनोऽर्थं वा शीघ्रं वद महाबल ॥ ४५ ॥ इत्युक्तस्तान्द्विजः प्राह कुलार्थं चात्मनो हिते ॥ हन्मि युष्मान्धनैर्युक्तान्ब्राह्मणाँश्च विशेषतः ॥ ४६ ॥ श्रुत्वा तमाहुस्ते विप्रा गच्छ शीघ्रं धनुर्धर ॥ विप्रहत्याकृतं पापं भुञ्जीयात्को विचारय ॥४७॥ इति श्रुत्वा तु घोरात्मा तेषां दृष्ट्या सुनिर्मलः ॥ गत्वा वंशजनानाह भूरि पापं मयार्जितम् ॥४८॥ तत्पापकं भवद्भिश्च ग्रहणीयं धनं यथा ॥ ते तु श्रुत्वा द्विजं प्राहुर्न वयं पापभोगिनः ॥ ४९ ॥ साक्षीयं भूमिरचला साक्षी सूर्योऽयमुत्तमः ॥ इति श्रुत्वा मृगव्याधो मुनीनाह कृतांजलिः ॥ ५० ॥ यथा पापं क्षयं याति तथा मां[1]ज्ञातुमर्हथ ॥ इत्युक्तास्तेन ते प्राहुः शृणु त्वं मंत्रमुत्तमम् ॥ ५१ ॥ राम नाम हि तज्ज्ञेयं सर्वाघौघविनाशनम् ॥ यावत्त्वत्पार्श्वमायामस्तावत्त्वं जप चोत्तमम् ॥ ५२ ॥ इत्युक्त्वा ते गता विप्रास्तीर्थात्तीर्थान्तरं प्रति ॥ मरामरामरेत्येवं सहस्राब्दं जजाप ह ॥ ५३ ॥ जपप्रभावादभवद्वनमुत्पलसंकुलम् ॥ तत्स्थानमुत्पलारण्यं प्रसिद्धमभवद्भुवि ॥ ५४ ॥ ततः सप्तर्षयः प्राप्ता वल्मीकात्तं निराकृतम् ॥ दृष्ट्वा शुद्धं तदा विप्रमूचुस्ते विस्मयान्विताः ॥ ५५ ॥ वल्मीकान्निस्सृतो यस्मात्तस्माद्वाल्मीकिरुत्तमम् ॥ तव नाम भवेद्विप्र त्रिकालज्ञ महामते ॥ ५६ ॥ एवमुक्त्वा ययुर्लोकं स तु रामायणं मुनिः ॥ कल्पाष्टादशयुक्तं हि शतकोटिप्रविस्तरम् ॥५७॥ चकार

१ 'त्वामां द्विती'–इति भादेशो सवर्णदीर्घः ।

निर्मलं पद्येः सर्वाघौघविनाशनम् ॥ तत्पश्चात्स शिवो भूत्वा तत्र वासमकारयत् ॥ ५८ ॥ अद्यापि संस्थितः स्वामी मृगव्याधः सनातनः ॥
शृणुध्वं च सुराः सर्वे तच्चरित्रं हरप्रियम् ॥ ५९ ॥ वैवस्वतेऽन्तरे प्राप्ते चाद्ये सत्ययुगे शुभे ॥ ब्रह्मागत्योत्पलारण्यं तत्र यज्ञं चकार ह ॥ ६० ॥
तदा सरस्वती देवी नदी भूत्वा समागता ॥ तद्दर्शनात्स्वयं ब्रह्मा मुखतो ब्राह्मणं शुभम् ॥ ६१ ॥ बाहुभ्यां क्षत्रियं चैव चोरुभ्यां वैश्यमुत्तमम् ॥
पद्भ्यां शूद्रं शुभाचारं जनयामास वीर्यवान् ॥ ६२ ॥ द्विजराजस्तथा सोमश्चंद्रमा नामतो द्विजः ॥ लोके सर्वातपः सूर्यः कश्यं वीर्यं हि पाति
यः ॥ ६३ ॥ कश्यपो हि द्वितीयोऽसौ मरीचिस्तु ततोऽभवत् ॥ रत्नानामाकरो यो वै स हि रत्नाकरः स्मृतः ॥ ६४॥ लोकान्धरति यो द्रव्यैः स
तु धर्मो हि नामतः ॥ गंभीरश्चास्ति सदृशः कोशो यस्य सरित्पतिः ॥ ६५ ॥ लोकान्दक्षति यः कृत्यैः स तु दक्षः प्रजापतिः ॥ ब्रह्मणोंगाच्च
ते जातास्तस्माद्वै ब्राह्मणाः स्मृताः ॥ ६६ ॥ वर्णधर्मेण ते सर्वे वर्णात्मानश्च वै क्रमात् ॥ दक्षस्य मनसो जाताः कन्याः पंचशतं ततः ॥ विष्णु
मायाप्रभावेन कलाभूताः स्थिता भुवि ॥६७॥ तदा तु भगवान्ब्रह्मा सोमायाश्विनिमण्डलम् ॥ सप्तविंशद्गणं श्रेष्ठं ददौ लोकविवृद्धये ॥६८॥ कश्य
पायादितिगणं क्षत्ररूपं त्रयोदशम् ॥ धर्माय कीर्तिप्रभृतीर्ददौ स च महामुनिः ॥ ६९ ॥ नानाविधानि सृष्टानि चासन्वैवस्वतेऽन्तरे ॥
तेषां पतिस्त्वयं दक्षोऽभूद्विधेराज्ञया भुवि ॥ ७० ॥ तत्र वासं स्वयं दक्षः कृतवान्यज्ञतत्परः ॥ सर्वे देवगणा दक्षं नमस्कृत्य चरंति हि ॥७१॥ भूत
नाथो महादेवो न ननाम कदाचन ॥ तदा क्रुद्धः स्वयं दक्षः शिवभागं न दत्तवान् ॥ ७२ ॥ मृगव्याधः शिवः क्रुद्धो वीरभद्रो बभूव ह ॥ त्रिशि
राश्च त्रिनेत्रश्च त्रिपदस्तत्र चागतः ॥ ७३ ॥ तेनैव पीडिता देवा मुनयः पितरोऽभवन् ॥ तदा वै यज्ञपुरुषो भयभीतः समंततः ॥ ७४ ॥
मृगभूतो ययौ तूर्णं दृष्ट्वा व्याधः शिवोभवत् ॥ रुद्रव्याधेन स मृगो विभिन्नाङ्गो बभूव ह ॥ ७५ ॥ तदा तु भगवान्ब्रह्मा तुष्टाव मधुरस्वरैः ॥ संतु
ष्टश्च मृगव्याधो यज्ञं पूर्णमकारयत् ॥ ७६ ॥ तुलाराशिस्थिते भानौ तं रुद्रं चन्द्रमण्डले ॥ स्थापयित्वा स्वयं ब्रह्मा सप्तविंशद्दिनात्मके ॥ प्रययौ
सप्तलोकं वै स रुद्रश्चंद्ररूपवान् ॥ ७७ ॥ इति श्रुत्वा वीरभद्रो रुद्रः संहृष्टमानसः ॥ स्वांशं देहात्समुत्पाद्य द्विजगेहमचोदयत् ॥ ७८ ॥ विप्रभैरव
दत्तस्य गेहं गत्वा स वै शिवः ॥ तत्पुत्रोऽभूत्कलौ घोरे शंकरो नाम विश्रुतः ॥७९॥ स बालश्च गुणी वेत्ता ब्रह्मचारी बभूव ह ॥ कृत्वा शंकरभाष्यं
च शैवमार्गमदर्शयत् ॥ ८० ॥ त्रिपुण्ड्रश्चाक्षमाला च मंत्रः पंचाक्षरः शुभः ॥ शैवानां मंगलकरः शंकराचार्यनिर्मितः ॥ ८१ ॥ इति श्रीभविष्ये
महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये कृष्णचैतन्यशंकराचार्यसमुत्पत्तिवर्णनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥

॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ पुरा तु नैमिषारण्ये विप्रश्चाजगरोऽभवत् ॥ वेदान्तशास्त्रनिपुणो ज्ञानवाञ्छंभुपूजकः ॥ १ ॥ द्वादशाब्दान्तरे
रुद्रस्तुष्टोऽभूत्पार्थिवार्चनात् ॥ तदागत्य ददौ ज्ञानं जीवन्मोक्षत्वमागतः ॥ २ ॥ संकर्षणं समाराध्य तज्ज्ञानेन द्विजोत्तमः ॥ तुष्टाव पुष्क
लाभिश्च स्तुतिभिः परमेश्वरम् ॥ ३ ॥ ॥ अजगर उवाच ॥ ॥ सदैव्यं प्रधानं परं ज्योतिरूपं निराकारमव्यक्तमानन्दनित्यम् ॥ त्रिधा
तत्तु जातं त्रिलिङ्गैक्यभिन्नं पुमान्सत्त्वरूपो रजोरूपनारी ॥ तयोर्यत्तु शेषं तमोरूपमेव ततश्शेषनाम्ने नमस्तेनमस्ते ॥ ४ ॥ रजश्चादिभूतो गुण
स्सैव माया तथा मध्यभूतो नरस्सत्त्वरूपम् ॥ तथैवान्तभूतो नपुंस्कं तमोवत्सदैवाद्य नागेश तुभ्यं नमस्ते ॥ ५ ॥ नराधाररूपो भवान्काल
कर्ता नराकर्षणस्त्वं हि संकर्षणश्च ॥ रमन्ते मुनीशास्त्वयि ब्रह्मधाम्नि नमस्तेनमस्ते पुनस्ते नमोऽस्तु ॥ नराङ्गेषु चाधारभूता शिवा या स्मृता
योगनिद्रा हि शक्तिस्त्वदीया ॥ ६ ॥ ॥ जीव उवाच ॥ ॥ एवं हि संस्तुतो देवो द्विजं चाजगरं प्रभुः ॥ सायुज्यं कृतवान्स्वांगे रुद्रः सर्पो हि
सोऽभवत् ॥ ७ ॥ फणासहस्रसहितो गौरांगो गौरविग्रहः ॥ क्षीराब्धौ मंदिरं यस्य बभूव च गुणाकरम् ॥ ८ ॥ तं सर्पास्यं महारुद्रं प्रत्याग
त्यात्मभूः स्वयम् ॥ कर्कराशिस्थिते सूर्ये चन्द्रे भगणमण्डले ॥ ९ ॥ तं रुद्रं स्थापयामास चंद्रमाः स तु चाभवत् ॥ इति श्रुत्वा शेषनागो रुद्रः
श्रीगुरुभाषितम् ॥ १० ॥ वचनं स प्रसन्नात्मा तेज उत्पाद्य वै मुखात् ॥ विंध्याद्रौ जनयामास देवदत्तद्विजालये ॥ ११ ॥ गिरिशर्मा स वै विप्रो
विजित्य विदुषां गणान् ॥ काशीपुरीं समायातः शिष्योभूच्छंकरस्य वै ॥ १२ ॥ इति ते कथितं विप्र यथा रुद्रो बभूव ह ॥ पुनः शृणु कथां
विप्र यथा जीवेन भाषिताम् ॥ १३ ॥ ॥ जीव उवाच ॥ ॥ प्रयागे च पुरा ह्यासीद्ब्राह्मणो हरिसेवकः ॥ दारिद्यार्त्तो मन्दभाग्यो नैर्ऋतो नाम
विश्रुतः ॥ १४ ॥ महाकष्टेन तस्यैव भिक्षा प्राप्ता दिनान्तके ॥ नैर्ऋतः पुत्रपत्नीको दारिद्यार्तो दिनेदिने ॥ १५ ॥ एकदा नारदो योगी संप्राप्तो
वैष्णवप्रियः ॥ पूजितस्तेन विप्रेण विष्णुलोकमुपाययौ ॥ १६ ॥ दृष्ट्वा नारायणं देवं नमस्कृत्य पुनःपुनः ॥ वचनं प्राह नम्रात्मा सदैव भगव
त्प्रियः ॥ १७ ॥ भगवन्ये सुराः सर्वे सदा त्वत्पूजने रताः ॥ तेषां भक्ताश्च ये भूमौ धनधान्यसमन्विताः ॥ १८ ॥ त्वद्भक्ताश्च मया दृष्टा दारि
द्र्यार्ताः सदा भुवि ॥ किमर्थं ब्रूहि मे स्वामिञ्जनार्दन नमोस्तु ते ॥ १९ ॥ इत्युक्तो नारदेनैव भगवान्भक्तवत्सलः ॥ तमाह वचनं रम्यं तच्छृणु
त्वं सुरोत्तम ॥ २० ॥ मद्भक्तो भगवान्ब्रह्मा दृष्ट्वा नारायणप्रियान् ॥ जनांश्च स्ववशीकृत्य लोककार्यं करोति हि ॥ २१ ॥ धर्मोऽधर्मस्तेन [1]कृतो

१ सन्तीति शेषः ।

धर्मो वेदमयः स्मृतः ॥ सप्त लोकाश्च धर्मस्य निर्मितास्तेन धीमता ॥ २२ ॥ भूर्भुवः स्वो महश्चैव जनश्चैव तपस्तथा ॥ सत्यं तथैव क्रमतो नृणां द्विगुणदं सुखम् ॥ २३ ॥ अधर्मो वेदरहितो भुवि शब्दान्यकर्तृकः ॥ ये शब्दाश्च महावाण्या दूषितास्ते हि लोकगाः ॥ २४ ॥ वेदेतर पापमया दैत्यवृद्धिकराः सदा ॥ अधर्मः स तु विज्ञेयः सप्त लोकाश्च तस्य वै ॥ २५ ॥ भूमिगर्तेषु विधिना निर्मिताः सुखदायकाः ॥ अतलं वितलं चैव सुतलं च तलातलम् ॥ महातलं रसा चैव पातालं चान्यधर्मजम् ॥ २६ ॥ अन्यधर्मो ह्यधर्मश्च देवास्त्वन्ये हि तेऽसुराः ॥ धर्मपक्षाः सुरा ज्ञेया असुराश्चान्यधर्मजाः ॥ २७ ॥ तयोर्विहीनो यो धर्मो देवैर्दैत्यैश्च दूषितः ॥ विधर्मः स तु विज्ञेयस्तत्र लोका व्यथाकुलाः ॥ ॥ २८ ॥ तामिस्रमन्धतामिस्रं कुम्भीपाकश्च रौरवम् ॥ महारौरवमेवापि तथामूर्तिरयस्तथा ॥ २९ ॥ इक्षुयंत्रं शाल्मलं च ह्यसिपत्रवनं तथा ॥ ज्ञेयमित्येव रचितं विधिना चैकविंशतिः ॥ ३० ॥ ब्रह्माण्डोऽयं लोकमयः परं तस्माच्च मत्पदम् ॥ मद्भक्ता भूतले ये वै ते गच्छंति परं पदम् ॥ ३१ ॥ देवभक्ताश्च ये लोकाः सप्त लोकान्व्रजंति ते ॥ ये तु वै तामसा लोका दैत्यपूजनतत्पराः ॥ ते गच्छंति महीलोकानतलादिमयाँस्तथा ॥ ३२ ॥ पातालाद्योजनं लक्षमधोलोकः प्रकीर्तितः ॥ विधर्मतत्परा लोकास्ते गच्छंति ह्यधोगतिम् ॥ अतो वै विधिना भ्रष्टा मद्भक्ताश्च दरिद्रगाः ॥ ३३ ॥ ये मद्भक्ताः सुरान्पूर्वं पूजयित्वा भजंति माम् ॥ लक्ष्मीवंतश्च ते ज्ञेया भुक्तिमुक्तिपरायणाः ॥ ॥ ३४ ॥ प्रयागे नैर्ऋतो विप्रस्त्यक्त्वा देवान्मम प्रियान् ॥ भजत्यनन्यभावेन तस्मात्स हि दरिद्रवान् ॥ ३५ ॥ देवैर्दत्तं हि यद्द्रव्यं भोक्तव्यं सर्वदा जनैः ॥ मया दत्तं हि यद्वस्तु ब्रह्माण्डे नास्ति नारद ॥ अतो मदाज्ञया विप्र देहि तस्मै वरं शुभम् ॥ ३६ ॥ इत्युक्तो नारदो योगी हरिणा विश्वकारिणा ॥ द्विजपत्नी स्थिता गेहे तत्र प्राप्य वचोऽब्रवीत् ॥ ३७ ॥ वरं वरय हे साध्वि त्वया यद्वांछितं हृदि ॥ साह देहि वरं स्वामिन्भूपराज्ञी भवाम्यहम् ॥ ३८ ॥ इत्युक्त्वा वचनं तत्र दिव्यरूपा बभूव सा ॥ आगतस्तत्र नृपतिर्गृहीत्वा गेहमाययौ ॥ ३९ ॥ सायंकाले तु संप्राप्ते द्विजस्तत्र समागतः ॥ नारदस्तं वचः प्राह शृणु विप्र हरिप्रिय ॥ ४० ॥ वरदानाच्च ते पत्नी भूपराज्ञी हि वर्तते ॥ त्वया किं वांछितं वस्तु मत्तः प्राप्य सुखी भव ॥ ४१ ॥ इति श्रुत्वा दैववशो वचः प्राह रुषान्वितः ॥ क्रोष्ट्री भवेच्च मत्पत्नी देहि विप्र वरं मम ॥४२॥ इत्युक्तवचनात्क्रोष्ट्री सा बभूव द्विजप्रिया ॥ एतस्मिन्नंतरे प्राप्तस्तत्पुत्रो गुरुपूजकः ॥ ४३ ॥ श्रुत्वा तत्कारणं सर्वं नारदं स वचोऽब्रवीत् ॥ मम माता यथा स्वामिंस्तथा शीघ्रं वराङ्गवेत् ॥ ४४ ॥ एतत्रिभिर्वरैः प्राप्तं दैवमायाविमोहितैः ॥ तदा तु नारदो दुःखी नैर्ऋतं प्राह वै वचः ॥ ४५ ॥ ब्रह्माण्डोऽयं देवमयो

भवस्तस्य महेश्वरः ॥ अतो भवं भजाशु त्वं स ते कार्यं करिष्यति ॥ ४६ ॥ इत्युक्तवचनो विप्रो भवं तं पार्थिवार्चनैः ॥ तुष्टाव परया भक्त्या
वर्षमात्रं हि नैर्ऋतः ॥ ४७ ॥ तदा प्रसन्नो भगवान्महेशो भक्तवत्सलः ॥ कुबेरसदृशं दिव्यं ददौ तस्मै महद्धनम् ॥ ४८ ॥ तद्धनेन स वै विप्रोधर्म
कार्यं चकार ह ॥ प्रसिद्धोऽभून्महीपृष्ठे नाम्ना पुण्यजनो धनैः ॥ ४९ ॥ शिवभक्तिप्रभावेण प्राप्य द्रव्यमकंटकम् ॥ सहस्राब्दवपुर्भूत्वा त्यक्त्वा प्राणा
न्दिवं ययौ ॥ ५० ॥ वृषराशिस्थिते सूर्ये राजा चन्द्रस्य सोमवत् ॥ नैर्ऋतो नाम विख्यातो रुद्रः सर्वजनप्रियः ॥ ५१ ॥ इति श्रुत्वा नैर्ऋतस्तु
भृगुवर्य गुरूदितम् ॥ स्वांशाद्भूतलमागम्य गिरिनालगिरौ वने ॥ ५२ ॥ योगिनः सिद्धसांख्यस्य पुत्रोऽभूद्वनवासिनः ॥ वनशर्मेति विख्यातो
वेदशास्त्रपरायणः ॥ ५३ ॥ द्वादशाब्दवपुर्भूत्वा जित्वा विद्वज्जनान्बहून् ॥ काशीमागम्य तत्त्वार्थी शंकराचार्यमुत्तमम् ॥ प्रणम्य तस्य शिष्योऽभू
द्वनशर्मा विशारदः ॥ ५४ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ वसुशर्मा द्विजः कश्चिन्माहिष्मत्यां पुराभवत् ॥ शिवव्रतपरो नित्यं पुत्रार्थी पार्थिवा
र्चकः ॥५५॥ चतुर्विंशतिवर्षाणि पूजतस्तस्य धीमतः ॥ व्यतीतानि सुरास्तत्र न प्रसन्नोऽभवच्छिवः ॥५६॥ तदा तु दुःखितो विप्रो वह्निं प्रज्वाल्य
भैरवम् ॥ जुहाव स्वांगमांसानि मुखतश्चरणान्तकम् ॥ ५७ ॥ न प्रसन्नोभवद्रुद्रस्तदा विप्रः शुचान्वितः ॥ गृहीत्वा चोत्तमं मेषं संस्कारं कृतवा
ञ्छुचिः ॥ तेन मेषेण सहितो ज्वलदग्नौ समाययौ ॥ ५८ ॥ प्रसन्नो भगवान्रुद्रस्तत्रागत्य गणैर्युतः ॥ स्वरूपं दर्शयामास शुद्धस्फटिकसुन्द
रम् ॥ वरं ब्रूहि वचः प्राह वसुशर्माणमुत्तमम् ॥ ५९ ॥ तच्छ्रुत्वा स प्रसन्नात्मा नत्वा पार्वतिवल्लभम् ॥ प्रश्रयावनतो भूत्वा वचनं प्राह शंकरम् ॥
॥ ६० ॥ देहि मे तनयं स्वामिञ्छरणागतवत्सल ॥ इत्युक्तश्शंकरस्तेन विहस्योवाच तं द्विजम् ॥ ६१ ॥ पुत्रदाता स्वयं ब्रह्मा भाग्यकर्ता परा
त्परः ॥ तुभ्यं च शतजन्मान्तं तेन पुत्रो न निर्मितः ॥ तस्मादहं सुतं स्वांशात्तव विप्र ददामि भोः ॥ ६२ ॥ इत्युक्त्वा स्वमुखात्तेजो निराकृत्य
महेश्वरः ॥ तत्पत्न्यां जनयामास सकाशाद्वसुवर्मणः ॥ ६३ ॥ दशमासान्तरे जातः सुपुत्रो मधुराननः ॥ अजस्येव पदश्चैको द्वितीयो नरवत्ततः ॥
अजैकपाद इति स प्रसिद्धोऽभून्महीतले ॥ ६४ ॥ चतुश्शताब्दवपुषि प्राप्ते तस्मिन्सुते प्रिये ॥ संप्राप्तो भगवान्मृत्युस्तदा रोगगणैर्युतः ॥ ६५ ॥
तस्य तैरभवद्युद्धमजैकचरणस्य वै ॥ ६६ ॥ वर्षमात्रेण तान्सर्वाञ्जित्वा मल्लरणोत्कटः ॥ मृत्युंजयः स वै नाम्ना प्रसिद्धोऽभून्महीतले ॥ ६७ ॥
दुःखितो भगवान्मृत्युस्तेन विप्रेण निर्जितः ॥ परमेष्ठिनमागम्य कथयामास कारणम् ॥ ६८ ॥ तदा तु भगवान्ब्रह्मा सर्वदेवगणैर्युतः ॥ कुम्भगे
द्युमणौ देवे चन्द्रमण्डलगं नृपम् ॥ तं द्विजं च चकाराशु रुद्ररूपं भयापहम् ॥ ६९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा महादेवः स विप्रश्च

तदाजपाद् ॥ पुरीं माहिष्मतीं प्राप्तः कलिशुद्धिकरः प्रभुः ॥ पुरीशर्मेति विख्यातो यतिदत्तस्य वै सुतः ॥ ७० ॥ षोडशाब्दवपुर्भूत्वा जित्वा वेद
परायणान् ॥ शंकराचार्यमागम्य तस्य शिष्यो बभूव ह ॥ इति ते कथितं विप्र यथा मृत्युंजयोभवत् ॥७१॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्ग
पर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये आनंदगिरिवनशर्मपुरीशर्मवर्णनंनामैकादशोऽध्यायः ॥११॥ ॥७॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥
पुनः शृणु कथां रम्यां प्रयागे जीवभाषिताम् ॥ हिर्बुर्नाम पुरा चासीद्दानवो लोककंटकः ॥१॥ निकुंभान्वयसंभूतः शक्रतुल्यपराक्रमः ॥ सहस्राब्दं तपः
कृत्वा तापयामास वै सुरान् ॥ २ ॥ तदा लोकपतिर्ब्रह्मा लोकरक्षार्थमुद्यतः ॥ वरं ब्रूहीति वचनमुवाच दनुजेश्वरम् ॥ ३ ॥ नमस्कृत्य विधातारं
वचनं प्राह नम्रधीः ॥ यदि देयो वरः स्वामिंस्त्वया विश्वकृता विभो ॥४॥ मरणं न च मे भूयात्त्वत्कृतैश्च चराचरैः ॥ इत्युक्तस्स तथेत्युक्त्वा ब्रह्म
लोकमुपाययौ ॥ ५ ॥ दानवस्स तु रौद्रात्मा जित्वा स्वर्गनिवासिनः ॥ आहूय दानवान्दैत्यान्विवरेभ्यः प्रसन्नधीः ॥ ६ ॥ स्वर्गे निवासयामास
ते देवा भूतलीकृताः ॥ लक्षाब्दं च सुरास्सर्वे बुभुजुः परमापदः ॥ ७ ॥ एकदा नारदो धीमान्दृष्ट्वा देवांस्तथागतान् ॥ वचनं प्राह योगात्मा
भजध्वं लोकशंकरम् ॥ ८ ॥ स देवश्च महादेवो ब्रह्माण्डेशो विपत्तिहा ॥ इति श्रुत्वा तु वचनं ते देवा विस्मयान्विताः ॥ ९ ॥ पार्थिवैः पूजया
मासुर्देवदेवमुमापतिम् ॥ गतेकादशवर्षाश्च तेषां पूजनकारिणाम् ॥ १० ॥ तदा प्रसन्नो भगवान्महेशो लोकशंकरः ॥ ज्योतिर्लिंगमयो भूत्वा
लोकाँल्लीन्समदाहयत् ॥ ११ ॥ ये तु वै देवभक्ताश्च शेषाश्चासन्महाभये ॥ अन्ये तु दानवैस्सार्द्धं भस्मीभूता बभूविरे ॥ १२ ॥ एतस्मिन्नन्तरे
ब्रह्मा विष्णुना सह हर्षितः ॥ तुष्टाव स महारुद्रं स्तोत्रैस्सामसमुद्भवैः ॥ १३ ॥ मिथुनस्थे दिवानाथे शशिमण्डलभूपतिम् ॥ हिर्बुघ्नं च महारुद्रं
चकार सुरहेतवे ॥ १४ ॥ इति श्रुत्वा स हिर्बुघ्नो देवकार्यार्थमुद्यतः ॥ हिमालये गिरौ रम्ये पुत्रोऽभूत्साद्यकर्मणः ॥ १५ ॥ पतिरूपः कलाभिज्ञो
भारतीश इति श्रुतः ॥ स जित्वा विदुषां वृंदान्काशीनगरमागतः ॥ शंकराचार्यमागम्य शिष्योऽभूत्तेन निर्जितः ॥ १६ ॥ ॥ बृहस्पति
रुवाच ॥ ॥ मयपुत्रः स्मृतो मायी तपोघोरं चकार ह ॥ १७ ॥ पदैकेन स्थितः सूर्य्ये सहस्राब्दं प्रयत्नतः ॥ स लोकाँस्तापयामास तपसा
लोकवासिनः ॥ १८ ॥ तदा प्रसन्नो भगवान्परमेष्ठी पितामहः ॥ त्रयो ग्रामास्तत्प्रियार्थे क्रमाद्वै तेन निर्मिताः ॥ १९ ॥ सौवर्णं स्वर्गसदृशं पुरं
षोडशयोजनम् ॥ तदधो योजनान्ते च राजतं च भुवर्मयम् ॥२०॥ तदधो योजनान्ते च भूर्लोकमिव चायसम् ॥ एवं पुरनिवासिन्यो दैत्यानां
बोधितो मुदा ॥ २१ ॥ शतकोटिमिता दैत्या धर्मात्मानो निवासिनः ॥ गृहीत्वा यज्ञभागं च देवतुल्या बभूविरे ॥ २२ ॥ तदा निर्बलिनो देवाः

क्षुधया पीडिताः प्रभुम् ॥ भगवन्तं महाविष्णुं तुष्टुवुः परया गिरा ॥ २३ ॥ चतुर्युगसमूहानां वर्षाणां भगवन्प्रभो ॥ अधिकारविहीनाश्च वर्तते स्वर्गमण्डले ॥ २४ ॥ तामसांतरमेवापि षोडशैव चतुर्युगम् ॥ व्यतीतानि महाविष्णो मायिनां दुःखं भुंजताम् ॥ २५ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तेषां भगवान्मधुसूदनः ॥ दृष्ट्वा संस्कृतवार्तायां दैत्यान्धर्मपरायणान् ॥२६॥ बौद्धरूपस्स्वयं जातः कलौ प्राप्ते भयानके ॥ अजिनस्य द्विजस्यैव सुतो भूत्वा जनार्दनः ॥ २७ ॥ वेदधर्मपरान्विप्रान्मोहयामास वीर्यवान् ॥ निर्वेदाः कर्मरहितास्त्रिवर्णास्तामसान्तरे ॥ २८ ॥ षोडशे च कलौ प्राप्ते बभूवुर्यज्ञवर्जिताः ॥ तदा दैत्या रुषाविष्टास्सर्वे त्रिपुरवासिनः ॥ २९ ॥ मनुजान्पीडयामासुर्निर्यज्ञान्वेदवर्जितान् ॥ क्षयं जग्मुर्नरास्सर्वे कल्पांते दैत्यभक्षिताः ॥ ३० ॥ पुनस्सत्ययुगे प्राप्ते कैलासे गुह्यकालये ॥ देवैश्चाराधितः शंभुस्सर्वलोकशिवंकरः ॥ ३१ ॥ ज्योतिर्लिंगं वपुः कृत्वा तत्र तस्थौ भयंकरः ॥ एतस्मिन्नन्तरे देवाः प्रसन्नास्तामसान्तरे ॥ ३२ ॥ भूमेस्सारं गृहीत्वा ते रथं कृत्वा विधानतः ॥ चंद्रभास्करयोस्साराच्चक्रे कृत्वा तथैव च ॥३३॥ सुमेरोश्च तथा सारात्केतुं कृत्वा रथस्य वै ॥ ददौ शिवाय महते यानं स्यन्दनरूपि तत् ॥ ३४ ॥ तदा ब्रह्मा स्वयं प्राप्य बभूव रथसारथिः ॥ वेदाश्च वाजिनश्चासन्देवदेवस्य वै रथे ॥ ३५ ॥ लोकालोकगिरेः सारो धनुश्चासीन्महात्मनः ॥ घोरं चाजगवं नाम प्रसिद्ध मभवद्धनुः ॥ ३६ ॥ सज्यं चकार भगवांस्तद्धनुः कठिनं महत् ॥ भग्नीभूतमभूच्चापं देवदेवस्य वै रुषा ॥ ३७ ॥ विस्मितो भगवान्विष्णुस्सारं स्वर्गस्य वै तदा ॥ गृहीत्वाशु धनुर्दिव्यं पिनाकं स चकार ह ॥ ३८ ॥ सज्यं जातं च रुद्रेण पुष्टिभूतं महद्धनुः ॥ तदा ब्रह्मर्षयस्तुष्टास्तुष्टुवु र्मनसा हरम् ॥ ३९ ॥ पिनाकीति च तन्नाम्ना प्रसिद्धोभून्महेश्वरः ॥ गुणश्चापस्य वै शेषः शक्रो बाणस्तदाभवत् ॥ ४० ॥ शरपक्षौ वह्निवायू शल्यं विष्णुः सनातनः ॥ तेन बाणेन दैत्यानां कोटिसंख्या मृता च खे ॥ ४१ ॥ त्रिपुरं दाहयामास मायिना पालितं शिवः ॥ भस्मीभूते पुरे घोरे तदा लोकपतिर्विधिः ॥ ४२ ॥ पिनाकिनं महारुद्रं मीनराशिस्थिते रवौ ॥ शशिनो मण्डलस्यैव राजानं स चकार तम् ॥ स्वाधिकारांस्तदा देवा अवापुस्तामसान्तरे ॥ ४३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा पिनाकी च स्वमुखात्स्वांशमुत्तमम् ॥ ४४ ॥ समुत्पाद्य हरद्वारे हिमसानौ चकार ह ॥ मच्छन्दो नाम तत्रैव योगी शंभुपरायणः ॥ ४५ ॥ गोरखस्य गुरुर्यो वै तन्मुखे तेज आविशत् ॥ रंभा नाम्नैव तत्रैव स्वर्वेश्या कामरूपिणी ॥ ४६ ॥ मच्छन्दं च वशीकृत्य बुभुजे स्मरविह्वला ॥ तयोस्सकाशाद्वै जातस्स पुत्रो रुचिराननः ॥ ४७ ॥ नाथशर्मेति विख्यातो विद्वाञ्छ्रेष्ठतरोऽभवत् ॥ स जित्वा पंडितान्भूमौ पुरीं काशीं समागतः ॥ शंकराचार्यविजितस्तस्य शिष्यो

बभूव ह ॥ ४८ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ चाक्षुषांतरसंप्राप्ते द्वादशे द्वापरे युगे ॥ ४९ ॥ क्षत्रियैस्तालजंघीयैर्ब्राह्मणा भृगुवंशजाः ॥ विना
शिताःकुरुक्षेत्रे गृहीत्वा तद्धनं बहु ॥ ५० ॥ बभुजुर्बलवंतस्ते दैत्यपक्षा महाधमाः ॥ कस्यचित्तु मुनेः पत्नी गुर्विणी च भयान्विता ॥ ५१ ॥
हिमतुंगे समागम्य तद्गर्भं मुनिसंभवम् ॥ शतवर्षं ददौ देवी तपसा ज्ञानरूपिणी ॥ ५२ ॥ मातुरूरू सुतो भित्त्वा ततो जातोमहीतले ॥
तेजसा तस्य पुत्रस्य भस्मीभूतमभूज्जगत् ॥ ५३ ॥ तदा तु सकला देवाः पुरस्कृत्य प्रजापतिम् ॥ वज्रस्थितश्च वैतालास्समाजग्मु
र्भयातुराः ॥ ५४ ॥ पितृभिर्दैवतैर्बालस्समाज्ञातो हिमाचले ॥ लोकनाशकरं तेजो जलमध्ये स चाक्षिपत् ॥ ५५ ॥ जलदेवी च वडवा भूत्वा
तत्तेज उत्तमम् ॥ पीत्वा ववाम तत्रैव पीडिता रौद्रतेजसा ॥ ५६ ॥ तदागत्य स्वयं ब्रह्मा त्रिकुटो यत्र वै गिरिः ॥ तदधः सागरे घोरे स्थापयामास
लोकपः ॥ ५७ ॥ मेषगे द्युमणौ प्राप्ते शशिमण्डलगं प्रभुम् ॥ तं रुद्रं स चकाराशु परमेष्ठी पितामहः ॥ ५८ ॥ ऊरुजातात्स्मृतो वोर्वो दहनो
लोकदाहतः ॥ वडवामुखतो जातो वाडवो नाम स प्रभुः ॥ ५९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा तु दहनो गुरुवाक्यं मनोहरम् ॥ स्वमुखा
त्तेज उत्पाद्य कुरुक्षेत्रं चकार ह ॥ ६० ॥ सारस्वतस्य विप्रस्य गृहे जातस्स वै शिवः ॥ क्षेत्रशर्मेति विख्यातो विद्वच्छ्रेष्ठो बभूव ह ॥ ६१ ॥ शंक
राचार्यमागम्य शिष्यो भूत्वा पराजितः ॥ ब्रह्मचर्यव्रती काश्यां तस्थौ शंभुपरायणः ॥ ६२ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ एकार्णवे पुरा जाते नष्टे स्थावर
जंगमे ॥ शताब्दे ब्रह्मणः प्राप्तेऽव्यक्तजन्मनि लोकगे ॥ ६३ ॥ अव्यक्तं प्रकृतिर्माया पीत्वा सर्वजलं मुदा ॥ महाकाली स्वयं मूर्तिरंधकारस्वरू
पिणी ॥ ६४ ॥ एका बभूव तत्रैव प्राकृते कल्पदारुणे ॥ चतुर्युगानां कोटीनां त्रयाणां दारुणे लये ॥ ६५ ॥ षष्टिलक्षयुतानां च कालस्तत्र व्यती
तवान् ॥ तदा सा प्रकृतिर्देवी नित्यशुद्धा सनातनी ॥६६॥ स्वेच्छया च स्वरूपं स्वं महागौरमनुत्तमम् ॥ पंचवक्त्रं दशभुजं त्रिनेत्रं च दधौ शिवा ॥
॥ ६७ ॥ भालनेत्रेण सा माता सूक्ष्मतेजो ददर्श ह ॥ शून्यभूतं परं नित्यमविकारि निरंजनम् ॥ ६८ ॥ तदा दिक्षु गतं ब्रह्म स्वभुजैः प्रकृतिः
पुरा ॥ ग्रहीतुमिच्छती तत्र न समर्था बभूव वै ॥ ६९ ॥ विस्मिता प्रकृतिर्माता पंचवक्त्रैः सनातनम् ॥ तुष्टाव परया भक्त्या चिरंकालात्परात्परम् ॥
॥ ७० ॥ धातुशब्दैः प्राङ्मुखजैः प्रत्ययैर्याम्यवक्त्रजैः ॥ सुविभक्तिमयैः शब्दैर्मुखपश्चिमजैः स्थिरा ॥ ७१ ॥ तिङ्विभक्तिमयैर्नित्या मुखोत्तरमयै
र्मुदा ॥ नभोवक्त्रमयैः शब्दैर्वर्णमात्रैर्निरंजनम् ॥ ७२ ॥ सच्चिदानंदघनकं पूर्णब्रह्म सनातनम् ॥ तुतोष तत्तु सर्वज्ञं पंचवक्त्रेषु चागमत् ॥ ७३ ॥
पुरुषत्वमभूद्ब्रह्म स्वयंभूर्नाम चाभवत् ॥ अव्यक्तात्प्रकृतेर्जातोऽव्यक्तजन्मा हि स स्मृतः ॥ ७४ ॥ तस्य हेतोः स्वयं देवी परमा लोकरूपिणी ॥

महालक्ष्मीश्च पूर्वार्द्धाज्जाता षोडशलोकिनी ॥ ७५ ॥ अष्टादशभुजास्तस्या लोकरक्षणतत्पराः ॥ दृष्ट्वा तदद्भुतं रूपं स्वयंभूर्विस्मयान्वितः ॥
॥ ७६ ॥ प्रविश्य बहुधा भूत्वा नान्तं तस्या जगाम ह ॥ बृहत्वाद्बहुरूपत्वद्ब्रह्मा नामेति विश्रुतः ॥ ७७ ॥ श्रमितो भगवान्ब्रह्मा सत्यलोकमुप
स्थितः ॥ मुखेभ्य उद्भवैर्देवो वेदैस्तुष्टाव शंकरम् ॥ ७८ ॥ चिरं कालं तदंगाद्वै नदीनदसमुद्भवः ॥ एकार्णवं तदा जातं शेते तत्र स्वयं प्रभुः ॥
॥ ७९ ॥ सहस्रयुगपर्यंतमुषित्वाऽव्यक्तभूः स्वयम् ॥ सत्यलोकमुपागम्य पुनः सृष्टिं चकार ह ॥ ८० ॥ अनन्ताः सृष्टयश्चासन्गणरूपाः पृथक्पृ
थक् ॥ ताभिर्व्यक्तमभूत्सर्वं महालक्ष्मीमयं जगत् ॥ ८१ ॥ दृष्ट्वा बहुत्वं सृष्टीनां महालक्ष्मीः सनातनी ॥ विस्मिताभूच्च सर्वेशं भगवन्तमुपाययौ ॥
॥ ८२ ॥ नत्वोवाच वचो रम्यं कृष्णमव्यक्तमंगलम् ॥ भगवन्नित्यशुद्धात्मन्नराश्चासन्महत्तराः ॥ ८३ ॥ कथं तेषां च गणना कर्तव्या च मया
सदा ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्या द्विधाभूतश्च सोऽव्ययः ॥ ८४ ॥ पूर्वार्द्धात्स तु रक्ताङ्गः परार्द्धाद्गौररूपवान् ॥ चतुर्भुजस्स रक्तांगो गौरवर्णश्चतु
र्भुजः ॥८५॥ सर्वसृष्टिगणानां च स ईशो भगवान्भवः ॥ गणेशो नाम विख्यातश्चेश्वरस्स तु विश्रुतः ॥८६॥ परश्चर्भुजो यो वै योगिध्येयो निरं
जनः ॥ एकदा विधितो जातः शिवः पार्वतिवल्लभः ॥ ८७ ॥ गणेशं पूजयामास सहस्राब्दं प्रयत्नतः ॥ तदा प्रसन्नो भगवान्गणेशः शर्वपूजकः ॥
॥ ८८ ॥ वरं वरय तं प्राह पार्वतीसहितं हरम् ॥ प्रसन्नात्मा भवः साक्षात्तुष्टाव च विनम्रधीः ॥ ८९ ॥ ॥ शिव उवाच ॥ ॥ नमो विष्णुस्वरूपाय
गणेशाय परात्मने ॥ चतुर्भुजाय रक्ताय यज्ञपूर्णकराय च ॥ ९० ॥ विघ्नहंत्रे जगद्भर्त्रे सर्वानन्दप्रदायिने ॥ सिद्धीनां पतये तुभ्यं निधीनां पतये
नमः ॥ ९१ ॥ प्रसन्नो भव देवेश पुत्रो भव मम प्रियः ॥ इति श्रुत्वादिपूज्यस्तु गणेशो भक्तवत्सलः ॥९२॥ पार्वत्याः सर्वदेहात्तु तेजोभूतात्समु
द्भवः ॥ तदा कैलासशिखरे सर्वे देवास्सवासवाः ॥ ९३ ॥ मंगलार्थमुपाजग्मुर्देवदेवस्य मन्दिरे ॥ महोत्सवश्च तत्रासीत्सर्वलोकसुखावहः ॥ ९४ ॥
एतस्मिन्नंतरे तत्र सूर्यपुत्रः शनिः स्वयम् ॥ क्रूरदृष्टिः समायतः कालात्मा देवमण्डपे ॥ ९५ ॥ तस्य दर्शनमात्रेण स बालो विशिरा ह्यभूत् ॥
हाहाकारो महाँश्चासीत्कैलासे गुह्यकालये ॥ ९६ ॥ तच्छिरश्चंद्रलोके वै तुलासंस्थे दिवाकरे ॥ सप्तविंशद्दिनान्येव प्रकाशयति भूतले ॥ ९७ ॥
निंदितो दैवतैस्तत्र शनिर्जनभयंकरः ॥ गजस्य मस्तकं छित्त्वा दन्तैकं रागरूपि यत् ॥ ९८ ॥ तच्छिशोः कंधरे रक्तेऽरोपयत्सूर्यसंभवः ॥ गज
योन्या स्तुतो ब्रह्मा कर्कटस्य तदा शिरः ॥ ९९ ॥ समारोप्य तु तद्योनिः कर्कटो विशिरीकृतः ॥ एवं गजाननो जातो गणेशश्चेश्वरः स्वयम् ॥
॥ १०० ॥ सूत उवाच ॥ इति श्रुत्वा गणेशस्तु गुरोर्वचनमुत्तमम् ॥ स्वमुखात्स्कंधमुत्पाद्य काश्यां जातः स चेश्वरः ॥ १०१ ॥ दैवज्ञस्य द्विज

स्यैव पुत्रो भूत्वा शुभाननः ॥ ढुंढिराजस्ततो नाम्ना प्रसिद्धोऽभून्महीतले ॥ १०२ ॥ जातकाभरणं नाम ज्योतिःशास्त्रं फलात्मकम् ॥ कृत्वा स
वेदरक्षार्थे शंकराचार्यमागमत् ॥ १०३ ॥ शिष्यो भूत्वा प्रसन्नात्मा गुरुसेवापरोऽभवत् ॥ इति ते कथितं विप्र ढुंढिराजो यथाभवत् ॥ १०४ ॥
इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये भारतीशगोरखनाथक्षेत्रशर्मढुंढिराजसमुत्पत्तिव
र्णनो नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ छ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ षोडशाब्दे च संप्राप्ते ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥ स उषित्वा च कमले स्थितः
सृष्ट्यर्थमुद्यतः ॥ १ ॥ एतस्मिन्नन्तरे वक्त्रात्समुद्भूता च शारदा ॥ द्विव्यांगं सुन्दरं तस्या दृष्ट्वा ब्रह्मा स्मरातुरः ॥२॥ बलाद्गृहीत्वा तां कन्यामुवाच
स्मरपीडितः ॥ रतिं देहि मदाघूर्णे रक्ष मां कामविह्वलम् ॥ ३ ॥ इति श्रुत्वा तु सा माता रुषा प्राह पितामहम् ॥ पंचवक्त्रोऽयमशुभो न योग्यस्तव
कन्धरे ॥ ४ ॥ चतुर्वक्त्रो वेदमयो योग्यस्सर्वेश्वरे त्वयि ॥ इत्युक्त्वान्तर्दधे माता ब्रह्मा क्रोधान्वितोऽभवत् ॥ ५ ॥ तस्य कोपाग्निना तोयं शुष्क
भूतमभूद्भुवि ॥ शांतिभूते च तत्कोपे रुद्रो जातो भयंकरः ॥ ६ ॥ भैरवो नाम विख्यातः कालात्मा सप्तवाहनः ॥ स्वनखैश्च नृसिंहाभैः क्षिप्त्वा
तत्पंचमं शिरः ॥ ७ ॥ जगर्ज बलवान्रुद्रः शंकरो लोकशंकरः ॥ भयभीतस्तदा ब्रह्मा भैरवं शरणं ययौ ॥८॥ नाथ नः पापभूतानां धियो योऽसौ
प्रचोदयात् ॥ इति श्रुत्वा स भगवान्भैरवो लोकविश्रुतः ॥ ९ ॥ ब्रह्मभूतमहं स्वामिन्वरेण्यं त्वामुपागतः ॥ सवितुस्तद्वरेण्यं यद्भर्गो देवस्य धीमहि
॥१०॥ गाढमुच्चै रुरोदाशु खात्पेतुश्चाश्रुबिन्दवः ॥ ततो वृक्षास्समुद्भूता रुद्राक्षाणां पृथक्पृथक् ॥११॥ शिवो ब्रह्मवधाद्भीतस्तत्कपालं गृहीतवान् ॥
कपाली नाम विख्यातं भैरवस्य तदा ह्यभूत ॥ १२ ॥ सर्वलोकेषु पूतानि यानि चायतनानि च ॥ तानि तान्येव गत्वाशु शुद्धो नाभूच्छिवंकरः
॥ १३ ॥ एकदा तेषु वृक्षेषु संस्थितो भगवान्हरः ॥ तदा ब्रह्मवधे दोषं त्यक्त्वा दूरमुपागतः ॥ १४ ॥ ततःप्रभृति वै शंभुर्धृत्वा रुद्राक्षमुत्तमम् ॥
पुरीं काशीं समायातः कपालस्तेन मोचितः ॥ १५ ॥ कपालमोचनं नाम तीर्थं जातमघापहम् ॥ एतस्मिन्नंतरे ब्रह्मा सर्वदेवसमन्वितः ॥ १६ ॥
समागत्य महादेवं तुष्टाव स्तुतिजैस्तवैः ॥ मकरस्थे दिवानाथे शशिनश्चेश्वरं शुभम् ॥ कपालिनं महारुद्रं चकार भगवान्विधिः ॥ १७ ॥ ॥सूत
उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं कपाली भैरवः शिवः ॥ स्वमुखात्स्वांशमुत्पाद्य काश्यां जातो ह्ययोनिजः ॥ १८ ॥ कपालमोचनात्कुण्डात्स
मागम्य महीतले ॥ यतिरूपो वेदनिधिर्भैरवो नाम विश्रुतः ॥ अघोरं कठिनं मार्गं स्वशिष्यान्समचोदयत् ॥१९॥ शंकराचार्यमागम्य शिष्योभूत्वा
स भैरवः ॥ डामरं नाम वै तंत्रं मंत्रभूतं चकार ह ॥ कीलिता ये तु वै मंत्रास्तेन चोत्कीलितीकृताः ॥२० ॥ ॥बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ मन्दोदरी

मयसुता त्रिपुराधिपतेः स्वसा ॥ त्रिपुरे तु तदा नष्टे महाविष्णुं सनातनम् ॥ भक्त्या तुष्टाव सा देवी प्रत्यहं शुभभाविनी॥२१॥भक्तिभावात्ततो योगं
हरौ प्राप्य महोत्तमम् ॥ विंध्याद्रिकन्धरे घोरे तत्रैवान्तरधीयत ॥२२॥ चतुर्युगं च द्विशतं तस्या जातं समाधितः॥वैवस्वतेऽन्तरे प्राप्ते द्वादशे चैव
कृद्युगे ॥ २३ ॥ पुलस्त्यो ब्रह्मणः पुत्रो विश्रवा रोषतोभवत्॥शताब्दं च तपस्तप्त्वा विश्रवा नाम यो मुनिः ॥२४॥ सुमालिनोथ दैत्यस्य सुतां
वै कैकसीं मुदा ॥ समुद्वाह्य विधानेन पुलस्त्यस्स च विश्रवाः ॥ २५ ॥ कदलीविपिने रम्ये गन्धमादनपर्वते ॥ स रेमे च तया सार्द्धं विश्रवा
भगवानृषिः ॥२६॥ रावणः कुंभकर्णश्च तयोर्जातौ हि राक्षसौ ॥ रावणो मातृभक्तश्च पितृभक्तस्ततोऽनुजः ॥ २७ ॥ सहस्राब्दं तपो घोरं चक्र
तुस्तौ वरार्थिनौ ॥ तदा प्रसन्नो भगवान्परमेष्ठी पितामहः ॥ २८ ॥ ददौ ताभ्यां वरं रम्यमजेयं देवदानवैः ॥ तौ तु लब्धवरौ क्रुद्धौ पुष्पकं
यानमुत्तमम् ॥ गृहीत्वा च बलाद्वीरौ युयुधाते परस्परम् ॥ २९ ॥ ताभ्यां विनिर्जिता देवास्त्यक्त्वा स्वर्गं सुखप्रदम् ॥ पार्थिवैः पूजयामासुः
शिवं कैलाससंस्थिताः ॥ ३० ॥ एकादशाब्दमाराध्य ते देवा गिरिजापतिम् ॥ शंकराच्च वरं प्राप्ता निर्भयाश्च तदाभवन् ॥ ३१ ॥ शिवोऽपि
च स्वपूर्वार्द्धाज्जातो वै मानसोत्तरे ॥ गिरौ यत्र स्थिता देवी गौतमस्य तनूद्भवा ॥ अञ्जना नाम विख्याता कीशकेसरिभोगिनी ॥ ३२ ॥ रौद्रं
तेजस्तदा घोरं मुखे केसरिणो ययौ ॥ स्मरातुरः कपीन्द्रस्तु बुभुजे तां शुभाननाम् ॥ ३३ ॥ एतस्मिन्नंतरे वायुः कपीन्द्रस्य तनौ गतः ॥
वांछितामंजनां शुभ्रं रमयामास वै बलात् ॥ ३४ ॥ द्वादशाब्दमतो जातं दंपत्योर्मैथुनस्थयोः ॥ तदनु भ्रूणमासाद्य वर्षमात्रं हि सादधत् ॥३५॥
पुत्रो जातस्स रागात्मा स रुद्रो वानराननः ॥ कुरूपाच्च ततो मात्रा प्रक्षिप्तोऽभूद्गिरेरधः ॥ ३६ ॥ बलादागत्य बलवान्दृष्ट्वा सूर्यमुपस्थितम् ॥
विलिख्य भगवान्रुद्रो देवस्तत्र समागतः ॥ ३७ ॥ वज्रसंताडितो वापि न तत्याज तदा रविम् ॥ भयभीतस्तदा प्रांशुस्सूर्यं त्राहीति जल्पितः ॥
॥ ३८ ॥ श्रुत्वा तदार्तवचनं रावणो लोकरावणः ॥ पुच्छे गृहीत्वा तं कीशं मुष्टियुद्धमचीकरत् ॥ ३९ ॥ तदा तु केसरिसुतो रविं त्यक्त्वा रुषा
न्वितः ॥ वर्षमात्रं महाघोरं मल्लयुद्धं चकार ह ॥ ४० ॥ श्रमितो रावणस्तत्र भयभीतस्समंततः ॥ पलायनपरो भूतः कीशरुद्रेण ताडितः ॥ ४१ ॥
एतस्मिन्नंतरे प्राप्तो विश्रवा भगवानृषिः ॥ स्तोत्रैर्वेदमयैर्देवं तुष्टाव परया गिरा ॥ ४२ ॥ प्रसन्नस्तु तदा रुद्रो रावणं लोकरावणम् ॥ त्यक्त्वा पंपा
सरस्तीरे निवासं कृतवान्बली ॥ स्थाणुभूतः स्थितस्तत्र स्थाणुर्नाम ततोऽभवत ॥ ४३ ॥ निघ्नन्तं च सुरान्मुख्यान्रावणं लोकरावणम् ॥ ४४ ॥
निहंति मुष्टिभिर्यो न हनुमानिति विश्रुतः ॥४५॥ तपसा तस्य कीशस्य प्रसन्नो भगवान्विधिः ॥ नम्रधीर्वचनं प्राह शृणु रुद्र तपोनिधे ॥ ४६ ॥

वैवस्वतेऽन्तरे प्राप्ते चाष्टाविंशत्तमे युगे ॥ त्रेतायाः पूर्वचरणे रामस्साक्षाद्भविष्यति ॥ तस्य भक्तिं च संप्राप्य कृतकृत्यो भविष्यसि ॥ ४७ ॥ इति चोक्त्वा ददौ तस्मै चंद्रं भाद्रप्रकाशकम् ॥ रावणाय प्रियां रम्यां ददौ मन्दोदरीं विधिः ॥ ४८ ॥ नैर्ऋतस्यैव दिक्पालस्स बभूव च रावणः ॥ अल्पायुर्मरणं प्राप्तो रामेण हरिरूपिणा ॥ ४९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा स हनुमानयोनिः कदलीवने ॥ देहभूतो महीं प्राप्तो बालशर्मेति विश्रुतः ॥ ५० ॥ पुरीं काशीं समायातो यत्र वै मणिकर्णिका ॥ रामपक्षे बालशर्मा शिवपक्षे तु शंकरः ॥ ५१ ॥ मासमात्रं च शास्त्रार्थस्तयोश्चासीन्महोत्तमः ॥ शंकराचार्ययतिना बालशर्मा पराजितः ॥ ५२ ॥ शिष्यो भूत्वा च तत्रैव गुरुसेवापरोऽभवत् ॥ यश्चकार तन्त्रमन्त्रं सर्वजातिकथामयम् ॥ ५३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये अघोरपथभैरवहनुमज्जन्मरुद्रमाहात्म्यबालशर्मसमुत्पत्तिवर्णनो नाम त्रयोदशोऽध्यायः ॥ १३ ॥

॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ इदं दृश्यं यदा नासीत्सदसदात्मकं च यत्॥ तदाक्षरमयं तेजो व्याप्तरूपमचिंत्यकम् ॥१॥ न च स्थूलं न च सूक्ष्मं शीतं नोष्णं च तत्परम् ॥ आदिमध्यांतरहितं मनागाकारवर्जितम् ॥ २ ॥ योगिदृश्यं परं नित्यं शून्यभूतं परात्परम् ॥ एका वै प्रकृतिर्माया रेखा या तदधः स्मृता ॥३॥ महत्तत्त्वमयी ज्ञेया तदधश्चोर्ध्वरेखिकाः ॥ रजस्सत्वतमोभूता ओमित्येवसुलक्षणम् ॥ ४ ॥ तत्सद्ब्रह्म परं ज्ञेयं यत्र प्राप्य पुनर्भवः ॥ कियता चैव कालेन तस्येच्छा समपद्यत ॥५॥ अहंकारस्ततो जातस्ततस्तन्मात्रिकाः पराः ॥ पञ्चभूतान्यतोप्यासञ्ज्ञानविज्ञानकान्यतः ॥ ६ ॥ द्वाविंशज्जडभूतांश्च दृष्ट्वा स्वेच्छामयो विभुः ॥ द्वंद्वभूतश्च सगुणो बुद्धिर्जीवस्समागतः ॥ ७ ॥ पूर्वार्द्धात्सगुणः सोसौ निर्गुणश्च परार्द्धतः ॥ ताभ्यां गृहीतं तत्सर्वं चैतन्यमभवत्ततः ॥ ८ ॥ सविराडितिसंज्ञो वै जीवो जातस्सनातनः ॥ विराजो नाभितो जातं पद्मं तच्छतयोजनम् ॥९॥ पद्माच्च कुसुमं जातं योजनायाममुत्तमम् ॥ तत्पद्मकुसुमाज्जातो विरंचिः कमलासनः ॥ १० ॥ द्विभुजस्स चतुर्वक्त्रो द्विपादो भगवान्विधिः ॥ ज्ञेयः सप्तवितत्यंगो महाचिंतामवाप्तवान् ॥ ११ ॥ कोऽहं कस्मात्कुत आयातः कामे जननी को मे तातः ॥ इत्यधिचिंतय तं हृदि देवं शब्दमहत्त्वमयेन स आह ॥ १२ ॥ तपश्चैव तु कर्तव्यं संशयस्यापनुत्तये ॥ तदाकर्ण्य विधिस्साक्षात्तपस्तेपे महत्तरम् ॥ १३ ॥ सहस्राब्दं प्रयत्नेन ध्यात्वा विष्णुं सनातनम् ॥ चतुर्भुजं योगगम्यं निर्गुणं गुणविस्तरम् ॥ १४ ॥ समाधिनिष्ठो भगवान्बभूव कमलासनः ॥ एतस्मिन्नंतरे विष्णुर्बालो भूत्वा चतुर्भुजः ॥ १५ ॥ श्यामांगो बलवान्स्रग्वी दिव्यभूषणभूषितः ॥ ब्रह्मणोऽङ्के हरिस्तस्थौ यथा बालः पितुः स्वयम् ॥ १६ ॥ तदा प्रबुद्धश्च विधिस्तं दृष्ट्वा मोहमागतः ॥ वत्सवत्सेति वचनं विधिः प्राह प्रसन्नधीः ॥ १७ ॥ विहस्याह तदा

विष्णुरहं ब्रह्मन्पिता तव ॥ तयोर्विवदतोरेवं रुद्रो जातस्तमोमयः ॥१८॥ ज्योतिर्लिंगश्च भयदो योजनानंतविस्तरः ॥ हंसरूपं तदा ब्रह्मा वराहो भगवान्प्रभुः ॥ १९ ॥ शताब्दं तौ प्रयत्नेन जातौ चोर्ध्वमधः क्रमात् ॥ लज्जितौ पुनरागत्य तदा तुष्टुवतुर्मुदा ॥ २० ॥ ताभ्यां स्तुतो हरः साक्षाद्भवो नाम्ना समागतः ॥ कैलासनिलयं कृत्वा समाधिस्थो बभूव ह ॥ २१ ॥ जातं पञ्चयुगं तत्र दिव्यं रुद्रस्य योगिनः ॥ एतस्मिन्नंतरे घोरो दानवस्तारकासुरः ॥ २२ ॥ सहस्राब्दं तपः कृत्वा ब्रह्मणो वरमाप्तवान् ॥ भववीर्योद्भवः पुत्रः स ते मृत्युं करिष्यति ॥२३॥ इति मत्वा सुराञ्जित्वा महेंद्रश्च तदाभवत् ॥ ते सुराश्चैव कैलासं गत्वा रुद्रं प्रतुष्टुवुः ॥ २४ ॥ वरं ब्रूहीति वचनं सुरान्प्राह तदा शिवः ॥ ते तु श्रुत्वा प्रणम्योचुर्वचनं नम्रकन्धराः॥२५॥ भगवन्ब्रह्मणा दत्तो वरो वै तारकाय च ॥ शिववीर्योद्भवः पुत्रः स ते मृत्युर्भविष्यति ॥ अतोऽस्मान्रक्ष भगवन्विवाहं कुरु शंकर ॥ २६ ॥ स्वायंभुवेऽन्तरे पूर्वं दक्षश्चासीत्प्रजापतिः ॥ षष्टिकन्यास्ततो जातास्तासां मध्ये सती वरा ॥ २७ ॥ वर्षमात्रं भवन्तं सा पार्थिवैः समपूजयत् ॥ तस्यै त्वया वरो दत्तः सा बभूव तव प्रिया ॥ २८ ॥ तत्पित्रा या कृता निंदा भवतोऽज्ञानचक्षुषा ॥ तस्य दोषात्सती देवी तत्याज स्वं कलेवरम् ॥ २९ ॥ संतीतेजस्तदा दिव्यं हिमाद्रौ घोरमागमत ॥ पीडितस्तेन गिरिराड् बभूव स्मरविह्वलः ॥ ३० ॥ पित्रीश्वरं स तुष्टाव कामव्याकुलचेतनः ॥ अर्यमा तु तदा तुष्टो ददौ तस्मै सुतां निजाम् ॥ मेनां मनोहरां शुद्धां स दृष्ट्वा हर्षितोऽभवत् ॥ ३१ ॥ नररूपं शुभं कृत्वा देवतुल्यं च तत्प्रियम् ॥ स रेमे च तया सार्द्धं चिरं कालं महावने ॥ ३२ ॥ गर्भो जातस्तदा रम्यो नववर्षांतमुत्तमः ॥ कन्या जाता तदा सुभ्रूर्गौरी गौरमयी सती ॥३३॥ जातमात्रा च सा कन्या बभूव नवहायिनी ॥ तुष्टाव शंकरं देवं भवन्तं तपसा चिरम् ॥ ३४ ॥ शताब्दं च जले मग्नाशताब्द वह्निसंस्थिता ॥ शताब्दे च स्थिता वायौ शताब्दं नभसि स्थिता॥३५॥शताब्दं च स्थिता चंद्रे शताब्दं रविमण्डले॥शताब्दं गर्भभूम्यां च स्थिता सा गिरिजा सती ॥३६॥ शताब्दं च महत्तत्वे गत्वा योगबलेन सा ॥ भवन्तं शंकरं शुद्धं तत्र दृष्ट्वा स्थिताद्य वै ॥३७॥ त्रिशताब्दमतो जातं तस्मात्त्वं पार्वतीं शिवाम् ॥ वरं देहि प्रसन्नात्मा महादेव नमोऽस्तु ते ॥ ३८ ॥ इति श्रुत्वा वचो रम्यं शंकरो लोकशंकरः ॥ देवानाह तदा वाक्यमयोग्यं वचनं हि वः ॥ ३९ ॥ मत्तो ज्येष्ठाश्च ये रुद्राः कुमारव्रतधारिणः ॥ मृगव्याधादयो मुख्या दश ज्योतिस्समुद्भवाः ॥ ४० ॥ अहं तेषामवरजो भवो नामैव योगराट् ॥ मायारूपां शुभां नारीं कथं गृह्णामि लोकदाम् ॥ ४१ ॥ नारी भगवती साक्षात्तया सर्वमिदं ततम् ॥ मातृरूपा तु सा

१ संप्रदाने द्वितीयार्षी ।

ज्ञेया योगिनां लोकवासिनाम् ॥४२॥ अहं योगी कथं नारीं मातरं वरितुं क्षमः॥ तस्मादहं भवदर्थे स्ववीर्यमाददाम्यहम्॥४३॥तद्वीर्यं भगवान्वह्निः प्राप्य कार्यं करिष्यति ॥ इत्युक्त्वा वह्नये देवो ददौ वीर्यमनुत्तमम् ॥ स्वयं तत्र समाधिस्थो बभूव भगवान्हरः ॥४४॥ तदा शक्रादयो देवा वह्निना सह निर्ययुः ॥ सत्यलोकं समागत्याब्रुवन्सर्वं प्रजापतिम् ॥ ४५ ॥ श्रुत्वा तत्कारणं सर्वं स्वयंभूश्चतुराननः ॥ नमस्कृत्य परं ब्रह्म कृष्णध्यानपरोऽभवत् ॥ ४६ ॥ ध्यानमार्गेण भगवान्गत्वा ब्रह्मा परं पदम् ॥ हेतुं तद्वर्णयामास यथा शंकरभाषितम् ॥ ४७ ॥ श्रुत्वा विहस्य भगवान्स्वमुखात्तेज उत्तमम् ॥समुत्पाद्य ततो जातः पुरुषो रुचिराननः ॥४८॥ ब्रह्माण्डस्य च्छविर्या वै स्थिता तस्य कलेवरे ॥ प्रद्युम्नो नाम विख्यातं तस्य जातं महात्मनः ॥ ४९ ॥ तेन सार्द्धं तदा ब्रह्मा संप्राप्य स्वं कलेवरम् ॥ ददौ तेभ्यस्स पुरुषं प्रद्युम्नं शंबरार्तिदम् ॥ ५० ॥ तेजसा तस्य देवस्य नरानार्यस्समन्ततः॥ एकीभूतास्त्रिलोकेषु बभूवुः स्मरपीडिताः॥५१॥स्थावराः सौम्यभूता वै ते तु कामाग्निपीडिताः॥ सरिद्भिश्च लताभिश्च मिलितास्संबभूविरे ॥ ५२ ॥ ब्रह्माण्डेशः शिवः साक्षाद्रुद्रः कालाग्निसन्निभः ॥ त्रिनेत्रात्तेज[1] उत्पाद्य शमयामास तद्व्यथाम् ॥ ५३ ॥ तदा क्रुद्धः स कृष्णांगो गृहीत्वा कौसुमं धनुः ॥ दिव्यान्पंच शरान्घोरान्महादेवाय बंधवे ॥ ५४ ॥ उच्चाटनेन बाणेन गन्ताभूल्लोकशंकरः ॥ वशीकरणबाणेन नारीवश्यः शिवोऽभवत् ॥ ५५ ॥ स्तंभनेन महादेवः शिवापार्श्वे स्थिरोऽभवत् ॥ आकर्षणेन भगवाञ्छिवाकर्षणतत्परः ॥ मारणेनैव बाणेन मूर्छितोऽभून्महेश्वरः ॥ ५६ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवी महत्तत्त्वे स्थिता शिवा ॥ मूर्छितं शिवमालोक्य तत्रैवान्तर्द्धिमागमत् ॥ ५७ ॥ तदोत्थाय महादेवो विललाप भृशं मुहुः ॥ हा प्रिये चंद्रवदने हा शिवे च घटस्तनि ॥ ५८ ॥ हा उमे सुंदराभे च पाहि मां स्मरविह्वलम् ॥ दर्शनं देहि रंभोरु दासभूतोऽस्मि सांप्रतम् ॥ ५९ ॥ एवं विलपमानं तं गिरिजा योगिनी स्वयम् ॥ समागत्य वचः प्राह नत्वा तं शंकरं प्रियम् ॥ ६० ॥ कन्याहं भगवन्देव मातृपित्रनुसारिणी ॥ तयोस्सकाशाद्भगवन्मम पाणिं गृहाण भोः ॥ ६१ ॥ तथेति मत्वा स शिवः प्रद्युम्नशरपीडितः ॥ सप्तर्षीन्प्रेषयामास ते तु गत्वा हिमाचलम्॥संबोध्य च विवाहस्य विधिं चक्रुर्मुदान्विताः ॥ ६२ ॥ ब्रह्माण्डे ये स्थिता देवास्तेषां स्वामी महेश्वरः ॥ विवाहे तस्य संप्राप्ते सर्वे देवास्समाययुः ॥ ६३ ॥ अनन्तांश्च गणांश्चैव सुरान्दृष्ट्वा हिमाचलः ॥ गिरिजां शरणं प्राप्य तस्थौ पर्वतराट् स्वयम् ॥ ६४ ॥ तदा तु पार्वती देवी निधीन्सिद्धीः समन्ततः ॥ चकार कोटिशस्तत्र बहुरूपा सनातनी ॥ ६५ ॥ दृष्ट्वा तद्विस्मिता देवा ब्रह्मणा सह हर्षिताः ॥ तुष्टुवुः पार्वतीं

१ तृतीयनेत्रादित्यर्थः ।

देवीं नारीरत्नं सनातनीम् ॥ ६६ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ उ वितर्के च मा लक्ष्मीर्बहुरूपा विदृश्यते ॥ उमा तस्माच्च ते नाम नमस्तस्यै नमोनमः ॥ ६७ ॥ कतिचिदयनान्येव ब्रह्माण्डेऽस्मिञ्छिवे तव ॥ कात्यायनी हि विज्ञेया नमस्तस्यै नमोनमः ॥ ६८ ॥ गौरवर्णाच्च वै गौरी श्यामवर्णाच्च कालिका ॥ रक्तवर्णाद्धैमवती नमस्तस्यै नमोनमः ॥ ६९ ॥ भवस्य दयिता त्वं वै भवानी रुद्रसंयुता ॥ दुर्गा त्वं योगि दुष्प्राप्या नमस्तस्यै नमोनमः ॥ ७० ॥ नान्तं जग्मुर्वयं ते वै चण्डिका नाम विश्रुता ॥ अंबा त्वं मातृभूता नो नमस्तस्यै नमोनमः ॥ ॥ ७१ ॥ इति श्रुत्वा स्तवं तेषां वरदा सर्वमंगला ॥ देवानुवाच मुदिता दैत्यभीतिं हरामि वः ॥ ७२ ॥ स्तोत्रेणानेन संप्रीता भवामि जगतीतले ॥ ७३ ॥ इत्युक्त्वा शंभुसहिता कैलासं गुह्यकालयम् ॥ गुहायां मिथुनीभूय सहस्राब्दं मुमोद वै ॥ ७४ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवा भीरुका लोकनाशनात् ॥ ब्रह्माणं च पुरस्कृत्य तुष्टुवुर्गिरिजापतिम् ॥ ७५ ॥ लज्जितौ तौ तदा तत्र पश्चात्तापं हि चक्रतुः ॥ महान्क्रोधस्त योश्चासीत्तेन वै दुद्रुवुः सुराः ॥ ७६ ॥ प्रद्युम्नो बलवाँस्तत्र संतस्थे गौरिवाचलः ॥ रुद्रकोपाग्निना दग्धो बभूव बलवत्तरः ॥ ७७ ॥ प्रद्युम्नः स्थलरूपं च त्यक्त्वा भस्ममयं तदा ॥ सूक्ष्मदेहमुपागम्य विश्रुतोऽभूदनंगकः ॥ यथा पूर्वं तथैवासीत्कायं कृत्वा स्मरो विभुः ॥ ७८ ॥ स्थूल रूपा रतिर्देवी शताब्दं शंकरं परम् ॥ ध्यानेनाराधयामास गिरिंजावल्लभं व्रतैः ॥ तदा ददौ वरं देवस्तस्यै रत्यै सनातनः ॥ ७९ ॥ रतिदेवि शृणु त्वं वै लोकानां हृत्सु जायसे ॥ यौवने वयसि प्राप्ते नृणां देहैः पतिं स्वकम् ॥ भजिष्यसि मदर्थेन प्रद्युम्नं कृष्णसंभवम् ॥ ८० ॥ स्वारोचिषा न्तरः कालो वर्तते चाद्य सुप्रियः ॥ वैवस्वतेऽन्तरे प्राप्ते ह्यष्टाविंशतमे युगे ॥ द्वापरान्ते च भगवान्कृष्णः साक्षाज्जनिष्यति ॥ ८१ ॥ तदा तस्य सुतं देवं प्रद्युम्नं मेरुमूर्द्धनि ॥ भजिष्यसि सुखं रम्ये विपिने नन्दने चिरम् ॥ ८२ ॥ अन्येषु द्वापरान्तेषु स्वर्णगर्भो हि तत्पतिः ॥ जन्मवान्व र्तते भूमौ यथा कृष्णस्तथैव सः ॥ ८३ ॥ मध्याह्ने चैव संध्यायां ब्रह्मणोऽव्यक्तजन्मनः ॥ कल्पेकल्पे हरिस्साक्षात्करोति जनमंगलम् ॥ ८४ ॥ इत्युक्त्वा भगवाञ्छंभुस्तत्रैवान्तर्द्धिमागमत् ॥ राजा बभूव रुद्राणी गिरिंजावल्लभो भवः॥ ८५ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा भवः साक्षा त्स्वमुखात्स्वांशमुत्तमम्॥ समुत्पाद्य तदा भूमौ गोदावर्यां बभूव ह ॥८६॥ आचार्यशर्मणो. गेहे पुत्रो जातो भवांशकः॥रामानुजस्स वै नाम्नानुजोऽ भूद्रामशर्मणः ॥ ८७ ॥ एकदा रामशर्मा वै पतंजलिमते स्थितः ॥ तीर्थात्तीर्थान्तरं प्राप्तः पुरीं काशीं शिवप्रियाम् ॥ ८८ ॥ शंकराचार्यमागम्य

१ जग्मिमेत्यर्थः ।

शतशिष्यसमन्वितः ॥ शास्त्रार्थं कृतवानन्यं कृष्णपक्षो हरिप्रियः ॥ ८९ ॥ शंकराचार्यविजितो लज्जितो निशि भीरुकः ॥ स्वगेहं पुनरायातः शांकरैर्वा शरैर्हतः ॥ ९० ॥ रामानुजस्तु तच्छ्रुत्वा सर्वशास्त्रविशारदः ॥ भ्रातृशिष्यैश्च सहितः पुरीं काशीं समायगौ ॥ ९१ ॥ वादो वेदान्तशास्त्रे च तयोश्चासीन्महात्मनोः ॥ शंकरः शिवपक्षश्च कृष्णपक्षस्स वै द्विजः ॥ ९२ ॥ मासमात्रेण वेदान्ते दर्शितस्तेन वै हरिः ॥ वासुदेवस्स वै नाम सच्चिदानंदविग्रहः ॥ ९३ ॥ वसुदेवस्स वै ज्ञेयो वसुष्वंशेन दीव्यति ॥ वसुदेवस्स वै ब्रह्मा तस्य सारो हि यः स्मृतः ॥ ९४ ॥ वासुदेवो हरिस्सा क्षाच्छिवपूज्यः सनातनः ॥ शंकरो लज्जितस्तत्र भाष्यशास्त्रे समागतः ॥ ९५ ॥ पक्षमात्रं शिवैस्सूत्रैर्वर्णयामास वै शिवम् ॥ रामानुजेन तत्रैव भाष्ये संदर्शितो हरिः ॥ ९६ ॥ गोविन्दो नाम विख्यातो वैय्याकरणदेवता ॥ गां परां विन्दते यस्माद्गोविन्दो नाम वै हरिः ॥ ९७ ॥ गिरीशस्तु न गोविन्दो गिरीणामीश्वरो हि सः ॥ गोपालस्तु न वै रुद्रो गवारूढः प्रकीर्तितः ॥ ९८ ॥ ज्ञेयः पशुपतिः शंभुर्गोपतिर्नैव विश्रुतः ॥ लज्जितः शंकराचार्यो मीमांसाशास्त्रमागतः ॥ ९९ ॥ तयोर्दशदिनं शास्त्रे विवादस्सुमहानभूत् ॥ यस्तु वै यज्ञपुरुषो रामानुजमतप्रियः ॥ १०० ॥ विच्छिन्नः शंकरेणैव मृगभूतः पराजितः ॥ आचारप्रभवो धर्मो यज्ञदेवेन निर्मितः ॥ १०१ ॥ भ्रष्टाचारस्तदा जातो यज्ञे दक्षप्रजापतेः ॥ इति रामानुजः श्रुत्वा वचनं प्राह नम्रधीः ॥ १०२ ॥ कर्मणे जनितो यज्ञो विश्वपालनहेतवे ॥ कर्मब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माक्षरसमुद्भवम् ॥ १०३ ॥ अक्षरोऽयं शिवः साक्षाच्छब्दब्रह्मणि संस्थितः ॥ पुराणपुरुषो यज्ञो ज्ञेयोऽक्षरकरो भुवि ॥ अक्षरात्स तु वै श्रेष्ठः परमात्मा सनातनः ॥ १०४ ॥ अक्षरेण न वै तृप्तात्तृप्तोभूद्यज्ञकर्मणि ॥ नाम्ना स यज्ञपुरुषो वेदे लोके हि विश्रुतः ॥ १०५ ॥ प्रपौत्रस्य तदा वृद्धिं दृष्ट्वा स्पर्द्धातुरः शिवः ॥ मृग भूतश्च रुद्रोऽसौ दिव्यबाणैरतर्पयत्[1] ॥ १०६ ॥ समर्थो यज्ञपुरुषो ज्ञात्वा गुरुमयं शिवम् ॥ पलायनपरो भूतो धर्मस्तेन महान्कृतः ॥ १०७ ॥ लज्जितः शंकराचार्यो न्यायशास्त्रे समागतः ॥ भवतीति भवो ज्ञेयो मृडतीति स वै मृडः ॥१०८॥ लोकान्भरति यो देवः स कर्ता भर्ग एव हि ॥ हरतीति हरो ज्ञेयः स रुद्रः पापरावणः ॥ १०९ ॥ स्वयं कर्ता स्वयं भर्ता स्वयं हर्ता शिवः स्वयम् ॥ शिवाद्विष्णुर्महीं यातो विष्णोर्ब्रह्मा च पद्मभूः ॥ ११० ॥ इति श्रुत्वा तु वचनं प्राह रामानुजस्तदा ॥ धन्योऽयं भगवाञ्छंभुर्यस्यायं महिमा परः ॥ १११ ॥ सत्यंसत्यं ममाज्ञेयं कर्ता कारयिता शिवः ॥ रामनाम परं नित्यं कथं शंभुर्जपेद्धरिम् ॥ ११२ ॥ अनंताः सृष्टयः सर्वा उद्भूता यस्य तेजसा ॥ अनंतः शेषतः शेषार मन्ते

[1] अन्तर्भावितण्यर्थः ।

योगिनो हि तम् ॥ ११३ ॥ स च वै मत्प्रभोर्धाम सच्चिदानंदविग्रहः ॥ इति श्रुत्वा तदावाक्यं लज्जितः शंकरोऽभवत् ॥ ११४ ॥ योगशास्त्र
परो देवः कृष्णस्तेनैव दर्शितः ॥ कालात्मा भगवान्कृष्णो योगेशो योगतत्परः ॥ ११५ ॥ सांख्यशास्त्रे च कपिलस्तस्मै तेनैव दर्शितः ॥
कं वीर्यं पाति यो वै स कपिस्तं चैव लाति यः ॥ कपिलस्स तु विज्ञेयः कपी रुद्रः प्रकीर्तितः ॥ ११६ ॥ कपिलो भगवान्विष्णुः सर्वज्ञः सर्वरू
पवान् ॥ तदा तु शंकराचार्यो लज्जितो नम्रकन्धरः ॥ ११७ ॥ शुक्लांबरधरो भूत्वा गोविन्दो नाम निर्मलम् ॥ जजाप हृदि शुद्धात्मा शिष्यो
रामानुजस्य वै ॥ ११८ ॥ इति ते रुद्रमाहात्म्यं प्रसंगेनापि वर्णितम् ॥ धनवान्पुत्रवान्वाग्मी भवेद्यः शृणुयादिदम् ॥ ११९ ॥ इति श्रीभविष्ये
महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये रुद्रमाहात्म्यवर्णनोत्तररामानुजोत्पत्तिवर्णनं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ भृगुवर्य महाभाग शृणु त्वं जीववर्णितम् ॥ पवित्रं वसुमाहात्म्यं सर्ववस्तुसुखप्रदम् ॥ १ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥
वैवस्वतेऽन्तरे प्राप्ते चाद्ये सत्ययुगे शुभे ॥ इल्वला तामसी शक्तिः प्रिया विश्रवसो मुनेः ॥ शिवमाराधयामास सती सा पार्थिवार्चनैः ॥
॥ २ ॥ एतस्मिन्नंतरे जातो दीक्षितान्वयसंभवः ॥ यक्षशर्मा महाधूर्तो यक्षिणीपूजने रतः ॥ ३ ॥ तस्य मित्रस्नुषा सुभ्रू रमिता तेन पापिना ॥
तेन दोषेण विप्रोऽसौ कुष्ठभूतस्तदाभवत् ॥ ४ ॥ कुष्ठभूतं द्विजं त्यक्त्वा यक्षिणी मंत्रवत्सला ॥ शिवलोकं ययौ देवी कैलासं गुह्यकालयम् ॥५॥
क्षुधातुरो यक्षशर्मा शिवरात्रे महोत्तमे ॥ दर्शितं पूजनं तेन योषिद्द्वयश्चोपदेशतः ॥ ६ ॥ प्रभाते समनुप्राप्ते पारणां कृतवान्द्विजः ॥ मरणं प्राप्त
वान्कुष्ठी तत्रैव शिवमंदिरे ॥ ७ ॥ तेन पुण्यप्रभावेन राजासीत्करणाटके ॥ राजराज इति ख्यातो मण्डलीको नृपोऽभवत् ॥ ८ ॥ शिवार्चनं मंग
लदं गेहेगेहे दिनेदिने ॥ ब्राह्मणैः कारयामास राजराजो महाबलः ॥ ९ ॥ शताब्दं भूतले राज्यं कृतं तेन महात्मना ॥ राज्याधिकारं श्रेष्ठस्य
सुतस्य प्रददौ नृपः ॥ ततः काशीपुरीं प्राप्य शिवं तुष्टाव पूजनैः ॥१०॥ त्रिवर्षान्ते महादेवो ज्योतिर्लिंगो बभूव ह ॥ राजराजेश्वरो नाम प्रसिद्धोऽ
भूच्छिवः स्वयम् ॥ ११ ॥ स नृपः पावितस्तेन त्यक्त्वा प्राणाँस्तदा स्वयम् ॥ इल्वलागर्भमागम्य पुत्रोऽभूच्छुभलक्षणः ॥ १२ ॥ जातः कुत्सित
वेलायां रात्रौ घोरतमोवृते ॥ कुबेर इति तन्नाम प्रसिद्धमभवद्भुवि ॥ १३ ॥ तपसा तोषयामास स बालः परमेष्ठिनम् ॥ तस्मै ब्रह्मा तदागत्य
लंकां नाम पुरीं शुभाम् ॥ सुवर्णरचितां रम्यां कारयित्वा ददौ प्रभुः ॥ १४ ॥ तिस्रः कोट्यः स्मृता यक्षा लोककार्यपरायणाः ॥ तेषां स्वामी
स वै चासीद्यक्षराडिति विश्रुतः ॥१५॥ किन्नरा बहुरूपाश्च तदादेशनिवासिनः ॥ बलिभिः पूजयामासुः किन्नरेशस्तदा स्वयम् ॥ १६ ॥ गुह्यका

नरभावस्था दिव्यमूल्यप्रकारिणः ॥ तेषां स्वामी स वै चासीत्कुबेरो भगवान्स्वयम् ॥ १७॥ गिरिभ्यो बहुरत्नानि गृहीत्वा लोकहेतवे ॥ रक्षोभिः
प्रेषयामास गेहेगेहे जनेजने ॥ १८ ॥ धर्मकार्यकरा ये तु नरा वेदपरायणाः ॥ तेषां कोशाश्च तेनैव पूरिता नरधर्मिणा ॥ १९ ॥ ये तु लोभपरा
धूर्ता नराः संचयकारिणः ॥ तेषां राजा स भगवान्द्रव्यदो राक्षसेश्वरः ॥ २० ॥ शवभूता नरा ये वै दाहिता वह्निकर्मणि ॥ अग्निद्वारेण तन्मांसं
भुंजते राक्षसाः सदा ॥ २१ ॥ आभिर्विभूतिभिर्युक्तं दृष्ट्वा तं रावणो बली ॥ जित्वा निष्कास्य लंकायाः स्वयं राजा बभूव ह ॥ २२ ॥ कुबेरो
दुःखितस्तत्र शंकरं दुःखनाशनम् ॥ शरण्यं शरणं प्राप्तस्तदा तु भगवान्हरः ॥ तेन मैत्री कृता रम्या कुबेरेण समं दधौ ॥ २३ ॥ अलकावती
नाम पुरी रचिता विश्वकर्मणा ॥ स तां मंगलदामाप्य कुबेरो हर्षमाप्तवान् ॥ २४ ॥ इति श्रुत्वा तदनुजो रावणो लोकरावणः ॥ कैलासं गिरिमा
गम्य नलकूबरभोगिनीम् ॥२५॥ दृष्ट्वा पुलस्त्यतनयः पस्पर्श मधुराननाम् ॥ तदा पतिव्रता देवी सुप्रभा प्राह तं रुषा ॥२६॥ स्नुषेव तव पापात्म
न्वर्तेऽहं लोकरावण ॥ कुष्ठो भवेत्तव तनौ तेन दोषेण दारुणः ॥ २७ ॥ त्वया हृतं विमानं यज्ज्येष्ठबन्धोश्च पुष्पकम् ॥ निष्फलत्वमवाप्नोतु
यथा चौरैर्हृतं धनम् ॥ २८ ॥ इति शापान्वितो वीरस्तथाभूतः सुदुःखितः ॥ शिवमाराधयामास कैलासे पार्थिवार्चनैः ॥ २९ ॥ द्वादशाब्दमतो
जातं पूजनं तस्य कुर्वतः ॥ स रुद्रो न प्रसन्नोऽभूत्तदा दुःखी स रावणः ॥ ३० ॥ जुहाव वह्नौ क्रमतः शिरांसि पुरुषादनः ॥ स्थूलदेहं च सकलं
स रुद्राय तदार्पयत् ॥ ३१ ॥ भस्मभूतस्तदा रक्षो न मृतो ब्रह्मणो वरात् ॥ पावकादुद्भवं चान्यं देहं प्राप्य मनोहरम् ॥ ३२ ॥ शिवाय वायु
रूपाय ददौ स्वांगं पुनर्बली ॥ पिशाचैर्वायुरूपैश्च भक्षितः स च रावणः ॥ ३३ ॥ न ममार वराद्घोरो वायोर्जातं कलेवरम् ॥ गृहीत्वा स च
रुद्राय नभोभूताय चार्पयत् ॥३४॥ तदा मातृगणैर्घोरैर्भक्षितोऽभूत्स रावणः॥ ब्रह्मणो वरदानेन न पञ्चत्वमवाप्तवान् ॥३५॥ नभसश्चोद्भवं देहं शून्य
भूतं स रावणः ॥ पुनः प्राप्य शिवायैव सोऽहं भूताय चार्पयत् ॥ ३६ ॥ तदा प्रसन्नो भगवान्रुद्रोऽहंकारदेवता ॥ कुबेरस्य यथा मित्रं रावणस्य
तथाभवत् ॥३७॥ एकैकेनैव शिरसा कोटिकोटिशिरोऽभवत् ॥ वज्रभूतोऽभवद्देहो देवदेवप्रसादतः ॥ एवं स रावणो घोरो बभूव वरदर्पितः ॥ ३८ ॥
देवदैत्यमनुष्याणां पन्नगानां च योषितः ॥ नवोढा रमिताश्चासन्ब्रह्मांडे तेन रक्षसा ॥ ३९ ॥ पतिव्रतामतो रम्यो वेदधर्मः सनातनः ॥ भ्रष्टी
भूतोभवत्सर्वः सर्वलोकेषु रक्षसा ॥ ४० ॥ क्षुत्तृड्भ्यां वर्जितो नित्यं शंकरेणैव तर्पितः ॥ अन्ये सुरा विना यज्ञैः क्षुधिताः संबभूविरे ॥ ४१ ॥
ब्रह्माणं च पुरस्कृत्य क्षीराब्धौ प्राप्य दुःखिताः ॥ एकीभूय सुरास्सर्वे तुष्टुवुः परमेश्वरम् ॥ ४२ ॥ तदा प्रसन्नो भगवान्सगुणो निर्गुणो हरिः ॥

उवाच सकलान्देवान्भक्तिनम्रान्यतेन्द्रियान् ॥४३॥ कल्पाख्ये श्वेतवाराहे नेदृशः कोपि दानवः ॥ बभूव च यथैवासौ रावणो लोकरावणः ॥४४॥
पुरा मार्कंडकल्पे च निशुंभः शुंभ एव हि ॥ यथा जातौ तथा घोरौ कुंभकर्णश्च रावणः ॥ ४५ ॥ रावणा बहवश्चासन्हीदृशो नैव रावणः ॥ अहं
ब्रह्मा तथा रुद्रो यतो जातास्सनातनाः ॥ सा तु वै प्रकृतिर्माया कोटिविश्वविधायिनी ॥ ४६ ॥ देवसंकटघोरेषु समर्थो देवराट् स्वयम् ॥ शक्र
विघ्ने समुद्भूते समर्थो भगवान्हरः ॥ ४७ ॥ रुद्राणां संकटे घोरे समर्थोऽहं सदा भुवि ॥ मयि संकटसंप्राप्ते समर्थो भगवान्हरः ॥ ४८ ॥ ब्रह्मणः
परमे दुःखे समर्था प्रकृतिः परा ॥ मधुकैटभौ पुरा जातौ दानवौ लोकविश्रुतौ ॥ ४९ ॥ ताभ्यां दुःखमयो ब्रह्मा तुष्टाव जगदंबिकाम् ॥ तदा
तस्या बलेनाहं जघान मधुकैटभौ ॥ ५० ॥ अतो मदाज्ञया सर्वे विष्णुमायां सनातनीम् ॥ शरण्यां शरणं प्राप्य कुर्वतां जगतो हितम् ॥ ५१ ॥
इति श्रुत्वा तु ते देवास्तुष्टुवुः प्रकृतिं पराम् ॥ प्रसन्ना च तदा देवी ब्रह्मज्योतिर्मयी शिवा ॥ ५२ ॥ द्विधाभूता महीं प्राप्ता सीतारामौ परापरौ ॥
त्रिलिंगजननी सीता तया तदपरं [illegible]धा ॥ कृतं तौ च द्विधा जातौ शब्दार्थौ रामलक्ष्मणौ ॥५३॥ शब्दमात्रसमूहानां स्वामी रामस्सनातनः ॥
अर्थमात्रसमूहानामीशः क्लीबस्स लक्ष्मणः ॥ ५४ ॥ यस्य वज्रमयं वीर्यं ब्रह्मचर्यं दृढं तथा ॥ स क्लीबश्च ततोऽन्ये वै क्लीबभूता हि वानराः ॥५५॥
परा तु प्रकृतिस्सीता तयोर्मंगलदायिनी ॥ भूमिमध्यात्समुद्भूता ह्ययोनिर्योनिकारिणी ॥५६॥ सहस्रं रामरामेति जपितं येन धीमता॥ सीतानाम्ना
च तस्यैव फलं ज्ञेयं च तत्समम् ॥ ५७ ॥ योनिभूतौ च तौ देवौ राधेयस्य गृहं गतौ ॥ इदं दृश्यं यदा नासीत्तामसी प्रकृतिस्तदा ॥ अक्षराशे
पभूता च स्वयं जाता त्रिधेच्छया ॥५८॥ पूर्वं शेषस्स वै रामो मध्ये क्लीबस्स लक्ष्मणः॥ अपरौ पूर्वतो जातौ पुंक्लीबौ च परेश्वरौ ॥ परो भागस्तु
सा देवी योगनिद्रा सनातनी ॥ ५९ ॥ अन्यकल्पेषु हे देवाः क्षीरशायी हरिः स्वयम् ॥ रामो ज्ञेयस्तथा शेषो रुद्ररूपस्स लक्ष्मणः ॥ ६० ॥
सीता भगवती लक्ष्मीर्जाता जनकनन्दिनी ॥ सुदर्शनश्च भरतो हरेः शंखस्ततोऽनुजः ॥ ६१ ॥ कल्पाख्ये श्वेतवाराहे रामो जातः परात्परः ॥
प्रद्युम्नो भरतो ज्ञेयोऽनिरुद्धः शत्रुहा प्रभुः ॥ तैश्च सर्वे विदलिता राक्षसा रावणादयः ॥ ६२ ॥ कीर्तिं स्वकीयां लोकेषु संस्थाप्य पावनीं प्रभुः ॥
पुष्पकं च कुबेराय विमानं च तदा ददौ ॥ रुद्रसंख्या सहस्राब्दं राज्यं कृत्वा परं ययौ ॥ ६३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा कुबेरस्तु
प्रथमो वसुदेवता ॥ स्वमुखात्स्वांशमुत्पाद्य वैश्ययोनौ बभूव ह ॥ ६४ ॥ धरदत्तस्य वैश्यस्य पुत्रो भूत्वा महीतले ॥ त्रिलोचनस्स वै नाम
मथुरायां बभूव ह ॥ ६५ ॥ सर्वद्रव्यव्ययं कृत्वा नानातीर्थेषु हर्षितः ॥ पुरीं काशीं समागम्य रामानंदं च वैष्णवम् ॥ नत्वा तद्वश्यमभज

च्छिष्यो भूत्वा त्रिलोचनः ॥ ६६ ॥ स्वगेहं पुनरागत्य स वैश्यश्चाज्ञया गुरोः ॥ रामभक्तिपरश्चासीत्साधुसेवापरायणः ॥ ६७ ॥ तदा तु भगवा न्रामो दासभूतश्च तद्गृहे ॥ स्थितस्त्रयोदशे मासि सर्ववांछितदायकः ॥ ६८ ॥ मणिरत्नहिरण्यानि वासांसि विविधानि च ॥ नाना व्यंजनयो ग्यानि ब्राह्मणेभ्यः स्वयं ददौ ॥ ६९ ॥ वैष्णवेभ्यो यतिभ्यश्च मनोवांछितदायकः ॥ ततस्त्रिलोचनं प्राह भगवान्रावणार्तिहा॥ ७० ॥ अहं रामो न वै दासस्तव भक्तिविमोहितः ॥ निवासं कृतवान्गेहे तव प्रियहिते रतः ॥ ७१ ॥ अद्यप्रभृति भो वैश्य वसामि हृदये तव ॥ इत्युक्त्वान्तर्हितो देवः स वैश्यो हर्षमागतः ॥ ७२ ॥ त्यक्त्वा कलत्रं पुत्रं च प्राप्य वैराग्यमुत्कटम् ॥ उषित्वा सरयूतीरे रामध्यानपरोभवत् ॥ ७३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये वसुमाहात्म्ये त्रिलोचनवैश्योत्पत्तिवर्णनं नाम पंचदशो ऽध्यायः ॥ १५ ॥ छ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ स्वायंभुवेन्तरे पूर्वं ध्रुववंशसमुद्भवः ॥ राजा प्राचीनबर्हिश्च बभूव मखकारकः ॥ १ ॥ नारद स्योपदेशेन त्यक्त्वा हिंसामयं मखम् ॥ ज्ञानवान् वैष्णवो भूत्वा दशपुत्रानजीजनत् ॥२॥ प्रचेता नाम तेषां वै जातं ते चैकरूपिणः॥पितुराज्ञां पुर स्कृत्य जलमध्ये तपोऽर्थिनः ॥ रत्नाकरस्य सिंधोश्च मग्नभूता बभूविरे ॥ ३ ॥ तेषां तु तपसा तुष्टः स्वयंभूश्चतुराननः ॥ सप्ताब्धिषु स तान्सप्त सुतान्संस्थाप्य लोकराट् ॥ ४ ॥ रत्नाकरेऽष्टमं पुत्रं नवमं मानसोत्तरे ॥ दशमं मेरुशाखायां सुतं कृत्वा मुमोद ह ॥ ५ ॥ अपो वहति यो लोके स आपव इति स्मृतः ॥ द्वितीयो वरुणो नाम यादसां पतिरप्पतिः ॥ ६ ॥ ददौ पाशं तदा ब्रह्मा दैत्यबंधनहेतवे ॥ पाशी नाम ततो जातं वरुणस्य महात्मनः ॥ ७ ॥ स तु पूर्वभवे चासीद्ब्राह्मणः शक्तिपूजकः ॥ आपवो नाम विख्यातो वारुणीपानतत्परः ॥ ८ ॥ भद्रकाल्याः प्रियो भक्तो नित्यं पूजनतत्परः ॥ नानारक्तमयैः पुष्पैर्गुंठितां रक्तमालिकाम् ॥ ९ ॥ रक्तचंदनसंयुक्तां गृहीत्वा मंत्रसंयुतः ॥ भद्रकाल्यै निवेद्याशु नवार्णवपरोऽभवत् ॥ १० ॥ धूपैर्दीपैश्च नैवेद्यैस्तांबूलैर्ऋतुजैःफलैः ॥ पूजयित्वा महालक्ष्मीं भद्रकालीं सनातनीम्॥११॥ तिलैः शर्करया युक्तं मधुना च हविः स्वयम् ॥ वह्निद्वारेण संहुत्य तुष्टाव जगदम्बिकाम् ॥१२ ॥ चरित्रं मध्यमं देव्या विष्णुदेवेन निर्मितम् ॥ नवार्णवेन तेनैव प्रत्यहं जाप्यतत्परः ॥ १३ ॥ एवं वर्षत्रयं जातं तस्य पूजां प्रकुर्वतः ॥ प्रसन्नाभूत्तदा देवी वरदा सर्वमंगला ॥ वरं ब्रूहीति वचनं तमाह द्विजसत्तमम् ॥ १४ ॥ इति वाक्यं प्रियं श्रुत्वा द्विज आपव नम्रधीः ॥ तुष्टाव दंडवद्भूत्वा भद्रकालीं सनातनीम् ॥ १५ ॥ ॥ आपव उवाच ॥ ॥ विष्णुकल्पे पुरा चासीद्दानवो महिषासुरः ॥ कोटिकोटिसहस्रैस्तु रथैर्वाजिगजैर्युतः ॥ १६ ॥ त्रैलोक्यं स्ववशे कृत्वा महेन्द्रस्स तदाभवत् ॥ स्वारोचिषान्तरः कालो गतो

राज्यं प्रकुर्वतः ॥ १७ ॥ ततस्स भगवान्विष्णुस्सर्वदेवसमन्वितः ॥ समुत्पाद्य मुखात्तेजो ज्वालामाली बभूव ह ॥ १८ ॥ ज्योतिर्लिंगात्तदा देवी भवती स्वेच्छया भुवि ॥ संभूय महिषं हंत्री तस्यै देव्यै नमोनमः ॥ १९ ॥ रुद्रकल्पे पुरा चासीद्रुदच्छंभुमुखादिवि ॥ रावणश्च सहस्रास्यो जातो ब्रह्मांडरावणः ॥ २० ॥ राक्षसो बलवान्घोरो लोकालोकगिरेरधः ॥ न्यवसद्देवदैत्यानां मनुष्याणां च भक्षकः ॥ षष्ठे मन्वंतरे तेन ब्रह्मांडं राज्यसात्कृतम् ॥ २१ ॥ ततो वैवस्वते प्राप्ते त्रेताष्टाविंशके प्रभुः ॥ स जातो राघवगृहे रामस्संकर्षणः स्वयम् ॥ २२ ॥ षोडशाब्दवपुर्भूत्वा स गतो जनकालये ॥ धनुश्चाजगवं घोरं प्रभग्नं तेन धीमता ॥ २३ ॥ तदा ब्रह्मादयो देवा ज्ञात्वा रामं सनातनम् ॥ सहस्रवदनस्यैव वर्णयामास कारणम् ॥ २४ ॥ तच्छ्रुत्वा हंसयानं च समारुह्य स सीतया ॥ लोकालोकगिरौ प्राप्य घोरयुद्धमचीकरत ॥ २५ ॥ हंसयानपताकायां संस्थितो हनुमान्कपिः ॥ वेदाश्च वाजिनस्तत्र नेता ब्रह्मा सनातनः ॥ २६ ॥ दिव्यवर्षमभूद्घोरः संग्रामस्तेन रक्षसा ॥ रावणस्स तदा क्रुद्धो द्विसहस्रैश्च बाहुभिः ॥ २७ ॥ अपरौ मूर्छयित्वा तौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ जगर्ज बलवान्घोरस्स च ब्रह्मांडरावणः ॥ २८ ॥ ब्रह्मणा संस्तुता माता भवती ब्रह्मरूपिणी ॥ सीता शांतिमयी नित्या तया ब्रह्मांडरावणः ॥ विनाशितो नमस्तस्यै नमस्तस्यै नमोनमः ॥ २९ ॥ ब्रह्मकल्पे पुरा चासीत्तालजंघान्वयोद्भवः ॥ मुरो नाम महादैत्यो ब्रह्मणो बलदर्पितः ॥ ३० ॥ ब्रह्मांडेशं महारुद्रं महेंद्रादिसमन्वितम् ॥ स बभूव पराजित्याधिकारी रौद्र आसने ॥ ३१ ॥ देवैस्सार्द्धं महादेवो माधवं क्षीरशायिनम् ॥ गत्वा निवेदयामास स विष्णुः क्रोधसंयुतः ॥ ३२ ॥ जगाम गरुडारूढो यत्र दैत्यो मुरः स्थितः ॥ तेन सार्द्धमभूद्युद्धं तस्य देवस्य दारुणम् ॥ ३३ ॥ सहस्राब्दमतो जातं दृष्ट्वा ब्रह्मा भयान्वितः॥ परां तु प्रकृतिं नित्यां तुष्टाव श्लक्ष्णया गिरा ॥ ३४ ॥ प्रसन्ना सा तदा देवी कुमारी सत्सहायिनी ॥ चतुर्भुजास्त्रसहिता भूत्वा दैत्यमुवाच ह ॥ ३५ ॥ पराजितोऽयं भगवान्दैत्यराजेन वै त्वया ॥ विजया नाम मे रम्या कैश्चिन्नाहं पराजिता ॥ ३६ ॥ उन्मीलिनी विंजुली च त्रिस्पृशा पक्षवर्द्धिनी ॥ जया जयंती विजया वर्षेवर्षे क्रमादहम् ॥ ३७ ॥ एकादशशुभाचारा विष्णवस्तनया मम ॥ एकादशीति विख्याता वेदमध्ये सदा ह्यहम् ॥ ३८ ॥ अतो मां बलवाञ्जित्वा विजयां विष्णुमातरम् ॥ पाणिं गृहाण मे रम्यं सर्वपूज्यो भवान्भवेत् ॥ ३९ ॥ इति श्रुत्वा मुरो दैत्यस्तस्या रूपेण मोहितः ॥ युयुधे स तया सार्द्धं क्षणार्द्धेन लयं गतः ॥ ४० ॥ तं मुरं निहतं दृष्ट्वानुजस्तन्नरकासुरः ॥ दैत्यमायां महाघोरां चकार सुरनाशिनीम् ॥ ४१ ॥ एकादशी स्वयं माया हुंकारेणैव तं तदा ॥ नरकेण समं हत्वा जगर्ज जगदंबिका ॥ ४२ ॥ तयोस्तेजो महाघोरमन्नमध्येषु चागमत् ॥ दुष्टभूतम [illegible] नृणां

रोगभयप्रदम् ॥ ४३ ॥ दृष्ट्वा चैकादशी नाम्ना रविशुक्रावुवाच ह ॥ कुरुतां शुद्धमेवांतर्भवंतौ लोकविश्रुतौ ॥ ४४ ॥ तदाज्ञया तथा कृत्वा देव
पूज्यौ वभूवतुः ॥ एवं मातस्त्वया सर्वं कृतं तस्यै नमोनमः ॥४५॥ इति श्रुत्वा भद्रकाली स्तोत्रं दिव्यं कथामयम् ॥ आपवं प्राह सा देवी ब्राह्मणं
वेदकोविदम् ॥ ४६ ॥ प्रलये च तदा प्राप्ते नष्टे स्थावरजंगमे ॥ एकार्णवे पुरा त्वं वै मत्प्रसादात्सुखी भव ॥ ४७ ॥ स्तोत्रेणानेन सुप्रीता वरदाहं
सदा नरान्[1] ॥ इत्युक्त्वांतर्हिता देवी स विप्रो वरुणोऽभवत् ॥ ४८ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं भगवान्द्वितियो वसुः ॥ वरुणः
स्वमुखात्तेजो जनयामास भूतले ॥ ४९ ॥ देहल्यां स तु वै जातो धर्मभक्तस्य वै गृहे ॥ विधवा तस्य या कन्या गर्भं धत्ते हरेः स्वयम् ॥ ५० ॥
इति ज्ञात्वा धर्मभक्तो मुमुदे सुतजन्मनि ॥ नामदेव इति ख्यातः सांख्ययोगपरायणः ॥ ५१ ॥ आब्रह्मस्तंबपर्यंतं सर्वं विष्णुमयं जगत् ॥ ज्ञात्वा
दृष्ट्वा गतः काश्यां रामानंदं हरिप्रियम् ॥५२॥ नत्वा तच्छिष्यतां प्राप्य तत्र वासमकारयत् ॥ सिकंदरो म्लेच्छपतिर्देहलीराज्यमास्थितः ॥ ५३ ॥
नामदेवं समाहूय संपरीक्ष्य तदा सुखी ॥ अर्धकोटिमितं द्रव्यं ददौ तस्मै कलिप्रियः ॥५४॥ नामदेवस्तु तद्द्रव्यैर्गंगारोहणमुत्तमम् ॥ कारयामास वै
काश्यां शुभ्रं सर्वं शिलामयम् ॥ ५५ ॥ दशविप्रान्पञ्च नृपान्पञ्च वैश्याञ्छतं गवाम् ॥ पुनरुज्जीवयामास शवभूतान्स योगवान् ॥ ५६ ॥ ॥ बृह
स्पतिरुवाच ॥ ॥ विश्वानरः पुरा चासीद्ब्राह्मणो वेदकोविदः ॥ अनपत्यो विधातारं तुष्टाव बहुपूजनैः ॥ ५७ ॥ वर्षमात्रेण भगवान्परमेष्ठी
प्रजापतिः ॥ समागत्य वचः प्राह वरं ब्रूहि द्विजोत्तम ॥ ५८ ॥ इति श्रुत्वा स होवाच भगवँस्ते नमोनमः ॥ प्रकृतेश्च परः पुत्रो भूयान्मम वरात्तव ॥
॥५९॥ इति श्रुत्वा तदा ब्रह्मा विस्मितः प्राह तं द्विजम् ॥ एका वै प्रकृतिर्माया त्रिलिङ्गजननी स्वयम् ॥ ६० ॥ तया दृश्यं जगत्सर्वं समुत्पादित
मात्मना ॥ प्रकृतेश्च परो यो वै परमात्मा स चाव्ययः ॥ ६१ ॥ अबुद्धिर्बोधनिरतो ह्यश्रुतिश्च शृणोति वै ॥ अदेहः स स्पृशत्येतदचक्षुः पश्यति
स्वयम् ॥६२॥ अजिह्वोन्नं स गृह्णाति स जिघ्रति नसा विना ॥ अमुखो वेदवक्ता च कर्मकारः करं विना ॥ ६३ ॥ अपदो गच्छति ह्येतदर्लिंगो
नारिभोगवान्[2] ॥ अगुह्यो हि करोत्येतां सतत्त्वां गुह्यभूतिनीम् ॥ ६४ ॥ शब्दब्रह्म स्पर्शमयं रूपब्रह्म रसात्मकम् ॥ गंधब्रह्म परं ज्ञेयं तस्मै तद्ब्रह्मणे
नमः ॥ ६५ ॥ प्रकृतिं पुरुषं चैव विद्ध्यनादी उभावपि ॥ विकारांश्च गुणांश्चैव विद्धि प्रकृतिसंभवान् ॥ ६६ ॥ एकार्थौ तौ च शब्दैकौ रूपैकौ
नित्यविग्रहौ ॥ आदिमध्यान्तरहितौ नित्यशुद्धौ सनातनौ ॥ ६७ ॥ पुंस्त्रीनपुंस्कजननी ज्ञेया सा प्रकृतिः परा ॥ पुरुषश्च कविः सूक्ष्मः

१ नरेभ्यः इत्यर्थः । २ हृस्व आर्षः ।

कूटस्थो ज्ञानवान्परः ॥ ६८ ॥ अजन्मा जन्म चाप्नोति मया जातः स जन्मवान् ॥ कथं स पुरुषो नित्यस्तव पुत्रो भविष्यति ॥ ६९ ॥ अतो विश्वानर मुने मायाभूतो हरिः स्वयम् ॥ तव पुत्रत्वमाप्नोति वरान्मम जनार्दनः ॥ ७० ॥ इत्युक्त्वान्तर्दधे देवः पावकस्तद्वरादभूत् ॥ अष्टानां च वसूनां च पावको हि पतिस्त्वयम् ॥ ७१ ॥ वैश्वानर इति ख्यातोऽभवत्स्वाहापतिः प्रभुः ॥ स तु पूर्वभवे देवः पुरा कल्पेऽनलोऽभवत् ॥ ७२ ॥ नैषधो ब्राह्मणो धीमान्यथा राजा नलस्तथा ॥ संकटायां गते भूपे दमयन्ती पतिव्रता ॥ ७३ ॥ स्वपितुर्गेहमासाद्यान्वेषयामास भूपतिम् ॥ तदा नलो द्विजं प्राप्तो दमयंतीपतिः प्रभुः ॥ ७४ ॥ दृष्ट्वा तं मोहमापन्ना दमयंती शुभानना ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र वागुवाचाशरीरिणी ॥ ७५ ॥ नायं नलस्तव पतिर्ब्राह्मणोयं सुमोहितः ॥ अनलो नाम विख्यातो देववाक्यात्स चाभवत् ॥ ७६ ॥ महासरस्वतीं देवीं तुष्टाव स तु मोहितः ॥ तस्य पुण्यप्रभावेन विश्वानरसुतोऽभवत् ॥ ७७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं पावको भगवान्प्रभुः ॥ स्वमुखात्स्वांशमुत्पाद्य संजातस्तु ततो वसुः ॥ ७८ ॥ रंकणो नाम विख्यातो लक्ष्मीदत्तस्य वै सुतः ॥ नगरे कांचनपुरे वैश्यजातिसमुद्भवः ॥ ७९ ॥ यंकणा नाम तत्पत्नी बभूव च पतिव्रता ॥ सर्वद्रव्यव्ययं कृत्वा धर्मकार्येषु दंपती ॥ ८० ॥ काष्ठमानीय विक्रीय बुभुजाते परस्परम् ॥ रामानंदस्तस्य गुरू रंकणस्य महात्मनः ॥ ८१ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये वसुमाहात्म्ये रंकण वैश्योत्पत्तिवर्णनो नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ दितिपुत्रौ महाघोरौ विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ संहतौ तु दितिर्ज्ञात्वा कश्यपं समपूजयत् ॥ १ ॥ द्वादशाब्दांतरे स्वामी कश्यपो भगवानृषिः ॥ उवाच पत्नीं स हि तां वरं ब्रूहि वरानने ॥ सा तु श्रुत्वा नमस्कृत्य वचनं प्राह हर्षिता ॥ २ ॥ अदितिर्मम या देवी सपत्नी पुत्रसंयुता ॥ द्वादशतनयास्तस्या मम द्वौ तनयौ स्मृतौ ॥ ३ ॥ तदवर्यसुते नैव विष्णुना सुरपालिना ॥ विनाशितौ सुतौ घोरौ ततोऽहं भृशदुःखिता ॥ ४ ॥ देहि मे तनयं स्वामिन्द्वादशादित्यनाशनम् ॥ इति श्रुत्वा वचो घोरं दितिं प्राह सुदुःखितः ॥ ५ ॥ ब्रह्मणा निर्मितौ लोके धर्माधर्मौ परापरौ ॥ धर्मपक्षास्तु ये लोके नरास्ते ब्रह्मणः प्रियाः ॥ ६ ॥ अधर्मपक्षास्तु नरा वैरिणस्तस्य धीमतः ॥ अधर्मपक्षौ तनयौ तस्मान्मृत्युमुपागतौ ॥ ७ ॥ अतो धर्मप्रिये शुद्धं कुरु तस्मान्महाबलः ॥ भविष्यति सुतो धीमाँश्चिरंजीवी तव प्रियः ॥ ८ ॥ इति श्रुत्वा दितिर्देवी कश्यपाद्धर्ममुत्तमम् ॥ संप्राप्य सा शुभाचारा बभूव व्रतधारिणी ॥ ९ ॥ तस्या गर्भगते पुत्रे महेन्द्रश्च भयान्वितः ॥ दासभूतः स्थितो गेहे स दितेराज्ञया गुरोः ॥ १० ॥ सप्तमासि स्थिते गर्भे शक्रमायाविमोहिता ॥

अशुचिश्च दितिर्देवी सुष्वाप निजमंदिरे ॥ ११ ॥ अंगुष्ठमात्रो भगवान्महेन्द्रो वज्रसंयुतः ॥ कुक्षिमध्ये समागम्य चक्रे गर्भं स सप्तधा ॥ १२ ॥
जीवभूतानतिबलान्दृष्ट्वा सप्त महारिपून् ॥ एकैकः सप्तधा तेन महेन्द्रेण तदा कृतः ॥ १३ ॥ नम्रीभूतश्च तान्दृष्ट्वा महेन्द्रस्तैः समन्वितः ॥ योनि
द्वारेण चागम्य प्रणनाम तदा दितिम् ॥ १४ ॥ प्रसन्ना सा दितिर्देवान्महेन्द्राय च तान्ददौ ॥ मरुद्गणाश्च ते सर्वे विख्याताः शक्रसेवकाः ॥१५॥
स तु पूर्वभवे जातो ब्राह्मणो लोकविश्रुतः ॥ इलो नाम स वेदज्ञो यथेलो नृपतिस्तदा ॥ १६ ॥ एकदा बलवान्राजा मनुपुत्र इलः स्वयम् ॥
एकाकी हयमारुह्य मेरोर्विपिनमाययौ ॥ १७ ॥ मेरोरधः स्थितः खण्डः स्वर्णगर्भो हरिप्रियः ॥ निवासं कृतवाँस्तत्र कृत्वा राष्ट्रं महोत्तमम् ॥
॥ १८ ॥ इलेनावृतमेवापि कृतं तत्र स्थले सुराः ॥ इलावृतमिति ख्यातः खण्डोऽभूद्विबुधप्रियः ॥ १९ ॥ भारते ये स्थिता लोका
इलावृतमुपागताः ॥ मेरुर्गिरिर्वृक्षमयो विधात्रा निर्मितो हि सः ॥ २० ॥ आरोहणं नरैस्तस्मिन्कृतं स्वर्णमयं शुभम् ॥ तमारुह्य क्रमा
ल्लोकः स्वर्गलोकमुपागतः ॥ २१ ॥ तान्दृष्ट्वा मनुजान्प्राप्तान्सदेहान्स्वर्गमण्डले ॥ विस्मिताश्च सुरास्सर्वे महेशं शरणं ययुः ॥ २२ ॥
ज्ञात्वा स भगवान्रुद्रो भवान्या सह शंकरः ॥ इलावृतवने रम्ये स रेमे च तया सह ॥ २३ ॥ एतस्मिन्नन्तरे प्राप्तो वैवस्वतसुतो महान् ॥
इलो नाम महाप्राज्ञो मृगयार्थी सदाशिवम् ॥ २४ ॥ नग्नभूतं समालोक्य नेत्रे संमील्य संस्थितः ॥ लज्जितां गिरिजां दृष्ट्वा शशाप भग
वान्हरः ॥ २५ ॥ अस्मिन्खण्डे सदा नार्यो भविष्यंति च मां विना ॥ इत्युक्त्वा वचनं तस्मिन्नार्यस्सर्वा बभूविरे ॥ २६ ॥ इला बभूव नृपतेः
कन्या जनमनोहरा ॥ बहुकालं मेरुशृंगे महत्तपमचीकरत् ॥ २७ ॥ इलासमाधिभूतायाः सप्तविंशच्चतुर्युगम् ॥ जातं तत इला कन्या त्रेतामध्ये
तु चन्द्रजम् ॥ बुधं देवं पतिं कृत्वा चंद्रवंशमजीजनत् ॥ २८ ॥ अयोध्याधिपतिः श्रीमान्यदेलावृतमागतः ॥ तस्य राज्ञी मदवती नाम्ना तुष्टाव
पार्वतीम् ॥ २९ ॥ तदा प्राप्त इलो विप्रस्तस्या रूपेण मोहितः ॥ पस्पर्श तां मदवतीं राज्ञीं कामविमोहितः ॥ ३० ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र वागुवा
चाशरीरिणी ॥ इलो नायं द्विजश्चायं तव रूपविमोहितः ॥ ३१ ॥ अनिलो नाम तत्रैव विख्यातोऽभूद्द्विजस्य वै ॥ कामाग्निपीडितो विप्रस्स
तुष्टाव च पावकम् ॥ ३२ ॥ छित्त्वाछित्त्वा शिरो रम्यं तस्मै जातं पुनःपुनः ॥ दत्त्वा तुष्टाव तं देवं प्रसन्नोऽभूद्धनंजयः ॥ ३३ ॥ प्राह त्वमूनपंचा
शद्विभेदाञ्जनयिष्यसि ॥ तथाहं मित्रवान्भूत्वा तत्संख्यस्तव कामदः ॥ ३४ ॥ यथा कुबेरो भगवान्षड्विंशद्वरुणप्रियः ॥ तथाहमूनपंचाशद्विभे
दस्तव वै सखा ॥३५॥ इत्युक्ते वचने तस्मिन्दितिकुक्षौ द्विजोत्तमः ॥ वायुर्नाम स वै जातः पावकस्य प्रियस्सखा ॥३६॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥

इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं वैश्यजात्यां समुद्भवः ॥ धान्यपालस्य वै गेहे मूलगंडान्तजः सुतः ॥ पितृमातृपरित्यक्तः काश्यां विंध्यवने तदा ॥ ३७ ॥ अलिको नाम वै म्लेच्छस्तत्र स्थाने समागतः ॥ ३८ ॥ अनपत्यो वस्त्रकारी सुतं प्राप्य गृहं ययौ ॥ कबीर इति विख्यातः स पुत्रो मधुराननः ॥ ॥ ३९ ॥ स सप्ताब्दवपुर्भूत्वा गोदुग्धपानतत्परः ॥ रामानंदं गुरुं मत्वा रामध्यानपरोऽभवत् ॥४०॥ स्वहस्तेनैव संस्कृत्य भोजनं हरयेऽपर्यत् ॥ तत्प्रियार्थं हरिस्साक्षात्सर्वकामप्रदोऽभवत् ॥ ४१ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ उत्तानपादतनयो ध्रुवोभूत्क्षत्रियः पुरा ॥ पितृमातृपरित्यक्तः स बालः पंचहायनः ॥ ४२ ॥ गोवर्द्धनगिरौ प्राप्य नारदस्योपदेशतः ॥ स चक्रे भगवद्ध्यानं मासान्षट् च महाव्रती ॥ ४३ ॥ तदा प्रसन्नो भगवान्विष्णुर्नारायणः प्रभुः ॥ खमंडले पदं तस्मै ददौ प्रीत्या नभोमयम् ॥ ४४ ॥ दृष्ट्वा तद्वदनं रम्यं मायाशक्त्या दिशो दश ॥ स्वामिनं च ध्रुवं मत्वा भक्तिनम्रा बभूविरे ॥ ४५ ॥ ध्रुवोऽपि भगवान्साक्षात्सर्वपूज्यो बभूव ह ॥ दिक्पतिः स तु विज्ञेयो भगणानां पतिः स्वयम् ॥ ४६ ॥ नभःपतिः कालकरः शिशुमारपतिस्स वै ॥ पंचतत्त्वां हि वै माया प्रकृतिस्तत्पतिः स्वयम् ॥ ४७ ॥ तस्माद्धरायां संभूतो भौमो नाम महाग्रहः ॥ जलदेव्यास्ततो जातः शुक्रो नाम महाग्रहः ॥ ४८ ॥ वह्निदेव्यां ततो जातश्चाहं तत्र महाग्रहः ॥ वायुदेव्यां ध्रुवाज्जातः केतुर्नाम महाग्रहः॥४९॥ ग्रहभूतः स्थितस्तत्र नभोदेव्यां तदुद्भवः ॥ राहुर्नाम तथा घोरो महाग्रह उपग्रहः ॥ ५० ॥ पूर्वस्यां दिशि वै तस्माज्जातश्चैरावतो गजः ॥ आग्नेय्यां दिशि वै तस्मात्पुंडरीको गजोऽभवत् ॥ ५१ ॥ वामनः कुमुदश्चैव पुष्पदंतः क्रमाद्गजाः ॥ सार्वभौमः सुप्रतीको नभोदिक्षु तु तत्सुताः ॥५२॥ अभ्रमुः कपिला चैव पिंगलाख्या इमाः क्रमात् ॥ ताम्रकर्णी शुभ्रदंती चांगना चांजनावती ॥५३॥ भूमिदिक्षु करिण्यश्च जातास्तस्मात्तु तत्प्रियाः ॥ भगिनी च तथा माता सुता चैव स्नुषा तथा ॥ ५४ ॥ पशुयोन्युद्भवानां च नृणां ता योषितस्सदा ॥ देवयोन्युद्भवानां च नृणां पत्नी स्मृता स्वसा ॥ ५५ ॥ मनुवंशोद्भवानां च नृणां चान्योद्भवाः स्त्रियः ॥ इति धर्मो विधात्रोक्तो मया प्रोक्तः सुरा हि वः ॥ ५६ ॥ द्विधा ध्रुवस्स विज्ञेयो भूमेरुर्द्धमधस्तथा ॥ सद्गुणः स दिवारूपो रात्रिरूपस्तमोगुणः ॥ ५७ ॥ अधोध्रुवे सदा रात्रिर्नारकास्तत्र वै स्थिताः ॥ ऊर्ध्वध्रुवे दिवा नित्यं तपोमध्ये निशा दिवा ॥ ५८ ॥ महो जनस्तपस्सत्यं तेषु नित्यं दिनं स्मृतम् ॥ रौरवश्चांधकूपश्च तामिस्रं च तमोमयम् ॥ तेषु नित्यं स्मृता रात्रिः कल्पमानं च कोविदैः ॥ ५९ ॥ स तु पूर्वभवे चासीद्ब्राह्मणो माधवप्रियः ॥ षष्ट्यब्दं सर्वतीर्थेषु प्रातःस्नानं चकार ह ॥ ६० ॥ तीर्थ

१ पञ्चतत्त्वा माया प्रकृतिस्तत्पतिस्स स्वयमित्यर्थः ।

पुण्यात्स वै विप्रो माधवो माधवप्रियः ॥ सुनीत्यां गर्भमासाद्य ध्रुवो भूत्वा रराज ह ॥ षट्त्रिंशच्च सहस्राब्दं राज्यं कृत्वा ध्रुवोऽभवत् ॥ ६१ ॥ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं स ध्रुवः पंचमो वसुः ॥ गुर्जरे देश आगम्य वैश्यजात्यां समुद्भवः ॥ नरश्रीर्नाम विख्यातो गुणवैश्यस्य वै सुतः ॥ ६२ ॥ कुसीदगुणगुप्तश्च नरश्रीः पुत्रवत्सलः ॥ त्यक्त्वा प्राणान्ययौ स्वर्गं स वैश्यतनयो ध्रुवः ॥ ६३ ॥ प्रत्यहं स हरेः क्रीडां वृन्दावनमहोत्तमे ॥ शिवप्रसादात्प्रत्यक्षां दृष्ट्वा हर्षमवाप्तवान् ॥ ६४ ॥ यस्य पुत्रविवाहे च भगवान्भक्तवत्सलः ॥ यादवैस्सह संप्राप्तस्तस्य वांछितदायकः ॥ ६५ ॥ पुरीं काशीं समागम्य नरश्रीर्भक्तराट् स्वयम् ॥ रामानन्दस्य शिष्योऽभूद्विष्णुधर्मविशारदः ॥ ६६ ॥ ॥ बृहस्पतिरुवाच ॥ ॥ कदाचिद्भगवानत्रिर्गंगाकूलेऽनसूयया ॥ सार्द्धं तपो महत्कुर्वन्ब्रह्मध्यानपरोऽभवत् ॥ ॥ ६७ ॥ तदा ब्रह्मा हरिश्शंभुः स्वस्ववाहनमास्थिताः ॥ वरं ब्रूहीति वचनं तमाहुस्ते सनातनाः ॥ ६८ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तेषां स्वयंभूतनयो मुनिः ॥ नैव किञ्चिद्वचः प्राह संस्थितः परमात्मनि ॥ ६९ ॥ तस्य भावं समालोक्य त्रयो देवाः सनातनाः ॥ अनसूयां तस्य पत्नीं समागम्य वचोऽब्रुवन् ॥७०॥ लिंगहस्तः स्वयं रुद्रो विष्णुस्तद्रसवर्द्धनः ॥ ब्रह्मा कामब्रह्मलोपः स्थितस्तस्या वशं गतः ॥ रतिं देहि मदाघूर्णे नो चेत्प्राणांस्त्यजाम्यहम् ॥ ७१ ॥ पतिव्रताऽनसूया च श्रुत्वा तेषां वचोऽशुभम् ॥ नैव किंचिद्वचः प्राह कोपभीता सुरान्प्रति ॥ ७२ ॥ मोहितास्तत्र ते देवा गृहीत्वा तां बलात्तदा ॥ मैथुनाय समुद्योगं चक्रुर्मायाविमोहिताः ॥ ७३ ॥ तदा क्रुद्धा सती सा वै तान्छशाप मुनिप्रिया ॥ मम पुत्रा भविष्यंति यूयं कामविमोहिताः ॥ ७४ ॥ महादेवस्य वै लिंगं ब्रह्मणोऽस्य महाशिरः ॥ चरणौ वासुदेवस्य पूजनीया नरैस्सदा ॥ भविष्यंति सुरश्रेष्ठा उपहासोऽयमुत्तमः ॥ ७५ ॥ इति श्रुत्वा वचो घोरं नमस्कृत्य मुनिप्रियाम् ॥ तुष्टुवुर्भक्तिनम्राश्च देवपाठैश्च ऋङ्मयैः ॥७६॥ अनसूया तदा प्राह भवन्तो मम पुत्रकाः ॥ भूत्वा शापं मदीयं च त्यक्त्वा तृप्तिमवाप्स्यथ ॥७७॥ इत्युक्ते वचने ब्रह्मा चंद्रमाश्च तदा ह्यभूत् ॥ दत्तात्रेयो हरिः साक्षाद्दुर्वासा भगवान्हरः ॥ तत्पापपरिहारार्थं योगवन्तो बभूविरे ॥ ७८ ॥ एतस्मिन्नंतरे देवी प्रकृतिस्सर्वधार्मिणी ॥ त्रिधिं विष्णुं हरं चान्यं चक्रे सा गुणरूपिणी ॥ ७९ ॥ मन्वंतरमतो जातं तेषां योगं प्रकुर्वताम् ॥ ह्रपिताश्च त्रयो देवास्समागम्य च तान्प्रति ॥ ८० ॥ उवाच वचनं रम्यं तेषां मंगलहेतवे ॥ चन्द्रमाश्च भवेत्सोमो वसुः षष्ठः सुरप्रियः ॥ ८१ ॥ रुद्रांशश्चैव दुर्वासाः प्रत्यूषः सप्तमो वसुः ॥ दत्तात्रेयमयो योगी प्रभासश्चाष्टमो वसुः ॥ तेषां वाक्यं समाकर्ण्य वसवस्ते त्रयोऽभवन् ॥८२॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा

गुरोर्वाक्यं वसवो हर्षितास्त्रयः ॥ स्वांशेन भूतलं जग्मुः कलिशुद्धाय दारुणे ॥ दाक्षिणात्ये राजगृहे वैश्यजात्यां समुद्भवः ॥ ८३ ॥ पीपा नाम सुतः सोमः सुदेवस्य तदा ह्यभूत् ॥ कृतं राज्यपदं तेन यथा भूपेन तत्पुरे ॥ ८४॥ रामानन्दस्य शिष्योऽभूद्द्वारकां स समागतः ॥ हरेर्मुद्रां स्वर्णमयीं प्राप्य कृष्णात्स वै नृपः ॥ वैष्णवेभ्यो ददौ तत्र प्रेततत्त्वविनाशिनीम् ॥ ८५ ॥ प्रत्यूषश्चैव पांचाले वैश्यजात्यां समुद्भवः ॥ मार्गपालस्य तनयो नानको नाम विश्रुतः ॥ ८६ ॥ रामानन्दं समागम्य शिष्यो भूत्वा स नानकः ॥ स वै म्लेच्छान्वशीकृत्य सूक्ष्ममार्गमदर्शयत् ॥ ८७ ॥ प्रभासो वै शांतिपुरे ब्रह्मजात्यां समुद्भवः ॥ शुक्लदत्तस्य तनयो नित्यानंद इति स्मृतः ॥ इति ते वसुमाहात्म्यं मया शौनक वर्णितम् ॥ ८८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये वसुमाहात्म्ये कबीरनरश्रीपीपानानकनित्यानन्दसमुत्पत्तिवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः॥ १७ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इत्युक्त्वा तान्सुरान्देवो भगवान्बृहतांपतिः ॥ अश्विनौ च समालोक्य तयोर्गाथामवर्णयत् ॥ १ ॥ वैवस्वतेऽन्तरे पूर्वं विश्वकर्मा विचित्रकृत् ॥ चित्रगुप्तश्रियं दृष्ट्वा चित्रलेखाविनिर्मिताम् ॥ स्पर्द्धीभूतो महामायां तुष्टाव बहुपूजनैः ॥ २ ॥ प्रसन्ना सा तदा देवी चित्रायां तस्य योषिति ॥ स्वांशाज्जाता स्मृता संज्ञा सर्वज्ञानकरी स्वयम् ॥ ३ ॥ षोडशाब्दे वयःप्राप्ते संज्ञायास्तत्पिता सुखी ॥ विवाहार्थी सुरान्सर्वानाह्वयन्मेरुमूर्द्धनि ॥ ४ ॥ यक्षाधीशाश्च षड्विंशत्कुबेराद्यास्समागताः ॥ यादसां पतयः प्राप्ता दश तत्रैव कामुकाः ॥ ५ ॥ पावका ऊनपंचाशद्वायवश्च तथा स्मृताः ॥ ध्रुवौ द्वौ च स्वयं प्राप्तौ सोमास्तत्रैव षोडश ॥६॥ त्रयोदश च प्रत्यूषाः प्राप्ता विश्वप्ररक्षकाः ॥ षष्ट्युत्तरं च त्रिशतं प्रभासा दिनरक्षकाः ॥ ७ ॥ भवाद्याश्च तदा रुद्राः शशिमण्डलरक्षकाः ॥ आदित्याश्च स्थितास्सर्वे संज्ञायाश्च स्वयंवरे ॥ ८ ॥ दानवा विप्रचित्त्याद्याश्चतुराशीतिराययुः ॥ प्रह्लादाद्यास्तदा दैत्या वासुक्याद्याश्च पन्नगाः ॥ ९ ॥ शेषाद्याश्च तदा नागास्तार्क्ष्याद्या गरुडाः स्मृताः ॥ सर्वे स्वयंवरे प्राप्ता महान्कोलाहलो ह्यभूत् ॥ १० ॥ एतस्मिन्नंतरे देवी देवकन्यासमन्विता ॥ संज्ञा देवान्प्रति तदा प्रत्यक्षमभवद्दिवि ॥ ११ ॥ तां समालोक्य बलवान्बलिः कामविमोहितः ॥ करे गृहीत्वा प्रययौ पश्यतां सर्वधन्विनाम् ॥ १२ ॥ तदा क्रोधातुरा देवा रुरुधुर्दैत्यसत्तमम् ॥ शस्त्रास्त्रैस्तर्पयित्वा तं महद्युद्धमकारयन् ॥ १३ ॥ दानवाश्च तदा दैत्या नानावाहनसंस्थिताः ॥ देवैः सार्द्धं महद्युद्धं तुमुलं चक्रिरे मुदा ॥ १४ ॥ दानवैश्च हता देवाः सुरैर्दैत्या विनाशिताः ॥ शवभूतैरिलावर्तेऽभूदगम्या वसुंधरा ॥ १५ ॥ पक्षमात्रमभूद्युद्धं दिव्यं दानवदेवयोः ॥ पांचजन्यस्तथा धाता हयग्रीवश्च मित्रकः ॥ १६ ॥ अघासुरोऽर्यमा चैव बलः शक्रस्तथैव च ॥ बकासुरश्च वरुणः

शकटः प्रांशुरेव च ॥ १७ ॥ वत्सासुरो भगश्चैव विवस्वांश्च बलिः स्वयम् ॥ प्रलंबश्च तथा पूषा गर्दभः सविता युधि ॥१८॥ विश्वकर्मा मयश्चैव
कालनेमिर्हरिः स्वयम् ॥ कांक्षमाणौ च विजयं युयुधाते परस्परम् ॥ पराजिताश्च ते दैत्या युद्धं त्यक्त्वा प्रदुद्रुवुः ॥ १९ ॥ विवस्वाँश्च तदा संज्ञां
गृहीत्वा रथसंस्थिताम् ॥ विश्वकर्माणमागम्य ददौ तस्मै प्रसन्नधीः ॥ २० ॥ विवस्वंतं सुरश्रेष्ठं दृष्ट्वा संज्ञा वचोऽब्रवीत् ॥ मत्पतिश्च भवान्देवो
भवेत्कार्यकरस्सदा ॥ २१ ॥ त्वया जिताहं भगवन्बलेर्वैप्रियकारिणः ॥ भ्रातृजाग्रहणे दोषो न भवेत्स कदाचन ॥ २२ ॥ वीरभुक्ता सदा नारी
स्त्रीरत्नं मुनिभिः स्मृतम् ॥ चतुर्द्धा प्रकृतिर्देवी गुणभिन्ना गुणैकिका ॥ एका सा प्रकृतिर्माता गुणसाम्यात्सनातनी ॥ २३ ॥ सत्त्वभूता च भगि
नी रजोभूता च गेहिनी ॥ तमोभूता च सा कन्या तस्यै देव्यै नमोनमः ॥ २४ ॥ बहवः पुरुषा ये वै निर्गुणाश्चैकरूपिणः ॥ चैतन्याऽज्ञानवंत
श्च लोके प्रकृतिसंभवाः ॥ २५ ॥ अलोके पापजास्सर्वे देवब्रह्मसमुद्भवाः ॥ या तु ज्ञानमयी नारी वृणेद्यं पुरुषं शुभम् ॥ कोऽपि पुत्रः पिता
भ्राता स च तस्याः पतिर्भवेत् ॥ २६ ॥ स्वकीयां च सुतां ब्रह्मा विष्णुदेवः स्वमातरम् ॥ भगिनीं भगवाञ्छंभुर्गृहीत्वा श्रेष्ठतामगात् ॥ २७ ॥
इति श्रुत्वा वेदमयं वाक्यं चादितिसंभवः ॥ विवस्वान्भ्रातृजां संज्ञां गृहीत्वा श्रेष्ठवानभूत् ॥ २८ ॥ सुताः कन्यास्तयोर्जाता मनुर्वैवस्वतस्तथा ॥
यमश्च यमुना चैव दिव्यतेजोभिरन्विताः ॥ २९ ॥ तदा संज्ञा सती साक्षात्तेजोभूतं पतिं स्वकम् ॥ ज्ञात्वा छायां समुत्पाद्य तपसे वनमा
गता ॥ ३० ॥ सावर्णिश्चमनुस्तस्यां शनिश्च तपती तथा ॥ छायायां च समुद्भूताः क्रूरदृष्ट्या विवस्वतः ॥ ३१ ॥ पुत्रभेदेन तां नारीं मत्वा
मायां रुषान्वितः ॥ चकार भस्मभूतां तां विवस्वान्भगवान्रविः ॥ ३२ ॥ तदा शनिश्च सावर्णिर्विवस्वंतं रुषान्वितम् ॥ ज्ञात्वा च क्रोधताम्राक्षौ
युयुधाते परस्परम् ॥ ३३ ॥ कियता चैव कालेन भग्नभूतौ विवस्वता ॥ हिमाचले गिरौ प्राप्य तेपतुः परमं तपः ॥ ३४ ॥ त्रिवर्षान्ते च सा देवी
महाकाली समागता ॥ अर्चितं च वरं ताभ्यां ददौ तद्भक्तिवत्सला ॥३५॥ पुनस्तौ च समागम्य युयुधाते विवस्वता ॥ विवस्वान्भयभीतश्च त्यक्त्वा
युद्धं पराभवत् ॥ ३६ ॥ तत्र स्थिता प्रिया संज्ञा वडवारूपधारिणी ॥ कुरुखंडे महारम्ये तपंती तप उल्बणम् ॥ ३७ ॥ गत्वा ददर्श भगवान्संज्ञां
संबोधकारिणीम् ॥ कामातुरो हयो भूत्वा तत्र रेमे तया सह ॥ ३८ ॥ पंचवर्षान्तरे संज्ञा गर्भं तस्मादधौ स्वयम् ॥ तनयौ च समुद्भूतौ दिव्य
रूपपराक्रमौ ॥ ३९ ॥ पितुर्दुःखं समालोक्य जग्मतू रविमण्डलम् ॥ जित्वा बंधू दुराचारौ क्रूरदृष्ट्या तदा स्वयम् ॥ ४० ॥ बद्ध्वा तौ स्वपितुः

१ त्रुणुयात् ।

पार्श्वं संप्राप्तौ वडवासुतौ ॥ दृष्ट्वा विवस्वान्भगवान्वीरिणी समुपागतौ ॥ ४१ ॥ संपीड्य ताडयामास लोहदंडैर्भयानकैः ॥ पंगुभूतौ पुनस्तस्य
नत्वा छायापुत्रौ दिवाकरः ॥ ४२ ॥ आश्विनेयौ समालोक्य वचनं प्राह तौ मुदा ॥ जीव ईशो यथा मित्रे नरनारायणौ यथा ॥ एकनाम्ना युवां
प्रीतौ नासत्यौ च भविष्यथः ॥ ४३ ॥ सोमशक्तिरिडादेवी ज्येष्ठपत्नी भविष्यति ॥ पिंगला सूर्यशक्तिश्च लघुपत्नी भविष्यति ॥ ४४ ॥
इडापतिस्स वै नाम द्वितीयः पिंगलापतिः ॥ द्वादशस्स नृणां राशेः क्रूरदृष्टिः शनैश्चरः ॥ तस्य शान्तिकरो ज्येष्ठो भविष्यति महीतले
॥ ४५ ॥ द्वितीयश्च नृणां राशेः सावर्णिर्भ्रमकारकः ॥ तस्य शान्तिकरो भूमौ भविता पिंगलापतिः ॥ ४६ ॥ जन्मराशिस्थिता देवी तपंती ता
पकारिणी ॥ इडा च पिंगला तस्याः शान्तिकर्त्र्यौ भविष्यतः ॥ ४७ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य सुरवैद्यौ बभूवतुः ॥ सावर्णिश्च शनी राहुः केतुः
स्वर्गप्रतापनः ॥ तेषां तु परिहारार्थौ दस्रौ चाश्विनिसंभवौ ॥ ४८ ॥ सूत उवाच ॥ इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं प्रसन्नौ सुरसत्तमौ ॥ स्वांशान्महीतले
जातौ शूद्रयोन्यां रवेस्सुतौ ॥ ४९ ॥ चाण्डालस्य गृहे जातश्छागहंतुरिडापतिः ॥ सधनो नाम विख्यातः पितृमातृपरायणः ॥ ५० ॥ शालि
ग्रामशिलातुल्यं छागमांसं विचिक्रिये ॥ कबीरं समुपागम्य शिष्यो भूत्वा रराज वै ॥ ५१ ॥ स तु सत्यनिधिः पूर्वं ब्रह्मणस्तप आस्थितः ॥ भय
भीतां च गां तत्र चाण्डालाय ह्यदर्शयत् ॥ राजगेहे करस्तस्मात्सधनस्य लयं गतः ॥ ५२ ॥ चर्मकारगृहे जातो द्वितीयः पिंगलापतिः ॥ मानदा
सस्य तनयो रैदास इति विश्रुतः ॥ ५३ ॥ पुरीं काशीं समागम्य कबीरं रामतत्परम् ॥ जित्वा मतविवादेन शंकराचार्यमागतः ॥ ५४ ॥
तयोर्विवादो ह्यभवदहोरात्रं मतान्तरे ॥ पराजितस्स रैदासो नत्वा तं द्विजसत्तमम् ॥ रामानन्दमुपागम्य तस्य शिष्यत्वमागतः ॥ ५५ ॥इति ते
कथितं विप्र सुरांशाश्च यथाभवन् ॥ कलिशुद्धिकरी लीला तेषां मार्गप्रदर्शिनाम् ॥ ५६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्यु
गखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये अश्विनीकुमारावतारे सधनरैदाससमुत्पत्तिवर्णनं नामाऽष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥ सूत उवाच ॥ ॥
इत्युक्त्वा भगवाञ्जीवो देवमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ स्वमुखात्स्वांशमुत्पाद्य ब्रह्मयोनौ बभूव ह ॥ १ ॥ इष्टिका नगरी रम्या गुरुदत्तस्य वै सुतः ॥
रोपणो नाम विख्यातो ब्रह्ममार्गप्रदर्शकः ॥ २ ॥ सूत्रग्रंथमयीं मालां तिलकं जलनिर्मितम् ॥ वासुदेवेति तन्मंत्रं कलौ कृत्वा जनेजने ॥ ३ ॥
कृष्णचैतन्यमागम्य कंबलं च तदाज्ञया ॥ गृहीत्वा स्वपुरीं प्राप्य कृष्णध्यानपरोभवत् ॥ ४ ॥ अतः परं शृणु मुने चरित्रं च हरेर्मुदा ॥ यच्छ्रुत्वा
च कलौ घोरे जनो नैव भयं व्रजेत् ॥ ५ ॥ पंचाब्दे कृष्णचैतन्ये यज्ञांशे यज्ञकारिणि ॥ वंगदेशभवो विप्र ईश्वरः शारदाप्रियः ॥ ६ ॥

प्रातः शान्तिपुरे ग्रामे वाग्देवीवरदर्पितः ॥ सतां दिग्विजयं कृत्वा सर्वशास्त्रविशारदः ॥ ७ ॥ गंगाकूले स्तवं दिव्यं रचित्वा[1] सोऽपठद्द्विजः ॥ एतस्मिन्नंतरे तत्र यज्ञांशस्समुपागतः ॥ उवाच वचनं रम्यमीश्वरं स्तुतिकारिणम् ॥८॥ सुकृतं पूर्तमर्णं च श्रुतीनां सारमेव हि ॥ इत्युक्तं भवता स्तोत्रे दूषणं भूषणं वद ॥९॥ तथाह चेश्वरो धीमान्दूषणं नैव दृश्यते ॥ इत्युक्त्वा प्राह भगवान्भूषणं नैव दृश्यते ॥१०॥ सुकृतं च स्मृतं धर्मः पूर्तं चैतन्यमुच्यते ॥ अर्णं वीर्यमिति ज्ञेयं श्रुतिसारमतस्त्रयम् ॥ गंगाजले दूषणोऽयं भूषणोऽयं कलेवरे॥११ ॥ इति श्रुत्वा स वै भिक्षुर्विस्मितोऽभूच्च गीःप्रियः ॥ लज्जितं स्वजनं दृष्ट्वा शारदा सर्वमंगला ॥ विहस्येश्वरमित्याह कृष्णचैतन्यसंज्ञकः ॥ १२॥ इति श्रुत्वा तु तच्छिष्यः कृष्णमंत्रउपासकः ॥ बभूव वैष्णवश्रेष्ठः कृष्णचैतन्यसेवकः ॥ १३ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ श्रीधरो नाम विख्यातो ब्राह्मणः शिवपूजकः ॥ पत्तने नगरे रम्ये तस्य सप्ताहमुत्तमम् ॥ १४ ॥ राज्ञा भागवतं तत्र कारितं सधनं बहु ॥ गृहीत्वा श्रीधरो विप्रो जगाम श्वशुरालये ॥ १५ ॥ तत्रोष्य मासमात्रं च स्वपत्न्या सह वै द्विजः ॥ स्वगेहमगमन्मार्गे चोराः सप्त तु तं प्रति ॥ शपथं रामदेवस्य कृत्वा सार्द्धमुपाययुः ॥ १६ ॥ समाप्ते विपिने रम्ये हत्वा ते श्रीधरं द्विजम् ॥ गोरथं सधनं तत्र सभार्यं जगृहुस्तदा ॥ १७ ॥ एतस्मिन्नंतरे रामः सच्चिदानंदविग्रहः ॥ सप्त तांश्च शरैर्हत्वा पुनरुज्जीव्य तं द्विजम् ॥१८॥ प्रेषयामास भगवांस्तदा वृन्दावने प्रभुः ॥ तदाप्रभृति वै विप्रः श्रीधरो वैष्णवोऽभवत् ॥ १९ ॥ सप्ताब्दे चैव यज्ञांशे गत्वा शांतिपुरीं शुभाम् ॥ ब्रह्मज्ञानमुपागम्य यज्ञांशाच्छिष्यतां गतः ॥ टीका भागवतस्यैव कृता तेन महात्मना ॥ २० ॥ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ रामशर्मा स्थितः काश्यां शंकरार्चनतत्परः ॥ शिवरात्रे द्विजो धीमानविमुक्तेश्वरस्थले ॥ एकाकी जागरन्ध्यानी जप्त्वा पंचाक्षरं शुभम् ॥ २१ ॥ तदा प्रसन्नो भगवाञ्छंकरो लोकशंकरः ॥ वरं ब्रूहीति वचनं तमाह द्विजसत्तमम् ॥ २२ ॥ रामशर्मा शिवं नत्वा वचनं प्राह नम्रधीः ॥ भवान्यस्य समाधिस्थो ध्याने यस्य परो भवान् ॥ २३ ॥ स देवो हृदये मह्यं वसेत्तव वरात्प्रभो ॥ इत्युक्तवचने तस्मिन्विहस्याह महेश्वरः ॥ २४ ॥ एका वै प्रकृतिर्माया त्रिधा ब्रह्मस्वरूपिणी ॥ शून्यभूताव्ययस्यैव पुरुषस्यार्द्धतेजसम् ॥ गृहीत्वा लोकजननीं पुंक्लीबौ सुषुवे सुतौ ॥ २५ ॥ पुमान्नारायणः साक्षाद्गौरश्चाष्टभुजैर्युतः ॥ त्रिधा बभूव भगवान्स्वेच्छया विश्वरक्षकः ॥ २६ ॥ अर्धतेजास्स वै विष्णुर्वनमाली चतुर्भुजः ॥ क्षीरशायी स आदित्यः स्वयं सद्गुणदेवता ॥ २७ ॥ अर्धतेजा द्विधा सैव नरनारायणावृषी ॥ जिष्णुर्विष्णुः स वै

[1] रचयित्वा ।

ज्ञेयो पर्वते गन्धमादने ॥ २८ ॥ क्लीबः संकर्षणः साक्षाद्ब्रह्मरूपं त्रिधाभवत् ॥ पूर्वार्द्धाद्गौरशेषश्च परार्धाद्रामलक्ष्मणौ ॥ २९ ॥ गौरशेषो द्वाप
रान्ते बलभद्रः स वै स्वयम् ॥ रामलक्ष्मणयोर्ध्यानं बलभद्रस्य पूजनम् ॥ सदा मया च कर्तव्यं तत्प्राप्य त्वं सुखी भव ॥ ३० ॥ इत्युक्त्वा
न्तर्दधे देवो रामानन्दस्य चाभवत् ॥ कृष्णचैतन्यमागम्य द्वादशाब्दवयोवृतम् ॥ ३१ ॥ शिष्यो भूत्वा स्थितस्तत्र कृष्णचैतन्यपूजकः ॥ कृतं
तदाज्ञया तेनाध्यात्मरामायणं शुभम् ॥ ३२ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ जीवानन्दस्स वै विप्रो रूपानन्दसमन्वितः ॥ श्रुत्वा चैतन्यचरितं
पुरीं शांतिमयीं गतः ॥ ३३ ॥ चैतन्ये षोडशाब्दे च नत्वा तं तौ समास्थितौ ॥ ऊचतुः कृष्णचैतन्यं भवता किं मतं स्मृतम् ॥ ३४ ॥ विह
स्याह स चैतन्यः शाक्तोऽहं शक्तिपूजकः ॥ शैवोऽहं वै द्विजौ नित्यं लोकार्थे शंकरव्रती ॥ वैष्णवोऽहं ध्यानपरो देवदेवस्य भक्तिमान् ॥ ३५ ॥
अहं भक्तिमदं पीत्वा पापपुंसो बलिं शुभम् ॥ शक्त्यै समर्प्य होमान्ते ज्ञानाग्नौ यज्ञतत्परः ॥ ३६ ॥ इति श्रुत्वा द्विजौ तौ तु तस्य शिष्यत्व
मागतौ ॥ आचारमार्गमागम्य सर्वपूज्यौ बभूवतुः ॥ ३७ ॥ तदाज्ञयाषट्सन्दर्भं जीवानन्दश्चकार वै ॥ उवास तत्र मतिमान्कृष्णचैतन्य
सेवकः ॥ ३८ ॥ रूपानन्दो गुरोराज्ञां पुरस्कृत्य महामुनिः ॥ कृष्णखंडं पुराणांगं चक्रे दशसहस्रकम् ॥ तत्रोष्य गुरुसेवाढ्यो राधाकृष्ण
प्रपूजकः ॥ ३९ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ विष्णुस्वामी स वै विप्रो गतः शांतिपुरीं शुभाम् ॥ यज्ञांश ऊनविंशाब्दे नत्वा तं प्राह स द्विजः ॥
॥ ४० ॥ को देवः सर्वदेवानां पूज्यो ब्रह्माण्डगोचरे ॥ इति श्रुत्वा स भगवानुवाच द्विजसंत्तमम् ॥४१॥ सर्वपूज्यो महादेवो भक्तानुग्रहकारकः॥
विष्णवीश्वरश्च रुद्रेशो ब्रह्मेशो भगवान्हरः ॥ ४२ ॥ विना तत्पूजकेनैव पदार्था निष्फला हि ते ॥ ये तु वै विष्णुभक्ताश्च शंकरार्चनतत्पराः ॥४३॥
शिवप्रसादात्सुलभा वैष्णवी भक्तिरुत्तमा ॥ वैष्णवः पुरुषो भूत्वा शंकरं लोकशङ्करम् ॥ ४४ ॥ कर्मभूम्यां समागम्य न पूजयति नारकः ॥
विष्णुस्वामीति तच्छ्रुत्वा शिष्यो भूत्वा च तद्गुणैः ॥ ४५ ॥ कृष्णमंत्रमुपासित्वा[1] स बभूव शिवार्चकः ॥ ४६ ॥ वैष्णवी संहिता तेन निर्मिता
च तदाज्ञया ॥ तत्रोष्य विष्णुभक्तश्च कृष्णचैतन्यपूजकः ॥ ४७ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ मध्वाचार्यः कृष्णपरो ज्ञात्वा[2] यज्ञांशमुत्त
मम् ॥ गत्वा शांतिपुरीं रम्यां नत्वा तं प्राह स द्विजः ॥ ४८ ॥ कृष्णोऽयं भगवान्साक्षात्तदन्ये विश्वकारकाः ॥ देवा धात्रादयो ज्ञेयास्तर्हि
तत्पूजनेन किम् ॥ ४९ ॥ शक्तिमार्गपरा विप्रा वृथा हिंसामयैर्मखैः ॥ अश्वमेधादिभिर्देवान्पूजयन्ति महीतले ॥ ५० ॥ इति श्रुत्वा विहस्याह

१ इदनुभयोस्सम्बोधनम् । २ ल्यबभाव आर्षः ।

यज्ञांशश्च शचीसुतः ॥ न कृष्णो भगवान्साक्षात्तामसोऽयं च शक्तिजः ॥ ५१ ॥ चौरोऽयं सर्वभोगी च हिंसको मांसभक्षकः ॥ परस्त्रियं भजेद्यो
वै स गच्छेद्यममंदिरम् ॥ ५२ ॥ चौरो यमालयं गच्छेज्जीवहंता विशेषतः ॥ एभिश्च लक्षणैर्हीनो भगवान्प्रकृतेः परः ॥ ५३ ॥ यस्य बुद्धिः स
वै ब्रह्माऽहंकारो यस्य वै शिवः ॥ शब्दमात्रा गणेशश्च स्पर्शमात्रा यमः स्वयम् ॥ ५४ ॥ रूपमात्रा कुमारो वै रसमात्रा च यक्षराट् ॥ गन्धमात्रा
विश्वकर्मा श्रवणं भगवाञ्छनिः ॥ ५५ ॥ यस्य त्वक्स बुधो ज्ञेयश्चक्षुस्सूर्यः सनातनः ॥ यज्जित्वा भगवाञ्छुक्रो घ्राणस्तस्याश्विनीसुतौ ॥५६॥
यन्मुखं भगवाञ्जीवो यस्य हस्तस्तु देवराट् ॥ कृष्णोऽयं तस्य चरणौ लिंगं दक्षः प्रजापतिः ॥ गुदं तद्भगवान्मृत्युस्तस्मै भगवते नमः ॥५७॥
हिंसायज्ञैश्च भगवान्स च तृप्तिमवाप्नुयात् ॥ स च यज्ञपशुर्वह्नौ ब्रह्मभूयाय कल्पते ॥ तस्य मोक्षप्रभावेन महत्पुण्यमवाप्नुयात् ॥५८॥ विधिहीनो
नरः पापी हिंसायज्ञं करोति यः ॥ अंधतामिस्रनरकं तद्दोषेण वसेच्चिरम् ॥ ५९ ॥ महत्पुण्यं महत्पापं हिंसायज्ञेषु वर्तते ॥ अतस्तु भगवान्कृष्णो
हिंसायज्ञं कलौ युगे ॥ ६० ॥ समाप्य कार्तिके मासि प्रतिपच्छुक्लपक्षके ॥ अन्नकूटमयं यज्ञं स्थापयामास भूतले ॥ ६१ ॥ देवराजस्तदा क्रुद्धो
ह्यनुजं प्रति दुःखितः ॥ व्रजं संप्लावयामास तदा कृष्णः सनातनीम् ॥ प्रकृतिं स च तुष्टाव लोकमङ्गलहेतवे ॥ ६२॥ तदा सा प्रकृतिर्माता स्वपूर्वा
दिव्यविग्रहम् ॥ राधारूपं महत्कृत्वा हृदि कृष्णस्य चागता ॥ ६३ ॥ तच्छक्त्या भगवान्कृष्णो धृत्वा गोवर्धनं गिरिम् ॥ नाम्ना गिरिधरो देवः
सर्वपूज्यो बभूव ह ॥ ६४ ॥ राधाकृष्णस्स भगवान्पूर्णब्रह्म सनातनः ॥ अतः कृष्णो न भगवान्राधाकृष्णः परः प्रभुः ॥ ६५ ॥ इति श्रुत्वा वच
स्तस्य मध्वाचार्यो हरिप्रियः ॥ शिष्यो भूत्वा स्थितस्तत्र कृष्णचैतन्यपूजकः ॥ ६६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडा
परपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये कृष्णचैतन्ययज्ञांशशिष्यबलभद्रविष्णुस्वामिमध्वाचार्यादिवृत्तांतवर्णनं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥
॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ भट्टोजिस्स च शुद्धात्मा शिवभक्तिपरायणः ॥ कृष्णचैतन्यमागम्य नमस्कृत्य वचोऽब्रवीत् ॥ १ ॥ महादेवो गुरुः
स वै शिव आत्मा शरीरिणाम् ॥ विष्णुर्ब्रह्मा च तद्दासौ तर्हि तत्पूजनेन किम् ॥ २ ॥ इति श्रुत्वा स यज्ञांशो विंशदब्दवयोवृतः ॥ विहस्याह स
भट्टोजिं नायं शंभुर्महेश्वरः ॥ ३ ॥ समर्थो भगवाञ्छंभुः कर्ता किन्न शरीरिणाम् ॥ न भर्ता च विना विष्णुं संहर्तायं सदा शिवः ॥४॥ एकमूर्ति
स्त्रिधा जाता ब्रह्मा विष्णुर्महेश्वरः ॥ शाक्तमार्गेण भगवान्ब्रह्मा मोक्षप्रदायकः ॥ ५ ॥ विष्णुर्वैष्णवमार्गेण जीवानां मोक्षदायकः ॥ शंभुर्वै शैवमा
र्गेण मोक्षदाता शरीरिणाम् ॥ ६ ॥ शाक्तः सदाश्रमो गेही यज्ञभुक्पितृदेवगः ॥ वानप्रस्थाश्रमी यो वै वैष्णवः कन्दमूलभुक् ॥ ७ ॥ यस्याश्रमः

सदा रौद्रो निर्गुणः शुद्धविग्रहः ॥ ब्रह्मचर्याश्रमस्तेषामनुगामी महाश्रमः ॥ ८ ॥ इति श्रुत्वा गुरोर्वाक्यं शिष्यो भूत्वा स वै द्विजः ॥ तृतीयांगं च
वेदानां व्याचख्यौ पाणिनिकृतम् ॥ ९ ॥ तदाज्ञया च सिद्धान्तकौमुद्यास्स चकार ह ॥ तत्रोष्य दीक्षितो धीमान्कृष्णचैतन्यसेवकः ॥
॥ १० ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ वराहमिहिरो धीमान्स च सूर्यपरायणः ॥ द्वाविंशाब्दे च यज्ञांशे तमागत्य वचोब्रवीत् ॥ ११ ॥ सूर्योऽयं भग
वान्साक्षात्त्रयो देवा यतोऽभवन् ॥ प्रातर्ब्रह्मा च मध्याह्ने विष्णुःसायं सदाशिवः ॥ १२ ॥ अतो रवेः शुभा पूजा त्रिदेवयजनेन किम् ॥ इति श्रुत्वा
स यज्ञांशो विहस्याह शुभं वचः ॥ १३ ॥ द्विधा बभूव प्रकृतिरपरा च परा तथा ॥ नाममात्रा तथा पुष्पमात्रा तन्मात्रिका तथा ॥ १४ ॥ शब्द
मात्रा स्पर्शमात्रा रूपमात्रा रसा तथा ॥ गंधमात्रा तथा ज्ञेया परा प्रकृतिरष्टधा ॥ १५ ॥ अपरायां जीवभूता नित्यशुद्धा जगन्मयी ॥ भूमिरा
पोऽनलो वायुः खं मनोबुद्धिरेव च ॥ अहंकार इति ज्ञेया प्रकृतिश्चापराष्टधा ॥ १६ ॥ विष्णुर्ब्रह्मा महादेवो गणेशो यमराड् गुहः ॥कुबेरो विश्वकर्मा
च परा प्रकृतिदेवता ॥ १७ ॥ सुमेरुर्वरुणो वह्निर्वायुश्चैव ध्रुवस्तथा ॥ सोमो रविस्तथा शेषोऽपरा प्रकृतिदेवता ॥ १८ ॥ अतः सोमपती रुद्रो
रविः स्वामी विधिः स्वयम् ॥ शेषस्वामी हरिः साक्षान्नमस्तेभ्यो नमोनमः ॥ १९ ॥ इति श्रुत्वा तदा विप्रः शिष्यो भूत्वा च तद्गुरोः ॥ तदाज्ञया
चतुर्थांगं ज्योतिःशास्त्रं चकार ह ॥ २० ॥ वराहसंहिता नाम बृहज्जातकमेव हि ॥ क्षुद्रतंत्रांस्तथान्यान्वै कृत्वा तत्र स चावसत् ॥ २१ ॥
॥ सूत उवाच ॥ ॥ वाणीभूषण एवापि शिवभक्तिपरायणः ॥ कृष्णचैतन्यमागम्य वचः प्राह विनम्रधीः ॥ २२ ॥ विष्णुमाया जगद्धात्री
सैका प्रकृतिरुत्कृता ॥ तया जातमिदं विश्वं विश्वाद्देवसमुद्भवः ॥ २३ ॥ विश्वेदेवस्स पुरुषश्शक्तिजो बहुधाभवत ॥ ब्रह्मा विष्णुर्हरश्चैव देवाः
प्रकृतिसंभवाः ॥ अतो भगवती पूज्या तर्हि तत्पूजनेन किम् ॥ २४ ॥ इति श्रुत्वा स यज्ञांशो विहस्याह द्विजोत्तमम् ॥ न वै भगवती
श्रेष्ठा जडरूपा गुणात्मिका ॥ २५ ॥ एका सा प्रकृतिर्माया रचितुर्जगतां क्षमा ॥ पुरुषस्य सहायेन योषितेव नरस्य च ॥ २६ ॥ देवीभागवते
शास्त्रे प्रसिद्धेयं कथा द्विज ॥ कदाचित्प्रकृतिर्देवी स्वेच्छयेदं जगत्खलु ॥ २७ ॥ निर्मितं जडभूतं तद्बहुधा बोधितं तया ॥ न
चैतन्यमभूद्विप्रा विस्मिता प्रकृतिस्तदा ॥ २८ ॥ शून्यभूतं च पुरुषं चैतन्यं समतोषयत् ॥ प्रविष्टो भगवान्देवीमायाजनितगोलके॥२९॥
स्वप्नवद्वा स्वयं जातश्चैतन्यमभवज्जगत् ॥ अतः श्रेष्ठः स भगवान्पुरुषो निर्गुणः परः ॥ ३० ॥ प्रकृत्यां स्वेच्छया जातो लिंगरूपस्तदाऽभवत् ॥
पुँल्लिंगप्रकृतौ जातः पुँल्लिंगोऽयं सनातनः॥३१॥स्त्रीलिंगप्रकृतौ जातः स्त्रीलिंगोऽयं सनातनः॥ नपुंस्कप्रकृतौ जातः क्लीबरूपः स वै प्रभुः ॥३२ ॥

अव्ययप्रकृतौ जातो निर्गुणोऽयमधोक्षजः ॥ नमस्तस्मै भगवते शून्यरूपाय साक्षिणे ॥ ३३ ॥ इति श्रुत्वा तु तद्वाक्यं शिष्यो भूत्वा स वै द्विजः ॥ त्रिविंशाब्दे च यज्ञांशे तत्र वासमकारयत् ॥ ३४ ॥ छंदोग्रंथं तु वेदांगं स्वनाम्ना तेन निर्मितम् ॥ राधाकृष्णपरं नाम जप्त्वा हर्षमवाप्तवान् ॥ ३५ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ धन्वंतरिर्द्विजो नाम ब्रह्मभक्तिपरायणः ॥ कृष्णचैतन्यमागम्य नत्वा वचनमब्रवीत् ॥३६॥ भवांस्तु पुरुषः श्रेष्ठो नित्यशुद्धस्सनातनः ॥ जडभूता च तन्माया समर्थो भगवान्स्वयम् ॥३७॥ नित्योऽव्यक्तः परः सूक्ष्मस्तस्मात्प्रकृतिरुद्भवः ॥ अतः पूज्यस्स भगवान्प्रकृत्याः पूजनेन किम् ॥ ३८ ॥ इति श्रुत्वा विहस्याह यज्ञांशस्सर्वशास्त्रगः ॥ नायं श्रेष्ठस्स पुरुषो न क्षमः प्रकृतिं विना ॥ ॥ ३९ ॥ पुराणे चैव वाराहे प्रसिद्धेयं कथा शुभा ॥ कदाचित्पुरुषो नित्यो नाममात्रः स्वकेच्छया ॥ बभूव बहुधा तत्र यथा प्रेतस्तथा स्वयम्॥ ॥ ४० ॥ असमर्थो विरचितुं जगन्ति पुरुषः परः ॥ तुष्टाव प्रकृतिं देवीं चिरकालं सनातनीम् ॥४१॥ तदा देवी च तं प्राप्य महत्तत्वं चकार ह॥ सोऽहंकारश्च महतो जातस्तन्मात्रिकास्ततः ॥ ४२ ॥ महाभूतान्यतोऽप्यासंस्तैः संजातमिदं जगत् ॥४३॥ अतस्सनातनौ चोभौ पुरुषात्प्रकृतिः परा ॥ प्रकृतेः पुरुषश्चैव तस्मात्ताभ्यां नमोनमः ॥४४॥ इति धन्वंतरिः श्रुत्वा शिष्यो भूत्वा च तद्गुरोः ॥ तत्रोष्य चैव वेदांगं कल्पवेदं चकार ह ॥ सुश्रुतादपरे चापि शिष्या धन्वंतरेः स्मृताः ॥४५॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ जयदेवस्स वै विप्रो बौद्धमार्गपरायणः॥ कृष्णचैतन्यमागम्य पञ्चविंशवयोवृतम् ॥ नत्वोवाच वचो रम्यं स च श्रेष्ठ उषापतिः ॥४६॥ यस्य नाभेरभूत्पद्मं ब्रह्मणा सह निर्गतम् ॥ अतस्स ब्रह्मसूर्नाम सामवेदेषु गीयते॥ ॥ ४७ ॥ विश्वो नारायणस्साक्षाद्यस्य केतौ समास्थितः ॥ विश्वकेतुरतो नाम न निरुद्धोऽनिरुद्धकः ॥४८॥ ब्रह्मवेला च तत्पत्नी नित्या चोषा महोत्तमा ॥ स वै लोकहितार्थाय स्वयमर्चावतारकः ॥४९॥ इति श्रुत्वा विहस्याह यज्ञांशस्तं द्विजोत्तमम् ॥ वेदोनारायणःसाक्षात्पूजनीयो नरैः सदा ॥५०॥ ततः कालस्ततः कर्म ततो धर्मः प्रवर्तते ॥ धर्मात्कामः समुद्भूतः कामपत्नी रतिः स्वयम् ॥५१॥ रत्यां कामात्समुद्भूतोऽनिरुद्धो नामदेवता ॥ उषा सा तस्य भगिनी तेन सार्द्धं समुद्भवा ॥५२॥ कालो नाम स वै कृष्णो राधा तस्य सहोदरा ॥ कर्मरूपः स वै ब्रह्मा नियतिस्तत्सहोदरा ॥५३॥ धर्मरूपो महादेवः श्रद्धा तस्य सहोदरा ॥ अनिरुद्धः कथं चेशो भवतोक्तः सनातनः ॥५४॥ त्रिधा सृष्टिश्च ब्रह्माण्डे स्थूला सूक्ष्मा च कारणा ॥ स्थूलसृष्ट्यै समुद्भूतो देवो नारायणः स्वयम ॥ ५५ ॥ नारायणी च तच्छक्तिस्तयोर्जलसमुद्भवः ॥ जलाज्जातस्स वै शेषस्तस्योपरि समास्थितौ ॥५६॥ सुप्ते नारायणे देवे नाभेः पंकजमुत्तमम् ॥ अनंतयोजनायाममुदभूच्च ततो विधिः ॥५७॥ विधेः स्थूलमयी सृष्टि

देवतिर्य्यङ्नरादिका ॥ सूक्ष्मसृष्ट्यै समुद्भूतः सोऽनिरुद्ध उषापतिः ॥ ५८ ॥ ततो वीर्यमयं तोयं जातं ब्रह्माण्डमस्तके ॥ वीर्याज्जातस्स वै शेषस्तस्योपरि स चास्थितः ॥ ५९ ॥ तस्य नाभेस्समुद्भूतो ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ सूक्ष्मसृष्टिस्ततो जाता यथा स्वप्नेपि दृश्यते ॥ ६० ॥ हेतु सृष्ट्यै समुद्भूतो वेदो नारायणः स्वयम् ॥ वेदात्कालस्ततः कर्म ततो धर्मादयः स्मृताः ॥ ६१ ॥ त्वद्गुरुश्च जगन्नाथ उड्रदेशनिवासकः ॥ मया तत्रैव गन्तव्यं सशिष्येणाद्य भो द्विजाः ॥ ६२ ॥ इति श्रुत्वा तु वचनं कृष्णचैतन्यकिंकराः ॥ स्वान्स्वाञ्छिष्यान्समाहूय तत्पश्चात्प्रययुश्च ते ॥ ६३ ॥ शांकरा द्वादशगणा रामानुजमुपाययुः ॥ नामदेवादयस्तत्र गणास्सप्त समागताः ॥ ६४ ॥ रामानन्दं नमस्कृत्य संस्थितास्तस्य सेवकाः ॥ रोपणश्च तदागत्य स्वशिष्यैर्बहुभिर्वृतः ॥ ६५ ॥ कृष्णचैतन्यमागम्य नमस्कृत्य स्थितः स्वयम् ॥ जगन्नाथपुरीं ते वै प्रययुर्भक्तितत्पराः ॥ ६६ ॥ निधयः सिद्धयस्तत्र तेषां सेवार्थमागताः ॥ सर्वे च दशसाहस्रा वैष्णवाः शैवशाक्तकैः ॥ ६७ ॥ यज्ञांशं च पुरस्कृत्य जगन्नाथपुरीं ययुः ॥ अर्चावतारो भगवाननिरुद्ध उषापतिः ॥ ६८ ॥ तदागमनमालोक्य द्विजरूपधरो मुनिः ॥ जगन्नाथः स्वयं प्राप्तो यत्र यज्ञांशकादयः ॥ ६९ ॥ यज्ञांशस्तं समालोक्य नत्वा वचनमब्रवीत् ॥ किं मतं भवता ज्ञातं कलौ प्राप्ते भयानके ॥ ७० ॥ तत्सर्वं कृपया ब्रूहि श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः ॥ इति श्रुत्वा तु वचनं जगन्नाथो हरिः स्वयम् ॥ उवाच वचनं रम्यं लोकमंगलहेतवे ॥ ७१ ॥ मिश्रदेशोद्भवा म्लेच्छाः काश्यपेनैव शासिताः ॥ संस्कृताः शूद्रवर्णेन ब्रह्मवर्णमुपागताः ॥ ७२ ॥ शिखासूत्रं समाधाय पठित्वा वेदमुत्तमम् ॥ यज्ञैश्च पूजयामासु र्देवदेवं शचीपतिम् ॥ ७३ ॥ दुःखितो भगवानिन्द्रः श्वेतद्वीपमुपागतः ॥ स्तुत्या मां बोधयामास देवमंगलहेतवे ॥ ७४ ॥ प्रबुद्धं मां वचः प्राह शृणु देव दयानिधे ॥ शूद्रसंस्कृतमन्नं च खादितुं न द्विजोऽर्हति ॥ ७५ ॥ तथा च शूद्रजनितैर्यज्ञैस्तृप्तिं न चाप्नुयाम् ॥ काश्यपे स्वर्गते प्राप्ते मागधे राज्ञि शासति ॥ ७६ ॥ मम शत्रुर्बलिर्दैत्यः कलिपक्षमुपागतः ॥ निस्तेजाश्च यथाऽहं स्यां तथा वै कर्तुमुद्यतः ॥ ७७ ॥ मिश्रदेशोद्भवे म्लेच्छे सांस्कृती तेन संस्कृता ॥ भाषा देवविनाशाय दैत्यानां वर्द्धनाय च ॥ ७८ ॥ आर्य्येषु प्राकृती भाषा दूषिता तेन वै कृता ॥ अतो मां रक्ष भगवन्भवंतं शरणागतम् ॥ ७९ ॥ इति श्रुत्वा तदाहं वै देवराजमुवाच ह ॥ भवन्तो द्वादशादित्या गन्तुमर्हति भूतले ॥ ८० ॥ अहं लोकहितार्थाय जनिष्यामि कलौ युगे ॥ प्रवीणो निपुणोऽभिज्ञः कुशलश्च कृती सुखी ॥ ८१ ॥ निष्णातः शिक्षितश्चैव सर्वज्ञः सुगत

स्तथा ॥ प्रबुद्धश्च तथा बुद्ध आदित्याः क्रमतो भवाः ॥ ८२ ॥ धाता मित्रोऽर्यमा शक्रो मेवः प्रांशुर्भगस्तथा ॥ विवस्वांश्च तथा पूषा सविता त्वाष्ट्रविष्णुकौ ॥ कीकटे देश आगत्य ते सुरा जज्ञिरे क्रमात् ॥ ८३ ॥ वेदनिन्दां पुरस्कृत्य बौद्धशास्त्रमचीकरन् ॥ तेभ्यो वेदान्समादाय मुनिभ्यः प्रददुस्सुराः ॥ ८४ ॥ वेदनिंदाप्रभावेण ते सुराः कुष्ठिनोऽभवन्॥विष्णुदेवमुपागम्य तुष्टुवुर्बौद्धरूपिणम् ॥ ८५ ॥ हरिर्योगबलेनैव तेषां कुष्ठमनाशयत् ॥ तद्दोषान्नप्रभूतश्च बौद्धस्स तेजसाभवत् ॥ ८६ ॥ पूर्वार्द्धान्नेमिनाथश्च परार्द्धाद्बौद्ध एव च ॥ बौद्धराज्यविनाशाय दारुपाषाणरूपवान् ॥ ८७ ॥ अहं सिंधुतटे जातो लोकमंगलहेतवे ॥ इन्द्रद्युम्नश्च नृपतिः स्वर्गलोकादुपागतः ॥ मंदिरं रचितं तेन तत्राहं समुपागतः॥८८॥ अत्र स्थितश्च यज्ञांशप्रसादमहिमा महान् ॥ सर्ववांछितदं लोके स्थापयामास मोक्षदम् ॥ ८९ ॥ वर्णधर्मश्च नैवात्र वेदधर्मस्तथा न हि ॥ व्रतं चात्र न यज्ञांशमण्डले योजनान्तरे ॥ ९० ॥ येनोक्ता यावनी भाषा येन बौद्धो विलोकितः ॥ तस्य प्राप्तं महत्पापं स्थितोऽहं तदघापहः ॥ मां विलोक्य नरः शुद्धः कलिकाले भविष्यति ॥ ९१ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये कृष्णचैतन्यचरित्रे जगन्नाथमाहात्म्यवर्णनंनाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥छ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य जगन्नाथस्य धीमतः ॥ कृष्णचैतन्य एवापि तमुवाच प्रसन्नधीः ॥ १ ॥ भगवन्प्राणिनां श्रेयो यदुक्तं भवता मुने ॥ विस्तरात्तत्कथां ब्रूहि यथा बौद्धसमुद्भवः ॥ २ ॥ ॥ ॥ जगन्नाथ उवाच ॥ ॥ सहस्राब्दे कलौ प्राप्ते कर्मभूम्यां च भारते ॥ कण्वो नाम मुनिश्रेष्ठस्संप्राप्तः कश्यपात्मजः ॥ ३ ॥ आर्यावती देवकन्या कण्वस्य दयिता प्रिया ॥ शक्राज्ञया च संप्राप्तौ दंपती शारदातटे ॥ ४ ॥ सरस्वतीं नदीरूपां कुरुक्षेत्रनिवासिनीम् ॥ चतुर्वेदमयैः स्तोत्रैः कण्वस्तुष्टाव नम्रधीः ॥ ५ ॥ वर्षमात्रान्तरे देवी प्रसन्ना समुपागता ॥ आर्यसृष्टिसमृद्धौ सा ददौ तस्मै वरं शुभम् ॥ ६ ॥ दशपुत्रास्तयोर्जाता आर्यबुद्धिकरा हि ते ॥ उपाध्यायो दीक्षितश्च पाठकः शुक्लमिश्रकौ ॥ ७ ॥ अग्निहोत्री द्विवेदी च त्रिवेदी पाण्ड एव च ॥ चतुर्वेदीति कथिता यथा नाम तथा गुणाः ॥ ८ ॥ ते वै सरस्वतीं देवीं तुष्टुवुर्नम्रकंधराः ॥ द्वादशाब्दवयोभ्यश्च तेभ्यो देवी स्वशक्तितः ॥ कृत्वा कन्या ददौ माता शारदा भक्तिवत्सला ॥९॥ उपाध्यायी दीक्षिता च पाठकी शुक्लिका क्रमात्॥ मिश्राणी च तथा ज्ञेया षष्ठी सा चग्निहोत्रिणी ॥ १० ॥ द्विवेदिनी तथा ज्ञेया चाष्टमी च त्रिवेदिनी ॥ पाण्डायनी च नवमी दशमी तुर्यवेदिनी ॥११॥ तासां च स्वपतिभ्यो वै सुताः षोडश षोडश ॥ ते तु गोत्रकरा

१ पञ्चाग्नन् । भवेयुरित्यर्थः ।

ज्ञेयास्तेषां नामानि मे शृणु ॥१२॥ कश्यपश्च भरद्वाजो विश्वामित्रोऽथ गौतमः ॥ जमदग्निर्वशिष्ठश्च वत्सो गौतम एव च ॥१३॥ पराशरस्तथा गर्गो ऽत्रिर्भृगुश्चांगिरास्तथा ॥ शृंगी कात्यायनश्चैव याज्ञवल्क्यः क्रमात्सुताः॥ इति नाम्ना सुतास्सर्वे ज्ञेयाः षोडशषोडश ॥१४॥ सरस्वत्याज्ञया कण्वो मिश्रदेशमुपाययौ ॥ म्लेच्छान्संस्कृतमाभाष्य तदा दशसहस्रकान् ॥ वशीकृत्य स्वयं प्राप्तो ब्रह्मावर्ते महोत्तमे ॥१५॥ ते सर्वे तपसा देवीं तुष्टुवुश्च सरस्वतीम् ॥ पंचवर्षान्तरे देवी प्रादुर्भूता सरस्वती ॥ सपत्नीकाँश्च तान्म्लेच्छाञ्छूद्रवर्णाय चाकरोत् ॥ १६ ॥ कारुवृत्तिकरास्सर्वे बभूवुर्बहुपुत्रकाः ॥ द्विसहस्रास्तदा तेषां मध्ये वैश्या बभूविरे ॥ १७ ॥ तन्मध्ये चाचार्यपृथुर्नाम्ना कश्यपसेवकः ॥ तपसा स च तुष्टाव द्वादशाब्दं महामुनिम् ॥ १८ ॥ तदा प्रसन्नो भगवान्कण्वो देववराद्वरः ॥ तेषां चकार राजानं राजपुत्रपुरं ददौ ॥ १९ ॥ राजन्या नाम तत्पनी मागधं सुषुवे तदा ॥ तस्मै कण्वो ददौ ग्रामं पूर्वस्यां दिशि मागधम् ॥ २० ॥ स्वर्गलोकं पुनः प्राप्तः स मुनिः कश्यपात्मजः ॥ स्वर्गते काश्यपे विप्रे ते म्लेच्छाः शूद्रवर्णकाः ॥२१॥ यज्ञैस्समर्चयामासुर्देवदेवं शचीपतिम् ॥ दुःखितो भगवानिन्द्रस्सबंधुर्जगतीतले ॥२२॥ वेदानाहर्तुमिच्छन्तो ब्रह्मयोनौ बभूविरे॥ जिनो नाम द्विजः कश्चित्तत्पत्नी जयनी स्मृता ॥२३॥ कश्यपाददितेरंशाज्जातौ तौ कीकटस्थले ॥ तयोस्सकाशात्संजाता आदित्या लोकहेतवे॥ ॥२४॥ कर्मनाशानदीतीरे पुरी बोधगया स्मृता ॥ तत्रोष्य बौद्धशास्त्राढ्याश्चक्रुः शास्त्रार्थमुत्तमम् ॥२५॥ वेदाञ्छूद्रेभ्य आहृत्य विशालां प्रययुः पुरीम् ॥ समाधिस्थान्मुनीन्सर्वान्समुत्थाप्य ददुः स्वयम् ॥२६॥ गतास्सर्वे सुरास्स्वर्गे ततः प्रभृतिभूतले ॥ म्लेच्छा बभूविरे बौद्धास्तदन्ये वेदतत्पराः ॥ २७ ॥ सरस्वत्याः प्रभावेण त आर्या बहवोऽभवन् ॥ तैश्च देवपितृभ्यश्च हव्यं कव्यं समर्पितम् ॥२८॥ तृप्तिमंतः सुराश्चासंस्त आर्याणां सहस्रकाः ॥ सप्तविंशच्छते भूमौ कलौ संवत्सरे गते ॥ २९ ॥ बलिना प्रेषितो भूमौ मयः प्राप्तो महासुरः ॥ शाक्यसिंहगुरुर्गेयो बहुमायाप्रवर्तकः ॥ ३० ॥ स नाम्ना गौतमाचार्यो दैत्यपक्षविवर्द्धकः ॥ सर्वतीर्थेषु तेनैव यंत्राणि स्थापितानि वै ॥ ३१ ॥ तेषामधो गता ये तु बौद्धाश्चासन्समन्ततः ॥ शिखासूत्रविहीनाश्च बभूवुर्वर्णसंकराः ॥ ३२ ॥ दश कोट्यः स्मृता आर्या बभूवुर्बौद्धमार्गिणः ॥ पंचलक्षास्तदा शेषाः प्रययुर्गिरिमूर्द्धनि ॥ ३३ ॥ चतुर्वेदप्रभावेण राजन्या वह्निवंशजाः ॥ चत्वारिंशभवा योधास्तैश्च बौद्धास्समुज्झिताः ॥ ३४ ॥ आर्यास्तांस्ते तु संस्कृत्य विंध्याद्रेर्दक्षिणे कृतान् ॥ तत्रैव स्थापयामासुर्वर्णरूपान्समंततः ॥ आर्यावर्तः पुण्यभूमिस्तत्रस्थाः पंचलक्षकाः ॥ ३५ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य यज्ञांशो भगवान्हरिः ॥ ३६ ॥ जगन्नाथस्य शिष्योभूद्वेदमार्गपरायणः ॥ शुक्लदत्तस्य तनयो नित्यानन्दो द्विजोत्त

मः ॥ ३७ ॥ जगन्नाथपदं नत्वा शिष्यो भूत्वा रराज ह ॥ तदा प्रसन्नो भगवाननिरुद्ध उषापतिः॥३८॥अभिषेकं तयोर्भाले महत्तत्वे चकार ह ॥ महत्त्वपदवी जाता तदा प्रभृतिभूतले ॥ ३९ ॥ गुरुबंधू प्रसन्नौ तौ स्वशिष्यान्प्रोचतुर्मुदा ॥ जगन्नाथस्य वदनं पद्मनाभेरुषापतेः ॥ दृष्ट्वा यश्चात्र संप्राप्य स वै स्वर्गमवाप्नुयात् ॥ ४० ॥ प्रसादं यश्च भुंजीयात्तस्य देवस्य सादरम् ॥ कोटिजन्म भवेद्विप्रो वेदपात्रो महाधनी ॥ ४१ ॥ मार्कंडेय वटे कृष्णं दृष्ट्वा स्नात्वा महोदधौ ॥ इन्द्रद्युम्नसरस्येव पुनर्जन्म न विन्दते ॥ ४२ ॥ इमां गाथां शृणोद्यो वै श्रद्धाभक्तिसमन्वितः ॥ यत्पुरीग मने पुण्यं फलं तच्छीघ्रमाप्नुयात् ॥ ४३ ॥ इति यज्ञांशवचनं श्रुत्वा स ह्यवतारकः ॥ वैष्णवैश्च तथेत्युक्त्वा तत्रैवान्तरधीयत ॥ ४४ ॥ एतस्मि न्नंतरे विप्र कलिना प्रार्थितो बलिः ॥ मयदैत्यं समाहूय वचनं प्राह दुःखितः ॥ ४५ ॥ सुकन्दरो म्लेच्छपतिः सदा मद्वर्द्धने रतः ॥ सहायं तस्य दैत्येन्द्र कुरु शीघ्रं ममाज्ञया ॥४६॥ इति श्रुत्वा बलेर्वाक्यं शतदैत्यसमन्वितः ॥ कर्मभूम्यां मयः प्राप्तः कलविद्याविद्याविशारदः ॥ ४७ ॥ म्लेच्छजातीन्नरान्दुष्टान्रेखागणितमुत्तमम् ॥ एकविंशतिमध्यायं कलवेदमशिक्षयत् ॥४८॥ तदा कलान्विता म्लेच्छाः कलाविद्याविशारदाः॥यंत्रा णि कारयामासुः सप्तस्वेव पुरीषु च ॥ ४९ ॥ तदधो ये गतालोकास्ते सर्वे म्लेच्छतां गताः ॥ महत्कोलाहलं जातमार्याणां शोककारिणाम् ॥ ॥ ५० ॥ श्रुत्वा ते वैष्णवाः सर्वे कृष्णचैतन्य सेवकाः ॥ दिव्यमंत्रं गुरोश्चैव पठित्वा प्रययुः पुरीम् ॥ ५१ ॥ रामानन्दस्य शिष्यो वै चायोध्या यामुपागतः ॥ कृत्वा विलोमं तं मंत्रं वैष्णवांस्तानकारयत् ॥ ५२ ॥ भाले त्रिशूलचिह्नं च श्वेतरक्तं तदाभवत् ॥ कंठे च तुलसी माला जिह्वा राममयी कृता ॥ ५३ ॥ म्लेछास्ते वैष्णवाश्चासन्रामानन्दप्रभावतः ॥ संयोगिनश्च ते ज्ञेया रामानन्दमते स्थिताः ॥ ५४ ॥ आर्याश्च वै ष्णवा मुख्या अयोध्यायां बभूविरे ॥ निंबादित्यो गतो धीमान्सशिष्यः कांचिकां पुरीम् ॥ म्लेच्छयंत्रं राजमार्गे स्थितं तत्र ददर्श ह॥५५॥विलोमं स्वगुरोर्मंत्रं कृत्वा तत्र स चावसत् ॥ वंशपत्रसमा रेखा ललाटे कण्ठमालिका॥५६॥गोपीवल्लभमंत्रो हि मुखे तेषां रराज ह ॥ तदधो ये गता लोका वैष्णवाश्च बभूविरे ॥५७॥ म्लेच्छाः संयोगिनो ज्ञेया आर्यास्तन्मार्गवैष्णवाः ॥ विष्णुस्वामी हरिद्वारे जगाम स्वगणैर्वृतः ॥५८॥ तत्र स्थितं महा यंत्रं विलोमं तच्चकार ह॥तदधो ये गता लोका आसन्सर्वे च वैष्णवाः॥५९॥ऊर्ध्वपुंड्रं द्विरेखाभं तन्मध्ये बिंदुरुत्तमः॥ललाटे च स्थिवस्तेषां कण्ठे तुलसिगोलकम् ॥ ६० ॥ मुखे साधवमंत्रश्च बभूव हितदायकः ॥ मथुरायां समायातो मध्वाचार्यो हरिप्रियः ॥६१॥ राजमार्गे स्थितं यंत्रं विलोमं

१ प्रयोगोऽस्मार्तः । २ श्रृणुयात् ।

स चकार ह ॥ तदधो ये गता लोका वैष्णवास्तस्य पक्षगाः ॥६२॥ करवीरपत्रसदृशं ललाटे तिलकं शुभम् ॥ स्थितं नासार्द्धभागांते कंठे तुलसि मालिका ॥ राधाकृष्णशुभं नाम मुखे तेषां बभूव ह ॥६३॥ शंकराचार्य एवापि शैवमार्गपरायणः ॥ रामानुजाज्ञया प्राप्तः पुरीं काशीं गणैर्युतः ॥६४॥ कृत्वा विलोमं तद्यंत्रं शैवाश्च तदधोऽभवन् ॥ त्रिपुंड्रं च स्थितं भाले कण्ठे रुद्राक्षमालिका ॥ गोविंदमंत्रश्च मुखे तेषां तत्र बभूव ह ॥६५॥ तोतादर्यां च संप्राप्तस्तदा रामानुजः सुखी ॥ ऊर्ध्वरेखाद्वयोर्मध्ये सूक्ष्मरेखा च पीतिका ॥ ललाटे तु तथा कण्ठे माला तुलसिका शुभा ॥६६॥ उज्जयिन्यां च संप्राप्तो वराहमिहिरो गुणी ॥ तद्यंत्रं निष्फलं कृत्वा नराञ्छैवाँश्चकार ह ॥ ६७॥ चिताभस्म स्थितं भाले कण्ठे रुद्राक्षमालिका ॥ शिवेति मंगलं नाम तेषां तत्र बभूव ह ॥ ६८ ॥ कन्याकुब्जे स्वयं प्राप्तो वाणीभूषण एव हि ॥ अर्द्धचंद्राकृतिं पुंड्रं रक्तचंदनमालिका ॥ देव्याश्च निर्मलं नाम तेषां तत्र बभूव ह ॥ ६९ ॥ धन्वंतरिः प्रयागे च गत्वा तद्यंत्रमुत्तमम् ॥ विलोमं कृतवाँस्तत्र तदधो ये गता नराः ॥ ७०॥ अर्द्धं पुंड्रं स्मृतं रक्तं सबिंदु च ललाटके ॥ रक्तचंदनजा माला कंठे तेषां बभूवह ॥७१॥ भट्टोजिः स गतो धीमानुत्पलारम्यमुत्तमम् ॥ त्रिपुंड्रं च तथा रक्तं कंठे रुद्राक्षमालिका ॥ विश्वनाथेति तन्मत्रं तेषां तत्र बभूव ह॥७२॥ रोपणश्रेष्ठिकां प्राप्तस्तद्यंत्रं चैव निष्फलम् ॥ कृत्वा जनेजने तत्र ब्रह्म मार्गं ददर्श ह ॥७३॥ जयदेवः स्वयं प्राप्तो द्वारकां विष्णुभक्तिमान्॥तद्यंत्रं निष्फलं यातं तदधो ये गता नराः ॥७४॥ रक्तरेखा स्थिता भाले चैका कंठे तु मालिका॥पद्माक्षा मंत्रगोविन्दस्तत्र तेषां बभूव ह॥एवं ते वैष्णवाः शैवाः शाक्तका बहुधाऽभवन्॥७५॥ निर्गुणाः शाक्तका ज्ञेयाः सगुणा वैष्णवाः स्मृताः॥निर्गुणाः सगुणा ये तु शैवा ज्ञेया बुधैस्तदा॥७६॥समाधिस्थास्त्रयस्त्रिंशद्देवाः धुण्या बभूविरे ॥ नित्यानन्दः शान्तिपुरे नदीहापत्तने हरिः ॥७७॥ कबीरो मागधे देशे रैदासस्तु कालिंजरे ॥ सधनो नैमिषारण्ये समाधिस्थो बभूव ह ॥७८॥ अद्यापि संस्थितो विप्र वैष्णवानां गणो महान् ॥ यज्ञभागमहावृद्धिः संजाता मेरुमूर्द्धनि ॥७९॥ इति ते कथितं विप्र यज्ञांशचरितं शुभम् ॥ यच्छ्रुत्वा च नरा नार्यो महत्पुण्यमवाप्नुयुः ॥ मयाद्या निष्फला दैत्या बलिपार्श्वमुपागताः ॥ ८० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये कृष्णचैतन्यचरित्रं नामैकविंशोऽध्यायः ॥ २१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा बलिर्दैत्यो देवानां विजयं महत् ॥ रोषणं नाम दैत्येंद्रं समाहूय वचोऽब्रवीत् ॥ १ ॥ सुतस्तिमिरलिंगस्य सरूपो नाम विश्रुतः ॥ त्वं हि तत्र समागम्य दैत्यकार्यं महत्कुरु ॥ २ ॥ इति श्रुत्वा स वै दैत्यो हृदि विप्राप्तरोषणः ॥ ननाश वेदमार्गस्थान्देहलीदेशमास्थितः ॥ ३ ॥ पंचवर्षं कृतं राज्यं तत्सुतो बाबरोभवत् ॥ विंशदब्दं

कृतं राज्यं होमायुस्तत्सुतोऽभवत् ॥ ४ ॥ होमायुषा मदान्धेन देवताश्च निराकृताः ॥ ते सुराः कृष्णचैतन्यं नदीहोपवने स्थितम् ॥ ५ ॥
तुष्टुवुर्बहुधा तत्र श्रुत्वा क्रुद्धो हरिः स्वयम् ॥ स्वतेजसा च तद्राज्यं विघ्नभूतं चकार ह ॥ ६ ॥ तत्सैन्यजनितैर्लोकैर्होमायुश्च निराकृतः
महाराष्ट्रैस्तदा तत्र शेषशाकः समास्थितः ॥ ७ ॥ देहलीनगरे रम्ये म्लेच्छो राज्यं चकार ह ॥ धर्मकार्यं कृतं तेन तद्राज्यं पंचहायनम् ॥ ८ ॥
ब्रह्मचारी मुकुंदश्च शंकराचार्यगोत्रजः ॥ प्रयागे च तपः कुर्वन्विंशच्छिष्यैर्युतः स्थितः ॥ ९ ॥ बाबरेण च धूर्तेन म्लेच्छराजेन देवताः ॥
भ्रंशिताः स तदा ज्ञात्वा वह्नौ देहं जुहाव वै ॥ १० ॥ तस्य शिष्या गता वह्नौ म्लेच्छनाशनहेतुना ॥ गोदुग्धे च स्थितं रोम पीत्वा स पयसा
मुनिः ॥ ११ ॥ मुकुंदस्तस्य दोषेण म्लेच्छयोनौ बभूव ह ॥ होमायुषश्च काश्मीरे संस्थितस्यैव पुत्रकः ॥ १२ ॥ जातमात्रे सुते तस्मिन्वागुवाचा
शरीरिणी ॥ अकस्माच्च वरो जातः पुत्रोऽयं सर्वभाग्यवान् ॥ १३ ॥ पैशाचे दारुणे मार्गे न भूतो न भविष्यति ॥ अतः सोकबरो नाम होमायु
स्तनयस्तव ॥ १४ ॥ श्रीधरः श्रीपतिः शंभुर्वरेण्यश्च मधुव्रती ॥ विमलो देववान्सोमो वर्द्धनो वर्तको रुचिः ॥ १५ ॥ मांधाता मानकारी च के
शवो माधवो मधुः ॥ देवापिः सोमपाः शूरो मदनो यस्य शिष्यकाः ॥ १६ ॥ स मुकुन्दो द्विजः श्रीमान्दैवात्त्वद्गेहमागतः ॥ इत्याकाशवचः
श्रुत्वा होमायुश्च प्रसन्नधीः ॥ १७ ॥ ददौ दानं क्षुधार्तेभ्यः प्रेम्णा पुत्रपमालयत् ॥ दशाब्दे तनये जाते देहलीदेशमागतः ॥ १८ ॥ शेषशाकं परा
जित्य स च राजा बभूव ह ॥ अब्दं तेन कृतं राज्यं तत्पुत्रश्च नृपोभवत् ॥ १९ ॥ संप्राप्तेऽकबरे राज्यं सप्तशिष्याश्च तत्प्रियाः ॥ पूर्वजन्मनि
ये मुख्यास्ते प्राप्ता भूपतिं प्रति ॥ २० ॥ केशवो गानसेनश्च वैजवाक्स तु माधवः ॥ म्लेच्छास्ते च स्मृतास्तत्र हरिदासो मधुस्तथा ॥ २१ ॥
मध्वाचार्यकुले जातो वैष्णवः सर्वरागवित् ॥ पूर्वजन्मनि देवापिः स च वीरबलोऽभवत् ॥ २२ ॥ ब्राह्मणः पाश्चिमात्यो वै वाग्देवीवरदर्पितः ॥
सोमपा मानसिंहश्च गौतमान्वयसंभवः ॥ २३ ॥ सेनापतिश्च नृपतेरार्यभूपशिरोमणेः ॥ सूरश्चैव द्विजो जातो दक्षिणश्चैव पंडितः ॥ २४ ॥ बिल्व
मंगल एवापि ना।म्ना तन्नृपतेः सखा ॥ नायिकाभेदनिपुणो वेश्यानां स च पारगः ॥ २५ ॥ मदनो ब्राह्मणो जातः पौर्वात्यः स च नर्तकः ॥
चंदलो नाम विख्यातो रहःक्रीडाविशारदः ॥२६॥ अन्यदेशे गताः शिष्यास्तेषां पूर्वास्त्रयोदश ॥ अनपत्य सुतो जातः श्रीधरः शत्रुवेदितः॥२७॥
विख्यातस्तुलसीशर्मा पुराणनिपुणः कविः ॥ नारीशिक्षां समादाय राघवानन्दमागतः ॥ २८ ॥ शिष्यो भूत्वा स्थितः काश्यां रामानन्दमते
स्थितः ॥ श्रीपतिः स बभूवान्धो मध्वाचार्यमते स्थितः ॥ २९ ॥ सूरदास इति ज्ञेयः कृष्णलीलाकरः कविः ॥ शंभुर्वै चंद्रभट्टस्य कुले जातो

हरिप्रियः ॥ ३० ॥ रामानन्दमते संस्थो भक्तकीर्तिपरायणः ॥ वरेण्यः सोमभुङ्नामा रामानंदमते स्थितः ॥ ३१ ॥ ज्ञानध्यानपरो नित्यं भाषाछंदकरः कविः ॥ मधुव्रती स वै जातो कीलको नाम विश्रुतः ॥ ३२ ॥ रामलीलाकरो धीमान्रामानन्दमते स्थितः ॥ विमलश्च स वै जातः स नाम्नैव दिवाकरः ॥ ३३ ॥ सीतालीलाकरो धीमान्रामानन्दमते स्थितः ॥ देववान्केशवो जातो विष्णुस्वामिमते स्थितः ॥ ॥ ३४ ॥ कविप्रियादिरचनां कृत्वा प्रेतत्वमागतः ॥ रामज्योत्स्नामयं ग्रंथं कृत्वा स्वर्गमुपाययौ ॥ ३५ ॥ सोमो जातः स वै व्यासो निम्बादित्यमते स्थितः ॥ रहः क्रीडामयं ग्रंथं कृत्वा स्वर्गमुपाययौ ॥ ३६ ॥ वर्द्धनश्च स वै जातो नाम्ना चरणदासकः ॥ ज्ञानमालामयं कृत्वा ग्रंथं रैदासमार्गगः ॥ ३७ ॥ वर्तकः स च वै जातो रोपणस्य मते स्थितः ॥ रत्नभानुरिति ज्ञेयो भाषाकर्ता च जैमिनैः ॥ ३८ ॥ रुचिश्च रोचनो जातो मध्वाचार्यमते स्थितः ॥ नानागानमयीं लीलां कृत्वा स्वर्गमुपाययौ ॥ ३९ ॥ मांधाता भूपतिर्नाम कायस्थः स बभूव ह ॥ मध्वाचार्यो भागवतं चक्रे भाषामयं शुभम् ॥ ४० ॥ मानकारो नारिभावान्नारीदेहमुपागतः ॥ मीरानामेति विख्याता भूपतेस्तनया शुभा ॥ ४१ ॥ मा शोभा च तनौ यस्या गतिर्गजसमा किल ॥ सा मीरा च बुधैः प्रोक्ता मध्वाचार्यमते स्थिता ॥ ४२ ॥ एवं ते कथितं विप्र भाषाग्रंथप्रकारणम् ॥ प्रबंधं मंगलकरं कलिकाले भयंकरे ॥ ४३ ॥ स भूपोऽकबरो नाम कृत्वा राज्यमकंटकम् ॥ शतार्द्धेन च शिष्यैश्च वैकुण्ठभवनं ययौ ॥ ४४ ॥ सलोमा तनयस्तस्य कृतं राज्यं पितुः समम् ॥ खुर्दकस्तनयस्तस्य दशाब्दं च कृतं पदम् ॥ ४५ ॥ चत्वारस्तनयास्तस्य नवरंगो हि मध्यमः ॥ पितरं च तथा भ्रातॄञ्जित्वा राज्यमचीकरत् ॥ ४६ ॥ पूर्वजन्मनि दैत्योऽयमन्धको नाम विश्रुतः ॥ कर्मभूम्यां तदंशेन दैत्यराजाज्ञया ययौ ॥ ४७ ॥ तेनैव बहुधा मूर्तीर्भ्रंशिताश्च समंततः ॥ दृष्ट्वा देवास्तदागत्य कृष्णचैतन्यमब्रुवन् ॥ ४८ ॥ भगवन्दैत्यराजांशः स जातश्च महीपतिः ॥ भ्रंशयित्वा सुरान्वेदान्दैत्यपक्षं विवर्द्धते ॥ ४९ ॥ इति श्रुत्वा स यज्ञांशो नदीहोपवने स्थितः ॥ शशाप तं दुराचारं यथा वंशक्षयो भवेत् ॥ ५० ॥ राज्यमेकोनपंचाशत्कृतं तेन दुरात्मना ॥ सेवाजयो नाम नृपो देवपक्षविवर्द्धनः ॥ ५१ ॥ महाराष्ट्रद्विजस्तस्य युद्धविद्याविशारदः ॥ हत्वा तं च दुराचारं तत्पुत्राय च तत्पदम् ॥ ५२ ॥ दत्वा ययौ दाक्षिणात्ये देशे देवविवर्द्धनः ॥ आलोमा नामतनयः पंचाब्दं तत्पदं कृतम् ॥ ५३ ॥ तत्पश्चान्मरणं प्राप्तो विद्रधेन रुजा मुने ॥ विक्रमस्य गते राज्ये सप्तत्युत्तरकं शतम् ॥ ५४ ॥ ज्ञेयं सप्तदशं विप्र यदालोमा मृतिं गतः ॥ तालनस्य कुले जातो म्लेच्छः फलरुषो बली ॥ ५५ ॥ मुकलस्य कुलं हत्वा स्वयं राज्यं चकार ह ॥

दशाब्दं च कृतं राज्यं तेन भूपेन भूतले ॥ ५६ ॥ शत्रुभिर्मरणं प्राप्तो दैत्यलोकमुपागमत् ॥ महामदस्तत्तनयो विंशत्यब्दं कृतं पदम् ॥ ५७ ॥
तद्राष्ट्रे नादरो नाम दैत्यो देश उपागमत् ॥ हत्वार्यांश्च सुराञ्जित्वा देशं स्वुरजमाययौ ॥ ५८ ॥ महामत्स्यो हि मदस्य तनयस्तत्पितुः पदम् ॥
गृहीत्वा पंचवर्षान्तं स च राज्यं चकार ह ॥ ५९ ॥ महाराष्ट्रैर्हतो दुष्टस्तालनाम्वयसंभवः ॥ देहलीनगरे राज्यं दशाब्दं माधवेन वै ॥ ६० ॥
कृतं तत्र तदा म्लेच्छ आलोमा राज्यमाप्तवान् ॥ तद्राष्ट्रे बहवो जाता राजानो निजदेशजाः ॥ ६१ ॥ ग्रामपा बहवो भूपा देशेदेशे बभूविरे ॥
मण्डलीकपदं तत्राक्षयं जातं महीतले ॥ ६२ ॥ त्रिंशदब्दमतो जातं ग्रामेग्रामे नृपेनृपे ॥ तदा तु सकला देवाः कृष्णचैतन्यमाययुः ॥ ६३ ॥ यज्ञां
शश्च हरिः साक्षाज्ज्ञात्वा दुःखं महीतले ॥ मुहूर्तं ध्यानमागम्य देवान्वचनमब्रवीत् ॥ ६४ ॥ पुरा तु राघवो धीमाञ्जित्वा रावणराक्षसम् ॥ कपी
नुज्जीवयामास सुधावर्षैस्समंततः ॥ ६५ ॥ विकटो वृजिलो जालो वरलीनो हि सिंहलः ॥ जवस्सुमात्रश्च तथा नाम्ना ते क्षुद्रवानराः ॥ ६६ ॥
रामचंद्रं वचः प्राहुर्देहि नो वांछितं प्रभो ॥ रामो दाशरथिः श्रीमाञ्ज्ञात्वा तेषां मनोरथम् ॥ ६७ ॥ देवाङ्गनोद्भवाः कन्या रावणाल्लोकराव
णात ॥ दत्त्वा तेभ्यो हरिस्साक्षाद्वचनं प्राह हर्षितः ॥ ६८ ॥ भवन्नाम्ना च ये द्वीपा जालंधरविनिर्मिताः ॥ तेषु राज्ञो भविष्यंति भवन्तो हितका
रिणः ॥ ६९ ॥ नन्दिन्या गोश्च रुंडाद्वै जाता म्लेच्छा भयानकाः॥ गुरुण्डा जातयस्तेषां तास्तु तेषु सदा स्थिताः ॥७०॥ जित्वा तांश्च गुरुण्डान्वै
कुरुध्वं राज्यमुत्तमम् ॥ इति श्रुत्वा हरिं नत्वा द्वीपेषु प्रययुर्मुदा ॥ ७१ ॥ विकटान्वयसंभूता गुरुण्डा वानराननाः ॥ वाणिज्यार्थमिहायाता
गौरुण्डा बौद्धमार्गिणः ॥ ७२ ॥ ईशापुत्रमते संस्थास्तेषां हृदयमुत्तमम् ॥ सत्यव्रतं कामजितमक्रोधं सूर्यतत्परम् ॥ ७३ ॥ यूयं तत्रोष्य कार्यं
च नृणां कुरुत मा चिरम्॥ इति श्रुत्वा तु ते देवाः कुर्युरार्चिकमादरात् ॥७४॥ नगर्य्यां कलिकातायां स्थापयामासुरुद्यताः ॥ विकटे पश्चिमे द्वीपे
तत्पनी विकटावती ॥ ७५ ॥ अष्टकौशलमार्गेण राजमंत्रं चकार ह ॥ तत्पतिस्तु पुलोमार्चिः कलिकातां पुरीं स्थितः ॥ ७६ ॥ विक्रमस्य गते
राज्ये शतमष्टादशं कलौ ॥ चत्वारिंशं तथाब्दं च तदा राजा बभूव ह ॥७७॥ तदन्वये सप्तनृपा गुरुण्डाश्च बभूविरे ॥ चतुष्षष्टिमितं वर्षं राज्यं कृत्वा लयं
गताः ॥७८॥ गुरुण्डे चाष्टमे भूपे प्राप्ते न्यायेन शासति ॥ कलिपक्षो बलिर्दैत्यो मुरं नाम महासुरम् ॥७९॥ आरुह्य प्रेषयामास देवदेशे महोत्तमे ॥ स
मुरो वार्डिलं भूपं वशीकृत्य हृदि स्थितः ॥ ८० ॥ आर्यधर्मविनाशाय तस्य बुद्धिं चकार ह ॥ मूर्तिसंस्थास्तदा देवा गत्वा यज्ञांशयोगिनम्॥८१॥
नमस्कृत्याब्रुवन्सर्वे यथा प्राप्तो सुरोऽसुरः ॥ ज्ञात्वा शशाप कृष्णांशो गुरुण्डान्बौद्धमार्गिणः ॥८२॥ सर्वं नाश्यंति ते सर्वे ये सुरस्य वशं गताः ॥

इत्युक्ते वचने तस्मिन्गुरुंडाः कालनोदिताः ॥ ८३ ॥ स्वसैन्यैश्च क्षयं जग्मुर्वर्षमात्रान्तरे खलाः ॥ सर्वे त्रिंशत्सहस्राश्च प्रययुर्यममंदिरे ॥ ८४ ॥
वाग्दंडेस्स च भूपालो वार्डिलो नाशमाप्तवान् ॥ गुरुण्डो नवमः प्राप्तो भेकलो नाम वीर्यवान् ॥८५॥ न्यायेन कृतवान्राज्यं द्वादशाब्दं प्रयत्नतः ॥
आर्यदेशे च तद्राज्यं बभूव न्यायशासति ॥ ८६ ॥ लार्डलो नाम विख्यातो गुरुण्डो दशमोहितः ॥ द्वात्रिंशाब्दं च तद्राज्यं कृतं तेनैव धर्मिणा ॥
॥ ८७ ॥ लार्डले स्वर्गते प्राप्ते मकरंदकुलोद्भवाः ॥ आर्याः प्राप्तास्तदा मौना हिमतुंगनिवासिनः ॥ ८८ ॥ बभ्रुवर्णाः सूक्ष्मनसो वर्तुला दीर्घम
स्तकाः ॥ एवं लक्षाश्च संप्राप्ता देहल्यां बौद्धमार्गिणः ॥ ८९ ॥ आर्जिको नाम वै राजा तेषां तत्र बभूव ह ॥ तस्य पुत्रो देवकणो गंगोत्रगिरि
मूर्द्धनि ॥ ९० ॥ द्वादशाब्दं तपो घोरं तेपे राज्यविवृद्धये ॥ तदा भगवती गंगा तपसा तस्य धीमतः ॥ ९१ ॥ स्वरूपं स्वेच्छया प्राप्य ब्रह्मलोकं
जगाम ह ॥ कुबेरश्च तदागत्य दत्त्वा तस्मै महत्पदम् ॥९२॥ आर्याणां मंडलीकं च तत्रैवान्तरधीयत ॥ मण्डलीको देवकर्णो बभूव जनपालकः ॥
॥ ९३ ॥ षष्ट्यब्दं च कृतं राज्यं तेन राज्ञा महीतले ॥ तदन्वयेऽष्ट भूपाश्च बभूवुर्देवपूजकाः ॥ ९४ ॥ द्विशताब्दं पदं कृत्वा स्वर्गलोकमुपाययुः ॥
एकादशश्च यो मौनः पन्नगारिरिति श्रुतः ॥ ९५ ॥ चत्वारिंशच्च वर्षाणि राज्यं कृत्वा प्रयत्नतः ॥ स्वर्गलोकं गतो राजा पन्नगैर्मरणं गतः ॥ ९६ ॥
एवं च मौनजातीयैः कृतं राज्यं महीतले ॥ ९७ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये
गुरुण्डमौनराज्यवर्णनं नाम द्वाविंशोऽध्यायः ॥ २२ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ वैक्रमे राज्यविगते चतुष्षष्ट्युत्तरं मुने ॥ द्वाविंशदब्दशतकं
भूतनन्दिस्तदा नृपः ॥ १ ॥ कुबेरयक्षकान्मौनान्धनधान्यसमन्वितान् ॥ सार्द्धलक्षान्कलेर्घोरैर्जित्वा तान्युद्धकारिणः ॥ २ ॥ किलिकलायां स्वयं
राज्यं नागवंशैश्चकार ह ॥ आग्नेय्यां दिशि विख्याता पुण्डरीकेण निर्मिता ॥ ३ ॥ पुरी किलकिला नाम तत्र राजा बभूव ह ॥ पुण्डरीकादयो
नागास्तस्मिन्राज्यं प्रशासति ॥४॥ गेहेगेहे जनैस्सर्वैः पूजनीया बभूविरे ॥ स्वाहा स्वधा वषट्कारो देवपूजा महीतले ॥ ५ ॥ त्यक्त्वा देवानुपा
गम्य संस्थिता मेरुमूर्द्धनि ॥ शक्राज्ञया कुबेरस्तु शूकधान्यं समंततः ॥ ६ ॥ यक्षैः षडंशानादाय देवेभ्यः प्रददौ प्रभुः ॥ मणिस्वर्णादिवस्तूनि
मौनराज्येषु यानि वै ॥७॥ दत्तानि तानि कोशेषु पुनर्देवश्चकार ह ॥ मंडलीकं पदं तेन सत्कृतं भूतनन्दिना ॥८॥ शतार्द्धं तु ततो राजा शिशु
नन्दिर्बभूव ह ॥ नागपूजां पुरस्कृत्य तिरस्कृत्य सुरान्भुवि ॥ ९ ॥ चकार राज्यं विंशाब्दं यशोनन्दिस्ततोऽनुजः ॥ भ्रात्रासनं स्वयं प्राप्तो नाग
पूजापरायणः ॥१०॥ पंचविंशतिवर्षाणि स च राज्यमचीकरत् ॥ तनस्तत्तनयो राजा स बभूव प्रवीरकः ॥११॥ एकादशाब्दं तद्राज्यं कर्मभूम्यां

प्रकीर्तितम् ॥ कदाचित्स च बाह्लीके सेनया सार्द्धमागतः ॥ १२ ॥ तत्र तैरभवद्युद्धं पैशाचैर्म्लेच्छदारुणैः ॥ मासमात्रान्तरे म्लेच्छा लक्षसंख्या मृतिं गताः ॥ १३ ॥ तथा षष्टिसहस्राश्च नागभक्ता लयं गताः ॥ बादलो नाम तद्राजा रोमजस्थो महाबलः ॥ १४ ॥ यशोनंदिनमाहूय ददौ जालवतीं सुताम् ॥ गृहीत्वा म्लेच्छराजस्य सुतां गेहमुपागतः ॥ १५ ॥ गर्भो जातस्ततस्तस्यां बभूव तनयो बली ॥ बाह्लीको नाम विख्यातो नागपूजनतत्परः ॥ १६ ॥ तदन्वये नृपा जाता बाह्लीकाश्च त्रयोदश ॥ चतुश्शतानि वर्षाणि कृत्वा राज्यं मृतिं गताः ॥ १७ ॥ अयोमुखे च बाह्लीके राज्यमत्र प्रशासति ॥ तदा पितृगणास्सर्वे कृष्णचैतन्यमाययुः ॥ १८ ॥ नत्वोचुर्वचनं तत्र भगवञ्छृणु मे वचः ॥ वयं पितृगणा भूपै र्नागवंश्यैर्निराकृताः ॥१९॥ श्राद्धतर्पणकर्माणि तैर्वयं वर्द्धितास्सदा ॥ पितृवृद्धात्सोमवृद्धिस्ततो देवाश्च वर्द्धनाः ॥२०॥ देववृद्धाल्लोकवृद्धिस्तस्माद्ब्रह्मा प्रजापतिः ॥ ब्रह्मवृद्धात्परं हर्षं गेहेगेहे जनेजने ॥ २१ ॥ अतोऽस्मान्रक्ष भगवन्प्रजाः पाहि सनातनीः ॥ इति श्रुत्वा वचस्तेषां यज्ञांशो भगवान्हरिः ॥ २२ ॥ पुष्यमित्रं धर्मपरमार्यवंशविवर्द्धनम् ॥२३॥ जातमात्रः स वै बालः षोडशार्द्धवयोभवत् ॥ अयोनिर्योनिभूतांस्तानयोमुखपुरस्सरान् ॥२४॥ जित्वा देशान्निराकृत्य स्वयं राज्यं गृहीतवान् ॥ यथा शिवांशतो जातो विक्रमो नाम भूपतिः॥२५॥ शकान्गंधर्वपक्षीयाञ्जित्वा पूज्यो बभूव ह ॥ नागपक्षांस्तथा भूपान्गोलकास्यान्भयंकरान् ॥ २६ ॥ पुष्यमित्रस्तदा जित्वा सर्वपूज्योऽभवद्भुवि ॥ सप्तविंशच्छतं वर्षं द्विसप्ततुत्तरं तथा ॥ २७ ॥ राज्यं विक्रमतो जातं समाप्तिमगमत्तदा ॥ पुष्यमित्रे राज्यपदं प्राप्ते समभवत्तदा ॥ २८ ॥ शतवर्षं राज्यपदं तेन धर्मात्मना धृतम् ॥ अयोध्या मथुरा माया काशी कांची ह्यवन्तिका ॥२९॥ पुरी द्वारावती तेन राज्ञा च पुनरुद्धृताः ॥ कुरुसूकरपद्मानि क्षेत्राणि विविधानि च ॥३०॥ नैमिषोत्पलवृन्दानां वनक्षेत्राणिं भूतले ॥ नानातीर्थानि तेनैव स्थापितानि समन्ततः ॥३१॥ तदा कलिः स गंधर्वो देवतापितृदूषकः॥ ब्राह्मणं वपुरास्थाय पुष्यमित्रमुपागमत् ॥ ३२ ॥ नत्वोवाच प्रियं वाक्यं शृणु भूप दयापर ॥ आर्यदेशे पितृगणाः पूजार्हाः श्राद्धतर्पणैः ॥ ३३ ॥ अज्ञानमिति तज्ज्ञेयं भुवि यत्पितृपूजनम् ॥ मृता ये तु नरा भूमौ पूर्वकर्मवशानुगाः ॥ ३४ ॥ भवन्ति देहवन्तस्ते चतुराशीतिलक्षधा ॥ छद्मना मयदेवेन पितृपूजा विनिर्मिता ॥३५॥ वृथा श्रमं वृथा कर्म नृणां च पितृपूजनम् ॥ इति श्रुत्वा वचो घोरं विहस्याह महीपतिः ॥ ३६ ॥ भवान्मूर्खो महामूढो न जानीषे परं फलम् ॥ भुवर्लोके न ये दृष्टाः शून्यभूताश्च भास्वराः ॥ ३७ ॥ ये तु ते वै पितृगणाः पिण्डरूपविमानगाः॥ सत्पुत्रैश्च विधानेन पिंडदानं च यत्कृतम् ॥ ३८ ॥ तद्विमानं नभोजातं सर्वानन्दप्रदायकम् ॥ अब्दमात्रं स्थितिस्तेषां पिंडपायसरूपिणाम्

म् ॥ ३९ ॥ गीताष्टादशकाध्यायैः सप्तशत्याश्चरित्रकैः॥पावितं यत्तु वै पिंडं त्रिशताब्दं च तत्स्थितिः ॥ ४० ॥ श्राद्धतर्पणहीना ये दृश्यंते मानवा
भुवि ॥ ते सर्वे नारका ज्ञेयाः कुलमेकोत्तरं शतम् ॥ ४१ ॥ श्राद्धकर्म महान्धर्मः श्राद्धोऽयं सर्वकारणम् ॥ इति श्रुत्वा स गंधर्वः कलीराजोऽत्र
देहिनाम् ॥ ४२ ॥ नत्वोवाच नृपश्रेष्ठं प्रसन्नवदनो हि सः ॥ सखा भव ममाशु त्वं तवाहं नृप किंकरः ॥ ४३ ॥ कलिमित्रः पुष्यमित्रो भवा
न्भुवि भवेत्सदा ॥ यथा विक्रमराजस्य वैतालस्य च वै सखा ॥ ४४ ॥ सर्वकार्यकरोऽहं वै तथा तव न संशयः ॥ इत्युक्त्वा च नृपं धीरं समा
दाय स वै कलिः ॥ ४५ ॥ सप्तद्वीपांस्तथा खंडान्नभोमार्गाननेकशः ॥ स्वपृष्ठस्थाय राज्ञे च दर्शयामास वीर्यवान् ॥ ४६ ॥ आर्यधर्मं कलौ
स्थाप्य नष्टभूतं स वै नृपः ॥ त्यक्त्वा प्राणांश्च यज्ञांशे तेजस्तस्य समागमत् ॥ ४७ ॥ आंध्रदेशोद्भवो राजा सुगदो नाम वीर्यवान् ॥ विना भूपं
च तं देशं दृष्ट्वा राज्यमचीकरत् ॥ ४८ ॥ विंशदब्दं पदं तेन कर्मभूम्यां च सत्कृतम् ॥ तदन्वये षष्टिनृपा बभूवुर्बहुमार्गिणः ॥ ४९ ॥ पुष्यमित्रमते
राज्ये दशोत्तरशतत्रयम् ॥ तस्मिन्काले लयं जग्मुश्चांध्रदेशनिवासिनः ॥ ५० ॥ शतार्द्धाब्दं ततो भूमिर्विना राज्ञा बभूव ह ॥ तदा क्षुद्रा नरा
लुब्धा लुंठिताश्चौरदारुणैः ॥ ५१ ॥ दारिद्रमगमन्घोरं विना स्वर्णं च भूरभूत् ॥ पुनर्देवश्च भगवान्प्रार्थितस्तानुवाच ह ॥ ५२ ॥ देशे कौशलके
जातः सूर्य्यांशाच्च महीपतिः ॥ राक्षसारिरिति ख्यातो देवमार्गपरायणः ॥ ५३ ॥ ममाज्ञया स वै राजा भविष्यति महीतले ॥ इत्युक्त्वान्तर्दधे
विष्णुर्देवलोकानुपागमत् ॥ ५४ ॥ राक्षसारिमयोध्यायां स्थापयामासुरेव तम् ॥ आंध्रराष्ट्रे च यद्द्रव्यं राक्षसैश्च समाहृतम् ॥ ५५ ॥ तद्द्रव्यं राक्ष
साञ्जित्वा ग्रामेग्रामे चकार सः ॥ तारधातोरष्टमूल्यं सुवर्णं भुवि तत्कृतम् ॥ ५६ ॥ आरधतोः शतं मूल्यं राजतं तेन वै कृतम् ॥ ताम्रधातोः
पञ्चमूल्यमारधातोश्च तत्कृतम् ॥ ५७ ॥ नागधातोः पञ्चमूल्यं भुवि तेनैव निर्मितम् ॥ ताम्रं पवित्रमधिकं नागो वंगस्तथोत्तमः ॥ ५८ ॥ लौह
धातोः शतं मूल्यं वंगोऽसौ तेन सत्कृतः ॥ शतार्द्धाब्दं महीं भुक्त्वा सूर्यलोकमुपाययौ ॥ ५९ ॥ तदन्वये षष्टिनृपा जाता वेदपरायणाः ॥ पुष्य
मित्रगते राज्ये चाब्दे सप्तशते गते ॥ ६० ॥ कौशलान्वयसंभूता भूपाः स्वर्गमुपाययुः ॥ शतार्द्धाब्दं ततो भूमिर्मण्डलीकं नृपं विना ॥ ६१ ॥
क्षुद्रभूपांश्च बुभुजे देशेदेशे च भार्गवः ॥ ततो बैदरदेशीयो नाम्ना भूपो विशारदः ॥ ६२ ॥ आर्यदेशमुपागम्य लक्षसैन्यसमन्वितः ॥ क्षुद्रभूपान्व
शीकृत्य मण्डलीको बभूव ह ॥ ६३ ॥ नानाकलैश्च कर्माणि विचित्राणि महीतले ॥ ग्रामेग्रामे नराश्चक्रुर्वर्णसंकरकारकाः ॥ ६४ ॥ ब्रह्मक्षत्रमयो
वर्णो नाममात्रेण दृश्यते ॥ वैश्यप्राया नरा आर्याः शूद्रप्रायाश्च कारिणः ॥ ६५ ॥ तद्राष्ट्रे मनुजाश्चासन्नाममात्रं सुरार्चकाः ॥ षष्टिनृप पदं तेन

कर्मभूम्यां च सत्कृतम् ॥ ६६ ॥ ततो नृपा महीं प्राप्ताः षड्संख्यास्तु तदन्वयाः ॥ पुष्यमित्रगते राष्ट्रे शतषोडशहायनी ॥ ६७ ॥ वैदूरा निधनं जग्मुः कलिकाले भयानके ॥ चतुश्शतानि वर्षाणि क्षुद्ररूपा च भूरभूत् ॥ ६८ ॥ तत्पश्चान्नैषधे राष्ट्रे कालमाली नृपोऽभवत् ॥ क्षुद्रभूपान्वशीकृत्य स्वयं राजा बभूव वै ॥ ६९ ॥ यमाभूम्य भुवि त्वष्ट्रा नगरी यमुनातटे ॥ निर्मिता योजनायामा कालकालेति विश्रुता ॥ ७० ॥ तत्रार्यदेशभूपानां पूज्यो राजा स चाभवत् ॥ देवान्पितॄंस्तिरस्कृत्य प्रेतपूजां जनेजने ॥ ७१ ॥ कालमाली च कृतवान्देशनैषधसंस्थितः ॥ द्वात्रिंशद्वर्षं राज्यं तद्बभूव जनपीडनम् ॥ ७२ ॥ तदन्वये षष्टिनृपा बभूवुः प्रेतपूजकाः ॥ शताब्दांतमभूद्राज्यं तेषां नैषधदेशिनाम् ॥७३॥ सहस्राब्दं तु तत्पश्चात्क्षुद्रभूपा मही ह्यभूत् ॥ सुरार्चनं वेदमार्गः श्रुतमात्रश्च दृश्यते॥७४॥ पुष्यमित्रगते राज्ये चैकत्रिंशच्छते कलौ ॥ द्वात्रिंशदुत्तरे चैव तदा देवाश्च दुःखिताः॥७५॥कृष्णचैतन्यमागम्य नत्वोचुर्वचनं प्रियम् ॥ भगवन्कलिकालेऽद्यवर्णाश्चत्वारिभूतले ॥७६॥ भ्रष्टाचाराः प्रेतमयाः शतार्द्धाब्दप्रजीविनः ॥ देवान्पितॄंस्तिरस्कृत्य पिशाचान्पूजयन्ति वै ॥ ७७ ॥ ग्रामेग्रामे च कुध्रानि पूजितानि नरैर्भुवि ॥ दृश्यंतेऽस्माभिरद्यैव दुःखिताश्च नरा भृशम् ॥ ॥ ७८ ॥ भूतप्रेतपिशाचाश्च डाकिनीशाकिनीगणाः ॥ स्वपूजाभिर्मदांधाश्च निंदयंति सुरान्पितॄन् ॥ ७९ ॥ अतोस्मान्दुर्बलान्विद्धि सबलान्भूतनायकान् ॥ कृपया पाहि नः स्वामिञ्छरणागतवत्सल ॥ ८० ॥ इति श्रुत्वा स यज्ञांशो नदीहोपवने स्थितः ॥ नम्रभूतान्सुरान्प्राह मागधे तु महीपतिः ॥ ८१ ॥ पुरंजयो ब्रह्मपरस्तस्य पत्नी पुरंजनी ॥ मदाज्ञया तयोः पुत्रो भविष्यति महाबलः ॥ ८२ ॥ विश्वस्फूर्जिरिति ख्यातो ब्रह्ममार्गपरो गुणी ॥ इत्युक्तवचने तस्मिन्गर्भं धत्ते पुरंजनी ॥ ८३ ॥ दशमासान्तरे जातो विश्वस्फूर्जिर्महाबलः ॥ जातमात्रे सुते तस्मिन्वागुवाचाशरीरिणी ॥ ८४ ॥ पुष्यमित्रो यथा चासीद्वर्णधर्मप्रवर्तकः ॥ तथायं बालको जातो ब्रह्ममार्गपरो बली ॥ ८५ ॥ करिष्यति परो वर्णान्कलिंदयदुमद्रकान् ॥ प्रजाश्च ब्रह्मभूयिष्ठाः स्थापयिष्यति दुर्मतीः ॥ ८६ ॥ वीर्यवान्क्षत्रमुत्साद्य पद्मवत्याः स वै पुरम् ॥ इत्याकाशवचः श्रुत्वा स नृपस्तु पुरंजयः ॥ ८७ ॥ ददौ दानं क्षुधार्तेभ्योऽतिथिभ्यस्सपरिच्छदः ॥ अष्टौ वर्षसहस्राणि चाष्टवर्षशतानि च ॥ ८८ ॥ कर्मभूम्यां कलौ प्राप्ते व्यतीतानि तदा मुने ॥ विश्वस्फूर्जिर्नृपश्चासीन्महाबुद्धो महाबलः ॥ ८९ ॥ क्षुद्रभूपान्वशीकृत्य सर्ववर्णान्नरांस्तदा ॥ स्थापयामास वै ब्रह्मे वर्णे ब्रह्मपरायणे ॥ ९० ॥ क्षत्रविट्च्छूद्रका वर्णाः पिशाचा वर्णसंकराः ॥ गुरुण्डाद्यास्तथा म्लेच्छा ब्राह्मणास्ते बभूविरे ॥ ९१ ॥ संध्यातर्पणदेवानां पूजा

१ गर्दभकल्पमार्गम् ।

दिविविधाः क्रियाः ॥ चक्रुस्ते वेदविधिना तुल्यभोजनशीलिनः ॥ ९२ ॥ षष्टिवर्षं कृतं राज्यं तेन सम्यक्कृता मुने ॥ तदन्वये नृपाश्चासन्सहस्रा
भुवि विश्रुताः ॥ ९३ ॥ अयुताब्दान्तरे जाता ब्रह्ममार्गपरायणाः ॥ तैश्च दत्तानि भागानि यज्ञमध्ये विधानतः ॥९४॥ दैत्येभ्यश्च सुरेभ्यश्च तुल्य
रूपाणि चागमन् ॥ विस्मिताश्च सुरास्सर्वे यज्ञांशं शरणं ययुः ॥ ९५ ॥ तदुक्तं कारणं ज्ञात्वा शक्रपुत्र उवाच तान् ॥ वेदो नारायणः साक्षाद्वि
वेकी हंसरूपवान् ॥ ९६ ॥ नृणां च गुगभेदेन वर्णभेदं चकार ह ॥ सद्गुणो ब्राह्मणो वर्णः क्षत्रियस्तु रजोगुणः ॥ ९७ ॥ तमोगुणस्तथा वैश्यो
गुणसाम्यात्तु शूद्रकः ॥ तृप्तिं यांति पितृवृन्दा ब्राह्मणैः क्षत्रियैः सुराः ॥ ९८ ॥ वैश्यैश्च यक्षरक्षांसि शूद्रैर्दैत्याश्च दानवाः ॥ एकवर्णे च चत्वारो
वर्णाः कायस्थ एव सः ॥९९॥ भूतप्रेतपिशाचाद्याः कायस्थैस्तर्पितास्सदा ॥ ब्रह्मवर्णे तु वर्णाश्चस्थिताश्चत्वारि सांप्रतम् ॥१००॥ ब्रह्मशंकरवर्णोऽयं
तेभ्यः पूर्वं हि दानवाः ॥ अर्द्धतृप्ता भविष्यन्ति तत्पश्चात्स्वर्गवासिनः ॥१०१॥ अतोऽहं च कलौ घोरे युष्मदर्थे महीतले ॥ सौराष्ट्रनृपतेर्गेहं स्वां
शाद्यास्यामि भोः सुराः ॥ १०२ ॥ इत्युक्त्वा स च यज्ञांशः सोमनाथः कलैकया ॥ नाम्ना बभूव तद्गेहे सौराष्ट्रनगरीस्थितः ॥ १०३ ॥ जित्वा
भूपान्स्वयं राज्यं चकाराब्धितटे मुदा ॥ क्षत्रवर्णमयी भूमिस्तदा जाता कलौ युगे ॥१०४॥ सोमनाथः स वै यज्ञैः सुरान्सर्वानतर्पयत् ॥ शताब्दं
च कृतं राज्यं तेन देवप्रसादतः ॥ १०५ ॥ तस्य राज्यमयं संवदभवल्लोकविश्रुतम् ॥ तदन्वये सार्द्धशतं भूपाश्चासन्सुरप्रियाः ॥ १०६ ॥ अयु
ताब्दान्तरे किंचिदधिके च सुखप्रदाः ॥ कर्मभूम्यां कलौ प्राप्ते हायना अयुतत्रयम् ॥ १०७ ॥ व्यतीतं च ततो दैत्या दुःखिताः कलिमब्रुवन् ॥
पुरास्माभिः शताब्दं च तपसा वै महेश्वरः॥१०८॥ तुष्टीकृतस्तदास्मभ्यं भवान्दत्तो हितेन वै ॥ अर्धभागं वज्रमयमर्धभागं च कोमलम्॥१०९॥
तवांगं सुन्दरं देव कलेऽस्मात्रक्ष दुःखितान् ॥ इति श्रुत्वा च स कलिर्दैत्यपक्षविवर्द्धनः ॥ ११० ॥ स्वांशाज्जन्म कलौ प्राप्य गुर्जरे देशदारुणे ॥
आभीरी सिंहिका नाम सिंहमांसाशना खला ॥ १११ ॥ तस्या योनौ समागम्य राहुर्नाम स चाभवत् ॥ यथा राहुर्नभोमार्गे दारुणो हि विधुं
तुदः ॥ ११२ ॥ तथा राहुः कलेरंशो भुवि जातः सुरंतुदः ॥ जातमात्रे सुते तस्मिन्भूमिकम्पो महानभूत् ॥११३॥ विपरीता ग्रहाः सर्वे जनयंति
महद्भयम् ॥ तद्भयात्सकला देवास्त्यक्त्वा मूर्तीः समंततः ॥ ११४ ॥ महेंद्रं शरणं जग्मुः सुमेरुगिरिमूर्द्धनि ॥ तदर्थे भगवाञ्छक्रस्तुष्टाव जगदं
बिकाम् ॥११५॥ कन्यामूर्तिमयी देवी सुरान्प्राह शिवंकरी ॥ ममांगदर्शनाद्देवाः क्षुत्तृड्भ्यां च विना सदा ॥११६॥ भवध्वं च ततो यूयं मद्विलो
कनतत्पराः ॥ इति श्रुत्वा तु ते देवा हर्षिताः संबभूविरे ॥ ११७ ॥ आभीरीतनयो राहुः कृत्वा राज्यं शतं समाः ॥ त्यक्त्वा प्राणान्कलौ लीनो

बभूव मुनिसत्तम ॥ ११८ ॥ तदन्वये सार्द्धशतमयुताब्दान्तरेभवत् ॥ महामदमतं घोरं चिरकालाद्विनाशितम् ॥ ११९ ॥ तैः पुनश्चोद्धृतं भूमौ सर्वे म्लेच्छा बभूविरे ॥ न वेदाश्च न देवाश्च न वर्णाश्च कलौ युगे ॥ १२० ॥ दृश्यन्ते न च मर्यादा कलिकाले तदन्वये ॥ द्विजशेषाः सह स्त्राश्च पुनरर्बुदमूर्द्धनि ॥ १२१ ॥ द्वादशाब्दं प्रयत्नेन देवानाराधितुं क्षमाः ॥ अर्बुदाच्च समुद्भूतो राजन्यः खड्गचर्मधृक् ॥ १२२ ॥ जित्वा म्लेच्छान्दुराधर्षान्नाम्ना चार्वबली ह्यभूत् ॥ पंचयोजनमाना स भूमिरात्मविवृद्धये ॥ १२३ ॥ निर्मिता तेन शुद्धेन नाम्ना चार्वपुरी स्मृता ॥ शनैः शनैरार्यकुलं पुनस्तत्र ववर्द्ध ह ॥ १२४ ॥ शतार्द्धाब्दं प्रयत्नेन तेन राज्यं महत्कृतम् ॥ तदन्वये सार्द्धशतं नृपाश्चासंस्तदामुने ॥ १२५ ॥ अयुताब्दान्तरे वीरा म्लेच्छमित्राश्च संकराः ॥ म्लेच्छकन्योद्वहा वीरा नाममात्रार्य्यमागंगाः ॥ १२६ ॥ तदा मलयदेशस्थैर्म्लेच्छैर्लक्षप्रमाणकैः ॥ आर्बुदार्यैः समं युद्धमभवल्लोमहर्षणम् ॥ १२७ ॥ वर्षमात्रान्तरे जित्वा मालवस्था महाबलाः ॥ मण्डलीकपदातैश्च मुक्तमार्यैः समन्ततः ॥ १२८ ॥ चत्वारिंशत्सहस्त्राणि वर्षाणि जगतीतले ॥ म्लेच्छभूपाश्च शतशो बभूवुः स्वल्पजीविनः ॥ १२९ ॥ पंचविंशत्सहस्त्राणि तेषां संख्या च भूभुजाम् ॥ ये तु पुण्या महीपालाः पूर्वजन्मतपोद्भवाः ॥ १३० ॥ तेषां लीला च मुनिभिः पुराणेषु प्रकीर्तिता ॥ नानासंवत्कराः सर्वे पैशाचा धर्मदूषकाः ॥ १३१ ॥ नवत्यब्दसहस्त्राणि विनीतानि कलौयुगे ॥ जाता म्लेच्छमयी भूमिरलक्ष्मीस्तु जनेजने ॥ १३२ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥ ॥ छ ॥ ॥ सूत उवाच ॥ ॥ ततस्ते सकला दैत्याः कलिना च पुरस्कृताः ॥ कृत्वा च जलयानानि हरिखंडमुपाययुः ॥१॥ मनुजा हरिखंडे च देवतुल्या महाबलाः ॥ अयुध्यंस्तान्महाशस्त्रैरयुताब्दप्रजीविनः ॥ २ ॥ दशवर्षान्तरे सर्वे मायायुद्धैः पराजिताः ॥ महेन्द्रं शरणं जग्मुर्हरिखंडनिवासिनः ॥ ३ ॥ तदा तु भगवाञ्छक्रो विश्वकर्माणमब्रवीत् ॥ भ्रमिश्च नामयंत्रोऽयं संस्थितः सप्तसिंधुषु ॥ ४ ॥ त्वया विरचितस्तात तत्प्रभावान्नरा भुवि ॥ अन्यखंडे न गच्छंति स च यंत्रस्तु मायिना ॥ ५ ॥ मयेन भ्रंशितो भ्रात्रा म्लेच्छैः सार्द्धं समन्ततः ॥ सप्तद्वीपेषु यास्यंति मनुजा मम वैरिणः ॥ ६ ॥ अतो नः पाहि मर्यादां भूमध्ये भवता कृताम् ॥ इति श्रुत्वा विश्वकर्मा दिव्ययंत्रमचीकरत् ॥७॥ तेन यंत्रप्रभावेन भ्रमितास्ते बभूविरे ॥ भ्रमियंत्रान्महावायुर्जातो म्लेच्छविनाशकः ॥ ८ ॥ तद्वायोरभवत्पुत्रो वात्यो वात्यासमुद्भवः ॥ दैत्ययक्षांश्च पैशाचाञ्जित्वा ज्ञानमयो बली ॥ ९ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्यास्त्रिवर्णास्तेन सत्कृताः ॥ बलान्म्लेच्छान्वर्णमयान्कृत्वा वात्यो महाबकः ॥ १०

शताब्दीर्द्धं मण्डलीकं पदं भुवि गृहीतवान् ॥ तदन्वये सहस्राश्च नृपाश्चासन्कलौ युगे ॥ ११ ॥ वायुपक्षास्त्रिवर्णाढ्याः षोडशाब्दसहस्रके ॥ वायोर्जातः स्वयं ब्रह्मा वायोर्जातः स वै हरिः ॥ १२ ॥ वायोर्जातो महादेवः सर्वं वायुमयं जगत् ॥ विना वायुं मृताः सर्वे वायुना भुवि जीविनः ॥ १३ ॥ इति मत्वा तु ते लोका वायुं च समतर्पयन् ॥ पुनस्तदा कलिर्वीरो दैत्यराजं बलिं प्रभुम् ॥ १४ ॥ नत्वा निवेदयामास दुःखितोभूत्तदा बलिः ॥ वामनान्तिकमागम्य कलिमित्रेण संयुतः १५ ॥ नत्वोवाच स वै राजा देवदेवं जनार्दनम् ॥ त्वया कलिः कृतो मह्यं प्रसन्नेन सुरोत्तम ॥ १६ ॥ वात्यैर्द्विजैःकर्मभूमेः कलिस्तु स निराकृतः ॥ एकपादो व्यतीतोऽयं किंचिदूनं कलेः प्रभोः ॥ १७ ॥ मया सम्यक्तु वै मुक्ता भूमिर्देवेन्द्रमायया ॥ सहस्राब्दं कलौ प्राप्ते मया भुक्तं महीतलम् ॥१८॥ ततः सार्द्धं सहस्राब्दं देवैर्भुक्तं सुरस्थलम् ॥ ततः पंचशतं वर्षं किंचिदधिकमेव च ॥ १९ ॥ मया भुक्ता कर्मभूमिः सर्वलोकस्य कारणात् ॥ ततः सार्द्धं सहस्राब्दं देवैर्भुक्तेयमुत्तमा ॥ २० ॥ ततः सार्द्धसहस्राब्दं किंचिदूनं मया धृता ॥ सार्द्धत्रिंशत्सहस्राब्दं देवैर्दैत्यैस्तथा मही ॥ २१ ॥ भुक्ता दैत्यैः पुनर्देवैतथादेवैश्च दानवैः ॥ २२ ॥ त्वया दत्तो हि मे देव कलिः कलिविनाशन ॥ नाधिकारं कृतं नाथ सत्यं सत्यप्रियक्षम ॥ २३ ॥ इति श्रुत्वा बलेर्वाक्यं भगवान्वामनो हरिः ॥ स्वांशान्महीतले प्राप्तो दैत्यपक्षविवर्धनः ॥२४॥ कामशर्मा तदा विप्रो यमुनातटसंस्थितः ॥ हरिं तुष्टाव मनसा द्वादशाब्दं प्रयत्नतः ॥ २५ ॥ तदा तु वामनः श्रीमान्वचः प्राह द्विजोत्तमम् ॥ वरं ब्रूहि द्विजश्रेष्ठ यत्ते मनसि संस्थितम् ॥ इति श्रुत्वा कामशर्मा तुष्टाव श्लक्ष्णया गिरा ॥२६॥ कामशर्मोवाच ॥ नमो देवाय महते सर्वपूज्याय ते नमः ॥ २७ ॥ धर्मप्रियाय धर्माय देवदैत्यकराय च ॥ दैवाधीननृणां भर्त्रे कर्मकर्त्रे नमोनमः ॥ २८ ॥ देवाधीनाश्च ते देवा दैवोल्लंघाश्च दानवाः॥ तेषां भर्त्ता क्रमाद्धर्ता तस्मै देवाय ते नमः ॥२९॥ पुत्रो भव हरे स्वामिन्सफलं वांछितं कुरु ॥ इति श्रुत्वा हरिः साक्षाद्वामनो बलिरक्षकः ॥ ३० ॥ स्वपूर्वार्द्धाद्देवहूत्यां तत्पत्न्यां च समुद्भवः ॥ द्विधा भूत्वा मही जातौ दिव्यांगौ दिव्यविग्रहौ ॥ ३१ ॥ भोगसिंहः केलिसिंहो देवपो दैत्यपो हरिः ॥ जित्वा वात्योद्भवान्भूपान्कल्पक्षेत्रमुपस्थितः ॥ ३२ ॥ रहः क्रीडावती नाम नगरी मयनिर्मिता ॥ तत्रोष्य बलवंतौ तौ दधतुश्च कलेर्धुरम् ॥ ३३ ॥ पत्नीयं सर्वधर्माणां सारभूता सनातनी ॥ पतिव्रतायां ये जाता नरा आर्याः सुरप्रियाः ॥ ३४॥ दूषितायां नरा जातास्ते सर्वे वर्णसंकराः ॥ इति संचिन्त्य भगवान्कृत्वा काममयं वपुः ॥ ३५ ॥ दिने दिने सहस्राणि योषितो बुभुजे हरिः ॥ ताः सर्वा गर्भमाधाय यमौ सुषुविरे मुदा ॥ ३६ ॥ नार्या तया सहोदर्या रेमिरे ते सहोदराः ॥ एवं च बहुधा सृष्टिस्तेषां जाता कलौ युगे ॥ ३७ ॥

पूर्वजातांस्त्रिवर्णांश्च भक्षयित्वा दिनेदिने ॥ कर्मभूम्यां ववृधिरे पक्षिणश्च यथा द्रुमे ॥ ३८ ॥ उभयाब्दसहस्रांते तैरन्नाः पूर्वमानवाः ॥ तदा कलेश्च
चरणो द्वितीयो भुवि चागमत् ॥ ३९ ॥ सांप्रतं वर्तते वार्ता किन्नराणां च भूतले ॥ द्विकिष्कुमात्राश्च नराः सार्द्धा दैत्यमयाः स्मृताः ॥ ४० ॥
यथा खगाः कर्महीनाश्चत्वारिंशाब्दजीविनः ॥ भूमिगाश्च तथा ते वै भेदं तेष्वेषु नैव भोः ॥ ४१ ॥ दृश्यंते चाद्य युष्माभिर्भूतले किन्नरा नराः ॥
द्वितीयचरणन्ते च भविष्यंत्येवमेव हि ॥ ४२ ॥ न विवाहो न भूपश्च नोद्यमो न हि कर्मकृत् ॥ भविता च तदा तेषां द्वितीयचरणा
न्तिके ॥४३॥ सपादलक्षाब्दमितमद्यप्रभृति भो द्विजाः ॥ भोगकेल्यन्वयोद्भूता भविष्यंति महीतले ॥४४॥ अतो मया च सहिता भवन्तो मुनि
सत्तमाः ॥ कृष्णचैतन्यमागम्य गमिष्यामस्तदाज्ञया ॥ ४५ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ इति श्रुत्वा तु मुनयो विशालापूर्निवासिनः ॥ भो नमस्ते
गमिष्यंति यज्ञांशं प्रति हर्षिताः ॥ ४६ ॥ नत्वा सर्वे मुनिश्रेष्ठा यज्ञांशं यज्ञरूपिणम् ॥ वचनं च वदिष्यंति देह्याज्ञां भगवन्प्रभो ॥ ४७ ॥ इंद्र
लोकं गमिष्यामो नाकमध्यं मनोहरम् ॥ इति श्रुत्वा तु यज्ञांशः सर्वशिष्यसमन्वितः ॥ ४८ ॥ तैः सर्वैः सह स्वर्लोकं गमिष्यति सुरप्रियः ॥
तदा कलिः समं दैत्यैर्भजिष्यति महीतलम् ॥ किमन्यच्छ्रोतुमिच्छा ते हृषीकोत्तम तद्वद ॥ ४९ ॥ ॥ मनुरुवाच ॥ ॥ भगवन्विस्तराद्ब्रूहि
भोगकेलिचरित्रकम् ॥ कलौ यथा भविष्यंति मनुजास्तत्तथा प्रभो ॥ ५० ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ भोगसिंहे केलिसिंहे वामनांशसमुद्भवे ॥
॥ ५१ ॥ जित्वा दैत्यान्नरमयान्नरान्वात्योद्भवान्भुवि ॥ वामनांशमुपागम्य हर्षिताः संबभूविरे ॥५२॥ तदा तु दुःखिता देवास्त्यक्त्वा मूर्त्तीः समं
ततः ॥ कृष्णचैतन्यमागम्य नत्वोचुर्नतकंधराः ॥ ५३ ॥ भगवंस्त्वत्प्रसादेन चरणं प्रथमं कलेः ॥ भुक्ता तथा मही स्वामिञ्जित्वा दैत्यप्रपूज
कान् ॥५४॥ किं कर्तव्यं च यज्ञांश नमस्ते करुणाकर इति ॥ श्रुत्वा हरिः प्राह तदा शृणुध्वं सुरसत्तमाः ॥५५॥ अहं स्वर्गं गमिष्यामि भवद्भिः
सहहर्षितः ॥ अतो यूयं सुराः सर्वे देववंशान्नरान्सदा ॥ ५६ ॥ उत्थाप्य शीघ्रमागम्य गच्छध्वं च त्रिविष्टपम् ॥ इति सूतेन कथिते मुनीन्प्रति
सुमण्डलम् ॥ ५७ ॥ देवा विमानमादाय तत्र यास्यंति भो मनः ॥ सूतादींश्च मुनीन्सर्वान्समारुह्य सुरास्तदा ॥ ५८ ॥ यज्ञांशं च गमिष्यंति
नर्दीहोपवने तदा ॥ अह्लादश्च तदा योगी गोरखाद्यास्तथैव च ॥ ५९ ॥ शंकराद्याश्च रुद्रांशा नृपो भर्तृहरिस्तदा ॥ अन्ये तु योगनिष्ठाश्च गमि
ष्यंति हितप्रदाः ॥ ६० ॥ तैः सार्द्धं कृष्णचैतन्यो देवलोकं गमिष्यति ॥ तदा तौ वामनांशौ च द्वितीयचरणे कलौ ॥ ६१ ॥ योगनिष्ठां समा
धाय कल्पक्षेत्रे वसिष्यतः ॥ तदैव सकला दैत्या हर्षितास्तैर्नृभिर्मुदः ॥ ६२ ॥ विवरान्वर्द्धयिष्यंति पातालाद्यान्समंततः ॥ कलेस्तृतीयचरणे

संप्राप्ते किन्नराश्च ते ॥ ६३ ॥ शनैःशनैः क्षयं भूमौ गमिष्यंति समंततः ॥ षड्विंशाब्दसहस्रे च तृतीयचरणे गते ॥ ६४ ॥ रुद्राज्ञया भृङ्गऋषि
भूतपक्षो गमिष्यति ॥ सौरभी नाम तत्पत्नी जनिष्यति महाबलान् ॥ ६५ ॥ कौलकल्पान्नरान्घोरान्सर्वेकिन्नरभक्षकान् ॥ षड्विंशाब्दवयस्तेषां
भविष्यति तदा कलौ ॥ ६६ ॥ शरणं वामनांशं च गमिष्यंति सकिन्नराः ॥ भोगसिंहः केलिसिंहस्तैश्च सार्द्धं महद्रणम् ॥ ६७ ॥ करिष्यति
दशाब्दं च पुनस्तैश्च पराजितौ ॥ दैत्यैः सार्द्धं च पातालं वामनांशौ गमिष्यतः ॥६८॥ भृङ्गसृष्टिर्महाघोरा भविष्यति तदा कलौ ॥ मातृः स्वसृः
सुतास्ते वै नराश्च पशुरूपिणः ॥ ६९ ॥ भुक्त्वा प्रीत्या च कामांधा जनिष्यंति सुतान्बहून् ॥ कलेस्तृतीयचरणे समाप्ते तास्तु सृष्टयः ॥७०॥
तिर्य्यग्योनिधरा घोराः क्षयिष्यंति कलौ युगे ॥ कलेश्चतुर्थचरणे संप्राप्ते तु तदा नराः ॥ ७१ ॥ विंशदब्दवयस्काश्च मरिष्यंति च नारकाः ॥
यथा जलमनुष्याश्च यथैव वनजा नराः ॥ ७२ ॥ कंदमूलफलाहारा भविष्यंति कलौ तदा ॥ अलोका ये तु विख्यातास्तामिस्राद्या भयानकाः
॥ ७३ ॥ ते सर्वे पूर्णमेष्यंति कर्मभूमिभवैर्नरैः ॥ यथा सत्यस्य प्रथमे चरणे सत्यलोककः ॥ ७४ ॥ द्वितीये च तपोलोको जनलोकस्तृतीयकः॥
चतुर्थे स्वर्गलोकश्च पूरितः कर्मभूमिजैः ॥ ७५ ॥ त्रेतायुगाद्यचरणे भुवर्लोकं भूवास्पदम् ॥ स्वर्गलोकं यथा तैश्च मनुजैः पूरितं स्मृतम् ॥ ७६ ॥
द्वितीये ऋषिलोकं च तृतीये ग्रहविष्टपम् ॥ चतुर्थे च भुवर्लोकं पूरितं कर्मजैर्नरैः ॥ ७७ ॥ द्वापराद्यपदे पूर्णे भवेद्वीपः स पुष्करः ॥ द्वितीये
शाल्मलः क्रौंचस्तृतीये द्वीपशेषकः ॥ ७८ ॥ जंबूद्वीपश्चतुर्थे च चरणे मुनिभिः स्मृतः ॥ कलेश्च चरणे चाद्येधश्चोर्ध्वं पूरितं जगत् ॥ ७९ ॥
द्वितीये सप्तपातालस्तृतीये भूतविष्टपम् ॥ पूरितं मनुजैस्तत्र कर्मभूमिसमुद्भवैः ॥ ८० ॥ तदाद्यनारकास्सर्वे पूर्णमेष्यंति तैर्नरैः ॥ इति ते कथितं
सर्वं यत्पृष्टोऽहं मनो त्वया ॥ ८१ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये चतु
र्विंशोऽध्यायः ॥ २४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ चतुर्थचरणे जातैर्मनुजैरेकविंशतिः ॥ अजीर्णभूता नरका यास्यंति च
यमालयम् ॥ १ ॥ नमस्ते धर्मराजाय नश्च तृप्तिकराय च ॥ वचनं शृणु सर्वज्ञ नश्च जातमजीर्णकम् ॥ २ ॥ यथा भजाम
प्रकृतिं तथा कुरु सुरोत्तम ॥ इति श्रुत्वा धर्मराजश्चित्रगुप्तेन संयुतः ॥ ३ ॥ ब्रह्माणं च गमिष्यंति संध्यायां च कलौ युगे ॥
चतुरश्च यमान्दृष्ट्वा परमेष्ठी पितामहः ॥ ४ ॥ तदीरितं स्वयं ज्ञात्वा क्षीराब्धिं प्रति यास्यति ॥ पूजयित्वा जगन्नाथं देवदेवं वृषाक
पिम् ॥ ५ ॥ सांख्यशास्त्रमयैः स्तोत्रैः संस्तोष्यति परं प्रभुम् ॥ ६ ॥ जयजयजय निर्गुण गुणधारिन्नगजगजीवतत्त्वशुभकारिन् ॥

म० पु० ॥२६९॥ सारभूत सद्गुणमय तत्त्वैर्देवान्नचयति पाति गुणसत्त्वैः ॥ तस्मै नमोनमो गुणराशे देववृन्दहृदि कृष्णविकाशे ॥ ७ ॥ रजोभूततत्त्वेभ्य उता म०१० ३
शु विरचति भुवि च नरान्स्वयमाशु ॥ पाति हन्ति यो देव उदारस्तस्य शिरसि संस्थितजगभारः ॥ पाहि नाथ नो दैत्यविनाशिन्कालजनितली अ० २५
लागुणभासिन् ॥ ८ ॥ तेषामिति वचनं प्रभुः श्रुत्वा ह्यवनिमिवाशु ॥ यथा जनिष्यति स प्रभुस्तच्छृणु वै मन आशु ॥ ९ ॥ नम्रीभूतान्सुरान्वि
ष्णुर्नमोवाक्येन तान्प्रति ॥ वदिष्यति वचो रम्यं लोकमंगलहेतवे ॥ १० ॥ भोः सुराः संभलग्रामे कश्यपोऽयं जनिष्यति ॥ नाम्ना विष्णुयशाः
ख्यातो विष्णुकीर्तिस्तु तत्प्रिया ॥ ११ ॥ कृष्णलीलामयं ग्रंथं नरांस्ताञ्छ्रावयिष्यति ॥ तदा ते नन्दिनो भूत्वा चैकीभूय समंततः ॥ १२ ॥ तं
द्विजं विष्णुयशसं गृहीत्वा निगडैर्दृढैः ॥ बद्ध्वा सर्वे सपत्नीकं कारागारे दृढायसे ॥ १३ ॥ करिष्यंति महाधूर्ता नारका इव दारुणाः ॥ विष्णु
कीर्त्यां स भगवान्पूर्णो नारायणो हरिः ॥ १४ ॥ जनिष्यति महाविष्णुः सर्वलोकशिवंकरः ॥ निशीथे तमसोद्भूते मार्गकृष्णाष्टमीदिने ॥ १५ ॥
ब्रह्माण्डं मंगलं कुर्वन्सुरान्प्रादुर्भविष्यति ॥ ब्रह्मा विष्णुर्हरश्चैव गणेशो वासवो गुरुः ॥ १६ ॥ वह्निः पितृपतिः पक्षो वरुणः सविभीषणः ॥ चित्रो
वायुर्ध्रुवो विश्वे रविः सोमः कुजो बुधः ॥ १७ ॥ गुरुः शुक्रः शनी राहुः केतुस्तत्र गमिष्यति ॥ पद्यैकैकेन ते देवाः स्तोष्यंति परमेश्वरम् ॥
॥ १८ ॥ महत्तमा मूर्तिमयी तवाजा तदास्य पूर्वाज्जनितोहमादौ ॥ मया ततं विश्वमिदं सदैवं यतो नमस्तत्पुरुषोत्तमाय ॥ १९ ॥ अजस्य याम्या
ज्जनितोहमादौ विष्णुर्महाकल्पकरोऽधिकारी ॥ स्वकीयनाम्ना तु मया ततं तद्विश्वं सदैवं च नमोनमस्ते ॥ २० ॥ अव्यक्तपाश्चात्यमुखात्सुजन्मा
शिवोऽहमादौ सुरतत्त्वकारी ॥ मया महाकल्पकरस्तृतीयात्वदाज्ञया देव नमोनमस्ते ॥ २१ ॥ प्रधानवक्त्रोत्तरतोहमादौ जातो गणेशः किल
कल्पकर्ता ॥ मया ततं विश्वमिदं सदैवं तस्मै नमः कारुणिकोत्तमाय ॥ २२ ॥ अजार्द्धवक्त्राज्जनितोऽहमादौ मरुन्महाकल्पकरो महेन्द्रः ॥ मया
ततं विश्वमिदं स्वकल्पे यदाज्ञया देव नमोनमस्ते ॥ २३ ॥ प्रधानभालाक्षिसमुद्भवोऽहं वह्नेर्महाकल्पकरो गुहाख्यः ॥ विनिर्मितं विश्वमिदं
मया तद्यदाज्ञया नाथ नमोनमस्ते ॥ २४ ॥ अजाभुजात्पूर्वगताच्च जातश्चादौ महाकल्पकरोऽहमग्निः ॥ ब्रह्माण्डमेतच्च मया ततं वै ब्रह्माण्डकल्पाय
नमोनमस्ते ॥ २५ ॥ अजाभुजाद्दक्षिणतोऽहमादौ जातो महाकल्पककरः सधर्मः ॥ मया सदैवै रचितं समग्रं लिंगाख्यकल्पाय नमोनमस्ते ॥ ॥२६९॥
॥ २६ ॥ अजाभुजात्पश्चिमतोहमादौ जातो महाकल्पकरः स यज्ञः ॥ मया ततं विश्वमिदं समग्रं मत्स्याख्यकल्पाय नमोनमस्ते ॥ २७ ॥
[illegible]तोऽहमादौ जातो महाकल्पकरः प्रचेताः ॥ मया ततं नाथ तवाज्ञयेदं कर्माख्यकल्पाय नमोनमस्ते ॥ २८ ॥ ब्रह्मांडतमसो जात

स्वद्दासोऽहं विभीषणः ॥ मया ततं त्रिलोकं च नमस्ते मनुरूपिणे ॥ २९ ॥ ब्रह्मांडसद्गुणाज्जातश्चित्तोऽहं मनुकारकः ॥ मया ततं च त्रैलोक्यं स्वायंभुव नमोऽस्तु ते ॥ ३० ॥ ब्रह्माण्डरजसो जातो वायुर्मन्वंतरं ततम् ॥ मया स्वारोचिषं स्वामिन्नमस्ते मनुरूपिणे ॥ ३१ ॥ ब्रह्माण्डमनसो जातो ध्रुवोऽहं मनुकारकः ॥ मयोत्तमं च रचितं नमस्तेऽस्तु तवाज्ञया ॥ ३२ ॥ ब्रह्माण्डश्रवणाज्जातो विश्वकर्माहमीश्वरः ॥ मया ततं रैवतं च नमो देव तवाज्ञया ॥ ३३ ॥ ब्रह्माण्डदेहतो जातस्सूर्योऽहं चाक्षुषप्रदः ॥ तवाज्ञया ततं विश्वं मनुरूपाय ते नमः ॥ ३४ ॥ ब्रह्माण्डनेत्रतो जातः सोमोऽहं तु मया ततम् ॥ वैवस्वतान्तरं रम्यं नमस्ते मनुरूपिणे ॥ ३५ ॥ ब्रह्माण्डरसनाज्जातो मोहोहं मनुकारकः ॥ नमस्ते मनुरूपाय मया सावर्णिकं ततम् ॥ ३६ ॥ ब्रह्माण्डघ्राणतो जातो बुधोऽहं नाथ किंकरः ॥ निर्मितं ब्रह्मसावर्णं मया तात नमोनमः ॥ ३७ ॥ ब्रह्माण्डवक्त्रतो जातो जीवोऽहं मनुकारकः ॥ मया वै दक्षसावर्णं ततं तस्से नमोनमः ॥ ३८ ॥ ब्राह्माण्डकरतो जातः शुक्रोहं तव किंकरः ॥ निर्मितं रुद्रसावर्णं मया तुभ्यं नमोनमः ॥ ३९ ॥ ब्रह्माण्डपदतो जातोमन्दोऽहं नाथ तेऽनुगः ॥ ततं वै धर्मसावर्णं प्रभातेस्मै नमोनमः ॥ ४० ॥ ब्रह्माण्डलिंगतो जातो राहुश्चाहं तव प्रियः ॥ मया भौमं कृतं नाथ नमस्ते मनुरूपिणे ॥४१॥ ब्राह्मण्डगुह्यतो जातः केतुश्चाहं तवानुगः ॥ भौतं मन्वंतरं सृष्टं तस्मै देवाय ते नमः ॥ ४२ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ इति तेषां स्तवान्स्वामी श्रुत्वा देवान्वदिष्यति ॥ वरं ब्रूहीति वचनं तंतं प्रति मनुः क्रमात् ॥ ॥ ४३ ॥ इति श्रुत्वा तु ते देवा बालरूपं हरिं स्वयम् ॥ नमस्कृत्य वदिष्यंति वांछितं लोकहेतवे ॥ ४४ ॥ भवान्ब्रूहि लोकानां कल्पे कल्पे तदुद्भवम् ॥ तथा मन्वंतरे चैव श्रोतुमिच्छामहे वयम् ॥ ४५ ॥ ॥ कल्क्युवाच ॥ ॥ अष्टादश महाकल्पाः प्रकृतेश्च तनौ स्थिताः ॥ आद्यो ब्रह्ममहाकल्पस्तत्र ब्रह्मा परः पुमान् ॥ ४६ ॥ तत्पूर्वार्द्धात्समुद्भूतास्त्रयस्त्रिंशच्च देवताः ॥ परार्द्धाद्भगवान्ब्रह्मा योगिध्येयो निरंजनः ॥ ॥ ४७ ॥ तस्मिन्कल्पे तु या लीला ब्रह्मपौराणिकैः स्मृता ॥ शतकोटिप्रविस्तारो ब्रह्मपौराणिकस्य वै ॥ ४८ ॥ पुराणपुरुषस्यांते महाकल्पः स्मृतो बुधैः ॥ ब्रह्माण्डप्रलये कल्पो युगदैवसहस्रकः ॥ ४९ ॥ कल्पाश्चष्टादशाख्यातास्तेषां नामानि मे शृणु ॥ कूर्मकल्पो मत्स्यकल्पः श्वेतवाराहकल्पकः ॥५०॥ नृसिंहकल्पश्च तथा तथा वामनकल्पकः ॥ स्कन्दकल्पो रामकल्पः कल्पो भागवतस्तथा ॥५१॥ तथा मार्कंडकल्पश्च तथा भाविष्यकल्पकः ॥ लिंगकल्पस्तथा ज्ञेयस्तथा ब्रह्माण्डकल्पकः ॥ ५२ ॥ अग्निकल्पो वायुकल्पः पद्मकल्पस्तथैव च ॥ शिवकल्पो विष्णुकल्पो ब्रह्मकल्पस्तथा क्रमात ॥ ५३ ॥ द्विसहस्रमितावर्तैरेषां कल्पो महान्स्मृतः ॥ महस्रयुगपर्यंतं ब्रह्मांडायुः प्रकीर्तितम् ॥ ५४ ॥ यन्नाम्ना

च स्मृतः कल्पस्तस्माज्जातो विराडयम् ॥ चतुर्दशमनूनां च मध्ये कल्पः स कालवान् ॥ ५५ ॥ स्वायंभुवांतरे यद्वै जातंजातं चतुर्युगम् ॥ तस्मिं
श्चतुर्युगे सर्वे नृणामायुर्हरे शृणु ॥५६॥ लक्षाब्दं वै सत्ययुगे त्रेतायामयुताब्दकम् ॥ द्वापरे च सहस्राब्दं कलौ चायुश्शताब्दकम् ॥५७॥ स्वारोचिषेऽ
न्तरे चैव जातंजातं चतुर्युगम् ॥ शृणु तत्र नृणामायुस्सत्येशीतिसहस्रकम् ॥ ५८ ॥ त्रेतायां च तदर्द्धाब्दं द्वापरे तु तदर्द्धकम् ॥ कलौ द्विक
सहस्राब्दं नृणामायुः प्रकीर्तितम् ॥ ५९ ॥ औत्तमस्यान्तरे चैव सत्ये षष्टिसहस्रकम् ॥ त्रेतायां च तदर्द्धाब्दं द्वापरे तु तदर्द्धकम् ॥६०॥ कलौ
सार्द्धसहस्राब्दं नृणामायुः प्रकीर्तितम् ॥ तामसान्तरके चैव षट्त्रिंशाब्दसहस्रकम् ॥ ६१ ॥ नृणामायुः सत्ययुगे त्रेतायां च तदर्द्धकम् ॥ द्वापरे
च तदर्द्धाब्दं कलौ वर्षसहस्रकम् ॥ ६२ ॥ रैवतान्तरके चैव सत्ये त्रिंशत्सहस्रकम् ॥ त्रेतायां च तदर्द्धाब्दं द्वापरे च तदर्द्धकम् ॥ ६३ ॥ कलौ
चाष्टशताब्दायुर्नृणां वेदैः प्रकीर्तितम् ॥ चाक्षुषान्तरके चैव सत्ये तुर्यसहस्रकम् ॥ ६४ ॥ त्रेतायां त्रिसहस्राब्दं द्वापरे द्विसहस्रकम् ॥ कलौ सहस्र
वर्षान्तं नृणामायुः प्रकीर्तितम् ॥ ६५ ॥ वैवस्वतेन्तरे चैव सत्ये तुर्यसहस्रकम् ॥ त्रेतायां त्रिशताब्दं च द्वापरे द्विशताब्दकम् ॥ ६६ ॥ कलौ
शताब्दकं प्रोक्तमायुर्वेदैस्तथा नृणाम् ॥ सावर्णिकेऽन्तरे देव नृणां विंशत्सहस्रकम् ॥ ६७ ॥ आयुः सत्ये तदर्द्धं तु त्रेतायां च प्रकीर्तितम् ॥
द्वापरे च तदर्द्धाब्दं तदर्द्धाब्दं तु वै कलौ ॥ ६८ ॥ ब्रह्मसावर्णिके चैव सत्ये दशसहस्रकम् ॥ त्रेतायां च तदर्द्धाब्दं द्वापरे तु तदर्द्धकम् ॥
॥ ६९ ॥ कलौ चैव तदर्द्धाब्दं नृणामायुः प्रकीर्तितम् ॥ दक्षसावर्णिके चैव तथाब्दायुश्चतुर्युगे ॥ ७० ॥ रुद्रसावर्णिके चैव सत्ये चाष्टसहस्रकम् ॥
त्रेतायां तदर्द्धाब्दं द्वापरे च तदर्द्धकम् ॥ ७१ ॥ कलौ तदर्द्धकं ज्ञेयं नृणामायुः पुरातने ॥ धर्मसावर्णिके चैव तथाब्दायुश्चतुर्युगे ॥ ७२ ॥ भौम
मन्वंतरे चैव सत्ये तुर्यसहस्रकम् ॥ त्रेतायां त्रिसहस्राब्दं द्वापरे च तदर्द्धकम् ॥ ७३ ॥ कलौ तदर्द्धकं ज्ञेयं नरायुश्चार्षसम्मतम् ॥ भौतमन्वंतरे
चैव सत्ये तुर्यशताब्दकम् ॥ ७४ ॥ त्रेतायां त्रिशताब्दं च द्वापरे तु तदर्द्धकम् ॥ तदर्द्धकं कलौ घोरे नृणामायुः प्रकीर्तितम् ॥ ७५ ॥ मन्वंतरे
तु यन्नाम्ना भूपाश्चासंश्चतुर्युगे ॥ तन्नाम्ना च नृपा जातास्तेषां लीलाःपृथक्पृथक् ॥ ७६ ॥ एवमन्यत्र वै ज्ञेयं युगे तुर्ये मनौ मनौ ॥ यो मनुस्तस्य
वंशाश्च दिव्यैकयुगसप्ततौ ॥ ७७ ॥ युगांते कर्मभूमेश्च लयः कल्पः स वै स्मृतः ॥ मन्वन्ते सर्वभूमेश्च प्रलयः स च कल्पकः ॥ ७८ ॥ पुराण
पुरुषस्यैव दिनान्ते प्रलयो हि यः ॥ मुख्यकल्पः स वै ज्ञेयः सर्वलोकविनाशकः ॥ ७९ ॥ षड्विंशत्कल्पसाहस्रैर्महाकल्पो हि यः स्मृतः ॥
यदा पुराणपुरुषो मेषराशौ समास्थितः ॥८०॥ तदा ब्रह्मा सुरैः सार्द्धं भूपं स्वायंभुवं गतः ॥ यदा पुराणपुरुषो मकरे च समागतः ॥८१॥ स्वायं

भुवभनोर्मध्ये वाराहोऽभूत्स वै भुवि ॥ यदा पुराणपुरुषो गतः सिंहे स्वकेच्छया ॥ ८२ ॥ स्वारोचिषमनोरन्ते नृसिंहोऽभूत्स वै भुवि ॥ यदा पुराणपुरुषो वृषराशौ समास्थितः ॥ ८३ ॥ तदौत्तममनोर्मध्ये रुद्रोऽभूत्सगणो भुवि ॥ यदा पुराणपुरुषो मीनराशौ समास्थितः ॥ ८४ ॥ तामसान्तेऽभवन्मत्स्यः स वै भुवि सनातनः ॥ यदा पुराणपुरुषो युग्मराशौ समास्थितः ॥ ८५ ॥ वैवस्वतमनोर्मध्ये कृष्णोभूद्भुवि स प्रभुः ॥ यदा पुराणपुरुषः कर्कराशौ समास्थितः ॥ ८६ ॥ रैवतान्तेऽभवत्कूर्मः स वै भुवि सनातनः ॥ यदा पुराणपुरुषः कन्याराशौ समास्थितः ॥ ८७ ॥ चाक्षुषान्ते जामदग्न्योऽभवद्रामः स वै भुवि ॥ यदा पुराणपुरुषः प्राप्तोऽलौ च स्वकेच्छया ॥ ८८ ॥ वैवस्वतमनोरादौ वामनोऽभूत्स वै भुवि ॥ यदा पुराणपुरुषस्तुलाराशौ समास्थितः ॥ ८९ ॥ वैवस्वतमनोर्मध्ये कल्की नाम्नाहमागतः ॥ यदा पुराणपुरुषः कुम्भराशौ समास्थितः ॥९०॥ सावर्णिकादौ भविता बुद्धो नाम्ना स वै भुवि ॥ यदा पुराणपुरुषो धनुराशौ समास्थितः ॥ ९१ ॥ वैवस्वतमनोर्मध्ये रामो दाशरथिर्भुवि ॥ यदा पुराणपुरुषो नक्रराशौ समास्थितः ॥ ९२ ॥ सर्वपूज्यावतारश्च न भवेद्वै कदाचन ॥ अस्मिंश्चतुर्युगे देवाः पुराणपुरुषस्य हि ॥ ९३ ॥ त्रयोऽवताराः कथितास्तथा नान्यच्चतुर्युगे ॥ त्रेतायाः प्रथमे पादे रामो दाशरथिः प्रभुः ॥ ९४ ॥ द्वापरस्य तथा कृष्णः शेषेण सह वै भुवि॥कलेश्शेषे तथाहं वै द्वात्रिंशाब्दसहस्रके ॥ ९५ ॥ अतः खंडः पवित्रोऽयं नृणां पातकनाशनः ॥ इमं चतुर्युगं खण्डं यः पठेच्छ्रावयेच्च यः ॥ ९६ ॥ जन्मप्रभृति पापानि तस्य नश्यंति नान्यथा ॥ इति वः कथितं देवा महाकल्पचरित्रकम् ॥ ९७॥ द्वितीयो यो महाकल्पो विष्णुकल्पः स वै स्मृतः ॥ तत्कथा पठिता देवा विष्णुपौराणिकैर्नरैः ॥ ९८ ॥ शतकोटिप्रविस्तारो विष्णुपौराणिकस्य वै ॥ तत्रैव च महाकल्पो विष्णोर्नाभिसमुद्भवः ॥ ॥ ९९ ॥ पूर्वार्द्धाद्भगवान्ब्रह्मा सर्वदेवसमन्वितः ॥ परार्द्धाद्भगवान्विष्णुः पुराणपुरुषः स वै ॥ १०० ॥ तृतीयो यो महाकल्पः शिवकल्पः स वै स्मृतः ॥ शिवपूर्वार्द्धतो जातो विष्णुस्तस्माद्विधिः स्वयम् ॥ १०१ ॥ शतकोटिप्रविस्तारः शिवपौराणिकैः स्मृतः ॥ चतुर्थो यो महाकल्पः पद्मकल्पः स वै स्मृतः ॥ १०२ ॥ गणेशस्तत्र भगवान्पुराणपुरुषासने ॥ गणेशादभवद्रुद्रो रुद्राद्विष्णुः सुरोत्तमः ॥ १०३ ॥ विष्णोर्नाभिसमुद्भूतः परमेष्ठी पितामहः ॥ कल्पेकल्पे क्रमादादौ देवाश्चासन्समंततः ॥१०४॥ पंचमो यो महाकल्पो वायुकल्पः स वै स्मृतः ॥ महेंद्रस्तत्र भगवान्पुराणपुरुषासने ॥ १०५ ॥ महेन्द्रादभवत्प्राप्तो महेंद्रादिंद्रियाणि च ॥ इन्द्रियेभ्यश्च तद्देवास्तेषां नामानि मे शृणु ॥१०६॥ शनिर्बुधो रविः शुक्रो विश्वकर्मा बृहस्पतिः ॥ इन्द्रो विष्णुस्तथा ब्रह्मा रुद्रः सोमः क्रमात्स्मृताः ॥१०७॥ सृष्टिकर्ता स वै ब्रह्मा लिंगेंद्रियसमुद्भवः॥सृष्टिपाता स वै विष्णुरव

तारिपदोद्भवः ॥ १०८ ॥ चतुर्विंशतितत्त्वेषु कल्पेकल्पे प्रभुर्गतः ॥ सनत्कुमारो हंसश्च वाराहो नारदस्तथा ॥ १०९ ॥ नारायणौ च कपिला
त्रेयौ यज्ञाश्वकंटकौ ॥ वृषभश्च पृथुर्मत्स्यः कूर्मो धन्वंतरिस्तथा ॥११०॥ मोहिनी च नृसिंहश्च वामनो भार्गवस्तथा ॥ रामो व्यासो बलः कृष्णो
बुद्धः कल्की स्वतत्त्वगः ॥ १११ ॥ गुह्यजन्मा महादेवः सृष्टिदैत्यविनाशकः ॥ एवं जातास्त्रयो देवा महाकल्पे च पंचमे ॥ ११२ ॥ षष्ठो यस्तु
महाकल्पो वह्निकल्पः स वै स्मृतः ॥ स्कन्दस्तत्रैव भगवान्पुराणपुरुषासने ॥ ११३ ॥ पुरुषाव्ययतः स्कन्नः स्कंदस्तस्मान्महार्चिमान् ॥ सूर्य
रूपा महार्चिर्या तस्यां जातो हरिः स्वयम् ॥११४॥ वह्निरूपा महार्चिर्या तस्यां जातः पितामहः ॥ चंद्ररूपा महार्चिर्या तस्यां जातः स वै हरः ॥
॥ ११५ ॥ ऋषयो मुनयो वर्णा लोका जाताः पितामहात् ॥ आदित्या विश्ववसवस्तुषिता भास्वरानिलाः ॥ ११६ ॥ महाराजिकसाध्याश्च देवा
विष्णुसमुद्भवाः ॥ यक्षराक्षसगंधर्वाः पिशाचाः किन्नरादयः ॥ ११७ ॥ दैत्याश्च दानवा भूतास्तामसा रुद्रसंभवाः ॥ कल्पेकल्पे समुद्भूतमेवं ब्रह्मांड
गोचरे ॥ ११८ ॥ सप्तमो यो महाकल्पः स वै ब्रह्मांडकल्पकः ॥ पावकस्तत्र भगवान्पुराणपुरुषासने॥११९॥ अचिंत्यतेजसस्तस्मात्पुरुषाद्वह्निरु
द्भवः ॥ ततो जातो महाब्धिश्च तस्माज्जातं विराण्मयम् ॥ १२० ॥ रोम्णिरोम्णि ततस्तस्य ब्रह्मांडाः कोटिशोऽभवन् ॥ ब्रह्माण्डादभवद्ब्रह्मा सर्वलो
कपितामहः ॥ १२१ ॥ तस्माज्जातो विभुर्विष्णुस्तस्माज्जातो हरः स्वयम् ॥ शतकोटिप्रविस्तारो ब्रह्माण्डाख्यपुराणके ॥ १२२ ॥ त्रिनेत्रं पंचवक्त्रं
च दशबाहुर्भवस्य च ॥ अष्टादशानां कल्पानां वायुर्वै वैदिकैः स्मृतः ॥ १२३ ॥ महाकल्पेऽभवन्सर्वे द्विसहस्राः क्षयं गताः ॥ अष्टमो यो महा
कल्पो लिंगकल्पः स वै स्मृतः ॥ १२४ ॥ तत्रैव भगवान्धर्मः पुराणपुरुषासने ॥ अचिंत्याव्यक्तरूपश्च जातो धर्मः सनातनः ॥ १२५ ॥ धर्मा
त्कामः समुद्भूतः कामाल्लिंगस्त्रिधाभवत् ॥ पुँल्लिंगः क्लीबलिंगश्च स्त्रीलिंगश्च सुरोत्तम ॥ १२६ ॥ पुँल्लिंगादभवद्विष्णुः स्त्रीलिंगाच्च महेन्दिरा ॥
क्लीबलिंगात्स वै शेषस्तस्योपरि स च स्थितः ॥ १२७ ॥ त्रिभ्यस्तमोमयेभ्यश्च जातमेकार्णवं जगत् ॥ सुप्ते नारायणे देवे नाभेः पंकजमुत्तमम् ॥
॥ १२८ ॥ जातं तस्मात्स वै ब्रह्मा तस्माज्जातो विराडयम् ॥ शतकोटिप्रविस्तारैर्लिंगपौराणिकैः कथा ॥ १२९ ॥ गीता चैव विधेरग्रे तस्य सा
रोऽयमुत्तमः ॥ नवमो यो महाकल्पो मत्स्यकल्पः स वै स्मृतः ॥ १३० ॥ कुबेरस्तत्र भगवान्पुराणपुरुषासने ॥ अव्ययाच्च समुद्भूतो धूलिवृन्दो
महांस्तथा ॥१३१॥ रजोभूताच्च तस्माच्च कुबेरस्य समुद्भवः ॥ कुबेरादुद्भवन्मत्स्यो वेदमूर्तिश्च सद्गुणः ॥१३२॥ मत्स्योदरात्समुद्भूतो विष्णुर्नारा
यणो हरिः ॥ विष्णोर्नाभेः समुद्भूतो ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ १३३ ॥ ब्रह्मणश्चोद्भवं देवं देवादेवा बभूविरे ॥ चतुर्विंशतितत्त्वानि तैर्देवैर्जनितानि

ये ॥ १२४ ॥ कल्पेकल्पे क्रमादेवं कल्पनामान्यकारयत् ॥ मत्स्यकल्पे तु मत्स्यश्च महामत्स्यात्समुद्भवः ॥ १२५ ॥ तन्मत्स्याद्भगवान्विष्णुस्ततो ब्रह्मण उद्भवः ॥ कूर्मकल्पे महामत्स्यात्कूर्मो जातः स कच्छपः ॥१२६॥ कूर्माच्च भगवान्विष्णुस्ततो ब्रह्मा ततो विराट् ॥ श्वेतवाराहकल्पे च वराहाद्विष्णुरुद्भवः ॥ १२७ ॥ विष्णोर्नाभेश्च स ब्रह्मा ततो जातो विराडयम् ॥ एवं सर्वे च वै कल्पा ज्ञेयाः सर्वत्र वै बुधैः ॥ १२८ ॥ दशमो यो महाकल्पः कूर्मकल्पः स वै स्मृतः ॥ अचेतास्तत्र भगवान्पुराणपुरुषासने ॥ १२९ ॥ प्रकृतेश्च परो यो वै तुरीयोऽव्यय एव च ॥ शून्यभूता ततो जातः प्रचेता भगवान्स्वयम् ॥ १४० ॥ तस्माज्जातो महानब्धिस्तत्र सुष्वाप स प्रभुः ॥ नारायण इति ख्यातः स वै जलपतिः स्वयम् ॥ ॥१४१॥ तदर्द्धाच्च महाकूर्मस्ततः शेषो महानभूत् ॥ त्रिधाऽभवत्स वै शेषो भूमा शेषश्च भौमनी ॥ १४२ ॥ भूमा स वै विराड् ज्ञेयः शेषोपरि स चास्थितः ॥ भौमनी च महालक्ष्मीः सा भूम्नो हृदि संस्थिता ॥१४३॥ भूम्नो जातः स वै ब्रह्मा सृष्टिस्थितिविनाशकः ॥ त्रिधामूर्तिः स वै ब्रह्मा कल्पेकल्पे क्रमादयम् ॥ १४४ ॥ पटं सुषुप्तभूतं यत्पुराणपुरुषासनम् ॥ यत्र गत्वेन्द्रियाण्येव तृप्तिं प्राप्य क्षयंति वै ॥ १४५ ॥ अहंकारस्तदा गत्य चैतन्यं मनसि स्थितम् ॥ वंचयित्वा पुनर्लोकं करोति स्वकलीलया ॥ १४६ ॥ तुरीयशक्तिर्या ज्ञेया महाकाली सनातनी ॥ महाकल्पैश्च तैः सर्वैस्तदंगं श्रुतिभिः स्मृतम् ॥१४७॥ नमस्तस्यै महाकाल्यै मम मात्रे नमोनमः ॥ यतः पुराणपुरुषा भवंति च लियंति च ॥ १४८ ॥ दशैव च महाकल्पा व्यतीता इह भोः सुराः ॥ सांप्रतं वर्तते यो वै महाकल्पो भविष्यकः ॥ १४९ ॥ तदुत्पत्तिं शृणुध्वं भो देवाः सर्पिगणा मम ॥ अचिन्त्यमक्षरं यत्तु तुरीयं च सदा स्थितम् ॥ १५० ॥ यद्गत्वा न निवर्तन्ते नरास्तत्रैव तत्पदम् ॥ अनेकसृष्टिरचनाः संति तस्यैव लीलया ॥ ॥ १५१ ॥ तस्यान्तं न विदुर्देवाः कथं जानंति वै नराः ॥ भूतोभूतो महाकल्पो दृष्टो वेदैस्तदीरितः ॥ १५२ ॥ भाव्या ये तु महाकल्पा न वै जानंति ते सदा ॥ त्रयस्त्रिंशन्महाकल्पाः कैश्चिद्वेदैरुदीरिताः ॥ १५३ ॥ अष्टादश महाकल्पाः पृथङ् नाम्नोपवर्णिताः ॥ एकादश महाकल्पाः कैश्चित्प्रोक्ताः पुरातनैः ॥ १५४ ॥ अतोऽहं निश्चयेनाद्य भाव्यकल्पेषु भोः सुराः ॥ वेदानां वचनं सत्यं नान्यथा च भवेत्क्वचित् ॥ १५५ ॥ तदव्ययात्समुद्भूतो राधाकृष्णः सनातनः ॥ एकीभूतं द्वयोरंगं राधाकृष्णो बुधैः स्मृतः ॥ १५६ ॥ सहस्रयुगपर्यंतं यत्तेपे परमं तपः ॥ तदा स च द्विधा जातो राधाकृष्णः पृथक्पृथक् ॥ १५७ ॥ सहस्रयुगपर्यन्तं तेपतुस्तौ परं तपः ॥ तयोरंगात्समुद्भूता ज्योत्स्ना तत्तमनाशिनी ॥ १५८ ॥ तज्ज्योत्स्नाभिः समुद्भूतं दिव्यं वृन्दावनं शुभम् ॥ एकविंशत्प्रकृतयो योजनेयोजने स्मृताः ॥ १५९ ॥ दिव्यं वृन्दावनं जातं चतुराशीतिसमिते ॥

क्रोशायामं महारम्यं तल्लिंगं शृणु मे प्रभो ॥ १६० ॥ इन्द्रियप्रकृतीनां च दशानां ग्रामतद्दश ॥ गोकुलं वार्षभं नान्दं भांडीरं माथुरं तथा ॥ ॥ १६१ ॥ व्रजं च यामुनं मान्यं श्रेयस्कं गोपिकं क्रमात् ॥ मात्राभूतदशाभ्यश्च प्रकृतिभ्यः समुद्भवम् ॥१६२॥ तथा दशवनं रम्यं तेषां नामानि मे शृणु ॥ वृन्दावनं गोपवनं बहुलावनमेव च ॥१६३॥ मधुशृंगं कुञ्जवनं वनं दधिवनं तथा ॥ रहःक्रीडावनं रम्यं वेणुपद्मवनं क्रमात् ॥१६४॥ मनसः प्रकृतेर्जातो गिरिर्गोवर्द्धनो महान् ॥ दिव्यं वृन्दावनं दृष्ट्वा परमानंदमाप सः ॥ १६५ ॥ कृष्णादुदभवन्गोपास्तिस्रः कोट्यो गुणात्मकाः॥ श्रीदामाद्याः सात्त्विकाश्च राजसा अर्ज्जुनादयः ॥ १६६ ॥ कंसाद्यास्तामसा जाता दिव्यलीलाप्रकारिणः ॥ राधांगादुद्भवा गोप्यस्तिस्रः कोट्य स्तथा क्रमात् ॥ १६७ ॥ ललिताद्याः सात्त्विकाश्च कुब्जाद्या राजसास्तथा ॥ तामसाः पूतनाद्याश्च नानाहेलाचरित्रकाः ॥ १६८ ॥ सहस्रयुग पर्य्यन्तं तेषां लीला बभूव ह ॥ ततस्तौ तान्समाहृत्य तेपतुश्च पुनस्तपः ॥ १६९ ॥ द्विधा जातः स वै कृष्णो राधा देवी तथा द्विधा ॥ सहस्र शीर्षा पुरुषः सहस्राक्षः सहस्रपात् ॥ १७० ॥ पूर्वार्द्धात्स च वै जातः पराद्धात्कृष्ण एव हि ॥ एकशीर्षा त्रिनेत्रा च द्विपदी द्विसहस्रिका ॥ ॥ १७१ ॥ पूर्वार्द्धात्सा तु वै जाता राधा देवी परार्द्धतः ॥ पुरुषः प्रकृतिश्चोभौ तेपतुः परमं तपः ॥ १७२ ॥ सहस्रयुगपर्य्यन्तं दिव्ये वृन्दावने शुभे ॥ तपसा ववृधाते तौ नाम्नानंतो ह्यनंतकः ॥ १७३॥ एकीभूतौ तु तत्पश्चात्संस्थितौ मैथुनेच्छया ॥ तदङ्गरोमकूपेषु ब्रह्माण्डाः कोटिशोऽभ वन् ॥ १७४ ॥ कोटयर्द्धयोजनायामास्ते तु सर्वे पृथक्पृथक् ॥ हृदि रोमसमुद्भूतो ब्रह्माण्डोऽयं च भोः सुराः ॥ १७५ ॥ ब्रह्माण्डादुद्भवो ब्रह्मा पद्मपुष्पे समास्थितः ॥ स पद्मो योजनायामो भूमिमंडलसंस्थितः ॥ १७६ ॥ यतो जातं विधेः पद्मं तद्वै पद्मसरोवरम् ॥ प्रसिद्धं पुष्करक्षेत्रं तत्प द्मसरसं सुराः ॥ १७७ ॥ विस्मितः स तदा ब्रह्मा नररूपश्चतुर्मुखः ॥ नाले नाले गतोसौ वै दिव्यं जातं शतं समाः ॥ १७८ ॥ नान्तं जगाम पद्मस्य पुनर्ब्रह्मा स चागतः ॥ मायया मोहितस्तत्र रुरोद बहुधा तदा ॥ १७९ ॥ रोदनाद्रुद्र उत्पन्नः स च तत्क्षेमकारकः ॥ किं रोदिषि महा भाग त्वदीशो हृदये तव ॥ १८० ॥ इति श्रुत्वा वचस्तस्य ब्रह्मा लोकपितामहः ॥ समाधिभूतो हृदये चिरं तेपे स्वकेच्छया ॥ १८१ ॥ दिव्यव र्षशताब्दे तु प्रादुर्भूतो हरिः स्वयम् ॥ वचनं प्राह भगवान्मेघगंभीरया गिरा ॥ १८२ ॥ कर्मभूमिरियं ब्रह्मञ्जीवान्ता जीवकारिणी ॥ सहस्रयोज नायामा विश्वस्मिन्भूमिमण्डले ॥ १८३ ॥ हिमाद्रिरुत्तरे तस्याः पूर्वेऽब्धिश्च महोदधिः ॥ रत्नाकरः पश्चिमेऽब्धिर्दक्षिणे वडवाब्धिकः ॥१८४॥

१ [illegible]

अतः सर्वे भविष्यंति लोकाश्चोर्द्ध्वं तथा ह्यधः ॥ कर्मभूमेर्मध्यभूतः पुष्करोऽयं सनातनः ॥ १८५ ॥ मत्तो वेदान्भवान्प्राप्य करिष्यति मखं शुभम् ॥ यज्ञाद्देवा भविष्यंति त्रिधाभूता गुणत्रयात् ॥ १८६ ॥ सिद्धा विद्याधराश्चैव चारणाः सात्त्विकास्त्रिधा ॥ गंधर्वयक्षरक्षांसि राजसा गिरिसंस्थिताः ॥ १८७ ॥ पिशाचगुह्यका भूतास्तामसा गामिनो ह्यधः ॥ तथा स्वधामया यज्ञास्त्रिधा पितृगणा विधे ॥ ॥ १८८ ॥ भविष्यंति सुरै रम्या विमानसदृशाश्च खे ॥ खेचरा गौरवर्णाश्च श्यामास्ते सात्त्विकाः स्मृताः ॥ १८९ ॥ गिरिद्वीपमया रम्याः सरोरूपाश्च राजसाः ॥ भूचरास्ते भविष्यंति त्रिधा पितृगणा विधे ॥ १९० ॥ बिलेतलमया ये तु नारका यातनामयाः ॥ तामसा स्ते भविष्यंति पितरोऽधोमहीतले ॥ १९१ ॥ व्ययभूताश्च ते लोका वृद्धा मध्याः क्षयाः क्रमात् ॥ इयं भूमिर्महाभागा सर्वदा च सनातनी ॥ ॥ १९२ ॥ मेरुर्वै च नमेरुश्च द्वीपाश्चासंस्तथा न हि ॥ इलावर्तादिखण्डाश्च संति नैव क्वचित्क्वचित् ॥ १९३ ॥ ये तु तारामया लोका विमा नसदृशा विधे ॥ स्वेच्छया च करिष्यंति रक्षिता यज्ञकर्मणा ॥ १९४ ॥ यज्ञो नास्ति यदा भूमौ तदा ते भगणा विधे ॥ विघ्नभूताश्चरिष्यंति नित्यवक्रातिचारिणः ॥ १९५ ॥ कर्मभूमिश्च गौर्ज्ञेया श्रुतिरूपा जगन्मयी ॥ यस्तां पाति च भो ब्रह्मन्स गोप इति विश्रुतः ॥ १९६ ॥ गोप शक्तिः स वै गोपो गोपीनामर्चको हरिः ॥ कोटिकोटिसहस्राश्च सर्वे गोपा हरेः कलाः ॥ १९७ ॥ तावंतश्चैव ब्रह्माण्डा गोपनाम्ना प्रकीर्तिताः ॥ कर्मभूमेस्तथोर्ध्वं च रविर्योजनलक्षकः ॥१९८॥ ततश्शशी तथामानस्ततश्चोर्ध्वं भमण्डलम् ॥ द्विलक्षयोजनगतस्ततो भौमस्तथाविधः ॥१९९॥ भौमाद्बुधस्तथा ज्ञेयो बुधाच्च बृहतांपतिः ॥ गुरोः शुक्रस्तथामानः शुक्रात्सौरिस्तथागतः ॥२००॥ शनेराहुस्तथा ज्ञेयो राहोः केतुस्तथोर्ध्वगः ॥ सप्तलक्षमितंज्ञेयं केतोः सप्तर्षिमण्डलम् ॥२०१॥ लक्षैकादशगाः सर्वे ततश्चोर्ध्वं ध्रुवास्पदम् ॥ लक्षयोजनगं चैव ततश्चोर्ध्वं महत्पदम् ॥ २०२ ॥ लक्षयोजनगं ज्ञेयं ततश्चोर्ध्वं जनास्पदम् ॥ लक्षयोजनगं ज्ञेयं तदूर्ध्वं तपसः स्थलम् ॥२०३॥ एवं च कर्मभूमेश्च तपः कोटयर्धयोजनम् ॥ कर्मभू मेरधश्चैव पातालाः सप्त चान्तराः ॥ २०४ ॥ लक्षयोजनगा ज्ञेयास्ततश्चाधोगताश्च ये ॥ नरकाश्च क्रमाज्ज्ञेया भूमेः कोटयर्द्धयोजनाः ॥ २०५ ॥ कर्मभूमेरुत्तरे च खंडान्यष्टौ ततः परम् ॥ लवणाब्धिस्ततो द्वीपस्ततः क्षीराब्धिरेव हि ॥ ततो द्वीपस्ततः सिंधुस्ततो द्वीपस्ततोऽब्धिकः ॥२०६॥ कोटयर्द्धलक्षव्यानेन योजनेन विधे स्वयम् ॥ २०७ ॥ कर्मभूमेः स वै ज्ञेयो लोकालोको महाचलः ॥ लोकालोको दक्षिणे च पश्चिमे च स वै गिरिः ॥२०८॥ पूर्वे च कर्मभूमेश्च लोकालोकस्तथाविधः॥ एतेषां समुदायानां ब्रह्माण्डोऽयं प्रकीर्तितः॥२०९॥त्वत्तो भविष्यति विधे कल्पपर्यन्त

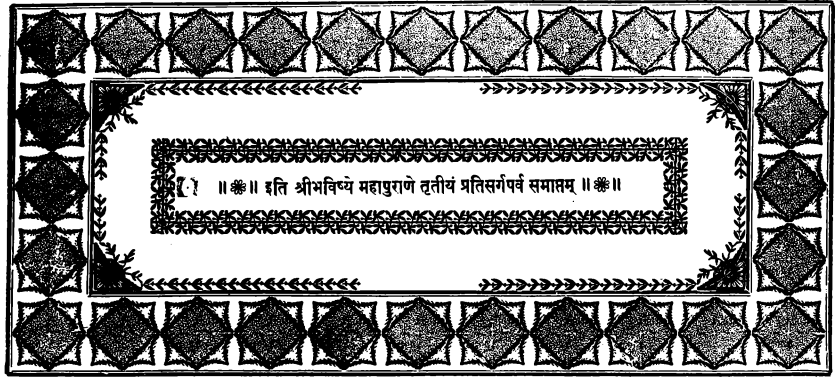
भ० पु० मेव हि ॥ ओमित्येकाक्षरं ब्रह्म ततो विष्णुस्त्रिधाभवत्॥२१०॥अथ विष्णुः स वै कृष्ण हर विष्णुः स वै विराट्॥इति विष्णुः स वै ज्ञेयः पुराणपु प्र०ख०३
॥३७३॥ रुषोत्तमः ॥२११॥ पुराणपुरुषो ज्ञेय आदिब्रह्मा चिरायुगः ॥ देवे युगसहस्रे द्वेऽहोरात्रं तस्य कीर्तितम् ॥२१२॥ विष्णोस्तु रोमकूपेषु ब्रह्माण्डाः अ० २६
कोटिशोऽभवन् ॥ अथ विष्णुरहं ब्रह्मन्विमहा तव भूतले॥२१३॥इत्युक्त्वान्तर्दधे विष्णुर्ब्रह्मा सृष्टिमचीकरत् ॥ तेन प्रोक्तं यतो भाव्यं महाकल्पो
हि स स्मृतः ॥२१४॥ भविष्यो नाम विख्यातो द्विसहस्रभवायुषा ॥ पूर्वार्द्धश्च परार्द्धश्च पुराणपुरुषस्य हि ॥ २१५ ॥ अष्टादशसहस्राणि कल्पाः
पूर्वार्द्धके गताः ॥ परार्द्धः सांप्रतं ज्ञेयो जातं तस्य दिनद्वयम् ॥ २१६ ॥ अथाद्यं कूर्मकश्चैव वाह्य मत्स्यः प्रकीर्तितः ॥ तृतीयः श्वेतवाराहो दिवस
स्तस्य कल्पवान् ॥ २१७ ॥ तथा मध्याह्नकालो हि सांप्रतं वर्तते सुराः ॥ भाविष्याख्ये महाकल्पे कथा भाविष्यकैर्जनैः ॥ २१८ ॥ कथिता
ब्रह्मणश्चाग्रे शतकोटिप्रविस्तरैः ॥ दशलक्षणसंयुक्तं शतकोटिप्रविस्तरम् ॥ २१९ ॥ महापुराणं कथितं पुराणं पंचलक्षणम् ॥ पञ्चत्रिंशत्सहस्रं
च कल्पेकल्पे प्रकीर्तितम् ॥ २२० ॥ कल्पनाम्ना पुराणं च महादेवेन निर्मितम् ॥ अष्टादशपुराणानि निर्मितानि शिवात्मना ॥ २२१ ॥ द्वाप
रान्ते च भगवान्व्यासः सत्यवतीसुतः ॥ तान्येव जनयामास लोकमङ्गलहेतवे ॥ २२२ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ इति कल्किवचः श्रुत्वा
ते देवा विस्मयान्विताः ॥ नमस्कृत्य गमिष्यंति स्वंस्वं धाम प्रहर्षिताः ॥ २२३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखण्डापर
पर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये पञ्चविंशोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ७ ॥ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ तदा स भगवान्कल्किः पुराणपुरुषोद्भवः ॥
दिव्यं वाजिनमारुह्य खड्गी वर्मी च चर्मधृक् ॥ म्लेच्छांस्तान्दैत्यभूतांश्च हत्वा योगं गमिष्यति ॥ १ ॥ षोडशाब्दसहस्राणि तद्योगाग्निप्रता
पिता ॥ भस्मभूता कर्मभूमिर्निर्जीवा भविता तदा ॥ २ ॥ ततोऽनुयोगं जनितो मेघो भूत्वा लयंकरः ॥ प्रलयाग्रेण सा भूमिर्ज
लमध्ये गमिष्यति ॥ ३ ॥ तदा कलियुगो घोरो बलिपार्श्वं गमिष्यति ॥ गते कलियुगे घोरे कर्मभूमिं पुनर्हरिः ॥ कृत्वा स्थलमयीं रम्यां
यज्ञैर्देवान्यजिष्यति ॥ ४ ॥ यज्ञभागमुपादाय देवास्ते बलसंयुताः ॥ वैवस्वतं मनुं गत्वा कथयिष्यंति कारणम् ॥ ५ ॥ कल्किनो वदना
ज्जातो ब्राह्मणो वर्ण एव हि ॥ बाह्वोः क्षत्रं विशो जान्वोः शूद्रो वर्णस्तदंघ्रयोः ॥ ६ ॥ गौरो रक्तस्तथा पीतः श्यामस्ते ब्राह्मणादयः ॥ ॥३७३॥
देव्याः शक्तिं समादाय जनिष्यंति सुतान्बहून् ॥ ७ ॥ एकविंशत्किष्कुमिता मनुजा धर्मरूपिणः ॥ जातिधर्ममुपादाय यजिष्यंति सुरा
न्मुदा ॥ ८ ॥ तदा वैवस्वतो धीमान्नत्वा तं कल्किनं हरिम् ॥ अयोध्यायां राजपदं करिष्यति तदाज्ञया ॥ ९ ॥ तच्छिक्षातो भवेत्पुत्रो यः स

इक्ष्वाकुरेव हि ॥ पितृ राज्यं पुरस्कृत्य भूमौ दिव्यं शतं समाः ॥ दिव्यवर्षशतायुश्च त्यक्त्वा देहं गमिष्यति ॥ १० ॥ यदा तु भगवान्कल्की
ब्रह्मसत्रं करिष्यति ॥ तदा वेदाश्च चत्वारो मूर्तिमंतश्च साङ्गकाः ॥ अष्टादशपुराणैश्च तत्रायास्यंति हर्षिताः ॥ ११ ॥ स्तोष्यंति कल्किनं देवं
पुराणपुरुषांशकम् ॥ कार्तिके शुक्लपक्षे च नवम्यां गुरुवासरे ॥ १२ ॥ यज्ञकुण्डाच्च पुरुषो भविष्यति महोत्तमः ॥ नाम्ना सत्ययुगो ज्ञेयः सत्य
मार्गप्रदर्शकः ॥ १३ ॥ दृष्ट्वा तं पुरुषं रम्यं तदा ब्रह्मादयः सुराः ॥ तां तिथिं वर्णयिष्यंति कर्मक्षयकरीं मनोः ॥ १४ ॥ अस्यां तिथौ च मनुजो
धातृवृक्षतटे मुदा ॥ योऽर्चयिष्यति यान्देवान्देवास्ते तस्य वश्यगाः ॥ १५ ॥ अक्षया नवमी नाम युगादिनवमी हि सा ॥ लोकमंगलदात्री च
सर्वकिल्बिषनाशिनी ॥ १६ ॥ धातृमूलतले चैव मालतीं तुलसीं मुदा ॥ संस्थाप्य वेदविधिना शालग्रामं यजंति ये ॥ जीवन्मुक्ताश्च ते ज्ञेया
पितृणां तृप्तिकारकाः १७ ॥ धातृवृक्षतले गत्वा यो वै श्राद्धं करिष्यति ॥ गयाश्राद्धसहस्रस्य लप्स्यते च फलं परम् ॥ १८ ॥ यः करोति तथा
होमं सहस्रमखसन्निभम् ॥ मृतः सन्स्वर्गमाप्नोति सकुलः सपरिच्छदः ॥१९॥ इत्युक्ते वचने तेषां कल्की देवो मुदान्वितः ॥ तथास्त्वित्येव वचनं
वदिष्यति सुरान्प्रति ॥ २० ॥ इत्युक्त्वा भगवान्कल्की पश्यतां देवरूपिणाम् ॥ तत्रैवान्तर्गतो भूत्वा सुगुप्तश्च भविष्यति ॥ २१ ॥ गते तस्मि
न्भगवति कर्मभूमिः सुदुःखिता ॥ विरहाग्निमती भूत्वा बीजांस्तान्संक्षयिष्यति ॥२२॥ तस्मिन्काले महादैत्याः पातालतलवासिनः ॥ प्रह्लादं च
पुरस्कृत्य गमिष्यंति सुरान्प्रति ॥ २३ ॥ खरोष्ट्रगृद्धमहिषकाककर्कसमास्थिताः ॥ सिंहव्याघ्रवृकारूढाः शृगालश्येनवाहनाः ॥ २४ ॥ प्रासपट्टि
शखड्गांश्च भुशुंडीपरिघादिकान् ॥ गृहीत्वा वेगवन्तस्ते गर्जिष्यंति पुनः पुनः ॥ २५ ॥ तदा शक्रादयो देवास्त्रयस्त्रिंशद्गणा मुदा ॥ स्वायुधानि
गृहीत्वाशु करिष्यंति रणं महत् ॥२६॥ दिव्यवर्षमयं घोरं युद्धं तेषां भविष्यति ॥ मृतान्मृतान्रणे दैत्यान्भार्गवो जीवयिष्यति ॥२७॥ श्रमभूता
स्तथा देवास्त्यक्त्वा युद्धं समन्ततः ॥ क्षीराब्धिं च गमिष्यंति यत्र साक्षाद्धरिः स्वयम् ॥ २८ ॥ तेषां स्तुत्या स भगवान्देवमंगलहेतवे ॥
स्वपूर्वार्द्धं सरूपं च करिष्यति सनातनः ॥ २९ ॥ स च हंसो हरिः साक्षाच्छतसूर्यसमप्रभः ॥ शुक्रं प्रह्लादप्रमुखांस्तेजसा तापयिष्यति ॥
॥ ३० ॥ तदा पराजिता दैत्यास्त्यक्त्वा गां दुःखिता भृशम् ॥ वितले च गमिष्यंति महादेवेन रक्षिताः ॥ ३१ ॥ पुनस्ते सकला देवा निर्भया
निरुपद्रवाः ॥ वैवस्वतस्य तनयं चाभिषेक्ष्यंति भूपदे ॥ ३२ ॥ दिव्यवर्षशतायुश्च स इक्ष्वाकुर्भविष्यति ॥ वर्षाणां च प्रमाणेन नृणामायुश्चतुश्श

तम् ॥३३॥ इति ते कथितं सर्वं यत्पृष्टोऽहं मनो त्वया ॥ चतुर्युगानां चरितं नृपाणां च पृथक्पृथक् ॥३४॥ चतुष्पादा हि धर्मस्य ज्ञानं ध्यानं शमो दमः ॥ आत्मज्ञानं स वै ज्ञानं ध्यानमध्यात्मचिन्तनम् ॥ मनःस्थिरत्वं च शमो दमस्त्विन्द्रियनिग्रहः॥३५॥चतुर्लक्षाब्दकान्येव द्वात्रिंशच्च सहस्रकम् ॥ तत्संख्यया हि धर्मस्य पादश्चैकः प्रकीर्तितः॥३६॥प्राह्णमध्याह्नसायाह्नं त्रिसंध्यं च भवेत्सदा ॥ एकैकेन पदा तस्य विराजो भुवि वर्तते ॥ ॥ ३७ ॥ यदा धर्मो भवेद्वृद्धस्तदायुश्चैव वर्द्धते ॥ सप्तश्लोकसहस्राणि खंडेऽस्मिन्कथितानि हि ॥ अतश्चोत्तरखंडं हि वर्णयामि मनोशृणु ॥ ३८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे प्रतिसर्गपर्वणि चतुर्युगखंडापरपर्याये कलियुगीयेतिहाससमुच्चये षड्विंशोऽध्यायः ॥२६॥छ॥ इति चतुर्थःखण्डः ॥४॥

इति श्रीभविष्ये महापुराणे तृतीयं प्रतिसर्गपर्व चतुर्युगखण्डापरपर्यायं समाप्तम् ॥ ३ ॥

॥ ❋ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे तृतीयं प्रतिसर्गपर्व समाप्तम् ॥ ❋ ॥

॥ अथ श्रीभविष्यमहापुराणे चतुर्थमुत्तरपर्व प्रारभ्यते ॥

उत्तरपर्व ४.

॥ ॥ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ श्रीसरस्वत्यै नमः ॥ ॥ ॐ नमो भगवते वासुदेवाय ॥ ॥ कल्याणानि ददातु वो गणपतिर्यस्मिन्नतुष्टे सति क्षोदीयस्यपि कर्मणि प्रभवितुं ब्रह्मापि जिह्मायते ॥ भेजे यच्चरणारविन्दमसकृत्सौभाग्यभाग्योदयैस्तेनैषा जगति प्रसिद्धिमगमद्देवेन्द्रलक्ष्मीरपि ॥ १ ॥ शश्वत्पुण्यहिरण्यगर्भरसनासिंहासनाध्यासिनी सेयं वागधिदेवता वितरतु श्रेयांसि भूयांसि वः ॥ यत्पादामलकोमलांगुलिनखज्योत्स्नाभिरुद्वेल्लितः शब्दब्रह्मसुधांबुधिर्बुधमनस्युच्छृंखलं खेलति ॥ २ ॥ नमस्तस्मै विश्वोदयविलयरक्षाप्रकृतये शिवाय क्लेशौघच्छिदुरपदपद्मप्रणतये ॥ अमन्दस्वच्छन्दप्रथितपृथुलीलातनुभृते त्रिवेदीवाचामप्यपथनिजतत्त्वस्थितिकृते ॥ ३ ॥ यस्य[1] गण्डतले भाति विमला षट्पदावली ॥ अक्षमालेव विमला स नः पायाद्गणाधिपः ॥ ४ ॥ ॐ नमो वासुदेवाय सशार्ङ्गाय सकेतवे ॥ सगदाय सचक्राय सशंखाय नमो नमः ॥ ५ ॥ नमः शिवाय सोमाय सगणाय ससूनवे ॥ सवृषाय सशूलाय सकपालाय सेन्दवे ॥ ६ ॥ शिवं ध्यात्वा हरिं स्तुत्वा प्रणम्य परमेष्ठिनम् ॥ चित्रभानुं च भानुं च नत्वा ग्रन्थमुदीरयेत् ॥ ७ ॥ छत्राभिषिक्तं धर्मज्ञं धर्मपुत्रं युधिष्ठिरम् ॥ द्रष्टुमभ्यागता हृष्टा व्यासाद्याः परमर्षयः ॥ ८ ॥ मार्कण्डेयः समाण्डव्यः शाण्डिल्यः शाकटायनः ॥ गौतमो गालवो गार्ग्यः शातातपपराशरौ ॥ ९ ॥ जामदग्न्यो भरद्वाजो भृगुर्भार्गुरिरेव च ॥ उत्तंकः शंखलिखितौ शौनकः शाकटायनिः ॥ १० ॥ पुलस्त्यः पुलहो दाल्भ्यो बृहदश्वः सलोमशः ॥ नारदः पर्वतो जहुः पावसुपरावसू ॥ ११ ॥ तानृषीनागतान्दृष्ट्वा वेदवेदाङ्गपारगान् ॥ भक्तिमान्भ्रातृभिः सार्द्धं कृष्णधौम्यपुरःसरः ॥ १२ ॥ युधिष्ठिरः संप्रहृष्टः समुत्थायाभिवाद्य च ॥ अर्घ्यमाचमनं पाद्यमासनानि स्वयं ददौ ॥ १३ ॥ उपविष्टेषु तेष्वेव तपस्विषु युधिष्ठिरः ॥ विनयावनतो[2] भूत्वा व्यासं वचनमब्रवीत् ॥ १४ ॥ भगवंस्त्वत्प्रसादेन प्राप्तं राज्यं महन्मया ॥ विक्रम्य निहतः संख्ये सानुबन्धः सुयोधनः ॥ १५ ॥ सरोगस्य यथा भोगः प्राप्तोऽपि न सुखावहः ॥ हत्वा ज्ञातींस्तथा राज्यं न सुखं प्रतिभाति मे ॥ १६ ॥ यत्सुखं पावनं प्रीतिर्वनमूलफलाशिनाम् ॥ प्राप्य गां च हताराति न तदस्ति पितामह ॥ १७ ॥ यो नो बन्धुर्गुरुर्गोप्ता सदा शर्म च वर्म च ॥ स मया राज्यलोभेन भीष्मः पापेन घातितः ॥ १८ ॥ अविवेकमहं धास्ये मनो मे पापपङ्किलम्[3] ॥ क्षालयित्वा तव गिरा बहुदर्शितवारिणा ॥ १९ ॥ संश्रुतानि पुराणानि वेदास्सांगा मया विभो ॥ ममाद्य धर्मसर्वस्वं प्रज्ञादीपेन[4] दर्शय ॥ २० ॥ एते सधर्मगोप्तारो मुनयः समुपागताः ॥ पिबंतो नेत्रभ्रमरैर्भवतो मुखपंकजम् ॥२१॥ अर्थशास्त्राणि

१ 'यस्य' इत्यारभ्य–'छत्राभिषिक्तम्' इत्यतः प्राक्तनः पाठ एकस्मिन्पुस्तकेऽधिकोऽस्ति । २ विनयप्रणतः—इ० पा० । ३ पापशंकितम्—इ० पा० । ४ ज्ञानदीपेन—इ० पा० ।

यावंति धर्मशास्त्राणिं यानि वै ॥ श्रुतानि सर्वशास्त्राणि भीष्माद्भागीरथीसुतात् ॥ २२ ॥ स्वर्गं गते शान्तनवे भवान्कृष्णोऽथ यादवः ॥ सुहृत्त्वा द्बन्धुभावाच्च नान्यः शिक्षयिता मम ॥ २३ ॥ सत्यं सत्यवतीसूनुर्द्धर्मराजाय वक्ष्यति ॥ विशेषधर्मानखिलान्मुनीनामविशेषतः ॥ २४ ॥ व्यास उवाच ॥ ॥ यदाख्येयं तदाख्यातं मया भीष्मेण तेऽनघ ॥ मार्कण्डेयेन धौम्येन लोमशेन महर्षिणा ॥ २५ ॥ धर्मज्ञो ह्यसि मेधावी गुणवान्प्राज्ञसत्तमः ॥ न तेऽस्त्यविदितं किञ्चिद्धर्माधर्मविनिश्चये ॥ २६ ॥ पार्श्वस्थिते हृषीकेशे केशवे केशिसूदने ॥ कस्यचित्कथने जिह्वा तत्र मंपरि वर्तते ॥ २७ ॥ कर्ता पालयिता हर्ता जगतां यो जगन्मयः ॥ प्रत्यक्षदर्शी सर्वस्य धर्मोन्वक्ष्यत्यसौ तव ॥ २८ ॥ समादिश्येतिकर्तव्यं भगवान्बादरायणः ॥ पूजितः पाण्डुतनयैर्जगाम स्वतपोवनम् ॥ २९ ॥ स्वाभाष्य भारतविधातारि संप्रयाते ते कौतुकाकुलधियो मुनयः प्रशान्ताः ॥ किं पृच्छति क्षपितभारतलोकशोकः किं वक्ष्यतीह भगवान्यदुवंशवीरः ॥ ३० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे उत्तरपर्वणि व्यासागमनवर्णनंनाम प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥ ॥ छ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कस्य प्रतिष्ठा निर्दिष्टा को हेतुः किं परायणम् ॥ कस्मिन्नेतल्लयं याति कस्मादुत्पद्यते जगत् ॥ १ ॥ कति द्वीपाः समुद्राश्च कियंतो हि कुलाचलाः ॥ कियत्प्रमाणमवनेर्भुवनानि कियंति च ॥ २ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पौराणश्चैव विषयो यत्पृष्टोऽहं त्वयानघ ॥ श्रुतोऽनुभूतश्च मया संसारे सरता चिरम् ॥ ३ ॥ अजाय विश्वरूपाय निर्गुणाय गुणात्मने ॥ नमस्तस्मै भगवते वासुदेवाय वेधसे ॥ ४ ॥ अत्र ते वर्णयिष्यामि शृणु पार्थ पुरातनम् ॥ याज्ञवल्क्येन मुनिना भविष्यं भास्वतांपतिः ॥ पृष्टो यदुत्तरं प्रादादृषिभ्यस्तन्मया श्रुतम् ॥ ५ ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं सर्वाशुभविनाशनम् ॥ भविष्योत्तरमेतत्ते कथयामि युधिष्ठिर ॥ ६ ॥ एकात्मकं त्रिदैवत्यं चतुःपंचसुलक्षणम् ॥ गुणकालादिभेदेन सदसत्संप्रदर्शितम् ॥ ७ ॥ एक एव जगद्योनिः प्रतियोनिषु संस्थितः ॥ एकधा बहुधा चैव दृश्यते जलचन्द्रवत् ॥ ८ ॥ ब्रह्मा विष्णुर्वृषांकश्च त्रयो देवाः मँतां मताः ॥ नामभेदैः क्रियाभेदैर्भिद्यंते नात्मना स्वयम् ॥ ९ ॥ प्रक्रिया चानुषंगश्च उपोद्घातस्तथैव च ॥ उपसंहार इत्येतच्चतुष्पादं प्रकीर्तितम् ॥ १० ॥ सर्गश्च प्रतिसर्गश्च वंशो मन्वन्तराणि च ॥ वंशानुचरितं चैव पुराणं पंचलक्षणम् ॥ ११ ॥ एष वक्तव्यविषयः सुमहान्प्रतिभाति मे ॥ तथाप्युद्देशतो वच्मि सर्गं प्रति तवानघ ॥ १२ ॥ महदादिविशेषान्तं सवैरूप्यं सलक्षणम् ॥ पञ्चप्रमाणं षट्कक्षं पुरुषाधिष्ठितं जगत् ॥ १३ ॥ अव्यक्ताज्जायते बुद्धिर्महानिति च सा स्मृता ॥ अहंकारस्तु महतस्त्रि

१ सेव्यः–इ० पा० । २ धर्मतत्त्वार्थकोविदः–इ० पा० । ३ दुःखितलोकशोक–इ० पा० । ४ च बार्ष्णेय–इ० पा० । ५ चरता मया–इ०पा० । ६ सर्वात्मकम्–इ० पा० । ७ सनातनाः–इ० पा० ।

गुणः स च पठ्यते ॥ १४ ॥ तन्मात्राणि च पश्चादुरहङ्कारात्र सात्त्विकात् ॥ जातानि तेभ्यो भूतानि भूतेभ्यः सचराचरम् ॥ १५ ॥ जलमूर्तिमये
विष्णौ नष्टे स्थावरजंगमे ॥ भूतात्मकमभूदण्डं महत्तदुदकेशयम् ॥ १६ ॥ सृष्ट्यां शक्त्या च निर्भिन्नं तदण्डमभवद्द्विधा ॥ भूकपालमथैकं तद्वि
तीयमभवन्नभः ॥ १७ ॥ उल्बं तस्याभवन्मेरुर्जरायुः पर्वताः स्मृताः ॥ नद्यो धमन्यः सञ्जाताः क्लेदः सर्वगं पयः ॥ १८ ॥ योजनानां सह
स्राणि षोडशाधः प्रतिष्ठित ॥ उत्सेधे चतुराशीतिर्द्वात्रिंशदूर्ध्वविस्तृतः॥ भूमिपंकजविस्तीर्णा कर्णिका मेरुरुच्यते ॥ १९ ॥ आदित्यश्चादिदेवत्वा
त्तत्राभूत्त्रिगुणात्मकः ॥ प्रातः प्रजापतिरसौ मध्याह्ने विष्णुरिष्यते ॥ रुद्रोऽपराह्णसमये स एवैकस्त्रिधामतः ॥ २० ॥ प्रातः प्रजापतेर्जाता मुनयो
नव मानवाः ॥ मरीचिरत्र्यंगिरसौ पुलस्त्यः पुलहः क्रतुः ॥ भृगुर्वशिष्ठ इत्यष्टौ नारदो नवमः स्मृतः ॥ २१ ॥ नव ब्रह्माण इत्येष
पुराणे निश्चयः स्मृतः ॥ अंगुष्ठाद्दक्षिणाद्दक्षः संजज्ञे कमलोद्भवात् ॥ २२ ॥ वामा प्रसूतिरुदगादंगुष्ठात्तौ च दंपती ॥ ताभ्यां जातास्तु तनया
हर्यश्वास्ते विनाशिताः ॥ सृष्टिं प्रति समुद्युक्ता नारदेन महात्मना ॥२३॥ दक्षः क्षीणान्सुतान्वीक्ष्य जनयामास कन्यकाः ॥ पञ्चाशद्दश विख्याताः
सत्याद्या नामभिः स्मृताः ॥ २४ ॥ ददौ स दश धर्माय कश्यपाय त्रयोदश ॥ कालस्य नयने युक्ताः सप्तविंशतिमिंदवे ॥ २५ ॥ द्वे प्रादाद्बाहु
पुत्राय द्वे कृशाश्वाय चैव हि ॥ रूपयौवनशालिन्यश्चतस्रोऽरिष्टनेमिने ॥ २६ ॥ एकां भृगोर्भवायैकां प्रादात्तेभ्यश्चराचरः ॥ अभवत्पुरुषव्याघ्र
भूतग्रामश्चतुर्विधः ॥ २७ ॥ वैराजमथ वैकुण्ठं कैलासमिति नामतः ॥ मेरोः शृंगत्रयं मूर्ध्नि ब्रह्मविष्णुशिवालयम् ॥ २८ ॥ प्राचीदिक्क्रमयोगेन
तेषां पार्श्वे पुरः स्मृताः ॥ इन्द्रादिलोकपालानां दिव्यैः स्वर्ह्लक्षणैर्युताः ॥ २९ ॥ हिमवान्हेमकूटश्च निषधो मेरुरेव च ॥ नीलः श्वेतस्तथा शृंगी
जम्बूद्वीपे कुलाचलाः ॥ जम्बूद्वीपप्रमाणेन सहस्रगुणितं शतम् ॥ ३० ॥ भिद्यते नवधा सोऽपि वर्षभेदेन भारत ॥ जम्बूशाककुशक्रौञ्चशाल्मगोमेद
पुष्कराः ॥ द्वीपाः सप्त समाख्याताः समुद्रैः सप्तभिर्वृताः ॥ ३१ ॥ क्षारक्षीरेक्षुसुरया दध्ना चैव घृतेन च ॥ स्वादूदके न च भूतैर्द्विगुणैर्द्विगुणैस्त
था ॥३२॥ भूर्लोकोऽथ भुवर्लोकः स्वर्महर्जन इत्यपि ॥ तपः सत्यश्च कथिताः पार्थ सप्त सुरालयाः ॥ ३३ ॥ महातलो भूमितलः सुतलो वितल
स्ततः ॥ रसातलश्च विज्ञेयः सप्तमश्च तलातलः ॥३४॥ हिरण्याक्षप्रभृतयो दानवेन्द्रा महोरगाः॥ वसंत्येतेषु कौन्तेय सिद्धाश्च ऋषयश्च ये ॥३५॥
स्वायंभुवो मनुः पूर्वं ततः स्वारोचिषोऽभवत् ॥ उत्तमस्तामसश्चैव रैवतश्चाक्षुषेति षट् ॥३६॥ वैवस्वतोऽयमधुना वर्तते मनुरुत्तमः ॥ यस्य पुत्रैः

१ सात्त्विकात्–इ० पा० । २ सृष्टशक्त्या–इ० पा० । ३ सर्वंगतम्—इ० पा० । ४ मुखविस्तृतः—इ० पा० । ५ मानवाः–इ० पा० ।

प्रपौत्रैश्च विभक्तेयं वसुन्धरा ॥ ३७ ॥ आदित्या वसवो रुद्रा एकादश तथाश्विनौ ॥ उपत्रयः समाख्याता देव वैवस्वतेंऽतरे ॥ ३८ ॥ विप्रचित्तिहिरण्याख्यौ दैत्यदानवसत्तमौ ॥ तयोर्वंशे तु बहवो दैत्यदानवसत्तमाः ॥ ३९ ॥ पञ्चाशद्गुणितकोटियोजनानां महत्तया ॥ सप्तद्वीपसमुद्रायाः प्रमाणमवनेः स्मृतम् ॥ ४० ॥ पिण्डेन च सहस्राणि सप्ततिर्जलमध्यतः ॥ गौरिवैषा सुमहती भ्राजते न च लीयते ॥ ४१ ॥ लोकालोकः परतरः पर्वतोऽभ्रमहोच्छ्रयः ॥ द्वैतमर्थं स नियतो योऽसौ रविरुचामपि ॥ ४२ ॥ नैमित्तिकः प्राकृतिकस्तथैवात्यन्तिको लयः ॥ नित्यश्चतुर्थो विज्ञेयः कालो नित्यापहारकः ॥ ४३ ॥ उत्पद्यते स्वयं यस्मात्तत्स्मिन्नेव लीयते ॥ रक्षति च परे पुंसि भूतानामेष निश्चयः ॥ ॥ ४४ ॥ यथर्तावृतुलिङ्गानि नानारूपाणि पर्यये ॥ दृश्यंते तानि तान्येव तथा भावा युगादिषु ॥ ४५ ॥ प्रतिलीनेषु भूतेषु विबुद्धः सकलं जगत् ॥ वेदशब्देभ्य एवादौ निर्ममे स महेश्वरः ॥ ४६ ॥ हिंस्राहिंस्रे मृदुक्रूरे धर्माधर्मावृतानृते ॥ ते तं विना प्रपद्यंते पुनस्तेष्वेव कर्मसु [1]॥ ४७ ॥ भूर्दशगुणेन पयसा संवृता तच्च तेजसा ॥ तेजोऽनिलेन नभसा तद्गुणेनानिलो वृतः ॥ ४८ ॥ भूतादिना तथाकाशं भूतादिर्महतावृतः॥ महान्परिवृतस्तेन पुरुषेणाविनाशिना ॥४९॥ एवं विधानामण्डानां सहस्राणि शतानि च ॥ उत्पन्नानि विनष्टानि भावितानि महात्मना ॥ ५० ॥ वैकुण्ठकोष्ठगतमेतदशेषतायां ख्यातं जगत्सुरनरोरगसिद्धनद्धम् ॥ पश्यंति शुद्धमुनयो बहिरंतरे च माया चराचरगुरोरपरैव काचित् ॥ ५१ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे उत्तरे पर्वणि ब्रह्माण्डोत्पत्तिवर्णनं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥ २ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ कीदृशी कृष्ण सा माया विष्णोरमिततेजसः ॥ यया व्यामोहितं यच्च जगदेतच्चराचरम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ येन द्वीपे पुरा विष्णुरास्ते चक्रगदाधरः ॥ वासुदेवः सगरुडः सचक्रश्च श्रिया सह ॥ २ ॥ नीलोत्पलदलश्यामः कुंडलाभ्यां विभूषितः ॥ भ्राजते मुकुटोद्द्योतकेयूरवनमालया ॥ ३ ॥ तस्य द्रष्टुमथाभ्यागान्नारदो मुनिसत्तमः ॥ प्रणम्य स्तुतिभिर्देवं प्राहेदं विस्मयान्वितः ॥ ४ ॥ संशयं परिपृच्छामि भगवन्वक्तुमर्हसि ॥ का माया कीदृशी माया किंरूपा च कुतस्तथा ॥ ५ ॥ तस्या दर्शय मे रूपं मायायाः पुरुषोत्तम ॥ या च मोहयते सर्वं त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ६ ॥ आब्रह्मस्तंबपर्यंतं सदेवासुरमानुषम् ॥ वैकुंठं वासुदेवं च प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ ७ ॥ एवमुक्तस्तु मुनिना देवदेवो जनार्दनः ॥ प्रहस्योवाच देवर्षे न कार्यं मायया त्वया ॥ ८ ॥ भूयोऽपि मोहयामास सोमग्राहेण नारदम् ॥ नारदोपि महाराज प्रोवाचेदं पुनः

१ ख्यानम्–इ०, ध्यानम्–इ० च पा० ।

पुनः ॥ ९ ॥ मायां दर्शय मे देव नान्यदस्ति प्रयोजनम् ॥ अथासौ विष्णुरुत्थाय श्वेतद्वीपं पुनर्ययौ ॥ १० ॥ अङ्गुल्यग्रेण संगृह्य नारदं मुनि पुङ्गवम् ॥ ततो मार्गगतश्चक्रे आत्मानं द्विजरूपिणम् ॥ ११ ॥ ऋग्वेदसदृशः साक्षाद्विष्णुर्ब्रह्मवदास्थितः ॥ वृद्धद्विजोत्तमवपुः संशयो नाल्पको भवत् ॥ १२ ॥ शिखी कमंडलुभृतो मृगचर्मोपवीतकः ॥ यज्ञशर्मेति संज्ञां च चक्रेऽसावात्मनः प्रभुः ॥ १३ ॥ कृत्वापि कुशतंत्वग्रपवित्रकृत लक्षणम् ॥ आययौ स महीपृष्ठं जम्बूद्वीपं चचार ह ॥ १४ ॥ वैदिशं नाम नगरं वेत्रवत्यास्तटे शुभम् ॥ तस्मिन्सदोद्यमपरो धनधान्यस मृद्धिमान् ॥ १५ ॥ गोमहिष्यजसंपूर्णं पाशुपाल्येन संस्थितः ॥ हलकर्मवृषासक्तो वैश्यजातिरनिंदितः ॥ १६ ॥ गृहकर्मणि तन्निष्ठः सीरभद्र इति स्मृतः ॥ तस्यांतिके हरिः साक्षान्नारदेन सहागतः ॥ १७ ॥ तेनाप्यासनसन्मानैः समर्थेन कृतादरौ ॥ प्रोक्तं केनाथ किं तुभ्यं साध्यमन्नं न साध्यते ॥ १८ ॥ न वास्मदीयं युष्माकं रोचतेन्नं ततो हरिः ॥ प्रहस्य प्रददौ तस्मै वरं द्विजवरो महत् ॥ १९ ॥ उन्नाम्य वक्रं चोवाच देवसंस्तुतया गिरा ॥ संतु ते बहवः पुत्राः क्षेत्रव्यापारबुद्धयः ॥ २० ॥ पशुपाशगृहासक्ताः शतार्द्धबलवाहनाः ॥ तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च कृषि वृद्धिप्रवर्द्धकाः ॥ २१ ॥ त्वञ्च वृत्तिशतैर्नित्यं वर्द्धस्व स्वजनावृतः ॥ इत्युक्त्वा स जगन्नाथो वासुदेवः सनारदः ॥ २२ ॥ क्षेत्रे गोस्वामिनामानं द्विजं ददृशतुश्च तौ ॥ दरिद्रं हलकर्मार्त्तं मेध्याद्योपस्करार्दितम् ॥ २३ ॥ भागीरथ्यास्तटे रम्ये वेणिकाग्रामसन्निधौ ॥ तृणगुल्मलताच्छन्नक्षेत्रे चिंताकुलो हि सः ॥ २४ ॥ ताभ्यां संप्रार्थितो विप्रो भोज्यं प्रादाच्च किंचन ॥ सकाशं तव संप्राप्तौ दूरादतिथिधर्मिणौ ॥ २५ ॥ इत्युक्तोऽसौ द्विजश्रेष्ठो हलकर्म विधाय तत् ॥ आजगाम गृहं तूर्णं ताभ्यां सह ससंभ्रमम् ॥ २६ ॥ चक्रे चैवादरं भक्त्या स्वयमासनसत्क्रियाम् ॥ पादशौचं तथाभ्यंगं कृत्वान्नं च सुसंस्कृतम् ॥ २७ ॥ सह पत्न्या सतनयो भोज्यं भुक्तिं चकार सः ॥ भुक्तभोज्यौ च शर्वर्यां सुखं सुप्तौ निशात्यये ॥ २८ ॥ प्रयातौ ददतुः श्रेष्ठं वरं तस्मै द्विजातये ॥ मा ते भवतु गोस्वामिन्कदाचिदपि कर्षणम् ॥ २९ ॥ मा धान्यं मखसंतानं मत्प्रसादाद्द्विजोत्तम ॥ इत्युक्त्वा जग्मतुस्तूर्णं पुनः पप्रच्छ नारदः ॥ ३० ॥ किमिदं वद देवेश शापरूपो वरस्त्वया ॥ भद्र गोस्वामिने दत्तः किं च वैश्ये तथाविधः ॥ ३१ ॥ इत्युक्तः प्राह देवेशः शृणु नारद मद्वचः ॥ परमार्थं प्रवक्ष्येऽहं तव संशयकर्तनम् ॥ ३२ ॥ संवत्सरेण यत्पापं मत्स्यघाती समाचरेत् ॥ तदह्ना केन कुरुते लांगली नात्र संशयः ॥ ३३ ॥ अतोऽर्थं कृषिपाल्येन नरकं याति लांगली ॥ तदभावान्न कल्पः स्यात्तेन मोक्षो मयि ध्रुवम् ॥ ३४ ॥

१ वादितामन्यादिर्ष्विति बहुव्रीहेः परानपातः । २ वेणिका–इ० पा० ।

मयि भुक्ते प्रसन्ने वा को विशेषोऽस्य नारद ॥ यदि स्वर्गोऽथ वा मोक्षो न संपद्येत तद्वृथा ॥ ३५ ॥ इदानीं हलकालुष्यैः सीरभद्रो विचेष्टितैः ॥ बहुपा
पप्रसंगेन घोरं नरकमेष्यति ॥ ३६ ॥ सपुत्रपौत्रसंतानो हृतोर्थस्तद्गृहे मया ॥ न भुक्तं न च विश्रान्तं विश्रांतं द्विजवेश्मनि ॥ ३७ ॥ सोऽपि
द्विजो मुनिश्रेष्ठ संसारादुत्तरिष्यति ॥ इत्येवं संवदंतौ च जग्मतुर्मार्गमुत्तमम् ॥ ३८ ॥ कान्यकुब्जस्य सामीप्ये सरः श्रेष्ठमपश्यताम् ॥ हंसकारण्ड
वाकीर्णं चक्रवाकोपशोभितम् ॥ ३९ ॥ पद्मिनीजलकह्लाररक्तोत्पलसितोत्पलैः ॥ छादितं पद्मिनीपत्रैर्मत्स्यैः कूर्मैर्जलोद्भवैः ॥ ४० ॥
तटे रम्यैर्वनैर्वृक्षैः केतकीखण्डमंडितम् ॥ केतकीकुसुमामोदैर्लकुचैस्तटमंडितैः ॥ ४१ ॥ दात्यूहशिखिभारुण्डचकोराद्यैश्च संकुलम् ॥ कुरवैश्चातकै
रम्यं केकाकुलनिनादितम् ॥ ४२ ॥ जलकुक्कुटसंगीतं हंससारसशोभितम् ॥ जीवंजीवकहारीतचकोरैरुपशोभितम् ॥ ४३ ॥ वशिष्ठस्य मुनेर्नाम्ना
विख्यातं श्रीमहोदयम् ॥ अस्मिन्नत्र प्रवेष्टव्यं महाजनविवेकिनाम् ॥ ४४ ॥ स्थातव्यं पुरतस्तेषां तस्मात्स्नानं समाचरेत् ॥ इत्युक्त्वा केशवः पापं
सस्नौ प्रागेव तज्जलैः ॥ ४५ ॥ यत्तीर्थलोके विख्यातं स्नात्वा तीरं समाश्रितः ॥ प्रहरे वासुदेवस्य नारदोऽपि मुदा युतः ॥ ४६ ॥ आचम्य
सस्नौ तीर्थेन क्षणात्तीर्थमवाप्य च ॥ यावदुत्तिष्ठते तोयात्स्नात्वा ऋषिरुदारधीः ॥ ४७ ॥ तावत्स्त्रीत्वं समापन्नो नारदः केन वर्ण्यते ॥ यस्यास्तु
विस्तृते नेत्रे वक्त्रं चन्द्रोपमं शुभम् ॥ ४८ ॥ स्मरपाशोपमौ कर्णौ कपोलौ कनकोज्ज्वलौ ॥ नासिका तिलसूनेन कामचापोपमे भ्रुवौ ॥ ४९ ॥
दशना हीरकैस्तुल्या विद्रुमाभः शुभाधरः ॥ मयूरस्य कलापेन तुल्यं कचनिबंधनम् ॥ ५० ॥ शंखरेखात्रयेणेव कंठदेशो विराजते ॥ माधवील
तया तुल्यौ मंजू तस्या भुजौ शुभौ ॥ ५१ ॥ युतौ रक्तोत्पलाभासौ पाणी रक्तनखांगुली ॥ पीनावतुंगतनुधृत्कठिनौ कलशोपमौ ॥ ५२ ॥ स्त
नावविरलौ स्निग्धौ चक्रवाकयुगोपमौ ॥ स्वल्पकं मध्यदेशं तु मुष्टिग्राह्यमसंशयम् ॥ ५३ ॥ नाभिमंडलगांभीर्यं लावण्यं केन वर्ण्यते ॥ वलित्र
येण विकृता रोमराजिर्विराजिता ॥ ५४ ॥ नयने च पुनस्तस्या मृग्या इव सुशोभने ॥ नितंबो विंबफलको मन्मथायतनं शुभम् ॥ ५५ ॥ रंभायु
ग्मोपमावूरू स्मरबाणनिबंधनौ ॥ विपरीतरतायासखेदभारसहौ दृढौ ॥ ५६ ॥ नवकुन्दलतासारसरलं सनिबंधनम् ॥ जंघायुगं महाराज गूढगुल्फ
युगं तथा ॥ ५७ ॥ रक्तांगुलीलतातल्पनखचन्द्रकयाचितम् ॥ चरणारविंदयुगलं सरक्तं सुप्रतिष्ठितम् ॥ ५८ ॥ सैवंविधा तदा नारी सर्वलक्षणपू
जिता ॥ बभूव क्षणमात्रेण जगद्व्यामोहकारिणी ॥ ५९ ॥ क्षीरोदमथनोत्तीर्णां लक्ष्मीमन्यामिवोच्छ्रिताम् ॥ दृष्ट्वाप्यदर्शनं प्राप्तो मायया मधुसू

१ तज्जले–इ० पा० ।

दनः ॥ ६० ॥ संप्राप्यते च सा कालसंगराहारिणी यथा ॥ आस्त एकाकिनी मुग्धा कुर्यादिग्वलोकनम् ॥ ६१ ॥ अथाजगाम तं देशं नाम्ना तालध्वजो नृपः ॥ सह सैन्यैः परिवृतः पुरंदर इवामरैः ॥ ६२ ॥ गजारूढैर्हयारूढै रथारूढैर्नरोत्तमैः ॥ विमानयानयुग्मस्थैस्तथांतःपुरिकाजनैः ॥ ६३ ॥ ध्वजातपत्रकलिलैरनीकैः परिवारितः ॥ तेन सा सहसा दृष्टा नारी कमललोचना ॥ ६४ ॥ बभूव क्षणमात्रेण कंदर्पशरपीडितः ॥ केयं कस्य कुतः प्राप्ता किं देवी वाथ मानुषी ॥ ६५ ॥ अदृष्टरूपाप्सरसा काचिद्देवी समागता ॥ अहोरूपं सुरूपाया गोचरे पतितः पुमान् ॥ ६६ ॥ मुमूर्षुर्जायते मोहादनुदिग्धहतो यथा ॥ इति संचिन्त्य हृदये राजा तालध्वजोऽन्तिके ॥ ६७ ॥ उवाच नारीं मुग्धां तां शृणु मद्वचनं शुभे ॥ का त्वं कस्य कुतः प्राप्ता देशमेतं शुचिस्मिते ॥ ६८ ॥ इत्युक्ते साश्रु चार्वंगी प्राह मां विद्धययोनिजाम् ॥ पित्रा मात्रा विहीनां च तथापि कुमारिकाम् ॥ ६९ ॥ निराश्रयां विदित्वैनां ततो जातः स्मरार्दितः ॥ आरोप्य हयपृष्ठे तां ततो राजागतो गृहम् ॥ ७० ॥ नीत्वा विवाहयामास शास्त्रोक्तविधिना ततः ॥ रेमे प्रासादशृंगाग्रे पर्यंके सितया तया ॥ ७१ ॥ उद्यानभव्यभूमीषु नदीनां पुलिनेषु च ॥ पर्वतानां नितंबेषु निर्झरेषु गुहासु च ॥ ७२ ॥ पद्मखंडेषु फुल्लेषु शोभितेषु सरस्सु च ॥ प्रयागादिषु तीर्थेषु नदीनामाश्रमेषु च ॥ ७३ ॥ दिव्यावसथरम्येषु वेलाकूलेषु पार्थिवः ॥ यावद्द्वादश वर्षाणि एकाहमपि भारत ॥७४॥ ततस्त्रयोदशे वर्षे तस्या गर्भोऽभवन्महान् ॥ एतस्मिन्गर्भसंपूर्णे जातं दीर्घमलाबुकम् ॥ ॥ ७५ ॥ तद्भेदाहतकुंभेषु बीजप्रारोहणान्नराः ॥ बभूवुर्धातुशून्या वै दिव्यदेहबलोत्कटाः ॥ ७६ ॥ पंचाशत्संख्यया जाता उपसर्गादिवर्जिताः ॥ आरूढयौवनाः सर्वे सुतां संग्रामकोविदाः ॥ ७७ ॥ तेषां पुत्राश्च पौत्राश्च बभूवुः सुरसत्तमाः ॥ युयुधुः शरसंघातैश्चक्रशूलासिपट्टिशैः ॥ ७८ ॥ हयैरन्यैर्गजैरन्यैः क्रोधांधाः कौरवा इव ॥ पांडवैः सह संग्रामे युयुधुः क्षयमंजसा ॥ ७९ ॥ सपदातिगजारोहाः सांतःपुरयुगेच्छया ॥ विनेशुरब्धिमासाद्य सिंधूनां प्रवहा इव ॥८०॥ सासिसबलविस्ताराः सदर्पाः समहोच्छ्रयाः ॥ इन्द्रलोकोपमं सर्वं कुलं नष्टं क्षणं तदा ॥८१॥ संदृश्य नारदीयैवा विनष्टं स्वकुलं रणे ॥ रुरोद स्नेहसंयुक्ते रसैः कलुषया गिरा ॥ ८२॥ हा दैव हा विधे पाप हा कृतान्त नमस्कृत ॥ दर्शयित्वा विधानं मे पुनर्नेत्रे हृते त्वया ॥ ८३ ॥ इत्युक्त्वा स्वसुरोहस्तैर्जघान भृशदुःखिता ॥ भूमौ मूर्च्छातुरा भूत्वा पुनः प्राप्ता विचेतनम् ॥८४॥ सोऽपि राजा विषण्णोऽसौ निर्विण्णः शोकसागरे ॥ भूमौ निपतितो दुःखाद्रुरोद भृशदुःखितः ॥८५॥ विषण्णो मंत्रिभिः सार्धं वृद्धशोकेन संयुतः ॥ एतस्मिन्नंतरे विष्णुराज

१ संगमाहारिणी–इ० पा० । २ सुराः–इ० पा० । ३ वि[illegible]–इ० पा० ।

गाम द्विजैः सह ॥८६॥ द्विजवेषपरिच्छन्न उपविष्टः सुखासने ॥ ततः पुरस्सरो भूत्वा चक्रे धर्मार्थदर्शनम् ॥८७॥ किं रोदनेन बहुना युवयोः क्लेश
कारिणा ॥ श्रूयतां विष्णुमायैषा स्वप्नदृष्टधनोपमा ॥८८॥ शोभने यादृशः शोकः कृतः संसारसागरे ॥ सर्वेषामेव भूतानां परिणामोयमीदृशः ॥
॥ ८९ ॥ पुरंदरसहस्राणि चक्रवर्तिशतानि च ॥ निर्वापितानि कालेन प्रदीप इव वायुना ॥ ९० ॥ येऽपि शोषयितुं शक्ताः समुद्रं ग्राहसंकुलम्॥
कुर्युश्च करयुग्मेन चूर्णं मेरुं महीतले ॥ ९१ ॥ ऊद्धर्तुं धरणीसंज्ञां ग्रहीतुं चन्द्रभास्करौ ॥ प्रविष्टास्ते तु कालेन कृतांतवदनं तदा ॥ ९२ ॥ दुर्गं
त्रिकूटः परिखाः समुद्रा रक्षांसि योधा धनदाच्च वित्तम् ॥ मंत्रश्च यस्यौशनसा प्रणीतः स रावणो दैववशाद्विषण्णः ॥ ९३ ॥ संग्रामे गजतुरगस
माकुलेऽपि वादादग्नौ वा गतविवरे महोदधौ वा ॥ सर्वैर्वा सह वसतामुदीर्णकोपैर्नाभाव्यो भवति कदाचिदेव नाशः ॥ ९४ ॥ पातालमाविशतु
यातु सुरेन्द्रलोकमारोहतु क्षितिधराधिपतिं सुमेरुम् ॥ मंत्रौषधिप्रहरणैश्च करोतु रक्षां यद्भावि तद्भवति नाथ विभावितोऽस्मि ॥ ९५ ॥ रोदिति
कश्चिदथाश्रुधौताननगुरुतरशोकविह्वलः ॥ प्रविकटचरणवानपि नृत्यति कश्चिद्धर्मादिविग्रहः ॥ ९६ ॥ गायति हृदयहारि सुखनिर्भरमायतवि
स्तृताऽधरोऽधिकम् ॥ सार एष रंगोदरगतनटपटहाकाम एवायम् ॥ ९७॥ इत्येवं धर्ममुद्दिश्य विष्णुः संसारचेष्टितम् ॥ तूष्णीं बभूवानुपदं ततस्ते
द्विजपुङ्गवाः ॥ ९८ ॥ उत्तिष्ठ स्नाहि पुत्राणां प्रकुरुष्वौर्ध्वदेहिकम् ॥ मा शोकं विष्णुमायैषा विष्णुना निर्मिता स्वयम् ॥ ९९ ॥ इत्युक्ता चारुस
र्वांगी स बभूवाचलः पुमान् ॥ स एष संदृशाकारो नारदस्तत्क्षणेऽभवत् ॥ १०० ॥ सोऽपि राजा ददर्शाथ तं समंत्रिपुरोहितः ॥ सांतःपुरमिदं
सर्वमिन्द्रजालोपमं क्षणात् ॥ १०१ ॥ नारदं मुनिशार्दूलं जटाभारभयानकम् ॥ गौरवर्णं ज्वलंतं च ब्राह्म्या लक्ष्म्या विराजितम् ॥ १०२ ॥ शिखा
कमण्डलुधरं वीणादण्डकरं तथा ॥ ब्रह्मसूत्रेण शुभ्रेण कौपीनाच्छादनेन च ॥ पादुकाभ्यां स्थितं तीरे सरसो ब्राह्मणासने ॥ १०३ ॥ संप्रगृह्य
कराग्रेण जगामादर्शनं हरिः ॥ अम्बरेण सुरैः सार्द्धं तस्माद्देशाद्युधिष्ठिर ॥ १०४ ॥ श्वेतद्वीपमथासाद्य प्राह देवो मुनिं नृप ॥ देवर्षे यत्त्वया पृष्टं
पूर्वं मायाकथां प्रति ॥ १०५ ॥ माया ययेदृशी माया यत्स्वरूपा यदात्मिका ॥ सा ते माया मया ब्रह्मन्वैष्णवी संप्रदर्शिता ॥ १०६ ॥ एवमुक्त्वा
मुनिवरं देवदेवो जनार्दनः ॥ बभूवान्तर्हितस्सद्यो देवर्षेस्तस्त्य पश्यतः ॥ १०७ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे
मायादर्शनं नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ देवत्वं मानुषत्वं च तिर्यक्त्वं केन कर्मणा ॥ प्राप्नोति पुरुषः केन

॥३७९॥

गर्भवासं सुदारुणम् ॥ १ ॥ गर्भस्थश्च किमश्नाति कथमुत्पद्यते पुनः ॥ दन्तोत्थानादिकान्दोषान्कथं तरति दुस्तरान् ॥ २ ॥ बालभावे कथं पुष्टिः स्याद्युवा केन कर्मणा ॥ कुलीनः केन भवति सुरूपः सुधनः कथम् ॥ ३ ॥ कथं दारानवाप्नोति गृहं सर्वगुणैर्युतम् ॥ पंडितः पुत्रवांस्त्यागी स्यादामयविवर्जितः ॥ ४ ॥ कथं सुखेन म्रियते कथं भुंक्ते शुभाशुभम् ॥ सर्वमेवामलमते गहनं प्रतिभाति मे ॥ ५ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ शुभैर्देवत्वमाप्नोति मिश्रैर्मानुषतां व्रजेत् ॥ अशुभैः कर्मभिर्जंतुस्तिर्यग्योनिषु जायते ॥ ६ ॥ प्रमाणं श्रुतिरेवात्र धर्माधर्मविनिश्चये ॥ पापं पापेन भवति पुण्यं पुण्येन कर्मणा ॥ ७ ॥ ऋतुकाले तदा भुक्तं निर्दोषं येन संस्थितम् ॥ तदा तद्वायुना स्पृष्टं स्त्रीरक्तेनैकतां व्रजेत् ॥८॥ विसर्गकाले शुक्रस्य जीवः करणसंयुतः ॥ भृत्यः प्रविशते योनिं कर्मभिः स्वैर्नियोजितः ॥ ९ ॥ तच्छुक्ररक्तमेकस्थमेकाहात्कललं भवेत् ॥ पञ्चरात्रेण कललं बुद्बुदाकारतां व्रजेत् ॥ १० ॥ बुद्बुदं सप्तरात्रेण मांसपेशी भवेत्ततः ॥ द्विसप्ताहाद्भवेत्पेशी रक्तमांसदृढांचितः ॥ ११ ॥ बीजस्येवांकुराः पेश्याः पञ्चविंशतिरात्रतः ॥ भवंति मासमात्रेण पञ्चधा जायते पुनः ॥ १२ ॥ ग्रीवा शिरश्च स्कन्धश्च पृष्ठवंशस्तथोदरम् ॥ मासद्वयेन सर्वाणि क्रमशः संभवंति च ॥ १३ ॥ त्रिभिर्मासैः प्रजायंते सद्रव्यांकुरसंधयः ॥ मासैश्चतुर्भिरंगुल्यः प्रजायंते यथाक्रमम् ॥ १४ ॥ मुखं नासा च कर्णौ च जायन्ते पञ्चमासकैः ॥ दंतपंक्तिस्तथा गुह्यं जायंते च नखाः पुनः ॥ १५ ॥ कर्णौ च रंध्रसहितौ षण्मासाभ्यंतरेण तु ॥ पायुर्मेढ्रमुपस्थश्च नाभिश्चाप्युपजायते ॥ १६ ॥ संधयो ये च गात्रेषु मासैर्जायंति सप्तभिः ॥ अङ्गप्रत्यंगसंपूर्णः शिरः केशसमन्वितः ॥ १७ ॥ विभक्तावयवः पुष्टः पुनर्मासाष्टकेन च ॥ पंचात्मकसमायुक्तः परिपक्वः स तिष्ठति ॥ १८ ॥ मातुराहारवीर्येण षड्विधेन स तिष्ठति ॥ रसेन प्रत्यहं बालो वर्धते भरतर्षभ ॥ १९ ॥ तत्तेऽहं संप्रवक्ष्यामि यथाश्रुतमरिंदम ॥ नाभिसूत्रनिबन्धेन वर्द्धते स दिनेदिने ॥ २० ॥ ततः स्मृतिं लभेज्जीवः संपूर्णेऽस्मिञ्छरीरके ॥ सुखं दुःखं विजानाति निद्रास्वप्नं पुरा कृतम् ॥ २१ ॥ मृतश्चाहं पुनर्जातो जातश्चाहं पुनर्मृतः ॥ नानायोनिसहस्राणि मया दृष्टानि तानि वै ॥ २२ ॥ अधुना जातमात्रोऽहं प्राप्तसंस्कार एव च॥एतच्छ्रेयः करिष्यामि येन गर्भे न संश्रयः ॥२३॥ गर्भस्थश्चिंतये देवमहं गर्भाद्विनिःसृतः ॥ अध्येष्ये चतुरो वेदान्संसारविनिवर्तकान् ॥ २४ ॥ एवं स गर्भदुःखेन महता परिपीडितः ॥ जीवः कर्मवशादास्ते मोक्षोपायं विचिंतयन् ॥ २५ ॥ यथा गिरिवराक्रांतः कश्चिद्दुःखेन तिष्ठति ॥ तथा जरायुणा देही दुःखे तिष्ठति चेष्टितः ॥ २६ ॥ पतितः

१ दंतोत्थानादिकान्–इ० पा० । २ अथो पृष्ठं तथोदरम्–इ० पा० । ३ स्नायुः–इ० पा० । ४ तत्तच्छ्रेयः–इ० पा० ।

सागरे यद्वद्दुःखैरास्ते समाकुलः ॥ गर्भोदकेन सिक्तांगस्तथास्ते व्याकुलः पुमान् ॥ २७ ॥ लोहकुंभे यथा न्यस्तः पच्यते कश्चिदग्निना ॥
तथा स पच्यते जंतुर्गर्भस्थः पीडितोदरः ॥ २८ ॥ सूचीभिरग्निवर्णाभिर्विभिन्नस्य निरंतरम् ॥ यद्दुःखमुपजायेत तद्गर्भेऽष्टगुणं भवेत् ॥ २९ ॥
गर्भवासात्परो वासः कष्टो नैवास्ति कुत्रचित् ॥ देहिनां दुःखवद्राजन्सुघोरो ह्यतिसङ्कटः ॥ ३० ॥ इत्येतद्गर्भदुःखं हि प्राणिनां परिकीर्तितम् ॥
चरस्थिराणां सर्वेषात्मामगर्भानुरूपतः ॥ ३१ ॥ गर्भात्कोटिगुणं दुःखं योनियंत्रप्रपीडनात् ॥ संमूर्च्छितस्य जायेत जायमानस्य देहिनः ॥३२॥
शरवत्पीडचमानस्य यंत्रेणैव समंततः ॥ शिरसि ताडचमानस्य पापमुद्गरकेण च ॥ ३३ ॥ गर्भान्निष्क्रम्यमाणस्य प्रबलैः सूतिमारुतैः ॥ जायते
सुमहद्दुःखं परित्राणमविंदतः ॥ ३४ ॥ यंत्रेण पीडिता यद्वन्निःसाराः स्युस्तिलेक्षवः ॥ तथा शरीरं निःसारं योनियंत्रप्रपीडितम् ॥३५॥ अस्थिम
ज्जात्वचामांसस्नायुबंधेन यंत्रितम् ॥ रक्तमांसमृदा युक्तं विण्मूत्रद्रवलेपनम् ॥ ३६ ॥ केशलोमतृणाच्छन्नं रोगायतनमातुरम् ॥ वदनैकमहद्वारं दंतो
ष्ठकविभूषितम् ॥ ३७ ॥ ओष्ठद्वयकपाटं च दन्तजिह्वार्गलान्वितम् ॥ नाडीस्वेदप्रवाहं च कफपित्तपरिप्लुतम् ॥ ३८ ॥ जराशोकसमाविष्टं काल
चक्रानले स्थितम् ॥ कामक्रोधसमाक्रांतं व्यसनैश्चोपमर्दितम् ॥ ३९ ॥ भोगतृष्णातुरं मूढं रागद्वेषवशानुगम् ॥ संवर्तितांगप्रत्यंगं जरायुपरिवेष्टि
तम् ॥ ४० ॥ संकटेनाविविक्तेन योनिद्वारेण निर्गतम् ॥ विण्मूत्ररक्तसिक्तांगं पत्केशाच्च समुद्भवम् ॥ ४१ ॥ इति देहगृहं प्रोक्तं नित्यस्यानित्यमा
त्मनः ॥ अविशुद्धं विशुद्धस्य कर्मबंधविनिर्मितम् ॥ ४२ ॥ शुक्रशोणितसंयोगाद्देहः संजायते यतः ॥ नित्यं विण्मूत्रपूर्णश्च तेनायमशुचिः
स्मृतः ॥ ४३ ॥ यथांतर्विष्ठया पूर्णः शुचिः स्यान्न बहिर्घटः ॥ यत्नतः शोध्यमानोऽपि देहोऽयमशुचिस्तथा ॥ ४४ ॥ संप्राप्यात्र पवित्राणि पंचग
व्यहवींषि च ॥ अशुचित्वं क्षणाच्चापि किमन्यद्वस्तुबिंदवः ॥ ४५ ॥ देहः संशोध्यमानोऽपि पञ्चगव्यकुशांबुभिः ॥ घृष्यमाण इवांगारो निर्मलत्वं
न गच्छति ॥ ४६ ॥ स्रोतांसि यस्य सततं प्रवहंति गिरेरिव ॥ कफमूत्रपुरीषाद्यैः स देहः शुद्ध्यते कथम् ॥ ४७ ॥ सर्वाशुचिनिधानस्य शरी
रस्य न विद्यते ॥ शुचिरेकः प्रदेशोऽपि विट्पूर्णः स्यंदते किल ॥ ४८ ॥ कायः सुगंधधूपाद्यैर्यत्नेनापि तु संस्कृतः ॥ न जहाति स्वकं भावं श्वपु
च्छमिव नामितम् ॥ ४९ ॥ यथा जात्यैव कृष्णो हि न शुक्लः स्यादुपायतः ॥ संशोध्यमानाऽपि तथा भवेन्मूर्तिर्न निर्मला ॥ ५० ॥ जिघ्रन्नपि
स्वदुर्गंधं पश्यन्नपि मलं स्वकम् ॥ न विरज्यति लोकोऽयं पीडयन्नपि नासिकाम् ॥ ५१ ॥ अहो मोहस्य माहात्म्यं येन व्यामोहितं जगत् ॥

१ तुलास्तम्भम्–इ० पा० । २ गवाक्षाष्टकभूषितम्–इ० पा० । ३ कृष्णोणां न शुक्ला स्यादुपायतः–इ० पा० ।

जिघ्रन्पश्यन्स्वकं दोषं कायस्य न विरज्जते ॥ ५२ ॥ एवमेतच्छरीरं हि निसर्गादशुचि ध्रुवम् ॥ त्वङ्मात्रसारं निःसारं कदलीसारसंनिभम् ॥५३॥ गर्भस्थस्य स्मृतिर्यासीत्सा जातस्य प्रणश्यति ॥ संमूर्च्छितस्य दुःखेन योनियंत्रप्रपीडनात् ॥ ५४ ॥ बाह्येन वायुना चास्य मोहसंज्ञेन देहिनः ॥ स्पृष्टमात्रेण घोरेण ज्वरः समुपजायते ॥ ५५ ॥ तेन ज्वरेण महता महामोहः प्रजायते ॥ संमूढस्य स्मृतिभ्रंशः शीघ्रं संजायते पुनः ॥ ५६ ॥ स्मृतिभ्रंशात्तु तस्येह पूर्वकर्मवशेन च ॥ रतिः संजायते तूर्णं जंतोस्तत्रैव जन्मनि ॥ ५७ ॥ रक्तो मूढस्य लोकोऽयमकार्ये संप्रवर्तते ॥ न चात्मानं विजानाति न परं विन्दते च सः ॥ ५८ ॥ न श्रूयते परं श्रेयः सति चक्षुषि नेक्षते ॥ समे पथि शनैर्गच्छन्स्खलतीव पदेपदे ॥ ५९ ॥ सत्यां बुद्धौ न जानाति बोध्यमानो बुधैरपि ॥ संसारे क्लिश्यते तेन रागलोभवशानुगः ॥ ६० ॥ गर्भस्मृतेरभावेन शास्त्रमुक्तं महर्षिभिः ॥ तद्दुःखमथनार्थाय स्वर्गमोक्षप्रसाधकम् ॥ ६१ ॥ ये संत्यस्मिन्परे ज्ञाने सर्वकामार्थसाधके ॥ न कुर्वंत्यात्मनः श्रेयस्तदत्र महदद्भुतम् ॥ ६२ ॥ अव्यक्तेंद्रियवृत्तित्वाद्बाल्ये दुःखं महत्पुनः ॥ इच्छन्नपि न शक्नोति कर्तुं वक्तुं च सत्क्रियाम् ॥ ६३ ॥ दंतोत्थाने महद्दुःखं मौलेन व्याधिना तथा ॥ बालरोगैश्च विविधैः पीडा बालग्रहैरपि ॥ ६४ ॥ तृड्बुभुक्षापरीतांगः क्वचित्तिष्ठति रारटन्[1] ॥ विण्मूत्रभक्षणमपि मोहाद्बालः समाचरेत् ॥ ६५ ॥ कौमारे कर्णवेधेन मातापित्रोश्च ताडनात् ॥ अक्षराध्ययनात्पुंसां दुःखं स्याद्गुरुशासनात् ॥ ६६ ॥ प्रसन्नेंद्रियवृत्तिश्च कामरागप्रपीडनात् ॥ रोगोद्धतस्य सततं कुतः सौख्यं च यौवने ॥ ६७ ॥ ईर्ष्यया च महद्दुःखं मोहाद्रक्तस्य जायते ॥ नेत्रस्य कुपितस्यैव रागो दुःखाय केवलम् ॥६८॥ न रात्रौ विंदते निद्रां कोपाग्निपरिपीडितः ॥ दिवा वापि कुतः सौख्यमर्थोपार्जनचिंतया ॥ ६९ ॥ स्त्रीष्वायासितदेहस्य ये पुंसः शुक्रबिंदवः ॥ न ते सुखाय मंतव्याः स्वेदजा इव बिंदवः ॥ ७० ॥ क्रिमिभिस्तुद्यमानस्य कुष्ठिनः कामिनस्तथा ॥ कण्डूयनाग्नितापेन यद्भवेत्स्त्रीषु तद्धि तत् ॥ ॥ ७१ ॥ यादृशं विंदते सौख्यं गंडान्वयविनिर्गमे ॥ तादृशं स्त्रीषु मंतव्यं नाधिकं तासु विद्यते ॥७२॥ गंडस्य वेदना यद्वत्स्फुटितस्य निवर्तते ॥ तद्वत्स्त्रीष्वपि मंतव्यं न सौख्यं परमार्थतः ॥ ७३ ॥ विण्मूत्रस्य समुत्सर्गात्सुखं भवति यादृशम् ॥ तादृशं तेषु विज्ञेयं मूढैः कल्पितमन्यथा ॥ ॥७४॥ नारीष्वशुचिभूतासु सर्वदोषाश्रयासु च ॥ नाणुमात्रकमप्येवं सुखमस्ति विचारतः ॥७५॥ सन्मानमपमानेन वियोगेन सुसंगमः ॥ यौवनं जरया ग्रस्तं किं सौख्यमनुपद्रवम् ॥ ७६ ॥ वलीपलितखालित्यैः शिथिलीकृतविग्रहम् ॥ सर्वक्रियास्वशक्तं च जरया जर्जरीकृतम् ॥ ७७ ॥

१ विदुः—इ० पा०। २ न च देवताम्—इ० पा०। ३ क्वचित्—इ० पा०।

स्त्रीपुंसयोर्नवं रूपं तदान्योन्यं प्रियं पुरा ॥ तदेव जरया ग्रस्तमुभयोरपि न प्रियम् ॥७८॥ अपूर्ववत्स्वमात्मानं जरया परिवर्तितः ॥ यः पश्यन्नपि रज्येत कोऽन्यस्तस्मादचेतनः ॥ ७९ ॥ जराभिभूतः पुरुषः पत्नीपुत्रादिबांधवैः ॥ अशक्तत्वाद्दुराचारैर्भृत्यैश्च परिभूयते ॥ ८० ॥ धर्ममर्थं च कामं च मोक्षं च न जरी यतः ॥ शक्तः साधयितुं तस्माच्छरीरमिदमात्मनः ॥ ८१ ॥ वातपित्तकफादीनां वैषम्यं व्याधिरुच्यते ॥ तस्माद्व्याधिमयं ज्ञेयं शरीरमिदमात्मनः ॥ ८२ ॥ वाताद्यव्यतिरिक्तत्वाद्व्याधीनां पञ्जरस्य च ॥ रोगैर्नानाविधैर्यानि देहदुःखान्यनेकधा ॥ तानि च स्वात्मवेद्यानि किमन्यत्कथयाम्यहम् ॥ ८३ ॥ एकोत्तरं मृत्युशतमस्मिन्देहे प्रतिष्ठितम् ॥ तत्रैकः कालसंयुक्तः शेषाश्चागन्तवः स्मृताः ॥ ८४ ॥ ये त्विहागंतवः प्रोक्तास्ते प्रशाम्यंति भेषजैः ॥ जपहोमप्रदानैश्च कालमृत्युर्न शाम्यति ॥ ८५ ॥ यदि चापि न मृत्युः स्याद्विषमद्यादशंकितः ॥ न संति पुरुषे तस्मादपमृत्युविभीतयः ॥ ८६ ॥ विविधा व्याधयः शस्त्रं सर्पाद्याः प्राणिनस्तथा ॥ विषाणि जंगमाद्यानि मृत्योर्द्वाराणि देहिनाम् ॥ ॥ ८७ ॥ पीडितं सर्वरोगाद्यैरपि धन्वन्तारिः स्वयम् ॥ स्वस्थीकर्तुं न शक्नोति प्राप्तमृत्युं च देहिनम् ॥ ८८ ॥ नौषधं न तपो दानं न मंत्रा न च बांधवाः ॥ शक्नुवंति परित्रातुं नरं कालेन पीडितम् ॥ ८९ ॥ रसायनतपोजप्यैर्योगसिद्धैर्महात्मभिः ॥ कालमृत्युरपि प्राज्ञैस्तीर्यते नालसैर्नरैः ॥ ९० ॥ नास्ति मृत्युसमं दुःखं नास्ति मृत्युसमं भयम् ॥ नास्ति मृत्युसमस्त्रासः सर्वेषामेव देहिनाम् ॥ ९१ ॥ सद्भार्यापुत्रमित्राणि राज्यैश्वर्यधनानि च ॥ अबद्धानि च वैराणि मृत्युः सर्वाणि कृन्तति ॥ ९२ ॥ हं जनाः किं न पश्यध्वं सहस्रस्यापि मध्यतः ॥ जनाः शतायुषः पञ्च भवंति न भवंति च ॥ ९३ ॥ अशीतिका विपद्यन्ते केचित्सप्ततिका नराः ॥ परमायुषं स्थितं षष्टिस्तच्चैवानिश्चितं पुनः ॥ ९४ ॥ यस्य यावद्भवेदायुर्देहिनां पूर्वकर्मभिः ॥ तस्यार्द्धमायुषो रात्रिर्हरते मृत्युरूपिणी ॥ ९५ ॥ बालभावेन मोहेन वार्द्धक्ये जरया तथा ॥ वर्षाणां विंशतिर्याति धर्मकामार्थवर्जिता ॥ ९६ ॥ आगंतुकैर्भयैः पुंसां व्याधिशोकैरनेकधा ॥ भक्ष्यतेऽर्द्धं च तत्रापि यच्छेषं तच्च जीवति ॥ ९७॥ जीवितांते च मरणं महाघोरमवाप्नुयात् ॥ जायते जन्मकोटीषु मृतः कर्मवशात्पुनः ॥ ९८ ॥ देहभेदेन यः पुंसां वियोगः कर्मसंक्षयात् ॥ मरणं तद्विनिर्दिष्टं नान्यथा परमार्थतः ॥ ९९ ॥ महातपप्रविष्टस्य च्छिद्यमानेषु मर्मसु ॥ यद्दुःखं मरणे जंतोर्न तस्येहोपमा क्वचित् ॥ १०० ॥ हा तात मातः कांतेति रुदन्नेवं हि दुःखितः ॥ मंडूक इव सर्पेण ग्रस्यते मृत्युना जनः ॥ १०१ ॥ बांधवैः संपरिष्वक्तः प्रियैः स परिवारितः ॥

१ चातिवादाश्च–इ० पा० । २ योनिकोटीषु–इ० पा० । ३ क्रन्दन्–इ० पा० ।

निःश्वसन्दीर्घमुष्णं च मुखेन परिशुष्यति ॥ १०२ ॥ क्रन्दते चैव खट्वायां परिवर्तन्मुहुर्मुहुः ॥ संमूढः क्षिपतेऽत्यर्थं हस्तपादावितस्ततः ॥१०३॥ खट्वातो कांक्षते भूमिं भूमेः खट्वां पुनर्महीम् ॥ विवशस्त्यक्तलज्जश्च मूत्रविष्ठानुलेपितः ॥ १०४ ॥ याचमानश्च सलिलं शुष्ककण्ठोष्ठतालुकः ॥ चिंतयानश्च वित्तानि कस्यैतानि मृते मयि ॥ १०५ ॥ पश्चावटान्खन्यमानः कालपाशेन कर्षितः ॥ म्रियते पश्यतामेव जनानां घुर्घुरस्वनः ॥ ॥ १०६ ॥ जीवस्तृणजलौकेव देहाद्देहं विशेत्क्रमात् ॥ संप्राप्योत्तरकालं हि देहं त्यजति पौर्वकम् ॥ १०७ ॥ मरणात्प्रार्थनादुःखमधिकं हि विवेकिनः ॥ क्षणिकं मरणाद्दुःखमनंतं प्रार्थनाकृतम् ॥ १०८ ॥ जगतां पतिरर्थित्वाद्विष्णुर्वामनतां गतः ॥ अधिकः कोऽपरस्तस्माद्यो न यास्यति लाघवम् ॥ १०९ ॥ ज्ञातं मयेदमधुना मतं भवति यद्गुरु ॥ न परं प्रार्थयेद्भूयस्तृष्णा लाघवकारणम् ॥ ११० ॥ आदौ दुःखं तथा मध्ये दुःखमंते च दारुणम् ॥ निसर्गात्सर्वभूतानामिति दुःखपरंपरा ॥ १११ ॥ वर्तमानान्यतीतानि दुःखान्येतानि यानि तु ॥ नरा न भावयं त्यज्ञा न विरज्यंति तेन ते ॥ ११२ ॥ अत्याहारान्महद्दुःखमनाहारान्महत्तमम् ॥ तुलितं जीवितं कष्टं मन्येऽप्येवं कुतः सुखम् ॥ ११३ ॥ बुंभुक्षा सर्वरोगाणां व्याधिः श्रेष्ठतमः स्मृतः ॥ स चान्नौषधिलेपेन क्षणमात्रं प्रशाम्यति ॥ ११४ ॥ क्षुद्व्याधिवेदनातुल्या निःशेषबलकर्तनी ॥ तयाभिभूतो म्रियते यथान्यैर्व्याधिभिर्न हि ॥११५॥ तद्रसोपि हि कामाद्वा जिह्वाग्रे परिवर्तते ॥ तत्क्षणाद्वार्द्धकालेन कंठं प्राप्य निवर्तते ॥११६॥ इति क्षुद्व्याधितप्तानामन्नमौषधमत्स्मृतम् ॥ न तत्सुखाय मन्तव्यं परमार्थेन पंडितैः ॥ ११७ ॥ मृतोपमो यश्चेक्षेत सर्वकार्यविवर्जितः ॥ तत्रापि च कुतः सौख्यं तमसाच्छादितात्मनः ॥ ११८ ॥ प्रबोधेऽपि कुतः सौख्यं कार्यैरुपहतात्मनः ॥ कृषिगोरक्षवाणिज्यसेवाध्वादिपरिश्रमैः ॥११९॥ प्रातर्मूत्रपुरीषाभ्यां मध्याह्ने तु बुभुक्षया ॥ तृप्ताः कामेन बाध्यन्ते जंतवोऽपि विनिद्रया ॥ १२० ॥ अर्थस्योपार्जने दुःखमर्जितस्यापि रक्षणे ॥ आये दुःखं व्यये दुःखमर्थेभ्यश्च कुतः सुखम् ॥ १२१ ॥ चौरेभ्यः सलिलादग्नेः स्वजनात्पार्थिवादपि ॥ भयमर्थवतां नित्यं मृत्योः प्राणभृतामिव ॥ १२२ ॥ खे यातं पक्षिभिर्मांसं भक्ष्यते श्वापदैर्भुवि ॥ जले च भक्ष्यते मत्स्यैस्तथा सर्वत्र वित्तवान् ॥ १२३ ॥ विमोहयंति संपत्सु तापयंति विपत्तिषु ॥ खेदयंत्यर्जनाकाले कदा ह्यर्थाः सुखावहाः ॥ १२४ ॥ यथार्थपतिरुद्विग्नो यश्च सर्वार्थनिःस्पृहः ॥ यतश्चार्थपतिर्दुःखी सुखी सर्वार्थनिःस्पृहः ॥ १२५ ॥ शीतेन दुःखं हेमंते ग्रीष्मे तापेन दारुणम् ॥ वर्षासु वातवर्षाभ्यां कालेऽप्येवं कुतः सुखम् ॥ १२६ ॥ विवाहविस्तरे

१ मरणात्प्राक्–कर्णनासिकामुखानि हस्तेन चालयतीत्यवटखननापदेशः । २ कथम्–इ० पा० ।

दुःखं तद्गर्भोद्वहने पुनः ॥ प्रसवेऽपत्यदोषैश्च दुःखं दुःखादिकर्मभिः ॥ १२७ ॥ दन्ताक्षिरोगैः पुत्रस्य हा कष्टं किं करोम्यहम् ॥ गावो नष्टाः कृषिर्भग्ना वृषाः क्वापि पलायिताः ॥ १२८ ॥ अमी प्राघूर्णकाः प्राप्ता भक्तच्छेदे च मे गृहे ॥ बालापत्या च मे भार्या कः करिष्यति रंधनम् ॥ ॥ १२९ ॥ प्रदानकाले कन्यायाः कीदृशश्च वरो भवेत् ॥ इति चिन्ताभिभूतानां कुतः सौख्यं कुटुंबिनाम् ॥ १३० ॥ कुटुंबचिंताकुलितस्य पुंसः श्रुतं च शीलं च गुणाश्च सर्वे ॥ अपक्वकुंभे निहिता इवापः प्रयांति देहेन समं विनाशम् ॥१३१॥ राज्येपि च महद्दुःखं संधिविग्रहचिंतया ॥ पुत्रादपि भयं यत्र तत्र सौख्यं हि कीदृशम् ॥१३२॥ सजातीयाद्वधः प्रायः सर्वेषामेव देहिनाम् ॥ एकद्रव्याभिलाषित्वाच्छुनामिव परस्परम् ॥ ॥ १३३ ॥ नाप्रधृष्यबलः कश्चिन्नृपः ख्यातोस्ति भूतले ॥ निखिलं यस्तिरस्कृत्य सुखं तिष्ठति निर्भयः ॥ १३४ ॥ आ जन्मनः प्रभृति दुःखमयं शरीरं कर्मात्मकं तव मया कथितं नरेन्द्र ॥ दानोपवासनियमैश्च कृतैस्तदेव सर्वोपभोगसुखभाग्भवतीह पुंसाम् ॥ १३५ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे संसारदोषाख्यानं नाम चतुर्थोऽध्यायः॥ ४ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अधोधः पतनं पुंसामधःकर्म प्रकीर्तितम् ॥ नरकार्णवघोरेषु यातना पापमुच्यते ॥ १ ॥ अधर्मभेदा विज्ञेयाश्चित्तवृत्तिप्रभेदतः ॥ स्थूलाः सूक्ष्माः सुसूक्ष्माश्च कोटिभेदैरनेकधा ॥ २ ॥ तत्र ये पापनिचयाः स्थूला नरकहेतवः ॥ ते समासेन कथ्यंते मनोवाक्कायसाधनाः ॥ ३ ॥ परस्त्रीष्वथ संकल्पश्चेतसानिष्टचिंतनम् ॥ अकार्याभिनिवेशश्च चतुर्धा कर्म मानसम्॥ ४ ॥ अनिबद्धप्रलापित्वमसत्यं चाप्रियं च यत् ॥ परापवादपैशुन्यं चतुर्धा कर्म वाचिकम् ॥ ५ ॥ अभक्ष्यभक्षणं हिंसा मिथ्या कामस्य सेवनम् ॥ परस्वानामुपादानं चतुर्द्धा कर्म कायिकम् ॥ ६ ॥ इत्येतद्द्वादशविधं कर्म प्रोक्तं ससाधनम् ॥ तेषां भेदं पुनर्वच्मि येषां फलमनंतकम् ॥ ७ ॥ ये द्विषंति महादेवं संसारार्णवतारणम् ॥ समस्तपातकोपेतास्ते यान्ति नरकाग्निषु ॥८॥ ब्रह्मघ्नश्च सुरापश्च स्तेयी च गुरुतल्पगः ॥ महापातकिनश्चैते तत्संसर्गी च पंचमः ॥ ९ ॥ क्रोधाद्द्वेषाद्भयाल्लोभाद्ब्राह्मणं विशसंति ये ॥ प्राणांतिको महादोषो ब्रह्मघ्नास्ते प्रकीर्तिताः ॥१०॥ ब्राह्मणं च समाहूय याचमानमकिंचनम् ॥ पश्चान्नास्तीति तं ब्रूयात्स चैवं ब्रह्महा स्मृतः ॥ ११ ॥ यस्तु विद्याभिमानेन नित्यं जयति वै द्विजान् ॥ समासीनः सभामध्ये ब्रह्महा सोऽपि कीर्तितः॥१२॥ मिथ्यागुणैः स्वमात्मानं नयत्युत्कर्षणं बलात्॥गुरूणां च विरुद्धो यः स चैव ब्रह्महा स्मृतः॥१३॥क्षुत्तृट्संतप्तदेहानां द्विजानां भोक्तुमिच्छताम्॥समाचरति यो विघ्नं तमाहुर्ब्रह्मघातकम्॥१४॥

१ सर्वोपभोगसुभगम्—इ० पा० । २ सदा विप्रम्—इ० पा० ।

पिशुनः सर्वलोकानां छिद्रान्वेषणतत्परः ॥ उद्वेगजननः क्रूरः स चैव ब्रह्महा स्मृतः ॥ १५ ॥ गवां तृष्णाभिभूतानां जलार्थमुपसर्पताम् ॥ समाचरति यो विघ्नं स चैव ब्रह्महा स्मृतः ॥ १६ ॥ परदोषमभिज्ञाय नृपकर्णे करोति यः ॥ पापीयान्पिशुनः क्षुद्रः स चैव ब्रह्महा स्मृतः ॥ १७ ॥ देवद्विजगवां भूमिं पूर्वभुक्तां हरेत्तु यः ॥ प्रनष्टामपि कालेन तमाहुर्ब्रह्मघातकम् ॥ १८ ॥ द्विजवित्तापहरणे न्यायतः समुपार्जिते ॥ ब्रह्महत्यासमं ज्ञेयं पातकं नात्र संशयः ॥ १९ ॥ अग्निहोत्रपरित्यागो यस्तु याज्ञिककर्मणाम् ॥ मातापितृपरित्यागः कूटसाक्ष्यं सुहृद्वधः ॥ २० ॥ गवां मार्गे वने चाग्निं पुरे ग्रामे च दीपयेत् ॥ इति पापानि घोराणि सुरापानसमानि तु ॥ २१ ॥ हीनस्वहरणे चापि नरस्त्रीगजवाजिनाम् ॥ गोभूरजतरत्नानामौषधीनां रजस्य च ॥ २२ ॥ चंदनागरुकर्पूरकस्तूरीखण्डवाससाम् ॥ हस्ते न्यस्यापहरणं रुक्मस्तेयसमं स्मृतम् ॥ २३ ॥ कन्यानां वरयोग्यानामदानं सदृशे वरे ॥ पुत्रमित्रकलत्रेषु गमनं भगिनीषु च ॥ २४ ॥ कुमारीसाहसं घोरमन्त्यजस्त्रीनिषेवणम् ॥ अवर्णायाश्च गमनं गुरुतल्पसमं स्मृतम् ॥ २५ ॥ महापातकतुल्यानि पापान्युक्तानि यानि तु ॥ तानि पातकसंज्ञानि तद्वदाम्युपपातकम् ॥ २६ ॥ द्विजार्थं च प्रतिज्ञाय न प्रयच्छति यः पुनः ॥ तस्मान्नरपते विप्रतुल्यं तदुपपातकम् ॥ २७ ॥ द्विजद्रव्यापहरणं मर्यादाया व्यतिक्रमः ॥ अतिकोपश्च मानश्च दांभिकत्वं कृतघ्नता ॥ २८ ॥ अत्यंतविषयासक्तिः कार्पण्यं श्रेष्ठमत्सरः ॥ परदारापहरणं साधुकन्याविदूषणम् ॥ २९ ॥ परिवित्तिः परीवेत्ता यया च परिविद्यते ॥ तयोर्दानं च कन्यायास्तयो रेव च याजनम् ॥ ३० ॥ पुत्रमित्रकलत्राणामभावे स्वामिनस्तथा ॥ शिष्टानां चैव संन्यासः सहजानां तपस्विनाम् ॥ ३१ ॥ भंगश्च धर्मकृत्यानां सहायानां विनाशनम् ॥ पीडामाश्रमसंस्थानान्नाचरेत्त्वल्पिकामपि ॥ ३२ ॥ स्वभृत्यपरिवर्गस्य पशुधान्यधनस्य च ॥ कुप्यधान्यपशुस्तेयमयाच्यानां च याचनम् ॥ ३३ ॥ गवां क्षत्रियवेश्यानां स्त्रीशूद्राणां विशेषतः ॥ [illegible]तडागानां दारापत्यस्य विक्रयः ॥ तीर्थयात्रोपवासानां व्रतायतनकर्मणाम् ॥ ३४ ॥ स्त्रीधनान्युपजीवंति स्त्रीभिरत्यंतनिर्जिताः ॥ अरक्षणं च नारीणां मद्यपस्त्रीनिषेवणम् ॥ ३५ ॥ ऋणानामप्रदानं च धान्यवृद्ध्युपजीविनाम् ॥ निंदिताच्च धनादानमपण्यानां च विक्रयः ॥ ३६ ॥ विषमारणमंत्राणां प्रयोगो मूलकर्मणाम् ॥ उच्चाटनाविचारश्च नरविद्वेषणक्रिया ॥ ३७ ॥ जिह्वासमुपभोगार्थं यस्यारम्भः स्वकर्मसु ॥ मूल्येनाध्यापयेद्यश्च मूल्येनाधीयते च ये ॥ ३८ ॥ व्रात्यता व्रतसंत्यागः सर्वाहारनिषेवणम् ॥ असद्दाराभिगमनं शुष्कतर्कावलंबनम् ॥ ३९ ॥ देवाग्निसाधु

१ गार्प हरणे–इ० पा० । २ चन्दनागुरुकर्पूरकस्तूरीपट्टवाससाम्–इ० पा० ।

साध्वीनां निंदा गोब्राह्मणस्य च ॥ प्रत्यक्षं वा परोक्षं वा राज्ञां मण्डलिकामपि ॥ दुःशीला नास्तिकाः पापाः सर्वशून्यस्य वादिनः ॥ ४० ॥ पर्वकाले दिवा चैव वियोनौ पशुयोनिषु ॥ रजस्वलानां योनौ च मैथुनं च समाचरेत् ॥४१॥ स्त्रीपुत्रमित्रसंप्रीते ग्रासान्नच्छेदकाश्च ये ॥ जनस्याप्रियवक्तारो धूर्ताः समयभेदिनः ॥४२॥ भेत्ता तडागचक्राणां संक्रमाणां रथस्य च ॥ एकपंक्तिस्थितानां च पाकभेदं करोति यः ॥४३॥ इत्येतैस्ते नराः पापैरुपपातकिनः स्मृताः ॥ युक्तास्तदूनकैः क्षुद्रैः पापैः पापतराः स्मृताः ॥ ४४ ॥ ये गोब्राह्मणकन्यानां स्वामिमित्रतपस्विनाम् ॥ अंतरं यांति कार्येषु ते नरा नारकाः स्मृताः ॥ ४५ ॥ परश्रिया ये तप्यंते ये परद्रव्यसूचकाः ॥ परव्यापारनिरताः परस्त्रीनरदूषकाः ॥ ४६ ॥ द्विजाय दुःखं यः कुर्यात्प्रकारैर्बहुभिः सदा ॥ सेवते यो द्विजः शूद्रां सुरां जिघ्रति कामतः ॥ ४७ ॥ ये पानाभिरताः क्रूरा ये च हिंसाप्रिया नराः ॥ वित्तार्थं ये च कुर्वंति दानयज्ञादिकां क्रियाम् ॥ ४८ ॥ गोष्ठाग्निजलरथ्यासु तरुच्छायामठेषु च ॥ त्यजंत्यमेध्यं पुरुषा आरामायतनेषु च ॥ ॥ ४९ ॥ मद्यपानरता नित्यं गानवाद्यरता नराः ॥ केलीकलाभुजंगाश्च रंध्रान्वेषणतत्पराः ॥ ५० ॥ वंशेषु काशकाष्ठैश्च शुभैः शंकुभिरेव वा ॥ ये मार्गान्समुपघ्नंति परस्त्रीराहरंति च ॥ ५१ ॥ कूटशासनहर्तारः कूटकर्मक्रियारताः ॥ कूटयुद्धाश्च शस्त्रेण कूटसंव्यवहारिणः ॥ ५२ ॥ धनुषां शल्यशस्त्राणां यः कर्ता यश्च विक्रयी ॥ निर्दयोऽतीव भृत्येषु पशूनां दमकश्च यः ॥ ५३ ॥ मिथ्या प्रवदतो वाक्यमाकर्णयति यः शनैः ॥ स्वामिमित्रगुरुद्रोही मायावी चपलः शठः ॥ ५४ ॥ ये भार्यापुत्रमित्राणि बालवृद्धकृशातुरान् ॥ भृत्यानतिथिबन्धूंश्च प्रबाधन्ते बुभुक्षया ॥ ५५ ॥ यः स्वयं मिष्टमश्नाति विप्रायान्यत्प्रयच्छति ॥ वृथापाकः स विज्ञेयो ब्रह्मवादिषु गर्हितः ॥ ५६ ॥ नियमान्स्वयमादाय ये त्यजंत्यजितेंद्रियाः ॥ प्रव्रज्यावासिनो ये च रहस्यानां च भेदकाः ॥ ५७ ॥ ताडयंति च वेगाद्ये शपंति च मुहुर्मुहुः ॥ दुर्बलांश्च न पुष्णंति पुनस्तान्वाहयंति च ॥ ५८ ॥ पीडयंत्यतिभारेण सक्षतान्वाहयंति च ॥ सार्द्धयामादुपरितः संयुक्तेषु च भुंजते ॥ ५९ ॥ ये भग्नक्षतरोगार्तान्स्वगोरूपान्बुभुक्षया ॥ न पालयंति यत्नेन ते गोघ्ना नारका नराः ॥ ६० ॥ वृषाणां वृषणान्येव पापिष्ठा गालयंति ये ॥ वाहयंति च गां वध्यां ते महानारकाः स्मृताः ॥ ६१ ॥ आश्रमं समनुप्राप्तं क्षुत्तृष्णाश्रमपीडितम् ॥ येऽतिथिं नाभिमन्यंते ते वै निरयगामिनः ॥ ६२ ॥ अनाथं विकलं दीनं बालं वृद्धं कृशातुरम् ॥ नानुकंपंति ये मूढास्ते यान्ति निरयार्णवम् ॥ ६३ ॥ अजाविको माहिषिकः

१ पराश्रिया ये ह्यप्यन्ते–इ० पा० । २ दद्यात्–इ० पा० । ३ चाघ्राति–इ० पा० । ४ हिंसापराः–इ० पा० । ५ पंक्त्यर्थम्–इ० पा० । ६ व्रतम्–इ० पा० ।

सार्धुद्रो वृषलीपतिः ॥ शूद्रविदक्षत्रवृत्तिश्च नारकी स्याद्विजाधमः ॥ ६४ ॥ शिल्पिनः कारुका वैद्या हेमकारा नटा द्विजाः ॥ कृतकौक्षेय
संयुक्तास्तथान्ये नारकाः स्मृताः ॥ ६५ ॥ यश्चोदितमतिक्रम्य स्वेच्छया वा हरेत्करम् ॥ नरके तु स पच्येत यश्च दंडरुचिर्भवेत् ॥ ६६ ॥
उत्कोचकैरधिकृतैस्तस्करैश्च प्रपीडयते ॥ यस्य राज्ञः प्रजा रुष्टा पच्यते नरकेषु सः ॥ ६७ ॥ ये द्विजाः प्रतिगृह्णंति नृपस्यान्याययवर्तिनः ॥
प्रयांति तेपि घोराणि नरकाणि न संशयः ॥६८॥ पारदारिकचौराणां यत्पापं पार्थिवस्य तत् ॥ भवेदरक्षतस्तस्माद्घोरस्तस्य प्रतिग्रहः ॥ ६९ ॥
अचौरं चौरवत्पश्येच्चोरं वाऽचौररूपवत् ॥ अविचार्य नृपस्तस्माद्घातयन्नरकं व्रजेत् ॥ ७० ॥ घृततैलान्नपानानि मधुमांससुरासवम् ॥ गुडेक्षुक्षारशा
कानि दधिमूलफलानि च ॥ ७१ ॥ तृणं काष्ठं पुष्पपत्रमौषधं कांस्यभाजनम् ॥ उपानच्छत्रशकटमासनं शयनांबरम् ॥ ७२ ॥ ताम्रं सीसं त्रपुं
काचं शंखाद्यं च जलोद्भवम् ॥ वार्क्षं वा वैणवाद्यं वा गृहेषूपस्कराणि च ॥ ७३ ॥ ऊर्णाकार्पासकौशेयभंगपट्टोद्भवानि च ॥ स्थूलसूक्ष्माणि
वस्त्राणि ये च लोभाद्धरंति च ॥ ७४ ॥ एवमादीनि चान्यानि द्रव्याणि विविधानि च ॥ नरकाणि ध्रुवं यांति नरा वा नात्र संशयः ॥ ७५ ॥
यद्वा तद्वा परद्रव्यमपि सर्षपमात्रकम् ॥ अपहृत्य नरो याति नरकं नात्र संशयः ॥ ७६ ॥ एवमाद्यैर्नरः पापैरुत्क्रांतेः समनंतरम् ॥ शरीरं यात
नार्थाय पूर्वाकारमवाप्नुयात् ॥ ७७ ॥ यमलोकं व्रजेत्तेन शरीरेण यमाज्ञया ॥ यमदूतैर्महाघोरैर्नीयमानः सुदुःखितः ॥ ७८ ॥ तिर्यङ्मानुषदेहा
नामधर्मनिरतात्मनाम् ॥ धर्मराजः स्मृतः शास्ता सुघोरैर्विविधैर्वधैः ॥ ७९ ॥ विनयाचारयुक्तानां प्रमादात्स्खलितात्मनाम् ॥ प्रायश्चित्ते
गुरुः शास्ता न च तैर्दृश्यते यमः ॥ ८० ॥ पारदारिकचौराणामन्यायव्यवहारिणाम् ॥ नृपतिः शासकस्तेषां प्रच्छन्नानां च धर्मराट् ॥ ८१ ॥
तस्मात्कृतस्य पापस्य प्रायश्चित्तं समाचरेत् ॥ नाभुक्तस्यान्यथा नाशः कल्पकोटिशतैरपि ॥ ८२ ॥ यः करोति स्वयं कर्म कारयेद्वापि मोद
येत् ॥ कायेन मनसा वाचा तस्य चाधोगतिः फलम् ॥ ८३ ॥ इति संक्षेपतः प्रोक्ताः पापभेदाःससाधनाः ॥ कथ्यंते गतयश्चित्रा नराणां पाप
कर्मणाम् ॥ ८४ ॥ वाक्कायचित्तजनितैर्बहुभेदभिन्नैः कृत्यैः शुभाशुभफलोदयहेतुभूतैः ॥ भास्वत्सुरेशभुवनं नरकाननेकान्संप्राप्नुवंति मनुजा मनु
जेंद्रचन्द्र ॥ ८५ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि पापभेदाख्यानं नाम पञ्चमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥छ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥
अथैभिः पातकैर्याति यमलोकं चतुर्विधैः ॥ संत्रासजननं घोरं विवशाः सर्वदेहिनः ॥ १ ॥ गर्भस्थैर्जायमानैश्च बालैस्तरुणमध्यमैः ॥ पुंस्त्री

१ सामिद्ः–इ० पा० । २ व्रजंति–इ० पा० । ३ सर्वजन्तवः—इ० पा० ।

नपुंसकैर्वृद्धैर्ज्ञातव्यं सर्वजंतुभिः ॥ २ ॥ शुभाशुभफलं तत्र देहिनां प्रविचार्यते ॥ चित्रगुप्तादिभिः सभ्यैर्मध्यस्थैः सर्वदर्शिभिः ॥ ३ ॥ न
तेऽत्र प्राणिनः संति ये न यांति यमक्षयम् ॥ अवश्यं हि कृतं कर्म भोक्तव्यं तद्विधारितम् ॥ ४ ॥ तत्र ये शुभकर्माणः सौम्यचित्ता दयान्विताः ॥
ते नरा यांति सौम्येन पथा यमनिकेतनम् ॥ ५ ॥ यः प्रदद्याद्द्विजेन्द्राणामुपानत्काष्ठपादुकाम् ॥ स वराश्वेन महता सुखं याति यमालयम् ॥६॥
छत्रदानेन गच्छंति यथा छत्रेण देहिनः ॥ दिव्यवस्त्रपरीधाना यांति वस्त्रप्रदायिनः ॥ ७ ॥ शिबिकाश्वप्रदानेन ततस्तेन सुखं व्रजेत् ॥ शय्यासन
प्रदानेन सुखं यांति यमाश्रयम् ॥ ८ ॥ आरामकर्ता छायासु शीतलासु सुखं व्रजेत् ॥ यांति पुष्पकयानेन पुष्पारामप्रदायिनः ॥ ९ ॥ देवाय
तनकर्ता च यतीनामाश्रमस्य च ॥ अनाथमंडपानां च क्रीडन्याति गृहोत्तमैः ॥ १० ॥ देवाग्निगुरुविप्राणां मातापित्रोश्च पूजकाः ॥ पूज्यमाना
नरा यांति कामिकेन पथा सुखम् ॥ ११ ॥ द्योतयंतो दिशः सर्वा यांति दीपप्रदायिनः ॥ प्रतिश्रयप्रदानेन सुखं यांति गृहं स्वयम् ॥ १२ ॥ सर्व
कामसमृद्धेन पथा गच्छंति गोप्रदाः ॥ ये न पापानि कुर्वंति ते तृप्ता यांति नान्यथा ॥१३॥ आर्तौषधप्रदातारः[2] सुखं यांति निराकुलाः ॥ विश्रा
म्यमाणा गच्छंति गुरुशुश्रूषणे रताः ॥१४॥ पादशौचप्रदानेन शीतलेन पथा व्रजेत् ॥ पादाभ्यंगं च यः कुर्यादश्वपृष्ठेन स व्रजेत् ॥१५॥ हेमरत्नप्रदानेन
याति दुर्गाणि निस्तरन् ॥ यानवाहनदानेन नरयानेन गच्छति ॥ १६ ॥ सर्वकामसमृद्धात्मा भूमिदानेन गच्छति ॥ अन्नपानप्रदानेन पिबन्खादं
श्च गच्छति ॥ १७ ॥ इत्येवमादिभिर्दानैः सुखं यांति यमक्षयम् ॥ स्वर्गेऽपि विपुलान्भोगान्प्राप्नुवंति नरोत्तम ॥ १८ ॥ सर्वेषामेव दानानाम
न्नदानं परं स्मृतम् ॥ सद्यः प्रीतिकरं दिव्यं बलबुद्धिविवर्द्धनम् ॥ १९ ॥ त्रयाणामपि लोकानां जीवितं ह्युदकं स्मृतम् ॥ पवित्रममृतं दिव्यं शुद्धं
सर्वरसायनम् ॥ २० ॥ अन्नं पानं च गोवस्त्रभूशय्याच्छत्रमासनम् ॥ परलोके प्रशस्तानि दानान्यष्टौ विशेषतः ॥ २१ ॥ अन्नदानं विशेषेण धर्म
राजपुरे नराः ॥ यस्माद्याति सुखेनैव तस्माद्धर्मं[6] समाचरेत् ॥ २२ ॥ ये पुनः क्रूरकर्माणः पापा दानविवर्जिताः ॥ ते घोरेण पथा यांति दक्षिणेन
यमालयम् ॥ २३ ॥ षडशीतिसहस्राणि योजनानामतीत्य यत् ॥ वैवस्वतपुरं ज्ञेयं नानारूपव्यवस्थितम् ॥ २४ ॥ समीपस्थमिवाभाति नराणां
शुभकर्मणाम् ॥ पापानामतिदूरस्थं पथा रौद्रेण गच्छताम् ॥ २५ ॥ तीव्रकंटकयुक्तेन शर्करानिचितेन च ॥ क्षुरधारानिभैस्तीव्रैः पाषाणैर्निचि

१ यमक्षयं यमगृहमित्यर्थः । २ आर्तौषधप्रदातरः–इ० पा० । ३ यमान्तयम्–इ० पा० । ४ प्राप्नोति त्रिविधान्नरः–इ० पा० । ५ कथितं पयः–इ० पा० । ६ मुख्यं चरम्–इ० पा० । ७ गुरुकर्मणाम्–इ० पा० ।

तेन च ॥ २६ ॥ क्वचित्पंकेन महता दुरुत्तारैश्च खातकैः ॥ लोहसूचीनिभैर्दर्भैः संछन्नेन पथा क्वचित् ॥ २७ ॥ तटप्रपातविष्टंभैः पर्वतैर्वृक्षसंकुलैः ॥ प्रतप्तांगारयुक्तेन यांति मार्गेण दुःखिताः ॥ २८ ॥ क्वचिद्विषमगर्तैश्च क्वचिल्लोष्टैः सुपिच्छिलैः ॥ प्रतप्तवालुकाभिश्च तथा तीक्ष्णैश्च शंकुभिः ॥ २९ ॥ अनेकतापैर्विततैर्व्याप्तं वंशवनं क्वचित् ॥ क्वचिद्वालुकया व्याप्तं कष्टेनैव प्रवेशनम् ॥ ३० ॥ क्वचिदुष्णांबुना व्याप्तं क्वचित्कारीषवह्निना ॥ क्वचित्सिंहैर्वृकैर्व्याप्तं दंशैः कीटैश्च दारुणैः ॥ ३१ ॥ क्वचिन्महाजलौकाभिः क्वचिच्चाजगरैः पुनः ॥ मक्षिकाभिश्च रौद्राभिः क्वचित्सर्पैर्विषोल्वणैः ॥ ३२ ॥ मत्तमातंगयूथैश्च बलोन्मत्तैः प्रमाथिभिः ॥ पंथानमुल्लिखद्भिश्च तीक्ष्णशृंगैर्महावृषैः ॥ ३३ ॥ महाविषाणैर्महिषैरुष्ट्रैर्मत्तैश्च खादकैः ॥ डाकिनीभिश्च रौद्राभिर्विकरालैश्च राक्षसैः ॥ ३४ ॥ व्याधिभिश्च महाघोरैः पीड्यमाना व्रजंति च ॥ महाधूलीविमिश्रेण महाचण्डेन वायुना ॥ ३५ ॥ महापाषाणवर्षेण हन्यमाना निराश्रयाः ॥ क्वचिद्विद्युत्प्रपातेन दीर्यमाणा व्रजंति च ॥ ३६ ॥ महता बाणवर्षेण विध्यमानाश्च सर्वशः ॥ पतद्भिर्वज्रसंघातैरुल्कापातैश्च दारुणैः ॥ ३७ ॥ प्रतप्तांगारवर्षेण दह्यमाना व्रजंति च ॥ तैस्तेन पांशुवर्षेण पूर्यमाणा रुदंति च ॥ ३८ ॥ महामेघरवैर्घोरैर्वित्रास्यंते मुहुर्मुहुः ॥ निशितायुधवर्षेण चूर्यमाणा नरैर्वृताः ॥ महाक्षाराम्बुधाराभिः सिच्यमाना द्रवंति च ॥ ३९ ॥ महाशीतेन मरुता तीक्ष्णेन परुषेण च ॥ समंतात्पीड्यमानास्ते शुष्यंते संकुचंति च ॥ ४० ॥ इत्थं मार्गेण रौद्रेण पाथेयविरहितेन च ॥ निरालंबेन दुर्गेण निर्जलेन समंततः ॥४१॥ अविश्रामेण महता निर्गतापाश्रयेण च ॥ तमोरूपेण कष्टेन सर्वदुःखाश्रयेण च ॥४२॥ नीयंते देहिनः सर्वे ये मूढाः पापकर्मिणः ॥ यमदूतैर्महाघोरैस्तदाज्ञाकारिभिर्बलात् ॥४३॥ एकाकिनः पराधीना मित्रबंधुविवर्जिताः ॥ शोचंतः स्वानि कर्माणि रुदंतश्च मुहुर्मुहुः ॥ ४४ ॥ प्रेतभूता विवस्त्राश्च शुष्ककण्ठोष्ठतालुकाः ॥ कृशाङ्गा भीतभीताश्च दह्यमानाः क्षुधाग्निना ॥ ४५ ॥ बद्धाः शृंखलया केचिदुत्तानाः पादयोर्नराः ॥ आकृष्यंते घृष्यमाणा यमदूतैर्बलोत्कटैः ॥ ४६ ॥ पुनश्चाधोमुखाश्चान्ये घृष्यमाणाः सुदुःखिताः ॥ केशपाशनिबद्धाश्च कृष्यंते रज्जुभिर्नराः ॥ ४७ ॥ ललाटे चांकुशैस्तीक्ष्णैर्भिन्नाः कृष्यंति देहिनः ॥ उत्ताना रटमानाश्च क्वचिदंगारवर्त्मना ॥ ४८ ॥ पाश्चाद्बाहुसबद्धाश्च जठरे च प्रपीडिताः ॥ पूरिताः शृंखलाभिश्च हस्तयोश्च प्रकीलिताः ॥ ४९ ॥ ग्रीवायामर्द्धचन्द्रेण क्षिप्यमाणा इतस्ततः ॥

१ लोहसूचीभिरत्यंतम्–इ० पा० । २ दुष्टांबुना–इ० पा० । ३ शाकिनीभिः–इ० पा० । ४ विद्युत्प्रतापेन दह्यमानाः–इ० पा० । ५ महता–इ० पा० । ६ म्रियमाणास्ते–इ० पा० । ७ पापकारिणः–इ० पा० । ८ क्षुधाग्निना–इ० पा० । ९ कृष्यमाणाः–इ० पा० । १० केशपाशनिबद्धांश्च तत्पाशाभ्यां कर्षयंति च–इ० पा० । ११ प्रपाडिताः–इ० पा० ।

शिश्ने च वृषणे बद्धा नीयंते चर्मरज्जुना ॥ ५० ॥ विभिन्ना उदरे चान्ये तप्तशृंखलया नराः ॥ कृष्यंते कर्णयोश्चान्ये भिन्नाश्च चिबुकोपरि ॥ ५१ ॥ छिन्नाग्रपादहस्ताश्च छिन्नकर्णौष्ठनासिकाः ॥ संछिन्नशिश्नवृषणाश्छिन्नभिन्नांगसंधयः ॥ ५२ ॥ प्रतुद्यमानाः कुंतैश्च सायकैश्च ततस्ततः ॥ भिद्यमानाः प्रधावंति क्रन्दमाना निराश्रयाः ॥ ५३ ॥ मुद्गरैर्लोहदण्डैश्च हन्यमाना मुहुर्मुहुः ॥ कशैश्च विविधैर्घोरैर्ज्वलिताग्निसमप्रभैः ॥ ५४ ॥ भिंदिपालैर्विभिद्यंते स्रवंतः पूयशोणितम् ॥ मांसे क्षताश्च कृमिभिर्नीयंते विवशा नराः ॥ ५५ ॥ याचमानाश्च सलिलमन्नं चापि बुभुक्षिताः ॥ छायां प्रार्थयमानाश्च शीतार्ता बहुवायुना ॥ ५६ ॥ दानहीनाः प्रयांत्येवं यावंतो विमुखा नराः ॥ गृहीतदानपाथेयाः सुखं यांति यमालयम् ॥ ५७ ॥ एवं पथातिकष्टेन प्राप्ता यमपुरं तदा ॥ प्रज्ञापितास्तदा दूतैर्निर्दिश्यंते यमाग्रतः ॥ ५८ ॥ तत्र ये शुभकर्माणस्तांश्च संमानयेद्यमः ॥ स्वागतासनदानेन पाद्यार्घेण प्रियेण च ॥ ५९ ॥ धन्या यूयं महात्मान आत्मनो हितकारिणः ॥ येन दिव्यसुखार्थाय भवद्भिः सुकृतं कृतम् ॥ ६० ॥ इदं विमानमारुह्य दिव्यस्त्रीभोगभूषितम् ॥ स्वर्गं गच्छध्वमतुलं सर्वकामसमन्वितम् ॥ ६१ ॥ ततो भुक्त्वा महाभोगानंते पुण्यस्य संक्षयात् ॥ यत्किञ्चिदल्पमशुभं पुनस्तदिह भोक्ष्यथ ॥ ६२ ॥ ते चापि धर्मराजानं नराः पुण्यानुभावतः ॥ पश्यंति सौम्यवदनं पितृभूतमिवात्मनः ॥ ६३ ॥ ये पुनः पापकर्माणस्ते पश्यंति भयानकम् ॥ पापाविशुद्धनयना विपरीतात्मबुद्धयः ॥ ६४ ॥ दंष्ट्राकरालवदनं भ्रुकुटीकुटिलेक्षणम् ॥ ऊर्ध्वकेशं महाश्मश्रुप्रस्फुरदधरोत्तरम् ॥ ६५ ॥ अष्टादशभुजं क्रुद्धं नीलांजनचयोपमम् ॥ सर्वायुधोद्यतकरं ब्रह्मदण्डेन तर्जकम् ॥ ६६ ॥ महामहिषमारूढं दीप्ताग्निसमलोचनम् ॥ रक्तमाल्याम्बरधरं महामेरुमिवोच्छ्रितम् ॥ ६७ ॥ प्रलयांबुदनिर्घोषं[1] पिबंतमिव सागरम् ॥ ग्रसंतमिव लोकानामुद्गिरंतमिवानलम्[2] ॥ ६८ ॥ मृत्युश्च तत्समीपस्थः कालानलसमप्रभः ॥ कालश्चांजनसंकाशः कृतांतश्च भयानकः ॥ ६९ ॥ मारी चोग्रा महामारी कालरात्रिः सुदारुणा ॥ विविधा व्याधयः कष्टा नानारूपभयावहाः ॥ ७० ॥ शक्तिशूलांकुशधराः पाशचक्रासिधारिणः ॥ वज्रदण्डधरा रौद्राः क्षुद्रतूणीधनुर्धराः ॥ ७१ ॥ असंख्याता महावीर्याः क्रूराश्चाञ्जनसंप्रभाः ॥ सर्वायुधोद्यतकरा यमदूता भयानकाः ॥ ७२ ॥ अनेन परिवारेण महाघोरेण संवृतम् ॥ यमं पश्यंति पापिष्ठाश्चित्रगुप्तं च भीषणम् ॥ निर्भर्त्सयंतं चात्यन्तं यमं सदुपकारिणम् ॥७३॥ चित्रगुप्तश्च भगवान्धर्मवाक्यैः प्रबोधयन् ॥ भोभो दुष्कृतकर्माणः परद्रव्यापहारिणः ॥ गर्विता रूपवीर्येण परदारविमर्दकाः ॥७४॥

१ च पुनःपुनः—इ० पा० । २ अदनन्तमिव त्रैलोक्यम्—इ० पा० ।

यत्स्वयं क्रियते कर्म तत्स्वयं भुज्यते पुनः ॥ तत्किमात्मोपघातार्थं भवद्भिर्दुष्कृत कृतम् ॥७५॥ इदानीं किं प्रतप्यध्वं पीड्यमानाः स्वकर्मभिः ॥ भुञ्जध्वं स्वानि कर्माणि नात्र दोषोऽस्ति कस्यचित् ॥ ७६ ॥ एते च पृथिवीपालाः संप्राप्ता मत्समीपतः ॥ स्वकीयैः कर्मभिर्घोरैर्दुष्प्रज्ञा बलगर्विताः ॥ ७७ ॥ भोभो नृपा दुराचाराः प्रजाविध्वंसकारिणः ॥ अल्पकालस्य राज्यस्य कृते किं दुष्कृतं कृतम् ॥ ७८ ॥ राज्यलोभेन मोहाद्वा बलादन्यायतः प्रजाः ॥ यत्पीडिताः फलं तस्य भुंजध्वमधुना नृपाः ॥ ७९ ॥ कृतं राज्यं कलत्रं च यदर्थमशुभं कृतम् ॥ तत्सर्वं संपरित्यज्य यूयमेकाकिनः स्थिताः ॥ ८० ॥ पश्याम तद्बलं तुभ्यं येन विध्वंसिताः प्रजाः ॥ यमदूतैस्ताड्यमाना अधुना कीदृशं भवेत् ॥ ८१ ॥ एवंबहुविधैर्वाक्यैरुपालब्धा यमेन ते ॥ शोचंतः स्वानि कर्माणि तूष्णीं तिष्ठंति पार्थिव ॥ ८२ ॥ इति धर्मं समादिश्य नृपाणां धर्मराट् पुनः ॥ तत्पापपंकशुद्ध्यर्थमिदं वचनमब्रवीत् ॥ ८३ ॥ भोभोश्चण्ड महाचण्ड गृहीत्वा नृपतीनिमान्[3] ॥ विशोधयध्वं पापेभ्यः क्रमेण नरकाग्निषु ॥८४॥ ततः शीघ्रं समुत्थाय नृपान्संगृह्य पादयोः ॥ भ्रामयित्वातिवेगेन विक्षिप्योर्ध्वं विगृह्य च ॥ ८५ ॥ सर्वप्राणेन महता सुतप्ते तु शिलातले ॥ आस्फालयंति तरसा वज्रेणेव महाद्रुमम् ॥ ८६ ॥ ततः स रक्तस्रोतोभिः स्रवते जर्जरीकृतः ॥ स निःसंज्ञस्तदा देही निश्चेष्टः संप्रजायते ॥ ८७ ॥ ततः स वायुना स्पृष्टः शनैरुज्जीवते पुनः ॥ ततः पापविशुद्ध्यर्थं क्षिप्यते नरकार्णवे ॥ ८८ ॥ अष्टाविंशतिरेवाधः क्षितेर्नरककोटयः॥ सप्तमस्य तलस्यांते घोरे तमसि संस्थिताः ॥ ८९ ॥ रौरवप्रभृतीनां च नरकाणां शतं स्मृतम् ॥ चत्वारिंशत्समधिक महानरकमंडलम् ॥ ९० ॥ येषु पापाः प्रपच्यंते नराः कर्मानुरूपतः ॥ यातनाभिर्विचित्राभिराकर्मप्रक्षयाद्भृशम् ॥ ९१ ॥ आ मलप्रक्षयाद्यद्वदग्नौ धास्यंति धातवः ॥ तथा पापक्षयात्पापाश्शोध्यंते नरकाग्निषु ॥ ९२ ॥ सुगाढहस्तया बाढं तप्तशृंखलया नराः ॥ महावृक्षाग्रशाखायां लंब्यंते यमकिंकरैः ॥ ९३ ॥ ततस्ते सर्पयंत्रेण क्षिप्ता दोल्यंति किंकरैः ॥ दोल्यंतश्चातिवेगेन निःसंज्ञा यांति योजनम् ॥ ९४ ॥ अंतरिक्षस्थितानां च लोहभारशतं ततः ॥ पादयोर्बध्यते तेषां यमदूतैर्महाबलैः ॥ ९५ ॥ तेन भारेण महता भृशमातार्दिता नराः ॥ ध्यायंतः स्वानि कर्माणि तूष्णीं तिष्ठंति विह्वलाः ॥ ॥ ९६ ॥ ज्वालाभिरग्निवर्णाभिर्लोहदंडैः सकंटकैः ॥ हन्यंते किंकरैर्घोरैः समंतात्पापकारिणः ॥ ९७ ॥ ततः क्षारेण दीप्तेन वह्नेरपि

---

१ तुभ्यं तवेत्यर्थः—षष्ठ्यर्थे चतुर्थी । २ बलात्—इ० पा० । ३ पापिष्ठान्—इ० पा० । ४ प्रगृह्य च—इ० पा० । ५ आस्फोटयन्ति—इ० पा० । ६ एषु—इ० पा० । ७ बुध्यंते स्वानि कर्माणि कृष्यते यमकिंकरैः—इ० पा० ।

विशेषतः ॥ समंततः प्रलिप्यंते क्षतांगा जर्झरीकृताः ॥ ९८ ॥ पुनर्विदार्य चांगेषु शिरसःप्रभृति क्रमात् ॥ वृन्ताकवत्प्रपच्यंते तप्ततैलकटाहके ॥ ९९ ॥ विष्ठापूर्णे ततः कूपे कृमीणां निचये ततः ॥ मेदस्त्वक्पूयपूर्णायां वाप्यां क्षिप्यंति ते पुनः ॥ १०० ॥ भक्ष्यंते क्रिमिभिस्तीक्ष्णैर्लोहतुण्डैश्च वायसैः ॥ श्वभिर्दंशैर्वृकैर्घोरैर्व्याघ्रैरप्यथ वानरैः ॥ १०१ ॥ पच्यंते मांसवच्चापि प्रदीप्तांगारराशिषु ॥ प्रोताः शूलेषु तीक्ष्णेषु नराः पापेन कर्मणा ॥ १०२ ॥ तिलपिंडैरिवाक्रम्य घोरैः कर्मभिरात्मनः ॥ तिलवत्सम्प्रपीडयन्ते चक्राख्ये नरके तथा ॥ १०३ ॥ भिद्यंते चापि तल्पेषु लोहभ्राष्ट्रेष्वनेकधा ॥ तैलपूर्णकटाहेषु सुतप्तेषु पुनःपुनः ॥ १०४ ॥ बहुशः पीडयते जिह्वा याऽसत्यप्रियवादिनी ॥ संदंशेन सुतप्तेन प्रपीडयन्ते च पादयोः ॥ १०५ ॥ मिथ्यागमप्रवक्तुश्च द्विजिह्वस्य च निर्गता ॥ जिह्वार्द्धक्रोशविस्तीर्णा हलैस्तीक्ष्णैश्च बाध्यते ॥ ॥ १०६ ॥ निर्भर्त्सयंति ये क्रूरा मातरं पितरं गुरुम् ॥ तेषां वक्ष उलूकाभिर्मुखमापूर्य सेव्यते ॥१०७॥ ततः क्षारेण दीप्तेन ताम्रेण तु पुनःपुनः ॥ हतेनापूर्यतेऽत्यर्थं तप्ततैलैश्च तन्मुखम् ॥ १०८ ॥ इतस्ततः पुनर्वक्त्रं भृशमापूर्य हन्यते ॥ विष्ठाभिः कृमिभिश्चापि सुवर्णहरणैर्नरः ॥ १०९ ॥ परिष्वजति चात्युग्रां प्रदीप्तां लोहशाल्मलीम् ॥ हन्यते पृष्ठदेशे च पुनस्तीक्ष्णैर्महाघनैः ॥ ११० ॥ दंतुरेणातिकूटेन क्रकचेन बलीयसा ॥ शिरःप्रभृति पादांतं घोरैः कर्मभिरात्मजैः ॥ खाद्यते स्वानि मांसानि पायते शोणितं स्वकम् ॥ १११ ॥ अन्नं पानं न दत्तं यैर्मूढैर्नाप्यनुमोदितम् ॥ इक्षुवत्ते प्रपीडयन्ते जर्जरीकृतमस्तकाः ॥ ११२ ॥ असितालवने घोरे च्छिद्यंते खंडखंडशः॥ सूचीभिर्भिन्नसर्वांगास्तप्तशूलप्ररोपिताः ॥ संबाध्यमाना विवशाः क्लिश्यंते न म्रियंति वै ॥ ११३ ॥ देहादुत्साद्यमांसानि भिद्यंतेऽस्थीनि मुद्गरैः ॥ दृष्टिराकृष्यते तूर्णं यमदूतैर्बलोत्कटैः ॥ ११४ ॥ निरस्तास्ते निरुच्छ्वासास्तिष्ठंति नरके ध्रुवम् ॥ उच्छ्वसंति सदा श्वासैर्वालुकावदनावृताः ॥ ११५ ॥ रौरवे रोदमानाश्च पीड्यन्ते विविधैः शरैः ॥ महारौरवपीडाभिर्महतीभिस्तदंतिके ॥ ११६ ॥ पदोरास्ये गुदे चैव पार्श्वे चोरसि मस्तके ॥ निखन्यंते घनैस्तीक्ष्णैः सुतप्तैर्लोहशंकुभिः ॥ ११७ ॥ सुतप्तवालुकायां च प्रलुठ्यन्ते पुनःपुनः ॥ जतुपंके भृशं तप्ते क्षिप्राः क्रन्दंति विस्तरम् ॥ ११८ ॥ तेनतेनैव रूपेण हसन्ते पारदारिकम् ॥ गाढमालिङ्गयते नारीं ज्वलंतीं लोहनिर्मिताम् ॥ ११९ ॥ पूर्वाकारं च पुरुषं प्रज्वलंतं समंततः ॥ दुश्चारिणीः स्त्रियो गाढमालिंगंति वदंति

१ द्रोण्याम्-इ० पा० । २ व्याघ्रैश्च विवृताननैः-इ० पा० । ३ दीप्तांगारप्रदीप्तिषु-इ० पा० । ४ हस्तमांसानि-इ० पा० । ५ अस्थिवमुद्गरैः-इ० पा० । ६ अल्पते च-इ० पा० । ७ तदा नरम्-इ० पा० ।

च ॥ १२० ॥ किं प्रधावसि वेगेन ते न मोक्षोऽस्ति सांप्रतम् ॥ लंघितस्ते यथा भर्ता पापं भुंक्ष्व तथाधुना ॥ १२१ ॥ लोहकुम्भे तथा क्षिप्ताः सविधानैः शनैःशनैः ॥ मृद्वग्निनाथ पच्यंते स्वपापैरेव मानवाः ॥ १२२ ॥ कणंतुदूखले सात्ताः प्रक्षिप्यंते शिलासु च ॥ क्षिप्यंते चांधकूपेषु दश्यंते भ्रमरैर्भृशम् ॥ १२३ ॥ कृमिभिर्भिन्नसर्वांगाः शतशो जर्जरीकृताः ॥ सुतीक्ष्णक्षारकूपेषु क्षिप्यंते तदनंतरम् ॥ १२४ ॥ महाज्वाले च नरके पापाः फूत्कारयंति च ॥ इतस्ततश्च धावंति दह्यमानास्तदर्चिषा ॥ १२५ ॥ पृष्ठे चानीय जंघे द्वे विन्यस्ते स्कन्धयोः स्थिते ॥ तयोर्मध्येन चाकृष्य बाहुपृष्ठेन गाढतः ॥ वद्धाः परस्परं सर्वे सुदृढं गाढरज्जुभिः ॥ १२६ ॥ पीडयंति सुसंरब्धा भ्रमरास्तीक्ष्णलोहजाः ॥ मानिनां क्रोधिनां चैव पुरा पापस्य संशयात् ॥ १२७ ॥ पापानां नरके पुंसां घृष्यते चंदनं यथा ॥ शरीराभ्यंतरगतं तरुणानां च दारुणम् ॥ १२८ ॥ पिंडबंधः स्मृतो याम्यो महाज्वालेषु यातनाः ॥ रज्जुभिर्वेष्टितांगाश्च प्रलिप्ताः कर्दमेन च ॥ करीषरूक्षवह्नौ च पच्यंते न म्रियंति च ॥ १२९ ॥ सुतीक्ष्णक्षारतोयेन शर्करासु शिलासु च ॥ आ पापसंक्षयात्पापा घृष्यंते चंदनं यथा ॥ १३० ॥ शरीराभ्यन्तरगतैः प्रभूतैः कृमिभिर्नराः ॥ भक्ष्यंते तीक्ष्णवदनैरादेहप्रक्षयाद् भृशम् ॥ १३१ ॥ कृमीणां निचये क्षिप्ताः पूतिमांसस्य राशिषु ॥ तिष्ठन्त्युद्विग्नहृदयाः पर्वताभ्यां च पीडिताः ॥ १३२ ॥ सुतप्तवज्रलेपेन शरीरमनुलिप्यते ॥ अधोमुखोर्ध्वपादाश्च धृतास्तप्यंति वह्निषु ॥ १३३ ॥ वदनांते प्रविन्यस्तं सुतप्तायोमयं गुडम् ॥ ते खादंति पराधीना हन्यमानास्तु मुद्गरैः ॥ १३४ ॥ ये शिवायतनारामवापीकूपमठांगणात् ॥ अभिद्रवंति पापिष्ठा नरास्तत्र वसंति च ॥ १३५ ॥ व्यायामोद्वर्तनाभ्यंगस्नानमापानभोजनम् ॥ क्रीडनं मैथुनं द्यूतमाचरंति रमंति च ॥ १३६ ॥ ते बाधैर्विविधैर्घोरैरिक्षुयन्त्रादिपीडनैः ॥ निरयाग्निषु पच्यंते यावदाचन्द्रतारकम् ॥ १३७ ॥ ये शृण्वंति गुरोर्निंदां तेषां कर्णः प्रपूर्य्यंते ॥ अग्निवर्णैरयःकीलैस्तप्तताम्रादिभिर्द्रुतैः ॥ १३८ ॥ त्रपुसीसारकूटाद्यैः क्षारेण जतुना पुनः ॥ क्रमादापूर्यंते कर्णौ नरकेषु च यातनाः ॥ अनुक्रमेण सर्वेषु भवंत्येताः समंततः ॥ १३९ ॥ सर्वेंद्रियाणामप्येवं क्रमात्पापेन यातनाः ॥ भवंति घोराः प्रत्येकं शरीरे तत्कृतेन च ॥ १४० ॥ स्पर्शलोभेन ये मूढाः संस्पृशंति परस्त्रियम् ॥ तेषां त्वगग्निवर्णाभिः सूचीभिः पूर्यते भृशम् ॥१४१॥ ततः क्षारादिभिः सर्वैः शरीरमनुलिप्यते ॥ यातना च महाकष्टा सर्वेषु नरकेषु च ॥ १४२ ॥ गुरोः कुर्वंति भ्रुकुटिं क्रूरं चक्षुश्च ये नराः ॥ पर

१ तथाधुना-ड० पा० । २ अधःशिरोर्ध्वपादाश्च-ड० पा० ।

दारांश्च पश्यंति लुब्धाः स्निग्धेन चक्षुषा ॥१४३॥ सूचीभिरग्निवर्णाभिस्तेषां नेत्रं प्रपूर्यते ॥ क्षाराद्यैश्च क्रमात्सर्वैर्देहे सर्वाश्च यातनाः ॥ १४४ ॥
देवाग्निगुरुविप्राणां ,येऽनिवेद्य प्रभुंजते ॥ लोहकीलशतैस्तप्तैस्तज्जिह्वास्यं प्रपूर्यते ॥ १४५ ॥ ततः क्षारेण दीप्तेन तैलताम्रादिभिः क्रमात् ॥
शरीरे च महाघोराश्चित्रा नरकयातनाः ॥१४६॥ ये शिवारामपुष्पाणि लोभात्संगृह्य पाणिना ॥ जिघ्रंति मूढमनसः शिरसा धारयंति च ॥१४७॥
आपूर्यते शिरस्तेषां सुतप्तैर्लोहशंकुभिः ॥ नासिका चातिबहुशस्ततः क्षारादिभिः पुनः ॥ १४८ ॥ ये निंदंति महात्मानमाचार्यं धर्मदेशिकम् ॥
शिवभक्तांश्च ये मूढाः शिवधर्मं च शाश्वतम् ॥ १४९ ॥ तेषामुरसि कंठे च जिह्वायां दंतसंधिषु ॥ तालुकोष्ठे च नासायां मूर्ध्नि सर्वांगसं
धिषु ॥ १५० ॥ अग्निवर्णाः सुतप्ताश्च त्रिशिखा लोहशंकवः ॥ आखन्यंते सुबहुशः स्थानेष्वेतेषु मुद्गरैः ॥ १५१ ॥ ततः क्षारेण तप्तेन ताम्रेण
त्रपुणा पुनः ॥ तप्ततैलादिभिः सर्वैरापूर्यते समंततः ॥ १५२ ॥ क्षारताम्रादिभिर्दीप्तैर्दह्यंते बहुशः पुनः ॥ नरकेषु च सर्वेषु विचित्रा देहया
तनाः ॥ १५३ ॥ भवंति बहुशः कष्टाः पाणिपादसमुद्भवाः ॥ शिवायतनपर्यंते शिवारामे च कुत्रचित् ॥ १५४ ॥ समुत्सृजंति ये पापाः पुरीषं
मूत्रमेव वा ॥ तेषां लिंगं सवृषणं चूर्ण्यते लोहमुद्गरैः ॥ १५५ ॥ सूचीभिरग्निवर्णाभिस्ततश्चापूर्यते पुनः ॥ लोहदण्डश्च सुमहानग्निवर्णः सकंटकः ॥
आखन्यते गुदे तेषां यावन्मूर्ध्नि विनिर्गतः ॥१५६॥ ततः क्षारेण महता ताम्रेण त्रपुणा पुनः ॥ द्रुतेनापूर्यते गाढं गुदं शिश्नं हि देहिनाम्॥१५७॥
मनः सर्वेन्द्रियाणां च यस्मादुक्तं प्रवर्त्तकम् ॥ तस्मादिन्द्रियदुःखेन जायते तत्सुदुःखितम् ॥१५८॥ धने सत्यपि ये दानं न प्रयच्छंति तृष्णया ॥
अतिथिं चावमन्यंते कालप्राप्तं गृहाश्रमे ॥१५९॥ ते लोहतोरणे बद्धा हस्तपादावताडिताः ॥ विदारितांगाः शुष्यंते तिष्ठंत्यब्दशतं नराः ॥१६०॥
हस्तपादललाटेषु कीलिता लोहशंकुभिः ॥ नित्यं च नीवृतं वक्त्रं कीलकद्वयनाडितम् ॥ १६१ ॥ कृमिभिः प्राणिभिश्चोग्रैर्लोहदंडैश्च वायसैः ॥
उपद्रवैर्बहुविधैः सर्पैर्मुखरकैस्ततः ॥ १६२ ॥ आपीडयंते जिह्वामूले निबध्य शृंखलाः पुनः ॥ तिष्ठंति लंबमानाश्च लोहभारप्रपीडिताः ॥१६३॥
स्निग्धे च वृषणे नद्धे लोहभारद्वयं पुनः ॥ तिष्ठते लंबमानं च बहुभारचतुर्गुणम् ॥ १६४ ॥ ततः स्वमांसमुत्कृत्य तिलमात्रप्रमाणतः ॥ भोजनं
दीयते तेषां सूच्यग्रेण सशोणितम् ॥ १६५ ॥ यदा निर्मांसतां प्राप्ताः कालेन महता पुनः ॥ ततः क्षारेण दीप्तेन वपुस्तेषां प्रलिप्यते ॥ १६६ ॥ ॥३८७॥
सिच्यंते वर्षधाराभिः शोष्यंते वायुना पुनः ॥ सिच्यंते तप्ततैलेन प्रतप्तेन समंततः ॥ १६७ ॥ पश्चात्ते वह्निना भूयो दूरस्थेन शनैः शनैः ॥

१ ये देवारामपुष्पाणि–इ० पा० । २ विष्णुधर्मं च–इ० पा० । ३ देवायतनपर्यंते देवारामे च कुत्रचित्–इ० पा० । ४ भृशम्–इ० पा० । ५ निरूप्य च गुदे तेषां यावन्मूर्ध्नि विनिर्गमः–इ०पा०।

निःशेषयातनाभिश्च पीडयंते क्रमशः पुनः ॥ १६८ ॥ भृशं बुभुक्षया पीडा मूर्च्छयातिपिपासया ॥ अत्युष्णेनातिशीतेन पापानां समरेण च ॥ १६९ ॥ एवमादिमहाघोरा यातनाः पापकारिणः ॥ एकैके नरके चैव शतशोथ सहस्रशः ॥ १७० ॥ प्रत्येकं यातनाश्चित्राः सर्वेषु नरकेषु च ॥ कष्टं वर्षशतेनापि सोढुं सर्वैश्च नारके ॥१७१॥ एते च विविधैर्घोरैर्यात्यमानाश्च कर्मभिः ॥ म्रियन्ते नैव पापिष्ठा विविधाः पापकारिणः ॥ ॥ १७२ ॥ महाघोराभिघोराख्याः कालाग्निसदृशोपमाः ॥ श्रुतैरेतैर्महारौद्रैर्म्रियन्ते मृदुचेतसः ॥ १७३ ॥ ततस्तेनात्र कथिताः पापा गच्छंति तान्स्वयम् ॥ पुत्रमित्रकलत्रार्थं यदा पुण्यं त्वपाकृतम् ॥ १७४ ॥ एकाकी दह्यते तेन न च पश्यति तानि सः ॥ आत्मना च कृतं पापं भोक्तव्यं ध्रुवमात्मना ॥ १७५ ॥ तत्किमन्योपघातार्थं मूढ पापं कृतं त्वया ॥ एवं दूतैरुपालब्धास्ते पृच्छंति ततः पुनः ॥ १७६ ॥ कियंतं केन पापेन कालमत्रायते नरः ॥ देवद्रव्यविनाशेन गुरुद्रोहादिकर्मभिः ॥ पापात्सर्वेषु पच्यंते नरकेष्वामहाक्षयात् ॥ १७७ ॥ महापातकिनश्चापि सर्वेषु नरकेष्विह ॥ आचंद्रतारकं यावत्पीडयंते विविधैर्वधैः ॥ १७८ ॥ महापातकिनश्चान्ये नरकार्णवकोटिषु ॥ चतुर्दशसु पच्यंते कलार्धं विविधैर्वधैः ॥ १७९ ॥ उपपातकिनश्चापि तदर्थं यांति मानवाः ॥ शेषपापैस्तदर्धं तु कालं चापि तथाविधम् ॥ १८० ॥ तस्मात्पापं न कुर्वीत चंचले जीविते सति ॥ पापेन हि ध्रुवं यांति नरकेषु नराः स्वयम् ॥ १८१ ॥ यः करोति नरः पापं तस्यात्मा ध्रुवमप्रियः ॥ पापस्येह फलं दुःखं तद्भोक्तव्यमिहात्मना ॥ १८२ ॥ कथं ते पापनिरता नरा रात्रिषु[2] शेरते ॥ मरणांतरिता[3] येषां नारकी तीव्रयातना ॥ १८३ ॥ एवं क्लिष्टविशुद्धाश्च सावशेषेण कर्मणा ॥ ततः क्षितिं समासाद्य जायन्ते देहिनः पुनः ॥ स्थावरा विविधाकारास्तृणगुल्मादिभेदतः ॥ ॥ १८४ ॥ तत्रानुभूय दुःखानि जायंते कीटयोनिषु ॥ निष्क्रांताः कीटयोनिभ्यो जायन्ते पक्षिणस्ततः ॥ १८५ ॥ संश्लिष्टाः पक्षिभावेन भवंति मृगजादिषु ॥ मार्गं दुःखमतिक्रम्य जायंते पशुयोनिषु ॥ १८६ ॥ क्रमाद्गोयोनिमासाद्य जायन्ते मानवाः पुनः ॥ एवं योनिषु सर्वासु परिक्रम्य क्रमेण तु ॥ कालांतरवशाद्यांति मानुष्यमतिदुर्लभम् ॥ १८७ ॥ व्युत्क्रमेणापि मानुष्यं प्राप्यते पुण्यगोचरात् ॥ विचित्रा गतयः प्रोक्ताः कर्मणां गुरुलाघवात् ॥ १८८ ॥ मानुष्यं यः समासाद्य स्वर्गमोक्षप्रसाधकम् ॥ द्वयोर्न साधयत्येकं स मृतस्तप्यते चिरम् ॥ ॥ १८९ ॥ देवासुराणां सर्वेषां मानुष्यमतिदुर्लभम् ॥ तत्संप्राप्य कथाः कुर्यान्न गच्छेन्नरकं यथा ॥ १९० ॥ स्वर्गापवर्गलाभाय यदि नास्ति

१. अस्मादग्रे—"तत्रान्यायतनानां च विविधाः पापकारिणः"—इति पाठ एकस्मिन्पुस्तकेऽधिकः पृथक्तयोपलभ्यते। २ नारीषु—इ० पा०। ३ मरणं त्वरितं येषाम्—इ० पा०।

समुद्यतः ॥ स्वर्गस्य मूलं मानुष्यं तद्यत्नादनुपालयेत् ॥ १९१ ॥ धर्ममूलेन मानुष्यं लब्ध्वा सर्वार्थसाधकम् ॥ यदि लाभे न यत्नस्ते मूलं
रक्षस्व यत्नतः ॥ १९२ ॥ मनुष्यत्वे च विप्रत्वं यः संप्राप्यातिदुर्ल्लभम् ॥ न करोत्यात्मनः श्रेयः कोन्यस्तस्मादचेतनः ॥ १९३ ॥ सर्वेषामेव
देशानां मध्यदेशः परः स्मृतः ॥ अतः स्वर्गश्च मोक्षश्च यशः संप्राप्यते नरैः ॥ १९४ ॥ एतस्मिन्भारते पुण्ये प्राप्य मानुष्यमध्रुवम् ॥ यः कुर्या
दात्मनः श्रेयस्तेनात्मा रक्षितः स्वयम् ॥ यः कुर्यान्नात्मनः श्रेयस्तेनात्मा वंचितः स्वयम् ॥ १९५ ॥ भोगभूमिः स्मृतः स्वर्गः कर्मभूमिरियं
मता ॥ इह यत्क्रियते कर्म स्वर्गे तदुपभुज्यते ॥ १९६ ॥ यावत्स्वास्थ्यं शरीरस्य तावद्धर्मं समाचर ॥ अस्वस्थश्चातियत्नेन न किञ्चित्कर्तुमुत्स
हेत् ॥ १९७ ॥ अध्रुवेण शरीरेण ह्यध्रुवं यः प्रसाधयेत् ॥ ध्रुवं तस्य परिभ्रष्टमध्रुवं नष्टमेव च ॥ १९८ ॥ आयुषः खंडखंडानि निपतंति तवा
ग्रतः ॥ अहोरात्रापदेशेन किमर्थं नावबुध्यसे ॥ १९९ ॥ यदा न ज्ञायते मृत्युः कदा कस्य भविष्यति ॥ आकस्मिके हि मरणे धृतिं विंदेत
कस्तदा ॥ २०० ॥ परित्यज्य यदा सर्वमेकाकी यास्यसि ध्रुवम् ॥ न ददासि तदा कस्मात्पाथेयार्थमिदं धनम् ॥ २०१ ॥ गृहीतदानपाथेया
सुखं यांति महाध्वनि ॥ अन्यथा क्लिश्यते जंतुः पाथेयरहितः पथि ॥ २०२ ॥ येषां द्विजेन्द्रवाहित्री पूर्णभांडा तु गच्छति ॥ स्वर्गदेशस्य पुर
तस्तेषां लाभः पदेपदे ॥ २०३॥ इति ज्ञात्वा नरः पुण्यं कुर्यात्पापं विवर्जयेत् ॥ पुण्येन याति देवत्वमपुण्यान्नरकं व्रजेत् ॥ २०४ ॥ ये मनागपि
देवेशं प्रपन्नाः शरणं शिवम् ॥ तेपि घोरं न पश्यंति यमस्य वदनं नराः ॥ २०५ ॥ किं तु पापैर्महाघोरैः किञ्चित्कालं शिवाज्ञया ॥ भवंति प्रेत
राजानस्ततो यांति शिवालयम् ॥ २०६ ॥ ये पुनः सर्वभावेन प्रतिपन्ना महेश्वरम् ॥ न ते लिप्यंति पापेन पद्मपत्रमिवांभसा ॥ २०७ ॥ तस्मा
द्विवर्धयेद्भक्तिमीश्वरे सततं बुधः ॥ तन्माहात्म्यविचारेण भवदोषविरागतः ॥ २०८ ॥ पापानि पंच परमार्थतयैव पार्थ दुःखप्रदानि सुचिरं पितृ
राजलोके ॥ अन्यानि यानि चिरकालभयानकानि वक्तुं न यांति किल तानि परिस्फुटानि ॥ २०९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे उत्तरपर्वणि
श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे शुभाशुभफलनिर्देशो नाम षष्ठोऽध्यायः ॥ ६ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ यदेतत्ते समाख्यातं गंभीरं नरकार्णवम् ॥
व्रतोपवासनियमप्लवेनोत्तीर्यते सुखम् ॥ १ ॥ दुर्ल्लभं प्राप्य मानुष्यं विद्युत्पतनचञ्चलम् ॥ तथात्मानं समादध्याद्भ्रश्यते न पुनर्यथा ॥ २ ॥ दान
व्रतमयी कीर्तिर्यस्य स्यादिह देहिनः ॥ परलोकेऽपि स तया श्रेयते ज्ञातिवर्द्धनः ॥ ३ ॥ ज्ञायते नेह नामुत्र व्रतस्वाध्यायवर्जितः ॥ पुरुषः पुरु

१ अयं देशः–इ० पा० । २ हरिम्–इ० पा० । ३ परां गतिम्–इ० पा० । ४ जनो यशविवर्जितः–इ० पा० ।

पव्याम्र तस्माद्व्रतपरो भवेत् ॥ ४ ॥ अत्र ते कथयिष्यामि इतिहासं पुरातनम् ॥ सिद्धेन सह संवादमवंत्यां ब्राह्मणस्य हि ॥ ५ ॥ योगर्द्धिसिद्धया संसिद्धः कश्चित्सिद्धो महीतलम् ॥ चचार विकृतं कृत्वा वपुः परमभीषणम् ॥ ६ ॥ निगीर्णदंतो लंबोष्ठः पिंगाक्षस्तनुमूर्द्धजः ॥ त्रुटितैककर्णो दुर्वर्णः शीर्णवस्त्रो महोदरः ॥ ७ ॥ चिपिटाक्षः स्फुटितपार्ञ्जघाढ्यः कृशकूर्परः ॥ दिशः पश्यति संहृष्टो बभ्रामोद्भ्रांतचित्तवत् ॥ ८ ॥ मूलजालिकविप्रेण दृष्टः पृष्टश्च को भवान् ॥ कदा स्वर्गात्समायातः केन कार्येण मे वद ॥ ९ ॥ कच्चिद्दृष्टा त्वया रंभा भाभासितदिगंतरा ॥ चित्तसंमोहनकरी देवानामेकसुन्दरी ॥ १० ॥ गत्वा मद्वचनाद्वाच्या निर्वाच्या दोषदर्शिभिः ॥ आवंत्यस्त्वां कुशलिनीं पृच्छति स्म द्विजोत्तमः ॥ ११ ॥ सिद्धः प्रसिद्धं तं विप्रं प्राहेदं विस्मयान्वितः ॥ कथं त्वयाहं विज्ञातः स्वर्गादभ्यागतः स्फुटम् ॥ १२ ॥ ब्राह्मणस्तमथोवाच विज्ञातोऽसि मया यथा ॥ तथा तेऽहं प्रवक्ष्यामि क्षीणाघौघावधारय ॥ १३ ॥ गात्रत्रयं विरूपं स्याद्वितीयं वा स्वरूपतः॥ दृष्ट्वा सर्वांगवैरूप्यं विज्ञातोऽसि ततो मया ॥ १४ ॥ दुर्लंघ्या प्रकृतिः साक्षादनुभूतकरी भवेत् ॥ प्रकृतेरन्यथाभावः सर्वथा लक्ष्यते जनैः ॥ १५ ॥ विप्रस्यैवं वचः श्रुत्वा जगामादर्शनं शनैः ॥ पुनः कैश्चिदहोरात्रैराजगाम स तां पुरीम् ॥ १६ ॥ मूलजालकविप्रेण पृष्टः प्राहामरावतीम् ॥ गतोऽहं पृष्टवांस्तत्र रंभां विभ्रमकारिणीम् ॥ १७ ॥ शक्रस्यावसरे वृत्ते व्रजन्त्याः स्वगृहं मया ॥ त्वत्संदेशः समाख्यातः सावदत्को न वेद्मि तम् ॥१८॥ विद्यया कलया चापि पौरुषेण व्रतेन च ॥ तपसा वो पुमान्मर्त्यो दिवि विज्ञायते चिरम् ॥ १९ ॥ ब्राह्मणस्तमथोवाच मुग्धा दग्धाग्निसंभवा ॥ न भक्षयामि शकटं व्रतेनैतेन वेत्ति माम् ॥ २० ॥ तस्यैतद्वचनं श्रुत्वा स सिद्धः सुविशुद्धधीः ॥ प्रहस्यामंत्र्य तं विप्रं जगामादर्शनं पुनः ॥ २१ ॥ कदाचिच्चरता तेन स्वर्गमार्गं यदृच्छया ॥ दृष्ट्वा रंभां द्विजप्रोक्तं सर्वमेव निवेदितम् ॥ २२ ॥ ॥ रंभोवाच ॥ ॥ को न जानामि तं विप्रं शकटव्रतचारिणम् ॥ मूलजालैर्वर्तयंतं महाकालवनाश्रयम् ॥ २३ ॥ दर्शनादथ संभाषादुपकारात्सहासनात् ॥ चतुर्धा स्नेहनिर्बंधो नृणां संजायतेऽधिकः ॥ २४ ॥ न दर्शनं न संभाषा कदाचित्सह तेन मे ॥ नामश्रवणमात्रेण स्नेहः संदर्शितो महान् ॥ २५ ॥ इत्येवमुक्त्वा रंभोरू रंभा जंभारिणोंतिकम् ॥ विस्मयोत्फुल्लनयना जगाम गजगामिनी ॥२६॥ गत्वा निवेदयामास स्नेहव्रतविचेष्टितम् ॥ पुरतो रुद्धहृदया ब्राह्मणस्य च धीमतः ॥ २७ ॥ शक्रः प्रोवाच चार्वंगीं गीर्वाणहृदयंगमाम् ॥ किमानयामि तं विप्रं समीपं तव सुव्रतम् ॥ २८ ॥ दिव्यमाल्यांबरधरं दिव्यस्रगनुलेपनम् ॥ विमानवरमारोप्य

१ दिवेन–इ० पा० । २ चिपिटाक्षः स्फुटितकालंडजाकृशकटित्याः–इत्यशुद्धः पाठः कस्मिश्चित्पुस्तके दृश्यते । ३ सर्वैर्व्यालक्ष्यते जनैः–इ० पा० । ४ संभाष्यापूज्य–इ० पा० । ५ संवर्दितः–इ० पा० ।

दर्शयामास तं पुनः ॥ २९ ॥ तत्रस्थः स द्विजो भोगान्भुनक्ति सह रंभया ॥ शकटव्रतमाहात्म्यमित्येतत्ते मयोदितम् ॥ ३० ॥ राज्यश्रियं जगति सर्वजनोपभोग्यामाप्नोति शक्रशिवकेशवयोर्निवासम् ॥ नाप्राप्यमस्ति भुवने सुदृढव्रतानां तस्मात्सदा व्रतपरेण नरेण भाव्यम् ॥ ३१ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे शकटव्रतमाहात्म्यकथनं नाम सप्तमोऽध्यायः ॥ ७ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ ब्रह्मेशकेशवादीनां गौर्या गणपतेस्तथा ॥ दुर्गासूर्याग्निसोमानां व्रतानि मधुसूदन ॥ १ ॥ शास्त्रांतरेषु दृष्टानि तव बुद्धिगतानि च ॥ तानि सर्वाणि मे देव वद देवकिनन्दन ॥ २ ॥ प्रतिपत्क्रमयोगेन विहिता यस्य या तिथिः ॥ देवस्य तस्यां यत्कार्यं तदशेषेण कीर्तय ॥ ३ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ वसंते किंशुकाशोकशोभने प्रतिपत्तिथिः ॥ शुक्ला तस्यां प्रकुर्वीत स्नानं नियमतत्परः॥ ४ ॥ नारी नरो वा राजेन्द्र संतर्प्य पितृदेवताः ॥ नद्यास्तीरे तडागे वा गृहे वा नियतात्मवान् ॥ ५ ॥ पिष्टांतकेन विलिखेद्वत्सरं पुरुषाकृतिम् ॥ ततश्चन्दनचूर्णेन पुष्पधूपादिनार्चयेत् ॥६॥ दीपैश्चापि सनैवेद्यैः पूजयेद्वत्सरं तदा ॥ मासर्तुनामभिः पश्चान्नमस्कारांतयोजितैः ॥ पूजयेद्ब्राह्मणान्विद्वान्मंत्रैर्वेदोदितैः शुभैः ॥ ७ ॥ संवत्सरोऽसि परिवत्सरोसीडावत्सरोऽभित्सरोऽसि उषसस्ते कल्पंतामहोरात्रास्ते कल्पंतामर्धमासस्ते कल्पतां मासास्ते कल्पंतामृतवस्ते कल्पन्तां संवत्सरस्ते कल्पताम् ॥ ॥ ८ ॥ एवमभ्यर्च्य वासोभिः पश्चात्तमभिवेष्टयेत् ॥ कालोद्भवैर्मूलफलैर्नैवेद्यैर्मोदकादिभिः ॥ ९ ॥ ततस्तं प्रार्थयेत्पश्चात्पुरः स्थित्वा कृतांजलिः॥ भगवंस्त्वत्प्रसादेन वर्षं शुभदमस्तु मे ॥ १० ॥ एवमुक्त्वा यथाशक्ति दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ॥ ललाटपट्टे तिलकं कुर्याच्चांदनपङ्कजम् ॥११॥ ततः प्रभृत्यनुदिनं तिलकालंकृतं मुखम् ॥ धार्यं संवत्सरं यावच्छशिनेव नभस्तलम् ॥ १२ ॥ एवं नरो वा नारी वा व्रतमेतत्समाचरेत् ॥ सदैव पुरुषव्याघ्र भोगान्भुवि भुनक्त्यसौ ॥ १३ ॥ भूताः प्रेताः पिशाचाश्च दुर्वारा वैरिणो ग्रहाः ॥ निरर्थका भवंत्येते तिलकं वीक्ष्य तत्क्षणात् ॥ १४ ॥ पूर्वमासीन्महीपालो नाम्ना शत्रुंजयो जयी ॥ चित्रलेखेति तस्याभूद्भार्या चारित्रभूषणा ॥ १५ ॥ तया व्रतमिदं चैत्रे गृहीतं द्विजसन्निधौ ॥ संवत्सरं पूजयित्वा धृत्वा हृदि जनार्दनम् ॥१६॥ असूयुः क्षेप्तुकामो वा समागच्छति यः पुरः ॥ प्रयाति प्रियकृत्तस्या दृष्ट्वा मुखमधोमुखः॥१७॥सपत्नीदर्पापहरा वशीकृतमहीतला ॥ भर्तुरिष्टा प्रहृष्टा च सुखमास्ते निराकुला ॥१८॥ तावत्करेणाभिभूतो भर्ता पुत्रः सवेदनः ॥ शिरोऽर्त्या नाशं प्रयातः सुहृदां दुःखदायकः ॥१९॥ धर्मराजपुरं प्राप्तुं सर्वभूतापहारकः॥ तस्मिन्क्षणे महाराज धर्मराजस्य किंकराः ॥२०॥ तस्य द्वारमनुप्राप्ताः प्रवेष्टुं गृहमञ्जसा ॥

१ शिववासवयोः–इ० पा० । २ सुपिष्टकेन–इ० पा० । ३ सत्वजयो जयी–इ० पा० । ४ ध्यात्वा–इ० पा० ।

शत्रुंजयं समानेतुं कालमृत्युपुरःसराः ॥२१॥ पार्श्वस्थितां चित्रलेखां तिलकालंकृताननाम् ॥ दृष्ट्वा प्रनष्टसंकल्पाः परावृत्य गताः पुनः ॥२२॥ गतेषु तेषु स नृपः पुत्रेण सह भारत ॥ नीरुजो बुभुजे भोगान्पूर्वकर्मार्जिताञ्छुभान् ॥ २३ ॥ एतद्व्रतं महाभाग कीर्तितं ते महोदयम् ॥ शंकरेण समाख्यातं मम पूर्वं युधिष्ठिर ॥२४॥ एतत्त्रिलोकतिलकालकभूषणं ते ख्यातं व्रतं सकलदुःखहरं परं च ॥ इत्थं समाचरति यः स सुखं विहृत्य मर्त्यः प्रयाति पदमापदि पद्मयोनेः ॥ २५ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे तिलकव्रतकथनं नामाष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ॥छ॥

॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ आश्वयुच्छुक्लपक्षस्य प्रथमेऽह्नि दिनोदये ॥ अशोकं पूजयेद्वृक्षं प्ररूढशुभपल्लवम् ॥ १ ॥ विरूढैः सप्तधान्यैश्च गुणकैर्मोदकैः शुभैः ॥ फलैः कालोद्भवैर्दिव्यैर्नालिकेरैः सदाडिमैः ॥ २ ॥ पुष्पधूपादिना तद्वत्पूजयेत्तद्दिनेऽनघ ॥ अशोकं पांडवश्रेष्ठ शोकं नाप्नोति कुत्रचित् ॥ ३ ॥ पितृभ्रातृपतिश्वश्रूश्वशुराणां तथैव च ॥ अशोक शोकशमनो भव सर्वत्र नः कुले ॥ ४ ॥ इत्युच्चार्य ततो दद्यादर्घ्यं श्रद्धासमन्वितम् ॥ पताकाभिरलंकृत्य प्रच्छाद्य शुभवाससा ॥ ५ ॥ दमयन्ती यथा स्वाहा यथा वेदवती सती ॥ तथाशोकव्रतादस्माज्जायते पतिवल्लभा ॥ ॥ ६ ॥ वने व्रजंत्या सद्धर्मः सीतया संप्रदर्शितः ॥ दृष्ट्वाऽशोकं वने पार्थ पल्लवालंकृतांबरम् ॥ ७ ॥ कृत्वा समीपे भर्तारं देवरं च तिलाक्षतैः ॥ दीपालंकृतनैवेद्यधूपसूत्रफलार्चनैः ॥ ८ ॥ अर्चयित्वा प्रार्थितोऽसौ रक्ताशोको युधिष्ठिर ॥ मैथिल्या प्राञ्जलिर्भूत्वा शृण्वतो राघवस्य च ॥ ९ ॥ चिरं जीवतु मे वृद्धः श्वशुरः कोशलेश्वरः ॥ भर्ता मे देवराश्चैव जीवंतु भरतादयः ॥ कौशल्यामपि जीवन्तीं पश्येयमिति मैथिली ॥ १० ॥ ययाचे तं महाभागा द्रुमं सत्योपयाचनम् ॥ प्रदक्षिणमुपावृत्य ततस्ते प्रययुः पुनः ॥ ११ ॥ एवमन्यापि या नारी पूजयेद्भुवि तं नगम् ॥ तिलतंडुलसंमिश्रैर्यवगोधूमसर्षपैः ॥ १२ ॥ क्षमाप्य वन्दयेन्मूलं पादपं रक्तपल्लवम् ॥ मन्त्रेणानेन कौंतेय प्रणम्य स्त्री पतिव्रता ॥ १३ ॥ महावृक्ष महाशाख मकरध्वजमन्दिर ॥ प्रार्थये त्वां महाभाग वनोपवनभूषण ॥ १४ ॥ एवमाभाष्य तं वृक्षं दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम् ॥ सखीभिः सहिता साध्वी ततः स्वभवनं व्रजेत् ॥ १५ ॥ याः शोकनाशनमशोकतरुं तरुण्यः संपूजयंति कुसुमाक्षतधूपदीपैः ॥ ताः प्राप्य सौख्यमतुलं भुवि भर्तृजातं गौरीपदं प्रमुदिताः पुनराप्नुवंति ॥ १६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे अशोकव्रतवर्णनं नाम नवमोऽध्यायः ॥ ९ ॥ ॥ छ ॥

॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे प्रथमेऽह्नि दिनोदये ॥ देवोद्यानभवं हृद्यं करवीरं समर्चयेत ॥१॥

१ अङ्कुरैः–इ० पा० । २ पितृभ्रातृपतिश्वश्रूसुतानां च तथैव च–इ० पा० ।

रक्ततंतुपरीधानं गन्धधूपविलेपनैः ॥ विरूढैः सप्तधान्यैश्च नारंगैर्बीजपूरकैः ॥ २ ॥ गुणकैर्घटकैर्दिव्यैर्नालिकेरैः सुशोभनैः ॥ अभ्युक्ष्याक्षततो
येन मंत्रेणैवं क्षमापयेत् ॥ ३ ॥ करवीर विषावास नमस्ते भानुवल्लभ ॥ मौलिमंडनसद्रत्न नमस्ते केशवेशयोः ॥ ४ ॥ आकृष्णेन रजसा वर्त
मानो निवेशयन्नमृतं मर्त्यं च ॥ हिरण्ययेन सविता रथेनादेवो याति भुवनानि पश्यन् ॥ ५ ॥ एवं भक्त्या समभ्यर्च्य दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम् ॥
प्रदक्षिणामथो कृत्वा ततः स्वभवनं व्रजेत् ॥ ६ ॥ एतद्व्रतं महाभाग सूर्याराधनकाम्यया ॥ अनसूयया च क्षमया सावित्र्या सत्यभामया ॥ ७ ॥
दमयन्त्या सरस्वत्या गायत्र्या गंगया तथा ॥ अन्याभिरपि नारीभिर्मर्त्यलोकेऽप्यनुष्ठितम् ॥ करवीरव्रतं पार्थ सर्वसौख्यफलप्रदम् ॥ ८ ॥
संपूज्य रत्नकुसुमांचितसर्वशाखं नीलैर्दलैस्तततनुं करवीरवृक्षम् ॥ भुक्त्वा मनोऽभिलषितान्भुवि भव्यभोगानंते प्रयाति भवनं भरताग्र्य भानोः॥
॥ ९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे करवीरव्रतवर्णनं नाम दशमोऽध्यायः ॥ १० ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ स्वभर्त्रा सह संबद्धमहास्नेहो यथा भवेत् ॥ कुलस्त्रीणां तदाचक्ष्व व्रतं मम सुरोत्तम ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥
यमुनायास्तटे पूर्वं मथुरास्ते पुरी शुभा ॥ तस्यां शत्रुघ्ननाम्नाभूद्राजा रामप्रतिष्ठितः ॥ २ ॥ तस्य भार्या कीर्तिमाला नाम्नासीत्प्रथिता भुवि ॥
तया प्रणम्य भगवान्वशिष्ठो मुनिपुंगवः ॥ ३ ॥ पृष्टः सुखं मुनिश्रेष्ठ कथं समुपजायते ॥ ब्रूहि मे तिलसम्बन्धकारणं व्रतमुत्तमम् ॥ ४ ॥ एवमुक्त
स्तया ज्ञानी वशिष्ठः कीर्तिमालया ॥ ध्यात्वा मुहूर्तमाचख्यौ कोकिलाव्रतमुत्तमम् ॥ ५ ॥ ॥ श्रीवशिष्ठ उवाच ॥ ॥ आषाढपूर्णिमायां
तु संध्याकाले ह्युपस्थिते ॥ संकल्पयेन्मासमेकं श्रावणे श्वःप्रभृत्यहम् ॥ ६ ॥ स्नानं करिष्ये नियता ब्रह्मचर्यस्थिता सती ॥ भोक्ष्यामि नक्तं
भूशय्यां करिष्ये प्राणिनां दयाम् ॥ ७ ॥ इति संकल्प्य पुरुषो नारी वा ब्राह्मणांतिके ॥ प्राप्यानुज्ञां ततः प्रातः सर्वसामग्रिसंयुतः ॥ ८ ॥ पुरुषः
प्रतिपत्कालाद्दन्तधावनपूर्वकम् ॥ नद्यां गत्वा तथा वाप्यां तडागे गिरिनिर्झरे ॥ ९ ॥ स्नानं कुर्याद्व्रती पार्थ सुगन्धामलकैस्तिलैः ॥ दिनाष्टकं
तथा पश्चात्सर्वौषध्या पुनः पृथक् ॥ १० ॥ वचयाष्टौ पुनः पिष्ट्वा शिरोरुहविमर्दनम् ॥ स्नात्वा ध्यात्वा रविं चैव वंदित्वा च पितॄनथ ॥ ११ ॥
तर्पयित्वा तिलापिष्टैः कोकिलां पक्षिरूपिणीम् ॥ कलकण्ठीं शुभैः पुष्पैः पूजयेच्चंपकोद्भवैः ॥ १२ ॥ पत्रैर्वा धूपनैवेद्यदीपालक्तकचंदनैः ॥ तिल
तन्दुलदूर्वाग्रैः पूजयित्वा क्षमापयेत् ॥ नित्यं तिलव्रती भक्त्या मंत्रेणानेन पांडव ॥ १३ ॥ तिलसहे तिलसौख्ये तिलवर्णे तिलप्रिये ॥ सौभाग्यं

१ रक्तवस्त्रपरीधानम्–इ० पा० । २ विकृतैः–इ० पा० । ३ घटकैः–इ० पा० । ४ पुरा पार्थ–इ० पा० । ५ तर्पयित्वा तिलैर्दद्यौ कोकिलाः पक्षिरूपिणीः ॥ कलकंठीः–इ० पा० ।

द्रव्यपुत्रांश्च देहि मे कोकिले नमः ॥ १४ ॥ इत्युच्चार्य ततः पश्चाद्गृहमभ्येत्य संयतः ॥ कृत्वाहारं स्वपेत्पार्थ यावन्मासः समाप्यते ॥१५॥ मासांते ताम्रपात्र्यां तु कोकिलां तिलपिष्टजाम् ॥ रत्ननेत्रां स्वर्णपक्षां ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ १६ ॥ वस्त्रैर्द्वैर्नैर्गुडैर्युक्तां श्रावण्यां कुंडलेऽथ वा ॥ श्वश्रूश्वशुरवर्गे वा देवज्ञे वा पुरोहिते ॥ व्यासे वा संप्रदातव्या व्रतिभिः शुभकाम्यया ॥१७॥ एवं या कुरुते नारी कोकिलाव्रतमादरात् ॥ सप्त जन्मानि सौभाग्यं सा प्राप्नोति सुविस्तरम् ॥ १८ ॥ निःसापत्न्यं पतिं भव्यं सस्नेहं प्राप्य भूतले ॥ मृता गौरीपुरं याति विमानेनार्कवर्चसा ॥ १९ ॥ एतद्व्रतं वशिष्ठेन मुनिना कथितं पुरा ॥ तथा चानुष्ठितं पार्थ समस्तं कीर्तिमालया ॥ २० ॥ तस्याश्च सर्वं संपन्नं वशिष्ठवचनादिह ॥ पुत्रसौभाग्यसंमानं शत्रुघ्नस्य प्रसादजम् ॥ २१ ॥ एवं यान्यापि कौंतेय कोकिलाव्रतमादरात् ॥ करिष्यति ध्रुवं तस्याः सौभाग्यं च भविष्यति ॥२२॥ ये कोकिलां कलरवां कलकंठपीठां यच्छंति साज्यतिलपिष्टमयीं द्विजेभ्यः ॥ ते नंदनादिषु वनेषु विहृत्य कामं मर्त्ये समेत्य मधुरध्वनयो भवंति ॥ २३ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे कोकिलाव्रतं नामैकादशोऽध्यायः ॥ ११ ॥ ॥ छ ॥

॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अथ पापापहं वक्ष्ये बृहद्व्रतमनुत्तमम् ॥ सुरासुरमुनीनां च दुर्लभं विधिना शृणु ॥१॥ पर्वण्याश्वयुजस्यांते पायसं घृतसंयुतम् ॥ नक्तं भुञ्जीत शुद्धात्मा ओदनं वैक्षवान्वितम् ॥ २ ॥ आचम्याथ शुचिर्भूत्वा बिल्वजं दंतधावनम् ॥ भक्षयित्वा महादेवं प्रणम्येदमुदीरयेत् ॥ ३ ॥ अहं देवव्रतमिदं कर्तुमिच्छामि शाश्वतम् ॥ तवाज्ञया महादेव यथा निर्वहते कुरु ॥४॥ इत्येवं नियमं कृत्वा यावद्वर्षाणि षोडश ॥ तिथयः प्रतिपत्पूर्वा भजिष्यामीत्यनुक्रमात् ॥ ५ ॥ ततो मार्गशिरे मासि प्रतिपद्यपरेऽहनि ॥ पृष्ट्वा गुरुं चोपवासं महादेवं स्मरन्मुहुः ॥ ६ ॥ स्नात्वा देवं समभ्यर्च्य रात्रौ प्रज्वाल्य दीपकान् ॥ यमुनां च महादेवं नत्वा पश्चान्निमंत्रयेत् ॥ ७ ॥ महादेवरतान्विप्रान्सपत्नीकान्यतव्रतान् ॥ षोडशाष्टौ तदर्धं वा एकं वा शक्त्यपेक्षया ॥ ८ ॥ आमंत्र्य स्वगृहं गत्वा महादेवं स्मरन्स्थितौ ॥ शुचिवस्त्रास्तृतायां तु निराहारो निशि स्वपेत् ॥ ९ ॥ भास्करोदयमासाद्य स्नात्वा चादाय दीपकान् ॥ नैवेद्यं स्नपनं पुष्पं धूपं गच्छेच्छिवालये ॥१०॥ अभ्यंगयित्वा देवेशं कषायैश्च विरूक्षयेत् ॥ स्नपयेत्पञ्चगव्येन पयसा तदनंतरम् ॥ ११ ॥ घृतेन मधुना दध्ना रसेन पयसा पुनः ॥ तिलांबुना ततः स्नाप्य स्नापयेदुष्णवारिणा ॥ १२ ॥ लेपयेत्सुघनं पश्चात्कर्पूरागरुचंदनैः ॥ पुष्पैः संपूज्य दातव्यं हैमं शिरसि पंकजम् ॥ १३ ॥ वस्त्रयुग्मं पताकां च पञ्चवर्णं वितानकम्॥धूपं दीपं च घंटाश्च दद्याद्देवस्य शक्तितः ॥१४॥ पश्चान्निवेद्य नैवेद्यं स्तुत्वा स्वभवनं व्रजेत्॥सुसमिद्धं ततः कृत्वा पूजयेज्जातवेदसम् ॥१५॥

व्रतिनश्च तथाचार्य्यं भोजयेन्मिथुनानि च ॥ हेमवस्त्रादिदानेन यथाशक्ति क्षमापयेत् ॥ १६ ॥ एवं विसृज्य तान्सर्वान्सार्द्धं बंधुजनैः
स्वयम् ॥ आशयित्वा पञ्चगव्यं हृष्टो भुञ्जीत वाग्यतः ॥ १७ ॥ एवमेव विधिं कृत्वा प्रारभेताधनो धनी ॥ वित्तसामर्थ्यतश्चैव प्रतिमासं च
कृत्स्नशः ॥ १८ ॥ वित्तहीनो यथा कश्चिच्छ्रद्धया च पुनःपुनः ॥ पुष्पार्चनविधानेन सर्वमेतत्समाचरेत् ॥ १९ ॥ प्रतिमासमुपोष्यैवं प्रति
पत्कार्त्तिकावधौ ॥ पारयेत्तं हुतं पार्थ प्रारंभविधिना स्फुटम् ॥ २० ॥ द्वितीये द्वे पञ्चदश्यां कृत्वा नक्तं नराधिपः ॥ प्रतिपत्सद्वितीया चेत्त
स्यामुपवसेत्सुधीः ॥ २१ ॥ द्वितीयोपवसेच्छुक्ला ततः प्रभृति वत्सरम् ॥ प्रारंभविधिना चैवं द्वितीयामपि पारयेत् ॥ २२ ॥ उपवासद्वयं
कृत्वा तृतीयां प्रारभेत्ततः ॥ अनेन क्रमयोगेन यावद्वर्षं समाप्यते ॥ २३ ॥ कृत्वैवं षोडशे वर्षे पूर्णमास्यां समुद्यतः ॥ पूर्ववद्देवमभ्यर्च्य
कृशानुं वाभितर्प्य च ॥ २४ ॥ हेमशृंगीं रौप्यखुरां सघंटां कांस्यदोहनाम् ॥ महादेवाय गां दद्याद्दीक्षिताय द्विजाय वै ॥ २५ ॥ शिवभक्ति
रतान्विप्रान्विशुद्धांश्चैव षोडश ॥ वस्त्राभरणदानैश्च शक्त्या संपूजयेद्व्रती ॥ २६ ॥ ब्राह्मणांश्च यथाशक्त्या भोजयेदपरानपि ॥ अन्येषां च क्षु
धार्तानां दद्याद्दानं यथेच्छया ॥ २७ ॥ बृहत्तपोव्रतं चैव ब्रह्मप्रायश्चशोषणम् ॥ भूर्भुवादिषु लोकेषु भूरिभोगप्रदं नृणाम् ॥ २८ ॥ चतुर्णा
मपि वर्णानां स्वर्गसोपानवत्स्थितम् ॥ न कुर्याद्यो धनं प्राप्य स मुष्टो नष्टचेतनः ॥ २९ ॥ धन्यमायुःप्रदं पुण्यं रूपसौभाग्यवर्द्धनम् ॥ स्त्रीपुंस
योश्च निर्दिष्टं व्रतमेतत्पुरातनम् ॥ ३० ॥ विधवयापि कर्तव्यं भूयोऽवैधव्यहेतवे ॥ सधवयापि कर्तव्यमवियोगाय सद्व्रतम् ॥ ३१ ॥
उपोष्य प्रतिमासं तु भुंजीत ब्राह्मणैः सह ॥ एकद्वित्रिचतुर्भिर्वा स्वशक्त्या पांडुनंदन ॥ ३२ ॥ अंते चांते सुवर्णानां प्रारंभविधिनाचरेत् ॥
पुण्यसंभारमन्विच्छन्गमयित्वा शिवालयम् ॥ ३३ ॥ व्रतविघ्ने महाराज जाते दैवात्कथंचन ॥ तावत्यस्तिथयश्चान्याः समुपोष्याः समाप्तये ॥
॥ ३४ ॥ अथ शीघ्रतरं कश्चिद्व्रतं कर्तुं समुद्यतः ॥ विधिनानेन राजेन्द्र तेन ग्राह्यं तिथिद्वयम् ॥ ३५ ॥ अंते चांते च वर्षाणां प्रारंभविधिनाच
रेत् ॥ अथारब्धे व्रते कश्चिदसमाप्ते म्रियेत चेत् ॥ ३६ ॥ सोऽपि तत्फलमाप्नोति सत्यारंभप्रभावतः ॥ वाचकाः श्रावकाश्चैव व्रतस्यास्य युधि
ष्ठिर॥भवंति पुत्रसंश्लिष्टाः शिवध्यानानुभावतः ॥३७॥ पुण्यं बृहत्तप इदं व्रतमादराद्ये कुर्वंति षोडशसमा निरताः स्वधर्मे ॥ ते भानुमंडलमभेद्यम
चिंत्यमाद्यं भित्त्वा प्रयान्ति शशिशेखरपादमूलम् ॥ ३८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे बृहत्तपोव्रतवर्णनं
नाम द्वादशोऽध्यायः ॥ १२ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ जातिस्मरत्वं देवेश दुष्प्राप्यमिति मे मतिः ॥ तदहं ज्ञातुमिच्छामि प्राप्यते केन

कर्मणा ॥ १ ॥ वरप्रदानाद्देवानामृषीणां सेवनेन वा ॥ तीर्थस्नानेन वा देव तपोहोमव्रतेन वा ॥ २ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ चत्वारि राजन्भ
द्राणि सम्रुपोष्याणि यत्नतः ॥ तत्प्रभावाद्भवेन्नूनं राजञ्जातिस्मरो नरः ॥ ३ ॥ शुभोदयः पुरा वैश्यो बभूव यमुनातटे ॥ तेन व्रतमिदं चीर्णमृतः
कालक्रमादसौ ॥ ४ ॥ संजयस्य सुतो जातः स्वर्णष्ठीवीति विश्रुतः ॥ व्रतप्रभावाज्जातिज्ञः स च चौरैर्निपातितः ॥ ५ ॥ नारदस्य प्रभावेण पुनरु
ज्जीव्यतेऽप्यसौ ॥ सस्मार पूर्ववृत्तांतं सकलं व्रतधर्मतः ॥६॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ संजयस्य कथं पुत्रः स्वर्णष्ठीवीति वा कथम् ॥ दस्युभिश्च
कथं नीतो मृत्युं वै जीवितः कथम् ॥ ७ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ संजयो नाम राजासीत्कुशावत्यां नराधिप ॥ देवर्षी तस्य मित्रे च सदा
नारदपर्वतौ ॥ ८॥ एकदा संजयगृहं संप्राप्तौ तौ यदृच्छया ॥ स्वगतासनदानाद्यैरुपचारैरपूजयत् ॥ ९ ॥ तेषामथोपविष्टानां पूर्ववृत्तांतभाषिणौ ॥
संजयस्य सुता प्राप्ता तरुणी पितुरंतिकम् ॥ १० ॥ पर्वतः प्राह राजानं कन्येयं वरवर्णिनी ॥ गुप्तगुल्फा संहतोरूः पीनश्रोणिपयोधरा ॥ ११ ॥
पद्मपत्रेक्षणनखा पद्मकिंजल्कसप्रभा ॥ आकुञ्चितमृदुस्निग्धैः केशैरविततैर्घनैः ॥ १२ ॥ सविलासा गजगतिः सुनासा कोकिलस्वरा ॥ अहो
रूपमहो धैर्यमहो लावण्यमुत्तमम् ॥१३॥ तिलपुष्पस्फुटा नासा रूपं संपारैलक्ष्यते ॥ कस्येयं भद्रिका भद्रा ममातिहृदयंगमा ॥ १४ ॥ एवं ब्रुवा
णं तं विप्रं विस्मयोत्फुल्ललोचनम् ॥ स राजा प्राह कन्येयं दुहिता मम पर्वत ॥ १५ ॥ अथोवाच नृपं धीमान्नारदः क्षुभितेन्द्रियः ॥ राजन्निवेष्टुका
मोऽहं कन्येयं मम दीयताम् ॥ १६ ईप्सितं तव दास्यामि वरं मर्त्येषु दुर्लभम् ॥ एवमुक्तो नारदेन प्रीतात्मा संजयस्तथा ॥ १७ ॥ कृताञ्जलिरुवा
चेदं प्रहर्षोत्फुल्ललोचनः ॥ पुत्रो मे दीयतां क्षिप्रमक्षीणकनकाकरः ॥ १८ ॥ यस्य मूत्रं पुरीषं वा श्लेष्माणं क्षिपति क्षितौ ॥ जातरूपं हि तत्सर्वं
सुवर्णं भवतु स्थिरम् ॥ १९ ॥ एवमस्त्विति तं राजन्नारदः प्रत्यभाषत ॥ सुवर्णष्ठीविनं[1] पुत्रं ददामि तव सुव्रत ॥ २० ॥ एवमुक्त्वा स तां कन्यां
सालङ्कारां सुमध्यमाम् ॥ विवाहयामास तया नारदो हृष्टमानसः ॥२१ ॥ तत्तस्य चेष्टितं दृष्ट्वा पर्वतः क्रोधमूर्छितः ॥ उवाच नारदं रोषादीप्ताक्षः
स्फुरिताधरः ॥ २२ ॥ मयेयं प्रार्थिता पूर्वं त्वया यस्माद्विवाहिता ॥ तस्मान्मया समं स्वर्गं न गंतासि कथंचन ॥ २३ ॥ दत्तस्त्वयास्य यः पुत्रो
वरदानेन नारद ॥ सोऽपि चौरैरभिहतः पञ्चत्वमुपयास्यति ॥ २४ ॥ एवमुक्तः पर्वतेन नारदः प्राह दुर्म्मनाः ॥ न त्वं धर्मं विजानासि किञ्चि
न्मूढोऽसि दुर्मते ॥ २५ ॥ सामान्यं सर्वभूतानां कन्या भवति सुव्रत ॥ न तस्या वरणे दुःखं पश्यंतीह बहुश्रुताः ॥ २६ ॥ न सेवितास्त्वया

[1] दोरम्-इ० पा० ।

वृद्धास्तेन मां शपसे रुषा ॥ पणिग्रहणमंत्राणां निष्ठा स्यात्सप्तमे पदे ॥ २७ ॥ यस्मादेतदविज्ञाय शपसे मामनागसम् ॥ तस्मात्त्वमप्यहो स्वर्गं न गंतासि मया विना ॥ २८ ॥ संजयस्य सुतः शापाद्यदि पञ्चत्वमेष्यति ॥ आनयिष्ये तथाप्येनं यमलोकान्न संशयः ॥२९॥ एवं शप्त्वा तदाऽन्योन्यं देवर्षी तावुभौ पुनः ॥ पूजितौ संजयेनाथ जग्मतुः स्वाश्रमं प्रति ॥ ३० ॥ अथास्य सप्तमे मासि जातः पुत्रो नृपस्य सः ॥ स्वर्णष्ठीवीति नामास्य यथार्थमकरोत्पिता ॥ ३१ ॥ जातिस्मरः स्मरवपुः सुवर्णोत्पत्तिकारणम् ॥ सर्वभूतरुतज्ञोऽभूद्भद्रव्रतफलादिह ॥ ३२ ॥ मूत्रश्लेष्मपुरीषादि यत्किञ्चित्क्षिपति क्षितौ ॥ जायते कनकं सर्वं प्रसादान्नारदस्य च ॥३३॥ तेनासौ यजते राजा विधिवद्भूरिदक्षिणैः ॥ राजसूयादिभिर्यज्ञैर्विविधैर्ब्राह्मणैर्वृतः ॥३४॥ बभार भृत्याननिशं पुपोष स्वजनातिथीन् ॥ चकार देवतागारं सरश्चारामवाटिकाः ॥३५॥ जातस्नेहं तथा पुत्रं ररक्ष रक्षिभिर्वृतः ॥ राशयः कनकस्यास्य बभूवुर्नृपतेः सुतात्॥३६॥ अथास्य दस्यवः केचिच्छ्रुत्वा तं कनकाकरम्॥धनलोलुपया जघ्नुर्दाक्षिणात्या मदोद्धताः॥३७॥तस्मिन्विनष्टे तन्नष्टं वरदानसमुद्भवम् ॥ कनकं तदपश्यंतो जग्मुरन्योन्यतः क्षयम् ॥३८॥ पातितं दस्युभिः पुत्रं दृष्ट्वा राजा सुदुःखितः॥ विललापाकुलमतिः स मुमोह पपात च ॥३९॥ विलपंतं तु तं दृष्ट्वा नारदः प्राह संजयम् ॥ राजन्विषादं मा कार्षीः शृण्विमां भारतीं मम ॥४०॥ इत्युक्त्वा स समाचख्यौ चारितानि महौजसाम् ॥ विशिष्टानां नरेन्द्राणां यतीनां दक्षिणावताम् ॥ ४१ ॥ श्रुत्वा राजा नरेंद्राणां चारितानि महात्मनाम् ॥ विनष्टशोकः सहसा प्रकृतिस्थो बभूव सः ॥४२॥ नारदोऽपि नरेंद्रस्य मृतं पुत्रं यमालयात् ॥ आनयामास तरसा तथारूपं यथा हतम् ॥ ४३ ॥ दृष्ट्वा स्पृष्ट्वा स पुत्रं तं परितुष्टेन चेतसा ॥ व्रीडितो विस्मितश्चैव कृताञ्जलिरथाब्रवीत् ॥ ४४ ॥ किमाश्चर्यं प्रसन्नेन भवता मम नारद ॥ दत्तः पुत्रस्तथाभूतो दस्युभिर्घातितो यथा ॥ ४५ ॥ षण्मासांते पुनरसौ जीवितं सर्वमेव तत् ॥ सस्मार पूर्वं वृत्तांतं भद्राणां पारणात्किल ॥ ४६ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं जातिस्मरणकारकम् ॥ व्रतं व्रताधिकं श्रेष्ठं किमन्यत्कथयामि ते ॥४७॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ ब्राह्मणाश्चैव शूद्राश्च कुले महति जन्म च ॥ दाता क्षमी धनी वाग्मी रूपी स्वैर्भद्रकैर्भवेत् ॥४८॥ चत्वारि राजन्भद्राणि चतुष्पादानि तानि वै ॥ तान्येव बहुविघ्नानि दुष्प्राप्यान्यकृतात्मभिः ॥ ४९ ॥ मार्गशीषे तु प्रथमं द्वितीयं फाल्गुने तथा ॥ ज्येष्ठे तृतीयं राजेन्द्र ख्यातं भाद्रपदेपरम् ॥ ५० ॥ फाल्गुनामलपक्षादौ त्रीन्मासांस्तु नराधिप ॥ तत्रिपुष्पमिति ख्यातं तपस्याकरणं परम् ॥ ५१ ॥ ज्येष्ठस्य शुक्लपक्षादौ त्रीन्वै मासान्युधिष्ठिर ॥ तत्त्रिराममिति ख्यातं सत्यशौर्यप्रदायकम् ॥ ५२ ॥ शुक्ले भाद्रपदस्यादौ त्रीन्मासान्पांडुनंदन ॥ तत्त्रिरंगमिति ख्यातं बहुविद्याप्रदायकम् ॥ ५३ ॥ शुक्लमार्गशिरस्यादौ

त्रीन्मासांस्तु नराधिप ॥ तद्विष्णुपदमित्युक्तं सर्वधर्मप्रदायकम् ॥ ५४ ॥ समासेनैव चोक्तानि भद्राण्येतानि भारत ॥ कर्तव्यानि नरैः स्त्रीभिर्ब्रा ह्मणानुमतेन वा ॥ ५५ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ विस्तरेणैव मे ब्रूहि देवदेव जगत्पते ॥ भद्राणां नियमाधानं प्रधाननियमांस्तथा ॥ ५६ ॥ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ शृणु राजन्नवहितो भद्राणां विस्तरं परम् ॥ कथयिष्ये न कथितं कस्यचिद्यन्मया पुरा ॥५७॥ शुक्ले मार्गशिरस्यादौ चत्वारस्तिथयो वराः ॥ द्वितीया च तृतीया च चतुर्थी पञ्चमी तथा ॥ ५८ ॥ एकभुक्तासनस्तिष्ठेत्प्रतिपद्यां जितेन्द्रियः ॥ प्रभाते तु द्वितीयायां कृत्वा यत्करणीयकम् ॥ ५९ ॥ प्रहरत्रये समधिके गते स्नानं समाचरेत् ॥ मृद्गोमयं च संगृह्य मंत्रैरेभिर्विचक्षणः ॥ ६० ॥ अहं ते तु प्रदिश्यामि मंत्राणां विधिमुत्तमम् ॥ येषां देयो न देयो वा ताञ्छृणुष्व वदामि ते ॥ ६१ ॥ ब्राह्मणाः क्षत्रिया वैश्याः शूद्रा ये शुचयोऽमलाः ॥ तेषां मंत्राः प्रदेया वै न तु संकीर्णधर्मिणाम् ॥ ६२ ॥ या स्त्री भर्त्रा वियुक्तापि स्वाचारैः संयुता शुभा ॥ सा च मन्त्रान्प्रगृह्णातु सभर्त्री तदनुज्ञया ॥६३॥ स्नानं नद्यां तडागे वा वाप्यां कूपे गृहेपि वा ॥ दशोत्तरं फलं ज्ञेयमधिकं हि समन्त्रकम् ॥ ६४ ॥ मृदं मंत्रेण संगृह्य सर्वांगेषु प्रलेपयेत् ॥ त्वं मृत्ते वंदिता देवैः समलैर्दैत्यघातिभिः ॥ ६५ ॥ मयापि वंदिता भक्त्या मामतो विमलं कुरु ॥ ६६ ॥ इति मृन्मंत्रः ॥ एवं जपन्मृदं दत्त्वा स्वहस्ताग्रे समंत्रकम् ॥ जलावगाहनं कुर्यात्कुण्डमालिख्य धर्मवित् ॥ सिद्धार्थकैः कृष्णतिलैर्वचासर्वौषधीः क्रमात् ॥ ६७ ॥ त्वमादिः सर्वदेवानां जगतां च जगन्मये ॥ भूतानां वीरुधां चैव रसानां पतये नमः ॥ ६८ ॥ गंगासागरजं तोयं पौष्करं नार्मदं तथा ॥ यामुनं सांनिहत्यं च संनिधानमिहास्तु मे ॥ ६९ ॥ इति स्नानमंत्रः ॥ शरीरालंभनं पूर्वं कृत्वा मृद्गोमयांबुभिः॥एवं स्नात्वा समाप्लुत्य आचम्य तटमास्थितः ॥७०॥ निवस्य वाससी शुभ्रे शुचिः प्रयतमानसः ॥ देवान्पितृन्मनुष्यांश्च तर्पयेत्सुसमाधिना ॥ ७१ ॥ एवं गृहीतनियमो गृहं गच्छेच्छुचिव्रतः ॥ उपविश्य न संजल्पेद्यावच्चन्द्रस्य दर्शनम् ॥ ७२ ॥ स्नात्वा चैव ततो नाम तृतीयादिचतुर्दिने ॥ नमः कृष्णाच्युतानंत हृषीकेशेति च क्रमात् ॥ ॥ ७३ ॥ चतुर्दिने द्वितीयादौ देवमभ्यर्चयेऽच्युतम् ॥ प्रथमेह्नि स्मृता पूजा पादयोश्चक्रपाणिनः ॥ ७४ ॥ नाभिपूजा द्वितीयेह्नि कर्तव्या विधिवन्नरैः ॥ मुरद्विषस्तृतीयेह्नि पूजां वक्षसि विन्यसेत् ॥ ७५ ॥ चतुर्थेह्नि जगद्धातुः पूजां शिरसि कल्पयेत् ॥ पुष्पैर्विलेपनैर्धूपैरर्घ्यं दद्युर्विभूषणैः ॥ ७६ ॥ वीवरैर्हरिनैवेद्यैर्दीपदानैश्च भक्तितः ॥ पूजयित्वा विधानेन विष्णुं विश्वेश्वरं व्रती ॥ ७७ ॥ ततो दिनावसाने तु मुहूर्ते निर्गते सति ॥ अर्घ्यं प्रदद्यात्सोमाय भक्त्यातद्भावभावितः ॥ ७८ ॥ शशिचन्द्रशशांकेन्दुनामानि क्रमशो नरः ॥ तृतीयादिषु चन्द्रस्य संकीर्त्यार्घ्यं

निवेदयेत् ॥ ७९ ॥ स चार्घ्यो यादृशो देय ऋद्धिमद्भिरथेतरैः ॥ तत्ते सम्यक्प्रवक्ष्यामि युधिष्ठिर निबोध मे ॥ ८० ॥ चन्दनागुरुकर्पूरदधि दूर्वाक्षतादिभिः ॥ रत्नैः समुद्रजैश्चान्यैर्वज्रवैडूर्यमौक्तिकैः ॥ ८१ ॥ पुष्पैः फलैः स्वकालोत्थैः खर्जूरैर्नालिकेरकैः ॥ वस्त्राच्छादनगोवा जिभूमिहेमगजान्वितैः ॥ ८२ ॥ सत्त्वयुक्तस्य ऋद्धस्य राजन्नेष विधिः स्मृतः ॥ इतरस्य यथाशक्ति फलपुष्पाक्षतोदकैः ॥ ८३ ॥ लवणं गुडं घृतं तैलं पयःकुंभास्तिलैः सह ॥ अर्घेष्वेतानि शस्तानि शशिवृद्ध्या विवर्द्धयेत् ॥ ८४ ॥ प्रत्यहं वर्द्धयेदर्घ्यं शशि वृद्ध्या नरोत्तम ॥ एवमर्घः प्रतादव्यः शृणु मंत्रविधिक्रमम् ॥ ८५ ॥ नवोनवोसि मासांते जायमानः पुनःपुनः ॥ त्रिरग्निसम वेतो वै देवानाप्यायसे हविः ॥ ८६ ॥ गगनाङ्गणसद्दीप दुग्धाब्धिमथनोद्भव ॥ भाभासितदिगाभोग रमानुज नमोऽस्तु ते ॥ ८७ ॥ दत्त्वार्घ्यं द्विजराजाय तद्विप्राय निवेदयेत् ॥ निर्वर्त्यार्घ्यक्रममिमं ततो भुंजीत वाग्यतः ॥ ८८ ॥ भूमिं तु भाजनं कृत्वा पद्मपत्रसमास्तृताम् ॥ पालाशैर्मधुपत्रैर्वा सुरूपैर्वा शिलातले ॥ ८९ ॥ समालभ्य धरां देवीं मंत्रेणानेन मंत्रवित् ॥ त्वत्तले भोक्तुकामोऽहं देवि सर्वरसोद्भवे ॥ ९० ॥ मदनुग्रहाय सुस्वादं कुर्वन्नमृतोपमम् ॥ एवं जप्त्वा च भुक्त्वा च शाकं पाकं गुणोत्तरम् ॥ ९१ ॥ आचम्य खान्युपालभ्य स्मृत्वा सोमं स्वपे द्भुवि ॥ भोक्तव्यं तु द्वितीयायामक्षारलवणं हविः ॥ ९२ ॥ मुन्यन्नं तु तृतीयायां चतुर्थ्यां गोरसोत्तरम् ॥ घृताक्ताः सगुणाः शस्ताः पञ्चम्यां कृश रास्सदा ९३ ॥ शस्ता भद्रेषु सर्वेषु सदा श्यामाकतण्डुलाः ॥ प्रसाधिका घृतं गव्यं वन्यं फलमयाचितम् ॥ ९४ ॥ प्रातः स्नानं ततः कृत्वा संतर्प्य पितृदेवताः॥भोजयेद्ब्राह्मणान्भक्त्या दत्तदानान्विसर्जयेत् ॥९५॥ भृत्यबन्धुजनैः सार्द्धं पश्चाद्भुञ्जीत कामतः ॥ एवं भद्रेषु सर्वेषु त्रिमासेषु गतेषु यः ॥९६॥ करोत्येतन्नरो भक्त्या वर्षमेकममत्सरी ॥ तस्य श्रीर्विजयश्चैव नित्यं सोमः प्रसीदति ॥९७॥ एतत्करोति या कन्या शुभं प्राप्नो ति सा पतिम् ॥ दुर्भगा सुभगा साध्वी भवत्यविधवा सदा ॥ ९८ ॥ राज्यार्थी लभते राज्यं धनार्थी लभते धनम् ॥ पुत्रार्थी लभते पुत्रानिति प्राह प्रभाकरः ॥ ९९ ॥ योषित्कुलाकुलविवाहमनोरमाणि शय्यान्नयानशयनासनशोभितानि ॥ भद्राण्यवाप्य धनपुत्रकलत्रजानि जातिस्मरो भवति भारत भद्रकर्ता ॥ १०० ॥ इति श्री भविष्ये महापुराण उत्तर पर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे भद्रोपवासव्रतनिरूपणं नाम त्रयोदशोऽ ध्यायः ॥ १३ ॥ ७॥ इति प्रतिपत्कल्पः समाप्तः ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ संत्यन्यास्तिथयः पार्थ द्वितीयाद्याः परिश्रुताः ॥ मासैश्चतु

१ भोक्ता: इ० पा० । २ प्रकाशेर–इ० पा० । ३ अपुत्रः–इ० पा० ।

भिश्चत्वारः प्रावृट्छुक्लाः क्ष्मापहाः ॥ १ ॥ गोपिताश्च सदा लोके न प्रोक्ताश्च मया क्वचित् ॥ प्रकाशयामि ताः पार्थ शृणु सर्वा मया हि
ताः ॥ २ ॥ एका तु श्रावणे मासि अन्या भाद्रपदे तथा ॥ अपराश्वयुजे मासि चतुर्थी कीर्तिके भवेत् ॥ ३ ॥ श्रावणे कलुषा नाम प्रोष्ठपादे
च गीर्मला ॥ आश्विने प्रेतसंचारा कार्तिके च यमा स्मृता ॥४॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कस्मात्सा कलुषा प्रोक्ता कस्मात्सा गीर्मला मता ।
कस्मात्सा प्रेतसंचारा कस्माद्याम्या प्रकीर्तिता ॥ ५ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पुरा वृत्रवधे वृत्ते प्राप्तराज्ये पुरंदरे ॥ ब्रह्महत्यापनोदार्थमश्वमेधे
प्रवर्तिते ॥ ६ ॥ क्रोधादिन्द्रेण वज्रेण ब्रह्महत्या निषूदिता ॥ षट्खण्डा च कृता क्षिप्ता वृक्षे तोये महीतले ॥ ७ ॥ नार्यां ब्रह्महने वह्नौ संविभज्य
यथाक्रमम् ॥ तत्पापं श्रावणे व्यूढं द्वितीयायां दिनोदये ॥८॥ नारीवृक्षनदीभूमिवह्निब्रह्महनेष्वथ ॥ निर्मलीकरणं जातमतोऽर्थं कलुषा स्मृता ॥९॥
मधुकैटभयो रक्ते पुरा मग्नेति मेदिनी ॥ अष्टांगुला पवित्रा सा नारीणां तु रजो मलम् ॥ १० ॥ नद्यः पूरमलाः सर्वा वह्नेर्धूमशिखा मलः ॥
कलुषाणि चरंत्यस्यां तेनैषा कलुषा मता ॥ ११ ॥ गीर्गिरा भारती वाणी वाचा मेधा सरस्वती ॥ गीर्मलं वहते यस्माद्वितीया गीर्मला
मता ॥ १२ ॥ देवर्षिपितृधर्माणां निंदका नास्तिकाः शठाः ॥ तेषां सा वाग्मलव्यूढा द्वितीया तेन गीर्मला ॥ १३ ॥ अनध्यायेषु शास्त्राणि
पाठयंति पठंति च ॥ शाब्दिकास्तार्किकाः श्रौतास्तेषां शब्दापशब्दजाः ॥ १४ ॥ मला व्यूढा द्वितीयायामतोऽर्थं गीर्मला च सा ॥१४॥ प्रेतास्तु
पितरः प्रोक्तास्तेषां तस्यां तु संचरः ॥ द्वितीयायां च लोकेषु तेन सा प्रेतसंचरा ॥ १५ ॥ अग्निष्वात्ता बर्हिषद आज्यपाः सोमपास्तथा ॥ १६ ॥
पितृपितामहप्रेतसंचरात्प्रेतसंचरा ॥ १६ ॥ पुत्रैः पौत्रैश्च दौहित्रैः स्वधामंत्रैः सुपूजिताः ॥ श्राद्धदानमखैस्तृप्ता यात्यतः प्रेतसंचराः ॥ १७ ॥
कार्तिके शुक्लपक्षस्य द्वितीयायां युधिष्ठिर ॥ यमो यमुनया पूर्वं भोजितः स्वगृहे तदा ॥ १८ ॥ द्वितीयायां महोत्सर्गे नारकीयाश्च तर्पिताः ॥
पापेभ्यो विप्रमुक्तास्ते मुक्ताः सर्वे विबंधनाः ॥ आमिता नर्तितास्तुष्टाः स्थिताः सर्वे यदृच्छया ॥१९॥ तेषां महोत्सवो वृत्तो यमराष्ट्रे सुखावहः ॥
ततो यमद्वितीया सा प्रोक्ता लोके युधिष्ठिर ॥ २० ॥ अस्यां निजगृहे पार्थ न भोक्तव्यमतो बुधैः ॥ स्नेहेन भगिनीहस्ताद्भोक्तव्यं
पुष्टिवर्द्धनम् ॥ २१ ॥ दानानि च प्रदेयानि भगिनीभ्यो विधानतः ॥ स्वर्णालंकारवस्त्राद्यैः पूजासत्कारभोजनैः ॥ २२ ॥ सर्वा
भगिन्यः संपूज्या अभावे प्रतिपत्तिगाः ॥ पितृव्यभगिनी हस्तात्प्रथमायां युधिष्ठिर ॥ २३ ॥ मातुलस्य सुताहस्ताद्वितीयायां पुनर्नृप ॥

१ षड्भागा–इ० पा० ।

पितृमातृस्वसारौ ये तृतीयायां तयोः करात् ॥ २४ ॥ भोक्तव्यं सहजायाश्च भगिन्या हस्ततः परम् ॥ सर्वासु भगिनीहस्ताद्भोक्तव्यं बलवर्द्धनम् ॥ ॥२५॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं धर्मकामार्थवर्द्धनम् ॥ व्याख्यातं सकलं स्नेहात्सरहस्यं मया तव ॥२६॥ यस्यां तिथौ यमुनया यमराजदेवः सम्भोजितो जगति सत्त्वरसौहृदेन ॥ तस्यां स्वसुः करतलादिह यो भुंनक्ति प्राप्नोति वित्तमर्थं[2] भोज्यमनुत्तमं सः ॥ २७ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तर पर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे यमद्वितीयाव्रतमाहात्म्यं नाम चतुर्दशोऽध्यायः ॥ १४ ॥ ॥छ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ भगवन्भवता प्रोक्तं धर्मार्थादेः सुसाधनम् ॥ गार्हस्थ्यं तच्च भवति दंपत्योः प्रीयमाणयोः ॥ १ ॥ पत्नीहीनः पुमान्पत्नी भर्त्रा विरहिता तथा ॥ धर्मकामार्थसंसिद्धी न स्यातां मधुसूदन ॥ २ ॥ तद्ब्रूहि देवदेवेश विधवा स्त्री न जायते ॥ व्रतेन येन गोविंद पत्न्याऽविरहितो नरः ॥ ३ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अशून्यशयनीं नाम द्वितीयां शृणु तां मम ॥ यामुपोष्य न वैधव्यं प्राप्नोति स्त्री युधिष्ठिर ॥ ४ ॥ पत्नीविमुक्तश्च नरो न कदाचित्प्रजायते ॥ शेते जगत्पतिर्विष्णुः श्रिया सार्द्धं यदा किल ॥ ५ ॥ अशून्यशयनं नाम तदा ग्राह्या च सा तिथिः ॥ उपवासेन नक्तेन तथैवायाचितेन च ॥ ६ ॥ कृष्णपक्षे द्वितीयायां श्रावणे नृपसत्तम ॥ स्नानं नद्यां तडागे वा गृहे वा नियतात्मवान् ॥ ७ ॥ कृत्वा पितॄन्मनुष्यांश्च देवान्संतर्प्य भक्तिमान् ॥ स्थंडिलं चतुरस्रं तु मृन्मयं कारयेत्ततः ॥ ८ ॥ तत्रस्थं श्रीधरं श्रीशं भक्त्याभ्यर्च्य श्रिया सह ॥ नैवेद्यपुष्पधूपाद्यैः फलैः कालोद्भवैः शुभैः ॥ ९ ॥ इममुच्चारयेन्मंत्रं प्रणम्य जगतः पतिम् ॥ श्रीवत्सधारिञ्छ्रीकांत श्रीधामञ्छ्रीपतेऽव्यय[3] ॥ १० ॥ गार्हस्थ्यं मा प्रणाशं मे यातु धर्मार्थकामदम् ॥ अग्नयो मा प्रणश्यंतु मा प्रणश्यन्तु देवताः ॥ पितरो मा प्रणश्यंतु मत्तो दांपत्यभेदतः ॥११॥ लक्ष्म्या वियुज्यते कृष्ण न कदाचिद्यथा भवान् ॥ तथा कलत्रसम्बन्धो देव मा मे प्रणश्यतु ॥ १२ ॥ लक्ष्म्या न शून्यं वरद यथा ते शयनं सदा ॥ शय्या ममाप्यशून्यास्तु तथा जन्मनिजन्मनि ॥ १३ ॥ एवं प्रसाद्य पूजां च कृत्वा लक्ष्म्या हरेस्तथा ॥ चन्द्रोदये स्नानपूर्वं पञ्चगव्येन संयुतम् ॥ विप्राय दक्षिणां दद्यात्स्वशक्त्या फलसंयुताम् ॥ १४ ॥ अनेन विधिना राजन्यावन्मासचतुष्टयम् ॥ कृष्णपक्षे द्वितीयायां प्रागुक्तविधिमाचरेत् ॥ १५ ॥ कार्त्तिके चाथ संप्राप्ते शय्यां श्रीकांतसंयुताम् ॥ सोपस्करां सोदकुंभां सान्नां दद्याद्द्विजातये ॥ १६ ॥ प्रतिमासं च सोमाय अर्घ्यं दद्यात्समंत्रकम् ॥ दध्यक्षतैर्मूलफलै रत्नैः सौवर्णभाजनैः ॥ १७ ॥ गगनांगणसद्दीप दुग्धाब्धिमथनोद्भव ॥ आभासितदिगाभोग रमानुज नमोस्तु ते ॥ १८ ॥ एवं करोति यः

१ प्रयत्नात्–इ० पा० । २ अथ गौरयम्–इ० पा० । ३ अच्युत–इ० पा० ।

सम्यङ्नरो मासचतुष्टयम् ॥ तस्य जन्मत्रयं यावद्गृहभङ्गो न जायते ॥ १९ ॥ अशून्यशयनश्चैव धर्मकामार्थसाधकः ॥ भवत्यव्याहतैश्वर्यः पुरुषो नात्र संशयः ॥ २० ॥ नारी च पार्थ धर्मज्ञा व्रतमेतद्यथाविधि ॥ या करोति न सा शोच्या बन्धुवर्गस्य जायते ॥ २१ ॥ वैधव्यं दुर्भगत्वं च भर्तृत्यागं च सत्तम ॥ प्राप्नोति जन्मत्रितयं न सा पांडुकुलोद्वह ॥ २२ ॥ एषा ह्यशून्यशयना नृपते द्वितीया ख्याता समस्तकलुषापहराऽद्वितीया ॥ एतां समाचरति यः पुरुषोऽथ योषित्प्राप्नोत्यसौ शयनमग्र्यमहार्हभोग्यम् ॥ २३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे उत्तरपर्वणि श्रीकृष्ण युधिष्ठिरसंवादे अशून्यशयनव्रतमाहात्म्यं नाम पञ्चदशोऽध्यायः ॥ १५ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ फाल्गुनेऽप्यसिते पक्षे तृतीयायामुपोषिता ॥ प्रातः स्थित्वा ब्रह्मचर्ये जटामुकुटशोभिता ॥ १ ॥ गोधारथगतां देवीं रुद्रध्यानपरायणाम् ॥ पूजयेद्गन्धकुसुमैर्दीपालक्तकचंदनैः ॥ केसरैर्मधुरैर्द्रव्यैः स्वर्णमाणिक्यपूजया ॥ २ ॥ ॐ भूषिका देवभूषा च भूषिका ललिता उमा ॥ तपोवनरता गौरी सौभाग्यं मे प्रयच्छतु ॥ ३ ॥ दौर्भाग्यं मे शमयतु सुप्रसन्नमनाः सदा ॥ अवैधव्यं कुले जन्म ददात्वपरजन्मनि ॥ ४ ॥ अङ्गेङ्गे च ममोपाङ्गे पर्वेपर्वे स्थितामृतम् ॥ सुखदृष्टिस्पर्शरसं गौरी सौभाग्यं यच्छतु ॥ ५ ॥ एवमुच्चार्य मंत्रांश्च नारीज्ञानवती सती ॥ पूजयेद्ब्राह्मणोक्तैस्तु मंत्रैर्मुखसुवासिनी ॥ ६ ॥ जीरकैः कटुहुण्डैश्च लवणैर्गुडसर्पिषा ॥ हृद्यैरार्द्रैः फलैः स्वर्णैर्मनोज्ञैः पुष्पबन्धनैः ॥ ७ ॥ कुसुमैः कुंकुमैर्गन्धैः कालेयागुरुचन्दनैः ॥ सिन्दूरेणातिरक्तेन वस्त्रैर्नानाविधैः शुभैः ॥ ८ ॥ नेत्रैरनेकदेशोत्थैः पूपकैस्तिलतण्डुलैः ॥ अशोकैश्च त्रिगुणकैर्घृतपूर्णैस्तु मोदकैः ॥ ९ ॥ इत्येवमादिनैवेद्यैः पूजयित्वा महाद्रुमम् ॥ प्रदक्षिणं ततः कृत्वा दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम् ॥ १० ॥ एतत्करोति या पुत्री तृतीयाव्रतमुत्तमम् ॥ ततः प्राप्स्यति दुष्प्राप्यं त्रैलोक्ये श्रीधरं प्रति ॥ ११ ॥ एतद्व्रतं मया ख्यातं यास्यंति शाश्वतीः समाः ॥ व्याख्यातं कश्यपेनादौ रुक्मिण्या व्रतमुत्तमम् ॥ १२ ॥ याश्चरिष्यंति ताः सर्वा भविष्यंति निरामयाः ॥ अङ्गप्रत्यङ्गसुभगा लोकदृष्टिमनोहराः ॥ ॥ १३ ॥ स्थित्वा वर्षशतं चान्ते ततो रुद्रपुरं शुभम् ॥ यास्यंति हंसयानेन किंकिणीशब्दनादिना ॥ १४ ॥ तत्र त्वारमयिष्यंति स्वभर्तृन्वत्सरान्बहून् ॥ दिव्यभोगभुजो हृष्टाः सिद्धयष्टकसमन्विताः ॥ १५ ॥ अर्घं महार्घमणिकुंकुमकेसराढ्यं स्रग्गंधमुग्धमुखरालिकुलोपगीतम् ॥ दत्त्वा फलाक्षतयुतं मधुपादपस्य गौरीव लोकमहिता भवतीह नारी ॥ १६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्ण युधिष्ठिरसंवादे मधूकतृतीयाव्रतवर्णनं नाम षोडशोऽध्यायः ॥ १६ ॥ छ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ मेघपालीव्रतं कृष्ण कदाचित्क्रियते नृभिः ॥ किं

पुण्यं किमनुष्ठानं कीदृग्वल्ली स्मृता तु सा ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ आश्वयुक्कृष्णपक्षे तु तृतीयायां युधिष्ठिर ॥ मेघपाल्यै प्रदातव्यो
भक्त्या स्त्रीभिर्नृभिस्तथा ॥ २ ॥ अर्घो विरूढैर्गोधूमैः सप्तधान्यसमन्वितैः ॥ तिलतंडुलपिंडैर्वा दातव्यो धर्मलिप्सुभिः ॥ ३ ॥ तांबूलसदृशैः पर्वै
रक्ता वल्ली समंजरी ॥ वाटीषु ग्राममार्गेषु प्रोत्थिता पर्वतेऽपि च ॥४॥ मेघपाल्यां धान्यतैलगुडकुंकुमहेमनान् ॥ पदानपि च कुर्वंति जना वाणि
ज्यजीवनाः ॥ ५ ॥ पापं सत्यानृतं कृत्वा द्रव्यलुब्धाः फलान्विताः ॥ अर्घ्यं दत्त्वा मेघपाल्यै नाशयंति क्षणादिह ॥ ६ ॥ मानोन्मानैर्जन्म
मध्ये यत्पापं कुत्रचित्कृतम् ॥ तत्सर्वं नाशमायाति व्रतेनानेन पांडव ॥ ७ ॥ मेघपाली शुभे स्थाने शुभे देशे समुत्थिता ॥ पूजनीया वर
स्त्रीभिः फलैः पुष्पैस्तथाक्षतैः ॥ ८ ॥ खर्जूरैर्नालिकेरैश्च दाडिमैः करवीरकैः ॥ गंधधूपैर्दधिदीपैर्विरूढैर्धान्यसंचयैः ॥ ९ ॥ रक्तवस्त्रैः समा
च्छाद्य पिष्टातकविभूषिताम् ॥ कृत्वार्घ्यः संप्रदातव्यो मंत्रेणानेन भारत ॥ १० ॥ वेदोक्तेन द्विजो विद्वांस्तच्च तस्यै निवेदयेत् ॥ इत्येवं पूजयित्वा
तां मेघपालीं पुमांस्ततः ॥ ११ ॥ नारी वा पुरुषव्याघ्र प्राप्नोति परमां श्रियम् ॥ स्थित्वा वर्षशतं मर्त्ये सुखसौभाग्यगर्विते ॥ १२ ॥ विष्णु
लोकमवाप्नोति देहांते यानसंस्थितः ॥ कुलानि सप्त नयति स्वर्गं स्वानि रसातलात् ॥ उद्धृत्य नात्र संदेहस्त्वया कार्यो युधिष्ठिर ॥ १३ ॥ नरक
भीरुतया ददाति योऽर्घ्यं फलाद्यनुयुतं ननु मेघपालेः ॥ उन्मानकूटकपटानि कृतानि यानि पापानि हंति सवितेव तमः प्ररोहान् ॥ १४ ॥
इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे मेघपालीतृतीयाव्रतवर्णनं नाम सप्तदशोऽध्यायः ॥ १७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधि
ष्ठिर उवाच ॥ स्त्रीणां संपद्यते येन मर्त्यलोके गृहं शुभम् ॥ पतिप्रेम तथात्यंतं तन्मे ब्रूहि व्रतं शुभम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ एकदा
पार्वतीशंभू स्थितौ मुनिसुरावृतौ ॥ कैलासशिखरे रम्ये नानाधातुविचित्रिते ॥ २ ॥ नानाद्रुमलताकीर्णे नानापुष्पोपशोभिते ॥ मुनिकिन्नर
संघुष्टे गेयनृत्यसमाकुले ॥ ३ ॥ शंकरः पार्वतीं प्राह किं त्वया सद्व्रतं कृतम् ॥ वामारूपेण मेत्यंतं प्रियासि वरवर्णिनि ॥ ४ ॥ आगच्छ जानुदेशं
तु सुप्रसन्ना तथा प्रिये ॥ ब्रूहि चावितथं सर्वं त्वया पार्वति यत्कृतम् ॥ ५ ॥ इत्युक्ता प्रणता भूत्वा गौरी प्राह शिवं शुभा ॥ तृतीयायां मया
चीर्णं पुरा रंभाव्रतं शुभम् ॥ ६ ॥ तेन मे त्वं मनोहारी भर्ता लब्धोसि शंकर ॥ ईश्वरी वाप्यहं स्त्रीणां तव देहार्द्धहारिणी ॥ ७ ॥ ॥ ईश्वर
उवाच ॥ ॥ कीदृशं तद्व्रतं भद्रे सर्वसौख्यप्रदायकम् ॥ ब्रूहि पार्वति यत्नेन यच्चीर्णं पितुरंतिके ॥ ८ ॥ ॥ गौर्युवाच ॥ पुराहं देव तिष्ठामि
कुमारी भवने पितुः ॥ हिमवद्गह्वरे रम्ये सखीगणसमावृता ॥ ९ ॥ ततोऽहं मेनया प्रोक्ता स्वपित्रा च हिमाद्रिणा ॥ पुत्रि रंभाव्रतं चार्यं वरसौभा

ग्यवर्धनम् ॥ १० ॥ येन प्रारब्धमात्रेण सर्वं संपत्स्यते तव ॥ सौभाग्यं स्त्रीगणैश्वर्यं महादेवीपदं तथा ॥ ११ ॥ एवं करोमि वै मातर्मम चोक्तं पुर
स्त्वया ॥ मनोभिलषितं येन येन प्राप्नोमि शंकरम् ॥ १२ ॥ मेनोवाच ॥ अद्य शुक्लतृतीयायां स्नात्वा नियमतत्परा ॥ कुरु पार्श्वेषु पञ्चाग्नीञ्ज्वाल
मानान्हुताशनान् ॥ १३ ॥ गार्हपत्यं दक्षिणाग्निमन्यं चाहवनीयकम् ॥ पंचमं भास्करं तेज इत्येते पंच वह्नयः ॥ १४ ॥ एतेषां मध्यतो भूत्वा
तिष्ठ पूर्वमुखा चिरम् ॥ चतुर्भुजां ध्यानपरां पद्मयोपरि संस्थिताम् ॥ १५ ॥ मृगाजिनच्छन्नकुचां जटावल्कलधारिणीम् ॥ सर्वाभरणसंयुक्तां
देवीमभिमुखीं कुरु ॥ १६ ॥ महालक्ष्मीर्महाकाली महामाया महामतिः ॥ गङ्गा च यमुना सिंधुः शतद्रुर्नर्मदा मही ॥ १७ ॥ सरस्वती वैत
रिणी सैव प्रोक्ता महासती ॥ तस्याश्च प्रेक्षणपरा भव तद्भावभासिता ॥ १८ ॥ होमं कुर्युर्यतात्मानो ब्राह्मणाः सर्वतोदिशम् ॥ देव्याः पूजा
प्रकर्तव्या पुष्पधूपादिना ततः ॥१९॥ बहुप्रकारनैवेद्यं नैवेद्यं घृतपाचितम् ॥ स्थापयेत्पुरतो देव्याः पृथक्सौभाग्यमेव च ॥ २० ॥ जीरकं कडुहुंड
श्चाप्यपूपान्कुसुमं तथा ॥ निपाचां पावनतरां लवणं शर्करां गुडम् ॥ २१ ॥ पुष्पमंडपिका कार्या गंधपुष्पाधिवासिता ॥ पद्मासनेन संतिष्ठेद्या
वत्परिणतो रविः ॥ ततः प्रणम्य रुद्राणीं मंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ २२ ॥ वेदेषु सर्वशास्त्रेषु दिवि भूमौ धरातले ॥ दृष्टः श्रुतश्च बहुशः शंकाविरहितः
स्तवः ॥ २३ ॥ त्वं शक्तिस्त्वं स्वधा स्वाहा त्वं सावित्री सरस्वती ॥ पतिं देहि गृहं देहि वसु देहि नमोस्तु ते ॥ २४ ॥ एवं संक्षमयेद्देवीं प्रणिपत्य
पुनःपुनः ॥ देहि भक्त्या गृहं रम्यं विचित्रं बहुभूमिकम् ॥ आच्छाद्यद्वारकेदारकपोतादिविभूषितम् ॥ २५ ॥ कुड्यस्तंभगवाक्षाढ्यं मणिमंडिततो
रणम् ॥ पद्मरागमहानीलवज्रवैडूर्यभूषितम् ॥ २६ ॥ गृहदानविधानेन ब्राह्मणाय यशस्विने ॥ सपत्नीकाय संपूज्य सर्वोपस्करसंयुतम् ॥ २७ ॥
सुवासिनीभ्यस्तद्देयं नैवेद्यं सूर्यसंस्थितम् ॥ निर्वर्त्य विधिनानेन तत्पश्चात्क्षमयेदघम् ॥ २८ ॥ दांपत्यानि च भोज्यानि चतुर्थ्यां मधुरै रसैः ॥
इत्युक्तमुमया चीर्णं हर रंभाव्रतं परम् ॥ २९ ॥ व्रतांतेगस्त्यमुनये दत्तं गृहवरं शुभम् ॥ लोपामुद्रा प्रिया पत्नी तस्य वेश्मनि पूजिता ॥ ३० ॥
तेन धर्मेण देव त्वं भर्ता लब्धोऽसि शंकरः ॥ अर्द्धांकेऽपि स्थिता तेन याश्चरिष्यंति योषितः ॥३१॥ कौंतेय पुरुषो वापि ख्यातं रंभाव्रतं भुवि ॥
तासां पुत्रा गृहं भोगाः कुलवृद्धिर्भविष्यति ॥ ३२ ॥ स्त्रीणां चातुर्यसौभाग्यं गार्हस्थ्यं सर्वकामिकम् ॥ बालावृद्धासुमध्यानां रूपलावण्यबृंहणम् ॥
सपत्नीदर्पदलनं वशीकरणमुत्तमम् ॥ ३३ ॥ हिमवद्विंध्ययोर्मध्ये आर्यावर्ते मनोहरे ॥ उत्पत्य शोभने वासे पूर्वोत्पन्नधने कुले ॥ ३४ ॥ मृतः शक्र
पुरं याति ततो विष्णुपुरं व्रजेत् ॥ ततः शिवपुरं याति व्यासस्य वचनं यथा ॥ ३५ ॥ यद्रंभया किल भयापहरं ततश्च गौर्या हिमाद्रिभवनस्थि

तयापि चीर्णम् ॥ तस्या व्रतं सुविकरोति रता च धर्मे ब्रह्मेशकेशवपतिं सुखदं लभेत ॥ ३६ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि
श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे पञ्चाग्निसाधनाख्यं रंभातृतीयाव्रतं नामाष्टादशोऽध्यायः ॥ १८ ॥छ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पार्थ भाद्रपदे मासि
शुक्लपक्षे दिनोदये ॥ तृतीयायां चतुर्थ्यां च शुद्धायां प्रतिवत्सरम् ॥ १ ॥ उपवासेन गृह्णीयाद्व्रतं नाम्ना तु गोपदम् ॥ स्नात्वा नरो वा नारी वा
पुष्पधूपविलेपनैः ॥ २ ॥ दध्यक्षतैश्च मालाभिः पिष्टकैर्वनमालया ॥ अभ्यंजयेद्गवां शृंगं खुरं पुच्छान्तमेव च ॥ ३ ॥ दद्याद्गवाह्निकं भक्त्या
तासां पूर्वापराह्णयोः ॥ अनग्निपाकं भुञ्जीत तैलक्षारविवर्जितम् ॥ ४ ॥ व्रजंतीनां गवां नित्यमायांतीनां च भारत ॥ पुरद्वारेथ वा गोष्ठे मन्त्रेणा
नेन मंत्रवित् ॥ अर्घ्यं प्रदद्याद्वृष्ट्यां वा गवां पादेषु पांडव ॥ ५ ॥ माता रुद्राणां दुहिता वसूनां स्वसादित्यानाममृतस्य नाभिः ॥ प्रनुवोचं
चिकितुषे जनाय मा गामनागामदितिं वधिष्ट ॥ ६ ॥ ॥ इति गवां मंत्रः ॥ ॥ गावो मे अग्रतः सन्तु गावो मे संतु पृष्ठतः ॥ गावो मे हृदये
संतु गवां मध्ये वसाम्यहम् ॥ ७ ॥ इत्थं संपूज्य दत्त्वार्घं ततो गच्छेद्गृहाश्रमम् ॥ पंचम्यां क्रोधरहितो भुञ्जीत गोरसं दधि ॥ ८ ॥ शालिपिष्टं
फलं शाकं तिलमन्नं च शोभनम् ॥ भुक्तावसाने राजेन्द्र संयतस्तां निशां स्वपेत् ॥९॥ प्रभाते गोपदं दत्त्वा ब्राह्मणाय हिरण्मयम् ॥ क्षमयेच्च गवां
नाथं गोविंदं गरुडध्वजम् ॥ १० ॥ अर्च्यंतेऽत्र यथा गावस्तथा गोवर्धनो गिरिः ॥ प्रणम्याच्युतमुद्दिश्य शृणु यत्फलमाप्नुयात् ॥११॥ गोभक्तो
गोव्रतं कृत्वा भक्त्या शक्त्या च गोष्पदम् ॥ सौभाग्यं रूपलावण्यं प्राप्नोति पृथिवीतले ॥ १२ ॥ गोतर्णकाकुलं गेहं गोकुलं च समासतः ॥
धनधान्यसमोपेतशालीक्षुरसमृद्धिमान् ॥१३॥ संतानं पूजितं लब्ध्वा ततः स्वर्गेऽमरो भवेत् ॥ दिव्यरूपधरः स्रग्वी दिव्यालंकारभूषितः ॥१४॥
गन्धर्वैर्गीतवाद्येन सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ॥ दिव्यं युगशतं छित्त्वा ततो विष्णुपुरं व्रजेत ॥ १५ ॥ यो गोपदव्रतमिदं कुरुते त्रिरात्रं गा वै प्रपूज
यति गोरसपूजनाच्च ॥ गोविंदमादिपुरुषं प्रणतः सवित्रामालोकमुत्तममुपैति गवां पवित्रम् ॥ १६ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तर
पर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे तृतीयाव्रते गोष्पदतृतीयाव्रतं नामैकोनविंशोऽध्यायः ॥ १९ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ शुक्ले भाद्र
पदस्यैव तृतीयायां समर्चयेत् ॥ सर्वधान्यैस्तां विरूढां भूतां हरितशाद्वलाम् ॥ हरकालीं देवदेवीं गौरीं शंकरवल्लभाम् ॥ १ ॥ गन्धैः पुष्पैः
फलैर्धूपैर्नैवेद्यैर्मोदकादिभिः ॥ प्रीणयित्वा समाच्छाद्य पद्मरागेन भास्वता ॥ २ ॥ घण्टावाद्यादिभिर्गीतैः शुभैर्दिव्यकथानुगैः ॥ कृत्वा जागरणं

१ अर्घम्—इ० पा० ।

रात्रौ प्रभाते ह्युद्गते रवौ ॥ ३ ॥ सुवासिनीभिः सा नेया मध्ये पुण्यजलाशये ॥ तस्मिन्विसर्जयेत्पार्थ हरकालीं हरिप्रियाम् ॥४॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ भगवन्हरकालीति का देवी प्रोच्यते भुवि ॥ आर्द्रधान्यैः स्थिता कस्मात्पूज्यते स्त्रीजनेन सा ॥ पूजिता किं ददातीह सर्वं मेब्रूहि केशव ॥ ५ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ सर्वपापहरां दिव्यां मत्तः शृणु कथामिमाम् ॥ आसीद्दक्षस्य दुहिता कालीनाम्नी तु कन्यका ॥ ६ ॥ वर्णेनापि च सा कृष्णा नवनीलोत्पलप्रभा ॥ सा च दत्ता त्र्यंबकाय महादेवाय शूलिने ॥७॥ विवाहिता विधानेन शंखतूर्यानुनादिना ॥ यत्कुर्यादागतैर्देवैर्ब्राह्मणानां च निस्वनैः ॥ ८ ॥ निर्वर्तिते विवाहे तु तया सार्धं त्रिलोचनः ॥ क्रीडते विविधैर्भोगैर्मनसः प्रीतिवर्धनैः ॥ ९ ॥ अथ देवसमानस्तु कदाचित्स वृषध्वजः ॥ आस्थानमंडपे रम्ये आस्ते विष्णुसहायवान् ॥ १० ॥ तत्रस्थश्चाह्वयामास नर्मणा त्रिपुरांतकः ॥ कालीं नीलोत्पलश्यामां गणमातृगणावृताम् ॥ ११ ॥ एह्येहि त्वमितः कासि कृष्णांजनसमन्विते ॥ कालसुंदरि मत्पार्श्वे धवले त्वमुपाविश ॥ १२ ॥ एवमुत्क्षिप्तमनसा देवी संक्रुद्धमानसा ॥ श्वासयामास ताम्राक्षी बाष्पगद्गदया गिरा ॥ १३ ॥ रुरोद सस्वरं बाला तत्रस्था स्फुरिताधरा ॥ किं दैवयोगात्ताम्रा गौर्गौरी चेत्यभिधीयते ॥ १४ ॥ यस्मान्ममोपमा दत्ता कृष्णवर्णेन शंकर ॥ हरकालीति वाहूता देवर्षिगणसेविता ॥ १५ ॥ तस्माद्देहमिमं कृष्णं जुहोमि ज्वलितेऽनले ॥ इत्युक्त्वा वार्यमाणा तु हरकाली रुषान्विता ॥ १६ ॥ मुमोच हरितच्छायाकांतिं हरितशाद्वले ॥ चिक्षेप दोषं रागेण ज्वलिते हव्यवाहने ॥ १७ ॥ पुनः पर्वतराजस्य गृहे गौरी बभूव सा ॥ महादेवस्य देहार्द्धे स्थिता संपूज्यते सुरैः ॥ १८ ॥ एवं सा हरकालीति गौरीशस्य व्यवस्थिता ॥ पूजनीया महादेवी मंत्रेणानेन पांडव ॥ १९ ॥ हरकर्मसमुत्पन्ने हरकाये हरप्रिये ॥ मां त्राहीशस्य मूर्तिस्थे प्रणतास्तु नमोनमः ॥ २० ॥ इत्थं संपूज्य नैवेद्यं दद्याद्विप्राय पांडव ॥ तां च प्रातर्जले रम्ये मंत्रेणैव विसर्जयेत् ॥ २१ ॥ अर्चितासि मया भक्त्या गच्छ देवि सुरालयम् ॥ हरकाले शिवे गौरि पुनरागमनाय च ॥२२॥ एवं यः पांडवश्रेष्ठ हरकालीव्रतं चरेत् ॥ वर्षेवर्षे विधानेन नारी नरपते शुभा ॥ २३ ॥ सा यत्फलमवाप्नोति तच्छृणुष्व नराधिप ॥ मर्त्यलोके चिरं तिष्ठेत्सर्वरोगविवर्जिता ॥ २४ ॥ सर्वभोगसमायुक्ता सौभाग्यबलगर्विता ॥ पुत्रपौत्रसुहृन्मित्रनप्तृदौहित्रसंकुला ॥ २५ ॥ साग्रं वर्षशतं यावद्भोगान्भुक्त्वा महीतले ॥ ततोवसाने देहस्य शिवज्ञाना महामुने ॥ २६ ॥ चिरभद्रा महाकालनंदीश्वरविनायकाः ॥ तदाज्ञाकिंकराः सर्वे महादेवप्रसादतः ॥ २७ ॥ संपूर्णसूर्यगणसप्तविरूढशस्यां तां

वै हिमाद्रितनयां हरकालिकाख्याम् ॥ संपूज्य जागरमनुद्धतगीतवाद्यैर्यच्छंति या इह भवंति पतिप्रियास्ताः ॥ २८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे हरकालीतृतीयाव्रतं नाम विंशोऽध्यायः ॥ २० ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अथ पृच्छामि भगवन्व्रतं द्वादशमासिकम् ॥ ललिताराधनं नाम मासमासक्रमेण वा ॥ १ ॥ कृष्ण उवाच ॥ शृणु पांडव यत्नेन यथा वृत्तं पुरातनम् ॥ शंकरस्य महादेव्याः संवादं कुरुसत्तम ॥ २ ॥ कैलासशिखरे रम्ये बहुपुष्पफलोपगे ॥ सहकारद्रुमच्छन्ने चंपकाशोकभूषिते ॥ ३ ॥ कदंबबकुलामोदवशीकृतमधुव्रते ॥ मयूररवसंघुष्टे राजहंसोपशोभिते ॥ ४ ॥ मृगर्क्षगजसिंहैश्च शाखामृगगणावृते ॥ गंधर्वयक्षदेवर्षिसिद्धकिन्नरपन्नगैः ॥ ५ ॥ तपस्विभिर्महाभागैः सेवमानं समंततः ॥ सुखासीनं महादेवं भूतसंघैः समावृतम् ॥ ६ ॥ अप्सरोभिः परिवृतमुमा नत्वाब्रवीदिदम् ॥ उमोवाच ॥ भगवन्देवदेवेश शूलपाणे वृषध्वज ॥ ७ ॥ कथयस्व महेशान तृतीयाव्रतमुत्तमम् ॥ सौभाग्यं लभते येन धनं पुत्रान्पशून्सुखम् ॥ ८ ॥ नारी स्वर्गं शुभं रूपमारोग्यं श्रियमुत्तमाम् ॥ एवमुक्तो दयितया भार्यया प्रीतिपूर्वकम् ॥ विहस्य शंकरः प्राह किं व्रतेन तव प्रिये ॥ ९ ॥ ये कामास्त्रिषु लोकेषु दिव्या भूम्यंतरिक्षजाः ॥ सर्वेपि तेन चायत्ता वश्यस्तेहं यतः पतिः ॥ १० ॥ उमोवाच ॥ सत्यमेतत्सुरेशान त्वयि दृष्टे न दुर्लभम् ॥ किंचित्त्रिभुवनाभोगभूषणे शशिभूषणे ॥ ११ ॥ भक्त्या स्त्रियो हि मां देव प्रजपंति शुभाशुभम् ॥ विरूपाः सुलभाः काश्चिदपुत्रा बहुपुत्रकाः ॥१२॥ सुशीलास्तपसा काश्चिच्छ्वश्रुभिः पीडिता भृशम् ॥ शौचाचारसमायुक्ता न रोचन्तेथ कस्यचित् ॥ १३ ॥ एवं बहुविधैर्दुःखैः पीड्यमानास्तु दारुणैः ॥ शरणं मां प्रपन्नास्ताः कृपाविष्टा ततो ह्यहम् ॥ १४ ॥ येन ताः सुखसंभोगरूपलावण्यसंपदा ॥ पुत्रैः सौभाग्यवित्तौघैर्युक्ताः स्युः सुरसत्तम ॥ तन्मे कथय तत्त्वेन व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥ १५ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ माघे मासि सिते पक्षे तृतीयायां यतव्रताः[1] ॥ मुखं प्रक्षाल्य हस्तौ च पादौ चैव समाहिताः ॥ १६ ॥ उपवासस्य नियमं दंतधावनपूर्वकम् ॥ मध्याह्ने तु ततः स्नानं बिल्वैरामलकैः शुभैः ॥१७॥ स्नात्वा तीर्थजले शुभ्रे वाससी परिधाय च ॥ सुगंधैः सुमनोभिश्च प्रभूतैः कुंकुमादिभिः ॥१८॥ अर्चयंति सदा देवि त्वां भक्त्या भक्तवत्सले ॥ कर्पूराद्यैस्तथा धूपैर्नैवेद्यैः शर्करादिभिः ॥ १९ ॥ यदृच्छालाभसंपन्नैर्धूपदीपार्चनादिभिः ॥ नाम्नेशानीं[2] गृहीत्वा तु प्रतीक्षेद्घटिकां ततः ॥ २० ॥ पात्रे ताम्रमये शुद्धे जलाक्षतविमिश्रिते ॥ सहिरण्यं द्विजं कृत्वा मंत्रपूर्वं समाधिना ॥ २१ ॥ शिरसि प्रक्षिपेत्तोयं ध्यायंती मनसेप्सितम् ॥

१ च तत्वतः–इ० पा० । २ तद्धः सायं गृहीत्वा तु—इ०पा० ।

ब्रह्मावर्तात्समायाता ब्रह्मयोनेर्विनिर्गता ॥ २२ ॥ भद्रेश्वरा ततो देवी ललिता शंकरप्रिया ॥ गंगाद्वाराद्धरं प्राप्ता गङ्गाजलपवित्रिता ॥ २३ ॥ सौभाग्यारोग्यपुत्रार्थमर्थार्थं हरवल्लभे[1] ॥ आयाता घटिकां भद्रे प्रतीक्षस्व नमोनमः ॥ २४ ॥ दत्त्वा हिरण्यं तत्तस्मै प्राश्नीयाच्चकु शोदकम् ॥ आचम्य प्रयतो भूत्वा भूमिस्था क्षपयेत्क्षपाम् ॥ २५ ॥ ध्यायमाना उमां देवीं हरिते यवसंस्तरे ॥ द्वितीयेह्नि ततः स्नात्वा तथैवाभ्यर्च्य पार्वतीम् ॥ २६ ॥ यथाशक्ति द्विजान्पूज्य ततो भुञ्जीत वाग्यता ॥ एवं तु प्रथमे मासि पूजनीयासि कालिके ॥ २७ ॥ द्वितीये पार्वती नाम तृतीये शंकरप्रिया ॥ भवान्यथ चतुर्थे त्वं स्कंदमाताथ पञ्चमे ॥ २८ ॥ दक्षस्य दुहिता षष्ठे मैनाकी सप्तमे स्मृता ॥ कात्यायन्यष्टमे मासि नवमे तु हिमाद्रिजा ॥२९॥ दशमे मासि विख्याता देवि सौभाग्यदायिनी ॥ उमा त्वेकादशे मासि गौरी तु द्वादशे परा ॥ ॥३०॥ कुशोदकं पयः सर्प्पिर्गोमूत्रं गोमय फलम् ॥ निंबपत्रं कंटकारी गवां शृंगोदकं दधि ॥३१॥ पञ्चगव्यं तथा शाकः प्राशनानि क्रमादमी ॥ मासिमासि स्थिता ह्येवमुपवासपरायणा ॥३२॥ ददाति श्रद्धयैतानि वाचके ब्राह्मणोत्तमे ॥ कुसुंभमाज्यं लवणं जीरकं गुडमेव च ॥३३॥ दत्तैरेभिः सूर्यस्था त्वं सूर्यस्था तुष्यसि प्रिये ॥ मासिमासि भवेन्मन्त्रो गकारो द्वादशाक्षरः ॥ ३४ ॥ ओङ्कारपूर्वको देवि नमस्कारांत ईरितः ॥ एभिस्त्वं पूजिता मंत्रैस्तुष्यसि व्रततः प्रिये ॥ ३५ ॥ तुष्टा त्वभीप्सितान्कामान्ददासि प्रीतिपूर्वकम् ॥ समाप्ते तु व्रते तस्मिन्ब्राह्मणं वेदपारगम् ॥ ३६ ॥ साहितं भार्ययाभ्यर्च्य गंधपुष्पादिभिः शुभैः ॥ द्विजं महेश्वरं कृत्वा उमां भार्यां तथैव च ॥ ३७ ॥ अन्नं सदक्षिणं दद्यात्तथा शुक्के च वाससी ॥ रक्तं वासोयुगं दद्यात्त्वामुद्दिश्य हरप्रिये ॥ ३८ ॥ ब्राह्मणे श्रद्धया युक्तस्तस्यां फलमिदं शृणु ॥ दशवर्षसहस्राणि लोकान्प्राप्य परापरान् ॥ ३९ ॥ मोदते भर्तृसहिता यथेंद्रेण शची तथा ॥ मानुषत्वं पुनः प्राप्य स्वेन भर्त्रा सहैव सा ॥ ४० पुण्ये कुले श्रिया युक्ता नीरोगा सुखमश्नुते ॥ सप्त जन्मानि यावच्च नवैधव्यमवाप्नुयात् ॥४१॥ पुत्रान्भोगांस्तथा रूपं सौभाग्यारोग्यमेव च ॥ एकपत्नी तथा भर्तुः प्राणेभ्योऽप्यधिका भवेत्॥४२॥ शृणुयाद्वाच्यमानं तु भक्त्या या ललिताव्रतम् ॥ मया स्नेहेन कथितं सापि तत्फलभागिनी ॥ ४३ ॥ संपूज्य लक्षललितां ललितांगयष्टिं गंधोदकामृतघटीं शिरसि क्षिपेद्यः॥ सा स्वर्गमेत्य ललितासु ललामभूता भूपाधिपं पतिमवाप्य भुवं भुनक्ति ॥ ४४ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे ललितातृतीयाव्रतमाहात्म्यं नामैकविंशतितमोऽध्यायः ॥ २१ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ इहापि

१ जनवल्लभे–इ० पा० । २ मुदा–इ० पा० । ३ मृडानी चाष्टमे मासि—इ० पा० ।

योगमासाद्य भर्तृबंधुजनैः सह ॥ वद नारी नरश्रेष्ठ व्रजेद्येन शिवालयम् ॥ १ ॥ विधवा च परे लोके भूयोऽपि न वियुज्यते ॥ सुखसंदोहसौ
भाग्ययुक्ता भवति भामिनी ॥ २ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ उभयाचारितं यत्नाद्भववाग्गलितामृतम् ॥ लब्ध्वा हि भवतो जन्म दक्षकोपाद्वि
युक्तया ॥ ३ ॥ महासौभाग्यसंदोहं दृष्ट्वा देव्या महात्मना ॥ अरुंधत्या वशिष्ठेन पृष्टेन कथितं शृणु ॥ ४ ॥ मासि मार्गशिरे प्राप्ते चंद्रवृद्धौ शुचि
स्मिता ॥ द्वितीयायां समासाद्य नक्तं भुंजीत पायसम् ॥ ५ ॥ आचम्य च शुचिर्भूत्वा दंडवच्छंकरं नमेत् ॥ मुदान्विता नमस्कृत्य विज्ञाप्य
परमेश्वरम् ॥ ६ ॥ औदुम्बरमृजुं गृह्य भक्षयेद्दंतधावनम् ॥ उत्तराशागतं साग्रं सत्वचं निर्व्रणं शुभम् ॥ ७ ॥ द्वितीयायां परे वाह्नि गौरीं शंभुं च
पूजयेत् ॥ शालिपिष्टमये कृत्वा रूपे स्त्रीपुंसयोः शुभे ॥ पात्रे संस्थाप्य संपूज्य जागरं निशि कल्पयेत् ॥ ८ ॥ विधिवत्पूजयित्वा तु शंकरं
कीर्तयन्स्वपेत् ॥ प्रभाते ते गृहीत्वा तु आचार्याय निवेदयेत् ॥ ९ ॥ भोजयेन्मृष्टमन्नाद्यं शिवभक्त्या द्विजोत्तमान् ॥ दांपत्यानि च तत्रैव
शक्त्या तान्यपि भोजयेत् ॥ १० ॥ प्रतिमासं प्रकुर्वीत विधिना तेन संयता ॥ कार्तिकांते ततो मासि मार्गशीर्षे समुद्यमेत् ॥ ११ ॥ नामानि
च प्रवक्ष्यामि प्रतिमासं क्रमाच्छृणु ॥ पूजाजाप्यनिमित्तं च सिद्ध्यर्थं चेति तस्य च ॥ १२ ॥ एवं पौषे तु संप्राप्ते गिरिशं पार्वतीं तथा ॥
समभ्यर्च्य चतुर्थ्यां तु पंचगव्यं पिबेत्सुधीः ॥ १३ ॥ एतत्पारणमुद्दिष्टं मार्गादौ मार्गगोचरम् ॥ न चान्यत्पञ्चगव्यादि पावनं परमं स्मृतम् ॥१४॥
भवं चैव भवानीं च मासि माघे प्रपूजयेत् ॥ फाल्गुने तु महादेवमुमया सहितं मतम् ॥ १५ ॥ ललितां शंकरं देवं चैत्रे संपूजयेत्ततः ॥ स्थाणुं
वैशाखमासे तु लोलनेत्रायुतं यजेत् ॥ १६ ॥ ज्येष्ठे वीरेश्वरं देवमेकवीरासमन्वितम् ॥ आषाढे पशुनाथं च शक्त्या सार्द्धं त्रिलोचनम् ॥ १७ ॥
श्रीकंठं श्रावणे देवं सुतान्वितमथार्चयेत् ॥ भीमं भाद्रपदे मासि दुर्गया सहितं यजेत् ॥ ईशानं कार्त्तिके मासि शिवादेवीयुतं यजेत् ॥ १८ ॥
जप्यध्यानार्चनायैव नामान्येतानि सुव्रत ॥ स्मृतानि विधिना राजन्व्रतसिद्धिर्भवेद् ध्रुवम् ॥१९॥ प्रतिमासं तु पुष्पाणि यानि पूजासु योजयेत् ॥
तानि क्रमात्प्रवक्ष्यामि सद्यः प्रीतिकराणि वै ॥ २० ॥ आदौ नीलोत्पलं योज्यं तदभावेऽपराण्यपि ॥ पवित्राणि सुगंधीनि योजयेद्भक्तितोऽर्चने
॥ २१ ॥ करवीरं बिल्वपत्रं किंशुकं कुब्जमल्लिका ॥ पाटलाब्जकदंबं च तगरं द्रोणमालती ॥ २२ ॥ एतान्युक्तक्रमेणैव मासेषु द्वादशस्वपि ॥
भक्त्या योज्यानि राजेन्द्र शिवयोस्तुष्टिहेतवे ॥ २३ ॥ वत्सरांते वितानं च धूपोत्क्षेपं सघंटिकम् ॥ ध्वजं दीपं वस्त्रयुगं शङ्कराय निवेदयेत्॥२४॥
स्नापयित्वा च लिप्त्वा च सौवर्णं मूर्ध्नि पङ्कजम् ॥ पूपयुग्मं च पुरतः शालिपिष्टमयं न्यसेत् ॥ २५ ॥ नैवेद्यं शक्तितो दत्वा नत्त्वा च विधिव

च्छिवम् ॥ कुर्यान्नीराजनं शम्भोस्ततो गच्छेत्स्वक गृहम् ॥ २६ ॥ तत्र गत्वा त्रिकोणञ्च चतुरस्रं च कारयेत् ॥ त्रिकोणे ब्राह्मणी भोज्या चतुरस्रे द्विजोत्तमाः ॥ २७ ॥ व्रतिनो भोजयेत्पश्चाद्द्वादशैव द्विजोत्तमान् ॥ मिथुनानि च तावंति शक्त्या भक्त्या च पाण्डव ॥ २८ ॥ उमामहेश्वरं हैमं कारयित्वा सुशोभनम् ॥ मौक्तिकानि चतुःषष्टिस्तावंतोऽपि प्रवालकाः ॥ तावंति पुष्परागाणि ताम्रपात्रोपारि न्यसेत् ॥ २९॥ वस्त्रेण वेष्टयित्वा च गन्धैर्धूपैस्तथार्चयेत् ॥ एतत्संभारसंयुक्तमाचार्याय निवेदयेत् ॥ ३० ॥ व्रतिनां ब्राह्मणानां च दम्पतीनां च भारत ॥ दत्त्वा हिरण्यवासांसि क्षमयेत्प्रणिपत्य च ॥ ३१ ॥ चत्वारिंशत्तथाष्टौ च कुम्भांश्छत्रमुपानहौ ॥ सहिरण्याक्षतान्सर्वान्दद्यात्पुष्पोदकान्वितान् ॥ ॥ ३२ ॥ दीनान्धदुःखितानां च तद्दिने वा निवारितम् ॥ कल्पयेदन्नदानं चालोचयञ्छक्तिमात्मनः ॥ ३३ ॥ न्यूनाधिकं च कर्तव्यं स्ववित्तपरिमाणतः ॥ संपूरयेत्कल्पनया वित्तशाठ्यं न कारयेत् ॥३४॥ अवियोगकरं चैतद्रूपसौभाग्यवित्तदम् ॥ आयुःपुत्रप्रदं स्वर्ग्यं शिवलोकप्रदायकम् ॥ ॥ ३५ ॥ सम्यक्पुराणपतितं व्रतचर्यमेतत्तत्त्वं चराचरगुरोर्हृदयंगमायाः॥पूजां विधाय विधिवन्न वियोगमेति साध्वीस्वभर्तृसुतबन्धुजनैर्धनैश्च॥३६॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि अवियोगतृतीयाव्रतं नाम द्वाविंशतितमोऽध्यायः ॥ २२॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ केन धर्मेण नारीणां व्रतेन नियमेन च ॥ सौभाग्यं जायतेऽतीव पुत्राश्च बहवः शुभाः ॥ १ ॥ धनं धान्यं सुवर्णं च वस्त्राणि विविधानि च ॥ अवियोगं च सततं लभते पुत्रपौत्रयोः ॥ २ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥ यत्कृत्वा सुभगा नारी बह्वपत्या च जायते ॥ ३ ॥ धनं धान्यं हिरण्यं च दासीदासादिकं बहु ॥ उत्पद्यते गृहे येन तद्व्रतं कथयामि ते ॥ ४ ॥ उमामहेश्वरं नाम अप्सरोभिः पुरा कृतम् ॥ विद्याधरैः किन्नरैश्च ऋषिकन्याभिरेव च ॥५॥ रूपिण्या रंभया चैव सीतयाऽहल्यया तथा॥रोहिण्या दमयंत्या च तारया चानसूयया ॥ ॥६॥ एताभिश्चरितं पार्थ व्रतं सर्वव्रतोत्तमम् ॥ सौभाग्यारोग्यफलदं दारिद्र्यव्याधिनाशनम् ॥ ७ ॥ मर्त्यलोके स्त्रियो याश्च दुर्भगा रूपवर्जिताः ॥ अपुत्रा निर्धनाश्चैव सर्वभोगविवर्जिताः ॥ ८ ॥ तासां हितार्थं पार्वत्या उमामहेश्वरं व्रतम् ॥ अवतारितं पुरा पार्थ न जानंत्यधमाः स्त्रियः ॥९॥ पूर्वं मार्गशिरे मासि नारी धर्मपरायणा ॥ शुक्लपक्षे तृतीयायां सोपवासा जितेन्द्रिया ॥ १० ॥ स्नात्वा संपूज्य ललितां हरकायार्धवासिनीम् ॥ पुनः प्रभातसमये स्नानं चाकृत्रिमे जले ॥ कृत्वा देवीस्तर्पयित्वा इदं वाक्यमुदीरयेत् ॥ ११ ॥ नमो नमस्ते देवेश उमादेहार्द्धधारक ॥ महादेवि नमस्तेऽस्तु हरकायार्द्धवासिनि ॥ १२ ॥ हृदि कृत्वा शिवं देवीं जपेद्यावद्गृहं गता ॥ पूजयेद्देवमीशानं पुष्पैः कालोद्भवैस्ततः ॥ १३ ॥

वामपार्श्वे उमां देवीं दक्षिणे तु महेश्वरम् ॥ धूपं वा गुग्गुलुं वापि दहेत्पश्चात्सुभाविता ॥ नैवेद्यं तु यथाशक्ति घृतपक्वं निवेदयेत् ॥ १४ ॥ कारये
द्वैश्वदेवं तु तिलाज्येन सुसंस्कृतम् ॥ पञ्चगव्यं ततः प्राश्य आत्मकायविशोधनम् ॥ १५ ॥ एवं द्वादशमासांस्तु पूजयित्वा महेश्वरम् ॥ उद्यापनं
ततः कुर्यात्प्रहृष्टेनान्तरात्मना ॥ १६ ॥ शिवं रूप्यमयं कृत्वा उमां हैममयीं तथा ॥ आरूढौ वृषभे रौप्ये सर्वालंकारभूषितौ ॥ १७ ॥ चन्दनेन
शिवं चर्च्य कुंकुमेन च पार्वतीम् ॥ अर्चयेत्कुसुमैः पश्चात्सुगन्धैः सुमनोहरैः ॥ १८ ॥ वेष्टयेच्छुक्लवस्त्रेण शिवं रक्तेन पार्वतीम् ॥ पश्चाद्धूपं दहे
न्नारी भक्तिभावेन भाविता ॥ १९ ॥ भोजयेच्छिवभक्तांश्च ब्राह्मणान्वेदपारगान् ॥ भक्तेभ्यो दक्षिणा देया भक्त्या शाठ्यविवर्जिता ॥ २० ॥ ततः
प्रदक्षिणीकृत्य इदमुच्चारयेद्बुधः ॥ उमामहेश्वरौ देवौ सर्वलोकपितामहौ ॥ व्रतेनानेन सुप्रीतौ भवेतां मम सर्वदा ॥ २१ ॥ एवमुक्त्वा जितक्रोधे
ब्राह्मणे वेदपारगे ॥ व्रतं निवेदयेद्भक्त्या वाचके वा गुणान्विते ॥ २२ ॥ इदं कृत्वा व्रतं नारी महेशार्पितमानसा ॥ प्रयाति परमं स्थानं यत्र देवो
महेश्वरः ॥ २३ ॥ शिवलोके वसेत्तावद्यावदिन्द्राश्चतुर्दश ॥ अप्सरोभिः परिवृता किन्नरीभिस्तथैव च ॥ २४ ॥ यदा मानुष्यमायाति जायते
विमले कुले ॥ रूपयौवनसंपन्ना बहुपुत्रा पतिव्रता ॥ २५ ॥ धनधान्यसमायुक्ते सुवर्णमणिमंडिते ॥ यावज्जीवं गृहे रम्ये तिष्ठत्यव्याहतेन्द्रिया
॥ २६ ॥ वियोगं नैव सा पश्येद्भर्तृमित्रसुतादिकैः ॥ मृता शिवपुरं याति शिवगौरीप्रसादतः ॥ २७ ॥ हैमीमुमां रजतपिण्डमयं महेशं रौप्ये सुरू
पवृषभे च समास्थितौ तौ ॥ सम्पूज्य रक्तसितवस्त्रयुगावगूढौ नारी भवत्यविधवा सुतसौख्ययुक्ता ॥ २८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे उत्तर
पर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे उमामहेश्वरव्रतं नाम त्रयोविंशतितमोऽध्यायः ॥ २३ ॥ ॥छ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ रंभातृतीयां वक्ष्यामि
सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥ पुत्रसौभाग्यफलदां सर्वामयनिवारिणीम् ॥ १ ॥ सर्वदुष्टहरां पुण्यां सर्वसौख्यप्रदां तथा ॥ सपत्नीदर्पदलनां तथैश्वर्य
करीं शिवाम् ॥ २ ॥ शंकरेण पुरा प्रोक्ता पार्वत्याः प्रियकाम्यया ॥ तामिमां शृणु भूपाल सर्वभूतहिताय वै ॥ ३ ॥ मार्गशीर्षे शुभे मासि तृती
यायां नराधिप ॥ शुक्लायां प्रातरुत्थाय दंतधावनपूर्वकम् ॥ उपवासस्य नियमं गृह्णीयाद्भक्तिभाविता ॥ ४ ॥ देवि संवत्सरं यावत्तृतीयायामुपो
षिता ॥ प्रतिमासं करिष्यामि पारणं चापरेऽहनि ॥ तदविघ्नेन मे यातु प्रसादात्तव पार्वति ॥ ५ ॥ एवं संकल्प्य विधिवत्कौंतेय कृतनिश्चयः ॥
भक्त्या नरो वा नारी वा स्नानं कुर्यादतंद्रितः ॥६॥ नद्यां तडागे वाप्यां वा गृहे वा नियतात्मवान् ॥ पूजयेत्पार्वतीं नाम रात्रौ प्राश्य कुशोदकम्॥
॥ ७ ॥ प्रभाते भोजयेद्विद्वान्छिवभक्तान्विशेषतः ॥ हिरण्यं लवणं चैव तेषां दद्यात्तु दक्षिणाम् ॥ गौरीश्वरं यथाशक्ति भोजयेत्प्रयता सती ॥ ८ ॥

अनेन विधिना राजन्यः कुर्यान्मासि पौषके ॥ गोमूत्रं प्राशयेद्रात्रौ प्रभाते भोजयेद्द्विजान् ॥ ९ ॥ हिरण्यं जीरकं चैव स्वशक्त्या दापयेत्ततः ॥ कडुहुंडं च कनकं तेभ्यो दत्त्वा विसर्जयेत् ॥ १० ॥ वाजपेयातिरात्राभ्यां फलं प्राप्नोत्यसंशयः ॥ शक्रलोके वसेत्कल्पं ततः शिवपुरं व्रजेत् ॥ ११ ॥ माघे मासि तृतीयायां सुदेवीं नाम पूजयेत् ॥ गोमयं प्राशयेद्रात्रौ ततश्चैकाकिनी स्वपेत् ॥ १२ ॥ प्रातः कुसुंभं कनकं दद्या च्छक्त्या द्विजातिषु ॥ विष्णुलोके चिरं स्थित्वा प्राप्नोति शिवसाम्यताम् ॥ १३ ॥ गौरीति फाल्गुने नाम गोक्षीरं प्राशयेन्निशि ॥ प्रभाते भोज येद्विप्राञ्छिवभक्तान्सुवासिनीः ॥ १४ ॥ कडुहुंडं सकनकं तेभ्यो दत्त्वा विसर्जयेत् ॥ वाजपेयातिरात्राभ्यां फलं प्राप्नोत्यसंशयः ॥१५॥ चैत्रे मासि विशालाक्षीं पूजयेद्भक्तितत्परा ॥ दधि प्राश्य स्वपेत्प्रातर्दद्याद्धेम सकुंकुमम् ॥ सौभाग्यं महदाप्नोति विशालाक्ष्याः प्रसादतः ॥ १६ ॥ वैशाखस्य तृतीयायां श्रीमुखीं नाम पूजयेत् ॥ घृतं च प्राशयेद्रात्रौ ततश्चैकाकिनी स्वपेत् ॥ १७ ॥ शिवभक्तान्द्विजान्प्रातर्भोजयित्वा यथेप्सितम् ॥ तांबूलं लवणं दत्त्वा प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥ अनेन विधिना दत्त्वा पुत्रानाप्नोति शोभनान् ॥ १८ ॥ आषाढे माधवीं नत्वा प्राशनीयाच्च तिलोदकम् ॥ प्रभाते भोजयेद्विप्रान्दक्षिणायां गुडः स्मृतः ॥ सकांचनः शुभाँल्लोकान्प्राप्नोति हि न संशयः ॥ १९ ॥ श्रावणे तु श्रियं पूज्य पिबेद्गोशृंगजं जलम् ॥ शिवभक्तांश्च संपूज्य दद्याद्धेमफलैः सह ॥ सर्वलोकेश्वरो भूत्वा सर्वकामानवाप्नुयात् ॥ २० ॥ भाद्रे चैव तृतीयायां हरतालीति पूज येत् ॥ माहिषं च पिबेद्दुग्धं सौभाग्यमतुलं लभेत् ॥ इह लोके सुखं भुक्त्वा चांते शिवपुरं व्रजेत् ॥ २१ ॥ आश्विने तु तृतीयायां गिरिपुत्रीति पूजयेत् ॥ संप्राश्य तण्डुलजलं प्रातर्विप्रांश्च पूजयेत् ॥२२॥ दक्षिणा चापि निर्दिष्टा कनकं च सचन्दनम् ॥ सर्वयज्ञफलं प्राप्य गौरीलोके मही यते ॥ २३ ॥ पद्मोद्भवा कार्तिके च पञ्चगव्यं पिबेत्ततः ॥ रात्रौ प्रजागरं कुर्यात्प्रभाते भोजयेद्द्विजान् ॥ २४ ॥ सपत्नीकाञ्छुभाचारान्माल्यवस्त्र विभूषणैः ॥ पूजयेच्छिवभक्तांश्च कुमारीश्चैव भोजयेत् ॥ २५ ॥ उमामहेश्वरं हैमं समाप्ते कारयेन्नृप ॥ यथाविभवसारेण वितानं पञ्चवर्णकम् ॥ ॥ २६ ॥ अशनं च शुभं दद्याच्छ्वेतच्छत्रं कमंडलुम् ॥ पादुकोपानहौ दिव्यैर्वस्त्रयुग्मैश्च पांडव ॥ २७ ॥ पीतयज्ञोपवीतैश्च दीपनेत्रैः समुज्ज्वलैः ॥ शंखशुक्तिसमोपेतैर्दर्पणैश्च सुशोभितैः ॥२८॥ उमामहेश्वरं स्थाप्य पूजयित्वा यथाविधि ॥ नानाविधैः सुगन्धैश्च पत्रैः पुष्पैः फलैस्तथा ॥ २९ ॥ घृतपक्वैश्च नैवेद्यैर्दीपमालाभिरेव च ॥ शर्करानालिकेरैश्च दाडिमैर्बीजपूरकैः ॥ ३० ॥ जीरकैर्लवणैश्चैव कुसुम्भैः कुंकुमैस्तथा ॥ सताम्रभाजनैर्दि व्यैः तोंदकै रससंयुतैः ॥ पूजयेद्देवदेवेशं क्षमयेत्तदनंतरम् ॥ ३१ ॥ शंखवादित्रनिर्घोषैर्वेदध्वनिसमन्वितैः ॥ एवं कृते फलं यत्स्यात्तन्न शक्यं मयो

दितुम् ॥ ३२ ॥ पूर्वोक्तफलभागी स्यात्सर्वदेवैश्च पूज्यते ॥ कल्पकोटिशतं यावत्सर्वकामानवाप्नुयात् ॥ ३३ ॥ तदंते शिवसायुज्यं प्राप्नोतीह न संशयः ॥ पुरैतद्रंभया चीर्णं तेन रंभाव्रतं स्मृतम् ॥ ३४ ॥ योऽहं सा च स्मृता गौरी या गौरी स महेश्वरः ॥ इति मत्वा महाराज शरणं व्रज पार्वतीम् ॥ ३५॥ एषा हिमाद्रिदुहितुर्दयिता तृतीया रंभाविधानमलभद्भुवि तत्कृतेति ॥ सत्प्राशितैरुदितनामयुताम्रुपोष्य प्राप्नोति वांछितफलान्य बला बहूनि ॥३६॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे रंभातृतीयाव्रतं नाम चतुर्विंशतितमोऽध्यायः ॥२४॥ ॥छ॥ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ तथैवान्यत्प्रवक्ष्यामि सर्वकामफलप्रदम् ॥ सौभाग्यशयनं नाम यत्पुराणविदो विदुः ॥ १ ॥ पुरा दग्धेषु लोकेषु भूर्भुवःस्वर्महादिषु ॥ सौभाग्यं सर्वलोकानामेकस्थमभवत्तदा ॥ २ ॥ तच्च वैकुण्ठमासाद्य विष्णोर्वक्षस्थले स्थितम् ॥ ततः कालेन महता पुनः सर्गविधौ नृप ॥ ३ ॥ अहंकारावृते लोके प्रधानपुरुषान्विते ॥ स्पर्द्धायां च प्रवृत्तायां कमलासनकृष्णयोः ॥ ४ ॥ पिंगाकारा समुद्भूता ज्वाला वक्षस्थली तदा ॥ तयाभितप्तस्य हरेर्वक्षसस्तद्विनिःसृतम् ॥ ५ ॥ यद्वक्षस्थलमाश्रित्य विष्णोः सौभाग्यमास्थितम् ॥ रसरूपतया ताव त्प्राप्नोति वसुधातलम् ॥ ६ ॥ उत्क्षिप्तमन्तरिक्षस्थं ब्रह्मपुत्रेण धीमता ॥ दक्षेण पीतमात्रं तु रूपलावण्यकारणम् ॥ ७ ॥ बलं तेजो महज्जातं दक्षस्य परमेष्ठिनः ॥ शेषं यदपतद्भूमावष्टधा तदजायत ॥ ८ ॥ इक्षवस्तवराजं च निष्पावाजाजिधान्यकम् ॥ विकारवच्च गोक्षीरं कुसुम्भं कुंकुमं तथा ॥ लवणं चाष्टमं तत्र सौभाग्याष्टकमुच्यते ॥ ९ ॥ पीतं यद्ब्रह्मपुत्रेण योगज्ञानविदा तथा ॥ दुहितास्याभवत्तस्माद्या सतीत्यभि धीयते ॥ लोकानतीत्य लालित्याल्ललिता तेन चोच्यते ॥ १० ॥ त्रैलोक्यसुंदरीमेनामुपयेमे पिनाकधृक् ॥ त्रिविश्वसौभाग्यमयी भुक्ति मुक्तिफलप्रदा ॥ ११ ॥ आराध्य तामुमां भक्त्या स्त्री राजन्किन्न विन्दति ॥ १२ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथमाराधनं तस्या जग द्धात्र्या जनार्दन ॥ यद्विधानं च तत्सर्वं जगन्नाथ वदस्व मे ॥ १३ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ वसंतमासमासाद्य तृतीयायां युधिष्ठिर ॥ शुक्लपक्षस्य पूर्वाह्णे तिलैः स्नानं समाचरेत् ॥ १४ ॥ तस्मिन्नहनि सा देवी किल विश्वात्मना सती ॥ पाणिग्रहणकैर्मन्त्रैरुद्वाह्या वरवर्णिनी ॥१५॥ तथा सहैव देवेशं तृतीयायामथार्चयेत् ॥ फलैर्नानाविधैर्धूपदीपनैवेद्यसंयुतैः ॥ १६ ॥ पंञ्चगव्येनानुमासं तथा गंधोदकेन च ॥ स्नपयित्वा र्चयेद्गौरीमिन्दुशेखरसंयुताम् ॥ १७ ॥ पाटलां शंभुसहितां पादयोस्तु प्रपूजयेत् ॥ त्रियुगां शिवसंयुक्तां गुल्फयोरुभयोरपि ॥ १८ ॥ भद्रेश्वरेण

१ तुल्यतेज– ० पा० । २ घृतगव्येन–इ० पा० ।

सहितां विजयां जानुनोर्युगे ॥ ईशानीं हरिकेशं च कट्यां संपूजयेद्बुधः ॥ १९ ॥ कोटनीं शूलिनं कुक्षौ मंगलां शर्वसंयुताम् ॥ उदरे पूजयेद्राज सुमां रुद्रं कुचद्वये ॥ २० ॥ अनंतां त्रिपुरघ्नं च पूजयेत्करसंपुटे ॥ कंठे भवं भवानीं च मुखे गौरीं हरं तथा ॥ २१ ॥ सर्वात्मना च सहितां ललितां मस्तकोपरि ॥ ओंकारपूर्वकैरेतैर्नमस्कारांतयोजितैः ॥ पूजयेद्भक्तिसहितो गन्धमाल्यानुलेपनैः ॥ २२ ॥ एवमभ्यर्च्य विधिवत्सौभाग्याष्टकमग्रतः ॥ स्थापयेत्स्विन्ननिष्पावान्कुसुंभं क्षारिजीरकम् ॥ २३ ॥ तवराजेक्षुलवणं कुंकुमं च तथाष्टमम् ॥ दत्तं सौभाग्यकं यस्मात्सौभाग्याष्टकमुच्यते ॥ २४ ॥ एवं निवेद्य तत्सर्वं शिवयोः प्रीयतामिति ॥ चैत्रे शृंगोदकं प्राश्य स्वप्याद्भूमावरिंदम ॥ २५ ॥ ततः प्रातः समुत्थाय कृतप्राणजयः शुचिः ॥ संपूज्य द्विजदांपत्यं माल्यवस्त्रविभूषणैः ॥ सौभाग्याष्टकसंयुक्तं सौवर्णं चरणद्वयम् ॥ २६ ॥ प्रीयतामत्र ललिता ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ एवं संवत्सरं यावत्तृतीयायां सदा नृप ॥ २७ ॥ प्राशने नाममंत्रे च विशेषोऽयं निबोध मे ॥ गोशृंगोदकमाद्ये स्याद्वैशाखे गोमयं पुनः ॥ २८ ॥ ज्येष्ठे मंदारपुष्पं च बिल्वपत्रं शुचौ स्मृतम् ॥ श्रावणे दधि संप्राश्यं नभस्ये च कुशोदकम् ॥ २९ ॥ क्षीरमाश्वयुजे तद्वत्कार्तिके पृषदाज्यकम् ॥ मृगोत्तमांगे गोमूत्रं पौषे संप्राशयेद् घृतम् ॥३०॥ माघे कृष्णतिलांस्तद्वत्पञ्चगव्यं च फाल्गुने ॥ ललिता विजया भद्रा भवानी कुमुदाश्रिता ॥३१॥ वासुदेवी तथा गौरी मङ्गला कमला सती ॥ उमा च दानकाले तु प्रीयतामिति कीर्तयेत् ॥३२॥ मल्लिकाशोककमलकदंबोत्पलमालति ॥ कुब्जलं करवीरं च बाणमम्लानकुंकुमम् ॥ सिंदुवारं च मासेषु सर्वेषु क्रमशः स्मृतम् ॥ ३३ ॥ जपा कुसुंभकुसुमं मालती शतपत्रिका ॥ यथालाभं प्रदेयानि करवीरं च सर्वदा ॥ ३४ ॥ एवं संवत्सरं यावदुपोष्य विधिवन्नरः ॥ स्त्री नक्ते तु कुमारी वा शिवामभ्यर्च्य शक्तितः ॥ व्रतांते शयनं दद्यात्सर्वोपस्करसंयुतम् ॥ ३५ ॥ उमामहेश्वरं हैमं वृषभं च गवा सह ॥ स्थापयित्वा तु शयने ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ३६ ॥ अन्यान्यपि यथाशक्ति मिथुनान्यंबरादिभिः ॥ धान्यालंकरणैर्दानैरन्यैश्च धनसंचयैः ॥ वित्तशाठ्येन रहितः पूजयेद्गतविस्मयः ॥ ३७ ॥ एवं करोति यः सम्यक्सौभाग्यशयनव्रतम् ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति पदं चानन्त्यमश्नुते ॥ ३८ ॥ सौभाग्यारोग्यरूपायुर्वस्त्रालंकारभूषणैः ॥ न वियुक्तो भवेद्राजन्वर्षायुतशतत्रयम् ॥ ३९ ॥ यस्तु द्वादश वर्षाणि सौभाग्यशयनं व्रतम् ॥ करोति सप्त चाष्टौ वा श्रीकण्ठभुवनेश्वरैः ॥ पूज्यमानो भवेत्सम्यग्यावत्कल्पायुतत्रयम् ॥ ४० ॥ नारी वा कुरुते या तु कुमारी वा नरेश्वर ॥ सापि तत्फलमाप्नोति देव्यनुग्रहलालिता ॥ ४१ ॥ शृणुयादपि

१ प्राश्य–इ० पा० । २ प्रीयतां ललिता देवी–इ० पा० । ३ वसेत्स्वर्गे–इ० पा० ।

यश्चैतत्प्रदद्यादथ वा मतिम् ॥ सोऽपि विद्याधरो भूत्वा स्वर्गलोके चिरं वसेत् ॥ ४२ ॥ इदमिह मदनेन पूर्वमिष्टं चरितमिदं शशबिंदुना व्रतं वै ॥ सुरपतिधनदेशवायुसोमैश्चरितं दं करुणेन बंदिना च ॥ ४३ ॥ यानीह दत्तानि पुरा नरेंद्रैर्दानानि धर्मार्थयशस्कराणि ॥ निर्माल्यवंति प्रतिमानि तानि स नाम साधुः पुनराददानः ॥ ४४ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि सौभाग्याष्टकतृतीयाव्रतं नाम पंचविंशतितमोऽध्यायः ॥ २५ ॥ ॥ छ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ सौभाग्यारोग्यफलदं विपक्षक्षयकारकम् ॥ भुक्तिमुक्तिप्रदं किञ्चिद्व्रतं ब्रूहि जनार्दन ॥ १ ॥ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ यदुमायै पुरा देव उवाचासुरसूदनः ॥ कथासु संप्रवृत्तासु ललिताराधनं प्रति ॥ २ ॥ तदिदानीं प्रवक्ष्यामि भुक्तिमुक्तिफलप्रदम् ॥ नराणामथ नारीणामाराधनमनुत्तमम् ॥ ३ ॥ शृणुष्वावहितो भूत्वा सर्वपापप्रणाशनम् ॥ नभस्ये वाथ वैशाखे पुनर्मार्गशिरेऽथ वा ॥ ४ ॥ शुक्लपक्षतृतीयायां स्नातः सद्गौरसर्षपैः ॥ गोरोचनसुगोमूत्रमुस्तागोशकृतं तथा ॥ दधिचंदनसंमिश्रं ललाटे तिलकं न्यसेत् ॥ ५ ॥ सौभाग्यारोग्यकृद्यत्स्यात्सदा च ललिताप्रियम् ॥ प्रतिपक्षं तृतीयायां बद्ध्वा वा पीतवाससी ॥ ६ ॥ धारयेदथ वा रक्तपीतानि कुसुमानि च ॥ विधवाप्यनुरक्तानि कुमारी शुक्लवाससी ॥ ७ ॥ देव्यर्चां पंचगव्येन ततः क्षीरेण केवलम् ॥ स्नपयेन्मधुना तद्वत्पुष्पगन्धोदकेन च ॥ ८ ॥ पूजयेच्छुक्लपुष्पैश्च फलैर्नानाविधैरपि ॥ धान्यकाजाजिलवणगुडक्षीरघृतादिभिः ॥ ९ ॥ शुक्लाक्षतैस्तिलैरर्च्या ललितां यः सदार्चयेत् ॥ आपादाद्यर्चनं कुर्याद्गौर्याः सम्यक्समासतः ॥ १० ॥ वरदायै नमः पादौ तथा गुल्फौ श्रियै नमः ॥ अशोकायै नमो जंघे भवान्यै जानुनी तथा ॥ ११ ॥ ऊरू मांगल्यकारिण्यै कामदेव्यै तथा कटिम् ॥ पद्मोद्भवायै जठरमुरः कामप्रिये नमः ॥ १२ ॥ करौ सौभाग्यवासिन्यै बाहू शशिमुखश्रियै ॥ मुखं कंदर्पवासिन्यै पार्वत्यै तु स्मितं तथा ॥ १३ ॥ गौर्यै नमस्तथा नासां सुनेत्रायै च लोचने ॥ तुष्ट्यै ललाटफलकं कात्यायन्यै शिरस्तथा ॥ ॥ १४ ॥ नमो गौर्यै नमः सृष्ट्यै नमः कांत्यै नमः श्रियै ॥ रंभायै ललितायै च वासुदेव्यै नमोनमः ॥ १५ ॥ एवं संपूज्य विधिवदग्रतः पद्ममालिखेत् ॥ पत्रैर्द्वादशभिर्युक्तं कुंकुमेन सकर्णिकम् ॥ १६ ॥ पूर्वेण विन्यसेद्गौरीमपर्णां च ततः परम् ॥ भवानीं दक्षिणे तद्वद्रुद्राणीं च ततः परम् ॥ १७ ॥ विन्यसेत्पश्चिमे सौम्यां ततो मदनवासिनीम् ॥ वायव्यां पाटलावासामुत्तरेण ततो ह्युमाम् ॥ १८ ॥ लक्ष्मीं स्वाहां स्वधां तुष्टिं मंगलां कुमुदां सतीम् ॥ रुद्राणीं मध्यतः स्थाप्य ललितां कर्णिकोपरि ॥ कुसुमैरक्षतैः शुभ्रैर्नमस्कारेण विन्यसेत् ॥ १९ ॥ गीतमंगलघोषं च

१ वरुणेन–इ० पा० । २ व्यकम्–इ० पा० ।

कारयित्वा सुवासिनीः ॥ पूजयेद्रक्तवासोभी रक्तमाल्यानुलेपनैः ॥ २० ॥ सिंदूरं स्नानचूर्णं च तासां शिरसि पातयेत् ॥ सिंदूरं कुंकुमं स्नानमिष्टं सत्याः सदा यतः ॥ २१ ॥ नभस्ये पूजयेद्गौरीमुत्पलैरसितैस्तथा ॥ बन्धुजीवैराश्वयुजे कार्तिके शतपत्रकैः ॥ २२ ॥ कुन्दपुष्पैर्मार्गशिरे पौषे वै कुंकुमेन च ॥ माघे तु पूजयेद्देवीं सिंदुवारेण भक्तितः ॥ २३ ॥ जात्या तु फाल्गुने पूज्या पार्वती पांडुनंदन ॥ चैत्रे च मल्लिकाशोकैर्वैशाखे गंध पाटलैः ॥ २४ ॥ ज्येष्ठे कमलमंदारैराषाढे चंपकांबुजैः ॥ कदंबैरथ मालत्या श्रावणे पूजयेदुमाम् ॥ २५ ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशो दकम् ॥ बिल्वपत्रार्कपुष्पं च गवां शृंगोदक तथा ॥ पंचगव्यं तथा बिल्वं प्राशयेत्क्रमशः सदा ॥२६॥ एतद्भाद्रपदाद्यं तु प्राशनं समुदाहृतम् ॥ प्रतिपक्षं द्वितीयायां मया प्रोक्तं वरानने ॥ २७ ॥ ब्राह्मणं ब्राह्मणीं चैव शिवं गौरीं प्रकल्प्य च ॥ भोजयित्वार्चयेद्भक्त्या वस्त्रमाल्यानुलेपनैः ॥ पुंसे पीतांबरे दत्त्वा स्त्रियै कौसुंभवाससी ॥ २८ ॥ निष्पावाजाजिलवणमिक्षुदंडं गुणान्वितम् ॥ स्त्रियै दद्यात्फलं पुंसे सुवर्णोत्पलसंयुतम् ॥ ॥ २९ ॥ यथा न देवदेवेशस्त्वां परित्यज्य गच्छति ॥ तथा मां संपरित्यज्य पतिर्नान्यत्र गच्छतु ॥ ३० ॥ कुमुदा विमलानंता भवानी वसुधा शिवा ॥ ललिता कमला गौरी सती रंभाथ पार्वती ॥ ३१ ॥ नभस्यादिषु मासेषु प्रीयतामित्युदीरयेत् ॥ व्रतांते शयनं दद्यात्सुवर्ण कमलान्वितम् ॥ ३२ ॥ मिथुनानि चतुर्विंशत्तदर्द्धं सकृदर्चयेत् ॥ अष्टावष्टावथ पुनश्चातुर्मास्ये समर्चयेत् ॥ ३३ ॥ तथोपदेष्टारमपि पूजयेद्य त्नतो गुरुम् ॥ न पूज्यते गुरुर्यत्र सर्वास्तत्राफलाः क्रियाः ॥ ३४ ॥ उक्तानंततृतीयैषा सदानंतफलप्रदा ॥ सर्वपापहरा देवी सौभाग्यारोग्य वर्धिनी ॥ ३५ ॥ न चैनां वित्तशाठ्येन कदाचिदपि लंघयेत् ॥ नरो वा यदि वा नारी वित्तशाठ्यात्पतत्यधः ॥ ३६ ॥ गर्भिणी सूतिका नक्तं कुमारी चाथ रोगयुक् ॥ यदा श्रद्धा तदान्येन क्रियमाणं तु कारयेत ॥ ३७ ॥ इमामनंतफलदां तृतीयां यः समाचरेत् ॥ कल्पकोटिं शतं साग्रं शिवलोके स पूज्यते ॥ ३८ ॥ वित्तहीनोऽपि कुर्वीत वर्षत्रयमुपोषणैः ॥ पुष्पपत्रविधानेन सोपि तत्फलमाप्नुयात् ॥ ३९ ॥ नारी वा कुरुते या तु कुमारी विधवा तथा ॥ साऽपि तत्फलमाप्नोति गौर्यनुग्रहभाविता ॥४०॥ इति पठति शृणोति वा य इत्थं गिरितनयाव्रतमिंदु लोकसंस्थः ॥ मतिमपि च ददाति सोऽपि देवैरमरवधूजनकिंनरैश्च पूज्यः ॥ ४१ ॥ ॥ (इति अनंततृतीयाव्रतम्) ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अन्यामपि प्रवक्ष्यामि तृतीयां पापनाशिनीम् ॥ रसकल्याणिनीं नाम पुरा कल्पविदो विदुः ॥४२॥ माघमासे तु संप्राप्य तृतीयां शुक्लपक्षिकीम् ॥

१ पुष्पमंत्रविधानेन–इ० पा० ।

प्रातर्गव्येन पयसा तिलैः स्नानं समाचरेत् ॥ ४३ ॥ स्नापयेन्मधुना देवीं तथैवेक्षुरसेन च ॥ पुनः पूजा प्रकर्तव्या जात्या वा कुंकुमेन वा ॥४४॥ दक्षिणांगानि संपूज्य ततो वामानि पूजयेत् ॥ ललितायै नमः पादौ गुल्फं तद्वदथार्चयेत् ॥ ४५ ॥ जंघे जानू तथा सत्यै तथोरश्च श्रियै नमः ॥ मदनालसायै तु कटिं मदनायै तथोदरम् ॥४६॥ स्तनौ मदनवासिन्यै कुमुदायै च कंधरम् ॥ भुजान्भुजाग्रं माधव्यै कमलायै ह्युपस्थकम् ॥४७॥ भ्रूललाटे च रुद्राण्यै शंकरायै तथालकान् ॥ मुकुटं विश्ववासिन्यै पुनःकांत्यै तथालकान् ॥४८॥ नेत्रं चक्रावधारिण्यै पुष्ट्यै च वदनं पुनः ॥ उत्कंठिन्यै नमः कंठमनंतायै तु कंधराम् ॥ ४९ ॥ रंभायै वामबाहुं च विशोकायै नमः परम् ॥ हृदयं मन्मथादित्यै पाटलायै नमोनमः ॥ ५० ॥ एवं संपूज्य विधिवद्द्विजदांपत्यमर्चयेत् ॥ भोजयित्वान्नदानेन मधुरेण विमत्सरः ॥ ५१ ॥ सलड्डुकं वारिकुंभं शुक्लांबरयुगं ततम् ॥ दत्त्वा सुवर्णकलशं गंधमाल्यैरथार्चयेत् ॥ ५२ ॥ प्रीयतामत्र कुमुदा गृह्णीयाल्लवणव्रतम् ॥ अनेन विधिना देवीं मासिमासि समर्चयेत् ॥ ५३ ॥ लवणं वर्जयेन्माघे फाल्गुने च गुडं पुनः ॥ तवराजं तथा चैत्रे वर्ज्यं च मधु माधवे ॥ ५४ ॥ पारकं ज्येष्ठमासे तु आषाढे जीरकं तथा ॥ श्रावणे वर्जयेत्क्षीरं दधि भाद्रपदे तथा ॥ ५५ ॥ घृतमश्वयुजे तद्वद्वर्जयेद्या च मज्जिका ॥ धान्यकं मार्गशीर्षे तु पौषे वर्ज्या तु शर्करा ॥ ५६ ॥ व्रतांते करकापूर्णा एतेषां मासिमासि च ॥ दद्याद्द्विकालवेलायां भक्षपात्रेण संयुतान् ॥ ५७ ॥ तंडुलाञ्छ्वेतवर्णांश्च संयावमधुपूरिकाः ॥ घारिका घृतपूरांश्च मंडकान्क्षीरशाककम् ॥ ५८ ॥ दध्यन्नं षड्विधं चैव भिंडयः शाकवर्तिकाः ॥ माघादौ क्रमशो दद्यादेतानि करकोपरि ॥ ५९ ॥ कुमुदा माधवी गौरी रंभा भद्रा जया शिवा ॥ उमा शची सती तद्वन्मंगला रतिलालसा ॥ ६० ॥ क्रमान्माघादि सर्वत्र प्रीयतामिति कीर्तयेत् ॥ चर्वतं पंचगव्यं च प्राशनं समुदाहृतम् ॥ ६१ ॥ उपवासी भवेन्नित्यमशक्तो दक्षिणे करे ॥ पुनर्माघे तु संप्राप्य शर्करां करकोपरि ॥ ६२ ॥ कृत्वा तु कांचनीं गोधां पंचरत्नसमन्विताम् ॥ उमामंगुष्ठमात्रां च सुधासूत्रे कमंडलुम् ॥ ६३ ॥ तद्वद्गोमिथुनं सर्वं सुवर्णास्यं सितं परम् ॥ सवस्त्रभाजनं दत्त्वा भवानी प्रीयतामिति ॥ ६४ ॥ अनेन विधिना यश्च रसकल्याणिनीव्रतम् ॥ कुर्यात्स सर्वपापेभ्यस्तत्क्षणादेव मुच्यते ॥ ६५ ॥ भवार्बुदसहस्रं तु न दुःखी जायते क्वचित् ॥ अग्निष्टोमसहस्रेण यत्फलं तदवाप्नुयात् ॥ ६६ ॥ नारी वा कुरुते या तु कुमारी वा युधिष्ठिर ॥ विधवा वा वराकी वा सापि तत्फलभागिनी ॥ सौभाग्यारोग्यसंपन्ना गौरीलोके महीयते ॥ ६७ ॥ इति पठति य इत्थं यः शृणोति प्रसंगात्सकलकलुषमुक्तः पार्वतीलोक

मेति ॥ मतिमपि च नराणां यो ददाति प्रियार्थं विपुलमतिजनानां नायकः स्यादमोघम् ॥ ६८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे रसकल्याणिनीव्रतवर्णनं नाम षड्विंशतितमोऽध्यायः ॥ २६ ॥ छ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ तथा चान्यां प्रवक्ष्यामि तृतीयां पापनाशिनीम् ॥ लोकेषु नाम्ना विख्यातामार्द्रानंदकरीमिमाम् ॥ १ ॥ यदा शुक्लतृतीयायामाषाढर्क्षं भवेत्क्वचित् ॥ ब्रह्मर्क्षं चाथ मार्गं वा व्रतं ग्राह्यं तदा शुभम् ॥ २ ॥ दर्भगंधोदकैः स्नानं तदा सम्यक्समाचरेत् ॥ शुक्लमाल्यांबरधरः शुक्लगंधानुलेपनः ॥ ३ ॥ भवानीमर्चयेद्भक्त्या शुक्लपुष्पैः[1] सुगंधिभिः ॥ महादेवेन सहितामुपविष्टां वरासने ॥४॥ वासुदेव्यै नमः पादौ शंकराय नमो हरेः ॥ जंघे शोकविनाशिन्यायानन्दाय नमः प्रभो॥ ॥ ५ ॥ रंभायै पूजयेदूरू शिवाय च पिनाकिनः ॥ आदित्यै च कटिं पूज्या शूलिनः शूलपाणये ॥ ६ ॥ माधव्यै च तथा नाभिमथ शंभोर्भवाय वै ॥ स्तनावानंदकारिण्यै शंकरायेंदुधारिणे ॥ ७ ॥ उत्कंठिन्यै नमः कंठं नीलकंठाय वै हरेः ॥ करावुत्पलधारिण्यै रुद्राय जगतीपतेः ॥८॥ बाहुं च परिरंभिण्यै नृत्यशीलाय वै हरेः ॥ ९ ॥ देव्या मुखं विलासिन्यै वृषेशाय पुनर्विभोः ॥ स्मितं सस्मरशीलायै विश्ववक्त्राय[2] वै विभोः ॥ ॥ १० ॥ नेत्रं मदनवासिन्यै विश्वधाम्ने त्रिशूलिने ॥ भ्रुवौ रतिप्रियायै च तांडवेशाय वै विभोः ॥ ११ ॥ देव्यै ललाटमिंद्राण्यै हव्यवाहाय वै विभोः ॥ स्वाहायै मुकुटं देव्या विभोः पञ्चशराय वै ॥ १२ ॥ विश्वकायै विश्वमुख्यै विश्वपादकरौ शिवौ ॥ प्रसन्नवदनौ वंदे पार्वतीपरमेश्वरौ ॥ ॥ १३ ॥ एवं संपूज्य विधिवदग्रतः शिवयोः पुनः ॥ पद्मोत्पलानि च तथा नानावर्णानि कारयेत् ॥ १४ ॥ शङ्खचक्रे सकटके स्वस्तिकं वर्द्धमानकम् ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ॥ १५ ॥ शृंगोदकं बिल्वपत्रं वारि कुंभान्वितं तथा ॥ उशीरनीरं तद्वच्च यवचूर्णोदकं ततः ॥ १६ ॥ तिलोदकं च संप्राप्य स्वप्यान्मार्गशिरादिषु ॥ प्रतिपक्षद्वितीयायां प्राशनं समुदाहृतम् ॥ १७ ॥ सर्वत्र शुक्लपुष्पाणि प्रशस्तानि शिवार्चने ॥ दानकालेषु सर्वेषु मंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ १८ ॥ गौरी मे प्रीयतां नित्यमघनाशाय मंगला ॥ सौभाग्यायास्तु ललिता भवानी[3] सर्वसिद्धये ॥ १९ ॥ संवत्सरांते लवणं गुडकुंभं समर्जितम् ॥ चन्दनं नेत्रपट्टं च सितवस्त्रयुगान्वितम् ॥ उमामहेश्वरं हैमं तद्वदिक्षुफलैर्युतम् ॥ २० ॥ प्रस्तरावरणं शय्यां सविश्रामां निवेदयेत् ॥ सपत्नीकाय विप्राय गौरी मे प्रीयतामिति ॥ २१ ॥ आर्द्रानन्दकरी नाम तृतीयैषा सनातनी ॥ यामुपोष्य नरो याति शंभोस्तत्परमं पदम् ॥ २२ ॥ इह लोके यमानंदं प्राप्नोति धनसंचयात् ॥ आयुरारोग्यसंपन्नो न

१ रक्तपुष्पैः—इ० पा० । २ विश्वचक्राय–इ० पा० । ३ शर्वाणी–इ० पा० ।

किञ्चिच्छोकमाप्नुयात् ॥ २३ ॥ नारी वा कुरुते या तु कुमारी विधवा तथा ॥ सापि तत्फलमाप्नोति देव्यनुग्रहलालिता ॥ २४ ॥
प्रतिपक्षमुपोष्यैवं मंत्रार्चनविधानतः ॥ रुद्राणीलोकमाप्नोति पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥ २५ ॥ य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वापि मानवः ॥
शक्रलोके सगंधर्वैः पूज्यतेऽब्देशतत्रयम्[1] ॥ २६ ॥ आनंददां सकलदुःखहरां तृतीयां या स्त्री करोति विधिवत्सधवाधवा च ॥ सा स्वे
गृहे सुखशतान्यनुभूय भूयो गौरीपुरं सदयिता मुदिता प्रयाति ॥ २७ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे
आर्द्रानन्दकरीतृतीयाव्रतं नाम सप्तविंशतितमोऽध्यायः ॥ २७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ चैत्रे भाद्रपदे माघे रूपसौभाग्य
पुत्रदम् ॥ तृतीयात्रयमेतन्मे कृष्ण कस्मान्न कीर्तितम् ॥ १ ॥ किमहं भक्तिरहितस्त्रयीमार्गातिगो नरः ॥ सुप्रसिद्धं जगत्येतद्गोपितं केन हेतु
ना ॥ २ ॥ भवान्सर्वार्थानुकूलः सर्वज्ञ इति मे मतिः ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ व्रतं चैतज्जगत्ख्यातं नाख्यातं तेन ते मया ॥ ३ ॥ यद्यस्ति श्रवणे बुद्धिः
श्रूयतां पाण्डुनन्दन ॥ कोऽन्यः श्रोता जगत्यस्मिन्भवता सदृशो भुवि ॥ ४ ॥ जया च विजया चैव उमायाः परिचारिके ॥ आगत्य मुनिकन्या
भिः पृष्टेभीष्टफलेच्छया ॥ ५ ॥ भवत्यौ सर्वदा देव्याश्चित्तवृत्तिविदौ किल ॥ केन व्रतोपचारेण कस्मिन्नहनि पार्वती ॥ पूजिता तुष्टिमभ्येति
मंत्रैः कैश्च वरानने ॥ ६ ॥ तासां तद्वचनं श्रुत्वा जया प्रोवाच सादरम् ॥ श्रूयताभिधास्यामि सर्वकामफलप्रदम् ॥ व्रतमुत्सवसंयुक्तं नरनारी
मनोरमम् ॥ ७ ॥ चैत्रे सिततृतीयायां दन्तधावनपूर्वकम् ॥ उपवासस्य नियमं गृह्णीयाद्भक्तिभावितम् ॥ ८ ॥ सकुंकुमं सतांबूलं सिन्दूरं
रक्तवाससी ॥ विधवा सोपवासाप्यवैधव्यकरणं परम्[2] ॥ ९ ॥ विधवा याति मार्गेण कुमारी तु यदृच्छया ॥ कुर्यादभ्यर्चनविधिं श्रूयतां
मंत्रविक्रमः ॥ १० ॥ नेत्रपट्टपटीवस्त्रैर्वस्त्रमण्डपिकां शुभाम् ॥ कारयेत्कुसुमामोददिव्याभरणभूषिताम् ॥ ११ ॥ प्रवाललंबितव्रातामंतर्दिव्यविता
निकाम् ॥ विन्यस्तपूर्णकलशां सत्पीठस्थापितद्विजाम् ॥ १२ ॥ पुरतः कारयेत्कुण्डं हस्तमात्रं समेखलम् ॥ ततः स्नातानुलिप्ता च परिधाय
सुवाससी ॥ १३ ॥ देवान्पितॄन्समभ्यर्च्य ततो देवीगृहं व्रजेत् ॥ नामाष्टकेन संपूज्या गौरी गोपतिवल्लभा ॥ १४ ॥ तत्कालप्रभवैः पुष्पैर्गन्धालि
वकुलाकुलैः ॥ कुंकुमेन समालभ्य[3] कर्पूरागुरुचन्दनैः ॥ १५ ॥ एवं संपूज्य विधिवत्सद्धूपेनाधिवासयेत् ॥ पार्वती ललिता गौरी
गांधारी शाङ्करी शिवा ॥ उमा सती समुद्दिष्टं नामाष्टकमिदं मया ॥ १६ ॥ लड्डुकैः खण्डवेष्टैश्च गुडकैः सिंहकेसरैः ॥ सोमालकैः कोकसरैः

१ अब्दशतत्रयम्–इ० पा० । २ विभयात्सोपवासापि–इ० पा० । ३ समालभ्य–इ० पा० ।

खण्डखाद्यकरंबकैः ॥ १७ ॥ घृतपक्वैर्बहुविधैः सुपक्वफलकल्पितैः ॥ दृष्टिघ्राणहरैर्हृद्यैर्नैवेद्यैः प्रीणयेदुमाम् ॥ १८ ॥ कंदुखंडं जीरकं च कुंकुमं लवणार्द्रकम् ॥ इक्षुदंडानैक्षवं च हरिद्रार्द्रान्पुरो न्यसेत् ॥ १९ ॥ नारिकेलानामलकान्मातुलुंगान्सदाडिमान् ॥ कूष्माण्डकर्कटीवृंतनारङ्गपनसादिकान् ॥ २० ॥ कालोद्भवानि चान्यानि फलानि विनिवेदयेत् ॥ गृहाद्युलूखलशिलाशूर्पान्प्रणतिभिः सह ॥ २१ ॥ नेत्रांजनशलाकाश्च नखरेचनकानि च ॥ दर्पणं वंशपात्राणि भवान्यै विनिवेदयेत् ॥ २२ ॥ शंखतूर्यनिनादेन गीतमङ्गलनिस्वनैः ॥ भक्त्या संपूजयेद्देवीं स्वशक्त्या शिववल्लभाम् ॥ २३ ॥ ततोऽस्तसमये भानोः कुमार्यः करकैर्नवैः ॥ स्नानं कुर्युर्मुदा युक्ताः सौभाग्यारोग्यवृद्धये ॥ २४ ॥ यामेयामे गते स्नानं देवीपूजनमेव च ॥ तैरेव नामभिर्होमस्तिलाज्येन प्रशस्यते ॥ २५ ॥ पद्मासनस्थिता साध्वी तेनैवार्द्रेण वाससा ॥ गौरीमुखेक्षणपरा तां रात्रिमतिवाहयेत् ॥ २६ ॥ काश्चिद्वाद्यंति संहृष्टाः काश्चिन्नृत्यंति हर्षिताः ॥ कथयंति कथाः काश्चिद्देव्यास्तत्र महोत्सवे ॥ २७ ॥ गीततालानुसंबद्धमनुद्धतमनाकुलम् ॥ नृत्यंति स्म पुरे देव्याः काश्चिदुल्लसितभ्रुवः ॥ २८ ॥ नृत्येन हृष्यति हरो गौरी गीतेन तुष्यति ॥ सद्भावेनाथ वा सर्वे गच्छंति परमां मुदम् ॥ २९ ॥ सुवासिनीभ्यस्तांबूलं कुंकुमं कुसुमानि च ॥ प्रदेयं जागरवत्या चान्येषामपि किंचन ॥ ३० ॥ नटैर्विटैर्भटैश्चैव तथा प्रेक्षणकोत्सवैः ॥ सखिभिः सहिता रात्रिं गायन्नृत्यन्हितां नयेत् ॥ ३१ ॥ एवं प्रभातसमये स्नात्वा संपूज्य पार्वतीम् ॥ ततो वै सा समारोहेद्वस्त्रालंकृततोरणम् ॥ ३२ ॥ तोलयेत्सा तथासीनं गुडेन लवणेन च ॥ कुंकुमेनाथ वा शक्त्या कर्पूरागरुचंदनैः ॥ ३३ ॥ पर्वतानामपिच्छेदैः केचिदिच्छंति सूरयः ॥ कुंडमंडपसंभारैर्मंत्रैस्तत्रैव शोभयेत् ॥ ३४ ॥ लवणेन सहात्मा हि तोल्यते च गुडेन वा ॥ कयापि भक्तिपरया सौभाग्यमतुलीकृतम् ॥ ३५ ॥ एवं देवीं प्रणम्यार्यां क्षमाप्य गृहमाविशेत् ॥ आमंत्र्य शास्त्रकुशलानाचारविधिपारगान् ॥ ॥ ३६ ॥ अन्नं च मधुरप्रायं भोजयित्वा सुवासिनीः ॥ स्वयं भुंजीत सहसा ज्ञातीजनबुधैः स्वकैः ॥ ३७ ॥ यच्च देव्याः पुरो दत्तं नैवेद्यादि तदिच्छया ॥ गृहं प्रतिनयेत्सर्वं विभज्याभ्रांतिमानसा ॥ ३८ ॥ ततो दद्याद्गृहस्थेभ्यः कृतकृत्या भवेत्तदा ॥ विधिर्भाद्रपदेऽप्येष सुसौन्दर्यप्रदायकः ॥ ३९ ॥ सप्तधान्यस्वरूपां च शूर्पे संपूजयेदुमाम् ॥ गोमूत्रप्राशनं ह्यत्र तेन गोमूत्रसंज्ञिता ॥ ४० ॥ माघमासतृतीयायां विशेषः श्रूयतामिति ॥ पूर्वोक्तं सकलं कृत्वा प्रभाते यवसंस्तरम् ॥ तोलयित्वा कुंदपुष्पैः पूजयेत्तत्सुतामिति ॥ ४१ ॥ एतेन कारणेनोक्ता चतुर्थी कुन्दसंज्ञया ॥ तृतीयाख्यं मयैतत्ते कथितं सर्वकारणम् ॥ जयया मुनिकन्यानां यत्पुरा समुदाहृतम् ॥ ४२ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ आसीद्विदर्भे

नगरे वेश्या सर्वांगसुंदरी ॥ तया ब्राह्मणवाक्येन सर्वमेतत्कृतं पुरा ॥ ४३ ॥ भुक्त्वा भोगान्महीपृष्ठे दत्त्वा दानं यथेप्सया ॥ ४४ ॥ कालेन सम नुप्राप्ता मरणं मनुजेश्वर ॥ अचिन्त्या राजदुहिता सा बभूवातिशोभना ॥ अवंतिसुन्दरी नाम देवानामपि सुन्दरी ॥ ४५ ॥ यदि वक्त्रसहस्राणां सहस्रं स्यात्कथंचन ॥ तथापि निर्वर्णयितुमशक्या सा सुलोचना ॥ ४६ ॥ चैत्रतृतीयामाहात्म्यात्सा बभूव प्रभावती ॥ मातापित्रोरतिप्रेष्ठा शिष्टा न्यजनवल्लभा ॥ ४७ ॥ लब्धाब्धिसंभवा यद्वत्कृष्णेनाक्लिष्टकर्मणा ॥ ततः सा बुभुजे भोगान्भर्त्रा सार्द्धं मुदा सती ॥ ४८ ॥ यददाद्ब्राह्मणेभ्यः सा भूषणं कटकादिकम् ॥ तत्प्रभावेण सा लेभे सौभाग्यं किं ततः परम् ॥ ४९ ॥ पुत्रांश्च जनयामास विष्णुशक्रपराक्रमान् ॥ सर्वास्त्रशस्त्रकुशला न्वेदोक्तविधिपारगान् ॥ ५० ॥ एवं रूपं महत्प्राप्य सौभाग्यं पुत्रसंपदम् ॥ भर्त्रा सहैव मरणमंते प्राप्य पतिव्रता ॥ ५१ ॥ शक्रादिलोकपा लानां भवनेषु यथाक्रमम् ॥ आक्रम्य ब्रह्मलोकं च जगाम शिवसात्मताम् ॥ ५२ ॥ एवं यान्यापि कुरुते नारी व्रतमिदं शुभम् ॥ सा रूपसौभा ग्यसुतान्प्राप्य स्वर्गे महीयते ॥ ५३ ॥ न दुर्भगा कुले तस्याः काचिद्भवति कन्यका ॥ न दुर्विनीतश्च सुतो न भृत्योऽप्रियकृद्भवेत् ॥ ५४ ॥ न दारिद्र्यं गृहे तस्मिन्न व्याधिरुपजायते ॥ यत्र सा रमते साध्वी ध्मातचामीकरप्रभा ॥ ५५ अन्याश्च याश्चरिष्यंति ब्राह्मणानुमते व्रतम् ॥ संपूज्य वाचकं भक्त्या भूषणाच्छादनादिभिः ॥ ५६ ॥ ताः सर्वसुखसंपन्ना अविपन्नमनोरथाः ॥ भविष्यंति कुरुश्रेष्ठ तस्यै देवि नमोस्तु ते ॥ ५७ ॥ माघे महार्घ्यमणिमंडितपादपीठां चैत्रे विचित्रकुसुमोत्करचर्चितांगीम् ॥ शूर्पप्ररूढनवसस्यमयीं नभस्ये संपूज्य शंभुदयितां प्रभवंति नार्यः ॥ ॥ ५८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे चैत्रभाद्रपदमाघतृतीयाव्रतवर्णनं नामाष्टविंशतितमोऽध्यायः ॥ २८ ॥ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ शुक्लपक्षतृतीयास्तु बहवः समुदाहृताः ॥ आनन्तर्यव्रतं ब्रूहि तृतीयोभयसंयुतम् ॥ १ ॥ हिताय सर्वभूतानां ललनानां विशेषतः ॥ नाम प्राशननैवेद्यैर्मासिमासि पृथक्पृथक् ॥ २ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ ब्रह्मविष्णुमहेशाद्यैर्यथोक्तं सुरसत्तमैः ॥ अपूर्वं सर्वमंत्राणामानं तर्यव्रतंशृणु ॥ ३ ॥ आदौ मार्गशिरे मासि व्रतमेतत्समाचरेत् ॥ नक्तं कुर्याद्द्वितीयायां तृतीयायामुपोषिता ॥ ४ ॥ उमां देवीं समभ्यर्च्य पुष्पगंधा दिभिः क्रमात् ॥ शर्करापुत्रिकां शक्त्या प्रणिपत्य निवेदयेत् ॥ ५ ॥ संप्राश्य दधि रात्रौ च स्वप्याद्विगतमत्सरा ॥ प्रभाते विधिवद्भक्त्या मिथुनं भोजयेत्सुधीः ॥६॥ अश्वमेधमवाप्नोति समग्रं नात्र संशयः ॥ तथा कृष्णतृतीयायां सोपवासा जितेन्द्रिया ॥ ७ ॥ जपेत्कात्यायनीं नाम नालि केरं निवेदयेत् ॥ स्वप्यात्प्राश्य पयो रात्रौ कामक्रोधविवर्जिता ॥ दांपत्यं सुभगं भोज्यं गोमेधफलमाप्नुयात् ॥ ८ ॥ पौषस्यादितृतीयायां सोप

वासा जितेन्द्रिया ॥ गौरीं नाम तु संपूज्य लड्डुकान्विनिवेदयेत् ॥ ९ ॥ स्वप्यात्प्राश्य घृतं रात्रौ त्यक्त्वा कामं तदग्रतः॥ प्रभाते मिथुनं भोज्यं नरमेधफलं भवेत् ॥ १० ॥ एवं कृष्णतृतीयायां पार्वतीमिति पूजयेत् ॥ निवेदयान्नं शष्कुल्यो गोमयं प्राशयेन्निशि ॥ दांपत्यं विविधं भोज्यमश्वमेधफलं लभेत् ॥ ११ ॥ माघस्य शुक्लपक्षे तु तृतीयायामुपोषितः ॥ सुरनायिकां च संपूज्य खण्डबिल्वं निवेदयेत् ॥ १२ ॥ ततः कुशोदकं प्राश्य स्वप्याद्भूमौ जितेन्द्रिया ॥ प्रभाते मधुरान्नेन मिथुनं भोज्य भक्तितः ॥ क्षमाप्यांते नमस्कृत्य इति स्वर्णफलं लभेत् ॥ १३ ॥ पुनरेतत्ततो माघे कृष्णपक्षे शुचिव्रता ॥ आर्यां नाम्ना प्रपूज्याथ खाद्यकानि निवेदयेत् ॥ १४ ॥ मधु प्राश्य स्वपेद्रात्रौ कामक्रोधविवर्जिता ॥ मिथुनं भोजयित्वा तु वाजपेयफलं लभेत् ॥ १५ ॥ एवं वै फाल्गुने मासि सोपवासा शुचिव्रता ॥ भद्रीं नाम प्रपूज्याथ कासारं विनिवेदयेत् ॥ १६ ॥ सुप्राश्य शर्करां चाथ स्वप्याद्रात्रौ विमत्सरा ॥ प्रभाते मिथुनं भोज्यं सौत्रामणिफलं लभेत् ॥ १७ ॥ पुनः कृष्णतृतीयायां फाल्गुनस्यैव भारत॥ विशालाक्षीं समभ्यर्च्य पूरिका विनिवेदयेत् ॥ १८ ॥ सोदकांस्तंडुलान्दत्त्वा स्वप्याद्भूमौ मनस्विनी ॥ भोजयेन्मिथुनं प्रातरग्निष्टोमफलं लभेत् ॥ १९ ॥ चैत्रस्यादितृतीयायां शुचिर्भूता जितेन्द्रिया ॥ श्रियं देवीं यजेद्भक्त्या वटकान्विनिवेदयेत् ॥ २० ॥ बिल्वपत्रं ततः प्राश्य स्वप्याद्ध्यानपरायणा ॥ प्रातरुत्थाय मद्भक्त्या मिथुनं पूजयेत्सुधीः ॥ प्रणिपत्य क्षमाप्यैवं राजसूयफलं लभेत् ॥ २१ ॥ पुनः कृष्णतृतीयायां चैत्रे सम्यगुपोषिता ॥ कालीं नाम समभ्यर्च्य पिष्टं प्राश्य स्वपेन्निशि ॥ २२ ॥ पूपकानि निवेद्याथ कुर्याद्रात्रौ प्रजागरम् ॥ मिथुनानि च संभोज्य अतिरात्रफलं भवेत् ॥ २३ ॥ एवं वैशाखमासे तु सोपवासा जितेन्द्रिया ॥ पूजयेच्चण्डिकां देवीं मधुकानि निवेदयेत् ॥ २४ ॥ श्रीखंडं चंदनं लिप्त्वा स्वप्याद्देव्यग्रतो भुवि ॥ भोजयित्वा च दांपत्यं चांद्रायणफलं लभेत् ॥ २५ ॥ तथा कृष्णतृतीयायां सोपवासा विमत्सरा ॥ पूजयेत्कालरात्रिं तु गन्धपुष्पैः सदीपकैः ॥ २६ ॥ सुराज्यं यावकं दत्त्वा तिलान्भुंजन्स्वपेन्निशि ॥ प्रभाते मिथुनं भोज्यमतिकृच्छ्रफलं लभेत् ॥ २७ ॥ ज्येष्ठे सिततृतीयायां ह्युपवासकृतां वरा ॥ शुभां देवीं समभ्यर्च्य आम्राणि विनिवेदयेत् ॥ संप्राश्यामलकं रात्रौ गौरीं ध्यात्वा सुखं स्वपेत् ॥ २८ ॥ ततः प्रातः समुत्थाय दंपती रूपशालिनौ ॥ भोजयित्वा विधानेन तीर्थयात्राफलं लभेत् ॥ २९ ॥ पुनः कृष्णतृतीयायां सोपवासा सुवासिनी ॥ स्कन्दमातेति संपूज्य इडायै विनिवेदयेत् ॥ ३० ॥ प्राशयेत्पंचगव्यञ्च स्वप्याद्देव्यग्रतस्ततः ॥ प्रभाते मिथुनं भोज्यं कन्यादानफलं लभेत् ॥ ३१ ॥ आषाढमासे संप्राप्ते पूजयेच्च यशोधनम् ॥ करंजकं च नैवेद्यं गोशृंगांभः पिबेन्निशि ॥

१०५० प्रभाते मिथुनं भोज्यं कन्यादानफलं लभेत् ॥ ३२ ॥ तथा कृष्णतृतीयायां कूष्मांडीं शक्तितो यजेत् ॥ सक्तून्गुडाज्यसंमुक्तान्पुरतो विनि उ०१०४
०५॥ वेदयेत् ॥ ३३ ॥ कुशोदकं च संप्राश्य स्वप्याद्रात्रौ जितेन्द्रिया ॥ प्रभाते मिथुनं भोज्यं गोसहस्रफलं लभेत् ॥ ३४ ॥ श्रावणे सोपवासा च अ० २९
चंडां घण्टां प्रपूजयेत् ॥ कुल्माषास्तत्र नैवेद्यं पिबेत्पुष्पोदकं पुनः ॥ ३५ ॥ प्रभाते शक्तितो दद्याद्भोजनं मिथुनस्य तु ॥ प्राप्नोत्यभयदानस्य
फलं नैवात्र संशयः ॥ ३६ ॥ तद्वत्कृष्णतृतीयायां रुद्राणीं नामभिर्यजेत् ॥ सिद्धपिंडानि दिव्यानि नैवेद्यं दापयेत्तथा ॥ ३७ ॥ पिण्याकं प्राश
यित्वा तु स्वप्याद्रात्रौ विमत्सरा ॥ संपूज्य द्विजदांपत्यमिष्टापूर्तफलं लभेत् ॥ ३८ ॥ भाद्रे शुक्लतृतीयायां पूजयेत हिमाद्रिजाम् ॥ गोधूमान्नं निवे
द्यैव प्राशयेच्चन्दनं सितम् ॥ ३९ ॥ गन्धोदकं ततः प्राश्य सखीभिः सहिता स्वपेत् ॥ प्रभाते मिथुनं भोज्यं मार्गपालीशतं लभेत् ॥ ४० ॥ तद्व
त्कृष्णतृतीयायां दुर्गां देवीं समर्चयेत् ॥ दद्यात्पिष्टफलान्दिव्यान्गुडाज्यपरिपूरितान् ॥ ४१ ॥ प्राशयित्वा तु गोमूत्रं स्वप्याच्छांतेन चेतसा ॥
प्रातस्तु मिथुनं भोज्यं सदासत्रफलं लभेत् ॥४२॥ मासि चाश्वयुजे भक्त्या देवीं नारायणीं यजेत् ॥ सोपवासा खण्डपूपान्नैवेद्यं परिकल्पयेत् ॥
॥ ४३ ॥ प्राशयेच्चंदनं रक्तं स्वप्याच्च गतमत्सरा ॥ प्रभाते भोज्यं दांपत्यमग्निहोत्रफलं लभेत् ॥ ४४ ॥ तथा कृष्णतृतीयायां स्वस्ति नाम प्रपूज
येत् ॥ शाल्योदनं गुडोपेतं नैवेद्यं निर्वपेत्ततः ॥ ४५ ॥ कुसुंभबीजान्संप्राश्य त्यक्त्वा कामं स्वपेन्निशि ॥ संभोज्य मिथुनं प्रातर्गवाह्निकफलं
लभेत् ॥ ४६ ॥ कार्तिकस्य तृतीयायां स्वाहानाम्नीं प्रपूजयेत् ॥ क्षीरं खण्डघृतोपेतं नैवेद्यं दापयेच्च ताम् ॥ ४७ ॥ स्वप्याद्रात्रौ जितक्रोधा प्राश्य
कुंकुमकेशरान् ॥ प्रभाते मिथुनं भोज्यमेकभक्तफलं लभेत् ॥ ४८ ॥ तथा कृष्णतृतीयायां स्वधानाम्नीं प्रपूजयेत् ॥ मुद्गौदनं निवेद्याथ घृतं प्राश्य
स्वपेन्निशि ॥४९॥ प्रातः संभोज्य मिथुनं नक्तव्रतफलं लभेत् ॥ एवं संवत्सरं कृत्वा मुक्तपापा शुचिर्भवेत् ॥५०॥ शुक्लपक्षे तृतीयायां सोपवासा
निरामया ॥ विज्ञाय च द्रुतं भक्त्या उमां शास्त्रार्थबोधकैः ॥ ५१ ॥ मंडलं च ततो लिख्य नवनाभं वरप्रदम् ॥ सौवर्णं कारयेद्देवमुमया सहितं
प्रभुम् ॥ ५२ ॥ ताभ्यां नेत्रेषु दातव्यं मौक्तिकं नीलमेव च ॥ प्रवालमोष्ठयोर्दद्यात्कर्णयो रत्नकुण्डले ॥ ५३ ॥ उपवीतं तु देवस्य देव्या हारं तथो
रसि ॥ रक्तवस्त्रधरां देवीं सितवस्त्रं महेश्वरम् ॥ ५४ ॥ चतुःसमेन वालभ्य पुष्पैर्धूपैरथार्चयेत् ॥ मंडले पूजयित्वा च होमं कुर्यात्ततोऽगुरोः ॥५५॥ ॥१०५॥
ततोऽपराजितां नाम देवीं तत्रैव पूजयेत् ॥ मृत्स्नां संप्राशयित्वा च रात्रौ कुर्यात्प्रजागरम् ॥ ५६ ॥ गीतवाद्योत्सवैर्द्यैर्वीणामंगलपाठकैः ॥

१ संप्रपूजयेत्–इ० पा० । २ एवं भाद्रपदस्यादौ पूजयेत्कमलालयाम्–इ० पा० । ३ ततः–इ० पा० ।

रात्रिमेवं जपेद्भक्त्या यावदुद्गच्छते रविः ॥ ५७ ॥ तूलीगंडकसंयुक्ते पर्यंकेत्यंतशोभिते ॥ उद्धृत्य मण्डलाद्देवं पर्यंकोपरि विन्यसेत् ॥ ५८ ॥ वितानध्वजमालालिकिंकिणीदर्प्पणान्वितम् ॥ पुष्पमण्डपिकाच्छन्नं धूपगुग्गुलुवासितम् ॥ ५९ ॥ तस्याग्रे भोजयेद्भक्त्या स्वशक्त्या मिथुनानि च ॥ प्रीणयेद्भक्ष्यभोज्यैश्च पक्वान्नैर्मधुरैः शुभैः ॥ ६० ॥ ततो दत्त्वाऽक्षतान्हस्ते तांबूलं विनिवेदयेत् ॥ प्रीयतां मे उमाकांतः पार्वत्या सहितः शिवः ॥ ६१ ॥ उच्छिष्टं शोधयित्वा तु पुनः प्रोक्ष्य समन्ततः ॥ रक्तवर्णां सुशीलां च सुरूपां सुपयस्विनीम् ॥ ६२ ॥ शृंगाभ्यां दत्तकनकां राजतखुरसंयुताम् ॥ कांस्यदोहनकोपेतां रक्तवस्त्रावगुंठिताम् ॥ ६३ ॥ घण्टाभरणशोभाढ्यां देवदेव्यग्रसंस्थिताम् ॥ पादुकोपानहच्छत्रभोज्यभाजनसंयुताम् ॥ त्रिधा प्रदक्षिणीकृत्य गुरोः सर्वं निवेदयेत् ॥ ६४ ॥ उमामहेश्वरं देवमवियोगं सुरार्चितम् ॥ अव्यवच्छेदभूतं च सुप्रीतं तदिहास्तु मे ॥ ६५ ॥ प्रणम्य शिरसा भूमौ क्षमस्वेति गुरुं वदेत् ॥ एवं समाप्यते देव्या आनंतर्यव्रतोद्यमम् ॥ यः प्रकुर्यात्पुमान्स्त्री वा तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ६६ ॥ गन्धर्वयक्षलोकांश्च विद्याधरमहोरगान् ॥ ऋषिसिद्धामरं ब्राह्मं विष्णुलोकं सनातनम् ॥६७॥ भुक्त्वा भोगानशेषांश्च एकविंशत्कुलान्वितः ॥ रत्नयाने समारूढो गुह्याप्सरससंवृतः ॥ ६८ ॥ देवविद्याधरैर्यक्षैर्वृतो याति शिवालयम् ॥ तत्र भुक्त्वा महाभोगान्स भुंक्ते शिववद्बहून् ॥ ६९ ॥ भुक्त्वा भोगान्यदा भूतः कदाचित्तपसः क्षयात् ॥ पृथिव्यां तु समागम्य भवेत्सकलभूमिपः ॥ ७० ॥ स्त्री वा समाचरेद्या तु महादेवी तु जायते ॥ आनंतर्यव्यवच्छिन्नान्भोगान्देवी उमा यथा ॥ त्रैलोक्यपतिरुद्रेण सा भुंक्ते सहिता तथा ॥७१॥ मनुर्देव्या यथामद्या शच्या शक्रो यथासुखम् ॥ नैरंतर्यं यथा सौख्यं सा भुंक्ते पतिना सह ॥ ७२ ॥ मुनेररुंधती यद्वद्विष्णोर्लक्ष्मीर्हृदि स्थिता ॥ तथा तयोर्महत्सौख्यं नैरंतर्यं हि जायते ॥ ७३ ॥ सावित्री ब्रह्मणो यद्वद्गंगा तोयनिधेर्यथा ॥ अव्यवच्छिन्नयोः प्रीतिस्तथा जन्मनिजन्मनि ॥ ७४ ॥ अथ जन्मन्यहोन्यस्मिन्व्रतमेतत्कृतं भवेत् ॥ तेनैव पतिना सार्द्धं न वियोगमुपैति सा ॥ योजनायुतसाहस्रे सुरूपा मण्डले भवेत् ॥ अर्धाढ्या सुभगा साध्वी पुत्रपौत्रैरलंकृता ॥ ७५ ॥ एतत्तेनिखिलं प्रोक्तमानंतर्यव्रतं मया ॥ भक्ताय सुविनीताय कथितव्यं न चान्यथा ॥ ७६ ॥ एषा विशेषविहिताभिहिता तृतीया यानंतरीत्यविधवाभिरुदीरि

१ सम्यक्-इ० पा० ।

तोद्यैः ॥ एतामुपोष्य विधिवत्प्रतिपक्षयोगान्नैवांतरं सुतसुहृत्स्वजनैरुपैति ॥ ७७ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिर संवादे अनंतरतृतीयाव्रतवर्णनं नामैकोनत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ २९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ बहुनात्र किमुक्तेन किं बह्वक्षरमालया ॥ वैशाखस्य सितामेकां तृतीयां शृणु पाण्डव ॥ १ ॥ स्नानं दानं जपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ॥ यदस्यां क्रियते किञ्चित्सर्वं स्यात्तदिहाक्षयम् ॥ २ ॥ आदौ कृतयुगस्येयं युगादिस्तेन कथ्यते ॥ सर्वपापप्रशमनी सर्वसौख्यप्रदायिनी ॥ ३ ॥ शाकले नगरे कश्चिद्धर्मनामाभवद्वणिक् ॥ प्रियंवदः सत्यरतो देवब्राह्मणपूजकः ॥ ४ ॥ तेन श्रुतं वाच्यमानं तृतीया रोहिणी पुरा ॥ यदा स्याद्बुधसंयुक्ता तदा साच महाफला ॥ ५ ॥ तस्यां यद्दीयते किंचित्तत्सर्वं चाक्षयं भवेत् ॥ इति श्रुत्वा स गंगायां सन्तर्प्य पितृदेवताः ॥ ६ ॥ गृहमागत्य करकान्सान्नानुदकसंयुतान् ॥ अंबुपूर्णान्गृहे कुंभान्क्रमान्निःशेषतस्तदा ॥ ७ ॥ यवगोधूमचणकसक्तुदध्यौदनं तथा ॥ इक्षुक्षीरविकारांश्च सहिरण्यांश्च शक्तितः ॥ ८ ॥ शुचिः शुद्धेन मनसा ब्राह्मणेभ्यो ददौ वणिक् ॥ भार्यया वार्यमाणोपि कुटुंबासक्तचिंतया ॥ ९ ॥ तावत्स च स्थितः सत्त्वे मत्वा सर्वं विनश्वरम् ॥ धर्मार्थकामशक्तस्तु कालेन बहुना ततः ॥ १० ॥ जगाम पञ्चत्वमसौ वासुदेवं स्मरन्मुहुः ॥ ततः स क्षत्रियो जातः कुशावत्यां नरेश्वरः ॥ ११ ॥ बभूव चाक्षया तस्य समृद्धिर्धर्मनिर्जिता ॥ इयाज स महायज्ञैः समाप्तवरदक्षिणैः ॥ १२ ॥ ददौ गोभूहिरण्यादि दानान्यस्यामहर्निशम् ॥ बुभुजे कामतो भोगान्दीनार्तांस्तर्पयञ्जनान् ॥ १३ ॥ तथाप्यक्षयमेवास्य क्षयं याति न तद्धनम् ॥ श्रद्धापूर्वं तृतीयायां यद्दत्तं विभवं विना ॥ १४ ॥ एतद्व्रतं मयाख्यातं श्रूयतामत्र यो विधिः ॥ उदकुंभान्सकरकान्स्नानसर्वरसैर्युतान् ॥ १५ ॥ ग्रैष्मिकं सर्वमेवात्र सस्यदानं प्रशस्यते ॥ छत्रोपानत्प्रदानं च गोभूकांचनवाससाम् ॥ १६ ॥ यद्यदिष्टतमं चान्यत्तद्देयमविशंकया ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं किमन्यच्छ्रोतुमिच्छसि ॥ १७ ॥ अनाख्येयं न मे किञ्चिदस्ति स्वस्त्यस्तु तेऽनघ ॥ १८ ॥ अस्यां तिथौ क्षयमुपैति हुतं न दत्तं तेनाक्षया च मुनिभिः कथिता तृतीया ॥ उद्दिश्य यत्सुरपितॄन्क्रियते मनुष्यैस्तच्चाक्षयं भवति भारत सर्वमेव ॥ १९ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादेऽक्षय्यतृतीयाव्रतवर्णनं नाम त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३० ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ रूपसौभाग्यसुखदं नरनारीजनप्रियम् ॥ पापापहं बहुफलं ॥४०६॥
सुकरं सूपवासकम् ॥१॥ ऋद्धिवृद्धिकरं स्वर्ग्यं यशस्यं सर्वकामदम् ॥ तन्मे वद व्रतं किञ्चिद्यदि तुष्टोऽसि माधव ॥२॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥

१ यादव–इ० पा० ।

शृणु पार्थ परं गुह्यं यन्मया कथितं न च ॥ पुरा तव वनस्थस्य तदद्य प्रवदाम्यहम् ॥३॥ शिवयोरतिसंहर्षाद्रक्तबिंदुश्च्युतः क्षितौ ॥ मेदिन्या स प्रय
त्नेन विधृतो धृतियुक्तया ॥ ४ ॥ तस्माज्जातः कुमारोऽसौ रक्तो रक्तसमुद्भवः ॥ अंगं प्रसिद्धमेवेहांगारको वेग उच्यते ॥ ५ ॥ शिवांगाद्रभसा जात
स्तेनांगारक उच्यते ॥ अगस्थोऽगारकांतिश्च अंगप्रत्यङ्गसंभवः ॥ ६ ॥ सौभाग्यारोग्यकृद्यस्मात्तस्मादंगारकः स्मृतः ॥ भक्त्या चतुर्थ्यां नक्तेन
यस्तु श्रद्धासमन्वितः ॥ ७ ॥ तं पूजयति यत्नेन नारी वाऽनन्यमानसा ॥ तस्य तुष्टः प्रयच्छेत्स यत्त्वया समुदाहृतम् ॥ रूपं सौभाग्यसंपन्नं
नरनारीमनोहरम् ॥ ८ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ एतन्मे वद देवेश अंगारकविधिं शुभम् ॥ सहोममंत्रसंस्थानं साधिवासविधानतः ॥ ९ ॥ श्रीकृष्ण
उवाच ॥ पूर्वं तु कृतसंकल्पः स्नानं कृत्वा बहिर्जले ॥ स्नानार्थं मृत्तिकां मंत्रैर्गृह्णीयादंभसि स्थितः ॥१०॥ त्वं मृदे वंदिता पूर्वं कृष्णेनोद्धरताकिल॥
तेन मे दह पापौघं यन्मया पूर्वसंचितम् ॥ ११॥ इमं मंत्रं पठन्पार्थ आदित्याय प्रदर्शयेत् ॥ आदित्यरश्मिसंतप्तां गंगाजलकणोक्षिताम् ॥१२॥
तां मृदं शिरसि प्राप्य पूर्वं दत्त्वांगसंधिषु ॥ ततः स्नानं प्रकुर्वीत मंत्रेणान्तर्जलेपुनः ॥ १३ ॥ त्वमापो योनिः सर्वेषां दैत्यदानवरक्षसाम् ॥ स्वेद
जोद्भिज्जयोनीनां रसानां पतये नमः ॥१४॥ स्नातोऽहं सर्वतीर्थेषु सर्वप्रस्रवणेषु च ॥ नदीषु देवखातेषु स्नानं तेषु च मे भवेत्॥१५॥ ध्यायन्ध्व
निमिमंमंत्रं ततः स्नानं समाचरेत् ॥ ततः स्नात्वा शुचिर्भूत्वा गृहमागत्य न स्पृशेत् ॥ न जल्पेच्च न वीक्षेत कंचित्पापिष्ठमेव हि ॥ १६ ॥
दूर्वाश्वत्थौ शमीं स्पृष्ट्वा मां च मंत्रेण मंत्रवित् ॥ दूर्वामप्यस्य मंत्रेण युतेन समुपस्थिताम् ॥१७॥ त्वं दूर्वेऽमृतजन्मासि सर्वदेवैश्च वंदिता ॥ वंदिता
दह तत्सर्वं यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥१८॥ (इति दूर्वामंत्रः ॥) पवित्राणां पवित्रं त्वं काश्यपी पठ्यसे श्रुतौ॥शमी शमय तत्पापं यन्मया दुरनुष्ठि
तम् ॥ १९ ॥ (इति शमीमंत्रः) अश्वत्थमंगं लभते मंत्रमेतं निबोध मे ॥ अक्षिस्पंदं भुजस्पंदं दुःस्वप्नं दुर्विचिंतितम् ॥ शत्रूणां च समुत्थानम
श्वत्थ शमयस्व मे ॥ २० ॥ (इत्यश्वत्थमंत्रः) गां दद्यात्तु ततो देवीं सवत्सां सप्रदक्षिणाम् ॥ समालभ्य तु मंत्रेण मंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ २१ ॥ सर्व
देवमये देवि देवतैस्त्वं सुपूजिता ॥ तस्मात्स्पृशामि वंदामि वंदिता पापहा भव ॥२२॥ (इति गोमंत्रः) एवं मंत्रं पठन्पार्थ भक्तिभावेन भावितः ॥
प्रदक्षिणां यः कुरुते गां दृष्ट्वा वरवर्णिनीम् ॥ २३ ॥ प्रदक्षिणीकृता तेन पृथिवी नात्र संशयः ॥ एवं मौनेन चागत्य वंद्यान्वंद्य गृहं व्रजेत् ॥ २४ ॥
प्रक्षाल्य च मृदा पादौ आहिताऽग्निगृहं विशेत् ॥ होमं तत्र प्रकुर्वीत एभिर्मंत्रैः पदैर्वरैः ॥ २५ ॥ शर्वाय शर्वपुत्राय पार्वत्या गोः सुताय च ॥

१ त्वमेव वद देवेश–इ० पा० ।

कुजाय लोहितांगाय महेशांगारकाय च ॥ भूयोभूयोयमाहुत्या हुत्वाहुत्वा जुहोति वै ॥ २६ ॥ ओंकारपूर्वकैर्मंत्रैः स्वाहाकारांतयोजितैः ॥ अष्टोत्तर शतं पार्थ अर्द्धमर्धार्धमेव च ॥२७॥ एभिर्मंत्रपदैर्भक्त्या शक्त्या वा काममेव वा ॥ समिद्भिः खादिरीभिश्च घृतदुग्धैस्तिलैर्यवैः ॥२८॥ भक्ष्यैर्नाना विधैरन्यैः शक्त्या वा मंत्रविद्वशी ॥ हुत्वाहुतीस्ततः पार्थ देवं संस्थापयेत्स्थितो ॥ २९ ॥ स्नपनं केचिदिच्छंति सगुडे ताम्रभाजने ॥ सौवर्णं रक्तवर्णं च शक्त्या दारुमयं तथा ॥ ३० ॥ कृष्णागरुमयं चैव श्रीखण्डघटितं पुनः ॥ सौवर्णपात्रे रौप्ये वा अर्च्य कुंकुमकेसरैः ॥ ३१ ॥ अन्यै रालोहितैः पार्थ पुष्पैर्वस्त्रैः फलैः शुभैः ॥ राजरत्नैश्च विविधैर्यथावान्भक्तितोऽर्चयेत् ॥ ३२ ॥ यावद्धि शक्यते चित्तं वित्तवान्भक्तिभावितः ॥ तावद्धि वर्धते पुण्यं दातुः शतसहस्रिकम् ॥ ३३ ॥ किञ्चित्ताम्रमये पात्रे वंशजे मृन्मयेपि वा ॥ पूजयंति नरा रक्तैः पुष्पैः कुंकुमकेशरैः ॥ ३४ ॥ (ॐ अंगारकाय नमः शिरसि ॥ ॐ कुजाय नमः वदने ॥ ॐ भौमाय नमः स्कंधयोः ॥ ॐ मंगलाय नमः बाह्वोः ॥ ॐ रक्ताय नमः उरसि ॥ ॐ लोहितांगाय नमः कट्याम् ॥ ॐ आराय नमः जंघयोः ॥ ॐ महीधराय नमः पादयोः ॥ एषाष्टपुष्पिका ॥ पुरुषाकृतिं कृतः पात्रे कुजं मंत्रैः समर्चयेत् ॥ गुग्गुलं घृतसंयुक्तं कृष्णागरुसमन्वितम् ॥ धूपं सद्द्रव्यजं वापि दद्यात्तत्र समाधिना ॥ ३५ ॥ होमं कुर्वीत पूर्वोक्तैर्मंत्रैर्मंगलसं स्थितैः ॥ एवं प्रणम्य देवेशं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥३६॥ निष्पावकं भोजनं वा दद्याच्छक्त्या सदक्षिणम् ॥ वित्तशाठ्यं हि कुर्वाणो न मुख्यफलभा ग्भवेत् ॥ ३७ ॥ पश्चाद्भुञ्जीत मौनेन भूमिं कृत्वा तु भाजनम् ॥ मन्त्रेणानेन चालभ्य तन्निबोध मयोदितम् ॥ ३८ ॥ सर्वौषधिरसावासे सर्वदा सर्व दायिनि ॥ त्वत्तले भोक्तुकामोऽहं तद्भुक्तममृतं भवेत् ॥ ३९ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ अंगारकेण संयुक्ता चतुर्थी नक्तभोजनैः ॥ उपोष्या कतिमात्रा सा किमेका वद यादव ॥ ४० ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ चतुर्थी च चतुर्थी च यदांगारकसंयुता ॥ उपोष्या तत्रतत्रैव प्रदेयो विधिना कुजः ॥ वित्तहीनाः प्रतीक्षंते यावद्वित्तोपलंभनम् ॥४१॥ चतुर्थ्यां च चतुर्थ्यां च विधानं शृणु पाण्डव ॥ सौवर्णपात्रे कृत्वा तु अंगारकमकृत्रिमम् ॥ दश सौवर्णिकं मुख्यं दशार्द्धार्द्धमथापि वा ॥४२॥ विंशत्पलानि पात्राणि विंशत्यर्द्धपलानि च ॥ विंशत्कर्षाणि वा पार्थ अतो न्यूनं न कारयेत् ॥४३॥ प्रतिष्ठाप्य कुजं मंत्रैर्वस्त्रैः संपरिवेष्टितम् ॥ पुष्पमंडपिकां कृत्वा दिव्यां सद्धूपधूपिताम् ॥४४॥ तत्रं संपूजयेद्देवं पूर्वमंत्रैर्विधानतः ॥ भक्त्या भोज्यै रनेकैश्च फलैरत्नैश्च सागरैः ॥ ४५ ॥ वस्त्रैः प्रावरणैर्यानैः शय्योपानद्वरासनैः ॥ छत्रैः पुष्पैर्गन्धवरैः शक्त्या वित्तानुसारतः ॥ ४६ ॥ ततो

१ खादिरीभिः–इ० पा०। २ स्थापनम्–इ० पा०। ३ रत्नैः–इ० पा०। ४ महीनंदनाय नमः–इ० पा०। ५ तत्रस्थमर्चयेन्मंत्रैः पुष्पधूपैर्विधानतः–इ० पा०। ६ शुभैः–इ० पा०।

विप्रं परीक्षेत व्रतशौचसमन्वितम् ॥ वेदाध्ययनसंपन्नं शास्त्रज्ञं निरहंकृतिम् ॥ ४७ ॥ अंगारकविधिं यश्च सम्यग्जानाति शास्त्रतः॥ आह्वानविधि
मंत्रांश्च होमार्चनविसर्जनम् ॥ ४८ ॥ संपूज्य वस्त्राभरणैस्तस्मै देयः कुजोत्तमः ॥ यथा श्रुतो यथा ज्ञातस्तथा भक्त्या ह्युपोषितः ॥ ४९ ॥
वित्तसारेण तुष्य त्वं मम भौम भवोद्भव ॥ पठन्निमं मंत्रवरं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ब्राह्मणश्चाप्यसौ विद्वान्मंत्रमेतमुदाहरेत् ॥ ५० ॥ मंगलं प्रति
गृह्णामि उभयोरस्तु मंगलम् ॥ दातृप्रतिग्राहकयोः क्षेमारोग्यं भवत्विति ॥ ५१ ॥ प्रतिग्राहकमंत्रः ॥ एवं चतुर्थे संप्राप्ते धनप्राप्तिर्न विद्यते ॥
तदा[1]मंत्रार्चनपरः पुनरेतां समाचरेत् ॥ ५२ ॥ आशरीरनिपाताद्वा यथोक्तफलभाग्भवेत् ॥ अल्पवित्तो यथा शक्त्या सर्वमेतत्समाचरेत् ॥
॥ ५३ ॥ अंगारकेण संयुक्तां वार्तां तिलशराविकाम् ॥ अनेन विधिना दत्त्वा यथोक्तफलभाग्भवेत् ॥ ५४ ॥ एवं चतुर्थीं यो भक्त्या कुजयुक्ता
मुपोषयेत् ॥ तस्य पुण्यफलं यच्च तन्निबोध युधिष्ठिर ॥ ५५ ॥ इह स्थित्वा चिरं कालं पुत्रपौत्रश्रिया वृतः ॥ देहावसाने दिव्यौजा दिव्यमन्धानु
लेपनः ॥ ५६ ॥ दिव्यनारीगणवृतो विमानवरमास्थितः ॥ याति देवपुरं हृष्टो देवैः सहाभिनंदितः ॥ ५७ ॥ स तत्र रमते कालं देवैः सह सुरेश
वत् ॥ चतुर्युगानि षट्त्रिंशत्ततः कालांतरे पुनः ॥ ५८ ॥ इह चागत्य राजासौ कुले महति जायते ॥ रूपवान्धनवान्वाग्मी दानशीलो दयापरः ॥
॥ ५९ ॥ नारी च रूपसंपन्ना सुभगा जातिसंयुता ॥ पुत्रपौत्रैः परिवृता भर्त्रा सह रमेच्चिरम् ॥६०॥ रमित्वा सुचिरं कालं पुनः स्वर्गगतिं लभेत् ॥
एष ते कथितो राजन्सरहस्यो विधिस्तथा ॥ दुर्लभो यो मनुष्याणां देवानां भद्रमस्तु ते ॥ ६१ ॥ अंगारकेण सहिता तु सिता चतुर्थी शस्ता सुरा
र्चनविधौ पितृपिण्डदाने ॥ तस्यां कुजं कुरुकुलोद्वह येऽर्चयंति भूमौ भवंति बहुमंगलभाजनास्ते ॥ ६२ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तर
पर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे चतुर्थीव्रते अंगारकचतुर्थीव्रतवर्णनं नामैकत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३१ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ यन्न
सिद्ध्यन्ति कर्माणि प्रारब्धानि नरोत्तमैः ॥ तत्केन कारणेनैतत्पृष्टो मे ब्रूहि माधव ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ विनायकोर्थसिद्ध्यर्थं
लोकस्य विनियोजितः ॥ गणानामाधिपत्ये च रुद्रेण ब्रह्मणा तथा ॥ २ ॥ तेनोपसृष्टो यस्तस्य लक्षणानि निबोधत ॥ स्वप्नेऽवगाहतेऽत्यर्थं
जलं मुण्डांश्च पश्यति ॥ ३ ॥ काषायवाससश्चैव क्रव्यादांश्चाधिरोहति ॥ अंत्यजैर्गर्दभैरुष्ट्रैः सहैकत्रावतिष्ठते ॥ ४ ॥ व्रजमानस्तथात्मानं मन्यते
तु गतं परैः ॥ विमना विफलारंभः ससीदत्यनिमित्ततः ॥ ५ ॥ पातकी विहीनच्छायो म्लानत्वहेतुलक्षणः ॥ करभारूढमात्मानं महिषखरगं

[1] यन्त्रार्चनपरः–इ० पा०।

शंखपालाय वक्षस्तु कुलिकायेति वै शिरः ॥ एवं विष्णुं सर्वगतं पृथगेव प्रपूजयेत् ॥ ५ ॥ क्षीरेण स्नपनं कुर्याद्धरिमुद्दिश्य वाग्यतः ॥ तदग्रे होमयेत्क्षीरं तिलैः सह विचक्षणः ॥ ६ ॥ एवं संवत्सरस्यांते कुर्याद्ब्राह्मणभोजनम् ॥ अच्युतं कांचनं कृत्वा सुवर्णं तु विचक्षणः ॥ ७ ॥ गां सवत्सां वस्त्रयुग्मं कांस्यपात्रं सपायसम् ॥ हिरण्यं च यथाशक्ति ब्राह्मणायोपपादयेत् ॥ ८ ॥ एवं यः कुरुते भक्त्या व्रतमेतन्नराधिप ॥ तस्य शांतिर्भवेन्नित्यं नागानामभयं तथा ॥ ९ ॥ शेषाहिभोगशयनस्थमयोगमूर्तिं संपूज्य यज्ञपुरुषं पतगेंद्रनाथम्॥ये पूजयंति मधुरैः सितपञ्चमीषु तेषां न नागजनितं भयमभ्युपैति ॥ १० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे शांतिव्रतं नाम चतुर्स्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३४॥ ॥छ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ मधुरा भारती केन व्रतेन मधुसूदन ॥ तथैव जनसौभाग्यमतिविद्यासु कौशलम् ॥१॥ अभेदश्चापि दंपत्योस्तथा बंधुजनेन च ॥ आयुश्च विपुलं पुंसां जायते केन केशव ॥ २ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ सम्यक्पृष्टस्त्वया राजञ्छृणु सारस्वतं व्रतम् ॥ यस्य संकीर्तनादेव तुष्यतीह सरस्वती ॥ ३ ॥ योऽयं भक्तः पुमान्कुर्यादेतद्व्रतमनुत्तमम् ॥ तद्वत्सरादौ संपूज्य विप्रेण तं समाचरेत् ॥ ४ ॥ अथ चादित्यवारेण ग्रहताराबलेन च ॥ पायसं भोजयित्वा च कुर्याद्ब्राह्मणवाचनम् ॥ ५ ॥ शुक्लवस्त्राणि दद्याच्च सहिरण्यानि शक्तितः ॥ गायत्रीं पूजयेद्भक्त्या शुक्लमाल्यानुलेपनैः ॥ एभिर्मंत्रपदैः पश्चात्पूर्वं कृत्वा कृताञ्जलिः ॥ ६ ॥ यथा तु देवि भगवान्ब्रह्मा लोकपितामहः॥ त्वां परित्यज्य नो तिष्ठेत्तथा भव वरप्रदा ॥ ७ ॥ वेदशास्त्राणि सर्वाणि नृत्यगीतादिकं च यत् ॥ वाहितं यत्त्वया देवि तथा मे संतु सिद्धयः ॥ ८ ॥ लक्ष्मीर्मेधा वरा रिष्टिर्गौरी तुष्टिः प्रभा मतिः ॥ एताभिः पाहि तनुभिरष्टाभिर्मां सरस्वति ॥ ९ ॥ एवं संपूज्य गायत्रीं वीणाक्षमणिधारिणीम् ॥ शुक्लपक्षेऽक्षतैर्भक्त्या सकमंडलुपुस्तकाम् ॥ १० ॥ मौनव्रतेन भुञ्जीत सायं प्रातश्च धर्मवित् ॥ पञ्चम्यां प्रतिपक्षे च पूजयित्वा सुवासिनीः ॥ ११ ॥ तिलैश्च तंडुलप्रस्थं घृतपात्रेण संयुतम् ॥ क्षीरं तथा हिरण्यं च गायत्री प्रीयतामिति ॥ १२ ॥ संध्यायां च ततो मौनं तद्व्रतं तु समाचरेत् ॥ नांतरा भोजनं कुर्याद्यावन्मासास्त्रयोदश ॥ १३ ॥ समाप्ते तु व्रते दद्याद्भोजनं शुक्लतंडुलैः ॥ पूर्णं सुवस्त्रयुग्मं च गां च विप्राय भोजनम् ॥ १४ ॥ देव्यै वितानं घंटां च सितनेत्रं पटान्वितम् ॥ चन्दनं वस्त्रयुग्मं च दध्यन्नं शिखरैर्युतम् ॥ १५ ॥ तथोपदेष्टारमपि भक्त्या संपूजयेद्गुरुम् ॥ वित्तशाठ्येन रहितो वस्त्रमाल्यानुलेपनैः ॥ १६ ॥ अनेन विधिना यस्तु कुर्यात्सारस्वतं व्रतम् ॥ विद्यावानर्थयुक्तश्च रक्तकंठश्च जायते ॥ १७ ॥ सरस्वत्याः प्रसादेन व्यासवत्तु कविर्भवेत् ॥ नारी वा कुरुते या तु सापि तत्फलभागिनी ॥ ब्रह्म

लोके वसेत्तावद्यावत्कल्पायुतत्रयम् ॥ १८ ॥ सारस्वतं व्रतं यस्तु शृणुयादपि यः पठेत् ॥ विद्याधरपुरे सोऽपि वसेत्कल्पायुतत्रयम् ॥ १९ ॥
संवत्सरं व्रतवरेण सरस्वतीं ये संपूजयंति जगतो जननीं जनित्रीम् ॥ विद्यावदातहृदया मधुरस्वरास्ते रूपान्विता बहुकलाकुशला भवंति ॥२०॥
इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे सारस्वतव्रतनिरूपणं नाम पंचत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥
॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पंचमी दयिता राजन्नागानंदविवर्द्धनी ॥ पञ्चम्यां किल नागानां भवतीत्युत्सवो महान् ॥ १ ॥ वासुकिस्तक्षकश्चैव
कालिको माणिभद्रकः॥ धृतराष्ट्रो रैवतश्च कर्कोटकधनंजयौ ॥ एते प्रयच्छंत्यभयं प्राणिनां प्राणजीविनाम् ॥ २ ॥ पञ्चम्यां स्नपयंतीह नागान्क्षी
रेण ये नराः ॥ तेषां कुले प्रयच्छंति अभयं प्राणिनां सदा ॥ ३ ॥ शप्ता नागा यदा मात्रा दह्यमाना दिवानिशम् ॥ निर्वापिता गवां क्षीरैस्ततः
प्रभृति वल्लभाः ॥ ४ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ मात्रा शप्ताः कथं नागाः किमुद्दिश्य च कारणम् ॥ कथं वा तस्य शापस्य विनाशोऽ
भूज्जनार्दन ॥ ५ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ उच्चैःश्रवाश्वराजश्च श्वेतवर्णोऽमृतोद्भवः ॥ तं दृष्ट्वा चाब्रवीत्कद्रूर्नागानां जननी स्वसाम् ॥
॥ ६ ॥ अश्वरत्नमिदं श्वेतं पश्यपश्यामृतोद्भवम् ॥ कृष्णांश्च वीक्ष्यसे बालान्सर्वश्वेतानुताद्य वै ॥ ७ ॥ ॥ विनतोवाच ॥ ॥ सर्वश्वेतो
हयवरो नायं कृष्णो न लोहितः ॥ कथं त्वं वीक्षसे कृष्णं विनतोवाच तां स्वसाम् ॥ ८ ॥ ॥ कद्रूरुवाच ॥ ॥ वीक्षेऽहमेकनयना कृष्णबाल
समन्वितम् ॥ द्विनेत्रा च त्वं विनते न पश्यसि पणं कुरु ॥ ९ ॥ ॥ विनतोवाच ॥ ॥ अहं दासी भवित्री ते कृष्णकेशे प्रदर्शिते ॥ न चेद्दर्शयसे
कद्रु मम दासी भविष्यसि ॥ १० ॥ एवं ते विपणं कृत्वा गते क्रोधसमन्विते ॥ सुषुपे प्राज्यदोषे तु कद्रूर्जिह्ममचिंतयत् ॥ ११ ॥ आहूय पुत्रा
न्प्रोवाच बाला भूत्वा हयोत्तमे ॥ तिष्ठध्वं विपणौ जेष्ये विनतां जयगृद्धिनीम् ॥ १२ ॥ प्रोचुस्ते जिह्मबुद्धिं तां नागाः कद्रूं विगृह्य च ॥ अधर्म
एष तु महान्करिष्यामो न ते वचः ॥ अशपद्दूषिता कद्रूः पावको वः प्रधक्ष्यति ॥ १३ ॥ गते बहुतिथे काले पांडवो जनमेजयः ॥ सर्पसत्रं स
कर्ता वै भूमावन्यैः सुदुष्करम् ॥१४॥ तस्मिन्सत्रे च तिग्मांशुः पावको भक्षयिष्यति ॥ एवं शप्त्वा तदा कद्रूः प्रत्युवाच न किंचन ॥१५॥ मात्रा
शप्तस्तदा नागः कर्तव्यं नान्वपद्यत ॥ वासुकिर्दुःखसंतप्तः पपात भुवि मूर्च्छितः ॥ १६ ॥ वासुकिं दुःखितं दृष्ट्वा ब्रह्मा प्रोवाच सांत्वयन् ॥ मा
शुचो वासुकेऽत्यर्थं शृणु मद्वचनं परम् ॥१७॥ यायावरकुले जातो जरत्कारुरिति द्विजः ॥ भविष्यति महातेजास्तस्मिन्काले तपोनिधिः ॥१८॥

१ मन्दमभवत्प्रसादात्कस्य माघव--इ० पा० ।

भगिनीं च जरत्कारुं तस्य त्वं प्रतिदास्यसि ॥ भविता तस्य पुत्रोऽसावस्तीक इति विश्रुतः ॥ १९ ॥ स तत्सत्रं प्रवृद्धं वै नागानां भयदं
महत् ॥ निषेधयिष्यति मुनिर्वाग्भिः संपूज्य पार्थिवम् ॥ २० ॥ तदियं भगिनी नाग रूपौदार्यगुणान्विता ॥ जरत्कारुर्जरत्कारोः प्रदेया ह्यवि
चारतः ॥ २१ ॥ यदासौ प्रार्थ्यतेऽरण्ये यत्किञ्चित्प्रवदिष्यति ॥ तत्कर्तव्यमशेषेण इच्छेच्छ्रेयस्तथात्मनः ॥ २२ ॥ पितामहवचः श्रुत्वा वासुकिः
प्रणिपत्य च ॥ तथाकरोद्यथा चोक्तं यत्नं परममास्थितः ॥ २३ ॥ तच्छ्रुत्वा पन्नगाः सर्वे प्रहर्षोत्फुल्ललोचनाः ॥ पुनर्जातमिवात्मानं मेनिरे
भुजगोत्तमाः ॥ २४ ॥ अप्लवे तु निमग्नानां घोरे यज्ञाग्निसागरे ॥ आस्तीकस्तत्र भविता प्लवभूतोऽभयप्रदः ॥ २५ ॥ श्रुत्वा स चाग्निराजानमृत्वि
जस्तदनंतरम् ॥ निवर्तयिष्यति यागं नागानां मोहनं परम् ॥ २६ ॥ पञ्चम्यां तच्च भविता ब्रह्मा प्रोवाच लेलिहान् ॥ तस्मादियं महाराज पञ्चमी
दयिता शुभा ॥ २७ ॥ नागानां हर्षजननी दत्ता वै ब्रह्मणा पुरा ॥ दत्त्वा तु भोजनं पूर्वं ब्राह्मणानां तु कामतः ॥ २८ ॥ विसृज्य नागाः प्रीयंतां ये
केचित्पृथिवीतले ॥ हिमाचले ये वसन्ति येंऽतरिक्षे दिविस्थिताः ॥ ये नदीषु महानागा ये सरःस्वभिगामिनः ॥२९॥ ये वापीषु तडागेषु तेषु सर्वेषु
वै नमः ॥३०॥ नागान्विप्रांश्च संपूज्य विसृज्य च यथार्थतः ॥ ततः पश्चाच्च भुञ्जीयात्सह भृत्यैर्नराधिप ॥३१॥ पूर्वं मधुरमश्नीयात्स्वेच्छया तदनंत
रम् ॥ एवं नियमयुक्तस्य यत्फलं तन्निबोध मे ॥३२॥ मृतो नागपुरं याति पूज्यमानोऽप्सरोगणैः ॥ विमानवरमारूढो रमते कालमीप्सितम् ॥३३॥
इह चागत्य राजासौ सर्वराजवरो भवेत् ॥ सर्वरत्नसमृद्धश्च वाहनाढ्यश्च जायते ॥ ३४ ॥ पञ्चजन्मन्यसौ राजा द्वापरेद्वापरे भवेत् ॥ आधिव्या
धिविनिर्मुक्तः पत्नीपुत्रसहायवान् ॥ तस्मात्पूज्याश्च नागाश्च घृतक्षीरादिना सदा ॥ ३५ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ दशंति यं नरं कृष्ण
नागाः क्रोधसमन्विताः ॥ भवेत्किं तस्य दष्टस्य विस्तराद्ब्रूहि मां हरे ॥ ३६ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ नागदष्टो नरो राजन्प्राप्य मृत्युं
व्रजत्यधः ॥ अधो गत्वा भवेत्सर्पो निर्विषो नात्र संशयः ॥ ३७ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ नागदष्टः पिता यस्य भ्राता माता सुहृत्सुतः ॥
स्वसा वा दुहिता भार्या किं कर्तव्यं वदस्व मे ॥ ३८ ॥ मोक्षाय तस्य गोविन्द दानं व्रतमुपोषितम् ॥ ब्रूहि मे यदुशार्दूल येन स्वर्गतिमाप्नुयात्॥
॥ ३९ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ उपोष्या पञ्चमी राजन्नागानां पुष्टिवर्द्धिनी ॥ वर्षमेकं तु राजेन्द्र विधानं शृणु यादृशम् ॥ ४० ॥ मासे
भाद्रपदे या तु शुक्लपक्षे महीपते ॥ सा च पुण्यतमा प्रोक्ता ग्राह्या सद्गतिकाम्यया ॥ ४१ ॥ ज्ञेया द्वादश वर्षांते पञ्चम्यो भरतर्षभ ॥ चतुर्थ्यामेक

१ इह–इ० पा० । २ एतेन व्रतमुख्येन–इ० पा० । ३ मान्याश्च–इ० पा० ।

भक्तं तु तस्यां नक्तं प्रकीर्तितम् ॥ ४२ ॥ भूरिचन्द्रमयं नागमथवा कलधौतजम् ॥ कृत्वा दारुमयं चापि उताहो मृन्मयं नृप ॥ ४३ ॥ पञ्चम्या
मर्चयेद्भक्त्या नागं पञ्चफणं शृणु ॥ करवीरैस्तथा पद्मैर्जातीपुष्पैः सुशोभनैः ॥ ४४ ॥ गन्धपुष्पैः सनैवेद्यैः पूज्य पन्नगसत्तमम् ॥ ब्राह्मणान्भोजये
त्पश्चाद् घृतपायसमोदकैः ॥ ४५ ॥ नारायणबलिः कार्यः सर्पदष्टस्य देहिनः ॥ दाने पिंडप्रदाने च ब्राह्मणानां च तर्पयेत् ॥ ४६ ॥ वृषोत्सर्गस्तु
कर्तव्यो गते संवत्सरे नृप ॥ स्नानं कृत्वोदकं दद्यात्कृष्णोऽत्र प्रीयतामिति ॥ ४७ ॥ अनंतो वासुकिः शेषः पद्मः कम्बल एव च ॥ तथा तक्षक
नागश्च नागश्चाश्वतरो नृप ॥ ४८ धृतराष्ट्रः शंखपालः कालियस्तक्षकस्तथा ॥ पिंगलश्च महानागो मासिमासि प्रकीर्तिताः ॥ वत्सरांते पारणं
स्यान्महाब्राह्मणभोजनम् ॥ ४९ ॥ इतिहासविदे नागः कांचनेन कृतो नृप ॥ तथार्जुनी प्रदातव्या सवत्सा कांस्यदोहना ॥ ५० ॥ एष पारणके
पार्थ विधिः प्रोक्तो विचक्षणैः ॥ कृते व्रतवरे तस्मिन्सद्गतिं यांति बान्धवाः ॥ ५१ ॥ ये दन्दशूकरदनैर्दष्टाः प्राप्ता ह्यधोगतिम् ॥ वर्षमेकं चरि
ष्यंति भक्त्या ये व्रतमुत्तमम् ॥ दांष्ट्रिकं मोक्ष्यते तेषां शुभं स्थानमवाप्स्यति ॥ ५२ ॥ यश्चेदं शृणुयान्नित्यं पठेद्भक्त्या समन्वितः ॥ न वै कुटुम्बे
नागेभ्यो भयं भवति कुत्रचित् ॥ ५३ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ तद्वद्भाद्रपदे मासि पञ्चम्यां श्रद्धयान्वितः ॥ यस्त्वालिख्य नरो नागान्कृ
ष्णवर्णादिवर्णकैः ॥ पूजयेद्गन्धपुष्पैस्तु सर्पिर्गुग्गुलुपायसैः ॥ ५४ ॥ तस्य तुष्टिं समायांति पन्नगास्तक्षकादयः ॥ आसप्तमात्कुलात्तस्य न भयं
नागतो भवेत् ॥ ५५ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन नागान्संपूजयेद्बुधः ॥ तथा चाश्वयुजे मासि पञ्चम्यां कुरुनंदन ॥ ५६ ॥ कृत्वा कुशमयान्नागानि
द्राण्या सह पूजयेत् ॥ घृतोदकाभ्यां पयसा स्नपयित्वा विशांपते ॥ ५७ ॥ गोधूमैः पयसा स्विन्नैर्भक्ष्यैश्च विविधैस्तथा ॥ यस्त्वस्यां विविधान्नागा
ञ्छुचिर्भक्त्या समन्वितः ॥ ५८ ॥ पूजयेत्कुरुशार्दूल तस्य शेषादयो नृप ॥ नागाः प्रीता भवन्तीह शांतिं प्राप्नोति शोभनाम् ॥ स शांतिलोक
मासाद्य मोदते शाश्वतीः समाः ॥ ५९ ॥ इत्येतत्कथितं वीर पञ्चमीव्रतमुत्तमम् ॥ तत्रायमुच्यते मंत्रः सर्वदोषनिषेधकः ॥ ६० ॥ (ॐ कुंरुकुल्ले
हुं फट् स्वाहा) भक्तेन भक्तिसहिताः शतपञ्चमीषु ये पूजयंति भुजगान्कुसुमोपहारैः॥ तेषां गृहेष्वभयदा हि सदैव सर्पाः शश्वत्प्रमोदपरमा रुचयो
भवंति ॥ ६१ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे नागपंचमीव्रतवर्णनं नाम षट्त्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३६ ॥ ॥छ॥
॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथमासाद्यते लक्ष्मीर्दुर्लभा भुवनत्रये ॥ दानेन तपसा वापि व्रतेन नियमेन वा ॥ १ ॥ जपहोमनमस्कारैः

१ तथा–इ० पा० । २ शुभम्–इ० पा० । ३ शीलम्–इ० पा० । ४ पठेद्वा श्रद्धयान्वितः–इ० पा० । ५ ओं वाच कुल्ले हुं फट् स्वाहा–इ० पा० । ६ सुभगोपहारैः–इ० पा० ।

संस्कारैर्वा पृथग्विधैः ॥ एतद्वद यदुश्रेष्ठ सर्ववित्त्वं मतो मम ॥ २ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ भृगोः ख्यात्यां समुत्पन्ना पूर्वं श्रीः श्रूयते शुभा ॥ वासुदेवाय सा दत्ता मुनिना मानवृद्धये ॥ ३ ॥ वासुदेवोऽपि तां प्राप्य पीनोन्नतपयोधराम् ॥ पद्मपत्रविशालाक्षीं पूर्णचन्द्रनिभाननाम् ॥ ४ ॥ भाभासितदिगाभोगां साक्षाद्भानोः प्रभामिव ॥ नितंबाडंबरवतीं मत्तमातंगगामिनीम् ॥ रेमे सह तया राजन्विभ्रमोद्भ्रांतचित्तया ॥ ५ ॥ सा च विष्णुं जगज्जिष्णुं पतिं त्रिजगतां पतिम् ॥ प्राप्य कृतार्थमात्मानं मेने मानयशोधना ॥ ६ ॥ हृष्टं पुष्टं जगत्सर्वमभवद्भावितं तया ॥ लक्ष्म्या[1] निरीक्षितं चैव सानंदं हि महीतलम् ॥ ७ ॥ क्षेमं सुभिक्षमारोग्यमनाक्रन्दमनाकुलम्[2] ॥ जगदासीदनुद्भ्रान्तं प्रशांतोपद्रवं तथा ॥ ८ ॥ दिवि देवा मुमुदिरे दानवा दैत्यमागताः ॥ विस्फारितफणाभोगा नागाश्चैव रसातले ॥ ९ ॥ हृदये ब्राह्मणैर्वह्नौ भुज्यते त्रिदिवैर्हविः ॥ चातुर्वर्ण्यमसंकीर्णं पाल्यते पार्थ पार्थिवैः ॥१०॥ विरोचनप्रभृतिभिर्दृष्ट्वैवं दैत्यसत्तमैः ॥ तपस्तप्तुमथारब्धमभिमाश्रित्य संयतैः ॥ ॥ ११ ॥ सोमसंस्थाहविःसंस्थापाकसंख्यादिभिर्मखैः ॥ सदाचारैः समारब्धमिष्टं स्वेष्टाभिलाषिभिः ॥ १२ ॥ एवं धर्मप्रधानैस्तैर्वेदवादरतात्मभिः॥ जगदासीत्समाक्रांतं विक्रमेण क्रमेण तु ॥१३॥ लक्ष्मीविलासप्रभवो देवानामभवन्मदः ॥ मदाच्छीलं च शौचं च सत्यं सद्यो व्यनीनशन् ॥ ॥ १४ ॥ सत्यशौचविहीनांस्तान्देवान्संत्यज्य चञ्चलान् ॥ जगाम दानवकुलं कुलदेवानुरागतः ॥१५॥ लक्ष्म्या भावितदेहैस्तैः पुनरुद्धतमानसैः॥ यवहर्तु समारब्धमन्यायेन मदोद्धतैः ॥ १६ ॥ वयं वेदा वयं यज्ञा वयं विद्या वयं जगत् ॥ ब्रह्मविष्णुशंकराद्या वयं सर्वे दिवौकसः ॥ १७ ॥ अहंकारविमूढांस्ताञ्ज्ञात्वा दानवसत्तमान् ॥ सागरं सा विवेशाथ भ्रांतचित्ता भृगोः सुता ॥ १८ ॥ क्षीराब्धिमध्यगतया लक्ष्म्या क्षीणार्थसंचयम् ॥ निरानन्दगतश्रीकमभवद्भुवनत्रयम् ॥ १९ ॥ गतश्रीकमथात्मानं मत्वा शंबरसूदनः ॥ पप्रच्छांगिरसं विप्रं ब्रूहि किञ्चिद्व्रतं मम ॥ २० ॥ येन संप्राप्यते लक्ष्मीर्लब्धा न चलते पुनः ॥ निश्चलापि सुहृन्मित्रैर्भोग्या भवति सा मुने ॥ २१ ॥ न सा श्रीत्यभिमन्तव्या कन्या सा पाल्यते गृहे ॥ परार्थं या सुहृन्मित्रभृत्यैर्नैवोपभुज्यते ॥ २२ ॥ शक्रस्यैतद्वचः श्रुत्वा बृहस्पतिरुदारधीः ॥ कथयामास संचिंत्य शुभं श्रीपञ्चमीव्रतम् ॥ २३ ॥ यत्पुरा कस्यचित्प्रोक्तं व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥ तदस्मै कथयामास सरहस्यमशेषतः ॥ २४ ॥ तच्छ्रुत्वा कर्तुमारब्धं सुरेशेन सुरैस्तथा ॥ दैत्यदानवगंधर्वैर्यक्षैः प्रक्षीणकल्मषैः ॥ २५ ॥ सिद्धैः प्रसिद्धचारितैर्विष्णुना प्रभविष्णुना ॥ ब्राह्मणैर्ब्रह्मतत्त्वज्ञैः

१ लक्ष्म्यार्थं पालपंचम्यां दृष्टे च महीतलम्–इ० पा० । २ अनामयम्–इ० पा० ।

समर्थैः पार्थिवैः सह ॥ २६ ॥ कैश्चित्सात्त्विकभावेन राजसेनापरैरपि ॥ तामसेन तथा कैश्चित्कृतं व्रतमिदंत था ॥ २७ ॥ व्रते समाप्ते भूयिष्ठे
निष्ठया परया प्रभो ॥ देवानां दानवानां च युद्धमासीदथोद्धतम् ॥ २८ ॥ निर्मथ्य भुजवीर्येण सागरं सरितां पतिम् ॥ समाहरामो ह्यमृतं हिताय
त्रिदिवौकसाम् ॥ २९ ॥ इत्येवं समयं कृत्वा ममंथुर्वरुणालयम् ॥ मंथानं मंदरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वासुकिम् ॥ ३० ॥ मथ्यमानजलाज्जात
श्चन्द्रः शीतांशुरुज्ज्वलः ॥ अनंतरं समुत्पन्ना लक्ष्मीः क्षीराब्धिमध्यतः ॥ ३१ ॥ तया विलोकिताः सर्वे दैत्यदानवसत्तमाः ॥ आलोक्य सा जगा
माशु विष्णोर्वक्षःस्थलं शुभम् ॥ ३२ ॥ विधिना विष्णुना चीर्णं व्रतं तेनाब्धिसंभवा ॥ शरीरस्था बभूवास्य विभ्रमोद्भ्रांतलोचना ॥ ३३ ॥ किं
च राजसभावेन शक्रेणैतत्कृतं यतः ॥ ततस्त्रिभुवनैश्वर्यं प्राप्तं तेन महर्द्धिकम् ॥ ३४ ॥ तमसावृतचित्तैस्तु संचीर्णं दैत्यदानवैः ॥ तेन तेषामथै
श्वर्यं दृष्टनष्टमभूत्किल ॥३५॥ एवं सश्रीकमभवत्सदेवासुरमानुषम् ॥ जरच्च जगतां श्रेष्ठ व्रतस्यास्य प्रभावतः ॥ ३६ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥
कथमेतद्व्रतं कृष्ण क्रियते मनुजैः कदा ॥ प्रारभ्यते पार्यते च सर्वं वद यदूत्तम ॥ ३७ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ मार्गशीर्षे सिते पक्षे
पंचम्यां पतगोदये ॥ उपवासस्य नियमं कुर्यादाशु सुहृद्धृदि ॥ ३८ ॥ स्वर्णरौप्यारकूटोत्था ताम्रमृत्काष्ठजाथ वा ॥ चित्रपट्टगतां देवीं लक्ष्मीं
क्ष्मापाल कारयेत् ॥ ३९ ॥ पद्महस्तां पद्मवर्णां पद्मां पद्मदलेक्षणाम् ॥ दिग्गजेन्द्रैः स्नाप्यमानां कांचनैः कलशोत्तमैः ॥ ४० ॥ ततो यामत्रये
जाते निम्नगायां गृहेऽथ वा ॥ स्नानं कुर्यादसंभ्रांतं शक्रवदुपचारतः ॥ ४१ ॥ देवान्पितॄंश्च संतर्प्य ततो देवगृहं व्रजेत् ॥ तत्रस्थां पूजयेद्देवीं पुष्पै
स्तत्कालसंभवैः ॥ ४२ ॥ चपलायै नमः पादौ चंचलायै च जानुनी ॥ कटिं कमलवासिन्यै नाभिं ख्यात्यै नमोनमः ॥ ४३ ॥ स्तनौ मन्मथ
वासिन्यै ललितायै भुजद्वयम् ॥ उत्कंठितायै कण्ठं च माधव्यै मुखमण्डलम् ॥ ४४ ॥ नमः श्रियै शिरः पूज्य दद्यान्नैवेद्यमादरात् ॥ फलानि च
यथालाभं विरूढान्धान्यसंचयान् ॥ ४५ ॥ ततः सुवासिनी पूज्या कुसुमैः कुंकुमेन च ॥ भोजयेन्मधुरान्नेन प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥ ४६ ॥
ततस्तु तंडुलप्रस्थं घृतपात्रेण संयुतम् ॥ ब्राह्मणाय प्रदातव्यं श्रीशः संप्रीयतामिति ॥ ४७ ॥ निर्वर्त्य तदशेषेण ततो भुञ्जीत वाग्यतः ॥ मासा
नुमासं कर्तव्यं विधिनानेन भारत ॥ ४८ ॥ श्रीर्लक्ष्मीः कमला संपदुमा नारायणी तदा ॥ पद्मा धृतिः स्थितिः पुष्टिर्ऋद्धिः सिद्धिर्यथाक्रमम् ॥
मासानुमासं राजेन्द्र प्रीयतामिति कीर्तयेत् ॥ ४९ ॥ ततश्च द्वादशे मासि संप्राप्ते पंचमे दिने ॥ वस्त्रमंडपिकां कृत्वा पुष्पगन्धाधिवासिताम् ॥
॥ ५० ॥ शय्यायां स्थापयेल्लक्ष्मीं सर्वोपस्करसंयुताम् ॥ मौक्तिकाष्टकसंयुक्तां नेत्रपट्टावृतस्तनीम् ॥ ५१ ॥ सप्तधान्यसमोपेतां रसधातुसमन्वि

ताम् ॥ पादुकोपानहच्छत्रभाजनासनसत्कृताम् ॥ ५२ ॥ दद्यात्संपूज्य विधिवद्ब्राह्मणाय कुटुम्बिने ॥ व्यासाय वेदविदुषे यस्य वा रोचते स्वयम् ॥ सोपस्करां सवत्सां च धेनुं दत्त्वा क्षमापयेत् ॥५३॥ क्षीराब्धिमथनोद्भूते विष्णोर्वक्षःस्थलालये ॥ सर्वकामप्रदे देवि ऋद्धिं यच्छ नमोऽस्तु ते ॥५४॥ ततः सुवासिनीः पूज्य वस्त्रैराभरणैः शुभैः ॥ भोजयित्वा स्वयं पश्चाद्भुञ्जीत सह बन्धुभिः ॥ ५५ ॥ एवं यः कुरुते पार्थ भक्त्या श्रीपञ्चमीव्रतम् ॥ तस्य श्रीर्भवने भाति कुलानामेकविंशतिः ॥ ५६ ॥ नारी वा कुरुते या तु प्राप्यानुज्ञां स्वभर्तृतः ॥ सुभगा दर्शनीया च बहुपुत्रा च जायते ॥५७॥ श्रीपञ्चमीव्रतमिदं दयितं मुरारेर्भक्त्या समाचरति पूज्यभृगोस्तनूजाम् ॥ राज्यं निजं स भुवि भव्यजनोपभोगान्भुक्त्वा प्रयाति भुवनं मधुसूदनस्य ॥५८॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे पञ्चमीव्रतकल्पे श्रीपञ्चमीव्रतनिरूपणं नाम सप्तत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३७॥

इति पंचमीकल्पः समाप्तः ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ षष्ठीविधानमधुना कथयस्व जनार्दन ॥ सर्वव्याधिप्रशमनं सर्वकर्मफलप्रदम् ॥ ॥ १ ॥ श्रुतं मया पूज्यमानो भानुः सर्वं प्रयच्छति ॥ दिवाकराराधनं मे तस्मात्कथय केशव ॥ २ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ विशोकषष्ठीमतुलां वक्ष्यामि मनुजोत्तम ॥ यामुपोष्य नरः शोकं न कदाचिदिह जायते ॥ ३ ॥ माघे कृष्णतिलैः स्नातः पञ्चम्यां शुक्लपक्षतः[1] ॥ कृताहारः कृशरया दंतधावनपूर्वकम् ॥ ४ ॥ उपवासव्रतं कृत्वा ब्रह्मचारी भवेन्निशि ॥ ततः प्रभाते चोत्थाय कृतस्नानस्ततः शुचिः ॥ ५ ॥ कृत्वा तु काञ्चनं पद्ममर्कोऽयमिति पूजयेत् ॥ करवीरेण रक्तेन रक्तवस्त्रयुगेन च ॥ ६ ॥ यथा विशोकं भवनं त्वयैवादित्यसर्वदा ॥ तथा विशोकता मे स्यात्त्वद्भक्तिर्जन्मजन्मनि ॥ ७ ॥ एवं संपूज्य षष्ठ्यां तु शक्त्या संपूजयेद्द्विजान् ॥ सुप्त्वा संप्राश्य गोमूत्रमुत्थाय कृतनिश्चयः[2] ॥ ८ ॥ संपूज्य विप्रमंत्रेण गुडपात्रसमन्वितः ॥ सुसूक्ष्मवस्त्रयुगलं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ९ ॥ अतैललवणं भुक्त्वा सप्तम्यां मौनसंयुतः ॥ ततः पुराणश्रवणं कर्तव्यं भूतिमिच्छता ॥ १० ॥ अनेन विधिना सर्वमुभयोरपि पक्षयोः ॥ कुर्याद्यावत्पुनर्माघशुक्लपक्षस्य सप्तमी ॥ ११ ॥ व्रतांते कलशं दद्यात्सुवर्णकमलान्वितम् ॥ शय्यां सोपस्करां तद्वत्कपिलां च पयस्विनीम् ॥ १२ ॥ अनेन विधिना यस्तु वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ विशोकषष्ठीं कुरुते स याति परमां गतिम् ॥ १३ ॥ यावज्जन्मसहस्राणां साग्रकोटिशतं भवेत् ॥ तावन्न शोकमभ्येति रोगदौर्गत्यवर्जितः ॥ १४ ॥ यंयं प्रार्थयते कामं तंतं प्राप्नोति पुष्कलम् ॥ निष्कामं कुरुते यस्तु स परं ब्रह्म गच्छति ॥ १५ ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि षष्ठीं शोकविनाशिनीम् ॥ सोपींद्र

१ कृष्णपक्षतः–इ० पा० । २ कृतनैत्यकः–इ० पा० ।

लोकमाप्नोति न दुःखी जायते क्वचित् ॥ १६ ॥ ये भास्करं दिनकरं करवीरपुष्पैः संपूजयंत्यभिनमंति कृतोपवासाः ॥ ते दुःखशोकरहिताः सहिताःसुहृद्भिर्भूमौ विहृत्य रविलोकमवाप्नुवंति ॥ १७ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे विशोकषष्ठीव्रतं नामाष्टत्रिंशत्तमोऽध्यायः ॥३८॥ ॥छ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अन्यामपि प्रवक्ष्यामि पद्मषष्ठीं शुभां तथा॥ यामुपोष्य नरः पापविमुक्तः स्वर्गभाग्भवेत् ॥ १ ॥ मार्गशीर्षे शुभे मासि पञ्चम्यां नियतव्रतः ॥ षष्ठीमुपोष्य कमलं कारयित्वा सुकाञ्चनम् ॥ २ ॥ शर्करासंयुतं दद्याद्ब्राह्मणाय कुटुंबिने ॥ रूपं च कांचनं कृत्वा फलस्यैकस्य धर्मवित् ॥ ३ ॥ दद्यात्प्रातः कृतस्नानो भानुर्मे प्रीयतामिति ॥ भक्त्या तु विप्रान्संपूज्य सप्तम्यां क्षीरभोजनम् ॥ ४ ॥ कृत्वा कुर्यात्फलत्यागं या च स्यात्कृष्णसप्तमी ॥ एतामुपोष्य विधिवदनेनैव क्रमेण तु॥ ५ ॥ तद्वै हैमं फलं दत्त्वा सुवर्णकमलान्वितम् ॥ शर्करापात्रसंयुक्त वस्त्रमालासमन्वितम् ॥ ६ ॥ षष्ठ्योरुभयोर्महाराज यावत्संवत्सरं ततः ॥ उपोष्य दद्यात्क्रमशः सूर्यमंत्रानुदीरयेत् ॥ ७ ॥ भानुरर्को रविर्ब्रह्मा सूर्यः शुक्रो हरिः शिवः ॥ श्रीमान्विभावसुस्त्वष्टा वरुणः प्रीयतामिति ॥ ८ ॥ प्रतिमासं च सप्तम्यामेकैकं नाम कीर्तयेत् ॥ प्रतिपक्षं फलत्यागमेतत्कुर्वन्समाचरेत् ॥ ९ ॥ व्रतांते विप्रमिथुनं पूजयेद्वस्त्रभूषणैः ॥ शर्कराकलशं दद्याद्धेमपद्मफलान्वितम् ॥ १० ॥ यथा फलकरो मासस्त्वद्भक्तानां सदा रवे ॥ तथानंतफलावाप्तिरस्तु जन्मनिजन्मनि ॥११॥ इमामनंतफलदां फलषष्ठीं करोति यः ॥ स सर्वपापनिर्मुक्तः सूर्यलोके महीयते ॥१२॥ सुरापानादिकं किञ्चिद्यदत्रामुत्र वा कृतम् ॥ तत्सर्वं नाशमायाति सूर्यलोकं स गच्छति ॥१३॥ भूतान्भव्यांश्च पुरुषांस्तारयेदेकविंशतिम् ॥ शृणुयाद्यः पठेद्वापि सोपि कल्याणभाग्भवेत् ॥१४॥ हैमं फलं सकमलं कलशं सितायाः षष्ठीमुपोष्य विधिवद्द्विजपुंगवाय ॥ दद्यात्सुरासुरशिरोमणिघृष्टपादं भानुं प्रणम्य फलसिद्धिमुपैति मर्त्यः ॥१५॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणिश्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे कमलषष्ठीव्रतं नामैकोनचत्वारिंशत्तमोऽध्यायः ॥ ३९ ॥छ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशिनीम् ॥ सर्वकामप्रदां पुण्यां षष्ठीं मन्दारसंज्ञिताम् ॥ १ ॥ माघस्यामलपक्षे तु पञ्चम्यां लघुभुङ्नरः ॥ दंतकाष्ठं ततः कृत्वा षष्ठीमुपवसेद्बुधः ॥ विप्रान्संपूज्य विधिवन्मंदारं प्राशयेन्निशि ॥२॥ ततः प्रभाते चोत्थाय कृतस्नानः पुनर्द्विजान् ॥ भोजयेच्छक्तितः कृत्वा मंदारकुसुमाष्टकम् ॥३॥ सौवर्णं पुरुषं तद्वत्पद्महस्तं सुशोभनम् ॥ पद्मं कृष्णतिलैः कृत्वा ताम्रपात्रेऽष्टपत्रकम् ॥ ४ ॥ पूज्य मंदारकुसुमैर्भास्करायेति पूर्वतः ॥ नमस्कारेण तद्वच्च सूर्यायेत्यनले दले ॥ ॥५॥ दक्षिणे तद्वदर्काय तथार्यम्णे च नैर्ऋते ॥ पश्चिमे वसुधात्रे च वायव्ये चण्डभानवे ॥६॥ पूष्णे ह्युत्तरतः पूज्य आनंदायेत्यतःपरम्॥ कर्णिकायां

तु पुरुषः पूज्यः सर्वात्मनेति च ॥ ७ ॥ शुक्लवस्त्रैः समावेष्ट्य भक्ष्यैर्माल्यफलादिभिः ॥ एवमभ्यर्च्य तत्सर्वं दद्याद्वेदविदे पुनः ॥ भुंजीतातैललवणं वाग्यतः प्राङ्मुखो गृही ॥ ८ ॥ अनेन विधिना सर्वं सप्तम्यां मासिमासि च ॥ कुर्यात्संवत्सरं यावद्वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ ९ ॥ एतदेव व्रतांते तु निधाय कलशोपरि ॥ गोभिर्विभवतः सार्द्धं दातव्यं भूतिमिच्छता ॥ १० ॥ नमो मंदारनाथाय मंदारभवनाय च ॥ त्वं च वै तारयस्वास्मानस्मात्संसारकर्दमात् ॥ ११ ॥ अनेन विधिना यस्तु कुर्यान्मंदारकं व्रतम् ॥ विपाप्मा स सुखी मर्त्यः कल्पं च दिवि मोदते ॥ १२ ॥ इमामघौघपटलध्वांतसद्वर्तिदीपिकाम् ॥ गच्छन्प्रगृह्य संसारशर्वर्यां न स्खलेन्नरः ॥ १३ ॥ मंदारषष्ठीं विख्यातामीप्सितार्थफलप्रदाम् ॥ यः पठेच्छ्रृणुयाद्वापि सोपि पापैः प्रमुच्यते ॥ १४ ॥ षष्ठीमुपोष्य तिलपङ्कजकर्णिकायां संपूज्य भास्करमहो सुरवृक्षपुष्पैः ॥ यत्प्राप्नुवंति पुरुषा न हि तत्कदाचिद्गोभूहिरण्यतिलदाः पदमाप्नुवन्ति ॥ १५ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे मंदारषष्ठीव्रतनिरूपणंनाम चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४० ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ भद्र भाद्रपदे मासि शुक्लषष्ठ्यां युधिष्ठिर ॥ योषित्सुवेषा सुभगा सर्वलोकमनोहरा ॥ १ ॥ प्रातः स्नानं महानद्यां कृत्वा संगृह्य वालुकाम् ॥ नवे वंशमये पात्रे यायाद्गृहमतंद्रिता ॥ २ ॥ सोपवासा प्रयत्नेन देवीं तत्र प्रपूजयेत् ॥ कृत्वा वस्त्रगृहं रम्यं दीपनेत्रपटावृतम् ॥ ३ ॥ तत्र संस्थाप्य तां देवीं पुष्पैः संपूजयेन्नवैः ॥ ध्यात्वा ललितिकां गौरीं तपोवननिवासिनीम् ॥ ४ ॥ मंत्रेणानेन कुसुमैश्चंपकस्य सुशोभनैः ॥ चंपकं करवीरं च नेमालिं मालतीं तथा ॥ नीलोत्पलं केतकीं च संगृह्य तगरं तथा ॥ ५ ॥ एकैकस्य त्वष्टशतमष्टाविंशतिरेव वा ॥ अक्षतैः कलिका ग्राह्यास्तैस्तु देवीं समर्चयेत् ॥ ६ ॥ गंगाद्वारे कुशावर्ते बिल्वके नीलपर्वते ॥ स्नात्वा कनखले तीर्थे हरं लब्धवती व्रजेत् ॥ ७ ॥ ललितेललिते देवि सौख्यसौभाग्यदायिनि ॥ या सौभाग्यसमुत्पन्ना तस्यै देव्यै नमोनमः ॥ एवमभ्यर्च्य विधिना नैवेद्यं पुरतो न्यसेत् ॥ ८ ॥ कूष्मांडैः कर्कटीवृंतैः कर्कोटैः कारवेल्लकैः ॥ वृंताकैरक्षतैरङ्गैर्दीपधूपाद्यलक्तकैः ॥ ९ ॥ सार्द्धं सगुडकैर्धूपैः सोहालककरंबकैः ॥ गुडपुष्पैः कर्णवेष्टैर्मोदकैर्मुखमोदकैः ॥ १० ॥ एवमभ्यर्च्य विधिवद्रात्रौ जागरणं ततः ॥ गीतवाद्यनटच्छत्रप्रेक्षणीयैः सुशोभनैः ॥ सखीभिः सहिता साध्वी तां रात्रीं प्रशमन्नयेत् ॥ ११ ॥ न च सम्मीलयेन्नेत्रे नारी यामचतुष्टयम् ॥ दुर्भगा दुर्गता वंध्या नेत्रसंमीलना द्भवेत् ॥ १२ ॥ एवं जागरणं कृत्वा सप्तम्यां सरितं नयेत् ॥ गन्धपुष्पैरथाभ्यर्च्य गीतवाद्यपुरःसरम् ॥ १३ ॥ तच्च दद्याद्द्विजेंद्राय नैवद्यादि नरोत्तम ॥ स्नात्वा गृहमुपागम्य हुत्वा वैश्वानरं क्रमात् ॥ देवान्पितॄन्मनुष्यांश्च पूजयित्वा सुवासिनीम् ॥ १४ ॥ कुमारिका भोजनीया ब्राह्मणा दश

पंच च ॥ भक्ष्यभोज्यैर्बहुविधैर्देया तेभ्यः सुदक्षिणा ॥ ललिता प्रीतियुक्ताऽस्तु इत्युक्त्वा तान्विसर्जयेत् ॥ १५ ॥ यः कश्चिदाचरेदेतद्भक्त्या ललितिकाव्रतम् ॥ नरो वा यदि वा नारी तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ १६ ॥ तत्रास्ति मानुषे लोके तस्य यन्नोपपद्यते ॥ सुखसौभाग्यसंयुक्ता गौरीलोकमवाप्नुयात् ॥ १७ ॥ षष्ठ्यां जलांतरगता वरवंशपात्रे संगृह्य पूजयति या सिकताः क्रमेण ॥ नक्तं च जागरमनुद्धतगीतनृत्यैः कृत्वा ह्यसौ त्रिभुवने ललितेव भाति ॥१८॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे ललिताषष्ठीव्रतवर्णनं नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४१॥

॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ येयं मार्गशिरे मासि षष्ठी भरतसत्तम ॥ पुण्या पापहरा धन्या शिवा शान्ता गृहप्रिया ॥ १ ॥ निहत्य तारकं षष्ठ्यां गुहस्तारकराजवत् ॥ रराज तेन दयिता कार्त्तिकेशस्य सा तिथिः ॥ स्नानदानादिकं कर्म तस्यामक्षयमुच्यते ॥२॥ यस्यां पश्यंति गांगेयं दक्षिणापथमाश्रितम् ॥ ब्रह्महत्यादिपापैस्ते मुच्यंते नात्र संशयः ॥ ३ ॥ तस्मादस्यां सोपवासः कुमारं स्वर्णसंभवम् ॥ राजतं वा महाराज मृन्मयं वापि कारयेत् ॥ ४ ॥ अपराह्णे ततः स्नात्वा समाचम्य यतव्रती ॥ पद्मासनस्थो गाङ्गेयं ध्यायंस्तिष्ठेत्समाधिना ॥ ५ ॥ ब्राह्मणस्तु ततो विद्वान्गृहीत्वा करकं नवम् ॥ पातयेत्तस्य शिरसि धारां वै दक्षिणामुखः ॥ ६ ॥ चन्द्रमण्डलभूतानां भवभूतिपवित्रिता ॥ गंगाकुमारधारेयं पतिता तव मस्तके ॥७॥ एवं स्नात्वा समभ्यर्च्य भास्करं भुवनाधिप ॥ पुष्पधूपादिना पश्चात्पूजयेत्कृत्तिकासुतम् ॥ ८ ॥ देव सेनापते स्कन्द कार्त्तिकेय भवोद्भव ॥ कुमार गुह गांगेय शक्तिहस्त नमोऽस्तु ते ॥ ९ ॥ एभिर्नामपदैः पूज्य नैवेद्यं विनिवेदयेत् ॥ फलानि दक्षिणान्नानि चन्दनं मलयोद्भवम् ॥ ॥१०॥पार्श्वस्थौ पूजयेच्छागकुक्कुटौ स्वामिवल्लभौ ॥ सकलापं मयूरं च मत्यक्षां हिमजां तथा ॥११॥ कृत्तिकाकटकं पार्श्वे संपूज्य स्कन्दवल्लभम् ॥ तेनैव नामभिर्होमः कार्यः साज्यैस्तिलैस्तथा ॥ १२ ॥ एवं निर्वर्त्य विधिवत्फलमेवं युधिष्ठिर ॥ भक्षयित्वा स्वपेद्भूमौ स्वास्तृते दर्भसंस्तरे ॥ ॥ १३ ॥ नालिकेरं मातुलुंगं नारिंगं पनसं तथा ॥ जंबीरं दाडिमं द्राक्षां ह्यन्याम्रफलानि च ॥ १४ ॥ श्रीफलामलकं तद्वत्त्रपुसं कदलीफलम् ॥ क्रमेण भक्षयेद्राजन्संयतो नियतव्रती ॥ अलाभे कलकालौघफलमद्यादतंद्रितः ॥ १५ ॥ प्रत्यक्षो हेमघटितश्छागो वा कुक्कुटोऽथवा ॥ प्रातर्देया द्विजायैतत्सेनानीः प्रीयतामिति ॥ १६ ॥ सेनायां स च संभूतः क्रौञ्चारिः षण्मुखो गुहः ॥ गांगेयः कार्त्तिकेयश्च स्वामी बालग्रहाग्रणीः ॥ १७ ॥ छागप्रियश्शक्तिधरो द्वारो द्वादशमः स्मृतः ॥ प्रीयतामिति सर्वेषु क्रमान्मासेषु कीर्तयेत् ॥ १८ ॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वादौ पश्चाद्भुञ्जीत वाग्यतः ॥ एवं संवत्सरस्यान्ते कार्त्तिके मासि शोभने ॥१९॥ कार्त्तिकेयं समभ्यर्च्य वासोभिर्भूषणैः सह ॥ गांगेयः कार्तिकेयश्च सकृदेवैवमाचरेत् ॥२०॥

संवत्सरविधिं कृत्वा जपं होमपुरस्कृतम् ॥ दद्याद्विप्राय राजेन्द्र वाचकाय विशेषतः ॥२१॥ एते विप्राः स्मृता दिव्या भौमास्त्वन्ये द्विजातयः ॥
पालितेऽस्मिन्व्रते पार्थ तीर्णः स्याद्भवसागरात् ॥२२॥ एवं यःकुरुते भक्त्या नरो योषिदथापि वा ॥ स प्राप्येह शुभं कामं गच्छतीन्द्रसलोकताम् ॥
॥२३॥ सदैव पूजनीयस्तु कार्तिकेयोमहीपते ॥ कार्त्तिकेयादृते नान्यो राज्ञां पूज्यः प्रवक्ष्यते ॥२४॥ संग्रामं गच्छमानो यः पूजयेत्कृत्तिकासुतम् ॥
स सर्वं जयते वीरो यथेन्द्रो दानवान्रणे ॥२५॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन पूजयेच्छंकरात्मजम् ॥ पूज्यमानस्तु सद्भक्त्या सर्वान्कामान्प्रयच्छति ॥२६॥
यस्तु षष्ठ्यां नरो नक्तं कुर्याद्भारतसत्तम ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो गांगेयस्य सदा व्रजेत् ॥२७॥ श्रुत्वैवं दक्षिणां मासं गत्वा श्रद्धासमन्वितः॥ पूजये
द्देवदेवेशं स गत्वा शिवमंदिरम् ॥ २८ ॥ स्कन्दं गुहं शरवणोद्भवमादिदेवं शम्भोः सुतं सदयितं गिरिराजपुत्र्याः ॥ स्वर्गे निरर्गलसुखान्यनुभूयते
न सेनापतिर्भवति राज्यधुरंधुरोऽसौ ॥ २९ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे तारकवधकार्त्तिकेयपूजाषष्ठी
व्रतवर्णनं नाम द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४२ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ सप्तमी च यदा देव केन कालेन पूज्यते ॥ किंफला नियमः
कश्चिद्वद देवकिनन्दन ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ शुक्लपक्षे तु सप्तम्यां यदादित्यदिनं भवेत् ॥ सप्तमी विजया नाम तत्र दत्तं महा
फलम् ॥ २ ॥ स्नानं दानं जपो होम उपवासस्तथैव च ॥ सर्वं विजयसप्तम्यां महापातकनाशनम् ॥ ३ ॥ प्रदक्षिणां यः कुरुते फलैः पुष्पै
र्दिवाकरम् ॥ स सर्वगुणसंपन्नं पुत्रं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ ४ ॥ प्रथमा नालिकेरैस्तु द्वितीया रक्तनागरैः ॥ तृतीया मातुलुंगैश्च चतुर्थी कदलीफलैः ॥
॥ ५ ॥ पञ्चमी वरकूष्माण्डैः षष्ठी पक्वैस्तु तैंदुकैः[1] ॥ वृन्ताकैः सप्तमी देया अष्टोत्तरशतेन च ॥ ६ ॥ मौक्तिकैः पद्मरागैश्च नीलैः कर्केतनैस्तथा ॥
गोमेदैर्वज्रवैडूर्यैः शतेनाष्टाधिकेन तु ॥ ७ ॥ अक्षोटैर्बदरैर्बिल्वैः करमर्दैः सबर्बरैः ॥ आम्राम्रातकजंवीरैर्जंबुककर्कोटिकाफलैः ॥८॥ पुष्पैर्धूपैः फलैः
पत्रैर्मोदकैर्गुणकैः शुभैः ॥ एभिर्विजयसप्तम्यां भानोः कुर्यात्प्रदक्षिणाम् ॥ ९ ॥ अन्यैः फलैश्च काम्यैश्च ऐक्षवैर्ग्रंथिवर्जितैः ॥ रवेः प्रदक्षिणा देया
फलेन फलमादिशेत् ॥ १० ॥ न विशेन्न च संजल्पेन्न च कश्चिद्वदेदपि ॥ एकचित्ततया भानुश्चिन्तनाय प्रयच्छति ॥ ११ ॥ वसोर्धारा प्रदातव्या
भानोर्गव्येन सर्पिषा ॥ चन्द्रातपत्रं बध्नीयाज्जयं किंकिणिकायुतम् ॥१२॥ कुंकुमेन समालभ्य पुष्पधूपैश्च पूजयेत् ॥ शुभं निवेद्य नैवेद्यं ततः पश्चा
त्क्षमापयेत् ॥१३॥ भानो भास्कर मार्तण्ड चण्डरश्मे दिवाकर ॥ आरोग्यमायुर्विजयं पुत्रं देहि नमोऽस्तु ते ॥ १४ ॥ उपवासेन नक्तेन तथैवाया

१ षष्टिपक्वैस्तु तंडुलैः—इ० पा० ।

चितेन च ॥ कृता नियमयुक्तेन या त्वियं जयसप्तमी ॥ १५ ॥ रोगी विमुच्यते रोगाद्दरिद्रः श्रियमाप्नुयात् ॥ अपुत्रो लभते पुत्रं विद्या विद्या
र्थिनो भवेत् ॥ १६ ॥ शुक्लपक्षे यदा पार्थ सादित्यसप्तमी भवेत् ॥ तदा नक्तेन मुद्गाशी क्षपयेत्सप्त सप्तमीः ॥ १७ ॥ भूमौ पलाशपत्रेषु
स्नात्वा हुत्वा यथाविधि ॥ समाप्ते तु व्रते दद्यात्सौवर्णं मुद्गमिश्रितम् ॥ १८ ॥ मुद्गं श्रेष्ठाय विप्राय वाचकाय विशेषतः॥ सप्तिर्म्यां सप्तिसंयुक्त
आदित्येन नरोत्तम ॥ १९ ॥ उपोष्य विधिनानेन मन्त्रप्राशनपूजनैः ॥ षडक्षरेण मन्त्रेण सर्वं कार्यं विजानता ॥ २० ॥ अर्चनं वह्निकार्यं
च शतमष्टोत्तरं नरः ॥ समाप्ते तु व्रते पश्चात्सुवर्णेन घटापितम् ॥ २१ ॥ सौवर्णं भास्करं पार्थ रुक्मपात्रगतं शुभम् ॥ रक्तांबरं च काषायं
गन्धं दद्यात्सदक्षिणम् ॥ २२ ॥ मन्त्रेणानेन विप्राय कर्मसिद्ध्यै द्विजातये ॥ ॐ भास्कराय सुदेवाय नमस्तुभ्यं यशस्कर ॥ २३ ॥ ममाद्य
समीहितार्थप्रदो भव नमोनमः ॥ दानानि च प्रदेयानि गृहाणि शयनानि च ॥ २४ ॥ श्राद्धानि पितृदेवानां शाश्वतीं तृप्तिमिच्छता ॥ यात्राप्र
शस्ता यातॄणां राज्ञां च जयमिच्छताम् ॥२५॥ विजयो जायतेऽवश्यं यतीनां च नृणां तदा ॥ अतोऽर्थं विश्रुता लोके सदा विजयसप्तमी ॥ २६॥
एवमेषा तिथिः पार्थ इह कामप्रदा नृणाम् ॥ परत्र सुखदा सौम्या सूर्यलोकप्रदायिनी ॥ २७ ॥ दाता भोगी च चतुरो दीर्घायुर्नीरुजः सुखी ॥
इहागत्य भवेद्राजा हस्त्यश्वधनरत्नवान् ॥ २८ ॥ नारी वा कुरुते या तु सापि तत्पुण्यभागिनी ॥ भवत्यत्र न संदेहः कार्यः पार्थ त्वया क्वचित् ॥
॥ २९ ॥ स्वर्ग्या समीहितसुखार्थफलप्रदा च या मृग्यते मुनिवरैः प्रवरा तिथीनाम् ॥ सा भानुपादकमलार्चनचिंतकानां पुंसां सदैव विजया
विजयं ददाति ॥३०॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे विजयसप्तमीव्रतकथनं नाम त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४३॥
॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अथान्यदपि ते वच्मि दानं श्रेयस्करं परम् ॥ आदित्यमंडलं नाम सर्वाशुभविनाशनम् ॥ १ ॥ यवचूर्णेन शुभ्रेण
कुर्याद्गोधूमजेन वा ॥ सुपक्वं भानुबिंबाभं गुडगव्याज्यपूरितम् ॥ २ ॥ संपूज्य भास्करं भक्त्या तदग्रे मंडलं शुभम् ॥ रक्तचन्दनजं कुर्यात्कुंकुमं
वा विशेषतः ॥ ३ ॥ मण्डलं तत्र संस्थाप्य रक्तवस्त्रैः सुपूजितम् ॥ ब्राह्मणाय प्रदातव्यं मंत्रेणानेन पांडव ॥ ४ ॥ आदित्यतेजसोत्पन्नं राजतं
विधिनिर्मितम् ॥ श्रेयसे मम विप्र त्वं प्रतिगृह्णेदमुत्तमम् ॥ ५ ॥ (इति दानमंत्रः) कामदं धनदं धर्म्यं पुत्रदं सुखदं तव ॥ आदित्यप्रीतये दत्तं
प्रतिगृह्णामि मंडलम् ॥ ६ ॥ (इति प्रतिग्रहमंत्रः) एवं दत्त्वा नरो राजन्सूर्यवद्दिवि राजते ॥ सर्वकामसमृद्धार्थो मंडलाधिपतिर्भवेत् ॥ ७ ॥
दातव्यं जयसप्तम्यां तदारभ्य दिनेदिने ॥ भास्करस्य महाराज शक्त्या भावेन भावितः ॥ ८ ॥ गोधूमचूर्णजनितं यवचूर्णजं वा आदित्य

मंडलमखण्डगुडाद्यपूर्णम् ॥ कृत्वा द्विजाय विधिवत्प्रतिपादयेद्यो भूमौ भवत्यमितमंडलमांडितोऽसौ ॥ ९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तर
पर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे आदित्यमंडलविधिवर्णनं नाम चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४४ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ यामुपोष्य नरः
कामान्प्राप्नोति मनसेप्सितान् ॥ तामेकां वद मे देव सप्तमीं धनसौख्यदाम् ॥ १ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ भानोर्दिने सिते पक्षे अतीते
चोत्तरायणे ॥ पुन्नामाह्वयनक्षत्रे गृह्णीयात्सप्तमीव्रतम् ॥ २ ॥ सव्रीहिकान्यवतिलान्सह माषमुद्गैर्गोधूममांसमधुमैथुनकांस्यपात्रम् ॥ अभ्यंजनांजन
शिलातलचूर्णितानि षष्ठ्यां परं परिहरेदहनि प्रसिद्ध्यै ॥ ३ ॥ देवान्मुनीन्पितृगणान्सजलांजलीभिः संतर्प्य पूज्य गगनांगणहस्तभुक्तान् ॥
हुत्वानले तिलयवान्बहुशो घृताक्तान्भूमौ स्वपेद्धृदि निधाय हि तं सवित्रम् ॥ ४ ॥ यानि त्रयोदश जनैरिह वर्जितानि द्रव्याणि तानि परिहृत्य
परिद्विषष्ट्या ॥ संप्राश्य शुद्धचणकानिह वर्षमेकं प्राप्नोति भारत सुखं मनसेप्सितं च ॥ ५ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्ण
युधिष्ठिरसंवादे त्रयोदशवर्ज्यसप्तमीव्रतं नाम पंचचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४५ ॥ ॥ छ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ लोमशो नाम विप्रर्षिर्मथुरायां
गतः पुरा ॥ सोर्चितो वसुदेवेन देवक्या च युधिष्ठिर ॥ १ ॥ उपविष्टः कथाः पुण्याः कथयित्वा मनोहराः ॥ ततः कथयितुं भूयः कथामेतां प्रच
क्रमे ॥२॥ कंसे हते मृताः पुत्राः पुत्रा जाताः पुनः पुनः ॥ मृतवत्सा देवकि त्वं पुत्रदुःखेन दुःखिता॥३॥यथा चन्द्रमुखी दीप्तिर्बभूव मृतपुत्रिका ॥
पश्चाच्चीर्णव्रता सैव बभूवाक्षतवत्सका ॥ त्वमेव देवकि तथा भविष्यसि न संशयः ॥४॥ ॥ देवक्युवाच ॥ ॥ का सा चन्द्रमुखी ब्रह्मन्बभूव बहु
पुत्रिका ॥ ५ ॥ चरितं किं व्रतवरं बहुसंततिकारकम् ॥ सतां सदर्थकरणं सौभाग्यारोग्यवर्द्धनम् ॥ ६ ॥ ॥ लोमश उवाच ॥ ॥ अयोध्यायां
पुरा राजा नहुषो नाम विश्रुतः ॥ तस्य राज्ञो महादेवी नाम्ना चन्द्रमुखी पुरा ॥ ७ ॥ पुरोहितस्य तस्यैव पत्न्यासीन्मानमानिका ॥ तयोरासी
द्दृढा प्रीतिः स्पृहणीया परस्परम् ॥ ८ ॥ अथापि तेपि मित्रिण्यौ स्नानार्थं सरयूजले ॥ प्राप्ते प्राप्ताश्च तत्रैव बह्व्यश्च नगराङ्गनाः ॥ ९ ॥ स्नात्वा
तु मंडलं चक्रुः स्वपतेर्व्यक्तरूपिणः ॥ लेखयित्वा शिवं शांतमुमया सह शंकरम् ॥ १० ॥ गन्धपुष्पाक्षतैर्भक्त्या पूजयित्वा यथाविधि ॥ प्रणम्य
गंतुकामास्ताः पृष्टास्ताभ्यां नरस्त्रियः ॥ ११ ॥ ता ऊचुः शङ्करोऽस्माभिः पार्वत्या सह पूजितः ॥ स्वर्णसूत्रमयस्तंतुः शिवायात्मा निवे
दितः ॥ १२ ॥ धारामयमिदं तावद्यावत्प्राणावधारणम् ॥ तासां तु वचनं श्रुत्वा मित्रिण्यौ तेऽपि भारत ॥ १३ ॥ तस्यैव समयं तत्र बद्धा
दोर्भ्यां तु दोरकैः ॥ ततस्ताः स्वगृहाञ्जग्मुः स्वसखीभिः समावृताः ॥ १४ ॥ कालेन महता यातं तस्या वै तद्व्रतं नृप ॥ चंद्रमुख्याः

प्रमत्ताया विस्मृतः स तु दोरकः ॥ १५ ॥ मृता कैश्चिदहोरात्रैः सा बभूव प्लवङ्गमी ॥ मानी च कुक्कुटी जाता प्रायः संनिकटंचरे ॥ ॥ १६ ॥ तथैव जाते मित्रिण्यौ पूर्वजातिस्मरे तथा ॥ संभूय भूपसमयं प्राग्भूतं चक्रतुः पुनः ॥ १७ ॥ तद्दिने तत्र संप्राप्ते पुनः काले न ते मृते ॥ तत्रैव मात्रके देशे जाते गोकुलसंयुते ॥ १८ ॥ राज्ञो जाया बभूवाथ पृथ्वीनाथस्य वा पुनः ॥ ईश्वरी नाम विख्याता राज्ञी राजेंद्रवल्लभा ॥ १९ ॥ अग्निमीलां द्विजस्याभूद्भार्या भूषणनामिका ॥ पुरोहितस्य कालेन कुक्कुटी बहुपुत्रिणी ॥ २० ॥ जातिस्मरा पद्महस्ता अष्टपुत्रा मृतप्रजा ॥ पुनर्निरन्तरा प्रीतिर्बभूवाथ तयोर्नृप ॥ २१ ॥ तत्रेश्वरी पुत्रमेकं प्रसूता चैव रोगिणम् ॥ नववर्षस्तु पञ्चत्वमगात्स च युधिष्ठिर ॥ २२ ॥ ततस्तां भूषणां द्रष्टुमथैषा पुत्रदुःखिता ॥ सखीभावादतिस्नेहात्सर्वपुत्रसमन्विता ॥ अमुक्ताभरणा नित्यं स्वभावेनैव भूषिता ॥ २३ ॥ तां दृष्ट्वा पुत्रिणीं भव्यां प्रजज्वालेश्वरी रुषा ॥ ततो गृहं प्रेष्य च तां सखीं वै तीव्रमत्सरा ॥ २४ ॥ चिन्तयामास सा रात्र्यां तस्याः पुत्रवधं प्रति ॥ हताहताश्च तत्पुत्रा पुनर्जीवन्त्यनामयाः ॥ २५ ॥ कदाचिदाहूय सखीं भूषणां पुरतः स्थिताम् ॥ ईश्वरी प्राह किमिदं सखि पुण्यं त्वया कृतम् ॥ २६ ॥ येन ते निहताः पुत्राः पुनर्जीवन्ति नो भयम् ॥ बहुपुत्रा जीववत्सा अमुक्ताभरणा कथम् ॥ शोभसेऽभ्यधिकं भद्रे विद्युत्सौदामिनीव हि ॥ २७ ॥ ॥ भूषणोवाच ॥ ॥ भद्रे भाद्रपदे मासि सप्तम्यां सलिलाशये ॥ स्नात्वा शिवं मंडलके लेखयित्वा सहांबिकम् ॥ २८ ॥ भक्त्या संपूज्य समयं कुर्याद्बद्ध्वा करे गुणम् ॥ यावज्जीवं मया तावच्छिवस्यात्मा निवेदितः ॥ २९ ॥ इत्येवं समयं कृत्वा ततःप्रभृति दोरकम् ॥ स्वर्णरौप्यमयं वापि करशाखासु धारयेत् ॥ ३० ॥ मंडकं वेष्टिकां दद्याच्छुभ्रपक्षे द्विजे तु वा ॥ स्वयं च ता न भोक्तव्या व्रतभंगभयात्सखि ॥ ३१ ॥ परितो मुद्रिका रौप्या सौवर्णी च युधिष्ठिर ॥ ताम्रपात्रोपरि स्थाप्य ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ३२ ॥ सोहालकानि कांसारं दद्याद्भुञ्जीत च स्वयम् ॥ मण्डलं सद्म वित्तं च शिवं शक्तिसमन्वितम् ॥ ३३ ॥ सम्पूज्य सखि दुष्प्राप्यं त्रैलोक्येऽपि न विद्यते ॥ तदेवं समयः पूर्वं त्वया सह मया कृतः ॥ ३४ ॥ स मया पालितो भक्त्या ततोऽहं सुस्थिता सखि ॥ त्वया स भग्नः समयो दर्पात्त्यक्तः शरीरयोः ॥ ३५ ॥ तेन सन्ततिविच्छिन्ना राज्येपि सति दुःखिता ॥ एष प्रभावः कथितो व्रतस्यास्य मया तव ॥ ३६ ॥ अर्द्धं तव प्रदास्यामि तस्य धर्मस्य सुव्रते ॥ सखीभावात्प्रतीच्छ त्वं नात्र कार्या विचारणा ॥ ३७ ॥ इत्युक्त्वा प्रतिजग्राह व्रतदानफलं ततः ॥ बभूव सुप्रजाः साध्वी

१ अग्निमाला–इ० पा० ।

मोक्षं प्राप सुरेश्वरी ॥ ३८ ॥ व्रतस्यास्य प्रभावेण सपुत्रा त्वं च देवकि ॥ भविष्यसि त्रिलोकेशं पुत्रं च जनयिष्यसि ॥ ३९ ॥ इत्येवं कथयि
त्वास्यै लोमशो मुनिपुंगवः ॥ जगाम नभसा पार्थ मयाऽप्येतत्तवोदितम् ॥ ४० ॥ ये चरिष्यंति मनुजा व्रतमेतद्युधिष्ठिर ॥ कृकवाकुप्रसङ्गाख्यं
देवक्या चरितं शुभम् ॥ ४१ ॥ तेषां सन्ततिविच्छेदो न कदाचिद्भविष्यति ॥ स्त्रियश्च याश्चरिष्यंति व्रतमेतत्सुतप्रदम् ॥ मर्त्यलोके सुखं स्थित्वा
यास्यंति शिवमंदिरम् ॥ ४२ ॥ यः कुक्कुटीव्रतवरं प्लवगीसमेतं चक्रे चराचरगुरुं हृदये निधाय ॥ तद्व्याकरोति कलुषौघविघातरक्षां सा स्त्री
युवां भवति शोभनगीतवत्सा ॥ ४३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे कुक्कुटीमर्कटीव्रतवर्णनं नाम षट्चत्वा
रिंशोऽध्यायः ॥ ४६ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अत ऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि सप्तमीकल्पमुत्तमम् ॥ माघमासात्समारभ्य शुक्लपक्षे युधिष्ठिर ॥१॥
सप्तम्यां कुरु संकल्पमहोरात्रे व्रते नृप ॥ वरुणेत्यर्चयित्वा तु ब्रह्मकूर्चं तु कारयेत् ॥ २ ॥ अष्टम्यां भोजयेद्विप्रांस्तिलपिष्टं गुडौदनम् ॥ अग्निष्टो
मस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ३ ॥ सप्तम्यां फाल्गुने मासि सूर्यमित्यभिपूजयेत् ॥ वाजपेयस्य यज्ञस्य यथोक्तं लभते फलम् ॥ ४ ॥
सप्तम्यां चैत्रमासे तु वेदांशुमभिपूजयेत् ॥ उक्थाध्वरसमं पुण्यं नरः प्राप्नोति भक्तिमान् ॥ ५ ॥ वैशाखस्य तु सप्तम्यां धातारमभिपूजयेत् ॥
पशुबंध्वध्वरे पुण्यं सम्यक्प्राप्नोति मानवः ॥ ६ ॥ सप्तम्यां ज्येष्ठमासस्य इन्द्र इत्यभिपूजयेत् ॥ वाजपेयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति दुर्लभम्॥७॥
आषाढमासे सप्तम्यां पूजयित्वा दिवाकरम् ॥ बहुवर्णस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति पुष्कलम् ॥ ८ ॥ सप्तम्यां श्रावणे मासि मातापिं नाम पूजयेत्॥
सौत्रामणिफलं सम्यक्प्राप्नोति पुरुषः शुभम् ॥ ९ ॥ रविं प्रौष्ठपदे मासे सप्तम्यामर्चयेच्छुचिः ॥ तुलापुरुषदानस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥
॥ १० ॥ आश्वयुक्छुक्लसप्तम्यां सवितारं प्रपूज्य च ॥ गोसहस्रप्रदानस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ११ ॥ कार्तिके शुक्लसप्तम्यां दिनेशं सप्तवाह
नम् ॥ योऽभ्यर्चयति पुण्यात्मा पौंडरीकं स विन्दति ॥ १२ ॥ भानुं मार्गसिते पक्षे पूजयित्वा विधानतः ॥ राजसूयस्य यज्ञस्य फलं दशगुणं
भजेत् ॥ १३ ॥ भास्करं पौषमासे तु पूजयित्वा यथाविधि ॥ नरमेधस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति पुष्कलम् ॥ १४ ॥ तदेव कृष्णसप्तम्यां नाम
संपूजयेद्बुधः ॥ सोपवासः प्रयत्नेन वर्षमेकं युधिष्ठिर ॥ पश्चात्समाप्ते नियमे सूर्ययागं समाचरेत् ॥ १५ ॥ शुचिर्भूमौ समे देशे लेपयेद्रक्तच
न्दनैः ॥ एकहस्तं द्विहस्तं वा चतुर्हस्तमथापि वा ॥ १६ ॥ सिंदूरगैरिकाभ्यां च सूर्यमण्डलमालिखेत् ॥ रक्तपुष्पैः सपद्मैश्च धूपैः
कुन्दुरकादिभिः ॥ सम्पूज्य दद्यान्नैवेद्यं विचित्रं घृतपाचितम् ॥ १७ ॥ पुरतः स्थापयेत्कुम्भान्सहिरण्यान्नसंयुतान् ॥ अग्निकार्यं

ततः कुर्यात्समभ्युक्ष्य हुताशनम् ॥ १८ ॥ आकृष्णेनेति मंत्रेण समिद्भिश्चार्कसंभवैः ॥ तिलैराज्यगुडोपेतैर्दद्याद्दशशताहुतीः ॥ १९ ॥
ततस्तु दक्षिणा देया ब्राह्मणानां युधिष्ठिर ॥ भोजयित्वा रक्तवस्त्रैः शुक्लान्यपि पिधापयेत् ॥ २० ॥ द्वादशात्र प्रशंसंति गावो वस्त्रान्विताः शुभाः॥
छत्रोपानहयुग्मं च एकैकाय प्रदापयेत् ॥ एवं विसृज्य तान्विप्रान्स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥ २१ ॥ य एवं कुरुते पार्थ सप्तमीव्रतमुत्तमम् ॥ नीरुजो
रूपवान्वाग्ग्मी दीर्घायुश्चैव जायते ॥ २२ ॥ सप्तम्यां सोपवासस्तु भानोः पश्यंति ये मुखम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्ताः सूर्यलोकमवाप्नुयुः ॥ २३ ॥
व्रतमेतन्महाराज सर्वाशुभविनाशनम् ॥ सर्वदुष्टप्रशमनं शरीरारोग्यकारकम् ॥ सूर्यलोकप्रदं चांते प्राहैवं नारदो मुनिः ॥ २४ ॥ ये सप्तमीमुपव
संति सितासितां च नामाक्षरैरहिमदीधितिमर्चयंति ॥ ते सर्वरोगरहिताः सुखिनः सदैव भूत्वा रवेरनुचराः सुचिरं भवंति ॥ २५ ॥ इति श्रीभ
विष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे उभयसप्तमीव्रतवर्णनं नाम सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४७ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥
भगवन्दुर्गसंसारसागरोत्तारकारकम् ॥ किञ्चिद्व्रतं समाचक्ष्व स्वर्गारोग्यसुखप्रदम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ यदा तु शुक्लसप्तम्यामादि
त्यस्य दिनं भवेत् ॥ तदा सा तु महापुण्या विजया तु निगद्यते ॥२॥ प्रातर्गव्येन पयसा स्नानमस्यां समाचरेत् ॥ शुक्लांबरधरः पद्ममक्षतैः परिक
ल्पयेत् ॥३॥ प्राङ्मुखोष्टदलं मध्ये तद्विचित्रां च कर्णिकाम् ॥ सर्वेष्वपि दलेष्वेव विन्यसेत्पूर्वतः क्रमात् ॥४॥ पूर्वेण तपनायेति मार्तण्डायेति वै
नमः ॥ याम्ये दिवाकरायेति विधात्रे नैर्ऋतेन च ॥५॥ पश्चिमे वरुणायेति भास्करायेति वानिले ॥ सौम्ये च वरुणायेति रवयेंत्येऽष्टमे दले ॥६॥
आदावंते च तन्मध्ये नमोऽस्तु परमात्मने ॥ मंत्रैरेवं समभ्यर्च्य नमस्कारांतदीपितैः ॥७॥ शुक्लवस्त्रफलैर्भक्ष्यैर्धूपमाल्यानुलेपनैः ॥ स्थंडिले पूजये
द्भक्त्या गुडेन लवणेन च ॥८॥ ततो व्याहृतिहोमेन विभज्य द्विजपुङ्गवान् ॥ शक्तितस्तर्पयेद्भक्त्या गुडक्षीरघृतादिभिः ॥९॥ तिलपात्रं हिरण्यं च
गुरवे च निवेदयेत् ॥ एवं नियमकृत्स्नात्वा प्रातरुत्थाय मानवः ॥१०॥ कृतस्नानजपो विप्रैः सहैव घृतपायसम् ॥ भुक्त्वा च वेदविद्भिर्बैडालव्रतव
र्जितैः ॥ ११ ॥ एवं संवत्सरस्यांते कृत्वैतदखिलं नृप ॥ उद्यापयेद्यथाशक्ति भास्करं संस्मरन्हृदि ॥ १२ ॥ घृतपात्रं सकरकं सोदकुम्भं निवेद
येत् ॥ वस्त्रालंकारसंयुक्तां सुवर्णास्यां पयस्विनीम् ॥ १३ ॥ एकामपि प्रदद्याद्गां वित्तहीनो विमत्सरः ॥ वित्तशाठ्यं न कुर्वीत ततो मोहात्पत
त्यधः ॥ १४ ॥ अनेन विधिना यस्तु कुर्यात्कल्याणसप्तमीम् ॥ शृणुयाद्वा पठेद्वापि सोऽपि पापैः प्रमुच्यते ॥ १५ ॥ यश्चाष्टपत्रकमलोदरक

र्णिकायां संपूजयेत्कुसुमधूपविलेपनाद्यैः ॥ षष्ठ्याः परेहनि नवार्तिहरं दिनेशं कल्याणभाजनमसौ भवते हि जंतुः ॥ १६ ॥ इति श्रीभविष्ये
महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे कल्याणसप्तमीव्रतवर्णनं नामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४८ ॥ ॥छ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥
शर्करासप्तमीं वक्ष्ये सर्वकल्मषनाशिनीम् ॥ आयुरारोग्यमैश्वर्यं ययानंतं प्रजायते ॥ १ ॥ माधवस्य सिते पक्षे सप्तम्यां श्रद्धयान्वितः ॥ प्रातः
स्नात्वा तिलैः शुद्धैः शुक्लमाल्यानुलेपनैः ॥ २ ॥ स्थंडिले पद्ममालिख्य कुंकुमेन सकर्णिकम् ॥ तस्मिन्नमः सवित्रेति गन्धपुष्पं निवेदयेत् ॥३॥
स्थापयेदुदकुंभं च शर्करापात्रसंयुतम् ॥ रक्तवस्त्रैः स्वलंकृत्य शुक्लमाल्यानुलेपनैः ॥ ४ ॥ सुवर्णाश्वसमायुक्तं मंत्रेणानेन पूजयेत् ॥ विश्वेदेवमयो
यस्माद्वेदवादीति पठ्यते ॥ ५ ॥ त्वमेवामृतसर्वस्वमतः पाहि सनातन ॥ सौरसूक्तं जपंस्तिष्ठेत्पुराणश्रवणेन वा ॥ ६ ॥ अहोरात्रे गते पश्चादष्टम्यां
कृतनित्यकः ॥ सर्वं च वेदविदुषे ब्राह्मणयोपपादयेत् ॥७॥ भोजयेच्छक्तितो विप्राञ्छर्कराघृतपायसैः ॥ भुञ्जीत तैललवणं स्वयमप्यथ वाग्यतः ॥
॥ ८ ॥ अनेन विधिना सर्वं मासिमासि समाचरेत् ॥ वत्सरांते पुनर्दद्याद्ब्राह्मणाय समाहितः ॥ ९ ॥ शयनं वस्त्रसंवीतं शर्कराकलशान्वितम् ॥
सर्वोपस्करसंयुक्तं तथैकां गां पयस्विनीम् ॥ १० ॥ गृहं च शक्तितो दद्यात्समस्तोपस्करान्वितम् ॥ सहस्रेणापि निष्काणां कृत्वा दद्याच्छतेन वा
॥ ११ ॥ दशभिर्द्वित्रिभिर्निष्कैस्तदर्धेनापि भक्तितः ॥ सुवर्णाश्वः प्रदातव्यः पूर्ववन्मंत्रवाचनम् ॥ १२ ॥ वित्तशाठ्यं न कुर्वीत कुर्वन्दोषान्स
मश्नुते ॥ अमृतं पिबतो वक्त्रात्सूर्यस्यामृतबिन्दवः॥१३॥निपेतुरेत उत्थाय शालिमुद्गेक्षवः स्मृताः ॥ शर्करा च परं तस्मादिक्षुरसोद्भवा मता॥१४॥
इष्टा रवेरतः पुण्या शर्करा हव्यकव्ययोः ॥ शर्करासप्तमी चैषा वाजिमेधफलप्रदा ॥ १५ ॥ सर्वे ह्युपशमं यांति पुनः संततिवर्द्धिनी ॥ यः कुर्या
त्परया भक्त्या स परं ब्रह्म गच्छति ॥ १६ ॥ कल्पमेकं वसेत्स्वर्गे ततो याति परं पदम् ॥ १७ ॥ इदमनघ शृणोति यः स्मरेद्वा परिपठतीह सुरे
श्वरस्य लोके ॥ मतिमपि च ददाति यो जनानाममरवधूजनकिन्नरैः स पूज्यः ॥ १८ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्ण
युधिष्ठिरसंवादे शर्करासप्तमीव्रतवर्णमं नामैकोनपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ४९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अतःपरं प्रवक्ष्यामि तद्व
त्कमलसप्तमीम् ॥ यस्याः संकीर्तनादेव तुष्यतीह दिवाकरः ॥ १ ॥ वसंतेऽमलसप्तम्यां स्नातः सन्गौरसर्षपैः ॥ तिलपात्रे च सौवर्णं निधाय
कमलं शुभम् ॥ २ ॥ वस्त्रयुग्मवृतं कृत्वा गंधपुष्पैरथार्चयेत् ॥ नमस्ते पद्महस्ताय नमस्ते विश्वधारिणे ॥ ३ ॥ दिवाकर नमतुभ्यं प्रभाकर ॥४१७॥

१ मुच्यते–इ० पा० । २ विप्रा इति शेषः ।

नमोऽस्तु ते ॥ ततो द्विकालवेलायामुदकुंभसमन्वितम् ॥ ४ ॥ विप्राय दद्यात्संपूज्य वस्त्रमाल्यविभूषणैः ॥ अहोरात्रे गते पश्चादष्टम्यां भोजये द्विजान् ॥ ५ ॥ यथाशक्त्याथ भुञ्जीत विमांसं तैलवर्जितम् ॥ अनेन विधिना शुक्लसप्तम्यां मासिमासि च ॥ ६ ॥ सर्वं समाचरेद्भक्त्या वित्त शाठ्यविवर्जितः ॥ व्रतांते शयनं दद्यात्सुवर्णकमलान्वितम् ॥७॥ गावं स दद्याच्छक्त्या तु सुवर्णाढ्यां पयस्विनीम्॥भाजनासनदीपादीन्दद्यादिष्टा नुपस्करान् ॥ ८ ॥ अनेन विधिना यस्तु कुर्यात्कमलसप्तमीम् ॥ लक्ष्मीमनन्तामभ्येत्य सूर्यलोके च मोदते ॥ ९ ॥ कल्पेकल्पे तथा लोकान्सप्त गत्वा पृथक्पृथक् ॥ अप्सरोभिः परिवृतस्ततो याति पराङ्गतिम् ॥ १० ॥ यः पश्यतीदं शृणुयान्मुहूर्तं पठेच्च भक्त्या सुमतिं ददाति ॥ सोऽप्य त्र लक्ष्मीमचलामवाप्य गन्धर्वविद्याधरलोकमेति ॥ ११ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे कमलासप्तमीव्रत वर्णनं नाम पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अन्यामपि प्रवक्ष्यामि शोभनां शुभसप्तमीम् ॥ यामुपोष्य नरो रोगाच्छोकदुःखात्प्रमुच्यते ॥ १ ॥ पुण्य आश्वयुजे मासि कृतस्नानः पयः शुचिः ॥ वाचयेत ततो विप्रानारभेच्छुभसप्तमीम् ॥ २ ॥ कपिलां पूजयेद्भक्त्या गन्धमाल्यानुलेपनैः ॥ नमामि सूर्यसंभूतामशेषभुवनालयाम् ॥ ३ ॥ त्वामहं शुभकल्याणशरीरां सर्वसिद्धये ॥ अथाहृत्य तिल प्रस्थं ताम्रपात्रेण संयुतम् ॥ ४ ॥ काञ्चनं वृषभं तद्वद्वस्त्रमाल्यगुडान्वितम् ॥ दद्याद्द्विकालवेलायामर्यमा प्रीयतामिति ॥ ५ ॥ पञ्चगव्यं च संप्रा श्य स्वप्याद्भूमौ विमत्सरः ॥ ततः प्रभाते संजाते भक्त्या संतर्पयेद्द्विजान् ॥ ६ ॥ अनेन विधिना दद्यान्मासिमासि सदा नरः ॥ वाससी वृषभं हैमं तद्वद्धेनोस्तु पूजनम् ॥ ७ ॥ संवत्सरांते शयनमिक्षुदण्डगुडान्वितम् ॥ सोपधानकविश्रामं भाजनासनसंयुतम् ॥ ८ ॥ ताम्रपात्रं तिलप्रस्थं सौवर्णवृषसंयुतम् ॥ दद्याद्वेदविदे सर्वं विश्वात्मा प्रीयतामिति ॥ ९ ॥ अनेन विधिना राजन्कुर्याद्यः शुभसप्तमीम् ॥ तस्य श्रीर्विमला कीर्तिर्भ वेज्जन्मनिजन्मनि ॥ १० ॥ अप्सरोगणगन्धर्वैः पूज्यमानः सुरालये ॥ वसेद्गणाधिपो भूत्वा यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ११ ॥ स कल्पादवतीर्णस्तु सप्तद्वीपाधिपो भवेत् ॥ ब्रह्महत्यासहस्रस्य भ्रूणहत्याशतस्य च ॥ १२ ॥ नाशङ्करोति पुण्येयं कृता वै शुभसप्तमी ॥ १३ ॥ इमां पठेद्यः शृणुया न्मुहूर्तं वीक्षेत संगादपि दीयमानम् ॥ सोऽप्यत्र संबाध्य विमुक्तदेहः प्राप्नोति विद्याधरनायकत्वम् ॥[1] १४ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तर पर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे शुभसप्तमीव्रतनिरूपणं नामैकपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५१ ॥ छ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ किमुद्वेगाद्भवेत्कृत्यम

१ आर्षम्।

लक्ष्मीः केन हन्यते ॥ मृतवत्सादिकार्येषु दुःस्वप्ने च किमिष्यते ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पुरा कृतानि पापानि फलंत्यत्र युधिष्ठिर॥
रोगदौर्गत्यरूपेण तथैवेष्टविघातनैः ॥ २ ॥ तद्विघाताय वक्ष्यामि सदा कल्याणसप्तमीम् ॥ सप्तमीस्नपनं नाम व्याधिपीडाविनाशनम् ॥ ३ ॥
बालानां मरणं यत्र क्षीरपानं प्रशस्यते ॥ तद्वद्वृद्धातुराणां च यौवने वापि वर्तताम् ॥४॥ शान्तये तत्र वक्ष्यामि मृतवत्सादिके च यत् ॥ एतदेवा
द्भुतोद्वेगचिंताविभ्रममानसम् ॥५॥ वराहकल्पे संप्राप्ते मनोर्वैवस्वतेऽन्तरे॥कृते युगे महाराज हैहयो रूपवर्द्धनः ॥६॥ आसीन्नृपोत्तमः पूर्वं कृतवीर्यः
प्रतापवान् ॥ स सप्तद्वीपमखिलं पालयामास भूतलम् ॥७॥ यावद्वर्षसहस्राणि सप्तसप्तति भारत॥जातमात्रं च तस्याथ शुभं पुत्रशतं किल ॥८॥
यवनस्य तु शापेन विनाशमगमत्पुरा ॥ कृतवीर्यः समाराध्य सहस्रांशुं दिवाकरम् ॥९॥ उपवासव्रतैर्दिव्यैर्वेदसूक्तैश्च भारत ॥ दर्शयामास चात्मानं
कृतवीर्यस्य भानुमत् ॥१०॥ कृतवीर्येण वै पृष्टः प्रोवाचेदं बृहस्पतिः ॥ अतिक्लेशेन महता पुत्रस्तव नराधिप ॥११॥ भविष्यति चिरंजीवी किं तु
कल्मषनाशनम् ॥ सप्तमीस्नपनं वाप्यां कुरु पापविनष्टये ॥ १२ ॥ जातस्य मृतवत्सायाः सप्तमे मासि भूपते ॥ गृहताराबलं लब्ध्वा कृत्वा ब्राह्मण
वाचनम् ॥१३॥ बालस्य जन्मनक्षत्रं वर्जयेत्तां तिथिं बुधः ॥ सवृद्धातुरगाणां तु कृतं स्यादितितेषु च ॥१४॥ गोमयेनोपलिप्तायां भूमावेकाग्रचि
तवान् ॥ तंडुलै रक्तशालेयैर्वरुणाक्षीरसंयुतम् ॥१५॥ निर्वपेत्सूर्यमुद्राभ्यां मातृभ्योपि विधानतः ॥ कीर्तयेत्सूर्यदैवत्यं सप्तार्चिषि घृताहुतीः ॥१६॥
जुहुयाद्रुद्रसूक्तेन तद्वद्रुद्राय भारत ॥ होतव्याः समिधश्चात्र तत्र वार्कपलाशजाः ॥१७॥ यवकृष्णतिलैर्होमः कर्तव्योष्टशतं पुनः ॥ हुत्वा स्नानं च
कर्तव्यं मध्ये गांगेन धीमता ॥ १८ ॥ विप्रेण वेदविदुषा विधिवद्दर्भपाणिना ॥ स्थापयित्वा चतुष्कोणे चतुष्कुंभान्प्रशोभनान् ॥ १९ ॥ पञ्चमं
च पुनर्मध्ये चाक्षतेन विभूषितम् ॥ स्थापयेद्वर्पणाक्रांतं सप्तर्षिणाभिमंत्रितम् ॥ २० ॥ सौरेण तीर्थतोयेन पूर्णचन्द्रमलान्वितम् ॥ सर्वान्सर्वौ
षधियुतान्पञ्चभंगजलान्वितान् ॥ २१ ॥ पंचरत्नफलैर्युक्तान्छाखाभिरपि वेष्टितान् ॥ गजाश्वरथ्याराजद्वार्वल्मीकाद्ध्रदगोकुलात् ॥ २२ ॥ सुशु
द्धांमृदमानीय सर्वेष्वेव विनिक्षिपेत् ॥ चतुर्ष्वपि च कुंभेषु रत्नगर्भेषु मध्यमम् ॥ २३ ॥ गृहीत्वा ब्राह्मणं चात्र सौरान्मन्त्रानुदीरयेत् ॥ नारीभिः
सप्तसंख्याभी रथाङ्गाङ्गाभिरत्र च ॥ २४ ॥ भोजिताभिर्यथाशक्तिमाल्यवस्त्रविभूषणैः ॥ सविप्राभिश्च कर्तव्यं मृतवत्साभिषेचनम् ॥ २५ ॥ दीर्घा
युरस्तु बालोऽयं जीवपुत्रा च भाविनी ॥ आदित्यचन्द्रमासार्धं ग्रहनक्षत्रमण्डलम् ॥ २६ ॥ शक्रः सलोकपालो वै ब्रह्मा विष्णुर्महेश्वरः ॥ एते

१ अतिक्रमेण–इ० पा०। २ दक्षिणम्–इ० पा०। ३ कर्पूरसंयुतमित्यर्थः। ४ पंचभङ्गाः पंचपल्लवाः–इत्यर्थः।

चान्ये च वै देवाः सदा पांतु कुमारकम् ॥ २७ ॥ माशनिर्मा स हुतभुङ्मा च बालग्रहा क्वचित् ॥ पीडां कुर्वंतु बालस्य मा मातृजनकस्य वै ॥
॥ २८ ॥ ततः शुक्लाम्बरधराः कुमारं पतिसंयुताः ॥ सप्तकं पूजयेद्भक्त्या पुष्पैर्गन्धैः फलैः शुभैः ॥ २९ ॥ काञ्चनीं च ततः कृत्वा तिलपात्रो
परि स्थिताम् ॥ प्रतिमां धर्मराजस्य गुरवे विनिवेदयेत् ॥ ३० ॥ वस्त्रकाञ्चनरत्नौघैर्भक्ष्यैः सघृतपायसैः ॥ पूजयेद्ब्राह्मणांस्तद्वद्वित्तशाठ्यं विव
र्जयेत् ॥ भुक्त्वा च गुरुणा चेयमुच्चार्या मंत्रसंततिः ॥ ३१ ॥ दीर्घायुरस्तु बालोऽयं यावद्वर्षशतं सुखी ॥ यत्किञ्चिदस्य दुरितं तत्क्षिप्तं वड
वामुखे ॥ ३२ ॥ ब्रह्मा रुद्रो विष्णुः स्कन्दो वायुः शक्रो हुताशनः ॥ रक्षंतु सर्वे दुष्टेभ्यो वरदा यांतु सर्वदा ॥३३॥ एवमादीनि चान्यानि वदतः
पूजयेद्गुरून् ॥ शक्तितः कपिलां दत्त्वा प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥३४॥ चरुं च पुत्रसहिता प्रणम्य रविशंकरौ ॥ हुतशेषं तदानीयादादित्याय नमोऽ
स्तु ते ॥ ३५ ॥ अयमेवाद्भुतं योगो ह्यद्भुतेषु च शस्यते ॥ कर्तुर्जन्मनि वृक्षाणां देवान्त्संपूजयेत्तदा ॥ शांत्यर्थं शुक्लसप्तम्यामेतत्कुर्वन्न सीदति
॥ ३६ ॥ पुण्यं पवित्रमायुष्यं सप्तमीस्नपनं रविः ॥ कथयित्वा नरश्रेष्ठ तत्रैवांतरधीयत ॥ ३७ ॥ स चानेन विधानेन कार्तवीर्योऽर्जुनो नृपः ॥
संवत्सराणामयुतं शशास पृथिवीमिमाम् ॥३८॥ आरोग्यं भास्करादिच्छेद्धनमिच्छेद्धुताशनात् ॥ शंकराज्ज्ञानमिच्छेत्तु गतिमिच्छेज्जनार्दनात् ॥
॥ ३९ ॥ एतन्महापातकनाशनं स्यादप्यक्षयं वेदविदः पठंति ॥ शृणोति यश्चैनमनन्यचेतास्तस्यापि सिद्धिं मुनयो वदंति ॥ ४० ॥ इति
श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे स्नपनसप्तमीव्रतवर्णनं नाम द्विपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥५२॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥
अध्रुवेण शरीरेण सुपक्केनापि किं फलम् ॥ माघस्नानविहीनेन यत्त्यक्तं यदुनन्दन ॥ १ ॥ प्रातःस्नानासमर्थानां शरीरं पश्य देहिनाम् ॥ किं
तेन वद कर्तव्यं माघे संसारभीरुणा ॥ २ ॥ कायक्लेशसहा नार्यो न भवंति यदूत्तम ॥ सौकुमार्यं शरीरस्य अचलत्वात्तथैव च ॥ ३ ॥ कथं च
ताः सुरूपाः स्युः सुभगाः सुप्रजास्तथा ॥ सुकृतस्येह पुण्यस्य सर्वमेतत्फलं यतः ॥ ४ ॥ अल्पायासेन सुमहद्येन पुण्यमवाप्यते ॥ स्त्रीभिर्माघे
मम ब्रूहि स्नानं तत्त्वं रमाधव ॥५॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ श्रूयतां पांडवश्रेष्ठ रहस्यमृषिभाषितम् ॥ यन्मया कस्यचिन्नोक्तमचलासप्तमीव्रतम् ॥
॥ ६ ॥ वेश्या चेन्दुमती नाम रूपौदार्यगुणान्विता ॥ आसीत्कुरुकुलश्रेष्ठ मगधस्य विलासिनी ॥ ७ ॥ तनुमध्या सुजघना पीनोन्नतपयोधरा ॥
सम्यग्विभक्तावयवा पूर्णचन्द्रनिभानना ॥ ८ ॥ सौंदर्यं सौकुमार्यं च तस्याः कामेन गीयते ॥ यस्याः संदर्शनादेव कामः कामातुरो भवेत् ॥९॥
मूर्तिः शशधरस्येव नयनानन्दकारिणी ॥ वशीकरणविद्येव सर्वलोकमनोहरा ॥ १० ॥ एकस्मिन्दिवसे प्रातः सुमुखस्थितया तया ॥ चिंतिता

हृदये राजन्त्संसारस्यानवस्थितिः ॥ ११ ॥ सन्निमज्य जगदिदं विषये कायसागरे ॥ जन्ममृत्युजराग्राहं न कश्चिदवबुद्ध्यते ॥ १२ ॥ अपाको भूतभाण्डानां धातृशिल्पिविनिर्मितम् ॥ स्वकर्मेधनसंवीतं पच्यते बालवह्निना ॥ १३ ॥ ये यांति दिवसाः पुंसां धर्मकामार्थवर्जिताः ॥ न ते पुनरिहायांति हरभक्ता नरा यथा ॥ १४ ॥ स्नानं दानं तपो होमः स्वाध्यायः पितृतर्पणम् ॥ यस्मिन्दिने न क्रियते वृथा स दिवसो नृणाम् ॥ ॥ १५ ॥ पुत्राणां दारगृहकसमासक्तं हि मानसम् ॥ वृकीवोरणमासाद्य मृत्युर्द्वाराय गच्छति ॥ १६ ॥ इत्येवं चिंतयित्वा तु वेश्या चेन्दुमती ततः॥ वशिष्ठस्याश्रमं पुण्यं जगाम गजगामिनी ॥ १७ ॥ वशिष्ठमृषिमासीनं प्रणम्य विनयात्ततः ॥ कृताञ्जलिपुटा भूत्वा इदं वचनमब्रवीत् ॥ १८ ॥ ॥ इन्दुमत्युवाच ॥ दशसूनासमश्चक्री दशचक्रिसमो ध्वजः ॥ दशध्वजसमा वेश्या दशवेश्यासमो नृपः ॥१९॥ मया न दत्तं न हुतं नोपवासो व्रतं कृतम् ॥ भक्त्या न पूजितः शम्भुः श्रितो[1] नैको धनी नरः ॥ २० ॥ सांप्रतं वर्तमानाया व्रतं किंचिद्वदस्व मे ॥ येन दुःखांबुपापौघादुत्तरामि भवार्णवात् ॥ २१ ॥ एतदस्याः सुबहुशः श्रुत्वा धर्मं परंतपः ॥ वशिष्ठः कथयामास महाकारुणिको मुनिः ॥ २२ ॥ ॥ वशिष्ठ उवाच ॥ ॥ माघस्य सितसप्तम्यां सर्वकामफलप्रदम् ॥ तपःसौभाग्यजननं स्नानं तव वरानने ॥२३॥ कृत्वा षष्ठ्यामेकभक्तं सप्तम्यां निश्चलं जलम् ॥ रात्र्यंते चालयेथास्त्वं दत्त्वा शिरसि दीपकम् ॥ २४ ॥ माघस्य सितसप्तम्यामचलं चालितं मया ॥ जलामलानां सर्वेषां कृतं न चलनं तथा ॥ २५ ॥ वशिष्ठवचनं श्रुत्वा तस्मिन्नहनि भूपते ॥ सर्वं चकारेन्दुमती स्नानं दानं यथाविधि ॥ २६ ॥ त्र्यहस्नानप्रभावेण[2] भुक्त्वा भोग्यान्यथेप्सितान् ॥ इन्द्रलोकेप्सरःसंघे नायिकात्वमवाप सा ॥ २७ ॥ अचलासप्तमीस्नानं कथितं च विशांपते ॥ सर्वपापप्रशमनं सुखसौभाग्यवर्द्धनम् ॥ २८ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ सप्तमीस्नानमाहात्म्यं श्रुतं न च विशेषतः ॥ सांप्रतं श्रोतुमिच्छामि विधिमंत्रसमन्वितम् ॥२९॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ एकभक्तेन संतिष्ठेत्षष्ठ्यां संपूज्य भास्करम् ॥ सप्तम्यां तु व्रजेत्प्रातः सुगंभीरं जलाशयम् ॥ ३० ॥ सरित्संगं तडागं च देवखातमथापि वा ॥ सुखावगाहसलिलं दुष्टसत्त्वैरदूषितम् ॥ ३१॥ पशुभिः पक्षिभिश्चैव जलजैर्मत्स्यकच्छपैः ॥ न जलं चाल्यते यावत्तावत्स्नानं समाचरेत् ॥३२॥ नमस्ते रुद्ररूपाय रसानां पतये नमः ॥ वरुणाय नमस्तेऽस्तु हरिवास नमोऽस्तु ते ॥ ३३ ॥ यावज्जन्म कृतं पापं मया जन्मसु सप्तसु ॥ तन्मे रोगं च शोकं च माकरी हंतु सप्तमी ॥ ३४ ॥ जननी सर्वभूतानां सप्तमी सप्तसप्तिके ॥ सर्वव्याधिहरे देवि नमस्ते रविमंडले ॥ ३५ ॥ जलोपरितरं दीपं

१ श्रितः आश्रित इत्यर्थः । २ अहो स्नानप्रभावेण—इ० पा० ।

स्नात्वा संतर्प्य देवताः ॥ चंदनेन लिखेत्पद्ममष्टपत्रं सकर्णिकम् ॥३६॥ मध्ये शर्वं सपत्नीकं प्रणवेन तु पूजयेत् ॥ भानुं शाके दले पूज्य रविं वैश्वानरे दले ॥३७॥ याम्ये विवस्वान्नैर्ऋत्ये भास्करस्येति पूजयेत् ॥ पश्चिमे सविता पूज्यः पूज्योर्को वायुना जले ॥३८॥ सौम्ये सहस्रकिरणः शेषे सर्वात्मनेति च ॥ पूज्याः प्रणवपूर्वास्तु नमस्कारांतयोजिताः ॥३९॥ पुष्पैः सुगन्धधूपैश्च वस्त्रेणाच्छाद्य भास्करम् ॥ विसर्जयेत्ततः पश्चात्स्वस्थानं गम्यतामिति ॥ ४० ॥ ताम्रपात्रे सुविस्तीर्णे मृन्मये वा युधिष्ठिर ॥ स्थापयेत्तिलचूर्णं च सघृतं सगुडं तथा ॥ ४१ ॥ काञ्चनं तालकं कृत्वा न्यसित्तिलचूर्णकम् ॥ संस्थाप्य रक्तवस्त्रैस्तु पुष्पैर्धूपैस्तथार्चयेत् ॥ ४२ ॥ ततस्तं ब्राह्मणे दद्याद्दत्वा मंत्रेण तालकम् ॥ आदित्यस्य प्रसादेन प्रातःस्नानफलं भजेत् ॥ ४३ ॥ दुष्टदौर्भाग्यदुःखेभ्यो मया दत्तं तु तालकम् ॥ ततस्तत्तालकं कृत्वा ब्राह्मणायोपपादयेत् ॥ ४४ ॥ सपुत्रपशुभृत्याय मेऽर्कोयं प्रीयतामिति ॥ ततो व्रतोपदेष्टारं पूजयेद्वस्त्रगोतिलैः ॥ ४५ ॥ विप्रानन्यान्यथाशक्त्या पूजयित्वा गृहं व्रजेत् ॥ एतत्ते कथितं कार्यं रूपसौभाग्यकारकम् ॥ ४६ ॥ अचलासप्तमीस्नानं सर्वकामफलप्रदम् ॥ ४७ ॥ इति पठति य इत्थं यः शृणोति प्रसंगात्कलिकलुषहरं वै सप्तमीस्नानमेतत् ॥ मतिमपि नयनानां यो ददाति प्रसंगात्सुरभवनगतोऽसौ पूज्यते देवसंघैः ॥ ४८ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादेऽचलासप्तमीव्रतविधिवर्णनं नाम त्रिपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ बुधाष्टमीव्रतं भूयो ब्रवीमि शृणु पांडव ॥ येन चीर्णेन नरकं नरः पश्यति न क्वचित् ॥ १ ॥ पुरा कृतयुगस्यादौ इलो राजा बभूव ह ॥ बहुभृत्यसुहृन्मित्रमंत्रिभिः परिवारितः ॥ २ ॥ जगाम हिमवत्पार्श्वे महादेवेन वारितः ॥ योऽन्यः प्रविशते भूमौ सा स्त्री भवति निश्चितम् ॥ ३ ॥ स राजा मृगसंगेन प्राविशत्तद्रुमावने ॥ एकाकी तुरगोपेतः क्षणात्स्त्रीत्वं जगाम ह ॥ ४ ॥ सा बभ्राम वने शून्ये पीनोन्नतपयोधरा ॥ कुतोऽहमागतेत्येवं न त्वबुध्यत किंचन ॥ ५ ॥ तां ददर्श बुधः सौम्यां रूपौदार्यगुणान्विताम् ॥ अष्टम्यां बुधवारेण तस्यास्तुष्टो बुधो ग्रहः ॥ ६ ॥ दधौ गर्भं तदुदरे इलाया रूपतोषितः ॥ पुत्रमुत्पादयामास योऽसौ ख्यातः पुरूरवाः ॥ ७ ॥ चंद्रवंशकरो राजा आद्यः सर्वमहीक्षिताम् ॥ ततः प्रभृति पूज्येयमष्टमी बुधसंयुता ॥ ८ ॥ सर्वपापप्रशमनी सर्वोपद्रवनाशिनी ॥ अथान्यदपि ते वच्मि धर्मराज कथानकम् ॥ ९ ॥ आसीद्राजा विदेहानां मिथिलायां स वैरिभिः ॥ संग्रामे निहतो वीरस्तस्य भार्या दरिद्रिणी ॥ १० ॥ ऊर्मिला नाम बभ्राम महीं बालकसंयुता ॥ अवंतीविषयं प्राप्ता ब्राह्मणस्य निवेशने ॥ ११ ॥ चकारोदरपूर्त्यर्थं नित्यं कंडनपेषणे ॥ हृत्वा सा स्तोकगोधूमान्ददौ बालकयोस्तदा ॥ १२ ॥

कारुण्यान्मातृवात्सल्यात्क्षुधासंपीडयमानयोः ॥ कालेन बहुना साध्वी पञ्चत्वमगमच्छुभा ॥१३॥ पुत्रस्तस्या विदेहायां गत्वा स्वपितुरासने ॥ उपविष्टः सत्त्वयोगाद्बुभुजे गामनाकुलः ॥ १४ ॥ अन्विष्य धर्मराज्ञो वै सा कन्या मिथिवंशजा ॥ विवाहिता हिता भर्तुः सा महानायिकाऽभवत् ॥ १५ ॥ श्यामला नाम चार्वंगी प्रसिद्धा श्रूयते श्रुतौ ॥ तामुवाच वरारोहां धर्मराजः स्वयं प्रियाम् ॥ १६ ॥ वहस्व सर्वव्यापारं श्यामले त्वं गृहे मम ॥ कुरु स्वजनभृत्यानां दानक्षेपं यथेप्सितम् ॥ १७ ॥ किं त्वेते पंजराः सप्त कीलकैरतियंत्रिताः ॥ कदाचिदपि नोद्घाट्यास्त्वया वैदेहनंदिनि ॥ १८ ॥ एवमस्त्विति साप्युक्ता निजं कर्म चकार ह ॥ कदाचिद्व्याकुलीभूते धर्मराजे विदेहजा ॥ उद्घाटयित्वा प्रथमं ददर्श जननीं स्वकाम् ॥ १९॥ सा पच्यमाना क्रंदंती भीषणैर्यमकिंकरैः ॥ हेलया क्षिप्यते बद्धा तप्ततैले पुनःपुनः ॥ २० ॥ तथैव तालकं दत्त्वा व्रीडिता सा मनस्विनी ॥ द्वितीये पंजरे तद्वत्सा तामेवं ददर्श ह ॥ २१ ॥ सुधावल्लिप्यमानां तां शिलातलपेष्टकेन तु ॥ तृतीयपञ्जरे तद्वत्तां ददर्श स्वमातरम् ॥ क्रकचैः पाट्यते मूर्ध्नि घण्टायुक्तैः करोल्बणैः ॥ २२ ॥ चतुर्थे पञ्जरे स्थाने भीषणैर्दारुणाननैः ॥ भक्ष्यमाणां श्वापदैश्च क्रंदंतीं तां पुनःपुनः ॥ २३ ॥ पञ्चमे निहिता भूमौ कण्ठे पादेन पीडिता ॥ संदंशैर्वनघातैश्च विदीर्णा क्रियते रुषा ॥ २४ ॥ षष्ठे चेक्षुयन्त्रगतां मस्तके मुद्गराहताम् ॥ संपीडयमानामनिशं सुदृढामिक्षुखंडवत् ॥ २५ ॥ सप्तमे पञ्जरे चीर्णस्वनां पूतिकगंधिनीम् ॥ दृष्ट्वा तथा गतां तां तु मातरं दुःखकर्षिता ॥ श्यामला म्लानवदना किंचिन्नोवाच भामिनी ॥ २६ ॥ अथागतं यमं प्राह सरोषा श्यामला पतिम् ॥ किं तवापहृतं राजन्मम मात्रा सुदारुणम् ॥ येनेयं विविधैर्घातैर्बध्यते बहुधा त्वया ॥ २७ ॥ यमः प्राह प्रियां दृष्ट्वा भद्रे ह्युद्घाटितास्त्वया ॥ एते पञ्जरकाः सप्त निषिद्धा त्वं मया पुरा ॥ २८ ॥ तव मात्रा सुतस्नेहाद्गोधूमा ये हृताः किल ॥ किं न जानासि तद्भद्रे येन रुष्टा ममोपरि ॥ २९ ॥ ब्रह्मस्वं प्रणयाद्भुक्तं दहत्यासप्तमं कुलम् ॥ तदेव चौर्यरूपेण दहत्याचंद्रतारकम् ॥ ३० ॥ गोधूमास्त इमे भूताः कृमिरूपाः सुदारुणाः ॥ ये पुरा ब्राह्मणगृहे हृतास्तव कृतेऽनया ॥३१॥ ॥ श्यामलोवाच ॥ ॥ जानामि तदहं सर्वं यन्मे मात्रा कृतं पुरा ॥ तथापि त्वां समासाद्य सा च जामातरं शुभम् ॥ मुच्यते कृमिराशित्वाद्यथा तदधुना कुरु ॥ ३२ ॥ तच्छ्रुत्वा चिन्तयाविष्टश्चिरं स्थित्वा जगाद ताम् ॥ धर्मराजः सहासीनां प्रियां प्राणधनेश्वरीम् ॥ ३३ ॥ इतश्च सप्तमेऽतीते जन्मनि ब्राह्मणी शुभा ॥ आसीस्तस्मिंस्त्वया संगात्सखीनां पर्युपासिता ॥ बुधाष्टमी सुसंपूर्णा यथोक्तफलदायिनी ॥ ३४ ॥ तत्फलं यद्ददास्यस्यै सत्यं कृत्वा ममाग्रतः ॥ तेन मुच्येत ते माता नरकात्पापसंकटात् ॥ ३५ ॥ तच्छ्रुत्वा त्वरितं स्नात्वा

ददौ पुण्यं स्वकं कृतम् ॥ स्वमातुः श्यामला तुष्टा तेन मोक्षं जगाम सा ॥ ३५ ॥ ऊर्मिला रूपसंपन्ना दिव्यदेहधरा शुभा ॥ विमानवरमारूढा दिव्यमाल्यांबरावृता ॥ ३६ ॥ भर्तुः समीपे स्वर्गस्था दृश्यतेऽद्यापि सा जनैः ॥ बुधस्य पार्श्वे नभसि मिथिराजसमीपतः ॥ विस्फुरंती महा राजबुधाष्टम्याः प्रभावतः ॥ ३७ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ यद्येवं प्रवरा कृष्ण सा तिथिर्वै बुधाष्टमी ॥ तस्या एव विधिं ब्रूहि यदि तुष्टोसि मेप्रभो ॥ ३८ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ शृणु पांडव यत्नेन बुधाष्टम्या विधिं शुभम् ॥ यदायदा सिताष्टम्यां बुधवारो भवेद्यदि ॥ तदातदा च सा ग्राह्या एकभक्ताशनैर्नृभिः ॥ ३९ ॥ स्नात्वा नद्यां तु पूर्वाह्णे गृहीत्वा कलशं नवम् ॥ जलपूर्णं तु सद्रव्यं पूर्णपात्रसमन्वितम् ॥ ४० ॥ अष्ट वारान्प्रकर्तव्या विधानैस्तु पृथक्पृथक् ॥ प्रथमा मोदकैः कार्या द्वितीया फेणकैस्तथा ॥ ४१ ॥ तृतीया घृतपूपैश्च चतुर्थी वटकैर्नृप ॥ पञ्चमी शुभ्रकारैश्च षष्ठी सोहालकैस्तथा ॥४२॥ अशोकवर्तिभिः शुभ्रैः सप्तमी खंडसंयुतैः॥ अष्टमी फलपुष्पैश्च केवलाखण्डफेणिकैः ॥ एवं क्रमेण कर्तव्या सुहृत्स्वजनबांधवैः ॥४३॥ सह कृत्वा स्थितैर्भोज्यं भोक्तव्यं स्वस्थमानसैः ॥ उपोष्याणामिदं श्रेष्ठं कथयद्भिः शनैःशनैः ॥४४॥ श्रुत्वाष्टमीबुधस्यापि माहात्म्यं भोजनं त्यजेत् ॥ तावदेव न भोक्तव्यं कथा यावत्समाप्यते ॥ ४५ ॥ तथा भुक्त्वा बुधस्याग्रे आचम्य च पुनःपुनः ॥ विप्राय वेदविदुषे तं ब्रुवन्प्रतिपादयेत् ॥ ४६ ॥ साक्षतं सहिरण्यं च जातरूपमयं शुभम् ॥ अर्चितं विविधैः पुष्पैर्धूपदीपैः सुगंधिभिः ॥४७॥ पीतवस्त्रैः समाच्छन्नं बुधं सोमात्मजाकृतिम् ॥ माषकेण सुवर्णेन तदर्धार्धेन वा पुनः ॥४८॥ ॐ बुधाय नमः ॥ ॐ सोमात्मजाय नमः ॥ ॐ दुर्बुद्धिनाशनाय नमः ॥ ॐ सुबुद्धिप्रदाय नमः ॥ ॐ ताराजाताय नमः ॥ ॐ सौम्यग्रहाय नमः ॥ ॐ सर्वसौख्यप्रदाय नमः ॥ एतेपूजामन्त्राः ॥ अष्टमी तु यदा पूर्णा तदा राजर्षिसत्तम ॥ ब्राह्मणान्भोजयेदष्टौ गां दद्याच्च सवत्सिकाम् ॥४९॥ वस्त्रालंकरणैः सर्वैर्भूषणैर्विविधैरपि ॥ सपत्नीकं समभ्यर्च्य कर्णमात्रांगुलीयकैः ॥ मन्त्रेणानेन कौंतेय दद्यादेवं समाचरन् ॥ ५० ॥ बुधोऽयं प्रतिगृह्णातु द्रव्यस्थोऽयं बुधः स्वयम् ॥ दीयते बुधराजाय तुष्यतां च बुधो मम ॥ ५१ ॥ ॥ (इति दानमंत्रः ।) ॥ ॥ बुधः सौम्यस्तारकेयो राजपुत्र इलापतिः ॥ कुमारो द्विजराजस्य यः पुरूरवसः पिता ॥ ५२ ॥ ॥ (इति प्रतिग्रहणमंत्रः ।) ॥ ॥ दुर्बुद्धिबाधजनितं नाशयित्वा च मे बुधः ॥ सौख्यं च सौमनस्यं च करोतु शशिनंदनः ॥ ५३ ॥ इत्युच्चार्य गृहीत्वा तु दद्यान्मंत्रपुरःसरम् ॥ सप्तजन्मनि राजेन्द्र जातो जातिस्मरो भवेत् ॥५४॥ धनधान्यसमायुक्तः पुत्रपौत्रप्रवर्द्धनः ॥ दीर्घायुर्विपुलान्भोगान्भुक्त्वा चैव महीतले ॥ ५५ ॥ ततः सुतीर्थे मरणं ध्यात्वा नारायणं विभुम् ॥ मृतोऽसौ स्वर्गमाप्नोति

पुरन्दरसमो नरः ॥ ५६ ॥ वसते यावदामृष्टेः पुनराभूतसंप्लवम् ॥ एवमेतन्मया ख्यातं व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥ ५७ ॥ एषैवं च मयाख्याता गुह्या पार्थ बुधाष्टमी ॥ यां श्रुत्वा ब्रह्महा गोघ्नः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ५८ ॥ यश्चाष्टमीं बुधयुतां समवाप्य भक्त्या सम्पूजयेद्विधुसुतं कनपृष्ठसंस्थम् ॥ पक्वान्नपात्रसहितैः सहिरण्यवस्त्रैः पश्येदसौ यमपुरं न कदाचिदेव ॥ ५९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे बुधाष्टमीव्रतवर्णनं नाम चतुष्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ जन्माष्टमीव्रतं ब्रूहि विस्तरेण ममाच्युत ॥ कस्मिन्काले समुत्पन्नं किं पुण्यं को विधिः स्मृतः ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ हते कंसासुरे दुष्टे मथुरायां युधिष्ठिर ॥ देवकी मां परिष्वज्य कृत्वोत्संगे रुरोद ह ॥ २ ॥ तत्रैव रंगवाढेन मंचारूढजनोत्सवे ॥ मल्लयुद्धे पुरावृत्ते समेते कुकुराऽन्धके ॥ ३ ॥ स्वजनैर्बंधुभिः स्निग्धैः समं स्त्रीभिः समावृते ॥ वसुदेवोऽपि तत्रैव वात्सल्यात्प्ररुरोद ह ॥ ४ ॥ समाकृष्य परिष्वज्य पुत्रपुत्रेत्युवाच ह ॥ सगद्गदस्वरो दीनो बाष्पपर्याकुलेक्षणः ॥ ५ ॥ बलभद्रं च मां चैव परिष्वज्य मुदा पुनः ॥ अद्य मे सफलं जन्म जीवितं यत्सुजीवितम् ॥ ६ ॥ यद्युभाभ्यां सुपुत्राभ्यां समुद्भूतः समागमः ॥ एवं वर्षेण दांपत्ये हृष्टं पुष्टं तथा ह्यभूत् ॥ ७ ॥ प्रणिपत्य जनाः सर्वे बभूवुस्ते प्रहर्षिताः ॥ एवं महोत्सवं दृष्ट्वा मामाह सकलो जनः ॥ ८ ॥ प्रसादः क्रियतां नाथ लोकस्यास्य प्रसादतः ॥ यस्मिन्दिने जगन्नाथ देवकी त्वामजीजनत् ॥ ९ ॥ तद्दिने देहि वैकुंठं कुर्मस्तेत्र नमोनमः ॥ सम्यग्भक्तिप्रपन्नानां प्रसादं कुरु केशव ॥ १० ॥ एवमुक्ते जनौघेन वसुदेवोऽतिविस्मितः ॥ विलोक्य बलभद्रं च मां च कृत्वा रुरोद ह ॥ एवमस्त्विति लोकानां कथयस्व यथा तथा ॥११॥ ततश्च पितुरादेशात्तथा जन्माष्टमीव्रतम् ॥ मथुरायां जनौघाग्रे पार्थ सम्यक्प्रकाशितम् ॥ १२ ॥ पौरजना जन्मदिनं वर्षेवर्षे ममोदितम् ॥ पुनर्जन्माष्टमीं लोके कुर्वंतु ब्राह्मणादयः ॥ क्षत्रिया वैश्यजातीयाः शूद्रा येन्येऽपि धार्मिकाः ॥ १३ ॥ सिंहराशिगते सूर्ये गगने जलदाकुले ॥ मासि भाद्रपदेऽष्टम्यां कृष्णपक्षेऽर्धरात्रके ॥ वृषराशिस्थिते चन्द्रे नक्षत्रे रोहिणीयुते ॥ १४ ॥ वसुदेवेन देवक्यामहं जातो जनाः स्वयम् ॥ एवमेतत्समाख्यातं लोके जन्माष्टमीव्रतम् ॥ १५ ॥ भगवत्पार्श्वतो राजन्बहुरूपं महोत्सवम् ॥ मथुरायास्ततः पश्चाल्लोके ख्यातिं गमिष्यति ॥ शांतिरस्तु सुखं चास्तु लोकाः सन्तु निरामयाः ॥ १६ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ तत्कीदृशं व्रतं देव लोकैः सर्वैरनुष्ठितम् ॥ जन्माष्टमीव्रतं नाम पवित्रं पुरुषोत्तम ॥ १७ ॥ येन त्वं तुष्टिमायासि लोकानां प्रभुरव्ययः ॥ एतन्मे भगवन्ब्रूहि प्रसादान्मधुसूदन ॥ १८ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पार्थ तद्दिवसे प्राप्ते दंतधावनपूर्वकम् ॥ उपवासस्य नियमं

गृह्णीयाद्भक्तिभावितः ॥ १९ ॥ एकेनैवोपवासेन कृतेन कुरुनंदन ॥ सर्वजन्मकृतैः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ २० ॥ उपावृत्तस्य पापेभ्यो यस्तु वासो गुणैः सह ॥ उपवासः स विज्ञेयः सर्वभोगविवर्जितः ॥ २१ ॥ ततः स्नात्वा च मध्याह्ने नद्यादौ विमले जले ॥ देव्याः सुशोभनं कुर्याद्देवक्याः सूतिकागृहम् ॥ २२ ॥ पद्मरागैः पत्रनेत्रैर्मंडितं चर्चितं शुभैः ॥ रम्यं तु वनमालाभी रक्षामणिविभूषितम् ॥ २३ ॥ सर्वं गोकुल वत्कार्यं गोपीजनसमाकुलम् ॥ घण्टामर्दलसङ्गीतमाङ्गल्यकलशान्वितम् ॥ २४ ॥ यवार्धं स्वस्तिका कुडचैः शंखवादित्रसंकुलम् ॥ बद्धासुरा लोहखड्गैः प्रियच्छागसमन्वितम् ॥ २५ ॥ धान्ये विन्यस्य मुसलं रक्षितं रक्षपालकैः ॥ षष्ठया देव्या च संपूर्णैर्नैवेद्यैर्विविधैः कृतैः ॥ २६ ॥ एवमादि यथाशेषं कर्तव्यं सूतिकागृहम् ॥ एतन्मध्ये प्रतिष्ठाप्या सा चाप्यष्टविधा स्मृता ॥ २७ ॥ कांचनी राजती ताम्री पैत्तली मृन्मयी तथा ॥ दार्वी मणिमयी चैव कर्णिका लिखिताथ वा ॥ २८ ॥ सर्वलक्षणसम्पन्ना पर्यंकेचार्द्धसुप्तिका ॥ प्रतप्तकांचनाभासा मया सह तपस्विनी ॥ २९ ॥ प्रस्तुता च प्रसूता च तत्क्षणाच्च प्रहर्षिता ॥ मां चापि बालकं सुप्तं पर्यंके स्तनपायिनम् ॥ ३० ॥ श्रीवत्सवक्षसं पूर्णं नीलोत्पलदल च्छविम् ॥ यशोदा चापि तत्रैव प्रसूता वरकन्यकाम् ॥ ३१ ॥ तत्र देवगृहं नागा यक्षविद्याधरा नराः ॥ प्रणताः पुष्पमालाग्र्यव्यग्रहस्ताः सुरासुराः ॥ ३२ ॥ संचरंत इवाकाशे प्राकारैरुदितोदितैः ॥ वसुदेवोऽपि तत्रैव खड्गचर्मधरः स्थितः ॥ ३३ ॥ कश्यपो वसुदेवोयमदिति श्चापि देवकी ॥ बलभद्रः शेषनागो यशोदादित्यजायत ॥ ३४ ॥ नन्दः प्रजापतिर्दक्षो गर्गश्चापि चतुर्मुखः ॥ एषोवतारो राजेन्द्र कंसोऽयं कालनेमिजः ॥ ३५ ॥ तत्र कंसनियुक्ता ये दानवा विविधायुधाः ॥ ते च प्राहारिकाः सर्वे सुप्ता निद्राविमोहिताः ॥ ३६ ॥ गोधेनुकुञ्जराश्वा स्य दानवाः शस्त्रपाणयः ॥ नृत्यंत्यप्सरसो हृष्टा गंधर्वा गीततत्पराः ॥ ३७ ॥ लेखनीयश्च तत्रैव कालियो यमुनाह्रदे ॥ रम्यमेवं विधिं कृत्वा देवकीं नवसूतिकाम् ॥ ३८ ॥ तां पार्थ पूजयेद्भक्त्या गन्धपुष्पाक्षतैः फलैः ॥ कूष्माण्डैर्नालिकेरैश्च खर्जूरैर्दाडिमीफलैः ॥ ३९ ॥ बीजपूरैः पूग फलैर्लकुचैस्त्रपुसैस्तथा ॥ कालदेशोद्भवैर्मृष्टैः पुष्पैश्चापि युधिष्ठिर ॥ ४० ॥ ध्यात्वावतारं प्रागुक्तं मंत्रेणानेन पूजयेत् ॥ ४१ ॥ गायद्भिः किन्नराद्यैः सततपरिवृता वेणुवीणानिनादैर्भृङ्गारादर्शकुम्भप्रमरकृतकरैः सेव्यमाना मुनीन्द्रैः ॥ पर्यंके स्वास्तृते या मुदिततरमनाः पुत्रिणी सम्यगास्ते सा देवी देवमाता जयति सुवदना देवकी कांतरूपा ॥ ४२ ॥ पादावभ्यंजयंती श्रीर्देवक्याश्चरणांतिके ॥ निषण्णा पङ्कजे पूज्या नमो देव्यै च

१ पद्मार्घ्यैः–इ० पा० ।

मंत्रतः ॥४३॥ ॐ देवक्यै नमः ॥ ॐ वसुदेवाय नमः ॥ ॐ बलभद्राय नमः ॥ ॐ श्रीकृष्णाय नमः ॥ ॐ सुभद्रायै नमः ॥ ॐ नन्दाय नमः॥ ॐ यशोदायै नमः ॥ ॥ एवमादीनि नामानि समुच्चार्य पृथक्पृथक् ॥ पूजयेयुर्द्विजाः सर्वे स्त्रीशूद्राणाममंत्रकम् ॥ ४४॥ विध्यंतरमपीच्छंति केचिदत्र द्विजोत्तमाः ॥ चन्द्रोदये शशाङ्काय अर्घ्यं दद्याद्धरिं स्मरेत् ॥ ४५ ॥ अनघं वामनं शौरिं वैकुंठं पुरुषोत्तमम् ॥ वासुदेवं हृषीकेशं माधवं मधुसूदनम् ॥ ४६ ॥ वाराहं पुण्डरीकाक्षं नृसिंहं ब्राह्मणप्रियम् ॥ दामोदरं पद्मनाभं केशवं गरुडध्वजम् ॥ ४७ ॥ गोविन्दमच्युतं कृष्ण मनंतमपराजितम् ॥ अधोक्षजं जगद्बीजं सर्गस्थित्यंतकारणम् ॥ ४८ ॥ अनादिनिधनं विष्णुं त्रैलोक्येशं त्रिविक्रमम् ॥ नारायणं चतुर्बाहुं शंख चक्रगदाधरम् ॥ ४९ ॥ पीतांबरधरं नित्यं वनमालाविभूषितम् ॥ श्रीवत्साङ्कं जगत्सेतुं श्रीधरं श्रीपतिं हरिम् ॥ ५० ॥ योगेश्वराय योगेशभवाय योगपतये गोविन्दाय नमोनमः ॥ (इति स्नान मंत्रः ॥) यज्ञेश्वराय यज्ञसंभवाय यज्ञपतये गोविन्दाय नमोनमः ॥ ५१ ॥ इत्यनुलेपनार्घ्यार्चनधूपमंत्रः ॥ विश्वाय विश्वेश्वराय विश्वसंभवाय विश्वपतये गोविन्दाय नमोनमः ॥ ५२ ॥ (इति नैवेद्यमंत्रः ॥) धर्मेश्वराय धर्मपतये धर्मसंभवाय गोविन्दाय नमोनमः ॥ ५३ ॥ (इति दीपासनमंत्रः ॥) क्षीरोदार्णवसंभूत अत्रिनेत्रसमुद्भव ॥ गृहाणार्घ्यं शशांकेन्दो रोहिण्या सहितो मम ॥ ५४ ॥ स्थंडिले स्थापयेद्देवं सचन्द्रां रोहिणीं तथा ॥ देवकीं वसुदेवं च यशोदां नन्दमेव च ॥ ५५ ॥ बलदेवं तथा पूज्य सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ अर्द्धरात्रे वसोर्द्धारां पातयेद्गुडसर्पिषा ॥५६॥ ततो वर्द्धापनं षष्ठीनामादिकरणं मम ॥ कर्तव्यं तत्क्षणाद्रात्रौ प्रभाते नवमीदिने ॥५७॥ यथा मम तथा कार्यो भगवत्या महोत्सवः ॥ ब्राह्मणान्भोजयेच्छक्त्या तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ ५८ ॥ हिरण्यं काञ्चनं गावो वासांसि कुसुमानि च ॥ यद्यदिष्टतमं तत्तत्कृष्णो मे प्रीयतामिति ॥ ५९ ॥ यमेवं देवकी देवी वसुदेवादजीजनत् ॥ भौमस्य ब्रह्मणो गुप्त्यै तस्मै ब्रह्मात्मने नमः ॥ ६० ॥ सुजन्मवासुदेवाय गोब्राह्मणहिताय च ॥ शान्तिरस्तु शिवं चास्तु इत्युक्त्वा तु विसर्जयेत् ॥ ६१ ॥ एवं यः कुरुते देव्या देवक्याः सुमहोत्सवम् ॥ वर्षेवर्षे भगवतो मद्भक्तो धर्मनन्दन ॥ ६२ ॥ नरो वा यदि वा नारी यथोक्तफलमाप्नुयात् ॥ ६३ ॥ पुत्रसंतानमारोग्यं धनधान्यादिसद्गृहम् ॥ शालीक्षुयवसंपूर्णमण्डलं सुमनोहरम् ॥ ६४ ॥ तस्मिन्राष्ट्रे प्रभुर्भुक्ते दीर्घायुर्मनसेप्सितान् ॥ परचक्रभयं नास्ति तस्मिन्राज्येऽपि पाण्डव ॥ ६५ ॥ पर्जन्यः कामवर्षी स्यादीतिभ्यो न भयं भवेत् ॥ यस्मिन्गृहे पांडुपुत्र क्रियते देवकीव्रतम् ॥ ६६ ॥ न तत्र मृत निष्क्रांतिर्न गर्भपतनं तथा ॥ न च व्याधिभयं तत्र भवेदिति मतिर्मम ॥ ६७ ॥ न वैधजनसंयोगो न चापि कलहो गृहे ॥ संपर्केणापि यः

कश्चित्कुर्याज्जन्माष्टमीव्रतम् ॥ विष्णुलोकमवाप्नोति सोऽपि पार्थ न संशयः ॥ ६८ ॥ जन्माष्टमी जनमनोनयनाभिरामा पापापहा सपदि नंदितनंदगोपा ॥ यो देवकीं सदयितां यजती ह तस्यां पुत्रानवाप्य समुपैति पदं स विष्णोः ॥ ६९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे जन्माष्टमीव्रतवर्णनं नाम पंचपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५५ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ शुक्ले भाद्रपदस्यैव पक्षेऽष्टम्यां युधिष्ठिर ॥ दूर्वाष्टमीव्रतं पुण्यं यः कुर्याच्छ्रद्धयान्वितः ॥ १ ॥ न तस्य क्षयमाप्नोति संतानं सप्तपौरुषम् ॥ नंदते वर्द्धते नित्यं यथा पूर्वं तथा कुलम् ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कुत एषा समुत्पन्ना दूर्वा कस्माच्चिरायुषा ॥ कस्माच्च सा पवित्रा च लोकनाथ ब्रवीहि मे॥३॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ क्षीरोदसागरे पूर्वं मथ्यमानेऽमृतार्थिना ॥ विष्णुना बाहुजंघाभ्यां यद्धृतो मन्दरो गिरिः ॥ ४ ॥ भ्रमितो वै स वेगेन रोमाण्यु द्धर्षितानि वै ॥ तान्येतानि जलोर्मीभिरुत्क्षिप्तानि तदर्णवात् ॥ ५ ॥ अजायत शुभा दूर्वा रम्या हरितशाद्वला ॥ एवमेषा समुत्पन्ना दूर्वा विष्णु तनूरुहा ॥ ६ ॥ तस्याश्चोपरि विन्यस्तं मथितामृतमुत्तमम् ॥ देवदानवगन्धर्वैर्यक्षविद्याधरैस्तथा ॥ ७ ॥ तत्राप्यमृतकुंभस्य पेतुर्निष्यंदबिंदवः ॥ तैरियं स्पृष्टमात्राभूद्दूर्वा रस्याऽजराऽमरा ॥ ८ ॥ वंद्या पवित्रा देवैस्तु वंदिताभ्यर्चिता पुरा ॥ अष्टम्यां फलपुष्पैस्तु खर्जूरैर्नालिकेरकैः ॥ ९ ॥ द्राक्षा क्षोटकपित्थैश्च बर्बरैर्लकुचैस्तथा ॥ नारिंगैर्जंबुकैराम्रैर्बीजपूरैश्च दाडिमैः ॥ १० ॥ दध्यक्षतैः सुपुष्पैश्च धूपनैवेद्यदीपकैः ॥ मंत्रेणानेन राजेन्द्र शृणु ष्वावहितेन च ॥ ११ ॥ त्वं दूर्वेऽमृतजन्मासि वंदिता च सुरासुरैः ॥ सौभाग्यं संततिं कृत्वा सर्वकार्यकरी भव ॥ १२ ॥ यथा शाखाप्रशाखाभि र्विस्तृतासि महीतले ॥ तथा ममापि संतानं देहि त्वमजरामरे ॥ १३ ॥ एवमेषा पुरा पार्थ पूजिता त्रिदशोत्तमैः ॥ तेषां पत्नीवधूभिश्च भगिनीभि स्तथैव च ॥ १४ ॥ पूजिताभ्यर्हिता वाचा गौर्या राजन्छ्रिया तथा ॥ मर्त्यलोके वेदवत्या दमयंत्यापि सीतया ॥ १५ ॥ सुकेश्या च घृताच्या च रंभया च सुकेशया ॥ सहन्या कामकंदन्या मेनकोर्वशिकादिभिः ॥ १६ ॥ स्त्रीभिरेवार्चिता दूर्वा सौभाग्यसुखदायिनी ॥ स्नाताभिः शुचि वस्त्राभिः सखीभिः ससुहृज्जनैः ॥ १७ ॥ दत्त्वा दानानि विप्रेभ्यः फलं दत्त्वार्चयेत्प्रभोः ॥ तिलपिष्टकगोधूमसप्तधान्यानि पांडव ॥ १८ ॥ भक्ष यित्वा सुहृन्मित्रसंबंधिस्वजने तथा ॥ या नार्यो विचरिष्यंति व्रतमेतत्पुरातनम् ॥ १९ ॥ दूर्वाष्टमीति विख्यातं पुण्यं संतानकारकम् ॥ ताः सर्वाः सुखसौभाग्यपुत्रपौत्रादिभिस्तथा ॥ २० ॥ मर्त्ये लोके चिरं स्थित्वा ततः स्वर्गं गताः पुनः ॥ देवैरानंदितास्तत्र भर्तृभिः सह बांधवैः ॥ २१ ॥ वसंति रममाणस्ता यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २२ ॥ मेघावृतेंबरतले हरिते वनांते या साष्टमी शुभफला सफला नभस्ये ॥ दूर्वाफलाक्षततिलैः प्रति

पूज्य योषिद्दूर्वेव वृद्धिमुपयाति सुतैः सुहृद्भिः ॥ २३ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे दूर्वाष्टमीव्रतवर्णनं नाम षट्पंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५६ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ कृष्णाष्टमीव्रतं पार्थ शृणु पापभयापहम् ॥ धर्मसंजननं लोके रुद्रप्रीतिकरं परम् ॥ १ ॥ मासि मार्गशिरे प्राप्ते दंतधावनपूर्वकम् ॥ उपवासस्य नियमं कुर्यान्नक्तस्य वा पुनः ॥ २ ॥ अशक्तशक्तभेदेन गृहान्निष्क्रम्य बाह्यतः ॥ कृष्णाष्टम्यां वर्षमेकं गुरुं पृष्ट्वा विचक्षणः ॥ ३ ॥ ब्रह्मचारी जितक्रोधः शिवार्चनजपे रतः ॥ ततोऽपराह्णसमये स्नात्वा नद्यां विशुद्धधीः ॥ ॥ ४ ॥ शिवलिङ्गं समभ्यर्च्य सुमनोभिः सुगंधिभिः ॥ गुग्गुलुं च शुभं दग्ध्वा दद्यान्नैवेद्यमुत्तमम् ॥ ५ ॥ ततो देवस्य पुरतो होमं कुर्यात्तिलैर्गुरुः ॥ मार्गशीर्षे शुभे मासि शंकरायेति पूजयेत् ॥ ६ ॥ गोमूत्रप्राशनं कृत्वा स्वप्याद्भूमौ ततो निशि ॥ अतिरात्रस्य यज्ञस्य फलमाप्नोति मानवः ॥ ७ ॥ एवं पुष्येपि संपूज्य शंभुं नाम महेश्वरम् ॥ कृष्णाष्टम्यां घृतं प्राश्य वाजपेयफलं भजेत् ॥ ८ ॥ माघे माहेश्वरं नाम कृष्णाष्टम्यां प्रपूजयेत् ॥ निशि पीत्वा गवां क्षीरं गोमेधाष्टकमाप्नुयात् ॥ ९ ॥ फाल्गुने च महादेवं संपूज्य प्राशयेत्तिलान् ॥ राजसूयस्य यज्ञस्य फलमष्टगुणं भजेत् ॥ १० ॥ चैत्रे च स्थाणुनामानं कृष्णाष्टम्यां शिवं यजेत् ॥ यवाहारोश्वमेधस्य यज्ञस्य फलमाप्नुयात् ॥ ११ ॥ वैशाखे शिवनामानमिष्ट्वा रात्रौ कुशोदकम् ॥ पीत्वा पुरुषमेधस्य फलं दशगुणं भजेत् ॥ १२ ॥ ज्येष्ठे पशुपतिं पूज्य गवां शृङ्गोदकं पिबेत् ॥ गवां लक्षप्रदानस्य नरः फलमवाप्नुयात् ॥ १३ ॥ आषाढे चोग्रनामानमिष्ट्वा संप्राश्य गोमयम् ॥ वर्षाणां नियुतं साग्रं रुद्रलोके महीयते ॥१४॥ श्रावणे शर्वनामानमिष्ट्वार्कं निशि भक्षयेत् ॥ बहुस्वर्णस्य यज्ञस्य नरः फलमवाप्नुयात् ॥ १५ ॥ मासि भाद्रपदेऽष्टम्यां त्र्यंबकं नाम पूजयेत् ॥ बिल्वपत्रं निशि प्राश्य अन्नदीक्षाफलं भजेत् ॥ १६ ॥ भवनामाश्विने पूज्यः प्राशयेत्तंडुलोदकम् ॥ पौण्डरीकस्य यज्ञस्य फलं शतगुणं भजेत् ॥ १७ ॥ कार्तिके रुद्रनामानं संपूज्य प्राशयेद्दधि ॥ अग्निष्टोमस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ १८ ॥ अब्दांते भोजयेद्विप्राञ्छिवभक्तिपरायणान् ॥ पायसं मधुसंयुक्तं घृतेन समभिप्लुतम् ॥ शक्त्या हिरण्यवासांसि भक्त्या तेभ्यो निवेदयेत् ॥१९॥ सतिलाः कृष्णकलशा भक्ष्यभोज्येन संयुताः ॥ द्वादशात्र प्रदातव्याश्छत्रोपानद्युगान्विताः ॥ निवेदयति रुद्राणां गां च कृष्णां पयस्विनीम् ॥ २० ॥ वर्षमेकं चरेदेवं नैरन्तर्य्येण यो नरः ॥ कृष्णाष्टमीव्रतं भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ २१ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वैश्वर्यसमन्वितः ॥ मोदते भूपवन्नित्यं मर्त्यलोके शतं समाः ॥ २२ ॥ अनेन विधिना देवाः सर्वे देवत्वमागताः ॥ देवी देवीत्वमापन्ना गुहः स्कंदत्वमागतः ॥ २३ ॥ ब्रह्मा ब्रह्मत्वमापन्नो ह्यहं विष्णुत्वमागतः ॥ इन्द्रश्च देवराजत्वं

गाणपत्यं गणो गतः ॥ २४ ॥ नारी वा पुरुषो वापि कृत्वा कृष्णाष्टमीव्रतम् ॥ अखंडितं महाराज पुण्यं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ २५ ॥ सूर्यकोटिप्रतीकाशैर्विमानैः सर्वकामिकैः ॥ रुद्रकन्यासमाकीर्णैर्हंससारससंयुतैः ॥ २६ ॥ नृत्यवादित्रसंयुक्तैरुत्कृष्टध्वनिनादितैः ॥ दोधूयमान श्चमरैः स्तूयमानः सुरासुरैः ॥ २७ ॥ त्रिनेत्रः शूलपाणिश्च शिवैश्वर्यसमन्वितः ॥ आस्ते शिवपुरे तावद्यावत्कल्पेषु चाष्टकम् ॥ २८ ॥ इत्येतत्ते समाख्यातं पार्थ कृष्णाष्टमीव्रतम् ॥ यच्छ्रुत्वा सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ २९ ॥ कृष्णाष्टमीव्रतमिदं शिवभावितात्मा सत्याशनैरुदितनामयुतैरुपोष्य ॥ कृष्णान्ददाति कलशान्सतिलान्नयुक्तान्योसौ प्रयाति पदमुत्तममिन्दुमौलेः ॥ ३० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे कृष्णाष्टमीव्रतवर्णनं नाम सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५७ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ ब्रह्मपुत्रो महातेजा अत्रिर्नाम महानृषिः ॥ तस्य पत्नी महाभाग अनसूया पतिव्रता ॥ १ ॥ तयोः कालेन महता जातः पुत्रो महा तपाः ॥ दत्तो नाम महायोगी विष्णोरंशो महीतले ॥ २ ॥ द्वितीयो नाम लोकेस्मिन्ननघश्चेति विश्रुतः ॥ तस्य भार्या नदी नाम बभूव सहचारिणी ॥ ३ ॥ अष्टपुत्रा जीववत्सा सर्वब्राह्मगुणैर्वृता ॥ अनयोर्विष्णुरूपेण लक्ष्मीश्चैवनदी स्मृता ॥ ४ ॥ एवं तस्य सभार्यस्य योगाभ्यासरतस्य वा ॥ आजग्मुः शरणं देवाः शुंभदैत्येन पीडिताः ॥ ५ ॥ ब्रह्मलब्धप्रसादेन द्रुतं गत्वामरावतीम् ॥ संरुद्धां जंभदै त्येन दिव्यवर्षशतं नृप ॥ ६ ॥ दैत्यदानवसंयोगे पातालादेत्य भारत ॥ तस्य सैन्यमसंख्येयं दैत्यदानवराक्षसैः ॥ ७ ॥ तेन निर्णाशिता देवाः सेंद्रचंद्रमरुद्गणाः ॥ त्याजिताः स्वानि धिष्ण्यानि त्यक्त्वा जग्मुर्दिशो दश ॥ ८ ॥ अग्रतः प्रलयं यांतः सेन्द्रा देवा भयार्दिताः ॥ पृष्ठतोनु व्रजंति स्म दैत्या जंभपुरःसराः ॥ ९ ॥ युध्यंतः शरसंघातैर्गदामुसलमुद्गरैः ॥ नर्दन्तो वृषभारूढाः केचिन्महिषवाहनाः ॥ १० ॥ शरभैर्गंडकैर्व्या घ्रैर्वानरै रभसैर्द्रुताः ॥ मुञ्चन्तो यांति पाषाणाञ्छतघ्नीस्तोमराञ्छरान् ॥ ११ ॥ यावद्विन्ध्यगिरिं प्राप्तास्तत्तस्याश्रममण्डलम् ॥ अनघश्चानदी चैव दांपत्यं यत्र तिष्ठति ॥ १२ ॥ तयोः समीपं संप्राप्तास्ते नराः शरणार्थिनः ॥ अनघोऽपि च तान्देवाँल्लीलयैव सवासवान् ॥ १३ ॥ अभ्यंतरे प्रविश्याथ तिष्ठध्वं विगतज्वराः ॥ तथेति नाम ते कृत्वा सर्वे तुष्टिं समास्थिताः ॥ १४ ॥ दैत्या अपि द्रुतं प्राप्ता घ्नंतः प्रहरणैररीन् ॥ इत्यूचुरु ल्बणा घोरा गृह्णीध्वं ब्राह्मणीं मुनेः ॥ १५ ॥ द्रुतं द्रुमानाक्षिपध्वं पुष्पोपगफलोपगान् ॥ अथारोप्यानघं मूर्ध्नि दैत्या जग्मुस्तदाश्रमान् ॥ १६ ॥

१ इदः–इ० पा० । २ पार्थ पापस्य–इ० पा० ।

तत्क्षणाच्चापि दैत्यानां श्रीर्बभूव शिरोगता ॥ दत्तकेनापि ते दृष्टा नष्टा ध्यानाग्निना क्षणात् ॥ निस्तेजसो बभूवुर्हि निःश्रीका मदपंडिताः ॥१७॥
देवैरपि गृहीतास्ते दैत्याश्च हरणे रणे ॥ रुदंतो निस्तनंतश्च निश्चेष्टा ब्रह्मकंटकाः ॥१८॥ ऋष्टिभिः करणैः शूलैस्त्रिशूलैः परिघैर्घनैः ॥ एवं ते प्रलयं
जग्मुस्तत्प्रभावान्मुनेस्तदा ॥ १९ ॥ असुरा देवशस्त्रौघैर्जिता इन्द्रेण घातिताः ॥ देवा अपि स्वराष्ट्रेषु तस्थुः सर्वे यथा पुरा ॥ सुरैरपि मुनेस्तस्य
देवर्षेर्महिमाऽभवत् ॥ २० ॥ ततः स सर्वलोकानां भवाय सततोत्थितः ॥ कर्मणा मनसा वाचा शुभान्येव समाचरत् ॥ २१ ॥ काष्ठकुडयशि
लाभूत ऊर्ध्वबाहुर्महातपाः ॥ ब्रह्मोत्तरं नाम तपस्तेपे सुनियतव्रतः ॥ २२ ॥ नेत्रे ह्यनिमिषे कृत्वा भ्रुवोर्मध्ये विलोकयन् ॥ त्रीणि वर्षसहस्राणि
दिव्यानीति हि नः श्रुतम् ॥ २३ ॥ तथोर्द्ध्वरेतसस्तस्य स्थितस्यानिमिषस्य हि ॥ योगाभ्यासप्रयत्नस्य माहिष्मत्याः पतिः प्रभुः ॥ २४ ॥
एकाहाद्भुतमभ्येत्य कार्तवीर्योर्जुनो नृपः ॥ शुश्रूषां विनयं चक्रे दिवारात्रमतंद्रितः ॥ २५ ॥ गात्रसंवाहनं पूजां मनसा चिंतितं तथा ॥ सम्पूर्णे
नियमे वृत्ते दृढतुष्टया समन्वितः ॥ २६ ॥ तस्मै ददौ वरान्पुष्टांश्चतुरो भूरितेजसः ॥ पूर्वं बाहुसहस्रं तु स वव्रे प्रथमं वरम् ॥ २७ ॥ अधर्माद्धी
यमानस्य सद्भिस्तस्मान्निवारणम् ॥ धर्मेण पृथिवीं जित्वा धर्मेणैवानुपालनम् ॥ २८ ॥ संग्रामान्सुबहूञ्जित्वा हत्वा वीरान्सहस्रशः ॥ संग्रामे
युध्यमानस्य वधो मे स्याद्वरैः करात् ॥ २९ ॥ तेन दत्तेन लोकेऽस्मिन्दत्तं राज्यं महीतले ॥ कार्तवीर्याय कौंतेय योगाभ्यासः सविस्तरः ॥
चक्रवर्तिपदं चैव अष्टसिद्धिसमन्वितम् ॥ ३० ॥ तेनापि पृथिवी कृत्स्ना सप्तद्वीपा सपर्वता ॥ ससमुद्राकरवती धर्मेण विधिना जिता ॥ ३१ ॥
तस्य बाहुसहस्रं तु प्रभावात्किल धीमतः ॥ यागाद्रथो ध्वजश्चैव प्रादुर्भवति मायया ॥ ३२ ॥ दशयज्ञसहस्राणि तेषु द्वीपेषु सप्तसु ॥ निरर्ग
लानि वृत्तानि स्वयं वै तस्य पांडव ॥ ३३ ॥ सर्वे यज्ञा महाबाहो प्रसन्ना भूरिदक्षिणाः ॥ सर्वे काञ्चनवेदिक्याः सर्वे यूपैश्च काञ्चनैः ॥ ३४ ॥
सर्वदेवैर्महाभागैर्विमानस्थैरलंकृताः ॥ गंधर्वैरप्सरोभिश्च नित्यमेवोपशोभिताः ॥ ३५ ॥ तस्य यज्ञे जगुर्गाथां गंधर्वा नारदस्तथा ॥ चरितं
राजसिंहस्य महिमानं निरीक्ष्य ते ॥ ३६ ॥ न नूनं कार्तवीर्यस्य गतिं यास्यन्ति पार्थिवाः ॥ यज्ञैर्दानैस्तपोभिर्वा विक्रमेण श्रुतेन
च ॥ ३७ ॥ द्वीपेषु सप्तसु स वै खड्गचर्मशरासनी ॥ व्यचरच्छ्येनवद्यो वै दूरादारादवेक्षत ॥ ३८ ॥ अनष्टद्रव्यता चास्य न शोको न च वै
क्लमः ॥ प्रभावेण महीराजोरक्षद्धर्मेण च प्रजाः ॥ ३९ ॥ पञ्चाशीतिसहस्राणि वर्षाणां वै नराधिप ॥ समुद्रवसनायां स चक्रवर्ती
बभूव ह ॥ ४० ॥ स एव पशुपालोभूत्क्षेत्रपालः स एव च ॥ स एव वृष्ट्यां पर्जन्यो योगित्वादर्जुनोऽभवत् ॥ ४१ ॥ स वै

बाहुसहस्रेण ज्याघातकठिनत्वचा ॥ वाति रश्मिसहस्रेण क्षोभ्यमाणे महोदधौ ॥ ४२ ॥ स हि नागमनुष्यैस्तु माहिष्मत्यां महाद्युतिः ॥ कर्कोटाहेः सुताञ्जित्वा पुरि तत्र न्यवेशयत् ॥ ४३ ॥ स वै पत्नीं समुद्रस्य प्रावृट्कालेंबुजेक्षणाम् ॥ क्रीडते च मदोन्मत्तः प्रतिस्रोतश्चकार ह ॥ ॥ ४४ ॥ ललितं क्रीडता तेन फलनिष्पन्दमालिनी ॥ ऊर्मीभ्रुकुटिमत्येव शंकितास्येति नर्मदा ॥ ४५ ॥ तस्य बाहुसहस्रेण क्षोभ्यमाणे महोदधौ ॥ भवंत्यालीननिश्चेष्टाः पातालस्था महासुराः ॥ ४६ ॥ तूष्णींकृतो महाभाग लीनाहीनमहामतिः ॥ चकारोत्तुङ्गक्षुब्धोर्मि दोःसहस्रेण सागरम् ॥ ४७ ॥ क्रांता निश्चलमूर्द्धानो बभूवुश्च महोरगाः ॥ सायाह्ने कदलीखण्डान्निर्घातनिहता इव ॥ जिता धनुर्धराः सर्वे सुत्यक्तैः पञ्चभिः शरैः ॥ ४८ ॥ लङ्काधिपं मोहयित्वा सबलं रावणं बलात् ॥ निर्जित्य वशमानीय माहिष्मत्यां बबंध च ॥ ४९ ॥ ततोभ्येत्य पुलस्त्यस्तु अर्जुनं संप्रसादयन् ॥ मुमोच रक्षः पौलस्त्यं पौलस्त्येनानुगामिना ॥ तस्य बाहुसहस्रस्य बभूव ज्यातलस्वनः ॥ ५० ॥ क्षुधितेन कदाचित्स प्रार्थितश्चित्रभानुना ॥ ससद्वीपां चित्रभानोः प्रादाद्भिक्षां महीमिमाम् ॥ ५१ ॥ कुंडेशयस्ततोऽद्यापि दृश्यते भगवान्हरिः ॥ निंबादित्यश्च प्रत्यक्षो जाग्रत्संस्तस्य वेश्मनि ॥ बभूव दुहितुर्हेतोः शरदोऽद्यापि तिष्ठति ॥ ५२ ॥ स एवं गुणसंयुक्तो राजाभूदर्जुनो भुवि ॥ अनघस्य प्रसादेन योगाचार्यस्य पांडव ॥ ५३ ॥ तेनेयं वरलब्धेन कार्तवीर्येण योगिना ॥ प्रवर्तिता मर्त्यलोके प्रसिद्धा ह्यनघाष्टमी ॥ ५४ ॥ अघं पापं स्मृतं लोके तच्चापि त्रिविधं भवेत् ॥ यस्मादघं नाशयति तेनासावनघा स्मृता ॥ ५५ ॥ तस्याष्टगुणमैश्वर्यं विनोदार्थं विभाव्यते ॥ अणिमा महिमा प्राप्तिः प्राकाम्यं लघिमा तथा ॥ ५६ ॥ ईशित्वं च वशित्वं च सर्वकामावसायिता ॥ इत्यष्टौ योगसिद्धस्य सिद्धयो मोक्षलक्षणाः ॥ ५७ ॥ समुत्पन्ना दत्तकस्य लोके प्रत्ययकारकाः ॥ यात्रासमाप्तौ संगृह्य यदघानि तथैव वा ॥ ५८ ॥ जगत्समस्तमनघं कुर्यादस्मादतोऽनघा ॥ मदंशो मद्व्रतप्राणो लोके स्मिन्नृतको द्विजः ॥ ५९ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कीदृशं पुण्डरीकाक्ष स वै राजार्जुनो व्रतम् ॥ चक्रे वा त्रिषु लोकेषु कैर्मन्त्रैः समयैश्च कैः ॥ कस्मिन्काले तिथौ कस्यामेतन्मे वद केशव ॥ ६० ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ कृष्णाष्टम्यां मार्गशीर्षे दंपती दर्भनिर्मितौ ॥ अनघं चानघां चैव बहुपुत्रैः समन्विताम् ॥ ६१ ॥ पुरा कृतीकृतौ शांतौ भूमिभागे स्थितौ शुभौ ॥ स्नात्वैवमर्चयेत्पुष्पैः ससुगन्धैर्युधिष्ठिर ॥ ६२ ॥ ऋग्वेदोक्तऋचा विप्रो विष्णुं ध्यात्वा ममांशजम् ॥ अनघं वासुदेवेनानघां लक्ष्मीं व्रजां तनुम् ॥ प्रद्युम्नादिपुत्रवर्गं हरिवंशे यथोदितम् ॥ ६३ ॥

१ नृत्तकः-इ० पा० ।

" ॐ अतो देवा अवंतु नो यतो विष्णुर्विचक्रमे ॥ पृथिव्याः सप्तधामभिः ॥ इदं विष्णुर्विचक्रमे त्रेधा निदधे पदम् ॥ समूळ्हमस्यपां सुरे ॥
त्रीणि पदा विचक्रमे विष्णुर्गोपा अदाभ्यः ॥ अतो धर्माणि धारयन् ॥ विष्णोः कर्माणि पश्यत यतो व्रतानि पस्पशे ॥ इंद्रस्य युज्यः सखा ॥
तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यंति सूरयः ॥ दिवीव चक्षुराततम् ॥ तद्विप्रासो विपन्यवो जागृवांसः समिंधते ॥ विष्णोर्यत्परमं पदम्" ॥ लोकोद्भवैः
फलैः कन्दैः शृंगारैर्बदरैः शुभैः ॥ वित्तैश्च धान्यैः पुष्पैश्च गंधधूपैः सदीपकैः ॥ ६४ ॥ यः पूजयेद्भक्तियुक्तः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ततो द्विजान्भो
जयेच्च सुहृत्संबंधिबांधवान् ॥ ६५ ॥ व्रतावसाने गृह्णीयात्कश्चिदेको नरो व्रतम् ॥ तेषां मध्ये दृढाश्चक्रुरनघव्रतपारगाः ॥ ६६ ॥ इदं जीवनघाती
चेत्सत्यं तु समयोषितम् ॥ वर्षमेकं ततः स्वेच्छा इदं तवानघव्रतम् ॥ ६७ ॥ तत्रोपेक्षणकं कार्यं नटनर्तकगायकैः ॥ प्रभाते तु नवम्यां तं
तोयमध्ये विसर्जयेत् ॥ ६८ ॥ एवं यः कुरुते यात्रां वर्षेवर्षे च हर्षितः ॥ भक्तियुक्तः श्रद्धया च सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ६९ ॥ कुटुंबं वर्द्धते तस्य
यस्य विष्णुः प्रसीदति ॥ आरोग्यं सप्त जन्मानि ततो यांति परां गतिम् ॥ ७० ॥ एतामघौघशमनामनघाष्टमीं च कौंतेय संप्रति मया कथितां
हिताय ॥ कुर्वंत्यनन्यमनसः स्वयशोभिवृद्ध्यै ऋद्धिं प्रयांति कृतवीर्यसुतानुरूपाम् ॥ ७१ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि
श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे अनघाष्टमीव्रतं नामाष्टपंचाशत्तमोऽध्यायः ॥ ५८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अथान्यत्संप्रवक्ष्यामि
व्रतं श्रेयस्करं परम् ॥ शिवलोकप्रदं पुण्यं विधिवन्मे निबोधताम् ॥१॥ वारे सोमे सिताष्टम्यां पक्षे सोमं समर्चयेत् ॥ विधिना चन्द्रचूडालं प्राप्यमेतत्स
चन्द्रकम् ॥२॥ दक्षिणार्धे हरिं ध्यात्वा मध्ये तु परितः प्रभुम् ॥ पञ्चामृतादिना देवं स्थापयित्वा यतव्रती ॥ ३ ॥ चंदनेनेन्दुयुक्तेन दक्षिणार्धं
विलेपयेत् ॥ हरभागं नीलरक्तं शिवस्योपरि मौक्तिकम् ॥ ४ ॥ पश्चात्पुष्पैः समभ्यर्च्य सितै रक्तैरनुत्तमैः ॥ नीराजनं पुनः कुर्या
त्पंचविंशतिदीपकैः ॥ अर्थ सिद्धैः शुभैर्भक्ष्यैर्नैवेद्यं विनिवेदयेत् ॥ ५ ॥ एवंकृतोपवासस्तु प्रभाते पूर्ववच्छिवम् ॥ संपूज्याज्यं तिलै
र्मिश्रं जुहुयाज्जातवेदसि ॥ ६ ॥ व्रतिनो ब्राह्मणान्पश्चाद्भोजयित्वा विधानतः ॥ मिथुनानि तु संभोज्य यथाशक्त्यनुपूजयेत् ॥ ७ ॥ आवर्त्य
पितरावर्च्य विधिना तेन सुव्रत ॥ संवत्सरांते कर्तव्यं यत्तत्सर्वं निबोध मे ॥ ८ ॥ प्रागुक्तविधिना पूज्या सितपीतयुगद्वयम् ॥ दद्याद्वितानकं चैव
पताकां घटकीं तथा ॥ ९ ॥ धूपगंधारसी चापि दीपवृक्षं सुशोभनम् ॥ एवमादीनि योज्यानि पूर्ववद्भोज्यमाचरेत् ॥ १० ॥ चतुरस्रं त्रिकोणं

१ अद्यसिद्धं-इ० पा० ।

च मण्डलं कारयेत्ततः ॥ त्रिकोणे पार्वतीं ध्यायेच्चतुरस्रे महेश्वरम् ॥ ११ ॥ संकल्प्य द्विजदांपत्यं वासोभिर्भूषणैस्तथा ॥ पूजयित्वा यथाशक्त्या
कुर्यान्नीराजनं शुभैः ॥ दीपकैः पञ्चविंशद्भिर्भोजयित्वा विसर्जयेत् ॥ १२ ॥ अब्दपञ्चकमेकं वा एवं यः कुरुते नरः ॥ उभाभ्यां लोकमासाद्य
पदं यास्यत्यनामयम् ॥ १३ ॥ आ देहपतनाद्यस्तु नित्यमेतत्समाचरेत् ॥ इहैव स हरिः साक्षान्नररूपो विभाव्यते ॥ १४ ॥ न स्पृशंत्यापद
स्तस्य न दुःखी भवति क्वचित् ॥ ज्वरग्रहादिभिर्नैव पीड्यतेऽसौ कदाचन ॥ १५ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अथ वा तेन मार्गेण तामवे
हि सिताष्टमीम् ॥ संप्राप्यादित्ययोगेन प्राग्विधानेन चाभ्यसेत् ॥ १६ ॥ किंतु दक्षिणतंत्रस्थं भास्करं वार्चयेद्बुधः ॥ पद्मरागेण दिव्येन सुवर्णेन
च पार्वतीम् ॥ १७ ॥ कुंकुमेन समालभ्य चन्दनेन शिवं तथा ॥ अभावे सर्वरत्नानां हेम सर्वत्र योजयेत् ॥ १८ ॥ रुद्रबीजं परं पूतं प्रियं रुद्रस्य
सर्वदा ॥ रक्तमाल्यांबरधरं नैवेद्यं घृतपाचितम् ॥ १९ ॥ शेषः पूर्वविधानेन कर्तव्यो विधिविस्तरः ॥ तिथौ पूर्णे च कुर्वीत गव्येनानघ पारणम् ॥
॥ २० ॥ एतत्प्राक्च विधायाब्दं पञ्चाब्दानेवमेव च ॥ कृत्वा सूर्यादिलोकेषु भुक्त्वा भोगान्व्रजेत्परम् ॥ २१ ॥ पतंगवत्प्रतापी स्याददीनश्च जन
प्रियः ॥ अस्मिन्रोगो न बाधेत धनवान्पुत्रवान्भवेत् ॥ २२ ॥ यद्यष्टमी भवति सोमयुता कदाचिदर्केण वा कुरुकुलोद्वह तामुपोष्य ॥ पूज्यो
मया सह हरं हरिणांकचिह्नं भक्त्यायुषां पदमुपैति पदं पुरारेः ॥ २३ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे सोमा
ष्टमीव्रतवर्णनं नामैकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥ ५९ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ समुत्पन्नेषु रत्नेषु क्षीरोदमथने पुरा ॥ दैत्यानां मोहना
र्थाय योषिद्भूते जनार्दने ॥ १ ॥ बिल्वे वृक्षे क्षणं श्रांता विश्रांता कमलालया ॥ यामेवमिति वान्योन्यं युयुधुर्देवदानवाः ॥ २ ॥ जिताः सर्वे
पुरा पार्थ युद्धे कृष्णेन चक्रिणा ॥ पातालं गमिता दैत्याः सश्रीकः स्वयमाययौ ॥ ३ ॥ श्रीः समावासिता यस्माच्छ्रीवृक्षस्तु ततः स्मृतः ॥
तस्माद्भाद्रपदस्यैव शुक्लपक्षे कुरूत्तम ॥ ४ ॥ नवम्यामर्चयेद्भक्त्या ईषत्सूर्योदये नगम् ॥ श्रीवृक्षं विविधैः पुष्पैरनग्निपाचितैः फलैः ॥ ५ ॥
तिलपिष्टान्नगोधूमैर्धूपगन्धस्रगंबरैः ॥ ईषद्भानुकराताम्रताम्रीकृतनभस्तले ॥ ६ ॥ मंत्रेणानेन राजेन्द्र कृत्वा ब्राह्मणभोजनम् ॥ ततो भुञ्जीत मौनेन
तैलक्षारविवर्जितः ॥ अनग्निपाकं भूपात्रे दधिपुष्पफलैः शुभम् ॥ ७ ॥ एवं यः कुरुते पार्थ श्रीवृक्षस्यार्चनं नरः ॥ नारी वा दुःखशोकाभ्यां
मुच्यते नात्र संशयः ॥ ८ ॥ सप्तजन्मांतरं यावत्सुखसौभाग्यसंयुता ॥ श्रीमती फलिनी धन्या मर्त्यलोके महीयते[1] ॥ ९ ॥ श्रीवृक्षमक्षतफलं

१ किं तु लक्षणनेत्रस्थम्–इ० पा० ।

वसितं नवम्यां नैवेद्यपुष्पफलवस्त्रविचित्रधान्यैः ॥ पूज्यः प्रभातसमये पुरुषोत्तमेष्टः संप्राप्नुवंति पुरुषाः पुरुषेन्द्रवन्द्याम् ॥ १० ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे श्रीवृक्षनवमीव्रतवर्णनं नाम षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६० ॥ ॥छ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ महिषासुरे विनिहते भगवत्या महासुरैः ॥ पूर्ववैरमनुस्मृत्य संग्रामा बहवः कृताः ॥ १ ॥ नानारूपधरा देवी अवतीर्य पुनःपुनः ॥ धर्मसंस्थापनार्थाय निजघ्ने दैत्यसत्तमान् ॥ २ ॥ अथ रक्तासुरो नाम महिषस्य सुतो महान् ॥ आसीत्तेन तपस्तप्तं वर्षाणां नियुतानि षट् ॥ तस्मै ददौ चतुर्वक्त्रो राज्यं त्रैलोक्यमण्डले ॥ ३ ॥ तेन लब्धं वरेणाथ मेलयित्वा दनोः सुतान् ॥ प्रारब्धं सह शक्रेण युद्धं गत्वाऽमरावतीम् ॥ ४ ॥ तद्दृष्ट्वा दानवबलं सन्नद्धात्युद्धतध्वजम् ॥ युयुधे दानवैः सार्द्धं सुरैः शक्रपुरस्सरैः ॥ ५ ॥ तत्र प्रावर्तत नदी शोणितौघतरंगिणी ॥ खड्गमत्स्यगदाग्राहवसुनंदककच्छपा ॥ वहंती पितृलोकाय सुरासुरभयानका ॥ ६ ॥ अथ रक्तासुरो रोषाद्युयुधे विबुधैः सह ॥ ते हन्यमाना विबुधा रक्ताक्षेण महारणे ॥ ७ ॥ भ्रष्टाः स्वर्गं परित्यज्य त्यक्तप्रहरणा द्रुतम् ॥ करच्छत्रां पुरीं प्राप्ता यत्रास्ते भववल्लभा ॥ ८ ॥ दुर्गा चामुण्डया सार्धं नवदुर्गासमन्विता ॥ आद्या तावन्महालक्ष्मीर्नंदा क्षेमकरी तथा ॥ ९ ॥ शिवदूती महारुण्डा भ्रामरी चन्द्रमंगला ॥ रेवती हरसिद्धिस्तु नवैताः परिकीर्तिताः ॥ एतासां ते स्तुतिं चक्रुस्त्रिदशाः प्रणताननाः ॥ १० ॥ अमरपतिमुकुटचुम्बितचरणांबुजसकलभुवनसुखजननी ॥ जयति जगदीशवंदिता सकलामलनिष्कला दुर्गा ॥ ११ ॥ विकृतनखदशनभूषणरुधिरवशाच्छुरितक्षतखड्गहस्ता ॥ जयति नरमुंडमुंडितपिशितसुराहारकृच्चण्डी ॥ १२ ॥ प्रच्छादितशिखिगणोद्धलविकटजटाबद्धचन्द्रमणिशोभा ॥ जयति दिगंबरभूषा सिद्धवटेशा महालक्ष्मीः ॥ १३ ॥ करकमलजनितशोभा पद्मासनबद्धपद्मवदना च ॥ जयति कमण्डलुहस्ता नंदा देवी नतार्तिहरा ॥ १४ ॥ दिग्वसना विकृतमुखा फेत्कारोद्दामपूरितदिशौघा ॥ जयति विकरालदेहा क्षेमंकरी रौद्रभावस्था ॥ १५ ॥ क्रोशितब्रह्मांडोदरसुरवरमुखरहुंकृतनिनादा ॥ जयति मदातिमिहस्ता शिवदूती प्रथमशिवशक्तिः ॥ १६ ॥ मुक्ताट्टहासभैरवदुःसहतरचकितसकलदिक्चक्रा ॥ जयति भुजगेन्द्रमणिशोभितकर्णा महातुण्डा ॥ १७ ॥ पटुपटहमुरजमर्दलझल्लरिझङ्कारनर्तितावयवा ॥ जयति मधुव्रतरूपा दैत्यहरी भ्रामरीं देवी ॥ १८ ॥ शांता प्रशांतवदना सिंहवरा ध्यानयोगतन्निष्ठा ॥ जयति चतुर्भुजदेहा चन्द्रकला चन्द्रमण्डला देवी ॥ १९ ॥ पक्षपुटचंचुघातैः संचूर्णितविविधशत्रुसंघाता ॥ जयति शितशूलहस्ता बहुरूपा रेवती भद्रा ॥२०॥ पर्यटति जगति हृष्टा पितृवननिलयेषु योगिनीसहिता॥जयति हरसिद्धिनाम्नी हरसिद्धिर्वंदिता सिद्धैः ॥२१॥

इति नवदुर्गासंस्तवमनुपममार्याभिरपरराट् कृत्वा ॥ इदमूचे सह देवैस्त्रायस्वास्मान्सर्वभीतिभ्यः ॥ २२ ॥ पुनःपुनः प्रणम्योचुर्भवानीं सिंहवाहिनीम् ॥ अस्माकं भयभीतानां शरण्ये शरणं भव ॥ २३ ॥ देवानां तद्वचः श्रुत्वा दत्त्वा तेभ्योऽभयं ततः ॥ सिंहारूढा विनिर्गत्य दुर्गाभिः सहिता पुरा ॥ २४ ॥ युयुधे दानवैस्सार्धं महासमरदुर्दिनम् ॥ कुमारी विंशतिभुजा घनविद्युच्छतोपमा ॥ २५ ॥ तेऽपि तत्रासुराः प्राप्ताः प्रचंडा रुद्ररूपिणः ॥ सर्वे लब्धवराः शूराः सुतप्ततपसस्तथा ॥ २६ ॥ महाग्राहपराक्रांता दुष्टमायाविनष्टये ॥ अब्राह्मण्याद्द्व्यमिषा नामतश्च निजोद्यतात् ॥ २७ ॥ इन्द्रमारी असत्क्लेशः प्रलंबो नरकः सुतः ॥ कुष्ठः पुलोमा शरभः शंबरो दुंदुभिः खरः ॥ २८ ॥ इल्वलो नमुचिर्भौमो वातापिर्धेनुकः कलिः ॥ मायावृतौ बलौ बन्धुर्मधुकैटभकालजित् ॥ २९ ॥ रहः पौंड्रादिदैत्येन्द्राः प्राधान्येन प्रकीर्तिताः ॥ फनगोभिर्जनाः सर्वे सन्नद्धाः स्वाग्रतो ध्वजः ॥ ३० ॥ रूपतो वर्णिताश्चैव ध्वजास्तेषां पृथक्पृथक् ॥ प्रत्यदृश्यंत राजेन्द्र ज्वलिता इव पावकाः ॥ ३१ ॥ काञ्चनाः काञ्चनापीडाः काञ्चनस्रगलंकृताः ॥ पताका विविधैर्वालैरुच्छ्रिता लक्षणान्विताः ॥ ३२ ॥ नील्यः पीताः सिता रक्ताः कृष्णास्ताः पञ्चवर्णकाः ॥ तत्र पट्टपटीसौत्राः कृतबुद्बुदकर्बुराः ॥ ३३ ॥ पताकाकान्तिरनला नर्तक्य इव शोभनाः ॥ ३४ ॥ ततो हलहलारावं चक्रुस्ते दानवोत्तमाः ॥ प्रास्फालयंत पणवभेरीझर्झरगोमुखान् ॥ न्यवादयंतानकान्ये शंखाडंबरडिंडिमान् ॥ ३५ ॥ एवं ते समयुध्यंत भवानीं दैत्यदानवाः ॥ समाजघ्नुः शरैः शूलैः परिघैः शक्तितोमरैः ॥ कर्णकैरीषणैः कुन्तैः शतघ्नीकूटमुद्गरैः ॥ ३६ ॥ आहत्य मानरोषेण जज्वलुः समरेऽधिकम् ॥ सिंहारूढाद्भुतं देवी रणमध्ये प्रधाविता ॥ ३७ ॥ आच्छिद्याच्छिद्य चिह्नानि ध्वजान्नानाविधांस्तथा ॥ बलात्कारेण दैत्यानामनाथसमरे रुषा ॥ ३८ ॥ चिह्नकानि ददौ तुष्टा देवेभ्यः शीघ्रचारिणी ॥ सुरैरपि गृहीतानि जय देवीति वादिभिः ॥३९॥ अंबिका तु भृशं तुष्टा तेषां चक्रे क्षणात्क्षयम् ॥ कालरात्री दानवानां मारीव निपपात सा ॥ जीवितानि च जग्राह दैत्यानां देवनंदिनी ॥४०॥ अथ रक्तासुरं कंठे गृहीत्वापात्य भूतले ॥ देवी जघान तीक्ष्णेन त्रिशूलेन भृशं दिवि ॥ ४१ ॥ स भिन्नहृदयः पश्चाद्भूमौ तत्र प्रपोथितः ॥ तथापि देव्या निहतः पपात च ममार च ॥ ४२ ॥ देवास्तानसुराञ्जित्वा गत्वा शत्रुपुरं जितम् ॥ ददृशुस्ते रणप्रांते लंबमानान्महाध्वजान् ॥ यात्रां चक्रुः संप्रहृष्टा नवम्यां ध्वजचिह्निताम् ॥ ४३ ॥ अतोद्यापीह भूपालैर्जयलब्धीच्छयादृतैः ॥ उपोष्यते नरैर्भक्तैर्नारीभिश्चैव पांडव ॥ ४४ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कीदृग्विधानं तस्यास्तु नवम्या ब्रूहि मे प्रभो ॥ सरहस्यं समंत्रं च येन तुष्यति चंडिका ॥ ४५ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पौषस्य शुक्लपक्षे या नवमी संपारि

श्रुता ॥ तस्यां स्नात्वा शुभैः पुष्पैरर्चनीया हरेः स्वसा ॥ ४६ ॥ कुमारी सुभगा देवी सिंहस्यंन्दनगामिनी ॥ ध्वजान्नानाविधान्कृत्वा पुरस्तस्याश्च पूजयेत् ॥ मालतीकुसुमैर्दीपैर्गन्धधूपविलेपनैः ॥ ४७ ॥ बलिभिः पशुभिर्मेध्यैः सुरामांसासृगम्बरैः ॥ दधिचन्दनचूर्णैश्च भक्ष्यैश्चान्निपाचितैः ॥ मंत्रेणानेन कौंतेय ब्रह्मणोप्यथवा ननु ॥ ४८ ॥ भद्रां भगवतीं कृष्णां विश्वस्य जगतो हिताम् ॥ संवेशिनीं संयमनीं ग्रहनक्षत्रमालिनीम् ॥ ४९ ॥ प्रपन्नोहं शिवां रात्रीं भद्रे पारय मे व्रतम् ॥ सर्वभूतपिशाचेभ्यः सर्वसत्वसरीसृपैः ॥ देवेभ्यो मानुषेभ्यश्च भयेभ्यो रक्ष मां सदा ॥ ५० ॥ ततश्चारोपयेद्राजा देवीनां भवने तथा ॥ भोजयेत कुमारीं च प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥ ५१ ॥ उपवासेन कुर्वीत एकभक्तेन वा पुनः ॥ भक्त्या भूपालपश्चास्य भक्तिस्तस्या गरीयसी ॥ ५२ ॥ एवं ये पूजयिष्यंति ध्वजैर्भगवतीं नराः ॥ तेषां दुर्गा दुर्गमार्गे चोरव्यालाग्निसंकटे ॥५३॥ रणे राजकुले गेहे युद्धमध्ये जले स्थिते ॥ रक्षां करोति सततं भवानी सर्वमंगला॥५४॥अस्यां बभूव विजयो नवम्यां पांडुनंदन ॥ भगवत्यास्तु तेनैषा नवमी सततं प्रिया ॥ ५५ ॥ धन्या पुण्या पापहरा सर्वोपद्रवनाशनी ॥ अनुष्ठेया प्रयत्नेन सर्वान्कामानभीप्सुभिः ॥५६॥ देव्यर्चनाहितमतिर्मनुजो नवम्यां हेमस्रजं ध्वजवरं स हि रोपयेद्यः ॥ भोगानवाप्य मनसोभिमतान्प्रकामं देहं विहाय समुपैति स वीरलोकम् ॥ ५७ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे ध्वजनवमीव्रतवर्णनं नामैकषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६१ ॥ छ ॥ ॥

॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ उल्काख्यां नवमीं राजन्कथयामि निबोध ताम् ॥ या काश्यपेन कथिता तारकस्यार्तिनाशिनी ॥१॥ अश्वयुक्छुक्लपक्षे या नवमी लोकविश्रुता ॥ नद्यां स्नात्वा समभ्यर्च्य पितृदेवीं यथाविधि ॥ २ ॥ पश्चात्संपूजयेद्देवीं चामुण्डां भैरवप्रियाम् ॥ पुष्पैर्धूपैस्सनैवेद्यैर्मांसमत्स्यसुरासवैः ॥ ३ ॥ पूजयित्वा स्तवं कुर्यान्मन्त्रेणानेन मानवः ॥ समारोप्याञ्जलिं मूर्ध्नि जानुभ्यामवनीं गतः ॥ ४ ॥ महिषघ्नि महामाये चामुण्डे मुण्डमालिनि ॥ द्रव्यमारोग्यविजयौ देहि देवि नमोऽस्तु ते ॥ ५ ॥ कुमारीर्भोजयेत्पश्चान्नवनीलसुकंचुकैः॥ परिधानैर्भूषणैश्च भूषयित्वा क्षमापयेत् ॥ ६ ॥ सप्त पञ्चाप्यथैकां वा चित्तवित्तानुरूपतः ॥ श्रद्धया तुष्यते देवी इति वीरानुशासनम् ॥ ७ ॥ अभ्युक्ष्य मण्डलं कृत्वा गोमयेन शुचिस्मितः ॥ दत्तासने चोपविशेत्पात्रं च पुरतो न्यसेत् ॥ ८ ॥ ततः सुसिद्धमन्नं यत्तत्सर्वं परिवेषयेत् ॥ सघृतं पायसं चापि स्थापयेत्पात्रसन्निधौ ॥ ९ ॥ तृणानि षड्विमादाय चादाय धमनीं तथा ॥ प्रज्वालयेत्ततो भोज्यं यावज्ज्वलति पावकः ॥ १० ॥ प्रशांते भोजनं त्यक्त्वा समा

१ नवनीलकुसुंभकैः-इ० पा० ।

चम्य प्रसन्नधीः ॥ चामुंडां हृदये ध्यात्वा गृहकृत्यपरो भवेत् ॥ ११ ॥ अनेन विधिना सर्वं मासिमासि समाचरेत् ॥ ततः संवत्सरस्यांते भोजयित्वा कुमारिकाः ॥ १२ ॥ वस्त्रैराभरणैः पूज्य प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥ सुवर्णं शक्तितो दद्याद्गां च विप्राय शोभनाम् ॥ १३ ॥ य एवं कुरुते पार्थ पुरुषो नवमीव्रतम् ॥ न तस्य शत्रवो नार्तिः स राजा नष्टतस्करः ॥ १४ ॥ भूताः प्रेताः पिशाचा नो जनयंति भयं गृहे ॥ समुद्यतेषु शस्त्रेषु हंता तस्य न विद्यते ॥ १५ ॥ तं रक्षति सदोद्युक्ता सर्वास्वापत्सु चंडिका ॥ नरो वा यदि वा नारी व्रतमेतत्समाचरेत् ॥ उल्कावत्स सपत्नानां ज्वलन्नास्ते सदा हृदि ॥ १६ ॥ तां शुष्ककोहरमुखीं प्रकटोरुदंष्ट्रां कापालिनीं समवलंबितमुण्डमालाम् ॥ उक्तव्रतेषु पुरुषो नवमीषु चण्डीं संपूज्य कस्य हृदये न च शं करोति ॥ १७ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवाद उल्कानवमीव्रतवर्णनं नाम द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६२ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पूर्वं कृतयुगस्यादौ भृगोर्भार्या महासती ॥ दिव्या[1]रामाश्रमे रम्या गृहकार्यैकतत्परा ॥ १ ॥ बभूव सा भृगोर्नित्यं हृदयेप्सितकारिणी ॥ तस्यां मुनिर्महातेजा अग्निहोत्रं निधाय च ॥ २ ॥ विष्णोस्त्रासाद्दानवानां कुलत्राणसमाकुलम् ॥ मुक्त्वा युद्धस्थितं पार्श्वे समर्प्य मुनिपुङ्गवः ॥ ३ ॥ दत्त्वा निक्षेपकं सर्वं दिव्यायै सुमहातपाः ॥ जगाम हिमवत्पार्श्वे हरं तोषयितुं रहः ॥ ४ ॥ संजीवनीकृते नित्यं कर्णैर्धूममधोमुखः ॥ पपौ दानवराजस्य विजयाय पुरोहितः ॥ ५ ॥ आजगाम गते तस्मिन्गरुडेनाश्रितो हरिः ॥ अभ्येत्य जल्पनं चक्रे चक्रेणोत्कृत्तकंधरम् ॥ ६ ॥ गलद्रुधिरसंपन्नं लोहितार्णवसंनिभम् ॥ दृष्ट्वासुरबलं सर्वं निहतं विष्णुना तदा ॥ दिव्या संशप्तुकामाभूद्विष्णुं सास्नाविलेक्षणा ॥ ७ ॥ यावन्नोच्चरते वाचं चक्रेण कृत्तकंधरम् ॥ तावन्निपातयामास शिरस्तस्याः सकुण्डलम् ॥ ८ ॥ प्राप्य संजीवनीं विद्यां यावदायात्यसौ मुनिः ॥ तावत्स दैत्यान्नापश्यत्पश्यति स्म निपातितम् ॥ ९ ॥ रोषाच्छशाप च हरिं भ्रुकुटीकुटिलाननः ॥ अवश्यभावभावित्वाद्विश्वस्य हितकारणात् ॥ १० ॥ यस्मात्त्वया हता दैत्या ब्रह्मणो मत्परिग्रहाः ॥ तस्मात्त्वं मानुषे लोके दश वारान्गमिष्यसि ॥ ११ ॥ अतोऽर्थं मानुषे लोके रक्षार्थं च महीक्षिताम् ॥ अवतारं चकाराहं भूयोभूयः पृथग्विधम् ॥ १२ ॥ पूर्वोक्तैः कारणैः पार्थ अवतीर्णं महीतले ॥ मां नरा येऽर्चयिष्यंति तेषां वासस्त्रिविष्टपे ॥ १३ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ व्रतं दशावताराख्यं कृष्ण ब्रूहि सविस्तरम् ॥ समंत्रं सरहस्यं च सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १४ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ प्रोष्ठपदे सिते पक्षे दशम्यां नियतः

१ लपंम्-द० पा० ।

शुचिः ॥ स्नात्वा जलाशये स्वच्छे पितृदेवादितर्पणम् ॥ १५ ॥ कृत्वा कुरुकुलश्रेष्ठ गृहमागत्य मानवः ॥ गृह्णीयाद्धान्यचूर्णस्य द्विहस्तप्रमृति
त्रयम् ॥ १६ ॥ क्रमेण पावयेत्तां तु पुंसंज्ञं घृतसंश्रितम् ॥ वर्षे वर्षे दिने तस्मिन्यावद्वर्षाणि वै दश ॥ १७ ॥ प्रथमे पूरिकान्वर्षे
द्वितीये घृतपूरकान् ॥ तृतीये शुक्लकांसारं चतुर्थे मोदकाञ्छुभान् ॥ १८ ॥ सोहालकान्पञ्चमेऽब्दे षष्ठेऽब्दे खण्डवेष्टकान् ॥ सप्तमेऽब्दे
कोकरसानपूपांश्च तथाष्टमे ॥ १९ ॥ नवमे कर्णवेष्टांस्तु दशमे खण्डकाञ्छुभान् ॥ दश धेनूर्दशहरे दशविप्राय दापयेत् ॥ २० ॥ क्रमेण
भक्षयित्वा च यथोक्तं भरतर्षभ ॥ अर्द्धार्द्धं पिष्टयेदेवमर्द्धार्द्धं वा द्विजातये ॥ स्वत एवार्धमश्नीयाद्गत्वा रम्ये जलाशये ॥ २१ ॥ दशावतारा
नभ्यर्च्य पुष्पधूपविलेपनैः ॥ मंत्रेणानेन मेधावी हरिमभ्युक्ष्य वारिणा ॥ २२ ॥ मत्स्यं कूर्मं वराहं च नरसिंहं त्रिविक्रमम् ॥ श्रीरामं राम
कृष्णौ च बुद्धं चैव सकल्किनम् ॥ २३ ॥ गतोऽस्मि शरणं देवं हरिं नारायणं प्रभुम् ॥ प्रणतोऽस्मि जगन्नाथं स मे विष्णुः प्रसीदतु ॥ २४ ॥
छिनत्तु वैष्णवीं मायां भक्त्या जातो जनर्दनः ॥ श्वेतद्वीपं नयस्यस्मान्समात्मनि निवेदयेत् ॥ २५ ॥ एवं यः कुरुते पार्थ विधिनानेन सुव्रत ॥
दशावतारनामाख्यं तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ २६ ॥ श्रूयंते यास्त्विमालोच्य पुरुषाणां दशा दश ॥ ताश्छिनत्ति न संदेहः शक्रप्रहरणैर्हरिः ॥
॥ २७ ॥ संसारसागरं घोरे मज्जंतं तत्र मां हरिः ॥ श्वेतद्वीपं नयत्वाशु व्रतेनानेन तोषितः ॥ २८ ॥ किं तस्य न भवेल्लोके यस्य तुष्टो जना
र्दनः ॥ सोऽहं जनार्दनो राजन्कालरूपी धरासुतः ॥ मर्त्यलोके स्वयं पार्थ भूभारोत्तारकारणम् ॥ २९ ॥ या स्त्रीव्रतमिदं पार्थ चरिष्यति मयो
दितम् ॥ सा लक्ष्म्याऽचलया युक्ता भर्तृपुत्रसमन्विता ॥ ३० ॥ मर्त्यलोके चिरं स्थित्वा विष्णुलोके महीयते ॥ विष्णुलोकाद्रुद्रलोकं ततो याति
परं पदम् ॥ ३१ ॥ ये पूजयंति पुरुषाः पुरुषोत्तमस्य मत्स्यादिकांस्तु दशमीषु दशावतारान् ॥ मर्त्या दशस्वपि दशासु सुखं विहृत्य ते यांति
यानमधिरुह्य सुरेशलोकान् ॥ ३२ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे दशावतारचरित्रव्रतं नाम त्रिषष्टित
मोऽध्यायः ॥ ६३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पार्थ पार्थिववृन्दानां मुखपङ्कजसद्रवे ॥ शृणुष्वावहितो वच्मि तवाशादशमीव्रतम् ॥
॥ १ ॥ नलनामाभवत्पूर्वं निषधेषु महीपते ॥ स भ्रात्रा निर्जितो राज्ये पुष्करेणेति नः श्रुतम् ॥ २ ॥ अक्षैर्द्यूतेन राजेन्द्र निर्ययौ भार्यया सह ॥
वनं प्रतिभयं शून्यं झिल्लीकगणनादितम् ॥ ३ ॥ स गत्वा प्रत्यहोरात्रं जलमात्रेण वर्तयन् ॥ ददर्श वनमध्यस्थाञ्छकुनीन्कांचनच्छवीन् ॥ ४ ॥
ग्रहीतुमिच्छंस्तान्राजन्समाच्छाद्य स्ववाससा ॥ खमापेतुः खगास्तूर्णं गृहीत्वा वसनं शुभम् ॥५॥ आससाद समाः काश्चिद्गतवासाः सुदुःखितः॥

दमयंतीं समाप्राप्य निद्रयापहृतां तदा ॥ दुःखादुत्सृज्य गतवान्भाग्यतः प्राग्धनेश्वरम् ॥ ६ ॥ गते तु नैषधे भैमी प्रबुद्धे वांचितानना ॥ अपश्यंती नलं वीरं वीर भीमसुता वने ॥ इतश्चेतश्च बभ्राम हाहेति रुदती मुहुः ॥ ७ ॥ दुःखशोकसमाक्रांता नलदर्शनलालसा ॥ आससाद दिनैः कैश्चित्सा चैद्यपुरमंजसा ॥ ८ ॥ उन्मत्तवत्परिवृता शिशुभिः कौतुकाकुलैः ॥ सा दृष्टा चेदिराजस्य जनन्या जनवेष्टिता ॥९॥ चन्द्रलेखेव पतिता भूमौ भासितदिङ्मुखा ॥ आरोप्य सा स्वभवनं पृष्टा का त्वं वरानने ॥ १० ॥ उवाच भैमी सव्रीडं सैरध्रीं मां निबोधताम् ॥ न धावयेयं चरणौ नोच्छिष्टं भक्षयाम्यहम् ॥ ११ ॥ यदि प्रार्थयते कश्चिद्दंड्यस्ते सांप्रतं भवेत् ॥ प्रतिज्ञयानया देवि तिष्ठेयं तव वेश्मनि ॥ एवमस्त्वनवद्यांगि राजमाताप्युवाच ताम् ॥ १२ ॥ एवंविधा तद्भवने कंचित्कालमनिंदिता ॥ उवास वसनार्द्धेन प्रवृत्तांते किल द्विजः ॥ आनयामास मुदितो दमयंतीं गृहं पितुः ॥ १३ ॥ मात्रा पित्रा समायुक्ता सुतैर्भ्रातृभिरेव च ॥ दमयंती तथाप्यास्ते दुःखं नैषधवर्जिता ॥ १४ ॥ प्रोवाच विमनाहूय व्रतं दानमथापि वा ॥ कथयध्वं यथा मे स्यादिष्टेन सह संगमः ॥ १५ ॥ तत्रेतिहासकुशलो विप्रः प्रोवाच बुद्धिमान् ॥ भद्रे त्वमाशादशमीं कुरुष्वेप्सितसिद्धिदाम् ॥ १६ ॥ चकार सर्वं तन्वंगी यत्पुराणविदा तदा ॥ ख्यातमाख्यानविदुषा दमनेन पुरोधसा ॥ १७ ॥ व्रतस्यास्य प्रभावेण दमयंत्या नरोत्तम ॥ संजातः सुखदोऽत्यर्थं भर्त्रा सह समागमः ॥ १८ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथमाशादशम्येषा गोविन्द क्रियते कदा ॥ सर्वमेतत्समाचक्ष्व मां सर्वज्ञोसि यादव ॥ १९ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ राज्याशया राजपुत्रः कृष्यर्थं तु कृषीवलः ॥ भार्यार्थं तु वणिक्पुत्रः पुत्रार्थे गुर्विणी तथा ॥ २० ॥ धर्मार्थकामसंसिद्ध्यै लोककन्या वरार्थिनी ॥ यष्टुकामो द्विजवरो रोगी रोगापनुत्तये ॥ २१ ॥ चिरप्रवासिते कांते कालेन धृतिपंडिता ॥ एतेष्वन्येषु कर्तव्यमाशाव्रतमिदं सदा ॥ २२ ॥ यदा यस्य भवेदार्त कार्यते हि तदा व्रतम् ॥ शुक्लपक्षे दशम्यां तु स्नात्वा संपूज्य देवताः ॥२३॥ नक्तं तदाशाः संपूज्याः पुष्पालक्तकचन्दनैः ॥ गृहाङ्गणे लेखयित्वा यवैः पिष्टातकेन वा ॥ दत्त्वा घृताक्तं नैवेद्यं पुनः कार्यं निवेदयेत् ॥२४॥ आशाश्चाशाः सदा संतु विद्यंतां च मनोरथाः॥भवतीनां प्रसादेन सदा कल्याणमस्त्विति ॥२५॥ एवं संपूज्य भुञ्जीत दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम् ॥ अनेन क्रमयोगेन मासिमासि समाचरेत्॥२६॥ यावन्मनोरथः पूर्णस्ततः पश्चात्समुद्यमात् ॥ मासि पूर्णे च षण्मासे वर्षे वर्षद्वये गते ॥२७॥ सौवर्णाः कारयेदाशा रौप्यपिष्टातकेन वा ॥ ज्ञातिबंधुजनैः सार्द्धं स्नातः सम्यगलंकृतः ॥२८॥ पूजयेन्मंत्रसंदर्भैरेभिर्ध्यात्वा गृहांगणे॥ तव संनिहितः शक्रः सुरासुरनमस्कृतः ॥ पूर्वा चन्द्रेण सहिता ऐन्द्रीदिग्देवते नमः ॥ २९ ॥ अग्नेः परिग्रहादार्ये त्वमाग्नेयीति पठ्यसे ॥ तेजोमयी

परा शक्तिराग्नेयी वरदा भव ॥ ३० ॥ देवराजं समासाद्य लोकः संयमयत्यसौ ॥ तेन संयमनी यासि याम्ये कामप्रदा भव ॥ ३१ ॥ खड्गसहा
तिविकृता नैर्ऋतिस्त्वमुपाभृता ॥ तेन नैर्ऋतनाम्नीत्वं कृतवान्मघवा सदा ॥ ३२ ॥ त्वय्यास्ते भवनाधारवरुणो यादसां पतिः ॥ इष्टकामार्थसि
द्ध्यर्थं वारुणिप्रभवा भव ॥ ३३ ॥ अधिश्रितासि यस्मात्त्वं वायुना जगदायुना ॥ वायव्ये त्वमतः शान्तिं नित्यं यच्छ नमोनमः ॥ ३४ ॥
कुबेरवासतः सौम्या प्रख्याता त्वमथोत्तरा ॥ ऐशानी जगदीशेन शंभुना त्वमलंकृता ॥ अतस्त्वं शिवसान्निध्यं देवि देहि शिवे नमः ॥ ३५ ॥
सर्पाष्टककुलेन त्वं सेवितासि तथाप्यधः ॥ नागांगनाभिः सहिता हिता नः सर्वदा भव ॥ ३६ ॥ सप्तलोकैः परिगता सर्वदा त्वं शिवा यतः ॥
सनकाद्यैः परिवृता ब्राह्मी जिह्मानपाकुरु ॥ ३७ ॥ नक्षत्राणि च सर्वाणि ग्रहास्ताराग्रहास्तथा ॥ नक्षत्रमातरो ये च भूतप्रेतविनायकाः ॥ सर्वे
ममेष्टसिद्ध्यर्थे भवंतु प्रणताः सदा ॥ ३८ ॥ एभिर्मंत्रैः समभ्यर्च्य पुष्पधूपादिना ततः ॥ वासोभिरभिसंस्थाप्य फलानि विनिवेदयेत् ॥ ३९ ॥
तत्तूर्यध्वनिघोषेण गीतमङ्गलनिःस्वनैः ॥ नृत्यंतीभिर्वरस्त्रीभिस्तां रात्रिमतिवाहयेत् ॥ ४० ॥ कुंकुमक्षोदतीव्रेण दानमानादिभिः सुखम् ॥ प्रभाते
वेदविदुषे सर्वं तत्प्रतिपादयेत् ॥ ४१ ॥ अनेन विधिना सर्वं क्षमयन्प्रणिपत्य च ॥ भुञ्जीत मित्रसहितः सुहृद्बंधुजनैरपि ॥ ४२ ॥ य एवं कुरुते
पार्थ दशमीव्रतमादरात् ॥ स सर्वकाममाप्नोति मनसाभीप्सितं नरः ॥ ४३ ॥ स्त्रीभिर्विशेषतः कार्यं व्रतमेतद्युधिष्ठिर ॥ लघुचित्ता यतो नार्यः
सदा कामपरायणाः ॥ ४४ ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं सर्वकामफलप्रदम् ॥ कथितं ते महाराज मया व्रतमनुत्तमम् ॥ ४५ ॥ ये मानवा मनुजपुङ्गव
कामकामाः संपूजयंति दशमीषु सदा दशाशाः ॥ तेषां विशेषनिहिता हृदये प्रकाममाशाः फलंत्यलमलं बहुनोदितेन ॥ ४६ ॥ इति श्रीभविष्ये
महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवाद आशादशमीव्रतं नाम चतुष्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥
अहं त्वागस्करः पापः पृथिवीक्षयकारकः ॥ परिपृच्छामि गोविन्द त्वां नमस्कृत्य पादयोः ॥ १ ॥ गुह्याद्गुह्यतरं ब्रूहि व्रतं किंचिदनुत्तमम् ॥ तरामि
येन पापौघं भीष्मद्रोणवधार्णवम् ॥ २ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ आसीत्पुरोत्तरो नाम्ना विदर्भायां कुशध्वजः ॥ सांतःपुरसुतो यश्च चक्रे
राज्यमतंद्रितः ॥ ३ ॥ जघान तापसं सोऽथ प्रमादान्मृगयां गतः ॥ मृगं मत्वा महारण्ये ब्राह्मणं दैवमोहितः ॥ ४ ॥ तेन कर्मविपाकेन देहांते
नरकं गतः ॥ तत्रासौ यातना घोरा अनुभूयातिपीडितः ॥ ५ ॥ तस्मादिहागतो मर्त्ये रौद्रो विषधरोऽभवत् ॥ अदशत्सोऽपि राजेन्द्र ब्राह्मणं चरणे
रुषा ॥ ६ ॥ लब्ध्वा सह च पंचत्वं जगाम द्विजसंयुतः ॥ विपन्नस्तु ततः सिंहो द्वितीयेऽभूत्सुदारुणः ॥ ७ ॥ विदारितमुखो हिंस्रो नानासत्त्व

भयंकरः ॥ जघानासौ पुनः श्रेष्ठं राजन्यं मृगया गतम् ॥ ८ ॥ ततोऽपि बहुभिः शस्त्रै राजलोकैर्निपातितः ॥ पुनर्व्याघ्रो बभूवासौ तृतीयेऽपि
भवांतरे ॥ ९ ॥ तीक्ष्णपादनखाघातव्यापादितमृगान्वयः ॥ तेनापि वैश्यो निधनं नीतः किञ्चिद्दिनांतरम् ॥ १० ॥ स नीतः कृमिराशित्वं लोकैः
खातनिपातनात् ॥ संजातस्तु महानृक्षो नखराहतजंतुरुक् ॥ ११ ॥ जघान बालं चण्डालादसौ मृत्युमवाप्नुयात् ॥ पञ्चमे मकरो जातः समुद्रेऽ
तिभयंकरः ॥ १२ ॥ स्त्रियं जघान तरुणीं स्नातुकामामथागताम् ॥ प्रभाते शङ्करस्याग्रे शशाङ्कग्रहणे निशि ॥ १३ ॥ तत्रापि बडिशं दत्त्वा जनैः
प्राणैर्वियोजितः ॥ पुनः षष्ठे भवे जातः पिशाचः पिशिताशनः ॥ १४ ॥ क्रूरश्छिद्रपरः क्षुद्रो नरप्राणवियोजकः ॥ सोऽवतीर्णो नरस्यांगं कर्षया
मास कस्यचित् ॥ १५ ॥ मंत्रेणाहूय सिद्धेन वातिकेन व्यसुः कृतः ॥ सप्तमे स पुनर्जातो दुर्निरीक्ष्यवपुर्भृशम् ॥ १६ ॥ क्रूरदंष्ट्रः करालास्यो
मांसशोणितभोजनः ॥ दिग्वासा मरुभूमीषु वाशिष्ठो ब्रह्मराक्षसः ॥१७॥ स राष्ट्रं जर्जरं शून्यं सर्वं चक्रे विषादिषु ॥ आक्रम्य भीमदासेन राज्ञा
राक्षसशत्रुणा ॥ १८॥ समारोप्य धनुः संख्ये ब्रह्मास्त्रेण निपातितः ॥ भूयोऽभवद्व्याघ्रसमः स्वजन्मन्यष्टमे भुवि ॥१९॥ वनेचराणां क्रुद्धाङ्गो व्याघ्र
णान्निधनं गतः ॥ ततो हस्ती च भल्लूको मातंगेन धनुष्मता ॥ २० ॥ एकादशेऽपि पाञ्चालो भवमध्येऽपि भीषणः ॥ ऊर्ध्वकेशोऽति
रक्ताक्षो जातो ह्रस्वतनुर्दृढः ॥ २१ ॥ पापो धर्मध्वजो रक्षो देवतोज्झितमाल्यधृक् ॥ स दण्डपाशिकेनैव वृक्षाग्रे ह्यवलंबितः ॥ २२ ॥ द्वादशे
स पुनर्जातः पुष्कलक्लेशभाजनः ॥ भक्ष्यलोभाद्बिलगतो व्याधेन विनिपातितः ॥ २३ ॥ तेन चासीत्कृतं पूर्वं तारकद्वादशीव्रतम् ॥
तस्य प्रभावाज्जातोऽपि दुष्टयोनौ पुनःपुनः ॥ २४ ॥ अवाप शीघ्रं पंचत्वं संसारभवसागरे ॥ पुनरेवाभवद्राजा विदर्भायां सुधार्मिकः ॥ २५ ॥
भूयश्चोपोषिता तेन तारकद्वादशी शुभा ॥ दृश्यतां व्रतमाहात्म्यं जातोजातः पुनःपुनः ॥ २६ ॥ व्रतप्रभावाद्भुवने भुक्त्वा राज्यमकण्टकम् ॥ प्राप
विष्णुपुरे स्थानं यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २७ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथमेतद्व्रतं कृष्ण कर्तव्यं पुरुषोत्तमैः ॥ स्त्रीभिर्वा भर्तृवाक्येन स्नान
दानजपादिकम् ॥ २८ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ मार्गशीर्षे सिते पक्षे गृहीत्वा द्वादशीव्रतम् ॥ अकृत्रिमे जले स्नानमपराह्णे समाचरेत् ॥
॥ २९ ॥ प्रणम्य भास्करायाथ कृत्वा देवार्चनं तथा ॥ होमश्च तावत्स्थातव्यो यावदस्तमितो रविः ॥ ३० ॥ ततो भुक्त्वा फलैः पुष्पैर्गन्धधूप
विलेपनैः ॥ सजलं साक्षतं कृत्वा सहिरण्यं शुभैः फलैः ॥ ३१ ॥ रम्ये ताम्रमये पात्रे जानुभ्यां धरणीं गतः ॥ पूर्वामुखः प्रदोषाग्रे मूर्ध्नि कृत्वार्घ्य

१ गौर्जरम्–इ० पा० ।

भाजनम् ॥ ३२ ॥ भूमौ तु मंडलं कृत्वा गोमयेन सतारकम् ॥ चंदनेन समालिख्य ध्रुवं हि गगनोन्मुखः ॥ ३३ ॥ सहस्रशीर्षामंत्रेण भूमौ
शक्त्या शनैः स्वयम् ॥ तारकाणां कुरुश्रेष्ठ दद्यादर्घ्यमतंद्रितः ॥३४॥ पर्युक्ष्य भूममुत्क्षिप्य दद्याद्विप्राय दक्षिणाम् ॥ क्रमेण सर्वं निर्वर्त्य भोज्यं
भोज्यं निशागमे ॥३५॥ मार्गशीर्षे खंडखाद्यं पौषे सोहालकं तथा ॥ तिलतंडुलकं माघे गुडापूपं च फाल्गुने ॥३६॥ मोदकांश्चैत्रमासे तु वैशाखे
खंडवेष्टकम् ॥ ज्येष्ठे सक्तुभृतैः पात्रैराषाढे गुडपूरिकैः ॥ ३७ ॥ श्रावणे मधुशीर्षेण नभस्ये पायसेन च ॥ घृतपर्णैश्चाश्वयुजे कांसारैः कार्त्तिके
क्रमात् ॥ ३८ ॥ एभिर्द्वादशभिर्विर्षैर्भोजयित्वा द्विजान्स्वयम् ॥ भुञ्जीत भक्त्या राजेन्द्र पश्चाद्देवं क्षमापयेत् ॥ ३९ ॥ समाप्ते तु व्रते कृत्वा राजतं
तारकागणम् ॥ दृष्ट्वा वा पूर्वविधिना पूजयित्वा क्षमापयेत् ॥ ४० ॥ कुम्भा द्वादश दातव्याः सोदका मोदकाश्रिताः ॥ ब्राह्मण्यां परिधानं च पद्म
रागः सकुंचकः ॥ ४१ ॥ ब्राह्मणे वल्गुलल्लाटं लक्षपुष्पोपशोभितम् ॥ चालकेनोपवीतं च पुष्पं दत्त्वा क्षमापयेत् ॥ ४२ ॥ अनेन विधिना
राजन्यः करोति व्रतं नरः ॥ नारी वा भरतश्रेष्ठ भक्तिभावपुरःसरा ॥ ४३ ॥ नक्षत्रलोकं व्रजति विमानेनार्कवर्चसा ॥ अप्सरोगणगन्धर्वयक्षविद्या
धरामरैः ॥ ४४ ॥ सहस्रभर्त्ता स्वर्लोके पूज्यमानो दिवाकरैः॥ वसेत्कल्पायुतं यावत्पुनर्विष्णुपुरं व्रजेत् ॥ ४५ ॥ एतद्व्रतं पुरा चीर्णं शच्या राज्या
श्रियोमया ॥ सीतया दमयंत्या च रुक्मिण्या सत्यभामया ॥ ४६ ॥ मेनया रंभया स्वर्गे उर्वश्या देवदत्तया ॥ अन्याभिरपि नारीभिः पुरुषैश्च
पृथग्विधैः ॥ ४७ ॥ चीर्णमेतद्व्रतं पार्थ सर्वपापभयापहम् ॥ ४८ ॥ जन्मांतरेष्वपि कृतानि हरत्यघानि या संदहत्यहरहः सुकृतोपयोगात् ॥ सा
द्वादशी जगति तारकनामधेया तन्नास्ति यन्न विदधाति कृता मनुष्यैः ॥ ४९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे तार
कद्वादशीव्रतं नाम पञ्चषष्ठितमोऽध्यायः ॥ ६५ ॥ • ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ भगवन्ब्रूहि मे सम्यगरण्यद्वादशीव्रतम् ॥ सप्राशनं
सोपवासं सरहस्यं समन्त्रकम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ कौंतेय यत्पुरा चीर्णं सीतया वनसंस्थया ॥ व्रतं राघववाक्येन प्रशस्तं दोषव
र्जितम् ॥ २ ॥ लोपामुद्रालये साध्व्यो मुनिपत्न्यो बहुप्रजाः ॥ भोजितास्तर्पिताः सर्वैराहारैः सर्वकामिकैः ॥ ३ ॥ पद्मिनीपत्रविस्तीर्णे सोपदंशै
र्यथा नवैः ॥ भक्ष्यैर्भोज्यैस्तथा लेह्यैश्चोष्यैश्चापि यदृच्छया ॥ ४ ॥ तामिहैकमनाः पार्थः शृणुष्वारण्यद्वादशीम् ॥ मार्गशीर्षे सिते पक्षे एकादश्यां
दिनोदये ॥ ५ ॥ स्नात्वा नरः सोपवासः कृत्वा पूजां जनार्दने ॥ गंधपुष्पाक्षतैर्धूपैर्दीपैर्जागरणैर्निशाम् ॥६॥ नीत्वा प्रभाते गत्वा च वने वेदाङ्गपार
गान् ॥ भोजयित्वा फलप्रायं स्वयं भुञ्जीत वाग्यतः ॥ ७ ॥ पञ्चगव्यं प्राशयित्वा पूर्वमेवाथ तद्दिने ॥ वर्षमेकं शुभं पूर्णं पारयित्वा युधिष्ठिर॥८॥

श्रावणे कार्त्तिके मांवे चैत्रे वाथ समर्चिते ॥ सोपदंशैः पत्रशाकैस्तिलशष्कुलिकादिभिः ॥ ९ ॥ अपूपैः खण्डवेष्टैश्च मरीचैः सिंहकेसरैः ॥ धूलीमुखै रमृतफलैः स्वादुकोकरसैः शुभैः ॥ १० ॥ शीतलैस्तर्पयेद्विद्वानर्कपुष्पैः सुमालकैः ॥ दधिक्षीराज्यपाणिज्यैश्चातुर्जातकरंजितैः ॥ ११ ॥ कर्पूरनख विद्धैश्च मधुरैः पनसोत्तमैः ॥ बहुवृक्षं वनं गत्वा सुस्वादुसलिलं शिवम् ॥१२॥ सुखासनोपविष्टांश्च प्रागुदङ्मुखवच्छुचीन् ॥ भोजयेद्दश च द्वौ वा मुनीनारण्यवासिनः ॥ १३ ॥ एकदंडींस्त्रिदंडींश्च गृहस्थांश्चापि सुव्रतान् ॥ ब्राह्मणीर्विविधाः सप्त एकपत्नीः पतिव्रताः ॥ १४ ॥ चार्वङ्ग्यश्चार्चिताः स्नाताः सर्वावयमशोभनाः ॥ सुवस्त्राः कुंकुमाक्ताङ्गाः सुगंधकुसुमांचिताः ॥ १५ ॥ अंगैर्वा भोजनीयास्तास्ताश्चादित्यस्य देवताः ॥ वासुदेवजना र्दनदामोदरमधुसूदनाः ॥ १६ ॥ पद्मनाभकृष्णविष्णुगोवर्द्धनत्रिविक्रमाः ॥ श्रीधरश्च हृषीकेशः पुण्डरीकाक्ष आदिवाराहाः ॥ १७ ॥ एभिर्द्वादश भिर्मन्त्रैर्नमस्कारांतयोजितैः ॥ गंधचन्दनसंवस्त्रं धूपं दत्त्वा पृथक्पृथक् ॥ १८ ॥ भोजयित्वा शुभान्नानि दद्यात्ताभ्यः सुदक्षिणाम् ॥ प्रणम्य प्रार्थयेद्भक्त्या विष्णुर्मे प्रीयतामिति ॥ १९ ॥ ततो भुञ्जीत सहितो भृत्यैः प्रेष्यजनेन च ॥ आगताभ्यागतैर्लोकैः सुहृत्संबंधिबंधुभिः ॥ ॥ २० ॥ एवं कौंतेय कुरुते योऽरण्यद्वादशीं नरः ॥ स देहांते विमानस्थो दिव्यकन्यासमावृतः ॥ याति ज्ञातिसमायुक्तः श्वेतद्वीपं हरेः पुरम् ॥ ॥ २१ ॥ यत्र लोकाः पीतवस्त्राः श्यामदेहाश्चतुर्भुजाः ॥ शंखचक्रगदापद्मचारुहस्ताः सकौस्तुभाः ॥ २२ ॥ गरुडासनाः साभरणा मुकुटोत्कट कुंडलाः ॥ नीलोत्पलोद्दामपद्ममालयालंकृतोरसः ॥२३॥ लक्ष्मीधरा मेघवर्णाः कूर्पराङ्गदभूषणाः ॥ तिष्ठंति विष्णुसामान्ये यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ॥ २४ ॥ तस्मादेत्य महातेजाः पृथिव्यां नृपपूजिताः ॥ मर्त्यलोके कीर्तिमंतः संभवंति नरोत्तमाः ॥ २५ ॥ ततो यांति परं स्थानं मोक्षमार्गं शिवं शुभम् ॥ यत्र गत्वा न शोचंति न संसारे भ्रमंति च ॥ २६ ॥ ये द्वादशीमुपवसंति सितामरण्यनाम्नीं वने द्विजवरानथ भोजयंति ॥ साध्व्यः स्त्रियः सुचरिताभरणाश्च तासां विष्णुः प्रसादमुपयाति ददाति मोक्षम् ॥ २७ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिर संवादेरण्यद्वादशीव्रतं नाम षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥ ६६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ घनावृते वरे देवे वर्षाकाले ह्युपस्थिते ॥ मयूरकेकाकुलिते दर्दुरारावपूरिते ॥ १ ॥ कुलस्त्रियः प्रयच्छंति कस्यान्नं कात्र देवता ॥ किं व्रतं कृष्ण विख्यातमन्नं कस्यां तिथौ भवेत् ॥ २ ॥ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ प्रवृत्ते श्रावणे मासि कृष्णपक्षे ह्युपस्थिते ॥ एकादश्यां शुचिर्भूत्वा सर्वौषधिजलैः शुभैः ॥ ३ ॥ माषचूर्णेन

१ माघे–इ० पा०। २ प्रपापैः इ० पा०।

राजेन्द्र कुर्यादिंदुरिकाशनम् ॥ मोदकांश्च तथा पंच घृतपक्वान्सुनिर्मलान् ॥ ४ ॥ नरमेकैकमुद्दिश्य ततो गत्वा जलाशयम् ॥ दुष्टयादोविरहितं
सतोयं जलजैर्युतम् ॥ ५ ॥ तस्यैव पुलिने रम्ये जुष्टान्ने गोमयादिना ॥ कृत्वा मंडलकं वृत्तं पिष्टकादिभिरर्चितम् ॥ ६ ॥ चर्चितं गंधकुसुमैर्धूप
दीपाक्षतोज्ज्वलम् ॥ तत्र चंद्रं लिखेदेव रोहिण्या सहितं विभुम् ॥ अर्चयेच्च सभार्यो वै मन्त्रेणानेन भावितः ॥७ ॥ सोमराज नमस्तुभ्यं रोहिण्यै
ते नमोनमः ॥ महासति महादेवि संपादय ममेप्सितम् ॥ ८ ॥ एवं संपूज्य तस्याग्रे नैवेद्यं देयमर्चितम् ॥ तत्रैव ब्राह्मणे दद्यात्सोमो मे प्रीयता
मिति ॥ प्रीयताततिति मे देवी रोहिणी सहितप्रिया ॥ ९ ॥ एवमुच्चार्य दत्त्वा च ततोंऽतर्जलमाविशेत् ॥ कंठांतं कटिमात्रं वा गुल्फांतं वा जला
शये ॥ १० ॥ ध्यायेच्च मनसा सोमं रोहिणीसहितं तदा ॥ यावत्समस्तं तद्भुक्तं भुक्त्वा चांतस्तटे स्थितः ॥ ११ ॥ नियम्य वसतां चान्ये ततो
विप्राय भोजनम् ॥ दक्षिणासहितं देयं निश्चयं वाचि कल्पयेत् ॥ भक्त्या शक्त्या यथाचित्तं यथावित्तं तथा तथा ॥ १२ ॥ यः करोति नरो
राजन्नारी वाथ कुमारिका ॥ वर्षेवर्षे विधानेन पार्थेदं रोहिणीव्रतम् ॥ १३ ॥ इह लोके चिरं स्थित्वा धनधान्यसमाकुले ॥ गृहाश्रमे शुभां लब्ध्वा
पुत्रपौत्रादिसंततिम् ॥ १४ ॥ ततः सुतीर्थे मरणं ततो ब्रह्मपुरं व्रजेत् ॥ तस्माद्विष्णुपुरं पार्थ ततो रुद्रपुरं शुभम् ॥१५॥ खे रोहिणी शशधराभि
मता हिता च किं कारणं शृणु नरेन्द्र निवेदयामि ॥ संपिष्टमाषरचितेंदुरिकाशितुं यद्भुक्तं जले गुडघृतेन फलं तदेतत् ॥१६॥ ॥ इति श्रीभविष्ये
महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे रोहिणीचन्द्रव्रतं नाम सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६७ ॥ ॥छ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ अवियोग
व्रतं ब्रूहि मम यादवनंदन ॥ विधानं तस्य कीदृक्च किं पुण्यं काऽत्र देवता ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ शृणु पांडव यत्नेन कथ्यमानं
यथाखिलम् ॥ अवियोगव्रतं नाम व्रतानामुत्तमोत्तमम् ॥ २ ॥ प्रौष्ठपदे शुक्लपक्षे द्वादश्यां प्रातरुत्थितः ॥ यस्तु शुक्लांबरधरः स्नात्वा पूर्वं जला
शये ॥ ३ ॥ हृद्ये रम्ये सौधतटे हरिं लिख्येत मण्डले ॥ गोधूमचूर्णपिष्टेन लक्ष्मीं तत्पार्श्ववर्तिनीम् ॥ ४ ॥ तत्रैव च हरं गौरीं सावित्रीं ब्रह्मणा
सह ॥ राज्ञीसहितं च रविं त्रैलोक्योद्योतकारकम् ॥ ५ ॥ गंधैः पुष्पैश्च धूपैर्नैवेद्यैरर्चयेद्यथाशक्त्या ॥ अवियोगव्रतचारी मंत्रेणानेन राजेन्द्र ॥६॥
नारी वा पुरुषो वा अवियोगमतिं दृढां कृत्वा ॥ भक्त्या ध्यानी मौनी दांपत्यं पूजयेद्देवम् ॥ ७ ॥ सहस्रमूर्द्धा पुरुषः पद्मनाभो जनार्दनः ॥
व्यासोऽपि कपिलाचार्यो भगवान्पुरुषोत्तमः ॥८॥ नारायणो मधुलिहो विष्णुर्दामोहरो हरिः ॥ महावराहो गोविंदः केशवो गरुडध्वजः ॥ ९ ॥
श्रीधरः पुंडरीकाक्षो विश्वरूपस्त्रिविक्रमः ॥ उपेन्द्रो वामनो रामो वैकुंठो माधवो ध्रुवः ॥ १० ॥ वासुदेवो हृषीकेशः कृष्णः संकर्षणोऽच्युतः ॥

अनिरुद्धो महायोगी प्रद्युम्नो नंद एव च ॥ ११ ॥ नित्यं स मे शुभः प्रीतः सश्रीकः केशशूलिनः ॥ उमापतिर्नीलकंठः स्थाणुः शंभुर्भगाक्षिहा ॥
॥ १२ ॥ ईशानो भैरवः शूली त्र्यंबकस्त्रिपुरांतकः ॥ कपर्दीशो महालिंगी महाकालो वृषध्वजः ॥१३॥ शिवः शर्वो महादेवो रुद्रो भूतमहेश्वरः ॥
ममास्तु सह पार्वत्या शंकरः शंकरश्चिरम् ॥ १४ ॥ ब्रह्मा शंभुः प्रभुः स्रष्टा पुष्करी प्रपितामहः ॥ हिरण्यगर्भो वेदज्ञः परमेष्ठी प्रजापतिः ॥१५॥
चतुर्मुखः सृष्टिकर्ता स्वयंभूः कमलासनः ॥ विरिञ्चिः पद्मयोनिश्च ममास्तु वरदः सदा ॥१६॥ आदित्यो भास्करो भानुः सूर्योऽर्कः सविता रविः ॥
मार्तंडो मंडलज्योतिरग्निरश्मिर्जनेश्वरः ॥ १७ ॥ प्रभाकरः सप्तसप्तिस्तरणिः सरणिः खगः ॥ दिवाकरो दिनकरः सहस्रांशुर्मरीचिमान् ॥ १८ ॥
पद्मप्रबोधनः पूषा किरणी मेरुभूषणः ॥ निकुंभोः वर्णभो देवः सुप्रीतोऽस्तु सदा मम ॥१९॥ लक्ष्मीः श्रीः संपदा पद्मा मा विभूतिर्हरिप्रिया ॥
पार्वती ललिता गौरी उमा शंकरवल्लभा ॥ २० ॥ गायत्री प्रकृतिः सृष्टिः सावित्री वेधसो मता ॥ राज्ञी भानुमती संज्ञा नित्यभा भास्करप्रिया
॥ २१ ॥ इति पद्मनाभशंकरपितामहार्कादीन्सप्रियान्पूज्य ॥ दत्त्वादत्त्वा दानं भुक्त्वा चांते व्रजेद्वेश्म ॥ २२ ॥ द्वादश्यां चरति नरो व्रतमेतद्भ
क्तिभावितो लोके ॥ भवति यशोधनभागी संततिमान्विगतसंतापः ॥ २३ ॥ हरिहरहिरण्यगर्भप्रभाकराणां क्रमेण लोकेषु ॥ भुक्त्वा भोगान्विपु
लानथ योगी निर्वृतो भवति ॥ २४ ॥ स्त्रीपुंसोर्यदि युग्मं पुरुषो वा यदि समाचरति कश्चित् ॥ नारी वा व्रतमेतच्चीर्त्वा यात्यालयं विष्णोः॥२५॥
इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे हरिहरहिरण्यगर्भप्रभाकराणामवियोगव्रतं नामाष्टषष्टितमोऽध्यायः ॥ ६८ ॥
॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ अक्षौहिण्यो दशाष्टौ च मद्राज्यार्थे क्षयं गताः ॥ तेन पापेन मे चित्ते जुगुप्सातीव वर्तते ॥ १ ॥ तत्र ब्राह्म
णराजन्यवैश्यशूद्रादयो हताः ॥ भीष्मद्रोणकलिंगादिकर्णशल्यसुयोधनाः ॥ २ ॥ तेषां वधेन यत्पापं तन्मे मर्माणि कृंतति ॥ पापप्रक्षालनं क
श्चिद्धर्मं ब्रूहि जगत्पते ॥ ३ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ सुमहत्पुण्यजननं गोवत्सद्वादशीव्रतम् ॥ अस्ति पार्थ महाबाहो पांडवानां धुरंधर ॥ ४ ॥
॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ केयं गोद्वादशी नाम विधानं तत्र कीदृशम् ॥ कथमेषा समुत्पन्ना कस्मिन्काले जनार्दन ॥ ५ ॥ एतत्सर्वं हरे ब्रूहि
पाहि मां नरकार्णवात् ॥ ६ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पुरा कृतयुगे पार्थ मुनिकोटिः समागता ॥ तपश्चचार विपुलं नामव्रतधरा गिरौ ॥७॥
हर्षेण महताविष्टा दैवदर्शनकांक्षया ॥ जंबूमार्गे महापुण्ये नामतीर्थविभूपिते ॥८॥ पारियात्रे सिद्धपात्रे रम्ये तंदुलिकाश्रमे ॥ टंटाविरिति विख्याते

१ टटाभिरीति–इ० पा० ।

उत्तमे शिखरे नृप ॥ ९ ॥ तापसारण्यमतुलं दिव्यकाननमंडितम् ॥ वशिष्ठशुकांगिरसक्रतुदक्षादिभिर्वृतम् ॥ १० ॥ वल्कलाजिनसंवीतैर्भृगोराश्रं
ममंडलम् ॥ नानामृगगणैर्जुष्टं शाखामृगगणैर्युतम् ॥११॥ प्रशांतसिंहहरिणं सर्ववस्तुगतद्रुमम् ॥ गहनं निर्झतं रम्यं लतासंतानसंकुलम् ॥ १२ ॥
सिंहव्याघ्रगजैर्भिन्नं हरिणैः शबरैः शशैः ॥ वराहैरुरुभिश्चित्रैः समंतादुपशोभितम् ॥ १३ ॥ तपस्यता तत्र तेषां मुनीनां दर्शनार्थिनाम् ॥ व्याजं
चक्रे महीनाथ द्वादशार्धार्धलोचनः ॥ १४ ॥ बभूव ब्राह्मणो वृद्धो जरापांडुरमूर्द्धजः ॥ श्लथचर्मतनुः कुब्जो यष्टिपाणिः सवेपथुः ॥ उमापि चक्रे
गोरूपं शृणु तत्पार्थ यादृशम् ॥ १५ ॥ क्षीरोदतोयसंभूता याः पुरामृतमंथने ॥ पञ्च गावः शुभाः पार्थ पञ्चलोकस्य मातरः ॥ १६ ॥ नन्दा
सुभद्रा सुरभी सुशीला बहुला इति ॥ एता लोकोपकाराय देवानां तर्पणाय च ॥१७॥ जमदग्निभरद्वाजवशिष्ठासितगौतमाः ॥ जगृहुः कामदाः पञ्च
गावो दत्ताः सुरैस्ततः ॥ १८ ॥ गोमयं रोचना मूत्रं क्षीरं दधि घृतं गवाम् ॥ षडंगानि पवित्राणि संशुद्धिकरणानि च ॥ १९ ॥ गोमयादुत्थितः
श्रीमान्बिल्ववृक्षः शिवप्रियः ॥ तत्रास्ते पद्महस्ता श्रीः श्रीवृक्षस्तेन स स्मृतः ॥ बीजान्युत्पलपद्मानां पुनर्जातानि गोमयात् ॥ २० ॥ गोरोचना
च मांगल्या पवित्रा सर्वसाधिका ॥ गोमूत्राद्गुग्गुलुर्जातः सुगंधिः प्रियदर्शनः ॥ आहारः सर्वदेवानां शिवस्य च विशेषतः ॥ २१ ॥ यद्बीजं जगतः
किञ्चित्तज्ज्ञेयं क्षीरसंभवम् ॥ दध्नः सर्वाणि जातानि मङ्गलान्यर्थसिद्धये ॥ घृतादमृतमुत्पन्नं देवानां तृप्तिकारणम् ॥ २२ ॥ ब्राह्मणाश्चैव गावश्च
कुलमेकं द्विधा कृतम् ॥ एकत्र मन्त्रास्तिष्ठंति हविरन्यत्र तिष्ठति ॥२३॥ गोषु यज्ञाः प्रवर्तंते गोषु देवाः प्रतिष्ठिताः॥ गोषु वेदाः समुत्कीर्णाः सष
डंगपदक्रमाः ॥ २४ ॥ शृङ्गमूले गवां नित्यं ब्रह्मा विष्णुश्च संस्थितौ ॥ शृङ्गाग्रे सर्वतीर्थानि स्थावराणि चराणि च ॥ २५ ॥ शिवो मध्ये महा
देवः सर्वकारणकारणम् ॥ ललाटे संस्थिता गौरी नासावंशे च षण्मुखः ॥२६॥ कंबलाश्वतरौ नागौ नासापुटसमाश्रितौ॥कर्णयोरश्विनौ देवौ चक्षु
र्भ्यां शशिभास्करौ ॥ २७ ॥ दंतेषु वसवः सर्वे जिह्वायां वरुणः स्थितः ॥ सरस्वती च कुहरे यमयक्षौ च गण्डयोः ॥ २८ ॥ संध्याद्वयं तथोष्ठाभ्यां
ग्रीवायां च पुरंदरः ॥ रक्षांसि ककुदे द्यौश्च पार्ष्णिकाये व्यवस्थिता ॥ २९ ॥ चतुष्पात्सकलो धर्मो नित्यं जंघासु तिष्ठति ॥ खुरमध्येषु गन्धर्वाः
खुराग्रेषु च पन्नगाः ॥ ३० ॥ खुराणां पश्चिमे भागे राक्षसाः संप्रतिष्ठिताः ॥ रुद्रा एकादश पृष्ठे वरुणः सर्वसन्धिषु ॥ ३१ ॥ श्रोणीत
टस्थाः पितरः कपोलेषु च मानवाः ॥ श्रीरपाने गवां नित्यं स्वाहालंकारमाश्रिताः ॥ ३२ ॥ आदित्या रश्मयो वालाः पिण्डीभूता व्यवस्थिताः॥
साक्षाद्गंगा च गोमूत्रे गोमये यमुना स्थिता ॥ ३३ ॥ त्रयस्त्रिंशद्देवकोट्यो रोमकूपे व्यवस्थिताः ॥ उदरे पृथिवी सर्वा सशैलवनकानना ॥ ३४ ॥

चत्वारः सागराः प्रोक्ता गवां ये तु पयोधराः ॥ पर्जन्यः क्षीरधारासु मेघा बिंदुव्यवस्थिताः ॥३५॥ जठरं गार्हपत्योऽग्निर्दक्षिणाग्निर्हृदि स्थितः ॥
कण्ठे आहवनीयोऽग्निः सभ्योऽग्निस्तालुनि स्थितः ॥ ३६ ॥ अस्थिव्यवस्थिताः शैला मज्जासु क्रतवः स्थिताः ॥ ऋग्वेदोऽथर्ववेदश्च सामवेदो यजु
स्तथा ॥ ३७ ॥ सुरक्तपीतकृष्णादो गवां वर्णे व्यवस्थिताः ॥ तासां रूपमुमा स्मृत्वा सुरभीणां युधिष्ठिर ॥ ३८ ॥ संस्मृत्य तत्क्षणाद्गौरी इयेष
सदृशीं तनुम् ॥ आत्मानं विदधे देवी धर्मराज शृणुष्व ताम् ॥ ३९ ॥ षडुन्नतां पञ्चनिम्नां मंडूकाक्षीं सुवालधिम् ॥ ताम्रस्तनीं रौप्यकटिं सुखुरीं
सुमुखीं सिताम् ॥ ४० ॥ सुशीलां च सुतस्नेहां सुक्षीरां सुपयोधराम् ॥ गोरूपिणीमुमां स्पृष्ट्वा स्वामिनीं तां सवत्सिकाम् ॥ ४१ ॥ चर्यया प्रतर
न्हृष्टो महादेवः स्वचेतसि ॥ शनैःशनैर्ययौ पार्थ विप्ररूपी महाश्रमम् ॥ ४२ ॥ दत्त्वा कुलपतेः पार्श्वे भृगोस्तां गां न्यवेदयत् ॥ तपस्विनां
महातेजास्तां च सर्वेषु पांडव ॥ ४३ ॥ न्यासरूपां ददौ धेनुं रक्षित्वा तां दिनद्वयम् ॥ यावत्स्नात्वा इतस्तीर्त्वा जंबूमार्गं वियाम्यहम् ॥ ४४ ॥
रक्षिष्यामः प्रतिज्ञाते मुनिभिः सुरभीमिमाम् ॥ अन्तर्द्धिमगमद्देवः पुनर्व्याघ्रो बभूव ह ॥ ४५ ॥ वज्रचक्रनखो दर्वी ज्वलत्पिंगललोचनः ॥ जिह्वा
करालवदनो जिह्वालांगूलदारुणः ॥ ४६ ॥ संप्रायादाश्रमपदं तां च धेनुं सवत्सिकाम् ॥ त्रासयामास तां देव मुनीनां दिक्ष्ववस्थितः ॥ ४७ ॥
ऋषयोऽपि समाक्रांता आर्तनादं प्रचक्रिरे ॥ हाहेत्युच्चैः केचिदूचुर्हुंहुंकारैस्तथापरे ॥ ४८ ॥ तालास्फोटान्ददुः केचिद्व्याघ्रं दृष्ट्वातिभैरवम् ॥ सापि
हंभारवांश्चक्रे गौरुत्प्लुत्य सवत्सिका ॥ ४९ ॥ तस्या व्याघ्रभयार्तायाः कपिलाया युधिष्ठिर ॥ पलायंत्या शिलामध्ये क्षणं खुरचतुष्टयम् ॥५०॥
व्याघ्रवत्सकयोस्तत्र वंदितं सुरकिन्नरैः ॥ दृश्यतेऽतीव सुव्यक्तं तदद्यापि चतुष्टयम् ॥ ५१ ॥ सजलं शिवलिंगं च शम्भोस्तीर्थं तदुत्तमम् ॥
यस्संस्पृशति राजेन्द्र स गोवध्यां व्यपोहति ॥ ५२ ॥ तत्र स्नात्वा महातीर्थे जंबूमार्गे नराधिप ॥ ब्रह्महत्यादिभिः पापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥
॥ ५३ ॥ ततस्ते मुनयः क्रुद्धा ब्रह्मदत्तां महास्वनाम् ॥ जघ्नुर्घंटां सुरैर्दत्तां गिरिकन्दरपूरणीम् ॥ ५४ ॥ शब्देन तेन व्याघ्रोऽपि मुक्त्वा गावं सव
त्सिकाम् ॥ विप्रैस्तत्र कृतं नाम ढुण्ढागिरिरिति श्रुतिः ॥ तं प्रपश्यंति ये पार्थ ते रुद्रा नात्र संशयः ॥ ५५ ॥ अथ प्रत्यक्षतां श्रेष्ठस्तेषां देवो महे
श्वरः ॥ शूलपाणिस्त्रिपुरहा कामघ्नो वृषभे स्थितः ॥ ५६ ॥ उमासहायो वरदः सस्वामी सविनायकः ॥ सनंदिः समहाकालः सशृङ्गी समनो
हरः ॥ ५७ ॥ वीरभद्रा च चामुंडा घंटाकर्णादिभिर्वृता ॥ मातृभिर्भूतसंघातैर्यक्षराक्षसगुह्यकैः ॥ देवदानवगन्धर्वमुनिविद्याधरोरगैः ॥ ५८ ॥

प्रणम्य देवदेवाय पत्नीभिः सहितैरुमा ॥ गोरूपिणी सवत्सा च पूजिता ब्रह्मचारिभिः ॥५९॥ कार्त्तिके शुक्लपक्षे तु द्वादश्यां नंदिनीव्रतम् ॥ ततः प्रभृति राजेन्द्र अवतीर्णं महीतले ॥ ६० ॥ उत्तानपादेन तथा व्रतं चीर्णमिदं शृणु ॥ उत्तानपादनामासीत्क्षत्रियः पृथिवीपते ॥६१॥ तस्य भार्याद्वयं चासीद्रुचिशुम्नीति विश्रुतम् ॥ शुम्नीजातो ध्रुवः पुत्रो वामपादधरोऽलसः ॥ ६२ ॥ रुच्याः समर्पितः शुघ्न्या ध्रुवोऽयं रक्ष्यतां सखि ॥ अहं करिष्ये शुश्रूषां भर्तुस्तावत्सदा स्वयम् ॥ ६३ ॥ रुची रसवतीं नित्यं प्रत्यहं कुरुते गृहे ॥ अकरोद्भर्तृशुश्रूषां शुघ्नी नित्यं पतिव्रता ॥६४॥ कदाचित्क्रोधमात्सर्यात्सापत्न्यं दर्शितं तया ॥ स्वयं रुच्या निहत्यासौ शिशुः खंडलशः कृतः ॥ ६५ ॥ तापिकायां तथा स्थाल्यां पक्वसिद्धः सुसंस्कृतः ॥ अन्नभोजनवेलायां ददाति नृपभाजने ॥ ६६ ॥ तं वै भक्षयितुं दुष्टा सामिषं भोजनं किल ॥ अथ भोजनवेलायां वव्रे जीवितमाप्तवान् ॥ ६७ ॥ तथैव प्रहसन्बालो मातुरुत्संगजोऽभवत् ॥ तं दृष्ट्वा महदाश्चर्यं रुची पप्रच्छ विस्मिता ॥ ६८ ॥ किमेतद्ब्रूहि वृत्तांतं कस्येयं व्युष्टिरुत्तमा ॥ किं त्वयाचरितं किञ्चिद्व्रतं दत्तं हुतं तथा ॥ ६९ ॥ सत्यंसत्यं पुनः सत्यं येन जीवति ते सुतः ॥ मयायं सप्त वारांस्तु विशल्य शकली कृतः ॥ ७० ॥ पक्वः स्वयं कृतः स्थाल्यां व्यञ्जनैः सह भोजनैः ॥ परिविष्यमाणः स पुनः कथं जीवितमाप्तवान् ॥ ७१ ॥ किं ते सिद्धा महाविद्या मृतसञ्जीवनी शुभा ॥ रत्नं मणिर्महारत्नं योगाञ्जनमहौषधम् ॥ ७२ ॥ कथयस्व महाभागे सत्यंसत्यं भगिन्यसि ॥ एवमुक्ते रुचिस्तस्यै व्याचख्यौ वत्सगोव्रतम् ॥ ७३ ॥ कार्त्तिके चैव द्वादश्यां यथा चानुष्ठितं पुरा ॥ व्रतस्यास्य प्रभावेण पुनर्जीवति मे सुतः ॥ ७४ ॥ वत्सो मे वत्सवेलायां मृतोऽर्थं लभते पुनः ॥ समागमश्च भवति व्रतैः प्रवसितैरपि ॥ ७५ ॥ यथार्थमेतद्व्याख्यातं ते च गोद्वादशीव्रतम् ॥ तवापि रुचि तत्सर्वं भविष्यति शुभं प्रियम् ॥ ७६ ॥ एवमुक्तं व्रतं चीर्णं रुच्या पुत्राः सुखं धनम् ॥ संप्राप्ता जीवितांते च ध्रुवस्थाने निवेशिताः ॥ ७७ ॥ ब्रह्मणा सृष्टिकारेण रुचिर्भर्त्रा सहासिता ॥ दशनक्षत्रसंयुक्तो ध्रुवः सोद्यापि दृश्यते ॥ ध्रुवर्क्षे च यदा दृष्टे लोकः पापैः प्रमुच्यते ॥ ७८ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कीदृशं तद्विधानं च तन्मे ब्रूहि जनार्दन ॥ यत्कृतं शुघ्निवचनाद्रुच्या यदुकुलोद्भव ॥ ७९ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ संप्राप्ते कार्तिके मासि शुक्लपक्षे कुरूत्तम ॥ द्वादश्यां [1]कृतसंकल्पः स्नात्वा पुण्ये जलाशये ॥ नरो वा यदि वा नारी एकभक्तं प्रकल्पयेत् ॥८०॥ ततो मध्याह्नसमये दृष्ट्वा धेनुं सवत्सिकाम् ॥

१ कृष्णपक्षे तु-इ०पा०।

सुशीलां वत्सलां श्वेतां कपिलां रक्तरूपिणीम् ॥८१॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशां शूद्राणां स्त्रीजनेश्वर ॥ यथाक्रमेण पूज्यैनां गंधपुष्पजलाक्षतैः ॥ ८२॥
कुंकुमालक्तकैर्दीपैर्माषान्नवटकैः शुभैः ॥ कुसुमैर्वत्सकं चापि मंत्रेणानेन पांडव ॥८३॥ "ॐ माता रुद्राणां दुहिता वसूनां स्वसादित्यानाममृतस्य
नाभिः ॥ प्रनुवोचं चिकितुषे जनाय मा गामनागामदितिं वधिष्ट" नमो नमः स्वाहा ॥ ८४ ॥ इत्थं संपूज्य गां पृष्ट्वा पश्चात्तां च क्षमापयेत् ॥
ॐ सर्वदेवमये देवि लोकानां शुभनंदिनि ॥ मातर्ममाभिलषितं सफलं कुरु नंदिनि ॥ ८५ ॥ एवमभ्यर्चयेदेकां गामेतद्धि गवाह्निकम् ॥ पर्युक्ष्य
वारिणा भक्त्या प्रणम्य सुरभीं ततः ॥ ८६ ॥ तद्दिने तापिकापक्वं स्थालीपाकं च वर्जयेत् ॥ भूमौ स्वयं ब्रह्मचारी शयीत फलमाप्नुयात्॥ ८७॥
यावंति गात्रे रोमाणि गवां कौरवनंदन ॥ तावत्कालं स वसति गोलोके नात्र संशयः ॥ ८८ ॥ मेरोः पुर्यष्टकं रम्यमिंद्राग्नियमरक्षसाम् ॥ वरुणा
निलयक्षाणां रुद्रस्य च युधिष्ठिर ॥ तासामुपरि गोलोकस्तत्र याति स गोव्रती ॥ ८९ ॥ ऊर्जे सिते द्विदशमेऽहनि गां सवत्सां याः पूजयंति कुसुमै
र्वटकैश्च हृद्यैः ॥ ताः सर्वकामसुखभोगविभूतिभाजो मर्त्ये वसंति सुचिरं बहुजीववत्साः ॥ ९० ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि
श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे गोवत्सद्वादशीव्रतं नामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ६९ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि
गोविन्दशयनं व्रतम् ॥ कटदानं समुत्थानं चातुर्मास्यव्रतक्रमम् ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ किं देवशयनं नाम देवस्स्वपिति
चाप्यसौ ॥ देवः किमर्थं स्वपिति किंविधानं सदा वद ॥ २ ॥ के मंत्राः के च नियमा व्रतान्यथ क्रिया च का ॥ किं ग्राह्यं किं च
भोक्तव्यं सुप्ते देवे जनार्दने ॥ ३ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ मिथुनस्थे सहस्रांशौ स्थापयेन्मधुसूदनम् ॥ तुलाराशिगते तस्मिन्पुनरु
त्थापयेद्व्रतम् ॥ ४ ॥ अधिमासे च पतिते एष एव विधिक्रमः ॥ नान्यथा स्थापयेद्देवं न चैवोत्थापयेद्धरिम् ॥ ५ ॥ आषाढस्य सिते पक्षे
एकादश्यामुपोषितः ॥ स्थापयेद्भक्तिमान्विष्णुं शंखचक्रगदाधरम् ॥ ६ ॥ पीतांबरधरं सौम्यं पर्यंके स्वास्तृते शुभे ॥ शुक्लवस्त्रसमाच्छन्ने सोप
धाने युधिष्ठिर ॥ ७ ॥ इतिहासपुराणज्ञो विष्णुभक्तोपि यः पुमान् ॥ स्नापयित्वा दधिक्षीरघृतक्षौद्रजलैस्तथा ॥ ८ ॥ समालभ्य शुभैर्गंधैर्धूपैर्व
स्त्रैरलंकृतम् ॥ पूजयित्वा कुंकुमाद्यैर्मंत्रेणानेन पाण्डव ॥ ९ ॥ सुप्ते त्वयि जगन्नाथ जगत्सुप्तं भवेदिदम् ॥ विबुद्धे त्वयि बुध्येत जगत्सर्वं चराच
रम् ॥ १० ॥ एवं तां प्रतिमां विष्णोः स्थापयित्वा युधिष्ठिर ॥ तस्यैवाग्रे स्वयं वाचं गृह्णीयान्नियमांस्ततः ॥ ११ ॥ चतुरो वार्षिकान्मासान्दे
वस्योत्थापनावधि ॥ स्त्री वा नरो वा मद्भक्तो धर्मार्थं सुदृढव्रतः ॥१२॥ गृह्णीयान्नियमानेतान्दंतधावनपूर्वकम् ॥ तेषां फलानि वक्ष्यामि तत्कर्तृणां

पृथक्पृथक् ॥ १३ ॥ मधुरस्वरो भवेद्राजा पुरुषो गुडवर्जनात् ॥ तैलस्य वर्जनात्पार्थ सुन्दरांगः प्रजायते ॥ १४ ॥ कटुतैलपरित्यागाच्छत्रुक्षय मवाप्नुयात् ॥ मधूकतैलत्यागेन सौभाग्यमतुलं भवेत् ॥ १५ ॥ पुष्पादिभोगत्यागेन स्वर्गे विद्याधरो भवेत् ॥ योगाभ्यासी भवेद्यस्तु स ब्रह्मपदमाप्नुयात् ॥ १६ ॥ कटुकाम्लतिक्तमधुरक्षारकाषायमेव च ॥ यो वर्जयेत्स वैरूप्यं दौर्गत्यं नाप्नुयात्क्वचित् ॥ १७ ॥ तांबूलवर्जनाद्भोगी रक्तकण्ठश्च जायते ॥ घृतत्यागात्सुलावण्यं सर्वसिद्धिः पुनर्भवेत् ॥ १८ ॥ फलत्यागाच्च मतिमान्बहुपुत्रश्च जायते ॥ शाकपत्राशनाद्रोगी अपक्वादोऽमलो भवेत् ॥ १९ ॥ पादाभ्यंगपरित्यागाच्छिरोभ्यंगाच्च पार्थिव ॥ दीप्तिमान् दीप्तकरणो यक्षो द्रव्यपतिर्भवेत् ॥ २० ॥ दधिदुग्ध तक्रनियमाद्गोलोकं लभते नरः ॥ इन्द्रातिथित्वमाप्नोति स्थालीपाकविवर्जितात् ॥ २१ ॥ लभेत संततिं दीर्घां तापपक्वस्य भक्षणात् ॥ भूमा वस्तरशायी च विष्णोरनुचरो भवेत् ॥ २२ ॥ सदा मुनिः सदा योगी मधुमांसस्य वर्जनात् ॥ निर्व्याधिर्नीरुजौजस्वी सुरामद्यविवर्जनात् ॥ ॥ २३ ॥ एवमादिपरित्यागाद्धर्मः स्याद्धर्मनन्दन ॥ एकांतरोपवासेन ब्रह्मलोके महीयते ॥ २४ ॥ धारणं नखरोमाणां गंगास्नानं दिनेदिने ॥ मौनव्रती भवेद्यस्तु तस्याज्ञाऽस्खलिता भवेत् ॥ २५ ॥ भूमौ भुंक्ते सदा यस्तु स पृथिव्याः पतिर्भवेत् ॥ नमो नारायणायेति जपतोनशनं फलम् ॥ २६ ॥ पादाभिवंदनाद्विष्णोर्लभेद्गोदानजं फलम् ॥ विष्णुपादांबुसंस्पर्शात्कृतकृत्यो भवेन्नरः ॥ २७ ॥ विष्णुदेवकुले कुर्यादुपलेपन मर्चनम् ॥ कल्पस्थायी भवेद्राजा स नरो नात्र संशयः ॥ २८ ॥ प्रदक्षिणाशतं यस्तु करोति स्तुतिपाठकः ॥ हंसयुक्तविमानेन स च विष्णु पुरं व्रजेत् ॥ २९ ॥ गीतवाद्यकरो विष्णोर्गांधर्वं लोकमाप्नुयात् ॥ नित्यं शास्त्रविनोदेन लोकान्यस्तु प्रबोधति ॥ ३० ॥ स व्यासरूपी भगवानंते विष्णुपुरं व्रजेत् ॥ पुष्पमालादिभिः पूजां कृत्वा विष्णुपुरं व्रजेत् ॥ ३१ ॥ नित्यस्नायी नरो यस्तु नरकं स न पश्यति ॥ भोजनं च जयेद्यस्तु स स्नानं पौष्करं लभेत् ॥ ३२ ॥ कृत्वा प्रेक्षणकं दिव्यं राज्यं सोऽप्सरसां लभेत् ॥ अयाचितेन प्राप्नोति वापीकूपे यथा फलम् ॥ ३३ ॥ षष्ठकालेन्नभोज्येन स्थायी स्वर्गे नरो भवेत् ॥ पर्णेषु यो नरो भुंक्ते कुरुक्षेत्रफलं लभेत् ॥३४॥ शिलायां भोजनान्नित्यं स्नानं प्रया गजं भवेत् ॥ यामद्वये जलत्यागान्न रोगैः परिभूयते ॥ ३५ ॥ एवमादिव्रते पार्थ तुष्टिमायाति हेतुतः ॥ सुप्ते सति जगन्नाथे केशवे गरुड ध्वजे ॥ ३६ ॥ निवर्तंते क्रियाः सर्वाश्चातुर्वर्ण्यस्य भारत ॥ विवाहव्रतबंधादिभूतसंस्कारदीक्षणम् ॥ ३७ ॥ यज्ञाश्च गृहवेशादि गोदानाच्च प्रतिष्ठि तम् ॥ पूज्यानि यानि कर्माणि तानि सर्वाणि वर्जयेत् ॥ ३८ ॥ असंक्रांतं तु मासं वै दैवे पित्र्ये च वर्जयेत् ॥ मलिम्लुचमशौचं च सूर्यसंक्रांति

वर्जितम् ॥ ३९ ॥ प्राप्ते भाद्रपदे मासि एकादश्यां दिने हरेः ॥ कटदानं भवेद्विष्णोर्महापूजां प्रवर्तयेत् ॥ ४० ॥ य एतदेव शयनं तत्रेदं कारणं शृणु ॥ पुरा तपःप्रभावेन तोषयित्वा हरिं विभुम् ॥ ४१ ॥ ममापि मानयत्यङ्गं प्रार्थितो योगनिद्रया ॥ निरीक्ष्य चात्मनो देवा रुद्धं लक्ष्म्या उरःस्थलम् ॥ ४२ ॥ शंखचक्रासिमार्गाद्यैर्बाहवोप्यथ वक्षसा ॥ अधो नाभोर्विरुद्धं मे वैनतेयेन पक्षिणा ॥ ४३ ॥ मुकटेन शिरो रुद्धं कुंडलाभ्यां च कर्णकौ ॥ ततो ददावहं तुष्टो नेत्रयोः स्थानमादरात् ॥ ४४ ॥ चतुरो वार्षिकान्मासान्माऽऽश्रिता सा भविष्यति ॥ योगनिद्रापि मोहात्म्यं श्रुत्वा पौरातनं शुभम् ॥ ४५ ॥ चकार लोचनावासमतोऽर्थे मे युधिष्ठिर ॥ अहं च तां भावयित्वा मानयामि मनस्विनीम् ॥ ४६ ॥ योगनिद्रा महानिद्रा शेषाभिशयने स्थितः ॥ क्षीरोदधौ च विध्यग्रे धौतपादः समाहितः ॥ ४७ ॥ लक्ष्मीकरांबुजैरच्छैर्मृद्यमानपदद्वयः ॥ तस्मिन्काले़ऽपि मद्भक्तो यो मासांश्चतुरः क्षिपेत् ॥ ४८ ॥ व्रतैरनेकैर्नियमैः पांडवश्रेष्ठ मानवः ॥ कल्पस्थायी विष्णुलोकं स व्रजेन्नात्र संशयः ॥ ४९ ॥ ततोऽवबुध्यते देवः श्रीमाञ्छङ्खगदाधरः ॥ कार्तिके शुक्लपक्षस्य एकादश्यां पृथक्छृणु ॥ ५० ॥ मन्त्रेणानेन राजेन्द्र देवमुत्थापयेद्द्विजः ॥ इदं विष्णुर्विचक्रमे स्वासने च तदा नृप ॥ ५१ ॥ समुत्थिते तदा विष्णौ क्रियाः सर्वाः प्रवर्तयेत् ॥ महातूर्यरवे रात्रौ भ्रामयेत्स्यंदने स्थितम् ॥५२॥ उत्थिते देवदेवेशे नगरे पार्थिवः स्वयम् ॥ दीपोद्रेककरे मार्गे नृत्यगीतजानकुले ॥ ५३ ॥ यंयं दामोदरः पश्येदुत्थितो धरणीधरः ॥ तंतं प्रदेयं राजेन्द्र सर्वं स्वर्गाय कल्पते ॥ ५४ ॥ रात्रौ प्रजागरे देवमेकादश्यां सुरालये ॥ प्रभाते विमले स्नात्वा द्वादश्यां विष्णुमर्चयेत् ॥ ५५ ॥ होमयेद्धव्यवाहं च हव्यद्रव्यैर्घृतादिभिः ॥ ततो विप्राञ्छुभान्स्नात्वा भोजयेदन्नविस्तरैः ॥ ५६ ॥ घृतदधिक्षौद्रकाद्यैर्गुडधूपैः समोदकैः ॥ यजमानोऽपि संतुष्टस्त्वरा हास्यविवर्जितः ॥ ५७ ॥ एकादश दशाष्टौ वा पंच द्वौ वा कुरूत्तम ॥ अर्चयेच्चन्दनैर्धूपैः पुष्पैर्गन्धैर्द्विजोत्तमान् ॥ ५८ ॥ श्रद्धोक्तविधिना पार्थ भोजयेद्वाग्यवान्यतीन् ॥ आचांतेभ्यस्ततो दद्यात्त्यागं यत्किञ्चिदेव हि ॥ ५९ ॥ स्ववाचा स्वमनोभीष्टपत्रपुष्पफलादिकम् ॥ चतुरो वार्षिकान्मासान्नियमो यस्य यः कृतः ॥ ६० ॥ कथयित्वा द्विजेभ्यस्तं दद्याद्भक्त्या सदक्षिणाम् ॥ दत्त्वा विसर्जयेद्विप्रांस्ततो भुञ्जीत च स्वयम् ॥ ६१ ॥ यत्त्यक्तं चतुरो मासान्प्रवृत्तिन्तस्य चाचरेत् ॥ एवं य आचरेत्पार्थ सोऽनन्तं धर्ममाप्नुयात् ॥ ६२ ॥ अवसाने तु राजेन्द्र वासुदेवपुरीं व्रजेत् ॥ यस्याविघ्नैः समाप्येत चातुर्मास्यव्रतं नृप ॥ ६३ ॥ स भवेत्कृतकृत्यस्तु न पुनर्मातृको भवेत् ॥ यो देवशयनं पार्थ मासंमासं

१ तद्वाक्यम्–इ० पा० ।

समाचरेत् ॥ ६४ ॥ उत्थानं चापि कृष्णस्य स हरेर्लोकमाप्नुयात् ॥ शृणोति ध्यायति स्तौति जुहोत्याख्याति यो नरः ॥ विष्णोर्भक्तिं परां पार्थ
स गच्छेद्वैष्णवं पदम् ॥ ६५ ॥ दुग्धाब्धिभोगशयने भगवाननन्तो यस्मिन्दिने स्वपिति यत्र विबुध्यते वा ॥ तस्मिन्ननन्यमनसामुपवासभाजां
पुंसां ददाति सुगतिं गरुडांगसंगी ॥ ६६ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे देवशयनोत्थापनद्वादशी
व्रतवर्णनं नाम सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पुरा बभूव राजर्षिरजपाल इति श्रुतः ॥ प्रार्थितः स प्रजा
भिस्तु सर्वदुःखापनुत्तये ॥ १ ॥ दुःखापनोदं कुरु भो व्याधितानां नरेश्वर ॥ एवमुक्तश्चिरं ध्यात्वा कृत्वाव्याधीन्प्रजागणान् ॥ २ ॥
पालयामास हृष्टोऽसावजपालस्ततोऽभवत् ॥ तेनैषा निर्मिता शांतिर्नाम्ना नीराजता जने ॥ ३ ॥ तस्यास्तु पांडवश्रेष्ठ लक्षणं वच्मि ते
शृणु ॥ राज्ञा पुरोहितैः सार्द्धमनुष्ठेया विधानतः ॥ ४ ॥ तस्मिन्काले बभूवाथ रावणो राक्षसेश्वरः ॥ लंकास्थितः सुरगणान्नियुनक्ति
स्वकर्मसु ॥ ५ ॥ अखण्डमण्डलं चन्द्रमातपत्रं चकार ह ॥ इन्द्रं सेनापतिं चक्रे वायुं पांसुप्रमार्जकम् ॥ ६ ॥ वरुणं बद्धकर्मस्थं
धनदं धनरक्षकम् ॥ यमं संयमनेऽरीणां युयुजे मंत्रणे मनुम् ॥ ७ ॥ मेघाश्छादन्ति नृपतिं द्रुमपुष्पादिपंक्तिषु ॥ सप्तर्षयः शांतिपरा
ब्रह्मणा सह संस्थिताः ॥ ८ ॥ यामिका मध्यकक्षायां गन्धर्वा गीततत्पराः ॥ प्रेक्षणीयेऽप्सरोवृंदं बाह्ये विद्याधरा वृताः ॥ ९ ॥
गंगाद्याः सारितः पाने गार्हपत्ये हुताशनः ॥ विश्वकर्मान्नसंस्कारे यमः शिल्पिप्रयोजने ॥१०॥ तिष्ठंति पार्थिवाः सर्वे पुरःसेवाविधायिनः ॥ दृश्यंते
भासुरै रत्नैः प्रभावंतो विभूषणैः ॥ ११ ॥ संदृश्य रावणः प्राह प्रशस्तं प्रतिहारकम् ॥ सेवां कर्तुं मम स्थाने ब्रूहि कोऽत्र समागतः ॥ १२ ॥
स उवाच प्रणम्याग्रे दंडपाणिर्निशाचरः ॥ एष ककुत्स्थो मांधाता धुंधुमारो नलोर्जुनः ॥ १३ ॥ ययातिर्नहुषो भीमो राघवोयं विदूरथः ॥ एते
चान्ये च बहवो राजान इति आसते ॥ १४ ॥ मेघाकारास्तव स्थाने नाजपाल इहागतः ॥ रावणः कुपितः प्राह शीघ्रं दूतं व्यसर्जयत् ॥१५॥
इत्युक्ते प्रहितो दूतो धूम्राक्षो नाम राक्षसः ॥ धूम्राक्ष गच्छ ब्रूहि त्वमजपालं ममाज्ञया ॥ १६ ॥ सेवां कुरु समागच्छ कबन्धो यस्य पार्थिवः ॥
अन्यथा चन्द्रहासेन त्वां करिष्ये विकंधरम् ॥ १७ ॥ रावणेनैवमुक्तस्तु धूम्राक्षो गरुडो यथा ॥ संप्राप्य तां पुरीं रम्यां तत्र राजकुलं गतः ॥ ॥४३५॥
॥ १८ ॥ ददर्श यं तमेकं स अजपालमजावृतम् ॥ मुक्तकेशं मुक्तकक्षं नैकमुक्तकमद्वयम् ॥ १९ ॥ यष्टिस्कन्धं रेणुभृतं व्याधिभिः परिवारितम् ॥

१ नारदः–इ० पा० । २ वशम्–इ० पा० ।

निहतामित्रशार्दूलं सर्वोपद्रवनाशनम् ॥ २० ॥ मध्यामालिख्य नामानि विनिम्नितं द्विषां गणम् ॥ स्नातं भुक्तं शुभे स्थाने कृतकृत्यं मुनिं यथा ॥ २१ ॥ दृष्ट्वा हृष्टमनाः प्राह धूम्राक्षो रावणोदितम् ॥ साक्षेपमजपालोऽपि प्रत्युक्त्वा कारणांतरम् ॥ २२ ॥ प्रेषयामास धूम्राक्षं ततः कृत्यं समां दधे ॥ ज्वरमाकारयित्वा तु प्रोवाचेदं महीपतिः ॥ २३ ॥ गच्छ लंकाधिपस्थानमाचरस्व यथोचितम् ॥ नियुक्तस्त्वजपालेन ज्वरो राजञ्जगाम ह ॥ २४ ॥ गत्वा च कंपयामास सगणं राक्षसेश्वरम् ॥ रावणस्तं विदित्वा तु ज्वरं परमदारुणम् ॥ २५ ॥ प्रोवाच तिष्ठतु नृपस्तेन मे न प्रयोजनम् ॥ ततः सविज्वरो राजा बभूव धनदानुजः ॥ २६ ॥ तेनैषा निर्मिता शांतिरजपालेन धीमता ॥ सर्वरोगप्रशमनी सर्वोपद्रवनाशिनी ॥ २७ ॥ कार्तिके शुक्लपक्षस्य द्वादश्यां रजनीमुखे ॥ समुत्थिते विनिद्रे तु देवे दामोदरे तदा ॥ २८ ॥ वेद्यंते रत्नमालाभी रम्ये मालानुरंजिते ॥ जनयित्वा नवं विष्णुं हुत्वा मंत्रैर्द्विजोत्तमैः ॥ २९ ॥ वर्द्धमानतरूत्थाभिर्दीपिकाभिर्हुताशनम् ॥ कृत्वा महाजनः सर्वैर्हरिं नीराजयेच्छनैः ॥ ३० ॥ पुष्पैरभ्यर्चितं देवं समालब्धं च चन्दनैः ॥ बदरैः कर्बुरैश्चैव त्रपुसैरिक्षुभिस्तथा ॥ ३१ ॥ गन्धैः पुष्पैरलंकारैर्वस्त्रै रत्नैश्च पूजितैः ॥ तस्यैवानुमतां लक्ष्मीं ब्रह्माणं चंडिकां तथा ॥ ३२ ॥ आदित्यं शंकरं गौरीं यक्षं गणपतिं ग्रहान् ॥ मातरं पितरं नागान्सर्वान्नीराजयेत्ततः ॥ ३३ ॥ गवां नीराजनं कुर्यान्महिष्यादेश्च मंडलम् ॥ भ्रामयेत्त्रासयेच्छर्दिघंटावादनछादनैः ॥ ३४ ॥ ता गावः प्रस्नुता यांति स्वापीडास्तबकांगदाः ॥ सिन्दूरकृतशृंगाग्राः संभारवशवत्सकाः ॥ ३५ ॥ अनुयांति सगोपालाः कालयंतो धनानि ते ॥ छेदानुलिप्तरक्ताङ्गा रक्तपीतसितांबराः ॥ ३६ ॥ एवं कोलाहले वृत्ते गवां नीराजनोत्सवे ॥ तुरगाँल्लक्षणैर्युक्तान्द्विरदांश्च सुपूजितान् ॥ ३७ ॥ राजचिह्नानि सर्वाणि उद्धृत्य स्वगृहांगणे ॥ राजा पुरोहितैः सार्द्धं मंत्रिभृत्यपुरःसरः ॥ ३८ ॥ सिंहासनोपविष्टश्च शंखतूर्यादिनिस्वनैः ॥ पूजयेद्गन्धकुसुमैर्वस्त्रदीपविलेपनैः ॥ ३९ ॥ ततः स्त्रीलक्षणैर्युक्ता वेश्या वाथ कुलाङ्गना ॥ शीर्षोपरि नरेन्द्रस्य भ्रामयेद्दारुपात्रिकाम् ॥ ४० ॥ शांतिरस्तु समृद्धिश्च द्विजैश्च स्वजनेन च ॥ ततो नीराजयेत्सौम्यं हस्त्यश्वरथसंकुलम् ॥ ४१ ॥ एवमेषा महाशांतिः ख्याता नीराजने जने ॥ येषां राष्ट्रे पुरे ग्रामे क्रियते पांडुनन्दन ॥ ४२ ॥ तेषां रोगाः क्षयं यांति सुभिक्षं वर्द्धते तदा ॥ शांतिर्नीराजनाल्लोके सर्वान्रोगान्व्यपोहति ॥ ४३ ॥ लोकानावर्द्धयित्वा तु अजपालवरो यथा ॥ एषां रोगादिपीडासु जंतूनां हितमिच्छता ॥ ४४ ॥ वर्षेवर्षे प्रयोक्तव्या शांतिर्नीराजना इति ॥ ४५ ॥ नीराजयंति नवमेघनिभं हरिं ये गोब्राह्मणान्

थगजांश्च नरेशचिह्नान् ॥ ते सर्वरोगरहिताश्च नुता नरेन्द्रैरिंद्रप्रभा भुवि भवंत्यजपालवाक्यात् ॥ ४६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे नीराजनद्वादशीव्रतवर्णनं नामैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७१ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ यदेतदतुलं पुण्यं व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥ कर्तव्यं कार्त्तिके मासि प्रयत्नाद्भीष्मपञ्चकम् ॥ १ ॥ विधानं कीदृशं तस्य फलं च यदुसत्तम ॥ कथयस्व प्रसादान्मे मुनीनां हितमिच्छताम् ॥ २ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ प्रवक्ष्यामि व्रतं पुण्यं व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥ यथाविधि च कर्तव्यं फलं चास्य यथोदितम् ॥ ३ ॥ मयापि भृगवे प्रोक्तं भृगुश्चोशनसे ददौ ॥ उशनापि हि विप्रेभ्यः प्रह्लादाय च धीमते ॥ ४ ॥ तेजस्विनां यथा वह्निः पवनः शीघ्रगामिनाम् ॥ विप्रो यथा च पूज्यानां दानानां काञ्चनं यथा ॥ ५ ॥ भूलोकः सर्वलोकानां तीर्थानां जाह्नवी यथा ॥ यथाश्वमेधो यज्ञानां मथुरा मुक्तिकांक्षिणाम् ॥ ६ ॥ वेदो यथैव शास्त्राणां देवानामच्युतो यथा ॥ तथा सर्वव्रतानां तु वरोक्तं भीष्मपञ्चकम् ॥ ७ ॥ दुष्करं भीष्ममित्याहुर्न शक्यं तदिहोच्यते ॥ यस्तत्करोति राजेन्द्र तेन सर्वं कृतं भवेत् ॥ ८ ॥ वशिष्ठभृगुभर्गाद्यैश्चीर्णं कृतयुगादिषु ॥ नाभागांगांबरीषाद्यैश्चीर्णं त्रेतायुगादिषु ॥ ९ ॥ सीरभद्रादिभिर्वैश्यैः शूद्रैरन्यैः कलौ युगे ॥ दिनानि पंच पूज्यानि चीर्णमेतन्महाव्रतम् ॥ १० ॥ ब्राह्मणैर्ब्रह्मचर्येण जपहोमक्रियादिभिः ॥ क्षत्रियैश्च तथा शक्त्या शौचव्रतपरायणैः ॥ ११ ॥ पराधिः परिहर्तव्यो ब्रह्मचर्येण निष्ठया ॥ मद्यं मांसं परित्यज्य मैथुनं पापभाषणम् ॥ १२ ॥ शाकाहारपरैश्चैव कृष्णार्चनपरैर्नरैः ॥ स्त्रीभिर्वा भर्तृवाक्येन कर्तव्यं सुखवर्द्धनम् ॥ १३ ॥ विधवाभिश्च कर्तव्यं पुत्रपौत्रादिवृद्धये ॥ सर्वकामसमृद्ध्यर्थं मोक्षार्थमपि पांडव ॥ १४ ॥ नित्यं स्नानेन दानेन कार्त्तिकी यावदेव तु ॥ प्रातः स्नात्वा विधानेन मध्याह्ने च तथा व्रती ॥ १५ ॥ नद्यां निर्झरगर्ते वा समालभ्य च गोमयम् ॥ यवव्रीहितिलैः सम्यक्तर्पयेच्च प्रयत्नतः ॥ १६ ॥ देवानृषीन्पितृंश्चैव ततोन्यान्कामचारिणः ॥ स्नानं मौनं नरः कृत्वा धौतवासा दृढव्रतः ॥ १७ ॥ ततोऽनुपूजयेद्देवं सर्वपापहरं हरिम् ॥ स्नापयेच्चाच्युतं भक्त्या मधुक्षीरघृतेन च ॥ १८ ॥ तत्रैव पञ्चगव्येन गंधचंदनवारिणा ॥ चन्दनेन सुगंधेन कुंकुमेनाथ केशवम् ॥ १९ ॥ कर्पूरोशीरमिश्रेण लेपयेद्गरुडध्वजम् ॥ अर्चयेद्रुचिरैः पुष्पैर्गंधधूपसमन्वितैः ॥ २० ॥ गुग्गुलुं घृतसंयुक्तं दहेत्कृष्णाय भक्तितः ॥ दीपकं च दिवा रात्रौ दद्यात्पंचदिनानि तु ॥ २१ ॥ नैवेद्यं देवदेवस्य परमान्नं निवेदयेत् ॥ ॐ नमो वासुदेवायेति जपेदष्टोत्तरं शतम् ॥ २२ ॥ जुहुयाच्च घृताक्तांश्च तिलव्रीहींस्ततो व्रती ॥ षडक्षरेण मंत्रेण स्वाहाकारान्वितेन च ॥ २३ ॥ उपास्य पश्चिमां संध्यां प्रणम्य गरुडध्वजम् ॥ जपित्वा पूर्ववन्मंत्रं

क्षितिशायी भवेन्नरः ॥ २४ ॥ सर्वमेतद्विधानं च कार्यं पंचदिनेषु हि ॥ संविशेत्कंबले चास्मिन्पदपूर्वं शृणुष्व मे ॥ २५ ॥ प्रथमेऽह्नि हरेः पादौ पूजयेत्कमलैर्नरः ॥ द्वितीये बिल्वपत्रेण जानुदेशं समर्चयेत् ॥ २६ ॥ पूजयेच्च तृतीयेऽह्नि नाभिं भृङ्गरसेन च ॥ मध्ये बिल्वजयाभिश्च ततः स्कंधौ प्रपूजयेत् ॥ २७ ॥ ततोऽनुपूजयेच्छीर्षं मालत्याः कुसुमैर्नवैः ॥ कार्त्तिक्यां देवदेवस्य भक्त्या तद्गतमानसः ॥ २८ ॥ अर्चयित्वा हृषीकेशमेकादश्यां समाहितः ॥ संप्राश्य गोमयं सम्यङ् मंत्रवत्समुपावसेत् ॥ २९ ॥ गोमूत्रं मंत्रवत्कृत्वा द्वादश्यां प्राशयेद्व्रती ॥ क्षीरं तत्र त्रयोदश्यां चतुर्दश्यां तथा दधि ॥ ३० ॥ संप्राश्य कायशुद्ध्यर्थं लंघयेत चतुर्दिनम् ॥ पंचमे तु दिने स्नात्वा विधिवत्पूज्य केशवम् ॥ ३१ ॥ भोजयेद्ब्राह्मणान्भक्त्या तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ तथोपदेष्टारमपि पूजयेद्वस्त्रभूषणैः ॥ ३२ ॥ ततो नक्तं समश्नीयात्पञ्चगव्यपुरःसरम् ॥ एवं समापयेत्सम्यग्यथोक्तं व्रतमुत्तमम् ॥ ३३ ॥ सर्वपापहरं पुण्यं प्रख्यातं भीष्मपञ्चकम् ॥ मद्यपो यस्त्यजेन्मद्यं जन्मनो मरणांतिकम् ॥ ३४ ॥ तद्भीष्मपञ्चकं त्यक्त्वा प्राप्नोत्यभ्यधिकं फलम् ॥ ब्रह्मचर्यं नरश्चीर्त्वा सुघोरं नैष्ठिकं व्रतम् ॥३५॥ यत्प्राप्नोति महत्पुण्यं तत्कृत्वा भीष्मपंचकम् ॥ गात्राभ्यंगं शिरोऽभ्यंगं मधु मांसं च मैथुनम् ॥ ३६ ॥ ब्रह्मलोकमवाप्नोति त्यक्त्वैकं भीष्मपञ्चकम् ॥ संवत्सरेण यत्पुण्यं कार्त्तिकेन च यद्भवेत्॥३७॥ यत्फलं कार्त्तिकेनोक्तं भवेत्तद्भीष्मपञ्चके ॥ व्रतमेतत्सुरैः सिद्धैः किन्नरैर्नागगुह्यकैः ॥३८॥ फलं समीहितं प्राप्य कृत्वाभ्यर्च्य जनार्दनम् ॥ पापस्य प्रतिमा कार्या रौद्रवक्त्रातिभीषणा ॥ ३९ ॥ खड्गहस्तातिविकृता सर्वलोकमयी नृप ॥ तिलप्रस्थोपरि स्थाप्या कृष्णवस्त्राभिवेष्टिता ॥ ४० ॥ करवीरकुसुमापीडा चलत्काञ्चनकुंडला ॥ ब्राह्मणाय प्रदातव्या कृष्णो मे प्रीयतामिति ॥ ४१ ॥ अन्येषामपि दातव्यं यत्कृत्वा वसु वांछितम् ॥ कृतकृत्यः स्थिरो भूत्वा विरक्तः संयतो भवेत् ॥ ४२ ॥ शांतचेता निराबाधः परं पदमवाप्नुयात् ॥ नीलोत्पलदलश्यामश्चतुर्दंष्ट्रश्चतुर्भुजः ॥ ४३ ॥ अष्टषष्टैकनयनः शंकुकर्णो महास्वनः॥ जटी द्विजिह्वस्ताम्रस्यो मृगराजतनुच्छदः ॥ ४४ ॥ चिंतनीयो महादेवो यस्य रूपं न विद्यते ॥ इदं भीष्मेण कथितं शरतल्पगतेन मे ॥ ४५ ॥ तदेव ते समाख्यातं दुष्करं भीष्मपंचकम् ॥ व्रतं च राजशार्दूल प्रवरं भीष्मपञ्चकम् ॥ ४६ ॥ यस्तस्मिंस्तोषयेद्भक्त्या तस्मै मुक्तिप्रदोऽच्युतः ॥ ब्रह्मचारी गृहस्थो वा वानप्रस्थोऽथवा यतिः ॥ ४७ ॥ प्राप्नोति वैष्णवं स्थानं सत्कृत्वा भीष्मपञ्चकम् ॥ ब्रह्महा मद्यपः स्तेयी गुरुगामी सदाकृती ॥ ४८ ॥ मुच्यते पातकात्सम्यक्कृत्वैकं भीष्मपञ्चकम् ॥ नास्माद्व्रतात्पुण्यतमं वैष्णवेभ्यो यतो

१ कार्यसिद्ध्यर्थम्–इ० पा० ।

व्रतम् ॥ ४९ ॥ अथास्मिंस्तोषितो विष्णुर्नृणां मुक्तिप्रदो भवेत् ॥ श्रुत्वैतत्पठ्यमानं तु पवित्रं भीष्मपंचकम् ॥ ५० ॥ मुच्यते पातकेभ्यो वा पाठको विष्णुलोकभाक् ॥ धन्यं पुण्यं पापहरं युधिष्ठिर महाव्रतम् ॥ ५१ ॥ यद्भीष्मपञ्चकमिति प्रथितं पृथिव्यामेकादशीप्रभृतिपञ्चदशीनिरुद्धम् ॥ अन्नस्य भोजननिवृत्तिवशादमुष्मिन्निष्टं फलं दिशति पांडव शार्ङ्गधन्वा ॥ ५२ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे भीष्मपंचकव्रतवर्णनं नाम द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥७२॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ शङ्खचक्रगदापाणे श्रीवत्स गरुडासन ॥ ब्रूहि मेम ल्लद्वादश्या विधानं देवकीसुत ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ यदा भांडीरन्यग्रोधे वसामि यमुनातटे ॥ गोपालमध्ये गोवत्सैरष्टवर्षोस्मि लीलया ॥ ॥ २ ॥ कंसासुरवधार्थाय मथुरोपवने तदा ॥ आबालो बालरूपेण गोपमल्लैर्वलोत्कटैः ॥ ३ ॥ समेत्य मल्लगोपस्य बलेन सह कानने ॥ आस्फोटयंति नृत्यंति त्रिदशे त्रिदशा इव ॥ ४ ॥ सुरभद्रो मंडलीकयोगवर्द्धनयोगदाः॥ यक्षेंद्रभद्र इत्यादि तेषां नामानि गोकुले ॥ ५ ॥ गोपीनामपि नामानि प्राधान्येन निबोध मे ॥ गोपाली पालिका धन्या विशाखा ध्याननिष्ठिका ॥ ६ ॥ इल्वानुगन्धा सुभगा तारका दशमी तथा ॥ इत्येवमादिभिरहं सूपविष्टो वरासने ॥ ७ ॥ पूजितोऽस्मि सुरैः पुष्पैर्दधिदुग्धाक्षतैस्तथा ॥ शतानि त्रीणि षष्टिश्च मल्लानां पूजयंति माम् ॥ ८ ॥ मल्लिन्यश्च सुरामांसैरंगजागरनर्त्तनैः ॥ मल्लयुद्धैर्बहुविधैर्बाह्यैर्मल्लभटैः स्फुटैः ॥ ९ ॥ भक्ष्यैर्भोज्यैस्तथा पानैर्दधिदुग्धघृतासवैः ॥ गोदानैर्वृषदानैश्च श्रद्धया विप्रपूजनैः ॥ १० ॥ गोष्ठीप्रभूतैर्बंधूनां स्नेहसंभाषणैर्मिथः ॥ एवं द्वादश द्वादश्यो ग्रहीतव्या यथेच्छया ॥ ११ ॥ संबंधिभिः क्रमेणैव मल्लानां च पृथक्पृथक् ॥ पूजयंति क्रमेणैव मासिमासि तनुं मम ॥ १२ ॥ मासादिकार्तिकांतं च भक्त्या द्वादशनामभिः ॥ पारणेपारणे दद्यान्मल्लकानि द्विजातये ॥ १३ ॥ केशवनारायणमाधवगोविन्दविष्णुमधुसूदनत्रिविक्रमवामनश्रीधरहृषीकेशपद्मनाभदामोदराणां नमोनम इति ॥ ॥ १४ ॥ गन्धैः पुष्पैस्तथा धूपैर्दीपैर्जागरणैर्निशि ॥ गीतवाद्यैश्च नृत्यैश्च मल्लक्ष्वेडांगयुद्धकैः ॥ १५ ॥ घृतदानैः क्षीरदानैः कृष्णो मे प्रीयतामिति ॥ एवमेष विधिः प्रोक्तो मासैर्द्वादशभिर्नृप ॥ १६ ॥ द्वादशी या ममाद्यापि मनसः प्रीतिवर्द्धनी ॥ मल्लैः प्रवर्तिता यस्मादतोऽर्थं मल्लद्वादशी ॥ १७ ॥ तेषां परममल्लानां तेषां ज्ञान युधिष्ठिर ॥ गोष्ठे बभूव सुप्राज्यं गोमहिष्याद्यजाविकम् ॥ १८ ॥ मत्प्रसादाद्धर्मपुत्र बलं कीर्तिर्यशो धनम् ॥ एवमन्येऽपि पुरुषा ह्यबला मल्लद्वादशीम् ॥ १९ ॥ ये करिष्यंति मद्भक्तास्तेषां दास्यामि हृद्गतम् ॥ आरोग्यं बलमैश्वर्यं विष्णुलोकं च शाश्वतम् ॥ २० ॥ भांडीरपादपतले मिलितैर्महद्भिर्मल्लैरनाकुलितबाहुवलैर्वलिष्ठैः ॥ संपूजितः सपदि यत्र तिथौ ततश्च सा द्वादशी सुविदिता व्रत

मल्लसंज्ञा ॥ २१ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे मल्लद्वादशीव्रतवर्णनं नाम त्रिसप्ततितमोऽध्यायः॥ ७३ ॥ ॥छ॥
॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ विदर्भाधिपतिः श्रीमानासीत्पूर्वं सुधार्मिकः ॥ दमयंत्याः पिता पूर्वं नलस्य श्वशुरो भुवि ॥ १ ॥ सत्यवादन शीलश्च प्रजापालनतत्परः ॥ क्षत्रधर्मरतः श्रीमान्संग्रामेष्वपराजितः ॥ २ ॥ तस्यापि कुर्वतो राज्यं शास्त्रदृष्टेन कर्मणा ॥ आजगाम महाभागः पुलस्त्यो ब्रह्मणः सुतः ॥ ३ ॥ सर्वज्ञाननिधिः श्रीमांस्तीर्थयात्राप्रसंगतः ॥ तमागतमथो दृष्ट्वा ब्रह्मयोनिमकल्मषम् ॥ ४ ॥ उत्थाय प्रददौ राजा स्वमासनमभीप्सितम् ॥ अर्घं पाद्यं च यत्किञ्चित्तत्तस्मै प्रददौ स्वयम् ॥ ५ ॥ राज्यं चैवात्मना सार्द्धं निवेद्य स कृतांजलिः ॥ तेन चैवाभ्यनुज्ञातो निषसाद वरासने ॥ ६ ॥ पप्रच्छ कुशलप्रश्नं तपस्यध्ययने तथा ॥ तथेति चोक्त्वा स मुनिस्तं राजानमभाषत ॥ ७ ॥ ॥ पुलस्त्य उवाच ॥ ॥ कच्चित्ते कुशलं राजन्कोशे जनपदे पुरे ॥ धर्मे च ते मतिर्नित्यं कच्चित्पार्थिव वर्तते ॥ ८ ॥ ॥ भीम उवाच ॥ ॥ सर्वत्र कुशलं ब्रह्मन्येषां कुशलमिच्छसि ॥ तव चागमनेनाहं पावितः संगवारिणा ॥ ९ ॥ एवं तौ संविदं कृत्वा संभाष्याथ परस्परम् ॥ रेमाते पूर्ववृत्तांतैः कथाभिरितरेतरम् ॥ १० ॥ ततः कथांते राजेन्द्र पुलस्त्यं जातविस्मयः ॥ पप्रच्छ सर्वलोकस्य हिताय जगतः पतिः ॥ ११ ॥ भगवन्प्राणिनः सर्वे संसारार्णवमध्यगाः ॥ दृश्यंते विविधैर्दुःखैः पीड्यमाना दिवानिशम् ॥ १२ ॥ नरके गर्भवासे च व्याधिभिर्जन्मना तथा ॥ तथा कष्टवियोगादिदुःखैर्दौर्गत्यसंभवैः ॥१३॥ लालप्यमाना बहवः परपीडोपजीविनः ॥ एवं विधान्यनेकानि दुःखानि मुनिपुङ्गव ॥१४॥ दृष्ट्वैव तानि तान्येव भृशं मे व्याधितं मनः ॥ तेषां दुःखानि भूतानां प्राणिनां भुवि मानद ॥ १५ ॥ उपकारकरं ब्रूहि ममानुग्रहकाम्यया ॥ स्वल्पायासेन भगवञ्जायते सुमहत्फलम् ॥ १६ ॥ ॥ पुलस्त्य उवाच ॥ ॥ शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥ यदुपोष्य न दुःखानां भाजनो जायते जनः ॥ १७ ॥ माघमासे सिते पक्षे द्वादशी पावनी स्मृता ॥ तस्यां जलार्द्रवसन उपोष्य सुखभाग्भवेत् ॥ १८ ॥ ॥ भीम उवाच ॥ ॥ कथं सा मुनिशार्दूल उपोष्या द्वादशी भवेत् ॥ विधिना केन विप्रेन्द्र तन्मे ब्रूहि यथाक्रमम् ॥ १९ ॥ ॥ पुलस्त्य उवाच ॥ ॥ शृणु राजन्नवहितो व्रतं पापप्रणाशनम् ॥ तव शुश्रूषणाद्वाच्यं ममाप्येतन्न संशयः ॥ २० ॥ अदीक्षिताय नो देया नाशिष्याय कदाचन ॥ विष्णुभक्ताय शांताय धर्मनिष्ठाय चैव हि ॥ २१ ॥ वाच्यमेतन्महाराज भवतान्यस्य न कचित् ॥ ब्रह्महा गुरु

१ उत्तरोत्तरम्–इ० पा० ।

घाती च बालस्त्रीघातकस्तथा ॥ २२ ॥ कृतघ्नो मित्रध्रुक्चौरः क्षुद्रो भग्नव्रतस्तथा ॥ मुच्यते पातकैः सर्वैर्व्रतेनानेन भूपते ॥ २३ ॥ शुद्धे तिथौ मुहूर्ते च मंडपं कारयेत्ततः ॥ दशहस्तप्रमाणेन दशपूर्वोत्तरे प्लवे ॥ २४ ॥ तन्मध्ये पञ्चहस्तां तु वेदिकां परिकल्पयेत् ॥ शुक्लां सुकुट्टिमां भूमिं वेद्यां कृत्वा प्रयत्नतः ॥ २५ ॥ विलिखेन्मंडलं तत्र पंचवर्णैर्विधानतः ॥ ब्राह्मणो वेदसंपन्नो विष्णुभक्तो जितेन्द्रियः ॥ २६ ॥ पञ्चविंशतितत्त्वज्ञः स्वाचाराभिरतस्तथा ॥ कुंडानि कल्पयेत्तत्र अष्टौ चत्वारि वा पुनः ॥२७॥ ब्राह्मणांस्तेषु युंजीत चातुश्चरणिकाञ्छुभान् ॥ मध्ये च मंडलस्याथ कर्णिकायां जनार्दनम् ॥ २८ ॥ प्रत्यङ्मुखं न्यसेद्देवं चतुर्बाहुमरिंदम ॥ पूजयेत्तं विधानेन शास्त्रोक्तेन विचक्षणः ॥ २९ ॥ गन्धैः पुष्पैस्तथा धूपैर्नैवेद्यैर्विविधैरपि ॥ एवं संपूज्य देवेशं ब्राह्मणैः सह देशिकः ॥ ३० ॥ न्यसेत्स्तंभद्वयं पश्चात्तिष्ठन्काष्ठसमन्वितम् ॥ देवस्याभिमुखं तत्र पीठं तु परिकल्पयेत् ॥ ३१ ॥ षट्त्रिंशदंगुलं श्रेष्ठं चतुरस्रं समंततः ॥ तत्र शिक्यं समालंब्य सुवृत्तं सुदृढं नवम् ॥ ३२ ॥ आरोपयेद्धटं तत्र यादृशं तच्छृणुष्व मे ॥ कलधौतं तथा रौप्यं ताम्रं वाप्यथ मृन्मयम् ॥ ३३ ॥ सर्वलक्षणसंयुक्तं दृढं व्यंगविवर्जितम् ॥ तत्सहस्रं शतं कुर्यादेकच्छिद्रमथापि वा ॥ ३४ ॥ कुशलत्वानुरूपेण पार्श्वैकच्छिद्रमेव वा ॥ सन्निधाने ततः कुर्यात्सलिलं वस्त्रपावनम् ॥ ३५ ॥ होमार्थं कल्पयेच्चापि पालाश्यः समिधः शुभाः ॥ तिला घृतं तथा क्षीरं शमीपत्राणि चैव हि ॥ ३६ ॥ वेद्याः पूर्वोत्तरे भागे ग्रहपीठं प्रकल्पयेत् ॥ तत्र पूज्या ग्रहाः सर्वे ग्रहयज्ञविधानतः ॥ ३७ ॥ पूर्वस्यां दिशि शक्रस्य पूजां कुर्वीत यत्नतः ॥ दक्षिणस्यां यमस्याथ प्रतीच्यां वरुणस्य च ॥ ३८ ॥ कुबेरस्य तथोदीच्यां बलिं कुर्यात्फलाक्षतैः ॥ एवं संभृत्य संभारं शुक्लांबरधरस्तथा ॥ ३९ ॥ समालभ्य शुभैर्गंधैर्दर्भपाणिरतंद्रितः ॥ पीठमारोपयेयुस्ते यजमानं द्विजोत्तमाः ॥ ४० ॥ यजमानोऽपि देवस्य संमुखः प्रयतः शुचिः ॥ उपविश्य पठेन्मंत्रं पुराणोक्तमिदं शृणु ॥ ४१ ॥ नमस्ते देवदेवेश नमस्ते भुवनेश्वर ॥ व्रतेनानेन मां पाहि परमात्मन्नमोस्तु ते ॥ ४२ ॥ ततोदकस्य धारास्ताः प्रत्यंगेषु समन्विताः ॥ शिरसा धारयेत्तूष्णीं तद्गतेनांतरात्मना ॥ ॥ ४३ ॥ होमं कुर्युस्ततो विप्रा दिक्षु सर्वासु तत्पराः ॥ पठेयुः शांतिकाध्यायं विष्णुसंज्ञानि यानि वै ॥ ४४ ॥ वादित्रैस्ताड्यमानैश्च शंखगेयस्वनैस्तथा ॥ पुण्याहजयशब्दैश्च वेदस्वनविमिश्रितैः ॥ ४५ ॥ मंगलैः स्तुतिसंयुक्तैः कारयेत्तन्महोत्सवम् ॥ देवदेवस्य चरितं केशवस्य महात्मनः ॥ ४६ ॥ हरिवंशादिकं सर्वं श्रावयेद्ब्राह्मणो वरः ॥ सौपर्णिकमथाख्यानं भारताख्यानमेव च ॥ ४७ ॥ व्याख्यानकुशलाः केचिच्छ्रावयेयु

१ अष्टौ चत्वारि वा पुनः–इ० पा० ।

रतंद्रिताः ॥ अनेन विधिना सर्वां तां रात्रिं प्रीतिवर्द्धिनीम् ॥ ४८ ॥ यजमानो नयेद्धीमान्यावत्सूर्योदयो भवेत् ॥ ब्राह्मणाश्चापि तां रात्रीं जुह्वतो जातवेदसम् ॥ ४९ ॥ मंत्रैस्तु वैष्णवैर्दिव्यैः क्षपयेयुर्महीपते ॥ वासुदेवस्य शिरसि वसोर्द्धारां प्रपातयेत ॥ ५० ॥ क्षीरेणाज्येन वा राजन्सर्वसिद्धिप्रदायिनीम् ॥ ततः प्रभातसमये यजमानो द्विजैः सह ॥५१॥ स्नानं कुर्यान्नृपश्रेष्ठ नद्यां सरसि वा पुनः ॥ अथ वा शक्तिहीनस्तु यजमानोष्णवारिणा ॥ ५२ ॥ ततः शुक्लानि वस्त्राणि परिधाय यतव्रतः ॥ अर्घ्यं दत्त्वा भास्कराय सविधानं प्रसन्नधीः ॥ ५३ ॥ पुष्पैर्धूपैः सनैवेद्यैः पूजयेत्पुरुषोत्तमम् ॥ हुत्वा हुताशनं भक्त्या दत्त्वा पूर्णाहुतिं ततः ॥ ५४ ॥ पूजयेद्ब्राह्मणान्सर्वान्होतारो यज्ञकल्पिताः ॥ शय्याभोजनगोदानैर्वस्त्रैराभरणैस्तथा ॥ ५५ ॥ आचार्यः पूजनीयोऽत्र सर्वस्वेनापि भारत ॥ येन वा तस्य संतुष्टिर्देवतुल्यो गुरुर्यतः ॥ ५६ ॥ वित्तशाठ्यविहीनस्तु भक्तिशक्तिसमन्वितः ॥ दीनानाथविशिष्टाश्च बंदिनश्च समागताः ॥ ५७ ॥ तेषामन्नं हिरण्यं च दद्याच्छुद्धेन चेतसा ॥ एवं संपूज्य विप्राय भोजयित्वा यथेप्सितम् ॥ ५८ ॥ यथाविभवसारेण पश्चाद्भुंजीत वाग्यतः ॥ हविष्यमन्नं यज्ञेन हविष्याः सतिलास्तथा ॥ ५९ ॥ एवं यज्ञो महाराजश्चोक्तस्ते संप्रकीर्तितः ॥ पापिष्ठाः सर्वपापेभ्यो मुच्यंते नात्र संशयः ॥ ६० ॥ वाजपेयातिरात्राभ्यां ये यजंति शतं समाः ॥ सर्वे ते विष्णुयागस्य कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ ६१ ॥ सप्त जन्मानि सौभाग्यमायुरारोग्यसंपदः ॥ प्राप्नोति द्वादशीमेतां तामुपोष्य विधानतः ॥ ६२ ॥ मृतो विष्णुपुरं याति विष्णुना सह मोदते ॥ चतुर्युगानि द्वात्रिंशद्विष्णुरूपधरः स्थितः ॥६३॥ रुद्रलोके तथा राजन्युगानि द्वादशैव तु ॥ ब्रह्मलोके तथा त्रीणि सूर्यलोके युगानि च ॥ ६४ ॥ पुण्यक्षयादिहाभ्येत्य राजा भवति धार्मिकः ॥ पृथिव्यधिपतिः श्रीमान्विजितारिः प्रतापवान् ॥ ६५ ॥ व्रतमेतत्पुरा चीर्णं सगरेण महात्मना ॥ अजेन धुंधुमारेण दिलीपेन ययातिना ॥ ६६ ॥ अन्यैश्च पृथिवीपालैः पालिताशेषभूतलैः॥ स्त्रीभिर्वैश्यैस्तथा शूद्रैर्धर्मकामैः सदा नृप ॥ ६७ ॥ भृग्वाद्यैर्मुनिभिः सर्वैर्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ त्वया च पृष्टेन मया कथितं ते नराधिप ॥ ६८ ॥ अद्य प्रभृति चैवेयं ख्यातिं यास्यति भूतले ॥ भीमाख्या द्वादशी चेति कृतकृत्या च भारत ॥ ६९ ॥ एषा पुलस्त्यमुनिना कथिता कुरुनंदन ॥ यश्चैनां कथितां ध्यात्वा कुर्याद्वा भक्तिभावतः ॥ ७० ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोके महीयते ॥ दरिद्रश्चापि भोः पार्थ वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् ॥ विष्णुभक्तेन कर्तव्या संसारभयभीरुणा ॥ ७१ ॥ भीमेन या किल पुरा समुपोषिता च रात्रौ घटस्थिरसुशीतलवारिधारा ॥ तां द्वादशीं दशसु खारिसुखाच्छुतां च सम्यग्व्रती चरति याति स विष्णुलोके ॥ ७२ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे भीमद्वादशीव्रतवर्णनं नाम चतुःसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ उपवासासमर्थानां सदैव पुरुषोत्तम ॥ एका या

द्वादशी पुण्या तां वदस्व ममानघ ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ मासि भाद्रपदे शुक्का द्वादशी श्रवणान्विता ॥ सर्वकामप्रदा पुण्या चोपवासे
महाफला ॥ २ ॥ संगमे सरितां स्नात्वा द्वादश्यां समुपोषितः ॥ अयत्नात्समवाप्नोति द्वादशद्वादशीफलम् ॥ ३ ॥ बुधश्रवणद्वादश्यामेवं वै संयतो
भवेत् ॥ अतीव महती तस्यां कृतं सर्वमथाक्षयम् ॥ ४ ॥ द्वादशी श्रवणोपेता यदा भवति भारत ॥ संगमे सरितां स्नात्वा गंगादिस्नानजं
फलम् ॥ सोपवासः समाप्नोति नात्रकार्या विचारणा ॥ ५ ॥ जलपूर्णे तथां कुंभे स्थापयित्वा विचक्षणः ॥ पंचरत्नसमोपेतं सोपवीतं सुपूजि
तम् ॥ ६ ॥ तस्य स्कंधे सुघटितं स्थापयित्वा जनार्दनम् ॥ यथाशक्ति स्वर्णमयं शंखशार्ङ्गविभूषितम् ॥ ७ ॥ स्नापयित्वा विधानेन सितचंदन
चर्चितम् ॥ सितवस्त्रयुगच्छन्नं छत्रोपानद्युगान्वितम् ॥ ८ ॥ ॐ नमो वासुदेवायेति शिरः संपूजद्धरेः ॥ श्रीधराय मुखं तद्वत्कंठं कृष्णाय वै
पुनः ॥ ९ ॥ ॐ नमः श्रीमते वक्षो भुजौ सर्वास्त्रधारिणे ॥ व्यापकाय नमः कुक्षी केशवायोदरं नमः ॥ १० ॥ त्रैलोक्यजनकायेति एवं संपूजयेद्ध
रिम् ॥ सर्वाधिपतये जंघे पादौ सर्वात्मने नमः ॥ ११ ॥ अनेन विधिना राजन्पुष्पैर्धूपैः समर्चयेत् ॥ ततस्तस्याग्रतो देयं नैवेद्यं घृतपाचि
तम् ॥ १२ ॥ सोदकांश्च नवान्कुंभाञ्छक्त्या दद्याद्विचक्षणः ॥ एवं संपूज्य गोविंदं जागरं तत्र कारयेत् ॥ १३ ॥ प्रभाते विमले स्नात्वा संपूज्य
गरुडध्वजम् ॥ पुष्पधूपादिनैवेद्यैः फलैर्वस्त्रैः सुशोभनैः ॥ ततः पुष्पांजलिं बद्ध्वा मंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ १४ ॥ नमो नमस्ते गोविन्द बुधश्रवण
संज्ञक ॥ अघौघसंक्षयं कृत्वा सर्वसौख्यप्रदो भव ॥ १५ ॥ एवं संपूज्य गोविंदं ब्राह्मणं पूजयेत्ततः ॥ अनंतरं ब्राह्मणे वै वेदवेदांतपारगे ॥
पुराणज्ञे विशेषेण विधिवत्संप्रदापयेत् ॥ १६ ॥ द्वादश्यां श्रवणे युक्ते अशेषाहस्करान्विते ॥ करकं संगमे स्नात्वा प्रीयतां मे जनार्दनः॥ १७ ॥
॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अत्राप्युदाहरंतीममितिहासं पुरातनम् ॥ महत्यरण्ये यद्वृत्तं भूमिपाल शृणुष्व तत् ॥१८॥ देशो दशार्णको नाम तस्य
भागे तु पश्चिमे ॥ अस्ति कश्चिन्मरुदेशः सर्वसत्त्वभयंकरः ॥ १९ ॥ सुतप्तसिकता भूमिर्यत्र दुष्टा महोरगाः ॥ अल्पच्छायद्रुमाकीर्णो मृतप्राणि
समाकुलः ॥ २० ॥ शमीखदिरपालाशकरीरैः पीलुभिः सह ॥ तत्र भीमा द्रुमाः पार्थ कंटकैः शबला दृढैः ॥२१॥ दग्धप्राणिगणाकीर्णा यत्र भूर्दृ
श्यते क्वचित्॥ अन्नोदकं नो लभंते राजंस्तत्र बलाहकाः ॥२२॥ कदाचिदपि दृश्यंते भ्राम्यन्तो हि विहंगमाः॥ वृक्षांतरगतैर्नित्यं शिशुभिस्तृषितैः
समम् ॥ उत्कृत्तजीविता राजन्दृश्यंते विहगोत्तमाः ॥२३॥ तृषातुराश्च सहसा मृगाः सैकतमागताः॥ सैकतेष्वेव नश्यंति जलं सैकतसेतुवत्॥२४॥
तस्मिंस्तथाविधे देशे कश्चिद्दैववशाद्वणिक् ॥ निजसार्थपरिभ्रष्टः प्रविष्टो मरुजांगले ॥ २५ ॥ पिशाचान्मलिनांस्तीक्ष्णान्निर्मांसान्भीमदर्शनान् ॥

इतस्ततः संचरतो ददर्श वणिगुत्तमः ॥ २६ ॥ बभ्रामोद्भ्रांतहृदयः क्षुत्तृपाश्रमकर्षितः ॥ क ग्रामः क जलं काहं यास्यामि न बुबोध सः ॥२७॥ अथ प्रेतान्ददर्शासौ तृष्णाव्याकुलितेंद्रियान् ॥ स्नायुबद्धास्थिचरणान्प्रेक्षमाणानितस्ततः ॥ २८ ॥ प्रेतस्कंधसमारूढमेकं प्रेतं ददर्श ह ॥ अपश्यद्बहुभिः प्रेतैः समंतात्परिवारितम् ॥ २९ ॥ आगच्छन्तं तमव्यग्रं स्तुतुशब्दपुरःसरम् ॥ प्रेतस्कंधान्महीं गत्वा तस्यांतिकमुपागमत् ॥ ३० ॥ स दृष्ट्वाथ वणिक्छ्रेष्ठमिदं वचनमब्रवीत् ॥ अस्मिन्वै निर्जले देशे गमनं भवतः कथम् ॥३१॥ तमुवाच वणिग्धीमान्सार्थभ्रष्टस्य चैव मे ॥ प्रवेशो दैवयोगेन पूर्वकर्मकृतेन तु ॥३२॥ तृष्णा मां बाधतेऽत्यर्थं क्षुद्दुनोति भृशं तथा ॥ प्राणाः कंठमनुप्राप्ता वचनं नश्यतीव मे ॥ अत्रोपायं न पश्यामि जीवेयं येन केनचित् ॥३३॥ ॥ कृष्ण उवाच ॥ ॥ इत्येवमुक्ते प्रेतस्तं वणिजं वाक्यमब्रवीत् ॥ पुंनागमिममाश्रित्य प्रतीक्षस्व मुहूर्तकम् ॥३४॥ कृतातिथ्यो यथालाभं गमिष्यसि यथासुखम् ॥ एवमुक्तस्तथा चक्रे स वणिक्तृष्णयार्दितः ॥ ३५ ॥ मध्याह्नसमये प्राप्ते ततस्तं देशमागतः ॥ पुन्नागवृक्षात्करको वारियारामनोरमः ॥ दध्योदनसमायुक्तो वर्धमानेन संयुतः ॥ ३६ ॥ आगते करके तस्मिन्प्रादादतिथये तदा ॥ भुक्त्वान्नं च जलं पीत्वा वणिक्तुष्टिमुपागतः ॥ वितृष्णो विज्वरश्चैव क्षणेन समपद्यत ॥ ३७ ॥ ततस्तु प्रेतसंघस्य भोक्तुकामस्य वै ददौ ॥ ध्योददनं सपानीयं प्रेतास्तृप्तिं परां गताः ॥ ३८ ॥ अतिथिं तर्पयित्वा च प्रेतलोकं च सर्वशः ॥ ततः स्वयं स बुभुजे भुक्तशेषं यथासुखम् ॥ ३९ ॥ तस्य भुक्तवतश्चान्नं पानीयं च क्षयं ययौ ॥ प्रेताधिपं ततस्तृप्तो वणिग्वचनमब्रवीत् ॥ ४० ॥ आश्चर्यमेतत्परमं वनेऽस्मिन्प्रतिभाति मे ॥ अन्नपानस्य सम्प्राप्तिः परमस्य कुतस्तव ॥ ४१ ॥ स्तोकेन च तथान्नेन बिभार्षि सुबहून्पृथक् ॥ तृप्ताः परं कथं त्वेते निर्मांसा भिन्नकुक्षयः ॥ ४२ ॥ अपरं च कथं चेह मम पापपरिक्षयः ॥ हस्तावलंबनकस्त्वं सम्प्राप्तो निर्जने वने ॥ तृप्तश्चासि कथं ग्रासमात्रेण च शुभव्रत ॥ ॥ ४३ ॥ कस्त्वमस्यां सुघोरायामटव्यां तु कृतालयः ॥ तमेतं संशयं छिंधि परं कौतूहलं मम ॥ ४४ ॥ एवमुक्तः स वाणिज्या प्रेतो वचनमब्रवीत् ॥ शृणु भद्र प्रवक्ष्यामि दुष्कृतं कर्म चात्मनः ॥ ४५ ॥ शाकले नगरे रम्ये अहमासं सुदुर्मतिः ॥ वाणिज्यासक्तितः पूर्वं कालो नीतो मयानघ ॥ ४६ ॥ धनलोभान्मया तत्र कदाचिन्न प्रमादिना ॥ न दत्ता भिक्षवे भिक्षा तृष्णया पीडिताय च ॥ ४७ ॥ प्रतिवेशे च तत्रासीद्ब्राह्मणो गुणवान्मम ॥ श्रवणद्वादशीयोगे मासि भाद्रपदे तथा ॥ ४८ ॥ स कदाचिन्मया सार्धं तोषां नाम नदीं ययौ ॥ तस्याश्च संगमः पुण्यो यत्रासीच्चन्द्रभागया ॥ ४९ ॥ चंद्रभागा सोमसुता तोषा चैवार्कनंदिनी ॥ तयोः शीतोष्णसलिलसंगमः सुमनोहरः ॥ ५० ॥ तत्तीर्थवरमासाद्य प्राति

वेश्यः स च द्विजः ॥ श्रवणद्वादशीयोगे स्नातश्चैवमुपोषितः ॥ ५१ ॥ चंद्रभागातोषयोश्च वारिधान्यैर्नवैर्दृढैः ॥ दध्योदनयुतैः सार्धं सम्पूर्णैर्वर्धमा
नकैः ॥ ५२ ॥ छत्रोपानद्युगं वस्त्रं प्रतिमां विधिवद्धरेः ॥ चंद्रभागाजीवनेन दध्योदनयुतं तदा ॥ ५३ ॥ एतत्कृत्वा गृहं प्राप्तस्ततः कालेन केन
चित् ॥ पञ्चत्वमहमासाद्य नास्तिक्यात्प्रेततां गतः ॥ अस्यामटव्यां घोरायां यथा दृष्टस्त्वयानघ ॥ ५४ ॥ ब्रह्मस्वहारिणस्त्वेते पापाः प्रेतत्वमा
गताः ॥ परदाररताः केचित्स्वामिद्रोहरताः परे ॥ ५५ ॥ मित्रद्रोहरताः केचिद्देशेऽस्मिंस्तु सुदारुणे ॥ ममैते भृत्यतां याता अन्नपानकृतेन च ॥
॥५६॥ अक्षय्यो भगवान्कृष्णः परमात्मा सनातनः ॥ यद्दीयते तमुद्दिश्य अक्षय्यं तत्प्रकीर्तितम् ॥५७॥ मया विहीनाः किं त्वेते वनेऽस्मिन्भृशदा
रुणे॥पीडामनुभविष्यंति दारुणां कर्मयोनिजाम् ॥५८॥ एतेषां त्वं महाभाग ममानुग्रहकाम्यया ॥ अनेकनामगोत्राणि गृहाण लेखनेन च ॥५९॥
अस्तु कक्षागता चैव तव संपुटिका शुभा ॥ हिमवत्यां तथासाद्य तत्र त्वं लप्स्यसे निधिम् ॥ ६० ॥ गयाशीर्षे ततो गत्वा श्राद्धं कुरु महामते ॥
एकमेकमथोद्दिश्य प्रेतंप्रेतं यथासुखम् ॥ ६१ ॥ एवं सम्भाषमाणोऽसौ तप्तजांबूनदप्रभः ॥ विमानवरमारुह्य स्वर्गलोकमितो गतः ॥६२॥ स्वर्गते
प्रेतनाथे तु प्रभावात्स वणिक्पुमान् ॥ नामगोत्राणि संगृह्य प्रयातः स हिमाचलम् ॥ ६३ ॥ तत्र प्राप्य निधिं गत्वा विनिक्षिप्य स्वके गृहे ॥ धन
भागमुपादाय गयाशीर्षवटं ययौ ॥ प्रेतानां क्रमशस्तत्र चक्रे श्राद्धं दिनेदिने ॥ ६४ ॥ यस्ययस्य गयाश्राद्धं स करोति दिने वणिक् ॥ स च
तस्य सदा स्वप्ने दर्शयत्यात्मनस्तनुम् ॥ ६५ ॥ ब्रवीति च महाभाग प्रसादेन तवानघ ॥ प्रेतभावो मया त्यक्तः प्राप्तोस्मि परमां गतिम् ॥६६॥
स कृत्वा धनलोभाच्च प्रेतानां सत्कृतिं वणिक् ॥ जगाम स्वगृहं तत्र मासि भाद्रपदे तथा ॥ ६७ ॥ श्रवणद्वादशीयोगे पूजयित्वा जनार्दनम् ॥
दानं च दत्त्वा विप्रेभ्यः सोपवासो जितेन्द्रियः ॥ ६८ ॥ महानदीसंगमेषु प्रतिवर्षं युधिष्ठिर ॥ चकार विधिवद्दानं ततो दिष्टांतमागतः ॥ ६९ ॥
अवाप परमं स्थानं दुर्लभं चात्र मानवैः ॥ यत्र कामफला वृक्षा नद्यः पायसकर्दमाः ॥ शीतलामलपानीयाः पुष्करिण्यो मनोहराः ॥ ७० ॥ तं
देशमासाद्य वणिङ् महात्मा सुतप्तजांबूनदभूषितांगः ॥ कल्पं समग्रं सह सुन्दरीभिः स्वर्गे स रेमे मुदितः सदैव ॥ ७१ ॥ इति श्रीभविष्ये महा
पुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे श्रवणद्वादशीव्रतवर्णनं नाम पञ्चसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥
द्वादश्यास्ते विधिः प्रोक्तः श्रावणे यो युधिष्ठिर ॥ सर्वपापप्रशमनः सर्वसौख्यप्रदायकः ॥ १ ॥ एकादशी यदा सा स्याच्छ्रवणेन समन्विता ॥
विजया सा तिथिः प्रोक्ता भक्तानां विजयप्रदा ॥ २ ॥ बलवानजितो दैत्यो बलिर्नामा महाबलः ॥ तेन देवगणाः सर्वे त्याजिताः सुरमंदिरम् ॥

ततो देवा महाविष्णुं गत्वा वचनमूचिरे ॥ त्वं गतिः सर्वदेवानां शीघ्रं कष्टात्समुद्धर ॥ ४ ॥ जहि दैत्यं महाबाहो बलिं बलनिषूदन ॥ श्रुत्वा विष्णुस्तदा वाक्यं देवानां करुणोदयम् ॥ ५ ॥ उवाच वाक्यं कालज्ञो देवानां हितकाम्यया ॥ जाने वैरोचनिं दैत्यं बलिं त्रैलोक्यकण्टकम् ॥ ६ ॥ तपसा भावितात्मानं शान्तं दान्तं जितेन्द्रियम् ॥ मद्भक्तं मद्गतप्राणं सत्यसन्धं महाबलम् ॥ तपसोन्तः सुबहुना काले नास्य भविष्यति ॥ ७ ॥ यदाविनयसम्पन्नं ज्ञास्ये कालेन केनचित् ॥ समाहृत्य प्रियं तस्य तदा दास्ये दिवौकसाम् ॥ ८ ॥ अदितिर्मां प्रपन्ना वै पुत्रार्थे पुत्रलोभिनी ॥ तस्यामतिहितं देवाः करिष्ये नात्र संशयः ॥ ९ ॥ तद्देवानां हितं सर्वे चाहितं तु सुरद्विषाम् ॥ तद्गच्छध्वं निरुद्विग्नाः कालः कश्चित्प्रतीक्ष्यताम् ॥ १० ॥ एवमुक्ता गता देवाः कार्यं विष्णुरचिंतयत् ॥ सा चिन्तयित्वा सुचिरं देव्या गर्भावतारणम् ॥ अदितिर्वरयामास वांछितं मे भविष्यति ॥ ११ ॥ अथ काले बहुतिथे गते सा गर्भिणी ह्यभूत् ॥ सुषुवे नवमे मासि पुत्रं सा वामनं हरिम् ॥ १२ ॥ ह्रस्वपादं ह्रस्वकायं महच्छिरससमर्भकम् ॥ पाणिपादोदरकृशं स्वयं नारायणं हरिम् ॥ १३ ॥ दृष्ट्वा तु वामनं जातं यदि सा वक्तुमुद्यता ॥ निरुद्धवाक्या ह्यभवद्वक्तुं किंचिन्न पारितम् ॥ १४ ॥ एकादश्यां भाद्रपदे श्रवणेन नरोत्तम ॥ संचचाल मही जाते वामने तु त्रिविक्रमे ॥ १५ ॥ भयं बभूव दैत्यानां देवानां तोष आभवत् ॥ जातकर्मादिकांस्तस्य संस्कारान्स्वयमेव हि ॥ १६ ॥ चकार कश्यपो धीमान्प्रजापतिरनुद्यतः ॥ आबद्धमेखलो दंडी धृत्वा यज्ञोपवीतकम् ॥ १७ ॥ कुशस्वच्छोदकधरः कमंडलुविभूषितः ॥ बलेर्बलवतो यज्ञं जगाम बहुविस्तरम् ॥ १८ ॥ दृष्ट्वा बलिमथोवाच वामनोऽभ्येत्य तत्क्षणम् ॥ अथ चाह यज्ञपते दीयतां मम मेदिनी ॥ १९ ॥ पादत्रयप्रमाणेन पठनार्थे स्थितो ह्यसि ॥ दत्तादत्ता तव मया बलिः प्राह द्विजोत्तमम् ॥ २० ॥ ततो वर्द्धितुमारब्धो वामनोऽनंतविक्रमः ॥ पादौ भूमौ प्रतिष्ठाप्य शिरसावृत्य रोदसी ॥ २१ ॥ ताभ्यामिंद्रादिकाँल्लोकाँल्ललाटे ब्रह्मणः पदम् ॥ न तृतीयं पदं लेभे ततो नेदुर्दिवौकसः ॥ २२ ॥ तद्दृष्ट्वा महदाश्चर्यं सिद्धा देवर्षयस्तथा ॥ साधुसाध्विति देवेशं प्रशशंसुर्मुदान्विताः ॥२३॥ ततो दैत्यगणान्सर्वाञ्जित्वा त्रिभुवनं वशी ॥ बलिमाह ततो गच्छ सुतलं स्वबलानुगः ॥ २४ ॥ तत्र त्वमीप्सितान्भोगान्भुक्त्वा मद्बाहुपालितः ॥ अस्यैंद्रस्यावसाने तु त्वमेवेन्द्रो भविष्यसि ॥ २५ ॥ एवमुक्तो बलिः प्रायान्नमस्कृत्य नरोत्तमम् ॥ विसृज्येमं बलिं देवान्सकलान्स उवाच ह ॥ २६ ॥ स्वानि धिष्ण्यानि गच्छध्वं तिष्ठध्वं विगतज्वराः ॥ देवेनोक्ता गता देवा हृष्टाः संपूज्य वामनम् ॥ २७ ॥ देवः कृत्वा जगत्कार्यं तत्रैवांतर्द्धिमागमत् ॥ एतत्सर्वं समभवदेकादश्यां नराधिप ॥

तेनेष्टा देवदेवस्य सर्वदा विजया तिथिः ॥ २८ ॥ एषा वै फाल्गुने मासि पुष्येण सहिता नृप ॥ विजया प्रोच्यते सद्भिः कोटिकोटिगुणोत्तरा ॥२९॥
एकादश्यां सोपवासो रात्रौ संपूजयेद्धरिम् ॥ रौप्ये सौवर्णपात्रे वा दारुवंशमयेऽपि वा ॥ ३० ॥ कुंडिकां स्थापयेत्पार्श्वे छत्रं वै पादुके तथा ॥
शुभां च वैष्णवीं यष्टिं तथा सूत्रकमंडलू ॥ ३१ ॥ आच्छाद्य पात्रं वासोभिः फलैश्चापि सुशोभनैः ॥ मार्गचार्मणगन्धैश्च भक्त्या वा मृग
चर्मणा ॥ ३२ ॥ तिलाढकेन वित्ताढ्यः प्रस्थेन कुडवेन वा ॥ व्रीहिभिर्वाथ गोधूमैः फलैः शुक्लतिलैर्भवेत् ॥ ३३ ॥ पुष्पैर्गंधैर्धूपदीपैः पक्वान्नै
रर्चयेद्धरिम् ॥ नानाविधैश्च नैवेद्यैर्भक्ष्यभोज्यैर्गुडौदनैः ॥ ३४ ॥ स्वस्ववित्तानुसारेण सहिरण्यं च कारयेत् ॥ मंत्रैः शतगुणं चैव भक्त्या लक्ष
गुणोत्तरम् ॥ भक्तिमांश्च गुणोपेतं कोटिकोटिगुणोत्तरम् ॥ ३५ ॥ एभिर्मंत्रपदैस्तत्र पूजयेद्गरुडध्वजम् ॥ उपहारैर्नरश्रेष्ठ शुचिर्भूत्वा समाहितः ॥
॥ ३६ ॥ ॐ जलजोपमदेहाय जलजास्याय शंखिने ॥ जलराशिस्वरूपाय नमस्ते पुरुषोत्तम ॥ ३७ ॥ नमः कमलनाभाय नमस्ते जल
शायिने ॥ नमस्ते केशवानंत वासुदेव नमोऽस्तु ते ॥ ३८ ॥ इति स्नानमंत्रः ॥ मलयेषु समुत्पन्नं गन्धाढ्यं सुमनोहरम् ॥ मया निवेदितं तुभ्यं
गृहाण परमेश्वर ॥ ३९ ॥ इति चन्दनमंत्रः ॥ वनस्पतिसमुत्पन्नं गन्धाढ्यं सुमनोहरम् ॥ मया निवेदितं पुष्पं गृहाण पुरुषोत्तम ॥ ४० ॥ इति
पुष्पमन्त्रः ॥ नमः कमलकिंजल्कपीतनिर्मलवाससे ॥ मनोहरवपुःस्कन्धधृतचक्राय शार्ङ्गिणे ॥ ४१ ॥ इति पूजामंत्रः ॥ मत्स्यः कूर्मो वरा
हश्च नारसिंहश्च वामनः ॥ रामो रामश्च कृष्णश्च नामभिर्वामनाय ते ॥ पादाद्येकैकांगस्य पूजनं शीर्षगं ततः ॥ ४२ ॥ इति सर्वांगपूजा ॥ धूपोऽ
यं देवदेवेश शंखचक्रगदाधर ॥ अच्युतानंत गोविन्द वासुदेव नमोऽस्तु ते ॥ ४३ ॥ इति धूपमंत्रः ॥ त्वमेव पृथिवी ज्योतिर्वायुराकाशमेव च ॥
त्वमेव ज्योतिषां ज्योतिर्दीपोऽयं प्रतिगृह्यताम् ॥ ४४ ॥ इति दीपमंत्रः ॥ अन्नं चतुर्विधं स्वादु रसैः षड्भिः समन्वितम् ॥ भक्ष्यभोज्यसमायुक्तं
प्रसीद परमेश्वर ॥ ४५ ॥ अन्नं प्रजापतिर्विष्णू रुद्रेंद्रशशिभास्कराः ॥ अन्नं त्वष्टा यमोऽग्निश्च पापं हरतु मेऽव्ययः ॥ ४६ ॥ इति नैवेद्यमंत्रः ॥
जगदादिर्जगद्रूपमनादिर्जगदंतकृत् ॥ जलाशयो जगद्योनिः प्रीयतां मे जनार्दनः ॥ ४७ ॥ इति प्रीणनमंत्रः ॥ अनेककर्मनिर्बंधध्वंसिनं जल
शायिनम् ॥ नतोऽस्मि मथुरावासं माधवं मधुसूदनम् ॥ ४८ ॥ नमो वामनरूपाय नमस्तेऽस्तु त्रिविक्रम ॥ नमस्ते मणिबन्धाय वासुदेव
नमोऽस्तु ते ॥ ४९ ॥ इति नमस्कारमंत्रः ॥ नमो नमस्ते गोविन्द वामनेश त्रिविक्रम ॥ ५० ॥ अघौघसंक्षयं कृत्वा सर्वकामप्रदो भव ॥५१॥

इति प्रार्थनामंत्रः ॥ सर्वगः सर्वदेवेशः श्रीधरः श्रीनिकेतनः ॥ विश्वेश्वरश्च विष्णुश्च श्रीशायी च नमोनमः ॥५२॥ इति शयनमंत्रः ॥ एवं संपूज्य यो रात्रावेकादश्यां नृपोत्तम ॥ जागरं तत्र कुर्वीत गीतवादित्रनिस्वनैः ॥ ५३ ॥ या च श्रवणसंयुक्ता द्वादशी परमा तिथिः ॥ तस्यां च संगमे स्नात्वा सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ ५४ ॥ एवं संपूज्य यत्नेन प्रभाते विमले सति ॥ प्रदेयं शास्त्रविदुषे ब्राह्मणाय च मंत्रतः ॥ ५५ ॥ ब्राह्मणश्चापि मन्त्रेण प्रतिगृह्णीत मंत्रवत् ॥ वामनोऽस्य प्रतिग्राही वामनाय नमोनमः ॥ ५६ ॥ (ॐ गुह्ये । ॐ शिरसि । ॐ पादयोः । ॐ नाभौ ॥ ॐ भुजयोः । ॐ सर्वांगे । सर्वात्मने नमः ॥) पुष्पं फलं च नैवेद्यं सर्वमेतद्यथाविधि ॥ नरो दद्यादुपोष्यैवमेकादश्यां समंत्रकम् ॥ ५७ ॥ पूर्वोक्तविधिना प्रातर्भोजनं पृषदाज्यकम् ॥ पूर्वं दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यः पश्चाद्भुञ्जीत वाग्यतः ॥ ५८ ॥ भूयोभूयोऽपि राजेंद्र सर्वत्रैवं विधिः स्मृतः ॥ समाप्ते तु व्रते राजन्यत्पुण्यं तन्निबोध मे ॥ ५९ ॥ चतुर्युगानि राजेंद्र एकसप्ततिसंख्यया ॥ प्राप्य विष्णुपुरे राजन्क्रीडते कालमक्षयम् ॥ ६० ॥ इहागत्य भवेद्राजा प्रतिपक्षक्षयंकरः ॥ हस्त्यश्वरथपत्तीनां दाता भोक्ता विमत्सरी ॥ ६१ ॥ रूपसौभाग्यसंपन्नो दीर्घायुर्नीरुजो भवेत् ॥ पुत्रैः परिवृतो जीवो जीवेच्च शरदः शतम् ॥ ६२ ॥ एतस्याः फलमाख्यातमेकादश्या मया तव ॥ पूर्वमेव समाख्याता द्वादशी श्रवणान्विता ॥ ६३ ॥ उपोष्यैकादशीं पश्चाद्द्वादशीमप्युपोषयेत् ॥ न चात्र विधिलोपः स्यादुभयोर्देवता हरिः ॥ ६४ ॥ (एकादशीद्वादश्योरन्यतरस्यां श्रवणयुक्तायां श्रवणयुक्तोपवासेनैव व्रतद्वयसिद्धिः ॥ एकस्मिन्व्रते पूर्वमन्यां तिथिमुपोष्य पश्चादपारयित्वैवान्योपोष्यत इति यो विधिलोपः स एकदेवताकत्वेन न भवतीत्यर्थः) ॥ बुधश्रवणसंयुक्ता द्वादशी संगमोदकम् ॥ दानं दध्योदनं सत्यमुपवासः परो विधिः ॥ ६५ ॥ सगरेण ककुत्स्थेन धुंधुमारेण गाधिना ॥ एतैश्चान्यैश्च राजेंद्र कृतं वै द्वादशीव्रतम् ॥ ६६ ॥ सा द्वादशी बुधयुता श्रवणेन साकं स्याद्वै जयाय कथिता ऋषिभिर्नभस्ये ॥ तामादरेण समुपोष्य नरोऽमरत्वं प्राप्नोति पार्थ अणिमादिगुणोपपन्नम् ॥ ६७ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे विजयश्रवणद्वादशीव्रतवर्णनं नाम षट्सप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७६ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ कृष्णपक्षे तु पौषस्य संप्राप्तं द्वादशीव्रतम् ॥ पौषादिपारणं मासैः षड्भिर्ज्येष्ठांतिकं स्मृतम् ॥ १ ॥ प्रथमं पुंडरीकाक्षं नाम कृष्णस्य गीयते ॥ द्वितीये माधवाख्यं तु विश्वरूपं तु फाल्गुने ॥ २ ॥ पुरुषोत्तमाख्यं तु ततः पंचमेऽच्युतसंज्ञकम् ॥ षष्ठे जयेति देवेशगुह्यनाम प्रकीर्तितम् ॥ ३ ॥ पूर्वोक्तेषु च मासेषु स्नानप्राशनयोस्तिलाः ॥ आषाढादिषु मासेषु पंचगव्यमुदाहृतम् ॥४॥ स्नानं च प्राशनं चैव पंचगव्यं सदेष्यते॥पूजयेत्पुंडरीकाक्षं तैस्तैरेव च नामभिः॥५॥

प्रतिमासं च देवेश कृत्वा पूजां यथाविधि ॥ विप्राय दक्षिणां दद्याच्छ्रद्दधानश्च भक्तितः ॥ ६ ॥ पारणं चैव देवेश प्रीणनं भक्तिपूर्वकम् ॥ कुर्वीत भक्त्या गोविंदसद्भावेनार्चनं यतः ॥ ७ ॥ नक्तं भुंजीत सततं तैलक्षारविवर्जितम् ॥ एकादश्यामुपोष्यैवं द्वादश्यामथ वा दिने ॥ ८ ॥ एवं संवत्सरस्यांते यदभिप्रेतमात्मनः ॥ धनं वसु हिरण्यं च धान्यं भाजनमासनम् ॥ शय्यां वा ब्राह्मणे दद्यात्केशवः प्रतिगृह्यताम् ॥ ९ ॥ एता मुपोष्य विधिना विष्णुप्रीतौ च तत्परः ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति यद्यदिच्छति चेतसा ॥ ततो लोकेषु विख्यातं संप्राप्तं द्वादशीति वै ॥ १० ॥ कृताभिलषिता दृष्टा प्रारब्धा धर्मतत्परैः॥पूरयेदखिलान्कामान्संस्मृता वा दिनेदिने ॥ ११ ॥ संप्राप्तिकामुपवसंति समीहितार्था ये मानवा मनु जपुंगव विष्णुभक्ताः ॥ तेषां समीहितफलानि ददाति शश्वद्वासः सुरेशभवने भगवत्प्रसादात् ॥ १२ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे संप्राप्तिद्वादशीव्रतं नाम सप्तसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७७ ॥छ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ तथान्यामपि ते वच्मि गोविंद द्वादशीं शृणु ॥ तस्याः सम्यगनुष्ठानात्प्राप्नोत्यभिमतं फलम् ॥ १ ॥ पौषे मासे सिते पक्षे द्वादश्यां समुपोषितः ॥ सम्यक्संपूज्य गोविन्दनाम्ना देवमधोक्षजम् ॥ २ ॥ धूपपुष्पोपचारैश्च नैवेद्यैश्च समाहितः ॥ गोविंदेति जपेन्नाम पुनस्तद्गतमानसः ॥ ३ ॥ विप्राय दक्षिणां दद्याद्यथाशक्त्या नराधिप ॥ स्वयं विबुद्धस्तुलितो गोविंदेति च कीर्तयेत् ॥ ४ ॥ पाखंडिभिर्विकर्मस्थैरालापांश्च विवर्जयेत् ॥ गोमूत्रं गोमयं वापि दधि क्षीरम थापि वा ॥ ५ ॥ गोदोहतः समुद्भूतं प्राश्नीयादात्मशुद्धये ॥ द्वितीयेऽह्नि पुनः स्नानं तथैवाभ्यर्च्य केशवम् ॥ ६ ॥ तेनैव नाम्ना संपूज्य दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम् ॥ ततो भुञ्जीत गोदोहं संभूतेन समुद्भवम् ॥ ७ ॥ एवमेवाखिलान्मासानुपोष्य प्रयतः शुचिः ॥ दद्याद्गवाह्निकं विद्वान्प्रतिमासं तु शक्तितः ॥ ८ ॥ पारिते च पुनर्वर्षे गोविन्दं पद्मया सह ॥ गोविन्दः प्रीतिमायातु [1]व्रतेनानेन मे सदा ॥ ९ ॥ विशेषतः पुनर्दद्या त्तस्मिन्नह्नि गवाह्निकम् ॥ भक्त्या परमया राजञ्छृणु यत्फलमाप्नुयात् ॥ १० ॥ स्वर्णशृंगं रौप्यखुरं गोशतैर्वृषभं वरम् ॥ इति मासं द्विजातिभ्यो दत्त्वा यत्फलमश्नुते ॥ ११ ॥ तदाप्नोत्यखिलं सम्यग्व्रतमेतदुपोषितः ॥ तं च लोकमवाप्नोति गोविन्दो यत्र तिष्ठति ॥१२॥ गोविन्दद्वादशीमेतां समुपोष्य विधानतः ॥ विद्योतमाना दृश्यंते लोकेद्यापि शशांकवत् ॥ १३ ॥ गोविन्दमर्चयति गोरसभोजनस्तु गा वै विनो

१ विकल्पस्थः-इ० पा० ।

दयति तद्वद्रवाह्निकश्च ॥ यो द्वादशीषु कुरुराज कृतोपवासः प्राप्नोत्यसौ सुरभिलोकमपेतशोकम् ॥ १४ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तर
पर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे गोविन्दद्वादशीव्रतवर्णनं नामाष्टसप्ततितमोऽध्यायः ॥ ७८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥
उपवासव्रतानां तु वैकल्यं यन्महामते ॥ दानधर्मे कृतं यस्य विपाकं वद यादृशः ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ यज्ञानामुपवासानां
व्रतानां च नरेश्वर ॥ वैकल्यात्फलवैकल्यं यादृश तच्छृणुष्व मे ॥ २ ॥ उपवासान्विना खण्डं प्राप्नुवंत्येव ताञ्छृणु ॥ अष्टैश्वर्या निर्द्धनाश्च वसंति
पुरुषाः पुनः ॥ ३ ॥ रूपं तथोत्तरं प्राप्य व्रतवैकल्यदोषतः ॥ काणाः कुब्जाश्च षण्ढाश्च भवंत्यन्धाश्च मानवाः ॥ ४ ॥ उपवासी नरः पत्नीं
नारी प्राप्य तथा पतिम् ॥ वियोगं व्रतवैकल्ये दुर्भगत्वमवाप्नुयात् ॥ ५ ॥ ये द्रव्ये सत्यदातारस्तथान्ने सत्यनग्नयः ॥ कुले वसंति दुःशीला
दुष्कुलाः शीलनिश्चये ॥ ६ ॥ वस्त्रानुलेपनैर्हीना भूषणैश्चातिरूपिणः ॥ विरूपरूपाश्च तथा प्रसाधकगुणान्विताः ॥ ७ ॥ ते सर्वे व्रतवैकल्यात्फल
वैकल्यमागताः ॥ तस्मात्तद्व्रतवैकल्यं यज्ञवैकल्यमेव च ॥ उपवासेन कर्तव्यं वैकल्याद्विकलं फलम् ॥८॥ ॥युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथं चिद्यदि
वैकल्यमुपवासादिके भवेत् ॥ किं तत्र वद कर्तव्यमच्छिद्रं येन जायते ॥ ९ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अखंडद्वादशी ह्येषा समस्तेष्वेव कर्मसु॥
॥१०॥ वैकल्यं प्रशमं याति शृणुष्व गदतो मम ॥ मार्गशीर्षे सिते पक्षे द्वादश्यां नियतः शुचिः ॥ कृतोपवासो देवेशं समभ्यर्च्य जनार्दनम् ॥ ११ ॥
स्नातो नारायणं ब्रूयाद्भुञ्जन्नारायणं तथा ॥ गच्छन्नारायणं देवं स्वपन्नारायणं पुनः ॥ १२ ॥ पञ्चगव्यजलस्नातो विशुद्धात्मा जितेन्द्रियः ॥
यवव्रीहिमयं पात्रं दत्त्वा विप्राय भक्तितः ॥ इदमुच्चारयेत्पश्चाद्देवस्य पुरतो हरेः ॥ १३ ॥ सप्तजन्मनि यत्किञ्चिन्मया खण्डव्रतं कृतम् ॥ भग
वंस्त्वत्प्रसादेन तदखंडमिहास्तु मे ॥ १४ ॥ यथाखंडं जगत्सर्वं त्वमेव पुरुषोत्तम ॥ तथाखिलान्यखंडानि व्रतानि मम संतु वै ॥ १५ ॥ चतु
र्भिरपि मासैस्तु पारणं प्रथमं स्मृतम् ॥ प्रीणनं च हरेः कुर्यात्पारिते पारणे ततः ॥ १६ ॥ चैत्रादिषु च मासेषु चतुर्ष्वण्यं तु पारणम् ॥
तत्रापि सक्तुपात्राणि दद्याच्छ्रद्धासमन्वितः ॥ १७ ॥ श्रावणादिषु मासेषु कार्त्तिकांतेषु पारणम् ॥ तत्रापि घृतपात्राणि दद्याद्विप्राय दक्षिणाः ॥
॥ १८ ॥ सौवर्णं रौप्यं ताम्रं च मृन्मयं पात्रमिष्यते ॥ स्वशक्त्यपेक्षया राजन्पालाशं वापि कारयेत् ॥ १९ ॥ एवं संवत्सरस्यांते ब्राह्मणान्स
जितेन्द्रियः ॥ द्वादशामन्त्र्य विप्रांश्च भोजयेद्घृतपायसैः ॥ २० ॥ वस्त्राभरणदानैश्च प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥ उपदेष्टारमप्यत्र पूजयेद्विधिवद्

१ उपवासादिना राज्यं प्राप्नुवंत्येव–इ० पा० ।

रुम् ॥ २१ ॥ एवं सम्यग्यथान्याय्यमखंडद्वादशीं नरः ॥ समुपोष्य अखंडस्य व्रतस्य फलमश्नुते ॥ २२ ॥ सप्तजन्मसु वैकल्यं यद्व्रतस्य क्वचित्कृतम् ॥ करोत्यविकलं सर्वमखंडद्वादशी तु तत् ॥ २३ ॥ तस्मादेषा प्रयत्नेन नरैः स्त्रीभिश्च सुव्रत ॥ अखंडद्वादशी सम्यगुपोष्या फलकांक्षया ॥२४ ॥ ये द्वादशीव्रतमखंडमिति प्रसिद्धं मार्गोत्तमाङ्गमधिकृत्य कृतेन येन ॥ खंडव्रतानि पुरुषैः सुकृतानि यानि संपूर्णतां समुपयान्ति हरेः प्रसादात् ॥ २५ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादेऽखंडद्वादशीव्रतवर्णनं नामैकोनाशीतितमोऽध्यायः ॥ ७९ ॥

॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ फाल्गुनेमलपक्षस्य एकादश्यामुपोषितः ॥ नरो वा यदि वा नारी समभ्यर्च्य जगत्पतिम् ॥ १ ॥ हरेर्नाम वदन्भक्त्या भावयुक्तो युधिष्ठिर ॥ उत्तिष्ठन्प्रस्वपंश्चैव हरिमेवानुकीर्तयेत् ॥ २ ॥ ततोन्यस्मिन्दिने प्राप्ते द्वादश्यां नियतो हरिम् ॥ स्नात्वा सम्यक्समभ्यर्च्य दत्त्वा विप्राय दक्षिणाम् ॥ ३ ॥ हरिमुद्दिश्य चैवाग्नौ घृतहोमकृतक्रियः ॥ प्रणिपत्य जगन्नाथमिति वाणीमुदीरयेत् ॥ ४ ॥ पातालसंस्थां वसुधां यां प्रसाद्य मनोरथान् ॥ अवाप वासुदेवोसौ प्रदद्यात्तु मनोरथान् ॥५॥ यमभ्यर्च्य दिवि प्राप्तः सकलांश्च मनोरथान् ॥ भ्रष्टराज्यश्च देवेन्द्रो यमभ्यर्च्य जगत्पतिम् ॥ ६ ॥ मनोरथानभिनवान्प्राप्तवांश्च मनोहरान् ॥ एवमभ्यर्च्य पूजां च निष्पाद्य च हरेस्ततः ॥ भुञ्जीत प्रयतः सम्यग्हविष्यं पांडुनन्दन ॥ ७ ॥ फाल्गुने चैत्रे वैशाखे ज्येष्ठे मासि च मत्तम ॥ चतुर्भिः पारणं मासैरेभिर्निष्पादितं भवेत् ॥ ८ ॥ रक्तपुष्पैश्च चतुरो मासान्कुर्वीत चार्चनम् ॥ दहेत्तु गुग्गुलुं प्राश्य गोशृंगक्षालनं जलम् ॥९॥ हविष्यान्नं च नैवेद्यमात्मनश्चापि भोजनम् ॥ ततश्च श्रूयतां पार्थ आषाढादौ तु या क्रिया ॥१०॥ जातीपुष्पाणि धूपश्च शस्तः सार्जरसो नृप ॥ प्राश्य दर्भोदकं चास्य शाल्यन्नं च निवेदनम् ॥११॥ स्वयं तदेव चाश्नीयाच्छेषं पूर्ववदाचरेत् ॥ कार्तिकादिषु मासेषु गोमूत्रं कायशोधनम् ॥१२॥ सुगंधिश्चेच्छया धूपं पूजा भृंगारकेन च ॥ कांसारं चात्र नैवेद्यमश्नीयात्तच्च वैस्वयम् ॥१३॥ प्रतिमासं च विप्राय दातव्या दक्षिणा तथा ॥ पारणं चेच्छया विष्णोः पारणे पावने मते ॥ १४॥ यथाशक्त्या यथाप्रीत्या वित्तशाठ्यं विवर्जयेत् ॥ सद्भावेनैव गोविंदः पूजितः प्रीयते यतः ॥१५॥ पारणांते यथाशक्ति स्नापितः पूजितो हरिः ॥ प्रीणितश्चेप्सितान्कामांस्तान्ददात्यव्ययान्नृप ॥१६॥ वर्षांते प्रतिमामिष्टां कारयित्वा सुशोभनाम् ॥ स्वर्णकेन यथा शक्त्या शंखशार्ङ्गविभूषिताम् ॥ १७ ॥ पुष्पवस्त्रयुगच्छन्नां ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ द्वादश ब्राह्मणांस्तत्र भोजयित्वा क्षमापयेत् ॥१८॥ द्वादशात्र प्रदातव्याः कुंभाः सान्नजलाक्षताः ॥ छत्रोपानद्युगैः सार्द्धं दक्षिणाभिश्च भारत ॥ १९ ॥ एषा पुण्या पापहरा द्वादशी फलमिच्छताम् ॥ यथाभिलषितान्कामान्ददाति नृपसत्तम ॥२०॥ पूरयत्यखिलान्भक्त्या यतश्चैषां

मनोरथान् ॥ मनोरथा द्वादशीयं ततो लोकेषु विश्रुता ॥२१॥ उपोष्यैतां त्रिभुवनं लब्धमिन्द्रेण वै पुरा ॥ आदित्याश्चेष्टिताः पुत्रा धनमौशनसा तथा ॥ २२ ॥ धौम्येनाध्ययनं प्राप्तमन्यैश्चाभिमतं फलम् ॥ राजर्षिभिस्तथा विप्रैः स्त्रीविट्शूद्रैश्च भूतले ॥ २३ ॥ यंयं काममभिध्याय व्रतमेतदुपोषितम् ॥ तत्तदाप्नोत्यसंदिग्धं विष्णोराराधनोद्यतः ॥ २४ ॥ अपुत्रो लभते पुत्रमधनो लभते धनम् ॥ रोगाभिभूतश्चारोग्यं कन्या प्राप्नोति सत्पतिम् ॥ २५ ॥ समागमं प्रवसनैरुपोष्यैतामवाप्यते ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति मृतः स्वर्गे च मोदते ॥ २६ ॥ नापुत्रो नाधनो ज्येष्ठो वियोगी न च निर्गुणः ॥ उपोष्यैतद्व्रतं मर्त्यः स्त्रीशूद्रो वापि जायते ॥ २७ ॥ स्वर्गलोके सहस्राणि वर्षाणामयुतानि च ॥ भोगानभिमतान्भुक्त्वा तत्रतत्र यथेच्छया ॥ २८ ॥ इह पुण्यवतां नृणां धनिनां लघुशालिनाम् ॥ गृहे प्रजायते राजन्सर्वव्याधिविवर्जितः ॥ २९ ॥ न द्वादशीमुपवसन्ति मनोरथाख्यां नैवार्चयंति पुरुषोत्तममादिदेवम् ॥ गोब्राह्मणांश्च न नमंति न पूजयंति ये ते मनोभिलषितं कथमाप्नुवंति ॥ ३० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे मनोरथद्वादशीव्रतवर्णनं नामाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८० ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ अल्पायासेन भगवन्धनेनाल्पेन वा विभो ॥ पापं प्रशममायाति येन तद्वक्तुमर्हसि ॥ ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ शृणु पार्थ परां पुण्यां द्वादशीं पापनाशिनीम् ॥ यामुपोष्य परं पुण्यमाप्नुयाच्छ्रद्धयान्वितः ॥ २ ॥ माघमासे च संप्राप्ते आषाढर्क्षं भवेद्यदि ॥ मूलं वा कृष्णपक्षस्य द्वादश्यां नियतव्रतः ॥ ३ ॥ गृह्णीयात्पुण्यफलदं विधानं तस्य मे शृणु ॥ देवदेवं समभ्यर्च्य सुस्नातः प्रयतः शुचिः ॥ ४ ॥ कृष्णनाम्ना च संपूज्य एकादश्यां महामते ॥ उपोषितो द्वितीयेह्नि पुनः संपूज्य केशवम् ॥ ५ ॥ संस्तूय नाम्ना तेनैव कृष्णाख्येन पुनःपुनः ॥ दद्यात्तिलांश्च विप्राय कृष्णो मे प्रीयतामिति ॥ ६ ॥ ततश्च प्राशयेच्छस्तांस्तथा कृष्णतिलान्नृप ॥ विष्णुप्रीणनमंत्रोक्ते समाप्ते वर्षपारणे ॥ ७ ॥ कृष्णकुंभास्तिलैः सार्द्धं पक्वान्नेन च संयुताः ॥ छत्रोपानद्युगैर्वस्त्रैः सहिता अन्नगर्भिणः ॥ ब्राह्मणेभ्यः प्रदेयास्ते यथावन्माससंख्यया ॥ ८ ॥ तिलप्ररोहाज्जायंते यावत्संख्यास्तिला नृप ॥ तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ अरोगो जायते नित्यं नरो जन्मनिजन्मनि ॥ ९ ॥ अंधो न बधिरश्चैव न कुष्ठी न च कुत्सितः ॥ भवत्येतामुषित्वा तु तिलाख्यां द्वादशीं नरः ॥ १० ॥ अनेन पार्थ विधिना तिलदाता न संशयः ॥ मुच्यते पातकैः सर्वैरनायासेन मानवः ॥ ११ ॥ दानं विधिस्तथा श्राद्धं सर्वपातकशांतये ॥ नार्थः प्रभूतो नायासः शरीरे नृपसत्तम ॥ १२ ॥

१ अलब्धः–इ० पा० । २ कृतेनानेन–इ० पा० । ३ पूज्य वा–इ० पा० ।

सर्वोपभोगनिरतोह्नि परे दशम्यां स्नानं तिलैस्तिलनिवेदनकृत्तिलाशी ॥ दत्त्वातिलान्द्विजवराय विराजकेतु संपूज्य विष्णुपदवीं समुपैति
मर्त्यः ॥ १३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे उल्कानवमीव्रतवर्णनं नामैकाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८१ ॥ ॥छ॥
॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ यन्न तापाय वै पुंसां भवत्यामुष्मिकं कृतम् ॥ तदपापाय भवति तदाचक्ष्व यदूत्तम ॥ १ ॥ उपवासप्रभावं वै कृष्णा
राधनकांक्षिणाम् ॥ कथयेह महाबाहो नैव तृप्यामि जल्पतः ॥ २ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ श्रूयतां पार्थ यत्पृष्टाः कौतुकाद्भवता वयम् ॥
आमुष्मिकं न तापाय प्रतापाय च जायते ॥ ३ ॥ उपोषितप्रभावं च कृष्णाराधनकांक्षिणाम् ॥ कथयामि यथावृत्तं पूर्वमेव नरोत्तम ॥ ४ ॥
वैदिशं नाम नगरं प्रख्यातं नृपसत्तम ॥ तत्र वैश्योऽभवत्पूर्व सीरभद्र इति श्रुतः ॥ ५ ॥ भार्यया मातृदुहिता पुत्रपौत्रैः समन्वितः ॥ प्रभूत
भृत्यवर्गश्च बहुव्यापारकारकः ॥ ६ ॥ पुत्रपौत्रादिभरणे व्यासक्तिर्मतिरेव च ॥ परलोकं प्रति मतिस्तस्य नासीत्कदाचन ॥ ७ ॥ चकारानुदिनं
सोऽथ न्यायान्यायैर्द्धनार्जनम् ॥ सर्वत्रान्यत्र निःस्नेहः पुत्रस्नेहपरिप्लुतः ॥ ८ ॥ न जुहोत्युदिते काले न ददात्यतितृष्णया ॥ बभूव चोद्यम
स्तस्य पुत्रादिभरणे परः ॥ ९ ॥ नित्यनैमित्तिकानां च हानिं चक्रे स्वकर्मणा ॥ तृष्णाभिभूतो राजेन्द्र स्ववर्गभरणोज्झितः ॥ १० ॥ कालेनाग
च्छतासोऽथ मृतो विंध्याटवीतटे ॥ यातनादेहभृत्प्रेतो ग्रीष्मकालेभवन्नृप ॥ ११ ॥ तं ददर्श महाभागो दिव्ययानसमन्वितः ॥ वेदवेदा
ङ्गविद्वेषी विपीतो नाम वै द्विजः ॥ भास्करस्यांशुभिर्दीप्तैर्दहंतमतिदारुणैः ॥ १२ ॥ प्रतप्तवालुकामध्ये तृषार्तं चातिपीडितम् ॥ क्षुत्क्षामकंठं
शुष्कास्यं तथोद्वृत्तविलोचनम् ॥ निष्क्रांतजिह्वमंगेषु विस्फोटैः सर्वतश्चितम् ॥ १३ ॥ निश्वासायासखेदेन विह्वलं पीडितोदरम् ॥
निजेन कर्मणा बद्धमसमर्थं प्रसर्पणे ॥ १४ ॥ तथादृशमथो दृष्ट्वा गर्दभेयो महानृषिः ॥ विपीतः प्राह राजेन्द्र कारुण्यभरितं वचः ॥ १५ ॥
जानन्नपि यथाप्राप्तं तस्यानुष्ठानजं फलम् ॥ जंतोस्तस्योपकाराय सर्वतो ह्लादयन्निव ॥ १६ ॥ ॥ विपीत उवाच ॥ ॥ अधः सूर्यांशुभिस्त
प्तैर्बहुभिः पथि पांशुभिः ॥ उपर्यर्ककरैस्तीक्ष्णैस्तृषावातनिपीडितम् ॥ १७ ॥ अन्यस्तत्राणकैर्घोरैरविषह्यैःसुदारुणैः ॥ कथयेह यथातत्त्वमेकाकी
दह्यसे कथम् ॥ १८ ॥ तस्यैतद्वचनं श्रुत्वा विपीतस्य सवेदनः ॥ वेदनार्त उवाचेदं कृच्छ्रादुच्छ्वस्य मंदकम् ॥ १९ ॥ ॥ सीरभद्र उवाच ॥ ॥ ब्रह्म
न्नालोचितं पूर्वं कथमंते भविष्यति ॥ अशाश्वते शाश्वतधीस्तेन दह्यामि दुर्मतिः ॥ २० ॥ इदं करिष्याम्यपरं त्विदं कृत्वा त्विदं पुनः ॥ इतीच्छा
शतमारूढस्तेन दह्यामि दुर्मतिः ॥ २१ ॥ शीतोष्णवर्षादिभवं लोभात्सोढं मयाऽशुभम् ॥ तदेव हि न धर्मार्थं तेन दह्यामि दुर्मतिः ॥ २२ ॥

पितृदेवमनुष्याणामदत्त्वा योषिता हि ये ॥ ते गता नापि वर्तंते दह्याम्येकोऽत्र दुर्मतिः ॥२३॥ पुत्रक्षेत्रकलत्रेषु ममत्वाहृतचेतसा ॥ बहुसाधु कृतं कर्म तेन दह्यामि दुर्मतिः ॥ २४ ॥ मृते मयि धने तस्मिन्नन्यायोपार्जिते सदा ॥ रूपवंतोऽभिवर्तंते दह्याम्येकोत्र दुर्मतिः ॥ २५ ॥ न मया पूजिता गेहान्निर्गता द्विजसत्तमाः ॥ स्ववर्गमिह कामेन तेन दह्याम्यहंमतिः ॥ २६ ॥ यन्मे न पूजिता देवाः कुटुंबं पोषितं परम् ॥ एकाकी तत्र दह्यामि ये सुतास्तेऽन्यतो गताः ॥२७॥ नित्यं नैमित्तिकं कर्म पूर्वेषां चैव नो कृतम् ॥ एकाकी तेन दह्यामि गतस्ते फलभोगिनः ॥ २८ ॥ दाराः पुत्राश्च भृत्याश्च पापबुद्ध्या मया भृताः ॥ एकाकी तेन दह्यामि गतास्ते फलभोगिनः ॥ २९ ॥ दाराः पुत्राश्च भृत्यार्थे मया न्यायार्थसंचयः ॥ कृतस्तेनात्र दह्यामि ये भुक्तास्तेऽन्यतो गताः ॥ ३० ॥ क्षतपापं मया भुक्तमन्यैस्तत्कर्म संचितम् ॥ दह्याम्येकोऽहमत्यंतं गतास्ते फलभोगिनः ॥ ॥ ३१ ॥ यन्ममत्वाभिभूतेन मया पापमुपार्जितम् ॥ न तदन्यस्य कस्यापि केवलं मम दुष्कृतम् ॥ ३२ ॥ अंतर्दुःखेन दग्धोऽहं बहिर्दह्यामि भावयन् ॥ तावद्दुःखं नवाभं तु पापमेकं द्विधा स्थितम् ॥ ३३ ॥ कुरु तस्मात्समुद्धारं पश्यस्यमृतसागरम् ॥ तव येनाहमाह्लादं प्राप्नुयां मुनिसत्तम ॥ ॥ ३४ ॥ ॥ विपीत उवाच ॥ ॥ अल्पकालिक उद्धारे तव पश्यामि संशयम् ॥ प्रक्षीणं पापमेतावत्सुवृत्तं चास्ति ते परम् ॥ ३५ ॥ प्रतीते दशमे जन्मन्यच्युताराधनेच्छया ॥ सुकर्मजयदा भद्रद्वादशीं समुपोषितः ॥ न च तस्याः प्रसादेन पापमत्यन्तदुर्जयम् ॥ ३६ ॥ अल्पैरहोभिः संक्षीणमामपात्रे यथा जलम् ॥ गतं पापमयं ह्यस्याः प्रभावोऽस्त्यन्तदुर्लभः ॥ ३७ ॥ नाशं पापस्य कुरुते जयं सुकृतकर्मणः ॥ सकृत्कर्मप्रदा ह्येषा ततो वै द्वादशी स्मृता ॥ ३८ ॥ यथेतद्वदतार्तेन भवता परिदेवितम् ॥ तमुवाचात्र संदेहो मम तापाय देव किम् ॥ ३९ ॥ पापमत्र कृतं प्रेत्य भद्र तापाय जायते ॥ आह्लादाय तथा पुण्यमिह पुण्यकृतां नृणाम् ॥ ४० ॥ सीरभद्रं समाश्वास्य ययावित्थं महामुनिः ॥ सोप्यल्पेनैव कालेन ततो मोक्षमवाप्तवान् ॥ ४१ ॥ उपवासप्रभावश्च कथितस्ते नरोत्तम ॥ येनाल्पैरेव दिवसैर्भूरि पापं क्षयं गतम् ॥ ४२ ॥ तस्मान्नरेण पुण्याय यतितव्यं न पातकम् ॥ उपवासाश्च कर्तव्याः सदैवात्महितैषिणा ॥ ४३ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ अथैतत्कष्टपापानां विपाको नरकस्थितेः ॥ पुरुषैर्मुज्यते शश्वत्तं मोक्षं वद सत्तम ॥ ४४ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ जयासमेताः पुरुषाः सदा सुकृतकर्मणः ॥ जया सा द्वादशी शस्ता नृणां सुकृतकर्मणाम् ॥ ४५ ॥ फाल्गुनामलपक्षस्य एकादश्यामुपोषितः ॥ द्वादश्यां तु द्विजश्रेष्ठ पूजयेन्मधुसूदनम् ॥ ४६ ॥ एकादश्यां समुत्तिष्ठन्विष्णोर्नामानुकीर्तयन् ॥ पूजायां वासुदेवस्य भुञ्जीत सुसमाहितः ॥ ४७ ॥ कामं क्रोधं च लोभं च मदं मोहं च वर्जयेत् ॥

द्रोहादीन्वर्जयेद्दोषान्सर्वान्धनमदोद्भवान् ॥ ४८ ॥ भाययेद्विष्णुभक्तश्च संसारेऽसारतां तथा ॥ एवं भावितचित्तेन प्राणिनां हितमिच्छता ॥
॥४९॥ नमो नारायणायेति वक्तव्यं स्वपता निशि ॥ तथैव कुर्याद्द्वादश्यां नाम्ना क्षुत्पारणं नृप ॥५०॥ सौवर्णताम्रपात्राणि मृन्मयान्यपि पांडव॥
यवपात्राणि पूर्वं तु दद्यान्मासचतुष्टयम् ॥५१॥ आषाढादिद्वितीयं तु पारयेच्च महामते ॥ तत्रापि घृतपात्राणि दद्याच्छ्रद्धासमन्वितः ॥५२॥ कार्त्ति
कादिषु मासेषु माघांतेषु तथा तिलान्॥विप्राय दद्यात्पात्रं तु प्रतिमासमुमोषितः ॥५३॥नामत्रयमशेषेण मासिमासि दिनद्वयम्॥तथैवोच्चारयन्दद्या
न्मासिमासि यवादिकम् ॥ प्रणम्य च हृषीकेशं कृतपूजः प्रसादयेत् ॥५४॥ विष्णो नमस्ते जगती प्रसोत्रे श्रीवासुदेवाय नमोनमस्ते ॥ नारायणा
स्व्यः प्रणतैर्विचिंत्यः करोतु मां शाश्वतपुण्यराशिम् ॥५५॥ प्रसीद पुण्यं जयमेति विष्णो श्रीवासुदेवर्द्धिमुपैतु पुण्यम् ॥ प्रयातु वाशेषमथोविनाशं
मातेंऽघ्रिपद्मादितरत्र मे मतिः ॥५६॥ विष्णो पुण्योद्भवो मेस्तु वासुदेवास्तु मे शुभम् ॥ नारायणास्तु मे धर्मो जहि पापमशेषतः ॥५७॥ अनेक
जन्मजनितं बाल्ययौवनवार्द्धके॥पुण्यं विवृद्धिमायातु यातु पापं च संक्षयम् ॥५८॥ आकाशादिषु शब्दादौ श्रोत्रादौ महदादिषु॥प्रकृतौ पुरुषे चैव
ब्रह्मण्यपि च स प्रभुः॥५९॥यथैक एव धर्मात्मा वासुदेवो व्यवस्थितः॥ तेन सत्येन पापं मे नरकार्तिप्रदं क्षयम् ॥६०॥ प्रयातु सुकृतस्यास्तु ममानु
दिवसञ्चयः॥पापस्य हानिःपुण्यस्य वृद्धिर्मेस्तूत्तमोत्तमा॥६१॥एवमुच्चार्य विप्रायदद्याद्यत्कथितं तव॥ भुञ्जीत कृतकृत्यस्तु पारणेपारणे गते॥६२॥
पारणांते तु देवेश प्रीणनं शक्तितो नृप ॥ कुर्वीताखिलपाखण्डैरालापं च विवर्जयेत् ॥ ६३ ॥ एवं संवत्सरस्यांते कांचनीं प्रतिमां हरेः॥ पूजयित्वा
वस्त्रपुष्पैर्घृतपात्रेण संयुतैः ॥ ६४ ॥ गां सवत्सां च विप्राय दद्याच्छ्रद्धासमन्वितः ॥ विलंबितं च यत्पूर्वं देवानन्यान्भजेद्यदि ॥ ६५ ॥ तस्मिन्नह
नि दातव्यं भोजने चानिवारितम् ॥ इत्येषा कथिता पुण्या सुकृतस्य जयावहा ॥ द्वादशी नरकं पार्थ यामुपोष्य न पश्यति ॥६६॥ नाग्नयो न च
शस्त्राणि न च लोहमुखाः खगाः ॥ नारकास्तं प्रबाधन्ते मतिर्यस्य जनार्दने ॥ ६७ ॥ नामोच्चारणमात्रेण विष्णोः क्षीणाघसंचयः ॥ भवत्यघ
विनाशश्च नरके पतनं कुतः ॥ ६८ ॥ नमो नारायण हरे वासुदेवेति कीर्तयन् ॥ न याति नरकं मर्त्यः संक्षीणाशेषपातकः ॥ ६९ ॥ तस्मात्पा
खंडिसंसर्गमकुर्वन्द्वादशीमिमाम् ॥ उपोष्य पुण्योपचये न याति नरकं नरः ॥ ७० ॥ पापं क्षिणोति सुकृतस्य करोति वृद्धिं वृद्धिं प्रयच्छति
नियच्छति सर्वदोपान् ॥ यद्द्वादशीह सुकृतातिहिता च लोके कस्मान्न तामुपवसंति विमूढचित्ताः ॥ ७१ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तर
पर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे सुकृतद्वादशीव्रतवर्णनं नाम त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८२ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ यदेतत्परमं गुह्यं

सर्ववेदेषु पठ्यते ॥ स देवः पुण्डरीकाक्षः स्वयं नारायणो हरिः ॥ १ ॥ स यज्ञैर्विविधैरिष्टैर्व्रतैश्च यदुसत्तम ॥ प्राप्यते परमो देवः सनातन कथं चन ॥ २ ॥ बहुवित्तेन भगवन्नृत्विग्भिर्वेदपारगैः ॥ प्राप्यन्ते सुसहायैश्च क्वचित्त्यक्ताः सुदुष्कराः ॥ ३ ॥ वित्तेन च विना दानं दातुं कृष्ण न शक्यते ॥ विद्यमानेऽपि न मतिः कुटुंबासक्तचेतसः ॥ ४ ॥ तस्य मोक्षः कथं कृष्ण सर्वथा दुर्लभो हरिः ॥ अल्पायासेन लभते येन देवः सनातनः ॥ तन्मे सामान्यतो ब्रूहि सर्ववर्णेषु यद्भवेत् ॥५॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ कथयामि परं गुह्यं रहस्यं देवनिर्मितम् ॥ धरण्या यत्कृतं पूर्वं मज्जन्त्या वसुधातले ॥ ६ ॥ पृथिव्याः पार्थिव पुरा संजातः संगमोऽम्बुभिः ॥ तस्मिन्सलिलसंलग्ने मही प्रायाद्रसातलम् ॥ ७ ॥ सा भूतधात्री धरणी रसातलगता शुभा ॥ आराधयामास विभुं देवं नारायणं परम् ॥ ८ ॥ उपवासव्रतैर्देवी नियमैश्च पृथग्विधैः ॥ कालेन महता तस्याः प्रसन्नो गरुडध्वजः ॥ उज्जहार स्थितो चेमां स्थापयामास चाच्युतः ॥ ९ ॥ प्राप्ते मार्गशिरे मासे दशम्यां नियतात्मवान् ॥ स्नात्वा देवार्चनं कृत्वा अग्निकार्यं यथाविधि ॥ १० ॥ शुचिवासाः प्रसन्नात्मा ह्यत्यल्पान्नं सुसंस्कृतम् ॥ भुक्त्वा पञ्चपदं कृत्वा पुनः शौचं च पादयोः ॥ ११ ॥ कृत्वाष्टांगुलमात्रं तु क्षीरवृक्षसमुद्भवम् ॥ भक्षयेद्दन्तकाष्ठं तु ततश्चाचम्य यत्नतः ॥ १२ ॥ स्पृष्ट्वा न्यस्यान्यकर्माणि चिरं ध्यात्वा जनार्दनम् ॥ शंखचक्रगदापाणिं पीताम्बरसमावृतम् ॥ १३ ॥ एवमुच्चारयेद्वाचं तस्मिन्काले महाद्युते ॥ एकादश्यां निराहारः स्थित्वाहमपरेहनि ॥ संभोक्ष्ये पुण्डरीकाक्ष शरणं मे भवाच्युत ॥ १४ ॥ एवमुक्त्वा ततो देव देवदेवस्य सन्निधौ ॥ जपेन्नारायणायेति रूपे तत्र विधानतः ॥ १५ ॥ ततः प्रभाते विमले नदीं गत्वा समुद्रगाम् ॥ इतरां वा तडागं वा गृहे वा नियतात्मवान् ॥ १६ ॥ आनीय मृत्तिकां शुद्धां मंत्रेणानेन मानवः ॥ धारणं पोषणं त्वत्तो भूतानां देवि सर्वदा ॥ तेन सत्त्वेन मां पाहि पापान्मोचय सुव्रते ॥ १७ ॥ ॥ इति मृत्तिकामन्त्रः ॥ ॥ ब्रह्माण्डोदरतीर्थानि करैः स्पृष्टानि ते रवेः ॥ भवंति भूतानि सतां मृत्तिकामालभेत्पुनः ॥ १८ ॥ इत्यदित्यादर्शनमन्त्रः ॥ एवं मृदं रवेरग्रे कृत्वाथात्मानमालभेत् ॥ त्रिःकृत्वाशेषमृदया कुण्डमालिख्य वै जले ॥ १९ ॥ ततः स्नात्वा नरः सम्यक्चक्रवर्त्युपचारकः ॥ आचम्यावश्यकं कृत्वा पुनर्देवगृहं व्रजेत् ॥ २० ॥ तमाराध्य महायोगं देवं नारायणं प्रभुम् ॥ केशवाय नमः पादौ कटिं दामोदराय च ॥ २१ ॥ ऊरुयुग्मं नृसिंहाय उरः श्रीवत्सधारिणे ॥ कण्ठं कौस्तुभनाथाय वक्षः श्रीपतये तथा ॥ २२ ॥ त्रैलोक्यविजयायेति बाहू सर्वात्मने शिरः ॥ रथांगधारिणे चक्रं शंकरायेति चांबुजम् ॥ २३ ॥ गम्भीरायेति च गदामभयं शांतमूर्तये ॥ एवमभ्यर्च्य देवेशं देवं नारायणं प्रभुम् ॥ २४ ॥ पुनस्तस्याग्रतः कुम्भां

श्चतुरः स्थापयेद्बुधः ॥ जलपूर्णान्समाल्यांश्च सितचन्दनचर्चितान् ॥ २५ ॥ चतुर्भिस्तिलपात्रैश्च स्थगितान्रत्नसंयुतान् ॥ चत्वारस्ते समु
द्रास्तु कलशाः परिकीर्तिताः ॥ २६ ॥ तेषां मध्ये तु संपीठं स्थापयेद्वस्त्रसंवृतम् ॥ तस्मिन्सौवर्णं रौप्यं वा ताम्रं वा दारवं तथा ॥
पात्रं तोयभृतं कृत्वा तस्य मध्ये ततो न्यसेत् ॥ २७ ॥ सौवर्णं मात्स्यरूपेण कृत्वा देवं जनार्दनम् ॥ वेदवेदांगसंयुक्तं श्रुतिस्मृति
विभूषितम् ॥ २८ ॥ भक्ष्यैर्बहुविधै राजन्फलैः पुष्पैश्च शोभितम् ॥ गन्धैर्धूपैर्मंत्रवरैरर्चयित्वा यथाविधि ॥ २९ ॥ रसातलगता वेदा
यथा देव त्वयाहृताः ॥ मत्स्यरूपेण तद्वन्मां भवादुद्धर केशव ॥ ३० ॥ एवमुच्चार्य तस्याग्रे जागरं तत्र कारयेत् ॥ यथाविभवसारेण प्रभा
तेऽपि पुनःपुनः ॥ चतुर्णां ब्राह्मणानां तु चतुरो दापयेद्घटान् ॥ ३१ ॥ पूर्वं तु बह्वृचे दद्याच्छंदोगे दक्षिणं तथा ॥ यजुःशाखान्विते दद्या
त्पश्चिमं घटमुत्तमम् ॥ ३२ ॥ उत्तरं कामतो दद्यादेश एव विधिक्रमात् ॥ ऋग्वेदः प्रीयतां पूर्वं सामवेदश्च दक्षिणः ॥ ३३ ॥ यजुषः पश्चिमो
नाम्ना आथर्वायोत्तरं तथा ॥ पूर्णपात्रैस्तु सतिलैः स्थगितान्कारयेद्घटान् ॥ ३४ ॥ ततस्तं जलपात्रस्थं ब्राह्मणाय कुटुंबिने ॥ दद्यादेवं महाभाग
ततः पश्चात्तु भोजयेत् ॥ ३५ ॥ ब्राह्मणान्पायसान्नेन ततः पश्चात्स्वयं गृही ॥ भुञ्जीत भृत्यसहितो वाग्यतः संयतेन्द्रियः ॥ ३६ ॥ अनेन विधिना
यस्तु द्वादशीं क्षपयेन्नरः ॥ तस्य पुण्यफलं राजञ्छृणु सत्यवतां वर ॥ ३७ ॥ यदि वक्त्रसहस्राणि भवंति हि युगेयुगे ॥ आयुश्च ब्रह्मणस्तुल्यं
भवेद्यदि महामते ॥ तदस्य फलसंख्यानं कर्तुं शक्यं न धारयेत् ॥ ३८ ॥ यः कृष्णद्वादशीमेतामनेन विधिना नृप ॥ करोति ब्रह्मलोकं स समा
प्नोति न संशयः ॥ ३९ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानि जन्मांतरकृतान्यपि ॥ अकामतः कामतो वा प्रणश्यंति न संशयः ॥ ४० ॥ तथैव पौषमासेन
अमृतं मथितं सुरैः ॥ तत्र कूर्मोभवद्देवः स्वयमेव जनार्दनः ॥ ४१ ॥ तस्येयं तिथिरुद्दिष्टा हरेर्वै कूर्मरूपिणः ॥ पौषमासं समासाद्य द्वादशीं
शुक्लसंयुताम् ॥ ४२ ॥ तस्यां प्राग्वत्संकल्पः प्रातःस्नानादिकाः क्रियाः ॥ निर्वर्त्याराधयेद्रात्र्यामेकादश्यां जनार्दनम् ॥ प्रीयमंत्रैर्नृपश्रेष्ठ देवदेवं
जगद्गुरुम् ॥ ४३ ॥ कूर्माय पादौ प्रथमं सुपूज्य नाराणायेति कटिं हरेस्तु ॥ सङ्कर्षणायेत्युदरं विशोधेत्पुरोभवायेति च कंठपीठम् ॥ ४४ ॥ सुबा
हवेत्येव भुजौ शिरश्च सर्वात्मने पांडव पूजनीयौ ॥ स्वनाममंत्रेण च शंखचक्रे गदां नमस्कारपरेण चैव ॥ ४५ ॥ एभिर्मन्त्रैः पुष्पसुगन्धधूपैर्नैवे
द्यदीपैर्विविधैः फलैश्च ॥ अभ्यर्च्य देवं कलशं तदग्रे संस्थापयेन्माल्यविलेपनाद्यम् ॥ ४६ ॥ तं रत्नगर्भं सुसुगंधतोयं कृत्वा ततो हेममयं स्वश
क्त्या ॥ समंदरं कूर्मतनुं सुरेशं संस्थापयेच्चात्र शुभे च पात्रे ॥४७॥ घृतैश्च पूर्णे कलशाऽग्रसंस्थं संपूजयेज्जागरनृत्यगीतैः॥ संपूज्य विप्रान्घृतपात्र

सेन निवेद्य पूर्वं द्विजपुङ्गवाय ॥ निर्वर्त्य सर्वं विधिवत्ततश्च भुञ्जीत संतुष्टमनाः सभृत्यः ॥ ४८ ॥ एवं कृते कल्पयुगांतराणि स्वर्गे वसेत्सर्वसमृद्धकामः ॥४९॥ संसारचक्रं स विहाय शीघ्रमाप्नोति लोके तु हरेः पुराणे ॥ प्रयांति पापानि विनाशमाशु श्रिया युतो जायति सत्यधर्मः ॥५०॥ अनेकजन्मार्जितसंयुतानि नश्यंति पापानि नरस्य भक्त्या ॥ प्रागुक्तरूपं च फलं लभेत नारायणं वस्तुमुपैति सद्यः ॥५१॥ एवं माघे सिते पक्षे द्वादशीं धरणीधर ॥ वराहस्य शृणुष्वान्यां राजन्परमधार्मिक ॥ ५२ ॥ प्रागुक्तेन विधानेन स्नानं संकल्पमेव च ॥ कृत्वा देवं समभ्यर्च्य एकादश्यां समाहितः ॥ ५३ ॥ धूपनैवेद्यगंधैस्तु अर्चयित्वा पुनर्नरः ॥ पश्चात्तस्याग्रतः कुंभं जलपूर्णं तु विन्यसेत् ॥ ५४ ॥ वराहायेति पादौ तु माधवायेति वै कटिम् ॥ क्षेत्रज्ञायेति जठरं विश्वरूपेत्युरो हरेः ॥५५॥ पूर्वत्रायेति कंठं तु प्रजानां पतये शिरः ॥ प्रद्युम्नायेति च भुजौ दिव्यास्त्राय सुदर्शनम् ॥५६॥ अमृतोद्भवाय शंखं तु गदिने च गदां तथा ॥ एवमभ्यर्च्य मेधावी तस्मिन्कुंभेऽपि विन्यसेत् ॥५७॥ सौवर्णं रूप्यं ताम्रं वा पात्रं विभवशक्तितः ॥ सर्वबीजैस्तु संपूर्णं स्थापयित्वा विचक्षणः ॥ ५८ ॥ तत्र शक्त्या च सौवर्णं वाराहं कारयेत्ततः ॥ दंष्ट्राग्रेणोद्धरन्पृथ्वीं सपर्वतवनद्रुमाम् ॥ ५९ ॥ माधवं मधुहंतारं वाराहं रूपमास्थितम् ॥ सर्वबीजभृतैः पात्रे रत्नगर्भघटोपरि ॥ ६० ॥ स्थापयेत्परमं देवं जातरूपमयं हरिम् ॥ सितवस्त्रयुगच्छन्नं ताम्राभावे तु वैणवे ॥ ६१ ॥ स्थाप्यार्चयेद्गन्धपुष्पैर्नैवेद्यैर्विविधैः फलैः ॥ पुष्पमंडपिकां कृत्वा जागरं तत्र कारयेत् ॥ ६२ ॥ प्रादुर्भावं हरेर्दिव्यं वाचयेद्वापयेद्बुधः ॥ एवं सनियमस्यास्य प्रभाते उदिते रवौ ॥ ६३ ॥ वेदवेदाङ्गविदुषे साधुवृत्ताय धीमते ॥ विष्णुभक्ताय राजेन्द्र विशेषेण प्रदापयेत् ॥ ६४ ॥ एवं सकुंभं दत्त्वा च हरिं वाराहरूपिणम् ॥ ब्राह्मणाय भवेद्यद्धत्फलं तन्मे निशामय ॥ ६५ ॥ इह जन्मनि सौभाग्यं श्रीकान्ती पुष्टिमेव च ॥ प्राप्नोति पुरुषो राजन्यद्यदिच्छति किंचन ॥ ६६ ॥ एकाऽपि विधिनोपास्ता ददात्यमृतमुत्तमम् ॥ किं पुनर्वर्षमेकं च करोति कुरुनंदन ॥ ६७ ॥ एषा च फाल्गुने मासि शुक्लपक्षे तु द्वादशी ॥ उपोष्या पूर्वविधिना हरिमाराधयेत्सुधीः ॥ ६८ ॥ नरसिंहाय पादौ तु गोविंदायोदरं तथा ॥ कटिं विश्वसृजे पूज्य अनिरुद्धेत्युरो हरेः ॥ ६९ ॥ कंठं तु शितिकंठाय वैनतेयाय वै शिरः ॥ असुरध्वंसनायेति वक्त्रं तोयात्मने नमः ॥ ७० ॥ शंखमित्येव संपूज्य गंधपुष्पैः फलैस्तथा ॥ तदग्रे तु घटं स्थाप्य सितवस्त्रयुगान्वितम् ॥ ७१ ॥ तस्योपरि नृसिंहं तु सौवर्णं ताम्रभाजने ॥ हैमे च शक्तितः कृत्वा दारुवंशमयेऽपि वा ॥ ७२ ॥ रत्नगर्भमये स्थाप्य भक्त्या संपूज्य मानवः ॥ द्वादश्यां वेदविदुषे ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ७३ ॥ एषा वंद्या पापहरा द्वादशी भवते मया ॥ कथिता च प्रयत्नेन श्रुता च भवतेप्सिता ॥ ७४ ॥

एवमेनां नरव्याघ्र चैत्रे संकल्प्य द्वादशीम् ॥ उपोष्याराधयेत्पश्चाद्देवदेवं जनार्दनम् ॥ ७५ ॥ कुण्डिकां स्थापयेत्पार्श्वे छत्रिकां पादुके तथा ॥
अमलं वामनं स्थाप्य बृसीं कांसपरिच्छदाम् ॥ ७६ ॥ फलैः पुष्पैः सुगन्धैश्च प्रभाते सद्द्विजातये ॥ दापयेत्प्रीयतां विष्णुर्ह्रस्वरूपीत्युदीरयेत् ॥
॥ ७७ ॥ मासनाम्नात्र संयुक्तं प्रादुर्भावं विधानतः ॥ प्रीयतामिति सर्वत्र विधिरेवं प्रकीर्तितः ॥ ७८ ॥ अपुत्रो लभते पुत्रमधनो धनमाप्नुयात् ॥
भ्रष्टराज्यो लभेद्राज्यं मृतो विष्णुपुरं व्रजेत् ॥ ७९ ॥ क्रीडित्वा सुचिरं कालमिह मर्त्यमुपागतः ॥ चक्रवर्ती भवेद्धीमान्ययातिरिति नाहुषः॥८०॥
वैशाखेऽप्येवमेवं तु संकल्प्य विधिवन्नरः ॥ तद्वत्स्नानं मृदा तद्वत्ततो देवालयं व्रजेत् ॥ ८१ ॥ तत्राराध्य हरिं भक्त्या एभिर्मन्त्रैर्विचक्षणः ॥ जाम
दग्न्याय पादौ तु उदरं सर्वधारिणे ॥ ८२ ॥ मधुसूदनायेति कटिमुरः श्रीवत्सधारिणे ॥ क्षत्रांतकाय च भुजौ मणिकण्ठाय कण्ठकम् ॥ ८३ ॥
पूजयन्नियतो भूत्वा सुरूपायेति वै मुखम् ॥ स्वनाम्ना शंखचक्रे च शिरो ब्रह्मांडधारिणे ॥ ८४ ॥ एवमभ्यर्च्य मेधावी प्राग्वंशस्याग्रतो घटम् ॥
विन्यस्येत्पुष्पवस्त्राढ्यं सितचन्दनचर्चितम् ॥ ८५ ॥ वैणवेऽभिनवे पात्रे स्थापयेन्मधुसूदनम् ॥ जामदग्न्येन रूपेण कृत्वा सौवर्णमग्रतः ॥ ८६ ॥
दक्षिणे परशुं हस्ते तस्य देवस्य कारयेत् ॥ सर्वगन्धैस्तु संपूज्य पुष्पैर्नानाविधैः शुभैः ॥८७॥ ततस्तस्याग्रतः कुर्याज्जागरं ꣽक्तिमान्नरः ॥ प्रभाते
विमले सूर्ये ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ८८ ॥ एवं नियमयुक्तस्य यत्फलं तन्निबोध मे ॥ काश्यपे ब्रह्मणो लोके चोषित्वाप्सरसां गणैः ॥ स्थित्वा
भंते च सृष्टौ च चक्रवर्ती भवेध्रुवम् ॥ ८९ ॥ ज्येष्ठे मासेऽप्येवमेव संकल्प्य विधिवन्नरः ॥ अर्चयेत्परमं देवं पुष्पैर्नानाविधैः शुभैः ॥९०॥ नमो
दामोदरायेति पादौ पूर्वं समर्चयेत् ॥ त्रिविक्रमायेति कटिं धृतविश्वाय चोदरम् ॥९१॥ उरः संवर्तकायेति कण्ठं संवत्सराय च ॥ सर्वास्त्रधारिणे बाहुं
स्वनाम्नाब्जरथांगके ॥ ९२ ॥ सहस्रशिरसेऽभ्यर्च्य शिरस्तस्य महात्मनः ॥ एवमभ्यर्च्य विधिवत्प्रागुक्तविधिवन्न्यसेत् ॥ ९३ ॥ प्राग्वद्वस्त्रसुगन्धैश्च
सौवर्णौ रामलक्ष्मणौ ॥ अर्चयित्वा विधानेन प्रभाते ब्राह्मणाय तौ ॥ दातव्यौ मनसा काममीहता पुरुषेण तु ॥ ९४ ॥ अपुत्रेण पुरा पृष्टो राज्ञा
दशरथेन तु ॥ पुत्रकामेन यजता वशिष्ठः परमार्चितः ॥ ९५ ॥ इदमेव विधानं तु कथयामास वै द्विजः ॥ सरहस्यं विदित्वात्र स राजा कृतवानि
दम् ॥ ९६ ॥ तस्य पुत्रः स्वयं जज्ञे रामो नाम महाबलः ॥ चतुर्द्धा सोऽव्ययो विष्णुः परितोषादजायत ॥ एतदेवं मयाख्यातं परलोके सुखप्र
दम् ॥ ९७ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ आषाढेऽप्येवमेवं तु संकल्प्य विधिना नरः ॥ अर्चयेत्परमं देवं गंधपुष्पैः समाहितः ॥ ९८ ॥ वासु
देवाय पादौ तु कटिं संकर्षणाय च ॥ प्रद्युम्नायेति जठरमनिरुद्धाय वै नमः ॥ ९९ ॥ चक्रपाणिं भुजौ कंठं मुखं भूपतये तथा ॥ स्वनाम्ना शंख

चक्रे तु पुरुषायेति वै शिरः ॥ १०० ॥ एवमभ्यर्च्य मेधावी प्राग्वत्तस्याग्रतो घटम् ॥ विन्यस्य वस्त्रसंयुक्तं तस्योपरि ततो न्यसेत् ॥ कांचनं
वासुदेवेति चक्रबाहुं सनातनम् ॥ १०१ ॥ तमभ्यर्च्य विधानेन गंधपुष्पादिभिः क्रमात् ॥ प्राग्वत्तद्ब्राह्मणे दद्याद्वेदवादिनि सुव्रते ॥ १०२ ॥ एषा
ह्युपोषिता राजन्विद्यां विप्रे प्रयच्छति ॥ राज्यं च भ्रष्टराज्यानामपुत्राणां सुतान्बहून् ॥१०३॥ मृतो विष्णुपुरे रम्ये क्रीडते कालमक्षयम्॥१०४॥
मन्वंतराणि षट्त्रिंशत्ततः कालात्यये पुनः ॥ इह लोके भवेद्राजा सप्तजन्मनि मानवः ॥ दाता यशःक्षमायुक्तस्ततो निर्वाणमाप्नुयात् ॥ १०५ ॥
॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ एवमेवं श्रावणे तु मासि संकल्प्य द्वादशीम् ॥ अर्चयेत्परमं देवं गंधपुष्पनिवेदनैः ॥ १०६ ॥ बुधाय पादौ संपूज्य
श्रीधरायेति वै कटिम् ॥ पद्मोद्भवाय जठरमुरः संवत्सराय च ॥ १०७ ॥ सुग्रीवायेति वै कण्ठं भुजौ वैचित्रबाहवे ॥ प्राग्वदस्त्राणि संपूज्य ब्राह्म
णाय निवेदयेत् ॥ १०८ ॥ अनेन विधिना सर्वां द्वादशीं समुपोषितः ॥ शुद्धौदनेन तस्याभूत्स्वयं पुत्रो जनार्दनः ॥ १०९ ॥ महतीं च श्रियं
प्राप्य पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥ भुक्त्वा राज्यश्रियं सोथ गतः परमिकां गतिम् ॥ ११० ॥ एष ते विधिरुद्दिष्टः श्रावणे मासि सत्तम ॥ एकैकोपोषि
ताप्यस्तु राज्यमेकैव यच्छति ॥ किं पुनर्द्वादशैवात्र दद्युरैन्द्रं महत्पदम् ॥ १११ ॥ तद्वद्भाद्रपदे मासि शुक्लपक्षे तु द्वादशीम् ॥ संकल्प्य विधिना
देवमर्चयेत्परमेश्वरम् ॥ ११२ ॥ नमोऽस्तु कल्किने पादौ हृषीकेशाय वै कटिम् ॥ म्लेच्छप्रध्वंसनायेति जगन्मूर्ते तथोदरम् ॥ ११३ ॥ शितिक
ण्ठाय कण्ठं तु खड्गपाणीति वै भुजौ ॥ शंखचक्रे स्वनाम्नात्र विश्वमूर्ते तथासितः ॥ ११४ ॥ एवमभ्यर्च्य मेधावी प्राग्वत्तस्याग्रतो घटम् ॥
विन्यस्य कल्किनं देवं सौवर्णं तत्र कारयेत् ॥ ११५ ॥ सितवस्त्रयुगच्छन्नं गंधपुष्पोपशोभितम् ॥ कृत्वा प्रभाते विप्राय प्रदेयः शास्त्रवित्तमे ॥
॥ ११६ ॥ एवं कृते भवेद्यत्तु तन्निबोध नृपोत्तम ॥ दशावतारदानेन पूजने चैव तत्फलम् ॥ ११७ ॥ पूज्यते मत्स्यरूपेण सर्वज्ञत्वमभीप्सुभिः ॥
स्ववंशभरणायाथ कूर्मरूपी तु पूज्यते ॥ ११८ ॥ भवोदधिनिमग्नैस्तु वाराहः पूज्यते हरिः ॥ नृसिंहनवरूपेण तद्वत्पापभयान्नरः ॥ ११९ ॥
वामनं मोहनाशाय वित्तार्थे जमदग्निजम् ॥ क्रूरशत्रुविनाशाय यजेद्दाशरथिं बुधः ॥ १२० ॥ बलकृष्णौ यजेद्धीमान्पुत्रकामो न संशयः ॥ रूप
कामो यजेद्बुद्धं कल्किनं शत्रुघातने ॥ सर्वां दत्त्वा विधानेन पूजां प्राप्नोति वांछितम् ॥ १२१ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ तद्वदाश्वयुजे
मासि शुक्लपक्षे तु द्वादशीम् ॥ संकल्प्याभ्यर्चयेद्देवं पद्मनाभं सनातनम् ॥ १२२ ॥ पद्मनाभाय पादौ तु कटिं वै पद्मयोनये ॥ उदरं सर्वदेवाय
पुष्कराक्षाय वा उरः ॥ अव्ययाय तथा शीर्षं प्राग्वदस्त्राणि पूजयेत् ॥ १२३ ॥ ततस्तस्याग्रतः कुंभं माल्यवस्त्रसमन्वितम् ॥ यथाशक्त्या

काञ्चनेन पद्मनाभेति भूषितम् ॥ १२४ ॥ रात्रौ तु जागरं कृत्वा प्रभाते विमले ततः ॥ ब्राह्मणे तत्प्रदातव्यं संसारभयभीरुणा ॥ १२५ ॥ एवं
कृते तु यत्पुण्यं तद्वक्तुं शक्यते कथम् ॥ ब्रह्महत्यादिपापानि किं तु पंचैव भारत ॥ नश्यंति कृतपुण्यस्य विष्णोर्नामानुकीर्तनात् ॥ १२६ ॥
॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ शृणु राजन्महाबाहो कार्तिके मासि द्वादशीम् ॥ उपोष्य विधिना येन यथास्याः प्राप्यते फलम् ॥ १२७ ॥ प्राग्वि
धानेन संकल्प्य वासुदेवं प्रपूजयेत् ॥ अनुलोमेन देवेशं पूजयित्वा विचक्षणः ॥ नमो दामोदरायेति सर्वाङ्गं पूजयेद्धरिम् ॥ १२८ ॥ एवं संपूज्य
विधिना तस्याश्च चतुरो घटान् ॥ स्थापयेद्रत्नगर्भांश्च सितचन्दनचर्चितान् ॥ १२९ ॥ स्रग्दामालंबितग्रीवान्सितवस्त्रैश्च गुण्ठितान् ॥ स्थगितां
स्ताम्रपात्रे तु तिलपूर्णैः सकांचनैः ॥ १३० ॥ चत्वारः सागरास्ते च कथिता राजसत्तम ॥ तन्मध्ये प्राग्विधानेन सौवर्णं स्थापयेद्धरिम्॥१३१॥
योगेश्वरमंगनिधिं विरक्तं पीतवाससम् ॥ तद्वद्देवं च संपूज्य जागरं तत्र कारयेत् ॥ १३२ ॥ कृत्वा तु वैष्णवं योगं यजेद्योगेश्वरं हरिम् ॥ षोडशे
वै रथांगेषु रजोभिर्बहुभिः कृते ॥ १३३ ॥ एवं कृत्वा प्रभाते तु ब्राह्मणान्पञ्च भोजयेत् ॥ चत्वारः कलशा देयाश्चतुर्णां पञ्चमस्य हि ॥ १३४ ॥
योगेश्वरं च सौवर्णं दापयेत्प्रयतः शुचिः ॥ ब्राह्मणाय समं दत्तं द्विगुणं वेदवादिने ॥१३५॥ वेदवेदांगविदुषे सहस्रगुणितं भवेत् ॥ पंचमस्य रहस्यं
तु सममं चोपपादयेत् ॥१३६॥ विधानं तस्य पंचैव दत्त्वा कोटिगुणोत्तरम् ॥ इतिहासपुराणज्ञे दत्तं चैवाक्षयं भवेत् ॥ १३७ ॥ पश्चद्दत्त्वा विधा
नेन द्वादश्यां विष्णुमर्च्य च ॥ विप्राणां भोजनं दद्याद्यथाशक्त्या सदक्षिणम् ॥ दीनानाथादिकान्सर्वान्पूजयेच्छक्तितो नृप ॥१३८॥ धरणीव्रतमे
तत्तु पुरा कृत्वाप्रजापतिः ॥ प्रजां लेभे ततो मुक्तिर्ब्रह्मणा विष्णवे शुभे ॥ १३९ ॥ युवनाश्वो हि राजर्षिरनेन विधिना पुरा ॥ मान्धातारं सुतं
लेभे परं ब्रह्म च शाश्वतम् ॥ १४० ॥ तथा हैहयदायादः कृतवीर्यो नराधिपः ॥ चक्रवर्तिसुतं लेभे सहस्रार्जुनमूर्जितम् ॥१४१॥ शकुंतलाप्येवमेव
व्रतं चीर्त्वा नरोत्तमम् ॥ लेभे शाकुन्तलं पुत्रं दुष्यंतश्चक्रवर्तिनम् ॥ १४२ ॥ तथा पुराणराजानो वेदोक्ताश्चक्रवर्तिनः ॥ अनेन विधिना प्राप्ताश्च
क्रवर्तित्वमुत्तमम् ॥ १४३ ॥ धरण्या अपि पाताले मग्नयाचरितं पुरा ॥ व्रतमेतत्ततो नाम्ना धरणीव्रतमुच्यते ॥ १४४ ॥ समाप्तेऽस्मिंस्तदा देवी
हरिणा क्रोडरूपिणा ॥ उद्धृता दशनाग्रेण स्थापिता नौरिवांभसि ॥ १४५ ॥ धरणीव्रतमेतत्ते कथितं पांडुनन्दन ॥ य इदं शृणुयाद्भक्त्या यश्च
कुर्यान्नरोत्तम ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुसायुज्यमाव्रजेत् ॥ १४६ ॥ चीर्णं रसातलतले गतया धरण्या तेन प्रसिद्धिमगमद्धरणीव्रतेति ॥ सद्यः

समाचरति धर्मरतिर्द्धरित्र्यामुद्धृत्य सप्त पुरुषान्स परं प्रयाति ॥ १४७ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे धर
णीव्रतं नाम त्र्यशीतितमोऽध्यायः ॥ ८३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ किमभीष्टवियोगशोकसंघाल्लघु इह समुपोषतां व्रतं वा ॥
विभवोद्भवकारि भूतलेऽस्मिन्भवति विभो भयसूदनं च पुंसाम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ परिपृष्टमिदं जगत्प्रियं ते विबुधानामपि
दुर्लभं महत्त्वात् ॥ तव भक्तिमतस्तथापि वक्ष्ये व्रतमिन्द्रासुरदानवेषु गुह्यम् ॥२॥ पुण्यमाश्वयुजे मासि विशोकद्वादशीव्रतम् ॥ दशम्यां लघुभुग्वि
द्वानारभेन्नियमेन तु ॥ ३ ॥ उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा दंतधावनपूर्वकम् ॥ एकादश्यां निराहारः सम्यगभ्यर्च्य केशवम् ॥ ४ ॥ विधिवत्त्वां सम
भ्यर्च्य भोक्ष्यामि अपरेऽहनि ॥ एवं नियमकृत्सुप्त्वा प्रातरुत्थाय मानवः ॥ ५ ॥ स्नानं सर्वौषधैः कुर्यात्पञ्चगव्यजलेन तु ॥ शुक्लमाल्यांबरस्त
द्वत्पूजयेच्छ्रीशमुत्पलैः ॥ ६ ॥ विशोकाय नमः पादौ जंघे च वरदाय वै ॥ श्रीशाय जानुनी तद्वदूरू च जलशायिने ॥ ७ ॥ कंदर्पाय नमो गुह्ये
माधवाय नमः कटिम् ॥ दामोदरायेत्युदरं पार्श्वे च विपुलाय वै ॥ ८ ॥ नाभिं च पद्मनाभाय हृदयं मन्मथाय वै ॥ श्रीध
राय विभोर्वक्षः करौ मधुभिदे नमः ॥ ९ ॥ चक्रिणे नाम बाहुं च दक्षिणं गदिने नमः ॥ वैकुण्ठाय नमः कण्ठमास्यं यज्ञ
मुखाय वै ॥ १० ॥ नासामशोकनिधये वासुदेवाय चाक्षिणी ॥ ललाटं वामनायेति किरीटं विश्वरूपिणे ॥ ११ ॥ नमः सर्वात्मने
तद्वच्छिर इत्यभिपूजयेत् ॥ एवं संपूज्य गोविंदं फलमाल्यानुलेपनैः ॥ १२ ॥ ततस्तस्याग्रतो भव्यं स्थंडिलं कारयेन्मृदा ॥ चतु
रस्रं समंताच्चारत्निमात्रमुदग्भवम् ॥ १३ ॥ नदीवालुकया पूर्णं लक्ष्म्याकृतिं कृती न्यसेत् ॥ स्थंडिले सूर्यमारोप्य लक्ष्मीमित्यर्च
येद्बुधः ॥ १४ ॥ नमो देव्यै नमः शांत्यै नमो लक्ष्म्यै नमः श्रियै ॥ नमः पुष्ट्यै नमस्तुष्ट्यै नमो हृष्ट्यै नमोनमः ॥ १५ ॥ विशोका दुःख
नाशाय विशोका वरदास्तु मे ॥ विशोका वास्तु संतत्यै विशोका सर्वसिद्धये ॥१६॥ ततः शुक्लांबरधरो शूर्पं संवेष्ट्य पूजयेत् ॥ भक्ष्यैर्नानाविधै
स्तद्वत्सुवर्णकमलेन च ॥ १७ ॥ रजनीषु च सर्वासु पिबेद्दर्भोदकं व्रती ॥ ततस्तु नृत्यगीतादि कारयेत्सर्वरात्रकम् ॥ १८ ॥ यामत्रये व्यतीते
तु सुप्त्वा स्वस्थोपमानसः ॥ अभिगम्य च विप्राणां मिथुनानि सदार्चयेत् ॥ १९ ॥ शक्तितस्त्रीणि चैकं वा वस्त्रमाल्यानुलेपनैः ॥ शयना
स्थानि पूज्यानि नमोऽस्तु जलशायिने ॥ २० ॥ ततस्तु गीतवाद्याद्यै रात्रौ जागरणे कृते ॥ प्रभाते विमले स्नानं कृत्वा दांपत्यमर्चयेत् ॥ २१ ॥

१ हृष्ट्यै कृष्ट्यै नमोनमः–इ० पा० ।

भोजनं च यथाशक्त्या वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ भुक्त्वा श्रुत्वा पुराणानि तद्दिनं त्वतिवाहयेत् ॥ २२ ॥ अनेन विधिना सर्वं मासिमासि समाचरेत् ॥ व्रतांते शयनं दद्याद्गुडधेनुसमन्वितम् ॥ सोपधानकविश्राममास्तरादरणं शुभम् ॥ २३ ॥ यथा न लक्ष्मीर्देवेश त्वां परित्यज्य गच्छति ॥ तथा कुरु यथायोग्यमशोकं चास्तु मे सदा ॥२४॥ यथा देवेन रहिता न लक्ष्मीर्जायते क्वचित् ॥ तथा विशोकता मेऽस्तु भक्तिरग्र्या च केशवे ॥ ॥ २५ ॥ मंत्रेणानेन ध्यात्वा तु गुडधेनुसमन्वितम् ॥ शूर्पं च लक्ष्म्या सहितं दातव्यं भूतिमिच्छता ॥ २६ ॥ उत्पातं करवीरं च बाणमम्लानकुंडलम् ॥ केसरं सिंदुवारं च मल्लिकागंधपाटलम् ॥ कादंबैः कुंकुमैर्जात्या तथान्यैरपि पूजयेत् ॥ २७ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ गुडधेनुविधानं मे त्वमाचक्ष्व जगत्पते ॥ किंरूपा केन मंत्रेण दातव्या तदिहोच्यताम् ॥२८॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ गुडधेनुविधानं च यद्रूपमिह यत्फलम् ॥ तदिदानीं प्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशनम् ॥ २९ ॥ कृष्णाजिनं चतुर्हस्तं प्रागेवं विन्यसेद्भुवि ॥ गोमयेनानुलिप्तायां दर्भानास्तीर्य सर्वतः ॥ ॥ ३० ॥ लब्धेन कांचनं तद्वद्वत्सं च परिकल्पयेत् ॥ प्राङ्मुखीं कल्पयेद्धेनुमुदक्पादां सवत्सिकाम् ॥ ३१ ॥ उत्तमा गुडधेनुः स्यात्सदा भारचतुष्टया ॥ वत्सं भारेण कुर्वीत द्वाभ्यां वै मध्यमा स्मृता ॥ ३२ ॥ अर्द्धभारेण वत्सः स्यात्कनिष्ठा भारकेण तु ॥ चतुर्थांशेन वत्सः स्याद्गृहवित्तानुसारतः ॥ ३३ ॥ धेनुवत्सौ कृतावेतौ सितसूक्ष्मांबरावृतौ ॥ शुक्तिकर्णाविक्षुपादौ शुक्तिमुक्ताफलेक्षणौ ॥ ३४ ॥ सितसूत्रशिरालौ तु सितकंबलकंबलौ ॥ ताम्रगल्लकपृष्ठौ तौ सितचामररोमकौ ॥ ३५ ॥ विद्रुमभ्रूयुगावेतौ नवनीतस्तनान्वितौ ॥ क्षौमपुच्छौ कांस्यदोहाविन्द्रनीलकतारकौ ॥ ॥३६॥ सुवर्णशृंगाभरणौ राजतखुरसंयुतौ ॥ नानाफलसमायुक्तौ घ्राणगंधकरंडकौ ॥ इत्येवं रचयित्वा तु धूपदीपैरथार्चयेत् ॥ ३७ ॥ या लक्ष्मीः सर्वभूतानां या च देवे व्यवस्थिता ॥ धेनुरूपेण सा देवी मम पापं व्यपोहतु ॥ ३८ ॥ विष्णोर्वक्षसि या लक्ष्मीः स्वाहायां च विभावसौ ॥ चंद्रार्कशक्रशक्तिर्या धेनुरूपास्तु सा श्रिये ॥ ३९ ॥ चतुर्मुखस्य या लक्ष्मीर्या लक्ष्मीर्धनदस्य च ॥ या लक्ष्मीर्लोकपालानां सा धेनुर्वरदास्तु मे ॥ ॥ ४० ॥ स्वधा त्वं पितृमुख्यानां स्वाहा यज्ञभुजां पुनः ॥ सर्वपापहरे धेनोतस्माद्भूतिं प्रयच्छ मे ॥ ४१ ॥ एवमामंत्र्य तां धेनुं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ विधानमेतद्धेनूनां सर्वासामिह पठ्यते ॥ ४२ ॥ यास्तु पापविनाशिन्यः श्रूयंते दश धेनवः ॥ तासां स्वरूपं वक्ष्यामि नामानि च नराधिप ॥ ४३ ॥ प्रथमा गुडधेनुः स्याद् घृतधेनुरथापरा ॥ तिलधेनुस्तृतीया स्याच्चतुर्थी मधुधेनुका ॥ ४४ ॥ जलधेनुः पंचमी तु षष्ठी तु क्षीरसंभवा ॥ सप्तमी शर्कराधेनुर्दधिधेनुरथाष्टमी ॥ रसधेनुश्च नवमी दशमी स्यात्स्वरूपतः ॥ ४५ ॥ कुंभा स्युर्दशधेनूनामितरासां तु राशयः ॥

सुवर्णधेनुमप्यत्र केचिदिच्छंति मानवाः ॥ ४६ ॥ नवनीतेन रत्नैश्च तथाप्यन्ये महर्षयः ॥ एतदेव विधानं स्यात्त एवोपस्कराः स्मृताः ॥ ४७ ॥ मंत्रावाहनसंयुक्ता सदा पर्वणिपर्वणि ॥ यथाश्रद्धं प्रदातव्या भुक्तिमुक्तिफलप्रदा ॥ ४८ ॥ गुडधेनुप्रसंगेन सर्वास्तव मयोदिताः ॥ अशेषयज्ञ फलदाः सर्वपापहराः शुभाः ॥ ४९ ॥ व्रतानामुत्तमं यत्स्याद्विशोकद्वादशीव्रतम् ॥ तदंगत्वेन चैवैषा गुडधेनुः प्रशस्यते ॥ ५० ॥ अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपातेऽथ वा पुनः ॥ गुडधेन्वादयो देया उपरागादिपर्वसु ॥ ५१ ॥ विशोकद्वादशी चैषा सर्वपापहरा शुभा ॥ यामुपोष्य नरो याति तद्विष्णोः परमं पदम् ॥ ५२ ॥ इह लोके तु सौभाग्यमायुरारोग्यमेव च ॥ वैष्णवं पदमाप्नोति मरणे सद्गतिर्भवेत् ॥ ५३ ॥ भवार्बुदसहस्राणि दश चाष्टौ च धर्मवित् ॥ न शोकदुःखदौर्गत्यं तस्य संजायते नृप ॥ ५४ ॥ नारी वा कुरुते यातु विशोकद्वादशीमि माम् ॥ नृत्यगीतपरा नित्यं सापि तत्फलमाप्नुयात् ॥ ५५ ॥ इति पठति य इत्थं यः शृणोतीह सम्यङ् मधुपुरनरकारेरर्चनं यश्च पश्येत् ॥ मतिमपि च जनानां यो ददातीन्द्रलोके वसति स विबुधाद्यैः पूज्यमानः सदैव ॥ ५६ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे विशोकद्वादशीव्रतं नाम चतुरशीतितमोऽध्यायः ॥ ८४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ शृणु भूपाल वक्ष्यामि विष्णुव्रतमनुत्तमम् ॥ विभूतिद्वादशीं नाम सर्वामरनमस्कृतम् ॥ १ ॥ कार्त्तिके वाथ वैशाखे मार्गशीर्षे च फाल्गुने ॥ आषाढे वा दशम्यां च शुक्लायां लघुभुङ्नरः ॥ २ ॥ कृत्वा सायंतनीं संध्यां गृह्णीयान्नियमं बुधः ॥ एकादश्यां निराहारः समभ्यर्च्य जनार्दनम् ॥ ३ ॥ द्वादश्यां द्विजसंयुक्तः करिष्ये भोजनं विभो ॥ तदविघ्नेन मे यातु साफल्यं मधुसूदन ॥ ४ ॥ ततः प्रभात उत्थाय कृतस्नानजपः शुचिः ॥ पूजयेत्पु ण्डरीकाक्षं शुक्लमाल्यानुलेपनैः ॥ ५ ॥ भूतिदाय नमः पादौ विशोकाय च जानुनी ॥ नमः शिवायेत्यूरू च विश्वमूर्ते नमः कटिम् ॥ ६ ॥ कंद र्पाय नमो मेढ्रमादित्याय नमः करौ ॥ दामोदरायेत्युदरं वासुदेवाय च स्तनौ ॥ ७ ॥ माधवायेति हृदयं कंठं वैकुंठिने नमः ॥ श्रीधराय मुखं केशान्केशवायेति पांडव ॥ ८ ॥ पृष्ठं शार्ङ्गधरायेति श्रवणौ वरदाय वै ॥ स्वनाम्ना शंखचक्रासिगदापरशुपाणये ॥ ९ ॥ सर्वात्मने शिरो राजन्नम इत्यभिपूजयेत् ॥ दशावताररूपाणि प्रतिमासं क्रमान्नृप ॥ १० ॥ दत्तात्रेयं यथा व्यासमुत्पलेन समन्वितम् ॥ दद्यादनेन विधिना पाखंडानपि वर्जयेत् ॥ ११ ॥ समाप्यैवं यथाशक्त्या द्वादश द्वादशीर्नरः ॥ संवत्सरांते लवणपर्वतेन सह प्रभो ॥ शय्यां दद्यान्मुनिश्रेष्ठ गुरवे रससंयुताम् ॥ ॥ १२ ॥ ग्रामं च शक्तिमान्दद्यात्क्षेत्रं वा भवनान्वितम् ॥ गुरुं संपूज्य विधिवद्वस्त्रालंकारभूषणैः ॥ १३ ॥ अन्यानपि यथाशक्त्या भोजयित्वा

द्विजोत्तमान् ॥ तर्पयेद्वस्त्रगोदानैरन्यत्र धनसंचयात् ॥ १४ ॥ अल्पवित्तो यथाशक्त्या स्तोकंस्तोकं समाचरेत् ॥ यश्चातिनिःस्वः पुरुषो भक्तिमा
न्माधवं प्रति ॥ पुष्पार्चनविधानेन स कुर्याद्वत्सरत्रयम् ॥ १५ ॥ अनेन विधिना यस्तु विभूतिद्वादशीव्रतम् ॥ कुर्यात्स पापनिर्मुक्तः पितृणां तार
येच्छतम् ॥ १६ ॥ जन्मनां शतसाहस्रं न शोकफलभाग्भवेत् ॥ न च व्याधिर्भवेत्तस्य न दारिद्र्यं न बन्धनम् ॥ १७ ॥ वैष्णवो वाथ शैवो वा
भवेज्जन्मनिजन्मनि ॥ यावद्युगसहस्राणां शतमष्टोत्तरं भवेत् ॥ तावत्स्वर्गे वसेद्राजन्भूपतिश्च पुनर्भवेत् ॥ १८ ॥ पुरा रथंतरे कल्पे राजासीत्पु
ष्पवाहनः ॥ नाम्ना लोकेषु विख्यातस्तेजसा सूर्यसन्निभः ॥ १९ ॥ तपसा तस्य तुष्टेन चतुर्वक्त्रेण भारत ॥ कमलं काञ्चनं दत्तं यथाकामगतिः
सदा ॥ २० ॥ समस्तभृत्यसहितः सांतःपुरपरिस्थितः ॥ द्वीपानि सुरलोकं च यथेष्टं विचरत्यसौ ॥ २१ ॥ कल्पादौ सप्तमे द्वीपे तेन पुष्क
रवासिनः ॥ लोके संपूजिता यस्मात्पुष्करद्वीप उच्यते ॥ २२ ॥ तदैव ब्रह्मणा दत्तं यानमस्य यतो नृप ॥ पुष्पवाहनमित्याहुस्तस्मात्तं देवदा
नवाः ॥ २३ ॥ नागस्य तस्यास्य जगत्त्रयेपि ब्रह्मांबुजस्थस्य तपोऽनुभावात् ॥ पत्नी च तस्याप्रतिमा नरेन्द्र नारीसहस्रैरभितोऽभिनंद्या॥२४॥
नाम्ना च लावण्यवती बभूव या पार्वतीवेष्टतमा भवस्य ॥ तस्यात्मजानामयुतं बभूव धर्मात्मनामग्र्यधनुर्द्धराणाम् ॥ २५ ॥ तदात्मनः सर्वमवेक्ष्य
राजा मुहुर्मुहुर्विस्मयमाससाद ॥ सोभ्यागतं पूज्य मुनिप्रवीरं प्रचेतसं वाचमिमां बभाषे ॥ २६ ॥ कस्माद्विभूतिरमला मम मर्त्यपूज्या जाया च
सर्वविजितामरसुन्दरी या ॥ भार्या त्वनल्पतपसा वसुतोषितेन दत्तं ममांबुजगृहं परमप्रसादात् ॥ २७ ॥ यस्मिन्प्रविष्टमपि कोटिशतं नृपाणां
सामात्यकुंजरनराश्वघनावृतानाम् ॥ नालक्ष्य सम्बाधतया हि वाधस्तारागणैरपि सुरासुरलोकपालैः ॥ २८ ॥ तस्मात्किमन्यजननीजठरोद्भवेन
धर्मादिकं कृतमशेषजनातिगं स्यात् ॥ सम्यङ्मयाथ तनयैरनया महर्षे माहार्यया तदखिलं कथय प्रचेतः ॥२९॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा ध्यानेना
वेक्ष्य चाखिलम् ॥ प्रचेतास्तमुवाचाथ शृणु भूप पुरातनम् ॥ ३० ॥ लुब्धकस्त्वं पुरा राजन्सर्वसत्त्वभयंकरः ॥ आसीदसाधुचरितः सुहृन्मित्रवि
वर्जितः ॥ ३१ ॥ यतमध्यो ह्रस्वकेशः कृष्णांगो रक्तलोचनः ॥ धनुष्पाणिर्वनगतः कृतांतकसमो भवान् ॥३२॥ अभूदनावृष्टिरतीव रौद्रा कदाचि
दाहारनिमित्तगेपः ॥ पद्मान्यथादाय ततो बहूनि गतं पुरं वैदिशनामधेयम् ॥ ३३ ॥ उन्मूल्य लोभाच्च पुरं समस्तं भ्रांतं त्वयाशेषमहत्तदा
सीत् ॥ क्रेता न कश्चित्कमलेषु जातस्तोके भृशं क्षुत्परिपीडितश्च ॥ ३४ ॥ उपविष्टस्त्वमेकस्मिन्सभार्यो भवनांगणे ॥ अथ मंगलशब्दस्तु त्वया
रात्रौ तथा श्रुतः ॥ ३५ ॥ समाप्य माघमासस्य द्वादश्यां लवणाचलम् ॥ निवेदयंती गुरवे शय्यां चोपस्करान्विताम् ॥ ३६ ॥ अलंकृत्य हृषीकेशं

सौवर्णं परमं पदम् ॥ साथ दृष्टा ततस्ताभ्यामिदं चित्तेवधारितम्॥३७॥किमेभिः कमलैः कार्यं वरं विष्णुरलंकृतः॥ इति भक्तिस्तदा जाता दांपत्यस्य नरेश्वर ॥ ३८ ॥ तत्प्रसंगात्समभ्यर्च्य केशवं लवणाचलम् ॥ शय्या च पुष्पप्रकरैः पूजिताभूच्च सर्वदा ॥ ३९ ॥ अथानंगवती तुष्टा तयोर्हेमशतत्रयम् ॥ प्रादाद्गृहीतं ताभ्यां च न तत्सर्वावलंबनात् ॥ ४० ॥ अनंगवती च पुनस्तयोरन्नं चतुर्विधम् ॥ आनाय्योपहृतं कृत्वा भुज्यतामिति भूपते॥ ॥४१॥ ताभ्यां तु तदपि त्यक्तं भोज्यावः श्वो वरानने ॥ प्रसंगाच्चोपवासेन तवाद्यास्तु सुखावहः ॥ ४२ ॥ जन्मप्रभृति पापिष्ठावावां देवि दृढव्रते ॥ सत्प्रसंगाद्धनुर्मध्ये धर्मलाभस्तु चावयोः ॥ ४३ ॥ इति जागरणं ताभ्यां प्रसंगात्तदनुष्ठितम् ॥ प्रभाते च तया दत्ता शय्या सलवणाचला ॥ ४४ ॥ ग्रामश्च गुरवे भक्त्या विप्रेभ्यो द्वादशैव हि ॥ वस्त्रालंकारयुक्तांगा गावश्च कनकांचिताः ॥ ४५ ॥ भोजनं च सुहृन्मित्रदीनांधकृपणैः समम् ॥ तत्तु लुब्धकदांपत्यं पूजयित्वा विसर्जितम् ॥४६॥ भवाँस्तु लुब्धको जातः सपत्नीको नरेश्वरः ॥ पुष्पाणां प्रकरे तस्मात्केशवस्य प्रपूजनम् ॥४७॥ प्राप्तं सुदुर्लभं वीर त्वया पुष्करमन्दिरम् ॥ तस्य सर्वस्य माहात्म्यादलं न तपसा नृप ॥ ४८ ॥ यथा कामगतं दक्षं पद्मयोनिं विरिंचिना ॥ संतुष्टस्तस्य राजेन्द्र ब्रह्मरूपी जनार्दनः ॥ ४९ ॥ शय्यानंगवती वेश्या कोमदेशस्य सांप्रतम् ॥ पत्नी सपत्नी संजाता रत्या प्रीतिरिति श्रुता ॥ ५० ॥ लोकेष्वानंदजननी सकलामरपूजिता ॥ तदप्युत्सृज्य राजेन्द्र निर्वाणं समवाप्स्यसि ॥ ५१ ॥ इत्युक्त्वा स मुनिः सर्वं तत्रैवांतर्हितोभवत् ॥ राजा यथोक्तं च पुनः स चक्रे पुष्पवाहनः ॥ ५२ ॥ इमामाचरतो ब्रह्मन्नखण्डव्रतमाचरेत् ॥ यथाकथंचित्कालेन द्वादश द्वादशीर्मुने ॥ कर्तव्याः शक्तितो देया विप्रेभ्यो दक्षिणा नृप ॥ ५३ ॥ इति कलुषविदारणं जनानामिति पठति शृणोति चातिभक्त्या ॥ मतिमपि च ददाति देवलोके वसति स परःशतानि वत्सराणाम् ॥ ५४ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे विभूतिद्वादशीव्रतवर्णनं नाम पंचाशीतितमोऽध्यायः॥ ८५ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ श्रोतुमिच्छामि भगवन्मदनद्वादशीव्रतम् ॥ सुतानेकोनपंचाशद्येन लेभे दितिः पुरा ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ तद्वशिष्ठादिभिः प्रोक्तमित्येका तिथिरुत्तमा ॥ विस्तरेण तदेवेदं मत्सकाशान्निबोधत ॥ २ ॥ चैत्रे मासे सिते पक्षे द्वादश्यां नियतव्रतः ॥ स्थापयेदव्रणं कुंभं सिततंडुलपूरितम् ॥ ३ ॥ नानाफलयुतं तद्वदिक्षुदण्डसमन्वितम् ॥ सितवस्त्रयुगच्छन्नं सितचन्दनचर्चितम् ॥ ४ ॥ नान्नभक्ष्यसमोपेतं सहिरण्यं च शक्तितः ॥ ताम्रपात्रं गुडोपेतं तस्योपरि निवेदयेत ॥ ५ ॥ तस्योपरि तथा कामं कदलीदलसंस्थितम् ॥ कुर्याच्छर्करयोपेतमिति तस्य समीपतः ॥ ६ ॥ गंधं पुष्पं तथा दद्याद्गीतं वाद्यं च कारयेत् ॥ तदलाभे कथां कुर्यात्कामकेशवयो

नरः ॥ ७ ॥ कामं नाम्ना हरेरर्चां स्नापयेद्गंधवारिणा ॥ शुक्लपुष्पाक्षततिलैरर्चयेन्मधुसूदनम् ॥ ८ ॥ कामाय पादौ संपूज्य जंघे सौभाग्यदाय
च ॥ मन्मथाय तथा मेढ्रं माधवाय कटिं नमः ॥ ९ ॥ शांतोदरायेत्युदरमनंगायेत्युरो हरेः ॥ मुखं पद्ममुखायेति बाहुं पञ्चशराय वै ॥ १० ॥
नमः सर्वात्मने मौलिमर्चयेदिति केशवम् ॥ ततः प्रभाते कुंभं च ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ११ ॥ ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या स्वयं च लवणादृते ॥
भक्त्याथ दक्षिणां दद्यादिमं मंत्रमुदीरयेत् ॥ १२ ॥ प्रीयतामत्र भगवान्कामरूपी जनार्दनः ॥ हृदये सर्वभूतानां यथा वेदोऽभिधीयते ॥ १३ ॥
अनेन विधिना सर्वं मासिमासि समाचरेत् ॥ फलमामलकं प्राश्य द्वादश्यां भूतले स्वपेत् ॥ १४ ॥ ततस्त्रयोदशे मासि घृतधेनुसमन्विताम् ॥
शय्यां दद्याद्द्विजेन्द्राय सर्वोपस्करसंयुताम् ॥ १५ ॥ काञ्चनं कामदेवं च शुक्लां गां च पयस्विनीम् ॥ वासोभिर्द्विजदांपत्यं पूज्य शक्त्या विभू
षणैः ॥१६॥ होमः शुक्लतिलैः कार्यः कामनामानि कीर्तयेत् ॥ गव्येन सर्पिषा तत्र पायसेन च धर्मवित् ॥ १७ ॥ विप्रेभ्यो भोजनं दद्या द्वित्त
शाठ्यं विवर्जयेत् ॥ इक्षुदंडान्नरो दद्यात्पुष्पमालां च शक्तितः ॥ १८ ॥ यः कुर्याद्विधिनानेन मदनद्वादशीमिमाम् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः
प्राप्नोति परमं पदम् ॥ १९ ॥ इह लोके वरान्पुत्रान्सौभाग्यं सुखमश्नुते ॥ कश्यपो व्रतमाहात्म्यादागत्य परया मुदा ॥ २० ॥ चकाराकर्कशां
भूयो रूपलावण्यसंयुताम् ॥ वरेण च्छन्दयामास या च वव्रे वरं वरम् ॥ पुत्रं शत्रुवधार्थाय समर्थममितौजसम् ॥ २१ ॥ प्रार्थयामि महाभाग्यं
सर्वामरनिषूदनम् ॥ कश्यपः प्राह तां भद्रे एवमस्तु सुशोभने ॥ २२ ॥ संवत्सरशतं त्वेकं गर्भो धार्यः सुखेप्सया ॥ संध्यायां नैव भोक्तव्यं
गर्भिण्या वरवर्णिनि ॥ २३ ॥ न स्थातव्यं न गंतव्यं वृक्षमूलेषु सर्वदा ॥ नोपस्करे भुवि विशेन्मुसलोलूखलादिषु ॥ २४ ॥ जलं न चावगाहेत
शून्यागारं विवर्जयेत् ॥ वर्जयेत्कलहं गेहे गात्रभंगं तथैव च ॥२५॥ मुक्तकेशी न तिष्ठेत नाशुचिः स्यात्कथंचन ॥ न शयीतोन्नतशिरा न चाप्यार्द्र
शिराः क्वचित् ॥ २६ ॥ न वस्त्रहीना नोद्विग्ना नार्द्रपादा न भूतले ॥ नामंगल्यां वदेद्वाचं न च हास्यपरा भवेत् ॥ २७ ॥ कुर्याच्च गुरुशुश्रूषां
नित्यं मंगलतत्परा ॥ सर्वौषधीभिः कोष्णेन वारिणा स्नानमाचरेत् ॥ २८ ॥ कुस्त्रियो नाभिभाषेत वस्त्रवातं विवर्जयेत् ॥ मृतवत्सादिसंसर्गं
परगेहं च सुंदरि ॥ २९ ॥ न शीघ्रं मार्गमाक्रामेल्लंघयेन्न महानदीम् ॥ न च बीभत्सकं किंचिन्न च वीक्षेद्भयानकम् ॥ ३० ॥ गुरुवातुल ॥४५.१॥
माहारमजीर्णं न समाचरेत् ॥ संपूर्णगर्भिण्यायामं व्यायामं वा विवर्जयेत् ॥ ३१ ॥ गर्भो रक्ष्यः सदौषध्या हृदि धार्यो न मत्सरः ॥ अनेन
विधिना साध्वि शोभनं पुत्रमाप्नुयात् ॥ ३२ ॥ अन्यथा गर्भपतनं स्तंभनं वा प्रवर्तते ॥ तस्मात्त्वमनया वृत्त्या गर्भेऽस्मिंश्च समाचरेः ॥

भविष्यति शुभः पुत्रः सर्वावयवसुंदरः ॥ ३३ ॥ स्वस्त्यस्तु ते गमिष्यामि तथेत्युक्तस्तया च सः ॥ पश्यतां सर्वभूतानां तत्रैवांतर्हितोऽभवत् ॥ ॥ ३४ ॥ ततः सा कश्यपोक्तेन विधिना समतिष्ठत ॥ अथाप पुत्रान्पंचाशदेकोनान्पांडुनंदन ॥ ३५ ॥ एवमन्यापि या नारी मदनद्वादशीमिमाम् ॥ करोति पुत्रानाप्नोति सह भर्त्रा सुखी भवेत् ॥ ३६ ॥ एकोनमर्द्धशतमाप दितिः सुतानां येन व्रतेन बलवीर्यसमन्वितानाम् ॥ मर्त्यः समाचरति पुत्रधनाभिलाषी तत्सर्वमत्र सफलं भवतीह पुंसः ॥ ३७ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे मदनद्वादशीव्रतवर्णनं नाम षडशीतमोऽध्यायः ॥ ८६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कांतारवनदुर्गेषु सुप्रसन्नाटवीषु च ॥ समुद्रतरणे दाने संग्रामे तस्करार्दने ॥ १ ॥ कां देवतां स्मरेत्कृष्ण परित्राणकरीमिह ॥ कथं च देवः पुरुषः परित्राणं स्मृतो जनैः ॥ २ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ सर्वमंगलमागल्यां दुर्गां भगवतीमिमाम् ॥ नाप्नोति दुःखं पुरुषः संस्मरन्सर्वमङ्गलाम् ॥३॥ अलक्ष्यां लक्ष्यभूतानां संस्मरन्सर्वमंगलाम् ॥ न भयं समवाप्नोति पुरुषः पार्थ कुत्रचित् ॥ ४ ॥ यदा तां प्रतिजिज्ञासुरवंत्यामहमागतः ॥ पुरा संदीपनिः पार्थ बलेन सह भारत ॥ ५ ॥ प्राप्तविद्येन च मया प्रतिज्ञातास्य दक्षिणा ॥ दिव्यं स्तवं विदित्वा मे तेनाहं याचितः प्रभो ॥ ६ ॥ प्रभासतीर्थे पुत्रो मे गतः केनाप्यसौ हतः ॥ तमानय महाबाहो सत्यं कुरु वचो मम ॥ ७ ॥ उपाध्यायस्य वचनाद्वैवस्वतपुरे मया ॥ प्राप्तः संदीपनेः पुत्रः समानीतः क्षणादसौ ॥ ८ ॥ दक्षिणां तामुदाहृत्य प्रस्थितौ पुनरागतौ ॥ स्थानमेतत्स्वपादांकं कृत्वावां गृहमागतौ ॥९॥ ततःप्रभृति पुत्रार्थाः पूजयंति जनाः सदा ॥ मां चैव बलभद्रं च मध्यस्थां सर्वमंगलाम् ॥ १० ॥ वामे नारायणो हंस एवमेव च के भवेत् ॥ अबाधकं योर्चयते तृतीयं कुंतिनंदन ॥ ११ ॥ त्रयोदश्यां सि. पक्षे मासिमासि यतव्रतः ॥ नक्तेनैवोपवासेन एकभक्तेन वा पुनः ॥ १२ ॥ गन्धपुष्पैश्च मधुभिः सीधुभिश्च सुरासवैः ॥ मृन्मयीं कांचनीं वापि कृत्वा प्रतिकृतिं तु यः ॥ १३ ॥ यक्षगन्धबलिक्षेपैः पललौदनसंसृजैः ॥ योऽभ्यर्चयति राजेन्द्र सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ १४ ॥ नारी वा भर्तृसहिता स्वर्गलोके महीयते ॥ १५ ॥ अंबाबिके द्विदशमेऽह्नि सिते सदैव यः पूजयेत्कुसुममांससुरोपहारैः ॥ नश्यंति तस्य भवनेष्वतिभीषणानि चौराग्निराजजनितानि भयानि सद्यः ॥ १६ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे अबाकधव्रतवर्णनं नाम सप्ताशीतमोऽध्यायः ॥ ८७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ ब्रूहि मे यदुशार्दूल व्रतं गन्धविनाशनम् ॥ कटुतिक्ताम्लदेहोत्थदौर्भाग्यशमनं तथा ॥ १ ॥ ॥ श्री ष्ण उवाच ॥ ॥ इमं प्रश्नं पुरा पार्थ जातूकर्ण्यो महामुनिः ॥ पृष्टो राज्ञ्या विष्णुभक्त्या कालनंदनजातया ॥ २ ॥

कथयामास संपृष्टा सूपविष्टा शृणोति सा ॥ देवी कृताञ्जलिपुटा जातूकर्ण्योवदद्व्रतम् ॥ ३ ॥ ज्येष्ठे मासि सिते पक्षे त्रयोदश्यां युधिष्ठिर ॥ स्नात्वा
पुण्यनदीतोये पूजयेच्छुभदेशजम् ॥४॥ श्वेतमंदारमर्कं वा करवीरं च रक्तकम् ॥ निंबं च सूर्यदेवस्य वल्लभं दुर्लभं तथा ॥५॥ पुष्पैर्नैवेद्यधूपाद्यैर्मंत्रे
णानेन पांडव ॥ निरीक्ष्य गगने सूर्यं ध्यात्वा हृदि समुच्चरेत् ॥६॥ सूर्यं श्वेतारमंदारश्वेतार्कार्कास्यसंशयम् ॥ करवीर नमस्तुभ्यं निंबवृक्ष नमोऽ
स्तु ते ॥ ७ ॥ इत्थं योर्कपतेर्भक्त्या वर्षेवर्षे पृथङ् नरः ॥ मूलमंत्रेण नृश्रेष्ठ नारी वा भक्तिसंयुता ॥ तस्याः शरीरदौर्गन्ध्यं दौर्भाग्यं वा अजावि
कम् ॥८॥ निंबं नवार्ककरवीरलतां सुपुष्पां याः पूजयंति कुसुमाक्षतधूपदीपैः ॥ ताः सर्वकामसुखभोगसमृद्धिभाजो दौर्भाग्यदोषरहिताः सुभगा भवं
ति ॥९॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे मन्दारनिम्बार्ककरवीरव्रतवर्णनं नामाष्टाशीतितमोऽध्यायः ॥ ८८ ॥छ॥
॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ यमस्याराधनं ब्रूहि श्रीवत्स पुरुषोत्तम ॥ कथं न गम्यते कृष्ण नरकं नरकेसरिन् ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥
द्वारवत्यां पुरा पार्थ स्नातोऽहं लवणाम्भसि ॥ दृष्टवान्मुनिमायांतं मुद्गलं नाम पार्थिव ॥ २ ॥ प्रज्वलंतमिवादित्यं तपसा द्योतितान्तरम् ॥ तं
प्रणम्यार्घ्यसत्कारैः पप्रच्छाहं युधिष्ठिर ॥ ३ ॥ यमादर्शननामैतद्व्रतं जन्तुभयापहम् ॥ कथयामास सकलं मुद्गलो विस्मयान्वितः ॥ ४ ॥
॥ मुद्गल उवाच ॥ ॥ अकस्मात्कृष्ण मूर्च्छा मे पतितोऽस्मि धरातले ॥ पश्यामि दंडपुरुषैर्मद्देहात्प्रज्वलन्निव ॥ ५ ॥ अंगुष्ठ
मात्रः पुरुषो बलदाकृष्य रोषितः ॥ बद्धो यमभटैर्गाढं नीयते वेदवादिभिः ॥ ६ ॥ क्षणात्सभायां पश्यामि यमं पिंगललोचनम् ॥
कृष्णावदातं रौद्रास्यं मृत्युं व्याधिशतान्वितम् ॥ ७ ॥ वातपित्तमहाश्लेष्मैर्मूर्तिमद्भिरुपासितम् ॥ कासशोफज्वरातंकस्फोटिकालूतमा
रिभिः ॥ ८ ॥ ज्वरगर्दभशीर्षादिभगंदरमलक्षयैः ॥ गंडमालाक्षिरोगैश्च मूत्रकृच्छ्रमहोव्रणैः ॥ ९ ॥ वेदनाभिः प्रमेहैश्च पिटकैर्गंडबुद्बुदैः ॥
विषूचिकागलग्राहदारिद्राभूततस्करैः ॥ १० ॥ इत्थं बहुविधै रौद्रैर्नानारूपभयंकरैः ॥ करालशस्त्रहस्तैश्च संग्रामैर्नरकैस्तथा ॥ ११ ॥
राक्षसैर्दानवैरुग्रैरुपविष्टैः पुरःस्थितैः ॥ धर्माधिकरणस्थैश्च चित्रगुप्तादिलेखकैः ॥ १२ ॥ सिंहैर्व्याघ्रैर्वराहैश्च तरक्षैश्वानुजंतुकैः ॥ वृश्चिकैर्दंश
मशकैः शिवासर्पैः सडुंडुभैः ॥ १३ ॥ गृध्रैरुलूकैर्बहुभिर्मत्कुणैर्डाकिनीग्रहैः ॥ अपस्मारस्मरोन्मादवृद्धिकारेवतीग्रहैः ॥ १४ ॥ पिशाचैर्यक्षकूष्मां
डैः पाशखड्गधनुर्द्धरैः ॥ मुक्तकेशैस्त्रासकरैर्भ्रुकुटीकुटिलाननैः ॥ १५ ॥ बृहत्कायैर्नारकीयैः पापिष्ठानां नियामकैः ॥ असिपत्रवनागारैः क्षारगर्ता

१ जानुंजंबुकैः–इ० पा० ।

ण्डदायकैः ॥ १६ ॥ असिभंगामिषच्छेदरुधिरस्रावकादिभिः ॥ आस्थाने संभृतो भाति यमो मृत्यूपमोपमः ॥ २७ ॥ स आह किंकरान्सर्वान्धर्मराजो जनार्दन ॥ किमयं मुनिरानीतो युष्माभिर्भ्रांतनामभिः ॥ १८ ॥ मुद्गलो नाम कौडिन्ये नगरे भीष्मकात्मजः॥ क्षत्रियोऽस्ति स आनेयः क्षीणायुस्त्यज्यतां मुनिः ॥ १९ ॥ इत्युक्तास्ते गतास्तस्मादायाताः पुनरेव ते ॥ ऊचुर्यमभटाः प्रह्वा धर्मराजं सविस्मयाः ॥ २० ॥ अस्माभिस्तत्र क्षीणायुर्न देही लक्षितो गतैः ॥ न जानीमो भानुसूनो कथंचिद्भ्रांतमानसाः ॥ २१ ॥ ॥ यमराज उवाच ॥ ॥ प्रायेण ते न दृश्यंते पुरुषैर्यमार्किकरैः ॥ कृता त्रयोदशी येस्तु नरकार्तिविनाशिनी ॥ २२ ॥ उज्जयिन्यां प्रयागे वा भैरवे वाथ ये मृताः ॥ तिलान्नगोहिरण्यादि दत्तं यैश्च गवाह्निकम् ॥ २३ ॥ ॥ दूत उवाच ॥ ॥ कीदृशं तद्व्रतं स्वामिन्छंस नो भास्करात्मज ॥ किं तत्र वद कर्तव्यं पुरुषैस्तव तुष्टिदम् ॥ २४ ॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ पूर्वाह्णे मार्गशीर्षादौ वर्षमेकं निरन्तरम् ॥ त्रयोदश्यां सौम्यदिने सूर्यांगारकवर्जितः ॥ २५ ॥ मम नाम्ना[1] द्विजानष्टौ पंच चैव समाह्वयेत् ॥ वेदांतगाञ्ज्ञातिशुद्धाञ्छांतचित्तान्सुशोभनान् ॥ २६ ॥ वाचकश्चापि तन्मध्ये सदा भास्करवल्लभान् ॥ दिनस्य प्रथमे यामे शुचौ देशे समास्थितान् ॥ २७ ॥ अंतर्वासोवृतान्भक्तान्सोपदिष्टदिगुन्मुखान् ॥ अभ्यंगयेच्छिरोदेशात्तिलतैलेन मर्दयेत् ॥ २८ ॥ स्नापयेद्गन्धकाषायैः सुखोष्णांबुभिरेव च ॥ पृथक्पृथक्स्नापयित्वा सर्वानेव द्विजोत्तमान् ॥ २९ ॥ शुचिर्भूत्वा तथाचांतो व्रती भक्तिपरायणः ॥ स्वयं संभृत्य शुश्रुषां तेषां कृत्वा नरोत्तम ॥ ३० ॥ प्राङ्मुखानुपविष्टांश्च त्रयोदश पृथक्पृथक् ॥ भोजयेच्छालिमुद्गाद्यं गुडपूपान्सुलोचितान् ॥ ३१ ॥ सुव्यञ्जनं सुपक्वान्नं भूयोभूयो निवेदयेत् ॥ शुचिर्भूत्वा तथाचांतो ह्यर्चयेत्तिलतंडुलैः ॥३२॥ प्रस्थमात्रैरथैकैकं ताम्रपात्रसमन्वितैः ॥ सदक्षिणैः सच्छत्रैश्च जलकुम्भैः पवित्रकैः ॥३३॥ चर्मप्रावरणैः श्रेष्ठैस्तेषां दत्त्वा विसर्जयेत् ॥ मंत्रेणानेन राजेन्द्र अर्चयेत्तान्पृथक्सुधीः ॥ ब्राह्मणान्वाचकं वापि पंक्तिभेदं न कारयेत् ॥ ३४ ॥ ॐ नमः शनैश्चरो मृत्युर्दंडहस्तो विनाशकः ॥ अभावः प्रलयः सौरिर्दुःसहः शमनोऽन्तकः ॥ ३५ ॥ लोकपालो ह्यतिक्रूरो रौद्रो घोराननः शिवः ॥ यमः प्रसन्नमानस्को दद्यान्मेऽभयदक्षिणाम् ॥ (स्वाहा) ॥ ३६ ॥ इत्युक्त्वा संप्रयच्छेच्च देयं दत्त्वा व्रती पुनः ॥ द्विजांश्चानुव्रजेत्तान्गृहांश्चार्चितचर्चितान् ॥ ३७ ॥ एवं यः पुरुषः कश्चित्सकृद्व्रतमिदं चरेत् ॥ स मृतोऽपि नरोमर्त्यो नायाति मम मंदिरम् ॥ ३८ ॥ अदृष्टो मम मायाभिर्विमानेनार्कमंडलम् ॥ स चायाति पुरीं विष्णोस्ततः शिवपुरं व्रजेत् ॥ ३९ ॥ कृतं चीर्णं व्रतं तेन मुद्गलेन ममोदितम् ॥

[1] यमनाम्ना–इ० पा० ।

तेन नायात्यसौ लोके मम क्षत्रियपुङ्गवः ॥ ४० ॥ इति कालवचः श्रुत्वा तेऽपि दूता गतास्तु मे ॥ अहं पुनः समापन्नस्तूर्णं कालैर्विसर्जितः ॥
स्वशरीरं पुनः प्राप्य नीरोगः पुनरुत्थितः ॥ ४१ ॥ त्वां द्रष्टुमागतः प्रोक्तमेतद्वृत्तं मया तव ॥ इत्युक्त्वा मुद्गलो राजन्प्रयातः स्वगृहं प्रति ॥
॥ ४२ ॥ इदं कुरुष्व कौंतेय त्वमप्यत्र महीतले ॥ ततो यास्यस्यसंदिग्धं वंचयित्वा यमं मृतः ॥ ४३ ॥ एवं येन्येऽपि पुरुषाः स्त्रियो वापि युधि
ष्ठिर ॥ त्रयोदश्यां त्रयोदस्यां ये [1]चरिष्यंति भूतले ॥ ४४ ॥ एकभक्तेन नक्तेन उपवासेन वा पुनः ॥ यमदर्शनमाख्यातं गतं सर्वव्रतोत्तमम् ॥४५॥
सर्वपापविनिर्मुक्ता दिव्ययानं समाश्रिताः ॥ यास्यन्तीन्द्रपुरं हृष्टा अप्सरोगणसंवृताः ॥ ४६ ॥ दोधूयमानाश्चमरैः स्तूयमानाः सुरासुरैः ॥
गन्धर्वतूर्यनादेन च्छत्रपंक्तिविराजिताः ॥ ४७ ॥ अदृष्टो घोररूपास्त्यैर्यमदूतैर्युधिष्ठिर ॥ अनर्दितो व्याधिगणैरदृष्टो यमकिङ्करैः ॥ ४८ ॥
अदारितो महारौद्रैर्नानाप्रहरणोत्तमैः॥ यमदृष्टिपथान्मुक्ताः सर्वसौख्यसमन्विताः ॥४९॥ सर्वसौख्यसमायुक्ताः शिववत्सौम्यदर्शनाः ॥ स्वर्गे वसं
ति सुचिरं भाविताः स्वेन कर्मणा ॥ ५० ॥ स्नाप्य त्रयोदश मुनीन्घृतपायसेन संपूज्य पूज्यतिलतण्डुलवस्त्रदानैः ॥ कुर्वंति ये व्रतमिदं त्रिदशे
ह्नि पूताः पश्यंति ते यममुखं न कदाचिदेव ॥ ५१ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे यमदर्शनत्रयोदशी
व्रतवर्णनं नामैकोननवतितमोऽध्यायः ॥ ८९ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ भगवन्भूतभव्येश संसारार्णवतारक ॥ व्रतं कथय
किञ्चिन्मे रूपसौभाग्यदायकम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ किं कृतैर्बहुभिः पार्थ व्रतैरुन्मत्तचेष्टितैः ॥ कायक्लेशकरैः क्रूरैरसारैः फल
साधनैः ॥ २ ॥ वरमेकापि वरदा कृतानंगत्रयोदशी ॥ प्रसिद्धिं समनुप्राप्ता मर्त्ये कामप्रदायिनी ॥ ३ ॥ सौभाग्यारोग्यजयदा सर्वातंकनिवा
रिणी ॥ सर्वदुष्टोपशमनी सर्वमंगलवर्धनी ॥ ४ ॥ शृणुष्व तां महाबाहो कथयामि सविस्तरम् ॥ पुरा दग्धेन कामेन त्रिनेत्रनयनाग्निना ॥ ५ ॥
भस्मीभूतेन लोकानां संकल्पिता पुरानघ ॥ अनंगेन कथा ह्येषा तेनानंगत्रयोदशी ॥ ६ ॥ हेमंते समनुप्राप्ते मासि मार्गशिरे शुभे ॥ शुक्लपक्षे
त्रयोदश्यां सोपवासो जितेन्द्रियः ॥ ७ ॥ स्नानं नद्यां तडागे च गृहे वा नियतात्मवान् ॥ कृत्वा समभ्यर्च्य विभुं विधिना शशिशेखरम् ॥८॥
धूपदीपैः सनैवेद्यैः पुष्पैः कालोद्भवैस्तथा ॥ [2]शंभुनामान्यथोच्चार्य होमः कार्यस्तिलाक्षतैः ॥ ९ ॥ अनंगनाम्ना संपूज्य मधु प्राश्य स्वपेन्निशि ॥
नैवेद्यैर्मधुरैर्दिव्यैः सुस्वादैर्घृतपाचितैः ॥ १० ॥ धूपं सुगंधि दद्याच्च रक्तपुष्पैस्तु पूजनम् ॥ रंभातुल्या भवेत्सा तु रूपयौवनशालिनी ॥ ११ ॥

१ यत्रिष्यन्ति-इ० पा० । २ मधुनामान्यथोच्चार्य-इ० पा० ।

मधुवत्स्यात्समधुरः कामरूपधरस्तथा ॥ दशानामश्वमेधानां फलं प्राप्नोति मानवः ॥ १२ ॥ पुष्यमासस्य चैवोक्तं चंदनं प्राशयेन्निशि ॥ योगे
श्वरं तु संपूज्य मालतीकुसुमैः शुभैः ॥ १३ ॥ नैवेद्यं घृतपूराश्च दमशान्तास्तु ताः स्त्रियः ॥ सौम्यशीतसुगन्धाढ्यचन्दनप्राशनोद्भवैः ॥ १४ ॥
राजसूयस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ माघे नटेश्वरं नाम पूजयेत्पंकजेन तु ॥ १५ ॥ नैवेद्यं क्षीरखण्डाद्यैर्मौक्तिकं प्राशयेन्निशि ॥ बहुपुत्रा
भवेत्सा तु धनं सौभाग्यमुत्तमम् ॥ १६ ॥ मुक्ताचूर्णनिभैर्नेत्रैर्यद्वा स्यात्तद्वदेव हि ॥ गौरीतुल्या भवेत्सा तु कोमलांगी प्रजायते ॥ १७ ॥ तप्त
जांबूनदाभासो भवेद्दिव्यतनुर्महान् ॥ गोमेधस्य सहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ १८ ॥ फाल्गुने मासि संपूज्य देवदेवं हरेश्वरम् ॥ कर्णिकारस्य
पुष्पाणि नैवेद्ये बीजपूरकम् ॥ १९ ॥ कंकोलं प्राशयेद्रात्रौ सौंदर्यमतुलं लभेत् ॥ चैत्रे सुरूपकं नाम पूजयेद्दमनेन तु ॥ २० ॥ नैवेद्यं धूपकं
दद्याद् घृतखण्डविपाचितम् ॥ कर्पूरं प्राशयेद्रात्रौ सौभाग्यं महदाप्नुयात् ॥ २१ ॥ चन्द्रश्च चन्द्रकांतिश्च चन्द्रवर्त्यहरावृते ॥ नरमेधस्य यज्ञस्य
फलं प्राप्नोति शोभनम् ॥ २२ ॥ वैशाखे च महारूपं पुष्पैर्नौमालिकार्चनम् ॥ कांरबकैस्तु नैवेद्यं दातव्यं चातिशोभनम् ॥ २३ ॥ जातीफलं
तु संप्राश्य जातिमाप्नोत्यनुत्तमाम् ॥ सफलास्तस्य सर्वाशा भवंति भुवि भारत ॥ २४ ॥ गोसहस्रफलं प्राप्य ब्रह्मलोके महीयते ॥ ज्येष्ठे मासे
तु प्रद्युम्नं पूजयेन्मल्लिकासुमैः ॥ २५ ॥ नैवेद्यं खण्डवर्ति च लवंगं प्राशयेन्निशि ॥ ज्येष्ठं पदमवाप्नोति तथा लक्ष्मीं जनार्दनात् ॥ २६ ॥ सर्व
सौख्यसमोपेतः स्थित्वा भुवि शतं समाः ॥ वाजपेयस्य यज्ञस्य शतमष्टगुणोत्तरम् ॥ २७ ॥ आषाढे चैव संप्राप्ते उमाभर्तारमर्चयेत् ॥ पुष्प
धूपादिनैवेद्यैः प्राश्नीयाच्च तिलोदकम् ॥ २८ ॥ तिलोत्तमारूपधरा सुखी स्याच्छरदः शतम् ॥ श्रावणे उमापतिं नाम तिलपुष्पैस्तु पूजयेत् ॥
॥ २९ ॥ नैवेद्यं लड्डुकान्दद्यात्कृष्णांश्च प्राशयेत्तिलान् ॥ पौंडरीकस्य यज्ञस्य फलं प्राप्नोत्यनाकुलम् ॥ ३० ॥ तदंते राजराजः स्याच्छत्रुपक्ष
क्षयंकरः ॥ सद्योजातं भाद्रपदे पूज्य कुंकुमकेशरैः ॥ ३१ ॥ नैवेद्यं सोलिकां दद्यात्प्राशयेदगुरुं निशि ॥ अगुरुं प्राशयित्वा तु गुरुर्भवति भूतले ॥
॥ ३२ ॥ पुत्रपौत्रैः परिवृतो भुक्त्वा भोगान्मनोऽनुगान् ॥ उक्तयज्ञफलं प्राप्य विष्णुलोके महीयते ॥ ३३ ॥ त्रिदशाधिपतिमश्वयुजि पूज्य सिन्दू
रकव्रजैः ॥ स्वर्णादिकं तु संप्राश्य स्वर्णवर्णः प्रजायते ॥३४॥ रूपवान्सुभगो वाग्मी भुक्त्वा भोगान्महीतले ॥ सुवर्णकोटिदानस्य फलं प्राप्नोति
मानवः ॥ ३५ ॥ विश्वेश्वरं कार्त्तिके तु सर्वपुष्पैस्तु पूजयेत् ॥ दमनस्य फलं प्राश्य दमनेन पुमान्भवेत् ॥ ३६ ॥ दमनोन्मादकर्ता च सर्वस्य

१ तु जबीरकम्–इ० पा० । २ षड्गुणम्–इ० पा० । ३ विश्वेश्वरम्–इ० पा० ।

जगतः प्रभुः ॥ भवेद्भुजबलोपेतस्ततः शिवपुरं व्रजेत् ॥ ३७ ॥ एवं संवत्सरस्यांते पारितेऽस्मिन्व्रतोत्तमे ॥ यत्कर्तव्यं तदधुना श्रूयतां कुरुनं
दन ॥ ३८ ॥ व्रते विघ्नो यदा च स्यादशक्त्या सूतकेन वा ॥ उपोष्यमेवोपवसेत्तदा द्रुमपुरः पुनः ॥ ३९ ॥ पूर्वोक्तमेवं निर्वर्त्य सौवर्णं कारयेच्छि
वम् ॥ ताम्रपात्रे तु संस्थाप्य कलशोपरि विन्यसेत् ॥ ४० ॥ शुक्लवस्त्रेण संछाद्य पुष्पनैवेद्यपूजितम् ॥ ब्राह्मणाय प्रदातव्यं शिवभक्ताय सुव्रत ॥
॥ ४१ ॥ शक्तिमाञ्छयनं दद्याद्गां सवत्सां पयस्विनीम् ॥ छत्रोपानत्प्रदातव्यं कलशाः सोदकास्तथा ॥ ४२ ॥ शांताश्च केचिदिच्छंति शक्त्या
दद्याच्च दक्षिणाम् ॥ पञ्चामृतेन स्नानं च तस्मिन्नहनि कारयेत् ॥ ४३ ॥ देवदेवस्य राजेन्द्र पुष्पदीपान्नसंयुतम् ॥ भोजनं च यथा शक्त्या षड्रसं
मधुरोत्तरम् ॥ ४४ ॥ प्रदद्याच्छिवभक्तेभ्यो विशुद्धेनांतरात्मना ॥ एवं निर्वर्त्य विधिवत्कृतकृत्यः पुमान्भवेत् ॥ ४५ ॥ नारी त्रा भरतश्रेष्ठ
कुमारी वा यतव्रता ॥ पारिते तु व्रते पश्चात्कुर्याच्च सुमहोत्सवम् ॥ ४६ ॥ अनेन विधिना कुर्याद्यस्त्वनंगत्रयोदशीम् ॥ स राज्यं
निहतामित्रं कीर्तिमायुर्यशो बलम् ॥ ४७ ॥ सौभाग्यं महदाप्नोति यावज्जन्मशतं नृप ॥ ततो निर्वाणमायाति शिवलोकं च गच्छति ॥ ४८ ॥
कामेन या किल पुरा समुपोषितासीच्छुभ्रा तिथिस्त्रिदशमी सुशुभांगहेतोः ॥ तां प्राशनैरुदितनामयुतैरुपेतां कृत्वा प्रयाति परमं पदमिंदुमौलेः ॥
॥ ४९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वण्यंगत्रयोदशीव्रतवर्णनं नाम नवतितमोऽध्यायः ॥ ९० ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥
अम्बुपूर्णतडागेषु महातोयाशयेषु च ॥ कस्यार्थं सम्प्रयच्छंति कृष्णैताः कुलयोषितः ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ मासि भाद्रपदे प्राप्ते
शुक्ले भूततिथौ नृप ॥ तडागपाल्यां दातव्यं वरुणायार्घ्यमुत्तमम् ॥ २ ॥ ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैः स्त्रीभिस्तथैव च ॥ तस्मिन्दिने भक्तिनम्रैर्दे
यादर्घं युधिष्ठिर ॥ ३ ॥ पुष्पैः फलैस्तथा वस्त्रैर्दीपालक्तकचन्दनैः ॥ अनग्निपाकसिद्धान्नैस्तिलतण्डुलमिश्रकैः ॥ ४ ॥ खर्जूरैर्नालिकेरैश्च बीजपूर्णार
कैस्तथा ॥ द्राक्षादाडिमपूगैश्च त्रपुसैश्चापि पूजयेत् ॥ ५ ॥ आलिंख्य मण्डले देवं वरुणं वारुणीयुतम् ॥ मंत्रेणानेन राजेन्द्र पूजयेद्भक्तिभावतः ॥
॥ ६ ॥ वरुणाय नमस्तुभ्यं नमस्ते यादसांपते ॥ अपांपते नमस्तेऽस्तु रसानांपतये नमः ॥ ७ ॥ मा क्लेदं मा च दौर्गंध्यं विरस्यं मा मुखेऽस्तुमे ॥
वरुणो वारुणीभर्ता वरदोऽस्तु सदा मम (स्वाहा) ॥ ८ ॥ एवं यः पूजयेद्भक्त्या वरुणं वरुणालयम् ॥ मध्याह्ने सरसि स्नात्वा नग्निपाकी व्रती
नृपं ॥ ९ ॥ चातुर्वर्ण्यथ वै नारी व्रतेनानेन पांडव ॥ नैवेद्यं ब्राह्मणे देयं यन्नैवेद्ये प्रकल्पितम् ॥ १० ॥ एवं यः कुरुते पार्थ.पालीव्रतमुत्तमम् ॥

१ मम-इ० पा० ।

तत्क्षणात्सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ ११ ॥ संरुद्धशुद्धसलिलातिबलां विशालां पालीमुपेत्य बहुभिस्तरुभिः कृतालीम् ॥ ये पूजयंति वरुणं सहितं समुद्रैस्तेषां गृहे भवति भूतिरलब्धनाशा ॥ १२ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे पालीव्रतवर्णनं नामैकनवतितमोऽध्यायः ॥ ९१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अस्मिन्नेव दिने पार्थ शृणु ब्रह्मसभातले ॥ देवलेन पुरा गीतं देवर्षिगणसन्निधौ ॥ १ ॥ अप्सरोगणगंधर्वैर्देवैः सर्वैः समार्चितम् ॥ संसारासारतां दृष्ट्वा तत्रस्थकदलीद्रुमे ॥ शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां मासि भाद्रपदे नृप ॥ २ ॥ दत्तमर्घ्यं वरस्त्रीभिः फलैर्नानाविधैः शुभैः ॥ विरूढैः सप्तधान्यैश्च दीपालक्तकचन्दनैः ॥ ३ ॥ दधिदूर्वाक्षतैर्वस्त्रैर्नैवेद्यैर्घृतपाचितैः ॥ जातीफलैर्लवङ्गैश्च तथैलालवलीफलैः ॥ ४ ॥ कदलेः कन्दरभटैर्मोचा सात्र निगद्यते ॥ तस्मिन्नहनि दातव्यं स्त्रीभिः सर्वाभिरप्यलम् ॥ ५ ॥ मंत्रेणानेन चैवार्घ्यं शृणुष्व च नराधिप ॥ चित्या त्वं कन्दलदलैः कदले कामदायिनि ॥ शरीरारोग्यलावण्यं देहि देवि नमोऽस्तु ते ॥ ६ ॥ इत्थं यः पूजयेद्राजा पुरुषो भक्तिमान्नृप ॥ नारी वानग्निपाकांता चातुर्वर्ण्या युधिष्ठिर ॥ ७ ॥ तस्याः कुले न भवति कचिन्नारी कुलाटनी ॥ दुर्गता दुर्भगा वंध्या स्वैरिणी पापकारिणी ॥ ८ ॥ विलासिनी वा वृषली पुनर्भूः पुनरेतसी ॥ गणिका स्वैरिणी वोढा मूल्यकर्मकरी खला ॥ ९ ॥ भर्तृव्रतात्प्रचलिता न कदाचित्प्रजायते ॥ भवेत्सौभाग्यसौख्याढ्या पुत्रपौत्रैस्तथावृता ॥ आयुष्मती कीर्तिमती रमेद्वर्षशतैर्भुवि ॥ १० ॥ एकं रंभाव्रतं चीर्णं गायत्र्या स्वर्गसंस्थया ॥ तथा गौर्या च कैलास इन्द्राण्या नंदने वने ॥ ११ ॥ श्वेतद्वीपे तथा लक्ष्म्या राज्ञ्या च रविमंडले ॥ अरुन्धत्या दारुवने स्वाहया मेरुपर्वते ॥ १२ ॥ सीतादेव्या त्वयोध्यायां वेदवत्या हिमाचले ॥ भानुमत्या नागपुरे व्रतमेतदनुष्ठितम् ॥ १३ ॥ एतद्व्रतं पार्थिवेन्द्र मासि भाद्रपदे सिते ॥ या करोति न सा दुःखैः कदाचिदपि पीड्यते ॥१४॥ संभिन्नकन्दकदलीं च मनोज्ञरूपां याः पूजयंति कुसुमाक्षतधूपदीपैः ॥ तासां गृहेषु न भवंति कदाचिदेव नार्यस्त्वनार्यचरिता विधवा विरूपाः ॥१५॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे रम्भाव्रतं नाम द्विनवतितमोऽध्यायः ॥ ९२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ चतुर्दशी महाराज हुतभुग्दयिता शुभा ॥ नष्टस्तदा हव्यवाहः पुनरस्तित्वमाप्तवान् ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथमग्निः पुरा नष्टो देवकार्येप्युपस्थितः ॥ केनाग्नित्वं कृतं तत्र कथं हि विदितोऽनलः ॥ एतद्वदस्व देवेश सर्वं हि विदितं तव ॥ २ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पुरा सुरा महाराज तारकेण पराजिताः ॥

१ समन्वितम्–इ० पा० ।

अपृच्छन्विश्वकर्तारं तारकं को वधिष्यति ॥ ३ ॥ उवाचासौ चिरं ध्यात्वा रुद्रोमाशुक्रसम्भवः ॥ गंगास्वाहाग्नितेजोजः शिशुर्दैत्यं वधिष्यति ॥ ४ ॥ एवं श्रुत्वा गता देवा यत्र शम्भुः सहोमया ॥ प्रणम्य ते तमूचुर्हि यदुक्तं ब्रह्मणा तदा ॥ ५ ॥ प्रतिपन्नं च रुद्रेण उमया सहितेन तत् ॥ प्रयत्नमकरोत्तं च य उक्तोमरसत्तमैः ॥ ६ ॥ दिव्यं वर्षशतं साग्रं गतः कालोऽथ मैथुने ॥ न चाप्युपरमस्तत्र तयोरासीत्कथञ्चन ॥ भयं च सुमहत्तेषां देवानां समजायत ॥ ७ ॥ स रुद्रसम्भवो यो वै भविष्यति महाबलः ॥ स दैत्यान्दानवगणान्वधिष्यति न संशयः ॥ ८ ॥ केन कालेन भवति रतेर्विरतिरेतयोः ॥ एतद्विचिन्त्य प्रहितौ देवैस्तत्रानिलानलौ ॥ ९ ॥ गतौ तौ चोमया दृष्टौ समस्थौ विषमस्थया ॥ शशाप च रुषा देवी देवान्गर्भविवर्जिता ॥ १० ॥ यस्मात्तैर्जनितो विघ्नो मेऽपत्यार्थे दिवौकसाम् ॥ तस्मात्ते स्वेषु दारेषु जनयिष्यन्ति न प्रजाः ॥११॥ अथोवाच तदा देवो देवान्सर्वगणाञ्छनैः॥ अग्निर्गृह्णातु वीर्यं मे संभृतं सुचिरं हि यत् ॥१२॥ एवमुक्तोऽथ रुद्रेणनष्टोऽग्निर्देवसंकुलात् ॥ न स्वस्थो न भुविस्थो वा न सूर्यस्थो न भूतले ॥१३॥ देवा अन्वेषणे यत्नमकुर्वन्नग्निदर्शने ॥ कृमिकीटपतंगाश्च अष्टौ च त्रिदिवौकसः ॥ १४ ॥ हंसाः केकाः शुका वह्निः शीघ्रं शरवणं गताः ॥ शशापाग्निर्गजा जिह्वा द्विगुणो वा भविष्यति ॥ १५ ॥ दृष्ट्वाथ विबुधाः सर्वे पक्षिणं पक्षिणां वरम्॥जीवं जीवकनामानं भोभोः सत्यं वदस्व नः॥१६॥ कच्चिद्दृष्टस्त्वया वह्निर्वनेऽस्मिन्नटता सदा॥नाभद्रं नापि भद्रं वा किञ्चिदेव वचोऽब्रवीत् ॥१७॥ भूयोभूयस्तु पृष्टोऽपि न गामुच्चारयेच्चिरम्॥ तुष्टस्तस्याब्रवीद्वह्निर्जीवंजीव वदामि ते ॥१८॥ यस्मान्न किञ्चिदुक्तं ते तस्माच्चित्रतनूरुहाः ॥ जीव जीव पुनर्जीव यावदिच्छा तथायुषः ॥ १९ ॥ द्वितीयं ते वरं दद्मो जीवंजीवक शोभनम् ॥ व्यक्ता ते मानुषी वाचा स्पष्टार्था च भविष्यति ॥ २० ॥ कश्चिद्यदि तवाधस्थाद्बुधः स्नानं करिष्यति ॥ वंध्या वा षोडशाब्दीया क्षणाद्बालो भविष्यति ॥ २१ ॥ मासं यश्च तृतीयं वै भक्षयिष्यत्यनिंदितम् ॥ अजरः सोऽमरश्चैव सर्वकालं भविष्यति ॥ २२ ॥ इदं दत्त्वा वरांस्तस्य वह्नित्वमथ आप्तवान् ॥ विबुधा अपि तत्रैव तमदृश्यंत वंशगम् ॥ २३ ॥ ऊष्मया जातकल्माषं ज्ञात्वा संहृष्टमानसः ॥ तुष्टा वंशमथोचुस्ते देवास्त्रिभुवनेश्वराः ॥ २४ ॥ ऊष्मया कल्मषीभूय ह्यग्निर्गर्भं धरिष्यति ॥ यो गृही वैणवीं यष्टिं ब्रह्मचारी च नैष्ठिकः ॥ २५ ॥ पंडाग्निपालने पुण्यं यद्दृष्टं ब्रह्मवादिभिः ॥ वदंतं कल्मषीयष्टिस्तं प्राप्नोति द्विजोत्तमम् ॥ २६ ॥ वंशस्यानुग्रहं कृत्वा देव्याहृतिमथाब्रुवन् ॥ गृह्णीत शुक्रं भद्रस्य तव पुत्रो भविष्यति ॥ २७ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ यदाग्निर्नष्टो देवानां केनाग्नित्वं तदा कृतम् ॥ भूयोऽपि केन कालेन अग्निरग्नित्वमाप्तवान् ॥ २८ ॥ ॥ कृष्ण उवाच ॥ ॥

शृणु राजन्प्रनष्टेऽग्नौ येनाग्नित्वं कदाचन ॥ यस्मिन्काले तिथौ यस्यां पुनरग्नित्वमाप्तवान् ॥ २९ ॥ उतथ्याङ्गिरसोः पूर्वमासीद्व्यतिकरो महान् ॥ अहं विद्यातपोभ्यां वै तव ज्यायाञ्छ्रुतेन च ॥ उतथ्येनैवमुक्तस्तु अङ्गिराः प्राह तं मुनिम् ॥३०॥ गच्छावो ब्रह्मसदनं मरीचिप्रमुखैर्द्विजैः ॥ उपेतं चान्यमुनिभिर्ब्रह्मराजर्षिसत्तमैः ॥ उतथ्यः प्राहसद्ब्रह्मनृषींस्तान्स्तब्धमानसः ॥ ३१ ॥ ज्यायान्वा कतमोस्माकमिति नः कथ्यतां स्फुटम् ॥ ३२ ॥ अथोवाच मुनिर्ब्रह्मा तावुभौ क्रुद्धमानसौ ॥ आनयध्वं द्रुतं गत्वा विबुधान्भुवनेश्वरान् ॥३३॥ ततो विवादं पश्यामि भवतां तैः समेत्य च ॥ ततस्तौ सहितौ नत्वाऽऽनिन्यतुश्च ऋषींस्तदा ॥३४॥ लोकपालान्महेंद्रादीन्सयमान्वारुणानिलान् ॥ साध्यान्मरुद्गणान्विश्वानृषीन्भृग्वग्निनारदान् ॥ ॥ ३५ ॥ गंधर्वान्वित्तरक्षोघ्नान्राक्षसान्दैत्यदानवान् ॥ नायातस्तत्र तिग्मांशुः सर्वे चान्ये समागताः ॥ ३६ ॥ दृष्ट्वा तु विबुधान्सर्वान्ब्रह्मा प्रोवाच तानृषीन् ॥ आनयध्वमितः सूर्यं साम्ना दंडेन वा पुनः ॥ ३७ ॥ एवमुक्तो गतस्तावदुतथ्यः सूर्यमंडलम् ॥ स गत्वा प्राह मार्तण्डं शीघ्रमेह्येव संविदम् ॥ ३८ ॥ स उतथ्यमथोवाच कथं ब्रह्मन्व्रजाम्यहम् ॥ एवमुक्त्वा गतः सूर्यो भुवने मयि निर्गते ॥ ३९ ॥ एवमुक्तो मुनिः प्रायात्सर्वदेवसमागमम् ॥ आचचक्षे च यत्प्रोक्तं भास्वता तपनं प्रति ॥ ४० ॥ उवाचाङ्गिरसं ब्रह्मा शीघ्रमेनं त्वमानय ॥ स तथोक्तो गतस्तत्र यत्रासौ तपते रविः ॥ ४१ ॥ एह्येहि भगवन्सूर्य तप्यते भवतान्वहम् ॥ एवमुक्तो गतः सूर्यो यत्र देवाः समागताः ॥ ४२ ॥ स्थित्वा मुहूर्तं प्रोवाच किं वा कार्यमुपस्थितम् ॥ पृच्छन्तमेव मार्तंडं ब्रह्मा प्रोवाच सादरम् ॥ ४३ ॥ गच्छ शीघ्रं न दहते भुवनं यावदंगिराः ॥ लब्धप्रायं तु गोलोकं वर्तते कृष्णपिंगलम् ॥ ४४ ॥ पाटलो हरितः शोणः श्वेतो वर्णः प्रणाशितः ॥ शाकद्वीपं कुशद्वीपं क्रौञ्चद्वीपं सपन्नगम् ॥ दग्धमङ्गिरसा सर्वं भूयोऽपि प्रदहिष्यति ॥४५॥ यावन्न दहते सर्वं भुवनं तपसांगिराः ॥ गच्छ तावदितः शीघ्रं स्वस्थाने तप भास्कर ॥ ४६ ॥ एवमुक्तः स विभुना स्वस्थानमधिरूढवान् ॥ विसृष्टवानंगिरसं सकाशममृताशिनाम् ॥ ४७ ॥ गत्वाङ्गिरा उवाचेदं गतः किं करवाण्यहम् ॥ देवा अंगिरसं प्राहुस्तपोराशिमकल्मषम् ॥ ४८ ॥ संप्रशस्योचुरग्नित्वं कुरु तावन्महीतले ॥ पूर्वं यथाग्निः कृतवांस्तथा त्वमपि सत्तम ॥ ४९ ॥ यावदग्निं प्रपश्यामः क्वासौ नष्टः क्व तिष्ठति ॥ एवमुक्तः सदेवैस्तु अग्नित्वं कृतवांस्तदा ॥ ५० ॥ देवैर्दृष्टो यथा ह्यग्निस्तत्ते सर्वं निवेदितम् ॥ देवकार्ये कृते तस्मिन्देवा वह्निमथाब्रुवन् ॥ ५१ ॥ अग्नेऽग्नित्वं कुरुष्व त्वमंगिरास्तु यथा पुरा ॥ एवमुक्तः सुरैर्वह्निश्चिन्तयामास दुःखितः ॥ ५२ ॥ केन मेऽपहृतं तेजः केनाग्नित्वं कृतं त्विह ॥ दृष्ट्वाथाग्निरङ्गिरसं तेजोराशिमकल्मषम् ॥ ५३ ॥ उवाच मंच मत्स्थानं वचस्तोषकरं शृणु ॥ अहं ते तनयश्श्रेष्ठो

भविष्ये प्रथमे शुभे ॥ ५४ ॥ बृहस्पतीति नामा वै तथान्ये बहवः सुताः ॥ एवमुक्तो मुनिस्तुष्टो बहूंश्चाजनयत्सुतान् ॥ ५५ ॥ वह्निं
संजनयामास पुत्रान्पौत्रांस्तदांगिराः ॥ अवाप पुनरग्नित्वमग्निस्तस्यां तिथौ नृप ॥ ५६ ॥ सर्वमेव चतुर्दश्यां संजातं हव्यवाहनम् ॥ हव्यवाहन
देवानां भूतानां गुप्तचारितम् ॥ ५७ ॥ ततोऽष्टपतिपत्वे च रुद्रेण प्रतिपादितम् ॥ पूजितेयं तिथिर्देवैर्दिविस्थैश्च नृपैरपि ॥ ५८ ॥ पैलजाबा
लिमन्वाद्यैरन्यैश्च नहुषादिभिः ॥ विषशस्त्रहतानां च संग्रामेन्यत्र ते क्वचित् ॥ ५९ ॥ अज्ञातावृषपापैश्च व्यालैर्ये व्याप्य हिंसिताः ॥ नदीप्रवाह
पतितः समुद्रे पर्वतेऽध्वनि ॥ ६० ॥ पतिताः पर्वतेभ्यश्च तोयाग्निदहने मृताः ॥ उदध्या पातिता ये च ये के चात्महनो जनाः ॥ तेषां शस्तं
चतुर्दश्यां श्राद्धं स्वर्गसुखप्रदम् ॥ ६१ ॥ श्राद्धानि चैव दत्तानि दानानि सुलघून्यपि ॥ प्रसूनफलभोज्यानिउपतिष्ठंति तान्नरान् ॥ ६२ ॥ एवं
तिथिरियं राजन्नाग्नेयी प्रोच्यते जनैः ॥ रौद्रीं च केचिदित्याहू रुद्रोग्निः स च पठ्यते ॥ ६३ ॥ यस्यां मनोरथं यंयं समुद्दिश्य ह्युपोषति ॥
ददाति तस्य तद्वह्निः साग्रे संवत्सरे गते ॥ ६४ ॥ चतुर्दश्यां निराहरः समभ्यर्च्य त्रिलोचनम् ॥ पुष्पधूपादिनैवेद्यै रात्रौ जागरणान्नरः ॥ पञ्च
गव्यं निशि प्राश्य स्वप्याद्भूमौ विमत्सरः ॥ ६५ ॥ श्यामाकमथ वा भुक्त्वा तैलक्षारविवर्जितम् ॥ होमः कृष्णतिलैः कार्यः शतमष्टोत्तरं नृप ॥
॥ ६६ ॥ अग्नये हव्यवाहनाय सोमायांगिरसे नमः ॥ ततः प्रभाते विमले स्नाप्य पंचामृतैः शिवम् ॥ ६७ ॥ पूजयित्वा विधानेन होमं कृत्वा
तथैव च ॥ उदीरयेन्मन्त्रमेतं कृत्वा शिरसि चांजलिम् ॥ ६८ ॥ नमस्त्रिमूर्तये तुभ्यं नमः सूर्याग्निरूपिणे ॥ पुत्रान्यच्छ सुखं यच्छ मोक्षं यच्छ
नमोऽस्तु ते ॥ ६९ ॥ नीराजनं ततः कृत्वा पश्चाद्भुंजीत वाग्यतः ॥ एवं संवत्सरस्यांते कृत्वा सर्वं यथोदितम् ॥ ७० ॥ सौवर्णं कारयेद्देवं त्रिनेत्रं
शूलपाणिनम् ॥ वृषस्कंधगतं सौम्यं सितवस्त्रयुगान्वितम् ॥ ७१ ॥ चन्दनेनानुलिप्ताङ्गं सितमाल्योपशोभितम् ॥ स्थापयित्वा ताम्रपात्रे ब्राह्म
णाय निवेदयेत् ॥ सर्वकालिकमेतत्ते कथितं व्रतमुत्तमम् ॥ ७२ ॥ संवत्सरं समाप्तं हि व्रतस्य तु यदा भवेत् ॥ काले गते बहुतिथे तीर्थस्य शरणं
भवेत् ॥ मृतस्य देहो दिव्यस्थो दिव्यालंकारभूषितः ॥७३॥ दिव्यनारीगणवृतो विमानवरमास्थितः॥देवदेवैः समः शंभोः क्रीडति त्रिपुरे चिरम् ॥
॥ ७४ ॥ इह चागत्य कालांते जातः स च नृपो भवेत् ॥ दाता यज्वा धनी दक्षो ब्राह्मणो ब्राह्मणप्रियः ॥ ७५ ॥ श्रीमान्वाग्मी कृती धीमान्पु
त्रपौत्रसमन्वितः ॥ पत्नीगणसमायुक्तश्चिरं भद्राणि पश्यति ॥ ७६ ॥ ये दुर्लभा भुवि सुरोरगमानवानां कामा ह्यनुत्तमगुणेन युताः सदैव ॥ ताना

१ बुध्यते–इ० पा० ।

भुवंति सितभूततिथौ सुरेशं संपूज्य सोमतिलकं विधिवन्मनुष्याः ॥ ७७ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे ओंमे
यीचतुर्दशीव्रतवर्णनं नाम त्रिनवतितमोऽध्यायः ॥ ९३ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अनंतव्रतमस्त्यन्यत्सर्वपापहरं शिवम् ॥ सर्वकाम
प्रदं नृणां स्त्रीणां चैव युधिष्ठिर ॥ १ ॥ शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां मासि भाद्रपदे शुभे ॥ तस्यानुष्ठानमात्रेण सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर
उवाच ॥ ॥ कृष्ण कोऽयं त्वयाख्यातो ह्यनंत इति विश्रुतः ॥ किं शेषनाग आहोस्विदनंतस्तक्षकः स्मृतः ॥ ३ ॥ परमात्माथ वानंत उताहो
ब्रह्म उच्यते ॥ क एषोऽनंतसंज्ञो वै तथ्यं ब्रूहि केशव ॥ ४ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अनंत इत्यहं पार्थ मम नाम निबोधय ॥ आदि
त्यादिषु वारेषु यः काल उपपद्यते ॥ ५ ॥ कलाकाष्ठामुहूर्तादिदिनरात्रिशरीरवान् ॥ पक्षमासर्तुवर्षादियुगकल्पव्यवस्थया ॥ ६ ॥ योऽयं कालो
मयाख्यातस्तव धर्मभृतां वर ॥ सोऽहं कालोऽवतीर्णोऽत्र भुवो भारावतारणात् ॥ ७ ॥ दानवानां विनाशाय वसुदेवकुलोद्भवम् ॥ मां विद्ध्यनंतं
पार्थ त्वं विष्णुं जिष्णुं हरं शिवम् ॥ ८ ॥ ब्रह्माणं भास्करं शेषं सर्वव्यापिनमीश्वरम् ॥ विश्वरूपं महात्मानं सृष्टिसंहारकारकम् ॥ ९ ॥ प्रत्ययार्थं
मयाख्यातं सोऽहं पार्थ न संशयः ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ अनन्तव्रतमाहात्म्यविधिं वद विदां वर ॥ १० ॥ किं पुण्यं किं फलं चास्य
ह्यनुष्ठानवतां नृणाम् ॥ केन वादौ पुरा चीर्णं मर्त्ये केन प्रकाशितम् ॥ ११ ॥ एवं समस्तं विस्तार्य ह्यनंतव्रतं हरे ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥
आसीत्पुरा कृतयुगे सुमंतो नाम वै द्विजः ॥१२॥ वशिष्ठगोत्रे चोत्पन्नः सुरूपश्च भृगोः सुताम् ॥ दीक्षां नामोपयेमे तां वेदोक्तविधिना ततः ॥१३॥
तस्याः कालेन संजाता दुहितानंतलक्षणा ॥ शीला नाम सुशीला सा वर्धते पितृसद्मनि ॥ १४ ॥ माता च तस्याः कालेन हरदाहेन पीडिता ॥
विननाश नदीतीरे मृता स्वर्गपुरं ययौ॥१५॥सुमंतोपि ततोन्यां वै धर्मपुंसः सुतां पुनः ॥ उपयेमे विधानेन कर्कशां नाम नामतः॥१६॥दुःशीलां
कर्कशां चंडीं नित्यं कलहकारिणीम् ॥ सापि शीला पितुर्गेहे गृहार्चनरता विभो ॥ १७ ॥ कुड्यस्तंभतुलाधारदेहलीतोरणादिषु ॥ चातुर्वर्णकरं
वैश्यनीलपीतसितासितैः ॥१८॥ स्वस्तिकैः शंखपद्मैश्च अर्चयन्ती पुनःपुनः ॥ पित्रा दृष्टा सुमन्तेन स्त्रीचिह्ना यौवने स्थिता ॥१९॥ कस्मै देया
मया शीला विचार्यैवं सुदुःखितः ॥ पिता ददौ मुनीन्द्राय कौंडिन्याय शुभे दिने ॥ २० ॥ स्मृत्युक्तशास्त्रविधिना विवाहमकरोत्तदा ॥ निवर्त्यो
द्वाहिकं सर्वं प्रोक्तवान्कर्कशां द्विजः ॥ २१ ॥ किञ्चिद्दायादिकं देयं जामातुः पारितोषिकम् ॥ तच्छ्रुत्वा कर्कशा क्रुद्धा प्रोद्धृत्य गृहमण्डपम्॥२२॥

१ आनंदचतुर्दशीव्रतवर्णनं नाम–इ० पा० । २ सर्वपापैः प्रणश्यति–इ० पा० ।

कपाटे सुस्थिर कृत्वा गम्यतामित्युवाच ह ॥ भोज्यावशिष्टचूर्णेन पाथेयं च चकार सा ॥२३॥ कौंडिन्योपि विवाहेनां पथि गच्छञ्छनैःशनैः॥
शीलां सुशीलामादाय नवोढां गोरथेन हि ॥ २४ ॥ मध्याह्ने भोज्यवेलायां समुत्तीर्य सरित्तटे ॥ ददर्श शीला सा स्त्रीणां समूहं रक्तवाससाम् ॥
॥ २५ ॥ चतुर्दश्यामर्चयन्तं भक्त्या देवं पृथक्पृथक् ॥ उपगम्य शनैः शीला पप्रच्छ स्त्रीकदंबकम् ॥ २६ ॥ नार्यः किमेतन्मे ब्रूत किंनाम व्रत
मीदृशम् ॥ ता ऊचुर्योषितः सर्वा अनन्तो नाम विश्रुतः ॥ २७ ॥ साब्रवीदहमप्येवं करिष्ये व्रतमुत्तमम् ॥ विधानं कीदृशं तत्र किं दानं कस्य
पूजनम् ॥ २८ ॥ ॥ स्त्रिय ऊचुः ॥ ॥ शीले पक्वान्नप्रस्थस्य पुन्नाम्नः सुकृतस्य तु ॥ अर्द्धं विप्राय दातव्यमर्द्धमात्मनि भोजनम् ॥ २९ ॥
कर्तव्यं तु सरित्तीरे कथां श्रुत्वा हरेरिमाम् ॥ अनंतानंतमभ्यर्च्य मंडले गंधदीपकैः ॥ ३० ॥ धूपैः पुष्पैः सनैवेद्यैः पीतालक्तैश्चतुःशतैः ॥ तस्या
ग्रतो दृढं सूत्रं कुंकुमाक्तं सुदोरकम् ॥ ३१ ॥ चतुर्दशग्रंथियुतं वामे स्त्री दक्षिणे पुमान् ॥ मंत्रेणानेन राजेन्द्र यावद्वर्षं समाप्यते ॥ ३२ ॥ अनंत
संसारमहासमुद्रे मग्नान्समभ्युद्धर वासुदेव ॥ अनंतरूपे विनियोजितात्मा ह्यनंतरूपाय नमोनमस्ते ॥ ३३ ॥ अनेन दोरकं बद्ध्वा भोक्तव्यं स्वस्थ
मानसैः ॥ ध्यात्वा नारायणं देवमनंतं विश्वरूपिणम् ॥ ३४ ॥ भुक्त्वा चांते व्रजेद्वेश्म हीदं प्रोक्तं व्रतं तव ॥ सापि श्रुत्वा व्रतं चक्रे शीला बद्ध्वा
सुदोरकम् ॥ ३५ ॥ भर्ता तस्याः समागत्य तां ददर्श महाधनाम् ॥ पाथेयशेषं विप्राय दत्त्वा भुक्त्वा तथैव च ॥ ३६ ॥ पुनर्जगाम सा हृष्टा गोर
थेन स्वमाश्रमम् ॥ भर्त्रा सहैव शनकैः प्रत्यक्षं तत्क्षणादभूत् ॥ तेनानंतप्रभावेण शुभगोधनसंकुलः ॥ ३७ ॥ गृहाश्रमः श्रिया युक्तो धनधान्यस
मायुतः ॥ आकुलो व्याकुलो रम्यः सर्वत्रातिथिपूजनः ॥ ३८ ॥ सापि माणिक्यकाञ्चीभिर्मुक्ताहारविभूषिता ॥ दिव्यांगवस्त्रसंछन्ना सावित्रीप्रतिमा
भवत् ॥ ३९ ॥ कदाचिदुपविष्टेन दृष्टं बद्धं सुदोरकम् ॥ शीलाया हस्तमूले तु साक्षेपं त्रोटितं रुषा ॥ ४० ॥ तेन कर्मविपाकेण तस्य सा श्रीः
क्षयं गता ॥ गोधनं तस्करैर्नीतं गृहं चाग्निविदाहितम् ॥ ४१ ॥ यद्यदेवागतं गेहे तत्रतत्रैव नश्यति ॥ स्वजनैः कलहो मित्रैर्वचनं न जनैस्तथा
॥ ४२ ॥ अनंताक्षेपदोषेण दारिद्र्यं पतितं गृहे ॥ न कश्चिद्वदते लोकस्तेन सार्द्धं युधिष्ठिर ॥ ४३ ॥ ततो जगाम कौंडिन्यो निर्वेदाद्वनगह्वरम् ॥
मनसा ध्यायतेनंतं कदा द्रक्ष्यामि केशवम् ॥ ४४ ॥ व्रतं निरशनं गृह्य ब्रह्मचर्यं जपन्हरिम् ॥ विह्वलः प्रययौ पार्थ अरण्यं जनवर्जितम् ॥४५॥
तत्रापश्यन्महावृक्षं फलितं पुष्पितं तथा ॥ तमपृच्छत्त्वयानंतः कच्चिद्दृष्टो महाद्रुम ॥ तद्ब्रूहि सोप्युवाचेदं नानंतं वेद्म्यहं द्विज ॥ ४६ ॥ एवं निरी

१ वाम करतले न्यसेत् इ० पा० । २ तेनानंतव्रतेनास्य बभौ—इ० पा० ।

क्षितस्तेन गां ददर्श सवत्सकाम् ॥ तृणमध्ये प्रधावन्तीमितश्चेतश्च पांडव ॥४७॥ सोब्रवीद्धेनुके ब्रूहि यद्यनंतस्त्वयेक्षितः ॥ गौरुवाचाथ कौंडिन्यं
नानंतं वेद्म्यहं विभो ॥ ४८ ॥ ततो जगामाथ वने गोवृषं शाद्वले स्थितम् ॥ दृष्ट्वा पप्रच्छ गोस्वामिन्ननंतो लक्षितस्त्वया ॥ ४९ ॥ गोवृषस्तमु
वाचाथ नानन्तो वीक्षितो मया ॥ ततो व्रजन्ददर्शाग्रे रम्यं पुष्करिणीद्वयम् ॥ ५० ॥ अन्योन्यजलकल्लोलवीचिभिः परिशोभितम् ॥ छन्नं कुमु
दकह्लारैः कुमुदोत्पलमंडितम् ॥ ५१ ॥ सेवितं भ्रमरैर्हंसैश्चक्रैः कारंडवैर्बकैः ॥ ते अपृच्छद्द्विजोनन्तो भवद्भ्यां नोपलक्षितः ॥ ५२ ॥ ऊचतुः
पुष्करिण्यौ तं नानंतं विद्महे द्विज ॥ ततो व्रजन्ददर्शाग्रे गर्दभं कुञ्जरं तथा ॥ ५३ ॥ तावप्युक्तौ सुमंतेन तस्यापि विनिवेदितम् ॥
नावाभ्यां वीक्षितोनंतस्तच्छ्रुत्वा निषसाद ह ॥ ५४ ॥ तस्मिन्क्षणे मुनिवरे कौंडिन्ये ब्राह्मणोत्तमे ॥ कृपयानंतदेवोपि प्रत्यक्षः समजायत ॥
॥ ५५ ॥ वृद्धब्राह्मणरूपेण इत एहीत्युवाच तम् ॥ प्रवेशयित्वा स्वगृहं गृहीत्वा दक्षिणे करे ॥ ५६ ॥ तां पुरीं दर्शयामास दिव्यनारीनरैर्युताम् ॥
तस्यां निविष्टमात्मानं वरसिंहासने नृप ॥ ५७ ॥ पार्श्वस्थशंखचक्रासिगदागरुडशोभितम् ॥ दर्शयामास विप्राय पूर्वोक्तं विश्वरूपिणम् ॥ ५८ ॥
विभूतिभेदैश्चानन्तमनन्तं परमेश्वरम् ॥ तं दृष्ट्वा तु द्विजोनन्तमुवाच परया मुदा ॥ ५९ ॥ पापोहं पापकर्माहं पापात्मा पापसम्भवः ॥
पाहि मां पुण्डरीकाक्ष सर्वपापहरो भव ॥६०॥ अद्य मे सफलं जन्म जीवितं च सुजीवितम् ॥ चूतवृक्षो वृषः कस्तु का गौः पुष्करिणीद्वयम् ॥
गर्दभं कुञ्जरं चैव देव मे ब्रूहि तत्त्वतः ॥ ६१ ॥ ॥ अनंत उवाच ॥ ॥ चूतवृक्षो हि विप्रोसौ विद्वान्यो वेदगर्वितः ॥ विद्योदानं नोपकुर्व
ञ्छिष्येभ्यस्तरुतां गतः ॥ ६२ ॥ सा गौर्वसुन्धरा दृष्टा निष्फला या त्वयेक्षिता ॥ स हर्षो वृषभो दृष्टो लाभार्थं यस्त्वया वृतः ॥ ६३ ॥ धर्मा
धर्मव्यवस्थानं तच्च पुष्करिणीद्वयम् ॥ खरः क्रोधस्त्वया दृष्टः कुंजरो धर्मदूषकः ॥ ब्राह्मणोसावनंतोहं गुहासंसारगह्वरे ॥ ६४ ॥ इत्युक्तं ते मया
सर्वं विप्र गच्छ पुनर्गृहम् ॥ ६५ ॥ चरानंतव्रतं तत्त्वं नव वर्षाणि पंच च ॥ ततस्तुष्टः प्रदास्यामि नक्षत्रस्थानमुत्तमम् ॥ ६६ ॥ भुक्त्वा च विपु
लान्भोगान्सर्वान्कामान्यथेप्सितान् ॥ पुत्रपौत्रैः परिवृतस्ततो मोक्षमवाप्स्यसि॥६७॥इति दत्त्वा वरं देवस्तत्रैवांतर्हितोऽभवत् ॥ कौंडिन्योप्यागतो
गेहं चचारानंतसद्व्रतम् ॥ ६८ ॥ शीलया सह धर्मात्मा भुक्त्वा भोगान्मनोरमान् ॥ अंते जगाम च स्वर्गं नक्षत्रं च पुनर्वसूम् ॥ कल्पस्थानी च
संभूतो दृश्यतेद्यापि स ज्वलन् ॥ अनंतव्रतधर्मेण सम्यक्चीर्णेन कौरव ॥ ७० ॥ एतत्ते कथितं पार्थ व्रतानामुत्तमं व्रतम् ॥ यत्कृत्वा सर्वपापेभ्यो

१ आसीददानाच्छात्रस्य—इ० पा० ।

मुच्यते नात्र संशयः ॥ ७१ ॥ ये च शृण्वंति सततं वाच्यमानं नरोत्तम ॥ ते सर्वे पापनिर्मुक्ता यास्यंति परमां गतिम् ॥ ७२ ॥ संसारसागर गुहां सुसुखं विहर्तुं वांछंति ये कुरुकुलोद्भव शुद्धसत्त्वाः ॥ संपूज्य ते त्रिभुवनेशमनंतदेवं बध्नंति दक्षिणकरे वरदोरकं मे ॥ ७३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादेऽनंतचतुर्दशीव्रतवर्णनं नाम चतुर्नवतितमोऽध्यायः ॥ ९४ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ लोके प्रसिद्धाः श्रूयंते श्रावण्यो नाम देवताः ॥ एताः काः किं च कुर्वंति धर्मं चासां ब्रवीहि मे ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ विद्यंते देवताः पुण्याः श्रावण्यो नाम पांडव ॥ ब्रह्मणा प्रथमं सृष्टा नियोगश्च जने कृतः ॥ २ ॥ यो यद्वदति लोकेस्मिञ्छुभं वाप्यथ वाशुभम् ॥ श्रावयंति हि तच्छीघ्रं ब्राह्मण्यः कर्मगोचरम् ॥३॥ जातास्त्रिलोके पूज्यास्तु नियमेन प्रजापते ॥ दूराच्छ्रवणविज्ञानं दूराद्दर्शनगोचरम् ॥४॥ तासामस्तीह सा शक्तिरचिन्त्या तर्कहेतुभिः ॥ नरैस्तुष्टैश्च यत्प्रोक्तं कार्याकार्यस्य कारणात् ॥५॥ तच्छृण्वंति यतः पार्थ नैकाः श्रावणिका मताः ॥ यथा देवा यथा दैत्या यथा विद्याधरानराः॥६॥यथा हि सिद्धगंधर्वा नागाः किंपुरुषाः खगाः॥राक्षसाश्च पिशाचाश्च देवानामष्टयोनयः॥ तथैताः पुण्यनामानो वंद्याः श्रावणिकाः स्मृताः॥७॥ ता समुद्दिश्य कर्तव्यं व्रतं नारीनरैरिह ॥ किं तु तासां महोग्रं तु व्रतं संयमनं तदा ॥८॥ आघ्राय धूपं पक्वान्नं जलं चागन्ध मेव च ॥ दातव्या पुनरन्यासां नारीणां भोज्यपारणा ॥९॥ अदत्त्वा यदि मृत्युः स्यादंतरालेपि पांडव ॥ तदा लग्नग्रहैर्ग्रस्ता लग्ना ह्युपरिकारटम् ॥ सफेनिलैर्मुखे रौद्रैर्म्रियंते नीचदुःखिताः ॥ १० ॥ श्रूयंते हि पुरा पार्थ पृथिव्यां नहुषो नृपः ॥ तस्य भार्या महादेवी जयश्रीर्नाम भारत ॥ ११ ॥ प्रत्यक्षरूपसंपन्ना दर्शनीयतरा शुभा ॥ पीवरोरुस्तना श्यामा मृदुकुञ्चितमूर्द्धजा ॥ १२ ॥ शब्दगद्गदसंभाषा मत्तमातंगगामिनी ॥ यथारूपा तथा शीला सती चेष्टा महीतले ॥ १३ ॥ सा कदाचिद्गता स्नातुं गंगायां चाश्रमे मुनेः ॥ वशिष्ठस्य ददर्शाथ सतीं भार्यामरुंधतीम् ॥ १४ ॥ भोजयं तीं मुनीनां तु पत्नीर्नानान्नभोजनैः ॥ तया च प्रणिपत्याथ पृष्टा देव्या महासती ॥ १५ ॥ पूज्यं भगवति ब्रूहि किमेतद्व्रतमुच्यते ॥ १६ ॥ ॥ ॥ अरुन्धत्युवाच ॥ ॥ जयश्रिये शृणुष्व त्वं नाम्ना श्रावणिकाव्रतम्॥एतद्भर्त्रा समाख्यातं वशिष्ठेन महर्षिणा॥१७॥गूढं ब्रह्मर्षिसर्वस्वं सुपतिव्रतकं शुभम् ॥ गच्छ वा तिष्ठ वा राज्ञि तवातिथ्यं करोम्यहम् ॥१८॥ एवमुक्ता जयश्रीस्तु भोज्ये तस्मिन्यदृच्छया ॥ बुभुजे सापि तत्रैव अरुंधत्या कृता दरा ॥ १९ ॥ भुक्त्वाचम्य जगामाथ स्वपुरं परमेश्वरम् ॥ कालेन विस्मृतं तस्यास्तद्व्रतं तस्य भोजनम् ॥ २० ॥ ततस्तु समये पूर्णे म्रियमाणा महासती ॥ जयश्रीर्चिरं गंतुं कुर्वाणा कंठगद्गदम् ॥ २१ ॥ फेनं लालाविलाद्वक्त्रादुद्गिरंती मुहुर्मुहुः ॥ स्थिता पंचदशाहानि बीभत्सा दारुणा

नना ॥ २२ ॥ ततः षोडशके प्राप्ते दिने स्वयमरुंधती ॥ प्रविश्याभ्यंतरं पूर्णं तां राज्ञीमवलोक्य च ॥ नहुषाय समाचख्यौ यदुक्तं श्रावणीव्रते ॥ २३ ॥ तच्छ्रुत्वा नहुषो राजा द्रुतं भोज्यं प्रचक्रमे ॥ यथोक्तं तदरुंधत्या यत्र यावदभीप्सितम् ॥ २४ ॥ दत्वा च करकानष्टौ तामुद्दिश्य जयश्रियम् ॥ क्षणाज्जगाम पञ्चत्वं करकाणां प्रदानतः ॥ २५ ॥ जगाम शक्रलोकं सा विमानेनार्कवर्चसा ॥ दोधूयमाना चमरैः स्तूयमाना सुरासुरैः ॥ २६ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ मार्गशीर्षादिमासेषु द्वादशस्वपि पांडव ॥ द्रव्यप्राप्तिश्च भक्तिश्च दानकाले प्रशस्यते ॥ २७ ॥ भुक्त्वा यज्ञे चतुर्दश्यामष्टम्यां वा युधिष्ठिर ॥ व्रती स्नात्वा तु पूर्वाह्णे नद्यादौ विमले जले ॥ २८ ॥ आमंत्रयेद्दशैकैका नारीर्गौरीस्वरूपिणीः ॥ यताचाराः सुवेषाश्च ब्राह्मणीर्वा स्वगोत्रजाः ॥ २९ ॥ द्वादश ब्राह्मणांस्तत्र वेदवेदांगपारगान् ॥ मंत्रज्ञानितिहासज्ञानुपशांताञ्जितेन्द्रियान् ॥ ३० ॥ सर्वं दद्याद्विधानेन पादक्षालनपूर्वकम् ॥ चंदनेन सुगन्धेन पुष्पधूपादिना तथा ॥ ३१ ॥ ग्रीवासूत्रकसिंदूरकुंकुमेन च भूषयेत् ॥ तासामग्रे प्रदातव्या वर्द्धन्यो द्वादशैव तु ॥ ३२ ॥ अच्छिद्रा जलपूर्णास्तु सुवृत्ताः सूत्रवेष्टिताः ॥ सोहालकादिभिश्छन्नाः पुष्पमालाविभूषिताः ॥ ३३ ॥ चंदनेन समालब्धाः सहिरण्याः पृथक्पृथक् ॥ तन्मध्ये वर्द्धनीं चैकां स्वके शीर्षे निवेशयेत् ॥ ३४ ॥ स्थित्वा मण्डलके मध्ये यजमानः स्वयं तदा ॥ यद्बाल्ये यच्च कौमारे वार्द्धके वापि यत्कृतम् ॥ तत्सर्वं नाशमायातु पितृदेवर्षिणां नृणाम् ॥ ३५ ॥ इमा मे समयं स्वर्णं तारयस्व भवार्णवात् ॥ अद्याहं गन्तुमिच्छामि विष्णोः पदमनुत्तमम् ॥ एवमस्त्विति ता ब्रूयुः स्त्रियः सर्वा युधिष्ठिर ॥ ३६ ॥ ततो ब्राह्मणमाहूय यजमान इदं वदेत् ॥ ब्रूहि ब्राह्मण यन्मे त्वमवं येन क्षयं व्रजेत् ॥ ३७ ॥ उत्तीर्य श्रावणं मासं समुत्तारय सांप्रतम् ॥ उत्तारयेत मंत्रेण ब्राह्मणो वर्धनीं च ताम् ॥ ३८ ॥ उपोष्य शिरसो देव्याः समुत्तीर्य रुहद्रुमान् ॥ कटुकं निंबवृक्षं वा ततो मधुकमारुह ॥ ततो गच्छ महादेवं श्रवणे श्रवणोत्तमे ॥ ३९ ॥ इति वर्धनिकोत्तारणमन्त्रः ॥ एवं ताः समयं प्रोच्य दत्त्वाशीर्वचनानि च ॥४०॥ तां वर्द्धनिकामेकान्ते विप्राय प्रतिपादयेत् ॥ गृहीत्वा करकान्नार्य्यो व्रजेयुः स्वेषु वेश्मसु ॥ ४१ ॥ यजमानोऽपि यातासु यथेष्टं काममाचरेत् ॥ एवमाचरते पार्थ श्रावणीव्रतमादरात् ॥४२॥ तस्य काले तु संप्राप्ते सुखं मृत्युः प्रजायते ॥ निर्व्याधिर्नीरुजो भोगी स्थित्वास्थित्वा शतं सुखम् ॥ ४३ ॥ पुत्रपौत्रसमृद्ध्यादौ भुक्त्वा मर्त्यसुखानि च ॥ रुद्रलोकमवाप्नोति सोमलोकं स गच्छति ॥ ४४ ॥ स्त्रीणां तुल्यं स हीनोऽपि व्रती व्रतफलं व्रजेत् ॥ गौरीभोज्येषु दत्तेषु

एकादशसु यत्फलम् ॥ ४५ ॥ तदेकेनापि लभते पार्थ श्रावणिकाव्रते ॥ भक्त्या गच्छंति ते लोकान्विहृत्य सुखमादरात् ॥ ४६ ॥ ॥ इति
श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे श्रवणिकाव्रतं नाम पञ्चनवतितमोऽध्यायः ॥ ९५ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥
अथ नक्तोपवासस्य विधानं शृणु पांडव ॥ येन विज्ञातमात्रेण नरो मोक्षमवाप्नुयात् ॥ १ ॥ येषु तेषु च मासेषु शुक्लपक्षे चतुर्दशीम् ॥ ब्राह्मणं
भोजयित्वा तु प्रारभेत ततो व्रतम् ॥ २ ॥ मासिमासि भवंति द्वावष्टम्यौ च चतुर्दशी ॥ शिवार्चनरतो भूत्वा शिवध्यानैकमानसः ॥ वसुधाभा
जनं कृत्वा भुञ्जीयान्नक्तभोजनम् ॥ ३ ॥ उपवासात्परं भैक्ष्यं भैक्ष्यात्परमयाचितम् ॥ अयाचितात्परं नक्तं तस्मान्नक्तेन भोजयेत् ॥ ४ ॥ देवैश्च
भुक्तं पूर्वाह्णे मध्याह्ने मुनिभिस्तथा ॥ अपराह्णे च पितृभिः सन्ध्यायां गुह्यकादिभिः ॥ ५ ॥ सर्वलोकानतिक्रम्य नक्तभोजी सदा भवेत् ॥ हविष्य
भोजनं स्नानं सत्यमाहारलाघवम् ॥ ६ ॥ अग्निकार्यो ह्यधःशय्यो नक्तभोजी सदा भवेत् ॥ एवं संवत्सरस्यांते व्रतपूर्णस्य सर्पिषा ॥ पूर्णकुम्भो
परि स्थाप्य पूजयेच्च सुशोभने ॥ ७ ॥ कपिलापञ्चगव्येन स्थापयेन्मृन्मयं शिवम् ॥ फलं पुष्पं यवक्षीरं दधि दूर्वांकुरांस्तथा ॥ ८ ॥ तत्कुम्भानां
जलोन्मिश्रमर्घमष्टांगमुच्यते ॥ शिरसा धारयित्वा तु जानू कृत्वा महीतले ॥ ९ ॥ महादेवाय दातव्यं गन्धपुष्पं यथाक्रमम् ॥ भक्ष्यौदनैर्बलिं
कृत्वा प्रणम्य परमेश्वरीम् ॥ १० ॥ धेनुं वा दक्षिणां दद्याद्वृषं वापि धुरंधरम् ॥ श्रोत्रियाय दरिद्राय कल्पव्रतविदाय च ॥ यो ददाति शिवे
भक्त्या तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ११ ॥ विमानमर्कप्रतिमं हंसयुक्तमलंकृतम्॥ आरूढोऽप्सरसां गीतैर्याति रुद्रालये सुखम् ॥ १२ ॥ स्थित्वा रुद्रस्य
भवने वर्षकोटिशतत्रयम् ॥ इह लोके नृपश्रेष्ठ ग्रामलक्षेश्वरो भवेत् ॥ १३ ॥ यश्चाष्टमीषु च शिवासु चतुर्दशीषु नक्तं समाचरति शास्त्रविधान
दृष्टम् ॥ स्वर्गांगनाकलरवाकुलितं विमानमारुह्य याति स सुखेन सुरेशलोकम् ॥ १४ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्ण
युधिष्ठिरसंवादे षण्णवतितमोऽध्यायः ॥ ९६ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ शृणुष्वावहितो राजन्वक्ष्ये माहेश्वरं व्रतम् ॥ त्रिषु लोकेषु
विख्यातं नाम्ना शिवचतुर्दशी ॥ १ ॥ मार्गशीर्षत्रयोदश्यां सितायामेकभुङ्नरः ॥ मासेष्वन्येषु वा राजन्पार्थ एवं न कारयेत् ॥ २ ॥ चतुर्दश्यां
निराहारः समभ्यर्च्य महेश्वरम् ॥ सौवर्णं वृषभं दत्त्वा भक्ष्यामि च परेऽहनि ॥ ३ ॥ एवं नियमकृत्सुप्त्वा प्रातरुत्थाय मानवः ॥ कृतस्नानजपः
पश्चादुमया सह शंकरम् ॥ पूजयेत्कुसुमैः शुक्लैर्गंधधूपानुलेपनैः ॥ ४ ॥ पादौ नमः शिवायेति शिरः सर्वात्मने नमः ॥ ललाटं तु त्रिनेत्राय
नेत्राणि हरये नमः ॥ ५ ॥ मुखमिन्दुमुखायेति तथेशानाय चोदरम् ॥ पार्श्वे चानंतधर्माय ज्ञानरूपाय वै कटिम् ॥ ६ ॥ ऊरू चानन्त्य

॥४५९॥

वैराग्यं जानुनी चार्चयेद्बुधः ॥ प्रधानाय नमो जंघे गुल्फौ व्योमात्मने नमः ॥ ७ ॥ व्योमव्योमात्मरूपाय पृष्ठमभ्यर्चयेन्नरः ॥ नमः सृष्ट्यै नमस्तुष्ट्यै पार्वतीं चापि पूजयेत् ॥ ८ ॥ ततश्च वृषभं हैमयुदकुम्भसमन्वितम् ॥ शुक्लमाल्यांबरयुतं पञ्चरत्नविभूषितम् ॥ ९ ॥ भक्ष्यैर्नानाविधै र्युक्तं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ प्रीयतां देवदेवोऽत्र सद्योजातः पिनाकधृक् ॥ १० ॥ पृषदाज्यं च संप्राश्य स्वप्याद्भूमावुदङ्मुखः ॥ पञ्चदश्यां ततः प्रातः सर्वमेतत्समाचरेत् ॥ ११ ॥ तर्पयित्वा ततोऽन्नेन ब्राह्मणाञ्छक्तितः शुभान् ॥ सुहृत्पदातिसहितः पश्चाद्भुञ्जीत वाग्यतः ॥ १२ ॥ ततः कृष्णचतुर्दश्यामेतत्सर्वं समाचरेत् ॥ चतुर्दशीषु सर्वासु कुर्यात्पूर्ववदर्चनम् ॥ १३ ॥ ये च मासे विशेषाः स्युस्तान्निबोध क्रमादिह ॥ मार्गशीर्षादिमासेषु स्वपन्नेतानुदीरयेत् ॥ १४ ॥ शंकराय नमस्तुभ्यं नमस्ते करवीरक ॥ त्र्यंबकाय नमस्तुभ्यं महेश्वरमतः परम् ॥ १५ ॥ नमस्तेऽस्तु महादेव स्थाणवे च ततः परम् ॥ नमः पशुपते नाथ नमस्ते शंभवे नमः ॥ १६ ॥ नमस्ते परमानंद नमः सोमार्द्धधारिणे ॥ नमो भीमाय चोग्राय त्वामहं शरणं गतः ॥ १७ ॥ गोमूत्रं गोमयं क्षीरं दधि सर्पिः कुशोदकम् ॥ पंचगव्यं तथा बिल्वं यवागूक्षीरवारिजम् ॥ १८ ॥ तिलांश्च कृष्णान्विधिवत्प्राश्नीयात्समुदाहृतान् ॥ प्रतिमासं चतुर्दश्यामेकैकं प्राशनं स्मृतम् ॥ १९ ॥ मंदारैर्मालतीभिश्च तथा धत्तूरकैरपि ॥ सिंदुवारैरशोकैश्च मल्लिकाकुब्जपाटलैः ॥ २० ॥ अर्कपुष्पैः कदंबैश्च शतपत्रैस्तथोत्पलैः ॥ करवीरैश्च राजेन्द्र तथा पूज्यो महेश्वरः ॥ २१ ॥ एकैकेन चतुर्दश्यामर्चयेत्पार्वतीपतिम् ॥ पुनश्च कार्तिके मासि संप्राप्ते तर्पयेद्द्विजान् ॥ २२ ॥ अन्नैर्नानाविधैर्भक्ष्यैर्वस्त्रैर्माल्यविभूषणैः ॥ कृत्वा नीलं वृषोत्सर्गं श्रुत्युक्तविधिना नरः॥२३॥उमामहेश्वरं हैमं वृषभं च गवा सह॥मुक्ताफलाष्टकयुतं सितनेत्रपटावृतम्॥२४॥सर्वोपस्करयुक्तायां शय्यायां विनिवेदयेत्॥उदकुंभयुतं तद्वच्छालितंदुलसंयुतम्॥२५॥स्थाप्य विप्राय शांताय वेदव्रतपराय च॥ज्येष्ठसामविदे देयं न च कुर्वंति ते क्वचित्॥२६॥ अव्यंगाय च सौम्याय सदा कल्याणकारिणे ॥ सपत्नीकाय संपूज्य माल्यवस्त्रविभूषणैः ॥ न वित्तशाठ्यं कुर्वीत कुर्वंल्लोभात्पतत्यधः ॥ २७ ॥ अनेन विधिना यस्तु कुर्याच्छिवचतुर्दशीम् ॥ सोऽश्वमेधसहस्रस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ २८ ॥ ब्रह्महत्यादिकं पापं यदत्रामुत्र वा कृतम् ॥ पितृभिर्मातृभिर्वापि तत्सर्वं नाशमाप्नुयात् ॥ २९ ॥ दीर्घायुरारोग्यकुलाभिवृद्धिरत्राक्षयान्यत्र चतुर्भुजत्वम् ॥ गणाधिपत्यं दिवि कल्पकोटीः स्वर्गे उषित्वा पदमेति शंभोः ॥ ३० ॥ न बृहस्पतिरप्यत्मन्नरस्य फलमिंद्रो न पितामहोऽपि वक्तुम् ॥ न च सिद्धगणोऽप्यलं न वाहं यदि जिह्वायु

१ माल्यानुलेपनैः—इ० पा० ।

तकोव्यपीह वक्रे ॥ ३१ ॥ भवत्यमरवल्लभः पठति यः स्मरेद्वा सदा शृणोत्यपि विमत्सरः सकलपापनिर्मोचनीम् ॥ इमां शिवचतुर्दशीममरका
मिनीकोटयः स्तुवंति दिवि नंदिताः किमु समाचरेद्यः सदा ॥ ३२ ॥ या पार्थ नारी कुरुतेऽतिभक्त्या भर्तारमापृच्छ्य शुभं गुरुं वा ॥ सापि
प्रसादात्परमेश्वरस्य परं पदं याति पिनाकपाणेः ॥ ३३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवाद शिवचतुर्दशीव्रतवर्णनं
नाम सप्तनवतितमोऽध्यायः ॥ ९७ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ तथा सर्वफलत्यागमाहात्म्यं शृणु भारत ॥ यदक्षयं परे लोके सर्वका
मफलप्रदम् ॥ १ ॥ मार्गशीर्षे शुभे मासि चतुर्दश्यां धृतव्रतः ॥ आरंभे शुक्लपक्षस्य कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥ २ ॥ अन्येष्वपि तु मासेषु अष्टम्यां
नरसत्तम ॥ सदक्षिणापायसेन शक्तितः पूजयेद्द्विजान् ॥३॥ अष्टादशानां धान्यानामन्यत्र फलमूलकम् ॥ वर्जयेदब्दमेकं तु विधिनौषधकारकम् ॥
॥ ४ ॥ ततः संवत्सरस्यांते चतुर्दश्यष्टमीषु च ॥ अशक्तश्च व्रतं कर्तुं सहसैव प्रमुच्यते ॥५॥ सौवर्णं कारयेद्रुद्रं धर्मराजं तथैव च ॥ कूष्माण्डं मातु
लुंगं च वृंताकं पनसं तथा ॥६॥ आम्राम्रातकपित्थं च कलिंगं सेर्ववारुकम् ॥ श्रीफलं सवटाश्वत्थं जंबीरं कदलीफलम् ॥७॥ बदरं दाडिमं शक्त्या
कार्याण्येतानि षोडश ॥ मूलकामलकं जंबूपुष्करं करमर्दकम् ॥ ८ ॥ उदुंबरं नालिकेरं द्राक्षा च बृहतीद्वयम् ॥ कंकाली काकतुंडीरं करीरकुटजं
शमी ॥ ९ ॥ रौप्याणि कारयेच्छक्त्या फलानीमानि षोडश ॥ ताम्रं तालफलं कुर्यादगस्त्यफलमेव वा ॥ १० ॥ पिंडीरकं च खर्जूरं तथा सूरण
कंदकम् ॥ पनसं लकुचं चैव कर्कटं तिंतिडिं तथा ॥ ११ ॥ चित्रावल्लीफलं तद्वत्कूटशाल्मलिकाफलम् ॥ मधूकं कारवेल्लं च वल्लीं गुदपटोल
कम् ॥१२॥ कारयेच्छक्तितो धीमान्फलान्येतानि षोडश ॥ उदकुंभद्वयं कुर्याद्धान्योपरि सवाससम् ॥ पक्षपात्रद्वयोपेतं यमरुद्रसमन्वितम्॥१३॥
धेन्वा सहैव शांताय विप्रायाथ कुटुंबिने ॥ सपत्नीकाय संपूज्य पुण्येहनि निवेदयेत् ॥ १४ ॥ यथा फलेषु सर्वेषु वसंत्यमरकोटयः ॥ तथा सर्वफ
लत्यागाच्छिवे भक्तिः सदास्तु मे ॥ १५ ॥ यथा शिवश्च धर्मश्च सदानन्तफलप्रदौ ॥ तद्युक्तफलदानेन तौ स्यातां मे वरप्रदौ ॥ १६ ॥ यथा
फलानां कामस्य शिवभक्तस्य सर्वदा ॥ यथानंतफलावाप्तिरस्तु जन्मनिजन्मनि ॥ १७ ॥ यथा भेदं न पश्यामि शिवविष्ण्वर्कपद्मजाम् ॥ तथा
ममास्तु विश्वात्मा शङ्करः शंकरः सदा ॥ १८ ॥ इत्युच्चार्य च तत्सर्वमलंकृत्य विभूषणैः ॥ शक्तश्चेच्छयनं दद्यात्सर्वोपस्करसंयुतम् ॥ अशक्तस्तु
फलान्येव यथोक्तानि विधानतः ॥ १९ ॥ तथोदकुंभसहितौ शिवधर्मौ च कांचनौ ॥ विप्राय दत्त्वा भुञ्जीत तैलक्षारविवर्जितम् ॥ अन्यानपि
यथा शक्त्या भोजयेद्द्विजपुङ्गवान् ॥ २० ॥ न शक्नोति विहातुं चेत्सर्वाण्यपि फलान्युत ॥ एकमेव परित्यज्य वदित्थं प्रतिपादयेत् ॥ २१ ॥

एतत्त्यागव्रतानां तु गवे वैष्णवयोगिनाम् ॥ शस्तं सर्वफलत्यागं व्रतं वेदविदो विदुः ॥ नारीभिश्च यथाशक्त्या कर्तव्यं राजसत्तम ॥ २२ ॥ नैतस्मादपरं किञ्चिदिह लोके परत्र च ॥ व्रतमस्ति मुनिश्रेष्ठ यदन्नं तत्फलप्रदम् ॥२३॥ सौवर्णरौप्यताम्रेषु यावंतः परमाणवः॥ भवंति चूर्यमाणेषु फलेषु नृपसत्तम ॥ तावद्युगसहस्राणि रुद्रलोके महीयते ॥ २४ ॥ एतत्समस्तकलुषापहरं जनानामाजीवनाय मनुजेश्वर सर्वदा स्यात् ॥ जन्मान्तरेष्वपि न पुत्रकलत्रदुःखमाप्नोति धाम स पुरंदरजुष्टमेव ॥ २५ ॥ यो वा शृणोति पुरुषोल्पधनो नरो वा यो ब्राह्मणस्तु भवनेषु च धार्मिकाणाम्॥ पापैर्विमुक्तश्च परत्र पुरं मुरारेरानंदकृत्परमुपैति नरेन्द्र सोपि ॥२६॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे फलत्याग चतुर्दशीव्रतवर्णनं नामाष्टनवतितमोऽध्यायः ॥ ९८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पौर्णमासी महाराज सोमस्य दयिता तिथिः ॥ पूर्णमासो भवेद्यस्यां पौर्णमासी ततः स्मृता ॥ १ ॥ पौर्णमास्यां च संजातः संग्रामो जयलक्षणः ॥ सोमस्यारिबुधैः सार्द्धं सर्वसत्त्वभयंकरम् ॥ ॥ २ ॥ तारायां चन्द्रमाः सक्तस्तस्या भर्ता बृहस्पतिः ॥ तयोरभून्महायुद्धं भार्याकृत्येषु वै पुरा ॥ ३ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ तारा कस्य सुता कस्मात्स क्रुद्धः ससुरारिहा ॥ सोमेन सह संग्रामं चक्रे चक्रगदाधर ॥ ४ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ प्रजापतेरभूत्कन्या तारा वृत्रस्य चानुजा ॥ तां बृहस्पतये प्रादात्पृथिव्यामेकसुंदरीम् ॥ ५ ॥ देवाचार्याय सा भार्या त्वनिर्देश्या तथाविधा ॥ रूपेणाभ्यां रूपवती सा निर्धूय व्यवस्थिता ॥ ६ ॥ बृहस्पतिं पर्यचरद्यथा चान्याः स्त्रियः क्वचित् ॥ तां ददर्शायतापांगीं तन्वंगीं चारुहासिनीम् ॥ ७ ॥ शीतांशुर्दर्शनादेव कामस्य वशमीयिवान् ॥ आबभाषे च मधुरं तारे एह्येहि मा चिरम् ॥ ८ ॥ इंगिताकारकुशला तारा सोमस्य चेष्टितम् ॥ बुद्धा शुद्धिमथो तन्वी प्राहेदं मधुराक्षरम् ॥ ९ ॥ मुनेरंगिरसः पुत्रस्त्वं च सौम्योऽसि सोमराट् ॥ अंगिरसो मुनेर्वीर स्नुषाहमुचितं न ते ॥ सह सौम्येन यो योगस्तव सिद्धोऽद्भुतो महान् ॥ १० ॥ अंगिरास्त्वां किल पुरा ससुरासुरराक्षसैः ॥ राजत्वे स्थापयामास नैतत्स्मरसि किं विधो ॥ ११ ॥ कथमद्य निशानाथ ह्यनंगेनासि पीडितः ॥ तस्मद्ब्रवीमि सिद्धिं ते रोचये घटितं कुरु ॥ परवत्यस्मि भद्रं ते न गम्यास्मि बुधोत्तम ॥ १२ ॥ एवमुक्तस्तथा चासौ न चैतत्कृतवांस्ततः ॥ गृहीत्वाकर्षयामास सोमोऽनंगवशीकृतः ॥ १३ ॥ बृहस्पतिस्तु तां ज्ञात्वा स तं सोममगर्हयत् ॥ प्रेषयिष्यति मे भार्यां स्वयमेव ममांतिकम् ॥ १४ ॥ एवं चिरेण विज्ञाय बृहस्पतिरुदारधीः ॥ नाससाद स्वकां भार्यां रोषात्प्रस्फुरिताधरः ॥ १५ ॥ आचख्यौ सर्वमिन्द्राय सोमस्येदं विचेष्टितम् ॥ इंद्रः समाह्वयामास देवानृषिगणांस्तथा ॥ १६ ॥ न सोमो गणयामास ततोऽबुध्यत देवराट् ॥ आकार्य

त्रिदशान्सर्वानाचख्यौ चन्द्रचेष्टितम् ॥ १७ ॥ तच्छ्रुत्वा देवगंधर्वाः क्रोधान्धाः क्षुब्धमानसाः ॥ प्रगृहीतप्रहरणा रथानारुरुहुः स्वकान् ॥ १८ ॥
सोमोऽपि देवान्सोद्योगाञ्ज्ञात्वा सुकृतनिश्चयान् ॥ दैत्यदानवरक्षांसि समानीय व्यवस्थितः ॥ १९ ॥ आरुह्य च रथश्रेष्ठं युद्धायैव मनो दधे ॥
प्रवृत्तं सुमहद्युद्धं शरतोमरकंपनैः ॥ २० ॥ कौणपैः क्ष्मासुरैः शूलैर्देवदानवदारणम् ॥ स तेषां सुमहद्युद्धं दत्त्वा तारागणाधिपः॥। बभंज
देवान्सेन्द्रांश्च हिमवृष्ट्या क्षपाकरः ॥ २१ ॥ स जित्वा देवगन्धर्वान्सोमो राजन्यसत्तम ॥ श्रिया परमया युक्तो यथा नान्यो हविर्भुजाम् ॥
॥ २२ ॥ देवाश्च निर्जितास्तेन सोमेनामिततेजसा ॥ आजग्मुः शरणं देवं शरण्यं स्वर्गवासिनाम् ॥ २३ ॥ इन्द्रः सर्वं समाचख्यौ सोमस्ये
ह्यविचेष्टितम् ॥ श्रुत्वा क्रुद्धो हृषीकेश आरुह्य गरुडं रुषा ॥ गृहीत्वा चायुधं श्रेष्ठं युद्धायैव मनो दधे ॥ २४ ॥ प्रकर्तुं सुमहद्युद्धं चक्रशार्ङ्गगदा
धरः ॥ जगाम विबुधैः सार्धं सोमस्योपरि रोषितः ॥ २५ ॥ विष्णुं विदित्वा संप्राप्तं सोमो दैत्यगणैः सह ॥ युद्धाय समरामर्षी स्थितः प्रध्माय
वारिजम् ॥ २६ ॥ स जित्वा देवसंघातं सेंद्रं वायुपुरस्सरम् ॥ विष्णुना सह संयुक्तः शस्त्रास्त्रैरसुभोजनैः ॥ २७ ॥ यदा नासावुपरमेद्युद्धाय
सह विष्णुना ॥ तदाऽऽददे रुषा विष्णुश्चक्रं क्रोधसमन्वितः ॥ २८ ॥ अथाह ब्रह्मा देवेशमजितं विष्णुमव्ययम् ॥ योऽसौ मेघप्रपुष्टांगं यत्त्वां
वच्मि निबोध तत् ॥ २९ ॥ नास्ति वध्यं त्रिभुवने चक्रस्यास्य तवानघ ॥ सोमो द्विजाधिपत्ये च मया समभिषेचितः ॥ ३० ॥ तस्माद्यु
ज्यते देवकार्येऽस्मिंस्तद्विधीयताम् ॥ अथाह भगवान्विष्णुः सुरब्रह्मर्षिसन्निधौ ॥ ३१ ॥ सिनीवाली कुहूर्नाम तस्यां नष्टः क्षपाकरः ॥ विन
ष्टोऽपि पुनर्जन्म प्राप्स्यतीति न संशयः ॥ ३२ ॥ राकां चानुमतिं प्राप्य वृद्धिरस्य भविष्यति ॥ आप्यायितश्च श्रुत्युक्तैः पितृपिण्डैः समं
त्र्यकैः ॥ ब्राह्मणैर्हव्यकव्यानि देवेभ्यः प्रापयिष्यति ॥ ३३ ॥ वृद्धिः कृष्णेन चैवास्य न च जातस्य भूयसी ॥ एवमेव विधिर्दृष्टस्तस्याप्याय
नमेव मे ॥ ३४ ॥ अमोघस्य न मोघत्वं भविष्यति कदाचन ॥ शप्तश्च सोमो दक्षेण स चावश्यं भविष्यति ॥ ३५ ॥ सुदर्शनस्य च प्रीति
रेवमेव भविष्यति ॥ एवमस्त्विति देवेश यद्भवान्प्रब्रवीति वै ॥ ३६ ॥ ब्रह्मा प्रोवाच सोमं तु विनीतवदुपस्थितम ॥ अर्पयस्व
गुरोर्भार्यां न कार्यं पुनरीदृशम् ॥ ३७ ॥ स तथोक्तः समानीय ददौ तारां बृहस्पतेः ॥ पुनरूचे शशी स्पष्टं शृण्वतां त्रिदिवौकसाम् ॥ ३८ ॥ अस्यां
गर्भो मदीयोऽयं यदपत्यं ममैव तत् ॥ बृहस्पतिरथोवाच मया गर्भः समाहितः ॥ ३९ ॥ क्षेत्रे मदीये चोत्पन्नस्तस्मात्स मम पुत्रकः ॥ उक्तं च वेद

१ विमलं चक्रम्-इ० पा० । २ प्रध्मातवारिजः-इ० पा० । ३ विष्णुं चाभिप्रदुद्रुवे-इ० पा० ।

शास्त्रज्ञैर्ऋषिभिर्द्धर्मदर्शिभिः ॥ ४० ॥ उप्तं वाताहृतं बीजं यस्य क्षेत्रे प्ररोहति ॥ क्षेत्रिणस्तस्य तद्बीजं न बीजी फलभाग्भवेत् ॥ ४१ ॥ सम्यगु क्तं न भवता शशांकः प्राह तत्त्ववित् ॥ माता भस्त्रा पितुः पुत्रो येन जातः स एव सः ॥ इति पौराणिकाः प्राहुर्मुनयो नयचक्षुषः ॥ ४२ ॥ विवदंतौ निवार्याथ ब्रह्मा प्रोवाच तां वधूम् ॥ शनैरेकांतमानीय गर्भोयं कस्य शंस मे ॥ ४३ ॥ एवमुक्ता तु सा तारा ह्रिया नोवाच किंचन ॥ उत्ससर्ज क्षणाद्गर्भं भाभासितसुरालयम् ॥ ४४ ॥ तमुवाच ततो ब्रह्मा पुत्र कस्य सुतो भवान् ॥ सोमस्याहं सुतो ब्रह्मन्निति तथ्यं मयोदितम् ॥ ४५ ॥ बुधोऽयं विबुधाः प्राहुः सर्वज्ञानविदां वरः ॥ गृहीत्वा पुत्रकं सोमो जगाम स्वं निवेशनम् ॥ ४६ ॥ गुरुर्गृहीत्वा स्वां भार्यां जगाम भवनं शनैः ॥ सोमोऽपि तनयं लब्ध्वा हर्षव्याकुलमानसः ॥ ४७ ॥ पौर्णमासी समाख्याता प्राप्तपूर्णमनोरथा ॥ प्राप्तः पुत्रो मया ह्यस्यां लब्धश्च विजयस्तथा ॥४८॥ तस्मादेनामुपासिष्ये विधिना व्रततत्परः॥ एवमन्योऽपि पूर्णार्थः पूर्णांशः पूर्णलक्षणः ॥४९॥ यो मामक्यां तिथौ भक्त्या विधिवत्पूजयिष्यति ॥ तस्य प्रसादाभिमुखः सर्वकामप्रदो ह्यहम् ॥ ५० ॥ एवमेषा तिथिः पार्थ सोमस्य दयिता शुभा ॥ पौर्णमासी समाख्याता पूर्णो मासो भवेद्यथा ॥ ५१ ॥ तदस्यां स्रोतसि स्नात्वा संतर्प्य पितृदेवताः ॥ आलिख्य मंडले सोमं नक्षत्रैः सहितं विभुम् ॥ ५२ ॥ पूजयेत्कुसुमैर्द्धूपैर्नैवेद्यैर्घृतपाचितैः ॥ शुक्लाक्षतैः शुक्लवस्त्रैः पूजयित्वा क्षमापयेत् ॥ शाकाहरणमुन्यन्नैर्नक्तं भुञ्जीत वाग्यतः ॥ ५३ ॥ वसंतबांधव विधो शीतांशो स्वस्ति नः कुरु ॥ गगनार्णवमाणिक्य चन्द्र दाक्षायणीपते ॥ ५४ ॥ पक्षेपक्षे पौर्णमास्यां विधिरेष प्रकीर्तितः ॥ कृष्णपक्षेऽपि यः कश्चिच्छ्रद्धावान्वै व्रती भवेत् ॥ ५५॥ तस्याप्येष विधिः प्रोक्तः सर्वसौख्यप्रदायकः ॥ आमावास्या तिथिरियं पितॄणां दयिता सदा ॥ अस्यां दत्तं तपस्तप्तं पितॄणामक्षयं भवेत् ॥ ५६ ॥ अमावास्या महाराज प्रयत्नैर्यैरुपोषिता ॥ तैरक्षय्यं भवेद्दत्तं पितृभ्यस्तीर्थमुत्तमम् ॥ ५७ ॥ यः कश्चित्कुरुते तस्मिन्पितृपिण्डोदकक्रियाम् ॥ स तारयति पुण्यात्मा[2] पुरुषानेकविंशतिम् ॥ ५८ ॥ भवेयुरक्षयास्तस्य लोकाः पितृनिषेविताः ॥ यदा तु इह कालांते तस्यात्रागमनं भवेत् ॥ ५९ ॥ ब्राह्मणः पितृभक्तश्च सर्वविद्याविशारदः ॥ एवं जन्मनि राजेन्द्र भवेद्धनसमन्वितः ॥ ६० ॥ एवं संवत्सरस्यांते हैमं कृत्वा सुशोभनम् ॥ सोमं नक्षत्रसहितं विप्राय प्रतिपादयेत् ॥ ६१ ॥ उपदेशं प्रयच्छेद्यस्तस्मै व्रतकृते नरः ॥ संपूज्य वस्त्राभरणैर्मंत्रेणेत्थं निवेदयेत् ॥ मासेमासे[1] विधिरयं व्रतस्यास्य नराधिप ॥ ६२ ॥ यो न शक्नोति वा कर्तुं पक्षं वाथ निरंतरम् ॥ स एकामप्युपोष्यैव कुर्यादुद्यापनं

१ मासेमासे–ह० पा० । २ नरकात्–ह० पा० ।

सुधीः ॥ ६३ ॥ यश्चैतत्कुरुते पार्थ पौर्णमासीव्रतं नरः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तश्चन्द्रवद्दिवि राजते ॥ ६४ ॥ पुत्रपौत्रधनोपेतो यज्वा दाता प्रियंवदः ॥ संततिं विपुलां प्राप्य प्रयागे मरणं भजेत् ॥ ६५ ॥ ततश्चैवाक्षयाँल्लोकान्प्राप्नोति सुरसेवितान् ॥ सेव्यमानः स गन्धर्वैः स्तूयमानः सुरासुरैः ॥ आस्ते संपूर्णसर्वांगो यावत्कल्पायुतत्रयम् ॥ ६६ ॥ अभ्यर्चयंति सितपक्षदशीषु सोमं कृष्णासु ये पितृगणं जलपिंडदानैः ॥ तेषां गृहाणि धनधान्यसुतादिसंपत्पूर्णानि पार्थिव भवंति विधेर्विधानात् ॥ ६७ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे विजयपौर्णमासीव्रतवर्णनं नाम नवनवतितमोऽध्यायः ॥ ९९ ॥ ॥ छ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ संवत्सरे च याः काश्चित्तिथयः पुण्यलक्षणाः ॥ ता मे वद यदुश्रेष्ठ स्नाने दाने महाफलाः ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ वैशाखी कार्तिकी माघी तिथयोऽतीव पूजिताः ॥ स्नानदानविहीनैस्ता न नेयाः पांडुनन्दन ॥ २ ॥ तीर्थस्नानं तदा शस्तं दानं वित्तानुरूपतः ॥ वैशाख्यां पांडवश्रेष्ठ श्रेष्ठा द्योतनिका मता ॥ ३ ॥ कार्त्तिक्यां पुष्करारण्यं माघ्यां वाराणसी स्मृता ॥ स्नानेनोदकदानेन तारयत्यपि दुष्कृतीन् ॥४॥ कुंभान्स्वच्छांभसः पूर्णान्सहिरण्यान्नसंयुतान् ॥ वैशाख्यां ब्राह्मणो दत्त्वा न शोचति कृते व्रते ॥ ५ ॥ मधुरान्नरसैः पूर्णान्भाजनान्कनकोज्ज्वलान् ॥ गोभूहिरण्यवासांसि विधिवत्प्रतिपादयेत् ॥ ॥ ६ ॥ माघ्यां मघासु च तथा संतर्प्य पितृदेवताः ॥ तिलपात्राणि देयानि तिलांश्च पललौदनम् ॥ ७ ॥ कार्पासदानमत्रैव तिलदानं च शस्यते ॥ कंबलाजिनरत्नानि मोचकौ पापमोचकौ ॥८॥ उपानद्दानमत्रैव कथितं सर्वकामदम् ॥ यत्र[१] वा तत्र वा स्नानं दानं वित्तानुरूपतः ॥९॥ कलिकालोद्भवं सर्वं शस्यते पांडुनन्दन ॥ कार्तिक्यां तु वृषोत्सर्गो विवाहः पुण्यलक्षणः ॥ कार्यं कुरुकुलश्रेष्ठ हरेर्नीराजनं तथा ॥ १० ॥ गजाश्वरथदानं च घृतधेन्वादयस्तथा ॥ प्रदेयाः पुण्यकृद्भिश्च तास्ताः संकल्प्य देवताः ॥ ११ ॥ फलानि यानि विद्यंते सुगन्धिमधुराणि च ॥ जातीफलं च कंकोलं लवंगं लवलीफलम् ॥ १२ ॥ खर्जूरं नालिकेरांश्च कदल्याश्च फलानि च ॥ दाडिमान्मातुलुंगांश्च कर्कोटाम्रपुसांस्तथा ॥ ॥ १३ ॥ वृंताकान्कारवेल्लांश्च बिंबान्कूष्मांडकर्बुरान् ॥ अप्रदानेन येषां तु तिथयो यांति भारत ॥ ते व्याधिता दरिद्राश्च जायंते भुवि मानवाः ॥ ॥ १४ ॥ न केवलं ब्राह्मणानां दानं सर्वस्य शस्यते ॥ भगिनीभागिनेयानां मातुलानां पितृष्वसुः ॥ दरिद्राणां च बंधूनां दानं कोटिगुणोत्तरम् ॥ १५ ॥ मित्रं कुलीनश्चापन्नो बंधुर्दारिद्र्यदुःखितः ॥ आशयाभ्यागतो दूरात्सोतिथिः स्वर्गसंक्रमः ॥ १६ ॥ वनं प्रस्थापिते रामे ससीते

१ कृत्वा बलिम्–इ० पा० ।

सहलक्ष्मणे ॥ मातामहकुलादेत्य विशुद्धेनांतरात्मना ॥ सा सर्वैः श्राविताऽनेकैः कौशल्या भरतेन वै ॥ १७ ॥ यदा न प्रत्ययं याति कथंचित्कौ
शल्यात्मजा ॥ तदा विशुद्धभावेन तिथयः श्राविताः पुनः ॥ १८ ॥ वैशाखी कार्तिकी माघी तिथयोमरपूजिताः ॥ अप्रदानवतो यांति यस्या
य्योंऽनुमते गतः ॥ १९ ॥ एतच्छ्रुत्वा तु कौशल्या सहसा प्रत्ययं गता ॥ अंकमानीय भरतं सांत्वयामास दुःखितम् ॥ २० ॥ एतत्तिर्थीनां
माहात्म्यमाख्यातं बहुविस्तरम् ॥ भूयस्तु किं प्रवक्ष्यामि तव राजन्महामते ॥ २१ ॥ वैशाखकार्तिकमघासहिताथ माघे या पूर्णिमा भवति
पूर्णशशांकचिह्ना ॥ तस्यां जलान्नकनकांबरमातपत्रं दत्त्वा प्रयाति पुरुषः पुरुहूतलोकम् ॥ २२ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्त
रपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे वैशाखीकार्तिकीमाघीव्रतवर्णनं नाम शततमोऽध्यायः ॥ १०० ॥ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ पुनर्मे
ब्रूहि देवेश त्वद्भक्त्या भावितात्मनः ॥ कथ्यमानमिहेच्छामि शुभधर्मपदं महत् ॥ १ ॥ यत्राण्वपि नरैर्दत्तं जप्तं वा सुमहद्भवेत् ॥ २ ॥
॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ शृणु पांडव ते वच्मि रहस्यं देवनिर्मितम् ॥ यन्मया कस्यचिन्नोक्तं सुप्रियस्यापि भारत ॥ ३ ॥ वैशाखमासस्य
तु या तृतीया नवम्यसौ कार्तिकशुक्लपक्षे॥नभस्यमासस्य तु कृष्णपक्षे त्रयोदशीं पञ्चदशीं च माघे ॥४॥ वैशाखस्य तृतीया तु समा कृतयुगेन तु॥
नवमी कार्तिके या तु त्रेतायुगसमागता ॥ ५ ॥ त्रयोदशी नभस्ये तु द्वापरेण समागता ॥ माघे पञ्चदशी राजन्कलिकालादिरुच्यते ॥ ६ ॥ एता
श्चतस्रो राजेन्द्र युगानां प्रभवाद्यथा ॥ युगादयश्च कथ्यंते तथैताः सर्वसूरिभिः ॥ ७ ॥ उपवासस्तपो दानं जपहोमक्रियास्तथा ॥ यद्यत्तु क्रियते
किंचित्सर्वं कोटिगुणं भवेत् ॥ ८ ॥ वैशाखस्य तृतीयायां श्रीसमेतं जगद्गुरुम् ॥ नारायणं पूजयेथाः पुष्पधूपविलेपनैः ॥ वस्त्रालंकारसंभारैर्नैवेद्यै
र्विविधैस्तथा ॥ ९ ॥ ततस्तस्याग्रतो धेनुर्लवणस्याढकेन तु ॥ कार्या कुरुकुलश्रेष्ठ चतुर्भागेण वत्सकः ॥ १० ॥ अविचर्मोपरि स्थाप्य कल्प
यित्वा विधानतः ॥ शास्त्रोक्तक्रमयोगेन ब्राह्मणायोपपादयेत् ॥ ११ ॥ श्रीधरः श्रीपतिः श्रीमाञ्छ्रीशः संप्रीयतामिति ॥ अनेन विधिना दत्त्वा
धेनुं विप्राय भारत ॥ गोसहस्रं दशगुणं प्राप्नोतीह न संशयः ॥ १२ ॥ तथैव कार्तिके मासि नवम्यां नक्तभुङ्नरः ॥ स्नात्वा नदीतडागेषु देव
खातेषु वा पुनः ॥ १३ ॥ उमासहायं वरदं नीलकंठमथार्चयेत् ॥ पुष्पधूपादिनैवेद्यैरनिंद्यैः शंकरं शिवम् ॥ १४ ॥ धेनुं तिलमयीं दद्यात्पुराणो
क्तविधानतः ॥ अष्टमूर्तिर्नीलकंठः प्रीयतामिति चिंतयेत् ॥ १५ ॥ यदत्र प्राप्यते पुण्यं पार्थ तत्केन वर्ण्यते ॥ दत्त्वा तिलमयीं धेनुं शिवलोकम

वाप्नुयात् ॥ १६ ॥ त्रयोदशी नभसि या कृष्णमस्यां समर्चयेत् ॥ पितॄंन्पायसदानेन मधुना च घृतेन तु ॥ भोजयेद्ब्राह्मणान्भक्त्या वेदवेदाङ्गपा
रगान् ॥ १७ ॥ पितॄनुद्दिश्य दातव्या सवत्सा कांस्यदोहनी ॥ प्रत्यक्षा गौर्महाराज तरुणी सुपयस्विनी ॥ १८ ॥ पिता पितामहश्चैव तथैव
प्रपितामहः ॥ प्रीयंतां गोप्रदानेन इति दत्त्वा विसर्जयेत् ॥ १९ ॥ कृतेनानेन राजेन्द्र यत्पुण्यं प्राप्यते नृभिः ॥ तत्केन वर्णितुं याति वर्षकोटि
शतैरपि ॥ २० ॥ पुत्रान्पौत्रान्प्रपौत्रांश्च धनं च महदीप्सितम् ॥ इह चाप्नोति पुरुषः परत्र च शुभां गतिम् ॥ २१ ॥ पञ्चदश्यां च माघस्य
पूजयित्वा पितामहम् ॥ गायत्र्या सहितं देवं वेदवेदाङ्गभूषितम् ॥ २२ ॥ नवनीतमयीं धेनुं फलैर्नानाविधैर्युताम् ॥ सहिरण्यां सवत्सां च ब्राह्म
णाय निवेदयेत् ॥ कीर्तयेत्प्रीयतामत्र पद्मयोनिः पितामहः ॥२३॥ यत्स्वर्गे यच्च पाताले यच्च मर्त्ये सुदुर्लभम् ॥ तदवाप्नोत्यसंदिग्धं पद्मयोनि
प्रसादतः ॥ २४ ॥ यानि चान्यानि दानानि दत्तानि सुबहून्यपि ॥ युगादिषु महाराज अक्षयानि भवंति हि ॥ २५ ॥ अल्पमल्पं हि यः कश्चि
त्प्रदद्यान्निर्द्धनोपि सन् ॥ तदक्षयं भवेत्सर्वं युगादिषु न संशयः ॥ २६ ॥ वित्तानुसारं स्वं ज्ञात्वा वित्तवान्पार्थिवोपि वा ॥ अनुसारेण वित्तस्य
असाध्येन समाधिना ॥ २७ ॥ भूर्हिरण्यं गृहं वासः शयनान्यासनानि च ॥ छत्रोपानत्सुयुग्मानि प्रदेयानि द्विजातिषु ॥ २८ ॥ एवं दत्त्वा
यथाशक्त्या भोजयित्वा द्विजानपि ॥ पश्चाद्भुञ्जीत सुमना वाग्यतः स्वजनैः सह ॥ २९ ॥ यत्किञ्चिन्मानसं पापं कायिकं वाचिकं तथा ॥
तत्सर्वं नाशमायाति युगादितिथिपूजनात् ॥ ३० ॥ उद्गीयमानो गन्धर्वैः स्तूयमानः सुरासुरैः ॥ रमते चाक्षयं कालं स्वर्गलोके न संशयः ॥३१॥
यद्दीयते किमपि कोटिगुणं तदाहुः स्नानं जपोनियममक्षयमेव सर्वम् ॥ स्यादक्षयासु युगपूर्वतिथीषु राजन्व्यासादयो मुनिवराः समुदाहरंति ॥३२॥
इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे युगादितिथिव्रतमाहात्म्यवर्णनं नामैकाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०१ ॥ छ ॥
॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ स्मरयामि हृषीकेश यन्नोक्तं भवता क्वचित् ॥ तत्सावित्रीव्रतं ब्रूहि ममोपरि दयां कुरु ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवा
च ॥ ॥ कथयामि कुलस्त्रीणां महाभाग्यं युधिष्ठिर ॥ यथा चीर्णं व्रतवरं सावित्र्या राजकन्यया ॥ २ ॥ आसीन्मद्रेषु धर्मात्मा सर्वभूतहिते रतः ॥
पार्थिवोश्वपतिर्नाम पौरजानपदप्रियः ॥ ३ ॥ क्षमावांश्च क्षितिपतिः सत्यवांश्च जितेन्द्रियः ॥ स सभार्यो व्रतमिदं चचार नृपतिः स्वयम् ॥ ४ ॥
सावित्रीव्रतसिद्धं तत्सर्वकामप्रदायकम् ॥ तस्य तुष्टाभवद्राजन्सावित्री ब्रह्मणः प्रिया ॥ ५ ॥ भूर्भुवःस्वरितीत्येषा साक्षान्मूर्तिमती स्थिता ॥ कर्म

१ पितॄनुद्दिश्य--इ० पा० ।

डलुधरा देवी प्रसन्नवदनेक्षणा ॥ ६ ॥ उवाच दुहिता ह्येका तव राजन्भविष्यति ॥ इत्येवमुक्त्वा सावित्री जगामादर्शनं पुनः ॥ ७ ॥ कालेन सा तथा राजन्दुहिता देवरूपिणी ॥ सावित्र्या प्रीतया दत्ता सावित्र्या जप्तया तदा ॥८॥ सावित्रीत्येव नामास्याश्चक्रुर्विप्रास्तथा पिता ॥ सा गृहवती सश्रीर्व्यवर्द्धत नृपात्मजा ॥ सावित्री सुकुमाराङ्गी यौवनस्था बभूव ह ॥ ९ ॥ तां सुमध्यां पृथुश्रोणीं प्रतिमां काञ्चनीमिव ॥ प्राप्तेव देवकन्येति दृष्ट्वा तामितरे जनाः ॥ १० ॥ सा तु पद्मपलाशाक्षी प्रज्वलंतीव तेजसा ॥ चचारसा च सावित्रीव्रतं यद्भृगुणोदितम् ॥ ११ ॥ अथोपोष्य शिरःस्नाता देवतामभिगम्य सा ॥ हुत्वाग्निं विधिवद्विप्रान्वाचयित्वेंदुपर्वणि ॥ १२ ॥ तेभ्यः सुमनसः शेषाः प्रतिगृह्य नृपात्मजा ॥ साध्वी पतिव्रताभ्येत्य देवश्रीरिव रूपिणी ॥ १३ ॥ सोभिवाद्य पितुः पादौ शेषान्पूर्वं निवेद्य च ॥ कृतांजलिर्वरारोहा नृपतेः पार्श्वतः स्थिता ॥ १४ ॥ तां दृष्ट्वा यौवनं प्राप्तां स्वच्छां तां देवरूपिणीम् ॥ उवाच राजा संमंत्र्य स्मृत्यर्थं सह मंत्रिभिः ॥१५॥ युक्तः प्रदानकालोऽस्यास्तेन कश्चिद् वृणोतिव माम्॥विचारयित्वा पश्यामि वरं तुल्यं महात्मनः॥१६॥देवादीनां यथा वाच्यो न भवेयं तथा कुरु ॥ बोद्धयमाना मया पुत्रि धर्मशास्त्रेषु गच्छ तम् ॥ १७ ॥ पितुर्गृहे तु या कन्या रजः पश्यत्यसंस्कृता ॥ ब्रह्महत्या पितुस्तत्र सा कन्या वृषली स्मृता ॥ १८ ॥ अतोर्थं प्रेषयामीति कुरु पुत्रि स्वयंवरम् ॥ वृद्धैरमात्यैः सहिता शीघ्रं गच्छ विधारय ॥ १९ ॥ एवमस्त्विति सावित्री प्रोक्ता तस्माद्विनिर्ययौ ॥ तपोवनानि रम्याणि राजर्षीणां जगाम सा ॥ २० ॥ मान्यानामत्र वृद्धानां कृत्वा पादाभिषेचनम् ॥ ततोभिगम्य तीर्थानि सर्वाण्येवाश्रयाणि च ॥२१॥ आजगाम पुनर्वेश्म सावित्री सह मंत्रिभिः॥तत्रापश्यच्च देवर्षिं नारदं पुरतः पितुः ॥२२॥ आसीनमासने विप्रं प्रणम्य स्मितभाषिणी॥ कथयामास तत्सर्वं यथा वृत्तं वनेऽभवत् ॥ २३ ॥ ॥ सावित्र्युवाच ॥ ॥ आसीत्साल्वेषु धर्मात्मा क्षत्रियः पृथिवीपतिः ॥ द्युमत्सेन इति ख्यातो दैवदत्तो बभूव सः ॥२४॥ ॥ नारद उवाच ॥ अहो बत महत्कष्टं सावित्र्या नृपतेः कृतम् ॥ बाल्यभावाद्यदनया न कृतः सत्यवान्नृपः ॥ २५ ॥ सत्यं वदत्यस्य पिता सत्यं माता प्रभाषते ॥ उपेतोऽस्ति गुणैः सर्वैर्द्युमत्सेनसुतो बली ॥२६॥ एको दोषोऽस्ति नान्योऽस्य सोऽद्यप्रभृति सत्यवाक् ॥ संवत्सरेण हीनायुर्देहत्यागं करिष्यति॥२७॥नारदस्य वचः श्रुत्वा तनयां प्राह पार्थिवः॥पुत्रि सावित्रि गच्छ त्वमन्यं वरय सत्पतिम्॥संवत्सरेण सोल्पायुर्देहत्यागं करिष्यति ॥२८॥ ॥ सावित्र्युवाच ॥ ॥ सकृज्जल्पंति राजानः सकृज्जल्पंति पंडिताः ॥ सकृत्प्रदीयते कन्या त्रीण्येतानि सकृत्सकृत् ॥२९॥ दीर्घायुरथवाल्पायुः सगुणो निर्गुणोऽपि वा ॥ सकृद्वृतो मया भर्ता न द्वितीयं वृणोम्यहम् ॥३०॥ मनसा निश्चयं कृत्वा ततो वाचाऽभिधीयते ॥ क्रियते कर्मणा

पश्चात्प्रमाणं मे मनः सदा ॥३१॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ यद्येतदिष्टं दुहितुस्ततः शीघ्रं विधीयताम् ॥ अविघ्नमग्रे सावित्र्याः प्रदाने दुहितुस्तव॥३२॥
एवमुक्त्वा समुत्पत्य नारदस्त्रिदिवं गतः ॥ राजा च दुहितुः सर्वं वैवाहिकमथाकरोत् ॥ शुभे मुहूर्ते पार्श्वस्थैर्ब्राह्मणैर्वेदपारगैः ॥ ३३ ॥ सावित्र्यपि
वरं लब्ध्वा भर्तारं मनसेप्सितम् ॥ मुमुदेऽतीव तन्वंगी स्वर्गं प्राप्येव पुण्यकृत् ॥३४॥ एवं तत्राश्रमे तेषां वसतां प्रीतिपूर्वकम् ॥ कालस्तपस्यतां
कश्चिदतिचक्राम भारत ॥३५॥ सावित्र्यास्तप्यमानायास्तिष्ठंत्याश्च दिवानिशम् ॥ नारदेन यदुक्तं तद्वाक्यं मनसि वर्तते ॥३६॥ ततः काले बहुतिथे
व्यतिक्रांते कदाचन ॥ सम्प्राप्तकालो म्रियेत इति संचिंत्य भामिनी ॥ प्रोष्ठपदे सिते पक्षे द्वादश्यां रजनीमुखे ॥ ३७ ॥ गणयन्ती च सावित्री नारदोक्तं
वचो हृदि ॥ व्रतं त्रिरात्रमुद्दिश्य दिवारात्रं विनाभवत् ॥ ३८ ॥ ततस्त्रिरात्रं निर्वर्त्य स्नात्वा संतर्प्य देवताः ॥ चतुर्थेऽहनि मर्तव्यमिति संचिंत्य
भामिनी ॥ श्वश्रूश्वशुरयोः पादौ ववंदे चारुहासिनी ॥ ३९ ॥ अथ प्रतस्थे परशुं गृहीत्वा सत्यवान्वनम् ॥ सावित्र्यपि च भर्तारं गच्छतः
पृष्ठतोऽन्वगात् ॥ ४० ॥ ततोऽवदत्स भर्ता तां पृच्छस्व श्वशुरौ निजौ ॥ तथेत्युक्त्वा हि पप्रच्छ नत्वा श्वश्रूपदानि सा ॥ ४१ ॥ श्वशुराववदतां
च न गंतव्यं त्वयानघे ॥ बाले त्वं परमं भीरुः कथं गच्छसि काननम् ॥ ४२ ॥ भूयो भावेन सा प्रोचे द्रष्टव्यं काननं मया ॥ गच्छेति तां तदो
चाते श्वशुरौ चारुहासिनीम् ॥ ४३ ॥ ततो गृहीत्वा तरसा फलपुष्पसमित्कुशान् ॥ यथा शुष्काणि वादाय काष्ठभारमकल्पयत् ॥ ४४ ॥ अथ
पाटयतः काष्ठं जाता शिरसि वेदना ॥ व्यथा मां बाधते बाले स्वप्तुमिच्छामि सुंदरि ॥ ४५ ॥ विश्रमस्व महाबाहो सावित्री प्राह दुःखिता ॥
पश्चादुपगमिष्यामि स्वाश्रमं श्रमनाशनम् ॥ ४६ ॥ यावदुत्संगके कृत्वा शिर आस्ते महीतले ॥ तावद्ददर्श सावित्री पुरुषं कृष्णपिंगलम् ॥
किरीटिनं पीतवस्त्रं साक्षात्सूर्यमिवोदितम् ॥ ४७ ॥ तमुवाचाथ सावित्री प्रणम्य मधुपिंगलम् ॥ कस्त्वं देवोऽथ वा दैत्यो मां धर्षयितुमागतः ॥
॥ ४८ ॥ न चाहं केनचिच्छक्या स्वधर्मादवरोपितुम् ॥ स्प्रष्टुं वा पुरुषश्रेष्ठ दीप्ता वह्निशिखा यथा ॥४९॥ ॥ यम उवाच ॥ ॥ यमः संयम
नश्चास्मि सर्वलोकभयंकरः ॥ क्षीणायुरेष ते भर्ता तं नयामि पतिव्रते ॥ न शक्यः किंकरैर्नेतुमतोऽहं स्वयमागतः ॥ ५० ॥ एवमुक्त्वा सत्यवतः
शरीरात्पाशसंचयैः ॥ अंगुष्ठमात्रं पुरुषं निश्चकर्ष यमो बलात् ॥ अथ प्रयातुमारेभे पंथानं पितृसेवितम् ॥ ५१ ॥ सावित्र्यपि वरारोहा पृष्ठतोऽ
नुजगाम ह ॥ पतिव्रतां तथा श्रांतां तामुवाच यमस्तदा ॥ ५२ ॥ निवर्त गच्छ सावित्रि स्वगृहे त्वमिहागता ॥ एष मार्गो विशालाक्षि न केना ॥४६४॥
प्यनुगम्यते ॥ ५३ ॥ ॥ सावित्र्युवाच ॥ ॥ न श्रमो न च मे ग्लानिः कदाचिदपि जायते ॥ भर्तारमनुगच्छंति यास्तासां न श्रमादयः ॥५४॥

सतां संतो गतिर्नान्या स्त्रीणां भर्ता सदा गतिः ॥ वेदो वर्णाश्रमाणां च शिष्याणां च गतिर्गुरुः ॥ ५५ ॥ सर्वेषामेव जंतूनां स्थानमस्ति महीतलम् ॥ भर्तार एव मनुजस्त्रीणां नान्यः समाश्रयः ॥ ५६ ॥ एवमन्यैश्च विविधैर्वाक्यैर्द्धर्मार्थसंहितैः ॥ तुतोष सूर्यतनयः सावित्रीं चेदमब्रवीत् ॥ ५७ ॥ तुष्टोऽस्मि तव भद्रं ते वरं वरय भामिनि ॥ सावित्र्यपि वरान्वव्रे विनयावनतानना ॥ ५८ ॥ चक्षुःप्राप्तिस्तथा राज्यं श्वशुरस्य महात्मनः ॥ पितुः पुत्रशतं चैव पुत्राणां शतमात्मनः ॥ ५९ ॥ जीवितं च तथा भर्तुधर्मसिद्धिश्च शाश्वती ॥ धर्मराजो वरान्दत्त्वा प्रेषयामास तां ततः ॥ ६० ॥ अथ भर्तारमासाद्य सावित्री हृष्टमानसा ॥ जगाम साश्रमपदं सह भर्त्रा निराकुला ॥ ६१ ॥ भाद्रस्य पौर्णमास्यां तु यथा चीर्णं व्रतं त्विदम् ॥ माहात्म्यमस्य नृपते कथितं सकलं मया ॥ ६२ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कीदृशं तद्व्रतं देव सावित्र्या यदनुष्ठितम् ॥ तस्मिन्भाद्रपदे मासि सिद्धान्नं तस्य कीदृशम् ॥ ६३ ॥ का देवता व्रते तस्मिन्ब्रूहि कामं प्रति प्रभो ॥ सविस्तरं हृषीकेश ब्रूहि धर्मं सनातनम् ॥ ६४ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ श्रूयतां पांडवश्रेष्ठ सावित्रीव्रतमादरात् ॥ कथयामि कथं चीर्णं तया सत्या युधिष्ठिर ॥ ६५ ॥ त्रयोदश्यां भाद्रपदे दंतधावनपूर्वकम् ॥ त्रिरात्रं नियमः कार्य उपवासस्य भारत ॥ ६६ ॥ अशक्त्या तु त्रयोदश्यां नक्तं कुर्याज्जितेन्द्रियः ॥ अयाचितं चतुर्दश्यामुपवासेन पूर्णिमाम् ॥ ६७ ॥ नित्यं स्नात्वा महानद्यां तडागे चाथ निर्झरे ॥ विशेषः पौर्णमास्यां तु स्नानं सर्षपमृज्जलैः ॥ ६८ ॥ गृहीत्वा तिलकान्पात्रे प्रस्थमात्रं युधिष्ठिर ॥ अथ वा धान्यमादाय यवशालितिलादिकम् ॥ ६९ ॥ ततो वंशमये पात्रे वस्त्रयुग्मेन वेष्टयेत् ॥ सावित्रीप्रतिमां कृत्वा सर्वावयवशोभनाम् ॥ ७० ॥ सौवर्णीं मृन्मयीं वापि स्वशक्त्या रौप्यनिर्मिताम् ॥ रक्तवस्त्रयुगं दद्यात्सावित्र्यै ब्रह्मणे तथा ॥ ७१ ॥ सावित्रीं ब्रह्मणा सार्द्धमेवं भक्त्या प्रपूजयेत् ॥ गंधैः सुगंधिपुष्पैश्च धूपनैवेद्यदीपकैः ॥ ७२ ॥ पूर्णैः कोशातकैर्भक्ष्यैः कूष्मांडैः कर्कटीफलैः ॥ नालिकेरैश्च खर्जूरैः कपित्थैर्दाडिमीफलैः ॥ ७३ ॥ जंबूजंबीरनारंगैः कर्कटैः पनसैस्तथा ॥ जीरकैः कटुखंडैश्च गुडेन लवणेन च ॥ ७४ ॥ विरूढैः सप्तधान्यैश्च वंशपात्रे प्रकल्पितैः ॥ राजन्या सूत्रकंटैश्च शुभैः कुंकुमकेशरैः ॥ ७५ ॥ अवतारवतीत्येवं सावित्री ब्रह्मणः प्रिया ॥ तामर्चयेत मंत्रेण सावित्रीं ब्राह्मणः स्वयम् ॥ इतरेषां पुराणोक्तमंत्रोऽत्र समुदाहृतः ॥ ७६ ॥ ॐकारपूर्वके देवि वीणापुस्तकधारिणि ॥ वेदमातर्नमस्तुभ्यमवैधव्यं प्रयच्छ मे ॥ ७७ ॥ एवं संपूज्य विधिवज्जागरं कारयेत्ततः ॥ गीतवादित्रशब्देन प्रेक्षतारीकदंबकैः ॥ ७८ ॥ नृत्यहासैर्नयेद्रात्रिं पृष्ठतश्च *कथानके ॥ सावित्र्याख्यानकं* वापि वाचयेद्द्विजसत्तमम् ॥ यावत्प्रभातसमयं गीत्या भावरसैः

समग्र ॥ ७९ ॥ ततः प्रभाते विमल उषःकाले ह्युपस्थिते ॥ ब्राह्मणे वेदविदुषि सावित्रीं विनिवेदयेत् ॥ ८० ॥ यथा सावित्रकल्पज्ञे
सावित्र्याख्यानवाचके ॥ दैवज्ञ उंच्छवृत्तौ च दरिद्रे चाग्निहोत्रिणि ॥ ८१ ॥ मंत्रेणानेन कौंतेय प्रणम्य विधिपूर्वकम् ॥ दर्भाक्षततिलै
र्मिश्रा पूर्वाशाभिमुखास्थिता ॥ सुधी विप्रवरो विप्र ॐकारस्वस्तिपूर्वके ॥ ८२ ॥ सावित्रीयं मया दत्ता सहिरण्या महासती ॥
ब्रह्मणः प्रीणनार्थाय ब्राह्मण प्रतिगृह्यताम् ॥ ८३ ॥ एवं दत्त्वा द्विजेंद्राय सावित्रीं तां युधिष्ठिर ॥ नैवेद्यादि च तत्सर्वं ब्राह्मणं स्वगृहं
नयेत् ॥ स्वयं दशपदं गच्छेत्स्ववेश्म पुनराविशेत् ॥ ८४ ॥ तत्र भुक्त्वा हविष्यान्नं ब्राह्मणैर्बांधवैः सह ॥ विसर्जयेत्ततो विप्रान्सा
वित्री प्रीयतामिति ॥ ८५ ॥ पंचदश्यां तथा ज्येष्ठे वटके च महासती ॥ त्रिरात्रोपोषिता नारी विधिनानेन पूजयेत् ॥ ८६ ॥
सार्द्धं सत्यवता साध्वीं फलनैवेद्यदीपकैः ॥ पट्टावलंबनं कृत्वा काष्ठभारं युधिष्ठिर ॥ ८७ ॥ रात्रौ जागरणं कृत्वा नृत्यगीतपुरस्सरैः ॥ प्रभाते
विधिना पूर्वं पूर्वोक्तेन नरोत्तमः ॥ तत्सर्वं ब्राह्मणे दद्यात्प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥ ८८ ॥ एतत्तु ते व्रतमिदं कथितं विधिवन्मया ॥ याश्चारिष्यंति
लोकेस्मिन्पुत्रपौत्रसमन्विताः ॥ भुक्त्वा भोगांश्चिरं भूमौ यास्यंति ब्रह्मणः पदम् ॥ ८९ ॥ एतत्पुण्यं पापहरं धन्यं दुःस्वप्ननाशनम् ॥ जपतां
शृण्वतां चैव सावित्रीव्रतमादरात् ॥ ९० ॥ स्मृत्यर्थवेदजननीं सहशंभुजायां संपूजयेदिह त्रिरात्रकृतोपवासा ॥ सावित्रिवत्पितृकुलं च तथा
स्वभर्तुरुद्धारयेच्च विभुनक्ति चिरं सुखानि ॥ ९१ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे वटसावित्रीव्रतवर्णनं
नाम द्व्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पूर्वमासीत्कृतयुगे क्षत्रिणी बहुपुत्रिणी ॥ नाम्ना कलिंगभद्रेति
रूपलावण्यसंयुता ॥ १ ॥ तुंगस्तनी पद्मनेत्रा हंसनागेन्द्रगामिनी ॥ सौभाग्यगुणसंपूर्णा चंद्रबिंबनिभानना ॥ २ ॥ धनरत्नैश्च संपूर्णा मध्यदेशे
वृषस्थले ॥ राज्ञः पत्नी तु सा देवी दिलीपस्य महात्मनः ॥ कलिङ्गभद्रा ललिता महादेवी गुणान्विता ॥ ३ ॥ महाप्रसादं मन्वाना बहुमानपुर
स्सरम् ॥ ब्राह्मणेभ्यश्च दानानि प्रयच्छति महासती ॥ ४ ॥ त्यागसंभोगसौभाग्ये द्वितीया नैव तादृशी ॥ नारीणां तु नरश्रेष्ठ दिलीपस्य यथा
प्रिया ॥ ५ ॥ यथा च कार्त्तिके मासि गृहीतं क्षत्रयाव्रतम् ॥ षण्मासेन व्रतं यावदिदं संचिन्त्य चेतसि ॥ पारितं च तया सर्वं किंचिन्मात्रं तु
वर्तते ॥ ६ ॥ पारणेपारणे वापि पुराणज्ञे द्विजोत्तमे ॥ उद्यापनं प्रयच्छंती कालं नयति सुन्दरी ॥ ७ ॥ कदाचिदर्धरात्रे तु सुप्ता भर्त्रा सहैव
सा ॥ दष्टा सर्पेण रौद्रेण जगाम निधनं क्षणात् ॥ ८ ॥ तेन दोषेण सा बाला अजायोनौ ह्यजायत ॥ वनेचरी धर्मपरा पूर्वजातिस्मरा दृढा॥९॥

पूर्वाभ्यासेन तेनैव गृहीतं कृत्तिकाव्रतम् ॥ व्यस्ता यूथपरिभ्रष्टा उपवासपरिस्थिता ॥ १० ॥ परक्षेत्रेण गच्छंती अजा सस्यावमर्दनी ॥
कार्त्तिक्यां गलके बद्धा ग्राम्यकेण चिरागता ॥ ११ ॥ दृष्टात्रिणा महाभागा पूर्वजातिस्मरेण सा ॥ कारणं बुध्य तां बुद्धा सहकालिंदभद्रिकाम् ॥
॥ १२ ॥ मोक्षिता बदरीबद्धा चरंती कृत्तिकाव्रतम् ॥ गोपालबंधनात्साध्वी अनिर्वेदपरा तु सा ॥ १३ ॥ संप्राप्य बदरीपत्रं पीत्वा पुष्करिणी
पयः ॥ ममेत्युक्त्वा ह्यसंभ्रांता पारयामास तद्व्रतम् ॥ तस्यै योगं ततो दत्त्वा जगामात्रिस्तपोवनम् ॥ १४ ॥ सापि योगेश्वरी भूत्वा निंदित्वा
जन्म चात्मनः ॥ तत्याज योगात्स्वान्प्राणान्प्रस्थिता गौतमस्य हि ॥ ऋषेर्बभूव दुहिता ह्यहल्यागर्भसुन्दरी ॥ १५ ॥ योगलक्ष्मीति नाम्ना सा
कन्या गुणगणैर्युता ॥ विद्येव दत्ता सा पित्रा शांडिल्याय महर्षये ॥ तपोधनाय दांताय नित्यं सहचरी बभौ ॥ १६ ॥ ब्राह्मलक्ष्म्या दीप्यमाना
साक्षाद्वेदस्मृतिर्यथा ॥ सरस्वती च स्वाहा च शची चारुन्धती यथा ॥ १७ ॥ गौरी राज्ञी तथा लक्ष्मीर्गायत्री चोत्तमा सती ॥ महालक्ष्मी
स्तथा राजञ्छाण्डिल्यस्य गृहे बभौ ॥ १८ ॥ पितृदेवमनुष्याणां नित्यं शुश्रूषणे रता ॥ अथ तेनात्रिणा दृष्टा पुनर्गर्भवती गृहे ॥ १९ ॥ भक्त्या
भिक्षां प्रयच्छंती ब्राह्मणानामनिंदिता ॥ योगाद्विदित्वा तामूचे भगवान्पूर्ववच्छनैः ॥ २० ॥ योगलक्ष्मि महाभागे वर्तते कति कृत्तिकाः ॥
सापि जातिस्मरा प्राह भगवंतं महासती ॥ षड्वर्तंते महायोगिन्नेका परवशे स्थिता ॥ २१ ॥ तच्छ्रुत्वास्यै भगवता सकारुण्येन चेतसा ॥ दत्तं
व्रतं तथा मन्त्रो येन स्वर्गं जगाम सा ॥ २२ ॥ इह भुक्त्वा चिरं भोगान्पुत्रपौत्रश्रिया वृता ॥ ततः सा तत्पदं प्राप्ता पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ २३ ॥
॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कीदृशं तद्व्रतं कृष्ण मंत्रश्चापि जनार्दन ॥ विधानं कृत्तिकानां च तं च कालं वदस्व मे ॥ २४ ॥ ॥ श्रीकृष्ण
उवाच ॥ ॥ कृत्तिकासु स्वयं सोमः कृत्तिकासु बृहस्पतिः ॥ यदा स्यात्सोमवारेण सा महाकार्तिकी स्मृता ॥ २५ ॥ ईदृशी बहुभिर्वर्षैर्बहु
पुण्यैश्च लभ्यते ॥ तथा सा न वृथा नेया यदीच्छेच्छ्रेय आत्मनः ॥ २६ ॥ अन्यापि कार्तिकी पार्थ समुपोष्य विधानतः ॥ तस्या विधानं
राजेन्द्र शृणुष्वैकमना भव ॥ २७ ॥ कार्त्तिके शुक्लपक्षस्य पूर्णमास्यां दिनोदये ॥ नक्ताय नियमं कुर्याद्दन्तधावनपूर्वकम् ॥ २८ ॥ उपवासस्य
वा शक्त्या ततः स्नात्वा जलाशये ॥ कुरुक्षेत्रे प्रयागे वा पुष्करे नैमिषे तथा ॥ २९ ॥ शालग्रामे कुशावर्ते मूलस्थाने सकुन्तले ॥ गोकर्णे
वार्बुदे पुण्येऽथ वाप्यमरकंटके ॥ ३० ॥ पुरे वा नगरे वापि ग्रामे घोषेऽथ पत्तने ॥ यत्र वा तत्र वा स्नायान्नरो योषिदथापि वा ॥ देव
र्षिपितृपूजां च कृत्वा होमं युधिष्ठिर ॥ ३१ ॥ ततोऽस्तसमये प्राप्ते पात्रं गव्यस्य सर्पिषः ॥ क्षीरस्य वा सुसंपूर्णं कृत्वा गुडफलान्वितम् ॥ षट्प्र

माणं यथा व्योम्नि कृत्तिकाशकटं न्यसेत्॥ ३२ ॥ षट्कृत्तिकानां बिंबानि स्वर्णरौप्यमयानि च ॥ रत्नगर्भाणि कुर्याच्च स्वशक्त्या पाण्डुनन्दन ॥
॥ ३३ ॥ प्रथमा स्वर्णनिष्पन्ना द्वितीया रौप्यकीकृता ॥ तृतीया रत्नघटिता चतुर्थी नवनीतजा ॥ ३४ ॥ पञ्चमी कणिकान्यूना षष्ठी पिष्टमयी
कृता ॥ षट् कृत्तिकाः कृतबिंबाः कृत्वालक्तकसूत्रिकाः ॥ ३५ ॥ रत्नगर्भाः कुंकुमाक्ताः पृष्ठतः स्तबकान्विताः ॥ सिंदूरचन्दनाभ्यक्ता जातीपुष्पैः
सुपूजिताः ॥ मंत्रेणानेन राजेन्द्र द्विजाय प्रतिपादयेत् ॥ ३६ ॥ "ॐ सप्तर्षिदारा ह्यनलस्य वल्लभा या ब्रह्मणा रक्षितयेति युक्ताः ॥ तुष्टाः कुमार
स्य यथार्थमातरो ममापि सुप्रीततरा भवंतु—स्वाहा" ॥ ३७ ॥ एवमुच्चार्य विप्राय प्रदेयाः कृत्तिका नृप ॥ ब्राह्मणोपि प्रतीच्छेत मंत्रेणानेन
पांडव ॥ ३८ ॥ धर्मदाः कामकाः संतु इमा नक्षत्रमातरः ॥ कृत्तिका दुर्गसंसारात्तारयंत्वावयोः कुलम् ॥ ३९ ॥ अनेन विधिना दत्त्वा दृष्ट्वा
चैवांबरे स्थिताः ॥ विसृज्य ब्राह्मणान्भक्त्या चानुव्रज्य पदानि षट् ॥ निवर्त्य च कथार्थं तु शृणुयात्फलमाप्नुयात् ॥ ४० ॥ विमानेनार्कवर्णेन
गत्वा नक्षत्रमंडलम् ॥ दिव्येन वपुषा युक्तः स्रक्चंदनविभूषितः ॥ ४१ ॥ दिव्यनारीगणवृतः सुखं भुंक्ते ह्यनामयम् ॥ दोधूयमानश्चमरै रत्नपं
क्त्या विराजितः ॥ ४२ ॥ पारिजातकमंदारपुष्पभारोपशोभितः ॥ कृतार्थः परिपूर्णाशस्तिष्ठेदाभूतसंप्लवम् ॥ ४३ ॥ ताराः कृत्वा व्रतांते वा
गत्वा स्वर्गं सभर्तृका ॥ रमते निर्भया साध्वी सर्वभोगसमन्विता ॥ ४४ ॥ यश्चैतच्छृणुयात्पार्थ भक्तियुक्तः समाधिना ॥ नारी वा पुरुषो वापि
मुच्यते सर्वकिल्बिषैः ॥ ४५ ॥ सौवर्णरौप्यमणिगोनवनीतसिद्धाः षट् कृत्तिकाः कणिकपिष्टमयीश्च कृत्वा ॥ पात्रे निधाय कुसुमाक्षतधूपदीपैः
संपूज्य जन्मगहनं न विशंति मर्त्याः ॥ ४६ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे कार्तिक्यां कृत्तिकाव्रतवर्णनं
नाम त्र्यधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पञ्चदश्यां शुक्लपक्षे फाल्गुनस्य नरोत्तम ॥ पाखंडान्पतितां
श्चैव तथैवान्त्यावसायिनः ॥ १ ॥ नास्तिकान्भिन्नवृत्तांश्च पापिनो नैव चालपेत् ॥ नारायणे गतमनाः पुरुषो हि जितेन्द्रियः ॥ २ ॥ तिष्ठन्व्रज
न्प्रस्खलन्वा भुंजानोपि जनार्दनम् ॥ कीर्तयेच्च क्रियाकाले सप्तकृत्वो महीपते ॥ ३ ॥ लक्ष्म्या समन्वितं देवमर्चयेच्च जनार्दनम् ॥ संध्याद्युपरमे
चन्द्रस्वरूपं हरिमीश्वरम् ॥ रात्रौ च लक्ष्मीं संचिन्त्य सम्यगर्घेण पूजयेत ॥ ४ ॥ श्रीनिशाकररूपस्त्वं वासुदेव जगत्पते ॥ मनोभिलषितं देव
पूरयस्व नमोनमः ॥ ५ ॥ मंत्रेणानेन दत्त्वार्घं देवदेवस्य भक्तितः ॥ नक्तं भुञ्जीत न स्वैरं तैलक्षारविवर्जितम् ॥ ६ ॥ तथैव चैत्रे वैशाखे ज्येष्ठे च ॥४६६॥
नृपसत्तम ॥ अर्चयेच्च यथाप्रोक्तं मासिमासि च तद्दिने ॥ ७ ॥ निष्पादितं भवेदेकं पारणं पार्थ शक्तितः ॥ द्वितीयं चापि वक्ष्यामि पारणं ते

नरोत्तम ॥ ८ ॥ आषाढे श्रावणे मासि प्राप्ते भाद्रपदे तथा ॥ तथैवाश्वयुजेभ्यर्च्य श्रीधरं प्रियया सह ॥ अर्घं चन्द्रमसे दत्त्वा भुञ्जीताथ यथाविधि ॥ ९ ॥ द्वितीयमेतदाख्यातं तृतीयं पारणं शृणु ॥ कार्तिकादिषु मासेषु तथैवाभ्यर्च्य केशवम् ॥ भूत्या समन्वितं दद्याच्छशांकाय तथा निशि ॥ ॥ १० ॥ भुञ्जीत च यथाख्यातं तृतीयं पारणं शृणु ॥ प्रतिपूज्य ततो दद्याद्ब्राह्मणेभ्यश्च दक्षिणाम् ॥ प्रतिमासं च वक्ष्यामि प्राशनं कायशुद्धये ॥ ॥ ११ ॥ चतुरः प्रथमान्मासान्पञ्चगव्यमुदाहृतम् ॥ कुशोदकं तथैवान्यदुक्तं मासचतुष्टयम् ॥ १२ ॥ सूर्यांशुतप्तं तद्वच्च जलं कायविशोधनम् ॥ गीतवाद्यादिकं रात्रौ तथा कृष्णकथां शुभाम् ॥ कारयेच्चैव देवस्य पारणेपारणे गते ॥ १३ ॥ जनार्दनं सपत्नीकमर्चयेत्प्रथमं ततः ॥ सश्रीकं श्रीधरं तद्वत्तृतीये भूतिकेशवौ ॥ १४ ॥ प्रतिमासं तु नामानि कृष्णस्यैतानि भारत ॥ कृतोपवासः सुस्नातः पूजयित्वा जनार्दनम् ॥ उच्चारयन्नरो याति यथालोकं यथासुखम् ॥ १५ ॥ ततो विप्राय वै दद्यादुदकुंभं सदक्षिणम् ॥ उपानद्वस्त्रयुग्मं च च्छत्रं कनकमेव च ॥ १६ ॥ यद्वै मासगतं नाम प्रीयतामिति कीर्तयेत् ॥ केशवं मार्गशीर्षे तु पौषे नारायणं तथा ॥ १७ ॥ माधवं माघमासे तु गोविन्दमपि फाल्गुने ॥ चैत्रमासे तथा विष्णुं वैशाखे मधुसूदनम् ॥ १८ ॥ ज्येष्ठे त्रिविक्रमो ज्ञेयस्तथाषाढे च वामनः ॥ श्रीधरः श्रावणे तद्वद्धृषीकेशेति चापरम् ॥ १९ ॥ रामो भाद्रपदे मासि गीयते पुण्यकांक्षिभिः ॥ पद्मनाभमाश्वयुजि दामोदरमतः परम् ॥ २० ॥ कार्तिके देवदेवेशं स्तुवंस्तरति दुर्गतिम् ॥ एवं संवत्सरस्यांते प्रतिमासे क्रमोदितम् ॥ यदि दातुं न शक्नोति दद्याच्चैवैकहेलया ॥२१॥ विशेषश्चात्र कथितश्चन्द्रं कृत्वा हिरण्मयम्॥ पूजयित्वा फलैर्वस्त्रैर्ब्राह्मणाय निवेदयेत्॥२२॥स्तुवन्नेवं विधानेन पारणेऽभ्यर्चयेत्प्रभुम्॥तावंति जन्मान्यसुखं नाप्नोतीष्टवियोगजम् ॥२३॥ इहैव स्वस्थतां प्राप्य मरणे स्मरणं ततः॥ स्थानं तु मम संप्राप्य स्वर्गलोके महीयते ॥ २४ ॥ ततो मानुष्यमासाद्य निरातंको गतज्वरः ॥ धनधान्यवति स्फीते जन्म साधुकुलेर्हति ॥२५॥ श्रीशर्वरी मधुनि हा भगवाञ्छशांकः संकल्प्य चन्दनतिलाक्षतपुष्पमिश्रम् ॥ यच्छंति येऽर्घमनया नृप पूर्णिमायां नूनं भवंति परिपूर्णमनोरथास्ते ॥ २६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे पूर्णमनोरथव्रतं नाम चतुरधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०४ ॥

॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अशोकपूर्णिमां चान्यां शृणुष्व गदतो मम ॥ यामुपोष्य नराः शोकं नाप्नुवंति कदाचन ॥ १ ॥ फाल्गुनामलपक्षस्य पौर्णमास्यां नरोत्तम ॥ मृज्जलेन नरः स्नात्वा दत्त्वा शिरसि वै मृदम् ॥ मृत्प्राशनं ततः कृत्वा कृत्वा च स्थंडिलं मृदा ॥ २ ॥ पुष्पैः पत्रैस्तथाभ्यर्च्य भूधरं नाम नामतः ॥ धरणीं च तथा देवीमशोकेत्यभिकीर्तयेत् ॥ ३ ॥ यथा विशोकां धरणे कृतवांस्त्वां जनार्दनः ॥ तथा मां सर्व

शोकेभ्यो मोचयाशेषधारिणि ॥४॥ यथा समस्तभूतानामाधारस्त्वं व्यवस्थिता ॥ तथा विशोकं कुरु मां सकलेच्छाविभूतिभिः ॥ ५ ॥ ध्यानमात्रे
यथा विष्णोः स्वास्थ्यं जानासि मेदिनि ॥ तथा मनः स्वस्थतां मे कुरु त्वं भूतधारिणि ॥ ६ ॥ एवं स्तुत्वा तथाभ्यर्च्य चन्द्रायार्घ्यं निवेद्य च॥
उपोषितव्यं नक्तं वा भोक्तव्यं तैलवर्जितम् ॥ ७ ॥ अनेनैव प्रकारेण चत्वारः फाल्गुनादयः ॥ उपोष्या नृपते मासाः प्रथमं पारणं स्मृतम् ॥
॥ ८ ॥ आषाढादिषु मासेषु तद्वत्स्नानं मृदंबुना ॥ तथैव प्राशनं पूजा तद्वदिंदोस्तथार्हणम् ॥ ९ ॥ चतुर्ष्वन्येषु चैवोक्तं कार्तिकादिषु पारणम्॥
पारणत्रितये चैव चातुर्मासिकमुच्यते ॥ १० ॥ विशेषपूजा दानं च तथा जागरणं निशि ॥ विशेषेणैव कर्तव्यं पारणेपारणे गते ॥ ११ ॥ प्रथमे
धरणी नाम तुभ्यं मासचतुष्टयम् ॥ द्वितीये मेदिनी वाच्या तृतीये च वसुन्धरा ॥ १२ ॥ पारणेपारणे पार्थ युग्मानेवार्चयेद्द्विजान् ॥ धरणीं देव
देवं च तत्तत्स्थानेन केशवम् ॥ १३ ॥ वस्त्राभावे च सूत्रेण पूजयेद्धरणीं तथा ॥ घृताभावे तथा क्षीरं शस्तं वा सलिलं हरेः ॥ १४ ॥ एवं संव
त्सरस्यांते गौः सवत्सा द्विजातये ॥ प्रदेया धरणी देवी वस्त्रालंकारसंयुता ॥ १५ ॥ पातालसंस्थया देव्या चीर्णमेतन्महाव्रतम् ॥ धरण्या केशव
प्रीत्यै ततः प्राप्ता समुन्नतिः ॥ १६ ॥ देवेन चोक्ता धरणी वराहवपुषा पुरा ॥ उपवासव्रतपरा समुद्धृत्य रसातलात् ॥ १७ ॥ व्रतेनानेन कल्याणि
त्वयाहं परितोषितः ॥ तस्मात्प्रसादमतुलं करोमि तव सुव्रते ॥ १८ ॥ यथैव कुरुषे भक्त्या पूजां मम सुशोभनाम् ॥ तथैव तव कल्याणि
प्रणतो यः करिष्यति ॥१९॥ व्रतमेतदुपाश्रित्य पारणं च यथाविधि ॥ सर्वबाधाविनिर्मुक्तो जन्मजन्मांतराण्यपि ॥ विशोकः सर्वकल्याणभाजनं
स्यान्न संशयः ॥ २० ॥ यथा त्वमेव वसुधे संप्राप्ता निर्वृतेः पदम् ॥ तथा स परमँल्लोके सुखं प्राप्स्यति मानवः ॥ २१ ॥ एवमेतन्महापुण्यं
सर्वपापप्रशांतिदम् ॥ विशोकाख्यं व्रतवरं तत्कुरुष्व महाव्रतम् ॥ २२ ॥ सम्यग्विशोककरणी नृपपूर्णिमा ते ख्याता मया मनुमहेन्द्रसमानकीर्ते॥
एवं करोति कुरुपुंगव यः प्रयत्नाच्छोको न तस्य भवतीह कुलेपि पुंसः ॥ २३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे
विशोकपूर्णिमाव्रतं नाम पञ्चाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०५ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ सर्वकामानवाप्नोति समाराध्य जनार्दनम् ॥
प्रकारैर्बहुभिः कृष्ण यान्यानिच्छति चेतसा ॥१॥ नृणां स्त्रीणां च सर्वेषां नान्यच्छोकस्य कारणम् ॥ अपत्यादधिकं किंचिद्विद्यते ह्यत्र जन्मनि॥
॥ २ ॥ अपुत्रता महादुःखमतिदुःखं कुपुत्रता ॥ सुपुत्रः सर्वसौख्यानां हेतुभूतो मतो मम ॥ ३ ॥ धन्यास्ते ये सुतं प्राप्ताः सर्वदुःखविवर्जितम् ॥

शक्तं प्रशांतं बलिनं परां निर्वृतिमागतम् ॥४॥ स्वकर्माभिरतं नित्यं देवद्विजपरायणम् ॥ शास्त्रज्ञं सर्वधर्मज्ञं दीनानाथानुकंपिनम्[1] ॥ ५ ॥ विजिगी
तारिसर्वस्वं मनोह्लदयनन्दनम् ॥ देवानुकूलतायुक्तं युक्तं सम्यग्गुणेन च ॥६॥ मित्रस्वजनसन्मानलब्धं निर्वाणमुत्तमम् ॥ यः प्राप्नोति सुतं तस्मा
न्नान्यो धन्यतरो भुवि ॥ ७ ॥ सोऽहमेवंविधं श्रोतुं कर्मेच्छामि महामते ॥ येनेदृग्लक्षणः पुत्रः प्राप्यते भुवि मानवैः ॥ ८ ॥ ॥ श्रीकृष्ण
उवाच ॥ ॥ एवमेतन्महाभाग पुत्रापुत्रसमुद्भवम् ॥ दुःखं प्रयात्युपशमं तनयान्नेह केनचित् ॥ ९ ॥ अत्रापि श्रूयतां वृत्तं यत्पूर्वमभवन्मुने ॥
उत्पत्तौ कार्तवीर्यस्य हैहयस्य महात्मनः ॥ १० ॥ कृतवीर्यो महीपालो हैहयो नाम वै पुरा ॥ तस्य शीलधना नाम बभूव वरवर्णिनी ॥ ११ ॥
पत्नीसहस्रप्रवरा महिषी शीलमण्डना ॥ सा त्वपुत्रा महाभागा मैत्रेयीं पर्यपृच्छत ॥ १२ ॥ गुणवत्पुत्रलाभाय कृतासनपरिग्रहम् ॥ तया
पृष्टाथ सा सम्यङ्मैत्रेयी ब्रह्मवादिनी ॥ १३ ॥ कथयामास परमं नाम्नानन्तव्रतं महत् ॥ सर्वकामफलावाप्तिकारणं पापनाशनम् ॥
तस्याः सुपुत्रलाभाय राजपुत्र्यास्तपस्विनी ॥ १४ ॥ ॥ मैत्रेय्युवाच ॥ ॥ यो यमिच्छेन्नरः कामं नारी वा वरवर्णिनी ॥ १५ ॥ स तं
समाराध्य विभुं समाप्नोति जनार्दनात् ॥ मार्गशीर्षे मृगशिरो भीमो यस्मिन्दिनेऽभवत् ॥१६॥ तस्मिन्संप्राश्य गोमूत्रं स्नातो नियतमानसः ॥
पुष्पैर्धूपैस्तथा गन्धैरुपवासैश्च भक्तितः ॥ वामपादमनंतस्य पूजयेद्वरवर्णिनि ॥ १७ ॥ अनंतः सर्वकामानामनंतं भगवान्फलम् ॥ ददात्वनन्तं
च पुनस्तदेवान्यत्र जन्मनि ॥ १८ ॥ अनंतपुण्योपचयमनन्तं तु महाव्रतम् ॥ यथाभिलषितावाप्तिं कुरु मे पुरुषोत्तम ॥ १९ ॥ इत्युच्चार्याभिपू
ज्यैनं यथावद्विधिना नरः ॥ समाहितमना भूत्वा प्रणिपातपुरस्सरम् ॥ २० ॥ विप्राय दक्षिणां दद्यादनंतः प्रीयतामिति ॥ समुच्चार्य ततो नक्तं
भुञ्जीत तैलवर्जितम् ॥ २१ ॥ ततश्च पौषे पुष्यर्क्षे तथैव भगवत्कटिम् ॥ वामामभ्यर्च्चयेद्भक्त्या गोमूत्रप्राशनं ततः ॥२२॥ अनंतः सर्वकामाना
मिति चोच्चारयेत्पुनः॥ भोजयेत तथा विप्रान्वाचयित्वा यथाविधि ॥२३॥ माघे मघासु तद्वच्च बाहुं देवस्य पूजयेत् ॥ स्कन्धौ च मम फाल्गुन्योः
फाल्गुने मासि भामिनि ॥ २४ ॥ चतुर्ष्वेतेषु गोमूत्रं प्राशयेन्नृपनंदिनि ॥ ब्राह्मणाय तथा दद्यात्तिलान्कनकमेव च ॥ २५ ॥ देवस्य दक्षिणं
स्कन्धं चैत्रे चित्रासु पूजयेत् ॥ तथैव प्राशनं चात्र पञ्चगव्यमुदाहृतम् ॥ विप्रे प्रवाचके दद्याद्यवान्मासचतुष्टयम् ॥ २६ ॥ वैशाखे च विशाखासु
बाहुं सम्पूज्य दक्षिणम् ॥ तथैवोक्तान्यवान्दद्यान्नक्तं कुर्याद्द्विजक्रियाम् ॥ २७ ॥ ज्येष्ठासु कटिपूजां च ज्येष्ठमासि शुभव्रते ॥ आषाढासु तथा

१ दीनानाथजनाश्रयम्--इ० पा० ।

भ० पु० षाढे कुर्यात्पादार्चनं शुभे ॥ २८ ॥ पादद्वयं तु श्रवणे श्रावणे मासि पूजयेत् ॥ घृतं विप्राय दातव्यं प्राशनीयं यथाविधि ॥ २९ ॥ श्रावणादिषु उ० प० ४
॥४६८॥ मासेषु प्राशनं दानमेव च ॥ एतदेवं समाख्यातं देवांस्तद्वच्च पूजयेत् ॥ ३० ॥ गुह्यं प्रोष्ठपदायोगे मासि भाद्रपदेऽर्चयेत् ॥ तद्वदाश्वयुजे पूज्यं अ० १०६
हृदयं चाश्विनीषु च ॥ ३१ ॥ कुर्यात्समाहितमनाः स्नानं प्राशनमर्चनम् ॥ अनन्तशिरसः पूजां कार्त्तिके कृत्तिकासु च ॥ ३२ ॥ यस्मिन्यस्मि
न्दिने पूजा तत्रतत्र तदा दिने ॥ नामानंतस्य जप्तव्यं क्षुतप्रस्खलितादिषु ॥३३॥ घृतेनानंतमुद्दिश्य पूर्वं मासचतुष्टयम् ॥ कुर्वीत होमं चैत्रादौ
शालिना कुलनंदिनि ॥ ३४ ॥ क्षीरेण श्रावणादौ च होमो मासचतुष्टयम् ॥ प्रशस्तं सर्वमासेषु हविष्यान्नेन भोजनम् ॥ ३५ ॥ एवं द्वादशभि
र्मासैः पारणात्रितयं शुभे ॥ व्रतावसाने चानन्तं सौवर्णं कारयेच्छुभम् ॥ ३६ ॥ राजतं मुसलं चैव हलं पार्श्वेषु विन्यसेत् ॥ पुष्पधूपादिनैवेद्यैः
पूजा कार्या यथाविधि ॥ ३७ ॥ ताम्रपीठोपरि हरेर्मन्त्रैरेभिर्यथाक्रमम् ॥ नमोऽस्त्वनंताय शिरः पादौ सर्वात्मने नमः ॥ ३८ ॥ शेषाय जानुयु
गलं कामायेति कटिं नमः ॥ नमोस्तु वासुदेवाय पार्श्वं संपूजयेद्धरेः ॥ ३९ ॥ संकर्षणायेत्युदरं भुजं सर्वासुधारिणे ॥ कण्ठं श्रीकण्ठनाथाय मुख
मिंदुमुखाय च ॥ ४० ॥ हलं च मुसलं चैव स्वनाम्ना पूजयेद्बुधः ॥ एवं सम्पूज्य गोविन्दं सितवस्त्रविभूषितम् ॥ ४१ ॥ छत्रोपानत्सुसंयुक्तं
स्रग्दामालंकृतं तथा ॥ नक्षत्रदेवताः पूज्या नक्षत्राणि च सर्वशः ॥ ४२ ॥ सोमो नक्षत्रराजश्च मासः संवत्सरं तथा ॥ द्वादशात्र घटान्कुर्यात्स
तोयांश्चान्नसंयुतान् ॥ ४३ ॥ एवं संपूज्य विधिवद्देवदेवं जनार्दनम् ॥ ब्राह्मणं पूजयित्वा च वस्त्रैराभरणैस्तथा ॥ ४४ ॥ कर्णांगुलैः पवित्रैश्च शांतं
दांतं जितेन्द्रियम् ॥ पुराणज्ञं धर्मनित्यमव्यंगं सुप्रियंवदम् ॥ ४५ ॥ तस्मै देयं समस्तं तदनन्तः प्रीयतामिति ॥ अन्येषां ब्राह्मणानां च देयं
शक्त्या यथेप्सितम् ॥ ४६ ॥ अनेन विधिना पार्थ व्रतं चैतत्समाप्यते ॥ पारिते च समाप्नोति सर्वानेव मनोरथान् ॥ ४७ ॥ पुत्रार्थिभिर्वित्तका
मैर्भृत्यदारानभीप्सुभिः ॥ प्रार्थयद्भिश्च मर्त्येऽस्मिन्नारोग्यफलसम्पदः ॥ ४८ ॥ एतद्व्रतं महाभागे पुण्यं स्वस्त्ययनप्रदम् ॥ अनंतव्रतसंज्ञं वै सर्व
पापप्रणाशनम् ॥ ४९ ॥ तत्कुरुष्वैव देवि त्वं व्रतं शीलधने परम् ॥ वरिष्ठं सर्वलोकस्य यदि पुत्रमभीप्ससि ॥ ५० ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥
इति शीलधना श्रुत्वा मैत्रेयीवचनं शुभम् ॥ चकारैतद्व्रतवरं सा विष्ण्वाहितमानसा ॥ ५१ ॥ पुत्रार्थिन्यास्ततस्तस्माद्व्रतेनानेन सुव्रत ॥ विष्णुस्तु ॥४६८॥
तोष तुष्टे च विष्णौ सा सुषुवे सुतम् ॥ ५२ ॥ तस्य वै जातमात्रस्य प्रववौ चानिलः शुभम् ॥ नीरजस्कमभूद्व्योम मुदं प्रापाखिलं जगत्॥५३॥
देवदुन्दुभयो नेदुः पुष्पवृष्टिः पपात च ॥ प्रजगुर्देवगंधर्वा ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥५४॥ धर्मे मनः समस्तस्य पार्थ लोकस्य चाभवत् ॥ तस्य नाम

पिता चक्रे तनयस्यार्जुनेति वै ॥ ५५ ॥ कृतवीर्यसुतत्वाच्च कार्तवीर्यो बभूव सः ॥ तेनापि भगवान्विष्णुर्दत्तात्रेयस्वरूपवान् ॥ आराधितोऽतिमहता तपसा पार्थ भूभृता ॥५६॥ तस्य तुष्टो जगन्नाथश्चक्रवर्तित्वमुत्तमम् ॥ ददौ शौर्यधने चापि सकलान्यायुधानि च ॥ सं वव्रे च वधो देव मम त्वत्तो भवेदिति ॥५७॥ परं तु स्मरणं ज्ञानं भीतानामार्तिनाशनम् ॥ स्मरणादुपकारित्वं जगतोऽस्य जगत्पते ॥५८॥ तमाह देवदेवेशः पुण्डरीकनिभेक्षणः ॥ सर्वमेतन्महाभाग तव भूयो भविष्यति ॥ ५९ ॥ यश्च प्रभाते रात्रौ च त्वां नरः कीर्तयिष्यति ॥ नमोऽस्तु कार्तवीर्यायेत्यभिधास्यति चैव यः ॥ तिलप्रस्थप्रदानस्य नरः पुण्यमवाप्स्यति ॥ ६० ॥ अनष्टद्रव्यता चैव तव नामानुकीर्तने ॥ भविष्यति महीपालेत्युक्त्वा तं प्रययौ हरिः ॥६१॥ स चापि वरमासाद्य प्रसन्नाद्गरुडध्वजात् ॥ पालयामास भूपालः सप्तद्वीपां वसुंधराम् ॥ ६२ ॥ तेनेष्टं विविधैर्यज्ञैः समाप्तवरदक्षिणैः ॥ जित्वारिवर्गमखिलं धर्मतः पालिताः प्रजाः ॥ ६३ ॥ अनंतव्रतमहात्म्यादासाद्य तनयं च तम् ॥ पितुः पुत्रोद्भवं दुःखं नासीत्स्वल्पमपि प्रभो ॥ ॥ ६४ ॥ एवमेतत्समाख्यातमनंताख्यं व्रतं तव ॥ यत्कृत्वा राजपत्नी सा कार्तवीर्यमसूयत ॥ ६५ ॥ यश्चैतच्छृणुयाज्जन्म कार्तवीर्यस्य मानवः ॥ स्त्री वा दुःखमपत्योत्थं सप्तजन्मसु नाश्नुते ॥ ६६ ॥ ऐश्वर्यमप्रतिहतं परमं विवेकं पुत्रानमित्रहृदयार्तिकरान्बहूंश्च ॥ कृत्वा त्वनंत इति यद्व्रत नामधेयं प्राप्नोत्यनंतविभवस्य विभोः प्रसादात् ॥ ६७ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवाद अनंतव्रतवर्णनं नाम षडधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ अप्राप्तैर्न तथा दुःखमैश्वर्याद्यैर्नरोत्तम ॥ यथा मनोरथैः स्वैः स्वैर्नानादुःखं भवेन्नृणाम् ॥ १ ॥ यथा मनोरथैर्लब्धैर्न स्याद्दुःखभयं नृणाम् ॥ ऐश्वर्याद्विच्युतो वापि संततेर्देवलोकतः ॥ २ ॥ अभीष्टादन्यतो वापि यदाधेन विनिष्कृतिम् ॥ प्राप्नोति पुरुषो वाथ नारी वा पुण्यसंचयात् ॥ तन्ममाचक्ष्व भगवन्येन नाभ्येति विच्युतिम् ॥ ३ ॥ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ सत्यमेतन्महाभाग दुःखं प्राप्नोत्यसंशयः ॥ ४ ॥ ऐश्वर्योदयचित्तस्य बंधुवर्गसुखस्य च ॥ तदेतच्छ्रूयतां पार्थ यथा नेष्टात्परिच्युतिः ॥ ५ ॥ स्वर्गादेर्जायते सम्यगुपवासवतां सताम् ॥ द्वादशर्क्षाणि राजेन्द्र प्रतिमासं तु यानि वै ॥ ६ ॥ तन्नाम्ना चाच्युतं तेषु सम्यक्संपूजयेन्नृप ॥ पुष्पैर्धूपैस्तथांभोभिरभीष्टैरपरैरपि ॥ ७ ॥ आदितः कृत्तिकां कृत्वा कार्त्तिके नृपसत्तम ॥ कृशरामत्र नैवेद्यं पूर्वं मासचतुष्टयम् ॥८॥ निवेदयेत्फाल्गुनादि संयावं च ततः परम् ॥ आषाढादिषु देवाय पायसं विनिवेदयेत् ॥ ९ ॥ तेनैवान्नेन राजेन्द्र ब्राह्मणान्भोजये

१ शौर्यबले–इ० पा० । २ स वव्रे च वरं देव मम त्राता भवेति च–इ० पा० । ३ ऽभि.न्यभिष्टजनस्याभसुखं च लोकास्ते वै समःतसुखदाः सुलभा भवन्ति–इ० पा०

द्बुधः ॥ पञ्चगव्यजलस्नानं तस्यैव प्राशनाच्छुचिः ॥ १० ॥ सम्यक्संपूज्य राजेन्द्र तमेव पुरुषोत्तमम् ॥ प्रणम्य प्रार्थयेद्विष्णुं शुचिः स्नातो
यथाविधि ॥११॥ नमोनमस्तेऽच्युत मे क्षयोस्तु पापस्य वृद्धिं समुपैतु पुण्यम् ॥ ऐश्वर्यवित्तादि तथाऽक्षयं मेक्षयं च मा संततिरभ्युपैतु ॥ १२ ॥
यथाच्युतस्त्वं परतः परस्मात्स ब्रह्मभूतः परतः परात्मा ॥ तथाच्युतं मे कुरु वांछितं त्वं हरस्व पापं च तथाप्रमेय ॥ १३ ॥ अच्युतानंत गोविन्द
प्रसीद यदभीप्सितम् ॥ तदक्षयममेयात्मन्कुरुष्व पुरुषोत्तम ॥ १४ ॥ एवमेवं समभ्यर्च्य प्रार्थयित्वा तथा शिवम् ॥ नैवेद्यं स्वयमश्रीयान्नक्तं
संपूजितेच्युते ॥ १५ ॥ ततः संवत्सरस्यांते सुखसुप्तोत्थितेऽच्युते ॥ घृतपूर्णं ताम्रपात्रं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥१६॥ शक्तितो दक्षिणां दद्यादच्युतः
प्रीयतामिति ॥ ततस्तु सप्तमे वर्षे कुर्यादुद्यापनं बुधः ॥ १७ ॥ कार्या चैवाच्युतस्यार्चा शक्त्या स्वर्णमयी नृप ॥ तदग्रे ब्राह्मणी स्थाप्या
स्थविरा सांभरायणी ॥ १८ ॥ महासती रौप्यमयी समानार्हा सदेवता ॥ ततस्तौ पूजयित्वा च माल्यवस्त्रविलेपनैः ॥ १९ ॥ मंत्रेणा
नेन राजेन्द्र प्रणिपत्य विधानतः ॥ प्रतिवर्षं च दत्तं चेत्ताम्रं पात्रं द्विजातये ॥ २० ॥ तदेवहेलया दद्यात्सहिरण्याश्वसंयुतम् ॥ गाश्च प्रदद्यात्सं
पूज्य सवत्साः कांस्यदोहनाः ॥ २१ ॥ एकां वा शक्तितो दद्याद्भक्त्या तुष्यति केशवः ॥ घटाः सत्पात्रनिर्दिष्टाः सान्नाः पूर्णजलोज्ज्वलाः ॥२२॥
छत्रोपानद्युगैः सार्धमेवं दत्त्वा विसर्जयेत् ॥ शय्यां सतूलिकां दद्याद्गृहं चोपस्करैः सह ॥ २३ ॥ श्रिया च सह विष्णुं च पूजयेद्भूषयेत्प्रभुम् ॥
वस्त्रैराभरणैश्चैव प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥ २४ ॥ कृतेनानेन राजेन्द्र च्युतिं नाप्नोति मानवः ॥ संततेः स्वर्गवित्तादेरैश्वर्यस्य तथैव च ॥ यद्वाभिम
तमन्यच्च ततो न च्यवते नरः ॥ २५ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन मासनक्षत्रपूजनैः ॥ यजेताक्षयकामस्तु सदैव पुरुषोत्तमम् ॥ २६ ॥ ॥ श्रीकृष्ण
उवाच ॥ ॥ अत्रापि श्रूयते काचित्सिद्धा स्वर्गे महाव्रता ॥ नारी तपोधना भूत्वा प्रख्याता सांभरायणी ॥ समस्तसंदेहहरा सदास्वर्गौ
कसां हि सा ॥ २७ ॥ कस्यचित्त्वथ कालस्य देवराजः शतक्रतुः ॥ पूर्वेन्द्रचरितं राजन्पप्रच्छेदं बृहस्पतिम् ॥ २८ ॥ पूर्वेन्द्रात्परतः
पूर्वे ये बभूवुः सुरेश्वराः ॥ तेषां चरितमिच्छामि श्रोतुमंगिरसां वर ॥ २९ ॥ एवमुक्तस्तदा तेन देवेन्द्रेणामलद्युतिः ॥ प्राह धर्मभृतां
श्रेष्ठः परमर्षिर्बृहस्पतिः ॥ ३० ॥ नाहं चिरंतनान्वेद्मि देवराज सुरेश्वरान् ॥ आत्मनः समकालीनमवेहि च सुरेश्वर ॥ ३१ ॥ ॥४६९॥
ततः पप्रच्छ देवेन्द्रः कोस्माभिर्मुनिपुंगवः ॥ प्रष्टव्योऽत्र महाभाग कृतादिवसतिर्दिवि ॥ ३२ ॥ बृहस्पतिश्चिरं ध्यात्वा ततः प्राह

शचीपतिम् ॥ तपस्विनीं महाभागां पृच्छैतां सांभरायणीम् ॥ ३३ ॥ इत्युक्तस्तेन देवेन्द्रः कौतूहलसमन्वितः ॥ ययौ यत्र महाभागा सम्यगास्ते तपस्विनी ॥ ३४ ॥ सा तौ दृष्ट्वा समायांतौ देवराजबृहस्पती ॥ सम्यगर्घ्येण संपूज्य प्रणिपत्याह सुव्रता ॥ ३५ ॥ नमोऽस्तु देवराजाय तथैवाङ्गिरसे नमः ॥ यद्वां कार्यं महाभागौ सकलं तदिहोच्यताम् ॥३६॥ यदि कर्तुं मया शक्यं तत्करिष्ये विमृश्य च ॥३७॥ ॥ ॥बृहस्पतिरुवाच॥ ॥ आवामभ्यागतौ प्रष्टुं त्वामत्रातिविवेकिनीम् ॥ यच्च कार्यं महाभागे पृष्टं तत्कथयस्व नः ॥३८॥ यदि स्मरसि कल्याणि पूर्वेन्द्रचरितानि वै ॥ तदाख्याहि महाभागे देवेन्द्रस्य कुतूहलम् ॥ ३९ ॥ ॥ सांभरायण्युवाच ॥ ॥ यो वै पूर्वं सुरेंद्रस्य ततश्च प्रथमो हि यः॥ तस्मात्पूर्वतरो यस्य तस्यापि प्रथमश्च यः ॥ ४० ॥ तेषां पूर्वतरा ये च वेद्मि तानखिलानहम् ॥ तेषां च चरितं कृत्स्नं जानाम्यंगिरसां वर ॥४१॥ मन्वंतराण्यनेकानि सृष्टीश्च त्रिदिवौकसाम् ॥ सप्तर्षीन्सुबहून्वेद्मि मनूनां च सुतान्नृपान् ॥ ४२ ॥ एवमुक्त्वा ततस्ताभ्यां सुदृष्टा सांभरायणी ॥ यथावदाचष्ट तयोः पूर्वेन्द्रचरितं महत् ॥ ४३ ॥ स्वायंभुवे यस्तु मनौ मनौ स्वारोचिषे च यः ॥ उत्तमे तामसे चैव रैवते चाक्षुषे तथा ॥ ४४ ॥ ये बभूवुर्हि देवेन्द्रास्तस्य तस्य तपस्विनी ॥ तदा जगाद चरितं यथावत्सांभरायणी ॥ ४५ ॥ कथयामास चाश्चर्यं तच्चापि कथयामि ते ॥४६ ॥ शंकुकर्णस्तदा दैत्यो बभूवात्यंतदुर्जयः ॥ स लोकपालान्समरे विजित्य सह दैवतैः ॥ इन्द्रस्यासाद्य भवनं प्रविवेश सुनिर्भयः ॥ ४७ ॥ तं दृष्ट्वा सहसा प्राप्तं शक्रः शय्यातलेऽलुठत् ॥ जुगोप सहसात्मानं शंकुकर्णभयार्दितः ॥४८॥ दानवः शक्रशयने तस्मिन्नुपविवेश ह ॥ इन्द्राण्यपि तथा भीता गता वाचस्पतेर्गृहम् ॥ ४९ ॥ अथ देवाः समाजग्मुर्भयाद्द्रष्टुं सुरद्विषम् ॥ आसीनं शक्रशयने प्रणिपातपुरस्सराः ॥ ५० ॥ वासुदेवोऽपि तत्रागात्तं द्रष्टुं देवकंटकम् ॥ दृष्ट्वा कृष्णमनुप्राप्तं दानवः प्राह हर्षितः ॥ ५१ ॥ धन्योऽहं कृतकृत्योहं यस्य मे गरुडध्वजः ॥ शक्रशय्यासनस्थस्य द्रष्टुमभ्येति केशवः ॥ ५२ ॥ ततः करे समालंब्य शयनाभ्याशमानयत् ॥ चकार कंठग्रहणं बांधवस्येव हर्षितः ॥ ५३ ॥ ततः कृष्णस्तु सहसा गृह्य दोर्भ्यां शनैः शनैः ॥ पीडयामास विहसन्नदंत भैरवान्नवान् ॥ ममार दानवेन्द्रोऽसौ बलाद्भग्नास्थिपञ्जरः ॥ ५४ ॥ निर्जगाम ततः शक्रः शय्यामूलादवाक्छिराः ॥ तुष्टाव हरिमासीनं शंखचक्रगदाधरम् ॥ ५५ ॥ एतद्दृष्टं मया शक्र वसंत्या सुरसद्मनि ॥ ५६ ॥ ततः कुतूहलपरो देवराट् तां तपस्विनीम् ॥ उवाच जानासि कथं त्वमेतान्सांभरायणि ॥५७॥ ॥ सांभरायण्युवाच ॥ ॥ सर्वे एव हि देवेन्द्राः स्वर्गस्था येमरेश्वराः॥

१ सा दृष्ट्वा–इ० पा०। २ महाहनुः–इ० पा०। ३ कृतपुण्योऽस्म्–इ० पा०।

बभूवुरेते चारितमेतेषां वेद्मि तेन वै ॥ चरितं च मया तेषां श्रुतं दृष्टं तथैव च ॥५८॥ ॥ इन्द्र उवाच ॥ ॥ किं कृतं वद धर्मज्ञे त्वया येनेयमक्षया ॥ स्वर्लोके वसतिः प्राप्ता यथा नान्येन केनचित् ॥ ५९ ॥ अहो सर्वव्रतानां तु ह्युपोषितमथाद्भुतम् ॥ प्रधानतरमत्यंतं स्वर्गवासप्रदं मतम् ॥ ६० ॥ एवमुक्ता ततस्तेन देवेन्द्रेण तपस्विनी ॥ प्रत्युवाच महाभागा यथावत्सांभरायणी ॥ ६१ ॥ मासर्क्षे ह्यच्युतो देवः प्रतिमासं सुरेश्वर ॥ यथोक्तव्र तया सम्यक्सप्तवर्षाणि पूजितः ॥ ६२ ॥ तस्येयं कर्मणो व्युष्टिरच्युताराधनस्य मे ॥ देवलोकादभिमता देवराजपदच्युतिः ॥ ६३ ॥ स्वर्गेन्द्रवि भवैश्वर्यं संततिं याति चाच्युतिम् ॥ नरो वाञ्छति तेनेत्थं तोषणीयस्ततः प्रभुः ॥ ६४ ॥ एतत्ते पूर्वदेवेन्द्रचरितं सकलं मया ॥ स्वर्गवासाक्ष यत्वं च मासर्क्षाच्युतपूजनात् ॥ यथावत्कथितं देव पृच्छतस्त्रिदशेश्वर ॥ ६५ ॥ धर्मार्थकाममोक्षाश्च वाञ्छिता विबुधाधिप ॥ विष्णोराराधनाद न्यत्परमं सिद्धिकारणम् ॥ ६६ ॥ तस्यास्तद्वचनं श्रुत्वा देवराजबृहस्पती ॥ तत्तथेत्यूचतुः साध्वीं चेरतुश्चापि तद्व्रतम् ॥ ६७ ॥ तस्मात्पार्थ प्रयत्नेन प्रतिमासं समाहितः ॥ मासर्क्षाच्युतपूजायां भवेथास्तन्मनाः सदा ॥६८॥ ये सांभरायणिकथाचरितव्रतेस्मिन्वर्षाणि सप्त विधिना सुधि यो नयंति ॥ ते स्वर्गलोकमभिगम्य कृताधिवासाः कल्पायुतायुतशतैरपि न च्यवंते ॥ ६९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्ण युधिष्ठिरसंवाद सांभरायर्णाव्रतवर्णनं नाम सप्ताधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ सुरूपता मनुष्याणां स्त्रीणां च यदुसत्तम ॥ कर्मणा जायते केन तन्ममाख्यातुमर्हसि ॥ १ ॥ सुरूपाणां सुगात्राणां सुवेषाणां तथैव च ॥ न्यूनं तथाधिकं चापि यथा नाङ्गं प्रजायते ॥२॥ समस्तैः शोभनैरंगैर्नराः केचिद्यदूत्तम ॥ काणाः कुब्जाश्च जायंते त्रुटितश्रवणास्तथा ॥३॥ नराणां योषितां चैव समस्ताङ्ग सुरूपता ॥ कर्मणा येन भवति तत्पूर्वं कथयामल ॥ ४ ॥ लावण्यगतिवाक्यानि सति रूपे महामते ॥ कुर्वंत्यभ्यधिकां शोभां समस्ताः परमा गुणाः ॥ ५ ॥ वाक्यलावण्यसंस्कारविलासललिता गतिः ॥ विडंबना कुरूपाणां केवला सा हि जायते ॥ ६ ॥ रूपकारणभूताय कर्मणा प्रयतो भवेत् ॥ तस्मात्तन्मे समाचक्ष्व कर्म यच्चारु रूपदम् ॥७॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ सम्यक्पृष्टं त्वया हीदमुपवासाश्रितं नृप ॥ कथयामि यथा प्रोक्तं वशिष्ठेन महात्मना ॥ ८ ॥ वशिष्ठमृषिमासीनं सप्तर्षिप्रवरं द्विजम् ॥ पप्रच्छारुन्धती पृष्टा यदेतद्भवता वयम् ॥९॥ तस्यास्तु परिपृच्छन्त्या जगाद मुनिसत्तमः ॥ यत्तच्छृणुष्व कौंतेय ममेदं वदतोऽखिलम् ॥ १० ॥ ॥ वशिष्ठ उवाच ॥ ॥ श्रूयतां यदहं पृष्टस्त्वयैतद्वरवर्णिनि ॥ सुरूपता नृणां

१ [illegible] । २ [illegible] ।

येन योषितां चोपजायते ॥ ११ ॥ अनभ्यर्च्य तु गोविंदमनाराध्य च केशवम् ॥ रूपादिका गुणाः केन प्राप्यंतेऽन्येन कर्मणा ॥ १२ ॥ तस्मा दाराधनीयोऽग्रे विष्णुरेव यशस्विनि ॥ पारत्र्यं प्राप्तुकामेन रूपसंपत्सुतादिकम् ॥ १३ ॥ यस्तु वाञ्छति धर्मज्ञे रूपं सर्वांगसुन्दरम् ॥ नक्षत्र पुरुषं भद्रे जितक्रोधो जितेंद्रियः ॥ १४ ॥ सुस्नातः प्रयताहारः संपूजयति योऽच्युतम् ॥ भक्त्या योषिन्नरो वापि सुरूपांगः प्रजायते ॥ १५ ॥ योषिता हि परं रूपमिच्छन्त्या जगतः पतिः ॥ स एवाराधनीयोऽग्रे नक्षत्रांगो जनार्दनः ॥ १६ ॥ ॥ अरुन्धत्युवाच ॥ ॥ नक्षत्ररूपी भगवान्पूज्यते पुरुषोत्तमः ॥ मुने येन विधानेन तन्ममाख्यातुमर्हसि ॥ १७ ॥ ॥ वशिष्ठ उवाच ॥ ॥ चैत्रमासात्समारभ्य विष्णोः पादाभिपूजनम् ॥ यथा कुर्वीत रूपार्थं तन्निशामय तत्त्वतः ॥ १८ ॥ नक्षत्रमेकमेकं वै स्नातः सम्यगुपोषितः ॥ नक्षत्रपुरुषस्यांगं पूजयेच्च विचक्षणः ॥ १९ ॥ मूले पादौ तथा जंघे रोहिण्यामर्चयेच्छुभे ॥ जानुनी चाश्विनीयोगे आषाढे चोरुसंज्ञिते ॥ २० ॥ फाल्गुनीद्वितये गुह्यं कृत्तिकासु तथा कटिम् ॥ पार्श्वे भाद्रपदा गुल्फे द्वे कुक्षी रेवतीषु च ॥ २१ ॥ अनुराधासूरः पृष्ठं धनिष्ठास्वभिपूजयेत् ॥ भुजयुग्मं विशाखासु हस्ते चैव करद्वयम् ॥ २२ ॥ पुनर्वसावंगुलीश्च आश्लेषासु तथा नखान् ॥ ज्येष्ठायां पूजयेद्ग्रीवां श्रवणे श्रवणे तथा ॥ २३ ॥ पुष्ये मुखं तथा स्वातौ दशनानभिपूजयेत् ॥ आस्यं शतभिषग्योगे मघायोगे च नासिकाम् ॥ २४ ॥ मृगोत्तमांगे नयने पूजयेद्भक्तितः शुभे ॥ चित्रायोगे ललाटं च भरणीषु तथा शिरः ॥ २५ ॥ संपूजनीया विद्वद्भिरार्द्रायां च शिरोरुहाः ॥ उपोषितो नरो भद्रे स्नानमभ्यंगपूर्वकम् ॥ २६ ॥ वर्जनीयं प्रयत्नेन रूपघ्नं तद्विनिर्दिशेत् ॥ पूजयेत्तच्च नक्षत्रं नक्षत्रस्य च दैवतम् ॥ २७ ॥ सोमं नक्षत्रराजानं स्वमन्त्रैरर्चयेद्बुधः ॥ प्रतिनक्षत्रयोगे च भोजनीया द्विजोत्तमाः ॥ २८ ॥ नक्षत्रज्ञाय विप्राय दानं दद्याच्च शक्तितः ॥ अन्तराये समुत्पन्ने सूतकाशौचकारिते ॥ २९ ॥ उपोष्य वाचोप विशेन्नक्षत्रमपरं पुनः ॥ एवं माघावसाने तु व्रतपारः समाप्यते ॥ ३० ॥ समाप्ते तु व्रते दद्याच्छक्त्या सोपस्करान्वितम् ॥ नक्षत्रपुरुषं हैमं पूजये त्तत्र शक्तितः ॥ ३१ ॥ ब्राह्मणं ब्राह्मणीं चैव वस्त्रालंकारभूषणैः ॥ शय्यायां तु समासन्नं गन्धमाल्यानुलेपनैः ॥ ३२ ॥ सप्तधान्यं यथालाभं गां सवत्सां पयस्विनीम् ॥ छत्रोपानद्युगं चैव घृतपात्रं तथैव च ॥३३॥ मंत्रेणानेन विप्राय सुशीलाय निवेदयेत् ॥ यथा न विष्णुभक्तानां वृजिनं जायते क्वचित् [illegible] सुखसंपदिहास्तु मे ॥ ३४ ॥ यथा न लक्ष्म्या शयनं तव शून्यं जनार्दन ॥ शय्या ममाप्यशून्यास्तु तथा जन्मनि जन्मनि ॥ ३५ ॥ [illegible] निवेद्य तत्सर्वं प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥ शक्तिहीनस्तु गां दद्याद् घृतपात्रसमन्विताम् ॥ ३६ ॥ नक्षत्रपुरुषाख्योऽयं यथावत्क

थितस्तव ॥ पापापनोदं कुरुते सम्यक्छ्रद्धावतां सताम् ॥ ३७ ॥ अङ्गोपाङ्गानि चैवास्य पादादीनि यशस्विनि ॥ सुरूपाण्यभिजायंते सदा जन्मान्तराणि वै ॥ ३८ ॥ गात्राणि चैव भद्राणि शरीरारोग्यमुत्तमम् ॥ संततिं मनसः प्रीतिं रूपं चातीव शोभनम् ॥ ३९ ॥ वाङ्माधुर्यं तथा कांतिं यच्चान्यदपि वांछितम् ॥ ददाति नक्षत्रपुमान्पूजितश्च जनार्दनः ॥ ४० ॥ वशिष्ठेन यथाख्यातं सर्वं तत्ते निवेदितम् ॥ नक्षत्रपुरुषं नाम व्रतानामुत्तमोत्तमम् ॥ ४१ ॥ हृद्बाहुजानुनयनोरुनितंबभागं दक्षैः प्रकल्प्य सुतनुं पुरुषोत्तमस्य ॥ ये पूजयंति जितकोपमनोविकाराः कौंतेय ते ननु भवंति सुरूपदेहाः ॥ ४२ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे नक्षत्रपुरुषव्रतवर्णनं नामाष्टाधिकशततमोऽध्यायः ॥ १०८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ उपवासेष्वशक्तस्य तदेव फलमिच्छतः ॥ अनभ्यासेन योगाद्वा किमिष्टं व्रतमुच्यते ॥ १ ॥ शिवस्योपरि यस्य स्याद्भक्तिः सूर्यस्य संभवेत् ॥ नक्षत्राख्यं व्रतं तेन कथं कार्यं वदस्व मे ॥ २॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ उपवासेष्वशक्तानां नक्तं भोजनमिष्यते ॥ अस्मिन्व्रते तदप्यत्र श्रूयतामक्षयं महत् ॥ ३ ॥ शिवनक्षत्रपुरुषं शिवभक्तिप्रदायकम् ॥ यस्मिन्नक्षत्रयोगे तु पुराणज्ञाः प्रचक्षते ॥ ४ ॥ फाल्गुनस्यामले पक्षे यदा हस्तः प्रजायते ॥ तदा ग्राह्यं व्रतं चैव नक्तेन शिवपूजनम् ॥ ५ ॥ शिवायेति च हस्तेन पादौ पूज्यतमौ स्मृतौ ॥ शंकराय नमो गुल्फौ पूज्यौ चित्रासु पांडव ॥ ६ ॥ भीमायेति च स्वातीषु पूजयेत्पुरुषर्षभ ॥ उरुद्वयं विशाखासु त्रिनेत्रायेति पूजयेत् ॥ ७ ॥ मेढ्रं चैवानुराधासु अनङ्गाङ्गहराय च ॥ कटिं ज्येष्ठासु च तथा सुरज्येष्ठेति चार्चयेत् ॥ ॥ ८ ॥ दानाख्याय नमो नाभिः पूज्या मूलेन शूलिनः ॥ पूर्वोत्तराषाढयुगे पार्श्वे वै पार्वतीपतिः ॥ ९ ॥ श्रवणेन तथा कुक्षी पूज्ये कपालिनेति च ॥ वक्षःस्थलं धनिष्ठासु सद्योजातेति नाम च ॥ १० ॥ वामेति पूजयेत्पार्थ हृदयं शतभिषासु च ॥ पूर्वोत्तरायुगे बाहू नमः खट्वांगधारिणे ॥ ११ ॥ पूज्यं रुद्राय च तथा रेवतीषु करद्वयम् ॥ नखः पूज्योऽश्विनीयोगे नमः खण्डेन्दुधारिणे ॥ १२ ॥ भरणीषु ततः पृष्ठं वृषांकाय नमोऽस्तु ते ॥ कृत्तिवासाय च तथा कृत्तिकासु कृकाटिकाम् ॥ १३ ॥ वाक्पूज्या रोहिणीयोगे नमो वाचस्पतेति च ॥ मृगोत्तमांगे दशनान्भैरवायेति वै नमः ॥ १४ ॥ आर्द्रासु पूज्यावधरौ स्थाणवेति युधिष्ठिर ॥ नासा पुनर्वसौ पूज्या पूषदंतविनाशिने ॥ ॥ १५ ॥ पुष्ये नेत्रत्रयं पूज्यं नमस्ते सर्वदर्शिने ॥ आश्लेषायां ललाटं च त्र्यम्बकाय नमोनमः ॥ १६ ॥ मघासु च जटाजूटं पूजयेदंधकारये ॥

१ अङ्गाल्यौ-इ० पा० ।

पूर्वाफाल्गुनिकायुग्मे श्रवणे सोमधारिणे ॥ १७ ॥ नमोऽस्तु पाशांकुशपद्मशूलकपालसर्पेन्दुधनुर्द्धराय ॥ गजासुरानंगपुरांधकादिविनाशमूलाय नमः शिवाय ॥ १८ ॥ शिरः सम्पूजयेद्दद्यात्ततो धूपविलेपनम् ॥ ततस्तु रात्रौ भोक्तव्यं तैलक्षारविवर्जितम् ॥ १९ ॥ शालितण्डुलकप्रस्थं घृतपात्रेण संयुतम् ॥ दद्यात्सर्वेषु नक्तेषु ब्राह्मणाय नृपोत्तम ॥ २० ॥ शक्त्यभावे न दोषः स्यादधिके चाधिकं फलम् ॥ नक्षत्रयुगले प्राप्ते नक्तयुग्मं समाचरेत् ॥ २१ ॥ सूतकाशौचदोषे तु पुनरन्यदुपोषयेत् ॥ एवं क्रमेण संप्राप्ते पारणे पांडवादिके ॥ २२ ॥ ब्राह्मणान्भोजयेद्भक्त्या गुडक्षीरघृतादिभिः॥ कांचनं कारयेद्देवमुमया सह शंकरम् ॥ २३ ॥ शय्यां सुलक्षणां कृत्वा विरुद्धग्रंथिवर्जिताम् ॥ सोपधानकविश्रामां स्वास्तरावरणां शुभाम् ॥ २४ ॥ भाजनोपानहच्छत्रचामरासनदर्पणैः ॥ भूषणैरपि संयुक्तां फलवस्त्रानुलेपनैः ॥ २५ ॥ तस्यां निधाय तं देवमलंकृत्य गुणान्वितम् ॥ कपिलां वस्त्रसंवीतां शुचिशीलां पयस्विनीम् ॥ २६ ॥ सुवर्णशृंगीं रौप्यखुरां सवत्सां कांस्यदोहनाम् ॥ दद्यान्मंत्रेण पूर्वाह्णे न कालमभिलंघयेत् ॥ २७ ॥ यथा न देवशयनं तव पर्वतजातया ॥ शून्यं वृत्त्याथ संतत्या तथा मे संतु सिद्धयः ॥ २८ ॥ यथा देव न श्रेयोऽर्थस्त्वदन्यो विद्यते क्वचित् ॥ तथा मामुद्धराशेषदुःखसंसारसागरात् ॥ २९ ॥ ततः प्रदक्षिणीकृत्य प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥ शय्यागवादितत्सर्वं द्विजस्य भवनं नयेत् ॥ ३० ॥ नैतद्विशीलाय न दांभिकाय कुतर्कदुष्टाय विनिंदकाय ॥ प्रकाशनीयं व्रतमिन्दुमौलेर्यश्चापि लोभोपहतांतरात्मा ॥ ३१ ॥ भक्ताय दांताय गुणान्विताय प्रदेयमेतच्छिवभक्तियुक्तैः ॥ इदं महापातककृन्नराणामप्यक्षयं वेदविदो वदंति ॥ ३२ ॥ या वाथ नारी कुरुतेऽतिभक्त्या भर्तारमाश्रित्य शुभं गुरुं वा ॥ न बंधुपुत्रैर्नधनैर्वियोगमाप्नोति दुःखं न सुहृत्समुत्थम् ॥ ३३ ॥ इदं वशिष्ठेन पुराऽर्जुनेन कृतं कुबेरेण पुरंदरेण ॥ यत्कीर्तनादप्यखिलान्यघानि विघ्नं समायांति न संशयोत्र ॥ ३४ ॥ इति पठति शृणोति वा य इत्थं शिवपुरुषं पुरुहूतवल्लभः स्यात् ॥ अपि नरकगतान्पितॄनशेषाञ्छिवभवनं नयतीह यः करोति ॥ ३५ ॥ इतिश्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे शिवनक्षत्रपुरुषव्रतवर्णनं नाम नवोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १०९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ यदि कर्तुं न शक्नोति व्रतं नक्षत्रपौरुषम् ॥ गृहीतं रभसा कृष्ण ह्यन्यद्वा व्रतमुत्तमम् ॥ १ ॥ संपूर्णं जायते येन तच्चीर्णं पुरा स्थितम् ॥ कुरु प्रसादं गुह्यार्थमेतन्मे वक्तुमर्हसि ॥ ॥ २ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाबाहो कुरुराज युधिष्ठिर ॥ रहस्यानां रहस्यं ते कथयामि व्रतोत्तमम् ॥ ३ ॥

१ ब्राह्मणस्य गृहम्–इ० पा० ।

सम्पूर्णं नाम तत्रापि व्रतं सम्यक्फलप्रदम् ॥ यच्चीर्णं नरनारीभिर्भवेत्संपूर्णकारकम् ॥ ४ ॥ अवश्यं तच्च कर्तव्यमक्षीणफलकांक्षिभिः ॥ किञ्चिद्भग्नं प्रमादेन यद्व्रतं व्रतिनां स्थितम् ॥ तत्संपूर्णं भवेत्सर्वं व्रतेनानेन पाण्डव ॥ ५ ॥ उपद्रवैर्बहुविधैर्मदान्मोहाच्च पार्थिव ॥ यद्भग्नं किञ्चिदेव स्याद्व्रतं विघ्नविनायकैः ॥ तत्संपूर्णं भवेत्पार्थ सत्यंसत्यं न संशयः ॥ ६ ॥ कांचनं रौप्यकं रूपं शिल्पिना तद्घटापयेत् ॥ भग्नव्रते तु यो देवस्तत्स्वरूपं सुनिर्मितम् ॥ ७ ॥ रूपं स्त्रीपुंसयोर्वापि प्रारब्धं यद्व्रते किल ॥ नवनिष्पादितं किञ्चिद्दैवात्सर्वं तथोत्थितम् ॥ ८ ॥ द्विभुजं पङ्कजारूढं सौम्यप्रहसिताननम् ॥ निष्पादितं शिल्पभावात्तस्मिन्नेव दिनेदिने ॥ ९ ॥ तन्मासे च पुनः प्राप्ते ब्राह्मणो विधिना गृहे ॥ स्नापयेत्पयसा दध्ना घृतक्षीररसांबुभिः ॥ १० ॥ गंधचंदनपुष्पैश्च चर्चयेत्कुंकुमादिना ॥ तोयपूर्णस्य कुम्भस्य पृथ्व्यां विन्यस्य चंदनैः ॥ ११ ॥ धूपदीपाक्षतैर्वस्त्रै रत्नैरप्युपहारकैः ॥ अर्घ्यं दद्याच्च तन्नाम्ना मंत्रेणानेन पांडव ॥ १२ ॥ उपसन्नस्य दीनस्य प्रायश्चित्तकृताञ्जलेः ॥ शरणं च प्रपन्नस्य कुरुष्वाद्य दयां प्रभो ॥ १३ ॥ परत्र भयभीतस्य भग्नखण्डव्रतस्य च ॥ कुरु प्रसादं संपूर्णं व्रतं संपूर्णमस्तु मे ॥ १४ ॥ तपश्छिद्रं व्रतच्छिद्रं यच्छिद्रं भग्नके व्रते ॥ तव प्रसादाद्देवेश सर्वमच्छिद्रमस्तु नः ॥ स्वाहा ॥ १५ ॥ ॥ (अमुकदेवाय नमः ॥) पूर्वतो दक्षिणतः पश्चिमत उत्तरतः ॥ विदिक्षु चोपर्य्यधस्ताद्दिक्पालेभ्यो नमोनमः ॥ १६ ॥ इदमर्घ्यमिदं पाद्यं नैवेद्यं ते नमोनमः ॥ एवं प्रोच्य ततः पादौ जानुनी कटिशीर्षके ॥ १७ ॥ वक्षःकुक्षिदृष्टिपृष्ठबाहूंसांकशिरोरुहान् ॥ पूजयेत्तस्य देवस्य ततः पश्चात्क्षमापयेत् ॥ १८ ॥ पूजितस्त्वं यथाशक्त्या नमस्तेऽस्तु सुरोत्तम ॥ ऐहिकामुष्मिकीं नाथ कार्यसिद्धिं दिशस्व मे ॥ १९ ॥ एवं क्षमापयित्वा तु देवरूपं विधानतः ॥ ततो द्विजस्य कौन्तेय विधिज्ञस्योपपादयेत् ॥ २० ॥ स्थित्वा पूर्वमुखो विप्रो गृह्णीयाद्दर्भपाणिना ॥ विप्रस्य हस्ते यच्छेच्च दाता वै चोत्तरामुखः ॥ मंत्रेणानेन कौंतेय सोपवासः प्रयत्नतः २१ ॥ दं व्रतं मया खंडं कृतमासीत्पुरा द्विज ॥ भगवंस्त्वत्प्रसादेन संपूर्णं तदिहास्तु मे ॥ २२ ॥ ब्राह्मणोऽपि प्रतीच्छेत्तु मंत्रेणानेन तद्व्रतम् ॥ वाक्संपूर्णं मनःपूर्णं पूर्णं कायव्रतेन ते॥संपूर्णस्य प्रसादेन भव पूर्णमनोरथः ॥२३॥ ब्राह्मणा यत्प्रभाषंते ह्यनुमोदंति देवताः ॥ सर्वदेवमया विप्रा नैतद्वचनमन्यथा ॥ २४ ॥ जलधिः क्षारतां नीतः पावकः सर्वभक्षताम् ॥ सहस्रनेत्रः शक्रोऽपि कृतो विप्रैर्महात्मभिः ॥ २५ ॥ ब्राह्मणानां तु वचनाद्ब्रह्महत्या प्रणश्यति ॥ अश्वमेधफलं साग्रं प्राप्यते नात्र संशयः ॥ २६ ॥ व्यासवाल्मीकिवचनाद्ब्राह्मणवचनाच्च गर्गगौतम

१ संपूर्णफलकाङ्क्षिभिः–इ० पा० । २ कुसुमादिना–इ० पा० । ३ चक्षुःकुक्षी–इ० पा० ।

पराशरधौम्यांगिरसवशिष्ठनारदादिमुनिवचनात्संपूर्णं भवतु ते व्रतम् ॥ २७ ॥ एवंविधविधानेन गृहीत्वा ब्राह्मणो व्रजेत् ॥ तद्दानं प्रेषयेत्स ब्राह्मणस्य गृहे स्वयम् ॥ ततः पंच महायज्ञान्निर्वपेद्भोजनादि च ॥ २८ ॥ एवं यः कुरुते भक्त्या व्रतमेतत्सकृत्तथा ॥ तस्य संपूर्णतां याति तद्व्रतं यत्पुरा स्थितम् ॥ २९ खंडं संपूर्णतां याति प्रसन्ने व्रतदैवते ॥ संपूर्णं च ततः कृत्वा संपूर्णांगो भवेद्व्रती ॥ ३० ॥ भोगी भव्यो लसत्कीर्तिः स्व संपूर्णमनोरथः ॥ स्थित्वा वर्षशतं मर्त्ये ततः स्वर्गेऽमरो भवेत् ॥ ३१ ॥ यथेष्टचेष्टाचारी च ब्रह्मविष्ण्विन्द्रपूजितः ॥ स्वर्गलोके चिरं स्थित्वा पुनर्मोक्षमवाप्नुयात् ॥ ३२ ॥ प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तं पुरा गर्गेण मे प्रभो ॥ गोकुले गोकुलाकीर्णे मया बाल्येऽप्युपोषितम् ॥ ३३ ॥ एवं त्वमपि कौंतेय चर संपूर्णकं व्रतम् ॥ ३४ ॥ भग्नानि यानि मदमोहवशाद्गृहीत्वा जन्मान्तरेष्वपि नरेण समत्सरेण ॥ संपूर्णपूजनपरस्य पुरो भवंति सर्वव्रतानि परिपूर्णफलप्रदानि ॥ ३५ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे संपूर्णव्रतवर्णनं नाम दशोत्तर शततमोऽध्यायः ॥ ११० ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ वर्णाश्रमाणां प्रभवः पुराणेषु मया श्रुतः ॥ पण्यस्त्रीणां समाचारं श्रोतु मिच्छामि तत्त्वतः ॥ १ ॥ का ह्यासां देवता कृष्ण किं व्रतं किमुपोषितम् ॥ केन धर्मेण चैवैताः स्वर्गमाप्स्यंत्यनुत्तमम् ॥ २ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ मम पत्नीसहस्राणि संति पांडव षोडश ॥ रूपौदार्यगुणोपेता मन्मथायतनाः शुभाः ॥ ३ ॥ ताभिर्वसंतसमये कोकिलालिकुलाकुले ॥ पुष्पितोपवनोत्फुल्लकह्लारसरसस्तटे ॥ निर्भरापानगोष्ठीषु प्रसक्ताभिरलंकृते ॥ ४ ॥ कुरंगनयनः श्रीमान्मालतीकृतशेखरः ॥ गच्छन्समीप मार्गेण सांबः परपुरंजयः ॥ ५ ॥ साक्षात्कन्दर्परूपेण सर्वाभरणभूषितः ॥ अनंगशरतप्ताभिः साभिलाषमवेक्षितः ॥ ६ ॥ प्रवृद्धो मन्मथस्तासां सर्वाङ्गक्षोभदायकः ॥ निरीक्ष्य तमहं सर्वं विकारं ज्ञानचक्षुषा ॥ ७ ॥ अशपं रुषितः सर्वा हरिष्यंतीह दस्यवः ॥ मयि स्वर्गमनुप्राप्ते भवतीः काममोहिताः ॥ ८ ॥ एतद्वाक्यमुपश्रुत्य बाष्पर्याकुलेक्षणाः ॥ मामूचुर्वद गोविन्द कथमेतद्भविष्यति ॥ ९ ॥ भर्तारं जगतामीशं भवंतमपरा जितम् ॥ दिव्यानुभावां च पुरीं रत्नवंति गृहाणि च ॥ १० ॥ द्वारिकावासिनः सर्वान्देवरूपान्कुमारकान् ॥ भगवन्सर्वलोकस्य कथं भोग्या भवामहे ॥ ११ ॥ दासभावमनुप्राप्य भविष्यामः कथं पुनः ॥ को धर्मः कः समाचारः कथं वृत्तिर्भविष्यति ॥ १२ ॥ तथा लालप्यमानास्ता बाष्पपर्याकुलेक्षणाः ॥ मया प्रोक्ता युवत्यस्ताः संतापस्त्यज्यतामयम् ॥ १३ ॥ जलक्रीडाविहारेषु पुरा सरसि मानसे ॥ भवतीनां सगर्वाणां

२ प्रापयेत्–इ० पा० ।

नारदोऽभ्याशमागतः ॥ १४ ॥ हुताशनसुताः सर्वा भवत्योऽप्सरसः पुरा ॥ अप्रणम्यावलेपेन परिपृष्टः स योगवित् ॥ १५ ॥ कथं नारा
यणोऽस्माकं भर्ता स्यादित्युपादिश ॥ तस्माद्व्रतप्रदानं च शापदानमभूत्पुरा ॥ १६ ॥ शय्याद्वयप्रदानेन मधुमाधवमासयोः ॥ सुवर्णोपस्करो
त्सर्गाद्द्वादश्यां शुक्लपक्षतः ॥ भर्ता नारायणो नूनं भविष्यत्यन्यजन्मनि ॥ १७ ॥ न कृतो यत्प्रणामो मे रूपसौभाग्यमत्सरात् ॥ परं पृष्टोऽस्मि
तेनाशु वियोगो वो भविष्यति ॥ चौरैरपहृताः सर्वा वेश्यात्वं समवाप्स्यथ ॥ १८ ॥ एवं नारदशापेन मच्छापेन च सांप्रतम् ॥ न कार्यः संभ्रमः
कश्चिद्दासीत्वं वो भविष्यति ॥ १९ ॥ इदानीमपि यद्वक्ष्ये तच्छृणुध्वं वराननाः ॥ पुरा देवासुरे युद्धे हतेषु शतशः पुनः ॥ दानवासुरसैन्येषु
राक्षसेषु ततस्ततः ॥ २० ॥ तेषां नारीसहस्राणि शतशोऽथ सहस्रशः ॥ परिणीतानि यानि स्युर्बलाद्भुक्तानि यानि वै ॥ २१ ॥ तानि सर्वाणि
देवेशः प्रोवाच वदतां वरः ॥ वेश्याधर्मेण वर्तध्वमधुना नृपमंदिरे ॥ २२ ॥ भक्तिमत्यो वरारोहास्तदा देवकुलेषु च ॥ राजानः स्वा
मिनः स्तुत्या ब्राह्मणाश्च बहुश्रुताः ॥ २३ ॥ तेषां गृहेषु तिष्ठध्वं सूतकं चापि तत्समम् ॥ भविष्यति च सौभाग्यं सर्वासामपि शक्तितः ॥२४॥
नचैकस्मिन्रतिः कार्या पुरुषे धनवर्जिते ॥ अनुमान्यः प्रसाद्यश्च शुल्कदो देववत्सदा ॥ २५ ॥ सुरूपो वा विरूपो वा द्रव्यं तत्र प्रयोजनम् ॥ न
तद्व्यतिक्रमः कार्यो ब्रह्महत्यामवाप्नुयात् ॥ न चापि मद्यपाभिश्च भाव्यं कौटिल्यबुद्धिभिः ॥२६॥ यः कश्चिच्छुल्कमादाय गृहमेष्यति वः सदा ॥
निश्छद्मनैवापहार्यं तत्सर्वं दंभवर्जितम् ॥ २७ ॥ व्यभिचारो न कर्तव्यः स्वामिना सह कर्हिचित् ॥ रूपयौवनदर्पेण धनलोभेन वा पुनः ॥२८॥
दासी भूत्वा च या काचिद्व्यभिचारं करोति च ॥ पतिना सह पापिष्ठा पापिष्ठां यात्यधोगतिम् ॥२९॥ देवतानां पितॄणां च पुण्येऽह्नि समुपस्थि
ते ॥ गोभूहिरण्यधान्यानि प्रदेयानि च शक्तितः॥३०॥ ब्राह्मणेभ्यो वरारोहाः कार्याणि वचनानि च ॥ यच्चाप्यन्यद्व्रतं सम्यगुपदेक्ष्यामि तत्त्वतः
॥ ३१ ॥ अविचारेण सर्वाभिरनुष्ठेयं च तत्पुनः ॥ संसारोत्तारणायालमेतद्वेदविदो विदुः ॥ ३२ ॥ यदा सूर्यदिने प्राप्ते पुष्यो वा सपुनर्वसुः ॥
भवेत्सर्वौषधिस्नानं सम्यङ्नारी समाचरेत् ॥ ३३ ॥ तदा पञ्चशरस्यापि संनिधातृत्वमेष्यति ॥ अर्चयेत्पुण्डरीकाक्षमनङ्गस्यापि कीर्तनम्॥३४॥
कामाय पादौ संपूज्य जंघे वै मोहकारिणे ॥ मेढ्रं कंदर्पनिधये कटिं प्रीतियुजे नमः ॥ ३५ ॥ नाभिं सौख्यसमुद्राय वामनाय तथोदरम् ॥ हृदयं
हृदयेशाय स्तनावाह्लादकारिणे ॥ ३६ ॥ उत्कंठायेति वै कंठमास्यमानन्दजाय च ॥ वामांसं पुष्पचापाय पुष्पबाणाय दक्षिणम् ॥ ३७ ॥ नमोऽ

१ स्वामिना–इ० पा० ।

नन्ताय वै मौलिं विलोलायेति च ध्वजम् ॥ सर्वात्मने शिरस्तद्वद्देवदेवस्य पूजयेत् ॥ ३८ ॥ नमः श्रीपतये तार्क्ष्यध्वजांकुशधराय च ॥ गदिने पीतवस्त्राय शंखिने चक्रिणे नमः॥ नमो नारायणायेति कामदेवात्मने नमः ॥३९॥ नमः शांत्यै नमः प्रीत्यै नमो रत्यै नमः श्रियै ॥ नमः पुष्ट्यै नमस्तुष्ट्यै नमः सर्वार्थदाय च ॥ ४० ॥ एवं संपूज्य गोविन्दमनंगात्मकमीश्वरम् ॥ गंधैर्माल्यैस्तथा धूपैर्नैवेद्यैश्चैव भामिनी ॥ ४१ ॥ अत्र चाहूय धर्मज्ञं ब्राह्मणं वेदपारगम् ॥ अव्यंगावयवं पूज्य गंधपुष्पादिभिस्तथा ॥ ४२ ॥ शालेयतंडुलप्रस्थं घृतपात्रेण संयुतम् ॥ तस्मै विप्राय सा दद्यान्माधवः प्रीयतामिति ॥ ४३ ॥ यथेष्टाहारभुक्तं च तमेव द्विजसत्तमम् ॥ रत्यर्थं कामदेवोऽयमिति चित्तेऽवधार्य च ॥ ४४ ॥ यद्यदिच्छति विप्रेन्द्रस्तत्तत्कुर्याद्विलासिनी ॥ सर्वभावेन चात्मानमर्पयेत्स्मितभाषिणी ॥ ४५ ॥ एवमादित्यवारेण सदा तद्व्रतमाचरेत् ॥ तंडुलप्रस्थदानं च यावन्मासांस्तु द्वादश ॥ ४६ ॥ ततस्त्रयोदशे मासि संप्राप्ते तस्य भामिनी ॥ विप्रस्योपस्करैर्युक्तां शय्यां दद्याद्विलक्षणाम् ॥ ४७ ॥ सोपधानकविश्रामां स्वास्तरावरणां शुभाम् ॥ दीपिकोपानहच्छत्रपादुकासनसंयुताम् ॥ ४८ ॥ सपत्नीकमलंकृत्य हेमसूत्राङ्गुलीयकैः ॥ सूक्ष्मवस्त्रैः सकटकैर्धूपमाल्यानुलेपनैः ॥ ४९ ॥ कामदेवं सपत्नीकं गुडकुंभोपरि स्थितम् ॥ ताम्रपात्रासनगतं हैमनेत्रपटावृतम् ॥ ५० ॥ सकांस्यभाजनोपेतमिक्षुदण्डसमन्वितम् ॥ दद्यादेतेन मंत्रेण तथैकां गां पयस्विनीम् ॥ ५१ ॥ यथांतरं न पश्यामि कामकेशवयोः सदा ॥ तथैव सर्वकामाप्तिरस्तु विष्णो सदा मम ॥ ५२ ॥ यथा न कामिनीदेहात्प्रयाति तव केशव ॥ तथापि मम देवेश शरीरस्थं पतिं कुरु ॥ तथैव काञ्चनं देवं प्रतिगृह्णन्द्विजोत्तमः ॥ ५३ ॥ "क इदं कोऽदात्कस्मा अदात्कामः कामायादात्कामो दाता कामः प्रतिग्रहीता कामः[1]समुद्रमाविशमैतत्त"—इति वैदिकमन्त्रमीरयेत्" ॥ कोऽदादिति पठेन्मन्त्रं ध्यायंश्चेतसि माधवम् ॥ ततः प्रदक्षिणीकृत्य विसृजेद्द्विजपुङ्गवम् ॥ शय्यासनादिकं सर्वं ब्राह्मणस्य गृहं नयेत् ॥ ५४ ॥ ततःप्रभृति योऽन्योपि रत्यर्थं गृहमागतः ॥ स सम्यक्सूर्यवारेण समं पूज्यो यथेच्छया ॥ ५५ ॥ एवमेकं द्विजं शांतं पुराणज्ञं विचक्षणम् ॥ तमर्चयेत च सदा अपरं वा तदाज्ञया ॥ ५६ ॥ न प्राप्नोति तदा विघ्नं गर्भसूतकजं क्वचित् ॥ दैवं वा मानुषं वा स्यादुपरागेण वा ततः ॥ ५७ ॥ साधारनष्टपशुवद्यथाशक्त्या समापयेत्[2] ॥ एतद्वः कथितं सर्वं वेश्याधर्ममशेषतः ॥ ५८ ॥ पुरुहूतेन यत्प्रोक्तं दानवीषु ततो मया ॥ तदिदं च व्रतं सर्वं भवतीषु प्रकाशितम् ॥ ५९ ॥ सर्वपापप्रशमनमनंतफलदायकम् ॥ कल्याणिनीनां

१ आचारज्ञम्–इ० पा० । २ प्रपूजयेत्–इ० पा० ।

कथितं कुरुध्वं तद्वराननाः ॥ ६० ॥ एतत्पार्थ मया पूर्वं गोपीनां तु प्रकाशितम् ॥ पुराणं धर्मसर्वस्वं वेश्याजनसुखप्रदम् ॥ ६१ ॥ करोति याशेषमखण्डमेतत्कल्याणिनी माधवलोकसंस्था ॥ सा पूजिता देवगणैरशेषैरानन्दकृत्स्थानमुपैति विष्णोः ॥ ६२ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे कामदानवेश्याव्रतवर्णनं नामैकादशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १११ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अथातो वृंताकविधिं व्याख्यास्यामः ॥ संवत्सरं च षण्मासांस्त्रीन्मासान्वा न भक्षयेत् ॥ अथ भरण्यां मघायां वा एकरात्रोपवासं कृत्वा स्थंडिले देवानाहूय गंधधूपपुष्पनैवेद्यदीपादिना पूजयेत् ॥ दर्भपाणिर्गंधोदकेनावाहयेत् ॥ यमराजानमावाहयामि ॥ कालमावाहयामि ॥ नीलमावाहयामि ॥ चित्रगुप्तमावाहयामि ॥ वैवस्वतमावाहयामि ॥ मृत्युमावाहयामि ॥ परमेष्ठिनमावाहयामीति ॥ ततोग्निमुपसमाधाय तिलाज्ये जुहुयात् ॥ यमराजाय स्वाहा ॥ कालाय स्वाहा ॥ नीलाय स्वाहा ॥ चित्रगुप्ताय स्वाहा ॥ वैवस्वताय स्वाहा ॥ मृत्यवे स्वाहा ॥ परमेष्ठिने स्वाहेति ॥ अग्निर्मूर्धेत्याहुतीस्त्वष्टशतं हुत्वा स्विष्टकृतिं कृत्वा प्रायश्चित्तं हुत्वा ब्राह्मणः स्वयमेव करोति ॥ इतरेषामाचार्यः॥ अथ सौवर्णं वृंताकं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ कृष्णवृषभं गां च दद्यात् ॥ कर्णवेष्टांगुलीयके च्छत्रोपानहौ कृष्णयुगं कृष्णकंबलं च दद्यात् ॥ ब्राह्मणान्भोजयित्वा आशिषो वाचयेत् ॥ पौंडरीकाश्वमेधफलमवाप्नोति ॥ सप्तकोटिसहस्राणि नाकपृष्ठे महीयते ॥ सप्तजन्मांतरं यावद्यमलोकं न पश्यतीत्याह भगवान्बौधायनः ॥ वृंताकमप्रतिहतान्तरहेमसिद्धं दद्याद्द्विजाय घृततक्रसमन्वितं यः॥ कृत्वा व्रतं वत्सरमासमेकं याम्यं न पश्यति पुरं पुरुषः कदाचित् ॥ १ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे वृंताकव्रतविधिवर्णनं नाम द्वादशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि रहस्यं ह्येतदुत्तमम् ॥ येन लक्ष्मीर्निर्वृतिस्तु पुष्टिश्चैवोपजायते ॥ १ ॥ सर्वे ग्रहाः सदा सौम्या जायंते येन पांडव ॥ आदित्यवारे हस्तेन पूर्वं गृह्य विचक्षणः ॥ २ ॥ नक्तोक्तविधिना सर्वं कुर्यात्पूजां तथा रवेः ॥ प्रत्यक्षं सप्त नक्तानि कृत्वा भक्तिपरो नरः ॥ ३ ॥ ततस्तु सप्तमे प्राप्ते कुर्याद्ब्राह्मणवाचनम् ॥ भास्करं सर्वसौवर्णं कृत्वा यत्नेन मानवः ॥ ४ ॥ ताम्रपात्रे स्थापयित्वा रक्तपुष्पैः प्रपूज्य च ॥ रक्तवस्त्रयुगच्छन्नं छत्रोपानद्युगान्वितम् ॥ ५ ॥ घृतेन स्नपनं कृत्वा लड्डुकान्विनिवेद्य च ॥ मंत्रेणानेन विदुषे ब्राह्मणायोपपादयेत् ॥ ६ ॥ आदिदेव नमस्तुभ्यं सप्तसप्ते दिवाकर ॥ त्वं रवे तारयस्वास्मानस्मात्संसारसाग

१ तण्डुलान्-इ० पा० ।

राव् ॥ ७ ॥ कृतेनानेन राजेन्द्र भवेदारोग्यमुत्तमम् ॥ द्रव्यसंपत्सुतप्राप्तिरिति पौराणिका विदुः ॥ ८ ॥ अविसंवादिनी चेयं शांतिपुष्टिप्रदा नृणाम् ॥ तद्वच्चित्रासु संगृह्य सोमवारं विचक्षणः ॥ ९ ॥ सप्तमे च ततः प्राप्ते दत्त्वा ब्राह्मणभोजनम् ॥ कांस्यभाजनसंस्थं वा राजतं राजतेऽथ वा ॥ १० ॥ पात्रे कृत्वा सोमराजं श्वेतवस्त्रावगुंठितम् ॥ पादुकोपानहच्छत्रभाजनासनसंयुतम् ॥ ११ ॥ दध्यन्नशिखरं दत्त्वा ब्राह्मणाय निवेद येत् ॥ मंत्रेणानेन राजेन्द्र तं शृणुष्व वदामि ते ॥ १२ ॥ श्रीमहादेवजावल्लीपुष्पगोक्षीरपांडुर ॥ सोम सौम्यो भवास्माकं सर्वदा ह्युत्तमोत्तम ॥ ॥ १३ ॥ एवं कृते महाराज सोमस्तुष्टिप्रदो भवेत् ॥ भवंति तुष्टेऽत्रिसुते सर्वे सानुग्रहा ग्रहाः ॥ १४ ॥ स्वात्यामंगारकं गृह्य क्षपयेन्नक्तभोजनः ॥ सप्तमे त्वथ संप्राप्ते स्थापितं ताम्रभाजने ॥ १५ ॥ रक्तवस्त्रयुगच्छन्नं कुंकुमेनानुलेपनम् ॥ नैवेद्यं हंतकारं च पूज्य धूपाक्षतादिभिः ॥ १६ ॥ मंत्रेणानेन तं दद्याद्ब्राह्मणाय कुटुंबिने ॥ कुजन्मप्रभवोऽपि त्वं मंगलः पठ्यसे बुधैः ॥ अमंगलं निहत्याशु सर्वदा यच्छ मंगलम् ॥ १७ ॥ विशाखासु बुधं गृह्य सप्त नक्तान्यथा चरेत् ॥ बुधं हेममयं कृत्वा स्थापितं कांस्यभाजने ॥ १८ ॥ शुक्लवस्त्रयुगच्छन्नं शुक्लमाल्यानुलेपनैः ॥ गुडौ दनोपहारं तु ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ १९ ॥ बुधः सद्बुद्धिजननो बोधदः सर्वदा नृणाम् ॥ तत्त्वामबोधं कुरु मे राजपुत्र नमोनमः ॥ २० ॥ अनुराधास्वथाचार्यं देवानां पूज्य भक्तितः ॥ पूर्वोक्तक्रमयोगेन सप्त नक्तान्यथाचरेत् ॥ २१ ॥ हैमं हेममये पात्रे स्थापयित्वा बृहस्पतिम् ॥ पीतांबरयुगच्छन्नं पीतयज्ञोपवीतिनम् ॥ २२ ॥ पादुकाच्छत्रसहितं सदंडं सकमण्डलुम् ॥ संपूज्य पुष्पनिकरैर्दीपधूपाक्षतादिभिः ॥ २३ ॥ खण्डखाद्योपहारैश्च द्विजाय प्रतिपादयेत् ॥ धर्मशास्त्रार्थशास्त्रज्ञ ज्ञानविज्ञानपारग ॥ अगाधबुद्धिगांभीर्य देवाचार्य नमोऽस्तु ते ॥ २४ ॥ शुक्रं ज्येष्ठासु संगृह्य क्षपयेन्नक्तभोजनैः ॥ पूर्वोक्तक्रमयोगेन द्विजसंतर्पणेन च ॥ २५ ॥ सप्तमे त्वथ संप्राप्ते सौवर्णं कारयेच्छुभम् ॥ रौप्ये वा वंशपात्रे वा स्थापयित्वा भृगोः सुतम् ॥ २६ ॥ संपूज्य परया भक्त्या श्वेतवस्त्रविलेपनैः ॥ अग्रे तस्य प्रदातव्यं पायसं घृत संयुतम् ॥ २७ ॥ दद्यादनेन मंत्रेण ब्राह्मणाय विचक्षणः ॥ भार्गवो भृगुपुत्रोऽसि शुक्र क्रमविशारद ॥ २८ ॥ हत्वा ग्रहकृतान्दोषा नायुरारोग्यदो भव ॥ मूलेन सूर्यतनयं गृहीत्वा भरतर्षभ ॥ २९ ॥ तस्मिन्दिने पूजनीयं ग्रहत्रितयमादरात् ॥ शनैश्चरश्च राहुश्च केतु श्चेति क्रमान्नृप ॥ ३० ॥ होमं तिलघृतैः कुर्याद्ग्रहनाम्ना तु मंत्रवित् ॥ अर्कः पलाशखदिरौ ह्यपामार्गोऽथ पिप्पलः ॥ ३१ ॥ उदुंबरश

१ महाम्त—इ० पा० ।

मीदूर्वाकुशाश्च समिधः क्रमात् ॥ एकैकस्य त्वष्टशतमष्टाविंशतिरेव वा ॥ ३२ ॥ होतव्यं मधुसर्पिभ्यां दध्ना वा पायसेन वा ॥ सप्तमे त्वथ संप्राप्ते
नक्तं सूर्यसुतस्य तु ॥ ३३ ॥ ग्रहास्त्रयोऽपि कर्तव्या राजँल्लोहमयाः शुभाः ॥ व्रतांते सर्वतश्चैतान्सौवर्णान्वाथ कारयेत् ॥ ३४ ॥ कृष्णवस्त्रयुगं
दद्यादेकैकस्य क्रमान्नृप ॥ मृगनाभ्या समालभ्य कृशरान्विनिवेद्य च ॥ ३५ ॥ होमावसाने सर्वं तद्ब्राह्मणायोपपादयेत् ॥ शनैश्चर नमस्तेऽस्तु
नमोऽस्तु राहवे तथा ॥ ३६ ॥ केतवे च नमस्तुभ्यं सर्वशांतिप्रदो भव ॥ एवं कृते भवेद्यस्तु तन्निबोध नरेश्वर ॥ ३७ ॥ यदि भौमो रविसुतो
भास्करो राहुणा सह ॥ केतुश्च मूर्ध्नि तिष्ठंति सर्वे पीडाकरा ग्रहाः ॥ ३८ ॥ अनेन कृतमात्रेण सर्वे शाम्यंत्युपद्रवाः ॥ ३९ ॥ एवं यः कुरुते राज
न्सदाभक्तिसमन्वितः ॥ तस्य सानुग्रहाः सर्वे यच्छन्ति विजयं सुखम् ॥४०॥ यश्चैतच्छृणुयात्कल्पं ग्रहाणां पठतेऽपि वा ॥ तस्य सानुग्रहाः सर्वे
शांतिं यच्छंति नान्यथा ॥४१॥ शनैश्चरं राहुकेतू लोहपात्रेषु विन्यसेत् ॥ कृष्णागरुः स्मृतो धूपो दक्षिणा चात्मशक्तितः ॥४२॥ सूर्यं विधुं कुज
बुधौ गुरुशुक्रसौरीन्हस्तादिकर्क्षसहितानुदितक्रमेण॥संपूज्य हेमघटितान्द्विजपुङ्गवाय दत्त्वा पुमान्ग्रहगणेन न पीडयतेऽत्र ॥४३॥ इति श्रीभविष्ये
महापुराण उत्तरपर्वणिश्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे ग्रहनक्षत्रव्रतवर्णनं नाम त्रयोदशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११३ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्णउवाच ॥ ॥
पुरा त्रेतायुगे पार्थ नावर्षत्पाकशासनः ॥ कथंचिदनयाद्राज्ञस्तस्य राष्ट्रे समंततः ॥ १ ॥ ततो राष्ट्रं क्षुधाविष्टं बभूवातीवदारुणम् ॥ पतंगमू
षिकाकीर्णं चौरव्यालभयाकुलम् ॥ २ ॥ तस्मिन्घोरकुले काले सपत्नीकः सबालकः ॥ कौशिकः स्वगृहं त्यक्त्वा परराष्ट्रमगाच्छनैः ॥ ३ ॥
मार्गेऽथ गच्छता तेन कौशिकेन महर्षिणा ॥ त्यक्तः स बालको ह्येको दुर्भरं च कुटुम्बकम् ॥ ४ ॥ तस्मिन्काले विशेषेण क्षीणेन्नौषधि
संचये ॥ कृत्वातिनिर्घृणं कर्म गतोऽसौ कौशिको मुनिः ॥ ५ ॥ सोऽपि बालो रुदन्दीनो दिशो वीक्ष्य स्थितः पथि ॥ उत्थाय पिप्पलस्याधः
फलान्यत्तुं प्रचक्रमे ॥ ६ ॥ कूपे जलं पपौ नित्यं तत्रैवाश्रममंडले ॥ कृत्वा सम्यक् स्थितो रौद्रं तेपे च विपुलं तपः ॥ ७ ॥ अथाजगाम भगवा
न्नारदो वेदपारगः ॥ तं दृष्ट्वा दीनवदनं क्षुधार्तं द्विजपोतकम् ॥ ८ ॥ दयया तस्य संस्कारं चक्रे मौंज्यादिबंधनम् ॥ वेदानध्यापयामास सरह
स्यपदक्रमान् ॥ ददौ च वैष्णवं मंत्रं द्वादशाक्षरमित्युत ॥ ९ ॥ वेदाभ्यासरतस्यास्य विष्णुध्यानपरस्य च ॥ प्रत्यहं पिप्पलादस्य विष्णुः प्रत्यक्षतां ॥४७५॥
ययौ ॥ १० ॥ वैनतेयसमारूढो नीलोत्पलदलच्छविः ॥ चतुर्भुजः पीतवासाः शंखचक्रगदाधरः ॥ ११ ॥ स उवाच तदा तुष्टो वरं ब्रूहि यमि
च्छसि ॥ तच्छ्रुत्वा नारदमुखं समालोक्य शिशुस्तदा ॥ नारदेनाप्यनुज्ञातो ज्ञानविद्यामयाचत ॥ १२ ॥ दत्त्वा ज्ञानं सोपदेशं योगमभ्यासं च

निर्मलम् ॥ नागारिगमनो विष्णुस्तत्रैवान्तर्हितोभवत् ॥ १३ ॥ ततो राजन्महाज्ञानी महर्षिः स शिशुस्तदा ॥ नारदं परिपप्रच्छ केनाहं पीडितो
मुने ॥ १४ ॥ ग्रहेणाग्रहभूतेन बालरूपोऽपि दुःखितः ॥ न मे पिता न मे माता जीवितोस्म्यतिपीडया ॥ १५ ॥ ब्राह्मण्यं भवता दत्तं
दैवान्मम द्विजोत्तम ॥ एतच्छ्रुत्वा शिशोर्वाक्यं कथयामास नारदः ॥ १६ ॥ शनैश्चरेण क्रूरेण ग्रहेण त्वं हि पीडितः ॥ पीडितश्च समस्तोऽपि
देशोयं मंदचारिणा ॥ १७ ॥ तेनैतत्ते फलं प्राप्तं सैषः सौरिः शनैश्चरः ॥ प्रज्वलन्नतिदर्पेण स्फुरंतीव नभस्तले ॥ १८ ॥ एवमुक्तः शिशुः क्रोधा
त्प्रजज्वालेव पावकः ॥ आलोक्य गगनाद्भूमौ पातयामास वै शनिम् ॥ पतमानो गिरेः शृंगाद्भग्नः खंजो बभूव ह ॥ १९ ॥ धरण्यां पतितं दृष्ट्वा
भास्करात्मजमातुरम् ॥ नरीनर्ति भुजक्षेपैर्नारदो हृष्टमानसः ॥ २० ॥ हर्षाद्देवानथाहूय दर्शयामास तं शनिम् ॥ २१ ॥ अथ देवास्तथा प्राप्ता
ब्रह्मरुद्रेन्द्रपावकाः ॥ शनैः संशमयासुरूचुश्चेदमृषिं च तम् ॥ २२ ॥ स्वस्ति तेऽस्तु महाभाग पिप्पलाद महामुने ॥ भद्रं तेऽत्र कृतं नाम नारदेन
महर्षिणा ॥ अन्वर्थयुक्तं विप्रेन्द्र जीवितं पिप्पलादनात् ॥ २३ ॥ भगवन्पिप्पलान्यत्त्वा जीवितोऽसि यतो मुने ॥ ततश्च पिप्पलादेति ख्यातिं
लोके गमिष्यसि ॥ २४ ॥ ये च त्वां पूजयिष्यंति स्नात्वा पुष्पैर्महाऋषिम् ॥२५॥ इहाश्रमे समभ्येत्य रूपेस्मिन्भक्तिभाविताः ॥ सप्तजन्मान्तरं
यावत्पुत्रपौत्रानुगामिनः॥२६॥न तेषां बाधिका सत्यं ग्रहपीडा भविष्यति ॥ स्मरिष्यंतीह ये च त्वां पिप्पलादेति नामतः ॥२७॥ तेषां शनैश्चर
कृता पीडा न प्रभविष्यति ॥ क्षमस्वास्य महाभाग निर्दोषोऽयं ग्रहाग्रणीः ॥ २८ ॥ चरन्वृक्षं शनैरेष शुभाशुभफलप्रदः ॥ हतसाध्या ग्रहाश्चैते न
भवंति कदाचन॥२९॥बलिहोमनमस्कारैः शांतिं यच्छंति पूजिताः ॥ अतोऽर्थमस्य दिवसे स्नानमभ्यंगपूर्वकम् ॥३०॥ कार्यं देयं च विप्राणां तैल
मभ्यंगहेतवे ॥ यस्तु संवत्सरं यावत्प्राप्ते शनिदिने नरः ॥३१॥ तैलं ददाति विप्राणां स्वशक्त्यान्यजनेपि च ॥ ततस्संवत्सरस्यांते प्राप्ते तस्य दिने
पुनः ॥ ३२ ॥ लोहैस्संघटितं सौरिं तैलमध्ये विनिक्षिपेत् ॥ लोहभांडकमध्यस्थं कृष्णवस्त्रयुगच्छदम् ॥ ३३ ॥ कृष्णगोदक्षिणायुक्तं कृष्णकंबल
शायिनम् ॥ तिलतैलेन च स्नानं कृष्णपुष्पैः सुपूजितम् ॥३४॥ कृष्णगंधैः कृष्णधूपैः कृशरान्नैस्तिलौदनैः ॥ पूजयित्वा सूर्यपुत्रं ब्राह्मणाय निवेद
येत् ॥ ३५ ॥ मंत्रेणानेन ब्रह्मर्षे शन्नोदेवीति भक्तिमान् ॥ इतरेषां तु वर्णानां शृणु मन्त्रं द्विजोत्तम ॥ ३६ ॥ क्रूरावलोकनवशाद्भुवनं नाशयिष्यतियो
ग्रहो रुष्टः ॥ तुष्टो धनकनकसुखं ददाति सौरिः शनैश्चरः पातु ॥ ३७ ॥ यत्पुरा नष्टराज्याय नलाय प्रददौ किल ॥ स्वप्ने सौरिर्निजं मन्त्रं शृणु

१ स्फुरति-इ० पा० । २ स्थावरकृता-इ० पा० । ३ भक्तितः-इ० पा० । ४ स्वयम्-इ० पा० ।

भ० पु० कामफलप्रदम् ॥ ३८ ॥ क्रोडं नीलाञ्जनप्रख्यं नीलवर्णसमस्रजम् ॥ छायामार्तंडसंभूतं नमस्यामि शनैश्चरम् ॥ ३९ ॥ नमोऽर्कपुत्राय शनैश्चराय उ०प० ५
॥४७६॥ नीहारवर्णांजनमेचकाय ॥ श्रुत्वा रहस्यं भवकामदश्च फलप्रदो मे भव सूर्यपुत्र ॥ ४० ॥ नमोऽस्तु प्रेतराजाय कृष्णदेहाय वै नमः ॥ शनैश्चराय अ० ११५
क्रूराय शुद्धबुद्धिप्रदायिने ॥ ४१ ॥ य एभिर्नामभिः स्तौति तस्य तुष्टो भवाम्यहम् ॥ मदीयं तु भयं तस्य स्वप्नेऽपि न भविष्यति ॥४२॥ एवमूचे
शनिः पूर्वमतस्तं ब्राह्मणे ददेत् ॥ एवमेतद्व्रतं विप्र ये चरिष्यंति मानवाः ॥ ४३ ॥ स्थावरेस्थावरे प्राप्ते वत्सरं यावदेव तु ॥ तेषां शानैश्चरी पीडा
देशेऽपि न भविष्यति ॥ ४४ ॥ एवमुक्त्वा सुराः सर्वे प्रतिजग्मुर्यथागतम् ॥ शनैश्चरोऽपि स्वस्थाने ग्रहांते खे प्रतिष्ठितः ॥ ४५ ॥ पिप्पलादोऽपि
ब्रह्मज्ञो ब्रह्माज्ञां प्रतिपालयन् ॥ शनैश्चरं तु संपूज्य तुष्टाव रचिताञ्जलिः ॥ ४६ ॥ कोणस्थः पिङ्गलो बभ्रुः कृष्णो रौद्रोऽन्तको यमः ॥ सौरिः
शनैश्चरो मन्दः प्रीयतां मे ग्रहोत्तमः ॥४७॥ शनैश्चरमिति स्तुत्वा पिप्पलादो महामुनिः ॥ खे प्रज्वलन्विमानस्थो दृश्यतेऽद्यापि मानवैः ॥४८॥
इद शनैश्चराख्यानं ये श्रोष्यन्ति समाहिताः ॥ तेषां कुरुवरश्रेष्ठ शनिः पीडां न दास्यति ॥ ४९ ॥ कृष्णायसेन घटितां ग्रहराजमूर्तिं लोहे निधाय
कलशे तिलतैलपूर्णे ॥ यो ब्राह्मणाय रविजं प्रददाति भक्त्या पीडा शनैश्चरकृता न हि बाधते तम् ॥ ५० ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण
उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे शनैश्चरव्रतवर्णननामचतुर्दशोत्तरशतमोऽध्यायः ॥ ११४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥
यदारोग्यकरं पुंसां यदनंतफलप्रदम् ॥ व्रतं तद्ब्रूहि गोविन्द सर्वपापप्रणाशनम् ॥१॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ यत्तद्विश्वात्मनो धाम परं ब्रह्म सनात
नम् ॥ सूर्याग्निचन्द्ररूपेण तत्त्रिधा जगति स्थितम् ॥ २ ॥ तमाराध्य पुमान्किं न प्राप्नोति कुरुनन्दन ॥ तस्मादादित्यवारेण सदा नक्ताशनो
भवेत् ॥ ३ ॥ उत्पद्यते यदा भक्तिर्भानोरुपरि शाश्वती ॥ तदारभ्य सदा कार्यं नक्तमादित्यवासरे ॥ ४ ॥ पूर्वोक्तविधिना चैव पूजयित्वा द्विजो
त्तमान् ॥ ततोऽस्तसमये भानो रक्तचन्दनपङ्कजम् ॥ ५ ॥ विलिख्य द्वादशदलं पूज्य सूर्येति पूर्वतः ॥ दिवाकरं तथाग्नेये विवस्वंतमतः
परम् ॥ ६ ॥ भगं तु नैर्ऋते देवं वरुणं पश्चिमे दले ॥ महेन्द्रं मारुतदले आदित्यं तु तथोत्तरे ॥ ७ ॥ शांतमीशानभागे तु नमस्कारेण विन्यसेत्॥
कर्णिकापूर्वपत्रे तु सूर्यस्य तुरगान्न्यसेत् ॥ ८ ॥ दक्षिणे यमनामानं मार्तंडं पश्चिमे दले ॥ उत्तरेण रविं देवं कर्णिकायां तु भास्करम् ॥ ९ ॥ ॥४७६॥
अर्घ्यं दद्यात्ततः पार्थ सतिलारुणचंदनम् ॥ फलाक्षतयुतं तद्वदिमं मंत्रमुदीरयेत् ॥ १० ॥ कालात्मा सर्वभूतात्मा वेदात्मा विश्वतोमुखः ॥

१ क्रोडम्-इ० पा० । २ भक्तयश्री-इ० पा० । ३ एवमुक्त्वा शनिर्देवा तं द्विजाति विसर्जयेत्-इ० पा० । ४ पूर्वभागे तु-इ० पा० ।

यस्मादग्नींदुरूपस्त्वमतः पाहि प्रभाकर ॥ ११ ॥ अग्निर्मीले नमस्तुभ्यमिषे त्वोर्जे च भास्करे ॥ अग्न आयाहि वरद नमस्ते ज्योतिषां पते॥१२॥
अर्घ्यं दत्त्वा विसर्ज्याथ निशि तैलविवर्जितम् ॥ भुञ्जीत भावितमना भास्करं संस्मरन्मुहुः ॥१३॥ प्राक्तनेऽह्नि शनौ चैव तैलाभ्यंगं विवर्जयेत् ॥
वत्सरांते कारयित्वा काञ्चनं कमलोत्तमम् ॥ १४ ॥ पुरुषं च यथाशक्त्या कारयेद्द्विभुजं तथा ॥ १५ ॥ सुवर्णशृंगीं कपिलां महार्घ्यां रौप्यखुरां
कांस्यदोहां सवत्साम् ॥ पूर्णे गुडस्योपरि ताम्रपात्रे निधाय पद्मं च ततो निदध्यात् ॥१६॥ गां कल्पयित्वा पुरुषं सपद्मं दद्यादनेकव्रतनायकाय ॥
अव्यंगरूपाय जितेन्द्रियाय कुटुंबिने शुद्धमनुद्धताय ॥ १७ ॥ नमोऽस्तु[1] ऋक्सामयजुर्विधात्रे पद्मप्रबोधाय जगत्सवित्रे ॥ त्रयीमयाय त्रिगुणात्मने
च त्रिलोकनाथाय नमोनमस्ते ॥१८॥ इत्यनेन विधानेन वर्षमेकं तु यो नरः ॥ नक्तमादित्यवारेण कुर्यात्स नीरुजो भवेत् ॥१९॥ धनधान्यसमा
युक्तः पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥ मर्त्ये स्थित्वा चिरं कालं सूर्यलोकमवाप्नुयात् ॥ २० ॥ कर्मसंक्षयमवाप्य पार्थिवः शोकदुःखभयरोगवर्जितः ॥ स्याद
मित्रकुलकालसंनिभो धर्ममूर्तिरमितौजसा युतः ॥ २१ ॥ या च भर्तृगुरुदेवतत्परा वेदमूर्तिदिननक्तमाचरत् ॥ सापि लोकममरेशपूजिता याति कौ
रव स्वर्गे संशयः ॥ २२ ॥ यः पठेदथ शृणोति वा नरः पश्यतीत्यमथ वानुमोदयेत् ॥ सोऽपि शक्रभवने दिवौकसैः कल्पकोटिशतमेकमीड्यते ॥
॥ २३ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवाद आदित्यदिननक्तविधिवर्णनं नाम पञ्चदशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥
॥ ११५ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अथान्यदपि ते वच्मि संक्रांत्युद्यापने फलम् ॥ यदक्षयं परं लोके पुराणकवयो विदुः ॥ १ ॥
विषुवे अयने वापि संक्रांतिव्रतमारभेत् ॥ पूर्वेद्युरेकभक्तेन दंतधावनपूर्वकम् ॥ २ ॥ संक्रांतिवासरे प्राप्ते तिलैः स्नानं विधीयते ॥ अभिसंक्रमणं
भूमौ चन्दनेनाष्टपत्रकम् ॥ ३ ॥ पद्मं सकर्णिकं कुर्यात्तस्मिन्नावाहयेद्रविम् ॥ कर्णिकायां न्यसेत्सूर्यमादित्यं पूर्वतस्ततः ॥ ४ ॥ नमः सप्तार्चिषेऽ
ग्नेये याम्ये रुङ्मण्डलाय च ॥ नमः सवित्रे नैर्ऋत्ये वरुणं वारुणे यजेत् ॥ ५ ॥ सप्तसप्तिं च वायव्ये पूजयेद्वास्त्वतां पतिम् ॥ मार्तंडमुत्तरे विष्णु
मीशाने विन्यसेद्दले ॥ ६ ॥ गन्धमाल्यफलैर्भक्ष्यैः स्थंडिले पूजयेत्ततः ॥ चन्दनोदकपुष्पैस्तु दत्त्वार्घं विन्यसेद्भुवि ॥ ७ ॥ नमस्ते विश्वरूपाय
विश्वधाम्ने स्वयंभुवे ॥ नमोनमस्ते वरद ऋक्सामयजुषां पते ॥ ८ ॥ अनेन विधिना दत्त्वा भानवेऽर्घ्यं नरोत्तम ॥ द्विजाय सोदकं कुम्भं घृतपात्रं
हिरण्मयम् ॥ ९ ॥ कमलं च यथाशक्त्या कारयित्वा निवेदयेत् ॥ विधिनानेन कर्तव्यं मासि मासि नरोत्तम ॥ १० ॥ एकभक्ताशनैः पुंभिः

१ सर्वमनुमताय–इ० पा० ।

सर्वमेतद्यथाविधि ॥ एकस्मिन्नह्नि कर्तव्यं वत्सरांतेथ वा पुनः ॥ ११ ॥ कौंतेय तस्मिन्घृतपायसेन संपूज्य वह्निं द्विजपुंगवाय ॥ कुम्भान्पुनर्द्वा
दशाधेनुयुतान्दौर्गत्ययुक्तः कुशलामथैकाम् ॥ १२ ॥ निवेदयेद्ब्राह्मणपुंगवाय हैमीं च दद्यात्पृथिवीं ससस्याम् ॥ शक्त्याथ रौप्यामथ वापि
ताम्रीं पैष्टीमशक्तो वसुधां विधाय ॥ १३ ॥ सौवर्णसूर्येण समं प्रदद्यान्न वित्तशाठ्यं पुरुषोऽत्र कुर्यात् ॥ कुर्वन्नधो याति नरेन्द्रचन्द्रयावन्महेन्द्र
प्रमुखाः सुरेशाः ॥ १४ ॥ पृथ्वी च यावत्सकुलाचला च यावच्च सूर्यानिलवह्निचन्द्राः ॥ तावत्स गन्धर्वकुलैरशेषैः संपूज्यते भारत नाकपृष्ठे ॥
॥ १५ ॥ ततस्तु कर्मक्षयमाप्य सप्तद्वीपाधिपः स्यात्सुकुलप्रसूतः ॥ दिव्यैः सुखैर्युक्तवपुः सभार्यः प्रसूतपुत्रान्वयबन्धुवर्गः ॥ १६ ॥ इति पठति
शृणोति योऽतिभक्त्या विधिमखिलं रविसंक्रमेषु पुण्यम् ॥ मतिमपि च ददाति सोऽपि देवैरमरपतिप्रमुखैर्मृतस्तु पूज्यः ॥ १७ ॥ ॥ इति
श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे संक्रांत्युद्यापनवर्णनं नाम षोडशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११६ ॥ ॥ ७ ॥ ॥
॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कृष्ण केयं जनैः सर्वैर्विष्टिर्भद्रेति चोच्यते ॥ कस्यात्मजेयं किंरूपा पूज्यते च कथं जनैः॥१॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥
सुता मार्तंडदेवस्य छायया जनिता पुरा ॥ शनैश्चरस्य सोदर्या भगिन्यतिभयंकरी ॥ २ ॥ सा जातमात्रा भुवनं ग्रस्तुं समुपचक्रमे ॥ कृष्णा
करालवदना सितदंष्ट्रोर्ध्वमूर्द्धजा ॥ ३ ॥ निर्याति यदि कार्येण कश्चित्तस्य पुरः स्थिता ॥ विघ्नं करोति स्वपतो भुञ्जानस्य स्थितस्य वा ॥ ४ ॥
यज्ञविघ्नकरी रौद्रा समाजोत्सवनाशिनी ॥ नित्योद्वेगकरी रौद्रा विनाशयति सा जगत् ॥ ५ ॥ तां तु दुर्विनयासक्तां दृष्ट्वा देवो दिवाकरः ॥
चिंतयामास कस्यापि यच्छाम्येनां सुमध्यमाम् ॥ ६ ॥ कन्यादुर्विनयाश्चेह पिता दोषेण गृह्यते ॥ युवत्यास्तु ततो भर्ता तस्माद्भर्तृगृहं नयेत् ॥७॥
विचिंत्यैवं सुतां भद्रां यस्ययस्य प्रयच्छति ॥ ते नमंति क्षणेनैव सुरराक्षसकिन्नराः ॥ ८ ॥ मण्डपं मण्डपारम्भे भंक्त्वा भीषयते जनम् ॥ विव
स्वांश्चिन्तयाविष्टः कस्येयं प्रतिपाद्यताम् ॥ ९ ॥ विरूपा दुष्टहृदया स्वेच्छाचारविहारिणी ॥ दत्ताप्येषा न दोषाय भवतीह कथंचन ॥१०॥ वित
र्कयन्यावदेवमास्ते देवो दिवस्पतिः ॥ तावत्तया जगत्सर्वं दुष्टया समभिद्रुतम् ॥ ११ ॥ अथाजगाम सवितुः पार्श्वे ब्रह्माऽण्डसंभवः ॥ कार्यं निवे
दयामास विष्टिदौष्ट्यमशेषतः ॥ १२ ॥ भास्करस्तमुवाचाथ ब्रह्माणं भुवनेश्वरम् ॥ भवान्कर्ता च हर्ता च कस्मादेवं प्रभाषसे ॥ १३ ॥ एव
मुक्तस्तदा ब्रह्मा भास्करेणामितद्युतिः ॥ उवाच विष्टिमानाय्य शृणु भद्रे मयोदितम् ॥ १४ ॥ करणैः सह वर्तस्व बवबालवकौलवैः ॥

१ महाद्युतिः-इ० पा० ।

सप्तमेऽर्धदिने प्राप्ते यदभीष्टं कुरुष्व तत् ॥ १५ ॥ यात्राप्रवेशमांगल्यकृषिवाणिज्यकारणात् ॥ भक्षयस्वाभिमुखगान्नरानुन्मार्गगामिनः ॥ ॥ १६ ॥ उद्वेजनीयो नो हि जनो भवत्या दिवसत्रयम् ॥ पूज्या सुरासुराणां त्वं दिवसार्द्धे भविष्यसि ॥ १७ ॥ उल्लंघ्य ये प्रवर्तंते भद्रे त्वां निर्भया नराः ॥ तेषां विनाशयाशु त्वं कार्यमार्ये सुखी भव ॥ १८ ॥ एवमुक्त्वा गतो ब्रह्मा भद्रापि भुवनत्रयम् ॥ बभ्रामोद्भ्रांतहृदया भीषयन्ती सुरासुरान् ॥ १९ ॥ एवमेषा समुत्पन्ना विष्टिरिष्टविनाशिनी ॥ निवेदिता ते कौंतेय तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥ २० ॥ असितजलदवर्णा दीर्घनासोग्रदंष्ट्रा विपुलहनुकपोला[1] पिंडिकोद्बद्धजंघा ॥ अनलशतसहस्रं चोद्गिरंती समंतात्पतति भुवनमध्ये कार्यनाशाय विष्टिः ॥ २१ ॥ भानोः सुता केतुशताग्रजाता कृष्णा कुमूर्तिः सततं कुचेला ॥ देवैर्नियुक्ता करणार्थसंस्था विष्टिस्तु सर्वत्र विवर्जनीया ॥ २२ ॥ मुखे तु घटिकाः पञ्च द्वे कंठे तु सदा स्थिते ॥ हृदि चैकादश प्रोक्ताश्चतस्रो नाभिमंडले ॥ २३ ॥ कट्यां पञ्चैव विज्ञेयास्तिस्रः पुच्छे जयावहाः ॥ मुखे कार्यविनाशाय ग्रीवायां धननाशिनी ॥ २४ ॥ हृदि प्राणहरा ज्ञेया नाभ्यां तु कलहावहा ॥ कट्यामर्थपरिभ्रंशो विष्टिपुच्छे ध्रुवो जयः ॥२५॥ पृथिव्यां यानि कार्याणि शुभशुभान्यशुभानि च ॥ तानि सर्वाणि सिद्ध्यंति विष्टिपुच्छे न संशयः ॥ २६ ॥ धन्या दधिमुखी भद्रा महामारी खराननां ॥ कालरात्रिर्महारुद्रा विष्टिश्च कुलपुत्रिका ॥ २७ ॥ भैरवी च महाकाली असुराणां क्षयंकरी ॥ द्वादशैव तु नामानि प्रातरुत्थाय यः पठेत् ॥ २८ ॥ न च व्याधिर्भवेत्तस्य रोगी रोगात्प्रमुच्यते ॥ ग्रहाः सर्वेऽनुकूलाः स्युर्न च विघ्नादि जायते ॥ २९ ॥ रणे राजकुले द्यूते सर्वत्र विजयी भवेत् ॥ ३० ॥ यश्च पूजयते नित्यं शास्त्रोक्तविधिना नरः ॥ तस्य सर्वार्थसिद्धिस्तु भवतीह न संशयः ॥ ३१ ॥ येनोपवासविधिना व्रतेन च यशस्विनी[2] ॥ पूजिता तुष्टिमभ्येति[3] तदेव कथयामि ते ॥ ३२ ॥ यस्मिन्दिने भवेद्भद्रा तस्मिन्नहनि भारत ॥ उपवासस्य नियमं कुर्यान्नारी नरोऽथ वा ॥ ३३ ॥ यदि रात्रौ भवेद्विष्टिरेकभुक्तं दिनद्वयम् ॥ कार्यं तेनोपवासः स्यादिति पौराणिकी श्रुतिः ॥ ३४ ॥ प्रहरस्योपरि यदा स्याद्विष्टिः प्रहरत्रयम् ॥ तत्रोपवासः कर्तव्य एकभुक्तमतोऽन्यथा ॥ ३५ ॥ सर्वौषध्युदकस्नानं सुगंधामलकैरथ ॥ नद्यां तडागेऽथ गृहे स्नानं सर्वत्र शस्यते ॥ ३६ ॥ देवान्पितॄन्प्रीणयित्वा ततो दर्भमयीं शुभाम् ॥ विष्टिं कृत्वा पुष्पधूपैर्नैवेद्येन च पूजयेत् ॥ ३७ ॥ होमं कृत्वा विष्टिनामभिरष्टोत्तरशतं ततः ॥ भुञ्जीत दत्त्वा विप्राय तिलान्पायसमेव च ॥ सतिलां कृशरां भुक्त्वा पश्चाद्भुञ्जीत कामतः ॥ ३८ ॥ छायासूर्यसुते देवि विष्टिरि

१ विपुलहनुकपालो–इ० पा० । २ पयस्विनी–इ० पा० । ३ पुष्टिम्–इ० पा० । ४ आर्षमतत् ।

ष्टार्थदायिनि ॥ पूजितासि यथाशक्त्या भद्रे भद्रप्रदा भव ॥ ३९ ॥ उपोष्य विधिनानेन दश सप्त यथाक्रमम् ॥ उद्यापनं ततः कुर्यात्पूर्वव
त्पूज्य भामिनीम् ॥ ४० ॥ स्थापयित्वायसे पीठे कृशरान्नं निवेद्य च ॥ परिधाप्य कृष्णयुगं स्तुत्वा मंत्रेण तां पुनः ॥ ४१ ॥ ब्राह्मणाय पुनर्द
द्याल्लोहं तैलं तिलांस्तथा ॥ कृष्णां सवत्सां गामेकां तथैकं कालकंबलम् ॥ दक्षिणां च यथाशक्त्या दत्त्वा भद्रां विसर्जयेत् ॥ ४२ ॥ य एवं कुरुते
पार्थ सम्यग्भद्राव्रतं नरः ॥ विघ्नो न जायते तस्य कार्यारंभे कदाचन ॥ ४३ ॥ राक्षसाश्च पिशाचा वा पूतनाशाकिनीग्रहाः ॥ न पीडयन्ति तं
मर्त्यं यो भद्राव्रतमाचरेत् ॥ ४४ ॥ न चैवेष्टवियोगः स्यान्न हानिस्तस्य जायते ॥ देहांते याति सदनं भास्करस्य न संशयः ॥ ४५ ॥ सूर्यात्म
जातिदयिता भगिनी शनेर्या मर्त्ये भ्रमत्यतिरथा करणक्रमेण ॥ तां कृष्णभासुरमुखीं समुपोष्य विष्टिमिष्टार्थसिद्धिमबुधोऽपि पुमानुपैति ॥ ४६ ॥
इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे विष्टिव्रतवर्णनं नाम सप्तदशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११७ ॥ ॥ छ ॥ ॥
॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अगस्त्यव्रतमस्त्यन्यत्सर्वपापप्रणाशनम् ॥ तच्छृणुष्व महीपाल कथ्यमानं मयानघ ॥ १ ॥ ॥ युधिष्ठिर
उवाच ॥ ॥ शृणोमि ब्रूहि मे कृष्ण देवर्षेस्तस्य चेष्टितम् ॥ जन्म चैवार्घदानं च कालमुद्गमनस्य च ॥२॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ मित्रश्च वरुणश्चैव
पूर्वमेतौ सुरोत्तमौ ॥ मंदरस्य समीपे तु चेरतुर्विपुलं तपः ॥ ३ ॥ तयोः संक्षोभणार्थाय वासवेन वराप्सराः ॥ उर्वशी प्रेषिता तत्र रूपौदार्यगुणा
न्विता ॥ ४ ॥ तस्याः संदर्शनादेव क्षुभितौ तौ सुरोत्तमौ ॥ विकारं मनसो बुद्ध्वा कुंभे वीर्यं ससर्जतुः ॥ ५ ॥ निमेः शापात्तत्र जातो
वशिष्ठो भगवानृषिः ॥ अनंतरमगस्त्यस्तु जातो दिव्यस्तपोधनः ॥ ६ ॥ मलयस्यैकदेशे तु वैखानसविधानतः ॥ सभार्यः संवृतो विप्रैस्तप
स्तेपे सुदुश्चरम् ॥ ७ ॥ आस्तां दैत्यौ पुरा दुष्टावादौ कृतयुगस्य तु ॥ नाम्ना इल्वलवातापी देवब्राह्मणकंटकौ ॥ ८ ॥ तयोरेकोऽभवन्मेषो द्वितीयो
भोज्यदायकः ॥ श्राद्धक्रमेण तेनैवं बहवो नाशिता द्विजाः ॥ ९ ॥ अथान्यस्मिन्दिने दैत्यो ह्यगस्त्यं संन्यमन्त्रयत् ॥ भोज्यार्थं ब्राह्मणैः
सार्द्धं भृगुगर्गकुलोद्भवैः ॥ १० ॥ अगस्त्योप्यभवच्छ्राद्धे धौरेयो रोषदर्पितः ॥ सोऽपि हत्वापचद्दह्यौ वातापिं मेषरूपिणम् ॥ ११ ॥ परि
विष्यमाणेषु तेषु स्तिमितं प्राह दानवम् ॥ अगस्त्यो भगवान्क्रुद्धः सर्वं मे दीयतामिति ॥ १२ ॥ मेषं मांसं ततः प्रादादिल्वलः कुपि
तस्तदा ॥ भक्षयित्वाऽभवत्स्वस्थो निर्विकारो महामुनिः ॥ १३ ॥ शुचिर्बभौ ततः प्राह वातापिमिल्वलः शनैः ॥ निष्क्रमस्व मुनेर्देहं भित्त्वा
कस्माद्विलंबसे ॥ १४ ॥ तच्छ्रुत्वाऽगस्त्यविप्रोऽपि उद्गारं कृतवान्गुरुम् ॥ कुतो निष्क्रमणं प्राह भक्षितः स मया पुनः ॥ १५ ॥ जीर्णोऽयं भस्म

भूतोऽयं वातापिर्ब्रह्मकंटकः ॥ इल्वलोऽपि स्फुरत्क्रोधः सोऽगस्त्येन निरीक्षितः ॥ १६ ॥ भस्मीभूतः क्षणेनैव ततः शांतं जगद्बभौ ॥ तेन वैरेण ते दुष्टा नष्टशेषास्तु दानवाः ॥ १७ ॥ संमंत्र्य निश्चयं मेरौ ततोऽगस्त्यमुपागताः ॥ विवर्द्धयिषवस्तेजो मुनेरस्य दिवौकसः ॥ १८ ॥ तेऽगस्त्य माहुर्ब्रह्मर्षे समुद्रं शोषयस्व वै ॥ तच्छ्रुत्वागस्त्यविप्रोऽपि आग्नेयीं धारणां दधत् ॥ १९ ॥ तया पीतः समुद्रोऽपि भ्रांतमीनोर्मिकच्छपः ॥ पीते समुद्रतोयेऽपि देवैः क्रुद्धैस्तु दानवाः ॥ २० ॥ क्षयं नीताः क्षणात्सर्वे क्रन्दमानाः पुनःपुनः ॥ क्षेमं जगत्यभूत्सर्वमगस्त्यर्षेः प्रसादतः ॥२१॥ अथ गंगानदीतोयैः संपूर्णे सागरे पुनः ॥ मंथानं मंदरं कृत्वा नेत्रं कृत्वा तु वासुकिम् ॥ २२ ॥ ममंथुः सहिताः सर्वे समुद्रं दैत्यदानवाः ॥ अथोत्थिते रत्नसंघे सोमे श्रीकौस्तुभे गजे ॥ २३ ॥ अतिलोभान्मथ्यमाने सागरे पयसां निधौ ॥ अथोत्थितं ज्वलद्रौद्रं कालकूटं महाविषम् ॥ ॥ २४ ॥ येनासौ सुरसंघात आघूर्णित इवाभवत् ॥ सागरं संप्रविष्टास्ते रात्रौ रात्रौ विनिर्युयुः ॥२५॥ निर्गम्य च वधं चक्रुर्मुनीनामूर्ध्वरेतसाम् ॥ बभंजुर्यज्ञपात्राणि दिवा तोये निलिल्यिरे ॥ २६ ॥ समुद्रमध्ये न ज्ञात्वा ब्रह्मा नारायणो हरः ॥ वायुः कुबेरो वसवः सर्वे देवाः सवासवाः ॥ ॥ २७ ॥ ततो मन्त्रैः शंकरेण किञ्चित्तत्रैव भक्षितम् ॥ क्षणाद्दग्धः स मंत्रोपि नीलकंठीकृतो हरः ॥ २८ ॥ ब्रह्मापि चेतनां प्राप्य अब्रह्मण्यमुवाच ह ॥ नास्ति कश्चिज्जगत्यस्मिन्विषमापातुमीश्वर ॥ २९ ॥ अगस्त्यो दक्षिणाशायां लङ्कामूले महामुनिः ॥ तद्गच्छध्वं महाभागाः शरणं सर्वदा ह्यसौ ॥ ३० ॥ एवमुक्ता गता देवा अगस्त्याश्रमदक्षिणाम् ॥ देवान्वीक्ष्य च तान्हर्षादगस्त्यो मुनिसत्तमः ॥ ३१ ॥ ध्यानं चक्रे विषं येन हिमाद्रौ संप्रवेशितम् ॥ कंठीसूत्रं निकुंजेषु हिमपर्वतसानुषु ॥ ३२ ॥ तस्मिन्काले विषं लग्नं किञ्चिच्छेषं द्रुमादिषु ॥ उन्मत्तकरवीरार्कस्थलभूमिजलानिले ॥ ३३ ॥ तद्विषं चूर्णितं तेन क्षणात्संकोचितं तथा ॥ हिमवातेन दुष्टेन वहमानेन पांडव ॥ ३४ ॥ मनुष्याणां तु जायंते रोगा नानाविधा भुवि ॥ ते च मासत्रयं सार्द्धं प्रवहंति विषोल्बणाः ॥ ३५ ॥ वृषसंक्रांतिमारभ्य सिंहांते शाम्यते विषम् ॥ रोगदोषापनोदश्च भवेत्पार्थ प्रभावतः ॥ ३६ ॥ एवं कालेन महता नीरुजे व्याधिवर्जिते ॥ जगत्यस्मिन्पुरा पार्थ घनीभूते प्रजागणे ॥ ३७ ॥ निरंतरे मर्त्यलोके ऊर्ध्वबाहुप्रसारिणि ॥ बलवान्धूमनिर्देशान्मृत्युर्भ्राम्यति मूर्तिमान् ॥ ३८ ॥ प्रजा व्यापादयन्कालादाजगाम महामुनेः ॥ समीपं मूर्तिमान्क्रुद्धो मृत्युस्तेन निरीक्षितः ॥ ३९ ॥ भस्मीबभूव पश्चाच्च ब्रह्मणः सुखकारणात् ॥ व्याधिवृन्दसमोपेतो मृत्युरन्यो विनिर्मितः ॥४०॥ तथान्यो दंडकारण्ये श्वेतो नाम नृपोत्तमः ॥ स्वमांसमश्नता तेन निर्वेदात्प्रार्थितो मुनिः ॥४१॥ भगवन्सर्वमेवान्यद्दत्तं राज्यमदान्मया ॥ अन्नं जलं वा श्राद्धं वा न दत्तं पाप

सुदिना ॥ ४२ ॥ ततोऽगस्त्यः कारुण्या रत्नैः श्राद्धमकल्पयत् ॥ श्राद्धे निवृत्ते सहसा दिव्यदेहः श्रिया वृतः ॥ ४३ ॥ प्राप्तश्च परमं स्थानमग
स्त्यर्षेः प्रसादतः ॥ अथ विन्ध्यो महाशैलः सूर्यरोषाद्व्यवर्धत ॥ ४४ ॥ कस्मान्मेरुमिवासौ मां न करोति प्रदक्षिणम् ॥ वर्द्धमानं तु तं दृष्ट्वा
ततो देवाः सवासवाः ॥ ४५ ॥ एकीभूयाश्रमं गत्वा स्तुत्वा देवर्षिपुङ्गवम् ॥ अगस्त्यमूचुर्भगवन्सूर्यमार्गनिरोधिनम् ॥ ४६ ॥ विंध्यं निवारय
स्त्वेनं स्थितो स्थापय पर्वतम् ॥ अगस्त्योपि द्रुतं गत्वा प्राहेदं विन्ध्यपर्वतम् ॥ ४७ ॥ प्रस्थितं तीर्थयात्रायां विद्धि मामचलोत्तम ॥ स्थितौ
च स्थीयतां तावद्यावदागमनं मम ॥ ४८ ॥ एवमुक्त्वा संप्रयातो नाद्यापि विनिवर्तते ॥ दृश्यते भ्राजयन्नाशां दक्षिणां गगने ज्वलन् ॥ ४९ ॥
त्रैलोक्यवंद्यचरणो लोपामुद्रासहायवान् ॥ लोपामुद्रापि तं प्राह देवर्षिं देवपूजितम् ॥ ५० ॥ तत्राश्रमस्थलिकायामृतुकाले ह्युपस्थिते ॥ भोक्तुमि
च्छामि विप्रवास्त्वया सह सुखैषिणी ॥ ५१ ॥ भवेद्यदि गृहं रम्यं सर्वरत्नविभूषितम्[1] ॥ गजै रथैश्च संपूर्णं शयनैः प्रवरासनैः ॥ ५२ ॥ दुकूलपट्टने
त्रैश्च विलासैर्ललितैर्मुने ॥ त्वया सह समायोगं यास्येऽहं कुरु चिन्तितम् ॥ ५३ ॥ एतच्छ्रुत्वा मुनिर्हृष्टः प्राह्वयद्धनदं क्षणात् ॥ कारयामासभवनं
संपूर्णं रत्नराशिभिः ॥ ५४ ॥ तत्र रेमे स भगवानगस्त्यः स्वाश्रमे सुखम् ॥ तस्यैवं चेष्टितस्यर्षेः प्रयच्छार्घ्यं युधिष्ठिर ॥ ५५ ॥ आस्तिक्यबुद्ध्या
भक्त्या च धर्मं प्राप्स्यसि पांडव ॥ कन्यायामागते सूर्ये अर्वाग्वै सप्तमे दिने ॥ ५६ ॥ कन्यायां समनुप्राप्ते सूर्ये यः सन्निवर्तते ॥ प्रत्यूषसमये विद्वा
न्कुर्यादस्योदये निशि ॥ ५७ ॥ स्नानं शुक्लतिलैस्तद्वच्छुक्लमाल्याम्बरो गृही ॥ स्थापयेदव्रणं कुंभं माल्यवस्त्रविभूषितम् ॥ ५८ ॥ पञ्चरत्नसमायुक्तं
घृतपात्रेण संयुतम् ॥ नानाभक्ष्यसमोपेतं सप्तधान्यसमन्वितम् ॥ ५९ ॥ काञ्चनं कारयित्वा तु यथाशक्त्या सुशोभनम् ॥ पुरुषाकृतिं प्रशान्तं
च जपमण्डलधारिणम् ॥ ६० ॥ कमंडलुकरं शिष्यैर्मृगैश्च परिधारितम् ॥ कुत्सुम्नं विषहन्तारं दर्भाक्षेपकरं मुनिम् ॥ ६१ ॥ तस्मिन्कमे समालभ्य चन्द
नेन ततो न्यसेत् ॥ स्नापितं चानुलिप्तं च चन्दनेन सुगंधिना ॥ ६२ ॥ पूजितं चापि कुसुमैर्हृद्यैर्धूपैस्तु धूपितम् ॥ ततश्चार्घं प्रदातव्यो यैर्द्रव्यैस्तानि
मे शृणु ॥ ६३ ॥ खर्जूरैर्नालिकेरैश्च कूष्मांडैस्त्रपुषैरपि ॥ कर्कोटकारवेल्लैश्च कर्बूरैर्बीजपूरकैः ॥ ६४ ॥ वृंताकैर्दाडिमैश्चैव नारंगैः कदलीफलैः ॥ दूर्वां
कुरैः कुशैः काशैः पद्मैर्नीलोत्पलैस्तथा ॥ ६५ ॥ नानाप्रकारैर्भक्ष्यैश्च गोभिर्वस्त्रै रसैः शुभैः ॥ विरूढैः सप्तधान्यैश्च वंशपात्रे निधापितैः ॥ ६६ ॥
सौवर्णरौप्यपात्रेण ताम्रवंशमयेन च ॥ मूर्ध्नि स्थितेन नम्रेण जानुभ्यां पृथिवीतले ॥ ६७ ॥ दक्षिणाभिमुखो भूत्वा ह्यर्घ्यपाद्यादिकं च यत् ॥

[1] सर्वरत्नसमन्वितम्–इ० पा० ।

शीलेन चेतसा भक्त्या दद्यात्कौरवनन्दन ॥ ६८ ॥ काशपुष्पप्रतीकाश अग्निमारुतसंभव ॥ मित्रावरुणयोः पुत्र कुंभयोने नमोऽस्तु ते ॥ ६९ ॥ विंध्यवृद्धिक्षयकर मेघतोयविषापह ॥ रत्नो वल्लभदेवर्षे लंकावास नमोऽस्तु ते ॥ ७० ॥ वातापिर्भक्षितो येन समुद्राः शोषिताः पुरा ॥ लोपामुद्रापतिः श्रीमान्योऽसौ तस्मै नमोऽस्तु ते ॥ ७१ ॥ येनोदितेन पापानि प्रलयं यांति व्याधयः ॥ तस्मै नमोऽस्त्वगस्त्याय सशिष्याय सुपुत्रिणे ॥ ब्राह्मणो वेदऋचया दद्यादर्घ्यं नमोऽस्तु ते ॥ ७२ ॥ "अगस्त्यः खनमानश्च नित्यं प्राजापत्यं बलिमिच्छमानः ॥ उभौ वर्णौ वृष्ट्यनुग्रहार्थमुपोष सत्यादेष्वशिखो जगाम ॥" दत्त्वैवमर्घ्यं कौंतेय प्रतिपूज्य च पुष्पकैः ॥ विसर्जयित्वागस्त्यं तं विप्राय प्रतिपादयेत् ॥ ७३ ॥ देवज्ञव्याससरूपाय वेदवेदांगवादिने ॥ एवं यः कुरुते भक्त्या ह्यगस्त्यप्रतिपूजनम् ॥ फलमेकं तथा धान्यं कोपं वासं परित्यजेत् ॥ ७४ ॥ संपूर्णे च ततो वर्षे पुनरन्यदुपक्रमेत् ॥ दत्त्वार्घ्यं सप्तवर्षाणि क्रमेणानेन पांडव ॥ पुमान्फलमवाप्नोति तदेकाग्रमनाः शृणु ॥ ७५ ॥ ब्राह्मणश्चतुरो वेदान्सर्वशास्त्रविशारदः ॥ क्षत्रियः पृथिवीं सर्वां प्राप्नोत्यर्णवमेखलाम् ॥७६॥ वैश्योऽप्यायुष्यमाप्नोति गोधनं चापि नंदति॥शूद्राणां धनमारोग्यं सन्मानश्चाधिको भवेत् ॥ ७७ ॥ स्त्रीणां पुत्राः प्रजायंते सौभाग्यं वृद्धिऋद्धिमत् ॥ विधवानां महापुण्यं वर्धते पांडुनन्दन ॥ ७८ ॥ कन्या भर्तारमाप्नोति व्याधेर्मुच्येत दुःखितः॥७९॥ येषु देशेष्वगस्त्यर्षेः पूजनं क्रियते जनैः ॥ तेषु देशेषु पर्जन्यः कामवर्षी प्रजायते ॥८०॥ ईतयः प्रशमं यांति नश्यंति व्याधयस्तथा ॥ पठंति ये त्वगस्त्यर्षेः ख्यानं शृण्वंति चापरे ॥ ८१ ॥ ते सर्वे पापनिर्मुक्ताश्चिरं स्थित्वा महीतले ॥ हंसयुक्तविमानेन स्वर्गं यांति नरोत्तम ॥८२॥ मर्त्यो यदीच्छति गृहं परमर्द्धियुक्तं भोगं शरीरमरुजं पशुपुत्रपुष्टिम् ॥ तत्सर्ववल्लभमुनेरुदये महार्घ्यं यच्छेन्महार्घफलवस्त्रधनैः सहान्यैः॥ ॥ ८३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादेऽगस्त्यार्घ्यविधिव्रतवर्णनं नामाष्टादशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११८ ॥

॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पार्थ पार्थिव दिव्यस्त्रीमुखपंकजसंदवे ॥ शृणुष्वाभिनवस्येंदोरुदयेऽर्घ्यविधिं परम् ॥ १ ॥ रविर्द्वादशभिर्भागैर्वारुण्यां दृश्यते यदि ॥ प्रदोषसमये पार्थ अर्घ्यं दद्यात्तदा विभोः ॥ २ ॥ द्वितीयायां सिते पक्षे संध्याकाले ह्युपस्थिते ॥ संस्थाप्याभिनवं चन्द्रं सभूम्यां दृश्यते यदि ॥ ३ ॥ गोमयं मंडलं कृत्वा चंदनेन सुशोभितम् ॥ रोहिण्या सहितं देवं कुमुदामोदसंभवम् ॥ ४ ॥ पुष्पचन्दनधूपैश्च दीपाक्षतजलैः शुभैः ॥ दूर्वांकुरै रत्नवरैर्दध्ना वस्त्रैश्च पांडुरैः ॥ ५ ॥ मंत्रेणानेन राजेन्द्र क्षत्रियः सपुरोहितः ॥ नवो नवोऽसि मासांते जायमानः पुनः पुनः ॥ आप्यायस्व समेत्वेवं सोमराज नमोनमः ॥ ६ ॥ अनेन विधिनाचार्यं सर्वकामफलप्रदम् ॥ यः प्रयच्छति कौंतेय मासिमासि समा

हितः ॥ ७ ॥ स कीर्त्या यशसा कांत्या धन्यश्च भुवि मानवः ॥ पुत्रपौत्रैः परिवृतो गोधान्यधनसंकुलः ॥ ८ ॥ स्थित्वा वर्षशतं मर्त्ये ततः सोमपुरं व्रजेत् ॥ तत्रास्ते दिव्यवपुषा भोगान्भुञ्जन्नृपोत्तम ॥ वरस्त्रीभिः सहात्यर्थं यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ९ ॥ धर्मं समृद्धिमतुलां यदि वाञ्छसि त्वं मासानुमासमिह मद्वचनं कुरुष्व ॥ सोमस्य सोमकुलनंदन धूपपुष्पैर्वै प्रयच्छ नतजानु नवोदितस्य ॥ १० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादेऽभिनवचंद्रार्घ्यव्रतवर्णनं नामैकोनविंशोत्तरशततमोऽध्यायः ॥ ११९ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अथातः शृणु भूपाल प्रतिशुक्रप्रशांतये ॥ यात्रारंभे प्रयाणे च तथा शुक्रोदयेष्विह ॥ १ ॥ शुक्रपूजा प्रकर्तव्या तां निशामय सारतः ॥ राजते वाऽथ सौवर्णे कांस्यपात्रेऽथ वा पुनः ॥ २ ॥ शुक्लपुष्पांबरयुते सिततंडुलपूरिते ॥ निधाय राजतं शुक्रं शुचि मुक्ताफलान्वितम् ॥ ३ ॥ सह तेन सवत्साङ्गां ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ नमस्ते सर्वदेवेश नमस्ते भृगुनन्दन ॥ कवे सर्वार्थसिद्ध्यर्थं गृहाणार्घ्यं नमोऽस्तु ते ॥४॥ दत्त्वैवमर्घ्यं कौन्तेय प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥५॥ यावच्छुक्रस्य न कृता पूजा सोहालकैः शुभैः ॥ वटकैः पूरिकाभिश्च गोधूमैश्चणकैरपि ॥ तावन्न दानं दातव्यं स्त्रीभिः कामार्थसिद्धये ॥६॥ एवं तस्योदये कुर्वन्यात्रादिषु च भारत ॥ सर्वसस्यागमं चैव सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ७ ॥ तद्वद्वाचस्पतेः पूजां प्रवक्ष्यामि युधिष्ठिर ॥ सौवर्णपात्रे सौवर्णममरेशपुरोहितम् ॥ पीतपुष्पांबरयुतं कृत्वा स्नात्वाथ सर्षपैः ॥८॥ पालाशाश्वत्थभंगेन पञ्चगव्यजलेन च ॥ पीतांगरागवसनं घृतहोमं तु कारयेत ॥ ९ ॥ प्रणम्य च गवा सार्द्धं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ १० ॥ नमस्तेऽङ्गिरसां नाथ वाक्पतेथ बृहस्पते ॥ क्रूरग्रहैः पीडितानाममृताय भवस्व नः ॥ ११ ॥ एवं सुरगुरुं पूज्य प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥ संक्रांतावुदये चास्ते सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ १२ ॥ अथ वा मौक्तिकान्येव सुवृत्तानि बृहंति च ॥ भार्गवांगिरसौ चिंत्य तान्येव प्रतिपादयेत् ॥ १३ ॥ भक्त्या मौक्तिकदानेन दत्तेन कुरुनन्दन ॥ विरूपता दृशोः पुंसां यात्रास्वभ्युदयेषु च ॥ कुर्वन्बृहस्पतेः पूजां न कदाचित्प्रजायते ॥ १४ ॥ ये भार्गवोदयमवाप्य सवस्त्रपुष्पां कुर्वंत्यनन्यमनसोऽङ्गिरसे च पूजाम् ॥ तेषां गृहे प्रविशतां प्रतिशुक्रजातं विघ्नं न संभवति भारत पुण्यभाजाम् ॥ १५ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे शुक्रबृहस्पत्यर्घपूजाविधानं नाम विंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ शृणु भारत वक्ष्यामि पञ्चाशीतिव्रतानि च ॥ नोक्तानि यानि कस्यापि मुनिभिर्धर्मदर्शिभिः ॥ १ ॥ भविष्यमत्स्यमार्तंडपुराणेषु च वर्णितम् ॥ वाराहे चैव संगृह्य कथ्यंते तानि पांडव ॥ २ ॥ यदभीष्टं सुमित्राय शिष्याय च सुताय च ॥ न कथ्यते धर्मजातं किं तेनोदरवर्तिना ॥ ३ ॥

श्रुतिस्मृतिपुराणेभ्यो यन्मया ह्यवधारितम् ॥ तत्ते वच्मि कुरुश्रेष्ठ कस्यान्यस्योपदिश्यते ॥ ४ ॥ स्नात्वा प्रभातसंध्यायामुपगृह्य च पिप्पलम् ॥ तिलपात्राणि यो दद्यान्न स शोचेत तत्कृते ॥ ५ ॥ व्रतानामुत्तमं ह्येतत्सर्वपापप्रणाशनम् ॥ पात्रव्रतमिति ख्यातं नाख्यातं कस्यचिन्मया ॥ ६ ॥ सुशुद्धस्य सुवर्णस्य सुवर्णं यः प्रयच्छति ॥ पुण्येऽह्नि विप्रकथिते प्रीत्या पीतयुगान्वितम् ॥ ७ ॥ व्रतं वाचस्पतेरेतद्बलबुद्धिप्रदायकम् ॥ वृत्रघ्नस्य पुराख्यातं गुरुणा सर्वकामदम् ॥ ८ ॥ लवणं कटुतिक्तं च जीरकं मरिचानि च ॥ हिंगुशुंठिसमायुक्तं सर्वं परिचयं तथा ॥ ९ ॥ चतुर्थ्यामेकभक्ताशी सकृद्दत्त्वा कुटुंबिने ॥ गृहेषु सप्तसु सदा शिलायुक्तानि भारत ॥ १० ॥ एतच्छिलाव्रतं नाम लक्ष्मीलोकप्रदायकम् ॥ कर्तव्यमिह यत्नेन मुखपाटवकारकम् ॥ ११ ॥ नक्तमन्नं चारित्वा तु गवा सार्द्धं कुटुंबिने ॥ हैमं चक्रं त्रिशूलं च दद्याद्विप्राय वाससी ॥ १२ ॥ प्रणम्य भक्त्या देवेशौ प्रीयेतां शिवकेशवौ ॥ एतद्देवव्रतं नाम महापातकनाशनम् ॥ १३ ॥ कृत्वैकभुक्तं वर्षांते शक्त्या हैमवृषान्विताम् ॥ धेनुं तिलमयीं दद्यात्सर्वोपस्करणैर्युताम् ॥ १४ ॥ एतद्रुद्रव्रतं नाम पापशोकप्रणाशनम् ॥ यः करोति पुमान्राजन्स पदं याति शांकरम् ॥ १५ ॥ सर्वौषध्युदकस्नातः पञ्चम्यां पूज्य पंचकम् ॥ सप्तोपस्करदानं च यः करोति गृहाश्रमी ॥ १६ ॥ गृहाद्युलूखलं शूर्पः शिला स्थाली च पञ्चमी ॥ उदकुंभश्च चुल्ली च एतेषामनुकिञ्चन ॥ १७ ॥ एतानि गृहिणां गेहे प्रस्थाप्य पुरुषोत्तमम् ॥ उपस्करोति या नारी न सीदति कदाचन ॥ १८ ॥ एतद्गृहव्रतं नाम सर्वसौख्यप्रदायकम् ॥ अत्रिणा ह्यनसूयायाः कथितं पाण्डुनन्दन ॥ १९ ॥ यस्तु नीलोत्पलं हैमं शर्करापात्रसंयुतम् ॥ ददाति श्रद्धयोपेतो ब्राह्मणाय कुटुंबिने ॥ २० ॥ स वैष्णवं पदं याति लीलाव्रतमिदं स्मृतम् ॥ आषाढादिचतुर्मासमभ्यंगं वर्जयेन्नरः ॥ २१ ॥ पारिते च पुनर्दद्यात्तिलतैलघटं नवम् ॥ भोजनं पायसाज्यं च स याति भवनं हरेः ॥ २२ ॥ लोकप्रीतिकरं चैतत्प्रीतिव्रतमिहोच्यते ॥ वर्जयित्वा मधौ यस्तु दधिक्षीरघृतेक्षवम् ॥ ॥ २३ ॥ दद्याद्वस्त्रयुगं सूक्ष्मं रसपात्रैश्च संयुतम् ॥ संपूज्य विप्रमिथुनं गौरी मे प्रीयतामिति ॥ २४ ॥ एतद्गौरीव्रतं नाम भवानीलोकदायकम् ॥ पुरुषो यस्त्रयोदश्यां कृत्वा नक्तमथो पुनः ॥ २५ ॥ संवत्सरांते तस्मिन्वा दिवसे विघ्नवर्जितम् ॥ अशोककांचनं दद्यात्सद्वस्त्रयुगसंश्रितम् ॥ २६ ॥ विप्राय वसुसंयुक्तं प्रद्युम्नः प्रीयतामिति ॥ कल्पं विष्णुपदे स्थित्वा विशोकः स्यात्पुनर्नृप ॥ २७ ॥ एतत्कामव्रतं नाम सर्वशोकविनाशनम् ॥ आषाढादिचतुर्मासं वर्जयेन्नखकर्तनम् ॥ २८ ॥ वृंताकभक्षणं चैव मधुसर्पिर्घटान्वितम् ॥ कार्तिक्यां तु पुनर्हैमं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ २९ ॥ रुद्रलोकमवाप्नोति शिवव्रतमिदं स्मृतम् ॥ एवं पञ्चदशीं स्मृत्वा एकभक्तेन मानवः ॥ ३० ॥ संपूज्य पूर्णिमां देवीं लिखित्वा

चन्दनादिना ॥ ततः पञ्च घटान्पूर्णान्पयोदधिघृतेन च ॥ मधुना सितखण्डेन ब्राह्मणायोपपादयेत् ॥ ३१ ॥ मनोरथान्पूरयस्व संपूर्णान्पूर्णिमा ह्यसि ॥ पञ्चकुम्भप्रदानेन भूतानां तुष्टिरस्तु मे ॥ द्विजानेवं नमस्कृत्य सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ ३२ ॥ एतत्पंचघटं नाम व्रतं पुष्टिप्रदायकम् ॥ वर्जयेद्यस्तु पुष्पाणि हेमंतशिशिरावृतम् ॥ ३३ ॥ पुष्पत्रयं च फाल्गुन्यां कृत्वा शक्त्याथ काञ्चनम् ॥ दद्याद्वै कालवेलायां प्रीयेतां शिवकेशवौ ॥ ॥ ३४ ॥ शिरःसौगन्ध्यजननं सदानन्दकरं नृणाम् ॥ कृत्वा परपदं याति सौगन्ध्यव्रतमुत्तमम् ॥ ३५ ॥ फाल्गुनादितृतीयायां लवणं यस्तु वर्जयेत् ॥ समाप्ते शयनं दद्याद्गृहे चोपस्करान्वितम् ॥ ३६ ॥ संपूज्य विप्रमिथुनं भवानी प्रीयतामिति ॥ गौरीलोके वसेत्कल्पं सौभाग्यव्रतमुत्तमम् ॥ ३७ ॥ संध्यामौनं नरः कृत्वा समाप्ते घृतकुंभदः ॥ वस्त्रयुग्मं च घंटां च ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ३८ ॥ सारस्वतं पदं याति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ एतत्सारस्वतं नाम रूपविद्याप्रदायकम् ॥ ३९ ॥ लक्ष्मीमध्येऽथ पञ्चम्यामुपवासी भवेन्नरः ॥ समाप्ते हेमकमलं दद्याद्धेनुसमन्वितम् ॥ ॥ ४० ॥ स वैष्णवं पदं याति लक्ष्मीः स्याज्जन्मजन्मनि ॥ एतल्लक्ष्मीव्रतं नाम दुःखशोकविनाशनम् ॥४१॥ या तु नारी पिबेत्तोयं जलधारां प्रपातयेत् ॥ समाप्तघृतसंपूर्णां दद्याद्वर्तिकां नवाम् ॥ ४२ ॥ एतद्धाराव्रतं नाम सर्वरोगहरं परम् ॥ कांतिसौभाग्यजननं सपत्नीदर्पनाशनम् ॥४३॥ गौरीसमन्वितं रुद्रं लक्ष्म्या सह जनार्दनम् ॥ राज्ञीसमन्वितं सूर्यं प्रतिष्ठाप्य यथाविधि ॥ ४४ ॥ धूपाक्षेपेण सहितां सुघंटां पात्रसंयुताम् ॥ यो ददाति द्विजेन्द्राणां पुष्पैरभ्यर्च्य पांडुरैः ॥ ४५ ॥ दक्षिणासहितां कृत्वा प्रणम्य च विसर्जयेत् ॥ एतद्देवव्रतं नाम दिव्यदेहप्रदायकम् ॥ ४६ ॥ कृत्वोपलेपनं शंभोरग्रतः केशवस्य च ॥ यावद्व्रतं समाप्यैतद्धेनुं च सजलान्विताम् ॥ ४७ ॥ जन्मायुतं स राजा स्यात्ततः शिवपुरे वसेत् ॥ एतच्छुत्वा व्रतं नाम बहुकल्याणकारकम् ॥ ४८ ॥ अश्वत्थं भास्करं गंगां प्रणम्यैव च वाग्यतः ॥ एकभुक्तं नरः कुर्यादब्दं चैकं विमत्सरः ॥ ४९ ॥ व्रतांते विप्रमिथुनं पूज्य धेनुत्रयान्वितम् ॥ वृक्षं हिरण्मयं दद्यात्सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ ५० ॥ दिवि दिव्यविमानस्थः सेव्यतेऽप्सरसां गणैः ॥ एतत्कीर्तिव्रतं नाम भूतिकीर्तिफलप्रदम् ॥५१॥ घृतेन स्नपनं कृत्वा शंभोर्वा केशवस्य च ॥ ब्राह्मणो भास्करस्यापि गौर्या लंबोदरस्य वा ॥ ५२ ॥ अक्षतैस्तु समं कुर्यात्पद्मं गोमयमण्डले ॥ समाप्य हेमकमलं तिलधेनुसमन्वितम् ॥ ५३ ॥ शुद्धमद्याङ्कुलं दद्याच्छिवलोके महीयते ॥ सामगाय नतश्चैतत्सामव्रतमिहोच्यते ॥ ५४ ॥ नवम्यामेकभुक्तं तु कृत्वा कन्याश्च शक्तितः ॥ भोजयित्वा समादद्याद्धेमकंचुकवाससी ॥ ५५ ॥ हैमं च सिंहं विप्राय दत्त्वा शिवपुरं व्रजेत् ॥ भवार्बुदं सुरूपश्च शत्रुभिश्चापराजितः ॥ ५६ ॥ एतद्वीरव्रतं नाम नारीणां च सुखप्रदम् ॥ यावत्समारभेद्यस्तु

पञ्चदश्यां पयोव्रतः ॥ ५७ ॥ समाप्ते श्रद्धया दद्याद्गाश्च पञ्च पयस्विनीः ॥ वासांसि च पिशंगानि जलकुंभयुतानि च ॥ ५८ ॥ स याति वैष्णवं लोकं पितॄणां तारयेच्छतम् ॥ कल्पांते राजराजः स्यात्पितृव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ५९ ॥ तांबूलं समये नित्यं गौरीपुत्रं ददाति या ॥ पूगचूर्णसमायुक्तं नारी वा पुरुषोऽपि वा ॥ ६० ॥ वर्षस्यांते तु सौवर्णं कारयित्वा फलान्वितम् ॥ मुक्ताफलमयं चूर्णत्रितयं या प्रयच्छति ॥ ६१ ॥ न सा प्राप्नोति दौर्भाग्यं न दौर्गन्ध्यं मुखस्य च ॥ एतत्पत्रव्रतं नाम सौगन्ध्यजननं परम् ॥ ६२ ॥ चैत्रादिचतुरो मासाञ्जलं कुर्यादयाचितम् ॥ ज्येष्ठाषाढे च वा मासं पक्षं वा पांडुनंदन ॥ ६३ ॥ व्रतांते मणिकं दद्यादन्नवस्त्रसमन्वितम् ॥ घृतेन सहितं तद्वत्सप्तधान्यसमन्वितम् ॥ ६४ ॥ तिलपात्रं हिरण्यं च ब्रह्मलोके महीयते ॥ कल्पांते राजराजः स्याद्वारिव्रतमिहोच्यते ॥ ६५ ॥ पञ्चामृतेन स्नपनं कृत्वा विष्णोः शिवस्य च ॥ वत्सरांते पुनर्दद्याद्धेनुं पञ्चामृतैर्युताम् ॥ ६६ ॥ विप्राय कनकं शंखं स पदं याति शांकरम् ॥ राजा भवति कल्पांते वृत्तिव्रतमिहोच्यते ॥ ६७ ॥ यो हिंसां वर्जयित्वा तु मासं संवत्सरं तथा ॥ व्रतांते हेमहरिणं कृत्वा शक्त्या विचक्षणः ॥ ६८ ॥ तद्वत्सवत्सां गां दद्यात्सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ अहिंसाव्रतमित्येतत्सर्वशांतिप्रदं नृणाम् ॥ ६९ ॥ माघमास्युषसि स्नानं कृत्वा दांपत्यमर्चयेत् ॥ भोजयित्वा यथा शक्त्या माल्यवस्त्रविभूषणैः ॥ ७० ॥ सौभाग्यं महदाप्नोति शरीरारोग्यमुत्तमम् ॥ सूर्यलोके वसेत्कल्पं सूर्यव्रतमिदं स्मृतम् ॥७१॥ आषाढादिचतुर्मासं प्रातःस्नायी भवेन्नरः ॥ विप्राय भोजनं दद्यात्कार्तिक्यां गोप्रदो भवेत् ॥ ७२ ॥ घृतकुंभं ततो दत्त्वा सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ वैष्णवव्रतमित्युक्तं विष्णुलोकमवाप्नुयात् ॥ ७३ ॥ अयनादयनं यावद्वर्जयेन्मधुसर्पिषी ॥ तदंते पुण्यदानानि घृतधेन्वा सहैव तु ॥ ७४ ॥ दत्त्वा शिवपदं याति दत्त्वा तु घृतपायसम् ॥ एतच्छीलव्रतं नाम शीलारोग्यफलप्रदम् ॥ ७५ ॥ संध्यादीपप्रदो यस्तु मांसं तैलं विवर्जयेत् ॥ समाप्ते दीपकं दद्याच्चक्रशूले च काञ्चने ॥ ७६ ॥ वस्त्रयुग्मं च विप्राय स तेजस्वी भवेद्दृढम् ॥ एतद्दीपव्रतं नाम सदा कांतिप्रदायकम् ॥ ७७ ॥ एकभक्तेन सप्ताहं गौरीं वा यस्तु पूजयेत् ॥ संपूज्य पार्वतीं भक्त्या गन्धपुष्पविलेपनैः ॥ ७८ ॥ ततः सुवासिनीभ्यां तु कुंकुमेन विलेपयेत् ॥ पुष्पैर्विलेपयेच्चैनां कर्पूरागरुचन्दनैः ॥ ७९ ॥ तांबूलं शोभनं दत्त्वा नारिकेलफलं तथा ॥ प्रीयतां कुमुदा देवीं प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥ ८० ॥ एकैकां पूजयेद्देवीं सप्ताहं यावदेव तु ॥ पुनस्तु सप्तमे पूर्णे ताः सप्तैव निमंत्रयेत् ॥ ८१ ॥ षड्रसं भोजयित्वा तु यथा शक्त्या विभूषणैः ॥ भूषयित्वा माल्यवस्त्रैः कर्णवेष्टांगुलीयकैः ॥ ८२ ॥

१ तृतीयायां प्रयच्छति–ख० पा० ।

कुमुदा माधवी गौरी भवानी पार्वती उमा ॥ काली च दर्पणं हस्ते प्रत्येकं विनिवेदयेत् ॥ ८३ ॥ ब्राह्मणं पूजयित्वैकं वाच्यः संपमन्नमस्तु ते
सप्तसुन्दरकं नाम व्रतं चैतद्युधिष्ठिर ॥ ८४ ॥ करोति सुन्दरं देहं सौभाग्यं यच्छते परम् ॥ वर्जयेच्चैत्रमासे तु यस्तु गन्धानुलेपनम् ॥ ८५ ॥
शुक्तिं गंधभृतां दत्त्वा विप्राय सितवाससी ॥ शक्त्या च दक्षिणां दद्यात्सर्वान्कामान्समश्नुते ॥ ८६ ॥ वारुणं च पदं याति तदेतद्वरुणव्रतम् ॥
वैशाखमासे लवणं वर्जयित्वा यतव्रतः ॥ ८७ ॥ मासांतेऽथ ततो दद्यात्सवत्सां गां द्विजातये ॥ स्थित्वा विष्णुपदे कल्पं ततो राजा भवेदिह ॥८८॥
एतत्कांतिव्रतं नाम कांतिकीर्तिप्रदायकम् ॥ ब्रह्माण्डं कांचनं कृत्वा तिलद्रोणोपरि स्थितम् ॥ ८९ ॥ त्र्यहं तिलव्रती भूत्वा वह्निं संतर्पयेद्द्विजम् ॥
संपूज्य विप्रदांपत्यं माल्यवस्त्रविभूषणैः ॥ ९० ॥ शक्तितस्त्रिपलादूर्ध्वं विश्वात्मा प्रीयतामिति ॥ पुण्येऽह्नि दद्यात्स परं ब्रह्म यात्यपुनर्भवम् ॥९१॥
एतद्ब्रह्मव्रतं नाम निर्वाणफलदं नृणाम् ॥ ९२ ॥ यश्चोभयमुखीं दद्यात्प्रभूतकनकान्विताम् ॥ दिनं पयोव्रतं तिष्ठेत्स याति परमं पदम् ॥ ९३ ॥
त्र्यहं पयोव्रतः स्थित्वा काञ्चनं कल्पपादपम् ॥ पलादूर्ध्वं यथा शक्त्या तंडुलं रूपसंयुतम् ॥ ९४ ॥ छादितं वरवासोभिः पुष्पमालाविभूषितम् ॥
दत्त्वा स्वर्गे वसेत्कल्पं कल्पव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ९५ ॥ यस्तु वत्सतरीं भव्यां कण्ठाभरणभूषिताम् ॥ सुपर्याणां सुखस्पृष्टां खलीनालंकृता
ननाम् ॥ ९६ ॥ मोदकोदकपात्रेण तांबूलेन समन्विताम् ॥ स्थगितां स्थापयेत्पृष्ठे शृंगाग्रेषु हिमान्विताम् ॥ ९७ ॥ ईदृग्विधां व्यतीपाते
ग्रहणे चायनद्वये ॥ अयाचितेन च स्थित्वा ततो दद्याद्द्विजातये ॥ ९८ ॥ एतद्वारव्रतं नाम मार्गखेदविनाशनम् ॥ परलोकार्द्धगमने क्लांतिश्रम
हरं परम् ॥ ९९ ॥ नक्ताशी त्वष्टमीषु स्याद्वत्सरांतेऽष्टगोप्रदः ॥ पौरंदरं पदं याति सुगतिव्रतमुच्यते ॥ १०० ॥ यश्चेन्धनप्रदो राजन्हेमंतशिशिर
व्रतम् ॥ घृतधेनुं प्रयच्छेत परं ब्रह्म स गच्छति ॥१०१॥ शरीरारोग्यजननं द्युतिकांतिप्रदायकम् ॥ वैश्वानरव्रतं नाम सर्वपापप्रणाशनम् ॥१०२॥
एकादश्यां तु नक्ताशी यश्चक्रं विनिवेदयेत्[1] ॥ तद्वच्छंखं तु सौवर्णं चैत्रे चित्रासु पांडव ॥ १०३ ॥ य एतत्कुरुते भक्त्या स विष्णोः पदमाप्नु
यात् ॥ एतद्विष्णुव्रतं नाम कल्पादौ राज्यलाभकृत् ॥ १०४ ॥ पयोव्रतस्तु पञ्चम्यां व्रतांते गोयुगप्रदः ॥ लक्ष्मीलोके वसेत्कल्पमेतद्देवीव्रतं
स्मृतम् ॥ १०५ ॥ सप्तम्यां नक्तभुग्दद्यात्समाप्ते गां पयस्विनीम् ॥ सोऽर्कलोकमवाप्नोति भानुव्रतमिहोच्यते ॥ १०६ ॥ चतुर्थ्यां नक्तभुग्दद्या
दष्ट गा होमचारणम् ॥ व्रतं वैनायकं नाम सर्वविघ्नविनाशनम् ॥ १०७ ॥ महाफलानि यस्त्यक्त्वा चातुर्मासं द्विजातये ॥ हैमानि कार्त्तिके द

१ विनिवेशयेत्–इ० पा० ।

यादृशोयुगेन समं नरः ॥ १०८ ॥ सितं वस्त्रयुगं नाम संपूर्णान्घटानि च ॥ एतत्फलव्रतं नाम फलावाप्तिकरं सदा ॥१०९॥ यश्चोपवासी सप्तम्यां
समांते हेमपङ्कजम् ॥ धेनूश्च शक्तितो दद्यात्सवत्साः कांस्यदोहनाः ॥ ११० ॥ भक्त्या राजेन्द्र विप्राय वाचकाय निवेदयेत् ॥ एतत्सौरव्रतं
नाम सूर्यलोकप्रदायकम् ॥ १११ ॥ द्वादश द्वादशीर्यस्तु नाम प्राशनसंयुतः ॥ समुपोष्य समांते तु सवस्त्राः सोदका घटाः ॥ ११२ ॥ द्वादशात्र
प्रदेयाश्च सर्वकामप्रसिद्धये ॥ गोविन्दव्रतमित्येतद्गोविन्दपददायकम् ॥ ११३ ॥ कार्त्तिक्यां यो वृषोत्सर्गं कृत्वा नक्तं समाचरेत् ॥ स गोलोकम
वाप्नोति वृषव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ११४ ॥ व्रतांते गौः प्रदातव्या भोजनं शक्तितः परम् ॥ विप्राणामत्र कथितं प्राजापत्यमिदं व्रतम् ॥ ११५ ॥
चतुर्दश्यां तु नक्ताशी समांते गोयुगप्रदः ॥ शैवं पदमवाप्नोति ज्ञेयं च त्र्यंबकव्रतम् ॥ ११६ ॥ सप्तरात्रोषितोदद्याद्घृतकुंभं द्विजातये ॥ ब्रह्मव्रत
मिदं प्राहुर्ब्रह्मलोकप्रदायकम्[1] ॥ ११७ ॥ मासांते च स गां दद्याद्धेनुमंते पयस्विनीम् ॥ शक्रलोके वसेत्कल्पं शक्रव्रतमिदं स्मृतम् ॥ ११८ ॥
कार्त्तिकस्य सिते पक्षे[2] चतुर्दश्यां नराधिप ॥ सोपवासः पञ्चगव्यं पिबेद्रात्रौ विचक्षणः ॥ ११९ ॥ कपिलायास्तु गोमूत्रं कृष्णाया गोमयं तथा ॥
सितधेन्वास्तथा क्षीरं रक्तायास्तु तथा दधि ॥ १२० ॥ गृहीत्वा कर्बुरायास्तु घृतमेकत्र मेलयेत् ॥ वेदोक्तमन्त्रै राजेन्द्र कुशोदकसमन्वितम् ॥
॥१२१॥ ततः प्रभातसमये स्नात्वा संतर्प्य देवताः॥ ब्राह्मणान्वाचयित्वा तु भुञ्जीयाद्वाग्यतः शुचिः॥१२२॥ ब्रह्मकूर्चव्रतं ह्येतत्सर्वपापप्रणाशनम् ॥
यद्बाल्ये यच्च कौमारे वार्धक्ये चापि यत्कृतम् ॥ ब्रह्मकूर्चोपवासेन तत्सर्वं नश्यति क्षणात् ॥१२३॥ अनग्निपक्वमश्नाति तृतीयायां तु यो नरः ॥
गां दत्त्वा शिवमभ्येति पुनरावृत्तिवर्जितम् ॥ १२४ ॥ एतदृषिव्रतं नाम सर्वमाङ्गल्यकारकम् ॥ हैमं पलद्वयादूर्ध्वं रथमश्वयुगान्वितम् ॥ १२५ ॥
तिलप्रस्थोपरि गतं सितमाल्ययुगान्वितम् ॥ दत्त्वा कृतोपवासस्तु दिवि कल्पशतं वसेत् ॥ तदंते राजराजः स्यादग्निव्रतमिदं स्मृतम् ॥
॥ १२६ ॥ कृत्वा पलद्वयादूर्ध्वं शय्याभ्यां संयुतं नरः ॥ हैमं रथवरं श्रेष्ठं सर्वोपस्करसंयुतम् ॥ १२७ ॥ सत्यलोके वसेत्कल्पं सहस्रमथ
भूपतिः ॥ भवेदुपोषितो दत्त्वा करिव्रतमिदं शुभम् ॥ १२८ ॥ मुखवासं परित्यज्य समांते गोप्रदो भवेत् ॥ यक्षाधिपं समाप्नोति सुमुख
व्रतमुच्यते ॥ १२९ ॥ निशि कृत्वा जले वासं प्रभाते गोप्रदो भवेत् ॥ वारुणं लोकमाप्नोति वरुणव्रतमुच्यते ॥ १३० ॥ चान्द्रा
यणं च यः कुर्याद्धैमं चन्द्रं निवेदयेत् ॥ चन्द्रव्रतमिदं प्रोक्तं चन्द्रलोकप्रदायकम् ॥ १३१ ॥ ज्येष्ठे पञ्चतपाः सायं हेमधेनुप्रदो

१ विष्णुलोकप्रदायकम्–इ० पा० । २ असिते पक्षे–इ० पा० ।

दिवम् ॥ अथाष्टमीच्चतुर्दश्यौ रुद्रव्रतमिदं स्मृतम् ॥ १३२ ॥ अनुलेपनं यः कुर्यात्तृतीयायां शिवालये ॥ स स्वर्गं धेनुदो याति भवानी
व्रतमुच्यते ॥ १३३ ॥ माघे निश्यार्द्रवासाः स्यात्सप्तम्यां गोप्रदो भवेत् ॥ दिवि कल्पं वसित्वेह राजा स्यात्तापनं व्रतम् ॥ १३४ ॥
दत्त्वा कृतोपवासस्तु दिवि कल्पशतं वसेत् ॥ तदंते राजराजः स्यादश्वव्रतमिदं स्मृतम् ॥१३५॥ तद्वत्कल्पद्वयादूर्ध्वं करिभ्यां संयुतं नरः ॥ हैमं रथं
नरश्रेष्ठ सर्वोपस्करणान्वितम् ॥ १३६ ॥ त्रिरात्रोपोषितो दद्यात्फाल्गुन्यां भवनं शुभम् ॥ आदित्यलोकमाप्नोति पूजितः स सुरासुरैः ॥ १३७ ॥
सुरलोकमवाप्नोति धा[1]म व्रतसमन्वितम् ॥ त्रिसंध्यं पू[2]ज्य दांपत्यमुपवासी विभूषणैः ॥ १३८ ॥ पौर्णमास्यामवाप्नोति मोक्षमिन्दुव्रतादिह॥१३९॥
द[3]त्त्वा सितद्वितीयायामिंदोर्लवणभोजनम् ॥ कांस्यं सवस्त्रं राजेन्द्र दक्षिणासहितं तथा ॥ १४० ॥ समांते गोप्रदो याति विप्राय शिवमंदिरम् ॥
कल्पांते राजराजः स्यात्सोमव्रतमिदं स्मृतम् ॥ १४१ ॥ प्रतिपद्येकभक्ताशी समांते कपिलाप्रदः ॥ वैश्वानरपुरं याति आग्नेयव्रतमुच्यते ॥१४२॥
एकादश्यां माघमासे चतुर्दश्यष्टमीषु च ॥ एकभक्तेन योदद्याद्बालकान्यजिनानि च ॥ १४३ ॥ उपानहौ कंबलांश्च चैत्रे छत्रादिकं ततः ॥
करपत्रादिकं चापि यथा शक्त्या विचक्षणः ॥ १४४ ॥ ब्राह्मणानां महाराज सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ एतत्सौख्यव्रतं नाम सर्वसौख्यप्रदायकम् ॥
॥ १४५ ॥ दशम्यामेकभक्ताशी समांते दशधेनुदः ॥ दिशश्च काञ्चनीर्दद्यान्ना[4]रीरूपा युधिष्ठिर ॥१४६॥ तिलद्रोणोपरिगतो ब्रह्मांडाधिपतिर्भवेत्॥
एतद्विश्वव्रतं नाम म[5]हापातकनाशनम् ॥ १४७ ॥ संपूज्य सितसप्तम्यां भानुधान्यानि सप्त यः ॥ ददाति नक्तभुग्राजँल्लवणेन समं द्विजे ॥ १४८ ॥
स तारयति सप्ताष्टौ कुलान्यात्मानमेव च ॥ एतद्धा[5]न्यव्रतं नाम धनधान्यप्रदायकम् ॥ १४९ ॥ मासोपवासी यो दद्याद्धेनुं विप्राय शोभनाम् ॥
स वैष्णवं पदं याति भीमव्रतमिदं स्मृत[6]म् ॥ १५० ॥ पक्षोपवासी यो दद्याद्विप्राय कपिलाद्वयम् ॥ स ब्रह्मलोकमाप्नोति पूजितः सुरसत्तमैः ॥
॥ १५१ ॥ दद्यात्त्रिंशत्पलादूर्ध्वं महीं कृत्वा तु कांचनीम् ॥ कुलाचलाद्रिसहितां तिलवस्त्रसमन्विताम् ॥ १५२ ॥ तिलद्रोणोपरि गतां ब्राह्मणाय
कुटुंबिने ॥ दिनं पयोव्रतस्तिष्ठेद्रुद्रलोके महीयते ॥ १५३ ॥ एतन्महीव्रतं प्रोक्तंसप्तकल्पानुवर्तकम् ॥ माघमासेऽथ चैत्रे वा गुडधेनुप्रदो भवेत् ॥
॥ १५४ ॥ गुडव्रतस्तृतीयायां सर्वोपस्करणैर्युतः ॥ गौरीलोकमवाप्नोति पूज्यतेऽप्सरसां गणैः ॥ १५५ ॥ उ[7]माव्रतमिदं प्रोक्तं सततानन्ददायकम्॥

१ धामव्रतमिदं स्मृतम्–इ० पा० । २ पूजितं देवम्–इ० पा० । ३ कस्मिंश्चित्पुस्तके–"दत्त्वासितद्वितीयायाम्"–इत्यारभ्य "संतारयति सप्ताष्टौ कुलान्यात्मानमेव च" इत्यन्तः सार्धनवश्लोकात्मको ग्रन्थः–"कार्तिक दि
तृतीयायां प्राह्य गोमयायकम्"–इत्यंतदमेऽस्ति । ४ द्विजाभ्याय–इ० पा० । ५ एतद्धानुमतं नाम–इ० पा० । ६ शुभम्–इ० पा० । ७ महाव्रतम्–इ० पा० ।

वत्सरं त्वेकभक्ताशी सभक्ष्यजलकुंभदः ॥ १५६ ॥ शिवलोके वसेत्कल्पं प्राप्तिव्रतमिदं स्मृतम् ॥ कार्त्तिकादितृतीयायां प्राश्य गोमूत्रयावकम् ॥ ॥ १५७ ॥ गौरीलोके वसेत्कल्पं ततो राजा भवेदिह ॥ एतद्रुद्रव्रतं नाम महाकल्याणकारकम् ॥ १५८ ॥ चैत्री त्रिरात्रं नक्ताशी नद्यां स्नात्वा ददाति यः ॥ अजाः पयस्विनीः पञ्च ब्राह्मणाय कुटुंबिने ॥ १५९ ॥ न जायते पुनरसौ जीवलोके कदाचन ॥ एतद्वस्त्तव्रतं प्रोक्तं सर्वव्याधिविनाशनम् ॥ १६० ॥ कन्यादानं तु यः कुर्यादुद्वाहं कारयेच्च यः ॥ एकविंशतिकुलोपेतो ब्रह्मलोकं स गच्छति ॥ १६१ ॥ कन्यादानात्परं दानं न चास्त्यभ्यधिकं क्वचित् ॥ ये करिष्यंति नृपते तेषां लोकोऽक्षयो दिवि ॥ १६२ ॥ तिलपिष्टमयं कृत्वा गजं हेमविभूषितम् ॥ कुर्यात्कुशमयं तद्वदारोहकसमन्वितम् ॥ १६३ ॥ नक्षत्रमालासहितं चामरापीडधारिणम् ॥ दशनाग्रबद्धनेत्ररक्तवस्त्रयुगान्वितम् ॥ १६४ ॥ ताम्रपात्र्यां कुंडकं वा कृतं दत्त्वाग्रमोदकम् ॥ प्रदद्याद्द्विजदांपत्यं पूज्य माल्यविभूषणैः ॥ १६५ ॥ कंठप्रमाणमाविश्य जलं मलविवर्जितः ॥ कांतारकारिणा ह्येतत्कथितं तु युधिष्ठिर ॥ १६६ ॥ कांतारकारिदुर्गेषु वारयत्यपि दुष्कृतीन् ॥ इह लोके परे चैव नात्र कार्या विचारणा ॥ १६७ ॥ ये कुर्वंति दिने पुण्ये व्रतं पौरंदरं नराः ॥ तेषां पौरंदरो लोको भवेदाभूतसंप्लवम् ॥ १६८ ॥ पयोव्रतस्तु पञ्चम्यां दत्त्वा नागं द्विजातये ॥ सौवर्णं सर्पजनितं भयं तेभ्यो न जायते ॥ १६९ ॥ सिताष्टम्यां सोपवासो वृषभं यः प्रयच्छति ॥ सितवस्त्रसमाच्छन्नं घण्टाभरणभूषितम् ॥ १७० ॥ शिवलोके वसेत्कल्पं ततो राजा भवेदिह ॥ वृषव्रतमिदं प्रोक्तं सर्वधर्मप्रदायकम् ॥१७१॥ उत्तरे त्वयने प्राप्ते घृतप्रस्थेन यो हरिम् ॥ स्नापयित्वा ब्राह्मणाय वडवां यः प्रयच्छति ॥१७२॥ स सर्वकामसंयुक्तः पुत्रभ्रातृसमन्वितः॥ सूर्यलोके वसेद्राजन्राज्ञीव्रतमिहोच्यते ॥१७३॥ सकृन्नवम्यां भक्तेन पूजयेद्विन्ध्यवासिनीम्॥ पुष्पधूपैस्ततो दद्यात्पञ्जरं शुकशोभितम् ॥१७४॥ हैमं विप्राय शांताय स वाग्मी जायते नरः ॥ एतदाग्नेयमित्युक्तं व्रतमग्निपदप्रदम् ॥ १७५ ॥ द्वादश्यां गुह्यकानां च पललैक्षवसंयुतम् ॥ विप्राय भोजनं दत्त्वा यः स याति हरेः पदम् ॥ १७६ ॥ विष्कम्भादिषु योगेषु एकमुक्तरतो नरः ॥ एतदाग्नेयमित्युक्तं व्रतमग्निपदप्रदम् ॥ १७७ ॥ यो ददाति क्रमादेषु घृततैलफलैक्षवम् ॥ यवगोधूमचणकान्निष्पावाञ्छालितंडुलान् ॥ १७८ ॥ लवणं दधि दुग्धं च वस्त्रं कनकमेव च ॥ कंबलं गां वृषं छत्रमुपानद्युगलं तथा ॥ १७९ ॥ कर्पूरं कुंकुमं चैव चंदनं कुसुमानि च ॥ लोहं कनकताम्रं च रौप्यं चेति युधिष्ठिर ॥ १८० ॥ स्नातः स्वशक्त्या विधिवत्सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ न वियोगमवाप्नोति योगव्रतमिदं स्मृतम् ॥ १८१ ॥

१ दरिद्रायं-इ० पा० । २ सर्वविघ्ननिवारणम्-इ० पा० । ३ विष्णुलोकं ततो व्रजेत्-इ० पा० । ४ पुत्रपौत्रसमन्वितः-इ० पा० । ५ परम्-इ० पा० ।

कार्तिक्यां नक्तभुग्दद्यान्मेषं मार्गशिरे वृषम् ॥ पौषमाघादिमासेषु सौवर्णीः सर्व एव हि ॥ १८२ ॥ क्रमेण राशयः सर्वा वस्त्रमाल्यैर्वि
भूषिताः ॥ पौर्णमास्यां पौर्णमास्यां कौंतेय बहुदक्षिणाम् ॥ १८३ ॥ एतद्राशिव्रतं नाम सर्वोपद्रवनाशनम् ॥ सर्वाशापूरकं तद्वत्सोमलोकप्रदाय
कम् ॥ १८४ ॥ पञ्चाशीतिर्व्रतानां ते कथिता पांडुनंदन ॥ यां श्रुत्वा ब्रह्महा गोघ्नः पितृहा मातृहा तथा ॥ १८५ ॥ मुच्यते तत्क्षणादेव पातकैः
सोपपातकैः ॥ १८६ ॥ पंचाधिका तव मया कथिता व्रतानां राजन्नशीतिरतिसौख्यधनप्रदानाम् ॥ एतां समाचरति यः शृणुयात्पठेद्वा हस्ताग्र
लग्न इव तस्य सुरेशलोकः ॥ १८७ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे व्रतपञ्चाशीतिवर्णनं नामैकविंशत्यु
त्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ कृतं ब्रह्मयुगं प्रोक्तं त्रेता तु क्षत्रियं युगम् ॥ वैश्यं द्वापरमित्याहुः शूद्रं
कलियुगं स्मृतम् ॥ १ ॥ कलौ राजन्मनुष्याणां शैथिल्यं स्नानकर्मणि ॥ तथापि माघव्याजेन कथयिष्यामि ते शृणु ॥ २ ॥ यस्य हस्तौ च
पादौ च वाङ्मनस्तु सुसंयतम् ॥ विद्या तपश्च कीर्तिश्च सतीर्थफलमश्नुते ॥ ३ ॥ अश्रद्दधानः पापात्मा नास्तिकोऽच्छिन्नसंशयः ॥ हेतुनिष्ठाश्च
पञ्चैते न तीर्थफलभागिनः ॥४॥ प्रयागं पुष्करं प्राप्य कुरुक्षेत्रमथापि वा ॥ यत्र वा तत्र वा स्नायान्माघे नित्यमिति श्रुतिः ॥५॥ त्रिरात्रफलदा नद्यो
याः काश्चिदसमुद्रगाः ॥ समुद्रगास्तु पक्षस्य मासस्य सरितां पतिः ॥६॥ उषःसमीपे यः स्नानं संध्यायामुदिते रवौ ॥ प्राजापत्येन तत्तुल्यं महा
पातकनाशनम् ॥ ७ ॥ प्रातरुत्थाय यो विप्रः प्रातःस्नायी सदा भवेत् ॥ स सर्वपापनिर्मुक्तः परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ ८ ॥ वृथा चोष्णोदकस्नानं
वृथा जाप्यमवैदिकम् ॥ अश्रोत्रिये वृथा श्राद्धं वृथा भुक्तमसाक्षिकम् ॥ ९ ॥ स्नानं चतुर्विधं प्रोक्तं स्नानविद्भिर्युधिष्ठिर ॥ वायव्यं वारुणं ब्राह्मं
दिव्यं चेति पृथक्छृणु ॥ १० ॥ वायव्यं गोरजःस्नानं वारुणं सागरादिषु ॥ ब्राह्मं ब्राह्मणमंत्रोक्तं दिव्यं मेघांबुभास्करम् ॥ सर्वेषामेव स्नानानां
विशिष्टं तत्र वारुणम् ॥ ११ ॥ ब्रह्मचारी गृहस्थश्च वानप्रस्थोऽथ भिक्षुकः ॥ एते सर्वे प्रशंसंति सर्वदा माघमज्जनम् ॥ १२ ॥ बालास्तरुणका
वृद्धा नरनारीनपुंसकाः ॥ स्नात्वा माघं शुभे तीर्थे प्राप्नुवंतीप्सितं फलम् ॥ १३ ॥ ब्रह्मक्षत्रविशां चैव मन्त्रवत्स्नानमिष्यते ॥ तूष्णीमेव हि शूद्रस्य
स्त्रीणां च कुरुनंदन ॥ १४ ॥ माघमासे रटंत्यापः किञ्चिदभ्युदिते रवौ ॥ ब्रह्मघ्नं वा सुरापं वा कं पतंतं पुनीमहे ॥ १५ ॥ प्रासादा यत्र सौवर्णाः
स्त्रियश्चाप्सरसोपमाः ॥ दधिकुल्यावहा यत्र नद्यः पायसकर्दमाः ॥ तत्र ते यांति मज्जंति ये माघे भास्करोदये ॥१६॥ यतिवत्पथि गच्छेत मौनी

१ सुपूजिताः—इ० पा० । २ फलदक्षिणाम्—इ० पा० । ३ महोपद्रवनाशनम्—इ० पा० । ४ महत्—इ० पा० ।

पैशुन्यवर्जितः ॥ यदीच्छेद्विपुलान्भोगांश्चन्द्रसूर्योपमान्गृहान् ॥ १७॥ पौषफाल्गुनयोर्मध्ये प्रातःस्नायी भवेन्नरः ॥ पौर्णमास्या ह्यमावास्याः प्रारभ्य स्नानमाचरेत् ॥ १८॥ त्रिंशद्दिनानि पुण्याणि मकरस्थे दिवाकरे ॥ तत्र उत्थाय नियमं गृह्णीयाद्विधिपूर्वकम् ॥ १९॥ माघमासमिमं पूर्णं स्थाप्येहं देवमाधवम् ॥ तीर्थशीतजले नित्यमिति संकल्प्य चेतसा ॥ २० ॥ अप्रावृतशरीरस्तु यः कष्टं स्नानमाचरेत् ॥ पदेपदेऽश्वमेधस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ २१ ॥ तत्र स्नात्वा शुभे तीर्थे दत्त्वा शिरसि वै मृदम् ॥ वेदोक्तविधिना राजन्सूर्यस्यार्घं निवेदयेत् ॥ २२ ॥ पितॄन्संतर्प्य तत्रस्थो ह्यवतीर्य ततो जलात् ॥ इष्टदेवं नमस्कृत्य पूजयेत्पुरुषोत्तमम् ॥ २३ ॥ शङ्खचक्रधरं देवं माधवं नाम पूजयेत् ॥ वह्निं हुत्वा विधानेन ततस्त्वेकाशनो भवेत् ॥ ॥ २४ ॥ भूशय्या ब्रह्मचर्येण शक्तः स्नानं समाचरेत् ॥ अशक्तस्य धनाढ्यस्य स्वेच्छा सा तत्र कथ्यते ॥ २५ ॥ अवश्यमपि कर्तव्यं माघे स्नानमिति श्रुतिः ॥ ईश्वरेण यथाकामं बलं धर्मोऽनुवर्तते ॥ २६ ॥ तिलस्नायी तिलोद्वर्ती तिलभोक्ता तिलोदकी ॥ तिलहोता च दाता च षट्तिलो नावसीदति ॥२७॥ तैलस्यामलकानां च तीर्थे देयानि नित्यशः ॥ तथा प्रज्वालयेद्वह्निं निवातार्थं द्विजन्मनाम् ॥२८॥ एवं स्नानावसाने तु भोज्यं देयमवारितम् ॥ भोजयेद्द्विजदांपत्यं भूषयेद्वस्त्रभूषणैः ॥ २९ ॥ कंबलाजिनरत्नानि वासांसि विविधानि च ॥ चोलकानि च दिव्यानि प्रच्छादनपटीस्तथा ॥ ॥ ३० ॥ उपानहौ तथा गुप्तं मोदकैः पापमोचकैः ॥ अनेन विधिना दद्यान्माधवः प्रीयतामिति ॥ ३१ ॥ अगम्यागमनस्तेयपापभ्यश्च परिग्रहात् ॥ रहस्याचारिताद्वापि मुच्यते स्नानमाचरेत् ॥ ३२ ॥ पितृभिः पितामहैः सार्द्धं तथैव प्रपितामहैः ॥ मातामातामहैः सार्द्धं वृद्धमातामहैस्तथा ॥ ३३ ॥ एकविंशकुलैः सार्द्धं भोगान्भुक्त्वा यथेप्सितान् ॥ माघमास्युषसि स्नात्वा विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ३४ ॥ यो माघमास्युषसि सूर्य्यकराभिताम्रे स्नानं समाचरति चारुनदीप्रवाहे ॥ उद्धृत्य सप्तपुरुषान्पितृमातृतश्च स्वर्गं प्रयात्यमलदेहधरो नरोऽसौ ॥ ३५ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे माघस्नानविधिवर्णनं नाम द्वाविंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२२ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ नैर्मल्यं भावशुद्धिश्च विना स्नानं न युज्यते ॥ तस्मात्कायविशुद्ध्यर्थं स्नानमादौ विधीयते ॥ १ ॥ अनुद्धृतैरुद्धृतैर्वा जलैः स्नानं समाचरेत् ॥ तीर्थं प्रकल्पयेद्विद्वान्मूलमंत्रेण मंत्रवित् ॥ २ ॥ नमो नारायणायेति मूलमन्त्र उदाहृतः ॥ दर्भपाणिस्तु विधिना स्वाचान्तः प्रयतः सुधीः ॥ ३ ॥ चतुर्हस्तसमायुक्तं चतुरस्रं समंततः ॥ प्रकल्प्या वाहयेद्गङ्गामेभिर्मंत्रैर्विचक्षणः ॥ ४ ॥ ॐ विष्णुपादप्रसूतासि वैष्णवी विष्णुदेवता ॥

१ सदा भवेत्–इ० पा० । २ धनेशस्य–इ० पा० ।

पाहि नस्त्वेनसस्तस्मादाजन्ममरणांतिकात् ॥ ५ ॥ तिस्रः कोट्योऽर्द्धकोटी च तीर्थानां वायुरब्रवीत् ॥ दिवि भुव्यंतरिक्षे च तानि ते सन्तिजा
ह्नवि ॥ ६ ॥ नंदिनीत्येव ते नाम देवेषु नलिनीति च ॥ क्षमा पृथ्वी च विहगा विश्वकाया शिवा स्मृता ॥ ७ ॥ विद्याधरा सुप्रसन्ना तथा लोक
प्रसादिनी ॥ क्षेम्या तथा जाह्नवी च शांता शांतिप्रदायिनी ॥ ८ ॥ एतानि पुण्यनामानि स्नानकाले प्रकीर्तयेत् ॥ भवेत्संनिहिता तत्र गङ्गात्रिप
थगामिनी ॥ ९ ॥ सप्त वाराभिजप्तेन करसंपुटयोजितम् ॥ (३) मूर्ध्नि कुर्याज्जलं भूप त्रिचतुःपञ्चसप्तधा ॥ १० ॥ स्नानं कुर्यान्मृदा तद्वदा मंत्र्य
च विधानतः ॥ ११ ॥ अश्वक्रांते रथक्रांते विष्णुक्रांते वसुंधरे ॥ मृत्तिके हर मे सर्वं यन्मया दुष्कृतं कृतम् ॥ १२ ॥ उद्धृतासि वराहेण कृष्णेन
शतबाहुना ॥ नमस्ते सर्वलोकानामसुधारिणि सुव्रते ॥ १३ ॥ एवं स्नात्वा ततः पश्चादाचम्य च विधानतः ॥ उत्थाय वाससी शुक्ले सूक्ष्मे तु परि
धाय वै ॥ १४ ॥ ततस्तु तर्पणं कुर्यात्त्रैलोक्याप्यायनाय तु ॥ देवा यक्षास्तथा नागा गन्धर्वाप्सरसां गणाः ॥ क्रूराः सर्वाः सुपर्णाश्च तरक्षा विहगाः
खगाः ॥ १५ ॥ ॥ विद्याधरा जलधरास्तथैवाकाशगामिनः ॥ निराधाराश्च ये जीवाः पापकर्मरताश्च ये ॥ १६ ॥ तेषामाप्यायनायैतद्दीयते सलिलं
मया ॥ कृतोपवीतो देवेभ्यो निवीती च भवेत्ततः ॥ १७ ॥ मनुष्यांस्तर्पयेद्भक्त्या ब्रह्मपुत्रानृषींस्तथा ॥ सनकश्च सनन्दश्च तृतीयश्च सनातनः ॥
॥ १८ ॥ कपिलश्चासुरिश्चैव वोढुः पञ्चशिखस्तथा ॥ सर्वे ते तृप्तिमायांतु मद्दत्तेनांबुना सदा ॥ १९ ॥ मरीचिमत्र्यङ्गिरसौ पुलस्त्यं पुलहं क्रतुम् ॥
प्रचेतसं वशिष्ठं च भृगुं नारदमेव च ॥ २० ॥ देवब्रह्मऋषीन्सर्वांस्तर्पयेताक्षतोदकैः ॥ अपसव्यं ततः कृत्वा सव्यं जानु च भूतले ॥ २१ ॥ अग्नि
ष्वात्ता बर्हिषदो हविष्मंतस्तथोष्मपाः ॥ सुकलितास्तथा भौमा आज्यपाः सोमपास्तथा ॥ २२ ॥ तर्पयेच्च पितॄन्भक्त्या सतिलोदकचन्दनैः ॥
दर्भपाणिस्तु विधिवत्तर्पयेन्नामगोत्रतः ॥ २३ ॥ पित्रादीन्नामगोत्रेण तथा मातामहानपि ॥ संतर्प्य विधिवद्भक्त्या इमं मंत्रमुदीरयेत् ॥ २४ ॥
येऽबान्धवा बान्धवा वा येऽन्यजन्मनि बान्धवाः ॥ ते तृप्तिमखिला यांतु यश्चास्मत्तोऽभिवाञ्छति ॥२५॥ ततश्चाचम्य विधिवदालिखेत्पद्ममग्रतः॥
अक्षतैः सह पुष्पैश्च सतिलारुणचन्दनैः ॥ २६ ॥ अर्घं दद्यात्प्रयत्नेन सूर्यनामानुकीर्तनैः ॥ नमस्ते विश्वरूपाय नमो विष्णुसखाय वै ॥ २७ ॥
सहस्ररश्मये नित्यं नमस्ते सर्वतेजसे ॥ नमस्ते सर्ववपुषे नमस्ते सर्वशक्तये ॥ २८ ॥ जगत्स्वामिन्नमस्तेऽस्तु दिव्यचंदनभूषित ॥ पद्मनाभ नम
स्तेऽस्तु कुण्डलांगदधारिणे ॥ २९ ॥ नमस्ते सर्वलोकेश सर्वासुरनमस्कृत ॥ सुकृतं दुष्कृतं चैव सम्यग्जानासि सर्वदा ॥ ३० ॥ सत्यदेव नमस्ते

१ विश्वमाया—इ० पा० ।

स्तु सर्वदेव नमोऽस्तु ते ॥ दिवाकर नमस्तेऽस्तु त्रयीमय नमोऽस्तु ते ॥ ३१ ॥ एवं सूर्यं नमस्कृत्य त्रिःकृत्वा च प्रदक्षिणाम् ॥ द्विजं गां काञ्चनं स्पृष्ट्वा ततो विष्णुगृहं व्रजेत् ॥ ३२ ॥ स्नानं खलु प्रतिदिनं कथितं मुनीन्द्रैः पापापहं मलहरं सुखदं सदैव ॥ तस्मान्नदीष्वथ गृहेष्वथ वा तडागे कर्तव्यमेतदिह धर्मधिया[1] नरेण ॥ ३३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे नित्यस्नानविधिवर्णनं नाम त्रयोविंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२३ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ रुद्रस्नानविधानं मे कथयस्व जनार्दन ॥ सर्वदुष्टोपशमनं सर्वशांतिप्रदं नृणाम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ देवसेनापतिं स्कन्दं रुद्रपुत्रं दुरासदम् ॥ अगस्त्यो मुनिशार्दूलः सुखासीनमुवाच ह ॥ २ ॥ सर्वज्ञोऽसि कुमार त्वं प्रसादाच्छङ्करस्य वै ॥ स्नानं रुद्रविधानेन ब्रूहि कस्य कथं भवेत् ॥ ३ ॥ ॥ स्कन्द उवाच ॥ ॥ मृतप्रजा तु या नारी दुर्भगा सुतवर्जिता[2] ॥ या सुते दुहितां[3] वंध्या स्नानमासां विधीयते ॥ ४ ॥ अष्टम्यां वा चतुर्दश्यामुपवासपरायणा ॥ ऋतौ शुद्धे चतुर्थेह्नि प्राप्ते सूर्यदिनेऽथ वा ॥ ५ ॥ नद्योस्तु सङ्गमे कुर्यान्महानद्योर्विशेषतः ॥ शिवालयेऽथ वा गोष्ठे विविक्ते वा गृहाङ्गणे ॥ ६ ॥ आहिताग्निं द्विजं शांतं धर्मज्ञं सत्यशीलिनम् ॥ स्नानार्थं प्रार्थयेद्देवं[4] निपुणं रौद्रकर्मणि ॥ ७ ॥ ततस्तु मंडपं कुर्याच्चतुरस्रमुदग्गतम् ॥ बद्धचन्दनमालं तु गोमयेनोलेपितम् ॥ ८ ॥ तन्मध्ये श्वेतरजसा[5] संपूर्णं पद्ममालिखेत् ॥ मध्ये तस्य महादेवं स्थापयेत्कर्णिकोपरि ॥ ९ ॥ दद्याद्दलेषु शक्त्यादींश्चतुर्थविधि[6] पूर्वकम् ॥ इन्द्रादिलोकपालांश्च दलेष्वन्येषु विन्यसेत् ॥ १० ॥ देवीं विनायकं चैव स्थापयेत्तस्य पार्श्वतः ॥ दत्त्वार्घं गन्धपुष्पं च धूपदीपं गुडौदनम् ॥ ११ ॥ भक्ष्यान्नानाविधान्दद्यात्फलानि विविधानि च ॥ चतुष्कोणेषु भृंगारमश्वत्थदलभूषितम् ॥ १२ ॥ एकैकं विन्यसेद्ब्रह्मन्सर्वौषधिसमन्वितम् ॥ चतुर्दिशं मंडपस्य दद्याद्भूतबलिं ततः ॥ १३ ॥ आग्नेय्यां दिशि कर्तव्यं मंडपस्य समीपतः ॥ अग्निकार्यं शुभे कुण्डे पुष्पपत्रैरलंकृते ॥ १४ ॥ लवणं सर्षपैर्युक्तं घृतेन मधुना सह ॥ मानस्तोकेन जुहुयात्कृतहोमे नवग्रहे ॥१५॥ द्वितीयमग्निकार्यस्य कर्तारं ब्राह्मणं कुरु ॥ रुद्रजापकमाचार्यं सितचन्दनचर्चितम् ॥ १६ ॥ सितवस्त्रपरीधानं सितमालाधरं शुभम् ॥ शोभितं कंकणैः कंठचैः कर्णवेष्टांगुलीयकैः ॥ १७ ॥ मंडलस्य समीपस्थो जपेद्रुद्रान्विमत्सरः ॥ यावदेकादश गताः पुनरेव जपेत्तु तान् ॥ १८ ॥ देवमंडलवत्कार्यं द्वितीयं मंडलं शुभम् ॥ तस्य मध्ये तु सा नारी श्वेतपुष्पैरलंकृता ॥ १९ ॥ श्वेतवस्त्रैश्च संछन्ना श्वेतगंधानुलेपिता ॥ सुखासनोपविष्टायामाचार्यो रुद्रचिंतकः ॥ २० ॥ अभिषेचेत्ततश्चै

१ धर्मपरेण पुंसा—इ० पा० । २ ऋतुवर्जिता—इ० पा० । ३ दुहितामित्यार्षम् । ४ एवं सगुणं रुद्रकर्मणि—इ० पा० । ५ श्वेतरक्तं च—इ० पा० । ६ शक्त्यादीनिति पाठ मत्रः प्रणव इति मांत्रिकसंज्ञा ।

नामर्कपत्रपुटांबुना ॥ चतुःषष्टिविधेनैव रुद्रेणैकादशेन तु ॥ २१ ॥ शतानि सप्तपर्णानां चतुर्भिरधिकानि तु ॥ अच्छिद्राणां मनूनां च स्नानार्थं
विनियोजयेत् ॥ २२ ॥ अश्वस्थानाद्गजस्थानाद्वल्मीकात्संगमाद्ध्रदात् ॥ वेश्यांगणाद्राजगृहाद्गोष्ठादानीय वै मृदः ॥ २३ ॥ सर्वौषधिं रोचनां च
नदीतीर्थोदकानि च ॥ एतान्संक्षिप्य कलशे शिवसंज्ञे सुपूजिते ॥ २४ ॥ आपादतलकेशं च कुक्षी चैव विशेषतः ॥ सर्वांगं लेपयेन्नार्याः सुशीला
काचिदङ्गना ॥ २५ ॥ रुद्राभिजप्तेन ततः स्नापयेत्कलशेन ताम् ॥ तोयपूर्णाष्टकलशैरश्वत्थदलपूरितैः ॥ २६ ॥ सर्वतोदिक्स्थितैः पश्चात्स्नाप
येत्सफलाक्षतैः ॥ एवं स्नाता स्नापकाय दद्याद्गां कांचनं तथा ॥ २७ ॥ हेतुरप्यत्र निर्दिष्टा दक्षिणा गौः पयस्विनी ॥ ब्राह्मणानामथान्येषां स्व
शक्त्या पांडुनंदन ॥ २८ ॥ गोवत्सकाञ्चनादीनि दत्त्वा सर्वं क्षमापयेत् ॥ कृतेनानेन राजेन्द्र रुद्रस्नानेन भागिनी ॥ २९ ॥ सुभगा सुखसं
युक्ता बहुपुत्रा च जायते ॥ सर्वेष्वपि हि मासेषु ब्राह्मणाभिमते शुभम् ॥ ३० ॥ तस्मादवश्यं कर्तव्यं पुत्रश्रीसुखमिच्छता ॥ ३१ ॥ या
स्नानमाचरति रुद्रमिति प्रसिद्धं श्रद्धान्विता द्विजवरानुमताऽऽनताङ्गी ॥ दोषान्निहत्य सकलान्स्वशरीरभागाद्भर्तुः प्रिया भवति भारत जीववत्सा
॥ ३२ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे रुद्रस्नानविधिवर्णनं नाम चतुर्विंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२४ ॥
॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ चन्द्रादित्योपरागेषु यत्स्नानमभिधीयते ॥ तदहं श्रोतुमिच्छामि द्रव्यमंत्रं प्रधानतः ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण
उवाच ॥ ॥ यस्य राशिं समासाद्य भवेद्ग्रहणसंप्लवः ॥ तस्य स्नानं प्रवक्ष्यामि मंत्रौषधिसमन्वितम् ॥ २ ॥ चन्द्रोपरागं संप्राप्य कृत्वा ब्राह्म
णवाचनम् ॥ संपूज्य चतुरो विप्रान्गन्धमाल्यानुलेपनैः ॥ ३ ॥ पूर्वमेवोपरागस्य समानीयौषधादिकम् ॥ स्थापयेच्चतुरः कुम्भानग्रतः सागरा
निति ॥ ४ ॥ गजाश्वरथ्यावल्मीकसङ्गमाद्ध्रदगोकुलात् ॥ राजद्वारप्रदेशात्तु मृदमानीय प्रक्षिपेत् ॥ ५ ॥ पंचगव्यं च कुम्भेषु पंच रत्नानि चैव हि ॥
रोचना पद्मशंखौ च पञ्चभङ्गसमन्वितौ ॥ ६ ॥ स्फटिकं चन्दनं श्वेतं तीर्थवारि ससर्षपम् ॥ गजदंतं कुंकुमं च तथैवोशीरगुग्गुलम् ॥ एतत्सर्वं
विनिक्षिप्य कुम्भेष्वावाहयेत्सुरान् ॥ ७ ॥ सर्वे समुद्राः सरितस्तीर्थानि जलदा ह्रदाः ॥ आयांतु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ॥ ८ ॥ योऽसौ
वज्रधरो देव आदित्यानां प्रभुर्मतः ॥ सहस्रनयनश्चेन्द्रः पीडां मेऽत्र व्यपोहतु ॥ ९ ॥ रक्षोगणाधिपः साक्षात्प्रलयानिलसप्रभः ॥ खड्गव्यग्रोऽति
भीमश्च रक्षःपीडां व्यपोहतु ॥ १० ॥ योऽसौ बिन्दुकरो बिन्दुः पिनाकी वृषवाहनः ॥ चन्द्रोपरागपापानि स नाशयतु शङ्करः ॥ ११ ॥ त्रैलो
क्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ ब्रह्मार्कविष्णुयुक्तानि तानि पापं दहंतु वै ॥ १२ ॥ एवमामंत्रितैः कुम्भैरंभोयुक्तैर्युगान्वितैः ॥

ऋग्यजुः साममंत्रैश्च शुक्लमाल्यानुलेपनैः ॥ पूजयेद्वस्त्रगोदानैर्ब्राह्मणानिष्टदेवताः ॥ १३ ॥ एतानेव ततो मंत्रान्संलिख्य कनकान्वितान् ॥ यजमानस्य शिरसि उद्धार्यास्ते नरोत्तम ॥ १४ ॥ कलशान्द्रव्यसंयुक्तान्प्राप्ते ग्रहणपर्वणि ॥ चन्द्रग्रहे निवृत्ते तु कृतगोदानमङ्गलः ॥ ॥ १५ ॥ कृतस्नानः श्वेतपट्टं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ अनेन विधिना यस्तु सग्रहं स्नानमाचरेत् ॥ १६ ॥ न तस्य ग्रहपीडा स्यान्न च बंधुजनक्षयः ॥ परमां सिद्धिमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभाम् ॥ १७ ॥ सूर्यग्रहे सूर्यनाम सदा मंत्रेषु कीर्तयेत् ॥ द्रव्यैस्तैरेव कथितं स्नानं कुरुकुलोद्वह ॥ १८ य इदं शृणुयान्नित्यं श्रावयेद्वापि मानवः ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः शक्रलोके महीयते ॥ १९ ॥ चन्द्रग्रहे नृप रविग्रहणे जपन्मां मंत्रैरिमैः समभिमंत्र्य शुभोदकुंभात् ॥ स्नानं करोति नियमेन नरश्च यश्च पीडा न तं ग्रहकृता च पुनर्दुनोति ॥ २० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे चन्द्रादित्यग्रहणस्नाविधिवर्णनं नाम पंचविंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२५ ॥

॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ गृहस्थो मरणे प्राप्ते कथं त्यजति जीवितम् ॥ एतन्मे ब्रूहि गोविन्द परं कौतूहलं हि मे ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ नान्यदुष्कृष्टमुद्दिष्टं तज्ज्ञैरनशनात्परम् ॥ तस्याहं लक्षणं वक्ष्ये यजप्यं च मुमूर्षता ॥ २ यादृग्रूपश्च भगवांश्चिंतनीयो जनार्दनः ॥ आसन्नमात्मनः कालं ज्ञात्वा प्राज्ञो युधिष्ठिर ॥ ३ ॥ निर्धूतमलदोषश्च स्नातो नियतमानसः ॥ समभ्यर्च्य हृषीकेशं पुष्पधूपादिभिस्ततः ॥ ४ ॥ प्रणिपातैः स्तवैः पुण्यैर्गंधैर्धूपैस्तु पूजयेत् ॥ दत्त्वा दानं च विप्रेभ्यो विकलादिभ्य एव च ॥ समर्प्य ब्राह्मणेभ्यश्च देवार्चाद्युपयोगि च ॥ ५ ॥ बंधुपुत्रकलत्रेषु क्षेत्रधान्यधनादिषु ॥ मित्रवर्गे च राजेन्द्र ममत्वं विनिवर्तयेत् ॥ ६ ॥ मित्राण्यमित्रान्मध्यस्थान्परान्स्वांश्च पुनः पुनः ॥ अत्यर्थमपकारेण नोपकारेण चिन्तयेत् ॥ ७ ॥ ततश्च प्रयतः कुर्यादुत्सर्गं सर्वकर्मणाम् ॥ शुभाशुभानां राजेन्द्र वाक्यं चेदमुदीरयेत् ॥ ८ ॥ परित्यजाम्यहं भोगांस्त्यजामि सुहृदोऽखिलान् ॥ भोजनं हि मयोत्सृष्टमुत्सृष्टमनुलेपनम् ॥ ९ ॥ स्रग्भूषणादिकं गेयं दानमासनमेव च ॥ होमादयः परार्था ये ये च नित्यक्रमागताः ॥ १० ॥ नैमित्तिकास्तथा काम्याः श्राद्धधर्मादयोज्झिताः ॥ त्यक्ताश्चाश्रमिका धर्मा वर्णधर्मास्तथोज्झिताः ॥ ११ ॥ पद्भ्यां कराभ्यां विहरन्कुर्वाणः कर्म चोद्वहन् ॥ न पापं कस्यचिन्न्याय्याः प्राणिनः संतु निर्भयाः ॥ १२ ॥ नभसि प्राणिनो ये च ये जले ये च भूतले ॥ क्षितेर्विवरगा ये च ये च पाषाणसंपुटे ॥ १३ ॥ धान्यादिषु च वस्त्रेषु शयनेष्वासनेषु च ॥ ते स्वयं तु विबुध्यंते दत्तं तेभ्योऽभयं मया ॥ १४ ॥ न मेऽस्ति बांधवः कश्चिद्विष्णुं मुक्त्वा जगद्गुरुम् ॥ मित्रपक्षे च मे विष्णुरधश्चोर्ध्वं तथा पुनः ॥ १५ ॥ पार्श्वतो मूर्ध्नि हृदये बाहु

भ्यां चैव चक्षुषोः ॥ श्रोत्रादिषु च सर्वेषु मम विष्णुः प्रतिष्ठितः ॥ १६ ॥ इति सर्वं समुत्सृज्य धृत्वा सर्वेशमच्युतम् ॥ वासुदेवेत्यविरतं नाम
देवस्य कीर्तयेत् ॥ १७ ॥ दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु शेते वै प्राक्छिरास्तथा ॥ उदक्छिरा वा राजेंद्र चिंतयञ्जगतः पतिम् ॥ १८ ॥ विष्णुं जिष्णुं हृषी
केशं केशवं मधुसूदनम् ॥ नारायणं नरं शौरिं वासुदेवं जनार्दनम् ॥ १९ ॥ वाराहं यज्ञपुरुषं पुंडरीकाक्षमच्युतम् ॥ वामनं श्रीधरं कृष्णं नृसिंहमप
राजितम् ॥ २० ॥ पद्मनाभमजं श्रीशं दामोदरमधोक्षजम् ॥ सर्वेश्वरेश्वरं शुद्धमनंतं विश्वरूपिणम् ॥ २१ ॥ चक्रिणं गदिनं शांतं शंखिनं गरु
डध्वजम् ॥ किरीटकौस्तुभधरं प्रणमाम्यहमव्ययम् ॥ २२ ॥ अहमस्मि जगन्नाथ मयि वासं कुरु द्रुतम् ॥ आवयोरंतरं मास्तु समीराकाशयो
रिव ॥ २३ ॥ अयं विष्णुरयं शौरिरयं कृष्णः पुरो मम ॥ नीलोत्पलदलश्यामः पद्मपत्रायतेक्षणः ॥ २४ ॥ एष पश्यतु मामीशः पश्याम्यहमधोक्ष
जम् ॥ इत्थं जपेदेकमनाः स्मरन्सर्वेश्वरं हरिम् ॥ २५ ॥ आसीत सुखदुःखेषु समो मित्राहितेषु च ॥ "ॐ नमो वासुदेवाय" इत्येतत्सततं
जपेत् ॥ २६ ॥ यथा यथा भवेत्कामस्तथा तन्नाम कीर्तयेत् ॥ ध्यायेच्च देवदेवेशं विष्णो रूपं मनोरमम् ॥ २७ ॥ प्रसन्ननेत्रभ्रूचक्रशंखचक्रगदा
धरम् ॥ श्रीवक्षसं सुमनसं चतुर्वक्त्रं किरीटिनम् ॥ २८ ॥ पीतांबरधरं कृष्णं चारुकेयूरधारिणम् ॥ चिंतयेत्तु सदा रूपं मनः कृत्वैकनिश्चयम्॥२९॥
यादृशे वा मनः स्थैर्यं रूपे बध्नाति चक्रिणः ॥ तदेव चिंतयेद्रूपं वासुदेवेति कीर्तयेत् ॥ ३० ॥ इत्थं जपन्स्मरन्नित्यं स्वरूपं परमात्मनः ॥ अप्रा
णपरमोदारस्तच्चित्तस्तत्परायणः ॥ ३१ ॥ सर्वपातकयुक्तोऽपि पुरुषः पुरुषर्षभ ॥ प्रयाति देवदेवेशे लयमीड्यतमेच्युते ॥ ३२ ॥ यथाग्निस्तृण
जातानि दहत्यनिलसंगतः ॥ तथानशनसंकल्पः पुंसां पापमसंशयम् ॥ ३३ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ उत्क्रांतिकाले भूतानां मुह्यंति चित्तवृत्त
यः ॥ जराव्याधिविहीनानां किमुत व्याधिदोषिणाम् ॥ ३४ ॥ अत्यंतवयसा दग्धो व्याधिना चोपपीडितः ॥ यदि स्थातुं न शक्नोति क्षितिस्थो
दर्भसंस्तरे ॥ ३५ ॥ किमप्यन्योप्युपायोऽस्ति न वानशनकर्मणि ॥ वैकल्यं येन नाप्नोति तन्मे ब्रूहि जनार्दन ॥३६॥ त्वयोक्तं भगवन्ध्यानं तद्ब्रूहि
मम तत्त्वतः ॥ ध्यानस्वरूपमखिलं कथयस्व जनार्दन ॥३७॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच॥ ॥ नात्र भूमिर्न च कुशाः स्वास्तराश्च न कारणम् ॥ चित्तस्यालं
बनीभूतो विष्णुरेवात्रकारणम् ॥ ३८ ॥ तिष्ठन्भुञ्जन्स्वपन्गच्छंस्तथा धावन्नितस्ततः ॥ उत्क्रांतिकाले गोविन्दं संस्मरंस्तन्मयो भवेत् ॥ ३९ ॥ यं ॥४८७॥
यञ्चापिस्मरन्भावंत्यजत्यन्ते कलेवरम् ॥ तं तमेवैति कोन्तेय सदा तद्भावभावितः ॥४०॥ तस्मात्प्रधानमत्रोक्तं वासुदेवस्य चिन्तनम् ॥ यद्यत्पृष्टं
त्वयाध्यानं तदेव कथयामि ते ॥४१॥ पुरा मे कथितं पार्थ मार्कंडेयेन धीमता ॥४२॥ राज्योपभोगशयनासनवाहनेषु स्त्रीगंधमाल्यमणिवस्त्रविभूष

णेषु ॥ इच्छाभिलाषमतिमात्रमुदेति मोहाद्ध्यानं तदात्तमिति संप्रवदंति तज्ज्ञाः ॥४३॥ संछेदनैर्दहनताडनपीडनैश्च गात्रप्रहारदमनैर्विनिकर्तनैश्च॥
यस्येह चेतसि हि याति न चानुकंपा ध्यानं तु रौद्रमिति तत्प्रवदंति तज्ज्ञाः ॥ ४४ ॥ सूत्रार्थमार्गणमहाव्रतभावनाभिर्बंधप्रमोक्षगतिरागतिहेतु
चिन्ता ॥ पञ्चेन्द्रियाद्युपशमश्च शमश्च भूतेध्यानं तु धर्म्यमिति तत्प्रवदंति संतः ॥ ४५ ॥ यस्येन्द्रियाणि विषयैर्न विवर्जितानि सङ्कल्पनात्मज
विकल्पविकारयोगैः ॥ तत्वैकनिष्ठहृदयो निभृतांतरात्मा ध्यानं तु शुक्लमिति तत्प्रवदंति सिद्धाः ॥ ४६ ॥ आद्ये तिर्यगधोगतिश्च नियतं ध्याने
तु रौद्रे सदा धर्म्ये देवगतिः शुभं फलमहोशुक्ले च जन्मक्षयः ॥ तस्माज्जन्मरुजापहे हिततरे संसारनिर्वाहके ध्याने शुक्लतरे रजःप्रमथने कुर्यात्प्र
यत्नं बुधः ॥ ४७ ॥ समाः सहस्राणि तु सप्त वै जले दशैकमग्नौ पवने च षोडश ॥ गवां गृहे षष्टिरशीतिराहवे अनाशने भारत चाक्षया गतिः॥
॥ ४८ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे सांभरायणीव्रतवर्णनं नाम षड्विंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२६ ॥
॥ ॥ युधिष्ठिरउवाच ॥ ॥ तडागोत्सर्जने देव विधिं विधिविदां वर ॥ कथयस्व महाभाग मम देवकिनंदन ॥ १ ॥ वापीकूपोदकानाञ्च के मंत्राः
परिकीर्तिताः ॥ के ऋत्विजोत्र के यूपाः कर्तव्याः कुण्डमण्डपे ॥ २ ॥ दानं किमत्र निर्दिष्टं बलयः के प्रकीर्तिताः ॥ कस्मिन्काले कथं कुर्यादि
त्येतत्सकलं वद ॥ ३ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ साधुसाधु महाबाहो यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ तडागवापीकूपानामुत्सर्गं कथयामि ते ॥
॥ ४ ॥ निष्पन्ने बद्धपालीके सर्वोद्भेदविवर्जिते ॥ सोपानपंक्तिसहिते पाषाणैः सर्वतश्चिते ॥ ५ ॥ तस्मिन्सलिलसंपूर्णे कार्तिके वा विशेषतः ॥
तडागस्य विधिः कार्यः स्थिरनक्षत्रयोगतः ॥ ६ ॥ मुनयः केचिदिच्छंति व्यतीते चोत्तरायणे ॥ न कालनियमो ह्यत्र प्रमाणं सलिलं यतः ॥७॥
तडागपालशीर्षे तु मंडलं कारयेच्छुभम् ॥ दशद्वादशहस्तं च चतुर्द्वारं सुविस्तृतम् ॥ ८ ॥ तोरणानि तु चत्वारि चतुर्दिक्षु विचक्षणैः ॥ अश्वत्थो
दुंबरप्लक्षवटशाखामयानि च ॥ ९ ॥ नानावर्णास्तु परितः पताकाः परिकल्पयेत् ॥ मध्ये महाध्वजः कार्यः पञ्चवर्णः सुशोभनः ॥ १० ॥ चतु
र्हस्ता भवेद्वेदी मध्ये पञ्चकराथ वा ॥ यजमानप्रमाणेन मध्ये यूपेन शोभिता ॥११॥ कदंबाश्वत्थपालाशवैकंकतमयः शुभः ॥ ब्राह्मणस्यास्य निर्दि
ष्टो यूपः श्रुतिविचक्षणैः ॥ १२ ॥ न्यग्रोधबिल्वजः प्रोक्तः क्षत्रियाणां च खादिरः ॥ वैश्यस्योदुंबरमयो मध्वर्जुनसमुद्भवः ॥ १३॥ बिभीतकोदुंब
रजः शाकशाल्मलिसंभवः ॥ शूद्रस्य यूपो निर्दिष्टः सारदारुमयोऽथ वा ॥१४॥ लोकपालाष्टकं तत्र रजसा च विलेखयेत् ॥ ब्रह्माविष्णुश्च रुद्रश्च
कमला चाम्बिका तथा ॥ १५ ॥ सावित्री सहिता कार्या पुष्पधूपैरथार्चयेत् ॥ कुर्यात्कुंडानि चत्वारि चतुर्दिक्षु विचक्षणः ॥ १६ ॥ मेखलात्रययु

क्तानि हस्तमात्राणि सर्वतः ॥ हेमालंकारिणः कार्या होतारः षोडशाष्ट वा ॥ १७ ॥ अहतांबरसंवीताः स्रक्चन्दनविभूषिताः ॥ स्थापकाश्चात्र
विहिता वेदवेदाङ्गपारगाः ॥ १८ ॥ इतिहासपुराणज्ञाः प्रियवाचोऽनसूयकाः ॥ मृन्मयानि च पात्राणि ताम्राणि स्रुक्स्रुवंतथा ॥ १९ ॥ व्यंज
नानि च कार्याणि होमार्थं समिधस्तिलाः ॥ ग्रहयज्ञविधानेन होमः कार्यो विजानता ॥ २० ॥ वेद्याधिवासितानां च सुराणां होम इष्यते ॥
वारुणैस्तु तथा मंत्रैर्होतव्यं पुष्टिवर्द्धनम् ॥ २१ ॥ इन्द्रादिलोकपालानां पूर्वादिक्रमयोगतः ॥ बलिं दद्याच्च तल्लिङ्गैर्मन्त्रैस्सर्वार्थसिद्धये ॥ २२ ॥
द्वारेषु कलशान्दद्यात्सहिरण्यान्सपल्लवान् ॥ अश्वत्थपल्लवैः कार्याः शुभाश्चन्दनमालिकाः ॥ २३ ॥ सौवर्णं कारयेत्कूर्मं ताम्रेण मकरं तथा ॥ रज
तेन तथा मत्स्यं त्रपुणा दर्दुरं तथा ॥ २४ ॥ शिशुमारजलौकाश्च रजतेनैव कारयेत् ॥ सर्वानपि यथास्थानं ताम्रपात्र्यां निधापयेत् ॥ २५ ॥
एषा प्रतिष्ठा नामेति मन्त्रेणामंत्रयेच्च तान् ॥ यूपप्रतिष्ठा कर्तव्या वेदोक्तविधिना ततः ॥ २६ ॥ कुंकुमेन समालभ्य पुष्पैर्धूपैः समर्च
येत् ॥ वस्त्रयुग्मेन संपूज्य नैवेद्यादि यथाक्रमम् ॥ २७ ॥ ततो द्विजातिप्रवरः श्रपयित्वा चरुं नवम् ॥ ततश्चाग्न्याहुतीर्दद्याद्भूर्भुवःस्वारिति
क्रमात् ॥ २८ ॥ ततश्चावाहयेद्देवं वरुणं सरितां पतिम् ॥ वादित्रघोषैर्गीतैश्च गन्धमाल्यानुलेपनैः ॥ २९ ॥ श्वेतेनैव तु वस्त्रेण शिरोवेष्टं
तु कारयेत् ॥ आदाय ताम्रपात्रीं तु ब्रह्मघोषपुरःसरः ॥ ३० ॥ अप्रमाणं जलं गत्वा वरुणाय निवेदयेत् ॥ त्वं वरुण इति मंत्रेण जल
मध्ये प्रवाहयेत् ॥ ३१ ॥ यच्चान्यद्धस्त्रबीजानि तत्सर्वं मज्जयेज्जले ॥ तारयेच्च ततो धेनुं दक्षिणाया उदग्व्रजेत् ॥ ३२ ॥ गोशिरोवेष्टनं
कुर्यात्सति वस्त्रे तु बुद्धिमान् ॥ लांगूलस्याग्रमादाय अवतीर्य ततो जलम् ॥ ३३ ॥ ज्ञातिभिः सहितः कर्ता सभार्यश्चावगाहयेत् ॥
ततोऽवतीर्य सलिलाद्दत्त्वा गां ब्राह्मणाय ताम् ॥ शक्त्या च दक्षिणां दद्याद्देवं विप्रान्विसर्जयेत् ॥ ३४ ॥ सामान्यं सर्वभूतेभ्यो मया दत्तमिदं
जलम् ॥ एवं जलाञ्जलिं क्षिस्वा पूजयेज्जलमातरः ॥ ३५ ॥ तोष्याः कर्मकराः सर्वे कुद्दालानि च पूजयेत् ॥ अवारितं तु दातव्यं मन्त्रपूर्वं दिन
त्रयम् ॥ ३६ ॥ एकाहं च यथाशक्त्या वित्तशाठ्यं न कारयेत् ॥ गोसहस्रं तदर्धं वा तस्यार्धमथवापि वा ॥ ३७ ॥ शतमर्धशतं वापि
पञ्चविंशतिमेव च ॥ तासामभावे गां दद्यात्सवत्सां कांस्यदोहनाम् ॥ ३८ ॥ एष राजंस्तडागस्य विधिस्ते परिकीर्तितः ॥ वापीकूपविधानं
च कथयामि तथा परम् ॥ ३९ ॥ कुण्डमंडपसंभारभूषणाच्छादनादिकम् ॥ तडागविधिवत्कुर्याद्यूपगोतरणादिकम् ॥ ४० ॥ अकालमूलान्कल
शान्वापीकोणेषु दापयेत् ॥ तीर्थोदकसमायुक्तान्सितचन्दनचर्चितान् ॥ ४१ ॥ सितवासोयुगच्छन्नान्समाल्यान्रत्नगर्भिणः ॥ श्रपयित्वा चरुं

तत्र यावन्मात्रो यथाविधि ॥ ४२ ॥ चतस्र आहुतीर्दद्याद्भूर्भुवः स्वरिति क्रमात् ॥ ग्रहहोमं प्रकुर्वीत शांतिपुष्टिविवर्द्धनम् ॥ ४३ ॥ वरुणाय बलिं दद्याल्लोकपालेभ्य एव च ॥ वारुणानि च सूक्तानि पठेयुर्द्विजसत्तमाः ॥ ४४ ॥ वेदीमध्ये मंडलं च पद्ममत्र प्रशस्यते ॥ तन्मध्ये पूजये च्छंभुं ब्रह्माणं केशवं तथा ॥ ४५ ॥ मत्स्यकमठमण्डूकान्वेद्या मध्येऽधिवासयेत् ॥ मित्रमित्रोऽसि भूतानां धनदो धनकांक्षिणाम् ॥ ४६ ॥ वैद्यो रोगाभिभूतानां शरण्यः शरणार्थिनाम् ॥ अनेनैव हि मंत्रेण वरुणाय विसर्जयेत् ॥ ४७ ॥ आदौ चावाहयेद्देवमनेनैव विशेषतः ॥ नमस्ते विश्व गुप्ताय नमो विष्णो अपांपते ॥ ४८ ॥ सान्निध्यं कुरु देवेश समुद्रे यद्वदत्र वै ॥ ततस्तु दक्षिणा देया ब्राह्मणानां नराधिप ॥ ४९ ॥ गौः स्थाप काय दातव्या भोजनं चानिवारितम् ॥ सर्वेषामेवदातव्यमेष पौराणिको विधिः ॥ ५० ॥ शराया आगतं तोयं सामुद्रं प्रथमं स्मृतम् ॥ निपाने वा तडागे वा संस्थितं तद्भवेच्छुचि ॥ ५१ ॥ वापीकूपतडागे वा स्थितं तु प्रथमं जलम् ॥ अपेयं तु भवेत्सर्वं तज्जलं सूतिकासमम् ॥ ५२ ॥ समुद्रोऽपि हि कौंतेय देवयोनिरपांपतिः ॥ कुशाग्रेणापि रभसा न स्पृष्टव्यस्त्वसंस्कृतः ॥ ५३ ॥ अग्निश्चतेजो मृडयाथ देहे रेतोधाविष्णुर मृतस्य नाभिः ॥ एवं ब्रुवन्पांडव सत्यवाक्यं ततोवगाहेत पतिं नदीनाम् ॥ ५४ ॥ वैष्णवे मासि संप्राप्ते नक्षत्रे वारुणे तथा ॥ अर्घ्यं प्रदद्याद्भक्त्या तु तस्मिन्काले महोदधेः ॥ ५५ ॥ स्नात्वा तु विधिवन्मंत्रैः सागरे तु समाहितः ॥ फलमूलाक्षतैर्भक्ष्यैस्तथार्घ्यं संप्रकल्पयेत् ॥ ५६ ॥ अपि जन्म सहस्रं तु यत्पापं कुरुते नरः ॥ मुच्यते सर्वपापेभ्यः स्नात्वा तु लवणांभसि ॥ ५७ ॥ विधिज्ञेन तु कर्तव्यं ब्राह्मणेन यथाविधि ॥ कर्ता कारयिता चैव उभौ तु स्वर्गगामिनौ ॥ ५८ ॥ विधिं त्वेनमजानानो यः कुर्यादर्थमोहितः ॥ कर्ता कारयिता चैव उभौ नरकगामिनौ ॥ ५९ ॥ यो न कारयते शांतिं तडागाद्येषु कर्मसु ॥ तस्य तन्निष्फलं सर्वमुप्तं बीजमिवोषरे ॥ ६० ॥ सर्वरत्नमयं दिव्यं चन्द्रार्कसदृशप्रभम् ॥ विमानं तेजसा युक्तमारोहेत्पुण्यकर्मकृत् ॥ ६१ ॥ कश्चित्पिबति तत्तोयं निपानस्थं ततोऽञ्जलिम् ॥ ब्राह्मणो वा यतिर्गौर्वा येन कर्ता न सीदति ॥६२॥ उत्सृष्टे कृतकृत्यस्तु सुहृत्कुर्यान्महोत्सवम् ॥ महाभोज्यं महोत्सर्गं यजमानो दिनाष्टकम् ॥ ६३ ॥ कारकाः कर्मणो वापि सूत्रधारादयो नराः ॥ इष्टापूर्तेन धर्मेण तेऽपि स्वर्गं प्रयांति हि ॥ ६४ ॥ खन्यमाने महीभागे प्राणिनो ये क्षयं गताः ॥ चित्रे वा देवकूटार्थे ते सर्वे त्रिदिवं गताः ॥ ॥ ६५ ॥ धेनोस्तु रोमकूपाणि यावन्तीह नरोत्तम ॥ तावद्वर्षसहस्राणि वर्षकोटिशतानि च ॥ ६६ ॥ कोटिर्युगसहस्राणां स्वर्गे तिष्ठेत्तडागकृत् ॥

चेत्तस्य पितरः केचिन्नरकं समुपागताः ॥ ६७ ॥ तांस्तु तारयते सर्वानात्मानं च महीपते ॥ आस्फोटयंति पितरो वल्गंति प्रपितामहाः ॥ ६८ ॥
अपि नः स कुले जातो यस्तडागं करिष्यति ॥ सर्वस्वेनापि कौंतेय भूमिष्ठमुदकं कुरु ॥६९॥ कुलानि तारयेत्सप्त यत्र गौर्वितृषीभवेत् ॥ एवं वर्ष
शतेनापि कृत्तिका विहरीवने ॥७०॥ मासं चेतागृहे कोटिक्षणध्वंसिधनस्य हि ॥ तडागं देवभवनं वापीवृक्षोघनच्छदः॥७१॥चतुर्थकं फलं प्राप्तं कारितेऽ
स्मिंश्चतुष्टये ॥ यथा मातुः समाचष्टे पुत्रः शीलं स्वकैर्गुणैः॥७२॥तथा स्वादेन च जलं कर्तुः सर्वं शुभाशुभम्॥अतः शुभागतं द्रव्यं तडागादिषु लापयेत्
॥७३॥ धन्यस्य पांथाः संप्राप्य तडागं वृक्षमंडितम् ॥ पीत्वापः पादपतले विश्रमंति रमंति च ॥७४॥ मारुतोद्भूतवीच्यग्रैः करैः कमलमंडितम् ॥
अभ्यागताय सुधिया तडागाद्यं प्रकल्पितम् ॥ ७५ ॥ सामान्यं सर्वभूतेभ्यो येन भूमिगतं जलम् ॥ तारितं कारितं तेन सुपुत्रेण कुलद्वयम् ॥ ७६ ॥
मूर्तं स्वभावतः सिद्धमिष्टं मन्त्रप्रदर्शितम् ॥ इष्टापूर्ते कृते राजन्कृतकृत्यः पुमान्भवेत् ॥ ७७ ॥ उन्नता वा थ निम्ना वा कीर्तिर्येन प्रकाशिता ॥
तेन त्रैलोक्य चन्द्रेण जननी पार्थ पुत्रिणी ॥७८॥ त्रितयं निम्नतां नेयं त्रितयं चोन्नतिं पराम् ॥ तडागमथ यो भूमौ देव देवालयंकृती ॥७९॥
यः कारयति लोकेऽस्मिन्कीर्तिस्तस्यामला भवेत् ॥ स जीवति स एवैकः स भवेदजरामरः ॥ ८० ॥ उपेतानामपि दिवं स निबन्धविधायिनाम् ॥
आस्त एव निरातंकं तस्य कीर्तिमयं वपुः ॥ ८१ ॥ तावत्स्वर्गे स रमते यावत्कीर्तिरनश्वरा ॥ तावत्त्विलायामध्यास्ते सुकृती वैबुधं पदम् ॥ ८२ ॥
हंसास्यक्षिप्तनील्यग्रं पद्मिनीखण्डमण्डितम् ॥ पीयमानं महाग्रामैर्धन्याः पश्यंति स्वं सरः ॥ ८३ ॥ घटैरञ्जलिभिर्वक्त्रैर्यस्य वाटीपुटैर्जलम् ॥
पिबंति जंतवः सर्वे किमन्यत्तस्य वर्ण्यते॥ ८४ ॥ तडांग नगरोपांते धन्यस्य किल जायते ॥ उभयोरर्थसंसिद्धिर्दृष्टा कर्तुर्जनस्य च ॥ ८५ ॥ येषां
देवकुलं तत्तु निष्पद्येत सरस्तटे ॥ अभीष्टदेवतायुक्तं तेषां पार्थ किमुच्यते ॥ ८६ ॥ न भवंतीष्टिका यावद्द्रोणी वा भूमिसन्निभा ॥ स्वर्गे महीयते
तावत्कारको देववेश्मनः ॥ ८७ ॥ भोग्यस्थाने कृतः कूपः सुस्वादुसलिलस्तथा ॥ दृढरज्जुसमायुक्तः पुनात्यासप्तमं कुलम् ॥ ८८ ॥ यस्य
स्वादुजलं कूपे पिबंति सततं जनाः ॥ किं तेन न कृतं पुण्यं सर्वसत्त्वोपकारिणा ॥८९॥ यः प्रासादान्रचयति शुभान्देवतानां तडागे कीर्तिस्तस्य
भ्रमति विपुला वंशमार्गानुयाता ॥ दिव्यान्भोगान्भजति च सदा कारकश्चाप्रमेयान्भुक्त्वा सौख्यं पुनरपि च भवेच्चक्रवर्ती पृथिव्याम् ॥ ९० ॥
तेषां तडागानि बहूदकानि कूपाश्च यूपाश्च प्रतिश्रयाश्च ॥ अन्नप्रदानं मधुरा च वाणी यमस्य ते निर्वचनीभवंति ॥ ९१ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये
महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे वापीकूपतडागोत्सर्गविधिवर्णनं नाम सप्तविंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२७ ॥ ॥ छ ॥ ॥

॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ वृक्षारोपणमाहात्म्यं वद देवकिनन्दन ॥ उद्यापनविधिं चैव सरहस्यं समासतः ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ वरं भूमिरुहाः पञ्च नगकाष्ठरुहा दश ॥ पत्रैः पुष्पैः फलैर्मूलैः कुर्वंति पितृतर्पणम् ॥ २ ॥ बहुभिर्मृतकिञ्जातैः पुत्रैर्धर्मार्थवर्जितैः ॥ वरमेकः पथितरुर्यत्र विश्रमते जनः ॥३॥ प्राणिनः प्रीणयंति स्म च्छायावल्कलपल्लवैः ॥ घनच्छदाः सुतरवः पुष्पैर्देवान्फलैः पितॄन् ॥४॥ पुष्पपत्रफलच्छायामूलवल्कलदारुभिः ॥ धन्या महीरुहा येषां विफला यांति नार्थिनः ॥ ५ ॥ पुत्राः संवत्सरस्यांते श्राद्धं कुर्वंति वा नवा ॥ प्रत्यहं पादपाः पुष्टिं श्रेयोऽर्थं जनयंति हि ॥ ६ ॥ न तत्करोत्यग्निहोत्रं सुखं यद्योषितः सुतः ॥ यत्करोति घनच्छायः पादपः पथि रोपितः ॥ ७ ॥ सच्छाया च सपुष्पा च सफला वृक्षवाटिका ॥ कुलयोषेव भवति भर्तृलोकद्वयानुगा ॥ ८ ॥ अशोकफलावकरा तिलकालंकृतानना ॥ सर्वोपभोग वेश्येव वाटिका रसिका सदा ॥ ९ ॥ सदा स तीर्थीभवति सदा दानं प्रयच्छति ॥ सदा यज्ञं स यजते यो रोपयति पादपम् ॥ ॥ १० ॥ अश्वत्थमेकं पिचुमंदमेकं न्यग्रोधमेकं दश चिञ्चिणीकान् ॥ कपित्थबिल्वामलकीत्रयं च पञ्चाम्रवापी नरकं न पश्येत् ॥ ११ ॥ पुष्पोपगंधाढ्यफलोपगन्धं यः पादपं स्पर्शयते द्विजाय ॥ स स्त्रीसमृद्धं बहुरत्नपूर्णं लभेद्विमानप्रतिमं गृहं वै ॥ १२ ॥ प्रतिश्रयाश्रान्त समाश्रयत्वात्समीहितं तत्र फलं बुभुक्षोः ॥ अपत्यमेकं परलोकहेतोर्विमृश्यतां किं तरवो न रोपिताः ॥ १३ ॥ न खानिताः पुष्करिण्यो रोपिता न महीरुहाः ॥ मातुर्यौवनचौरेण तेन जातेन किं कृतम् ॥ १४ ॥ छायामन्यस्य कुर्वंति तिष्ठंति स्वयमातपे ॥ फलंति च परार्थेषु न स्वार्थेषु महाद्रुमाः ॥ १५ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि वृक्षस्योद्यापने विधिम् ॥ सर्वपापप्रशमनं सर्वकीर्तिविवर्द्धनम् ॥ १६ ॥ अपुत्रया पुरा पार्थ पार्वत्या मन्दराचले ॥ अशोकः शोकशमनः पुत्रत्वे परिकल्पितः ॥ १७ ॥ जातकर्मादिकास्तस्य याः क्रियाः किल बुद्धिमन् ॥ चरकात्रिपुराणोक्तास्ताः शृणुष्व युधिष्ठिर ॥ १८ ॥ ततो मूले घनदलो वल्गुच्छायांगपल्लवः ॥ शीतवातातपसहः संस्कार्यस्तरुणस्तरुः ॥ १९ ॥ स्त्रीनामकंटकीकुब्जकीटवृश्चिककोटरः ॥ नोद्याप्यः पादपः पार्थ शिष्टानां यो न संमतः ॥ २० ॥ आलवाले सुविहिते शुभे बद्धचतुष्किके ॥ शोधयित्वा तमुद्देशं सुमुहूर्तं कारयेत्ततः ॥ २१ ॥ सदैवोद्यापनं पार्थ पादपानां प्रशस्यते ॥ शुभेऽह्नि विप्रकथिते ग्रहनक्षत्रसंयुते ॥ २२ ॥ पताकालंकृतं वृक्षं पूर्वेद्युरधिवासयेत् ॥ रक्तवस्त्रैः समाच्छाद्य रक्तसूत्रेण वेष्टयेत् ॥२३॥ पिष्टातकेनावकिरेत्सर्वौषध्या च पादपम् ॥ स्थापयेत्पूर्णकलशांश्चतुर्दिक्षु विचक्षणः ॥ २४ ॥ पल्लवालंकृतमुखान्सितचन्दनचर्चितान् ॥ सितवासोयुगच्छन्नान्सकलान्रत्नगर्भिणः ॥ २५ ॥ पताकालंकृताः सर्वे कार्यास्तत्सन्निधौ द्रुमाः ॥ मूलवि

न्यस्तकलशा रक्तसूत्रावगुण्ठिताः ॥ २६ ॥ रक्तपीतसिताच्छादैश्चर्चिताः सुमनोहरैः ॥ कलधौतमयान्यत्र फलानि दश पंच वा ॥ २७ ॥ ताम्रपात्र्यां सबीजानि सरत्नान्यधिवासयेत् ॥ तूर्यमङ्गलघोषेण चतुर्दिक्षु क्षिपेद्बलिम् ॥ २८ ॥ इन्द्रादिलोकपालेभ्यो भूतेभ्यो मंत्रविद्गुरुः ॥ ततः प्रभाते विमले कुंडं कृत्वा समेखलम् ॥ २९ ॥ ग्रहयज्ञविधानेन शांतिकर्म समारभेत् ॥ सुवर्णालंकृतान्कृत्वा ब्राह्मणान्वेदपारगान् ॥ ३० ॥ चतुरोऽष्टौ यथाशक्त्या वासोभिरभिपूजयेत् ॥ तिलाज्येन च होमः स्यात्तुष्टिपुष्टिकरः सदा ॥ ३१ ॥ मातरं स्थापयित्वाग्रे पूजयेत्कुसुमाक्षतैः ॥ श्रपयित्वा चरुं सम्यक्पायसाद्यपरिप्लुतम् ॥ ३२ ॥ होमादौ जातकर्मादि गोदानं यावदेव तु ॥ पादपं स्नापयित्वा तु समंत्रैस्तीर्थवारिभिः॥३३॥ जातकं नामकरणमन्नप्राशनमेव च ॥ सुवर्णसूच्या कुर्वीत कर्णवेधं विधानवित् ॥ ३४ ॥ जातरूपक्षुरेणात्र चूडाकार्या यथाक्रमम् ॥ बध्नीयान्मेखलां मौञ्जीं वासश्च परिधापयेत् ॥ ३५ ॥ यजमानस्ततः स्नातः शुक्लांबरधरः शुचिः ॥ पुष्पाञ्जलिः समभ्येत्य मंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ ३६ ॥ ये शाखिनः शिखरिणां शिरसा विभूषा ये नन्दनादिषु वनेषु कृतप्रतिष्ठाः ॥ ये कामदाः सुरनरोरगकिन्नराणां ते मे नतस्य दुरितार्तिहरा भवंतु ॥ ३७ ॥ एतैर्द्विजैर्विधिवरप्रहुतो हुताशः पश्यत्यसावहिमदीधितिरंबरस्थः ॥ त्वं वृक्ष पुत्रपरिकल्पनया वृतोऽसि कार्यं सदैव भवता मम पुत्रकार्यम् ॥ ३८ ॥ इत्येवमुक्त्वा तं वृक्षं लालयित्वा पुनःपुनः ॥ घृतपात्रे स्ववदनं दृष्ट्वाशिषमुदीरयेत् ॥ ३९ ॥ अङ्गादङ्गात्संभवसि हृदयादभिजायसे ॥ आत्मा वै पुत्रनामासि स जीव शरदः शतम् ॥ ४० ॥ ब्राह्मणानां ततो देया दक्षिणा हृष्टमानसैः ॥ स्थापकाय शुभां धेनुं दत्त्वा कुर्यान्महोत्सवम् ॥ ४१ ॥ दीनानाथजनानां च भोजनं चानिवारितम् ॥ इतरेषां प्रदातव्यं संतुष्टेन सुरासवम् ॥ ४२ ॥ ज्ञातिबन्धुजनैः सार्द्धं स्वयं भुञ्जीत कामतः ॥ प्रेष्याः कर्मकराः सर्वे पूजनीयाः स्वशक्तितः ॥ ४३ ॥ य एवं कुरुते पार्थ वृक्षाणां महदुत्सवम् ॥ सर्वकामानवाप्नोति इहलोके परत्र च ॥ ४४ ॥ पुत्रैर्विना शुभगतिर्न भवेन्नराणां दुष्पुत्रकैरिति तथोभयलोकनाशः ॥ एतद्विचार्य सुधिया परिपाल्य वृक्षान्पुत्राः पुराणविधिना परिकल्पनीयाः ॥ ४५ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे वृक्षोद्यापनविधिवर्णनं नामाष्टाविंशत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२८ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ ये मानवास्त्रिदशमूर्तिनिकेतनानि कुर्वंति साधुजनदृष्टिमनोहराणि ॥ तेषां मृतेऽथ परमार्थमये शरीरे लोके परिभ्रमति कीर्तिमयं शरीरम् ॥ १ ॥ यः कारयेद्धारसिताभ्रगौरमुत्तुंगसौधधवलायतनं सुराणाम् ॥ चंद्रावदातभवने दिवि लब्धसौख्यो राज्यश्रियं स भुवि बोधयुतामुपैति ॥ २ ॥ ये कारयंति सुरसद्मसु देवतानामर्चाः सुवर्णरजतायसशैलताम्राः ॥ सामंतमौलिमणिरश्मिस

मर्चितास्ते सिंहासनेऽङ्गदकिरीटभृतोऽवभांति ॥ ३ ॥ ये मेरुमौलिसुरसंघकृताभिषेकाः पञ्चामृतैः सुरवरानभिषेचयंति ॥ ते दिव्यकल्पमभिधार्य सुरेश्वरत्वं राज्याभिषेकमतुलं पुनराप्नुवंति ॥ ४ ॥ ये शैलराजमलयोद्भवचंदनेन सत्कुंकुमेन च सुराननुलेपयंति ॥ ते दिव्यगन्धपटवाससुगंधिदेहा नंदंति नंदनवनेषु सहाप्सरोभिः ॥ ५ ॥ गंधाढ्यजातिकमलोत्पलदिव्यपुष्पैर्देवान्नवैरनुदिनं ननु येऽर्चयंति ॥ पुष्पोत्तमैर्नरपतित्वमवाप्य तेऽपि यास्यंति कुंदधवलामचिरेण सिद्धिम् ॥ ६ ॥ आमोदिभिर्हिमतुरुष्कसुगन्धधूपैर्ये मानवाः सुरवरानपि धूपयंति ॥ कर्पूरधारनिभगन्धवराभिरामे स्वर्गे विमानवति ते भवने रमंते ॥ ७ ॥ दोधूयते कनकदंडविराजितैश्च सच्चामरैर्धवलकुण्डलसुन्दरीभिः ॥ दिव्यांबरस्रगनुलेपनभूषिताङ्गो कृत्वा सुरेशभवनांबरवस्त्रपूजाम् ॥८॥ देदीप्यते दिनकरोज्ज्वलपद्मरागरत्नप्रभाच्छुरितहेममये विमाने ॥ दिव्यांगनापरिवृतो नयनाभिरामः प्रज्वाल्य दीपममलं भवने सुराणाम् ॥ ९ ॥ यो जागरं सुरवराभिमतो ददाति चैत्रोत्सवादिदिवसेष्वपि तूर्यनादैः ॥ वीणासुवेणुमधुरस्वरभाषिणीभिः संगीयते च स कृशोदरकिन्नरीभिः ॥ १० ॥ कुर्वंति ये सदुपलेनधातुरागसंमार्जनं सुरवरायतनेऽनुरक्ताः ॥ मुक्ताकलापमपि कांचनभक्तिचित्रैर्वैडूर्यकुट्टिमतले दिवि ते वसंति ॥ ११ ॥ दद्याच्च यः परमभक्तियुतः सुराणां घण्टावितानवरचामरमातपत्रम् ॥ केयूरहारमणिकुण्डलभूषितोऽसौ रत्नाधिपो वसति भूतलचक्रवर्ती ॥ १२ ॥ अभ्यर्चयेत्प्रतिवचः कुसुमैर्विचित्रैर्देवाधिदेवपरिसंस्तुतपादपद्मान् ॥ भक्त्या प्रहृष्टमनसः प्रणमंति देवांस्ते भूर्भुवः स्वर्महिमाप्तफला भवंति ॥ १३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे नामैकोनत्रिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १२९ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ भगवन्केन तपसा व्रतेन नियमेन वा ॥ दानेन केन वा लोके प्रोज्ज्वलत्वं प्रजायते ॥ १ ॥ [1]अतितेजो महद्दीप्तं दीप्तांशुकिरणोज्ज्वलम् ॥ शरीरं जायते येन तन्मे वक्तुमथार्हसि ॥ २ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ मथुरायां पुरा पार्थ पिङ्गलो नाम तापसः ॥ आगतः स च मे पत्न्या जाम्बवत्या प्रपूजितः ॥ ३ ॥ पृष्टश्च प्रश्नमेवैतं स चावोचद्यथातथम् ॥ तयापि मे समाख्यातं तत्सर्वं ते वदाम्यहम् ॥ ४ ॥ यदायदा नृपश्रेष्ठ पुण्यकालः प्रपद्यते ॥ संक्रांतौ सूर्यग्रहणे चन्द्रपर्वणि वैधृतौ ॥ ५ ॥ उत्तरे त्वयने प्राप्ते दक्षिणे विषुवे तथा ॥ एकादश्यां शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां दिनक्षये ॥ ६ ॥ सप्तम्यामथ वाष्टम्यां स्नात्वा व्रतपरो नरः ॥ नारी वा भूमिदेवेभ्यः प्रयच्छेत्प्रयतांगणे ॥ घृतकुंभेन दीपेन प्रज्वलंतं प्रदीपकम् ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ भूमिदेवा इति प्रोक्तं यस्त्वया मधुसूदन ॥

१ अतितीव्रं महद्दिव्यम्–इ० पा० ।

किमेतत्कौतुकं मेऽस्ति संशयं छेत्तुमर्हसि ॥ ८ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पुरा कृतयुगस्यादौ त्रिशंकुर्नाम पार्थिवः ॥ स स्वर्गं गन्तुकामोऽभूच्छरीरेण नरोत्तम ॥ ततश्चण्डालतां नीतो वशिष्ठेन महात्मना ॥ ९ ॥ त्रिशंकुः सर्वमाचख्यौ विश्वामित्राय धीमते ॥ सोऽपि मन्युवशाद्यज्ञं चकाराहूय देवताः ॥ १० ॥ न ता हविः प्रत्यगृह्णंस्ततः क्रुद्धः कुशात्मजः ॥ विश्वामित्रस्तु कोपेन चकारान्यान्सुरोत्तमान् ॥ ११ ॥ शृंगाटकान्नालिकेरान्पचनानानजौडकान् ॥ मेधारथदवार्ताकतारिकूष्माण्डकोद्रवान् ॥ १२ ॥ उष्ट्रान्मनुजदेवांश्च क्रोधान्मुनिरवासृजत् ॥ चकारान्यान्सप्तऋषीन्प्रतिमासं सुरोत्तमान् ॥ १३ ॥ ततः शक्रः समागम्य विश्वामित्रं प्रसाद्य वै ॥ सृष्टिं निवारयामास ये सृष्टास्ते तथापि च ॥ १४ ॥ मर्त्यलोके च ते सर्वे देवा देवकुलेष्वथ ॥ मंत्रैर्निबद्धाः पिण्डीषु स्थिता मूर्तिभृतो यथा ॥१५॥ ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्रो ये चान्ये देवतागणाः ॥ लोकानामुपकाराय मर्त्यलोकमुपागताः ॥ १६ ॥ प्रतिमासु स्थिताः शश्वद्भोगान्भुंजंति शाश्वतान् ॥ वरप्रदाश्च भक्तानामिति ते गुह्यमीरितम् ॥ १७ ॥ तेभ्यः पुरस्ताद्दातव्यो दीप्यमानः प्रदीपकः ॥ सूर्याय रक्तवस्त्रेण पूर्णवर्तिं घृतैर्युताम् ॥ चतुःप्रस्थैः प्रज्वलन्तीं मंत्रेणानेन दापयेत् ॥ १८ ॥ "तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यंति सूरयः ॥ दिवीव चक्षुराततम्" ॥ १९ ॥ पीतवस्त्रेण कृष्णाय श्वेतवस्त्रेण शूलिने ॥ कौसुंभवस्त्रेणाढ्येन गौरीमुद्दिश्य दापयेत् ॥२०॥ लाक्षारक्तेन दुर्गायै पूर्णवर्तिं प्रबोधयेत् ॥ नीलवस्त्रेण कामाय गणनाथाय खादिरैः ॥२१॥ नागेभ्यः कृष्णवस्त्रेण ग्रहेभ्य इषिकायुधाम् ॥ देवांगनापितृभ्यस्तु पितृवर्तिं प्रबोधयेत् ॥२२॥ विशेषं शृणु सूर्याय पूर्णवर्तिर्निगद्यते ॥ शिवायेश्वरवर्तीति भोगवर्तिर्जनार्दने ॥ २३ ॥ पद्मवर्तिर्विरिंचाय गौर्य्यै सौभाग्यवर्तिका ॥ नागेभ्यो नागवर्तीति ग्रहवर्तिर्युधिष्ठिर ॥ २४ ॥ नेत्रपट्टेन मधुना घृतेन मधुकुंडके ॥ अर्चिते चर्चिते चैव ललितायै प्रबोधयेत् ॥ २५ ॥ मंत्रेणानेन राजेन्द्र तन्निशामय वैदिकम् ॥ २६ ॥ "अग्ने त्वां काम्यया गिरा तुभ्यं ता गिरसस्तु विश्वाः ॥ सुक्षितयः पृथक्पृथक् ॥ २७ ॥ अग्ने कामाय जेगिरे अग्निप्रियेषु धामसु ॥ कामो भूतस्य भव्यस्य सम्राडेको विराजति ताभ्यां नाम स्वाहा" ॥ ॥ २८ ॥ एवमेतेन विधिना यः प्रयच्छति दीपकम् ॥ विस्तीर्णे विपुले पात्रे घृतकुम्भे नियोजितम् ॥ २९ ॥ यांति ते ब्रह्मसदनं विमानेनार्कवर्चसा ॥ तिष्ठंति द्योतमानास्ते यावदाभूतसंप्लवम् ॥ ३० ॥ सदीपे तु यथा देशे चक्षूंषि बलवन्ति हि ॥ तथा दीपस्य दातारो भवंति सफलेक्षणाः ॥ ३१ ॥ यथैवोर्ध्वं गतिर्नित्यं राजन्दीपशिखासु वै ॥ दीपदातुस्तथैवोर्ध्वं गतिर्भवति शोभना ॥ ३२ ॥ घृतेन दीपो दातव्यो राजंस्तैलेन वा पुनः ॥ वसामज्जादिभिर्देयो न तु दीपः कथञ्चन ॥ ३३ ॥ दीपस्तैलेन कर्तव्यो न तु कर्म विजानता ॥ निर्वापणं च दीपस्य हिंसनं च विगर्हि

तम् ॥ ३४ ॥ यः कुर्यात्कर्मणा तेन स्यादसौ पुष्पितेक्षणः ॥ दीपहर्ता भवत्यंधः काणो निर्वापको भवेत् ॥ ३५ ॥ पद्मसूत्रोद्भवां वर्ति गंधतैलेन दीपिताम् ॥ विरोगः सुभगश्चैव दत्त्वा भवति मानवः ॥ ३६ ॥ प्रज्वाल्य देवदेवस्य कर्पूरेण तु दीपकम् ॥ अश्वमेधमवाप्नोति कुलं चैवसमुद्ध रेत् ॥ ३७ ॥ एतन्मयोक्तं तव दीपदानफलं समग्रं कुरुवंशचन्द्र ॥ श्रुत्वा यथावत्सततं हि देया दीपास्त्वया विप्रसुरालयेषु ॥ ३८ ॥ अत्राप्यु दाहरन्तीममितिहासं पुरातनम् ॥ दीपदानाल्ललितया यत्प्राप्तं पुराऽनघ ॥ ३९ ॥ आसीच्चित्ररथो नाम विदर्भेषु महीपतिः ॥ तस्य पुत्रशतं राज्ञो जज्ञे पञ्चदशोत्तरम् ॥ ४० ॥ एकैव कन्या तस्यासील्ललितानाम नामतः ॥ सर्वलक्षणसम्पन्ना रूपेणाप्रतिमा भुवि ॥ ४१ ॥ तां ददौ काशिराजाय चार्वंगीं चारुधर्मणे ॥ शतान्यन्यानि भार्याणां त्रीण्यासंश्चारुधर्मणः ॥ ४२ ॥ तासां मध्येऽग्रमहिषी ललिता साप्यथाभवत् ॥ ४३ ॥ विष्णोरा यतने सा तु सहस्रं परिदीपकान् ॥ प्रज्वालयन्त्यनुदिनं दिवारात्रमनिर्वृतम् ॥ ४४ ॥ तामिस्रमाश्वयुक्पक्षं शुक्लपक्षं च कार्त्तिकम् ॥ तस्याः प्रज्व लितो दीप उच्चस्थानकृतः शुभः ॥ ४५ ॥ तस्मिन्काले तथा नित्यं ब्राह्मणावसथे च सा ॥ व्यग्रा भवति सायाह्ने दीपप्रेषणतत्परा ॥ ४६ ॥ चतुष्पथेषु रथ्यासु देवतायतनेषु च ॥ चैत्यवृक्षेषु गोष्ठेषु पर्वतानां च मूर्द्धसु ॥ ४७ ॥ पुलिनेषु नदीनां च कूपमूलेषु पांडव ॥ तां सपत्न्योऽथ संगम्य पप्रच्छुरिदमादृताः ॥ ४८ ॥ ललिते वद भद्रं ते ललितं वचनं तथा ॥ न तथा बलिपुष्पेषु न तथा द्विजपूजने ॥ ४९ ॥ भवत्याः सुमहान्यत्नो दीपप्रज्वालने यथा ॥ तदेतत्कथयास्माकं ललिते कौतुकं परम् ॥ ५० ॥ मन्यामहे त्वयावश्यं दीपदानफलं श्रुतम् ॥ ॥ ललितोवाच ॥ ॥ नाहं मत्सरिणी भद्रा न च रागादिदूषिता ॥ ५१ ॥ एकपत्याश्रिताः साध्व्यो भवत्यो मम मानदाः ॥ अपृथग्धर्मचरणाः शृण्वन्तु गदितं मम ॥ ५२ ॥ मयैतद्दीपदानस्य यथेष्टं भुज्यते फलम् ॥ हिरण्यदयिता भार्या शैलराजसुता वरा ॥ ५३ ॥ उमादेवीति मद्रेषु देविका सा सरिद्वरा ॥ नराणामनुकम्पार्थं ब्रह्मणा ह्यवतारिता ॥ श्रुता किं भवतीभिः सा देविका पापनाशिनी ॥ ५४ ॥ तस्यां स्नात्वा सकृन्नर्या गाणपत्यमवाप्नुयात् ॥ तस्यामथ नृसिंहाख्यं तीर्थं कल्मषनाशनम् ॥ हरिणा नृसिंहवपुषा यत्र स्नानं कृतं पुरा ॥ ५५ ॥ सौवीरराजस्य पुरा मैत्रेयोभूत्पुरोहितः ॥ तेन चायतनं विष्णोः कारितं देविकातटे ॥ ५६ ॥ अहन्यहनि शुश्रूषां पुष्पधूपानुलेपनैः ॥ दीपदा नादिभिश्चैव चक्रे तत्र स वै द्विजः ॥ ५७ ॥ कार्त्तिक्यां दीपकस्तत्र प्रदत्तस्तेन चैकदा ॥ आसीन्निर्वाणभूयिष्ठो देवार्चासु रतो निशि ॥ ५८ ॥

१ कृष्णा–इ० पु०।

देवतायतनेऽवात्सं तत्राहमपि मूषिका ॥ प्रदीपवर्तिहरणे कृतबुद्धिर्वराननाः ॥ ५९ ॥ गृहीताथ मया वर्तिर्वृकदंशो ररास च ॥ नष्टा चाहं ततस्तस्य
मार्जारस्य भयातुरा ॥ ६० ॥ वक्त्रप्रांतेन पश्यंत्या स दीपः प्रेरितो मया ॥ जज्वाल पूर्ववद्दीप्त्या तस्मिन्नायतने पुनः ॥ ६१ ॥ मृताहं च पुनर्जाता
वैदर्भे राजकन्यका ॥ जातिस्मरा महीपस्य महिषी चारुधर्मणः ॥ ६२ ॥ एष प्रभावो दीपस्य कार्त्तिके मासि शोभनः ॥ दत्तस्यायतने विष्णो
र्यस्येयं व्युष्टिरुत्तमा ॥ ६३ ॥ असंकल्पितमध्यस्य प्रेरणं यन्मया कृतम् ॥ केशवे वालदीपस्य तस्येदं भुज्यते फलम् ॥ ६४ ॥ एतस्मात्कार
णाद्दीपानहमेतानहर्निशम् ॥ प्रयच्छामि हरेर्गेहे जातमस्य महाफलम् ॥ ६५ ॥ एवमुक्त्वा सपत्नीः सा दीपदानपरायणा ॥ बभूव देवदेवस्य केशव
स्य गृहे सदा ॥ ६६ ॥ ततः कालेन महता सह राज्ञा महात्मना ॥ विष्णुलोकमनुप्राप्ता पंचत्वं प्राप्य मानदा ॥ ६७ ॥ तं लोकमासाद्य नृपेण
सार्द्धं सा राजपत्नी कमलाभनेत्रा ॥ रेमे महीपाल मुदा समेता दीपप्रदानात्सकलार्तिहीना ॥ ६८ ॥ दीपप्रदानमपि पुण्यतरं वदंति विप्राश्चिगोष्ठु
रकुलैकगृहांगणेषु ॥ तद्दानदीप्तवपुषाथ पथोंधकारे गच्छन्नरः पतति न स्खलते कदाचित् ॥ ६९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि
श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे दीपदानविधिवर्णनं नाम त्रिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १३० ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ कार्त्तिक्यामथ वा
माघ्यामयमेव युधिष्ठिर ॥ १ ॥ चैत्र्यामथ तृतीयायां वैशाख्यां द्वादशेऽह्नि वा ॥ खंडनीलं शंखपादं सर्पौड्रं धौतपुष्पकम् ॥ २ ॥ गोभिश्चतुर्भिः
सहितं सृजेच्चैव विधिं शृणु ॥ यदुवाच पुरा गर्गो गोकुलेऽनघ पांडव ॥ ३ ॥ तत्तेहं च प्रवक्ष्यामि विधिं गर्गप्रचोदितम् ॥ मातरं स्थापयित्वाग्रे
पूजयेत्कुसुमाक्षतैः ॥ ४ ॥ मातृश्राद्धं ततः कुर्यात्सदाभ्युदयकारकम् ॥ अकालमूलं कलशमश्वत्थदलशोभितम् ॥ ५ ॥ तत्रविद्वाञ्जपित्वा तु स्था
पयेद्रुद्रदेवताम् ॥ सुसमिद्धं ततः कृत्वा वह्निमंत्रपुरःसरम् ॥ ६ ॥ अथैनं जुहुयात्षड्भिः पृथगाहुतिसंज्ञितैः ॥ पौष्यामंत्रैस्ततः पश्चाद्धुत्वा वह्निं
यथाविधि ॥ ७ ॥ एकवर्णं द्विवर्णं वा रोहितं श्वेतमेव वा ॥ जीवद्वत्सपयस्विन्याः पुत्रं सर्वांगसुन्दरम् ॥ ८ ॥ चतस्रो वत्सतर्यश्च ताभिः सार्ध
मलंकृतम् ॥ तासां कर्णे जपेद्विप्रः पतिं वो बलिनं शुभम् ॥ ९ ॥ समितास्तेन सहिताः क्रीडध्वं हृष्टमानसाः ॥ ततो वामे त्रिशूलं च दक्षिणे ॥४९२॥
चक्रमालिखेत् ॥ १० ॥ अंकितं शंखचक्राभ्यां वर्षितं कुसुमादिना ॥ पुष्पमालाकृतग्रीवं सितवस्त्रैश्च च्छादितम ॥ ११ ॥ विमुंचेद्वत्सकाभिश्च
नीलाभिर्वलिनं वृषम् ॥ देवालये गोकुले वा नदीनां संगमेऽथ वा ॥ १२ ॥ इत्युक्तं गर्गमुनिना विधानं वृषमोक्षणे ॥ स्वेच्छाविहारिणं दत्तं

गर्जंतं सुन्दरं गवाम् ॥ १३ ॥ ककुद्मिनं पतिंया धन ये विमुञ्चन्ति गोवृषम् ॥ फलं च तस्य वक्ष्यामि ब्रुवतो मे निबोध तत् ॥ १४ ॥
वृषोत्सर्गे पुनात्येव दशातीतान्दशापरान् ॥ यत्किंचित्स्पृशते तोयं समुत्तीर्य जलान्महीम् ॥ १५ ॥ वृषोत्सृष्टं पितॄणां तु तदक्षयमुदाहृतम् ॥
येश्च येश्च स्पृशेत्तोयं लांगूलादिभिरंततः ॥ १६ ॥ सर्वं तदक्षयं तस्य पितॄणां नात्र संशयः ॥ शृङ्गैः खुरैर्वा यद्भूमिमुल्लिखत्यनिशं वृषः ॥ १७ ॥
मधुकुल्याः पितुस्तस्य अक्षयास्ता भवंति वै ॥ सहस्रतलमात्रेण तडागो न यथाश्रुति ॥ १८ ॥ पितॄणां या भवेत्तृप्तिस्तां वृषस्त्वतिरिच्यते ॥
यो ददाति तिलैर्मिश्रांस्तिलान्वा श्राद्धकर्मणि ॥ मधु वा नीलखंडं वा अक्षयं सर्वमेव तत् ॥ १९ ॥ एष्टव्या बहवः पुत्रायद्येकोऽपि गयां
व्रजेत् ॥ यजेत वाश्वमेधेन नीलं वा वृषमुत्सृजेत् ॥ २० ॥ न करोति वृषोत्सर्गं सुतीर्थे वा जलाञ्जलिम् ॥ न प्रयच्छति यः पुत्रः पितुरुच्चार
एव सः ॥ २१ ॥ यद्भूमिमालिखति शृङ्गखुरैः प्रहृष्टो यद्वा करोति प्रतिमल्लवृषान्निरीक्ष्य ॥ खण्डं समस्तमपि तस्य विवाहकर्तुः संतोषमावहति
शक्रसभागतस्य ॥ २२ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे वृषोत्सर्गविधिवर्णनं नामैकत्रिंशदुत्तरशततमोऽ
ध्यायः ॥ १३१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ किमर्थं फाल्गुनस्यांते पौर्णमास्यां जनार्दन ॥ उत्सवो जायते लोके ग्रामेग्रामे पुरे
पुरे ॥ १ ॥ किमर्थं शिशवस्तस्यां गेहेगेहेऽतिवादिनः ॥ होलिका दीप्यते कस्मात्फाल्गुनांते किमुच्यते ॥ २ ॥ अडाडेति च का
संज्ञा शीतोष्णेति किमुच्यते ॥ को ह्यस्यां पूज्यते देवः केनेयमवतारिता ॥ किमस्यां क्रियते कृष्ण एतद्विस्तरतो वद ॥ ३ ॥
॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ आसीत्कृतयुगे पार्थ रघुनाम नराधिपः ॥ शूरः सर्वगुणोपतः प्रियवादी बहुश्रुतः ॥ ४ ॥ स सर्वां पृथिवीं
जित्वा वशीकृत्य नराधिपान् ॥ धर्मतः पालयामास प्रजाः पुत्रानिवौरसान् ॥ ५ ॥ न दुर्भिक्षं न च व्याधिर्नाकालमरणं तथा[३] ॥
नाधर्मरुचयः पौरास्तस्मिञ्छासति पार्थिव ॥ ६ ॥ तस्यैवं शासतो राज्यं क्षात्रधर्मरतस्य वै ॥ पौराः सर्वे समागम्य पाहिपाहीत्यथाब्रुवन् ॥ ७ ॥
॥ पौरा ऊचुः ॥ अस्माकं हि गृहे काचिड्ढौंढा नामेति राक्षसी ॥ दिवा रात्रौ समागम्य बालान्पीडयते बलात् ॥८॥ रक्षया कंडकेनापि भेषजैर्वा न
राधिप ॥ मंत्रज्ञैः परमाचार्यैः सा नियंतु न शक्यते ॥ ९ ॥ पौराणां वचनं श्रुत्वा रघुर्विस्मयमागतः ॥ विस्मयाविष्टहृदयः पुरोहितमथा
ब्रवीत् ॥ १० ॥ ॥ रघुरुवाच ॥ ॥ ढौंढेति राक्षसी केयं किंप्रभावा द्विजोत्तम ॥ कथमेषा नियंतव्या मया दुष्कृतकारिणी ॥ ११ ॥ रक्षणात्प्रो

१ वृषस्य–इ० पा० । २ नृणाम्–इ० पा० । ३ त्वशति–इ० पा० । ४ प्रख्याता–इ० पा० ।

च्यते राजा पृथिवीपालनात्पतिः ॥ अरक्षमाणः पृथिवीं राजा भवति किल्बिषी ॥ १२ ॥ वशिष्ठ उवाच ॥ शृणु राजन्परं गुह्यं यन्नाख्यातं मया कश्चित् ॥ ढौंढा नामेति विख्याता राक्षसी मालिनः सुता ॥ १३ ॥ तया चाराधितः शंभुरुग्रेण तपसा पुरा ॥ प्रीतस्तामाह भगवान्वरं वरय सुव्रते ॥ १४ ॥ यत्ते मनोऽभिलषितं तद्ददाम्यविचारितम् ॥ ढौंढा प्राह महादेवं यदि तुष्टः स्वयं मम ॥ १५ ॥ न च वध्यां सुरादीनां मनुजानां च शंकर ॥ मां कुरु त्वं त्रिलोकेश शस्त्रास्त्राणां तथैव च ॥ १६ ॥ शीतोष्णवर्षासमये दिवा रात्रौ बहिर्गृहे ॥ अभयं सर्वदा मे स्यात्त्वत्प्रसादान्महेश्वर ॥ १७ ॥ शंकर उवाच ॥ एवमस्त्वित्यथोक्त्वा तां पुनः प्रोवाच शूलभृत् ॥ उन्मत्तेभ्यः शिशुभ्यश्च भयं ते संभविष्यति ॥ ऋतावृतौ महाभागे मा व्यथां हृदये कृथाः ॥ १८ ॥ एवं दत्वा वरं तस्यै भगवान्भगनेत्रहा ॥ स्वप्ने लब्धो यथार्थार्थस्तत्रैवांतर्हितो भवत् ॥ १९ ॥ एवं लब्धवरा सा तु राक्षसी कामरूपिणी ॥ नित्यं पीडयते बालान्संस्मृत्य हरभाषितम् ॥२०॥ अडाडयेति गृह्णाति सिद्धमंत्रं कुटुंबिनी ॥ गृहेषु तेन सा लोके ह्यडाडेत्यभिधीयते ॥ २१ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं ढौंढायाश्चरितं मया ॥ सांप्रतं कथयिष्यामि येनोपायेन हन्यते ॥२२॥ अद्य पञ्चदशी शुक्ला फाल्गुनस्य नराधिप ॥ शीतकालो विनिष्क्रांतः प्रातर्ग्रीष्मो भविष्यति ॥ २३ ॥ अभयप्रदानं लोकानां दीयतां पुरुषोत्तम ॥ यथाद्याशंकिता लोका रमंति च हसंति च ॥ २४ ॥ दारुजानि च खंडानि गृहीत्वा समरोत्सुकाः ॥ योधा इव विनिर्यांतु शिशवः संप्रहर्षिताः ॥ २५ ॥ संचयं शुष्ककाष्ठानामुपलानां च कारयेत् ॥ तत्राग्निं विधिवद्धुत्वा रक्षोघ्नैर्मन्त्रविस्तरैः ॥ २६ ॥ ततः किलकिलाशब्दैस्तालशब्दैर्मनोहरैः ॥ तमग्निं त्रिः परिक्रम्य गायंतु च हसंतु च ॥ जल्पंतु स्वेच्छया लोका निःशंका यस्य यन्मतम् ॥ २७ ॥ तेन शब्देन सा पापा होमेन च निराकृता ॥ अदृष्टघातैर्डिभानां राक्षसी क्षयमेष्यति ॥२८॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ तस्यर्षेर्वचनं श्रुत्वा स नृपः पांडुनंदन॥ सर्वं चकार विधिवदुक्तं तेन च धीमता ॥२९॥ गता सा राक्षसी नाशं तेन चोग्रेण कर्मणा ॥ ततः प्रभृति लोकेऽस्मिन्नडाडा ख्यातिमागता॥३०॥ सर्वदुष्टापहो होमः सर्वरोगोपशांतिदः ॥ क्रियतेऽस्यां द्विजैः पार्थ तेन सा होलिका मता ॥ ३१ ॥ सर्वसारातिविश्वेयं पूर्वमासीद्युधिष्ठिर ॥ सारत्वात्फल्गुरित्येषा परमानंददायिनी ॥ ३२ ॥ अस्यां निशागमे पार्थ संरक्ष्याः शिशवो गृहे ॥ गोमयेनोपसंलिप्ते सचतुष्के गृहांगणे ॥ ३३ ॥ आकारयेच्छिशुप्रायान्खड्गव्यग्रकरान्नरान् ॥ ते काष्ठखण्डैः संस्पृश्य गीतैर्हास्यकरैः शिशून् ॥ रक्षंति तेषां दातव्यं गुडं पक्वान्नमेव च ॥३४॥ एवं ढौंढितमात्रस्य स दोषःप्रशमं

१ रौद्रेण-इ० पा० । २ वल्गन्तु-इ० पा० ।

व्रजेत् ॥ बालानां रक्षणं कार्यं तस्मात्तस्मिन्निशागमे ॥ ३५ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ प्रभाते किञ्जनैर्देव कर्तव्यं सुखमीप्सुभिः ॥ प्रवृत्ते माधवे मासि प्रतिपद्भास्करोदये ॥ ३६ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ कृत्वा चावश्यकार्याणि संतर्प्य पितृदेवताः ॥ वंदयेद्धोलिकाभूतिं सर्वदुष्टोपशांतये ॥ ३७ ॥ मंडिते चर्चिते चैव उपलिप्ते गृहाजिरे ॥ चतुष्कं कारयेच्छ्रेष्ठं वर्णकैश्चाक्षतैः शुभैः ॥ ३८ ॥ तन्मध्ये स्थापयेत्पीठं शुक्लवस्त्रोत्तरच्छदम् ॥ अग्रतः पूर्णकलशं स्थापयेत्पल्लवैर्युतम् ॥ ३९ ॥ साक्षतं सहिरण्यं च सितचन्दनचर्चितम् ॥ कलशस्याग्रतो देया उपानहवरांशुकाः॥४०॥ आसने चोपविष्टस्य ब्रह्मघोषेण भारत ॥ चर्चयेच्चन्दनं नारी अव्यंगांगा सुलक्षणा ॥ ४१ ॥ पद्मरागोत्तरपटा श्रेष्ठांशुकविभूषिता ॥ वसुधारां शिरोग्रे च दधिदूर्वाक्षतान्विताम् ॥ ४२ ॥ चर्चापयित्वा श्रीखंडमायुरारोग्यवृद्धये ॥ पश्चाच्च प्राशयेद्विद्वांश्चूतपुष्पं सचंदनम् ॥ ४३ ॥ मनोभवस्य सा पूजा ऋषिभिः संप्रदर्शिता ॥ ये पिबंति वसंतादौ चूतपुष्पं सचन्दनम् ॥ ४४ ॥ सत्यं हृदिस्थकामस्य तत्पूर्तिर्जायतेञ्जसा ॥ अनंतरं द्विजेन्द्राणां सूतमागधबंदिनाम् ॥ ४५ ॥ दद्याद्दानं यथा शक्त्या कामो मे प्रीयतामिति ॥ ततो भोजनवेलायां शृतं यत्प्राक्तनेऽहनि ॥ ४६ ॥ प्राश्नीयात्प्रथमं चान्नं ततो भुञ्जीत कामतः ॥ य एवं कुरुते पार्थ शास्त्रोक्तं फाल्गुनोत्सवम् ॥ ४७ ॥ अनायासेन सिध्यंति तस्य सर्वे मनोरथाः ॥ आधयो व्याधयश्चैव यांति नाशं न संशयः ॥४८॥ पुत्रपौत्रसमायुक्तः सुखं तिष्ठति मानवः ॥ ४९ ॥ पुण्या पवित्रा जयदा सर्वविघ्नविनाशिनी ॥ एषा ते कथिता पार्थ तिथीनामुत्तमा तिथिः ॥ ५० ॥ वृत्ते तुषारसमये सितपञ्चदश्यां प्रातर्वसन्तसमये समुपस्थिते च ॥ संप्राश्य चूतकुसुमं सह चन्दनेन सत्यं हि पार्थ पुरुषः स सुखी समास्ते ॥ ५१ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे फाल्गुनपूर्णिमोत्सववर्णनं नाम द्वात्रिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १३२ ॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ संत्यज्यालिकुलालीढकुसुमानि मृदून्यपि ॥ दमनेन कथं लोकैः पूज्यंते नाकनायकाः ॥ १ ॥ दोलांदोलनमाहात्म्यं रथयात्रामहोत्सवम् ॥ कथयस्वामलं प्राज्ञ यादवांभोजभास्कर ॥ २ ॥ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पार्थार्थिजनसद्वृक्ष क्षांतिधाम धरापते ॥ यदेतद्भवता पृष्टं तच्छृणुष्व वदामि ते ॥ ३ ॥ पुरा सुराणामावासे मंदरे चारुकंदरे ॥ गन्धाधारी कुलालीढो जातो दमनकस्तरुः ॥ ४ ॥ तस्य गंधमनाघ्रेयमाघ्राय सुरयोषितः ॥ मदनोन्मादवशगा गायंति च हसंति च ॥५॥ ऋषयो नियमांस्त्यक्त्वा प्राद्रवंत गृहान्प्रति ॥ न वेदाध्ययने ध्याने रविस्तेषां बभूव ह ॥६॥ अपराधाद्विघटितं यद्बभूव प्रिये परम् ॥

१ वर्द्धयेत्सदने नारी–इ० पा० । २ वर्द्धापयित्वा–इ० पा० । ३ समस्ते–इ० पा० । ते त्वया समस्तस्य इत्यर्थः ।

मानसं मानिनीनां तु पुनर्गंधेन संधितम् ॥ ७ ॥ गंधेनाकुलितं लोकं दृष्ट्वा ब्रह्मा तमब्रवीत् ॥ शमनिर्भितया वाचा रोषात्प्रस्फुरिताधरः ॥ ८ ॥
॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ जातस्त्वं लोकदमनान्नूनं दमनको मया ॥ जगद्वा घूर्णसे कस्मात्कर्म नैतत्तवोचितम् ॥ ९ ॥ यत्संतस्त्वनुमन्यंते सर्वा
तिशयवर्जितम् ॥ तत्सेवेत नरः कर्म यत्रोद्वेगो न धीमताम् ॥ १० ॥ एकस्याप्यपकारं यः करोति स नराधमः ॥ बहूनामपकाराय संप्रवृत्तः
किमुच्यते ॥ ११ ॥ दृष्टार्थबाधकं कर्म न कर्तव्यं कथंचन ॥ अदृष्टं प्रति संदेहः सोस्माभिरनुमीयते ॥ १२ ॥ ततः स्वयं प्रभजति
दैवे पित्र्ये च कर्मणि ॥ भोगार्थे च त्रिभुवननिरादेयो भविष्यति ॥ १३ ॥ ॥ दमनक उवाच ॥ ॥ पुरुषादेवमारब्धं न क्रोधान्नार्थकार
णात् ॥ स्वभाव एष मे ब्रह्मंस्त्वया सृष्टः पुरा विभो ॥ १४ ॥ या यस्य जंतोः प्रकृतिः शुभा वा यदि वेतरा ॥ स तस्यामेव रमते दुष्कृते सुकृते
तथा ॥ १५ ॥ तत्स्वभावप्रवृत्तस्य यदि शापस्त्वया मम ॥ प्रदत्तः किं करोम्येतन्न कृत्यमपराध्यति ॥ १६ ॥ युक्तियुक्तं वचः श्रुत्वा दमनेन समी
रितम् ॥ प्रीतात्मा पद्मजः प्राह करोमि तव सत्प्रियम् ॥ १७ ॥ वसंते सहकारोत्थमंजरीपिंजरे जने ॥ पुष्पिताशोकशोभाढ्ये वने पुंस्कोकिला
कुले ॥ १८ ॥ तस्मिन्काले सुरेशानां शिरांस्याक्रम्य लीलया ॥ स्थास्यसि त्वं दिनं चैकं यद्यस्य विहितं हितम् ॥ १९ ॥ ये त्वामारोपयिष्यंति
दानमानपुरस्सराः ॥ सुराणां ते भविष्यंति सदैव सुखिनो नराः ॥ २० ॥ सर्वदैव शिवस्येष्टा पुण्या पापभयापहा ॥ प्रसिद्धिं यास्यति मधौ
दमनाख्या चतुर्दशी ॥ २१ ॥ एवमुक्त्वा ययौ ब्रह्मा दमनो मंदरे गिरौ ॥ उवास वासिताशेषभुवनो गंधसम्पदा ॥ २२ ॥ दिव्ये गिरौ गिरिसु
तादयिताधिवासे रत्नांशुकच्छुरितकाञ्चनभूमिभागे ॥ शापं वरं च हृदये विनिवेश्य शंभोस्तत्रास्थितो दमनको दमितांतरात्मा ॥ २३ ॥
॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ धर्मराज निबोधेदमांदोलकमहोत्सवम् ॥ प्रवृत्तनरनारीकं पञ्चमोच्चारसुन्दरम् ॥२४॥ सानंदं नंदनवने आर्द्रया सहितो
यथा ॥ विस्मयस्मेरनयनो बभ्रामोद्भ्रांतसौरभः ॥ २५ ॥ उन्मादयन्वने पुण्ये विद्याधरगणान्बहून् ॥ वसंततौ नृत्यमानान्सुरासुरशतार्चितः ॥
॥ २६ ॥ संतानपारिजातोत्थां बद्ध्वा स माधवीलताम् ॥ कश्चिदांदोलनं चक्रे समालिंग्य घनस्तनीम् ॥ २७ ॥ गीतमांदोलकारूढस्तद्गायंत्यमर
स्त्रियः ॥ येन चोत्पादयंति स्म मन्मथस्यापि मन्मथम् ॥ २८ ॥ तं दृष्ट्वाष्टापदनिभा भवानी प्राह शंकरम् ॥ कौतुकं मे समुत्पन्नं पश्येमाः
शंकर प्रभो ॥ २९ ॥ आंदोलकं मम कृते कारयस्व स्वलंकृतम् ॥ त्वया सहांदोलयेयं यथा चैते त्रिलोचन॥३०॥ तद्गौरीवचनं रम्यं श्रुत्वा गोवृ

१ आलोचनम्-इ० पा० ।

षभध्वजः ॥ सदोलां कारयामास समाहूय महासुरान् ॥३१॥ स्तंभद्वयं रोपयित्वा इष्टापूर्तमयं दृढम् ॥ सत्यं चैवोपरिततं श्रेष्ठं काष्ठमकल्पयत् ॥
॥३२॥ वासुकिं दंडकस्थाने बद्ध्वा तांतवसप्रभम् ॥ तत्फणामंतरापीठं कृतवान्मणिमंडितम् ॥ ३३ ॥ कृमिकार्पासकौशेयवस्त्रैः संवेष्टितं नवैः ॥
स्रग्दामालंबितप्रांतमणिमौक्तिकशेखरम् ॥३४॥ रचयित्वा विचित्रां तां दोलां चैलाजिनोत्तराम् ॥ स सिद्धां सिद्धगुरवे गौरवेण न्यवेदयत् ॥३५॥
तत्रारूढस्तु यावत्स सौम्यसोमविभूषणः ॥ मंदरं दोलयामास पार्श्वस्थैः पार्षदैः सह ॥३६॥ वामपार्श्वे तु विजया दक्षिणेन जया भवेत् ॥ चाम
राक्रांतबाहू ते तेनाश्लिष्टे न्यवीजताम् ॥ ३७ ॥ आंदोलयंत्या पार्वत्या सहितं स गदाक्षरम् ॥ येन देवासुरस्त्रैणमासीदानंदनिर्भरम् ॥ ३८ ॥
जगुर्गंधर्वपतयो ननृतुश्चाप्सरोगणाः ॥ उच्छलत्तालवाद्यानि वादयंति स्म चारणाः ॥ ३९ ॥ चेलुः कुलाचलाः सर्वे चुक्षुभुः सप्त सागराः ॥ ववु
र्वाताः सनिर्घाता देवे दोलां समास्थिते ॥ ४० ॥ आलोक्य व्याकुलं लोकं देवाः शक्रपुरोगमाः ॥ उपेत्य प्रणिपत्योचुः सर्वपापहरं परम् ॥ ४१ ॥
उपारमस्व भगवन्भवतः क्रीडयानया ॥ जगद्व्यापद्यते देवे चलितः सागरश्च यत् ॥ ४२ ॥ गीर्वाणगीर्भिः संहृष्टः शंकरो लोकशंकरः ॥ समुत्प
पात दोलातः प्रहर्षोत्फुल्ललोचनः ॥ ४३ ॥ उवाच वचनं पार्थ सुरसार्थस्य पश्यतः ॥ सानुकंपं सुललितं विस्फुटार्थपदाक्षरम् ॥ ४४ ॥ श्रीमहा
देव उवाच ॥ अद्य प्रभृति ये दोलाक्रीडां पुष्करिणीतटे ॥ वसंते कारयिष्यंति मंडिते त्रिदशांगणे ॥ ४५ ॥ नेत्रपट्टापटच्छन्नां पद्मरागविभूषि
ताम् ॥ आतपत्रेण संयुक्तां विन्यस्तकनकांडकाम् ॥ ४६ ॥ विचित्राभरणाभाभिराभासितदिगंतराम् ॥ तारकाशांतचित्रांगपुष्पमालामनोर
माम् ॥ ४७ ॥ मालां विद्याधराक्रांतां प्रांतरोपितदर्पणाम् ॥ छत्रचामरसंछन्नां यथा शक्त्याप्यलंकृताम् ॥ ४८ ॥ अग्निकार्यं ततः कृत्वा क्षिप्त्वा
चैव दिशां बलिम् ॥ तस्यामारोपयेद्देवमिष्टहृष्टजनावृतः ॥ ४९ ॥ मूलमंत्रेण देवानां प्रोक्तं दोलाधिरोहणम् ॥ पार्श्वस्थो ब्राह्मणो विद्वान्पठेद्वा
मंत्रमुत्तमम् ॥ ५० ॥ गंभीरांतरनिर्घोषैर्ललनानां च निस्वनैः ॥ स्तुतिमंगलशब्दैश्च पुष्पधूपाधिवासिताम् ॥ ५१ ॥ एतस्मिन्नन्तरे नारीं
दोहनाय निकुट्टकाम् ॥ प्रवेशयेत्कुंकुमाढ्यां क्रीडावर्णप्रियैः सह ॥ ५२ ॥ सुवर्णशृंगिणा प्रोक्तं स्मितदंतांशुकर्बुरम् ॥ लगमानं जलं चांगे कस्य
न स्यात्सुखप्रदम् ॥ ५३ ॥ जलसंक्लिन्नवसनो रशनादाममंडितः ॥ कम्बुग्रीवोल्लसन्सर्वो बभूव गणिकागणः ॥ ५४ ॥ कुंकुमक्षोदतांबूलपुष्प
मालाकुलो जनः ॥ तां विहाय जलक्रीडां नान्यस्यां विदधे मनः ॥ ५५ ॥ पीतशीतजलाघातताडितोऽपि जनः सुखम् ॥ मन्यते नियतः कोपिं

१ मणिमौक्तिकम्–इ० पा० ।

प्रभावोऽयमनंगजः ॥ ९६ ॥ एवं ये तु गमिष्यंति नरा वर्त्मतया गतम् ॥ नीरुजस्ते भविष्यंति सुखिताः शरदां शतम् ॥ ९७ ॥ पुत्रपौत्रसमा
युक्ता धनधान्यसमायुताः ॥ विहृत्य सुखसंपत्तौ ततो यास्यंति मत्पुरम् ॥ ९८ ॥ प्राप्ते वसंतसमये सुरसत्तमानामान्दोलनं सुरवरानुकुर्वते ये ॥
ते प्राप्नुवंति भुवि जन्मतरोः फलानि दुःखार्णवात्कुलशतान्यपि तारयंति ॥ ९९ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठि
रसंवादे आन्दोलकविधिवर्णनं नाम त्रयस्त्रिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १३३ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ रथयात्राविधानं ते कथ
यामि युधिष्ठिर ॥ स्थिरो भूत्वा निबोधेदं त्वं हि मूर्तविदां वरः ॥ १ ॥ चैत्रे त्रिनेत्रसंभूतमलयाख्यमहागिरौ ॥ प्रवहत्पवनध्वानप्रेंखोलितलता
चये ॥ २ ॥ एतस्मिन्नेव काले तु भ्रममाणो यदृच्छया ॥ नारदः शारदाकांताच्छिवलोके समाययौ ॥ ३ ॥ दृष्ट्वापूर्वं शिवं शांतं सुरेशैः सर्वतो
वृतम् ॥ प्रणम्योपाविशद्विप्रः पुरतः केशवेशयोः ॥ ४ ॥ तमुपासीनमालक्ष्य भगवान्भगनेत्रहा ॥ पप्रच्छाच्छादितमनाः कुतश्चागम्यते
पुनः ॥ ५ ॥ ॥ श्रीनारद उवाच ॥ ॥ शिव कामं च तं विद्धि दग्धं मा विबुधोत्तम ॥ वसंतो नाम कोऽप्येष कामस्य दयितः
सखा ॥ ६ ॥ मलयानिलयुक्तेन तेन विश्वं वशीकृतम् ॥ सहकारकरीन्द्रस्थं कृत्वा कोकिलडिंडिमम् ॥ ७ ॥ घोषयामास विजयं
मन्मथस्य पुरेपुरे ॥ शशांकशेखरः कोऽयं कोयं शंखगदाधरः ॥ ८ ॥ कोयं च डिम्बो वा ब्रह्मा कामस्त्रिजगतां प्रभुः ॥ प्रायः क्रीडारति
र्लोको वसंतवचनात्पुनः ॥ ९ ॥ ऊर्ध्वबाहुस्तु नर्नर्ति तालदत्तपदक्रमः ॥ व्यवसायं न गच्छंति ये संहृत्य वनांतरम् ॥ १० ॥ गायंतश्च परी
हृष्टास्ते चाप्यायांति यांति च ॥ गोप्यसीमांतरगताः क्षेत्रस्थानस्य रक्षिणः ॥ ११ ॥ तेऽपि गायंति नृत्यंति हसंति स्मरतारकाः ॥ करस्य
ताडनेऽत्यर्थं मुरजो घुर्घरायते ॥ १२ ॥ विटं पश्यंति कुलटाः प्रारब्धोचितपण्डिताः ॥ सुमनांसि सुसंगीतनृत्यवाद्यसुवादितम् ॥ १३ ॥ एव
मेतत्त्रिलोकेऽस्मिन्निति व्यवसितो जनः ॥ ललल्लम्बस्तनीं दृष्ट्वा जरा योषापि नृत्यति ॥ १४ ॥ वसंतस्य प्रभावोऽयं कोऽप्यपूर्वो विजृंभते ॥
सरांस्यद्भुतपद्मानि प्रफुल्लाः पुष्पवाटिकाः ॥ १५ ॥ वृक्षाः पक्षिशताकीर्णा विजिघ्राणमुखाः सुराः ॥ विकंपवसनावालः पवनस्त्रिगुणात्मकः ॥१६॥ ॥४९५॥
कृतः प्रत्यक्षसुमहान्वसंतो न जगत्त्रये ॥ अवजल्पमुखा बाला वृद्धास्तु विकलद्विजाः ॥ १७ ॥ उभावपि प्रतप्येते पश्येदं कामचेष्टितम् ॥ पक्षिणां
पक्षनिक्षेपैर्नद्यस्तुंगतरंगकैः ॥ १८ ॥ पादपाः पल्लवशतैर्नृत्यंते च महर्षिणः ॥ एतच्छ्रुत्वा तु वचनं नारदस्येन्दुशेखरः ॥ १९ ॥ कौतुकाकु
लितः शीघ्रमारुरोह रथं स्वकम् ॥ रथेन काञ्चनांगेन पतत्त्रिवरकेतनः ॥ २० ॥ प्रययौ पुण्डरीकाक्षः शंखचक्रगदाधरः ॥ पारावतप्रती

काशं चतुर्वेदमयं रथम् ॥ २१ ॥ आस्थाय प्रययौ हृष्टो ब्रह्मा ब्राह्मणसंस्तुतः ॥ मुनिभिश्चाप्सरोभिश्च यक्षरक्षोमहोरगैः ॥ २२ ॥ वृतो
रथेन प्रययौ भास्करो वारितस्करः ॥ शैलजोरुपताकेन रथेनादित्यवर्चसा ॥ २३ ॥ कात्यायनी प्रचलिता पञ्चवक्त्रेण केतुना ॥
लंबोदरः करशतगृहीतकनकोत्पलः ॥ २४ ॥ प्रयातः स्वरथारूढः कृतकर्णकुलाकुलः ॥ एवं देवः परिवृतो भगवान्गोवृषध्वजः ॥ २५ ॥ रथा
रूढैरमूढात्मा मर्त्यलोकमवातरत् ॥ यावत्पश्यति देवेशस्तावत्सर्वं तदक्षरम् ॥ २६ ॥ नारदेन यथैवोक्तस्तावत्सर्वं तदक्षरम् ॥ नारदेन यथैवोक्तं
जगदानन्दनिर्भरम् ॥ २७ ॥ देवैः सार्द्धं पशुपतिर्यावत्पश्यति विस्मितः ॥ तावत्तस्यैव हि गणाः परब्रह्मसमंजसम् ॥ २८ ॥ गायंति केचित्सो
त्कंठं लुठंत्यन्ये प्रहर्षिताः ॥ वादयंत्यपरे तुष्टा जहसुः केचिदुल्बणम् ॥ २९ ॥ वादयंत्यन्यथा वाद्यं गायंत्यन्येन्यथा गणाः ॥ अन्येन्यथा
प्रनृत्यंति चित्रं चैत्रस्य चेष्टितम् ॥ ३० ॥ नीलोत्पलाभनयनैर्विलसत्प्रांततारकैः ॥ क्रीडारतिभिरारब्धमालापैश्च सुरैरपि ॥ ३१ ॥ सुराणां
क्षोभमालक्ष्य भगवान्गोवृषध्वजः ॥ चिन्तयामास सुमहान्कार्ययोगो ह्युपस्थितः ॥ ३२ ॥ अनर्थमुत्थितं तद्वत्तद्विघाताय ये जनाः ॥ नयंते
येऽतिमूर्खत्वादापदोऽभिभवंति तान् ॥ ३३ ॥ वसंतः स्वामिभक्तत्वान्मान्यपुष्पाकरं यदा ॥ उन्मादाढ्यजनो रक्ष्यः कार्यं कार्यद्वयं मम ॥ ३४ ॥
संचिंत्यैवं समानाय्य वसंतं प्राह शंकरः ॥ समानीतो मासमेकं स्थातव्यं भवता त्विह ॥ ३५ ॥ सितपक्षः सहायोऽयं सर्वभूतसुखप्रदः ॥ भवत्य
तिमहानन्दो विशेषेण दिवौकसाम् ॥ ३६ ॥ यो यथा रथमारूढः समायातः समीक्षितुम् ॥ वर्षेवर्षे स तेनैव संस्थानेनागमिष्यति ॥ ३७ ॥
कारयिष्यन्ति ये मर्त्या रथयात्रामहोत्सवम् ॥ ते दिव्यभोगभोक्तारो भविष्यन्ति निरामयाः ॥ ३८ ॥ एवमाभाष्य भगवान्वसंतं च ततः सुरैः ॥
संस्तुतोऽथ नतश्चापि स्वस्थानमगमत्ततः ॥ ३९ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ रथः किमात्मकः कार्यः कार्या यात्रा कथं भवेत् ॥ आरोपयेत्कथं
देवान्रथे वद जगत्पते ॥ ४० ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ सुविचित्रं चित्रतनुं श्रेष्ठकाष्ठमयं रथम् ॥ सुदृढाक्षं दृढाबंधं सुचक्ररथकूबरम् ॥ ४१ ॥
अथ वा वंशविहितं नेत्रपट्टपटावृतम् ॥ तारकाशतचित्रांशं पुष्पमालाविभूषितम् ॥ ४२ ॥ सितगोयुगसंयुक्तं पञ्चबाणपताकिनम् ॥ छत्रचामरशो
भाढ्यं स्थापयेद्भवनाङ्गणे ॥ ४३ ॥ वैश्वदेवं ततः कुर्याद्धृदयज्ञविधानतः ॥ चतुश्चरणकैर्मंत्रैर्विप्र शान्तिकपौष्टिकैः ॥ ४४ ॥ आरोपयेद्रथे देवं
मूलमंत्रेण मंत्रवित् ॥ वेदोक्तैरथपौराणैर्गंधधूपाधिवासितैः ॥ ४५ ॥ रथे तिष्ठन्नयति वाजिनः पुरो यत्रयत्र कामयते सुषारथिः ॥ अभीषूणां

१ प्रारब्धमतमञ्जसम्–इ० पा० ।

महिमानं पनायत मनुः पश्चादनुयच्छन्ति रश्मयः ॥ ४६ ॥ शंखदुन्दुभिनिर्घोषैः काहलानां च निःस्वनैः ॥ हस्तदीपैः प्रज्वलितैस्तालकोलाह
लेन च ॥ ४७ ॥ दोषांसुखेन रमितं प्रेषणीयपुरःसरम् ॥ महतांत्सत्रभारेण भ्रामयेत्परितो रथम् ॥ ४८ ॥ तांबूलानि रथे दद्यात्पुष्पमालायुतानि
च ॥ रथवोढ्रूप्रदद्यात्तु प्रेक्षकेभ्योऽप्यवारितम् ॥ ४९ ॥ यस्ययस्य गृहेऽभ्येति प्रेरितो रथिना रथः ॥ तस्यतस्य भवेत्पूज्यः पुष्पधूपाक्षतादिभिः ॥
॥ ५० ॥ इतरोऽपि भवेत्पूज्यः संप्राप्ते गृहिणां गृहे ॥ किं पुनर्जगतां भर्ता सर्वलोकमहेश्वरः ॥ ५१ ॥ कदाचिदक्षभङ्गः स्याद्ध्वजभंगोऽथ वा भवेत्॥
भज्येत वा युगमध्ये नहनं त्रुटचते यदि ॥ ५२ ॥ ब्राह्मणांस्तत्र संपूज्य होमः कार्यो विजानता ॥ तिलैराज्येन पयसा येन संपद्यते सुखम् ॥
॥ ५३ ॥ प्रेरणीप्रेक्षणीयैश्च भ्रामयित्वा रथोत्तमम् ॥ स्थापयेन्नगरस्यांतस्तत्र कुर्यान्महोत्सवम् ॥ ५४ ॥ दोलाग्राहैश्चक्रदोलाभ्रमैर्डमरकैस्तथा ॥
विद्याधरीणां चरितमितराभिः प्रकाश्यते ॥ ५५ ॥ एवं यः कुरुते पार्थ सुखदं तु रथोत्सवम् ॥ तथैव पूजयेत्पार्थ उपवासपरो नरः ॥ ५६ ॥
सर्वव्याधिविहीनश्च सुखी स्याच्छरदां शतम् ॥ यः कारयित्वा सौवर्णं रौप्यं वा रथमुत्तमम् ॥ ५७ ॥ वर्णकैश्चित्रितं दिव्यं दारुजं वा सुशोभनम् ॥
स्वहस्तरचितं यश्च भास्कराय निवेदयेत् ॥ ५८ ॥ स मर्त्यलोके सुचिरात्सुखानि च समश्नुते ॥ पूर्वोक्तविधिना भानुं भ्रामयित्वा रथे स्थितम् ॥
॥ ५९ ॥ स्थापयेत्सर्वभागे तु गेयं वाद्यपुरःसरम् ॥ दक्षिणे तु दिशो भागे द्वितीयेऽह्नि नयेद्रथम् ॥ ६० ॥ तत्रापि जागरं कुर्याद्वाद्यगीतसुमं
गलैः ॥ अपरायां तृतीयेऽह्नि स्थापयेद्रथमुत्तमम् ॥ ६१ ॥ प्रेक्षणीयविनोदेन तां रात्रिमतिवाहयेत् ॥ स्थापयेदुत्तरस्यां तु चतुर्थे दिवसे रथम् ॥
॥ ६२ ॥ महायात्रां प्रकुर्वीत तत्राप्यद्भुतचेष्टितम् ॥ पंचमे दिवसे प्राप्ते नगरांतस्थितं रविम् ॥ ६३ ॥ पूजयित्वा विधानेन षष्ठेऽह्नि भवनं नयेत् ॥
रथयात्राप्रसंगेन कथिता रथसप्तमी ॥ ६४ ॥ सर्वपापहरा पुण्या [1]किञ्चिंदन्यन्निबोध मे ॥ गौरी पूज्या तृतीयायां चतुर्थ्यां विघ्ननायकः
॥ ६५ ॥ पञ्चम्यां पंकजकरां पूजयेद्वा सरस्वतीम् ॥ षष्ठ्यां शक्तिधरं स्कन्दं सप्तम्यां तु दिवाकरम् ॥ ६६ ॥ अष्टम्यां च चतुर्दश्यां सम्पूज्यः
शशिशेखरः ॥ नवम्यां पूजयेच्चण्डीं चामुण्डां मुण्डमालिनीम् ॥ ६७ ॥ दशम्यामृषयः शांताः सर्वे व्यासपुरस्सराः ॥ एकादश्यां
चक्रपाणिं द्वादश्यां वा समर्चयेत् ॥ ६८ ॥ त्रयोदश्यां त्रिनेत्रोत्थवह्निना शांतविग्रहम् ॥ साधारणी तु सर्वेषां पौर्णमासी तिथिः स्मृता ॥ ६९ ॥
आंदोलके मदनके रथयात्रासु चैव हि ॥ व्युत्क्रमेणापि कर्तव्या तिथीनां कार्यगौरवात् ॥ यात्रा वासंतिकी चेयं चित्तस्वास्थ्यकरी परा ॥ ७० ॥

१ किंचिदन्यन्न विद्यते–इ० पा० ।

सम्यक्सुधाधवलिते भवने सुराणामंतस्सुवस्त्रमणिमौक्तिकदानचित्रे ॥ तांबूलकक्रमुकवारविलासिनीभिर्यात्रां विधाय भवतीह स भारतेशः ॥ ॥ ७१ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे दमनकांदोलकरथयात्रामहोत्सववर्णनं नाम चतुर्स्त्रिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १३४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ गौरीं विवाह्य जग्राह हरः पाशुपतं व्रतम् ॥ उमापतिः पशुपतिर्ध्यानासक्तो बभूव ह ॥ १ ॥ ब्रह्मादिभिः समामंत्र्य विबुधैः पुत्रलब्धये ॥ गौर्या मनोभिलषितपूरणाय प्रहर्षितैः ॥ २ ॥ प्रहितः क्षोभणार्थाय समर्थ इति मन्मथः॥ ततो मारः स्मरः कामोप्याजगाम तमाश्रमम् ॥ ३ ॥ रतिप्रीतिमदोन्मादवसंतश्रीसहायवान् ॥ निधानवारुणीदर्पशृंगारैः परिवारितः ॥ ४ ॥ आम्राशोकवनोत्तंसो मालतीकृतशेखरः ॥ वीणामृदंगसंगीतकोकिलाशृंगदूतकः ॥५॥ झल्लरीवाद्यसंघुष्टभांडागारिकलेखकः ॥ पानमत्ताङ्गनारूढो हिन्दोलाश्वर्यमंत्रिमान् ॥ ६ ॥ दक्षिणानिलगंधाढ्यः कटाक्षेक्षितवर्षवान् ॥ महाराजाधिराजो वा स्मरः प्राप्तो हरांतिकम् ॥ ७ ॥ स पुष्पचापमाकृष्यमदनोन्मादनं शरम् ॥ चिक्षेप त्रिपुरघ्नाय समाधेर्भंगहेतवे ॥ ८ ॥ बुद्धा तं तस्य संकल्पं रुद्रः क्रोधाज्ज्वलत्त्विषा ॥ ललाटाद्वह्निमसृजत्तृतीयनयनाद्धरः ॥ ९ ॥ कामो विलोकितस्तेन भस्मीभूतश्च तत्क्षणात् ॥ दग्धं दृष्ट्वा स्मरं शोकाद्रतिप्रीती स्थिते सदा ॥ १० ॥ करुणं विलपंत्यौ ते सर्वमन्यद्दिशं गतम् ॥ ततः शोकार्तहृदया गौरी रुद्रमुवाच ह ॥ ११ ॥ भगवन्नस्मदर्थे तं कामं निर्दग्धवानसि ॥ तेनैते पश्य नार्यौ ते कामस्य रुदितः कथम् ॥ १२ ॥ कुरु प्रसादं देवेश रतिप्रीत्यै वृषध्वज ॥ संजीवय स्मरं शंभो मूर्तिमंतं पुनः कुरु ॥ १३ ॥ तच्छ्रुत्वा तु महादेवो हृष्टः प्रोवाच पार्वतीम् ॥ उपप्लुतं जगत्सर्वं मन्मथेन शरीरिणा ॥ १४ ॥ मया दग्धस्य कामस्य पुनरागमनं कुतः ॥ किं तु ते मानयन्वाक्यं करोमि सफलं प्रिये ॥ १५ ॥ अस्मिन्वसंतसमये शुक्लपक्षे त्रयोदशी ॥ अस्यां मनोभवो देवि भविष्यति शरीरवान् ॥ १६ ॥ एतेन बीजभूतेन जगद्वर्णिष्यतेऽखिलम् ॥ एवं वरमिमं दत्त्वा मन्मथाय युधिष्ठिर ॥१७॥ जगाम हिमवच्छृंगं कैलासं पार्वतीप्रियः ॥ तदेतत्सर्वमाख्यातं स्मरस्य चरितं नृप ॥ १८ ॥ पूजाविधानमपरं कथयामि शृणुष्व तत् ॥ अस्यां स्नात्वा त्रयोदश्यामशोकाख्यं नगं लिखेत् ॥ १९ ॥ सिन्दूरजनितैरंगैरतिप्रीतिसमन्वितम् ॥ कामदेवं वसंतं च वाजिवक्त्रं झषध्वजम् ॥ २० ॥ सौवर्णं वा महाराज वार्क्षं चित्रमथापि वा ॥ लीलाविलासगमनं गर्वितं साप्सरोगणम् ॥२१॥ गन्धर्वगीतवादित्रप्रेक्षणीयसमाकुलम् ॥ नंद्यावर्तिरतिक्रीडाप्रीतिविद्याधरैर्युतम् ॥२२॥ मध्याह्ने भोजयेद्भक्त्या भक्ष्यैर्धूपैःस्रगंबरैः॥

१ ते समाख्यातम्-इ० पा० ।

मंत्रेणानेन कौंतेय नरो नार्या समन्वितः ॥ २३ ॥ नमो वामाय कामाय देवदेवाय मूर्तये ॥ ब्रह्मविष्णुशिवेन्द्राणां मनःक्षोभकराय वै ॥ २४ ॥
कृत्वैवमर्चयित्वा तु देवदेवं मनोभवम् ॥ ततस्तस्याग्रतो देया मोदका सुखमोदकाः ॥ २५ ॥ नानाप्रकारान्भक्ष्यांश्च कामो मे प्रीयतामिति ॥
ततो विसर्जयेद्विप्रान्दत्त्वा युग्मं सदक्षिणम् ॥ २६ ॥ स्वपतिं पूजयेन्नारी वस्त्रमालाविभूषणैः ॥ कामोऽयमिति संचिंत्य प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥२७॥
मन्मथायतने तस्मिन्यजमानः सुहृद्वृतः ॥ रात्रौ जागरणं कुर्यात्सुखरात्रिर्यथा भवेत् ॥ २८ ॥ कर्पूरकुंकुमक्षोदगंधतांबूलसर्जनैः ॥ नानाप्रकारैर्भ
क्ष्यैश्च कुर्याद्रात्रौ महोत्सवम् ॥ २९ ॥ दीपप्रज्वालनैर्नृत्यैः प्रेक्षणैः प्रेक्षणोत्सवैः ॥ एवं यः कुरुते पार्थ वर्षेवर्षे महोत्सवम् ॥ ३० ॥ वसंतसमये
प्राप्ते हृष्टस्तुष्टो नृपः पुरे ॥ तस्य संवत्सरं यावल्लोको रोगैर्विमुच्यते ॥ ३१ ॥ सुभिक्षं क्षेममारोग्यं यशः श्रीः सौख्यमुत्तमम् ॥ कामवर्षी च पर्ज
न्यस्तस्मिन्राष्ट्रे प्रजायते ॥ ३२ ॥ तुष्यते तु भृशं देवो द्वादशार्द्धार्द्धलोचनः ॥ तथा कामश्च विष्णुश्च वसंतश्च प्रजापतिः ॥ ३३ ॥ चन्द्रसूर्यादिका
सर्वे ग्रहा ब्रह्मर्षयस्तथा ॥ सर्वेऽपि तस्य तुष्यंति यक्षगंधर्वदानवाः ॥ ३४ ॥ असुरा यातुधानाश्च सुपर्णाः पंतगा[1] नगाः ॥ तुष्टाः
प्रयच्छंति सुखं तस्य कर्तुर्न संशयः ॥ ३५ ॥ चैत्रोत्सवे सकललोकमनोनिवासं कामं वसंतमलयाद्रिमरुत्सहायम् ॥ रत्या सहार्च्य
पुरुषः प्रवरा च योषित्सौभाग्यरूपसुतसौख्ययुता सदा स्यात् ॥ ३६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठि
रसंवादे मदनमहोत्सववर्णनं नाम पञ्चत्रिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १३५ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ भूतमातेति
संहृष्टे ग्रामेग्रामे पुरेपुरे ॥ गायन्नृत्यन्हसँल्लोकः सर्वतः परिधावति ॥ १ ॥ उन्मत्तवत्प्रलपति क्षितौ पतति मत्तवत् ॥ क्रुद्धवद्धावति
पुरान्मत्तवत्कर्षते बहिः ॥ २ ॥ मुखांगभंगान्कुरुते लोके वातगृहीतवत् ॥ भूतवद्भस्मगात्रं तु कर्दमानवगाहते ॥ ३ ॥ किमेष शास्त्रनिर्दिष्टो
मार्गः किमुत लौकिकः ॥ मुह्यते मे मनः कृष्ण त्वं तु वक्तुमिहार्हसि ॥ ४ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ शृणु पार्थ प्रवक्ष्यामि यत्ते किञ्चि
न्मनोगतम् ॥ आस्तिकः श्रद्दधानश्च भवतीति मतिर्मम ॥ ५ ॥ पार्वत्या सहितः पार्थ मन्दरे चारुकन्दरे ॥ क्रीडन्नास्ते मुदा युक्तो दिव्यक्रीडन
कैर्हरः ॥ ६ ॥ हंसोन्नतगतिं चारुकुम्भभ्राजिकुचद्वयम् ॥ सिञ्जत्सद्रशनां हृष्टां दृष्ट्वा गौरीं जगद्गुरुः ॥ ७ ॥ दग्धकामोऽपि च हरः संदीप्तमदनोऽ
भवत् ॥ निःसृतां कामयामास महार्हशयने शिवः ॥ ८ ॥ रतस्थयोस्तयोर्जातं दिव्यं वर्षशतं यदा ॥ तदा देवीसमुच्छ्रायनिरोधान्निर्गता बहिः॥९॥

१ पत्रगाः-इ० पा० ।

मूत्रोदकात्समुत्तस्थौ नारी निर्दारितोदरा ॥ कृष्णा करालवदना पिंगाक्षा मुक्तमूर्द्धजा ॥ १० ॥ कपालमालाभरणा बद्धपिंडोर्ध्वपिंडिका ॥
खट्वाङ्गकं कालधरा मुद्राङ्कितकरा शिवा ॥ ११ ॥ व्याघ्रचर्मांबरधरा रणत्किंकिणिमेखला ॥ डमड्डमड्डमरुका फूत्कारापूरितांबरा ॥ १२ ॥
तस्याः पार्श्वानुजाश्चान्या गीतवाद्यलयानुगाः ॥ उत्तालतालमबला नृत्यंति च हसंति च ॥ १३ ॥ कपालखट्वाङ्गधरा गजचर्मावगुण्ठिताः ॥
तथैव शंकराज्जातस्तद्रूपाभरणः पुमान् ॥ १४ ॥ अनुगम्यमानो बहुभिर्भूतैरतिभयंकरैः ॥ सिंहशार्दूलवदने रदनोल्लिखितांबरैः ॥ १५ ॥
एकीभूतैः क्षणेनैव तौ भवानीभवोद्भवौ ॥ दृष्ट्वा हृष्टमना देवः प्राह देवीं सुविस्मिताम् ॥ १६ ॥ कल्याणि पश्य पश्यैतौ मत्त्वदङ्गसमुद्भवौ ॥
बीभत्साद्भुतशृंगारवरायुधविधारिणौ ॥ १७ ॥ भ्रातृभांडौ यथा देवि तद्वदेतौ मतौ मम ॥ नृनार्योरंतरं किञ्चित्सादृश्यात्प्रतिभासयेत् ॥ १८ ॥
भ्रातृभांडा भूतमाता तथैवोदकसेविका ॥ संज्ञात्रयं तयोः कृत्वा ततः प्रादाद्वरं हरः ॥ १९ ॥ भुक्त्वाहोंपगतां चैतां जरत्तरुतले स्थिताम् ॥ सेव
यिष्यंति ये भक्त्या जलसंपूर्णकंडुकैः ॥ २० ॥ चन्दनेन समालभ्य पुष्पधूपैरथार्च्य ताम् ॥ भोजयेत्क्षिप्रया चैव कृशरापूपपायसैः ॥ २१ ॥
य एवं कुरुते देवि भक्तिभावेन भावितः ॥ स पुत्रपशुवृद्धिं च शरीरारोग्यमाप्नुयात् ॥ २२ ॥ न शाकिन्यो गृहे तस्य न पिशाचा न राक्षसाः ॥
पीडां कुर्वंति शिशवो यांति वृद्धिं निरामयाः ॥ २३ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कदा पूजा प्रकर्तव्या भूतमातुः सुखार्थिभिः ॥ पुरुषैः पुरुषव्या
घ्र यत्तन्मे वक्तुमर्हसि ॥ २४ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ सर्वत्रैषा भगवती बालानां हितकारिणी ॥ नामभेदैःक्रियाभेदैः कालभेदैश्च पूज्यते
॥ २५ ॥ प्रतिपत्प्रभृति ज्येष्ठे यावत्पंचदशी तिथिः ॥ तावत्पूजा प्रकर्तव्या प्रेरणैःप्रेक्षणीयकैः ॥ २६ ॥ विकर्मफलनिर्देशः पांडवानां विडंबनम्॥
प्रदृश्यंते हास्यपरैर्नरैरद्भुतचेष्टितैः ॥ २७ ॥ विश्वास्य धनलोभेन संध्यायां निहतः पथि ॥ आरोहणं च शूलाग्रे न पश्यंतं हि पश्यति ॥ २८ ॥
दृष्टो भवद्भिः संदृष्टः परपारावमर्शकः ॥ छित्त्वा स्वहस्तैर्यद्दत्तो विभुना मुख्यमोदकः ॥ २९ ॥ शीर्णसूक्ष्मेण पत्रेण बाला मालानुमोदिताः ॥
मुष्कमुग्रासभारूढो मुखं कृत्वा च पश्चिमे ॥ ३० ॥ हे जनाः किं न पश्यध्वं स्वामिद्रोहकरं परम् ॥ करपत्रैर्विदार्यं तमुच्छलच्छोणितच्छटम्॥ ३१॥
चरैः किलासैः संप्राप्तः सर्वोद्वेगकरः परम् ॥ दंडप्रहाराभिहतो नीयते दंडपाशिकैः ॥ ३२ ॥ प्रेक्षकैर्वेष्टितः स्तेनो रटत्येष विमंडितः ॥ संयम्य
नीयतेयं तु मूर्खःक्रौर्याविलेक्षणः ॥ ३३ ॥ सितकेशं सितश्मश्रु सितांबरधरं द्विजम् ॥ वटचेष्टाचपेटाभिर्हन्यमानं न पश्यत ॥ ३४ ॥ गृहान्निष्क
म्यतां रंडा वृद्धो भूत्वाप्यसौ स्त्रियाः ॥ स्वस्या असौ न कुरुते मूढो भरणपोषणम् ॥ ३५ ॥ भैरवाभरणोत्ताला व्यालयज्ञोपवीतिनः ॥ प्रदत्त्वा

ताण्डवपदान्पश्यध्वं ध्वांतदीपकान् ॥ ३६ ॥ निर्वेदकोऽस्य हृदये न किंचिदपि तिष्ठति ॥ गृहीतं यदनेनेदं बालेनापि महाव्रतम् ॥ ३७ ॥ रक्तढक्काककृष्णांगं शबरं किं न पश्यत ॥ तरुकोटरांतरगतांश्छित्त्वा च शुकशावकान् ॥ ३८ ॥ बहुभिः कोष्ठकीकृत्य शरौघैः शकलीकृतम् ॥ विमुक्तढक्काहंकारसुप्रहारं निरीक्षत ॥ ३९ ॥ इमां कृष्णार्द्धवदनां गृहीतां सिंदुरार्चिताम् ॥ विमुक्तकेशां नृत्यंतीं पश्यध्वं योगिनीमिव ॥ ४० ॥ गंभीरतूर्यध्वनिना प्रबुद्धां वृत्ततांडवाम् ॥ एवं प्रेक्षणकं कृत्वा नयेत्वृक्षतले च ताम् ॥४१॥ एवं कृते न दारिद्र्यं न च दुःखं भवेन्नृणाम् ॥ ४२ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे भूतमातृत्सववर्णनं नाम षटत्रिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १३६ ॥ ॥ छ ॥ ॥

॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि बलिरक्षाविधिं नृप ॥ तं शृण्वेकाग्रमनसा समासाद्गदितं मया ॥ १ ॥ पुरा देवासुरे युद्धे दानवा सुरनिर्जिताः ॥ शुक्रं बलिं पुरः कृत्वा ययुः शुक्र उवाच तम् ॥२॥ ॥ शुक्र उवाच ॥ ॥ न विषादस्त्वया कार्यः कार्याणां गतिरीदृशी ॥ देवाद्भवंति भूतानां काले जयपराजयाः ॥ ३ ॥ संधानं सह शक्रेण क्रियतामयनद्वयम् ॥ अजेयः सर्वशत्रूणां कृतः शच्या शचीपतिः॥ ४ ॥ रक्षाबंधप्रभावेन दानवेन्द्रो जितो महान् ॥ वर्षमेकं प्रतीक्षस्व ततः श्रेयो भविष्यति ॥ ५ ॥ भार्गवेणैवमुक्तास्ते दानवा विगतज्वराः ॥ तस्थुः कालं प्रतीक्षन्तो यथोक्तं गुरुणा तथा ॥६॥ एष प्रभावो रक्षायाः कथितस्ते युधिष्ठिर ॥ जयदः सुखदश्चैव पुत्रारोग्यधनप्रदः ॥७॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ क्रियते केन विधिना रक्षाबंधः सुरोत्तम ॥ कस्यां तिथौ कदा देव एतन्मे वक्तुमर्हसि ॥ ८ ॥ यथा यथा हि भगवान्विचित्राणि प्रभाषते ॥ तथा तथा न मे तृप्तिर्बह्वर्थाः शृण्वतः कथाः ॥ ९ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ घनावृतेऽम्बरे पार्थ शाद्वले धरणीतले ॥ संप्राप्ते श्रावणे चैव पौर्णमास्यां दिनोदये ॥ १० ॥ स्नानं कुर्वीत मतिमाञ्श्रुतिस्मृतिविधानतः ॥ ततो देवान्पितॄंश्चैव तर्पयेत्परमांभसा ॥ ११ ॥ उपाकर्मादिवेदोक्तमृषीणां चैव तर्पणम् ॥ कुर्युश्च ब्राह्मणाः श्राद्धं देवमुद्दिश्य शक्तितः ॥ १२ ॥ शूद्राणां मंत्रसहितं स्नानं दानं च शस्यते ॥ १३ ॥ ततोपराह्णसमये रक्षापोटलिकाः शुभाः ॥ कारयेदक्षतैः शस्तैः सिद्धार्थैर्हेमभूषिताः ॥ १४ ॥ वस्त्रैर्विचित्रैः कार्पासैः क्षौमैर्वा मलवर्जितैः ॥ विचित्रतरैर्ग्रथिताः स्थापयेद्भाजनोपरि ॥ १५ ॥ कार्या गृहस्य रक्षा गोमयरहितैः सुवृत्तकुंडकैः ॥ दूर्वावर्णकसहितैः सकलदुष्कृतोपशांतये ॥ १६ ॥ उपलिप्तगृहमध्ये चतुष्कोपरि न्यसेच्छुभं पीठम् ॥ तत्रोपविशेद्राजा सामात्यः सपुरोहितः ससुहृत् ॥ १७ ॥ वेश्याजननसहितो मंगलशब्दैः सुहसितैश्चिह्नैः ॥ रक्षाबंधः कार्यः शांतिध्वनिना नरेन्द्रस्य ॥ १८ ॥ देवद्विजातिशस्ता सुवीरर्घ्यैः समर्चयेत्प्रथमम् ॥ तदनुपुरोधा नृपतिं रक्षां बध्नीत मंत्रेण ॥ १९ ॥ येन

बद्धो बलीराजा दानवेन्द्रो महाबलः ॥ तेन त्वामभिबध्नामि रक्षे मा चल मा चल ॥२०॥ ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैश्चान्यैश्च मानवैः ॥ कर्तव्योर क्षिकाबन्धो द्विजान्संपूज्य भक्तितः ॥ २१ ॥ अनेन विधिना यस्तु रक्षिकाबंधमाचरेत् ॥ स सर्वदोषरहितः सुखी संवत्सरं भवेत् ॥ २२ ॥ यः श्रावणे स्रवति शीतजले नरेन्द्र रक्षाविधानविधिमाचरते मनुष्यः ॥ आस्ते सुखेन परमेण स सर्वमेकः पुत्रप्रपौत्रसहितः ससुहृद्वृतश्च ॥ २३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे श्रावणपूर्णिमारक्षाबन्धनविधिवर्णनं नाम सप्तत्रिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः॥ १३७ ॥

॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पुण्या महानवम्यस्ति तिथीनां प्रवरा तिथिः ॥ सानुष्ठेया सुरैः सर्वैः प्रजापालैर्विशेषतः ॥ १ ॥ भवानु त्थापयेत्पार्थ संवत्सरसुखाय वै ॥ भूतप्रेतपिशाचानां प्रीत्यर्थं चोत्सवाय वा ॥ २ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कस्मात्कालात्प्रवृत्तेयं नवमी महशब्दयुक् ॥ किमादावुपपन्नोऽस्ति भगवन्नवमीविधिः ॥ ३ ॥ यशोदागर्भसंभूतेरुत यात्रा प्रवर्तते ॥ उताहो पूर्वमेवासीत्कृतत्रेतायुगादिषु ॥४॥ यदस्यां प्राणिनः केचिन्मन्यंते घातयंति च ॥ हतानां प्राणिनां तेषां का गतिः पारलौकिकी ॥ ५ ॥ स्वयं घ्नतां घातयतामनुमोदयतां तथा ॥ एतन्मे संशयं पूर्वं वक्तुमर्हसि केशव ॥ ६ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पार्थ या परमा शक्तिरनंता लोकविश्रुता ॥ आद्या सर्वगता शुद्धा भाव गम्या मनोहरा ॥ ७ ॥ आद्याष्टमी कलाकाली द्वितीया सर्वमंगला ॥ माया कात्यायनी दुर्गा चामुंडा शंकरप्रिया ॥ ८ ॥ ध्यायंति यां योगरतां सा देवी परमेश्वरी ॥ रूपभेदैर्नामभेदैर्भवानी पूज्यते शिवा ॥ ९ ॥ अष्टम्यां तु नवम्यां तु देवदानवराक्षसैः ॥ गंधर्वैरुरगैर्यक्षैः पूज्यते किन्नरै र्नरैः ॥ १० ॥ अन्येष्वपि युगेष्वादौ सृष्टेः पूर्वं प्रदर्शिता ॥ पूज्यतेयं पुरा देवी तेभ्यः पूर्वतरैः शुभैः ॥ ११ ॥ आश्वयुक्छुक्लपक्षे च याष्टमी मूल संयुता ॥ सा महानवमी नाम त्रैलोक्येऽपि सुदुर्लभा ॥ १२ ॥ कन्यागते सवितरि शुक्लपक्षेऽष्टमी तु या ॥ मूलनक्षत्रसंयुक्ता सा महानवमी स्मृता ॥ १३ ॥ अष्टम्यां च नवम्यां च जगन्मातरमम्बिकाम् ॥ पूजयित्वाऽऽश्विने मासि विशोको जयति द्विषः ॥ १४ ॥ संतर्जयंती हुंकारैः खड्गादिभिरहर्निशम् ॥ नवम्यां पूजिता देवी ददातिनवमं फलम् ॥ १५ ॥ सा पुण्या सा पवित्रा च सा धर्मसुखदायिनी ॥ तस्मात्सदा पूजनीया चामुंडामुंडमालिनी ॥ १६ ॥ तस्यां यद्युपयुज्यंते प्राणिनो महिषादयः ॥ सर्वे ते स्वर्गतिं यांति घ्नतां पापं न विद्यते ॥ १७ ॥ न तथा बलिदा नेन पुष्पधूपविलेपनैः ॥ यथा संतुष्यते लोके महिषैर्विंध्यवासिनी ॥ १८ ॥ उद्दिश्य दुर्गां हन्यंते विधानाद्येऽत्र जंतवः ॥ स्वर्गं ते यांति कौंतेय घातयंतोऽपि भक्तितः ॥ १९ ॥ भवानीप्राङ्गणे प्राणा येषां याता युधिष्ठिर ॥ तेषां स्वर्गे ध्रुवं वासो वरास्तेऽप्सरसां प्रियाः ॥ २० ॥ मन्वन्तरेषु

सर्वेषु कल्पेषु कुरुनंदन ॥ तेषु सर्वेषु चैवासीन्नवर्मायं पुरार्चिता ॥ २१ ॥ प्रसिद्धानादिनिधनावर्षेवर्षे युधिष्ठिर ॥ भूयोभूयोऽवतारैश्च भवानी पूज्य
तेसुरैः ॥ २२ ॥ अवतीर्णा भुवि सदा नित्यं दैत्यनिबार्हणी ॥ स्वर्गपातालमर्त्येषु करोति स्थितिपालनम् ॥ २३ ॥ पुनश्चैषा महादेवी यशोदा
गर्भसंभवा ॥ कंसासुरस्योत्तमाङ्गे पादं दत्त्वा गतायुषः ॥ २४ ॥ ततः प्रभृतिलोकेषु यशोदानंददायिनीम् ॥ विंध्याचले स्थापयित्वा पुनः
पूजा प्रवर्तिता ॥ २५ ॥ पूर्वप्रवृद्धोऽपि पुनर्भगिन्या महिमा कृतः ॥ भुवि सर्वोपकाराय सर्वोपद्रवशांतये ॥ २६ ॥ एवं विंध्योपवासिन्या
नवरात्रोपवासिनः ॥ एकरात्रेण नक्तेन स्वशक्त्याऽयाचितेन वा ॥ २७ ॥ यजनैर्याजनैर्देवाः स्थानेस्थाने पुरेपुरे ॥ गृहेगृहे भक्तिपरैं
र्ग्रामेग्रामे वनेवने ॥ २८ ॥ स्नातैः प्रमुदितैर्हृष्टैर्ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्नृपैः ॥ वैश्यैः शूद्रैर्भक्तियुक्तैर्म्लेच्छैरन्यैश्च मानवैः ॥ २९ ॥ स्त्रीभिश्च
कुरुशार्दूल तद्विधानमिदं शृणु ॥ जयाभिलाषी नृपतिः प्रतिपत्प्रभृतिक्रमात् ॥ ३० ॥ लोहाभिहारिकं कर्म कारयेद्यावदष्टमि ॥ प्रागुदक्प्रवणे
देशे पताकाभिरलंकृतम् ॥ ३१ ॥ मण्डपं कारयेद्दिव्यं नवसप्तकरं वरम् ॥ आग्नेय्यां कारयेत्कुण्डं हस्तमात्रं सुशोभनम् ॥ ३२ ॥ मेखलात्रयसं
युक्तं योन्यश्वत्थदलाभया ॥ राजचिह्नानि सर्वाणि शस्त्राण्यस्त्राणि यानि च ॥ ३३ ॥ आनीय मण्डपे तानि सर्वाण्येवाधिवासयेत् ॥ ततस्तु
ब्राह्मणः स्नातः शुक्लांबरधरः शुचिः ॥ ३४ ॥ ॐकारपूर्वकैर्मन्त्रैस्तल्लिंगैर्जुहुयाद् घृतम् ॥ लोहनामाभवत्पूर्वं दानवस्तु महाबलः ॥ ३५ ॥ स देवैः
समरे क्रुद्धैर्बहुधा शकलीकृतः ॥ तदंगसम्भवं लोहं यत्सर्वं दृश्यते क्षितौ ॥ ३६ ॥ शस्त्रास्त्रमन्त्रैर्होतव्यं पायसं घृतसंयुतम् ॥ हुतशेषं तुरंगाणां
गजानामुपहारयेत् ॥ ३७ ॥ लोहाभिहारिकं कर्म तेनैतदृषिभिः स्मृतम् ॥ बद्धप्रतिशरव्यं च गजाश्वसमलंकृतम् ॥ ३८ ॥ भ्रामयेन्नगरे नित्यं नंदि
घोषपुरस्सरम् ॥ प्रत्यहं नृपतिः स्नात्वा संपूज्य पितृदेवताः ॥ ३९ ॥ पूजयेद्राजचिह्नानि फलमाल्यानुलेपनैः ॥ हुतशेषं प्रदातव्यमौपनायनिके
द्विजे ॥ ४० ॥ तस्याभिहरणाद्राज्ञो विजयः समुदाहृतः ॥ पूजामंत्रान्प्रवक्ष्यामि पुराणोक्तानहं तव ॥ ४१ ॥ यैः पूजिताः प्रयच्छन्ति कीर्तिमायु
र्यशोबलम् ॥ यथांबुदश्छादयति शिवायेमां वसुन्धराम् ॥ ४२ ॥ तथाच्छादय राजानं विजयारोग्यवृद्धये ॥ (इति छत्रमन्त्रः) ॥ गन्धर्व
कुलजातस्त्वं माभूयाः कुलदूषकः ॥ ४३ ॥ ब्रह्मणः सत्यवाक्येन सोमस्य वरुणस्य च ॥ प्रभावाच्च हुताशस्य वर्द्धस्व त्वं तुरंगम ॥ ४४ ॥
तेजसा चैव सूर्यस्य मुनीनां तपसा यथा ॥ रुद्रस्य ब्रह्मचर्येण पवनस्य बलेन च ॥ ४५ ॥ स्मर त्वं राजपुत्रोऽसि कौस्तुभं च मणिं स्मर ॥ यां
गतिं ब्रह्महा गच्छेत्पितृहा मातृहा तथा ॥ ४६ ॥ भूम्यर्थेनृतवादी च क्षत्रियश्च पराङ्मुखः ॥ सूर्याचन्द्रमसौ वायुः पावकश्च न यत्र वै ॥ ४७ ॥

व्रजेच्च तां गतिं क्षिप्रं तच्च पापं भवेत्किल ॥ विक्रीतिं यदि गच्छेस्त्वं युद्धेध्वनि तुरंगम ॥ रिपून्विजित्य समरे सह भर्त्रा सुखी भव ॥ ४८ ॥
॥ ॥ (इत्यश्वमंत्रः) ॥ ॥ शक्रकेतो महावीर्य सुपर्णस्त्वय्युपस्थितः ॥ पतत्रिराड्वैनतेयस्तथा नारायणध्वजः ॥ ४९ ॥ काश्यपेयोऽमृतो ज्ञेयो
नागारिर्विष्णुवाहनः ॥ अप्रमेयो दुराधर्षो देवशत्रुनिषूदनः ॥ ५० ॥ गरुत्मान्मारुतगतिस्त्वयि सन्निहितः स्थितः ॥ शस्त्रवर्मायुधान्योधान्रक्षा
स्मांश्च रिपून्दह ॥ ५१ ॥ ॥ (इति ध्वजमंत्रः) ॥ ॥ कुमुदैरावणौ पद्मः पुष्पदंतोऽथ वामनः ॥ सुप्रतीकोऽञ्जनो नील एतेऽष्टौ देवयोनयः ॥
॥ ५२ ॥ एतेषां पुत्रपौत्राश्च बलान्यष्टौ समाश्रिताः ॥ भद्रो मन्द्रो मृगश्चैव गजः संकीर्ण एव च ॥ वनेवने प्रसूतास्ते करियोनिं महागजाः॥५३॥
पांतु त्वां वसवो रुद्रा आदित्याः समरुद्गणाः ॥ भर्तारं रक्ष नागेन्द्र समयं प्रतिपालयन् ॥ ५४ ॥ अवापुर्हि जयं युद्धे गमने स्वस्ति नो व्रज ॥
श्रीस्ते सोमाद्बलं विष्णोस्तेजः सूर्याज्जवोनिलात् ॥ स्थैर्यं मेरोर्जयं रुद्राद्यशो देवात्पुरंदरात् ॥ ५५ ॥ युद्धे रक्षंतु नागास्त्वां दिशश्च सह दैवतैः ॥
अश्विनौ सह गंधर्वैः पांतु त्वां सर्वतः सदा ॥ ५६ ॥ (इति हस्तिमंत्रः ॥) हुतभुग्वसवो रुद्रा वायुः सोमो महर्षयः ॥ नागकिन्नरगन्धर्वयक्ष
भूतगणाग्रहाः ॥ ५७ ॥ प्रमथाश्च सहादित्यैर्भूतेशोमातृभिः सह ॥ शक्रसेनापतिः स्कन्दो वरुणश्चाश्रितास्त्वयि ॥ ५८ ॥ प्रदहंतु रिपून्सर्वान्राजा
विजयमृच्छतु ॥ यानि प्रयुक्तान्यरिभिर्दूषणानि समंततः ॥ ५९ ॥ एतानि परशत्रूणां हतानि तव तेजसा ॥ कालनेमिवधे युद्धे युद्धे त्रिपुर
घातने ॥ ६० ॥ हिरण्यकशिपोर्युद्धे युद्धे देवासुरे तथा ॥ शोभितासि तथैवाद्य शोभमानास्तु भूपतेः ॥ ६१ ॥ नीलां श्वेतामिमां दृष्ट्वा नश्यं
त्वद्य नृपारयः ॥ व्याधिभिर्विविधैर्घोरैः शस्त्रैश्च युधि निर्जिताः ॥ ६२ ॥ सद्यः स्वस्था भवंति स्म त्वद्वातेनापमार्जिताः ॥ ६३ ॥ पूतना रेवती
नाम्ना कालरात्रीति या स्मृता ॥ दहंत्वाशु रिपून्सर्वान्पताके त्वामुपागताः ॥ ६४ ॥ (इति पताकामन्त्रः ॥) असिश्च रिपुहा खड्गस्तीक्ष्ण
कर्मा दुरासदः ॥ श्रीगर्भो विजयश्चैव धर्मधारस्तथैव च ॥ ६५ ॥ इत्यष्टौ तव नामानि स्वयमुक्तानि वेधसा ॥ नक्षत्रं कृत्तिका तुभ्यं गुरुर्देवो
महेश्वरः ॥ ६६ ॥ हिरण्यं च शरीरं ते धाता देवो जनार्दनः ॥ पिता पितामहो देवस्त्वं मां पालय सर्वदा ॥ ६७ ॥ (इति खड्गमन्त्रः ॥)
शर्मप्रदस्त्वं समरे वर्म सर्वायसो ह्यसि ॥ रक्ष मां रक्षणीयोऽहं तव वर्मन्नमोऽस्तु ते ॥ ६८ ॥ (इति वर्ममन्त्रः ॥) ॥ दुन्दुभे
त्वं सपत्नानां घोषाद्धृदयकम्पन ॥ भव भूमिप सैन्यानां तथा विजयवर्द्धनः ॥ ६९ ॥ यथा जीमूतघोषेण हृष्यंति वरवारणाः ॥

१ किंकृतिम्-इ० पा० । २ त्वय्युपाश्रिताः—इ० पा० ।

तथास्तु तव शब्देन हर्षोऽस्माकं मुदावहः ॥७०॥ यथा जीमूतशब्देन स्त्रीणां त्रासोऽभिजायते ॥ तथा च तव शब्देन त्रस्यंत्वस्मद्विषो रणे॥७१॥
(इति दुंदुभिमंत्रः ॥) सर्वायुध महामात्र सर्वदेवारिसूदन ॥ चाप मां सर्वदा रक्ष साकं सायकसत्तमैः ॥ ७२ ॥ (इति चापमन्त्रः॥) पुण्यस्त्वं
शङ्ख पुष्पाणां मङ्गलानां च मङ्गलम् ॥ विष्णुना विधृतो नित्यं मनःशांतिप्रदो भव ॥ ७३ ॥ (इति शङ्खमन्त्रः ॥) शशांककरसंकाश हिम
डिंडीरपांडुर ॥ प्रोत्सारयाशु दुरितं चामरामरवल्लभ ॥ ७४ ॥ (इति चामरमंत्रः ॥) सर्वायुधानां प्रथमा निर्मिताऽसि पिनाकिना ॥ शूलायुधा
द्विनिष्कृष्य कृत्वा मुष्टिपरिग्रहम् ॥ ७५ ॥ चंडिकायाः प्रदत्तासि सर्वदुष्टनिबर्हिणि ॥ तथा विस्तारिता चासि देवानां प्रतिपादिता ॥ ७६ ॥
सर्व सत्त्वांगभूतासि सर्वाशुभनिवारिणि ॥ छुरिके रक्ष मां नित्यं शान्तिं यच्छ नमोऽस्तु ते ॥ ७७ ॥ (इतिच्छूरिकामंत्रः ॥) प्रोत्सारणाय
दुष्टानां साधुसंग्रहणाय च ॥ ब्रह्मणा निर्मितश्चासि व्यवहारप्रसिद्धये ॥७८॥ यशो देहि सुखं देहि जयदो भव भूपतेः ॥ ताडयाशु रिपून्सर्वान्हेमदंड
नमोस्तु ते ॥ ७९ ॥ (इति कनकदण्डमन्त्रः ॥) विजयो जयदो जेता रिपुघाती प्रियंकरः ॥ दुःसहा धर्मदः शांतः सर्वारिष्टविनाशनः ॥८०॥
एतेऽष्टौ संनियों यस्मात्तव सिंहा महाबलाः॥ तेन सिंहासनेति त्वं विप्रैर्वेदेषु गीयसे ॥८१॥ त्वयि स्थितः शिवः साक्षात्त्वयि शक्रःसुरेश्वरः॥ त्वयि
स्थितो हरिर्देवस्त्वदर्थं तप्यते तपः ॥ ८२ ॥ नमस्ते सर्वतो भद्र भद्रदो भव भूपतेः ॥ त्रैलोक्यजयसर्वस्व सिंहासन नमोऽस्तु ते ॥ ८३ ॥ (इति
सिंहासनमंत्रः ॥) लोहाभिहारिकं कर्म कृत्वेदं मंत्रपूर्वकम्॥फलनैवेद्यकुसुमैर्धूपदीपविलेपनैः ॥८४॥ अष्टम्यां धावनं कृत्वा पूर्वाह्ने स्नानमाचरेत्॥
॥ ८५ ॥ (अथ गद्यम्) दुर्गां कांचनमूर्तिं रौप्यां वा पैत्तलीं वार्क्षीं चैत्रीं ताम्रीं वाधिभवतः कृत्वा दारुविचित्रतोरणविन्यस्तां शोभने स्थाने
पुरतो विन्यस्तदृष्टां विचित्रगृहमध्यगां स्नातां कुंकुमचंदनगंधैश्चतुःसमैश्चीरपट्टैश्चर्चितगात्रां देवीं कुसुमैरभ्यर्च्य तां बहुभिः पुष्यमाणकीर्तिस्तैर्द्वि
जनैर्जनितपरितोषैर्दिवान्वितो नरेंद्रः स्वयंप्रयच्छेत्पुरोहितैः सार्धं बिल्वपत्रेणार्चनेन मंत्रेणानेन भगवत्यै ॥ (इति गद्यं सम्पूर्णं) ॥ जयंती मंगला
काली भद्रकाली कपालिनी ॥ दुर्गा शिवा क्षमा धात्री स्वाहा स्वधा नमोस्तु ते ॥ ८६ ॥ अमृतोद्भवः श्रीवृक्षो महादेवीप्रियः सदा ॥ बिल्व
पत्रं प्रयच्छामि पवित्रं ते सुरेश्वरि ॥ ८७ ॥ दुर्गा संपूजनीया च तद्दिनाद्द्रोणपुष्पया ॥ सा चाभीष्टा सुरेशान्यास्तथा रूढव्रणायुतः ॥८८॥ ततः
खड्गं नमस्कृत्य शत्रूणां मानमर्द्दनम् ॥ इच्छेत्स्वविजयं राज्यं सुभिक्षं चात्मनो नृप ॥ ८९ ॥ पुनः पुनः प्रणम्याथ ध्यायेच्चहृदये शिवाम् ॥

१ द्विजेन्द्रेणमुष्टि[illegible] पा० । २ प्रणम्यादौ चिन्तयते शिवा महिषमर्दिनीम् ॥ कुमारीं तोषयन्तीं च खण्डचन्द्रयुतां शुभाम्–इ० पा० ।

महिषघ्नीं बहुभुजां कुमारीं सिंहवाहिनीम् ॥ ९० ॥ दानवांस्तर्जयंतीं च खड्गोद्धतकरां शुभाम् ॥ घंटाक्षस्रग्धरां दुर्गां रणारंभे व्यवस्थिताम् ॥ ९१ ॥ ततो जयजयाकारैः स्तवं कुर्यादिमं ततः ॥ ९२ ॥ सर्वमङ्गलमाङ्गल्ये शिवे सर्वार्थसाधिके ॥ शरण्ये त्र्यंबके गौरि नारायणि नमोऽस्तु ते ॥ ९३ ॥ कुंकुमेन समालब्धे चन्दनेन विलेपिते ॥ बिल्वपत्रकृतामाले दुर्गेऽहं शरणं गतः ॥९४॥ कृत्वैवमर्चां कौरव्य अष्टम्यां जागरं निशि ॥ नटनर्तनगीतैश्च कारयेत्तु महोत्सवम् ॥९५॥ एवं हृष्टैर्निशां नीत्वा प्रभाते चारुणोदये ॥ पातयेन्महिषान्मेषानग्रतो नतकन्धरान् ॥९६॥ शतं चापि शतार्धं वा तदर्द्धं वा यथेच्छया ॥ सुरासवभृतैः कुंभैस्तर्पयेत्परमेश्वरीम् ॥ ९७ ॥ कापालिकेभ्यस्तद्देयं दासीदासजनैस्तथा ॥ विभज्य सर्वं कौंतेय सुहृत्संबंधिबंधुषु ॥९८॥ ततोपराह्णसमये नवम्यां स्यंदने स्थिताम् ॥ भवानीं भ्रामयेद्राष्ट्रे स्वयं राजा ससैन्यवान् ॥९९॥ सहस्रैःपुरुषैर्वापि रथयुक्तैः सुशिक्षितैः ॥ शनैः शनैरधिकया दीप्त्या प्रज्वलदीपकैः ॥१००॥ आकृष्टखड्गैर्वीरैश्च धातुरक्तैर्गजैस्तथा ॥ नदद्भिःशंखपटहैर्नृत्यद्भिर्वारयोवतैः ॥ अलंकृताभिर्नारीभिर्बालकैः सुविभूषितैः ॥१०१॥ भूतेभ्यस्तु बलिं दद्यान्मंत्रेणानेन सामिषम् ॥ सरक्तं सजलं सान्नं गन्धपुष्पाक्षतैर्युतम् ॥१०२॥ त्रींस्त्रीन्वारांस्त्रिशूलेन दिग्विदिक्षु क्षिपेद्बलिम् ॥ बलिं गृह्णन्त्विमं देवा आदित्या वसवस्तथा ॥ १०३ ॥ मरुतोऽथाश्विनौ रुद्राः सुपर्णाः पन्नगा ग्रहाः ॥ असुरा यातुधानाश्च मातरश्च पिशाचकाः ॥ १०४ शाकिन्यो यक्षवेताला योगिन्यः पूतनाः शिवाः ॥ जृंभकाः सिद्धगन्धर्वा व्याला विद्याधरा धराः॥१०५॥दिक्पाला लोकपालाश्च ये च विघ्नविनायकाः ॥ जगतां शांतिकर्तारो ब्रह्माद्याश्च महर्षयः ॥१०६॥ सविघ्नं मम पापं ते शाम्यंतु परिपन्थिनः॥ सौम्या भवंतु तृप्ताश्च भूताः प्रेताः सुखावहाः ॥१०७॥ इत्येवं भ्रामयेद्राष्ट्रे दुर्गां देवीं रथे स्थिताम्॥नरयानेन वा पार्थ ततोऽविघ्नं समापयेत् ॥१०८॥ अथोत्पन्नेषु विघ्नेषु भूतशांतिं समाचरेत् ॥ येन विघ्ना न जायंते यात्रा संपूर्णतां व्रजेत्॥१०९॥ एवं ये कुर्वते यात्रां राजानोऽन्येऽपि मानवाः॥ महानवम्यां नंदायां पुत्रका हृष्टमानसाः ॥११०॥ ते सर्वे पापनिर्मुक्ता यांति भागवतीं पुरीम् ॥१११॥ न तेषां शावकोनाग्निर्न चौरा न विनायकाः ॥ विघ्नं कुर्वन्ति राजेन्द्र येषां तुष्टा महेश्वरी ॥ ११२ ॥ नीरुजः सुखिनो भोगभोक्तारो भयवर्जिताः॥ भवंति भक्ताः पुरुषाः भगवत्याः किमुच्यते ॥ ११३ ॥ इत्येष ते समाख्यातो दुर्गादेव्या महोत्सवः ॥ पठतां शृण्वतां चैव सर्वाशुभविनाशनः ॥ ११४ ॥ शूलाग्रभिन्नमहिषासुरपृष्ठविष्टामृत्वातखड्गरुचिरांगदबाहुदण्डाम् ॥ अभ्यर्च्य पंचवदनानुगतां नवम्यां दुर्गां सुदुर्गगहनानि तरंति

१ उग्राम्-इ० पा० । २ व्याला विद्याधरा नगाः-इ० पा० ।

मर्त्याः ॥ ११९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे महानवमीव्रतवर्णनं नामाष्टत्रिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः॥१३८॥
॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पुरा देवासुरे युद्धे ब्रह्माद्यैरमरैर्नृप ॥ विजयार्थं महेन्द्रस्य ध्वजयष्टिः प्रतिष्ठिता ॥ १ ॥ मेरोरुपरि संस्थाप्य
सिद्धविद्याधरोरगैः ॥ सा देवी ह्यर्चिता नित्यं भूषणैर्भूषिता स्वकैः ॥ २ ॥ स्वच्छत्रघंटापिटकैः किंकिणीबद्धबुद्बुदैः ॥ तां दृष्ट्वा दानवा नष्टा
भयादेव रणे हताः ॥ गता रसातलं दैत्या देवाश्चापि दिवि स्थिताः ॥ ३ ॥ ततः प्रभृति तां दिव्यामिंद्रयष्टिं यजंति ते ॥ देवाः सर्वे गणाः
सर्वे हृष्टास्तुष्टायुधिष्ठिर ॥ ४ ॥ अतः स्वर्गं गतो राजा भूरिपुण्यवशाद्वसुः ॥ इन्द्रलोके महाभागो वसुदेवैः सुपूजितः ॥ ५ ॥ तस्मै दत्ता महे
न्द्रेण वसुयष्टिः प्रगृह्यताम् ॥ पूजयित्वा महाभाग सर्वदैत्यापनुत्तये ॥ ६ ॥ अवतार्य वर्षासमये सर्वैर्नृपतिभिः सह ॥ मह्यां संपूजयामास चक्रे
चेन्द्रमहं वसुः ॥ ७॥ महेन मघवा प्रीतो ददौ पुण्यं वसोर्वरम् ॥ ८ ॥ येषु देशेषु मनुजा भक्तिभावपुरःसराः ॥ पूजयिष्यंति वर्षान्ते मया दत्तं
महाध्वजम् ॥ ९ ॥ तेषु देशेषु मुदिताः प्रजा रोगविवर्जिताः ॥ प्रभूतान्ना धर्मयुक्ता वृषमेधा महोत्सवाः ॥ १० ॥ भविष्यंति सुवेषाश्च सुभाषाश्च
सुभूषणाः ॥ ११ ॥ श्रुत्वैतद्वचनं राजा वसुर्वसुमतां वरः ॥ विशेषेण ततश्चक्रे वर्षेवर्षे महोत्सवम् ॥ १२ ॥ श्रवणे स्थापयेद्य.ष्टिं स्नानवस्त्रैः प्रपू
जिताम् ॥ दैर्घ्येण विंशतिकरां सारदारुमयीं शुभाम् ॥ १३ ॥ इन्द्रस्थाने पुरोद्दिष्टे इन्द्रमातृकसंज्ञके ॥ तस्मिन्यष्टिं नृपो भोक्ता स्वयं यत्नेन
योजयेत् ॥ १४ ॥ वस्त्रैर्विचित्रैः संवीतां पिटिकालंकृतां तथा ॥ पिटिकानां महाराज क्रमं च कथयामि ते ॥ १५ ॥ प्रथमं लोकपालाख्यं चतु
रस्रं सकर्णिकम् ॥ यमेन्द्रधनदैर्युक्तं वरुणेन समं ततः ॥ १६ ॥ वृत्तं खंडास्रकं रम्यं द्वितीयं रक्तचूर्णितम् ॥ तृतीयं श्वेतकं चित्रमष्टास्रं पिटकं
शुभम् ॥ १७ ॥ चतुर्थमिन्द्रगोपालवृत्तं मातृसमावृतम् ॥ पञ्चमं चाष्टकोणं तु शुक्लं धातुविचित्रितम् ॥ १८ ॥ कृष्णकर्णिकया षष्ठं वृत्तं बुद्बुद
शोभितम् ॥ सप्तमं चाष्टकोणं तु शुक्लं विद्याधरैर्युतम् ॥ १९ ॥ अष्टमं पिटकं वृत्तं वरत्रासूत्रवेष्टितम् ॥ नवग्रहयुतं दीप्तं नवमं च सचंडिकम् ॥
॥ २० ॥ ब्रह्मविष्णवीशसहितं दशमं शिवसंस्थितम् ॥ कृष्णमेकादशं वृत्तं यमयुक्तं युधिष्ठिर ॥ २१ ॥ छात्रं द्वादशमं शुक्लं ध्वजदीर्घं त्रयोद
शम् ॥ सकुशं पुष्पस्रग्दामघंटाचामरचर्चितम् ॥ २२ ॥ बन्धयित्वा चन्द्रपादै रज्जुभिः स्थूणिकां नरैः ॥ शनैरुत्थापयेत्पार्थ हुत्वा वैश्वानरं
द्विजान् ॥ २३ ॥ दक्षिणाभिश्च संपूज्य गुडपायसपूपकैः ॥ कुर्यान्महोत्सवं राजा दिनानि नव सप्त वा ॥ २४ ॥ प्रेक्षणीयैर्महादानैर्नटैर्गीतैः

१ ततः–इ० पा० । २ स्मृतम्–इ० पा० । ३ मातृसमन्वितम्–इ० पा० । ४ धातुविवर्जितम्–इ० पा० । ५ वज्रदीर्घं त्रयोदशम्—इ० पा० ।

॥५०१॥

कथानकैः ॥ चक्रदोलाधरोत्सर्गैः कर्केटैर्मल्लयोधनैः ॥ २५ ॥ वेश्यांगनानरैर्हृष्टैर्यूतक्रीडामहोत्सवैः ॥ कर्पूरवस्त्रदानैश्च संमानैश्च परस्परम् ॥ २६ ॥ रात्रौ प्रजागरः कार्यो रक्षणाय प्रयत्नतः ॥ काकोलूककपोतानां येन पातो न विद्यते ॥ २७ ॥ काकाद्भवति दुर्भिक्षं कौशिकान्म्रियते नृपः ॥ कपोताच्च प्रजानाशस्ततो रक्षेत्सदोद्यतः ॥ २८ ॥ शैथिल्याद्गिरिभिच्छक्रः प्रमादान्नीयते यदि ॥ तस्मिन्देशे समुत्थानमिन्द्रकेतोर्न कारयेत् ॥ ॥ २९ ॥ यावत्तु नीयते स्थानादन्यस्मादैंद्रतो ध्वजः ॥ ३० ॥ इंद्रध्वजसमुत्थानं प्रमादान्न कृतं यदि ॥ ततो द्वादशमे वर्षे कर्तव्यं नांतरे पुनः ॥ ३१ ॥ कथंचिद्यदि विघ्नः स्याद्विपाकं मे निबोध वै ॥ छत्रभंगे च्छत्रभंगो ध्वजे राष्ट्रं विनश्यति ॥ ३२ ॥ मस्तके मन्त्रविच्छेदो मुखे मुख्यबलक्षयः ॥ बाहुदंडे वदेत्पीडां जठरे जाठरं भयम् ॥ ३३ ॥ वरत्रायां मित्रनाशः स्थूणिकासु पदातयः ॥ क्षयं गच्छंति राजेन्द्र तस्माद्य त्नात्पुरंदरम् ॥ ३४ ॥ उत्थाप्य पूजयेद्भक्त्या दिवारात्रमतंद्रितः ॥ प्रमादात्पतिते भग्ने गते चेन्द्रध्वजे द्विधा ॥ ३५ ॥ सौवर्णं रौप्यकं कृत्वा पूर्णमुत्थापयेद्ध्वजम् ॥ शांतिकं पौष्टिकं कृत्वा द्विजेभ्योन्नं प्रदापयेत् ॥ ३६ ॥ त्रपुसैः कर्कटीभिश्च नालिकेरैः कपित्थकैः ॥ बीजपूरैः सनारंगैर्भक्ष्यान्नैर्विविधैस्तथा ॥ ३७ ॥ नैवेद्यादिभिरभ्यर्च्य मंत्रेणानेन तोषयेत् ॥ वज्रहस्त सुरारिघ्न बहुनेत्र पुरंदर ॥ क्षेमार्थं सर्वलोकस्य पूजेयं प्रतिगृह्यताम् ॥ ३८ ॥ श्रवणाद्भरणीं यावत्पूजां कृत्वा विधानतः ॥ रात्रौ विसर्जयेच्छक्रं मंत्रेणानेन पांडव ॥ ३९ ॥ सार्द्धं सुरासुरगणैः पुरंदरशतक्रतो ॥ उपहारं गृहीत्वैनं महेन्द्रध्वज गम्यताम् ॥ ४० ॥ एवं यः कुरुते यात्रामिन्द्रकेतोर्युधिष्ठिर ॥ पर्जन्यः कामवर्षी स्यात्तस्मिन्राष्ट्रे न संशयः ॥ ४१ ॥ ईतयो न प्रवर्तंते तस्मान्मृत्युकृतं भयम् ॥ विजित्य शत्रून्समरे वशे कृत्वामहीतलम् ॥ भुक्त्वाराज्यं चिरंकालमिन्द्रलोकेमहीयते ॥४२॥ राष्ट्रे पुरे च नगरे सुरराजकेतोर्यत्रोत्सवो नृपजनैः क्रियते समेत्य ॥ दुष्टोपसर्गजनितं परचक्रजं वा तस्मिन्भयं भवति पार्थ न किञ्चिदेव ॥ ४३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे महेन्द्रध्वजमहोत्सववर्णनं नामैकोनचत्वारिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १३९ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पुरा वामनरूपेण याचयित्वा धरामिमाम् ॥ बलियज्ञे हरिः सर्वं क्रांतवान्विक्रमैस्त्रिभिः ॥ ॥ १ ॥ इन्द्राय दत्तवान्राज्यं बलिं पातालवासिनम् ॥ कृत्वा दैत्यपतेर्वासमहोरात्रं पुनर्नृप ॥ २ ॥ एकमेव हि भोगार्थं बलिराज्येतिचिह्नितम् ॥ सरहस्यं तदेतत्ते कथयामि नरोत्तम ॥ ३ ॥ कार्त्तिके कृष्णपक्षस्य पञ्चदश्यां निशागमे ॥ यथेष्टचेष्टा दैत्यानां राज्यं तेषां महीतले ॥ ४ ॥ ॥ युधि

५ पक्वान्नैः-इ० पा० । १ कृत्वा दैत्यपतेर्दत्तमहोरात्रं पदं नृप-इ० पा० ।

ष्ठिर उवाच ॥ ॥ निश्शेषेण हृषीकेश कौमुदीं ब्रूहि मे प्रभो ॥ किमर्थं दीयते दानं तस्यां का देवता भवेत् ॥ ५ ॥ किंस्वित्तस्यै भवेद्देयं केभ्यो देयं जनार्दन ॥ प्रहर्षः कोऽत्र निर्दिष्टः क्रीडा कात्र प्रकीर्तिता ॥ ६ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ कार्त्तिके कृष्णपक्षे च चतुर्दश्यां दिनोदये ॥ अवश्यमेव कर्तव्यं स्नानं नरकभीरुभिः ॥ ७ ॥ अपामार्गपल्लवान्वा भ्रामयेन्मस्तकोपरि ॥ सीतालोष्टसमायुक्तसकंटकदलान्वितान् ॥ ८ ॥ हर पापमपामार्ग भ्राम्यमाणं पुनःपुनः ॥ आपदं किल्बिषं चापि ममापहर सर्वशः ॥ अपामार्ग नमस्तेस्तु शरीरं मम शोधय ॥ ९ ॥ (इत्यपमार्गभ्रमण मन्त्रः) ततश्च तर्पणं कार्यं धर्मराजस्य नामभिः ॥ यमाय धर्मराजाय मृत्यवे चांतकाय च ॥ वैवस्वताय कालाय सर्वभूतक्षयाय च ॥१०॥ नरकाय प्रदातव्यो दीपः संपूज्य देवताः ॥ ततः प्रदोषसमये दीपान्दद्यान्मनोरमान् ॥ ११ ॥ ब्रह्मविष्णुशिवादीनां भवनेषु मठेषु च ॥ कूटागारेषु चैत्येषु सभासु च नदीषु च ॥ १२ ॥ प्राकारोद्यानवापीषु प्रतोलीनिष्कुटेषु च ॥ सिद्धार्हद्बुद्धचामुंडाभैरवायतनेषु च ॥ मंदुरासु विविक्तासु हस्तिशालासु चैव हि ॥ १३ ॥ एवं प्रभातसमयेऽमावास्यायां नराधिप ॥ स्नात्वा देवान्पितॄन्भक्त्या संपूज्याथ प्रणम्य च ॥ १४ ॥ कृत्वा तु पार्वणं श्राद्धं दधिक्षीरघृतादिभिः ॥ भोज्यैर्नानाविधैर्विप्रान्भोजयित्वा क्षमाप्य च ॥ १५ ॥ ततोऽपराह्णसमये घोषयेन्नगरे नृपः ॥ अद्य राज्यं बलेर्लोका यथेष्टं मोद्यतामिति ॥ १६ ॥ लोकश्चापि परे हृष्येत्सुधाधवलिताजिरे ॥ वृक्षचन्दनमालाढ्यैश्चर्चिते च गृहेगृहे ॥ १७ ॥ द्यूतपानरतोहृष्टनरनारीमनोहरे ॥ नृत्यवादित्रसंघुष्टे सम्प्रज्वलितदीपके ॥ १८ ॥ अन्योन्यप्रीतिसंहृष्टदत्तलाभेन वै जने ॥ तांबूलहृष्टवदने कुङ्कुमक्षोदचर्चिते ॥ १९ ॥ दुकूलपट्टनेपथ्ये स्वर्णमाणिक्यभूषिते ॥ अद्भुतोद्भटशृंगारप्रदर्शितकुतूहले ॥ २० ॥ युवतीजनसंकीर्णवस्त्रोज्ज्वलविहारिणि ॥ दीपमालाकुले रम्ये विध्वस्तध्वांतसञ्चये ॥ प्रदोषे दोषरहिते शस्तदोषागमे शुभे ॥ २१ ॥ शशिपूर्णमुखाभिश्च कन्याभिः क्षिप्ततण्डुलम् ॥ नीराजनं प्रकर्तव्यं वृक्षशाखासु दीपकैः ॥ २२ ॥ भ्राम्यमाणो नतो मूर्ध्नि मनुजानां जनाधिपः ॥ वृक्षशाखांतदीपानां निरस्तादर्शनाद्व्रजेत् ॥ नीराजनं तु तेनेह प्रोच्यते विजयप्रदम् ॥ २३ ॥ तस्माज्जनेन कर्तव्यं रक्षोदोषभयापहम् ॥ यात्राविहारसञ्चारे जयजीवेति वादिना ॥ २४ ॥ क्षुद्रोपसर्गरहिते राजचौरभयोज्झिते ॥ मित्रस्वजनसम्बन्धिसुहृत्प्रेमानुरंजिते ॥ २५ ॥ ततोऽर्द्धरात्रसमये स्वयं राजा व्रजेत्पुरम् ॥ अवलोकयितुं रम्यं पद्भ्यामेव शनैःशनैः ॥ २६ ॥ महता तूर्यघोषेण ज्वलद्भिर्हस्तदीपकैः ॥

कृतशोभां पुरीं पश्येत्कृतरक्षां स्वकैर्नरैः ॥ २७ ॥ तं दृष्ट्वा महदाश्चर्यमृद्धिं चैवात्मनः शुभाम् ॥ बलिराज्यप्रमोदं च ततः स्वगृहमाव्रजेत् ॥ २८ ॥
एवं गते निशार्धे तु जने निद्रार्द्रलोचने ॥ तावन्नगरनारीभिः शूर्पडिंडिमवादनैः ॥ निष्काम्यते प्रहृष्टाभिरलक्ष्मीः स्वगृहांगणात् ॥ २९ ॥
ततः प्रबुद्धे सकले जने जातमहोत्सवे ॥ माल्यदीपकहस्ते च स्नेहनिर्भरलोचने ॥ ३० ॥ वेश्या विलासिनी सार्धं स्वस्ति मंगलकारिणी ॥
गृहाद्गृहं व्रजन्ती च पादाभ्यंगप्रदायिनी ॥ ३१ ॥ पिष्टकोद्वर्तनपरे गुरुशुश्रूषणाकुले ॥ द्विजाभिवादनपरे सुखराज्याभिवीक्षणे ॥ ३२ ॥
सुवासिनीभ्यो दाने च दीयमाने यदृच्छया ॥ यथाप्रभातसमये राजार्हमानयेज्जनम् ॥ ३३ ॥ सद्भावेनैव सन्तोष्या देवाः सत्पुरुषा द्विजाः ॥
इतरे चान्नपानेन वाक्प्रदानेन पंडिताः ॥ ३४ ॥ वस्त्रैस्तांबूलदानैश्च पुष्पकर्पूरकुंकुमैः ॥ भक्ष्यैरुच्चावचैर्भोज्यैरन्तःपुरविलासिनीः ॥ ३५ ॥ ग्रामै
र्विषयदानैश्च सामंतनृपतीन्धनैः ॥ पदातीनङ्गसंलग्नान्ग्रैवेयकटकैः स्वकान् ॥ ३६ ॥ स्वयं राजा तोषयेत्स जनान्भृत्यान्पृथक्पृथक् ॥
यथार्हं तोषयित्वा तु ततो मल्लनटान्भटान् ॥३७॥ वृषभान्महिषांश्चैव युध्यमानान्परैः सह ॥ गजानश्वांश्च योधांश्च पदातीन्समलंकृतान् ॥३८॥
मंचारूढः स्वयं पश्येन्नटनर्तकचारणान् ॥ कुद्धापयेदानयेच्च गोमहिष्यादिकं ततः ॥ ३९ ॥ दिष्ट्या कार्यं पयोज्योतिरुक्तिप्रत्युक्तिका वदेत् ॥
ततोपराह्णसमये पूर्वस्यां दिशि भारत ॥ ४० ॥ मार्गपालीं प्रबध्नीयात्तुंगस्तंभेऽथ पादपे ॥ कुशकाशमयीं दिव्यां संभवे बहुभिर्वृताम् ॥ ४१ ॥
पूजयित्वा गजान्वाजीन्सार्धे यामत्रये गते ॥ गावो वृषाः समहिषा मंडिता घंटिकोत्कटाः ॥ ४२ ॥ कृते होमे द्विजेन्द्रैस्तु गृह्णीयान्मार्गपालि
काम् ॥ राष्ट्रभोज्येन धाराभिः सहस्रेण शतेन वा ॥४३॥ स्वशक्त्यपेक्षया वापि गृह्णीयाद्ग्रामभोजनैः ॥ मातुः कुलं पितृकुलमात्मानं सहबंधुभिः
॥ ४४ ॥ संतारयेत्स सकलं मार्गपालीं ददाति यः ॥ नीराजनं च तत्रैव कार्यं राज्ञे जयप्रदम् ॥४५॥ मार्गपालीतलेनेत्थं हया गावो गजा वृषाः ॥
राजानो राजपुत्राश्च ब्राह्मणाः शूद्रजातयः ॥ ४६ ॥ मार्गपालीं समुल्लंघ्य नीरुजः स्यात्सुखी सदा ॥ कृत्वैतत्सर्वमेवेह रात्रौ दैत्यपतेर्बलेः ॥
॥ ४७ ॥ पूजां कुर्यान्नरः साक्षाद्भूमौ मंडलके कृते ॥ बलिमालिख्य दैत्येन्द्रं वर्णकैः पंचरंगकैः ॥ ४८ ॥ सर्वाभरणसंपूर्णं विंध्यावल्या सहासि
तम् ॥ कूष्मांडबाणजंघोरुमुरदानवसंवृतम् ॥ ४९ ॥ संपूर्णहृष्टवदनं किरीटोत्कटकुण्डलम् ॥ द्विभुजं दैत्यराजानं कारयित्वा नृपः स्वयम्॥५०॥
गृहस्य मध्ये शालायां विशालायां ततोऽर्चयेत् ॥ भ्रातृमंत्रिजनैः सार्द्धं संतुष्टो बंदिभिः स्तुतः ॥ ५१ ॥ कमलैः कुमुदैः पुष्पैः कह्लारै रक्तको

१ प्रभाम्-इ० पा० । २ प्रयत्नात्-इ० पा० ।

त्पलैः ॥ गन्धधूपान्ननैवेद्यैरक्षतैर्गुडपूपकैः ॥५२॥ मद्यमांससुरालेह्यदीपवर्त्युपहारकैः ॥ मंत्रेणानेन राजेन्द्र समंत्री सपुरोहितः ॥ ५३ ॥ बलिराज नमस्तुभ्यं विरोचनसुत प्रभो ॥ भविष्येन्द्रसुराराते पूजेयं प्रतिगृह्यताम् ॥ ५४ ॥ एवं पूजां नृपः कृत्वा रात्रौ जागरणं ततः ॥ कारयेत्प्रेक्षणीयादि नटक्षत्रकथानकैः ॥ ५५ ॥ लोकश्चापि गृहस्यांते शय्यायां शुक्लतंडुलैः ॥ संस्थाप्य बलिराजानं फलैः पुष्पैश्च पूजयेत् ॥ ५६ ॥ बलिमुद्दिश्य दीयंते दानानि कुरुनन्दन ॥ यानि तान्यक्षयाण्याहुर्मयैवं संप्रदर्शितम् ॥ ५७ ॥ यदस्यां दीयते दानं स्वल्पं वा यदि वा बहु ॥ तदक्षयं भवेत्सर्वं विष्णोः प्रीतिकरं परम् ॥ ५८ ॥ विष्णुना वसुधा लब्धा प्रीतेन बलये पुनः ॥ उपकारकरो दत्तश्चासुराणां महोत्सवः ॥ ५९ ॥ ततः प्रभृति राजेन्द्र प्रवृत्ता कौमुदी पुनः ॥ सर्वोपद्रवविद्रावि सर्वविघ्नविनाशिनी ॥६०॥ लोकशोकहरी काम्या धनपुष्टिसुखावहा ॥ कुशब्देन मही ज्ञेया मुदी हर्षे ततः परम् ॥ ६१ ॥ धातुज्ञैर्नैगमज्ञैश्च तेनैषा कौमुदी स्मृता ॥ कौ मोदन्ते जना यस्यां नानाभावैः परस्पराः ॥ ६२ ॥ हृष्टास्तुष्टाः सुखायत्तास्तेनैषा कौमुदी स्मृता ॥ कुमुदानि बलेर्यस्माद्दीयन्तेऽस्यां युधिष्ठिर ॥ ६३ ॥ अर्थार्थे पार्थ भूमौ च तेनैषा कौमुदी स्मृता ॥ एकमेवमहोरात्रं वर्षे वर्षे विशांपते ॥ ६४ ॥ दत्तं दानवराजस्य आदर्शमिव भूतले ॥ यः करोति नृपो राष्ट्रे तस्य व्याधिभयं कुतः ॥ ६५ ॥ कुत ईतिभयं तत्र नास्ति मृत्युकृतं भयम् ॥ सुभिक्षं क्षेममारोग्यं सर्वसम्पद उत्तमाः ॥ ६६ ॥ नीरुजश्च जनाः सर्वे सर्वोपद्रववर्जिताः ॥ कौमुदीकरणाद्राजन्भवतीह महीतले ॥ ६७ ॥ यो यादृशेन भावेन तिष्ठत्यस्यां युधिष्ठिर ॥ हर्षदैन्यादिरूपेण तस्य वर्षं प्रयाति हि ॥ ६८ ॥ रुदिते रोदिति वर्षं हृष्टो वर्षं प्रहृष्यति ॥ भुक्तौ भोक्ता भवेद्वर्षं स्वस्थः स्वस्थो भवेदिति ॥ ६९ ॥ तस्मात्प्रहृष्टैस्तुष्टैश्च कर्तव्या कौमुदी नरैः ॥ वैष्णवी दानवी चेयं तिथिः पैत्री युधिष्ठिर ॥ ७० ॥ उपशमितमेघनादं प्रज्वलितदशाननं रमितरामम् ॥ रामायणमिव सुभगं दीपदिनं हरतु वो दुरितम् ॥ ७१ ॥ कूष्माण्डादानरम्यं कुवलयखण्डैश्च धातुकाभद्रम् ॥ शरदिव हरिगतनिद्रं दीपदिनं हरतु वो दुरितम् ॥७२॥ दीपोत्सवे जनितसर्वजनप्रमोदां कुर्वंति ये सुमनसो बलिराजपूजाम् ॥ दानोपभोगसुखवृद्धिशताकुलानां हर्षेण वर्षमिह पार्थिव याति तेषाम् ॥७३॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे दीपालिकोत्सववर्णनं नाम चत्वारिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १४० ॥छ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कथयस्व महाभाग सर्वज्ञो ह्यसि यादव ॥ सर्वकामाप्तये कृत्यं कथं शांतिकपौष्टिकम् ॥१॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ श्रीकामः शान्तिकामो वा ग्रहयज्ञं समारभेत् ॥ दृष्ट्यायुःपुष्टिकामो वा तथैवाभिचरन्पुनः ॥ २ ॥ सर्वशास्त्राण्यनुक्रम्य संक्षिप्य ग्रन्थविस्तरम् ॥ ग्रहशांतिं प्रवक्ष्यामि पुराणश्रुतिभाषि

ताम् ॥३॥ पुण्येऽह्नि विप्रकथिते कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥ ग्रहान्ग्रहाधिदेवांश्च स्थाप्य होमं समारभेत् ॥ ४ ॥ ग्रहयज्ञस्त्रिधा प्रोक्तः पुराणश्रुतिको विदैः ॥ प्रथमोऽयुतहोमः स्याल्लक्षहोमस्ततः परम् ॥ ५ ॥ तृतीयः कोटिहोमस्तु सर्वकामफलप्रदः ॥ अयुतेनाहुतीनां च नवग्रहमखः स्मृतः ॥६॥ तस्य तावद्विधिं वक्ष्ये पुराणश्रुतिभाषितम् ॥ गर्तस्योत्तरपूर्वेण वितस्तिद्वयविस्तृताम् ॥ ७ ॥ कुर्याद्विधानतो वेदिं वितस्त्युच्छ्र्यसंयुताम् ॥ संस्थापनाय देवानां चतुरस्रामुदक्प्लवाम् ॥ ८ ॥ अग्निप्रणयनं कृत्वा तस्यामावाहयेत्सुरान् ॥ देवानां तत्र संस्थाप्या विंशतिर्द्वादशाधिका ॥ ९ ॥ सूर्यः सोमो महीपुत्रो बुधो जीवः सितोर्कजः ॥ राहुः केतुरिति प्रोक्ता ग्रहा लोकहितावहाः ॥ १० ॥ ताम्रकात्स्फटिकाद्रक्तचन्दनात्स्वर्णजावुभौ ॥ रजतादायसाश्चैव ग्रहाः कार्याः क्रमादमी ॥ ११ ॥ मध्ये तु भास्करं विद्याल्लोहितं दक्षिणेन तु ॥ उत्तरेण गुरुं विद्याद्बुधं पूर्वोत्तरेण तु ॥ १२ ॥ पूर्वेण भार्गवं विद्यात्सोमं दक्षिणपूर्वके ॥ पश्चिमोत्तरतः केतुं स्थापयेच्छुक्लतंडुलैः ॥ १३ ॥ राजामात्यान्महाराज तंडुलैः स्थापयेदथ ॥ भास्करस्येश्वरं विद्यादुमां च शशिनस्तथा ॥ १४ ॥ स्कन्दमङ्गारकस्यापि बुधस्य च तथा हरिम् ॥ ब्रह्माणं च गुरोर्विद्याच्छुक्रस्यापि शचीपतिम् ॥ ॥ १५ ॥ शनैश्चरस्य तु यमं राहोः कालं तथैव च ॥ केतोस्तु चित्रगुप्तं तु सर्वेषामेव देवताः ॥ १६ ॥ अग्निरापः क्षितिर्विष्णुरिन्द्रः सौवर्णदेवताः ॥ प्रजापतिश्च सूर्यश्च ब्रह्मा प्रत्यधिदेवताः ॥१७॥ विनायकं तथा दुर्गां वायुमाकाशमेव च ॥ सावित्रीं च तथा लक्ष्मीमुमां च सहभर्तृकाम् ॥ ॥ १८ ॥ आवाहयेद्व्याहृतिभिस्तथैवाश्विकुमारकौ ॥ संस्मरेद्रक्तमादित्यमंगारकसमन्वितम् ॥ १९ ॥ सोमशुक्रौ यथाश्वेतौ बुधजीवौ च पिङ्गलौ ॥ मंदराहू तथा कृष्णौ धूम्रं केतुगणं विदुः ॥ २० ॥ ग्रहवर्णानि देयानि वासांसि कुसुमानि च ॥ गंधाश्च बलयश्चैव धूपा गुग्गुलपूर्वकाः ॥ ॥ २१ ॥ गुडौदनं रवेर्दद्यात्सोमाय घृतपायसम् ॥ अंगारकाय संयावं बुधाय क्षीरषष्टिकम् ॥ २२ ॥ दध्यन्नं गुरवे दद्याच्छुक्राय तु घृतौदनम् ॥ शनैश्चराय कृशरं मेषमांसं तु राहवे ॥ २३ ॥ चित्रौदनं केतवे च सर्वान्भक्ष्यैरथार्चयेत् ॥ प्रागुत्तरेण तस्माच्च दध्यक्षतविभूषितम् ॥ २४ ॥ चूतपल्लवसंपन्नं फलवस्त्रयुगान्वितम् ॥ पञ्चरत्नसमायुक्तं पञ्चभंगयुतं तथा ॥ २५ ॥ स्थापयेदव्रणं कुंभं वरुणं तत्र विन्यसेत् ॥ गंगाद्याः सरितः सर्वाः समुद्राश्च सरांसि च ॥ २६ ॥ गजाश्वरथ्यावल्मीकात्संगमाद्ध्रदगोकुलात् ॥ मृदमानीय राजेन्द्र सर्वौषधिजलान्विताम् ॥ २७ ॥ स्नानार्थं विन्यसेत्तत्र यजमानस्य धर्मवित् ॥ सर्वे समुद्राः सरितः सरः प्रस्रवणानि च ॥ २८ ॥ आयांतु यजमानस्य दुरितक्षयकारकाः ॥ एवमावाहयित्वा तान्सर्वान्नृपतिसत्तम ॥ २९ ॥ होमं समारभेत्सर्पिर्यवव्रीहितिलादिना ॥ अर्कः पलाशखदिरौ ह्यपामार्गोऽथ पिप्पलः ॥ ३० ॥ उदुंबर

शमीदूर्वाकुशाश्च समिधः क्रमात् ॥ एकैकस्य चाष्टशतमष्टाविंशति वा पुनः ॥ ३१ ॥ होतव्या मधुसर्प्पिर्भ्यां दध्ना वा पायसेन वा ॥ प्रादे
शमात्रा ऋजवो विशाखा विफलाः शुभाः ॥ ३२ ॥ कल्प्यंते समिधः प्राज्ञैः सर्वकर्मसु सर्वदा ॥ देवानामपि सर्वेषामुपांशुपरमार्थवित् ॥ ३३ ॥
स्वेन स्वेनैव मंत्रेण होतव्याः समिधः पृथक् ॥ आकृष्णेन इमं देवा अग्निर्मूर्द्धा दिवः क्रमात् ॥ ३४ ॥ उद्बुध्यस्वेति बोध्यश्च यथासंख्यमुदाहृताः ॥
बृहस्पते अतियदस्तथैवान्नात्परिस्रुतः ॥ ३५ ॥ शन्नोदेवीति च कया केतुं कृण्वन्नितीति च ॥ होतव्यं यद्ददाज्यं चरुं भक्ष्याणि वा पुनः ॥ ३६ ॥
मंत्रैर्दशाहुतीर्दत्त्वा होमो व्याहृतिभिस्ततः ॥ उदङ्मुखाः प्राङ्मुखाश्च कुर्युर्ब्राह्मणपुंगवाः ॥ ३७ ॥ मंत्रवंतस्तु कर्तव्याश्चरवः प्रतिदैवतम् ॥ अपो
राजेति रुद्रस्य बलिहोमं समारभेत् ॥ ३८ ॥ आपो हिष्ठेत्युमायास्तु श्येनेति स्वामिनस्तथा ॥ विष्णोरिदं विष्णुरिति स्वमिच्छेति स्वयंभुवः ॥
॥ ३९ ॥ इन्द्रादिदेवतानां तु इन्द्राय जुहुयात्पुनः ॥ नवा यमस्यायं गौश्चेत्येवं होमः प्रकीर्तितः ॥ ४० ॥ कालस्य ब्रह्मजज्ञानमिति मंत्रः प्रश
स्यते ॥ चित्रगुप्तस्य वा जात पौराणिकाविदुर्बुधाः ॥ ४१ ॥ "अग्निं दूतंवृणीमहे" इति वह्नेरुदाहृतः ॥ इंद्रं यमं वरुणमित्ययं मंत्रः प्रकीर्तितः ॥
॥ ४२ ॥ भूमेः पृथिव्यंतरिक्षमिति वेदेषु पठ्यते ॥ "सहस्रशीर्षा पुरुष" इति विष्णोरुदाहृतः ॥ ४३ ॥ वरुणः पवनश्चैव धनाध्यक्षस्तथा शिवः ॥
ब्रह्मणा सहितः शेषो दिक्पालाः पांतु ते सदा ॥ ४४ ॥ कीर्तिर्लक्ष्मीर्धृतिर्मेधाः पुष्टिः श्रद्धा क्रिया मतिः ॥ बुद्धिर्लज्जा शांतिपुष्टी कांतिस्तुष्टिश्च
मातरः ॥४५॥ एतास्त्वामभिषिंचंतु धर्मपत्न्यः समागताः ॥ आदित्यश्चन्द्रमा भौमो बुधजीवसितार्कजाः ॥४६॥ ग्रहास्त्वामभिषिंचंतु राहुः केतुश्च
तर्पिताः ॥ देवदानवगंधर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ॥ ४७ ॥ ऋषयो मनवो गावो देवमातर एव च ॥ देवपत्न्यो द्रुमा नागा दैत्याश्चाप्सरसां गणाः ॥
॥ ४८ ॥ अस्त्राणि सर्वशस्त्राणि राजानो वाहनानि च ॥ औषधानि च रत्नानि कालस्यावयवाश्च ये ॥ ४९ ॥ सरितः सागराः शैलास्तीर्थानि जलदा
नदाः ॥ एते त्वामभिषिंचंतु सर्वकामार्थसिद्धये ॥ ५० ॥ ततः शुक्लांबरधरः शुक्लगन्धानुलेपनः ॥ सर्वगन्धसमायुक्तः स्नातः श्रद्धासमन्वितः ॥५१॥
यजमानः सपत्नीकान्सिद्धिदांस्तान्समाहितान् ॥ दक्षिणाभिः प्रयत्नेन पूजयेद्गतविस्मयः ॥ ५२ ॥ सूर्याय कपिलां धेनुं दद्याच्छंखं तथेन्दवे ॥
रक्तं धुरंधरं दद्याद्भौमाय ककुदाधिकम् ॥ ५३ ॥ बुधाय जातरूपं च गुरवे पीतवाससी ॥ श्वेताश्वं दैत्यगुरवे कृष्णांगामर्कसूनवे ॥ ५४ ॥ आयसं
राहवे दद्यात्केतवे च्छागमुत्तमम् ॥ सुवर्णेन समा कार्या यजमानेन दक्षिणा ॥५५॥ सर्वेषामथवा दद्याद्गुरुर्वा येन तुष्यति ॥ सुमंत्रेण प्रदातव्याः
सर्वाः सर्वार्थदक्षिणाः ॥ ५६ ॥ कपिले सर्वदेवानां पूजनीयासि रोहिणी ॥ तीर्थदेवमयी यस्मादतः शांतिं प्रयच्छ मे ॥ ५७ ॥ पुण्यस्त्वं शंख

पुण्यानां मङ्गलानां च मंगलम् ॥ विष्णुना विधृतो नित्यमतः शांतिं प्रयच्छ मे ॥ ५८ ॥ धर्म त्वं वृषरूपेण जगदानन्दकारकः ॥ अष्टमूर्तेरधि
ष्ठानमतः शांतिं प्रयच्छ मे ॥ ५९ ॥ हिरण्यगर्भगर्भस्थं हेम बीजं विभावसोः ॥ अनन्तपुण्यफलदमतः शांतिं प्रयच्छ मे ॥ ६० ॥ पीतवस्त्रयुगं
दद्याद्वासुदेवस्य वल्लभम् ॥ प्रदानात्तस्य मे विष्णुरतः शांतिं प्रयच्छतु ॥ ६१ ॥ कपिलस्त्वश्वरूपेण यस्मादमृतसम्भवः ॥ चन्द्रार्कवाहनो
नित्यमतः शांतिं प्रयच्छ मे ॥ ६२ ॥ यस्मात्त्वं पृथिवी सर्वा धेनो वै कृष्णसंज्ञिता ॥ सर्वपापहरा नित्यमतः शांतिं प्रयच्छ मे ॥ ६३ ॥ यस्मा
दायस कर्माणि तवाधीनानि सर्वदा ॥ लांगलान्यायुधादीनि तस्माच्छांतिं प्रयच्छ मे ॥ ६४ ॥ यस्मात्त्वं छाग यज्ञानामंगत्वेन व्यवस्थितः ॥
योनिर्विभावसोर्नित्यमतः शांतिं प्रयच्छ मे ॥ ६५ ॥ गवामंगेषु तिष्ठंति भुवनानि चतुर्दश ॥ यस्मात्तस्माच्छिवं मे स्यादिह लोके परत्र च ॥
॥ ६६ ॥ यस्मादशून्यं शयनं केशवस्य शिवस्य च ॥ शय्या ममाप्यशून्यास्तु तथा जन्मनि जन्मनि ॥ ६७ ॥ यथा रत्नेषु सर्वेषु सर्वे देवा व्यव
स्थिताः ॥ तथा शांतिं प्रयच्छंतु रत्नदानेन मे सुराः ॥ ६८ ॥ यथा भूमिप्रदानस्य कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ दानान्यन्यानि मे शांतिं भूमि
दानाद्भवत्यपि ॥ ६९ ॥ एवं संपूजयेद्भक्त्या वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ वस्त्रकाञ्चनरत्नौघैर्माल्यगंधानुलेपनैः ॥ ७० ॥ ग्रहस्वरूपमतुलं कथ्यमानं
निबोध मे ॥ भक्तिभावप्रपन्नस्य कथ्यमानं विराजते ॥ पद्मासनः पद्मकरः पद्मगर्भसमद्युतिः ॥ सप्ताश्वः सप्तरज्जुश्च द्विभुजः स्यात्सदा रविः ॥
॥ ७१ ॥ श्वेतः श्वेतांबरधरो दशाश्वः श्वेतभूषणः ॥ गदापाणिर्द्विबाहुश्च कर्तव्यो वरदः शशी ॥ ७२ ॥ रक्तमाल्यांबरधरः कर्णिकारसमद्युतिः ॥
खड्गचर्मगदापाणिर्विधेयो भूमिनंदनः ॥ ७३ ॥ पीतमाल्यांबरधरः पीतगंधानुलेपनः ॥ कांचने च रथे दिव्ये शोभमानो बुधः सदा ॥ ७४ ॥
देवदैत्यगुरू तद्वत्पीतश्वेतौ चतुर्भुजौ ॥ दंडिनौ वरदौ कार्यौ साक्षसूत्रकमंडलू ॥ ७५ ॥ इन्द्रनीलद्युतिः शूली वरदो गृध्रवाहनः ॥ बाणबाणा
सनधरः कर्तव्योऽर्कसुतः सदा ॥ ७६ ॥ शार्दूलवदनः खड्गी वर्मी शूली वरप्रदः ॥ नीलसिंहासनस्थश्च राहुरत्र प्रशस्यते ॥ ७७ ॥ धूम्रा द्विबाहवः
सर्वे गदिनो विकृताननाः ॥ गृध्रासनरता नित्यं केतवः स्युर्वरप्रदाः ॥ ७८ ॥ सर्वे किरीटिनः कार्या ग्रहा लोकहितावहाः ॥ स्वांगुलेनोच्छ्रिताः
सर्वे शतमष्टोत्तरं तदा ॥ ७९ ॥ ग्रहस्वरूपमेतत्ते व्याख्यातं पांडुनन्दन ॥ एतज्ज्ञात्वा प्रयत्नेन पूजा कार्या विचक्षणैः ॥ ८० ॥ विधिना ग्रहपूजां
योनेन त्वारभते नरः ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥ ८१ ॥ यस्तु पीडाकरो नित्यं माल्यवित्तस्य वा ग्रहः ॥ तं तु यत्नेन संपूज्य
शेषानप्यर्चयेद्बुधः ॥ ८२ ॥ ग्रहा गावो नरेन्द्राश्च ब्राह्मणाश्च विशेषतः ॥ पूजिताः पूजयंत्येते निर्दहंत्यवमानिताः ॥ ८३ ॥ तस्मान्न दक्षिणाहीनं

कर्तव्यं भूतिमिच्छता ॥ संपूर्णायां दक्षिणायां यस्मादेकोऽपि तुष्यति ॥ ८४ ॥ सदैवाऽयुतहोमोऽयं नवग्रहमखः स्मृतः ॥ ८५ ॥ विवाहोत्सवय
ज्ञेषु प्रतिष्ठादिषु कर्मसु ॥ निर्विघ्नार्थं महाराज तथोद्वेगाद्भुतेषु च ॥ ८६ ॥ कथितोऽयुतहोमोऽयं लक्षहोममतः शृणु ॥ सर्वकामाप्तये यस्माल्लक्ष
होमं विदुर्बुधाः ॥ ८७ ॥ पितॄणां वल्लभो यस्माद्भुक्तिमुक्तिफलप्रदः ॥ ग्रहताराबलं लब्ध्वा कृत्वा ब्राह्मणवाचनम् ॥ ८८ ॥ गृह
स्योत्तरपूर्वेण मण्डपं कारयेद्बुधः ॥ रुद्रायतनभूमौ वा चतुरस्रमुदङ्मुखम् ॥ ८९ ॥ दशहस्तमथाष्टौ वा हस्तान्कुर्याद्विधानतः ॥
प्रागुदक्प्रवणां भूमिं कारयेद्यत्नतो नरः ॥ ९० ॥ प्रागुत्तरं समासाद्य प्रदेशं मंडपस्य तु ॥ शोभनं कारयेत्कुण्डं यथावल्लक्षणान्वितम् ॥ ९१ ॥
मानहीनं चाप्रशस्तमनेकभयदं भवेत् ॥ यस्मात्तस्मात्सुसंपूर्णं शांतिकुंडं विधीयते ॥ ९२ ॥ अस्माद्दशगुणः प्रोक्तो लक्षहोमे स्वयंभुवा ॥ आहु
तिभिः प्रयत्नेन दक्षिणाभिस्तथैव च ॥ ९३ ॥ द्विहस्तविस्तृतं तद्वच्चतुर्हस्तायतं पुनः ॥ लक्षहोमे भवेत्कुण्डं योनिवक्त्रं त्रिमेखलम् ॥ ९४ ॥
संस्थापनाय देवानां वप्रत्रयसमावृतम् ॥ द्विरंगुलोच्छ्रितो वप्रः प्रथमः समुदाहृतः ॥ ९५ ॥ अंगुलोच्छ्रयसंयुक्तं वप्रद्वयमथोपरि ॥ द्व्यङ्गुलस्तत्र
विस्तारः सर्वेषां कथ्यते बुधैः ॥ ९६ ॥ दशांगुलोच्छ्रिता भित्तिः स्थंडिलस्य तथोपरि ॥ तस्मिन्नावाहयेद्देवान्पूर्ववत्पुष्पतण्डुलैः ॥ ९७ ॥
आदित्याभिमुखाः सर्वाः स्थाप्याः प्रत्यधिदेवताः ॥ स्थापनीया मुनिश्रेष्ठा नांतरेण पराङ्मुखाः ॥ ९८ ॥ गरुत्मानधिकस्तत्र संपूज्यः श्रियमि
च्छता ॥ समपीनशरीरस्तु वाहनं परमेष्ठिनः ॥९९॥ विषपापहरो नित्यमतः शांतिं प्रयच्छ मे ॥ पूर्ववत्कुंभमामंत्र्य तद्वद्धोमं समाचरेत् ॥१००॥
सहस्राणां शतं हुत्वा समित्संख्यादिकं पुनः ॥ औदुम्बरीमथार्द्रां च वक्रकोटरवर्जिताम् ॥ १०१ ॥ बाहुमात्रां स्रुचं कृत्वा ततः स्तंभद्वयोपरि ॥
घृतधारां तथा सम्यगग्नेरुपरि पातयेत् ॥१०२॥ पाठयेत्सूक्तमाग्नेयं वैष्णवं रौद्रमैंदवम् ॥ महावैश्वानरं साम ज्येष्ठसाम च पाठयेत् ॥१०३॥ स्नानं
तु यजमानस्य पूर्ववन्मन्त्रवाचनम् ॥ दातव्या यजमानेन पूर्ववद्दक्षिणा पृथक् ॥ १०४ ॥ कामक्रोधविहीनेन ऋत्विग्भ्यः शांतचेतसः ॥ नवग्रह
मखे विप्राश्चत्वारो वेदवेदिनः ॥ १०५ ॥ अथ वा ऋत्विजौ शांतौ द्वावेव त्वतिकोविदौ ॥ कार्यावयुतहोमे तु न प्रसज्येत विस्तरे ॥ १०६ ॥
तद्वच्च दश चाष्टौ वा लक्षहोमेऽपि ऋत्विजः॥ कर्तव्याः शक्तितस्तद्वच्चत्वारो वा विमत्सराः ॥१०७॥ नवग्रहमखे सर्वं लक्षहोमे दशोत्तरम् ॥ दद्याच्च
पांडवश्रेष्ठ भूषणान्यपि शक्तितः ॥ १०८ ॥ शयनानि च वस्त्राणि हैमानि कटकानि च ॥ कर्णांगुलीपवित्राणि भक्तिमान्प्रतिपादयेत् ॥१०९॥

॥५०५॥

१ श्रावयेत्-इ० पा० । २ शक्तिमान्-इ० पा० ।

न कुर्याद्दक्षिणाहीनं वित्तशाठ्येन मानवः ॥ अददल्लोभमोहाभ्यां कुलक्षयमवाप्नुयात् ॥ ११० ॥ अन्नदानं यथा शक्त्या दातव्यं भूतिमिच्छता ॥
अन्नहीनं व्रतं यस्माद्दुर्भिक्षफलदं भवेत् ॥ १११ ॥ राष्ट्रं हन्यादंगहीनो मंत्रहीनस्तु ऋत्विजः ॥ अदक्षिणो यजमानं नास्ति यज्ञसमो रिपुः
॥ ११२ ॥ न चाप्यल्पधनः कुर्याल्लक्षहोमं नरः क्वचित ॥ तस्मात्पीडाकरो नित्यं य एव भवति ग्रहः ॥ ११३ ॥ तमेव पूजयेद्भक्त्या द्वौ वा
त्रीन्वा यथाविधि ॥ एकमप्यर्चयेद्भक्त्या ब्राह्मणं वेद पारगम् ॥ ११४ ॥ दक्षिणाभिः प्रयत्नेन बहून्वा बहुवित्तवान् ॥ लक्षहोमस्तु कर्तव्यो यदि
वित्तं गृहे गृहे ॥ ११५ ॥ यतः सर्वानवाप्नोति कुर्वन्कामान्विधानतः ॥ पूज्यते शिवलोके च वस्वादित्यमरुद्गणैः ॥ ११६ ॥ यावत्कल्पशतान्य
ष्टावथ मोक्षमवाप्नुयात्॥सकामो यस्त्विमं कुर्याल्लक्षहोमं यथाविधि ॥११७॥ स तं काममवाप्नोति पदं चानंत्यमश्नुते॥ पुत्रार्थी लभते पुत्रं धनार्थी
लभते धनम् ॥११८॥ भार्यार्थी शोभनां भार्यां कुमारी च शुभं पतिम् ॥ भ्रष्टराज्यस्तथा राज्यं श्रीकामः श्रियमाप्नुयात् ॥ ११९ ॥ यं यं प्रार्थ
यते कामं तं तमाप्नोति पुष्कलम् ॥ निष्कामः कुरुते यस्तु परं ब्रह्म स गच्छति ॥ १२० ॥ शांतिं नवग्रहमयीं दुरितोपशांतिं राजन्करोति बहुना
विधिवद्द्विजेन्द्रैः ॥ क्षेमं सुभिक्षमतुलं कुलवृद्धिसंपत्तत्रास्ति यत्र कुरुते बत लक्षहोमम् ॥१२१॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयु
धिष्ठिरसंवादे नवग्रहलक्षहोमविधिवर्णनं नामैकचत्वारिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥१४१॥ ॥छ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ राजा संवरणः पूर्वं प्रतिष्ठाने
पुरोत्तमे ॥ बभूव स महाभागः शास्त्रार्थकुशलो बली ॥१॥ ब्रह्मण्यः पितृभक्तश्च देवब्राह्मणपूजकः ॥ तस्याथ कुर्वतो राज्यं सम्यक्पालयतः प्रजाः
॥२॥ आजगाम महायोगी सनको ब्रह्मणः सुतः॥दत्त्वा तस्यासनं राजा प्रणम्य शिरसा तथा ॥३॥ पूजयित्वार्घ्यपाद्याद्यैरात्मानं विनिवेद्य च ॥
इतिहासपुराणोक्ताश्चकार विविधाः कथाः ॥४॥ राजर्षीणां पुराणां च चरितानि यथार्थवित् ॥ ततः कथांतरे राजा कार्यं मनसि संस्थितम् ॥५॥
हिताय पृथिवीशानां जगतश्चात्मनस्तथा ॥ पप्रच्छ विनयोपेतो योगाचार्यं महामतिः ॥ ६ ॥ ॥ संवरण उवाच ॥ ॥ भगवन्महदुत्पातसं
भवे भूप्रकंपने ॥ निर्घाते पांशुवर्षे च गृहभंगे तथैव च ॥ ७ ॥ जन्मनक्षत्रपीडासु अनावृष्टिभयेषु च ॥ ज्वरेषु ग्रहपीडासु दुर्भिक्षे राष्ट्रविग्रहे ॥
॥ ८ ॥ व्याधीनां संभवे जाते शरीरे चातिपीडिते ॥ क्लेशे महति चोत्पन्ने किंकर्तव्यं नरोत्तमैः ॥ ९ ॥ स्वर्गस्य साधनं यच्च कीर्तिदं
धनदं तथा ॥ प्रब्रूहि मे द्विजश्रेष्ठ तथारोग्यप्रदं नृणाम् ॥ १० ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शृणुराजन्प्रवक्ष्यामि शांतिकर्म

१ भवति ग्रहपूजने–इ० पा० । २ दयाधर्मपरो नित्यं क्षमावान्बहुवित्तवान्–इ० पा० । ३ पातकं समवाप्नोति यत्कुर्वन्नविधानतः–इ० पा० । ४ राजविप्लवे–इ० पा० । ५ नृपोत्तमैः–इ० पा० ।

ह्यनुत्तमम् ॥ कोटिहोमाख्यमतुलं सर्वकामफलप्रदम् ॥ ११ ॥ ब्रह्महत्यादिपापानि येन नश्यंति तत्क्षणात् ॥ उत्पाताः प्रशमं यांति महत्संपद्यते सुखम् ॥ १२ ॥ विधानं तस्य वक्ष्यामि शृणुष्वैकमना भव ॥ देवागारे नदीतीरे वने वा भवनेऽपि वा ॥ १३ ॥ पर्वते वापि कुर्वीत य इच्छेत्क्षेममात्मनः ॥ शुभनक्षत्रयोगे च वारे पूर्वगुणान्विते ॥ १४ ॥ यजमानस्यानुकूल्ये कोटिहोमं समाचरेत् ॥ पूजयित्वा प्रयत्नेन ब्राह्मणं वेदपारगम् ॥ १५ ॥ वस्त्रैर्विभूषणैश्चैव गंधमाल्यानुलेपनैः ॥ प्रणम्य विधिवत्तस्मै आत्मानं विनिवेदयेत् ॥ १६ ॥ त्वं नो गतिः पिता माता त्वं गतिस्त्वं परायणः ॥ त्वत्प्रसादेन विप्रर्षे सर्वं मे स्यान्मनोगतम् ॥ १७ ॥ आपद्विमोक्षाय च मे कुरु यज्ञम नुत्तमम् ॥ कोटिहोमार्थमतुलं शांत्यर्थं सार्वकामिकम् ॥ १८ ॥ पुरोहितस्ततः प्राज्ञः शुक्लांबरधरः शुचिः ॥ ब्राह्मणैर्वेदसंवृत्तैः पुण्यैर्युक्तः समाहितैः ॥ १९ ॥ भूमिभागे समे शुद्धे प्रागुदक्प्रवणे तथा ॥ पुण्याहं वाचयेत्पूर्वं कृत्वा विप्रान्सुपूजितान् ॥ २० ॥ ततस्तु मंहितैर्विप्रैः सूत्रयेन्मण्डपं शुभम् ॥ उत्तमं शतहस्तं तु तदर्धेन तु मध्यमम् ॥ जघन्यं तु तदर्द्धेन शक्तिकालाद्यपेक्षया ॥२१॥ मध्ये तु मण्डपस्यापि कुंडं कुर्याद्विचक्षणः ॥ अष्टहस्तप्रमाणेन आयामेन तथैव च ॥ २२ ॥ मेखलात्रितयं तस्य द्वादशांगुलविस्तृतम् ॥ तत्प्रमाणां तथा योनिं कुर्वीत सुसमाहितः ॥ २३ ॥ कुंडस्य पूर्वभागे तु वेदिं कुर्याद्विचक्षणः ॥ चतुर्हस्तां समां चैव हस्तमात्रोच्छ्रितः नृप ॥ २४ ॥ स्थानं तत्सर्वभूतानां कुर्याद्यत्नेन बुद्धिमान् ॥ २५ ॥ उदलिप्य ततो भूमिं मंडपस्य समीपतः ॥ विन्यसेत्कलशांस्तत्र जलपूर्णांश्चतुर्दश ॥ २६ ॥ अश्वत्थप्लक्षचूताद्यैः पल्लवैरुपशोभितान् ॥ वितानमुपरिष्टाच्च मंडपस्य प्रकल्पयेत् ॥ २७ ॥ स्थापयेद्दिक्षु सर्वासु तोरणानि विचक्षणः ॥ एवं संभृतसंभारैः पुरोधाः सुसमाहितः ॥ २८ ॥ पुण्याहजयघोषेण होमकर्म समारभेत् ॥ स्थापयित्वा सुरान्वेद्यां वक्ष्यमाणानरिंदम ॥ २९ ॥ ब्राह्मणं पूर्वभागे तु मध्ये देवं जनार्दनम् ॥ पश्चिमे तु तथा रुद्रं वसूनुत्तरतस्तथा ॥ ३० ॥ ऐशान्यां च ग्रहान्सर्वानाग्नेय्यां मरुतस्तथा ॥ वायुं सौम्यां तथैशान्यां लोकपालान्क्रमेण तु ॥ ३१ ॥ एवं संस्थाप्य विबुधान्यथास्थानं नृपोत्तम ॥ पूजयेद्विधिवद्वस्त्रगन्धमाल्यानुलेपनैः ॥ ३२ ॥ वेदोक्तमंत्रैस्तल्लिङ्गैः पुराणोक्तैः पृथक्पृथक् ॥ ॥ आदित्या वसवो रुद्रा लोकपालास्तथा ग्रहाः ॥ ३३ ॥ ब्रह्मा जनार्दनश्चैव शूलपाणिर्भगाक्षिहा ॥ अत्र संनिहिताः सर्वे भवंतु

१ देवागारे च भवने तीर्थे वा शिवसंनिधौ–इ० पा० । २ समारभेत्–इ० पा० । ३ सर्वतः पुण्यैः संयुक्तः सुसमाहितैः–इ० पा० । ४ महितैः–इ०पा० । ५ चतुर्हस्तप्रमाणेन–इ० पाठस्त्वशुद्धः । कुण्डसिद्धिग्रन्थे–"कर्कान्द्वियां कोटौ नृपकरमपि प्राहुरार्यः"–इत्युक्तेः कोटिहोमेऽष्टकरपरिमितकुण्डस्योदितत्वात् । ६ सर्वदेवानाम्–इ० पा० । ७ समाचरेत्–इ० पा० । ८ महेश्वरः–इ० पा० ।

सुखभागिनः ॥ ३४ ॥ पूजां गृह्णंतु सर्वेत्र मया भक्त्योपपादिताम् ॥ कुर्वंतु च शुभं सर्वे यज्ञकर्म समाहिताः ॥ ३५ ॥ एवं संपूजयित्वा तान्देवा न्यत्नेन शुद्धधीः॥ नैवेद्यैर्विविधैर्भक्ष्यैः फलैः पत्रैस्तथैव च ॥ ३६ ॥ ततस्तु तैर्द्विजैः सार्द्धं कुंडस्य विधिपूर्वकम् ॥ कुर्यात्संस्कारकरणं यथोक्तं वेद चिन्तकैः ॥ ३७ ॥ ततः समाह्वयेद्वह्निं नाम्ना ख्यातं घृतार्चिषम् ॥ नियोजयेद्द्विजांस्तत्र शतसंख्यान्नृपोत्तम ॥ अलाभे तु बहूनां च यथालाभं नियोजयेत् ॥ ३८ ॥ विद्यावृद्धान्वयोवृद्धान्गृहस्थान्संयतेन्द्रियान्॥ स्वकर्मनियताञ्ज्ञानशीलाञ्छान्तान्द्विजोत्तमान् ॥ ३९ ॥ चिंतयेत्तत्र देवेशं पंचास्यं नृप पावकम् ॥ मुखानि तस्य चत्वारि सप्त जिह्वाश्च पार्थिव ॥ ४० ॥ एकजिह्वमथैकं तु तत्स्मृतं सर्वकामदम् ॥ धूमायमानेन वृथा होतव्यं ज्वलिते नले ॥ ४१ ॥ ऋग्भिः पूर्वामुखैर्होमो यजुर्भिश्चोत्तरामुखैः॥ सामभिः पश्चिमे कार्योऽथर्वभिर्दक्षिणामुखैः ॥ ४२ ॥ आघारावाज्य भागौ तु पूर्वं हुत्वा[३] विचक्षणः ॥ परितोथ परिस्तीर्णे कल्पिते च तथासने ॥ ४३ ॥ ब्रह्माणं पूर्वमप्येतत्सर्वं पश्चात्समाचरेत् ॥ होमो व्याहृति भिश्चैव सर्वस्तत्र विधीयते ॥ ४४ ॥ प्रणवादिभिस्तल्लिंगैः स्वाहाकारांतयोजितैः॥ जुहुयात्सर्वदेवानां वेद्यां ये चोपकल्पिताः ॥४५॥ एवं प्रकल्पये द्यज्ञं कोटिहोमाख्यमुत्तमम् ॥ तिलाः कृष्णा घृताभ्यक्ताः किञ्चिद्यवसमन्विताः ॥ ४६ ॥ होतव्याः कोटिहोमे तु समिधश्च पलाशजाः ॥ पूर्णे पूर्णे सहस्रे तु दद्यात्पूर्णाहुतिं शुभाम् ॥ पञ्चमे तन्मुखे राजन्सर्वकामार्थसिद्धये ॥ ४७॥ पूर्णाहुत्यः समाख्याताः कोटिहोमे नराधिप ॥ सहस्राणि नृपश्रेष्ठ दश शास्त्रविशारदैः ॥ ४८ ॥ प्रारंभदिनमारभ्य ब्राह्मणैर्ब्रह्मवादिभिः[४] ॥ भाव्यं सयजमानैस्तु अथवा सपुरोहितैः ॥ ४९ ॥ क्रोधलोभा दयो दोषा वर्जनीयाः प्रयत्नतः ॥ यजमानेन राजेन्द्र सर्वान्कामानभीप्सता ॥ ५० ॥ ॥ संवरण उवाच ॥ ॥ बहुत्वात्कर्मणो ब्रह्मन्कोटि होमः सुदुष्करः ॥ कालेन महता चैव शक्यः प्राप्तुं कथंचन ॥ ५१ ॥ नियमाद्ब्रह्मचर्याद्वा दुष्करो हीति मे मतिः ॥ निरोधोऽत्र ब्राह्मणानां भूशय्यादिषु दुष्करः ॥५२॥ कार्याद्गुरुतया यस्मात्पर्वकालाद्यपेक्षया ॥ एतद्विज्ञायते ब्रह्मन्यदि शास्त्रेषु कथ्यते ॥ कोटिहोमस्य संक्षेपं वद मे ब्रह्म संभव ॥ ५३ ॥ ॥ सनत्कुमार उवाच ॥ ॥ शताननो दशमुखो द्विमुखैकमुखस्तथा ॥ चतुर्विधो महाराज कोटिहोमो विधीयते ॥ ५४ ॥ कार्यस्य गुरुतां ज्ञात्वा नैवं[५] कुर्यादपर्वणि ॥ यथा संक्षेपतः कार्यः कोटिहोमस्तथा शृणु ॥ ५५ ॥ कृत्वा कुंडशतं दिव्यं यथोक्तं हस्त संमितम् ॥ एकैकस्मिंस्ततः कुंडे शतं विप्रान्नियोजयेत् ॥ ५६ ॥ सद्यःपक्षे तु विप्राणां सहस्रं परिकीर्तितम ॥ एकस्थानप्रणीतेऽग्नौ सर्वतः

१ चैव सुशोभनः–इ० पा० । २ प्रज्वालयेत्–इ० पा० । ३ कृत्वा–इ० पा० । ४ ब्रह्मचारिभिः–इ० पा० । ५ नैष्कर्म्यमथ कर्मणः–इ० पा० ।

परिभाविते ॥ ५७ ॥ होमं कुर्युर्द्विजाः सर्वे कुण्डे कुण्डे यथोदितम् ॥ यथा कुंडबहुत्वेऽपि राजसूये महाक्रतौ ॥ ५८ ॥ न च वह्निबहुत्वं
स्यात्तत्र यज्ञे विधीयते ॥ तथा कुंडशतेऽप्यत्र घृतार्चिषि वितानिते ॥ ५९ ॥ एक एव भवेद्यज्ञः कोटिहोमो न संशयः ॥ एवं यत्क्रियते
क्षिप्रं व्याकुलैः कार्यगौरवात् ॥ शताननः सविज्ञेयः कोटिहोमो न संशयः ॥ ६० ॥ स्वल्पैरहोभिः कार्यः स्याद्वर्षाकालादिकेऽपिवा ॥
तदा दशगुणः कार्यः कोटिहोमो विजानता ॥ ६१ ॥ विप्राणां द्वे शते तत्र सुविभज्य नियोजयेत् ॥ तेऽपि विज्ञानशीलाः स्युर्व्रतवंतो जिते
न्द्रियाः ॥ ६२ ॥ भूप कुंडद्वयं कृत्वा विभज्य च विभावसुम् ॥ होमं कुर्युर्द्विजा भूयः संस्कृत्य विधिपूर्वकम् ॥ ६३ ॥ शतं तत्र नियोज्यं स्याद्वि
प्राणां प्रविभज्य वै ॥ मासे वाथ द्विमासे वा यथाकाले ह्युपस्थिते ॥ ६४ ॥ एवं च द्विमुखं कार्यः कोटिहोमो विचक्षणैः ॥ ६५ ॥ यदा तु
स्वेच्छया यज्ञं यजमानः समापयेत् ॥ कालेन बहुधा राजंस्तदा चैकमुखो भवेत् ॥ ६६ ॥ एककुंडस्थितो वह्निरेकचित्तैः समाहितैः ॥ यथालाभ
स्थितैर्विप्रैर्ज्ञानशीलैर्विचक्षणैः ॥६७॥ न संख्यानियमश्चात्र ब्राह्मणानां नरोत्तम ॥ न कालनियमश्चैव स्वेच्छायज्ञः स उच्यते ॥ ६८ ॥ आवृत्त्या
सर्वकामस्य चातुर्मास्यानुकर्मवत् ॥ तदप्रसक्तौ कर्तव्यो यज्ञोऽयं सार्वकालिकः ॥ ६९ ॥ अयमेकमुखो राजन्कालेन बहुना भवेत् ॥ बहुविघ्नश्च
कालेन तस्मात्संक्षेपमाचरेत् ॥ ७० ॥ यतो हि चित्तवित्ताद्यमायुश्चैवास्थिरं सदा ॥ अतः संक्षेपतः कार्यं धर्मकार्यं प्रशस्यते ॥ ७१ ॥ ततः
समाप्ते यज्ञे तु कारयेत्सुमहोत्सवम् ॥ शंखतूर्यनिनादेन ब्रह्मघोषस्वनेन च ॥ ७२ ॥ ततस्तु दीक्षयेद्विप्रान्होतॄंश्च श्रद्धयान्वितः ॥ निष्कैश्च
कंकणैश्चैव कुण्डलैर्विविधैर्नृप ॥ ७३ ॥ गोशतं चैव दातव्यमश्वानां च शतं तदा ॥ सहस्रं च सुवर्णस्य सर्वेषामपि दापयेत् ॥ ७४ ॥ ग्रामैर्गजै
रथैरश्वैः पूजयेच्च पुरोहितम् ॥ दीनान्धकृपणान्सर्वान्वस्त्राद्यैश्चापि पूजयेत् ॥ ७५ ॥ ततश्चावभृथं स्नायात्तैर्घटैः पूर्वकल्पितैः ॥ लक्षहोमोक्तमंत्रेण
सदा विजयकारिणा ॥ ७६ ॥ एवं समापयेद्यस्तु कोटिहोममखं शुभम् ॥ तस्यारोग्यं वित्तपुत्रराष्ट्रवृद्धिस्तथैव च ॥ ७७ ॥ सर्वपापक्षयश्चैव जायते
नृपसत्तम ॥ अनावृष्टिभयं चैव उत्पातभयमेव च ॥ ७८ ॥ दुर्भिक्षं ग्रहपीडा च प्रशमं याति भूतले ॥ एतत्पुण्यं पापहरं सर्वकामफलप्रदम् ॥ ॥५०७॥
सनत्कुमारमुनिना पार्थिवाय निवेदितम् ॥ ७९ ॥ सर्वोपसर्गशमनं भवने वने वा ये कारयन्ति मनुजा नृपकोटिहोमम् ॥ भोगानवाप्य मनसो

१ सुविभाज्यनियोजयेत्–इ० पा० ।

भिमतान्प्रकामं ते यांति शक्रसदनं सुविशुद्धसत्त्वाः ॥ ८० ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे कोटिहोम
विधिवर्णनं नाम द्विचत्वारिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १४२ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ महाशांतिं प्रवक्ष्यामि महादेवेन भाषि
ताम् ॥ पार्थिवानां हितार्थाय महादुस्तरतारिणीम् ॥ १ ॥ नृपाभिषेके सा कार्या यात्राकाले नृपस्य तु ॥ दुःस्वप्ने दुर्निमित्ते च ग्रहवैगुण्यसंभवे ॥
॥ २ ॥ विद्युदुल्कानिपाते च जन्मर्क्षे ग्रहदैवते ॥ केतूदयेऽथ संजाते निर्घाते क्षितिकम्पने ॥ ३ ॥ प्रसूतौ मूलगण्डान्ते यमलस्य तु संभवे ॥
छत्राणां च[1] ध्वजानां च स्वस्थानात्पतने भुवि ॥ काकोलूककपोतानां प्रवेशे वेश्मनस्तथा ॥ ४ ॥ क्रूरग्रहाणां वक्रत्वे जन्मादिषु विशेषतः ॥
जन्मनि द्वादशे चैव चतुर्थे वाष्टमे तथा ॥ ५ ॥ यदा स्युर्गुरुमन्दाऽऽराः सूर्यश्चैव[2] विशेषतः ॥ युद्धे ग्रहाणां सर्वेषां सूर्यशीतांशुकीलके ॥ ६ ॥
वस्त्रायुधगवाश्वेषु मणिकेशविनाशने ॥ यद्यग्रे परिदृश्येत रात्राविंद्रधनुस्तथा ॥ ७ ॥ वेश्मनश्च तुलाभंगे गर्भेष्वश्वतरीषु च ॥ रवीन्द्वोरुपरागेषु महा
शांतिः प्रशस्यते ॥ ८ ॥ सर्वाणि दुर्निमित्तानि प्रशमं यान्ति सर्वथा ॥ तां कुर्युर्ब्राह्मणाः पंच कुलशीलसमन्विताः ॥ ९ ॥ चतुर्वेदास्त्रिवेदाश्च
द्विवेदाश्चापि पांडव ॥ आथर्वणा विशेषेण बह्वृचा यजुसंयुताः ॥ १० ॥ शुचयः श्रुतसंपन्ना जपहोमपरायणाः ॥ कृच्छ्रपाराकनक्ताद्यैः कृतकाय
विशोधनाः ॥ ११ ॥ पूर्वमाराध्य मंत्रैस्तु प्रारभेत क्रियां ततः ॥ दशद्वादशहस्तं वा मंडपं कारयेच्छुभम् ॥ १२ ॥ तन्मध्ये वेदिकां कुर्याच्चतुर्हस्त
प्रमाणतः ॥ आग्नेय्यां कारयेत्कुंडं हस्तमात्रं सुशोभनम् ॥ १३ ॥ मेखलात्रयसंयुक्तं योन्या चापि विभूषितम् ॥ बद्धचन्दनमालं च तोरणालंकृतं
तथा ॥ १४ ॥ गोमयेनोपलिप्ते च मंडपे तु द्विजातयः ॥ शुक्लाम्बरधराः स्नाताः शुक्लमाल्यानुलेपनाः ॥ १५ ॥ ततश्च पञ्च कलशांस्तस्यां वेद्यां
नियोजयेत् ॥ आग्नेयादिषु कोणेषु पञ्चमं मध्यतस्तथा ॥ १६ ॥ अष्टास्त्रालंकृते पद्मे चूतपल्लवशोभिते ॥ ब्रह्मकूर्चविधानेन पंचगव्यं
तु कारयेत् ॥ १७ ॥ औषधीः पञ्चरत्नानि रोचनां चन्दनं तथा ॥ सिद्धार्थकाञ्छमीदूर्वाः कुशान्व्रीहियवांस्तथा ॥ १८ ॥ अपा
मार्गं फलवतीं न्यग्रोधोदुंबरौ तथा ॥ प्लक्षाश्वत्थकपित्थांश्च प्रियंगुचूतपल्लवान् ॥ १९ ॥ हस्तिदंतमृदं चैव कोणकुम्भेषु निक्षिपेत् ॥
पुण्यतीर्थोदकान्नं च धान्यं गव्यं च मध्यमे ॥ २० ॥ कूर्चं वाचमितीदं च वह्निकुम्भाभिमन्त्रणम् ॥ आशुः शिशानोमन्त्रेण मन्त्रणं वायुगोचरे॥
॥ २१ ॥ ईशावास्यं चतुर्थस्य कुम्भस्य चाभिमंत्रणम् ॥ मध्यमे जपितव्यास्तु रुद्रकुम्भे भवोद्भवाः ॥२२॥ गंधपुष्पाक्षतैर्वस्त्रैर्नैवेद्यैर्घृतपाचितैः॥

१ चामराणां च–इ० पा० । २ सूर्यस्य–इ० पा० ।

फलैश्च नारिकेलाद्यैर्दीपकैः कुंभपूजनम् ॥ २३ ॥ स्वस्विवाचनकं चैव कारयेत्तदनंतरम् ॥ क्रमेणानेन शनकैरग्निकार्यं प्रयोजयेत् ॥ २४ ॥ अग्निं दूतमिति ह्यग्निं पूर्वमेव निधापयेत् ॥ हिरण्यगर्भः समिति ब्रह्मासननियोजनम् ॥ २५ ॥ कपोतसुप्रणीतेन मंत्रेण विनिशेषयेत् ॥ कृत्वा चावरणं वह्नेराज्यसंस्कारमेव च ॥ २६ ॥ अथ चासादयेद्द्रव्यं यथावत्सप्रयोजनम् ॥ ततःपुरुषसूक्तेन पायसश्रपणं भवेत् ॥ २७ ॥ अभिघार्याथ संसिद्धं तथा संस्थापयेद्भुवि ॥ अष्टादशप्रमाणेध्मान्दद्यादथ शमीमयान् ॥ २८ ॥ पालाशीः समिधः सप्त तथा सप्तेति दापयेत् ॥ आघारावाज्यभागौ तु हुत्वा पूर्वक्रमेण तु ॥ २९ ॥ जुहुयादाहुतीः सप्त जातवेदस इत्यृचा ॥ स्थालीपाकस्य जुहुयात्पुनर्वै जातवेदसा ॥ ३० ॥ तरत्समंदीसूक्तेन चतस्रो जुहुयात्ततः ॥ यमायेति च सप्तान्याः स्वाहांता जुहुयात्ततः ॥ ३१ ॥ इदं विष्णुस्ततः सप्त जुहुयादाहुतीर्नृप ॥ नक्षत्रेभ्यस्ततः स्वाहा सप्तत्रिंशदथाहुतीः ॥ ३२ ॥ यत्कर्मणैति जुहुयात्ततः स्विष्टकृतं पुनः ॥ ग्रहहोमस्ततः कार्यस्तिलैराज्यपरिप्लुतैः ॥ ३३ ॥ प्रायश्चित्तं ततो हुत्वा होमकर्म समापयेत् ॥ ततस्तु तूर्यनिर्घोषैःकाहलाशंखनिःस्वनैः ॥ ३४ ॥ यजमानस्य कर्तव्यो ह्यभिषेको द्विजोत्तमैः ॥ काश्मर्यवृक्षसंभूते भद्रे भद्रासने स्थितम् ॥ ३५ ॥ वेदिमध्यगतं कृत्वा दुर्निमित्तप्रशांतये ॥ पंचभिःकलशैः पूर्णैर्मंत्रैरेभिर्यथाक्रमम् ॥ ३६ ॥ सहस्राक्षेण प्रथमं ततश्चैव शतायुषा ॥ सजोषसा च इन्द्रेति विश्वानीत्यृग्भिरेव च ॥ ३७ ॥ ऋतमस्त्विवति च ततः स्नापयेयुः समाहिताः ॥ ततो दिशां बलिं दद्याद्विचित्रान्नसमायुतम् ॥ ३८ ॥ नमोस्तु सर्वभूतेभ्य इति मन्त्रमुदाहरन् ॥ स्नातस्य ब्राह्मणाः सर्वे पठेयुःशांतिमुत्तमाम् ॥ ३९ ॥ शांतितोयेन धारां च पातयित्वा समंततः ॥ पुण्याहवाचनं कृत्वा शांतिकर्म समापयेत् ॥ ४० ॥ क्षितिं हिरण्यं वासांसि शयनान्यासनानि च ॥ विप्रेभ्यो दक्षिणां दद्याद्यथा शक्त्या विमत्सरः ॥ ४१ ॥ दीनानाथविशिष्टेभ्यः श्रोत्रियेभ्यश्च दापयेत् ॥ भोजनं शोभनं दत्त्वा ततः सर्वं प्रसिद्ध्यति ॥ ४२ ॥ आयुश्च लभते दीर्घं शत्रून्विजयते क्षणात् ॥ दुर्गाणि चास्य सिद्ध्यन्ति पुत्रांश्च लभते शुभान् ॥ ४३ ॥ यथाशस्त्रप्रहाराणां कवचं वारणं भवे१ ॥ तथा दैवोपघातानां शान्तिर्भवति वारणम् ॥ ४४ ॥ अहिंसकस्य दांतस्य धर्मार्जितधनस्य च ॥ दयादाक्षिण्ययुक्तस्य सर्वे सानुग्रहा ग्रहाः ॥ ४५ ॥ अर्थान्समर्थयतिवर्द्धयते च धर्मं कामं प्रसाधयति तस्य पिनष्टि पापम् ॥ यः कारयेत्सकलदोषहरीं समर्थां शांतिं प्रशांतहृदयः पुरुषः सदैव ॥ ॥ ४६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे महाशांतिविधिवर्णनं नाम त्रिचत्वारिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥१४३॥

१ येन यत्सप्रयोजनम्–इ० पा० । २ पुनः–इ० पा० । ३ शुभैर्जलैः–इ० पा० । ४ समाहिताः–इ० पा० । ५ दयार्थेव युधिष्ठिर–इ० पा० । ६ दयामाणिक्यपयुक्तस्य––इ० पा० ।

॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ शांतिं कथय देवेश गणनाथस्य मे विभो ॥ यां कृत्वा सर्वदुर्गाणि तरते मानवोऽखिलः ॥ १ ॥ ॥
॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ शांतिं वक्ष्यामि राजेन्द्र गणनाथप्रियां पराम् ॥ यस्या आचरणेनैव सर्वारिष्टक्षयो भवेत् ॥ २ ॥ विनायकं
कर्माविघ्नसिद्धयर्थं विनिबोधत ॥ स्वप्नेऽवगाहतेऽत्यर्थं जलं मुंडांश्च पश्यति ॥ ३ ॥ काषायवाससश्चैव क्रव्यादानधिरोहति ॥ अपमूर्धैः शवै
रुद्रैः सहैकत्र च तिष्ठति ॥ ४ ॥ व्रजन्नपि तथात्मानं मन्यतेनुगतं परैः ॥ विमना विफलारंभः संसीदत्यनिमित्ततः ॥ ५ ॥ तेनोपसृष्टो
लभते न राज्यं राजनंदनः ॥ कुमारी न च भर्तारमपत्यं गर्भिणी तथा ॥ ६ ॥ आचार्यत्वं श्रोत्रियश्च न शिष्योऽध्यापनं तथा ॥ वणि
ग्लाभं न चाप्नोति न कृषिं च कृषीवलः ॥ ७ ॥ स्नपनं तस्य कर्तव्यं पुण्येऽह्नि विधिपूर्वकम् ॥ गौरसर्षपकल्केन साज्येनोत्सादितस्य तु ॥ ८ ॥
सुगन्धकुंकुमालिप्तशरीरशिरसस्तथा ॥ भद्रासनोपविष्टस्य स्वस्ति वाच्य द्विजाञ्छुभान् ॥ ९ ॥ अश्वस्थानाद्गजस्थानाद्वल्मीकात्संगमाद्ध्रदात् ॥
मृत्तिकां रोचनां गंधान्गुग्गुलं चाप्सु निक्षिपेत् ॥ १० ॥ यदा हृता ह्येकवर्णैर्मनुभिः कलशैर्ह्रदात् ॥ चर्मण्यानडुहे रक्ते स्थाप्य भद्रासनं तथा ॥
॥११॥ सहस्राक्षं शतधारमृषिणा वचनं कृतम् ॥ ते नत्वामभिषिंचामि पावमान्यः पुनंतु ते ॥१२॥ भगं ते वरुणो राजा भगं सूर्यो बृहस्पति :॥
भगमिन्द्रश्च वायुश्च भगं सप्तर्षयो ददुः ॥ १३ ॥ यत्ते केशेषु दौर्भाग्यं सीमंते यच्च मूर्द्धनि ॥ ललाटे कर्णयोरक्ष्णोरापस्तद्घ्नन्तु ते सदा ॥ १४ ॥
स्नातस्य सार्षपं तैलं स्रुवेणौदुम्बरेण च ॥ जुहुयान्मूर्द्धनिकुशान्सव्येन परिगृह्य च ॥ १५ ॥ मितश्च संमितश्चैव तथा सालकटंकटौ ॥ कूष्मांडो
राजपुत्रश्च अंते स्वाहासमन्वितैः ॥ १६ ॥ नामभिर्बलिमंत्रैश्च नमस्कारसमन्वितैः ॥ दद्याच्चतुष्पथे शूर्पे कुशानास्तीर्य सर्वशः ॥ १७ ॥ कृता
कृतांस्तंडुलांश्च पललौदनमेव च ॥ मत्स्यान्पक्वांस्तथैवामान्मांसमेतावदेवतु ॥ १८ ॥ पुष्पं चित्रं सुगन्धं च सुरां च त्रिविधामपि ॥ मूलकं पूरि
कापूपं तथैवोंडेरकस्रजम् ॥ १९ ॥ दूर्वां सर्वप्रपुष्पाणां दत्त्वार्घ्यं पूर्णमंडलाम् ॥ विनायकस्य जननीमुपतिष्ठेत्ततोऽम्बिकाम् ॥ २० ॥ रूपं देहि
यशो देहि भगं भवति देहि मे ॥ पुत्रान्देहि धनं देहि सर्वकामांश्चदेहि मे ॥ २१ ॥ ततः शुक्लांबरधरः शुक्लमाल्यानुलेपनः ॥ भोजयेद्ब्राह्मणा
न्दद्याद्वस्त्रयुग्मं गुरोरपि ॥ २२ ॥ एवं विनायकं पूज्य ग्रहांश्चैव विधानतः ॥ कर्मणां फलमाप्नोति श्रियमाप्नोति चोत्तमाम् ॥ २३ ॥ आदित्यस्य
तथा पूजां तिलकं स्वामिनस्तथा ॥ महागणपतेश्चैव कुर्वन्सिद्धिमवाप्नुयात् ॥ २४ ॥ श्वेतार्कस्य तु यो मूले महागणपतिः कृतः ॥ सर्वलक्षणसं
पूर्णः सोऽपि सिद्धिकरः स्मृतः ॥ २५ ॥ संजप्यते शुचौ देशे विघ्नं नात्र हि देहिनः ॥ परमं पूजयेन्नित्यं गन्धमाल्यस्रगादिभिः ॥ २६ ॥ क्षीण

भाग्योऽपि पुरुषः पूजितश्च नरेश्वरः ॥ सर्वसिद्धिमवाप्नोति जयी भवति सर्वदा ॥ २७ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे गणनाथशांतिवर्णनं नाम चतुश्चत्वारिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १४४ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अग्निहोत्रे सुखासीनं गर्गः पृच्छति कौशिकम् ॥ बंधने संनिरोधेंग व्याधीनां संप्रपीडने ॥ १ ॥ कथं मोक्षो भवेत्तस्य साध्यासाध्यं ब्रवीहि मे ॥ गर्गेण कौशिकः पृष्ट इदं वचनमब्रवीत् ॥२॥ आधाने जन्मनक्षत्रे नैधनप्रत्ययेषु च ॥ व्याधिरुत्पद्यते यस्य क्लेशाय मरणाय च ॥३॥ कृत्तिकासु यदा कश्चिद्व्याधिं संप्रतिपद्यते ॥ नवरात्रं भवेत्पीडा त्रिरात्रं रोहिणीषु च ॥४॥ मृगशीर्षे पञ्चरात्रमार्द्रा प्राणवियोजिनी ॥ पुनर्वसौ च पुष्ये च सप्तरात्रं विधीयते ॥ ॥ ५ ॥ नवरात्रं तथाश्लेषा श्मशानांतं मघासु च ॥ द्वौ मासौ फाल्गुनी चैव उत्तरासु त्रिपक्षकम् ॥ ६ ॥ हस्ते च तनु दृश्येत चित्रायां त्वर्द्धमासकम् ॥७॥ मासद्वयं तथा स्वातौ विशाखा विंशतिर्दिनाः ॥ मैत्रे चैव दशाहं तु ज्येष्ठा चैवार्द्धमासिका ॥८॥ मूलेन जायते मोक्षश्चाषाढासु त्रिपञ्चकम् ॥ उत्तरादिनविंशत्या द्वौ मासौ श्रवणेन तु ॥ ९ ॥ धनिष्ठायामर्द्धमासं वारुणे तु दशाहकैः ॥ नव भाद्रपदाऋक्ष उत्तरासु त्रिपंचकम् ॥ १० ॥ रेवती दशरात्रं तु अहोरात्रं तथाश्विनी ॥ प्राणैर्वियोजयेन्नित्यं गर्ग नास्त्यत्र संशयः ॥ ११ ॥ कौशिकेन समादिष्टो नक्षत्रव्याधिसंभवः ॥ दैवज्ञेनापि ज्ञातव्यं नक्षत्रमथ जन्मना ॥ १२ ॥ क्षीरवृक्षस्य समिधो जुहुयादश्वदैवते ॥ तिलान्मधुप्लुतान्याम्ये यवमेवाग्निदैवते ॥ १३ ॥ प्राजापत्ये तु जुहुयाद्रोग्यबीजकरं वकम् ॥ सौम्ये प्रियंगवो रौद्रे सर्पिर्मांससमन्वितम् ॥ १४ ॥ आदित्ये च प्रयत्नेन घृताक्ताः सिततंडुलाः ॥ पयसा सर्पिषा साकं बृहस्पत्यधिदैवते ॥ १५ ॥ ग्राम्योषधैर्वटपत्रैः सर्पिः सर्पाधिदैवते ॥ होमः प्रोक्तः प्रियंगूनां नक्षत्रे यामदैवते ॥ १६ ॥ सावित्रे दधिहोमोत्र त्वाष्ट्रे चित्रौदनं हविः ॥ १७ ॥ यवान्सहाज्येन हुनेद्रौद्रेऽग्नौ तु पयोदनम् ॥ मैत्रेणाथ तु मंत्रेण मैत्रे कटकमिश्रितम् ॥ १८ ॥ नैर्ऋत्ये तिलहोमः स्यादव्यक्ते च हुताशने ॥ अब्दैवत्ये शालिबीजैर्वैश्वदेवं तु कारयेत् ॥ १९ ॥ रक्ताश्चतंडुलाश्चैव होतव्या विष्णुदैवते ॥ वारुणे पारिजातानां पुष्पाणां होम इष्यते ॥ २० ॥ अजैकपादे नक्षत्रे प्राजापत्ये न तत्समम् ॥ आहिर्बुध्न्ये तु नक्षत्रे वैश्वदेवं तु कारयेत् ॥ २१ ॥ रक्ताश्च तण्डुलाश्चैव होतव्या विष्णुदैवते ॥ पौषे फलान्यखंडानि जुहुयादष्टोत्तरं शतम् ॥ २२ ॥ सावित्री होममेकं तु ब्रह्माभिहितवान्पुरा ॥ सर्वज्वरप्रशमनं सद्यो ज्वरहरं परम् ॥ २३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे नक्षत्रहोमविधिवर्णनं नाम पंचचत्वारिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १४५ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ ॥ अथान्यदपि ते वच्मि व्रतं राजन्महाफलम् ॥ अपराधशतं

॥५०९॥

येन क्षयं याति शृणुष्व तत् ॥ १ ॥ ॥ इक्ष्वाकुरुवाच ॥ ॥ किं व्रतं तन्ममाचक्ष्व कोऽपराधस्तु तं वद ॥ कः पूज्यते च वै तस्मिन्कदा वा क्रियते नरैः ॥ २ ॥ ॥ श्रीवसिष्ठ उवाच ॥ शृणु राजन्महाबाहो अपराधशतव्रतम् ॥ येनानुष्ठितमात्रेण काममोक्षौ लभेत ना ॥ ३ ॥ प्रायश्चित्तान्यशेषाणि सर्वपापापनुत्तये ॥ कृतान्यप्यकृतानि स्युरिति होवाच पद्मजः ॥ ४ ॥ पापं गुरुतरं चापि दह्यते तूलराशिवत् ॥ अपराधशतं राजञ्छृणुष्व गदतो मम ॥ ५ ॥ न करोति नरो मोहाद्व्रतमेतद्दिने दिने ॥ अनाश्रमित्वं प्रथमोऽनग्निता व्रतहीनता ॥ ६ ॥ अदातृत्वमशौचं च निर्दयत्वं स्पृहालुता ॥ अशांतिर्जनपीडा च मायित्वमप्यमंगलम् ॥ ७ ॥ क्षतव्रतत्वं नास्तिक्यं वेदनिंदा कठोरता ॥ असत्यता हिंसकत्वं स्तैन्यमिन्द्रियविप्लवः ॥ ८ ॥ मनसोऽनिग्रहश्चैव क्रोध ईर्ष्याथ मत्सरः ॥ दंभः शाठ्यं च धौर्त्यं च कटुकोक्तिः प्रमादता ॥ ९ ॥ भार्यामातृसुतादीनां त्यागश्चापूज्य पूजनम् ॥ श्राद्धहानिर्जपत्यागः पंचयज्ञविवर्जनम् ॥ १० ॥ संध्यातर्पणहोमानां हानिरग्नेः प्रणाशनम् ॥ अनृतौ मैथुनं पार्थ पर्वण्यपि च मैथुनम् ॥ ११ ॥ पैशुन्यं परदारेषु दानं वेश्याभिगामिता ॥ अपात्रदानं चाल्पं च मूलिकाकुलिभक्षणम् ॥ १२ ॥ अंत्यजागमनं मातृत्यागः पितृविवर्जनम् ॥ पित्रोरभक्तिर्वा व पुराणस्मृतिवर्जनम् ॥ १३ ॥ अभक्ष्यभोजनं चापि पतिद्रोहोऽविचारता ॥ कृषिकर्मक्रियावाहं भार्यासंग्रहकारिता ॥ १४ ॥ इंद्रियाजयमायित्वं विद्याविस्मरणं तथा ॥ शास्त्रत्याग ऋणं चित्रकर्म चानंगधावनम् ॥ १५ ॥ भार्यापुत्रसुतादीनां विक्रयः पशुमैथुनम् ॥ इन्धनार्थं द्रुमच्छेदो बिले वार्यादिपूरणम् ॥ १६ ॥ तडागगमने वृत्तं विद्याविक्रयकारिता ॥ वृत्तिलोपो महीपाल याचकत्वं कुमित्रता ॥ १७ ॥ स्त्रीवधो गोवधश्चैव पौरोहित्यं सुहृद्वधः ॥ भ्रूणहत्या परान्नं च शूद्रान्नस्य निषेवणम् ॥ १८ ॥ शूद्रस्य चाग्निकर्मत्वमविधित्वं कुपुत्रता ॥ विद्वद्द्वयो याचकत्वं हि वाचाटत्वं प्रतिग्रहः ॥ १९ ॥ श्रौतसंस्कारहीनत्वमार्तत्राणविवर्जनम् ॥ ब्रह्महत्यासुरापानं रुक्मस्तैन्यमतः परम् ॥ २० ॥ गुरुदाराभिगामित्वं संयोगश्चापि तैः सह ॥ अपराधशतं त्वेतत्कथितं ते मयानघ ॥ २१ ॥ अन्येऽपि विविधाः संति प्रोक्ताः प्राधान्यतस्त्वमी ॥ यदि वक्त्रसहस्राणि वक्त्रे जिह्वाशतानि च ॥ २२ ॥ तथाप्येते न शक्यंते वक्तुं यस्मादनंतकाः ॥ अपराधसहस्राणि लक्षकोटिशतानि च ॥ २३ ॥ नश्यंति तत्क्षणान्नूनं सत्येशस्यानुपूजनात् ॥ पूज्यते भगवानत्र व्रतकृत्ये पराजिते ॥ २४ ॥ ध्वजे सत्ये स्थितश्चायं लक्ष्म्या सह जगत्पतिः ॥ वामदेवस्ततः पूर्वे नृसिंहो दक्षिणे स्थितः ॥ २५ ॥ कपिलः पश्चिमास्येतु वाराहश्चोत्तरे स्थितः ॥ ऊर्ध्ववक्त्रोऽच्युतो ज्ञेय एतद्वै ब्रह्मपंचकम् ॥ २६ ॥ तं सत्येशं स्थितं राजन्पूजयेच्च सदैव हि ॥

क्षीरोदयार्धचन्द्रस्थपद्मकर्णिकसंस्थितम् ॥ २७ ॥ पद्मकौमोदकीशंखचक्रायुधविधारणम् ॥ वामे चाधस्तथा दक्षे ऊर्ध्वे पश्चादधो नृप ॥ २८ ॥
पादाधस्ताद्विनिष्क्रांता गंगा पूता सदा नृभिः ॥ शत्त्यष्टकं तथा चान्यत्तन्नामानि च मे शृणु ॥ २९ ॥ जया च विजया चैव जयंती पापना
शिनी ॥ उन्मीलनी वंजुली च त्रिस्पृशाथ विवर्द्धना ॥३०॥ एताभिः शंक्तिभिर्युक्तं लोकदिक्पालवर्जितम् ॥ शुक्लांबरधरं सोम्यं प्रहृष्टवदनं शिवम् ॥
॥ ३१ ॥ सर्वाभरणशोभाढ्यं भुक्तिमुक्तिप्रदं हरिम् ॥ पूजयेच्च प्रयत्नेन विधिना येन तं शृणु ॥ ३२ ॥ मार्गशीर्षादिमासेषु द्वादशस्वपि सर्वदा ॥
द्वादश्यामप्यमायां वा अष्टम्यां च सितासिते ॥ ३३ ॥ कृतोपवासः शुद्धात्मा कुर्याद्व्रतमतंद्रितः ॥ पक्षयोरुभयोरेवं पूजयेऽहं जनार्दनम् ॥ ३४ ॥
एवं तु नियमं कृत्वा दंतधावनपूर्वकम् ॥ गच्छेत्ततस्तडागे वा पुष्करिण्यां गृहेऽपि वा ॥ ३५ ॥ स्नात्वा तु नैत्यकं कर्म कृत्वा नैमित्तिकं ततः ॥
कुर्यात्सर्वं प्रयत्नेन यथावदनुपूर्वशः ॥ ३६ ॥ सौवर्णं कारयेद्देवं पूर्वोक्तं सत्यरूपिणम् ॥ शत्त्यष्टकयुतं लक्ष्म्या युक्तं पद्मासनस्थया ॥ ३७ ॥
सुवर्णपलमानेन कार्यमेतत्सविस्तरम् ॥ दुग्धकुंभोपरिष्टात्तु स्वर्णपद्मं प्रकल्पयेत् ॥ ३८ ॥ तत्कर्णिकागतं देवं शक्तिवृन्दसमन्वितम् ॥ पूजयेद्वि
धिवत्पश्चाद्गुरुमंत्रप्रचोदितः ॥ ३९ ॥ शुद्धशुक्लाम्बरधरो मंत्रसंभारसंस्थितः ॥ देवक्षीरसमुद्रेऽस्मिन्वृत्ते चन्द्रे च पुष्करे ॥ तत्र त्वं सत्यया सार्द्धं
सत्येश भव सन्निधौ ॥ ४० ॥ ॐ क्षीरसागरकल्लोले त्राहि पापनिषूदन ॥ अनेन भूतभव्येन दत्तेन जलबिन्दुना ॥ ४१ ॥ हरस्व सर्वं दुरितं मम
नाथ जनार्दन ॥ वस्त्रदानेन शुभ्रेण सत्येश कुरु मे शुभम् ॥ ४२ ॥ यज्ञे योगे तथा सांख्ये पवित्रस्त्वं सदोच्यसे ॥ यज्ञोपवीतदानेन कुरु मां
सर्वपावनम् ॥ ४३ ॥ विलिप्तं कर्मणा सर्वं सत्यं सत्यं न केनचित् ॥ मम चन्दनलिप्तांगः सर्वलेपापहो भव ॥ ४४ ॥ सत्यनाथ नमस्तुभ्यं
मूर्तामूर्तस्वरूपिणे ॥ वासुदेव नृसिंहाख्य कपिलादिव्यभूधर ॥ ४५ ॥ वाराहाच्युत यज्ञेश लक्ष्मीकांत नृपेश्वर ॥ पशुं पुत्रं च मे देहि पापशत्रो
निरंजन ॥ ४६ ॥ संकर्षण महावीर्य सर्वेशामितविक्रम ॥ अनिरुद्धेन्द्र गोविन्द धृतचक्र नमोऽस्तु ते ॥ ४७ ॥ (इति पूजामंत्रः) कृष्णकृष्ण
प्रभो रामराम कृष्ण विभो हरे ॥ त्राहि मां सर्वदुःखेभ्यो रमया सह माधव ॥ ४८ ॥ पूजा चेयं मया दत्ता पितामहजगद्गुरो ॥ गृहाण जग
दीशान नारायण नमोऽस्तु ते ॥ ४९ ॥ धनं गुप्तं महीपाल सर्वपापापनुत्तये ॥ एकस्यैवतु विप्रस्य यावद्वर्षं समर्पयेत् ॥ ५० ॥ दानं दद्यान्म
हाराज ह्यशक्तौ तदभावतः ॥ पक्षेपक्षे प्रकर्तव्यं व्रतमेतन्महत्तरम् ॥ ५१ ॥ संवत्सरे ततः पूर्णे कुर्यादुद्यापनं बुधः ॥ पूर्ववत्पूजयेदेवं बहुसंभारवि
स्तरैः ॥ ५२ ॥ अनुज्ञां प्रार्थयेद्विप्रान्पापध्वंसो ममास्तु वै ॥ पापध्वंसोऽस्तु सततं तवेति च द्विजो वदेत् ॥ ५३ ॥ ततः सर्वं ब्राह्मणाय समर्प्य

च क्षमापयेत् ॥ अस्मिन्व्रते कृते राजन्भवेद्बहुफलोदयः ॥ ५४ ॥ यत्फलं सर्ववेदेषु सर्वतीर्थेषु यत्फलम् ॥ तत्फलं कोटिगुणितं व्रतस्यास्य निषेवणात् ॥ ५५ ॥ इह लोके धनं धान्यं पुत्रमित्रसुखादिकम् ॥ प्राप्नोति पुरुषः सम्यग्विद्यारोग्यकलायुधम् ॥ ५६ ॥ धर्ममर्थं च कामं च मोक्षं च नृपसत्तम ॥ लभते नात्र संदेहो ब्रह्मणो वचनं यथा ॥ ५७ ॥ यः पठेच्छृणुयाद्वापि सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ यः कुर्यात्पुनरेतद्धि सोऽनन्तफलभाग्भवेत् ॥ ५८ ॥ अशक्तस्तु तथा शक्तो वित्तशाठ्यविवर्जितः ॥ व्रतं कुर्वन्नरो भक्त्या लभते शाश्वतं पदम् ॥ ५९ ॥ कृते वै क्रियमाणे तु कर्ता फलमवाप्नुयात् ॥ अपराधशताचौघं व्रतेनानेन नाशयेत् ॥ ६० ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे अपराधशतव्रतवर्णनं नाम षट्चत्वारिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १४६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ श्वेतद्वीपे सुखासीनं देवदेवं जगत्प्रभुम् ॥ वासुदेवं जगन्नाथं स्थितिसंयमकारकम् ॥ १ ॥ परावराणां स्रष्टारं पुराणं परमव्ययम् ॥ आदिदेवं जगन्नाथं जगतः कारणात्मकम् ॥ २ ॥ प्रणिपत्य महादेवं चराचरगुरुं हरिम् ॥ लक्ष्मीः प्रोवाच राजेन्द्र पादसंवाहने स्थिता ॥ ३ ॥ भगवन्देवदेवेश भक्तानामनुकम्पक ॥ प्रष्टव्यं किञ्चिदिच्छामि प्रष्टुं प्रश्नविदां वर ॥ ४ ॥ प्रकुरुष्व महाभाग दयां कृत्वा ममोपरि ॥ व्रतं किञ्चित्कथय मे रूपसौभाग्यदायकम् ॥ ५ ॥ उत्तमं सर्ववर्णानां व्रतानामपि चोत्तमम् ॥ कृतेन येन देवेश सर्वतीर्थफलं भवेत् ॥ ६ ॥ ॥ विष्णुरुवाच ॥ ॥ गृहस्थश्चाश्रमाणां च वर्णानां ब्राह्मणो यथा ॥ यथा नदीषु सर्वासु जाह्नवी लोकविश्रुता ॥ ७ ॥ ह्रदानामुदधिः श्रेष्ठो देवानां विष्णुरुत्तमः ॥ स्त्रीणां देवी यथा लक्ष्मीस्तथेदं व्रतमुत्तमम् ॥ ८ ॥ न गङ्गा न कुरुक्षेत्रं न काशी न च पुष्करम् ॥ पावनानि महाभागे यथेदं व्रतमुत्तमम् ॥ ९ ॥ गौर्या देव्या कृतं पूर्वं शंकरेण महात्मना ॥ रामेण सीतया सार्द्धं राज्यं प्राप्य कृतं पुरा ॥ १० ॥ दमयन्तीवियोगेन नलेन तु तथा कृतम् ॥ कृष्णया सहितैः पार्थ पांडवैर्वनवासिभिः ॥ ११ ॥ कृतमेतद्व्रतं भद्रे स्वर्गमोक्षप्रदायकम् ॥ रंभया मेनया वापि पौलोम्या सत्यभामया ॥ १२ ॥ शांडिल्या चाप्यरुन्धत्या उर्वश्या देवदत्तया ॥ कृतं व्रतमिदं भद्रं सौभाग्यसुखकाम्यया ॥ १३ ॥ पाताले नागकन्याभिः कृतमेतत्सुशोभनम् ॥ गायत्र्या च सरस्वत्या सावित्र्या ब्रह्मभार्यया ॥ १४ ॥ अन्याभिः सर्वनारीभिः सर्वकामफलेप्सुभिः ॥ तस्मात्तेऽहं प्रवक्ष्यामि सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १५ ॥ वसुप्रीतिकरं रम्यं व्रतानां परमं शृणु ॥ ब्रह्महा मुच्यते पापात्सुरापो वसुहारकः ॥ १६ ॥ गुरुभार्याभिगामी च ह्येतेषां संगमी च यः ॥ मानकूटं तुलाकूटं कन्यावृत्तिर्गवां व्रती ॥ १७ ॥ अगम्यागमनो यस्तु मांसाशी वृषलीपतिः ॥ कुण्डाग्निभोजी यस्तु स्याद्भूमिहर्ता तथैव च ॥ १८ ॥ एभिः सर्वैर्म

हापापैर्मुच्यते नात्र संशयः ॥ एभिः स्यान्नरनारीभिः कर्तव्यं व्रतमुत्तमम् ॥१९॥ अतस्तेऽहं विधिं वक्ष्ये विधानमवधारय ॥ काञ्चनाख्या पुरीनाम व्रतं त्रैलोक्यविश्रुतम् ॥ २० ॥ यः करोति नरो देवि नारी वा भक्तिसंयुता ॥ तस्य पुत्राश्च पौत्राश्च जायते विपुलं धनम् ॥ २१ ॥ तस्मिन्मासे च कर्तव्यं व्रतमेतच्च सुन्दरि ॥ तस्मिन्मासे च कर्तव्या काञ्चनाख्या पुरी शुभा ॥ २२ ॥ शुक्लकृष्णतृतीयायामेकादश्यां च पूर्णिमा ॥ संक्रांतिर्वा महाभागे कुहूर्वा चाष्टमी तिथिः ॥ २३ ॥ पर्वस्वन्येषु सर्वेषु दातव्या काञ्चनी पुरी ॥ व्रती स्नात्वा तु पूर्वाह्णे नद्यादौ विमले जले ॥ २४ ॥ मृत्तिकालंभनं कार्यं मंत्रेणानेन सुव्रते ॥ उद्धृतासि यथापूर्वं विष्णुना क्रोडरूपिणा ॥२५॥ लोकानामुपकारार्थं वन्दनात्सिद्धिकामदा ॥ तस्मात्त्वं वंदिता पापं हर मेऽनेकजन्मजम् ॥ २६ ॥ (इति मृत्तिकामंत्रः ॥) ॥ आपस्तु विश्वयोनिर्हि विष्णुना निर्मिताः स्वयम् ॥ सान्निध्यं तीर्थसहितं कर्तव्यं मम सांप्रतम् ॥ २७ ॥ (इत्यम्मंत्रः ॥) ॥ अनेन विधिना स्नात्वा यजमानः समाहितः ॥ गृहमागम्य शुद्धात्मा नालपन्पिशुनांस्त्वरात् ॥ २८ ॥ पाखंडिनो विकर्मस्थान्धूर्तांश्च कितवाञ्छठान् ॥ प्रक्षाल्य पाणिवदनं कुर्यात्त्वाचमनं ततः ॥ २९ ॥ उपवासस्य नियमं कुर्यान्नक्तस्य वा पुनः ॥ शंखप्रवरमादाय हेमयुक्तं जलैर्भृतम् ॥ ३० ॥ द्वादशाक्षरमंत्रेण तज्जलं चाभिमंत्रयेत् ॥ पिबेत्तोऽयं गृहे गत्वा हारिरित्यक्षरं जपेत् ॥ ३१ ॥ शमीवृक्षमया वेदी चतुःस्तंभसमन्विता ॥ चतुर्हस्तप्रमाणेन कार्य्या चैव सुशोभना ॥ ३२ ॥ वस्त्रेणावेष्टिताः स्तम्भावितानवरमण्डिताः ॥ पुष्पमालान्विताः कार्या दिव्यधूपाधिवासिताः ॥ ३३ ॥ मध्ये तु मंडलं कार्यं पद्माख्यं वर्णकैः शुभैः ॥ येन दृष्टेन देवेशि सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ मंडलस्य तु मध्ये वै भद्रपीठं सुशोभनम् ॥ ३४ ॥ आसनं तत्र विन्यस्य कोमलं वस्त्रवेष्टितम् ॥ तस्योपरि न्यसेद्देवं लक्ष्म्या युक्तं जनार्दनम् ॥ ३५ ॥ अग्रे तु कलशः कार्यो जलपूर्णः सुशोभनः ॥ क्षीरसागरनामा स कल्पितव्यः प्रयत्नतः ॥ ३६ ॥ पञ्चरत्नसमायुक्तं वस्त्रेणावेष्टयेद्धनम् ॥ कुम्भं प्रपूर्णमुदकैस्तस्योपरि न्यसेद्बुधः ॥ ३७ ॥ तस्योपरिष्टात्संस्थाप्य कांचनाख्यां पुरीं शुभाम् ॥ चतुष्पला ह्युत्तमा स्याद्द्विपला मध्यमा स्मृता ॥ ३८ ॥ सामान्यैकपला कार्या कलशैस्तु समन्विता ॥ मोदकान्स्थापयेद्दिव्यान्समंतात्सुंदराकृतीन् ॥ ३९ ॥ तदग्रे कदलीस्तम्भैस्तोरणं परिकल्पयेत् ॥ चातुश्चरणिकांस्तत्र विप्रानावाह्य सुंदरि ॥ ४० ॥ प्रतिष्ठां कारयेत्तस्य वेदमन्त्रैः सुशोभनैः ॥ तस्या मध्ये न्यसेद्विष्णुं हैमं लक्ष्म्या समन्वितम् ॥ ४१ ॥ नेत्रे रत्नमये कार्ये दशना वज्रभूषिताः ॥ मुक्ताफलमयं तस्य भूषणं परिकल्पयेत् ॥ ४२ ॥ अंगं स्वर्णमयं कार्यं शंखचक्रगदायुधम् ॥ पञ्चामृतेन देवेशं स्नाप्य नारायणं विभुम् ॥ ४३ ॥ तमेव गंधपुष्पाद्यैर्मंत्रमुच्चार्य पूजयेत् ॥ ब्राह्मणो

वैदिकैर्मन्त्रैः पूजयेन्मधुसूदनम् ॥ ४४ ॥ शेषा वर्णाः पुराणोक्तैस्ताञ्छृणुष्व मम प्रिये ॥ वासुदेवाय पादौ तु गुल्फौ संकर्षणाय च ॥ ४५ ॥ त्रैलोक्यजनकायेति जानुनी पूजयेद्धरेः ॥ त्रैलोक्यनाथाय गुह्ये ज्ञानमयाय वै कटिम् ॥ ४६ ॥ दामोदरायेत्युदरं हृदयं विश्वरूपिणे ॥ नित्यं हि पूजयेद्देवि उरः श्रीवत्सधारिणे ॥ ४७ ॥ कण्ठं कौस्तुभनाथाय आस्यं यज्ञमुखाय च ॥ दैत्यांतकारिणे बाहू स्वैर्नामैरायुधानि च ॥ ४८ ॥ शिरः सर्वात्मने देवि देवदेवस्य पूजयेत् ॥ श्रियं प्रपूजयेद्देवीं देव्या मंत्रैः पृथग्विधैः ॥ ४९ ॥ इन्द्रादिलोकपालानां पूजा कार्या यथाक्रमम् ॥ नवग्रहाणां होमश्च कर्तव्यो विघ्ननाशनः ॥५०॥ पूजा गणपतेः कार्या तथा होमो विधानतः ॥ अग्रे नैवेद्यमतुलं दापयेद्घृतपाचितम् ॥ ५१ ॥ पायसं घृतपूरांश्च मोदकान्पूरिकास्तथा ॥ सोहालिकादिनैवेद्यं फेणिकाः शर्करास्तथा ॥ ५२ ॥ देशकालोद्भवान्येव फलानि विनिवेदयेत् ॥ दीपान्दश दिशो दद्यात्पार्थिवान्रक्तवर्तिकान् ॥५३॥ एतेन तु विशालाक्षि मूलमन्त्रेण दापयेत् ॥ पुष्पमालान्वितान्कृत्वा चंदनेन विभूषितान् ॥५४॥ अभिमंत्र्य प्रयत्नेन विष्णुस्तवकवाचकैः ॥ सहस्रशीर्षादिभिर्मंत्रैर्जपद्भिर्ब्राह्मणोत्तमैः ॥ ५५ ॥ षोडशाथ सपत्नीकान्पूजयेच्च यथाविधि ॥ भूषयेच्च शुभैर्वस्त्रैस्तथालंकारणादिभिः ॥ ५६ ॥ विष्णुं मत्वा द्विजः पूज्यो लक्ष्मीं मत्वा च ब्राह्मणीम् ॥ छत्रं चोपानहौ चैव अंगुल्याभरणं तथा ॥५७॥ फलानि सप्त धान्यानि भोजनं च यदीप्सितम् ॥ दातव्यं च सभार्याय कृष्णो मे प्रीयतामिति ॥ ५८ ॥ शय्यां सोपस्करां चैव वस्त्रेणाच्छाद्य यत्नतः ॥ तथा प्रकल्पयेद्वित्तशक्त्या च सुंदरी यथा ॥ ५९ ॥ व्रते पूर्णे च गोर्देया सर्वोपस्करसंयुता ॥ पुरीं घटापयेत्पूर्वं वस्त्रेणाच्छाद्य यत्नतः ॥ यथा कुर्यात्प्रयासेन यथा कर्ता न पश्यति ॥ ६० ॥ दीपास्तु दीपितास्तत्र आनयेद्यज्ञमण्डपम् ॥ श्वेतवस्त्रेण नेत्रे तु यजमानस्य च प्रिये॥६१॥ श्रुतवाञ्छास्त्रवित्प्राज्ञः कृतसर्वाघसंक्षयः ॥ आबध्य नेत्रे सुप्राज्ञ आचार्यस्तमिदं वदेत् ॥६२॥ सर्वकामप्रदां पश्य कांचनाख्यां पुरीमिमाम्॥ वरवस्त्रयुतां रम्यां दुःखदौर्भाग्यनाशिनीम् ॥ ६३ ॥ एवमुक्तो महाभाग पटमुन्मुच्य नेत्रयोः ॥ पुष्पाञ्जलिं गुरौ क्षिप्त्वा स पश्येत्तां पुरीं शुभाम्॥६४॥ दृष्ट्वा तां नगरीं देवि यजमानः समाहितः ॥ सौवर्णं पात्रमादाय रौप्यं ताम्रमथापि वा ॥ ६५ ॥ अथ वा शंखमादाय पात्रालाभे तु सुन्दरि ॥ पञ्चरत्नं क्षिपेत्पात्रे जलं गाङ्गं तथा फलम् ॥ ६६ ॥ सिद्धार्थमक्षताः पूर्वं रोचना दधि वा पुनः ॥ ततश्चार्घ्यं प्रदातव्यं कृष्णाय प्रभविष्णवे ॥ ६७ ॥ लक्ष्मीनारायणौ देवौ सर्वकामफलप्रदौ ॥ रुक्मपुर्याः प्रदानेन यच्छैतां वांछितं मम ॥ ६८ ॥ नारायण हृषीकेश ज्ञानज्ञेय निरंजन॥

१ आर्षमेतत् ।

लक्ष्मीकांत जगन्नाथ गृहाणार्घ्यं नमोस्तु ते॥६९॥ (इत्यर्घमंत्रः)॥ एवमर्घ्यं ततो दत्त्वा विष्णवे प्रभविष्णवे॥देव्यास्त्वर्घ्यं प्रदातव्यं भक्तियुक्तेन चेतसा॥७०॥जानुभ्यामवनिं गत्वा मंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ ब्रह्मणा पूजिता देवी विष्णुना शंकरेण च ॥७१॥ पार्वत्या पूजिता लक्ष्मीः स्कंदवैश्रवणेन च॥मया च पूजिता देवि धर्मस्य विजिगीषया ॥७२॥ सौभाग्यं देहि मे पुत्रान्धनं पौत्रांश्च पूजितान् ॥ गृहाणार्घ्यं मया दत्तं देवि सौख्यं प्रयच्छमे ॥७३॥ य एवं पुरतो दत्त्वा पूर्वोक्तविधिना तव ॥ रात्रौ जागरणं कुर्याद्भक्तियुक्तेन चेतसा ॥७४॥ गीतनृत्यविनोदेन उपाख्यानैश्चवैष्णवैः॥ येन केन विनोदेन निद्रा नैव प्रजायते ॥७५॥ उन्निद्रो जागृयाद्यस्तु शतयज्ञफलं लभेत् ॥ प्रभाते विमले स्नात्वा संपूज्य पितृदेवताः ॥७६॥ ब्राह्मणांश्च सपत्नीकान्परिधाप्यानुभोजयेत् ॥ दक्षिणाश्च यथाशक्त्या प्रदाय च क्षमापयेत् ॥ ७७ ॥ दीनांधबधिरान्पंगून्सर्वास्तान्परितोषयेत् ॥ पश्चात्पारणकं कार्यमुपवासी भवेद्यदि ॥ ७८ ॥ मधुरं पयसा युक्तं सुहृद्भिर्बांधवैः सह ॥ एवमेतद्व्रतं कार्यमेकादश्यां शुचिस्मिते ॥ ७९ ॥ शुक्लायामथ कृष्णायां तृतीयायां तथा तिथौ॥संक्रांतिवासरे वापि व्यतीपाते च वैधृतौ ॥८०॥ यदा वा जायते वित्तं चित्तं च वरवर्णिनि ॥ गौरानीय प्रदातव्या कृष्णो मे प्रीयतामिति ॥ ८१ ॥ एवं कृते च यत्पुण्यं तन्न शक्यं निवेदितुम् ॥ अपि वर्षसहस्रेण कुललक्षशतैरपि ॥ ८२ ॥ कल्पकोटिसहस्राणि कल्पकोटिशतानि च॥ब्रह्मलोकं समासाद्य ब्रह्मणा प्रतिमोद्यते ॥ ८३ ॥ ब्रह्मलोकाद्रुद्रलोकं तत्परं विष्णुसंनिधौ ॥ इन्द्रादिलोकपालानां व्रती लोकमवाप्नुयात् ॥ ८४ ॥ ततो भुक्त्वा शुचिः श्रीमान्भोगांस्त्रैलोक्यसुंदरि ॥ चक्रवर्ती भवेद्भूमौ ब्रह्मण्यो वैष्णवस्तथा ॥८५॥ य इदं शृणुयान्नित्यं वाच्यमानं समंततः ॥ कुलसप्तकमुद्धृत्य वैष्णवं लोकमाप्नुयात् ॥८६॥ त्वयाकांचनपुर्याख्यं व्रतमेतत्कृतं पुरा ॥ तेन पुण्येन लब्धोऽहं भर्ता त्रैलोक्यपूजितः ॥ ८७ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीलक्ष्मीविष्णुसंवादे कांचनपुरीव्रतवर्णनं नामसप्तचत्वारिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १४७ ॥ छ ॥ (अथ कन्यादानम्) ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ ब्राह्मदेयां तु यः कन्यामलंकृत्य प्रयच्छति ॥ सप्तपूर्वान्भविष्यांश्च स्वकुले सप्त मानवान् ॥१॥ तेन कन्याप्रदानेन स तारयत्यसंशयम् ॥ लोकानाप्नोति च तथा दक्षस्यैव प्रजापतेः॥२॥प्राजापत्येन विधिना आत्मानं च समुद्धरेत्॥महत्पुण्यमवाप्नोति स्वर्गलोकं च गच्छति ॥३॥ भूगवाश्वप्रदानानि गजदानं तथैव च ॥ दत्त्वा तु वर्णहीनाय घोरे तमसि मज्जति ॥४॥ बहुवर्षसहस्राणि पुरीषं काकमश्नुते॥शुल्केन दत्त्वा कन्यां च घोरं नरकमाप्नुयात् ॥५॥ बहून्यब्दसहस्राणि तथा अशुचिभुङ्नरः॥ सवर्णां च सवर्णेभ्यो दद्यात्कन्यां यथाविधि ॥६॥ दत्त्वा चाधिकवर्णाय द्विगुणं निर्गुणं तथा ॥ द्विजपुत्रमनाथं वा संस्कुर्याद्यश्च कर्मभिः ॥७॥

चूडोपनयाद्येश्च सोऽश्वमेधफलं लभेत् ॥ अनाथां कन्यकां दत्त्वा नाकलोके महीयते ॥ ८ ॥ कन्यया सह दत्तं च सुवर्णं वह्निमूलकम् ॥ सकलं द्विगुणं तस्य फलमुक्तं पुरातनैः ॥ ९ ॥ कन्यादानादवाप्नोति दक्षलोकं नरोत्तम ॥ विष्णुपूजासमं पुण्यं तत्कन्यापूजया भवेत् ॥ १० ॥ विमानमाहृत्य मनोभिरामं सुराङ्गनागीतविलासहृद्यम् ॥ प्राप्नोति लोकं त्रिदशोत्तमानां कन्याप्रदानान्न विचारणेति ॥ ११ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे कन्याप्रदानवर्णनं नामाष्टचत्वारिंशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १४८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ ब्राह्मणा दैवतं भूमौ ब्राह्मणा दिवि दैवतम् ॥ ब्राह्मणेभ्यः परं नास्ति नास्ति भूतं जगत्त्रये ॥ १ ॥ अदेवं दैवतं कुर्युः कुर्युर्दैवमदैवतम् ॥ ब्राह्मणा हि महाभागाः पूज्यंते सततं द्विजाः ॥२॥ ब्राह्मणेभ्यः समुत्पन्ना देवाः पूर्वमिति स्मृतिः ॥ ब्राह्मणेभ्यो जगत्सर्वं तस्मात्पूज्यतमा द्विजाः ॥ ३ ॥ येषामश्नंति वक्त्रेण देवताः पितरस्तथा ॥ ऋषयश्च तथा नागाः किं भूतमधिकंततः ॥ ४ ॥ यदैव मनुजो भक्त्या ब्राह्मणेभ्यः प्रयच्छति ॥ तदैवाप्नोति धर्मज्ञ बहुजन्मनि जन्मनि ॥ ५ ॥ तालवृंतानिलेनैव श्रांतसंवाहनेन च ॥ उत्सादनेन गात्राणां तथा व्यंजनकर्मणा ॥ ६ ॥ पादशौचप्रदानेन पादयोः सेचनेन च ॥ परिचर्यं यथा काममेकेनैव द्विजोत्तम ॥ ७ ॥ अनिच्छापि समाप्नोति स्वर्गलोकं च शाश्वतम् ॥ ब्राह्मणानां शुभं कृत्वा नाकलोके महीयते ॥ ८ ॥ यद्ब्राह्मणास्तुष्टिमन्तो वदंति प्रत्यक्षदेवेषु परोक्षदेवाः ॥ तद्वै शुभं तस्य नरस्य नूनं भवेदतस्तान्सततं निषेवेत् ॥ ९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे ब्राह्मणशुश्रूषाविधिवर्णनं नामैकोनपञ्चाशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १४९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ युष्मद्वाक्यामृतमिदं ह्यहंश्रृण्वञ्जनार्दन ॥ न तृप्तिमधिगच्छामि जातं कौतूहलं हि मे ॥ १ ॥ गोपतिः किल गोविन्दस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ गोवृषस्य प्रदानेन त्रैलोक्यमभिनंदति ॥ २ ॥ तस्माद्गोवृषकल्पस्य विधानं कथयाच्युत ॥ ३ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ वृषदानफलं पुण्यं शृणुष्व कथयामि ते ॥ पवित्रं पावनं चैव सर्वदानोत्तमं तथा ॥ ४ ॥ दशधेनुसमोनड्वानेकश्चैव धुरंधरः ॥ दशधेनुप्रदानाद्धि स एवैको विशिष्यते ॥ ५ ॥ वोढा च चारुपृष्ठांगो ह्यरोगः पांडुनंदन ॥ युवा भद्रः सुशीलश्च सर्वदोषविवर्जितः ॥ ६ ॥ धुरंधरः स्थापयते एक एव कुलं महत् ॥ त्राता भवति संसारान्नात्र कार्या विचारणा ॥ ७ ॥ अलंकृत्य वृषं शांतं पुण्येह्नि समुपस्थिते ॥ रौप्यलाङ्गूलसंयुक्तं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ८ ॥ मंत्रेणानेन राजेन्द्र तं शृणुष्व वदामि ते ॥ धर्मस्त्वं वृषरूपेण जगदानंदकारक ॥ ९ ॥ अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतः पाहि सनातन ॥ दत्त्वैवं दक्षिणायुक्तं प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥ १० ॥ सप्तजन्मकृतं पापं वाङ्मनः

कायकर्मजम् ॥ तत्सर्वं विलयं याति गोदानसुकृतेन च ॥ ११ ॥ यानं वृषभसंयुक्तं दीप्यमानं सुशोभितम् ॥ आरुह्य कामगं दिव्यं स्वर्लोक
मधिरोहति ॥ १२ ॥ यावंति तस्य रोमाणि गोवृषस्य महीपते ॥ तावद्वर्षसहस्राणि गवां लोके महीयते ॥ १३ ॥ गोलोकादवतीर्णस्तु इहलोके
द्विजोत्तमः ॥ यज्ञयाजी महातेजाः सर्वब्राह्मणपूजितः ॥ १४ ॥ तवोक्तं वै महाराज कस्य देयो वृषोत्तमः ॥ तदप्यहं ते वक्ष्यामि पात्रं त्राणपदं
नृणाम् ॥ १५ ॥ येषां सदा वै श्रुतिपूर्णकर्णा जितेन्द्रियाः प्राणिवधे निवृत्ताः ॥ प्रतिग्रहे संकुचिता गृहस्थास्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥१६॥
गात्रे दृढं भारसहं सुपुष्टं सुशृङ्गिणं सर्वगुणोपपन्नम् ॥ दत्त्वर्षभं गोदशकेन तुल्यं सत्यं भवंति भुवि तत्फलभागिनस्ते ॥ १७ ॥ इति श्रीभविष्ये
महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादेवृषदानविधिवर्णनं नाम पंचाशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १५० ॥ ॥ छ ॥ ॥ (अथ विविधदा
दानि) ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ श्रुतः पुराणविषयस्त्वत्प्रसादान्मयाच्युत ॥ संसारासारतां ज्ञात्वा श्रुतश्च व्रतविस्तरः ॥ १ ॥ भूयश्च श्रोतु
मिच्छामि दानमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ किं दीयते कदा कृष्ण केनोपायेन शंस मे ॥ २ ॥ नहि दानात्परतरमन्यदस्तीति मे मतिः ॥ धनं धनवतां
किञ्चिदहार्यं राजतस्करैः ॥ ३ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अनिश्चितं निधानं यदप्रयुक्तं च वर्द्धते ॥ अनीतं याति चाध्वानं धनं विप्रकरा
र्पितम् ॥ ४ ॥ किं कायेन सुपुष्टेन बलिना चिरजीविना ॥ यन्नसत्त्वोपकाराय तज्जीवितमनर्थकम् ॥ ५ ॥ ग्रासादर्द्धमपि ग्रास
मर्थिभ्यः किंन दीयते ॥ इच्छानुरूपो विभवः कदा कस्य भविष्यति ॥ ६ ॥ एकस्मिन्नप्यतिक्रांते दिने दानविवर्जिते ॥ दस्युभिर्मु
षितश्चैव दिवारात्रौ च शोचति ॥ ७ ॥ यस्य त्रिवर्गशून्यानि दिनान्यायांति यांति च ॥ सलोहकारभस्त्रेव श्वसन्नपि न जीवति ॥ ८ ॥ येन
दत्तं न च हुतं न तीर्थे मरणं कृतम् ॥ हिरण्यमन्नमुदकं ब्राह्मणेभ्यो न चार्पितम् ॥ ९ ॥ दीना निरशना रूक्षाः कपालाङ्कितपाणयः ॥ ते
दृश्यंते महाराज जायमानाः पुनः पुनः ॥ १० ॥ आयासशतलब्धस्य प्राणेभ्योपि गरीयसः ॥ गतिरेकैव वित्तस्य दानमन्या विपत्तयः ॥ ११ ॥
नोपभोगैः क्षयं यांति न प्रदानैः समृद्धयः ॥ पूर्वार्जितानामन्यत्र सुकृतानां परिक्षयात् ॥ १२ ॥ अदृष्टपरतत्त्वोपि पात्रेभ्यो विसृजेद्धनम् ॥
यस्मान्मृतस्य तन्नास्ति तस्मात्सांशयिकं वरम् ॥ १३ ॥ दानानि बहुरूपाणि कथयामि तवानघ ॥ व्यासवाल्मीकिमन्वाद्यैः कथितानि पुरा
मम ॥ १४ ॥ किञ्चिद्व्रतं यत्क्रियते पूज्यते च त्रिलोचनः ॥ दीयते यच्च विप्रेभ्य एतज्जन्मतरोः फलम् ॥ १५ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥

१ युक्तमाक्रन्दितुं चिरम्–इ० पा० । २ त्रिवर्गशून्यस्य–इ० पा० । ३ धनस्योत्पत्तिकरणे–इ० पा० । ४ दानमेव प्रकर्तव्यम्–इ० पा० । ५ हुतम्–इ० पा० ।

ब्राह्मणप्रीणनार्थाय केशवस्य शिवस्य च ॥ यानि दानानि देयानि तान्याचक्ष्व यदूत्तम ॥१६॥ येन चैव विधानेन दानं पुण्यसुखावहम् ॥ ऐहि कामुष्मिकावाप्तिं करोति नहि हन्यते ॥ १७ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ त्रीण्याहुरतिदानानि गावः पृथ्वी सरस्वती ॥ आसप्तमं पुनंत्येते दोहवाहनवेदनैः ॥ १८ ॥ गोदानमादौ वक्ष्यामि प्रत्यक्षक्रमयोगतः ॥ येन चैव विधानेन अन्यूनाधिकविस्तरम् ॥ १९ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ देयाः किंलक्षणा गावः काश्च राजन्विवर्जिताः ॥ कीदृशाय प्रदातव्या न देयाः कीदृशाय वै ॥२०॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ तरुणी रूपसंपन्ना सुशीला च पयस्विनी ॥ न्यायार्जिता सवत्सा च प्रदेया श्रोत्रियाय गौः ॥ २१ ॥ वृद्धा सरोगा हीनांगी वंध्या दुष्टा मृतप्रजा ॥ दूरस्थाऽन्यायलब्धा च देया गौर्न कथंचन ॥ २२ ॥ सा दत्तैव हरेत्पापं श्रोत्रियायाहिताग्नये ॥ अतिथिप्रियाय दांताय धेनुं दद्याद्गुणाधिके ॥२३॥ अकुलीनाय मूर्खाय लुब्धाय पिशुनाय च ॥ हव्यकव्यव्यपेताय न देया गौः कथंचन ॥ २४ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पुण्यं दिनमथासाद्य स्नात्वातर्प्य पितॄंस्तथा ॥ घृतक्षीराभिषेकं च कृत्वा विष्णोः शिवस्य च ॥ २५ ॥ समभ्यर्च्य यथान्यायं पुष्पादिभिरनुक्रमात् ॥ उदङ्मुखीं प्राङ्मुखीं वा गृष्टिं कृत्वा पयस्विनीम् ॥ २६ ॥ सवत्सां वस्त्रसंवीतां सितयज्ञोपवीतिनीम् ॥ स्वर्णशृङ्गीं रौप्यखुरां कांस्यदोहनकान्विताम् ॥ २७ ॥ शक्तितो दक्षिणायुक्तां ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ पुच्छे कृष्णाजिनं देयं गां पुच्छे करिणं करे ॥ २८ ॥ अश्वं सदा सुरुगं वा दासीं शिरसि दापयेत् ॥ गावो ममाग्रतः संतु गावो मे संतु पृष्ठतः ॥ २९ ॥ गावो मे हृदये संतु गवां मध्ये वसाम्यहम् ॥ प्रदक्षिणां ततः कृत्वा धेनुं द्विजवराय ताम् ॥ ३० ॥ इमां च प्रतिगृह्णीष्व धेनुर्दत्ता मया तव ॥ एवमुच्चार्य तं विप्रं देवेशं परिकल्पयेत् ॥ ३१ ॥ अनुव्रजेच्च गच्छंतं पदान्यष्टौ नराधिप ॥ अनेन विधिना धेनुं यो विप्राय प्रयच्छति ॥ ३२ ॥ सर्वकामसमृद्धात्मा स्वर्गलोकं स गच्छति ॥ सप्त पूर्वान्सप्त परानात्मानं चैव मानवः ॥३३॥ सप्त जन्मकृतात्पापान्मोचयत्यवनीपते॥पदे पदेऽश्वमेधस्य गोशतस्य च मानवः ॥३४॥ फलमाप्नोति राजेन्द्र दक्षायैवं जगौ हरिः ॥ सर्वकामप्रदा सा स्यात्सर्वकालेषु पार्थिव ॥३५॥ भवत्यसौ पापहरा यावदिंद्राश्चतुर्दश ॥ सर्वेषामेव पापानां कृतानामपि जानता ॥३६॥ प्रायश्चित्तमिदं प्रोक्तमनुतापोपबृंहितम् ॥ सर्वेषामेव दानानामेकजन्मानुगं फलम् ॥ ३७ ॥ ब्राह्मणैः क्षत्रियैर्वैश्यैः शूद्रैश्चान्यैश्च मानवैः ॥ लोकाः कामगमाः प्राप्ता दत्त्वैतद्विधिना नृप ॥ ३८ ॥ गोभ्योधिकं जगति नापरमस्तिकिंचिद्दानं पवित्रमिति शास्त्रविदो वदंति ॥ तत्संपदः सुरसदश्च

१ पुंसः–इ० पा० । २ तेन–इ० पा० । ३ अग्रे गच्छेच्च गच्छन्तम्–इ० पा० । ४ जन्म चतुर्दश–इ० पा० । ५ देवानामेतज्जन्मांतरं फलम्–इ० पा० । ६ कामदुघाः–इ० पा० । ७ पण्यम–इ० पा० ।

 समीहमानैर्देयाः सदैव विधिना द्विजपुंगवाय ॥ ३९ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे प्रत्यक्षधेनुदानव्रत
 विधिवर्णनं नामैकपंचाशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १५१ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि धेनूनां कल्पना नृप ॥
विशेषविधिना याश्च देयाः कामानभीप्सुभिः ॥ १ ॥ कामं यद्दीयते दानं समग्रं तत्सुखावहम् ॥ असमग्रं तु दोषाय भवतीह परत्र च ॥ २ ॥
तस्मान्न दक्षिणाहीनं विधानविकलं तथा ॥ देयं दानं महाराज समग्रफलकाम्यया ॥ ३ ॥ अन्यथा दीयमानं तदहंकाराय केवलम् ॥ प्रत्यक्षं
चार्थहानिः स्यान्न वा तत्फलदं भवेत् ॥ ४ ॥ तिलधेनुं प्रवक्ष्यामि शृणु पार्थिवसत्तम ॥ वाराहेण पुरा प्रोक्तां महापातकनाशिनीम् ॥ ५ ॥
यां दत्त्वा ब्रह्महा गोघ्नः पितृहा गुरुतल्पगः ॥ अगारदाही गरदः सर्वपापरतोपि वा ॥ ६ ॥ महापातकयुक्तश्च संयुक्तश्चोपपातकैः ॥ मुच्यते
ह्यखिलैः पापैः स्वर्गलोकं च गच्छति ॥ ७ ॥ अनुलिप्ते महीपृष्ठे कृष्णाजिनसमावृते ॥ धेनुं तिलमयीं कृत्वा दर्भानास्तीर्य सर्वतः
॥ ८ ॥ तिलाः श्वेतास्तिलाः कृष्णास्तिला गोमूत्रवर्णकाः ॥ तिलानां च विचित्राणां धेनुं सर्वां च कारयेत् ॥ ९ ॥ द्रोणस्य
वत्सकं कुर्याच्चतुराढकिकां च गाम् ॥ स्वर्णशृंगीं रौप्यखुरां गन्धवर्णवतीं तथा ॥ १० ॥ कार्या शर्करया जिह्वा गुडेनास्यं च
कम्बलः ॥ इक्षुपादां ताम्रपृष्ठीं शुक्तिमुक्ताफलेक्षणाम् ॥ ११ ॥ प्रशस्तपत्रश्रवणां फलदंतवतीं शुभाम् ॥ स्रग्दामपुच्छां कुर्वीत नव
नीतस्तनान्विताम् ॥ १२ ॥ सितवस्त्रशिरालम्बां सितसर्षपरोमिकाम् ॥ फलैर्मनोहरैरन्नैर्मणिमुक्ताफलान्विताम् ॥ १३ ॥ ईदृक्संस्थानसम्पन्नां
कृत्वा श्रद्धासमन्वितः ॥ कांस्योपदोहनां दद्यात्पर्वकाले समागते ॥ १४ ॥ या लक्ष्मीः सर्वभूतानां या वै देवेष्ववस्थिता ॥ धेनुरूपेण सा
देवी मम पापं व्यपोहतु ॥ १५ ॥ ततः प्रदक्षिणां कृत्वा पूजयित्वा प्रणम्य च ॥ सदक्षिणा मया तुभ्यं दत्तेत्युक्त्वा विसर्जयेत् ॥ १६ ॥ अनेन
विधिना दत्त्वा तिलधेनुं नराधिप ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो परं ब्रह्माधिगच्छति ॥ १७ ॥ यश्च गृह्णाति विधिवद्दीयमानां प्रमोदते ॥ दीयमानां
प्रशंसंति ये च संहृष्टमानसाः ॥ १८ ॥ तेपि दोषविनिर्मुक्ता ब्रह्मलोकं व्रजंति ते ॥ प्रशांताय सुशीलाय वेदव्रतरताय च ॥ १९ ॥ धेनुं तिल
मयीं दत्त्वा न शोचति कृताकृते ॥ त्रिरात्रं यस्तिलाहारस्तिलधेनुप्रदो भवेत् ॥ २० ॥ एकाहमथ वा राजन्न युंच्छेदन्तरात्मना ॥ दानाद्विशुद्धिः

१ सर्वपापकरोऽपि वा–इ० पा० । २ सः–इ० पा० । ३ वस्त्राजिनसमावृते–इ० पा० । ४ गोमूत्रसंभवाः–इ० पा० । ५ शुचिमुक्ताफलेक्षणाम्–इ० पा० । ६ पर्वकाले समीक्ष्य च–इ० पा० । ७ अशेषशोक
निर्मुक्ताः प्रयान्ति परमां गतिम्–इ० पा० । ८ वेदव्रतधराय च–इ० पा० । ९ न युञ्छेन्न प्रमाद्येदित्यर्थः । 'युञ्छ' प्रमादे धातुः ।

पापस्य तस्य पुण्यवतो नृप ॥ २१ ॥ चान्द्रायणादभ्यधिकं कथितं तिलभक्षणम् ॥ बालत्वे चैव यत्पापं यौवने वार्द्धके तथा ॥ २२ ॥ वाचा कृतं तु मनसा कर्मणा यच्च संचितम् ॥ उदकष्ठीवने चैव नग्नस्नानेन यद्भवेत् ॥ २३ ॥ मुशलेनोद्यते नापि लंघिते ब्राह्मणे तथा ॥ वृषलीगमने चैव गुरुदाराभिगामिनि ॥ २४ ॥ सुरापानेन यत्पापमभक्ष्यस्य च भक्षणात् ॥ तत्सर्वं विलयं याति तिलधेनुप्रदायिनाम् ॥ २५ ॥ यममार्गे महाघोरे नदी वैतरणी स्मृता ॥ वालुकायाः स्थलं चैव पच्यंते यत्र पापिनः ॥ २६ ॥ यत्र लोहमुखाः काका यत्र श्वानो भयावहाः ॥ निकृत्य पापिनां मांसं भक्षयंति बुभुक्षिताः ॥ २७ ॥ असिपत्रवनं चैव लोहकंटकशाल्मलीम् ॥ एतान्सर्वानतिक्रम्य ततो यमपुरं व्रजेत् ॥ २८ ॥ विमाने कांचने दिव्ये मणिरत्नविभूषिते ॥ तत्रारुह्य नरश्रेष्ठो गच्छते परमाङ्गतिम् ॥ २९ ॥ गुणहीने न दातव्या न दातव्या धनेश्वरे ॥ कुण्डे गोले च लुब्धे च न च देया कदापि सा ॥ ३० ॥ एका एकस्य दातव्या मुनिभिः कथितं पुरा ॥ अरण्ये नैमिषे पार्थ नारदेन निवेदितम् ॥ ३१ ॥ तत्तेहं संप्रवक्ष्यामि सम्यक्फलसहस्रदम् ॥ इदं पुण्यं पवित्रं च माङ्गल्यं कीर्तिवर्धनम् ॥ ३२ ॥ विप्राणां श्रावयेच्छ्राद्धे अनन्तफलमश्नुते ॥ बहुभ्यो न प्रदेयानि गौर्गृहं शयनं स्त्रियः ॥ ३३ ॥ विभज्यमानान्येतानि दातारं पातयंत्यधः ॥ सा तु विक्रयमापन्ना दहत्यासप्तमं कुलम् ॥ ३४ ॥ अस्या दानप्रभावेन विमानं सर्वकामिकम् ॥ समारुह्य नरो याति यत्र देवो हरिः स्वयम् ॥ ३५ ॥ एषा चैव प्रदातव्या प्रयतेनान्तरात्मना ॥ पौर्णमास्यां च माघस्य कार्तिक्यां चैव भारत ॥ ३६ ॥ चन्द्रसूर्योपरागे तु विषुवे अयने तथा ॥ षडशीतिमुखे चैव व्यतीपाते तु सर्वदा ॥ ३७ ॥ वैशाख्यां मार्गशीर्ष्यां वा गजच्छायासु चैव हि ॥ एषा ते कथिता पार्थ तिलधेनुर्मयानघ ॥ ३८ ॥ यावंति धेनो रोमणि गात्रेषु नृपपुङ्गव ॥ तावद्वर्षसहस्राणि तदा स्वर्गे महीयते ॥ ३९ ॥ यश्च गृह्णाति विधिवद्दीयमानां च पश्यति ॥ अनुमोदयते चैव ते सर्वे स्वर्गगामिनः ॥ ४० ॥ धेनुं धनाधिपतयो मगधोद्भवेन मानेन ये तिलमयीं चतुराढकेन ॥ कृत्वा यथोक्तरचनां कृतचारुवत्सां यच्छंति ते भुवि भवंति विमुक्तपापाः ॥४१॥ प्रतिगृह्णामि देवि त्वां कुटुंबभरणाय च ॥ कामं देया दयास्मभ्यं धेनो त्वं सर्वदा ह्यसि ॥ ४२ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे तिलधेनुदानव्रतविधिवर्णनं नाम द्विपंचाशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १५२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ जलधेनुं प्रवक्ष्यामि प्रीयते दत्तया यया ॥ देवदेवो हृषीकेशः पूजितः सर्वभावनः ॥ १ ॥ जलकुंभं नरव्याघ्र स्थापयित्वा सुपूजितम् ॥ रत्नगर्भं तु तं कृत्वा ग्राम्यैर्धान्यैः समन्वि

१ सर्वदः–इ० पा० ।

तम् ॥ २ ॥ सितवस्त्रयुगच्छन्नं दूर्वापल्लवशोभितम् ॥ कुष्ठमांसीपुरोशीरवालकामलकीयुतम् ॥ ३ ॥ प्रियङ्गुपत्रसहितं सितयज्ञोपवीतिनम् ॥
सोपानत्कं च सच्छत्रं दर्भविष्टरसंस्थितम् ॥ ४ ॥ चतुर्भिः संयुतं रौप्यं तिलपात्रैश्चतुर्दिशम् ॥ स्थगितं दधिपात्रेण घृतक्षौद्रवता मुखम् ॥
॥ ५ ॥ सवत्सां च प्रतिष्ठाप्य गोमयेनोपशोभिताम् ॥ स्रग्दामपुच्छीं कुर्वीत ताम्रदोहनकान्विताम् ॥ ६ ॥ ततः समभ्यर्च्य विभुं वासुदेवं
सनातनम् ॥ पुष्पधूपोपहारैश्च यथाविभवमात्मनः ॥ ७ ॥ संकल्प्य जलधेनुं च कुंभं तमभिमंत्र्य च ॥ विष्णोर्वक्षसि या लक्ष्मीः स्वाहा
या च विभावसोः ॥ सोमशक्रार्कशक्तिर्या धेनुरूपेण सास्तु मे ॥ ८ ॥ एवमामंत्र्य विधिवत्सफलां वत्सकान्विताम् ॥ भक्त्या संपूज्य
गोविंदं जलशायिनमच्युतम् ॥ ९ ॥ सितवस्त्रधरःशांतो वीतरागो विमत्सरः ॥ दद्याद्विप्राय राजेन्द्र प्रीत्यर्थं जलशायिनः ॥ १० ॥
शेषपर्यंकशयनः श्रीमाञ्छार्ङ्गविभूषितः ॥ जलशायी जगद्योनिः प्रीयतां मम केशवः ॥ ११ ॥ इत्युच्चार्य जगन्नाथं विप्राय प्रति
पाद्य ताम् ॥ तद्दिनं गोव्रतस्तिष्ठेच्छ्रद्धया परया युतः ॥ १२ ॥ अनेन विधिना दत्त्वा जलधेनुं जनाधिप ॥ सर्वभोगानवाप्नोति ये दिव्या ये
च मानुषाः ॥ १३ ॥ शरीरारोग्यमतुलं प्रशमः सर्वकालिकः ॥ नृणां भवंति दत्तायां सर्वे कामा न संशयः ॥ १४ ॥ अत्रापि श्रूयते भूप मुद्गले
न महात्मना ॥ जातिस्मरेण यद्गीतमिहाभ्येत्य पुराकिल ॥ १५ ॥ स मुद्गलः पुरा विप्रो यमलोकगतो मुनिः ॥ ददर्श यातनानेकाः पापकर्मकृतां
नृणाम् ॥ १६ ॥ दीताग्नितीक्ष्णयन्त्रस्थाः क्वाथतैलमयास्तथा ॥ उष्णक्षारनदीपाता भैरवाः पुरुषर्षभ ॥ १७ ॥ व्रणक्षारनिपातोथ कुम्भीपाकम
हालयाः ॥ ता दृष्ट्वा यातना विप्रश्चकार परमां कृपाम् ॥ १८ ॥ आह्लादं ते तदा जग्मुः पापास्तदनुकंपया ॥ तं दृष्ट्वा नारकाः केचित्स्थित्वा
तदवलोकिनः ॥ १९ ॥ तदवस्थं विलोक्याथ मुनिर्नारकमण्डलम् ॥ धर्मराजं स पप्रच्छ तेषां प्रशमकारणम् ॥ २० ॥ तस्मै चाचष्ट राजेन्द्र तदा
वैवस्वतो यमः ॥ आह्लादहेतुमधिकं नारकाणां नरोत्तम ॥ २१ ॥ दानानुभावात्सर्वेषां नारकाणां द्विजोत्तम ॥ संप्रवृतोऽयमाह्लादः कारणं तच्छृणु
ष्व मे ॥ २२ ॥ त्वयाभ्यर्च्य जगन्नाथं सर्वेशं जलशायिनम् ॥ जलधेनुः पुरा दत्ता विधिवद्द्विजपुङ्गव ॥ २३ ॥ तस्मात्वज्जन्मनोऽतीते तृतीये द्विज
जन्मनि ॥ तस्य दानस्य ते व्युष्टिरियमाह्लाददायिनी ॥ २४ ॥ ये त्वां पश्यंति शृण्वंति ये च ध्यायंति मानवाः ॥ शृणोषि यांश्च विप्रेन्द्र यांश्च
ध्यायसि पश्यसि ॥२५॥ निवृत्तिः परमा तेषां सर्वाह्लादप्रदायिनी ॥ सद्यो भवति माऽत्र त्वं द्विजाते कुरु विस्मयम् ॥ २६ ॥ आह्लादहेतुजननं

१ कुष्ठमांसीपुरोशीरनालकर्बिल्वसंयुतम्—इ० पा० । २ सितवस्त्रेण संवीतो वीतरागः–इ०, सितवस्त्रेण संवीतम्–इ० पा० । ३ व्युष्टिः फलमित्यर्थः ।

नास्तिविप्रेन्द्र तादृशम् ॥ जलधेनुर्यथा नृणां जन्मान्येकोनविंशतिम् ॥२७॥ न दोषो न ज्वरो नार्तिर्न क्लमो द्विज जायते ॥ अपि जन्मसहस्रेऽ
पि जलधेनुप्रदायिनाम् ॥ २८ ॥ स त्वं गच्छ गृहीत्वार्घमस्मतो द्विजसत्तम ॥ येषां समाश्रयः कृष्णे न नियम्या हि ते मया ॥ २९ ॥ कृष्णस्तु
पूजितो यैस्तु ये कृष्णार्थमुपोषिताः ॥ यैश्च नित्यं स्मृतः कृष्णो न ते मद्विषयोपगाः ॥ ३० ॥ नमः कृष्णाच्युतानंत वासुदेवेत्युदीरितम् ॥ यैर्भा
वभावितैर्विप्र न ते मद्विषयोपगाः ॥३१॥ दानं ददद्भिर्यैरुक्तमच्युतः प्रीयतामिति ॥ श्रद्धापुरःसरैर्विप्र न ते मद्विषयोपगाः ॥ ३२ ॥ स एव नाथः
सर्वस्य तन्नियोगकरा वयम् ॥ जनसंयमनश्चाहमस्मत्संयमनो हरिः ॥ ३३ ॥ इत्थं निशम्य वचनं यमस्य वदतोऽखिलम् ॥ ऊचुस्ते नारकाः सर्वे
वह्निशस्त्रार्कभीरवः ॥३४॥ नमः कृष्णाय हरये विष्णवे जिष्णवे नमः ॥ हृषीकेशाय केशाय जगद्धात्रेऽच्युताय च ॥ ३५ ॥ नमः पङ्कजनेत्राय
नमः पङ्कजनाभये ॥ जनार्दनाय श्रीशाय श्रीभर्त्रे पीतवाससे ॥ ३६ ॥ गोविंदाय नमो नित्यं नमश्चोदधिशायिने ॥ नमः कमलनेत्राय नृसिंहाय
निनादिने ॥ ३७ ॥ शार्ङ्गिणे शितखड्गाय शंखचक्रगदाभृते ॥ नमो वामनरूपाय क्रांतलोकत्रयाय च ॥ ३८ ॥ वराहरूपाय तथा नमो यज्ञाङ्ग
धारिणे ॥ व्याप्ताशेषदिगंतायानंताय परमात्मने ॥३९॥ वासुदेव नमस्तुभ्यं नमः कैटभसूदिने ॥ केशवाय नमो राम नमस्तेस्तु महीधर ॥४०॥
नमोऽस्तु वासुदेवाय ह्येवमुच्चारिते च तैः ॥ शस्त्राणि कुंठतां जग्मुरनलश्चापि शीततां॥ ॥ ४१ ॥ समभज्यंत वस्त्राणि समुत्पेतुरयोमुखाः ॥ संशु
ष्काः क्षारसरितः पतितः शाल्मलिद्रुमः ॥ ४२ ॥ प्रकाशस्तमसो जज्ञे नरकाग्न्यानुभिः सह ॥ ववौ च युंजन्पवनोऽप्यसिपत्रवने ततः ॥ ४३ ॥
निरुत्साहा जडधियो बभूवुर्यमकिंकराः ॥ जातागङ्गाम्बुवाहिन्यःपूयशोणितनिम्नगाः ॥४४॥ दिव्यः सुगंधिः पवनो मनःप्रीतिकरस्तथा ॥ वेणुवी
णास्वनयुताः शब्दाश्चान्समनोरमाः ॥ ४५ ॥ तं तादृशमथालक्ष्य तदा वैवस्वतो यमः ॥ क्षीणपापत्रयांस्तांस्तु पाद्यार्घ्यैः समपूजयत् ॥ ४६ ॥
पूजयित्वा च तानाह कृष्णाय स कृतांजलिः ॥ समाहितमतिर्भूत्वा धर्मराजो नरेश्वर ॥ ४७ ॥ विष्णो देव जगद्धातर्जनार्दन जगत्पते ॥ प्रणामं
येऽपि कुर्वन्ति तेषामपि नमोनमः ॥ ४८ ॥ अच्युतायाप्रमेयाय मायावामनरूपिणे ॥ प्रणामं येऽपि कुर्वन्ति तेषामपि नमो नमः ॥ ४९ ॥
नमस्ते वासुदेवाय धीमते पुण्यकीर्तये ॥ प्रणामं ये च कुर्वंति तेषामपि नमो नमः ॥ ५० ॥ तस्य यज्ञवराहस्य विष्णोरमिततेजसः ॥ ५१ ॥
एवं स्तुत्वा हृषीकेशं धर्मराजस्य पश्यतः ॥ विमानवरमारुह्य नारकास्त्रिदिवं ययुः ॥ ५२ ॥ मुद्गलोऽपि महाबुद्धिर्दृष्ट्वैतदखिलं नृप ॥ जातिस्मरो

१ यैः कृष्णार्थमुपोषितम्–इ० पा० । २ यस्तु–इ० पा० । ३ उदकशायिने–इ० पा० । ४ शांताय–इ० पा० । ५ व्यापित्रमस्तेऽस्तु महीभृते–इ० पा० । ६ शीतलः–इ० पा० ।

भवद्विप्रः कण्वगोत्रे महामुनिः ॥५३॥ संस्मृत्य यमवाक्यानि विष्णोर्माहात्म्यमेव च॥जलधेनोस्तु माहात्म्यं संस्मृत्येदमगायत ॥५४॥ अहोसुदु
स्तरा विष्णोर्मायेयमतिगह्वरी ॥ यया मोहितचित्तस्तु न वेत्ति परमेश्वरम् ॥५५॥ जीवो गच्छति कीटत्वं यूकामत्कुणयोनिताम् ॥ तस्मात्तु मलता
दीनां योनिं तस्माच्च पक्षिणाम् ॥ ५६ ॥ ततश्च पशुतां प्राप्य नरत्वमभिवांछति ॥ ततो मनुष्यतां प्राप्य नरो योनिं कृतात्मनाम् ॥ तां प्राप्य
च श्रियं परां नरो मायाविमोहितः ॥५७॥ दुस्तरापि सुसाध्या सा माया कृष्णस्य मोहिनी ॥ विद्यते सा मनोन्यस्ता मुधैव मधुसूदने ॥५८॥
अवाप्यैवं च गार्हस्थ्यमवाप्यैवं च तत्परम् ॥ छिनत्ति वैष्णवीं मायां केशवार्पितमानसः ॥ ५९ ॥ अविरोधेन विषयान्भुञ्जन्विष्णुं समाश्रयेत् ॥
भुक्त्वा नरस्तरत्येनां विष्णोर्मायां सुदुस्तराम् ॥ ६० ॥ ईदृग्बहुफला भक्तिः सर्वधातरि केशवे ॥ मायया तस्य देवस्य तां न कुर्वंति मोहिताः ॥
॥ ६१ ॥ मुधैवोक्तं सुधापानं मुधा तद्धि विचेष्टितम् ॥ मुधैव जन्म तन्नष्टं यत्र नाराधितो हरिः ॥ ६२ ॥ आराधितो हि यः पुंसामैहिकामु
ष्मिकं फलम् ॥ ददाति भगवान्देवः कस्तं न प्रतिपूजयेत् ॥ ६३ ॥ संवत्सरास्तथा मासा विफला दिवसाश्च ते ॥ नराणां विषयांधानां यैस्तु
नाराधितो हरिः ॥ ६४ ॥ यो न वित्तर्द्धिविभवैर्न वासोभिर्न भूषणैः ॥ तुष्यते हृदयेनैव कस्तमीशं न पूजयेत् ॥ ६५ ॥ जलधेनोस्तु माहात्म्यं
निशम्येदृग्विधं नराः ॥ नात्र यच्छंति तेषां वै विवेकः कुत्र तिष्ठति ॥ ६६ ॥ कर्मभूमौ हि मानुष्यं जन्मनामयुतैरपि ॥ स्वर्गापवर्गफलदं कदा
चित्प्राप्यते नरैः ॥ ६७ ॥ संप्राप्य च न यैर्विष्णुस्तोषितो जलधेनुना ॥ ते जना भ्रष्टजन्मानो वंचितास्तस्य मायया ॥ ६८ ॥ ऊर्ध्वबाहुर्विरौ
म्येष दृष्टलोकद्वयोऽस्मि भोः ॥ आराधयध्वं गोविन्दं जलधेनुं प्रयच्छत ॥ ६९ ॥ दुःसहो नारको वह्निरविषह्या च यातना ॥ ज्ञातं मयैतदा
लंब्य कृष्णं भवति निश्चलः ॥ ७० ॥ आदेशिको देशिको हि यममार्गे सुदुस्तरे ॥ विचिन्त्य तत्सत्यमेतन्मनः कृष्णे निवेश्यताम् ॥ ७१ ॥
इष्टेन किं क्रतुशतेन सुदुष्करेण क्लेशाधिकेन सुकृतैर्नियमैर्व्रतैश्च ॥ दत्ता द्विजाय पितृराजगृहं गतस्य एकाऽपि गौर्जलमयी सुखमातनोति ॥७२॥
इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे जलधेनुदानव्रतविधिवर्णनं नाम त्रिपंचाशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १५३ ॥ ७ ॥
॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ घृतधेनुं प्रवक्ष्यामि तां शृणुष्व नरोत्तम ॥ दीयते येन विधिना यादृग्रूपां च कारयेत् ॥ १ ॥ गैव्यस्य सर्पिषः कुम्भा
न्गंधमाल्यविभूषितान् ॥ कांस्योपदोहसंयुक्तान्सितवस्त्रावगुण्ठितान् ॥ २ ॥ इक्षुयष्टिमयाः पादाः खुरा रौप्यमयास्तथा ॥ सौवर्णे चाक्षिणी कार्ये

१ तत्रैव–इ० पा० । २ गव्यस्य सर्पिषः कुम्भं गन्धमाल्यविभूषितम् । कांस्योपभानसंयुक्तं सितवस्त्रावगुंठितम्- इ० पा० । ३ कुर्यात्–इ० पा० ।

शृंगे चागुरुकाष्ठके ॥ ३ ॥ सप्तधान्यमये पार्श्वे पटोर्णेन च कम्बलम् ॥ कुर्यात्तुरुष्ककर्पूरैर्घ्राणं फलमयान्स्तनान् ॥ ४ ॥ तद्वच्छर्करया जिह्वां गुडक्षीरमयं मुखम् ॥ क्षौमसूत्रेण लांगूलं रोमाणि सितसर्षपैः ॥ ५ ॥ ताम्रपात्रमयं पृष्ठं कुर्याच्छ्रद्धासमन्वितः ॥ ईदृग्रूपां तु संकल्प्य घृतधेनुं नराधिप ॥ ६ ॥ तद्वत्कल्पनया धेनोर्वत्सं च परिकल्पयेत् ॥ मंत्रेणानेन राजेन्द्र तां समभ्यर्च्य बुद्धिमान् ॥ ७ ॥ आज्यं तेजः समुद्दिष्टमाज्यं पापहरं परम् ॥ आज्यं सुराणामाहारः सर्वमाज्ये प्रतिष्ठितम् ॥ ८ ॥ त्वं चैवाज्यमयी देवि कल्पितासि मया किल ॥ सर्वपापापनोदाय सुखाय भव भामिनि ॥ ९ ॥ तं च विप्रं महाभाग मनसैव घृतार्चिषा ॥ कल्पयित्वा ततस्तस्मै प्रयतः प्रतिपादयेत् ॥ १० ॥ दक्षिणासहिता धेनुः कल्पिताज्यमयी शुभा ॥ एतां ममोपकाराय गृहाण त्वं द्विजोत्तम ॥११॥ इत्युदाहृत्य विप्राय तां गां तु प्रतिपादयेत् ॥ दत्त्वैकरात्रं स्थित्वा च घृताहारो यतव्रतः ॥ १२ ॥ अनेन च विधानेन नवनीतमयी शुभा ॥ दातव्या नृपते धेनुर्न्यूनाधिकविवर्जिता ॥ १३ ॥ शृणु पार्थ महाबाहो प्रदानफलमुत्तमम् ॥ घृतक्षीरमहानद्यो यत्र पायसकर्दमाः ॥ १४ ॥ घृतधेनुप्रदा यांति तत्र कामैः सुपूरिताः ॥ पितुरूर्ध्वं च ये सप्त पुरुषास्तस्य येऽप्यधः ॥ १५ ॥ तांस्तेषु नृप लोकेषु स नयत्यस्तकल्मषान् ॥ सकामानामियं व्युष्टिः कथिता नृपसत्तम ॥ १६ ॥ निष्किल्बिषं पदं यांति निष्कामा घृतधेनुदाः ॥ घृतमग्निर्घृतं सोमस्तन्मयाः सर्वदेवताः ॥ १७ ॥ घृतं प्रयच्छतां भीता भवंत्यखिलदेवताः ॥ १८ ॥ मायाजलं सुतकलत्रमहोर्मिमालं लोभोग्रनक्रविषमं बहुपुण्यभाजः ॥ लग्ना निमग्नवपुषो घृतधेनुपुच्छे संसारसागरमपारमहो तरंति ॥ १९ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराणे उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे घृतधेनुदानव्रतविधिवर्णनं नाम चतुष्पंचाशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १५४ ॥ ॥ छ ॥ ॥

॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कृष्णकृष्ण महाबाहो सर्वशास्त्रविशारद ॥ कथयस्वेह दानानामुत्तमं यत्प्रकीर्तितम् ॥ १ ॥ येन दत्तेन दानानि सर्वाण्येव भवंत्युत ॥ सर्वकामसमृद्धिश्च सर्वपापक्षयो भवेत् ॥ २ ॥ प्रायश्चित्तविशुद्धिश्च तन्मे कथय सुव्रत ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि दानानामुत्तमोत्तमम् ॥ ३ ॥ ख्यातं लवणधेन्वाख्यं सर्वकामप्रदं नृणाम् ॥ यां दत्त्वा ब्रह्महा गोघ्नः पितृहा गुरुतल्पगः ॥ ॥ ४ ॥ विश्वासघाती क्रूरात्मा सर्वपापरतोऽपि वा ॥ मुच्यते नात्र संदेहः शिवलोकं स गच्छति ॥ ५ ॥ सुभगो धनसंपन्नो दीर्घायुरपराजितः ॥ जायते पुरुषो लोके सर्वकामसमन्वितः ॥ ६ ॥ विधिं वक्ष्यामि राजेन्द्र लवणस्येह कल्पनम् ॥ गोमयेनोपलिप्तेन दर्भसंस्तरसंस्थितम् ॥ ७ ॥

१ शुभे–इ० पा० । २ अतुलाऽधिकवर्जिताम्–इ० पा० । ३ महाभाग–इ० पा० । ४ प्रपूजिताः–इ०, प्रपूरिताः–इ० च पा० । ५ अपकल्मषम्–इ० पा० ।

आविकं चर्म विन्यस्य पूर्वाशाभिमुखं स्थितम् ॥ वस्त्रेणाच्छादितं कृत्वा धेनुं कुर्वीत बुद्धिमान् ॥ ८ ॥ आढकेनैव कुर्वीत बहुवित्तोऽल्पवित्त
वान् ॥ स्वर्णशृङ्गीं रौप्यखुरामिक्षुपादां फलस्तनीम् ॥ ९ ॥ कार्या शर्करया जिह्वा गन्धघ्राणवती तथा ॥ समुद्रोदरजे शुक्ती कर्णौ तस्याः प्रकल्प
येत् ॥ १० ॥ कंबलं पट्टसूत्रेण ग्रीवायां घण्टिकां तथा ॥ शृंगे चन्दनकाष्ठाभ्यां मौक्तिके चाक्षिणी उभे ॥ ११ ॥ कपोलौ सक्तुपिण्डाभ्यां यवा
नास्ये प्रदापयेत् ॥ तिलान्पार्श्वे प्रकुर्वीत गोधूमाश्चैव भक्तितः ॥१२॥ एवं वै सप्तधान्यानि यथालाभं प्रकल्पयेत् ॥ पृष्ठे वै ताम्रपात्रं तु अपाने गुड
पिंडिकाम् ॥१३॥ लांगूले कंबलं दद्याद्द्राक्षां क्षीरप्रदेशतः ॥ योनिप्रदेशे च मधु सर्ववस्तुफलान्वितम् ॥१४॥ एवं सम्यक्परिस्थाप्य रसरस्यमयीं
च गाम् ॥ स्थापयेद्वत्समेकं च चतुर्भागेन मानवः ॥ १५ ॥ एवं धेनुं समभ्यर्च्य माल्यवस्त्रविभूषणैः ॥ स्नात्वा देवार्चनं कृत्वा ब्राह्मणानभिपूज्य
च ॥ कृत्वा प्रदक्षिणां गां तु पुत्रभार्यासमन्वितः ॥ १६ ॥ ब्राह्मणाय सुशीलाय वृत्तयुक्ताय वै नृप ॥ दद्यात्पर्वसु सर्वेषु मन्त्रपूर्वं सुभक्तितः॥१७॥
लवणे वै रसाः सर्वे लवणे सर्वदेवताः ॥ सर्वदेवमये देवि लवणाख्ये नमोऽस्तु ते ॥ १८ ॥ एवमुच्चार्य मंत्रां ते विप्राय प्रतिपादयेत् ॥ सम्यक्प्रद
क्षिणां कृत्वा दक्षिणासहितां नृप ॥ १९ ॥ प्रदक्षिणा मही तेन कृता भवति भारत ॥ सर्वदानानि दत्तानि सर्वक्रतुफलानि च ॥ २० ॥ सर्वे रसाः
सर्वमन्न सर्वं च सचराचरम् ॥ सौभाग्यं परमाबुद्धिरारोग्यं सर्वसंपदः ॥ २१ ॥ भवति दत्त्वा नृणां तु रसधेनुं न संशयः ॥ स्वर्गे च नियता
वासो यावदाभूतसंप्लवम् ॥ २२ ॥ पर्णोर्णकंबलगलां लवणाढकेन कृत्वा फलस्तनवतीमपि लावणाख्याम् ॥ दत्त्वा द्विजाय विधिवद्रसधेनुमेनां
लोकं गवां सकलसौख्ययुतो विशेत्सः ॥ २३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे लवणधेनुदानव्रतविधिवर्णनं
नाम पंचपंचाशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १५५ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि राजन्काञ्चनधेनुकाम् ॥ यां दत्त्वा
सर्वपापेभ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ १ ॥ सुरापो ब्रह्महा गोघ्नो भीरुर्भग्नव्रतोऽपि वा ॥ गुरुघाती स्वसृगामी परदाररतश्च यः ॥ २ ॥ मुच्यते
पातकैः सर्वैर्दत्त्वा काञ्चनधेनुकाम् ॥ संशुद्धस्य सुवर्णस्य पंचाशत्पलिकां शुभाम् ॥ ३ ॥ अर्द्धेन वा प्रकुर्वीत शक्त्या वा नृपसत्तम ॥ उरसां पश्चि
मभागे तु दृष्टकुक्षिपयोधराम् ॥ ४ ॥ विभक्ताङ्गीं सुजघनां सुमनोहरकर्णिकाम् ॥ सर्वरत्नविचित्राङ्गीं कारयेत्कपिलां शुभाम् ॥ ५ ॥ चतुर्थेन तु ॥५१७॥
भागेन वत्सं तस्याः प्रकल्पयेत् ॥ रौप्यघंटां च दत्त्वा तु कौशेयपरिवारिताम् ॥ ६ ॥ ताम्रशृंगीं तथा कुर्याद्वैडूर्यमयकंबलाम् ॥ मुक्ताफलमये

१ घृतस्तनीम्–इ० पा० । २ रसं क्षारप्रदेशतः–इ० पा० । ३ तदर्धेन–इ० पा० ।

नेत्रे वैद्रुमी रसना तथा ॥ ७ ॥ कृष्णाजिने गुडप्रस्थं तत्रस्थां कारयेच्छुभाम् ॥ कुंभाष्टकसमोपेतां नाना फलसमन्विताम् ॥ ८ ॥ तथाष्टादश धान्यातपत्रोपानद्युगान्विताम् ॥ भाजनं वसनं चैव ताम्रदोहनकं तथा ॥ ९ ॥ दीपकान्नादिलवणशर्कराधान्यकान्विताम् ॥ प्रदद्याद्ब्राह्मणं पूज्य वस्त्रैराभरणैः शुभैः ॥ १० ॥ स्नातः प्रदक्षिणीकृत्य धेनुं सर्वाङ्गसंयुताम् ॥ गुडधेनुकमंत्रैश्च आवाह्य प्रतिपूज्य च ॥ ११ ॥ त्वं सर्वदेवगणमन्दिरभूषणासि विश्वेश्वरत्रिपथगोदधिपर्वतानाम् ॥ श्रद्धाम्बुतीक्ष्णशकलीकृतपातकौघः प्राप्नोति निर्वृतिमतीव परां नमामि ॥१२॥ लोके यथेप्सितफलार्थविधायिनीं त्वामासाद्य को हि भयभाग्यवतीह मर्त्यः ॥ संसारदुःखशमनाय यतस्त्वकामास्त्वां कामधेनुमिति वेदविदो वदंति ॥ १३ ॥ एवमामन्त्र्य तां धेनुं विप्राय प्रतिपादयेत् ॥ सदक्षिणोपस्करां च प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥ १४ ॥ दानकाले तु ये देवास्तीर्थानि मनवस्तथा ॥ शरीरं निवसंत्यस्यास्ताञ्छृणुष्व नराधिप ॥ १५ ॥ नेत्रयोः सूर्यशशिनौ जिह्वायां तु सरस्वती ॥ दंतेषु मरुतो देवाः कर्णयोश्च तथाश्विनौ ॥ १६ ॥ शृंगाग्रगौ सदा चास्या देवौ रुद्रपितामहौ ॥ गंधर्वाप्सरसश्चैव ककुद्देशं प्रतिष्ठिताः ॥ कुक्षौ समुद्राश्चत्वारो योनौ त्रिपथगामिनी ॥ १७ ॥ ऋषयो रोमकूपेषु अपाने वसुधा स्थिता ॥ अन्त्रेषु नागा विज्ञेयाः पर्वताश्चास्थिषु स्थिताः ॥ ॥ १८ ॥ धर्मकामार्थ मोक्षास्तु पादेषु परिसंस्थिताः ॥ हुंकारे च चतुर्वेदाः कंठे रुद्राः प्रतिष्ठिताः ॥ १९ ॥ पृष्ठभागे स्थितो मेरुर्विष्णुः सर्वशरीरगः ॥ एवं सर्वमयी देवी पावनी विश्वरूपिणी ॥ २० ॥ काञ्चनेन कृता धेनुः सर्वदेवमयी स्मृता ॥ यो दद्यात्तादृशीं धेनुं सर्वदानप्रदो हि सः ॥ २१ ॥ कर्मभूमौ हि मर्त्यानां दानमेतत्सुदुर्लभम् ॥ तस्माद्देयमिदं शक्त्या सर्वकल्मषनाशनम् ॥२२॥ पावनं तारणं चैव कीर्तिदं शांतिदं तथा ॥ वर्षकोटिशतं साग्रं स्वर्गलोके गतोनरः ॥ २३ ॥ नारी वा पूज्यते देवैर्विमानवरमास्थिता ॥ गंधर्वैर्गीयमानस्तु पुष्पैर्मालाविभूषितैः ॥ २४ ॥ सर्वाभरणसंपन्नः सर्वद्वंद्वविवर्जितः ॥ स्वर्गे स्थित्वा चिरं कालं ततो मर्त्येभिजायते ॥ २५ ॥ आधि व्याधि विनिर्मुक्तो रूपवान्प्रियदर्शनः ॥ एवं नरो वा नारी वा दत्त्वा दानमिदं भुवि ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति जायमानः पुनः पुनः ॥ २६ ॥ आमन्त्र्य

१ त्वं सर्वदेवगणमन्दिरसंभृता–इ०, त्वं सर्वदेवगणमन्दिरशोभिताङ्गि–इ० च पा०। २ अस्थिपर्वसु–इ० पा०। ३ पुच्छे रुद्रो व्यवस्थितः–इ० पा०। ४ विश्वधारिणी–इ० पा०। ५ भक्त्या—इ० पा०। ६ सर्वगंधर्वविर्वाजताः—इ० पा०। 'गंधो गन्धक आमोदे लेशे संबन्धगर्वयोः' इति विश्वः।

साधुकुलशीलगुणान्विताय विप्राय यः कनकधेनुमिमां प्रदद्यात् ॥ प्राप्नोति सिद्धमुनिकिन्नरदेवजुष्टं कन्याशतैः परिवृतं पदमिन्दुमौलेः ॥२७॥
इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे सुवर्णधेनुदानव्रतविधिवर्णनं नाम षट्पंचाशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १५६ ॥
॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि दानमन्यत्सुदुर्लभम् ॥ रत्नधेन्विति विख्यातं गोलोकफलदं नृणाम् ॥ १ ॥ पुण्यं दिनमथा साद्य गोमयेनोपलेपनम् ॥ कृत्वा भूमौ महाराज तत्र धेनुं प्रकल्पयेत् ॥ २ ॥ धेनुं रत्नमयीं कुर्यात्तत्तत्संकल्पपूर्विकाम् ॥ स्थापयेत्पद्मरागाणामे काशीतिं मुखे बुधः ॥ ३ ॥ पुष्परागशतं धेनोः पादयोः परिकल्पयेत् ॥ ललाटे हेमतिलकं मुक्ताफलशतं दृशोः ॥ ४ ॥ भ्रूयुगे विद्रुमशतं शुक्ती[1] कर्णद्वये स्मृते ॥ काञ्चनानि च शृङ्गाणि शिरोवज्रशतात्मकम् ॥ ५ ॥ ग्रीवायां नेत्रपुटके गोमेदकशतं तथा ॥ इन्द्रनीलशतं पृष्ठे वैदूर्यशतं पार्श्वके ॥ ६ ॥ स्फाटिकैरुदरं कार्यं सौगन्धिकशतं कटौ ॥ खुरा हेममयाः कार्याः पुच्छं मुक्तावलीमयम् ॥ ७ ॥ सूर्यकान्तेन्दुकान्तौ च घ्राणे कर्पूरचन्दनैः ॥ कुंकुमेन च रोमाणि रौप्यं नाभिं च कारयेत् ॥ ८ ॥ गारुत्मतशतं तद्वदपाने परिकल्पयेत् ॥ तथान्यानि च रत्नानि स्थापये त्सर्वसंधिषु ॥ ९ ॥ कुर्याच्छर्करया जिह्वां गोमयं च गुडात्मकम् ॥ गोमूत्रमाज्येन तथा दधिदुग्धस्वरूपतः ॥ १० ॥ पुच्छाग्रे चामरं दद्यात्स्त नयोस्ताम्रदोहनम् ॥ कारयेदेयमेवं तु चतुर्थांशेन वत्सकम् ॥ ११ ॥ नानाफलानि पार्श्वेषु कृत्वा पूजां प्रयत्नतः ॥ गुडधेनुवदावाह्य इदं चोदा हरेत्ततः ॥ १२ ॥ त्वां सर्वदेवगणवासमिति[1] स्तुवंति रुद्रेन्द्रचन्द्रकमलासनवासुदेवाः ॥ तस्मात्समस्तभुवनत्रयदेहयुक्ता मां पाहि देवि भवसागर[2] मग्नमाशु ॥ १३ ॥ एवमामन्त्र्य तां धेनुं विप्राय प्रतिपादयेत् ॥ संपूज्य वस्त्राभरणैर्विधिज्ञं वेदपारगम् ॥ १४ ॥ ततश्च दक्षिणां दत्त्वा प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥ एवं यः कुरुते पार्थ तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ १५ ॥ कल्पकोटिशतं साग्रं शिवलोके सुखं वसेत्[3] ॥ ततः काले बहुतिथे राजराजो भवे दिह ॥ १६ ॥ सर्वकामसमृद्धश्च शत्रुपक्षक्षयंकरः ॥ १७ ॥ इति सकलविधिज्ञो रत्नधेनुप्रदानं वितरति स विमानं प्राप्य देदीप्यमानम् ॥ सकल कलुषमुक्तो बंधुभिः पुत्रपौत्रैः स हि मदनसरूपः स्थानमभ्येति शंभोः ॥ १८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे रत्नधेनुदानव्रतविधिवर्णनं नाम सप्तपंचाशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १५७ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ प्रसूयमाना दातव्या धेनुर्ब्राह्म णपुङ्गवे ॥ विधिना केन धर्मज्ञ[4] दाने तस्याश्च किं फलम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ प्रसूयमानातिपुण्यैः प्राप्यते गौर्नृपोत्तम ॥ प्राप्नु

१ त्वां सर्वदेवगणधामनिधिं विरिंचिरुद्रेन्द्रविष्णुकमलासनवासुदेवाः—इ० पा० । २ भवसागरपीड्यमानम्—इ० पा० । ३ सुखी भवेत्—इ० पा० । ४ कर्मज्ञ—इ० पा० ।

वंति नराः केचित्पुण्यसंभारविस्तराः ॥२ ॥ यावत्पादौ योनिगतौ शिरश्चैव प्रदृश्यते ॥ तावद्गौः पृथिवी ज्ञेया यावद्गर्भं न मुंचति ॥ ३ ॥ गौर्यावद्विमुखी चैव यदा भवति भारत ॥ तदासौ पृथिवी ज्ञेया सशैलवनकानना ॥ ४ ॥ दत्त्वोभयमुखीं राजन्यत्पुण्यं प्राप्यते नृभिः ॥ न तद्व र्णयितुं याति मुखेनैकेन केनचित् ॥ ५ ॥ किमिष्टैर्बहुभिर्यज्ञैर्दानैर्दत्तैश्च सत्तम ॥ प्रसूयमानां गामेकां देहि किं बहुना तव ॥ ६ ॥ एकैव पाति नरकात्सुखमेकैव कारयेत् ॥ एकापि द्विमुखी दत्ता गोर्गौर्भवति भारत ॥ ७ ॥ स्वर्णशृंगीं रौप्यखुरां मुक्तालाङ्गूलभूषिताम्[1] ॥ कांस्योपदोहनां राजन्नलंकृत्य द्विजोत्तमे ॥ प्रसूयमानां गां दत्त्वा महत्पुण्यफलं लभेत् ॥ ८ ॥ यावंति धेनुरोमाणि वत्सस्यापि नराधिप ॥ तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ ९ ॥ पितॄन्पितामहांश्चैव तथैव प्रपितामहान् ॥ समुद्धरत्यसंदिग्धं नरकाद्भूरिदक्षिणः ॥ १० ॥ घृतक्षीरवहा नद्यो दधिपायसकर्दमाः ॥ तत्र ते यांति यत्रास्ति द्रुमश्चेप्सितकामदः ॥ ११ ॥ यो ददाति सुवर्णेन बहुना सह भाविनीम् ॥ गोलोकः सुलभस्तस्य ब्रह्मलोकश्च पार्थिव ॥ १२ ॥ न देया दुर्बला राजन्धेनुर्नैवाल्पदक्षिणा ॥ काम्योऽयं विधिरुद्दिष्टः फलदो विधिना कृतः ॥ १३ ॥ स्त्रियश्च तं चंद्रसमानवक्त्राः प्रतप्तजांबूनदतुल्यवर्णाः ॥ महानितंबास्तनुवृत्तमध्याः सेवंत्यजस्रं नलिनाभनेत्राः ॥ १४ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवाद उभयमुखीगोदानव्रतविधिवर्णनं नामाष्टपंचाशदुत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १५८ ॥ ॥ छ ॥ ॥

॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ गोसहस्रविधानं च कथयस्व जनार्दन ॥ कस्मिन्काले प्रदातव्यं कथं देयं च तद्भवेत् ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ गावः पवित्रा लोकानां गाव एव परायणम् ॥ ब्रह्मणा सृजता लोकान्वृत्तिहेतोः प्रजेश्वर ॥ गावः प्रथमतः सृष्टास्त्रैलोक्य हितकाम्यया ॥ २ ॥ यासां मूत्रपुरीषेण देवतायतनान्यपि ॥ शुचीनि समजायंत किंभूतमधिकं ततः ॥ ३ ॥ मूलं यज्ञस्य काम्य स्य सर्वदेवमयाः शुभाः ॥ गोमये वसते लक्ष्मीः पर्याप्तं तन्निदर्शनम् ॥ ४ ॥ ब्राह्मणाश्चैव गावश्च कुलमेकं द्विधा कृतम् ॥ एकत्र मंत्रास्तिष्ठन्ति हविरन्यत्र तिष्ठति ॥ ५ ॥ यासां पुत्रैर्धृता लोका धारिताः सर्वदेवताः ॥ तासां दानविधानं च शृणु तत्पृथिवीपते ॥ ६ ॥ एकाऽपि गौर्गुणोपेता कृत्स्नं तारयते कुलम् ॥ सुरूपा शीलसंपन्ना युवतिः सुपयस्विनी ॥ ७ ॥ सुवत्सा सुदुहा चैव पापरोगविवर्जिता ॥ विधि वत्तादृशा दत्ता कृत्स्नं तारयते कुलम् ॥ ८ ॥ किं पुनर्दश यो दद्याच्छतं वा विधिपूर्वकम् ॥ सहस्रं तु पुनर्दद्यात्तस्य वै किमिहोच्यते ॥ ९ ॥

---

१ रत्नलांगूलभूषिताम्–इ० पा० ।

गोसहस्रं पुरा दत्तं नहुषेण महीभृता ॥ स गतो ब्रह्मणः स्थानं ययातिश्च महामतिः ॥ १० ॥ गंगातीरे महद्दत्तमदित्या पुत्रकाम्यया ॥ लेभे पुत्रं त्रिलोकेशं नारायणमकल्मषम् ॥ ११ ॥ श्रूयंते पितृभिर्गीता गाथास्ताः शृणु भूपते ॥ १२ ॥ यदि कश्चित्कुलेऽस्माकं गोसहस्रं प्रदापयेत् ॥ यास्यामः परमां सिद्धिं कारितां पुण्यकर्मणा ॥ १३ ॥ दुहिता वा कुले काचिद्गोसहस्रप्रदायिनी ॥ सोपानः सुगतिर्दत्तो भविष्यति न संशयः ॥ ॥ १४ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि यज्ञं वै सर्वकामिकम् ॥ गोसहस्रं तदा दद्याच्छास्त्रोक्तविधिवन्नरः ॥ १५ ॥ तीर्थे गोष्ठे गृहे वापि मंडपं कारयेच्छुभम् ॥ दशद्वादशहस्तं वा चतुर्वक्त्रं सतोरणम् ॥ १६ ॥ तन्मध्ये कारयेद्वेदिं चतुर्हस्तामनूपमाम् ॥ हस्तमात्रप्रमाणेन हस्तेन समलंकृताम् ॥१७॥ पूर्वोत्तरेऽथदिग्भागे ग्रहवेदिं प्रकल्पयेत् ॥ ग्रहयज्ञविधानेन ग्रहांस्तत्र क्रमाद्यजेत् ॥ १८ ॥ ब्रह्मा विष्णुश्च रुद्रश्च पूज्याः प्रथममेव हि ॥ ऋत्विजः परिकर्तव्या षोडशाष्टौ च शोभनाः ॥ १९ ॥ चत्वारो वा महाराज उपाध्यायश्च पंचमः ॥ सर्वाभरणसंपन्नाः कर्णवेष्टांगुलीयकैः ॥ २० ॥ शोभितास्छत्रसंपन्नास्ताम्रपात्रद्वयान्विताः ॥ ग्रहयज्ञोक्तविधिना होमं हव्यं समाचरेत् ॥ २१ ॥ वेद्याः पूर्वोत्तरे भागे शिवकुंडं नियोजयेत् ॥ कुंभद्वयं च द्वारेषु पंचरत्नं सपल्लवम् ॥ २२ ॥ कार्यं कुरुकुलश्रेष्ठ ततो होमं समारभेत् ॥ लोकपालबलिं दद्यात्तुलापुरुषदानवत् ॥ २३ ॥ गोसहस्राद्विनिष्कृष्य सवत्सं दशकं गवाम् ॥ गोसहस्राद्बहिष्कुर्याद्वस्त्रमाल्यविभूषणम् ॥ अंतः प्रवेश्य दशकं वस्त्रैर्माल्यैश्च पूजयेत् ॥ २४ ॥ सुवर्णघंटिकायुक्तं ताम्रदोहनकान्वितम् ॥ सुवर्णतिलकोपेतं खुरे रौप्यैरलंकृतैः ॥ हेमरत्नमयैः शृंगैश्चामरैश्चोपशोभितम् ॥ २५ ॥ मुनयः केचिदिच्छन्ति कांचनं नंदिकेश्वरम् ॥ लवणद्रोणशिखरे भक्त्या तमपि कारयेत् ॥ २६ ॥ एका प्रत्यक्षऋषभे केषांचिद्दानमिष्यते ॥ ग्रहान्सुरांश्च संपूज्य माल्यवस्त्रफलाक्षतैः ॥ २७ ॥ पताकाभिरलंकृत्य देवतायतनानि च ॥ गोशतेऽपि दशांशेन सर्वमेतत्प्रकल्पयेत् ॥ २८ ॥ यदि सर्वा न विद्यन्ते गावः सर्वगुणोत्तमाः॥ दशकं पूज्य यत्नेन इतरः परिकल्पयेत् ॥ २९ ॥ पुण्यकालमथो वाद्यगीतमंगलनिस्वनैः ॥ सर्वौषध्युदकस्नातः स्नपितो द्विजपुंगवैः ॥ इममुच्चारयेन्मंत्रं गृहीतकुसुमांजलिः ॥ ३० ॥ नमो वो विश्वमूर्तिभ्यो विश्वमातृभ्य एव च ॥ लोकाधिवासिनीभ्यस्तु रोहिणीभ्यो नमो नमः ॥ ३१ ॥ गवामंगेषु तिष्ठन्ति भुवनान्येकविंशतिः ॥ ब्रह्मादयस्तथा देवा रोहिण्यः पांतु मातरः ॥ ३२ ॥ गावो ममाग्रतः संतु गावो मे संतु पृष्ठतः ॥ गावो मे सर्वतः संतु गवां मध्ये वसाम्यहम् ॥ ३३ ॥ यस्मात्त्वं वृषरूपेण धर्मश्चैव सनातनः ॥ अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतः पाहि सनातनः ॥ ॥३४॥ इत्यामन्त्र्य ततो दद्याद्गुरवे नंदिकेश्वरम् ॥ सर्वोपस्करणोपेतं गोयुतं च विशेषतः ॥ ३५ ॥ गवां शतमथैकैकं तदर्धं चापि विंशतिः ॥ दश

पञ्चशतं दद्याद्बहुभ्यस्तदनुज्ञया ॥ ३६ ॥ नैका बहुभ्यो दातव्या दाता दोषकरो भवेत् ॥ बह्वयस्त्वेकस्य दातव्याः श्रीमदारोग्यवृद्धये ॥ ३७ ॥
पयोव्रतस्ततस्तिष्ठेदेकाहं गोसहस्रदः ॥ तथैव ब्रह्मचारी स्याद्य इच्छेद्विपुलां श्रियम् ॥ ३८ ॥ न देया दुर्बला धेनुर्नाल्पक्षीरा न रोगिणी ॥
न जीर्णा जीर्णवस्त्रा वा नापत्यगतचेतना ॥ ३९ ॥ अनेन विधिना यस्तु गोसहस्रप्रदो भवेत् ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सिद्धचारणसेवितः ॥
॥ ४० ॥ विमानेनार्कवर्णेन किंकिणीजालमालिना ॥ सर्वेषां लोकपालानां लोके संपूज्यते सुरैः ॥ ४१ ॥ सप्तावरान्सप्त परान्सप्त चैव परा
वरान् ॥ पुरुषानुद्धरेद्दत्त्वा गोसहस्रं विधानतः ॥ ४२ ॥ स्वर्गलोकाच्च्युतो वाथ नारी वा सत्परायणा ॥ सप्त जन्मानि राज्ञी स्यात्स्तूय
माना पुनःपुनः ॥ ४३ ॥ न त्वेवेदं दानमात्रं प्रशस्तं पात्रं कालो गोविशेषो विधिश्च ॥ तस्मादेताः सर्वभूषासमेताः पात्रे काले क्षीरवत्यो
विधानात् ॥ ४४ ॥ एकापि गौर्बहुगुणा गुणिने प्रदत्ता दातुः कुलं त्रिपुरुषं विधिवत्पुनाति ॥ यः श्रद्धया वितरतीह गवां सहस्रं शक्यं फलं न नृप
तेऽस्य मयाभिधातुम् ॥ ४५ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे गोसहस्रप्रदानविधिव्रतवर्णनं नामैकोनष
ष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १५९ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ युष्मद्वाक्यामृतमिदं शृण्वानोहं जनार्दन ॥ न तृप्तिमधिगच्छामि
जातं कौतूहलं हि मे ॥ १ ॥ गोपतिः किल गोविन्दस्त्रिषु लोकेषु विश्रुतः ॥ गोवृषस्य प्रदानेन त्रैलोक्यमभिनंदति ॥ २ ॥ तद्गोवृषभदानस्य
फलं मे कथायाच्युत ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ वृषदानफलं पुण्यं शृणुष्व कथयामि ते ॥ ३ ॥ पवित्रं पावनं चैव सर्वदानोत्तमोत्तमम् ॥
दशधेनुसमोऽनड्वानेकश्चैकधुरंधरः ॥ दशधेनुप्रदानाद्धि स एवैको विशिष्यते ॥ ४ ॥ यो हृष्टश्चातिपुष्टांगो ह्यरोगः पांडुनन्दन ॥ युवा भद्रः सुशी
लश्च सर्वदोषविवर्जितः ॥ ५ ॥ धुरंधरः स्थापयते एक एव कुलं महत् ॥ त्राता भवति संसारे नात्र कार्या विचारणा ॥६॥ अलंकृत्य वृषं शांतं
पुण्यकाल उपस्थिते ॥ रौप्यलांगूलसंयुक्तं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ७ ॥ मंत्रेणानेन राजेन्द्र तं शृणुष्व वदामि ते ॥ ८ ॥ धर्मस्त्वं वृषरूपेण जग
दानन्दकारकः ॥ अष्टमूर्तेरधिष्ठानमतः पाहि सनातन ॥ ९ ॥ दत्त्वैवं दक्षिणायुक्तं प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥ सप्तजन्मकृतं पापं वाङ्मनः कायकर्म
णाम् ॥ तत्सर्वं विलयं याति गोदानसुकृतेन च ॥ १० ॥ यानं वृषभसंयुक्तं दीप्यमानं सुशोभनम् ॥ आरुह्य कामगं दिव्यं स्वर्लोकमधिरोहति
॥ ११ ॥ यावंति तस्य रोमाणि गोवृषस्य महीपते ॥ तावद्वर्षसहस्राणि गवां लोके महीयते ॥१२॥ गोलोकादवतीर्णस्तु इह लोके द्विजो भवेत् ॥

१ दिव्यम्–इ० पा० । २ भरोगः–इ० पा० । ३ ततः–इ० पा० । ४ सुशोभितम्–इ० पा० ।

यज्ञयाजी महातेजाः सर्वब्राह्मणपूजितः ॥ १३ ॥ यथोक्तं ते महाराज कस्य देयो वृषोत्तमः ॥ तदहं ते प्रवक्ष्यामि पवित्रं त्राणपदं नृणाम् ॥ १४ ॥
ये क्षांतदांताः श्रुतिपूर्णकर्णा जितेंद्रियाः प्राणिवधान्निवृत्ताः ॥ प्रतिग्रहे संकुचिता गृहस्थास्ते ब्राह्मणास्तारयितुं समर्थाः ॥ १५ ॥ ऊर्जस्विनं भर
सहं दृढकंधरं च यच्छंति ये वृषमशेषगुणोपपन्नम् ॥ दत्तेन यद्भवति गोदशकेन पुण्यं सत्यं भवंति भुवि तत्फलभागिनस्ते ॥ १६ ॥ इति श्रीभ
विष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे वृषभदानव्रतवर्णनं नाम षष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६० ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर
उवाच ॥ ॥ कपिलादानमाहात्म्यं कथयस्व जगत्पते ॥ पुण्यं यत्सर्वदानानां सर्वपातकनाशनम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥
ततोऽहं संप्रवक्ष्यामि विनताश्वेन यत्पुरा ॥ कथितं कपिलादानं तच्छृणुष्व महामते ॥ २ ॥ ॥ विनताश्व उवाच ॥ ॥ अतः परं महाराजो
भयमुख्याः समासतः ॥ विधानं यद्वराहेण धरण्यै कथितं पुरा ॥ ३ ॥ तदहं संप्रवक्ष्यामि नवपुण्यफलं च यत् ॥ ॥ धरण्युवाच ॥ ॥
यस्त्वया कपिला नाम पूर्वमुत्पादिता प्रभो ॥ ४ ॥ होमधेनुः सदा पुण्या धेनुर्यज्ञावतारभूः ॥ सा कथं ब्राह्मणेभ्यो हि देया कस्मिन्दिनेऽपि च ॥
॥ ५ ॥ कीदृशाय च विप्राय दातव्या पुण्यलक्षणा ॥ कति वा कपिलाः प्रोक्ताः स्वयमेव स्वयंभुवा ॥ ६ ॥ तासां प्रयत्नाद्दानेन किं पुण्यं स्याच्च
माधव ॥ एतदिच्छाम्यहं श्रोतुं विस्तरान्मधुसूदन ॥ ७ ॥ ॥ वराह उवाच ॥ ॥ शृणुष्व भद्रे तत्त्वेन पवित्रं पापनाशनम् ॥ कृत्वा यत्सर्वपापे
भ्यो मुच्यते नात्र संशयः ॥ ८ ॥ कपिला अग्निहोत्रार्थं यज्ञार्थे च वरानने ॥ उद्धृत्य सर्वतेजांसि ब्रह्मणा निर्मिता पुरा ॥ ९ ॥ पवित्राणां पवि
त्रं च मङ्गलानां च मंगलम् ॥ पुण्यानां परमं पुण्यं कपिला च वरानने ॥ १० ॥ तपसस्तप एवाग्र्यं व्रतानामुत्तमं व्रतं ॥ दानानामुत्तमं
दानं विधिना ह्येतदक्षयम् ॥ ११ ॥ पृथिव्यां यानि तीर्थानि गुह्यान्यायतनानि च ॥ पवित्राणि च पुण्यानि सर्वलोके वसुन्धरे ॥ १२ ॥
होतव्यान्यग्निहोत्राणि सायं प्रातर्द्विजातिभिः ॥ कपिलाया घृतेनेह दध्ना क्षीरेण वा पुनः ॥ १३ ॥ यजंते येऽग्निहोत्राणि अन्यैश्च विविधैः सदा ॥
पूजयन्त्यतिथींश्चैव परां भक्तिमुपागताः ॥ १४ ॥ तेषां त्वादित्यवर्णैश्च विमानैर्जायते गतिः ॥ सूर्यमण्डलमध्ये च ब्रह्मणा निर्मिता पुरा ॥ १५ ॥
कपिलायाः शिरो ग्रीवां सर्वं तीर्थानि भामिनि ॥ पितामहनियोगाच्च निवसंति हि नित्यशः ॥ १६ ॥ प्रातरुत्थाय यो मर्त्यः कपिल
गलमस्तकात् ॥ च्युतं तु भक्त्या पानीयं शिरसा धारयेन्नरः ॥ १७ ॥ स तेन पुण्येनोपेतस्तत्क्षणाद्धतकिल्बिषः ॥ त्रिंशद्वर्षकृतं पापं दहत्य

१ तदप्यहं ते वक्ष्यामि–इ० पा० । २ दृढकन्धरम्—इ० पा० ।

ग्निरिवेन्धनम् ॥ १८ ॥ कल्य उत्थाय यो मर्त्यः कुर्यात्तासां प्रदक्षिणम् ॥ प्रदक्षिणीकृता तेन पृथिवी स्याद्वसुन्धरे ॥ १९ ॥ प्रदक्षिणायां
चैकायां कृतायां च वसुन्धरे ॥ दशवर्षकृतं पापं नश्यते नात्र संशयः ॥ २० ॥ कपिलायास्तु मूत्रेण स्नायाद्वै यः शुचिव्रतः ॥ स गङ्गाद्येषु
तीर्थेषु स्नातो भवति मानवः ॥ २१ ॥ येन स्नानेन चैकेन भवमुक्तो भवेन्नरः ॥ यावजीवकृतात्पापात्तत्क्षणादेव मुच्यते ॥ २२ ॥ गोसहस्रं
च यो दद्यादेकां वा कपिलां नरः ॥ सममेतत्पुरा प्राह ब्रह्मलोके पितामहः ॥ २३ ॥ यश्चैकां कपिलां हन्यान्नरो रज्जुकरो यदि ॥ गोसहस्रं
हतं तेन भवतीह न संशयः ॥ २४ ॥ गवां स्थितिं कल्पयेत घृतं गव्यं न दूषयेत् ॥ यावद्धि वर्द्धते गव्यं तावत्पापैस्तु पूयते ॥ २५ ॥
गवां कंडूयनं श्रेष्ठं तथा च प्रतिपालनम् ॥ तुल्यं गोघृतदानस्य भयरोगादिपालनम् ॥ २६ ॥ तृणादिभक्षणार्थं च गवां दद्याद्वरादिकम् ॥
स्वर्गवासफलं दिव्यं लभते मानवोत्तमः ॥ २७ ॥ दशेह कपिलाः प्रोक्ताः स्वयमेव स्वयंभुवा ॥ यो दद्याच्छ्रोत्रियस्यैव स्वर्गं गत्वा स मानवः ॥
॥ २८ ॥ विमानैर्विविधैर्दिव्यैर्दिव्यकन्याभिरर्चितः ॥ सेव्यमानस्तु गंधर्वैर्दीप्यमाना यथाग्नयः ॥ २९ ॥ सुवर्णकपिला पूर्वा द्वितीया गौरपि
ङ्गला ॥ आशा चैव तृतीया स्यादग्निज्वाला चतुर्थिका ॥ ३० ॥ पंचमी जुहुवर्णा स्यात्षष्ठी तु घृतपिङ्गला ॥ सप्तमी श्वेतपिङ्गा स्यादष्टमी
क्षीरपिङ्गला ॥ ३१ ॥ नवमी पाटला ज्ञेया दशमी पुष्पपिङ्गला ॥ एता दश समाख्याताः कपिलाश्च वसुंधरे ॥ ३२ ॥ सर्वा ह्येता महाभागा
स्तारयंति न संशयः ॥ संगमेषु प्रशस्ताश्च सर्वपापप्रणाशनाः ॥ ३३ ॥ एवमेतास्तु कपिलाः पापघ्न्यश्च वसुन्धरे ॥ आशा चैव तु या प्रोक्ता
अग्निगर्भानलप्रभा ॥३४॥ अग्निज्वालोज्ज्वलैः शृंगैः प्रदीप्तांगारलोचना ॥ अग्निपुष्पा अग्निलोमा तथान्या चानलप्रभा ॥३५॥ तामाग्नेय्यां सदा
दद्याद्ब्राह्मणायेतरैः सदा ॥ गृहीत्वा कपिलां शूद्रः कामतस्तत्पयः पिबेत् ॥३६॥ पतितश्च भवेन्नित्यं चंडालसदृशः पुमान् ॥ तस्मान्न प्रतिगृह्णीया
च्छबलां गां कथंचन ॥३७॥ द्वारांते परिहर्तव्या कपिला गौर्द्विजेतरैः ॥ लोकेषु ते मूढतमाः कपिलाक्षीरभोजनाः ॥३८॥ असंभाष्याश्च पतिताः
शूद्रास्ते पापकर्मिणः ॥ पिबंति यावत्कपिलां तावत्तेषां पितामहाः ॥ अमेध्यं भुञ्जतेऽतस्तां नोपजीवेद्द्विजेतरः ॥ ३९ ॥ तासां घृतं च क्षीरं वा नव
नीतमथापि वा ॥ उपजीवंति ये शूद्रास्ते प्रयांति यमालयम् ॥४०॥ कपिलाजीविनः शूद्राः सर्वे गच्छंति रौरवम् ॥ रौरवे भुञ्जते दुःखं वर्षकोटि
शतोषिताः ॥४१॥ ततो विमुक्ताः कालेन जायंते श्वानयोनिषु ॥ श्वानयोनेर्विमुक्तास्ते विष्ठायां कृमियोनिगाः ॥४२॥ विष्ठास्वेव च पापिष्ठा दुर्गं

धेषु च नित्यशः॥ भूयोऽपि जायमानास्ते तत्रोत्तारो न विद्यते ॥४३॥ ब्राह्मणश्चैव यो देवि कुर्यात्तेषांप्रतिग्रहम् ॥ ततः प्रभृत्यमेध्यायां पितरस्तस्य शेरते ॥ ४४ ॥ तं विप्रं नानुभाषेत नचाप्येकासने विशेत् ॥ स नित्यं वर्जनीयो वै दूरात्तु ब्राह्मणाधमः ॥४५॥ यस्तेन सह भाषेत प्रायश्चित्ती भवे द्विजः ॥ एकस्य गोप्रदानस्य सहस्रांशो न पूर्यते ॥४६॥ किमन्यैर्बहुभिर्दानैः कोटिसंख्यातविस्तरैः ॥४७॥ श्रोत्रियाय दरिद्राय सुवृत्तायाहिताग्नये ॥ दत्त्वैकां कपिलां धेनुं सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥४८॥ मासे प्रसविनीं धेनुं दानार्थी प्रतिपालयेत् ॥ आत्मार्थे न प्रपाल्या हि सदा नरकभीरुभिः ॥४९॥ कपिलाऽर्धप्रसूता च दातव्या हि द्विजन्मने ॥ जायमानस्य वत्सस्य मुखं योन्यां प्रदृश्यते ॥ ५० ॥ तावत्सा पृथिवी ज्ञेया यावद्गर्भं न मुंचति ॥ ॥ ५१ ॥ धेनोर्यावंति रोमाणि सवत्साया वसुन्धरे ॥ भूम्यां तु पांसवो यावद्यावन्नक्षत्रतारकाः ॥ ५२ ॥ तावद्वर्षसहस्राणि ब्रह्मेशादिभिरर्चितः ॥ ब्रह्मलोके निवसति यश्चैककपिलाप्रदः ॥ ५३ ॥ सुवर्णशृङ्गीं यः कृत्वा खुरैरौप्यैःसमर्चिताम् ॥ ब्राह्मणस्य करे दत्त्वा सुवर्णं रौप्यमेव च ॥ ५४ ॥ कपिलायास्तदा पुत्रं ब्राह्मणस्य करे न्यसेत् ॥ उदकं च करे दत्त्वा वाचयेत स्वशक्तितः ॥ ५५ ॥ सुवर्णैस्तु चतुर्भिश्च त्रिभिर्द्वाभ्यामथापि वा ॥ एकहीना न दातव्या यदीच्छेच्छुभमात्मनः ॥ ५६ ॥ स समुद्रवनोपेता सशैलवनकानना ॥ रत्नपूर्णा भवेद्दत्ता पृथिवी नात्र संशयः ॥ ५७ ॥ पृथिवीदानतुल्येन दानेनैतेन वै नरः ॥ तारितो याति पितृभिर्वैष्णवं यत्पदं परम् ॥ ५८ ॥ ब्रह्मस्वहरणो गोघ्नो भ्रूणहा ब्रह्मघातकः ॥ पापकृ द्गोभयमुखीं दद्यात्सत्कनकान्विताम् ॥ तद्दिनं च पयोभोजी संयतश्चातिवाहयेत् ॥ ५९ ॥ गोमयेनोपलिप्याथ मण्डलं विधिपूर्वकम् ॥ स्वशाखो क्तेन मंत्रेण होमयेत्तु विचक्षणः ॥ ६० ॥ व्याहृत्या होमयेत्पूर्वं पंचवारुणकं तथा ॥ इरावती धेनुमती देवस्य त्वेति वा पुनः ॥ ६१ ॥ स्योना पृथिवि मंत्रेण गौर्वत्ससहिता नघा ॥ निकामफलदा धेनुः सा स्यात्सुरभिनंदिनी ॥ ६२ ॥ या ते सरस्वती देवी विष्णुना च तथा मही ॥ गौरीविष्णुपदं चोक्का शांतिकर्मणि वाचयेत् ॥ ६३ ॥ यावद्वत्सस्य द्वौ पादौ शिरश्चैव प्रदृश्यते ॥ तावद्गै पृथिवी ज्ञेया यावद्गर्भं न मुञ्चति ॥ तस्मिन्काले प्रदातव्या ब्राह्मणाय वसुंधरे ॥ ६४ ॥ सुवर्णशृंगीं रौप्यखुरां कांस्यदोहां सताम्रकाम् ॥ सवस्त्रघंटाभरणां गंधपुष्पैरलंकृताम् ॥ वस्त्राक्षतैः समभ्यर्च्य ब्राह्मणाय समर्पयेत् ॥ ६५ ॥ सुवर्णस्य सहस्रेण तदर्धेनापि भामिनि ॥ तस्याप्यर्धेन शक्त्याऽथ तस्याप्यर्द्धेन वा पुनः ॥ ॥ ६६ ॥ यथा शक्त्या प्रदातव्या वित्तशाठ्यविवर्जितैः ॥ करे दत्त्वा सुवर्णं च अथवा रूप्यमेव च ॥ ६७ ॥ गृहाणेमां महाधेनुं भव भ्राता ममाशु

१ शूद्राणां गोव्यतिरिक्तधान्यद्रव्यादिप्रतिग्रहमित्यर्थः ।

वे ॥ सर्व पापक्षयं कृत्वा सदा स्वस्तिकरो भव ॥६८॥ इरावती धेनुमती जाह्नवी तदनन्तरम् ॥ प्रतिदास्यामि ते धेनुं कुटुम्बार्थे विशेषतः ॥६९॥ भवतात्स्वस्ति मे नित्यं सुखं चानुत्तमं तथा ॥ दत्ता तु पृथिवी देवी त्वयेयं प्रतिगृह्यताम् ॥७०॥ कोऽदादिति च वै मंत्रो जपितव्यो द्विजेन च ॥ विसृज्य ब्राह्मणं सोऽपि तां धेनुं स्वगृहं नयेत् ॥ ७१ ॥ एवं प्रसूयमानां गां यो ददाति वसुन्धरे ॥ सा समुद्रवनोपेता सशैलवनकानना ॥ रत्नपूर्णा भवेद्दत्ता पृथिवी नात्र संशयः ॥ ७२ ॥ प्रतप्तजांबूनदतुल्यवर्णां महानितंबां तनुवृत्तमध्याम् ॥ अर्द्धप्रसूतां द्विमुखीं सुशीलां सेवन्त्यजरां कपिलां हि देवाः ॥ ७३ ॥ प्रातरुत्थाय यो भक्त्या धेनुकल्पं नरो भुवि ॥ जितेन्द्रियः शुचिर्भूत्वा पठेद्भक्त्या समन्वितः ॥ ७४ ॥ त्रिकालं पठते यस्तु पापं वर्षशतोद्भवम् ॥ नश्यत्येकक्षणादेव वायुना पांसवो यथा ॥ ७५ ॥ श्राद्धकाले पठेद्यस्तु इदं पावनमुत्तमम् ॥ तस्यान्नं संस्कृतं तद्वै पितरोऽश्नंति धीमतः ॥ ७६ ॥ अमावास्यां च यो विद्वान्द्विजानामग्रतः पठेत् ॥ पितरस्तस्य तुष्यंति वर्षाणां शतमेव च ॥ ७७ ॥ यश्चैतच्छृणुयात्पुण्यं तद्गतेनांतरात्मना ॥ संवत्सरकृतात्पापात्तत्क्षणादेव मुच्यते ॥ ७८ ॥ इदं रहस्यं राजेन्द्र वराहमुखनिर्गतम् ॥ धरण्यै कथितं पूर्वं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ७९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे कपिलादानमाहात्म्यवर्णनं नामैकषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६१ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ महिषीदानमाहात्म्यं कथयामि युधिष्ठिर ॥ पुण्यं पापविनाशं च आयुष्यं सर्वकामदम् ॥ १ ॥ चन्द्रसूर्यग्रहे पुण्ये कार्त्तिक्यामयने तथा ॥ शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां सूर्यसंक्रांतिवासरे ॥ २ ॥ यदा वा जायते चित्तं वित्तं च कुरुनन्दन ॥ तदैव देया महिषी संसारभयभीरुणा ॥ ३ ॥ सुपयोधरशोभाढ्या सुशृंगी सुखुरा तथा ॥ प्रथमप्रसूता तरुणी सुशीला दोषवर्जिता ॥ ४ ॥ सुवर्णशृङ्गतिलका घंटाभरणभूषिता ॥ रक्तवस्त्रावृता रम्या कांस्यदोहनकान्विता ॥ ५ ॥ पिण्याकपिटिकोपेता सहिरण्या च शक्तितः ॥ सप्तधान्ययुता देया ब्राह्मणे वेदपारगे ॥ ६ ॥ पुराणपाठके तद्वज्ज्योतिःशास्त्रविदे तथा ॥ देया न वेदरहिते न च कुव्रतिने क्वचित् ॥ ७ ॥ द्रव्यैरेभिः समायुक्तां पुण्येऽह्नि विधिपूर्वकम् ॥ दद्यान्मंत्रेण राजेन्द्र पुराणपठितेन तु ॥ ८ ॥ इन्द्रादिलोकपालानां या राजमहिषी शुभा ॥ महिषीदानमाहात्म्यात्सास्तु मे सर्वकामदा ॥ ९ ॥ धर्मराजस्य साहाय्ये यस्याः पुत्रः प्रतिष्ठितः ॥ महिषासुरस्य जननी या सास्तु वरदा मम ॥१०॥ (इति दानमंत्रः) दद्यात्प्रदक्षिणीकृत्य ब्राह्मणे तां पयस्विनीम् ॥ प्रतिग्रहः स्मृतस्तस्याः पृष्ठदेशे स्वयंभुवा ॥ ११ ॥ एवं दत्त्वा विधानेन ब्राह्मण

१ पुण्यं पवित्रमायुष्यं सर्वकामफलप्रदम्–इ० पा० । २ च–इ० पा० ।

स्य गृहं नयेत् ॥ वस्त्रैराभरणैः पूज्य भक्त्या च कुरुनन्दन ॥ १२ ॥ संपादिता मया तुभ्यं संतुष्टो मे भव द्विज ॥ १३ ॥ अनेन विधिना दत्त्वा महिषीं द्विजपुङ्गवे ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति इह लोके परत्र च ॥ १४ ॥ या सा ददाति महिषीं सा राजमहिषी भवेत् ॥ महाराजः पुमान्राजन्व्यासस्य वचनं यथा ॥ १५ ॥ यज्ञयाजी भवेद्विप्रः क्षत्रियो विजयी भवेत् ॥ भवेद्वैश्यस्तु धनवाञ्छूद्रः सर्वार्थसंयुतः ॥ १६ ॥ तस्मान्नरेण दातव्या महिषी विभवे सति ॥ पुत्रपौत्रप्रपौत्रार्थमात्मनः शुभमिच्छता ॥ १७ ॥ दशधेनुसमां राजन्महिषीं नारदोऽब्रवीत् ॥ विंशतिगोसमां व्यासः सर्वदानोत्तमं रविः ॥ १८ ॥ सगरेण ककुत्स्थेन धुंधुमारेण गाधिना ॥ दत्ताः संपूज्य विप्रेभ्यो महिष्यः सर्वकामदाः ॥ १९ ॥ महिषीदानमाहात्म्यं यः शृणोति सदा नरः ॥ स सर्वपापनिर्मुक्तः शिवलोके महीयते ॥ २० ॥ दुग्धाधिकां हि महिषीं जलमेघवर्णां संपुष्टपट्टकवतीं जंघनाभिरामाम् ॥ दत्त्वा सुवर्णतिलकां द्विजपुंगवाय लोकद्वयं विजयते किमु तत्र चित्रम् ॥ २१ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे महिषीदानव्रतविधिवर्णनं नाम द्विषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६२ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ शृणु पार्थ परं दानं सर्वकिल्बिषनाशनम् ॥ यद्दत्त्वा त्रिविधं पापं सद्यो विलयमृच्छति ॥ १ ॥ सुवर्णरोमां सौवर्णीं प्रत्यक्षां वा सुशोभनाम् ॥ सुवर्णतिलकोपेतां सर्वालंकारभूषिताम् ॥ २ ॥ कौशेयपरिधानां च दिव्यचंदनभूषिताम् ॥ दिव्यपुष्पोपहारां च सर्वधातुरसैर्युताम् ॥ सप्तधान्यसमायुक्तां फलपुष्पवतीं तथा ॥ ३ ॥ शतेन कारयेत्तां च सुवर्णस्य प्रयत्नतः ॥ यथा शक्त्याथ वा कुर्याद्वित्तशाठ्यं न कारयेत् ॥ ४ ॥ अयने विषुवे चैव ग्रहणे शशिसूर्ययोः ॥ दुःस्वप्नदर्शने चैव जन्मर्क्षे पितृसंक्षये ॥ ५ ॥ यदा वा जायते वित्तं चित्तं श्रद्धासमन्वितम् ॥ तदैव दानकालः स्याद्यतोऽनित्यं हि जीवितम् ॥ ६ ॥ दद्यात्तीर्थे गृहे वापि यत्र वा रमते मनः ॥ ७ ॥ तत्र संस्थाप्य देवेशमुमया सह शंकरम् ॥ ब्रह्माणं सह गायत्र्या सश्रीकं श्रीधरं तथा ॥ ८ ॥ रत्या सह तथानंगं लोकपालान्ग्रहानपि ॥ संपूज्य च विधानेन गंधपुष्पनिवेदनैः ॥ ९ ॥ तदग्रे कारयेद्धोमं तिलाज्येन महीपते ॥ अलंकृत्य द्विजं शांतं वासोभिः प्रतिपूज्य च ॥ १० ॥ तल्लिङ्गमंत्रैर्होमश्च कर्तव्यो ज्वलितेऽनले ॥ ततस्तां तिलकुंभस्थां लवणान्तमुपस्थिताम् ॥ ११ ॥ पूजयित्वा विधानेन मन्त्रमेतमुदीरयेत् ॥

१ नु कहपुत्रयान–इ० पा० । २ नयनाभिरामान्–इ० पा० । ३ दुःस्वप्ने पुत्रजनने–इ० पा० ।

रोमत्वङ्मांसमज्जाद्यैः सर्वोपकरणैः सदा ॥ जगतः संप्रवृद्धासि त्वामतः प्रार्थये स्थिताम् ॥ १२ ॥ वाङ्मनःकायजनितं यत्किञ्चिन्मम दुष्कृतम् ॥
तत्सर्वं विलयं यातु तव दानात्प्रसेवितम् ॥ १३ ॥ एवमुच्चार्य तां दद्याद्ब्राह्मणाय कुटुंबिने ॥ नाभिभाषेत तं दत्त्वा मुखं च नावलोकयेत् ॥
॥ १४ ॥ दुष्टप्रतिग्रहहतो विप्रो भवति पातकी ॥ १५ ॥ नो दद्याद्दक्षिणाहीनां दातव्या सा विधानतः ॥ दक्षिणाविधिना हीना दुःखशोकावहा
भवेत् ॥ १६ ॥ पुरा दत्तमिदं दानं गौर्या शंकरकाम्यया ॥ तेन शंभुः पतिर्लब्धः सर्वदेवनमस्कृतः ॥ १७ ॥ इन्द्राण्या स्वर्णरोमाणां शतं दत्तं
विधानतः ॥ सर्वदेवपतिं प्राप्य पतिं साद्यापि मोदते ॥ १८ ॥ नलेन दत्तमेतद्धि राज्यं कृत्वा दिवं गतः ॥ रुक्मिण्याहं पतिर्लब्धः सौभाग्यम
तुलं तथा ॥ १९ ॥ दानस्यास्य प्रभावेण पुत्रा बहुबलान्विताः ॥ अपुत्रो लभते पुत्रमधनो लभते धनम् ॥२०॥ दत्त्वा दानं शुभां कांतिं विपुलां
च तथा श्रियम् ॥ य इमं शृणुयान्नित्यं दानकल्पमनुत्तमम् ॥ अहोरात्रकृतात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥२१॥ मेषी विशेषकलुषापहरातिशस्ता
दाने सदैव रसधातुयुता सधान्या ॥ तामादरेण कुरुनन्दन देहि दत्त्वा येनास्तपापतिमिरः सवितेव भासि ॥ २२ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महा
पुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादेऽविदानव्रतविधिवर्णनं नाम त्रिषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६३ ॥ ॥छ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥
भूमिदानमतो वक्ष्ये सर्वपापप्रणाशनम् ॥ ये प्रयच्छंति विप्रेभ्यो भूमिदानं सदक्षिणम् ॥ १ ॥ श्रोत्रियाय दरिद्राय अग्निहोत्ररताय च ॥ स
सर्वकामतृप्तात्मा सर्वरत्नैर्विभूषितः ॥ २ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तो दीप्यमानो रविर्यथा ॥ बालसूर्यप्रभाभासैर्वादित्रध्वजशोभितैः ॥३॥ विमानैर्भास्व
रैर्दिव्यैर्विष्णुलोकं स गच्छति ॥ ४ ॥ तत्र दिव्यांगनाभिश्च सेव्यमानो यथासुखम् ॥ कामगः कामरूपी च क्रीडत्यानंदमक्षयम् ॥ ५ ॥ यावद्धा
रयते लोकान्भूरंकुरसमुद्भवा ॥ तावद्भूमिप्रदः कामं विष्णुलोके महीयते ॥ ६ ॥ नहि भूमिप्रदानाद्वै दानमन्यद्विशिष्यते ॥ दिशो दशानुगृ
ह्णाति हर्ता ता दश हंति च ॥ ७ ॥ दानान्यन्यानि क्षीयंते कालेन पुरुषर्षभ ॥ भूमिप्रदानपुण्यस्य क्षयो नैवोपपद्यते ॥ ८ ॥ सर्वपापानि क्षी
यंते कालयोगक्रमेण तु ॥ भूमिहर्तुश्च राजेंद्र दुःखस्यांतो न विद्यते ॥ ९ ॥ ब्राह्मणाय सुशीलाय भूमिं दत्त्वा तु यो नरः ॥ न हि तामुपजीवेद्यः
स महत्पुण्यमाप्नुयात् ॥ १० ॥ हलकृष्टां महीं कृत्वा सबीजां सस्यमालिनीम् ॥ यावत्सूर्यकृतालोकस्तावत्स्वर्गे महीयते ॥ ११ ॥ धनं धान्यं

१ संप्रवृत्तासि–इ० पा० । २ किल्बिषी–इ० पा० । ३ दक्षग्रह(?)–इ० पा० । ४ विधानतः–इ० पाठो युक्तः । ५ यावद्धारयते लोको भूमिं कुरुकुलोद्वह–इ० पा० । ६ सुकृष्टां तु–इ० पा० । ७ फलम्–इ० पा० । ८ फलकृत्स्नम्–इ० पा० ।

हिरण्यं च रत्नान्याभरणानि च ॥ सर्वदानानि राजेंद्र ददाति वसुधां ददत् ॥ १२ ॥ सागरान्सरितः शैलान्समानि विषमाणि च ॥ सर्वगंधर
सान्स्नेहान्ददाति वसुधां ददत् ॥ १३ ॥ ओषधीः क्षीरसंपन्ना नानापुष्पफलोपगाः ॥ कमलोत्पलखंडांश्च ददाति वसुधां ददत् ॥ १४ ॥ अग्नि
ष्टोमादिभिर्यज्ञैर्ये यजंति सदक्षिणैः ॥ प्राप्नुवंति च तत्पुण्यं भूमिदानाद्यदाप्यते ॥ १५ ॥ श्रोत्रियाय महीं दत्त्वा ये हरंति न मानवाः ॥ तावत्तेषां
भवेत्स्वर्गो यावल्लोकाः प्रतिष्ठिताः ॥ १६ ॥ सस्यपूर्णां महीं यस्तु श्रोत्रियाय प्रयच्छति ॥ पितरस्तस्य तुष्यंति यावदाभूतसंप्लवम् ॥ १७ ॥
यत्किंचित्कुरुते पापं पुरुषो वृत्तिकर्शितः ॥ अपि गोचर्ममात्रेण भूमिदानेन शुध्यति ॥ १८ ॥ सुवर्णानां सहस्रेण यत्पुण्यं समुदाहृतम् ॥ भूमि
गोचर्ममात्रेण तत्फलं प्राप्नुयान्नरः ॥ १९ ॥ कपिलानां सहस्रेभ्यो यद्दत्तेऽन्नं नरोत्तम ॥ भूमिगोचर्ममात्रेण तत्फलं लभते नरः ॥ २० ॥ मध्य
मस्य मनुष्यस्य व्यासेन परिसंख्यया ॥ त्रिंशद्दंडांश्च गोचर्म दत्त्वा स्वर्गे महीयते ॥ २१ ॥ बहुभिर्वसुधा भुक्ता राजभिः सगरादिभिः ॥ यस्य
यस्य यदा भूमिस्तस्यतस्य तदा फलम् ॥ २२ ॥ किंकरा मृत्युदंडाश्च असिपत्रवनादयः ॥ घोराश्च वारुणाः पाशा नोपसर्पंति भूमिदम् ॥ २३ ॥
निरया रौरवाद्याश्च कुंभीपाकः सुदुःसहः ॥ तथा च यातनाः कष्टा नोपसर्पंति भूमिदम् ॥ २४ ॥ चित्रगुप्तश्च कालश्च कृतांतो मृत्युरेव च ॥
यमश्चापि स्वयं राजा संपूजयति भूमिदम् ॥ २५ ॥ रुद्रः प्रजापतिः शक्रो देवासुरगणास्तथा ॥ अहं च परमप्रीत्या पूजयामीह भूमिदम् ॥ २६ ॥
षट्कर्मकृत्सुवृत्ताय कृशाय च प्रियार्थिने ॥ भूमिर्देया नरव्याघ्र सन्निधिश्चाक्षयो भवेत् ॥ २७ ॥ सीदमानकुटुंबाय श्रोत्रियायाहिताग्नये ॥ वृत्त
स्थाय दरिद्राय भूमिर्देया नरेश्वर ॥ २८ ॥ यथा जनित्री क्षीरेण पुत्रं संवर्द्धयेत्सदा ॥ तथा भूमिप्रदं भूमिः सर्वकामैस्तु तर्पति ॥ २९ ॥
यथा गौर्भरते वत्सं क्षीरेण क्षीरमुत्सृजेत् ॥ तथा सर्वरसोपेता भूमिर्भरति भूमिदम् ॥ ३० ॥ यथा बीजानि रोहंति जलसिक्तानि भूतले ॥ तथा
कामाः प्ररोहंति भूमिदस्य दिनेदिने ॥ ३१ ॥ यथोदयन्सहस्रांशुस्तमः सर्वं व्यपोहति ॥ तथा भूमिप्रदानं तु सर्वपापं व्यपोहति ॥ ३२ ॥ पर
दत्तां तु यो भूमिमुपहिंसेत्कदाचन ॥ स बद्धो वारुणैः पाशैः क्षिप्यते पूयशोणिते ॥ ३३ ॥ स्वदत्तां परदत्तां वा यो हरेत वसुंधराम् ॥ स नगे
नरके घोरे क्लिश्यत्याप्रलयांतिकम् ॥ ३४ ॥ रुदतां वृत्तिनाशेन ये पतंत्यश्रुबिंदवः ॥ तावद्वर्षसहस्राणि नरके पच्यते तु सः ॥ ३५ ॥ ब्राह्मणानां ॥५२३॥
हृते क्षेत्रे हर्तुस्त्रिपुरुषं कुलम् ॥ दत्त्वा भूमिं तु विप्राय उपहिंसेद्यदा पुनः ॥ अधोमुखश्च दुष्टात्मा कुंभीपाके स पच्यते ॥३६॥ दिव्यवर्षसहस्रांते

१ नगान्पुष्पफलोपगान्–इ० पा० । २ न हिंसंति–इ० पा० । ३ लभते हि सः–इ० पा० । ४ शुक्रः–इ० पा० । ५ वृत्तिलोपेन–इ० पा० । ६ हरेत्क्षेत्रं हन्यात्–इ० पा० ।

कुंभीपाकादिनिः सृतः ॥ इह लोके भवेच्छा वै सप्त जन्मानि पार्थिव॥३७॥स्वदत्तां परदत्तां वा यत्नाद्रक्षेद्युधिष्ठिर ॥ महीं महीभृतां श्रेष्ठदानाच्छ्रे योनुपालनम् ॥ ३८ ॥ तोयहीनेष्वरण्येषु शुष्ककोटरवासिनः ॥ कृष्णाहयोभिजायंते नरा ब्रह्मस्वहारिणः ॥३९॥ एवं दत्त्वा महीं राजन्प्रहृष्टेनांतरात्मना ॥ सर्वान्कामानवाप्नोति मनसा चिंतितान्नरः ॥ ४० ॥ भूमिदानात्परं नास्ति सुखं वामुष्मिकं महत् ॥ न चापि भूमिहरणादन्यत्पातकमुच्यते ॥ ४१ ॥ यच्छंति ये द्विजवराय महीं सुकृष्टां ते यांति शक्रसदनं सुविशुद्धदेहाः ॥ ये लोपयंत्यतिबलादर्थं कामलोभात्ते रौरवातिगहनान्न समुत्तरंति ॥ ४२ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे भूमिदानमाहात्म्यवर्णनंनाम चतुःषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६४ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ भूमिदानं क्षत्रियाणां नान्येषामुपपद्यते ॥ ते ह्युपार्जयितुं शक्ता दातुं पालयितुं यथा ॥ १ ॥ भूमिदानसमं किंचिदन्यत्कथय यादव ॥ संप्राप्तवित्तैर्यच्छक्यं संसारभयभीरुभिः ॥ २ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ सौवर्णीं विधिवत्कृत्वा साद्रिद्रुमवतीं शुभाम् ॥ महीं प्रयच्छ विप्राणां तत्तुल्या सा निगद्यते ॥ ३ ॥ शृणुष्वैकमना भूत्वा महादानं नरोत्तम ॥ सविधानं प्रवक्ष्यामि फलं यत्नेन यद्भवेत् ॥ ४ ॥ चंद्रसूर्योपरागे च जन्मर्क्षे विषुवे तथा ॥ युगादिषु च दातव्यमयने च विधानतः ॥ ५ ॥ अन्येष्वपि च कालेषु प्रशस्ते धनसंचये ॥ पापक्षयाय दातव्यं यशोऽर्थे वा नरैर्भुवि ॥ ६ ॥ हेम्नः पलशतेनोक्ता तदर्धेनापि शक्तितः ॥ कुर्यात्पंचपलादूर्ध्वमसमर्थोऽपि भक्तिमान् ॥ ७ ॥ कारयेत्पृथिवीं हैमीं जंबुद्वीपानुकारिणीम् ॥ मर्यादापर्वतवतीं मध्ये मेरुसमन्विताम् ॥ ८ ॥ लोकपालाष्टकोपेतां ब्रह्मविश्वेशसंयुताम् ॥ नानापर्वतपूर्णां च रत्नाभरणभूषिताम् ॥ ९ ॥ सर्वसस्यविचित्रांगीं सर्वगंधाधिवासिताम् ॥ ईदृशीं तु महीं कृत्वा कारयेन्मंडपं ततः ॥ १० ॥ दशद्वादशहस्तं च चतुर्वक्त्रं सतोरणम् ॥ मध्ये च वेदिकां कुर्याद्धतुर्हस्तां प्रमाणतः ॥ ॥११॥ ऐशान्यां सुरसंस्थानमाग्नेय्यां कुंडमेव च ॥ पताकाभिरलंकृत्य देवतायतनान्यथ ॥ १२ ॥ लोकपाला ग्रहाश्चैव पूज्या माल्यविलेपनैः ॥ होमं कुर्युर्द्विजाः शांताश्चातुश्चरणिकाः शुभाः ॥ १३ ॥ सालंकाराः सवस्त्राश्च माल्यचंदनभूषिताः ॥ अग्निसंस्थापनं तत्र कृत्वा पूर्वं ततो महीम् ॥ १४ ॥ आनयेयुर्द्विजा राजन्ब्रह्मघोषपुरःसरम् ॥ शंखतूर्यनिनादैश्च गेयमंगलनिस्वनैः ॥ १५ ॥ तिलैः प्रच्छादितां वेदिं कृत्वा तत्राधि

१ समजन्म पुनःपुनः–इ० पा० । २ परम्–इ० पा० । ३ स्वकृष्टाम्–इ० सुमृष्टाम्–इ० च पा० । ४ अपि–इ० पा० । ५ तथा–इ० पा० । ६ दानम्–इ० पा० । ७ दत्तं च–इ० पा० । ८ वा–इ० पा० । ९ शक्तितः–इ० पा० । १० वा–इ० पा० । ११ चतुर्हस्ताम् ।

वासयेत् ॥ अथाष्टादशधान्यानि रसांश्च लवणादिकान् ॥ १६ ॥ तथाष्टौ पूर्णकलशान्समंतात्स्थापयेच्छुभान् ॥ वितानकं च कौशेयं फलानि विविधानि च ॥ १७ ॥ अंशुकानि विचित्राणि श्रीखंडेशकलानि च ॥ इत्येवं रचयित्वा तामधिवासनपूर्वकम् ॥ १८ ॥ ततो होमावसानेषु निष्पन्ने सर्वशांतिके ॥ शुक्लमाल्यांबरधरो यजमानः स्वयं ततः ॥ १९ ॥ कृत्वा प्रदक्षिणं पृथ्वीं गृहीत्वा कुसुमांजलिम् ॥ पुण्यकालमथासाद्य मंत्रानेतानुदीरयेत् ॥ २० ॥ नमस्ते सर्वदेवानां त्वमेव भवनं यतः ॥ धात्री त्वमसि भूतानामतः पाहि वसुंधरे ॥ २१ ॥ वसु धारयसे यस्मात्सर्वसौख्यप्रदायकम् ॥ वसुंधरा ततो जाता तस्मात्पाहि भयादलम् ॥ २२ ॥ चतुर्मुखोऽपि नो गच्छेद्यस्मादंतं तवाचले ॥ अनंतायै नमस्तुभ्यं पाहि संसारकर्दमात् ॥ २३ ॥ त्वमेव लक्ष्मीर्गोविंदे शिवे गौरीति संस्थिता ॥ गायत्री ब्रह्मणः पार्श्वे ज्योत्स्ना चंद्रे रवौ प्रभा ॥ २४ ॥ बुद्धिर्बृहस्पतौ ख्याता मेधा मुनिषु संस्थिता ॥ विश्वं प्राप्य स्थिता यस्मात्ततो विश्वंभरा मता ॥ २५ ॥ धृतिः क्षितिः क्षमा क्षोणी पृथिवी वसुधा मही ॥ एताभिर्मूर्तिभिः पाहि देवि संसारसागरात् ॥ २६ ॥ एवमुच्चार्य तां देवीं ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ॥ धरार्द्धं वा चतुर्भागं गुरवे प्रतिपादयेत् ॥ २७ ॥ अनेन विधिना यस्तु दद्याद्देवीं धरां बुधः ॥ पुण्यकाले च संप्राप्ते स पदं याति वैष्णवम् ॥ ॥ २८ ॥ यदि कर्तुं न शक्नोति पुण्येह्नि बहुविस्तरम् ॥ संस्थाप्य शोभने स्थाने महीमेव प्रदापयेत् ॥ २९ ॥ विमानेनार्कवर्णेन किंकिणीजालमालिना ॥ नारायणपुरं गत्वा कल्पत्रयमथावसेत् ॥ ३० ॥ क्षीणपुण्य इहाभ्येत्य राजा भवति धार्मिकः ॥ विजयी शत्रुदमनो बहुभृत्यपरिच्छदः ॥ ३१ ॥ शतकोट्यधिपः शूरश्चक्रवर्ती महाबलः ॥ सप्त जन्मानि दानस्य माहात्म्याद्राज्यमाप्नुयात् ॥ ३२ ॥ द्वीपाविकर्षविषमां विधिवद्विधाय हैमीं महीं सुरमहीमिव विन्ध्यमध्याम् ॥ लोकेशशंभुशिवकेशवसंयुतां च प्रायच्छ पार्थ तव किं बहुनोदितेन ॥ ३३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे पृथिवीदानविधिवर्णनं नाम पंचषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि दानमत्यद्भुतं तव ॥ येन दत्तेन राजेन्द्र सर्वदानप्रदो भवेत् ॥ १ ॥ सर्वपापप्रशमनं सर्वसौख्यप्रदायकम् ॥ प्रयुक्तं हलपंक्त्या च सर्वदानफलप्रदम् ॥ २ ॥ पंक्तिर्दशहला प्रोक्ता हलं स्यात्तु चतुर्गवम् ॥ सारदारुमयान्याहुर्हलानि दश पंडिताः ॥ ३ ॥ सौवर्णपट्टसंनद्धर

१ श्रीखण्डशकटानि च–इ० पा० । २ उदाहरेत्–इ० पा० । ३ तस्मात्–इ० पा० । ४ संसारसागरात्–इ० पा० । ५ संधार्य–इ० पा० । ६ पुण्यैश्च–इ० पा० । ७ बहुवित्तपरिच्छदः–इ०, बहुवृत्तपरिच्छदः–इ० न पा० । ८ शतकोट्यधिपः–इ० पा० । ९ परम्–इ० पा० । १० सारदारुमयान्कृत्वा हलान्दश विचक्षणः–इ० पा० ।

त्नवंति शुभानि च ॥ यूनश्च बलिनो भव्यान्व्यंगहीनान्स्वलंकृतान् ॥ ४ ॥ वस्त्रकांचनपुष्पैश्च चंदनैर्दिग्धमस्तकान् ॥ अभग्नान्योजयेत्तेषु लांगलेषु वृषाञ्छुभान् ॥ ५ ॥ योक्त्राणि युगलग्नानि सवृषाणि च कारयेत् ॥ प्रतोदकीलकाबंधसर्वोपकरणान्विताम् ॥ ६ ॥ एवं विधहलैः कुर्यात्संयुक्तां हलपंक्तिकाम् ॥ कर्कटं खेटकं चापि ग्रामं वा सस्यमालिनम् ॥ ७ ॥ निवर्तनशतं वापि तदर्द्धं वा प्रकल्पयेत् ॥ एवंविधां पर्वकाले दद्यात्प्रयतमानसः ॥ ८ ॥ कार्तिक्यां चाथ वैशाख्यामुत्तरे वाऽयने तथा ॥ जन्मर्क्षे ग्रहणे वापि विषुवे वा प्रदापयेत् ॥ ९ ॥ ब्राह्मणान्वेदसंपन्नान्व्यंगहीनानलंकृतान् ॥ श्रोत्रियांश्च विनीतांश्च हलसंख्यान्निमंत्रयेत् ॥ १० ॥ दशहस्तप्रमाणेन मंडपं कारयेद्बुधः ॥ पूर्वे द्विकुंडमेकं वा हस्तमात्रं सुशोभनम् ॥ ११ ॥ तत्र व्याहृतिभिर्होमं कुर्युस्ते द्विजसत्तमाः ॥ पर्जन्यादित्यरुद्रेभ्यः पायसेन यजेद्बुधः ॥ १२ ॥ पालाश्यः समिधस्तत्र ह्याज्यं कृष्णास्तिलास्तथा ॥ अधिवास्य च तां पंक्तिं धान्यमध्यगतां शुभाम् ॥ १३ ॥ ततः सर्वसमीपे तु स्नातः शुक्लांबरः शुचिः ॥ हलपंक्तिं योजयित्वा यजमानः समाहितः ॥ १४ ॥ तूर्यशंखनिनादैश्च ब्रह्मघोषैः सुपुष्कलैः ॥ इममुच्चारयेन्मंत्रं गृहीतकुसुमांजलिः ॥ १५ ॥ यस्माद्देवगणाः सर्वे हले तिष्ठंति सर्वदा ॥ वृषस्कंधे संनिहितास्तस्माद्भक्तिः शिवेस्तु मे ॥ १६ ॥ यस्माच्च भूमिदानस्य कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ दानान्यन्यानि मे भक्तिर्धर्मे चास्तु दृढा सदा ॥ १७ ॥ एवमुक्ते ततः पंक्तिं प्रेरयेयुर्द्विजोत्तमाः ॥ बीजानि सर्वरत्नानि सुवर्णं रजतं तथा ॥ १८ ॥ स्वयं पश्चाद्धले लग्नो विप्रहस्तेषु निर्वपेत ॥ यायान्निवर्तनं यावत्ततस्तु विरमेद्बुधः ॥ १९ ॥ प्रदक्षिणं ततः कृत्वा विप्राणां प्रतिपाद्य च ॥ सदक्षिणां विधानेन प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥ २० ॥ अनेन विधिना यस्तु दानमेतत्प्रयच्छति ॥ एकविंशत्कुलोपेतः स्वर्गलोके महीयते ॥ २१ ॥ सप्तजन्मसु दारिद्र्यंदौर्भाग्यं व्याधयस्तथा ॥ न पश्यति च भूमेस्तु तथैवाधिपतिर्भवेत् ॥ २२ ॥ दृष्ट्वा तद्दीयमानं तु दानमेतद्युधिष्ठिर ॥ आजन्मनः कृतात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥२३॥ दानमेतत्प्रदत्तं हि दिलीपेन ययातिना ॥ शिविना निमिना चैव भरतेन च धीमता ॥ २४ ॥ तेऽद्यापि दिवि मोदंते दानस्यास्य प्रभावतः ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन दानमेतन्नृपोत्तम ॥ २५ ॥ दातव्यं भक्तियुक्तेन स्त्रिया वा पुरुषेण वा ॥ यदि पंक्तिर्न विद्येत पंच वा चतुरोऽथ वा ॥ २६ ॥ एकमप्युक्तविधिना हलं देयं विचक्षणैः ॥ २७ ॥ ये संति लांगलमुखोत्थरजोविकारा यावंति तद्गतधुरंधर रोमकाणि ॥ तावंति शंकरपुरे त्रियुगानि तिष्ठेत्पंक्तिप्रदानमिह यत्कुरुते मनुष्यः ॥ २८ ॥ युक्तां वृषैरतिबलैर्हलपंक्तिमेतां पुण्येह्नि भक्तिसहितान्द्विज

१ धुरलग्नानि–इ० पा० । २ स्वलंकृतान्–इ० पा० । ३ कारयेत्कुण्डम्–इ० पा० । ४ धनमध्यगतां शुभाम्–इ० पा० । ५ कृषिदानस्य–इ० पा० ।

पुंगवेभ्यः ॥ यच्छंति ये सुकृतिनो वसुधासमेतां ते भूभुजो भुवमुपेत्य भवंति भव्याः ॥ २९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्ण युधिष्ठिरसंवादे हलपंक्तिदानविधिवर्णनं नाम षट्षष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः॥१६६॥ ॥छ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ तन्मे कथय देवेश येन दत्तेन मानवः॥बहुपुत्रो बहुधनो बहुभृत्यश्च जायते ॥१॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पुरा भारत वंशेस्मिन्राजासीद्धव्यवाहनः॥ पितृपैतामहं तेन प्राप्तं राज्य मकंटकम् ॥२॥ न तस्य राज्ये विध्वंसो न वैरिजनितं भयम् ॥ शरीरोत्थमहाव्याधिर्नचैवांतरदायकः ॥३॥ तस्यैवं कुर्वतो राज्यं पूर्वकर्मार्जिताशुभात् ॥ नास्ति भृत्यो भारसहः सर्वराज्यधुरंधरः ॥४॥ न पुत्रः प्रियकृत्कश्चिन्न मंत्री मधुराक्षरः ॥ न मित्रं कार्यकरणे समर्थो न सुहृत्तथा[१]॥ ५ ॥ न भोज्यसमये प्राप्ते भोजनं सार्वकामिकम् ॥ न पूगफलसंयुक्तं तांबूलं[२] वसनं नच ॥ ६ ॥ न धनं जनसंबन्धकारको रत्नसंचयः ॥ तस्यैवं कुर्वतो राज्यमव्याहतमचेष्टितम्[४] ॥ ७ ॥ अथैकस्मिन्दिने विप्रः पिप्पलादोऽतिविश्रुतः ॥ आजगाम महायोगी राज्ञः पार्श्वं महाद्युतिः ॥ ८ ॥ तमागतं मुनिं दृष्ट्वा राजपत्नी शुभावती ॥ पाद्यार्घ्यासनदानेन सर्वथा तमपूजयत् ॥ ९ ॥ ततः कथां ते कस्मिंश्चित्तमुवाच शुभावती ॥ भगवन्राज्यमेतन्नः सर्वबाधाविवर्जितम् ॥ १० ॥ कस्मान्नभृत्याः पुत्रा वा मंत्रिमित्रादिकं द्विज ॥ भोगावाप्तिर्न च तथा सर्वलोकातिशायिनी ॥ ११ ॥ ॥ पिप्पलाद उवाच ॥ ॥ यद्येन पूर्वविहितं तदसौ प्राप्नुते फलम् ॥ कर्मभूमिरियं राज्ञि नातः शोचितुमर्हसि ॥ १२ ॥ न तत्कुर्वंति राजानो न दायाद न शत्रवः ॥ न बांधवा न मित्राणि यद्येन न पुरा कृतम् ॥ १३ ॥ तस्माद्भवद्भिर्यद्दत्तं प्राप्तं तद्राज्यमुत्तमम् ॥ भृत्यमित्रादिसंबंधो न दत्तः प्राप्यते कुतः ॥ १४ ॥ ॥ शुभावत्युवाच ॥ ॥ इदानीमेव विप्रर्षे कस्मात्तन्नोपदिश्यते ॥ येन मे बहवः पुत्रा धनं भृत्या भवंति वै ॥ १५ ॥ मंत्रो वा सिद्धयोगो वा व्रतं दानमुपोषितम् ॥ कथयस्वामलमते येन संपद्यते सुखम् ॥ १६ ॥ ततः स कथयामास पिप्पलादो द्विजोत्तमः ॥ आपाकाख्यं महादानं सर्वसंपत्प्रदायकम् ॥ १७ ॥ श्रद्धया कुरुशार्दूल नारी वाप्यथ वा पुमान् ॥ येन दत्तेन भाग्यानां बहूनां भाजनं भवेत् ॥ १८ ॥ तच्छ्रुत्वा स ददौ राजाऽऽपाकाख्यं दानमुत्तमम् ॥ लेभे पुत्रान्पशून्भृत्यान्मंत्रिमित्रसुहृज्जनान्॥ १९ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ आपाकाख्यं महादानं कथयामि युधिष्ठिर ॥ दत्तेन येन कामानां पुमान्भवति भाजनम् ॥ २० ॥ ग्रहताराबलं लब्ध्वा भार्गवं पूजयेच्छुभम् ॥

१ भुवि भवंति समेत्य भव्याः–इ० पा० । २ तांबूललेपनम्–इ० पा० । ३ तथा–इ० पा० । ४ अव्याहतविचेष्टितम्–इ० पा० । ५ राज्ञोसञ्जी–इ० पा० । ६ हि–इ० पा० । ७ अस्मै–इ० पा० । ८ भानुमत्युवाच–इ० पा० । ९ मुने–इ० पा० । १० कुलालमित्यर्थः ।

वासोभिर्भूषणैश्चैव पुष्पैरगरुचंदनैः ॥ २१ ॥ कुर्यात्तथैव सम्मानं यथा तुष्टोऽभिजायते ॥ कुरुष्व त्वं मे भांडानि गुरूणि च लघूनि च ॥ २२ ॥ मणिकादीनि शुभ्राणि स्थाल्यश्च सुमनोहराः ॥ घटकाः करकाश्चैव गलंत्यः कुंडलानि च ॥ २३ ॥ शरावादीनि पात्राणि भांडमुच्चावचं बहु ॥ संपादय महाभाग विश्वकर्मा त्वमेव हि ॥ २४ ॥ भार्गवोऽपि प्रयत्नेन नानाभांडान्वितं शुभम् ॥ आपाकं कल्पयेद्दिव्यं विधिदृष्टेन कर्मणा ॥२५॥ सहस्रमेकं भांडानां स्थापयित्वा विचक्षणः ॥ संध्याकाले ज्वलित्वा तु दद्याच्चापि हुताशनम् ॥ २६ ॥ रात्रौ जागरणं कुर्याद्गीतमङ्गलनिस्वनैः ॥ ततः प्रभाते विमले ज्ञात्वा निर्वापितं शनैः ॥ २७ ॥ रक्तवस्त्रैः समाच्छाद्य पुष्पमालाभिरर्चयेत् ॥ यजमानस्ततः स्नात्वा शुक्लांबरधरः शुचिः ॥ ॥ २८ ॥ हेमरौप्याणि भांडानि ताम्रलोहमयानि च ॥ परितः स्थापयित्वा च स्वशक्त्या तानि षोडश ॥ २९ ॥ पूजयित्वा प्रयत्नेन कृत्वा चारु प्रदक्षिणाम् ॥ ब्राह्मणान्पूजयित्वा च भार्गवं पूज्य यत्नतः ॥ ३० ॥ नार्यश्चाविधवास्तत्र समानीय प्रपूज्य च ॥ प्रदक्षिणं ततः कृत्वा मंत्रेणानेन पूजयेत् ॥ ३१ ॥ आपाकब्रह्मरूपोसि भांडानीमानि जंतवः ॥ प्रदानात्ते प्रजापुष्टिः स्वर्गश्चास्तु ममाक्षयः ॥ ३२ ॥ भांडरूपाणि यान्यत्र कल्पितानि मया किल ॥ भूत्वा सत्पात्ररूपाणि उपतिष्ठंतु तानि मे ॥ ३३ ॥ इति दानमंत्रः ॥ या च यद्भांडमादत्ते तस्यैतद्दापयेत्ततः ॥ स्वेच्छया चैव गृह्णातु न निवार्यास्तु काश्चन ॥ ३४ ॥ अनेन विधिना यस्तु दानमेतत्प्रयच्छति ॥ विश्वकर्मा भवेत्तुष्टस्तस्य जन्मत्रयं नृप ॥ ३५ ॥ नारी च दत्त्वासौभाग्यमतुलं प्रतिपद्यते ॥ गृहं सर्वगुणोपेतं भृत्यमित्रजनैर्वृतम् ॥ ३६ ॥ अवियोगं सदा भर्त्रा रूपं चानुत्तमं लभेत् ॥ भूदानमेतन्निर्दिष्टं प्रकारेण तवानघ ॥ भिद्यतेबहुभिर्भेदैर्भूमिरेषा नरेश्वर ॥ ३७ ॥ निष्पाद्य भांडनिचयोच्चतरं प्रयत्नादापाकदानमिह या कुरुते वरस्त्री ॥ सा पुत्रपौत्रपशुवृद्धिसुखानि भुक्त्वा प्रेत्य स्वभर्तृसहिता सुखिनी सदास्ते ॥ ३८ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवाद आपाकदानविधिवर्णनं नाम सप्तषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ सर्वशास्त्रार्थतत्त्वज्ञ ज्ञानविज्ञानपारग ॥ गृहदानस्य माहात्म्यं विधिं वद विदांवर ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ न गार्हस्थ्यात्परो धर्मो नास्ति दानं गृहात्परम् ॥ नानृतादधिकं पापं न पूज्यो ब्राह्मणात्परः ॥ २ ॥ धनधान्यसमायुक्तं कलत्रापत्यसंकुलम् ॥ ३ ॥

१ जपित्वातु–इ०, स्वापित्वा तु–इ० च पा० । २ स्वनैः–इ० पा० । ३ समालभ्य–इ० पा० । ४ तेजसापुष्टिः–इ० पा० । ५ तया सदा–इ० पा० । ६ सर्वजनोपेतं भृत्यमित्रजनैर्वृतम् । ७ अवियोगं च पत्युर्वा रूपं चानुत्तमं लघु–इ० पा० । ८ चेह विविधैः–इ० पा० । ९ च साध्वी–इ० पा० । १० विधिविदांवर–इ० पा० ।

गोगजाश्वगणाकीर्णं गृहं स्वर्गाद्विशिष्यते ॥ यथामातरमाश्रित्य सर्वे जीवंति जंतवः ॥ ४ ॥ एवं गृहस्थमाश्रित्य वर्तयंतीतराश्रमाः[2] ॥ धर्मश्चार्थश्च कामश्च मित्राणि प्रथितं यशः ॥ ५ ॥ प्राप्तकामैर्नरैः पार्थ सदा सेव्यो गृहाश्रमैः[3] ॥ न गृहेण विना धर्मो नार्थकामौ सुखं न च ॥ ६ ॥ न लोकपंक्तिर्न यशः प्राप्यते त्रिदशैरपि ॥ न तत्स्वर्गे नापवर्गे नतत्केनोपमीयते ॥ ७ ॥ प्रसार्य पादौ यद्रात्रौ स्वगृहे स्वपतां सुखम् ॥ दिनानि नास्य गण्यंते नैनमाहुर्महाशनम् ॥ ८ ॥ अपि शाकं पचानस्य स्वगृहे परमं सुखम् ॥ इति मत्वा महाराज कारयित्वा सुशोभनम् ॥ ९ ॥ भवनं[4] ब्राह्मणे देयं भव्यभूतिमभीप्सता[5] ॥ कारयित्वा दृढस्तंभं शुभपक्वेष्टकामयम्[6] ॥ १० ॥ शुभं कमठपृष्ठाभं भाभासितदिगंतरम् ॥ सुधानुलिप्तं गुप्तं च सुखशालाविराजितम् ॥ ११ ॥ दद्यादनंतफलदं[7] शैववैष्णवयोगिनाम् ॥ प्रतिश्रये तु विस्तीर्णे कारिते सजले घने ॥ १२ ॥ दीनानाथजलार्थाय कृतं किं नकृतं भवेत् ॥ कारयित्वा गृहान्पश्चाद्दत्त्विग्रुद्रार्कसंख्यया ॥ १३ ॥ कुड्यस्तंभगवाक्षाढ्यान्विचित्रान्बहुभूमिकान् ॥ सप्राकारप्रतोलीकान्कपाटार्गलयंत्रितान् ॥ १४ ॥ सुधाधवलितान्रम्यान्विस्तीर्णांगणवाटिकान् ॥ प्रवेशनिर्गमयुतान्समासन्नजलाशयान् ॥ १५ ॥ लोहोपस्करसंपूर्णांस्ताम्रोपस्करसंयुतान् ॥ स्वर्णोपस्करशोभाढ्यान्रौप्योपस्करसंकुलान्[8] ॥ १६ ॥ रत्नोपस्करसंयुक्तान्कांस्योपस्करमंडितान् ॥ आरकूटत्रपुसीसदानोपस्करवर्जितान् ॥ १७ ॥ वंशोपस्करसकीर्णान्काष्ठोपस्कर बृंहितान्[9] ॥ मृन्मयोपस्कराकीर्णान्वस्त्रोपकरणान्वितान् ॥ १८ ॥ धर्मोपस्करसंभारशणवल्कलराजितान् ॥ राजितांस्तृणपाषाणैः सर्वोपस्करभूषितान् ॥ १९ ॥ सप्तधातुमयं भांडं यत्तद्रत्नसमुद्भवम् ॥ चर्मकाष्ठमहा[12]भांडं नववस्तुमयं तथा ॥ २० ॥ गोमहिष्यश्ववृषभप्रेष्यवेश्यागणान्वितान् ॥ क्षेत्रारामजलासन्नान्काम्यान्हर्म्यवराञ्छुभान् ॥ २१ ॥ संपूर्णान्सर्वधान्यैस्तु घृततैलगुडादिभिः ॥ तिलतंदुलशालीक्षुमुद्गगोधूमसर्षपैः ॥ २२ ॥ निष्पावाढक्यचणककुलत्थाणुमसूरकैः ॥ कंगुमाषयवाद्यैःश्चाञ्छाकवृंताकपूरितान् ॥ २३ ॥ लवणार्द्रकखर्जूरद्राक्षाजीरकधान्यकैः ॥ हिंगुकुंकुमकर्पूरस्नानद्रव्यैः सचंदनैः ॥ २४ ॥ धूपोपस्करपर्युप्ततूलीगण्डोपधानकैः ॥ चुंल्ली[14]च्छेदनमंथानभद्रासनकगुच्छकैः ॥ २५ ॥ पिठरो[15]लूखलस्थालीशूर्पदर्पणपत्रकैः ॥ मुशलासिक्तपाणीषुदंडकोदंडमुद्गरैः ॥ २६ ॥

१ आसाद्य–इ० पा० । २ वर्तयन्ते तथाश्रमाः–इ० पा० । ३ गृहाश्रमी–इ० पा० । ४ गृहं सुब्राह्मणे–इ० पा० । ५ भार्या भूमिमभीप्सिता–इ० पा० । ६ पक्वेष्टकामयं नवम्–इ० पा० । ७ दानं तत्फलदम्–इ० पा० । ८ रौप्योस्करमंडितान्–इ० पा० । ९ वंशोपस्करसंपूर्णान्काष्ठोपस्करसंहितान्–इ० पा० । १० धर्मोपस्करसंयुक्तान्–इ० पा० । ११ सुवर्णोपस्करान्वितान्–इ० पा० । १२ चर्मकाष्ठमहीभारं दत्तवस्त्रमयं तथा–इ० पा० । १३ सप्तधान्यैस्तु–इ० पा० । १४ चुल्लीच्छेदनमन्थानभद्रासनकुकुच्छकैः–इ० पा० । १५ पिठरोलूखलस्थालीशूर्पदर्पणपत्रगैः–इ० पा० ।

गृहाटवाटकादर्वीदृषल्लोष्टकहस्तकैः ॥ चात्रकांशुकलोहादिदीप्तमंथनिकादिभिः ॥२७॥ कंडणी पेषणी चुल्ली उदकुम्भी प्रमार्जनी ॥ मंजूषाकोष्ठका
संदीकंबलैस्तंतुरांकवैः ॥ २८ ॥ इत्येवमादिभिः पूर्णान्गृहान्दद्याद्द्विजातिषु ॥ कर्तुश्चंद्रबलोपेते स्थिरनक्षत्रसंयुते ॥ २९ ॥ शुभेऽह्नि विप्रकथिते
दानकालः प्रशस्यते ॥ एवं संभृतसंभारो यजमानः स्वयं द्विजान् ॥ ३० ॥ कुलशीलसमायुक्तान्गृहसंख्यान्निमंत्रयेत् ॥ अधीतवेदाञ्छास्त्रज्ञान्पुरा
णस्मृतिपारगान् ॥ ३१ ॥ गृहस्थधर्मनिरताञ्छांतान्दांताञ्जितेंद्रियान् ॥ अलंकृत्य सपत्नीकान्वासोभिरथ पूजयेत् ॥ ३२ ॥ सुगंधिस्रग्धरा
न्कृत्वा शांतिकर्मणि योजयेत् ॥ गृहांगणे कारयित्वा कुंडमेकं समेखलम् ॥ ३३ ॥ ग्रहयज्ञः प्रकर्तव्यस्तुष्टिपुष्टिकरः सदा ॥ राक्षोघ्नानि च
सूक्तानि पठेयुर्ब्राह्मणास्ततः ॥ ३४ ॥ वास्तुपूजा प्रकर्तव्या दिक्षु भूतबलिं क्षिपेत् ॥ ततः पुण्याहघोषेण ब्राह्मणांस्तेषु वेश्मसु ॥ ३५॥ प्रवेशयित्वा
शय्यासु सभार्यानुपवेशयेत् ॥ यजमानस्ततः प्राज्ञः शुक्लांबरधरः शुचिः ॥ ३६ ॥ यद्यस्य विहितं पूर्वं तत्तस्य प्रतिपादयेत् ॥ इदं गृहं गृहाण
त्वं सर्वोपस्करसंयुतम् ॥ ३७ ॥ तव विप्र प्रसादेन ममास्त्वभिमतं फलम् ॥ एवमेकैकशो दत्त्वा प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥ ३८ ॥
स्वस्तीति ब्राह्मणैर्वाच्यं कोदादिति च पूजितैः ॥ गृहोपकरणैस्तुल्या दक्षिणा भवनं विना ॥ ३९ ॥ उपदेष्टारमापृच्छेत्तन्मूलत्वा
न्महर्षयः ॥ स्वयं तान्पूजयित्वा तु ततः स्वभवनं व्रजेत् ॥ ४० ॥ दद्यादनेन विधिना गृहमेकं बहूनपि ॥ न संख्यानियमः
कार्यः शक्तिरत्र नियामिका ॥ ४१ ॥ शीतवातातपहरं दत्त्वा तृणकुटीरकम् ॥ इष्टान्कामानवाप्नोति प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥ ४२ ॥
किं पुनर्बहुनोक्तेन सर्वोपस्करभूषिताम् ॥ अत्यंतसुखलुब्धेन दत्त्वा ब्रह्मपुरीं प्रियाम् ॥ ४३ ॥ गोभूहिरण्यदानानि यमाः सनियमास्तथा ॥ गृहदा
नस्य कौंतेय कलां नार्हंति षोडशीम् ॥ ४४ ॥ यः कारयेत्सुदृढहर्म्यवतीं महार्हां सत्सेवितां द्विजपुरीं सुजनोपभोग्याम् ॥ दिव्याप्सरोभिरभि
नंदितचित्तवृत्तिः प्राप्नोत्यसावनवमं पदमिंदुमौलेः ॥ ४५ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे गृहदानविधिवर्णनं
नामाष्टषष्ट्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अन्नदानस्य माहात्म्यं कथयामि तवानघ ॥ यत्प्रोक्तमृ
षिभिः पूर्वं तदिहैकमनाः शृणु ॥ १ ॥ ददस्वान्नं ददस्वान्नं ददस्वान्नं युधिष्ठिर ॥ सद्यस्तुष्टिकरं लोके किं दत्तेन परेण ते ॥२॥ रामेण दशरथिना
वनस्थेन निजानुजः ॥ निर्वेदाद्यत्पुरा प्रोक्तस्तदहं प्रब्रवीमि ते ॥ ३ ॥ पृथिव्यामन्नपूर्णायां वयमन्नस्य कांक्षिणः ॥ सौमित्रे नूनमस्माभिर्न ब्राह्म

१ स्वस्तीति ब्राह्मणैर्वाच्यम्–इ० पा० । २ दद्यात्–इ० पा० । ३ महार्घाम्–इ० पा० । ४ अमरेण–इ० पा० । ५ तथापि कथयामि ते–इ० पा० ।

णमुखे हुतम् ॥ ४ ॥ यदुच्यते कर्मबीजं तस्यावश्यं फलं नरैः ॥ प्राप्यते लक्ष्मणास्माभिर्नान्नं विप्रमुखे हुतम् ॥ ५ ॥ यन्न प्राप्यं तदप्राप्यं विधया पौरुषेण वा ॥ सत्यो लोकप्रवादोऽयं नादत्तमुपतिष्ठति ॥ ६ ॥ भक्षोपयोगादन्नस्य दानं श्रेयस्करं परम् ॥ ७ ॥ प्रकारांतरभोज्यानि दानान्यन्यानि भारत ॥ अन्नमेव परं दानं सत्यवाक्यं परं पदम् ॥ ८ ॥ बुद्धिश्चार्थात्परो लोभः सन्तोषः परमं सुखम् ॥ स्नातानामनुलिप्तानां भूषितानां च भूषणैः ॥ ९ ॥ न सुखं न च सन्तोषो भवेदन्नादृते नृणाम् ॥ श्वेतो नाम महीपालः सार्वभौमोऽभवत्पुरा ॥ १० ॥ तेनेष्टं बहुभिर्यज्ञैः संग्रामा बहवो जिताः ॥ दानानि च प्रदत्तानि धर्मतः पालिता मही ॥ ११ ॥ भुक्ता भोगाः सुविपुलाः शत्रूणां मूर्धनि स्थितम् ॥ वानप्रस्थेन विधिना त्यक्त्वा राजश्रियं नृप ॥ १२ ॥ स्वर्गं जगाम भुक्त्वा तु पूज्यमानो मरुद्गणैः ॥ विमानमर्कप्रतिमं प्रतिपेदे मुदा युतः ॥ १३ ॥ तत्रास्ते रममाणोऽसौ साकं विद्याधरैः सुखम् ॥ प्रसिद्धैः स्तूयते सिद्धैः सेव्यतेऽप्सरसां गणैः ॥ १४ ॥ गंधर्वैर्गीयते हृष्टैः शक्रेणाप्यनुगम्यते ॥ दिव्यमाल्यांबरधरो दिव्याभरणभूषितः ॥ १५ ॥ स च नित्यं वितानाग्र्यादवतीर्य महीतलम् ॥ स्वमांसान्यत्ति कौंतेय पूर्वं त्यक्त्वा कलेवरम् ॥ १६ ॥ तच्छरीरं तथैवास्ते रक्षितं पूर्वकर्मभिः ॥ स कदाचित्सुरेशानं ब्रह्माणं समुपस्थितः ॥ १७ ॥ प्रणम्य प्रांजलिर्भूत्वा निर्वेदादिदमब्रवीत् ॥ भगवंस्त्वत्प्रसादेन प्राप्तं स्वर्गसुखं मया ॥ १८ ॥ सर्वेषामपि संपूज्यः सुराणां सुरपुंगव ॥ किं तु क्षुद्बाधतेऽत्यर्थं स्वर्गस्थस्यापि मे प्रभो ॥ १९ ॥ यया मांसान्यहं स्वस्य भक्ष्ययाम्यशनं विना ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ श्वेताभिजनसंपन्न श्वेत शृणु वचो मम ॥ २० ॥ त्वयाधीतं हुतं दत्तं गुरवः परितोपिताः ॥ नाशनं भवता दत्तं यद्द्विजेभ्यो नराधिप ॥ २१ ॥ अनन्नदानस्य फलं त्वयेदमुपभुज्यते ॥ तदन्नदानतो नान्यच्छरीरारोग्यकारकम् ॥ ॥ २२ ॥ नान्यदन्नादृते पुंसां किञ्चित्सञ्जीवनौषधम् ॥ महीं गत्वा महाराज कुरुष्व वचनं मम ॥ २३ ॥ तपः स्वाध्यायसंपन्ने शास्त्रज्ञे संजितेन्द्रिये ॥ येन संपद्यते तृप्तिरक्षया क्ष्मापते तव ॥ २४ ॥ विरिंचेर्वचनाद्गत्वा त्वरायुक्तो महीतलम् ॥ अगस्त्यं भोजयामास भक्त्या भरतसत्तम ॥ ॥ २५ ॥ भोजयित्वा ततः प्रादाद्दक्षिणां क्षीणकल्मषः ॥ एकावलिं स्वकात्कण्ठात्समुत्तार्य समुज्ज्वलाम् ॥ २६ ॥ ततो दुन्दुभिघोषेण पूजितः सुरसत्तमैः ॥ श्वेतस्तृप्तो गतः स्वर्गं दत्त्वान्नं दक्षिणायुतम् ॥ २७ ॥ पौलस्त्ये निहते पश्चाद्देवदानवसंकटे ॥ रामायैकावलिं प्रादादगस्त्यः परया मुदा ॥ २८ ॥ एतदन्नस्य माहात्म्यं कथयाम्यपरं च ते ॥ नचान्नादपरं किञ्चित्सत्यं तव मयोदितम् ॥ २९ ॥ अन्नं वै प्राणिनां प्राणा अन्न

१ श्रेयःफलम्-इ० पा० । २ नानाविधानि-इ० पा० । ३ संप्राप्तात्-इ० पा० । ४ अनुजीवते-इ० पा० । ५ जायते-इ० पा० । ६ प्राणिनः-इ० पा० ।

मोजो बलं सुखम् ॥ एतस्मात्कारणात्सद्भिरन्नदः प्राणदः स्मृतः ॥ ३० ॥ सुदूरादाशया यस्य गृहं प्राप्ता बुभुक्षिताः ॥ तृप्ताः प्रतिनिवर्तंते कोऽन्य स्तत्सदृशः पुमान् ॥३१॥ दीक्षितः कपिला सत्री राजा भिक्षुर्महोदधिः ॥ दृष्टमात्रा पुनंत्येते तस्मात्पश्यंति नित्यशः ॥ ३२ ॥ एकस्याप्यतिथे रन्नं यः प्रदातुमशक्तिमान् ॥ तस्याऽऽरम्भैः परिक्लेशैर्वसतः किं फलं गृहे ॥ ३३ ॥ शक्यते दुष्करेऽप्यर्थे चिरराज्ञाय जीवितुम् ॥ नत्वाहारविहीनेन शक्यं वर्तयितुं चिरम् ॥ ३४ ॥ भुक्त्वा गृहे गृहस्थस्य मैथुनं यश्च सेवते ॥ यस्यान्नं तस्य ते पुत्रा इति प्राहुर्मनीषिणः ॥ ३५ ॥ दुष्कृतं हि मनुष्याणामन्नमाश्रित्य तिष्ठति ॥ यो यस्यान्नं समश्नाति स तस्याश्नाति दुष्कृतम् ॥ ३६ ॥ वनस्पतिगते सोमे परान्नं यस्तु भुंजति ॥ तस्य मासकृतं पुण्यं दातारमुपगच्छति ॥ ३७ ॥ कस्मान्न दीयते नित्यं कस्मादन्नं न दीयते ॥ यस्येदृशी फलावाप्तिः कथिता पूर्वसूरिभिः ॥ ३८ ॥ भिक्षां वा पुष्कलां वापि हंतकारं द्विजातये ॥ भोजनं वा यथालाभमदत्त्वाश्नाति किल्बिषम् ॥ ३९ ॥ येनायुतं सहस्रं वा भोजितं स्याद्द्विजन्म नाम् ॥ तेन ब्रह्मगृहासन्नं नूनं बद्धं कुटीरकम् ॥ ४० ॥ वाराणस्यां पुरा पार्थ वणिगापणजीवनः ॥ धनेश्वर इति ख्यातो देवब्राह्मणपूजकः॥ ४१ ॥ तस्यापणैकदेशे तु मुक्त्वांडं पांडुरच्छवि ॥ ससर्प सर्पस्तद्देशाद्वणिग्दृष्ट्वा विशंकितः ॥ ४२ ॥ तदंडं वणिजा तेन दृष्टं कारुण्यबुद्धिना ॥ ततः प्रभृत्यनुदिनं ररक्ष च पुपोष च ॥ ४३ ॥ निर्जगाम दिनैः कैश्चिद्भित्त्वाडं सर्पपोतकः ॥ तं वणिक्क्षीरपानाद्यैरुपचारैरवर्धयत् ॥ ४४ ॥ लिलिहे घृतभांडानि जिघ्रे च गंधसंचयान् ॥ लुलोठ पांसुप्रकरे चचार वारिमध्यगः ॥ ४५ ॥ वणिजा रक्ष्यमाणः स स्नेहाच्चाहरहः पुनः ॥ जगाम सुमहान्कालोऽभवदेष भयंकरः ॥ ४६ ॥ अथैकस्मिन्दिने गंगां गतः स्नातुं त्रिलोकगाम् ॥ वणिगापणे पण्यविदं स्थापयित्वा सुतं मतम् ॥ ४७ ॥ व्यवहर्तुं समारब्धं वणिक्पुत्रेण धीमता ॥ ददाति प्रतिगृह्णाति घृततैलयवैक्षवम्॥ ४८ ॥ व्यवहाराकुलतया पादयोरंतरेण सः ॥ सर्पश्चचाल चापल्याद्वणिग्विक्षेपमभ्ययात् ॥ ४९ ॥ जानन्नपि तद्वृत्तांतं निदाने नियतेर्वशात् ॥ त्रासात्संतर्जयामास बलेन पदचारिणम् ॥ ॥ ५० ॥ स महीतः समुत्थाय मूर्द्धानमवरुह्य च ॥ उवाच दारुणतरं वचनं पन्नगाधमः ॥ ५१ ॥ शरणागतं पोषितं च तव पित्रा प्रियंकरम् ॥ कस्मान्मां हंसि दुष्टात्मन्कथं जीवन्विमोक्ष्यसे ॥ ५२ ॥ अनंतरं कलकलः संजातो रोदतां नृणाम् ॥ धनेश्वरसुतो दष्टः सर्पेणापि भृशाकुलः ॥ ॥ ५३ ॥ अच्युतानंत गोविंद कृष्णकृष्णेत्युदीरयन् ॥ धनेश्वरोप्यनुप्राप्तः प्रोवाचाकुलया गिरा ॥ ५४ ॥ किं कृतं मम पुत्रेण तव पन्नग विप्रि

१ व्यवहारः समारब्धः–इ० पा० । २ फलेन फलभोजिनम्–इ० पा० । ३ अधिगच्छति–इ० पा० । ४ दारुणतमं स्वामिनम्–इ० पा० । ५ रोषणः–इ० पा० ।

यम् ॥ यदयं भवता मूर्ध्नि स्वभोगेनाभिवेष्टितः ॥ ५५ ॥ मूर्खं मित्रं सुसंबंधं हीनजातिजनो हि यः ॥ यः करोत्यबुधोंगारान्स स्वहस्तेन कर्षति ॥
॥ ५६ ॥ तमुवाच च सर्पोऽसौ बाष्पगद्गदया गिरा ॥ निरपराधो भवतः पुत्रेणाहं समाहतः ॥ ५७ ॥ तदहं पश्यतस्तेऽद्य दशाम्येनं नराधिप ॥
यथा न भूयो भूतानां भवेदस्मात्कश्चिद्भयम् ॥ ५८ ॥ ॥ धनेश्वर उवाच ॥ ॥ उपकारं व्रतं भक्त्या स्नेहपाशो न यस्य च ॥ सतां मार्गमपाक्रम्य
प्रयातः केन वार्यते ॥ ५९ ॥ क्षणमात्रं प्रतीक्षस्व यावदेव शिशुर्मम ॥ और्ध्वदेहिककर्माणि करोति स्वयमात्मनः ॥ ६० ॥ एवमुक्त्वा गृहं गत्वा
यतीनां ब्रह्मचारिणाम् ॥ सहस्रं भोजयामास घृतपायसभोजनैः ॥ ६१ ॥ समुत्थाय ततः सर्वे ब्राह्मणा हृष्टमानसाः ॥ वणिक्पुत्रस्योत्तमांगे चिक्षिपुः
कुसुमाक्षतान् ॥ ६२ ॥ वणिक्पुत्र चिरं जीव नश्यंतु तव शत्रवः ॥ अभीष्टफलसंसिद्धिरस्तु ते ब्राह्मणाज्ञया ॥ ६३ ॥ ततः स दुष्टप्रकृतिर्विप्र
वाग्वज्रताडितः ॥ पन्नगो नगसंकाशः पपात च ममार च ॥ ६४ ॥ विपन्नं पन्नगं दृष्ट्वा त्रस्तचक्षुर्धनेश्वरः ॥ आः किमेतदिति प्रोच्य विषादमगम
त्परम् ॥ ६५ ॥ पोषितोऽयं मया बालः पालितो लालितस्तथा ॥ ममापचारात्पंचत्वमापन्नः पवनाशनः ॥ ६६ ॥ उपकारिषु यः साधुः साधुत्वे
तस्य को गुणः ॥ अपकारिषु यः साधुः स साधुः सद्भिरिष्यते ॥ ६७ ॥ इत्येवमवधार्यासौ दुःखसंततमानसः ॥ बुभुजे नाकुलतया न च सुष्वाप
तां निशाम् ॥ ६८ ॥ ततः प्रभाते गंगायां स्नात्वा संतर्प्य देवताः ॥ सहस्रं भोजयामास पुनरेव द्विजन्मनाम् ॥ ६९ ॥ तैर्भुक्तैरिष्टसंसिद्धैर्ब्राह्मणै
रनुमोदितः ॥ वणिक्प्राह ममाभीष्टं संजीवत्वेष पन्नगः ॥ ७० ॥ ततो द्विजवरोन्मुक्तैरंबुभिः परिषिंचितः ॥ उदतिष्ठदहीनांगः सहसा हि महाकुलः ॥
॥ ७१ ॥ प्रहर्षमतुलं लेभे दृष्ट्वा तं पुरतः स्थितम् ॥ प्रत्यग्रावयवं दृष्ट्वासृंकिणीपरिलेलिहम् ॥ ७२ ॥ साधुवादो महाञ्जातः प्रशशंसुर्धनेश्वरम् ॥
पुरीनिवासिनः सर्वे विस्मयोत्फुल्ललोचनाः ॥७३॥ सहस्रभोज्यमाहात्म्यं कथितं ते युधिष्ठिर ॥ सम्यक्छ्रद्धाप्रयुक्तस्य किमन्यत्कथयामि ते ॥७६॥
यच्छंति येऽनुदिवसं द्विजपुंगवानामन्नं विशुद्धमनसो भृशमागतानाम् ॥ मर्त्ये विहृत्य सुचिरं ससुहृज्जनास्ते प्रेत्य प्रयांति भवनं मुदिता मुरारेः॥७७॥
इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे अन्नदानमाहात्म्यवर्णनं नामैकोनसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १६९ ॥ ७ ॥
॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ अन्नदानप्रसंगेन ममापि स्मृतिमागतम् ॥ ततोऽहं संप्रवक्ष्यामि श्रुतं दृष्टं च यन्मया ॥ १ ॥ अक्षपूतेन भगवन्धनं

१ स्वहस्तेनापि कर्षति–इ० पा० । २ दत्वा–इ० पा० । ३ सुदुष्टप्रकृतिः–इ० पा० । ४ अपकारात्—इ० पा० । ५ संप्रधार्य–इ० पा० । ६ किंकिणीपरिलेलिहम्—इ० पा० । ७ प्रेत्येह–इ० पा० ।
८ सदान्नतर्पणंनाम–इ० पा० ।

राज्यं च नो हृतम् ॥ आहूय निष्कृतिप्राज्ञैः कितवैरक्षकोविदैः ॥२॥ वनं प्रस्थापिताः सर्वे वल्कलाजिनवाससः ॥ द्रौपद्या सहिताः कृष्ण कर्णदुर्योधनादिभिः ॥ ३ ॥ ज्ञात्वा वनगतानस्मान्ब्राह्मणाः संजितेंद्रियाः ॥ द्रष्टुमभ्याययुः सर्वे पौराश्चाप्यनुजग्मिरे ॥ ४ ॥ अस्मान्स्नेहात्क्लिश्यमानान्दृष्ट्वा ब्राह्मणसत्तमाः ॥ पौरान्कर्मकरांश्चैव निर्वेदादिदमब्रुवन् ॥ ५ ॥ जीवतो यस्य जीवंति विप्रा मित्राणि बांधवाः ॥ जीवनं तस्य सफलमात्मार्थे को न जीवति ॥ ६ ॥ अभ्यागतं सुहृद्वर्गं कुटुंबमपहाय च ॥ जीवन्नपि मृतः पापः केवलं स्वोदरंभरिः ॥ ७ ॥ इत्येवमवधार्याहं तानृषीन्प्रुनरब्रुवम् ॥ भवंतः सर्वे एवात्र त्रिकालज्ञा महर्षयः ॥ ८ ॥ समागता मत्प्रियार्थं ज्ञानविज्ञानपारगाः ॥ ब्रूत कंचिदुपायं मे भवंतोभिंजनं प्रति ॥ ॥ ९ ॥ भवद्भिः सहिताः सर्वे भृत्यैर्भ्रातृभिरेवच ॥ निर्गच्छेयं वने शून्ये द्वादशेमाः समा यथा ॥१०॥ मांप्रुवाचाथ मैत्रेयः शृणु कौंतेय मद्वचः ॥ पूर्ववृत्तं प्रवक्ष्यामि दृष्टं दिव्येन चक्षुषा ॥ ११ ॥ आसीत्तपोवने काचिद्ब्राह्मणी ब्रह्मचारिणी ॥ दुर्भगा दुर्गता दुःखादाराधयति सा द्विजान् ॥ ॥ १२ ॥ शौचेन तुष्टा मुनयः प्रश्रयेण दमेन च ॥ प्रोचुर्वद विशालाक्षि किं कुर्मस्तव सुव्रते ॥ १३ ॥ सा तानुवाच किं तन्मे व्रतं दानमथापि वा ॥ कथयध्वं भवेयं वै येन श्रीसुखभागिनी ॥ १४ ॥ आधारभूता भूतानां बह्वपत्या पतिप्रिया ॥ स्पृहणीया त्रिजगतां त्रिवर्गफलभागिनी ॥ ॥ १५ ॥ वसिष्ठस्तामुवाचाथ शृणुष्व कथयामि ते ॥ दानं मानकरं पुंसां सर्वकामप्रदायकम् ॥ १६ ॥ कृत्वा ताम्रमयीं स्थालीं पलानां पञ्चभिः शतैः ॥ अशक्तस्तु तदर्द्धेन चतुर्थांशेन वा पुनः ॥ १७ ॥ सर्वशक्तिविहीनस्तु मृन्मयीमपि कारयेत् ॥ सुगंभीरोदरदरीदृढदण्डकुटुंबकाम् ॥ ॥ १८ ॥ मुद्गतंदुलनिष्पन्नसुस्विन्नक्षिप्रपूरिताम् ॥ उपदंशोदकयुतां घृतपात्रसमन्विताम् ॥ १९ ॥ धौतपार्श्वां धौतकर्णां चर्चितां चन्दनेन च ॥ स्थाप्य मंडलके वस्त्रैः पुष्पधूपैरथार्चयेत् ॥२०॥ आदित्येऽहनि संक्रांतौ चतुर्दश्यष्टमीषु वा ॥ एकादश्यां तृतीयायां विप्राय प्रतिपादयेत् ॥ २१ ॥ ज्वलज्ज्वलनपार्श्वस्थैस्तंडुलैः सजलैरपि ॥ न भवेद्भोज्यसंसिद्धिर्भूतानां पिठरीं विना ॥ २२ ॥ त्वं सिद्धिः सिद्धिकामानां त्वं पुष्टिः पुष्टिमिच्छताम् ॥ अतस्त्वां प्रणमाम्याशु सत्यं कुरु वचो मम ॥ २३ ॥ ज्ञातिबंधुसुहृद्वर्गे विप्रे प्रेष्यजने तथा ॥ अभुक्तवति नाश्नीयात्तथा भव वरप्रदा ॥ ॥२४॥ इत्युच्चार्य प्रदातव्या हंडिका द्विजपुंगवे ॥ तुष्टिपुष्टिप्रदा पुंसां सर्वान्कामानभीप्सता ॥ २५ ॥ वसिष्ठवचनं श्रुत्वा सा चकार तथैव तु ॥

१ सफलं जीवितं तस्य—इ० पा० । २ भोजनम्—इ० पा० । ३ निर्दहेयम्—इ०, निर्गृहेयम्—इ० पा० । ४ अत्र—"मैत्रेय उवाच—शृणु कौंतेय मद्वाक्यमवधानेन यत्नतः"—इति पाठो दृश्यते—स च मूलस्थपाठैकार्थः । ५ दुर्गतिग्रस्ता देवतार्चनतत्परा—इ० पा० । ६ पुरा दृष्टं व्रतं दानमथापि वा—इ० पा० । ७ मानप्रदम्—इ० पा० । ८ वाऽपि—इ० पा० ।

प्रादात्स्थालीं ब्राह्मणाय बहूनां बहुदक्षिणाम् ॥ २६ ॥ सा चैषा द्रौपदी पार्थ भवद्भार्याऽभवत्प्रिया ॥ तेन दानप्रभावेण भविताऽशून्यपाणिका ॥
॥ २७ ॥ एषा सती शची स्वाहा सावित्री भूररुंधती ॥ श्रीरेषा यत्र वसति न किंचित्तत्र दुर्लभम् ॥ २८ ॥ अनया या भृता स्थाली तया सर्व
मिदं जगत् ॥ भोजयिष्यसि कौंतेय किमतो ब्राह्मणा अमी ॥ २९ ॥ मैत्रेयात्तदुपश्रुत्य तत्र संहृष्टमानसः ॥ पूर्वं भोजितवानस्मि बहुविप्रजना
न्वने ॥ ३० ॥ अन्नदानप्रसंगेन स्थालीदानमिदं मया ॥ कथितं पुण्डरीकाक्ष क्षंतव्यमनसूयया ॥ ३१ ॥ स्थालीं विशालवदनां च सतंडुलां च
यच्छंति ये मधुरशुल्बमयीं द्विजेभ्यः ॥ तेषां सुहृत्स्वजनविप्रजनेन भोज्यं संभुज्यमानमपि कृष्ण न याति नाशम् ॥३२॥ इति श्रीभविष्ये महा
पुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे स्थालीदानविधिवर्णनं नामसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७० ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥
दासीदानमहं तेऽद्य प्रवक्ष्याम्यरिसूदन ॥ भक्त्या स्नेहाच्च भवतो यन्नोक्तं केनचित्क्वचित् ॥ १ ॥ चतुर्णामाश्रमाणां हि गृहस्थः श्रेष्ठ उच्यते ॥
गृहस्थाच्च गृहं श्रेष्ठं गृहाच्छ्रेष्ठा वराः स्त्रियः ॥ २ ॥ पूर्णेंदुबिंबवदनाः पीनोन्नतपयोधराः ॥ तद्गृहं यत्र दृश्यंते योषितः शीलमंडनाः ॥ ३ ॥
जामयो यत्र पूज्यंते रमन्ते तत्र देवताः ॥ यत्रैतास्तु न पूज्यंते विनंक्ष्यत्याशु तद्गृहम् ॥ ४ ॥ जामयो यानि गेहानि शपंत्यप्रतिपूजिताः ॥
तानि कृत्याहतानीव सद्यो यांति पराभवम् ॥ ५ ॥ अमृतस्येव कुण्डानि सुखानामिवराशयः ॥ रतेरिव निधानानि योषितः केन निर्मिताः ॥
॥ ६ ॥ श्यामा मंथरगामिन्यः पीनोन्नतपयोधराः ॥ महिष्यो वरनार्यश्च न भवंति गृहेगृहे ॥ ७॥ अहिरण्यमदासीकमल्पान्नाज्यमगोरसम् ॥ गृहं
कृपणवृत्तीनां नरकस्यापरो विधिः ॥ ८ ॥ अदण्डपाशिकं ग्राममदासीकं च यद्गृहम् ॥ अनाज्यं भोजनं यच्च वृथा तदिति मे मतिः ॥९॥ विभवाभ
रणा दास्यो यद्गृहं समुपासते॥ तत्रास्ते पंकजकरा लक्ष्मीः क्षीरोदवासिनी ॥१०॥ न यत्रास्ति गृहे शौचं न सुखं व्यवहारजम्॥ यत्र वा नास्तिदा
स्येका तत्सदैवानवस्थितम् ॥११॥ यत्र कर्मकरी नास्ति सर्वकर्मकरी सदा ॥ न तच्छतं किंकराणां करोति शुभतामपि ॥१२॥ यदेका कुरुते दासी
गृहस्थेन भृता हि सा ॥ बहुलोकाकुलो ग्रामो दासीदासाकुलं गृहम् ॥१३॥ बुद्धिर्धर्माकुला यस्य तस्य चेतः किमाकुलम्॥ यत्र भार्यागृहे दक्षा दास्य
कर्मण्यनुव्रताः ॥१४॥ भृत्याः सदोद्यमपरास्त्रिवर्गस्तत्र दृश्यते॥यद्यदिष्टतमं लोकेतत्तद्देयमिति श्रुतिः ॥१५॥ एतद्विचार्य हृदये देया दासी द्विजातये॥
स्थिरनक्षत्रसंयुक्ते सौमे सौम्यग्रहान्विते ॥१६॥ दानकालं प्रशंसंति संतः पर्वणि वा पुनः ॥ अलंकृत्य यथाशक्त्यावासोभिर्भूषणैस्तथा ॥१७॥ ब्राह्म

१ मैत्रेयादुपश्रुत्याहमेतद्वृत्तान्तमुत्तमम् ॥ सर्वान्भोजितवानस्मि–इ० पा० । २ हिमांशुबिम्बवदनाः–इ० पा० । ३ तिष्ठति–इ० पा० । ४ शोभने शशलांछने–इ० पा० ।

णाय प्रदातव्या मंत्रेणानेन कौरव ॥ इयं दासी मया तुभ्यं भगवन्प्रतिपादिता ॥ १८ ॥ कर्मोपयोज्या भोज्या वा यथेष्टं भद्रमस्तु ते ॥ दत्त्वा क्षमापयेत्पश्चाद्ब्राह्मणं कांचनेन तम् ॥१९॥ अनुव्रज्य गृहद्वारं यावत्पश्चाद्विसर्जयेत् ॥ अनेन विधिना दत्त्वा दत्त्वांकयित्वा सुरालये॥२०॥ मखे चापि महाराज प्रसिद्धे वा प्रतिश्रये ॥ सर्वकर्मकरीं दत्त्वा तरुणीं रूपशालिनीम् ॥२१॥ प्राप्यते यत्फलं पुंभिः पार्थ तत्केन वर्ण्यते ॥ २२ ॥ दासीं समीक्ष्य बहुशो गृहकर्मदक्षां यो ब्राह्मणाय कुलशीलवते ददाति ॥ विद्याधराधिपशतैरपि पूजितोऽसौ लोकं त्रिलोकरमयाप्सरसां प्रयाति ॥ २३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे दासीदानविधिवर्णनं नामैकसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७१ ॥ ७१ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ प्रपादानस्य माहात्म्यं वद देवकिनंदन ॥ कथं देया कदा देया दाने तस्याश्च किं फलम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अतीते फाल्गुने मासि प्राप्ते चैत्रे महोत्सवे ॥ पुण्येऽह्नि विप्रकथिते ग्रहचंद्रबलान्विते ॥ २ ॥ मंडपं कारयेद्विद्वान्घनच्छायं मनोरमम् ॥ पुरस्य मध्ये पथि वा कांतारे तोयवर्जिते ॥ ३ ॥ देवतायतने वापि चैत्यवृक्षतलेऽपि वा ॥ सुशीतलं च रम्यं च विचित्रासनसंयुतम् ॥ ४ ॥ कारयेन्मंडपं भव्यं शीतवातसहं दृढम् ॥ तन्मध्ये स्थापयेद्भक्त्या मणीन्कुंभांश्च शोभनान् ॥ ५ ॥ अकालमूलान्करकान्वस्त्रैरावेष्टितानथ ॥ ब्राह्मणः शीलसंपन्नो वृत्तिं दत्त्वा यथोचिताम् ॥ ६ ॥ प्रपापालः प्रकर्तव्यो बहुपुत्रपरिच्छदः ॥ पानीयपानेनाश्रांतान्यः कारयति मानवान् ॥७॥ एवंविधां प्रपां कृत्वा शुभेऽह्नि विधिपूर्वकम् ॥ यथा शक्त्या नरश्रेष्ठ प्रारंभे भोजयेद्द्विजान् ॥ ८ ॥ ततश्चोत्सर्जयेद्धीमान्मंत्रेणानेन मानवः ॥ प्रपेयं सर्वसामान्या भूतेभ्यः प्रतिपादिता ॥ ९ ॥ अस्याः प्रदानात्पितरस्तृप्यंतु च पितामहाः ॥ अनिवार्यं ततो देयं जलं मासचतुष्टयम् ॥ १० ॥ त्रिपक्षं वा महाराज जीवानां जीवनं परम् ॥ गंधाढ्यं सुरसं शीतं शोभने भाजने स्थितम् ॥ ११ ॥ प्रदद्यादप्रतिहतं मुखं चैनवलोकयन् ॥ प्रत्यहं कारयेत्तस्यां शक्तितो द्विजभोजनम् ॥ १२ ॥ अनेन विधिना यस्तु ग्रीष्मोष्मशोषनाशनम् ॥ पानीयमुत्तमं दद्यात्तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ १३ ॥ सर्वतीर्थेषु यत्पुण्यं सर्वदानेषु यत्फलम् ॥ तत्पुण्यफलमाप्नोति सर्वदेवैः सुपूजितः ॥ १४ ॥ पूर्णचंद्रप्रतीकाशं विमानं सोधिरुह्य च ॥ याति देवेन्द्रनगरे पूज्यमानोऽप्सरोगणैः ॥ १५ ॥ विंशत्कोट्यो हि वर्षाणां यक्षगन्धर्वसेवितः ॥ पुण्यक्षयादिहागत्य चतुर्वेदी द्विजो भवेत् ॥ १६ ॥ ततः परं

१ गौरिव इ० पा० । २ अनुनेत–इ० पा० । ३ कल्याः–इ० पा० । ४ अथ वा–इ, तथा–इ० पा० । ५ शीतवातमहम्–इति पाठे शीतवाताभ्यां मह उत्सवो यस्मिंस्तमित्यर्थः । ६ भृतिम्–इ० पा० । ७ तु कर्तव्यः–इ० पा० । ८ प्रतिपादये–इ०, प्रतिपादयेत्–इ० च पा० । ९ प्रतिपादयेत्–इ० पा० । १० जीविनाम्–इ० पा० । ११ वा न विलोकयेत्–इ० पा० । १२ स्वर्णकुंभप्रतीकाशम्–इ०पा० ।

पदं याति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ प्रपादानासमर्थेन विशेषाद्धर्ममीप्सता ॥ १७ ॥ प्रत्यहं धर्मघटकः कर्पटावेष्टिताननः ॥ ब्राह्मणस्य गृहे नेयः
शीतामलजलः शुचिः ॥ १८ ॥ तस्यैवोद्यापनं कार्यं मासिमासि नरोत्तम ॥ मंडकावेष्टिकाभिश्च पक्वान्नैः सार्वकामिकैः ॥ १९ ॥ उद्दिश्य शंकरं
विष्णुं ब्रह्माणं कुरुनन्दन ॥ सलिलं प्रोक्षयित्वा तु मंत्रेणानेन मानवः ॥ २० ॥ एष धर्मघटो दत्तो ब्रह्मविष्णुशिवात्मकः ॥ अस्य प्रदानात्स
फला मम संतु मनोरथाः ॥ २१ ॥ (इति धर्मघटदानमंत्रः) अनेन विधिना यस्तु धर्मकुंभं प्रयच्छति ॥ प्रपादानफलं सोऽपि प्राप्नोतीह न
संशयः ॥ २२ ॥ धर्मकुंभप्रदानेऽपि यद्यशक्तः पुमान्भवेत् ॥ तेनाश्वत्थतरोर्मूलं सेच्यं नित्यं जितात्मना ॥ २३ ॥ अश्वत्थरूपी भगवान्प्री
यतां मे जनार्दनः ॥ इत्युच्चार्य नमस्कृत्य प्रत्यहं पापनाशनम् ॥२४॥ यः करोति तरोर्मूले सेकं मासचतुष्टयम् ॥ सोपि तत्फलमाप्नोति श्रुतिरेषा
सनातनी ॥२५॥ सुस्वादुशीतसलिला क्लमनाशिनी च प्रांते पुरस्य पथि पांथसमाजभूमौ ॥ यस्य प्रपा भवति सर्वजनोपभोग्या धर्मोत्तरः स खलु
जीवति जीवलोके ॥२६॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे प्रपादानविधिवर्णनं नाम द्विसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः॥
॥१७२॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ अग्नीष्टिका कथं देया शिशिरे शीतभीरुभिः ॥ सर्वसत्त्वोपकाराय करुणीकृतमानसैः॥१॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥
अग्नीष्टिकामहं पार्थ कथयामि निबोध ताम् ॥ यथा येन विधानेन सर्वसत्वसुखप्रदाम् ॥ २ ॥ आदौ मार्गशिरे मासि शोभने दिवसे शुभाम् ॥
अग्नीष्टिकां कारयित्वा सुखासनवतीं शुभाम् ॥ ३ ॥ देवांगणे पथे गेहे विस्तीर्णे चत्वरेथ वा ॥ उभयोः संध्ययोः कृत्वा संशुष्कं काष्ठसंच
यम् ॥ ४ ॥ ततः प्रज्वालयेदग्निं हुत्वा व्याहृतिभिः क्रमात् ॥ अनेन विधिना हुत्वा प्रत्यहं ज्वालयेत्ततः ॥ ५ ॥ यदि कश्चित्क्षुधार्थी स्याद्भोज्यं
तस्मै प्रकल्पयेत् ॥ सुखासीनो जनस्तत्र विशीतो विज्वरस्तथा ॥ ६ ॥ यः करोति कथाः पार्थ न ताः शक्या मयोदितुम् ॥ राजवार्ता जनवार्ता
यदिकश्चिन्निजेच्छया ॥ ७ ॥ वदेल्लोकः सुखासीनो न केनापि निवार्यते ॥ अनेन विधिना यस्तु दद्यादग्नीष्टिकां नरः ॥ ८ ॥ तस्य पुण्यफलं राज
न्कथ्यमानं निबोध मे ॥ विमाने चार्कसंकाशे समारूढो महाधने ॥ ९ ॥ षष्टिवर्षसहस्राणि षष्टिवर्षशतानि च ॥ हर्षितोऽत्यंतसुखितो ब्रह्मलोके
महीयते ॥ १० ॥ इह लोकेवतीर्णश्च चतुर्वेदो द्विजो भवेत् ॥ नीरुजः सत्रयाजी च अग्निवत्तेजसान्वितः ॥ ११ ॥ चैत्येसुरांगणसभावसथे

१ ब्रह्मपदः-इ० पा० । २ मासचतुष्टयम्-इ० पा० । ३ कारयेत्तु-इ० पा० । ४ ददाम्-इ० पा० । ५ तस्य-इ० पा० ।

सुभव्यां येऽग्नीष्टिकां प्रचुरकाष्ठवर्तीं प्रदद्युः ॥ हेमंतशैशिरऋतौ सुखदा जनानां कायाग्निदीपनमलं पुनराप्नुवंति ॥ १२ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे अग्नीष्टिकादानविधिवर्णनं नाम त्रिसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥१७३॥ ७ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ बहुप्रदानं गोदानं त्वत्तो विद्वञ्छ्रुतं मया ॥ भूमिदानस्य माहात्म्यं विधिश्चैवावधारितः ॥ १ ॥ सांप्रतं यदुशार्दूल विद्यादानस्य यो विधिः ॥ तमहं श्रोतुमिच्छामि कथयस्व जनार्दन ॥ २ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ विद्यादानविधिं वक्ष्ये याथातथ्येन तेऽधुना ॥ यथादेयं फलं यच्च दत्तेन कुरुनंदन ॥ ३ ॥ शुभेऽह्नि विप्रकथिते गोमयेन सुशोभनम् ॥ कारयेन्मंडलं[1] दिव्यं चतुरस्रं समंततः ॥ ४ ॥ पुष्पप्रकरसंछन्नं स्वस्तिकादिविभूषितम् [2] ॥ पुस्तकं तत्र संस्थाप्य गंधपुष्पैः समर्चयेत् ॥ ५ ॥ सौवर्णी लेखनी कार्या रौप्यं च मषिभाजनम् ॥ लेखकं पूजयित्वा तु आरंभं कारयेत्सुधीः ॥ ६ ॥ विनीतश्चाप्रमत्तश्च ततः प्रभृति लेखकः ॥ मात्रानुस्वारसंयुक्तं पदच्छेदसमन्वितम्[3] ॥ ७ ॥ समानि समशीर्षाणि वर्तुलानि घनानि च ॥ लेखयेदक्षराणीह तद्गतेनांतरात्मना ॥ ८ ॥ निष्पादयित्वा तच्छास्त्रं शैवं वाप्यथ वैष्णवम् ॥ निष्पादिते ततः पूज्यो लेखको वस्त्रभूषणैः ॥ ९ ॥ संपूजयित्वा तच्छास्त्रं देयं गुणवते तदा[4] ॥ शास्त्रसद्भावविदुषे वाचके च प्रियंवदे ॥ १० ॥ वस्त्रयुग्मेन संवीतं पुस्तकं प्रतिपादयेत् ॥ सामन्यं सर्वलोकानां स्थापयेदथ वा मठे ॥ ११ ॥ अनेन विधिना दत्त्वा यत्फलं प्राप्नुयान्नरः ॥ तदहं ते प्रवक्ष्यामि युधिष्ठिर निबोध तत् ॥ १२ ॥ यत्पुण्यं तीर्थयात्रायां यत्पुण्यं यज्वनां[5] तथा ॥ तत्पुण्यं कोटिगुणितं विद्यादानाल्लभेन्नरः ॥ १३ ॥ कपिलानां सहस्रेण सम्यग्दत्तेन यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति पुस्तकस्य[6] प्रदायकः ॥ १४ ॥ पुराणं भारतं वापि रामायणमथापि वा ॥ दत्त्वा यत्फलमाप्नोति पार्थ तत्केन वर्ण्यते ॥ १५ ॥ प्रातरुत्थाय[7] यः शिष्यानध्यापयति यत्नतः ॥ वेदं शास्त्रं नृत्यगीतं कस्तेन सदृशः कृती ॥ १६ ॥ उपाध्यायस्य यो वृत्तिं दत्त्वाऽध्यापयते जनः ॥ किं न दत्तं भवेत्तेन धर्मकामार्थदर्शिना ॥ १७ ॥ छात्राणां भोजनाभ्यंगं वस्त्रं भिक्षामथापि वा ॥ दत्त्वा प्राप्नोति पुरुषः[8] सर्वकामान्न संशयः ॥ १८ ॥ विवेको जीवितं दीर्घं धर्मकामार्थसंपदः ॥ सर्वं तेन भवेद्दत्तं छात्राणां पोषणे कृते ॥ १९ ॥ शास्त्रं शस्त्रकलाशिल्पं यो यदिच्छेदुपार्जितुम् ॥ तस्योपकारकरणे पार्थ कार्यं सदा मनः ॥ २० ॥ वाजपेयसहस्रस्य सम्यगिष्टस्य यत्फलम् ॥ तत्फलं

१ मण्डपम्–इ० पा० । २ विप्रमाकारयेत् इ० पा० । ३ पदबन्धसमन्वितम्–इ० पा० । ४ सदा–इ० पा० । ५ यज्ञयाजिनाम्–इ० पा० । ६ पुस्तकैकप्रदायकः–इ० पा० । ७ पंक्तितः–इ० पा० । ८ जनम्–इ० पा० ।

समवाप्नोति विद्यादानान्न संशयः ॥ २१ ॥ शिवालये विष्णुगृहे सूर्यस्य भवनेऽथ वा ॥ यः कारयति धर्मात्मा सदा पुस्तकवाचनम् ॥ २२ ॥ गोभूहिरण्यवासांसि शयनान्यासनानि च ॥ प्रत्यहं तेन दत्तानि भवंति भरतर्षभ ॥ २३ ॥ धर्माधर्मं न जानाति विद्यया रहितः पुमान् ॥ तस्मात्सदैव धर्मात्मा विद्यादानरतो भवेत् ॥ २४ ॥ त्रैलोक्यं चतुरो वर्णाश्चत्वारश्चाश्रमाः पृथक् ॥ ब्रह्माद्या देवताः सर्वा विद्यादाने प्रतिष्ठिताः ॥ २५ ॥ चतुर्युगानि राजेंद्र एकसप्ततिसंख्यया ॥ कल्पं विष्णुपुरे तिष्ठेत्पूज्यमानः सुरोत्तमैः ॥ २६ ॥ क्षितिं वोपेत्य कालांते राजा भवति धार्मिकः ॥ हस्त्यश्वरथदानाढ्यो दाता भोक्ता विमत्सरी ॥ २७ ॥ रूपसौभाग्यसंपन्नो दीर्घायुर्नीरुजो भवेत् ॥ पुत्रैः पौत्रैः परिवृतो जीवेच्च शरदां शतम् ॥ २८ ॥ दानं विशेषफलदं जगतीह नान्याद्विद्यां विहाय वदनाब्जकृताधिवासाम् ॥ गोभूहिरण्यगजवाजिरथादिसर्वं तां यच्छतां किमिह पार्थ भवेन्न दत्तम् ॥ २९ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे विद्यादानविधिवर्णनं नाम चतुःसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पुरा प्रियव्रतो राजा पुत्रः स्वायंभुवस्य तु ॥ पालयामास वसुधां प्रजापतिरिवापरः ॥ १ ॥ त्रिंशद्वर्षसहस्राणि पालयित्वा महीमिमाम् ॥ सप्तद्वीपान्विभज्यासौ पुत्रेभ्यः प्रददौ विभुः ॥ २ ॥ राज्ये निक्षिप्य तनयान्सप्तद्वीपेषु सप्त सः ॥ विषयानुपसंहृत्य जगाम तपसे वनम् ॥ ३ ॥ तपोवनगतं श्रुत्वा राजानं परमद्युतिम् ॥ समाजग्मुर्महात्मान ऋषयस्तं दिदृक्षवः ॥ ४ ॥ तानागतानृषीन्दृष्ट्वा तपोनिर्धूतकल्मषान् ॥ पूजयामास मेधावी विधिदृष्टेन कर्मणा ॥ ५ ॥ पाद्यार्घ्याचमनीयेन प्रियप्रश्नोत्तरेण च ॥ अथ तेषूपविष्टेषु ब्राह्मणेषु महात्मसु ॥ ६ ॥ आजगाम महातेजाः पुलस्त्यो ब्रह्मणः सुतः ॥ दीप्यमानो महातेजा द्वितीय इव भास्करः ॥ ७ ॥ तं दृष्ट्वा मुनयः सर्वे स च राजा महारथः ॥ उत्तस्थुर्विस्मिताः सर्वे प्रोत्फुल्लनयनास्ततः ॥ ८ ॥ कृत्वा तु संविदं तेन यथायोग्यं विधानतः ॥ विष्टरं च ददुस्तस्मै पाद्यार्घ्याचमनादिकम् ॥ ९ ॥ ततस्तु मुनयः सर्वे समासीना यथासुखम् ॥ चक्रुः कथा मुदायुक्ता वेदोक्तविविधाश्रयाः ॥ १० ॥ ततः कथांते कस्मिंश्चिन्मुनयस्ते सराजकाः ॥ पप्रच्छुर्ब्रह्मतनयं लोकानां हितकाम्यया ॥ ११ ॥ ॥ ऋषय ऊचुः ॥ ॥ भगवन्केन दानेन व्रतेन नियमेन वा ॥ प्राप्यते सद्गतिः पुंभिः स्त्रीभिश्च मुनिसत्तम ॥ १२ ॥

१ पुरुषर्षभ—इ० पा० । २ विद्याविरहितः—इ० पा० । ३ सुरेन्द्रैः—इ० पा० । ४ वाऽऽगत्य—इ० पा० । ५ शरदः—इ० पा० । ६ भवति—इ० पा० । ७ गोभूहिरण्यतिलवस्त्रगजाश्वमध्ये विद्याप्रदां किमिह पार्थ भवेन्न वेद—इ० पा० । ८ तद्दिदृक्षया—इ० पा० । ९ पावकः—इ० पा० ।

इच्छामः श्रोतुमेतत्ते राजा चायं यतव्रतः ॥ ॥ पुलस्त्य उवाच ॥ ॥ शृणुध्वं मुनयः सर्वे रहस्यं पापनाशनम् ॥ १३ ॥ उत्तमं सर्व
दानानां संमवायं वदामि वः ॥ यद्दत्त्वा ब्रह्महा गोघ्नः पितृघ्नो गुरुतल्पगः ॥ १४ ॥ कृतघ्नः कूटसाक्षी च मुच्यते पातकान्नरः ॥ सद्यो दिव्य
तनुश्चैव जायते स्त्री तथैव च ॥ १५ ॥ कृच्छ्रचांद्रायणाद्यैश्च तुलापुरुषसंज्ञितैः ॥ व्रतैश्च पाचयेद्देहमाकांक्षन्ब्रह्मणः पदम् ॥ १६ ॥ कृच्छ्रचांद्रा
यणादीनि व्रतानि मुनिसत्तमाः ॥ ब्राह्मणानां वनस्थानां भिक्षो रंडाजनस्य च ॥ १७ ॥ कायक्लेशेन सिध्यंति गृहस्थेषु न तानि वै ॥ महाध
नाश्च ये लोका राजानो रत्नभागिनः ॥ १८ ॥ न तेषां कृच्छ्रसाध्योऽपि कश्चिद्धर्मः प्रशस्यते ॥ यदेतद्द्रविणं नाम प्राणाश्चैते बहिश्चराः ॥ १९ ॥
तस्माद्बहिश्चरैः प्राणैरात्मा योज्यः सदा बुधैः ॥ द्रव्याणामुत्तमं लोके कांचनं सार्वकामिकम् ॥ २० ॥ अपत्यं सुरमुख्यस्य ज्येष्ठं चैवं विभा
वसोः ॥ तेन सार्द्धं य आत्मानं तोलयेत्प्रयतो बुधैः ॥ २१ ॥ विधूय सर्वपापानि सद्यो दिव्यतनुर्भवेत् ॥ एतत्पुलस्त्यमुनिना ऋषीणां पार्थि
वस्व च ॥ २२ ॥ समाख्यातं नृपश्रेष्ठ तेभ्यश्च तन्मया श्रुतम् ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ तुलापुरुषदानस्य विधानं परमेश्वर ॥ २३ ॥ कथ
यस्व महाभाग मम भक्तानुकंपया ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ शृणुष्वावहितो राजन्विधानं गदतो मम ॥ २४ ॥ तुलापुरुषसंज्ञस्य दान
स्येह नृपोत्तम ॥ व्यतीपातेऽयने चैव कार्तिक्यां विषुवे तथा ॥ २५ ॥ चन्द्रसूर्यग्रहे यद्वा माघ्यां वा नृपसत्तम ॥ जन्मर्क्षे ग्रहपीडासु तथा दुःस्व
प्रदर्शने ॥ २६ ॥ यदा वा जायते वित्तं तदा देयमिदं भवेत् ॥ अनित्यं जीवितं यस्माद्वसु चातीवचञ्चलम् ॥ २७ ॥ केशेषु च गृहीतः सन्मृत्युना
धर्ममाचरेत् ॥ तस्माद्यदैव जायेत श्रद्धा दानं प्रति प्रभो ॥ २८ ॥ तदैव दानकालः स्यात्कारणं हि यतो मम ॥ तीर्थे वायतने गोष्ठेऽथवा भव
नांगणे ॥ मण्डपं कारयेद्विद्वांश्चतुर्भद्रान्वितं बुधः ॥ २९ ॥ आर्द्रशाखान्वितं दिव्यं प्रागुदक्प्रवणं दृढम् ॥ षोडशारत्निमात्रं च पताकाभिरलंकृ
तम् ॥ ३० ॥ तन्मध्ये कारयेद्वेदिं हस्तमात्रोच्छ्रितां शुभाम् ॥ चतुरस्रां समंताच्च सप्तहस्तां सुशोभनाम् ॥ ३१ ॥ तस्या मध्ये तुलां दिव्यां स्थाप
येद्विधिपूर्वकम् ॥ हस्तद्वयं च निखनेच्चतुर्हस्तोच्छ्रितां बुधः ॥३२॥ स्तंभद्वयं महाराज स्थापयेत्सुदृढं नवम् ॥ चंदनः खदिरो बिल्वः शाकश्चैवेंगुद
स्तथा ॥३३॥ तिंदुको देवदारुश्च श्रीपर्णश्चाष्टमः स्मृतः ॥३४॥ इत्यष्टौ वृक्षजातीयाः स्तंभास्ते परिकीर्तिताः ॥ अन्यश्चापि भवेद्वृक्षः सारज्ञो याज्ञिक

१ संविधानम्–इ० पा० । २ पाचयेत्–इ० पा० । ३ यजमानोऽपि रत्नभाक्–इ० पा० । ४ आत्मा शोध्यः सदा बुधैः–इ०, मनो योज्यं सदा बुधैः इ० च पा० । ५ तनु–इ०, ताद्धि–इ० पा० । ६ पुरुषो त्तम–इ० पा० । ७ भक्त्या–इ० पा० । ८ तुलापुरुषदानस्य उत्तमस्य–इ० पा० । ९ वाथ–इ० पा० । १० घोषेषु–इ० पा० । ११ चतुर्भद्रासनम्–इ० पा० । १२ हस्तमात्रोच्छ्रयाम्–इ० पा० ।

स्तथा ॥३५॥ सुनिश्चलं ततः कृत्वा तिर्यक्काष्ठमथोपरि ॥ न्यसेत्तद्वृक्षजातीयं चतुर्हस्तं प्रमाणतः ॥३६॥ समानजातिं तु तुलां तन्मध्ये योजयेद्दृढम्॥ षण्णवत्यंगुला [1]दिव्या समग्रा लोहपाशिका ॥ ३७ ॥ कृष्णलोहमयौ तस्यां कर्णौ चापि प्रकल्पयेत् ॥ तुलापुरुषसंज्ञस्तु मध्ये कार्यः पुमान्भवेत् ॥ ३८ ॥ एवंविधां तुलां कृत्वा नानारत्नैर्विभूषिताम् ॥ चंदनेनानुलिप्तांगीं वस्त्रालंकारविग्रहाम् ॥ ३९ ॥ स्तंभौ च वस्त्रसंयुक्तौ पुष्पमालावलंबिनौ ॥ चंदनेनानुलिप्तांगौ नानारत्नैरलंकृतौ ॥ ४० ॥ कुण्डानि चात्र चत्वारि योनियुक्तानि कारयेत् ॥ हस्तमात्रप्रमाणानि मेखलात्रयवंति च ॥ ४१ ॥ पूर्वोत्तरे हस्तमिता वेदिः कार्या सुशोभना ॥ लोकपालग्रहाणां च पूजा तत्र विधीयते ॥ ४२ ॥ [3]अर्चार्चनं च तत्रैव विरिंच्यच्युतयो र्नृप ॥ शंकरस्य भवेत्कार्यं माल्यवस्त्रफलाक्षतैः ॥ ४३ ॥ तोरणानि च [4]कार्याणि क्षीरवृक्षोद्भवानि च ॥ चतुर्द्वारेषु संस्थाप्याः कुम्भाः सपल्लवाननाः ॥ ४४ ॥ पंचरत्नसमायुक्ताः सप्तधान्योपरिस्थिताः ॥ ऋग्वेदपाठकौ द्वौ च पूर्वकुण्डे नियोजयेत् ॥ ४५ ॥ यजुर्वेदविदौ याम्ये पश्चिमे सामवेदिनौ ॥ अथर्वणावुत्तरतो नवमो धर्मदेशकः ॥४६॥ अत्रैव केचिदिच्छंति ऋषयः षोडशर्त्विजः ॥ ताम्रपात्रद्वयं देयमेकैकस्मै तथासनम् ॥ ॥४७॥ होमद्रव्याणि सर्वाणि तिलाज्यं समिधस्तथा ॥ स्रुवाः स्रुचश्च शस्त्राणि विष्टरः कुसुमानि च ॥४८॥ लोकपालाः सुवर्णास्तु पताकाःपरितः शुभाः ॥ महाध्वजं च बध्नीयात्पंचवर्णं वितानकम् ॥ ४९ ॥ एतत्सर्वं समाहृत्य पुण्येऽहनि विचक्षणः ॥ वर्द्धकिर्ब्राह्मणैः सार्द्धं सर्वशिल्पविशारदः ॥ ५० ॥ संपूर्णं यजमानाय दर्शयेद्यज्ञमंडपम्[5] ॥ यजमानस्ततः प्राज्ञः शुक्लांबरधरः शुचिः ॥ ५१ ॥ शंखतूर्यनिनादेन वेदध्वनिरवेण च ॥ प्रक्षिपेल्लोकपालानामेभिर्मंत्रैः शुभैर्बलिम् ॥ ५२ ॥ एह्येहि सर्वामरसिद्धसाध्यैरभिष्टुतो वज्रधरामरेश ॥ संवीज्यमानोप्सरसां गणेन रक्षाध्वरं नो भगवन्नमस्ते ॥ ५३ ॥ (ॐ इन्द्राय नमः) ॥ एह्येहि सर्वामरहव्यवाह मुनिप्रवीरैरभिहृष्टमानसः ॥ तेजोवता लोकगणेन सार्द्धं ममाध्वरं रक्ष कवे नमस्ते ॥५४॥ (ॐ अग्नये नमः ॥) एह्येहि वैवस्वतधर्मराज सर्वामरैरर्चितदिव्यमूर्ते ॥ शुभाशुभानंदकृतामधीशरक्षाध्वरं मे भगवन्नमस्ते ॥५५॥ (ॐ यमाय नमः) ॥ एह्येहि रक्षोगणनायकस्त्वं विशालवेतालपिशाचसंघैः ॥ ममाध्वरं पाहि पिशाचनाथ लोकेश्वरस्त्वं भगवन्नमस्ते ॥ ५६ ॥ (ॐ निर्ऋतये नमः ॥) एह्येहि यादोगणवारिधीनां गणेन पर्जन्यसहाप्सरोभिः[7] ॥ विद्याधरेन्द्रामरगीयमान पाहि त्वमस्मान्भगवन्नमस्ते ॥ ५७ ॥

१ दिव्यो०इ० पा० । २ हस्तमात्रा–इ० पुस्तकद्वये पा० । ३ अर्वाचनम्–इ० पा० । ४ दिव्यानि–इ० पा० । ५ यज्ञमण्डलम्–इ० पा० । ६ अप्रमेय–इ० पा० । ७ सदाप्सरोभिः–इ० पा० ।

(ॐ वरुणाय नमः ॥ एह्येहि यज्ञे मम रक्षणाय मृगाधिरूढः सह सिद्धसंघैः ॥ प्राणाधिपः कालकवेः[1] सहायो गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥ ५८ ॥ (ॐ वायवेय नमः) एह्येहि यज्ञेश्वर[2] यज्ञरक्षां विधत्स्व नक्षत्रगणेन सार्द्धम् ॥ सर्वौषधीभिः पितृभिः सहैव गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥ ५९ ॥ (ॐ सोमाय नमः ॥) एह्येहि विश्वेश्वर विश्वमूर्ते त्रिशूलखट्वाङ्गधरेण सार्द्धम् ॥ लोकेन भूतेश्वर यज्ञसिद्ध्यै गृहाण पूजां भगवन्नमस्ते ॥ ६० ॥ (ईशानाय नमः ॥) एह्येहि पातालधराधरेन्द्र नागांगनाकिन्नरगीयमान ॥ यक्षोरगेन्द्रामरलोकसंघैरनंत[3] रक्षाध्वरमस्मदीयम् ॥६१॥ (ॐ अनंताय नमः) एह्येहि विश्वाधिपते मुनींद्र लोकेशं[4] सार्द्धं पितृदेवताभिः ॥ विशाध्वरांतः सततं शिवाय पितामहस्त्वं सततं नमस्ते ॥ ६२ ॥ (ॐ ब्रह्मणे नमः) त्रैलोक्ये यानि भूतानि स्थावराणि चराणि च ॥ ब्रह्मविष्णुशिवैः सार्द्धं रक्षां कुर्वंतु तानि मे ॥ ६३ ॥ देवदानवगन्धर्वा यक्षराक्षसपन्नगाः ॥ ऋषयो मनवो गावो देवमातर एव च ॥६४॥ सर्वे ममान्वरे[5] रक्षां प्रकुर्वंतु मुदान्विताः ॥ इत्यावाह्य सुरान्दद्यादृत्विग्भ्यः कण्ठभूषणम् ॥ ६५ ॥ कुंडलानि च हैमानि सूत्राणि कटकानि च ॥ तथांगुलिपवित्राणि वासांसि कुसुमानि च ॥ ६६ ॥ द्विगुणं गुरवे दद्याद्भूषणाच्छादनादिकम् ॥ आघारावाज्यभागौ तु पूर्वं हुत्वा विचक्षणः ॥ ६७ ॥ प्रणवादिस्वनाम्ना च स्वाहांतो होम उच्यते ॥ होमः सुराणां कर्तव्या ये चैवात्र प्रतिष्ठिताः ॥ ६८ ॥ ग्रहाणां लोकपालानां शिवकेशवयोस्तथा ॥ वनस्पतिभ्यो ब्रह्मणे होमः कार्यो यथेच्छया ॥ ६९ ॥ ततो मंगलशब्देन स्थापितो वेदमंगलैः[7] ॥ त्रिःप्रदक्षिणमावृत्य गृहीतकुसुमांजलिः ॥ ७० ॥ शुक्लमाल्यांबरो[8] भूत्वा तां तुलामभिमंत्रयेत् ॥ नमस्ते सर्वदेवानां शक्तिस्त्वं सत्यमास्थिता[9] ॥ ७१ ॥ साक्षिभूता जगद्धात्रि निर्मिता विश्वयोनिना ॥ एकतः सर्वसत्यानि[10] तथानृतशतानि च ॥ ७२ ॥ धर्माधर्मभृतां[11] मध्ये स्थापितासि जगद्धिते ॥ त्वं तुले सर्वभूतानां[12] प्रमाणमिह कीर्तिता ॥ ७३ ॥ मां तोलयंती संसारादुद्धरात्र नमोस्तुते ॥ योऽसौ तत्त्वाधिपो देवः पुरुषः पंचविंशकः ॥ ७४ ॥ स एकोऽधिष्ठितो देवि त्वयि तस्मान्नमो नमः ॥ नमो नमस्ते गोविंद तुलापुरुषसंज्ञक ॥ ७५ ॥ त्वं हरे तारयस्वास्मानस्मात्संसारसागरात्[13] ॥ पुण्यकालमथासाद्य कृत्वैवमधिवासनम् ॥ ७६ ॥ प्रणम्य परया भक्त्या तां तुलामारुहेद्बुधः ॥

१ कालविधेः सहायः–इ० पा० । २ एह्येहि यज्ञेश्वर शूलपाणे ईशान चापाधिधर प्रवीर ॥ वृषाधिरूढः सगणः सहायो ममाध्वरं याहि नमोनमस्ते–इ० पा० । अत्रापि 'यज्ञेश्वर' इत्यस्य स्थाने पुस्तकांतरे 'सर्वेश्वर' इति पाठ उपलभ्यते । ३ रक्षोरगेंद्रामरलोकसार्द्धम्––इ० पा० । ४ लोकेश–इ० पा० । ५ सर्वे मखवाश्व ने–इ० पा० । ६ द्विजोत्तमः–इ० पा० । ७ देवमंगलैः–इ०, वेदपुंगवैः–इ० च पा० । ८ शुक्लमाल्यधरो भूत्वा–इ० पा० । ९ सर्वम्–इ० पा० । १० सर्वसत्वानि–इ० पा० । ११ धर्माधर्मकृताम्–इ० पा० । १२ सर्वदेवानाम्–इ० पा० । १३ संसारकर्दमात्–इ० पा० ।

स सङ्गचर्मकवची सर्वाभरणभूषितः ॥ ७७ ॥ धर्मराजमथादाय हेमसूर्येण संयुतम् ॥ कराभ्यां बद्धमुष्टिभ्यामास्ते पश्यन्हरेर्मुखम् ॥ ७८ ॥
वामे यमं तथा गृह्य दक्षिणे च रविं तथा ॥ ततोऽपरे तुलाभागे न्यसेयुर्द्विजपुंगवाः ॥ साम्यादभ्यधिकं यावत्कांचनं चातिनिर्मलम् ॥ ७९ ॥
पुष्टिकामस्तु कुर्वीत भूमिसंस्थं नरेश्वर ॥ क्षणमात्रं ततः स्थित्वा पुनरेतदुदीरयेत् ॥ ८० ॥ नमस्ते सर्वभूतानां साक्षिभूते सनातने ॥ पितामहेन
देवि त्वं निर्मिता परमेष्ठिना ॥ ८१ ॥ त्वयोद्धृतं जगत्सर्वं सहस्थावरजंगमम् ॥ सर्वभूतात्मभूतस्थे नमस्ते विश्वधारिणि ॥ ८२ ॥ ततोऽवतीर्य
गुरवे सर्वमर्द्धं निवेदयेत् ॥ ऋत्विग्भ्योऽपरमर्द्धं च दद्यादुदकपूर्वकम् ॥ ८३ ॥ प्राप्य तेषामनुज्ञां वा तथान्येभ्योऽपि दापयेत् ॥ दीनानाथविशि
ष्टादीन्पूजयेद्ब्राह्मणैः सह ॥ ८४ ॥ न चिरं धारयेद्गेहे हेमसंप्रोक्षितं बुधः ॥ तिष्ठद्भयावहं यस्मात्कष्टव्याधिकरं भवेत् ॥ ८५ ॥ शीघ्रं परस्वीकर
णाच्छ्रेयं प्राप्नोत्यनुत्तमाम् ॥ अनेनैव विधानेन केचिद्रौप्यमयं तथा ॥ ८६ ॥ कर्पूरेण तथेच्छंति केचिद्ब्राह्मणपुंगवाः तथासिततृतीयायां नार्यः
सौभाग्यवर्धिताः ॥ ८७ ॥ कुंकुमेन प्रयच्छंति लवणेन गुडेन च ॥ तत्र मंत्रा न होमो वा एवमेव प्रदापयेत् ॥ ८८ ॥ विधिनानेन यो दद्या
द्दानमेतत्समाहितः ॥ तस्य पुण्यफलं राजञ्छृणुष्व गदतो मम ॥ ८९ ॥ विमानवरमास्थाय नारी वा पुरुषोऽपि वा ॥ अप्सरोगणसंकीर्णं गंध
र्वनगरोपमम् ॥ ९० ॥ नानावृक्षाकुलं रम्यं नानागंधाधिवासितम् ॥ अनेकरत्नविद्धांगं मुक्तादामावलंबितम् ॥ ९१ ॥ शयनासनसंकीर्णं पताका
भिरलंकृतम् ॥ घंटाशतरवोद्घुष्टं चामरव्यजनान्वितम् ॥ ९२ ॥ सर्वर्तुसुखदं रम्यं सर्वदुःखविवर्जितम् ॥ इत्थं विमानमारुह्य गच्छेत्सूर्यसलो
कताम् ॥ ९३ ॥ मित्वा तत्र राजेंद्र कल्पमेकं निरामयः ॥ विष्णुलोके तथा कल्पं शिवलोके तथैव च ॥ ९४ ॥ विश्वेषां चैव देवानां देव
राज पुरे तथा ॥ पुरे च धर्मराजस्य वरुणस्य तथैव च ॥ ९५ ॥ धनदस्य पुरे स्थित्वा कल्पकोटिशतं नरः ॥ पुनर्मानुषमभ्येत्य राजा भवति
धार्मिकः ॥ ९६ ॥ यज्वादानपतिर्धीमाञ्छत्रुपक्षक्षयंकरः ॥ यश्चैतच्छृणुयाद्भक्त्या महादानानुकीर्तनम ॥ ९७ ॥ सोऽपि मुच्येत पापेन त्रिविधेन
न संशयः ॥ ९८ ॥ ब्रह्मेशकेशवपरोऽस्ति न पूजनीयो नैवाश्वमेधसदृशः क्रतुरस्ति कश्चित् ॥ गंगासमं त्रिभुवनेऽपि न तीर्थमस्ति दानं तुला

१ समादाय–इ० पा० । २ धृतम्–इ० पा० । ३ समस्तं प्रोक्षितं बुधः–इ० पा० । ४ क्षोभव्याधिकरं भवेत्–इ०पा० । ५ सौभाग्यदर्शिताः–इ० पा० । ६ अनेकरत्नबद्धांगम्–इ० पा० । ७ सर्वदासु
खदम्––इ० पा० । ८ गमित्वा––इ० पा० । ९ निरामयम्–इ० पा० । १० वसूनां भवनेऽप्यथ–इ० पा० । ११ वै–इ० पा० । १२ अप्येत्य–इ० पा० । १३ यज्वदानपतिर्धीमान्–इ० पा० ।

पुरुषतुल्यमिहास्ति नान्यत् ॥ ९९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे तुलापुरुषदानविधिवर्णनं नाम पंचसप्तत्यु त्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७५ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ भगवन्सर्वभूतेश सर्वभूतनमस्कृत ॥ अनुग्रहाय लोकानां कथयस्व ममापरम् ॥ १ ॥ त्वत्तुल्यो जायते येन आयुषा यशसा श्रिया ॥ तन्मे कथय देवेश दानं व्रतमथापि वा ॥ २ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि तव लोकहितेच्छया ॥ येनोपायेन जायंते मत्तुल्या मानवा भुवि ॥ ३ ॥ न व्रतैर्नोपवासैश्च न तीर्थगमनैरपि ॥ महापथा दिमरणैर्न यज्ञैर्न श्रुतेन च ॥ ४ ॥ प्राप्यते मम लोकोऽयं दुष्प्राप्यस्त्रिदशैरपि ॥ पार्थस्नेहान्महाभाग प्रवक्ष्यामि हितं तव ॥ ५ ॥ गोब्राह्मणार्थे मरणं प्राप्तं येन सुमेधसा ॥ प्रयागेऽनशनं वापि पूजितो वाथ शंकरः ॥ ६ ॥ प्रयाति ब्रह्मसालोक्यं श्रुतिरेषा सनातनी ॥ येन मत्समतां याति तत्ते वक्ष्याम्यतः परम् ॥ ७ ॥ दानं हिरण्यगर्भाख्यं कथ्यमानं निबोध मे ॥ अग्नेरपत्यं प्रथमं सुवर्णमिह पठ्यते ॥ ८ ॥ पवित्रं सर्वभूतानां पावनं परमं महत् ॥ पर्यायनाम तस्योक्तं हिरण्यं सार्वलौकिकम् ॥ ९ ॥ तदर्पा गर्भमाविश्य पुनर्जातं तु भूतले ॥ यश्च तद्ब्राह्मणे दद्यान्मत्तुल्यो जायते हि सः ॥ १० ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ विधानं तस्य देवेश कथ यस्व सनातन ॥ यत्प्रमाणं यथाचैतद्दातव्यं परमेश्वर ॥ ११ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पर्वकाले प्रदातव्यं दानमेतन्महामते ॥ अयने विषुवे चैव ग्रहणे शशिसूर्ययोः ॥ १२ ॥ व्यतीपातेऽथ कार्तिक्यां जन्मर्क्षे वा नरोत्तम ॥ दुःस्वप्नदर्शने चैव ग्रहपीडासु चैवहि ॥ १३ ॥ प्रयागे नैमिषे चैव कुरुक्षेत्रे तथार्बुदे ॥ गंगायां यमुनायां च सिंधुसागरसंगमे ॥ १४ ॥ पुण्यनद्यश्च दानेस्मिन्प्रशस्ताः स्युर्न संशयः ॥ यत्र वा रो चते राजन्गृहे देवकुलेऽथवा ॥ १५ ॥ आरामे वा तडागे वा शुचौ देशे विधानतः ॥ तत्र भूशोधनं कुर्यात्प्रागुदक्प्रवणं शुभम् ॥ १६ ॥ हस्ताद्दा दशकर्तव्यं मंडपं तु सुशोभनम् ॥ स्तंभैर्मनोहरैर्युक्तमार्द्रशाखाभिरन्वितम् ॥ १७ ॥ तन्मध्ये वेदिकां कुर्यात्पंचहस्तामलंकृताम् ॥ वितानमुपरि ष्टाच्च पुष्पमालावलंबितम् ॥ १८ ॥ हिरण्यगर्भं तन्मध्ये प्रथमेहनि कल्पयेत् ॥ तस्य प्रमाणं वक्ष्यामि रूपं वै स्थंडिलोद्भवम् ॥ १९ ॥

---

१ इति श्रीभविष्ये आदित्यवारकल्पे- इ० पा० । २ सर्वलोकेश सर्वलोकनमस्कृत—इ० पा० । ३ कथय त्वं ममाग्रतः—इ० पा० । ४ वपुषा—इ० पा० । ५ नु—इ० पा० । ६ महातीर्थादिमरणैः—इ० पा० । ७ पूज्यते—इ० पा० । ८ सत्रसल्लोकम्—इ० पा० । ९ मया शृगु—इ० पा० । १० पश्यति—इत्यशुद्धः इ० पु० पा० । ११ सर्वभातनाम्—इ०पा० । १२ सार्वकालिकम्—इ०पा० । १३ न दातव्यंकथ्यताम्—इ० पा० । १४ सर्वकाले—इ० पा० ।

शिल्पिनं पूजयेत्पूर्वं वासोभिर्भूषणैस्तथा ॥ ब्राह्मणान्वाचयेत्पश्चात्ततः कर्मसमारभेत् ॥ २० ॥ सुवर्णेन सुशुद्धेन शक्तितः कारयेद्बुधः ॥ अंगु
लानि चतुःषष्टिर्दैर्घ्यं च परिकीर्तितम् ॥ २१ ॥ त्रिभागहीनं वदने मूले तस्यार्द्धविस्तरम् ॥ वर्तुलं कर्णिकाकारं चारुग्रंथिविवर्जितम् ॥ २२ ॥
पिधानमुपरिष्टाच्च कर्तव्यं चांगुलाधिकम् ॥ अस्त्राणि दश कुर्वीत नालं सूर्यं च कांचनम् ॥ २३ ॥ दात्रं सपट्टिकं चैव सर्वोपस्करणान्वितम् ॥
सूचीक्षुरश्च हैमानि तत्सर्वं परिकल्पयेत् ॥ २४ ॥ पार्श्वतः स्थापयेत्तस्य हेमदंडकमंडलू ॥ छत्रिकापादुकायुग्मं वज्रवैडूर्यमंडितम् ॥ २५ ॥ एवं
लक्षणसंयुक्तं कृत्वा गर्भं विचक्षणः ॥ ब्रह्मघोषेण महता शंखतूर्यरवेण च ॥ २६ ॥ हस्तिना शकटेनाथ राजन्ब्रह्मरथेन वा ॥ आनयेन्मंडपं कृत्वा
प्रदक्षिणमतंद्रितः ॥ २७ ॥ तिलद्रोणोपरिगतं वेदीमध्येऽधिवासयेत् ॥ समालभ्य पुनः सर्वं कुंकुमेन सुगंधिना ॥ २८ ॥ कौशेयवाससी शुभ्रे
ततस्तं परिधापयेत् ॥ समंतात्पुष्पमालाभिः पूजयेद्भक्तितः सुधीः ॥२९॥ धूपैः सुधूपितं कृत्वा मंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ भूर्लोकप्रमुखालोकास्तत्र गर्भे
व्यवस्थिताः ॥ ३० ॥ ब्रह्मादयस्तथा देवा नमस्ते भुवनोद्भव ॥ नमस्ते भुवनाधार नमस्ते भुवनेश्वर ॥ ३१ ॥ नमो हिरण्यगर्भाय गर्भे यस्य
पितामहः ॥ एवं संपूजयित्वा तु तां रात्रिमधिवासयेत् ॥ ३२ ॥ वेद्याश्चतुर्दिशं चैव कुंडानि परिकल्पयेत् ॥ चत्वारि चतुरस्राणि तेषु होमो
विधीयते ॥ ३३ ॥ चतुश्चारणिकास्तत्र ब्राह्मणा मंत्रपारगाः ॥ होमं कुर्युर्जितात्मानो मौनिनः सर्व एवते ॥३४॥ सर्वाभरणसंपन्नाः सर्वे चाहत
वाससः ॥ ताम्रपात्रद्वयोपेता गंधपुष्पादिपूजिताः ॥ ३५ ॥ वेद्याः पूर्वोत्तरे भागे ग्रहवेदिं प्रकल्पयेत् ॥ तत्र ग्रहांल्लोकपालान्ब्रह्मविष्णुमहेश्वरान् ॥
॥ ३६ ॥ पूजयेत्स्वर्णघटितान्पुष्पधूपविलेपनैः ॥ पताकाभिरलंकृत्य मंडपं तोरणैस्तथा ॥ ३७ ॥ कुंभद्वयं च द्वारेषु स्थापयेद्रत्नसंयुतम् ॥
तुलापुरुषमंत्रैश्च लोकपालबलिं क्षिपेत् ॥ ३८ ॥ पालाश्यः समिधस्तत्र प्रशस्ता होमकर्मणि ॥ चरुश्चैवेन्द्रदैवत्यस्तिला गव्यं घृतं तथा ॥३९॥
स्वलिंगैर्होमयेत्पूर्वं मंत्रैर्व्याहृतिभिः पुमान् ॥ अयुते द्वे च होमस्य संख्यामाहुर्मनीषिणः ॥ ४० ॥ यजमानस्ततः स्नात्वा शुक्लांबरधरः शुचिः ॥
भक्त्या हिरण्यगर्भं च पर्वकाले समर्चयेत् ॥ ४१ ॥ नमो हिरण्यगर्भाय विश्वगर्भाय वै नमः ॥ चराचरस्य जगतो गृहभूताय ते नमः ॥ ४२ ॥
मात्राहं जनितः पूर्वं मर्त्यधर्मासुरोत्तम ॥ त्वद्गर्भसंभवादद्य दिव्यदेहो भवाम्यहम् ॥ ४३ ॥ इत्युच्चार्य स्वयंभक्त्या कृत्वा चैव प्रदक्षिणाम् ॥ क्षीरा

१ वज्रम्--इ० पा०। २ सुशिद्धेन-इ० पा०। ३ परिकल्पयेत्-इ० पा०। ४ व्यंगुलाधिकम्--इ०, द्व्यंगुलाधिकम्-इ० च पा०। ५ अन्त्राणि—इ० पा०। ६ सर्वोपकरणानि च-इ० पा०। ७ संपूजितं राजन्-इ० पा०। ८ नमस्तभुवनेश्वर—इ० पा०। ९ रात्री तमधिवासयेत्—इ० पा०। १० यतात्मानः-इ० पा०। ११ पुष्पवस्त्रानुलेपनैः-इ० पा०। १२ यज्ञकर्मणि-इ० पा०। १३ ब्रह्मगर्भाय-इ० पा०।

ज्यदधिसंपूर्णं तद्गर्भं प्रविशेद्बुधः ॥ ४४ ॥ सौवर्णं धर्मराजं तु सव्ये कृत्वा करे ततः ॥ भास्करं दक्षिणे चैव मुष्टिं बद्धा प्रयत्नतः ॥ ४५ ॥ जान्वोरंतरतश्चैव शिरः कृत्वा समाहितः ॥ उच्छ्वासपंचकं तिष्ठेच्चेतसा चिंतयञ्छिवम् ॥ ४६ ॥ गर्भाधानं पुंसवनंसीमंतोन्नयनं तथा ॥ कुर्युर्हिरण्यगर्भस्य ततस्ते द्विजपुंगवाः ॥ ४७ ॥ जातकर्मादिकाः कुर्युः क्रियाः षोडश चापराः ॥ तत उत्थाय निःसृत्य पुनः कुर्यात्प्रदक्षिणाम् ॥ ४८ ॥ तावन्मुखं न पश्येत कस्यचिन्नृपसत्तम ॥ सौवर्णा पृथिवी यावन्नदृष्टा स्पष्टचक्षुषा ॥ ४९ ॥ ततः स्नानं प्रकुर्वीत ब्रह्मघोषपुरःसरम् ॥ अष्टौ द्विजाः सुवर्णांगा सौवर्णैः कलशैः शुभैः ॥ ५० ॥ रौप्यैरौदुंबरैर्वापि मृण्मयैर्वा सुशोभनैः ॥ दध्यक्षतविचित्रांगैराम्रपल्लवशोभितैः ॥ ५१ ॥ पुष्पैरावेष्टितग्रीवैरव्रणैः कलशैर्दृढैः ॥ चतुष्कमध्ये संस्थाप्य पीठमव्रणमुत्तमम् ॥ ५२ ॥ तत्र स्थाप्य महाभाग यजमानं द्विजोत्तमाः ॥ देवस्य त्वेति मंत्रेण कुर्युरस्याभिषेचनम् ॥ ५३ ॥ अद्य जातस्येतेंऽगानि अभिषेक्ष्यामहे वयम् ॥ दिव्येनानेन वपुषा चिरंजीवंसुखी भव ॥ ५४ ॥ एवं कृताभिषेकस्तु यजमानः समाहितः ॥ दद्याद्धिरण्यगर्भं तं सोदकेनैव पाणिना ॥ ५५ ॥ तान्संपूज्य च भावेन बहुभ्यो वा तदाज्ञया ॥ यज्ञोपकरणं सर्वं गुरवे विनिवेदयेत् ॥ ५६ ॥ पादुकोपानहौ चैव च्छत्रचामरभाजनम् ॥ अन्येषां चैव विप्राणां ये च तत्र सभासदः ॥ ५७ ॥ तेषां चैव प्रदातव्यं दानं चात्र विशेषतः ॥ दीनांधकृपणानां च दातव्यं सार्वकामिकम् ॥ ५८ ॥ अन्नसत्रं च कर्तव्यं यावद्दानपरिग्रहः ॥ अनेन विधिना यस्तु दानमेतत्प्रयच्छति ॥ ५९ ॥ स कुलं तारयेत्सर्वं देवलोकं स गच्छति ॥ विमानवरमारुह्य पञ्चयोजनविस्तृतम् ॥ ६० ॥ वापीकूपतडागाद्यैर्जलस्थानैरलंकृतम् ॥ उद्यानशतसंस्थानं पद्माकरनिषेवितम् ॥ ६१ ॥ प्रासादशतसंकीर्णं वरस्त्रीशतसेवितम् ॥ वीणावेणुमृदंगानां शब्दैरापूरितं महत् ॥ ६२ ॥ भूमयो यत्र राजेन्द्र दिव्या मणिमयाः शुभाः ॥ वेदिकाभिर्विचित्राभिः शोभितं भास्करप्रभम् ॥ ६३ ॥ धृतं स्तम्भसहस्रेण सुकृतं विश्वकर्मणा ॥ पताकाभिर्विचित्राभिर्वस्त्रैश्च समलंकृतम् ॥ ६४ ॥ तदारुह्य विमानाग्र्यं विद्याधरगणैर्युतम् ॥ स याति लोकं शक्रस्य शक्रेण सह मोदते ॥ ६५ ॥ मन्वन्तरशते जाते कर्मभूमौ प्रजायते ॥ जंबूद्वीपमशेषं तु भुंक्ते दिव्यपराक्रमः ॥ ६६ ॥ धार्मिकः सत्यशीलश्च ब्रह्मण्यो गुरुवत्सलः ॥ दश जन्मान्यसौ राजा जायते रोगवर्जितः ॥ ६७ ॥ यस्त्विदं शृणुयाद्भक्त्या रहस्यं पापनाशनम् ॥ सोऽपि वर्षशतं साग्रं सुरलोके मही

१ भागे–इ० पा० । २ सूर्यकिरणसंपर्कादापीतवर्णा पृथिवी सौवर्णा–सुवर्णमयी च । ३ स्पष्टचेष्टा–इ० पा० । ४ ताम्रमयैरित्यर्थः । ५ गौरवर्णैर्वर्दृढैः–इ० पा० । ६ मूर्ध्नि–इ० पा० । ७ चिरजीवी–इ० पा० । ८ च–इ० पा० । ९ पापवर्जितः–इ० पा० ।

यते ॥ ६८ ॥ गर्भं हिरण्यरचितं विधिवत्प्रविश्य संस्कारसंस्कृततनुः पुनरेवतस्मात् ॥ निःसृत्य तद्द्विजवराय निवेद्य भक्त्या मार्तण्डवद्दिवि विरा
जति दिव्यदेहः ॥ ६९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे हिरण्यगर्भदानविधिवर्णनं नाम षट्सप्तत्युत्तरशतत
तमोऽध्यायः ॥ १७६ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अगस्त्येन पुरा गीतो दानानां विधिरुत्तमः ॥ शृणु त्वं राजशार्दूल कथ्य
मानं मयाधुना ॥ १ ॥ येन दत्तेन राजेन्द्र सर्वं पापं व्यपोहति ॥ मानसं वाचिकं वापि कायिकं च सुदुस्तरम् ॥ २ ॥ मंगल्यं मंगलं पुण्यं
सर्वदानेषु चोत्तमम् ॥ धन्यं यशस्यमायुष्यं परलोकभयापहम् ॥ ब्रह्मांडं कांचनं कृत्वा सर्वलक्षणसंयुतम् ॥ ३ ॥ देवासुरमनुष्यैश्च गन्धर्वोरगरा
क्षसैः ॥ संयुक्तं च नदीभिश्च समुद्रैः पर्वतैस्तथा ॥ विमानशतकोटीभिर्भूषितं चाप्सरोवरैः ॥ ४ ॥ दिग्गजाष्टकसंयुक्तं मध्यस्थितचतुर्मुखम् ॥
शिवाच्युतार्कशिखरसुमालक्ष्मीसमन्वितम् ॥ ५ ॥ तस्यांगे कल्पयेद्राजन्भुवनानि चतुर्दश ॥ वितस्तेरंगुलशतं यावदायामविस्तरम् ॥ ६ ॥
कुर्याद्विंशत्पलादूर्ध्वमासहस्राच्च भक्तितः ॥ शकलद्वयसंयुक्तं पुटाकारं सुसंहितम् ॥ ७ ॥ शिल्पिना विहितं यस्माद्ब्रह्मांडं सर्वकामदम् ॥
अयने विषुवे चैव चंद्रादित्यग्रहे तथा ॥ ८ ॥ अन्येष्वपि तु कालेषु श्रद्धावित्तसमन्वितः ॥ पुष्पमंडपिकां कृत्वा तत्र संस्थापयेद्बुधः ॥ ९ ॥
तिलद्रोणोपरिगतं कुंकुमक्षोदचर्चितम् ॥ वासो युग्मेन संछाद्य पुष्पगन्धाधिवासितम् ॥ १० ॥ तस्य दिक्षु च सर्वासु पूर्णकुम्भांश्च विन्यसेत् ॥
अष्टादशैव धान्यानि द्रोणमात्राण्यथाहरेत् ॥ ११ ॥ गृहे वा मंडपे वापि स्थापयेत्तद्विचक्षणः ॥ पादुकोपानहच्छत्रभाजनासनदर्पणैः ॥ १२ ॥
संयुक्तं कारयेत्तत्र पयस्विन्या तथैव च ॥ कारयेत्कुण्डमेकं तु हस्तमात्रं विधानतः ॥ १३ ॥ चतुश्चारणिकास्तत्र होमं कुर्युर्द्विजोत्तमाः ॥
सर्वाभरणसम्पन्नाः सुस्नाताहतवाससः ॥ १४ ॥ प्रचरेयुर्द्विजास्तत्र उपाध्यायसमन्विताः ॥ तथा पुरोहितश्चैव राज्ञा षष्ठो विधीयते ॥ १५ ॥
इतरेषां तु पञ्चैव कुर्युर्यज्ञमतंद्रिताः ॥ ग्रहयज्ञविधानेन ग्रहाणां यज्ञ इष्यते ॥ १६ ॥ ब्रह्मविष्णुशिवानां च तन्नाम्ना जुहुयात्तिलान् ॥
अयुतं होमयेत्पश्चान्महाव्याहृतिभिर्नृप ॥ १७ ॥ रुद्रजापस्तु कर्तव्यस्तस्यैवानंतरं द्विजैः ॥ ततः सर्वसमाप्तौ तु स्नात्वा शुक्लांबरः
शुचिः ॥ १८ ॥ ब्रह्मांडं पूजयेद्भक्त्या गृहीतकुसुमांजलिः ॥ नमो जगत्प्रतिष्ठाय विश्वधाम्ने नमोऽस्तु ते ॥ १९ ॥ वाङ्मयांत
निमग्नाय ब्रह्मांड शुभकृद्भव ॥ ब्रह्मांडोदरवर्तीनि यानि सत्त्वानि कानिचित् ॥ २० ॥ तानि सर्वाणि मे तुष्टिं प्रयच्छंत्वतुलां सदा ॥ ब्रह्मा

१ निर्गत्य—इ० पा० । २ परलोकभयावहम्–इ० पाठे परलोकः शत्रुजनो बोध्यः । ३ चाप्सरोवरैः–इ०पा० । ४ उच्यते–इ० पा० । ५ तत्राज्यम्–इ०पा० । ६ महाव्याहितिर्भवेत्–इ०पा० । ७ आत्मना–इ० पा० ।

विष्णुश्च रुद्रश्च लोकपालास्तथा ग्रहाः ॥ २१ ॥ नक्षत्राणि तथा नागा ऋषयो मरुतस्तथा ॥ सर्वे भवंतु संतुष्टाः[1] सप्तजन्मांतराणि मे ॥ २२ ॥ इत्युच्चार्य ततो दद्याद्ब्रह्मांडं सर्वकामदम् ॥ सदक्षिणं च तं कृत्वा वसु संपादयेद्द्विजान्[2] ॥२३॥ अनेन विधिना दत्त्वा यत्पुण्यं स्यान्नरोत्तम ॥ ततोऽहं संप्रवक्ष्यामि शृणुष्व गदतो[3] मम ॥ २४ ॥ आसीदादियुगे राजा सुद्युम्नो[4] नाम भारत ॥ नागायुतबल श्रीमान्बहुभृत्यपरिच्छदः ॥ २५ ॥ त्रिंशद्वर्षसहस्राणि[5] कृत्वा राज्यमकंटकम् ॥ ततः संस्थाप्य तनयं राजा राज्ये वनं ययौ ॥ २६ ॥ प्रविश्य च वनं घोरं तपस्तीव्रं चचार ह ॥ अध्यात्मगतितत्त्वज्ञः कर्मकांडं विसृज्य च ॥ २७ ॥ कालेन महता राजा दिष्टांतमगमत्पुरा ॥ दिव्यं विमानमारुह्य नाना वाद्यरवाकुलम्[6] ॥२८॥ अतीत्य शक्रलोकादीन्ब्रह्मलोकमितो गतः ॥ तस्यासनं दिदेशाथ ब्रह्मासुरगणैर्वृतः[7] ॥ २९ ॥ दिव्यं कनकचित्रांगं रत्नालंकृतविग्रहम् ॥ एवं लोकवरे तस्मिन्रममाणो नृपोत्तम ॥ ३० ॥ आस्ते चानुदिनं सोऽथ दिव्यभोगविवर्जितः ॥ वसतस्तस्य राज्ञस्तु शरीरं परितप्यते ॥ ३१ ॥ बुभुक्षया नरश्रेष्ठ तथात्यंतपिपासया ॥ स पीड्यमानो ब्रह्माणं कृतांजलिरभाषत ॥ ३२ ॥ भगवन्ब्रह्मलोकोऽयं सर्वदोषविवर्जितः ॥ अत्र स्थितं च मां देव क्षुत्तृष्णा च प्रबाधते ॥ ३३ ॥ केन कर्म विपाकेन क्षुधा मे नापसर्पति ॥ ब्रह्मलोके गतस्यापि संशयं छेत्तुमर्हसि ॥३४॥ ॥ ब्रह्मोवाच[8] ॥ ॥ त्वया हि कुर्वता राज्यं पुष्टान्यंगानि पार्थिव ॥ नैव दत्तं तु बहुलमात्मवादरतेन वै ॥ ३५ ॥ दानं बंधात्मकं मत्वा तस्माद्दत्तं त्वया न हि ॥ ज्ञानाद्ब्रह्मपदं प्राप्तमदानात्क्षुत्प्रबाधते ॥ ३६ ॥ ॥ राजोवाच ॥ ॥ भगवंस्तृषापनुत्तिः स्यात्कथं मे परमेश्वर ॥ उपदेशप्रदानेन प्रसादं कर्तुमर्हसि ॥ ३७ ॥ ॥ ब्रह्मोवाच ॥ ॥ भूयो गत्वा महीं राजन्ब्रह्मांडं सार्वकामिकम् ॥ प्रयच्छ द्विजमुख्यानां[9] तेन तृप्तिमवाप्स्यसि ॥ ३८ ॥ इत्युक्तः सम्यगागत्य मर्त्यलोकं[10] महीपतिः ॥ ब्रह्मांडं तु विधानेन ब्राह्मणेभ्यः प्रदत्तवान् ॥ ३९ ॥ स जगाम पुनः स्वर्गं लेभे तृप्तिं च शाश्वतीम् ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं महादानस्य यत्फलम् ॥ ४० ॥ ब्रह्मांडं यः प्रयच्छेत तेन दत्तं चराचरम् ॥ सप्तावरान्सप्त परान्सप्त चैव परावरान् ॥ ४१ ॥ तारयेत्कुलजान्दत्त्वा भविष्यांश्च न संशयः ॥ मन्वंतराणि षट्त्रिंशद्ब्रह्मलोके महीयते ॥ ४२ ॥ पुनर्मानुष्यम[11]भ्येत्य धार्मिको जायते कुले ॥ न दारिद्र्यं न च व्याधिं वियोगं नैवं[12] पश्यति ॥ ४३ ॥ नारी वा पुरुषो वापि दानस्यास्य प्रभावतः ॥ यश्चैतच्छृणुयाद्भक्त्या भक्तानां श्रावयेच्च

१ सुप्रीताः–इ० पा० । २ दिक्संख्यान्वाचयेद्द्विजान्–इ० पा० । ३ वदतो मम–इ० पा० । ४ प्रद्युम्नो नाम वीर्यवान्–इ० पा० । ५ विंशद्वर्षसहस्राणि–इ० पा० । ६ विद्याधराकुलम्–इ० पा० । ७ रुद्र–इ० पा० । ८ कृष्ण उवाच–इ०, विष्णुरुवाच–इ० पा० । ९ द्विजमुख्याय–इ० पा० । १० ब्रह्मलोकात्–इ०पा० । ११ आगत्य–इ० पा० । १२ न वै विपत्–इ० पा० ।

यः ॥ ४४ ॥ सोऽपि सद्गतिमाप्नोति किं पुनर्यः प्रयच्छति ॥ ४५ ॥ ब्रह्मांडखंडयुगलं सकुलाचलं च दिग्भागसागरसरोवरसिद्धजुष्टम् ॥ दिक्सं
स्थया गुणवतां द्विजसत्तमानां दत्त्वा पुमान्पदमुपैति पितामहस्य ॥ ४६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे ब्रह्मांड
दानविधिवर्णनं नाम सप्तसप्तत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७७ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ भगवाञ्छंकरः पूर्वं कृतोद्वाहोमया
सह ॥ रममाणस्तया सार्द्धं बहुवर्षगणान्स्थितः ॥ १ ॥ ततः सुरगणाः सर्वे परं त्रासमुपागताः॥ तयोरपत्यस्य भयात्तमेव शरणं गताः ॥ २ ॥
वैश्वानरमुखा देवा महादेवं त्रिलोचनम् ॥ प्रसन्नश्चाभवत्तेषां विबुधानां त्रिलोचनः ॥ ३ ॥ ॥ ईश्वर उवाच ॥ ॥ किं भीतास्त्रिदशाः सर्वे कं
वरं च ददामि वः ॥ मयि प्रसन्ने विबुधा दुर्लभं हि न किंचन ॥ ४ ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ भगवंस्तव संयोगात्पार्वत्या सह शंकर ॥ मोघो
भवतु देवेश भीताः स्म तनयस्य ते ॥५ ॥ अनपत्यश्च देवेश भव भूतपते सदा ॥ अशक्ताः स्म वयं सर्वे भवदोजो विधारणे ॥ ६ ॥ ॥ श्रीभ
गवानुवाच ॥ ॥ अतः प्रभृत्यहं देवा ऊर्ध्वरेता व्यवस्थितः ॥ स्थाणुवच्च स्थितश्चास्मि नाम चैतद्भविष्यति ॥ ७ ॥ ततः क्रुद्धा उमा तेषां देवा
नां वाक्यमब्रवीत् ॥ वितथं पुत्रजं सौख्यं भवद्भिर्मे कृतं सुराः ॥ ८ ॥ यस्मात्तस्माद्भवंतोऽपि न पुत्राञ्जनयिष्यथ ॥ ततः प्रभृति वै देवाः प्रसूयंते
न भूपते ॥ ९ ॥ दत्त्वा शापं ततो देवी देवानामाह शंकरम् ॥ पुत्रजन्म मया प्राप्तं न तावज्जगतः पते ॥ १० ॥ अपुत्रस्य गतिर्नास्ति इतीयं
श्रूयते श्रुतिः ॥ तदादिश महाभाग लोकद्वयहितं प्रभो ॥ ११ ॥ ॥ भगवानुवाच ॥ ॥ अपुत्रः पुरुषो यश्च नारी वा पर्वतात्मजे ॥ सौवर्ण
स्तेन दातव्यः कल्पवृक्षो गुणान्वितः ॥ १२ ॥ कृत्रिमं वापि गृह्णीयाद्वृक्षं वा स्थावरादिकम् ॥ जातपुत्रोऽथ वा पुत्रः पुत्रत्वे परिकल्पयेत् ॥१३॥
तेन पुत्रवतां लोका देवि तस्य न संशयः ॥ कल्पवृक्षस्तु कर्तव्यः शुद्धकांचनसंभवः ॥ १४ ॥ बहुशाखः सुवर्णांगोप्यनेककुसुमान्वितः ॥ महास्कं
धस्वरूपश्च रत्नालंकृतविग्रहः ॥ १५ ॥ फलानि तस्य दिव्यानि सौवर्णानि प्रकल्पयेत् ॥ कुर्याद्विंशत्पलादूर्द्ध्वं शक्त्या वा नृप सत्तम ॥ १६ ॥
दानमेतत्प्रदातव्यं राजतं चैवमुत्तमम् ॥ प्रवालांकुरसंछन्नं मुक्तादामावलंबितम् ॥ १७ ॥ चतुष्कोणेषु कुर्वीत चतुरः कांचनद्रुमान् ॥
सुवर्णस्य प्रमाणं च कथयामि वरानने ॥ १८ ॥ सहस्रेण तदर्द्धेन तस्याप्यर्द्धेन वा पुनः ॥ नद्यास्तीरे गृहे वापि देवतायतने तथा ॥ १९ ॥
प्रागुदक्प्रवणे देशे मंडपं तत्र कारयेत् ॥ दशहस्तप्रमाणेन दशहस्ताश्च वेदिकाः ॥ २० ॥ हस्तमात्रप्रमाणेन कुंडमेकं सुशोभनम् ॥

१ संधिरार्षः कृतोद्वाहः उमया सहेति पदच्छेदः । यद्वा–कृतोद्वाहया उमया सहेति योजनानुसंधेया । २ देवदेवम्–इ० पा० । ३ प्रजाम्—इ० पा० । ४ पार्श्व–इ० पा० ।

आग्नेय्यां कारयेद्राजन्मेखलामुपलेपनम् ॥ २१ ॥ तत्र वै ब्राह्मणा योज्या ऋग्यजुःसामपाठकाः ॥ उपदेष्टा च तत्रैव तृतीयः पंचमोऽथ वा ॥
॥ २२ ॥ सर्वाभरणसंपन्नास्ताम्रपत्रद्वयान्विताः ॥ अनुलिप्ताश्चंदनेन वस्त्रमाल्यादिभूषिताः ॥ २३ ॥ गुडप्रस्थोपरिष्टाच्च स्थापयेत्कल्पपादपम् ॥
ब्रह्मविष्णुशिवोपेतं पंचशाखं सभास्करम् ॥ २४ ॥ कामदेवमधस्ताच्च संकलत्रं प्रयोजयेत् ॥ संतानं सह गायत्र्या पूर्वतो लवणोपरि ॥ २५ ॥
मंदारं दक्षिणे पार्श्वे श्रिया सह तथा घृते ॥ पश्चिमे पारिजातं तु उमया सह पादपम् ॥ २६ ॥ सुरभीसंयुतं तद्वत्तिलेषु हरिचंदनम् ॥ कौशेयव
स्त्रसंयुक्तानिक्षुमाल्यफलान्वितान् ॥ २७ ॥ तथाष्टौ पूर्णकलशान्समंतात्परिकल्पयेत् ॥ अग्निप्रणयनं कृत्वा अधिवास्य च पादपान् ॥ २८ ॥
धान्यानि चैव सर्वाणि समंतात्परिकल्पयेत् ॥ नाना भक्ष्याणि नैवेद्यं सर्वं तत्र नियोजयेत् ॥ २९ ॥ दीपमाला विचित्राश्च ज्वालयेत समंततः ॥
मंत्रेण योजयित्वा ता मयोक्तेन वरानने ॥ ३० ॥ कामदस्त्वं हि देवानां कामवृक्षस्ततः स्मृतः ॥ मया संपूजितो भक्त्या पूरयस्व मनोरथान् ॥
॥ ३१ ॥ एवं संपूज्य विधिना जागरं तत्र कारयेत् ॥ शंखवादित्रनिर्घोषैर्वेदध्वनिविमिश्रितैः ॥ ३२ ॥ होमं च ब्राह्मणाः कुर्युर्मद्गतेनांतरात्मना ॥
आघारावाज्यभागौ तु पूर्वं हुत्वा विचक्षणः ॥ ३३ ॥ तल्लिंगैः स्थापितान्देवान्होमेनाप्याययेत्ततः ॥ महाव्याहृतिभिश्चैव होमं कुर्युस्ततः परम् ॥
॥ ३४ ॥ अयुतेन भवेत्सिद्धिर्यज्ञस्य वरवर्णिनि ॥ ततः प्रभाते चोत्थाय स्नात्वा शुक्लांबरः शुचिः ॥ ३५ ॥ दद्यात्पर्वसमीपे तु कल्पवृक्षं सद
क्षिणम् ॥ त्रिःप्रदक्षिणमावृत्य मंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ ३६ ॥ नमस्ते कल्पवृक्षाय विततार्थप्रदाय च ॥ विश्वंभराय देवाय नमस्ते विश्वमूर्तये ॥
॥ ३७ ॥ यस्मात्त्वमेव विश्वात्मा ब्रह्मस्थाणुदिवाकराः ॥ मूर्तामूर्तपरं बीजमतः पाहि सनातन ॥३८॥ एवमामन्त्र्य तं दृष्ट्वा गुरवे कल्पपादपम् ॥
चतुर्भ्यश्चापि ऋत्विग्भ्यः सामंतादीन्प्रकल्पयेत् ॥ ३९ ॥ अनेन विधिना यस्तु दानमेतत्प्रयच्छति ॥ तस्य पुण्यफलं देवि शृणुष्व गदतो मम ॥
॥ ४० ॥ विमानवरमारुह्य सूर्यतेजःसमप्रभम् ॥ अप्सरोगणसंकीर्णं किंकिणीजालमालितम् ॥ ४१ ॥ याति लोकं सुरेशस्य सर्वबाधाविवर्जि
तम् ॥ पुनः कर्मक्षितावेत्य जायते श्रोत्रिये कुले ॥ ४२ ॥ यज्वा शूरोऽपि विद्वांश्च नरो भवति धार्मिकः ॥ पुनरंते प्राप्नुयाद्वै लोकं देवस्य
शार्ङ्गिणः ॥ ४३ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे कल्पवृक्षदानविधिवर्णनं नामाष्टसप्तत्युत्तरशतत
मोऽध्यायः ॥ १७८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ भगवन्सर्वभूतेश सर्वलोकनमस्कृत ॥ अनुग्रहाय लोकानां कथयस्व ममापरम् ॥ १ ॥

१ ऋग्यजुः सामयाजकाः–इ० पा० । २ द्वितीयः—इ० पा० । ३ संकल्पेन–इ० पा० । ४ घृते–इ० पा० । ५ किंकिणीजालमंडितम्–इ० पा० ।

निष्पापो जायते येन आयुषा यशसा श्रिया ॥ तन्मे कथय देवेश दानं व्रतमथापि वा ॥ २ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि तव लोकहितेप्सया ॥ येनोपायेन जायंते सभाग्या मानवा भुवि ॥ ३ ॥ न व्रतैर्नोपवासैश्च न तीर्थगमनैरपि ॥ महापथादिमरणैर्न यज्ञैर्न श्रुतेन च ॥ ४ ॥ प्राप्यते मम लोकोऽयं दुष्प्राप्यस्त्रिदशैरपि ॥ पार्थ स्नेहान्महाभाग प्रवक्ष्यामि हितं तव ॥ ५ ॥ वक्ष्ये कल्पलता दानं शोभनं विधिपूर्वकम् ॥ सर्वं पूर्वविधानं च तत्र तन्त्रे प्रकल्पयेत् ॥ ६ ॥ दिक्पालेभ्यो बलिं तत्र क्षिपेद्वै विधिपूर्वकम् ॥ आघारावाज्यभागौ तु पूर्वं हुत्वा विचक्षणः ॥ ७ ॥ ततो ग्रहमखं कुर्याद्धोमं व्याहृतिभिस्ततः ॥ अयुतेनैव होमस्य समाप्तिरिह कथ्यते ॥ ८ ॥ ततः सर्वसमीपे तु स्नातः शुक्लांबरः शुचिः ॥ पुष्पधूपैरथाभ्यर्च्य वासोभिः सफलाक्षतैः ॥ ततः प्रदक्षिणीकृत्य मंत्रानेतानुदीरयेत् ॥ ९ ॥ नमो नमः पापविनाशिनीभ्यो ब्रह्मांडलोकेश्वरपालनीभ्यः ॥ आशाशताधिक्यफलप्रदाभ्यो दिग्भ्यस्तथा कल्पलतावधूभ्यः ॥ १० ॥ या यस्य शक्तिः परमा प्रदिष्टा वेदे पुराणे सुरसत्तमस्य ॥ तां पूजयामीह परेण साम्ना सा मे शुभं यच्छतु तां नतोऽस्मि ॥ ११ ॥ एवमुच्चार्य ताः सर्वा ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ॥ दशाशाः परया भक्त्या तास्ताः संकल्प्य चेतसि ॥ १२ ॥ ततः क्षमापयेद्विप्रान्प्रणिपत्य सदक्षिणान् ॥ अनेन विधिना यस्तु दानमेतत्प्रयच्छति ॥ १३ ॥ तस्य पुण्यफलं राजन्कथ्यमानं निबोध मे ॥ इह लोके स विजयी धनवान्पुत्रवान्भवेत् ॥ १४ ॥ मृतो लोकाधिपपुरे प्रतिमन्वंतरं वसेत् ॥ महाशक्तिवृतः पश्चादेत्यं राजन्रसातलम् ॥ १५ ॥ जितसर्वमहीपालश्चक्रवर्ती भवेद्भुवि ॥ या च नारी महाराज दानमेतत्प्रयच्छति॥१६॥ सा चक्रवर्तिनं पुत्रं सूते शक्तिसमन्वितम् ॥ यश्च पश्येद्दीयमानं दत्तं यश्चानुमोदते ॥ १७ ॥ शृणोति वाच्यमानं च सोपि प्रेत्य विमुच्यते॥१८॥ याः शक्रवह्नियमनैर्ऋतपाशहस्ता वातेंदुराजशिवकेशवशंभुशक्त्यः ॥ ता वै प्रपूज्य दशकल्पलता द्विजेभ्यो देहि त्रिलोकविजये यदि तेऽस्ति बुद्धिः ॥ १९ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे कल्पलतादानविधिवर्णनं नामैकोनाशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १७९ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ भगवन्क्षत्रियैः शूरैः स्ववीर्योपात्तसंचयैः ॥ कानि दानानि देयानि पवित्राणि शुभानि च ॥ १ ॥ अन्यैर्वा पुरुषैः कृष्ण अधर्मभयभीरुभिः ॥ ग्रहपीडाभिसंतप्तैर्दुःस्वप्नाद्युपतापितैः ॥ २ ॥ इह लोके परे चैव विहितं सर्वकामदम् ॥ विशेषविहितं दानं कथयस्व महामते ॥ ३ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ शृणु भूपाल भद्रं ते दानधर्ममनुत्तमम् ॥ विशेषेण महीपानां हिताय

४ अनुमोदयेत्-इ० पा० । ५ पापैः-इ० पा० ।

च न संशयः ॥ ४ ॥ दानानि बहुरूपाणि नानाशास्त्रोदितानि च ॥ गोदानादीनि राजेन्द्र प्रधानानि न संशयः ॥ ५ ॥ किं तु प्रधानमेकं ते दानं वक्ष्यामि भारत ॥ वैरोचनाय यत्सर्वं शुक्रः प्रोवाच भारत ॥ ६ ॥ ॥ शुक्र उवाच ॥ ॥ शृणु दैत्यपते दानं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ आधयो व्याधयश्चैव ग्रहपीडाः सुदारुणाः ॥ ७ ॥ येन दत्तेन नश्यंति पुण्यमाप्नोति चोत्तमम् ॥ कार्त्तिक्यामयने चैव ग्रहणे शशिसूर्ययोः ॥ ॥ ८ ॥ दानमेतत्प्रदातव्यं विषुवे सूर्यसंक्रमे ॥ पुण्यं दिनमथासाद्य जितक्रोधो जितेंद्रियः ॥ ९ ॥ संस्थाप्य दारुजं दिव्यं हेमपट्टैरलंकृतम् ॥ रथं सुचक्राक्षधरं युगयोक्त्रसमन्वितम् ॥ १० ॥ सुवर्णध्वजसंयुक्तं सितासितपताकिनम् ॥ पुष्पप्रकरसंकीर्णे प्रागुदक्प्रवणे शुभे ॥ ११ ॥ नद्यास्तीरेऽथ वा गोष्ठे विचित्रे वा गृहांगणे ॥ रथस्य पूर्वभागे तु कृत्वा वेदीमनुत्तमाम् ॥ १२ ॥ पुराणवेदविद्यावान्विनयाचारसंयुतः ॥ तस्यां संस्थापयेद्देवान्ब्रह्मादीन्कथयामि ते ॥ १३ ॥ मध्ये ब्रह्मा प्रतिष्ठाप्यः पूजयेत्प्रणवेन तम् ॥ विष्णुरुत्तरतः स्थाप्यः पौरुषेण तमर्चयेत् ॥ १४ ॥ सूक्तेन रुद्रं रौद्रेण दक्षिणस्यां समर्चयेत् ॥ ग्रहान्सूर्यमुखांश्चैव विधिवत्पूजयेत्तथा ॥ पुष्पैर्गंधैः फलैर्भक्ष्यैर्दीपमालाभिरेव च ॥ १५ ॥ पूजयेद्गंधकुसुमैः श्वेतवस्त्रैः सचंदनैः ॥ शंखभेरीमृदंगानां शब्दैः सर्वत्रगामिभिः ॥ १६ ॥ ब्रह्मघोषविमिश्रैश्च कारयेत महोत्सवम् ॥ कुंडं कृत्वा विधानेन हस्तमात्रप्रमाणतः ॥ १७ ॥ आग्नेय्यां दिशि राजेंद्र ब्राह्मणांस्तत्र पूजयेत् ॥ चतुश्चारणिकान्विप्रान्पूजितान्ब्रह्मभूषणैः ॥ १८ ॥ चतुरोऽष्टौ महाराज गुरुरेकोऽथवा भवेत् ॥ होमोपकरणं सर्वं मेलयित्वा तिलान्घृतम् ॥ १९ ॥ अग्निकार्यं ततः कुर्याद्यथावद्विधिपूर्वकम् ॥ आघारावाज्यभागौ तु हुत्वा प्राग्वच्च तौ ततः ॥ २० ॥ विष्णवे शितिकण्ठाय मंत्रैः पूर्वोदितैः शुभैः ॥ ग्रहयज्ञोदितैश्चैवं ग्रहाणां होम इष्यते ॥ २१ ॥ एवं यज्ञविधिं कृत्वा यजमानो द्विजैः सह ॥ योजयेत रथे दांतौ गजौ लक्षणसंयुतौ ॥ २२ ॥ विचित्रतनुसंवीतौ शुभकक्षौ सुघंटिकौ ॥ हेमपट्टैः सुतिलकैः शोभितौ शंखचामरैः ॥ २३ ॥ दिव्यमुक्तापरिच्छन्नौ दिव्यांकुशसमन्वितौ ॥ महामात्रान्वितौ चैव सर्वाभरणभूषितौ ॥ २४ ॥ एवं विधिं ततः कृत्वा रथं तं सगजं नरः ॥ आरोपयेत्ततस्तस्मिन्ब्राह्मणं शंसितव्रतम् ॥ २५ ॥ भूषितं कण्ठकटकैः कर्णवेष्टांगुलीयकैः ॥ आमुक्तचोलकच्छत्रवस्त्रायुधसमन्वितम् ॥ २६ ॥ बद्धतूर्णिं धनुष्पाणिं बहुचर्मविभूषितम् ॥ खड्गधेनुकया नद्धं हारालंकृतविग्रहम् ॥ २७ ॥ यजमानस्ततः प्राज्ञः शुक्लांबरधरः शुचिः ॥ रथं प्रदक्षिणीकृत्य गृहीतकुसुमांजलिः ॥ २८ ॥ इममुच्चारयेन्मन्त्रं सर्वपापप्रणाशनम् ॥ कुमुदैरावणौ पद्मः पुष्पदंतोऽथ

१ च-इ० पा० । २ भार्गवः—इ० पा० । ३ सितासितपिनाकिनम्-इ० पा० । ४ नद्यास्तीरे गवां गोष्ठे-इ० पा० । ५ सर्वैः-इ० पा० । ६ दिव्यांशुकसमन्वितौ-इ० पा० ।

वामनः ॥ सुप्रतीकोंजनः सार्वभौमोऽष्टौ देवयोनयः ॥ २९ ॥ तेषां वंशप्रसूतौ तु बलरूपसमन्वितौ ॥ तद्युक्तरथदानेन मम स्यातां वरप्रदौ ॥३०॥ रथोऽयं यज्ञपुरुषो ब्राह्मणोत्र शिवः स्वयम् ॥ ममेभरथदानेन प्रीयेतां शिवकेशवौ ॥३१॥ इत्युच्चार्य महाभाग पूजयित्वा पुनःपुनः ॥ आरोपयेत्तत स्तस्मिन्ब्राह्मणं शंसितव्रतम् ॥३२॥ स्वदारनिरतं शांतं वेदवेदांगपारगम् ॥ पश्चाभ्यभिमतं चैव अव्यंगं व्याधिवर्जितम् ॥ ३३ ॥ पुनः प्रदक्षिणी कृत्य रथस्थं द्विजसत्तमम् ॥ आद्वारमनुगच्छेच्च प्रणिपत्य गृहं विशेत् ॥ ३४ ॥ ततो यज्ञावसाने तु दीनांधादीञ्जडान्कृशान् ॥ पूजयेद्विविधैर्दानैर्व स्त्रगोदानभोजनैः ॥३५॥ अनेनैव विधानेन संकल्प्य रथमुत्तमम्॥ कुण्डमंडपसंभारभूषणाच्छादनादिकम् ॥३६॥ तदेव होमद्रव्यं च होममंत्रास्त एव हि ॥ विशेषोऽश्वरथे राजन्कथ्यमानो निबोध्यताम् ॥३७॥ हयौ लक्षणसंयुक्तौ खलीनालंकृताननौ ॥ विचित्रवस्तुसंवीतौ कण्ठाभरणभूषितौ॥ ॥ ३८ ॥ सुप्रग्रहयुतौ योज्यौ दाता तस्मिन्रथोत्तमे ॥ तं प्रदक्षिणमावृत्यमंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ ३९ ॥ नमोस्तु ते वेदतुरंगमाय त्रयीमयाय त्रिगुणात्मकाय ॥ सुदुर्गमार्गे सुखपानपात्रे नमोऽस्तु ते वाजिधराय नित्यम् ॥ ४० ॥ रथोऽयं सविता साक्षाद्वेदाश्वामी तुरंगमाः ॥ अरुणो ब्राह्मणश्चायं प्रयच्छंतु सुखं मम ॥ ४१ ॥ इत्युच्चार्य ततस्तस्मिन्रथे ब्राह्मणसत्तमम् ॥ आरोपयेद्गृहाद्वारं यावदेतमनुव्रजेत् ॥ ४२ ॥ अनेन विधिना यस्तु दद्याद्वाजिरथं बुधः ॥ तस्माद्वाहरथं राज्यं तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ ४३ ॥ सर्वपापविनिर्मुक्तः सर्वामयविवर्जितः ॥ मन्वंतरशतं यावत्सर्व भोगसमन्वितः ॥ ४४ ॥ अप्सरोगणसंकीर्णे विमाने सूर्यवर्चसे ॥ दिव्यभोगान्वितः श्रीमान्कामचारी वसेद्दिवि ॥ ४५ ॥ पुण्यक्षयादिहाभ्येत्य राजा भवति धार्मिकः ॥ पुत्रपौत्रान्वितश्चैव चिरंजीवी प्रियातिथिः ॥४६॥ गजेनैकेन निर्दिष्टः कश्चिद्गजरथो नृप ॥ एकेनाश्वेनाश्वरथः कथ्यते वेदवादिभिः ॥ ४७ ॥ दानमंत्रास्त एवोक्ताः फलं तत्र निगद्यते ॥ ४८ ॥ यच्छंति ये रथवरं सुधुराक्षचक्रं विक्रांतवारणयुतं तुरगान्वितं वा ॥ सोपस्करं कनकपट्टविचित्रितांगं ते स्यंदनेन सुरराजपुरं प्रयांति ॥ ४९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे गजरथाश्वरथदानविधिवर्णनं नामाशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥१८०॥ ॥छ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ दानान्यन्यानि मे कृष्ण कथयस्व यदूत्तम ॥ मंगल्यानि पवित्राणि सर्वपापहराणि च ॥ १ ॥ संसारसागरोत्तारहेतुभूतोऽसि माधव ॥ धर्माधर्मपरिज्ञाने त्वदन्यो नेह कश्चन ॥२॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ दानानि बहुरूपाणि कथितानि मया तव ॥ पुनरेव प्रवक्ष्यामि यद्यस्ति तव कौतुकम् ॥ ३ ॥ कथितानि मया तुभ्यं कथयि

१ महाभागे इति संदिग्धः संवादः । २ विचित्रवस्त्रसंवीतौ –इ० पा० । ३ कल्पचारी–इ० पा० । ४ परः–इ० पा० । ५ श्रीमान–इ० पा० ।

ष्यामि यानि च ॥ महतार्थेन सिध्यंति प्रयच्छंति महत्फलम् ॥ ४ ॥ काम्यो दानविधिः पार्थ क्रियमाणः प्रयत्नतः ॥ फलाय मुनिभिः प्रोक्तो विपरीतो भयाय च ॥ ५ ॥ ज्ञेयं निष्कशतं सर्वदानेषु विधिरुत्तमः ॥ मध्यमस्तु तदर्द्धेन तदर्द्धेनावरः स्मृतः ॥ ६ ॥ एवं वृक्षरथेंद्राणां धेनोः कृष्णाजिनस्य च ॥ अशक्तस्यापि कृष्टोऽयं पंचसौवर्णिको विधिः ॥ ७ ॥ अतोऽप्यूनेन यो दद्यान्महादानं नराधिप ॥ प्रतिग्रह्णाति वा तस्य दुःखशोकावहं भवेत् ॥ ८ ॥ आदौ तावत्प्रवक्ष्यामि कालाख्यं पुरुषं तव ॥ सप्तसागरदानं च महाभूतघटन्तथा ॥ ९ ॥ अर्घ्यप्रदानमत्रोक्त मात्मप्रतिकृतिस्तथा ॥ सुवर्णाश्वः स्मृतः षष्ठः सुवर्णाश्वरथोऽपरः ॥ १० ॥ सर्वदानोत्तमं राजन्कृष्णाजिनमथाष्टमम् ॥ विश्वचक्रं च नवमं हैमो गजरथस्तथा ॥ ११ ॥ एतत्ते दानदशकं वेद्मि पार्थिवसत्तम ॥ देहि दापय सद्बुद्धिं दाने नृपनरोत्तम ॥ १२ ॥ दानादृते नोपकारो विद्यते धनिनोऽपरः ॥ दीयमानो हि नापैति भूय एवाभिवर्धते ॥ १३ ॥ कूप उच्छिस्यमानोऽपि भवत्येव बहूदकः ॥ पुण्यं दिनमथासाद्य भूमिभागे समे शुभे ॥ १४ ॥ चतुर्थ्यां वा चतुर्दश्यां विष्टयां वा पांडुनंदन ॥ पुमान्कृष्णतिलैः कार्यो रौप्यदंतः सुवर्णदृक् ॥ १५ ॥ खड्गोद्यतकरो दीर्णो जपाकुसुमकुंडलः ॥ रक्तांबरधरः स्रग्वी शंखमालाविभूषितः ॥ १६ ॥ तीक्ष्णासिपत्रधनुषा विस्फारितकटीतटः ॥ उपानद्युगयुक्तो हि कृष्णकंबलपार्श्वगः ॥ १७ ॥ गृहीतमांसपिंडश्च वामे करतले तथा ॥ एवं विधं नरं कृत्वा गृहीतकुसुमांजलिः ॥ १८ ॥ संपूज्य गंधकुसुमैर्नैवेद्यं विनिवेद्य च ॥ तिलाज्यं जुहुयात्तत्र त्र्यंबकेति च मंत्रतः ॥ १९ ॥ स्वगृह्योक्तविधानेन शतमष्टोत्तरं यजेत् ॥ यजमानः प्रसन्नात्मा इमं मंत्रमुदीरयेत् ॥२०॥ सर्वं कलयसे यस्मात्कालस्त्वं तेन भण्यसे ॥ ब्रह्मविष्णुशिवदीनां त्वमसाध्योऽसि सुव्रत ॥ २१ ॥ पूजितस्त्वं मया भक्त्या प्रार्थितश्च तथो सुखम् ॥ यदुच्यते तव विभो तत्कुरुष्व नमोनमः ॥ २२ ॥ एवं संपूजयित्वा तं ब्राह्मणाय निवेदयेत् ॥ ब्रह्माणं प्रथमं पूज्य वासोभिर्भूषणैस्तथा ॥ २३ ॥ दक्षिणां शक्तितो दद्यात्प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥ अनेन विधिना यस्तु दानमेतत्प्रयच्छति ॥ २४ ॥ नापमृत्युभयं तस्य न च व्याधिकृतं भयम् ॥ भवत्यव्याहतैश्वर्यः सर्वबाधाविवर्जितः ॥ २५ ॥ देहांते सूर्यभवनं भित्त्वा याति परं पदम् ॥ पुण्यक्षयादिहाभ्येत्य राजा भवति धार्मिकः ॥ संतत्या च श्रिया युक्तः पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥ २६ ॥ संपूज्य कालपुरुषं विधिवद्द्विजाय दत्त्वा शुभाशुभफलोदयहेतुभूतः ॥

१ यथार्थतः—इ० पा० । २ कष्टोऽयम्–इ० पा० । ३ पुरुषोत्तमम्–इ० पा० । ४ मंडपः–इ० पा० । ५ कृष्णम्–इ० पा० । ६ इदं वचनमब्रवीत्–इ० पा० । ७ सकालनियमे यस्मात्कालत्वं तेन गण्यते–इ० पा० । ८ प्रार्पितश्च–इ० पा० । ९ यथा–इ० पा० । १० तु—इ० पा० ११ ब्राह्मणम्–इ० पा० । १२ दत्त्वा–इ० पा० ।

रोगांतरे सकलदोषमये च देही नो वध्यभावमुपगच्छति तत्तभावात् ॥ २७ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिर
संवादे कालपुरुषदानविधिवर्णनं नामैकाशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि
पार्थदानमनुत्तमम् ॥ सप्तसागरकं नाम सर्वपापप्रणाशनम् ॥ १ ॥ पुण्यं दिनमथासाद्य युगादिग्रहणादिकम् ॥ कारयेत्सप्तकुण्डानि कांच
नानि विचक्षणः १॥ २ ॥ प्रादेशमात्राणितथारत्निमात्राणे वा पुनः ॥ कुर्यात्सप्तशतादूर्ध्वमासहस्राच्च शक्तितः ॥ ३ ॥ संस्थाप्यानि
च सर्वाणि कृष्णाजिनतिलोपरि ॥ प्रथमं पूरयेत्कुडं लवणेन विचक्षणः ॥ ४ ॥ द्वितीयं पयसा तद्वत्तृतीयं सर्पिषा पुनः ॥ चतुर्थं तु
गुडेनैव दध्ना पंचममेव च ॥ ५ ॥ षष्ठं शर्करया तद्वत्सप्तमं तीर्थवारिणा ॥ स्थापयेल्लवणस्यांते ब्रह्माणं कांचनं शुभम् ॥ ६ ॥ केशवं क्षीरमध्ये
तु घृतमध्ये महेश्वरम् ॥ भास्करं गुडमध्ये तु दधिमध्ये सुराधिपम् ॥ ७ ॥ शर्करायां न्यसेल्लक्ष्मीं जलमध्ये तु पार्वतीम् ॥ सर्वेषु सर्वरत्नानि
धान्यानि च समंततः ॥ ८ ॥ स्थापयेत्पुरुषश्रेष्ठ यथालाभं यथासुखम् ॥ ततः पर्वसमीपे तु स्नातः शुक्लांबरो गृही ॥ ९ ॥ त्रिःप्रदक्षिणमावृत्य
मंत्रानेतानुदीरयेत् ॥ नमो वः सर्वसिंधूनामाधारेभ्यः सनातनाः ॥ १० ॥ जंतूनां प्राणदेभ्यश्च समुद्रेभ्यो नमोनमः ॥ पूर्णाः सर्वे भवंतो वै क्षार
क्षीरघृतैक्षवैः ॥ ११ ॥ दध्ना शर्करया तद्वत्तीर्थवारिभिरेव च ॥ तस्मादघौघविध्वंसं कुरुध्वं मम मानदाः ॥ १२ ॥ अलक्ष्मीः प्रशमं यातु लक्ष्मी
श्चास्तु गृहे मम ॥ एवमुच्चार्य तान्दद्याद्ब्राह्मणेभ्यो युधिष्ठिर ॥ १३ ॥ एकमेवमथाभ्यर्च्य पुष्पवस्त्रविलेपनैः ॥ बहूनामेतदुद्दिष्टं दानमेकस्य वा
पुनः ॥ १४ ॥ देयं वा सर्व सामान्यं क्रियाविप्रानुरूपतः ॥ दानं सप्तसमुद्राख्यं यः प्रयच्छति पार्थिव ॥ १५ ॥ तस्य गृहान्न चलति लक्ष्मी
र्यावत्कुलाष्टकम् ॥ पूज्यमानः सुरगणैः सिद्धविद्याधरोरगैः ॥ १६ ॥ देवलोकान्न च्यवते सप्तमन्वंतराण्यसौ ॥ ततश्च वेदसंस्कारात्परं ब्रह्मा
धिगच्छति ॥ १७ ॥ इति ददाति रसामरसंयुताञ्छुचिरविस्मयदानिह सागरान् ॥ अनलकांचनरत्नमयानसौ पदमुपैति हरे रमया वृतम् ॥
॥ १८ ॥ दानं प्रधानतरमेतदतीव विप्रे प्रोक्तं युधिष्ठिर समाधिधिया विचिंत्य ॥ हैमान्विधाय जलधीन्वितर स्वशक्त्या प्राप्नोषि येन सरसानि
मर्मीहितानि ॥ १९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे सप्तसागरदानविधिवर्णनं नाम द्व्यशीत्युत्तरशततमोऽ
ध्यायः ॥ १८२ ॥ ॥छ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि दानमन्यत्तवोत्तमम् ॥ महाभूतघटं नाम महापातकनाशनम् ॥ १ ॥

१ सर्वदानम्–इ० पा० । २ ब्रह्मणा–इ० पा० । ३ देयानि–इ० पा० । ४ सर्वसमीपेतु–इ० पा० । ५ एतद्दिष्टं व दानमेतदुदीरयेत्–इ० पा० । ६ अमरावृतम्–इ० पा० । ७ नरोत्तम–इ० पा० ।

पुण्यां तिथिं समासाद्य स्वनुलिप्ते गृहांगणे ॥ कारयेत्कांचनं कुंभं महारत्नान्वितं पुनः ॥ २ ॥ प्रादेशादंगुलशतं यावत्कुर्यात्प्रमाणतः ॥ शक्त्या
पंचपलादूर्ध्वमाशताच्च नरोत्तम ॥ ३ ॥ क्षीराज्यपूरितं कृत्वा कल्पवृक्षसमन्वितम् ॥ पद्मासनगतास्तत्र ब्रह्मविष्णुमहेश्वराः ॥ ४ ॥ लोकपाला
महेन्द्राश्च स्ववाहनसमास्थिताः ॥ ऋग्वेदः साक्षसूत्रश्च यजुर्वेदः सपंकजः ॥ ५ ॥ वीणाधारी सामवेदो ह्यथर्वा स्रक्स्रुभान्वितः ॥ पुराणवेदो
वरदः साक्षसूत्रकमंडलुः ॥ ६ ॥ सप्तधान्यानि पुरतः स्थापयेच्छक्तितो बुधः ॥ पादुकोपानहश्छत्रं चामराण्यासनायुधान् ॥ ७ ॥ एवं प्रकल्प्य
विधिवन्महाभूतघटं नरः ॥ गुडसारोपरिगतं माल्यवस्त्रैरथार्चयेत् ॥ ८ ॥ अथ पर्वसमीपे तु स्नात्वा नियतमानसः ॥ त्रिः प्रदक्षिणमावृत्य मंत्रमेत
मुदीरयेत् ॥ ९ ॥ यस्मान्न किंचिदप्यस्ति महाभूतैर्विना कृतम् ॥ महाभूतमयश्चायं तस्माच्छांतिं ददातु मे ॥ १० ॥ अत्र सन्निहिता देवाः स्था
पिता विश्वकर्मणा ॥ ते मे शांतिं प्रयच्छंतु भक्तिभावेन पूजिताः ॥ ११ ॥ इत्येवं पूजयित्वा तु महाभूतघटं नरः ॥ ब्राह्मणं पूजयित्वा तु भूषणा
च्छादनादिभिः ॥ १२ ॥ महाभूतघटं दद्यात्पर्वकाले यतव्रतः ॥ पुनः प्रदक्षिणीकृत्य ब्राह्मणं तं क्षमापयेत् ॥ १३ ॥ अनेन विधिना यश्च दान
मेतत्प्रयच्छति ॥ एकविंशत्कुलोपेतः शिवलोके प्रयात्यसौ ॥ १४ ॥ पुण्यक्षयादिहाभ्येत्य राजा भवति धार्मिकः ॥ अजेयः शत्रुसंघातैर्महाबल
पराक्रमः ॥ १५ ॥ क्षत्रधर्मरतो विद्वान्देवब्राह्मणपूजकः ॥१६॥ अष्टापदोत्तमघटं विमलं विधाय ब्रह्मेशकेशवयुतं सहलोकपालैः ॥ क्षीराज्यपूर्णवि
वरं प्रणिपत्य भक्त्या विप्राय देहि तव दानशतैः किमन्यैः ॥१७॥ इति श्रीभविष्येमहापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे महाभूतघटदान
विधिवर्णनं नाम त्र्यशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८३ ॥ ॥छ॥ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ शय्यादानं प्रवक्ष्यामि तव पांडुकुलोद्वह ॥
यद्दत्त्वा सुखभागी स्यादिह लोके परत्र च ॥ १ ॥ शय्यादानं प्रयच्छंति सर्वदैव द्विजोत्तमाः ॥ अनित्यं जीवितं यस्मात्कोऽन्यः पश्चात्प्रदा
स्यति ॥ २ ॥ तावत्सबंधुः सपिता यावज्जीवति भारत ॥ मृतो मृत इति ज्ञात्वा क्षणात्स्नेहो निवर्तते ॥ ३ ॥ तस्मात्स्वयं प्रदातव्यं
शय्याभोज्यजलादिकम् ॥ आत्मैव ह्यात्मनो बन्धुरिति संचिंत्य चेतसि ॥ ४ ॥ आत्मैव यो हि नात्मानं दानभोगैः समर्चयेत् ॥ कोऽन्यो
हिततरस्तस्मात्कः पश्चात्पूजयिष्यति ॥ ५ ॥ तस्माच्छय्यां समासाद्य सारदारुमयीं दृढाम् ॥ दंतपत्रचितां रम्यां हिमपट्टैरलंकृताम् ॥ ६ ॥

१ दिव्यम्-इ० पा० । २ प्रयततः-इ० पा० । ३ ब्रह्मेन्द्रकेशवयुतम्-इ० पा० । ४ पांडुकुलोद्भव-इ० पा० । ५ सर्वभागी-इ०, सुखभोगी-इ० च पा० । ६ नृपोत्तम-इ० पा० । ७ दान कोऽन्यः प्रदास्यति-इ० पा० । ८ यस्मात्स्वयं प्रदातव्यं शय्याभोज्यजलादिकम्-इ० पा० ।

हंसतूलीप्रतिच्छन्नां सुभगांसोपधानिकाम् ॥ प्रच्छादनपटीयुक्तां गंधधूपाधिवासिताम् ॥ ७ ॥ तस्यां संस्थापयेद्धैमं हरिं लक्ष्मीसमन्वि
तम् ॥ उच्छीर्षके धृतं चैव कलशं परिकल्पयेत् ॥ ८ ॥ विज्ञेयं पांडव सदा सनिद्राकलपकं बुधैः ॥ तांबूलं कुंकुमक्षोदकर्पूरागरु
चंदनम् ॥ ९ ॥ दीपकोपानहच्छत्रचामरासनभोजनम् ॥ पार्श्वेषु स्थापयेच्छक्त्या सप्तधान्यानि चैव हि ॥ १० ॥ शयनस्थस्य भवति यद
न्यदुपकारकम् ॥ भृंगारकाद्यपुष्पाणि पंचवर्णवितानकम् ॥ ११ ॥ शय्यामेवंविधां कृत्वा ब्राह्मणायोपदापयेत् ॥ सपत्नीकाय संपूज्य पुण्येऽह्नि
विधिपूर्वकम् ॥ १२ ॥ नमस्ते सर्वदेवेश शय्यादानं कृतं मया ॥ देहि तस्माच्छांतिफलं नमस्ते पुरुषोत्तम ॥ १३ ॥ यथा न कृष्ण शयनं शून्यं
सागरजातया ॥ शय्या ममाप्यशून्यास्तु तथा जन्मनिजन्मनि ॥ १४ ॥ दत्त्वैवं तल्पममलं प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥ एकादशाहेऽपि तथा विधि
रेष प्रकीर्तितः ॥ १५ ॥ ददाति यदि धर्मार्थं मानवो बांधवे मृते ॥ विशेषं चात्र राजेंद्र कथ्यमानं निबोध मे ॥ १६ ॥ तेनोपभुक्तं यद्वस्तु किंचि
त्पूर्वं गृहे सता ॥ तद्वात्रलग्नं च तथा वस्त्रवाहनभाजनम् ॥ १७ ॥ यदिष्टं च तथास्यासीत्तत्सर्वं परिकल्पयेत् ॥ स एव पुरुषो हैमस्तस्यांतं स्थाप
येत्तथा ॥ १८ ॥ पूजयित्वा प्रदातव्यो मृतशय्या यथोदिता ॥ स्वर्गे पुरंदरगृहे सूर्यपुत्रालयेथ वा ॥ १९ ॥ सुखं वसत्यसौ जंतुः शय्यादानप्र
भावतः ॥ पीडयंति न तं याम्याः पुरुषा भीषणाननाः ॥ २० ॥ न घर्मेण न शीतेन बाध्यते स नरः क्वचित् ॥ अपि पापसमायुक्तः स्वर्गलोके
महीयते ॥ २१ ॥ विमानवरमारूढः सेव्यमानोप्सरोगणैः ॥ आभूतसंप्लवं यावत्तिष्ठेत्पातकवर्जितः ॥ २२ ॥ शय्याप्रदानममलं तव पांडुपुत्र संकी
र्तितं सकलसौख्यनिधानमेतत् ॥ तयो ददाति विधिवत्स्वयमेव नाके तल्पे विकल्परहितः स विभाति सत्यम् ॥ २३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापु
राण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे शय्यादानविधिवर्णनं नाम चतुरशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८४ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥
आत्मप्रतिकृतिर्नाम यथोक्तं कस्यचित्पुरा ॥ ततोऽहं संप्रवक्ष्यामि दानं मानविवर्धनम् ॥ १ ॥ दानकालः सदा तस्य मुनिभिः परिकीर्तितः ॥
पुण्यैःपुण्यदिनं पार्थ प्राप्यते जीवितैर्न च ॥ २ ॥ लोहजां प्रकृतिं भव्यां कारयित्वात्मनो नृप ॥ अभीष्टवाहनगतामिष्टालंकारसंयुताम् ॥ ३ ॥
अभीष्टलोकसहितां सर्वोपस्करसंयुताम् ॥ ततः पट्टपटीवस्त्रैश्छादितां रत्नभूषिताम् ॥ ४ ॥ कुंकुमेनानुलिप्तांगीं कर्पूरागुरुवासिताम् ॥ स्त्री चेद्द
दाति शयने शयितां कारयेत्स्वयम् ॥ ५ ॥ यद्यदिष्टतमं किंचित्तत्सर्वं पार्श्वतो न्यसेत् ॥ उपकारकरं स्त्रीणां स्वशरीरे च यद्भवेत् ॥ ६ ॥ तत्सर्वं

१ निशामय–इ० पा० । २ यथादिष्टं च तथासीत–इ० पा० । ३ सकलसौख्यनिधानभूतम्–इ० पा० ।

स्थापयेत्पार्श्वे स्वयं संचिंत्य चेतसि ॥ एतत्सर्वं मेलयित्वा स्वेस्वे स्थाने निधाय च ॥ ७ ॥ पूजयित्वा लोकपालान्गृहान्देवीं विनायकम् ॥ तत शुक्लांबरः स्नात्वा गृहीतकुसुमांजलिः ॥ ८ ॥ इममुच्चारयेन्मंत्रं विप्रस्य पुरतो बुधः[1] ॥ आत्मनः प्रतिमा चेयं सर्वोपकरणैर्युता ॥ ९ ॥ सर्वरत्न[2] समायुक्ता तव विप्र निवेदिता ॥ आत्मा शंभुः शिवः शौरिः शक्रः सुरगणैर्वृतः ॥ १० ॥ तस्मादात्मप्रदानेन ममात्मा सुप्रसीदतु ॥ इत्युच्चार्य ततो दद्याद्ब्राह्मणाय युधिष्ठिर ॥ ११ ॥ ब्राह्मणश्चापि गृह्णीयात्कोदादिति च कीर्तयन् ॥ ततः प्रदक्षिणीकृत्य प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥ १२ ॥ विधिनानेन राजेन्द्र दानमेतत्प्रयच्छति ॥ यः पुमानथ वा नारी शृणुयत्फलमाप्नुयात् ॥ १३ ॥ साग्रं वर्षशतं दिव्यं स्वर्गलोके सुरैर्वृतः ॥ अभीष्टफलदानेन ह्यभीष्टफलभाग्भवेत् ॥ १४ ॥ यत्रैवोत्पद्यते जंतुः प्राप्ते कर्मक्षये पुनः ॥ तत्रैव सर्वकामानां फलभाग्भवते नृपः ॥ १५ ॥ इष्टबंधुजनैः सार्द्धं न वियोगं कदाचन ॥ प्राप्नोति पुरुषो राजन्स्वर्गे चानंत्यमश्नुते ॥ १६ ॥ यश्चात्मनः प्रतिकृतिं वरवाहनस्थां हैमीं विधाय धनधान्यसमाकुलां च ॥ सोपस्करं द्विजवराय ददाति भक्त्या चंद्रार्कवत्स दिवि भाति हि राजराजः ॥ १७ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवाद आत्मप्रतिकृतिदानविधिवर्णनं नाम पञ्चाशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८५ ॥ ॥ छ ॥

॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ सांप्रतं संप्रवक्ष्यामि हिरण्याश्वविधिं परम् ॥ यस्य प्रसादात्पुरुषः शाश्वतं फलमश्नुते ॥ १ ॥ पुण्यं दिनमथासाद्य पात्रं वापि गुणाधिकम् ॥ शक्तितस्त्रिपलादूर्ध्वमाशताच्च नरोत्तम ॥ २ ॥ खलीनालंकृतमुखं कारयेद्धेमवाजिनम् ॥ मुखरं सोन्नतस्कंधं दृढजानुं सवालधिम् ॥ ३ ॥ स्थापयेद्वेदिमध्ये तु कृष्णाजिनतिलोपरि ॥ कौशेयवस्त्रसंवीतं कुंकुमेन विलेपितम् ॥ ४ ॥ संपूज्य कुसुमैः श्वेतैश्चणकान्विनिवेद्य च ॥ ततः पर्वसमीपे तु गृहीतकुसुमांजलिः ॥ ५ ॥ इममुच्चारयेन्मंत्रं पुराणोक्तं यतव्रतः ॥ नमस्ते[3] सर्वदेवेश वेदाहरणलंपट ॥ ६ ॥ वाजिरूपेण मामस्मात्पाहि संसारसागरात् ॥ त्वमेव सप्तधा भूत्वा छंदोरूपेण भास्करम्[4] ॥ ७ ॥ यस्माद्धारयसे[5] लोकानतः पाहि सनातन ॥ एवमुच्चार्य तं राजन्विप्राय प्रतिपादयेत् ॥ ८ ॥ प्रदक्षिणं ततः कृत्वा प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥ अनेन विधिना राजन्हिरण्याश्वमलंकृतम् ॥ ९ ॥ दत्त्वा पापक्षयाद्ब्रानोर्लोकमाप्नोति शाश्वतम् ॥ तस्मिन्नहनि भुंजीत तैलक्षारविवर्जितम् ॥ १० ॥ पुराणश्रवणं तद्वत्कारयेद्धोज[6]

---

१ बुधैः–इ० पा० । २ सर्वसंपत्समायुक्ता–इ० पा० । ३ त्वया जितं जगत्सर्वं त्वत्पुर.कांतिता मही ॥ वाजिरूप नमस्तुभ्यं पाहि संसारसागरात्–इ० पा० । ४ वर्तसे–इ० पा० । ५ भावयसे–इ० पा० । ६ अभ्येति–इ० पा० । ७ राजन्कारयेन्नियतात्मना–इ० पा० ।

नादनु ॥ ११ ॥ इत्थं हिरण्याश्वविधिं करोति यः सुपुण्यमासाद्य दिनं नरेंद्र ॥ विमुक्तपापः स पुरं मुरारेः प्राप्नोति सिद्धैरभिपूजितं यत् ॥ १२ ॥ इति पठति य इत्थं हैमवाजिप्रदानं सकलकलुषमुक्तः सोऽश्वयुक्तेन भूपः ॥ कनकमयविमानेनार्कलोकं प्रयातस्त्रिदशपतिवधूभिः पूज्यते हर्म्यभोगैः ॥ १३ ॥ यो वा शृणोति पुरुषोऽप्यथ वा स्मरेद्वा हैमाश्वदानमभिनंदति दीयमानम् ॥ सोऽपि प्रयाति हतकल्मषशुद्धदेहः स्थानं पुरंदरमहेश्वरलोकजुष्टम् ॥ १४ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे हिरण्याश्वदानविधिवर्णनं नाम षडशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८६ ॥ छ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि तव पांडुकुलोद्वह ॥ पुण्यं हेमरथं नाम महापातकनाशनम् ॥ १ ॥ पुण्येऽह्नि विप्रकथिते स्वनुलिप्ते गृहांगणे ॥ कृष्णाजिनतिलान्कृत्वा कांचनं स्थापयेद्रथम् ॥ २ ॥ चतुरस्रं महाभाग चतुश्चक्रं सकूबरम् ॥ ब्रह्माणमग्रतः कृत्वा गृहीतप्रग्रहं शुभम् ॥ ३ ॥ इंद्रनीलेन कुंभेन ध्वजरूपेण संयुतम् ॥ लोकपालाष्टकोपेतं पद्मरागदलान्वितम् ॥ ४ ॥ चत्वारः पूर्णकलशा धान्यान्यष्टादशैव तु ॥ कौशेयवस्त्रसंवीतमुपरिष्टाद्वितानकम् ॥ ५ ॥ मध्ये तु फलसंयुक्तं पुरुषेण समन्वितम् ॥ योगयुक्तः पुमान्कार्यस्तं च तत्राधिवासयेत् ॥ ६ ॥ एवंविधं पूजयित्वा माल्यगंधानुलेपनैः ॥ चक्ररक्षावुभौ तस्य कार्यौ विश्वकुमारकौ ॥ ७ ॥ पुण्यं कालं ततः प्राप्य स्नातः संपूज्य देवताः ॥ त्रिःप्रदक्षिणमावृत्य गृहीतकुसुमांजलिः ॥ ८ ॥ शुक्लमाल्यांबरधर इमं मंत्रमुदीरयेत् ॥ ९ ॥ नमोनमः पापविनाशनाय विश्वात्मने दे[2]वतुरंगमाय ॥ धाम्नामधीशाय भवाभवाय रथस्य दानान्मम देहि शांतिम् ॥ १० ॥ वस्वष्टकादित्यमरुद्गणानां त्वमेव धाता परमं निधानम् ॥ यतस्ततो मे हृदयं प्रयातु धर्मैकतानत्वमघौघनाशात् ॥ ११ ॥ इति तुरगरथप्रदानमेतद्भवभयसूदनमत्र यः करोति ॥ सकलुषपटलैर्विमुक्तदेहः परममुपैति पदं पिनाकपाणेः ॥ १२ ॥ देदीप्यमानवपुषा च जितप्रभावमाक्रम्य मंडलमखंडल[3]चंडभानोः ॥ सिद्धांगनानयनयुग्मनिपीयमानवक्त्रांबुजेऽबुजभवेन चिरं सहास्ते ॥ १३ ॥ इति पठति शृणोति वा य एतत्कनकतुरंगरथप्रदानमस्मिन् ॥ न स नरकपुरं व्रजेत्कदाचिन्नरकारिपोर्भवनं प्रयाति भूयः ॥ १४ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे हिरण्याश्वरथदानविधिवर्णनं नाम सप्ताशीत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८७ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ कृष्णाजिनप्रदानस्य विधिकालं ममानघ ॥ ब्राह्मणं च समाचक्ष्व तत्र मे संशयो महान् ॥ १ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ युगादिषूपरागेषु संक्रांतौ दिनसंक्षये ॥ माघ्यां वा ग्रहपीडासु दुः[4]स्वप्नाद्भुतद

१ अभिपूजितात्मा–इ० पा० । २ वेदतुरंगमाय–इ० पा० । ३ अखंडलदंडभानोः–इ०, अखंडलतुल्यभानोः–इ० पा० । ४ दुःखदुःस्वप्नदर्शने–इ० पा० ।

र्शने ॥ २ ॥ देयमेतन्महादानं द्रव्यमात्रागमे तथा ॥ आहिताग्निर्द्विजो यश्च वेदवेदांगपारगः ॥ ३ ॥ पुराणाभिरतो दक्षो देयं तस्मै च पार्थिव ॥
यथा येन विधानेन तन्मे निगदतः शृणु ॥ ४ ॥ गोमयेनोपलिप्ते तु शुचौ देशे नराधिप ॥ आदावेव समास्तीर्य शोभितं वस्त्रमाविकम् ॥ ५ ॥
कर्तव्यं रुक्मशृंगं तद्रौप्यदंतं तथैव च ॥ मुक्तादाम्ना तु लांगूलं तिलच्छन्नं तथैव च ॥ ६ ॥ तिलैः कृत्वा शिरो[1] राजन्वाससाच्छादयेद्बुधः ॥
सुवर्णेनाभितः कुर्यादलंकुर्याद्विशेषतः ॥ ७ ॥ पुष्पैर्गंधैः फलैश्चैव नैवेद्येन च पूजयेत् ॥ रत्नैरेवं यथा शक्त्या तस्य दिक्षु च विन्यसेत् ॥
॥ ८ ॥ कांस्यपात्राणि चत्वारि तेषु दद्याद्यथाक्रमम् ॥ घृतं क्षीरं दधि क्षौद्रमेवं दत्त्वा यथाविधि ॥ ९ ॥ ततः सर्वसमीपे तु मंत्रमेत
मुदीरयेत् ॥ कृष्णः कृष्णमलो देव कृष्णाजिनवरस्तथा ॥ १० ॥ त्वद्दानापास्तपापस्य प्रीयतां मे नमोनमः ॥ त्रयस्त्रिंशत्सुराणां
च आधारे त्वं व्यवस्थितः ॥ ११ ॥ कृष्णोऽसि मूर्तिमान्साक्षात्कृष्णाजिन नमोऽस्तु ते ॥ एवं प्रदक्षिणीकृत्य प्रणिपत्य पुनः
पुनः ॥ १२ ॥ तत्प्रतिग्राहकं विप्रं वेदवेदांगपारगम् ॥ स्नातं वस्त्रयुगाच्छन्नं[2] स्वशक्त्या वाप्यलंकृतम् ॥ १३ ॥ प्रतिग्रहश्च तस्योक्तः पुच्छ
देशे स्वयंभुवा ॥ प्रतिग्रहप्रदग्धस्य विप्रस्य च स भारत ॥ १४ ॥ न पश्येद्वदनं पश्चान्न चैनमभिभाषयेत् ॥ अनेन विधिना दत्त्वा यथावत्कृष्ण
मार्गणम् ॥ १५ ॥ समग्रं भूमिदानस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ कृष्णाजिनतिलान्कृत्वा हिरण्यं मधुसर्पिषी ॥ १६ ॥ ये प्रयच्छंति विप्राय नं[3]
ते शोच्या भवंति वै ॥ सर्वांल्लोकांश्चरंत्येव कामचारा वियद्गताः ॥ १७ ॥ आभूतसंप्लवं यावत्स्वर्गं प्राप्ता न संशयः ॥ कृष्णाजिनसमं दानं न
चास्ति भुवनत्रये ॥ १८ ॥ प्रतिग्रहोपि पापीयानिति वेदविदो विदुः ॥ अवस्थात्रितये यच्च त्रिधा यत्समुपार्जितम् ॥ १९ ॥ तत्सर्वं नाशमा
याति दत्त्वा कृष्णाजिनं क्षणात् ॥ २० ॥ कृष्णेक्षणं कृष्णमृगस्य चर्म दत्त्वा द्विजेंद्राय समाहितात्मा ॥ यथोक्तमेतन्मरणं न शोचेत्प्राप्नोत्य
भीष्टं मनसः फलं यत् ॥ २१ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे कृष्णाजिनदानविधिव्रतवर्णनं नामाष्टाशी
त्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८८ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ कथयिष्ये महाराज हेमहस्तिरथं तव ॥ यस्य प्रदानाद्[4]भवनं वैष्णवं याति
मानवः ॥ १ ॥ पर्वकालं समासाद्य संक्रांतौ ग्रहणेऽपि वा ॥ कुर्याद्देवरथाकारं रथं मणिविभूषितम् ॥ २ ॥ वलभीभिर्विचित्राभिश्चतुश्चक्रसमन्वि
तम् ॥ चतुर्भिर्हेममातंगैर्युक्तं हेमविभूषितम् ॥ ३ ॥ ध्वजे च गरुडं कुर्यात्कूबराग्रे विनायकम् ॥ लोकपालाष्टकोपेतं ब्रह्मार्कशिवसंयुतम् ॥ ४ ॥

१ मुशिरवरम्–इ० पा० । २ वस्त्रपरिच्छन्नम्–इ० पा० । ३ ते च स्वर्गमवाप्नुयुः–इ० पा० । ४ प्रसादात्–इ० पा० ।

मध्ये नारायणोपेतं लक्ष्मीपुष्टिसमन्वितम् ॥ कृष्णाजिनतिलद्रोणं कृत्वा तं स्थापयेद्रथम् ॥ ५ ॥ नानाफलसमायुक्तमुपरिष्टाद्वितानकम् ॥
यवस्त्रसंवीतमम्लानकुसुमार्चितम् ॥ ६ ॥ कुर्यात्पंचपलादूर्ध्वमाशताच्च नरोत्तम ॥ ततः स्नात्वा समभ्यर्च्य पितॄन्देवान्यथाविधि ॥ ७ ॥ त्रिःप्रद
क्षिणमावृत्य गृहीतकुसुमांजलिः ॥ इममुच्चारयेन्मंत्रं सर्वसौख्यप्रदायकम् ॥ ८ ॥ नमोनमः शंकरपद्मजार्कलोकेशविद्याधरवासुदेवैः ॥ त्वं सेव्यसे
वेदपुराणयज्ञैस्तेजो हि नः स्यंदन पाहि तस्मात् ॥ ९ ॥ यत्तत्पदं परमगुह्यतमं पुराणमानंदहेतुगणरूपविमुक्तबन्धाः ॥ योगैकमानसदृशो मुनयः
समाधौ पश्यंति तत्त्वमसि नाथ रथेति रूढः ॥ १० ॥ यस्मात्त्वमेव भवसागरसंप्लुतानामानंदभांडचितमध्यगपानपात्रम् ॥ तस्मादघौघशम
नेन कुरु प्रसादं चामीकरेभरथ माधव संप्रदानात् ॥ ११ ॥ इत्थं प्रणम्य कनकेभरथप्रदानं यः कारयेत्सकलपापविमुक्तदेहः ॥ विद्याधरामरमुनीं
द्रगणाभिजुष्टं प्राप्नोत्यसौ पदमतींद्रियमिंदुमौलेः ॥ १२ ॥ कृतंदुरितवितानातुष्टिसद्वह्निपालव्यतिकरकृतदेहोद्वेगभानोऽपि बंधून् ॥ नयति च
पितृपौत्रान्रौरवादप्यशेषात्कृतगजरथदानः शाश्वतं सद्म विष्णोः ॥ १३ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे
हेमहस्तिरथदानविधिवर्णनं नामैकोननवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १८९ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ पुनरेव प्रवक्ष्यामि दानमत्यद्भुतं
तव ॥ विश्वचक्रमिति ख्यातं सर्वपापविनाशनम् ॥ १ ॥ तपनीयस्य शुद्धस्य विशुद्धात्माथ कारयेत् ॥ श्रेष्ठं पलसहस्रेण तदर्द्धेन तु मध्यमम् ॥
॥२॥ तस्याप्यर्द्धं कनिष्ठं स्याद्विश्वचक्रमुदाहृतम् ॥ तथा विंशत्पलादूर्ध्वमशक्तोऽपि निवेदयेत् ॥ ३ ॥ षोडशारं ततश्चक्रं भ्रमन्नेम्यष्टकावृतम् ॥
नाभिपद्मे स्थितं विष्णुं योगारूढं चतुर्भुजम् ॥ ४ ॥ शंखचक्रेऽस्य पार्श्वस्थे देव्यष्टकसमावृतम् ॥ द्वितीयावरणे तद्वत्पूर्वतो जलशायिनम् ॥ ५ ॥
अत्रिर्भृगुर्वशिष्ठश्च ब्रह्मा कश्यप एव च ॥ मत्स्यः कूर्मो वराहश्च नारसिंहोथ वामनः ॥६॥ रामो रामश्च कृष्णश्च बुद्धः कल्की च ते दश ॥ तृतीया
वरणे गौरी मनुभिर्वसुभिर्युता ॥ ७ ॥ चतुर्थे द्वादशादित्या वेदाश्चत्वार एव च ॥ पञ्चमे पञ्च भूतानि रुद्राश्चैकादशैव तु ॥८॥ लोकपालाष्टकं षष्ठे
दिङ्मातंगास्तथैव च ॥ सप्तमेऽस्त्राणि सर्वाणि मंगलानि च कारयेत् ॥ ९ ॥ अन्तरांतरतो देवान्विन्यसेदष्टमे पुनः ॥ दशहस्तं ततः कृत्वा पता
कातोरणान्वितम् ॥ १० ॥ मंडपं कुण्डमेकं च कारयेद्वस्त्रसंयुतम् ॥ चतुर्हस्ता भवेद्वेदी मध्ये तस्यास्ततो न्यसेत् ॥ ११ ॥ कृष्णाजिनोपरिगतं
विश्वचक्रं विधानतः ॥ तथाष्टादशधान्यानि रसाश्च लवणादयः ॥ १२ ॥ पूर्णकुम्भाष्टकं तद्वद्वस्त्रमाल्यविभूषितम् ॥ फलानि दापयेत्पार्श्वे पञ्चवर्ण

१ गृहीत्वा कुसुमांजलिम्–इ० पा० । २ शंकरलोकपाललोकेशविद्याधरवासुदेवैः–इ० पा० । ३ पुण्यतमं मुरारेः–इ० पा० । ४ मूढः–इ० पा० ।

वितानकम् ॥ १३ ॥ अधिवास्य ततश्चक्रं पश्चाद्धोमं समाचरेत् ॥ चातुश्चरणिकांस्तत्र ब्राह्मणांश्चतुरोथ वा ॥१४॥ होमं कुर्युर्जितात्मानो वस्त्राभ
रणभूषिताः ॥ होमद्रव्यसमोपेताः स्रुक्स्रुवैस्ताम्रभाजनैः ॥ १५ ॥ चक्रप्रतिष्ठितानां तु सुराणां होम इष्यते ॥ तल्लिंगैर्जुहुयान्मंत्रैः सर्वोपद्रवशां
तये ॥ १६ ॥ ततो मंगलशब्देन स्नातः शुक्लांबरो गृही ॥ होमाधिवासनांते तु गृहीतकुसुमांजलिः ॥ १७ ॥ इममुच्चारयन्मंत्रं कृत्वा तत्रिः प्रदक्षि
णम् ॥ नमो विश्वंभरायेति विश्वचक्रात्मने नमः ॥ परमानंदरूपी त्वं पाहि नः पापकर्दमात् ॥ १८ ॥ तेजोमयमिदं यस्मात्सदा पश्यंति सूरयः॥
हृदि तत्र गुणातीतं विश्वचक्रं नमाम्यहम् ॥ १९ ॥ वासुदेवे स्थितं चक्रं तस्य मध्ये तु माधवः ॥ अन्योन्याधाररूपेण प्रणमामि स्थिताविह ॥
॥ २० ॥ विश्वचक्रमिदं यस्मात्सर्वपापहरं हरेः ॥ आयुधं चाधिवासश्च तस्माच्छान्तिं ददातु मे ॥ २१ ॥ इत्यामंत्र्य च यो दद्याद्विश्वचक्रं विम
त्सरः ॥ विमुक्तः सर्वपापेभ्यो विष्णुलोके महीयते ॥ २२ ॥ वैकुण्ठलोकमासाद्य चतुर्बाहुनरावृतम् ॥ सेव्यतेऽप्सरसां संघैस्तिष्ठेत्कल्पशतत्र
यम् ॥ २३ ॥ प्रणमेद्वाथ यः कृत्वा विश्वचक्रं दिनेदिने ॥ तस्यायुर्वर्द्धते दीर्घं लक्ष्मीस्तु विपुला भवेत् ॥ २४ ॥ तस्माच्चक्रं सदा कार्यं धार्यं च
स्वगृहे नरैः ॥ कांचनं वाथ रौप्यं वा तदभावेऽथ ताम्रजम् ॥ २५ ॥ इति सकलजगत्सुराधिवासं वितरति यस्तपनीयषोडशारम् ॥ हरिभुवनगतः
स सिद्धसंघैश्चिरमधिगम्य नमस्यतेऽप्सरोभिः ॥ २६ ॥ अथ सुदर्शनतां प्रयाति शत्रोर्मदनसुदर्शनतां च कामिनीभ्यः ॥ स सुदर्शनकेशवानुरूपः
कनकसुदर्शनदानदग्धपापः ॥ २७ ॥ कृतगुरुदुरितोऽपि षोडशारप्रवितरण।त्प्रवराकृतिर्मुरारेः॥ अभिभवति भवोद्भवानि भित्त्वा भवमभितो भवने
भवानि भूयः ॥ २८ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे विश्वचक्रदानविधिवर्णनं नाम नवत्युत्तरशततमो
ऽध्यायः ॥१९०॥ ॥छ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ प्रतिष्ठा शाश्वती केन दानेन मधुसूदन ॥ इह लोके परे चैव कीर्तिरत्यद्भुता तथा ॥१॥ सद्गतिं
च तथा यांति सर्वे पितृपितामहाः ॥ संततिश्चाक्षया लोके विभवश्चापि पुष्कलः ॥२॥ स्थापनात्सर्वदेवानां कथं स्याद्यदुनंदन ॥ तदाचक्ष्व महा
भाग दानेन नियमेन वा ॥ ३ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ साधु पृष्टं त्वया राजँल्लोकानामुपकारकम् ॥ शृणुष्वैकमना भूत्वा गुह्यं परमसुत्तमम् ॥
॥४॥ भुवनानां समासेन प्रतिष्ठां कथयामि ते ॥ देवासुरास्तथा नागा गंधर्वा यक्षराक्षसाः ॥५॥ प्रेताः पिशाचा भूताश्च स्थापिताः स्युर्न संशयः॥
कारकस्यानुकूले तु मुहूर्ते विजये शुभे ॥६॥ पुण्ये तिथौ शिवक्षेत्रे दिने सौम्यग्रहान्विते ॥ सप्त हस्तं पटं कृत्वा चतुरस्रं सुसंहतम् ॥७॥ अभिन्नांगं

१ नियम-इ० पा० । २ ताम्रकम—इ० पा० ।

द्दढं शुद्धं शुद्धस्फटिकवर्चसम् ॥ तस्मिन्सर्वाणि राजेंद्र भुवनानि च लेखयेत् ॥ ८ ॥ चातुर्वर्ण्यकमानीय विचित्रं चित्रकर्मणि ॥ युवानं व्याधि
रहितं भव्यं चित्रकरं शुभम् ॥ ९ ॥ संपूजयित्वा यत्नेन दिव्यवासोविभूषणैः ॥ तस्मिन्कर्मणि युंजीत पच्यमानैर्द्विजोत्तमैः ॥ १० ॥ शंखभेरीनि
नादैश्च गीतमंगलनिस्वनैः ॥ पुण्याहजयघोषैश्च ब्राह्मणान्पूजयेत्ततः ॥ ११ ॥ आचार्यमपि संपूज्यवासोभिर्भूषणैस्तथा ॥ प्रारंभं कारयेद्राजन्पटे
तस्मिन्यथोदितम् ॥ १२ ॥ मध्ये च लेखयेद्राजञ्जंबूद्वीपं सविस्तरम् ॥ तस्य मध्ये स्थितो मेरुर्मेरोरुपरि देवताः ॥१३॥ दिशासु लोकपालानां
पुरोऽष्टौ सुरसंयुताः ॥ सप्तद्वीपवती पृथ्वी सप्त चैव कुलाचलाः ॥ १४ ॥ सागराः सप्त चात्रैव नद्यो ह्रदाः सरांसि च ॥ पातालाः सप्त चात्रैव
सप्त स्वर्गविभूतयः ॥ १५ ॥ ब्रह्मविष्णुशिवादीनां भुवनानि यथाक्रमम् ॥ ध्रुवमार्गस्तथादित्यो ग्रहतारागणैर्युतः ॥ १६ ॥ देवदानवगन्धर्वा यक्ष
राक्षसपन्नगाः ॥ ऋषयो मुनयो गावो देवमातर एव च ॥१७॥ सुपर्णाद्याश्च विहगा नागाश्चैरावतादयः ॥ दिग्गजाष्टकमत्रैव लेखयेन्मदमंडितम् ॥
॥ १८ ॥ एवंविधं पटं राजन्कारयित्वा सुशोभनम् ॥ दशोत्तरेण पयसा एतत्सर्वसमावृतम् ॥ १९ ॥ तत्तेजसा वृतं भूयो महतोग्रेण सर्वतः ॥
तेजस्तद्वायुना वायुराकाशेन समावृतः ॥ २० ॥ भूतादिना तथाकाशं भूतादिर्महता तथा ॥ अव्यक्तेन महांश्चैव व्याप्तो वै शुद्धिलक्षणः ॥ २१ ॥
अव्यक्तं तमसा व्याप्तं तमश्च रजसा तथा ॥ रजः सत्त्वेन संव्याप्तं त्रिधा प्रकृतिरुच्यते ॥ २२ ॥ एवमावरणोपेतं ब्रह्मांडमखिलं नृप ॥
पुरुषेणावृतं सर्वं सबाह्याभ्यंतरं तथा ॥ २३ ॥ एतत्सर्वं पटस्थं तु कृत्वा चित्रमयं सुधीः ॥ कार्तिक्यामयने चैव विषुवे ग्रहणेऽपि
वा ॥ २४ ॥ पूजयेद्येन विधिना तत्समासेन मे शृणु ॥ पुरतो मंडपं तस्य विचित्रं कारयेद्बुधः ॥ २५ ॥ तत्र कुण्डानि चत्वारि
चतुरस्राणि कारयेत् ॥ द्वौद्वौ नियोजयेत्तेषु ब्राह्मणौ वेदपारगौ ॥ २६ ॥ यज्ञोपकरणोपेतौ वस्त्राभरणभूषितौ ॥ होमं कुर्युर्जितात्मानो
मौनिनः सर्व एव ते ॥ २७ ॥ पटे स्थितानां देवानां मंत्रैरोंकारपूर्वकैः ॥ यजमानस्ततः स्नातः सर्वालंकारभूषितः ॥ २८ ॥ आचा
र्येणसमं कुर्यात्पूजामग्रे पटस्य तु ॥ पुष्पैर्वस्त्रैः समभ्यर्च्य मंत्रमेतमुदीरयेत् ॥ २९ ॥ ब्रह्मांडोदरवर्तीनि भुवनानि चतुर्दश ॥ तानि
संनिहितान्यत्र पूजितानि भवंतु मे ॥ ३० ॥ ब्रह्मा विष्णुस्तथा रुद्रो ह्यादित्या वसवस्तथा ॥ पूजिताः सुप्रतिष्ठाश्च भवंतु सततं मम ॥ ३१ ॥
एवं पटं तं संपूज्य कृत्वा चैव प्रदक्षिणम् ॥ भक्ष्यान्नानाविधांश्चैव नैवेद्यं तत्र दापयेत् ॥ ३२ ॥ शंखतूर्यनिनादैश्च जागरं कारयेत्ततः ॥ ब्रह्मघोषै

१ सूत्रं शंखस्फटिकवर्चसम्–इ० पा० । २ पूज्य यत्नतः—इ० पा० । ३ सुविस्तरम्–इ० पा० । ४ मेरोः–इ० पा० । ५ मम सर्वदा–इ० पा० ।

विचित्रैश्च गीतमंगलनिस्वनैः ॥ ३३ ॥ पुनः प्रभाते विमले स्नात्वा शुचिरलंकृतः ॥ पूर्वोक्तविधिनानेन पुनः संपूज्य तं पटम् ॥ ३४ ॥ ऋत्विक्पूजां ततः कृत्वा गोशतेन विचक्षणः ॥ अथवा गोयुगं[1] दद्यादेकैकस्यात्यलंकृतम् ॥ ३५ ॥ उपानहौ तथा छत्रं गृहोपकरणानि च ॥ यच्च दिष्टतमं किंचित्सर्वं दद्याद्विचक्षणः ॥ ३६ ॥ ततः प्रकल्पयेद्यानं नागयुक्तमलंकृतम् ॥ अलाभे वाजिसंयुक्तं पताकाध्वजशालिनम् ॥३७॥ सहस्रं दक्षिणां दत्त्वा ततस्त्वारोपयेत्पटम्[2] ॥ ब्राह्मणं वा रथेनाथ नयेद्देवालयं बुधः ॥ ३८ ॥ तत्रस्थं स्थापयेन्नीत्वा गन्धैः पुष्पैश्च धूपयेत् ॥ तत्रापि दद्यान्नैवेद्यं कुर्याच्चापि महोत्सवम् ॥ ३९ ॥ यस्मिन्नायतने तस्य प्रतिष्ठा क्रियते नृप ॥ पूजा तत्रापि महती कर्तव्या भूतिमिच्छता ॥ ४० ॥ चंद्रातपत्रं घण्टां च ध्वजाद्यं दापयेत्सुधीः ॥ यथाशक्त्या च राजेन्द्र गुरुं गौरवयंत्रितः ॥ ४१ ॥ अभ्यर्च्य दक्षिणाभिश्च ब्राह्मणांश्च विसर्जयेत् ॥ दीनांधकृपणानां[3] च भोजनं चाप्यवारितम् ॥ ४२ ॥ तस्मिन्नहनि दातव्यं मित्रस्वजनबंधुषु ॥ अनेन विधिना यस्तु श्रद्दधानो जितेन्द्रियः ॥ ॥ ४३ ॥ कुर्यान्नरो वा नारी वा प्रतिष्ठां सार्वलौकिकीम् ॥ स्थापितं तु भवेत्तेन त्रैलोक्यं सचराचरम् ॥ ४४ ॥ कुलं च तारितं तेन सत्पुत्रेण युधिष्ठिर ॥ यावच्च देवतागारे पटस्तिष्ठति पूजितः ॥ ४५ ॥ तावदस्याक्षया कीर्तिस्त्रैलोक्ये संप्रसर्पति[4] ॥ दानेन कीर्तिर्योवंति मर्त्यलोकेषु गीयते ॥ ४६ ॥ तावद्वर्षसहस्राणि स्वर्गलोके महीयते ॥ गन्धर्वैर्गीयमानस्तु अप्सरोगणसेवितः ॥ ४७ ॥ वसेद्धृष्टमनाः स्वर्गे यावदिंद्राश्चतुर्दश[5] ॥ पुण्यक्षयादिहाभ्येत्य राजा भवति धार्मिकः ॥ ४८ ॥ पुत्रपौत्रान्वितः श्रीमान्दीर्घायुरतिधार्मिकः ॥ दश जन्मानि राजेन्द्र जायमानः पुनः पुनः ॥ ४९ ॥ श्रूयते च पुरा राजा रजिर्नाम महाबलः ॥ चक्रवर्ती दृढमतिर्जितारिर्विजितेंद्रियः ॥ ५० ॥ मही येन पुरा दत्ता देवराजस्य संगरे ॥ जित्वा दैत्यबलं सर्वं दत्तवांस्त्रिदिवं पुनः ॥ ५१ ॥ महेन्द्राय महाभाग सर्वं निहतकंटकम् ॥ स कदाचित्सभामध्ये यावदास्ते महीपतिः ॥ ५२ ॥ तावत्तत्राजगामाथ पुलस्त्यो ब्रह्मणः सुतः ॥ शिष्यैः परिवृतः श्रीमान्वेदवेदांगपारगैः ॥ ५३ ॥ दत्तार्घस्तु तदा तेन उपविष्टो वरासने ॥ शुशुभे परया लक्ष्म्या पितामह इवापरः ॥ ५४ ॥ अथ तं पूजयित्वाग्रे मधुपर्केण पार्थिवः ॥ पप्रच्छ विनयोपेतः कथामात्मोद्भवां नृपः ॥ ५५ ॥ भगवन्केन दानेन तपसा नियमेन वा ॥ श्रीरियं मम धर्मज्ञ तेजश्चाव्याहतं भुवि ॥ ५६ ॥ बलं पुष्टिं धनं धान्यं पुत्रपौत्रं तथोत्तमम् ॥ एतन्मे सर्वमाचक्ष्व सर्वज्ञोऽसि द्विजोत्तम ॥ ५७ ॥ ॥ पुलस्त्य उवाच ॥ ॥ शृणु राजन्कथामेतामात्मीयां सुमनोहराम् ॥ कथ्य

१ गोयुतम्–इ० पा० । २ संस्थापयेत्पटम्–इ० पा० । ३ तस्य–इ० पा० । ४ प्रतिसर्पति–इ० पा० । ५ वर्षसहस्राणीत्वंप्रिमेणाप्यत्राप्याहृतेमान्वयः ।

मानां मया सम्यक्सप्तमे तव जन्मनि ॥ ५८ ॥ कथेयमभिनिर्वृत्ता शृणुष्वैश्वर्यवर्द्धिनीम् ॥ आसीस्त्वं वैश्यजातीयो वाराणस्यां नरोत्तम ॥
॥ ५९ ॥ बहुभृत्यपरीवारो धनधान्यसमन्वितः ॥ धार्मिकः सत्यनिरतो वणिग्धर्मरतः सदा ॥ ६० ॥ तत्र त्वया श्रुता धर्मा धर्माख्यानगतेन वै ॥
दानाश्रया बहुविधा व्रतानि विविधानि च ॥ ६१ ॥ प्रसंगेन कदाचिच्च प्रतिष्ठा भौवनी त्वया ॥ श्रुता राजेन्द्र विधिवत्कृता च बहुपुण्यदा ॥
॥ ६२ ॥ फलेन तेन जातोऽसि सप्त जन्मानि भूपतिः ॥ कीर्तिस्ते प्रथिता लोके बलं चापि महत्तव ॥ ६३ ॥ अपराण्यपि जन्मानि सप्त राजा
भविष्यसि ॥ पश्चाद्योगिकुले भूत्वा निर्वाणं समवाप्स्यसि ॥ ६४ ॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं यन्मां त्वं परिपृच्छसि ॥ नारी वा पुरुषो वापि प्रतिष्ठां
भौवनीं तु यः ॥ ६५ ॥ प्रकरोति विधानेन कृतकृत्यो भवेद्बुधः ॥ इत्युक्त्वा स मुनिस्तत्र राजानं शंसितव्रतः ॥६६॥ ययावदर्शनं तत्र सूर्यवैश्वान
रोपमः ॥ ६७ ॥ धर्मं विवर्द्धयति कीर्तिशतानि धत्ते कामं प्रसाधयति पापमपाकरोति ॥ ख्याता मयेयमधुना तव दाननिष्ठातन्नास्तियन्नकुरुतेभु
वनप्रतिष्ठा ॥६८॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे भुवनप्रतिष्ठावर्णनं नामैकनवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १९१ ॥
॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ श्रुतो दानविधिः सर्वः प्रसादात्ते रमाधव ॥ नक्षत्रदानस्येदानीं दानकल्पं [1] [illegible]व मे ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥
अत्राप्युदाहरंतीममितिहासं पुरातनम् ॥ देवक्याश्चैव संवादं देवर्षेर्नारदस्य च ॥ २ ॥ द्वारकामनुसंप्राप्तं नारदं देवदर्शनम् ॥ पप्रच्छेदं तथा[2]
प्रश्नं देवकी धर्मदर्शिनी ॥ ३ ॥ तस्याः संपृच्छमानाया देवर्षिर्नारदस्ततः ॥ आचष्ट विधिवत्सर्वं यत्तच्छृणु विशांपते ॥ ४ ॥ नक्षत्रयोगं वक्ष्या
मि सर्वपातकनाशनम् ॥ कृत्तिकासु महाभाग पायसेन ससर्पिषा ॥ ५ ॥ संतर्प्य ब्राह्मणान्साधूँल्लोकान्प्राप्नोत्यनुत्तमान् ॥ रोहिण्यां पांडवश्रेष्ठ
मांसैरन्नेन सर्पिषा ॥ ६ ॥ संतर्प्य ब्राह्मणान्साधूँल्लोकान्प्राप्नोत्यनुत्तमान् ॥ पयोऽन्नदानं दातव्यमानृण्यार्थं द्विजातये ॥ ७ ॥ दोग्ध्रीं सवत्सां तु
नरो नक्षत्रे सो[3]मदैवते ॥ दत्त्वा दिव्यविमानस्थः स्वर्गं प्राप्नोत्यनुत्तमम् ॥ ८ ॥ आर्द्रायां कृशरां[4] दत्त्वा तिलमिश्रां समाहितः ॥ नरस्तरति दुर्गा
णि सर्वाण्येव नरोत्तम ॥ ९ ॥ पूपान्पुनर्वसौ दत्त्वा घृतपूर्णान्सुपाचितान् ॥ यशस्वी रूपसंपन्नः सज्जनो जायते कुले ॥ १० ॥ पुष्ये तु कांचनं
दत्त्वा कृतं वाकृतमेव वा ॥ अनालोकेषु लोकेषु सोमवत्स विराजते ॥११॥ आश्लेषासु तथारौप्यं यः सुरूपं प्रयच्छति ॥ सर्वभयविनिर्मुक्तः शास्त्र[5]
वानभिजायते ॥ १२ ॥ मघासु तिलपूर्णानि वर्धमानानि मानवः ॥ प्रदाय पशुमांश्चैव पुत्रवांश्च प्रजायते ॥१३॥ फाल्गुनीपूर्वसमये वडवां द्विज

१ भुवि-इ० पा० । २ तथा-इ० पा० । ३ मृगशीर्षे-इत्यर्थः । ४ शर्कराम्-इ० पा० । ५ ब्रह्मण्यः-इ० पा० ।

पुंगवे ॥ दत्त्वा पुण्यकृतांल्लोकान्प्राप्नोति सुरसेवितान् ॥ १४ ॥ उत्तराफाल्गुनीयोगे दत्त्वा सौवर्णपंकजम् ॥ सूर्यलोकमवाप्नोति सर्वबाधाविव
र्जितः ॥ १५ ॥ हस्ते तु हस्तिनं दत्त्वा कांचनं शक्तितः कृतम् ॥ यात्यसौ शक्रसदनं वरवारणधूर्गतः ॥ १६ ॥ चित्रासु वृषभं दत्त्वा पुण्यानां
पुण्यमुत्तमम् ॥ चरत्यप्सरसां लोके मोदते नंदने वने ॥ १७ ॥ स्वातीषु च धनं दत्त्वा यदभीष्टमिहात्मनः ॥ प्राप्नोति च शुभांल्लोकानिह लोके
महद्यशः ॥ १८ ॥ विशाखासु महाराज धुरंधरविभूषितम् ॥ सोपस्करं च शकटं सधान्यं वस्त्रसंवृतम् ॥ १९ ॥ दत्त्वा प्रीणाति स पितुः प्रेत्य
चानन्त्यमश्नुते ॥ न च दुर्गाण्यवाप्नोति रौरवादीनि मानवः ॥ २० ॥ दत्त्वा यथेष्टं विप्रेभ्यो गतिमिष्टां स गच्छति ॥ कम्बलान्यनुराधर्क्षे दत्त्वा
प्रावरणानि च ॥ २१ ॥ स्वर्गे वर्षशतं साग्रमास्ते सुरगणैर्वृतः ॥ कालशाकं च विप्रेभ्यो दत्त्वा मर्त्यः समूलकम् ॥ २२ ॥ ज्येष्ठानुज्येष्ठतामेति
गतिमिष्टां च गच्छति ॥ मूले मूलफलं दत्त्वा ब्राह्मणेभ्यः समाहितः ॥ २३ ॥ पितॄन्प्रीणयते सर्वान्गतिं प्राप्नोत्यनुत्तमाम् ॥ अथ पूर्वास्वषा
ढासु दधिपात्राणि मानवः ॥ २४ ॥ कुलवृत्तोपसम्पन्ने ब्राह्मणे वेदपारगे ॥ प्रदाय जायते प्रेत्य कुले च बहुभोगवान् ॥ २५ ॥ पुत्रपौत्रैः परिवृतः
पशुमान्धनवांस्तथा ॥ उदमंथं ससर्पिष्कं प्रभूतमधुफाणितम् ॥ २६ ॥ दत्त्वोत्तरास्वषाढासु सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ दुग्धं त्वभिजितो भामे
दत्त्वा घृतमधुप्लुतम् ॥ २७ ॥ धर्मनित्यो मनीषिभ्यः स्वर्गे वसति पुण्यभाक् ॥ श्रवणे पुस्तकं श्रेष्ठं प्रददातीह यो नरः ॥ २८ ॥ स्वेच्छया
याति यानेन सर्वांल्लोकान्नसंशयः ॥ गोयुगं च धनिष्ठासु दत्त्वा विप्राय मानवः ॥ २९ ॥ सर्वत्र मानमाप्नोति यत्र यत्रेह जायते ॥ तथा शतभि
षायोगे दत्त्वा सागरु चंदनम् ॥ ३० ॥ प्राप्नोत्यप्सरसां लोके प्रेत्य गंधांश्च शोभनान् ॥ पूर्वभाद्रपदायोगे राजमाषान्प्रदापयेत् ॥ ३१ ॥ सर्वभ
क्षफलोपेतः स वै प्रेत्य सुखी भवेत् ॥ रत्नमुत्तरयोगे तु सुवस्त्रं यः प्रयच्छति ॥३२॥ पितॄन्प्रीणाति सकलान्प्रेत्यचानंत्यमश्नुते ॥ कांस्योपदोहनां
धेनुं रेवत्यां यः प्रयच्छति ॥ ३३ ॥ स प्रेत्य कामानादाय दातारमुपगच्छति ॥ रथमश्वसमायुक्तं दत्त्वाश्विन्यां नरोत्तम ॥ ३४ ॥ हस्त्यश्वरथसंपूर्णे
वर्चस्वी जायते कुले ॥ भरणीषु द्विजातिभ्यस्तिलधेनुं प्रदाय वै ॥ ३५ ॥ गावः प्रभूताः प्राप्नोति नरः प्रेत्य यशस्तथा ॥ इत्येष दक्षिणोद्देशः
प्रोक्तो नक्षत्रयोगतः ॥ ३६ ॥ देववक्त्ये नारदेनैव मया च कथितस्तव ॥ सर्वपापप्रशमनः सर्वोपद्रवनाशनः ॥ ३७ ॥ न चात्र कालनियमो
नक्षत्रप्रकमस्तथा ॥ वित्तं श्रद्धा च राजेन्द्र कारणं चात्र कथ्यते ॥ ३८ ॥ यद्यच्च ते भगवता कमलोद्भवस्य पुत्रेण दानमुदितं प्रसमीक्ष्य वेदान् ॥

१ विन्दति–इ० पा० ।

तद्यो ददाति विभवे सति साधुवृत्ते किं तेन पार्थ न कृतं भवतीह लोके ॥ ३९ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे नक्षत्रदानविधिवर्णनंनाम द्विनवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १९२ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ तिथिदानमिदानीं ते कथयामि युधिष्ठिर ॥ सर्वपापप्रशमनं सर्वविघ्नविनाशनम् ॥१॥ मानसं वाचिकं चापि कर्मजं यदघं भवेत् ॥ सर्वं प्रशममायाति दानेनानेन पांडव ॥२॥ श्रावणे कार्तिके चैत्रे वैशाखे फाल्गुने तथा ॥ सितपक्षात्प्रभृत्येव दातव्यं पुण्यवर्द्धनम् ॥ ३ ॥ वित्तं श्रद्धासहायश्च पात्रप्राप्तिस्तथैव च ॥ दानकालः सदैवेह कथितस्तत्त्वदर्शिभिः ॥ ४ ॥ तीर्थे देवालये गोष्ठे गृहे वानियतात्मवान् ॥ यद्ददाति नरश्रेष्ठस्तदानंत्याय कल्पते ॥५॥ प्रतिपत्सु द्विजान्पूज्यान्पूजयित्वा प्रजापतिम्॥सौवर्णमरविन्दं च कारयित्वाष्टपत्रकम् ॥ ६ ॥ कृत्वा चौदुम्बरे पात्रे सुगन्धघृतपूरिते ॥ पुष्पैर्धूपैः पूजयित्वा विप्राय प्रतिपादयेत् ॥७॥ अनेन विधिना दत्त्वा कमलं कमलालयम् ॥ ईप्सितांल्लभते कामान्निष्कामो ब्रह्मसात्म्यताम् ॥८॥ वह्निं पूज्य द्वितीयायां भूर्भुवःस्वारिति क्रमात् ॥ तिलाज्येन शतं हुत्वा दत्त्वा पूर्णाहुतिं ततः ॥९॥ वैश्वानरं तु सौवर्णं स्थापयेत्ताम्रभाजने ॥ गुडाज्यपूरिते राजंस्तोयपूर्णघटोपरि ॥१०॥ पूजयित्वा वस्त्रमाल्यैर्भक्ष्यभोज्यैरनेकधा ॥ ततस्तं ब्राह्मणे दद्याद्वह्निर्मे प्रीयतामिति ॥११॥ यावज्जीवकृतात्पापान्मुच्यते नात्र संशयः ॥ मृतो वह्निपुरं याति प्राहेदं नारदो मुनिः ॥१२॥ तृतीयायां महाराज राधां स्वर्णमयीं शुभाम् ॥ स्थापयित्वा ताम्रपात्रे लवणोपरि विन्यसेत् ॥१३॥ जीरकं कटुकं चैव गुडं पार्श्वेषु दापयेत् ॥ रक्तवस्त्रयुगच्छन्नां कुंकुमेन विभूषिताम् ॥ १४ ॥ पुष्पधूपैः सनैवेद्यैः पूजयित्वा द्विजातये ॥ दत्त्वा यत्फलमाप्नोति पार्थ तत्केन वर्ण्यते ॥ १५ ॥ प्रासादा यत्र सौवर्णा नद्यः पायसकर्दमाः॥ गन्धर्वाप्सरसो यत्र तत्र ते यांति मानवाः ॥१६॥ स्वर्गादिहैत्य संसारे सुरूपः सुभगो भवेत् ॥ दाता भोक्ता बहुधनः पुत्रपौत्रसमन्वितः ॥ १७ ॥ नारी वा तद्गुणैर्युक्ता भवतीह न संशयः ॥ चतुर्थ्यां वारणं हैमं पलार्द्धूर्द्ध्वं सुशोभनम् ॥ १८ ॥ कारयित्वांकुशयुतं तिलद्रोणोपरि न्यसेत् ॥ वस्त्रैः पुष्पैः पूजयित्वा नैवेद्यं विनिवेद्य च ॥ १९ ॥ ततस्तु ब्राह्मणे दद्याद्गणेशः प्रीयतामिति ॥ कार्यारंभेषु सर्वेषु तस्य विघ्नं न जायते ॥ २० ॥ वारणाः सप्त जन्मानि भवंति मदविह्वलाः ॥ वारणेन्द्रसमारूढस्त्रैलोक्यविजयी भवेत् ॥ २१ ॥ पंचम्यां पन्नगं चैव स्वर्णेनैकेन कारयेत् ॥ क्षीराज्यपत्रमध्यस्थं पूजयित्वा प्रदापयेत् ॥ २२ ॥ द्विजं

१ सर्वैः–इ० पा० । २ मासे–इ० पा० । ३ चायतने–इ० पा० । ४ नियतात्मना–इ० पा० । ५ यो ददाति नरश्रेष्ठ दानं च न्यायकल्पितम्–इ० पा० । ६ ब्रह्म शाश्वतम्–इ० पा० । ७ बहुशो युक्ता–इ० पा० । ८ पलार्द्धार्द्धम्–इ० पा० । ९ पूज्य विप्राय दापयेत्–इ० पा० ।

संपूज्य वासोभिः प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥ इह लोके परे चैव दानमेतत्सुखावहम् ॥ २३ ॥ नागोपद्रवविद्रावि सर्वदुष्टनिबर्हणम् ॥ प्रायश्चित्तं तथा प्रोक्तं नामदष्टस्य शंभुना ॥ २४ ॥ षष्ठ्यां शक्तिसमोपेतं कुमारं शिखिवाहनम् ॥ कारयित्वा यथाशक्त्या हेममालाविभूषितम् ॥ २५ ॥ तंडुले नाथ शिखरे वासोभिः पूज्य शक्तितः ॥ षष्ठ्यां स्कंदं यथाशक्ति कृत्वा स्कंदं हिरण्मयम् ॥ २६ ॥ पूजयित्वा गंधपुष्पधूपैर्नैवेद्यतस्तथा ॥ नमस्कृत्य ततो दद्याद्ब्राह्मणाय कुटुंबिने ॥ २७ ॥ इह भूतिं परां प्राप्य प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥ शूद्रो ब्राह्मणतामेति ब्राह्मणो ब्रह्मलोकताम् ॥ २८ ॥ सप्तम्यां भास्करं पूज्य ब्राह्मणानश्वमुत्तमम् ॥ दद्यादलंकृतग्रीवं सपर्याणं सदक्षिणम् ॥ २९ ॥ सूर्यलोकमवाप्नोति सूर्येण सह मोदते ॥ गंधर्वास्तुष्टिमायांति दत्तेऽश्वे समलंकृते ॥ ३० ॥ अष्टम्यां वृषभं श्वेतमव्यंगांगं धुरंधरम् ॥ सितवस्त्रयुगच्छन्नं घंटाभरणभूषितम् ॥ ३१ ॥ दद्यात्प्रणम्य विप्राय प्रीयतां वृषभध्वजः ॥ प्रदक्षिणं ततः कृत्वा आद्वारांतमनुव्रजेत् ॥ ३२ ॥ दानेनानेन नृपते शिवलोको न दुर्लभः ॥ वृषस्कंधे प्रतिष्ठंति भुवनानि चतुर्दश ॥ ३३ ॥ तस्माद्वृषभदानेन दत्ता भवति भारती ॥ नवम्यां कांचनं सिंहं कारयित्वा स्वशक्तितः ॥ ३४ ॥ मुक्ताफलाष्टकयुतं नीलवस्त्रावगुण्ठितम् ॥ दद्याद्देवीमनुस्मृत्य दुष्टदैत्यनिबर्हणीम् ॥ ३५ ॥ द्विजातिप्रवरायेत्थं सर्वान्कामान्समश्नुते ॥ कांतारवनदुर्गेषु चौरैर्व्यालाकुले पथि ॥ ३६ ॥ हिंसकास्तं न हिंसंति दानस्यास्य प्रभावतः ॥ मृतो देवीपुरं याति पूज्यमानः सुरासुरैः ॥ ३७ ॥ पुण्यक्षयादिहाभ्येत्य राजा भवति धार्मिकः ॥ दशम्यां नृपशार्दूल दशाशाः स्वर्णनिर्मिताः ॥ ३८ ॥ लवणे च गुडे क्षीरे निष्पावेषु तिलेषु च ॥ गव्यत्रये तंदुलेषु माषाणामुपरि स्थिताः ॥ ३९ ॥ संपूज्य वस्त्रपुष्पाद्यैर्द्विजाय प्रतिपादयेत् ॥ अनेन विधिना यस्तु पुमान्स्त्री वाथ वा पुनः ॥ ४० ॥ निर्वापयति राजेंद्र तस्य पुण्यफलं शृणु ॥ इह लोके भूपतिः स्यात्प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥४१॥ सकलास्तस्य सर्वाशा याः काश्चिन्मनसेच्छिताः ॥ ततः स्वर्गादिहाभ्येत्य कुले महति जायते ॥ ४२ ॥ एकादश्यां गरुत्मंतं कारयित्वा हिरण्मयम् ॥ यथाशक्त्या ताम्रपात्रे घृतस्योपरि पूजितम् ॥ ४३ ॥ पंचाब्ध्यभिरते विप्रे पुराणज्ञे विशेषतः ॥ दत्त्वा किं बहुनोक्तेन विष्णुलोके महीयते ॥ ४४ ॥ गां वृषं महिषीं हेम सप्तधान्यान्यजाविकम् ॥ वडवां गुडरसान्सर्वांस्तथा बहुफलद्रुमान् ॥ ४५ ॥ पुष्पाणि च विचित्राणि गंधांश्चोच्चावचान्बहून् ॥ यथाशक्त्या मेलयित्वा वस्त्रैराच्छादयेन्नवैः ॥ ४६ ॥ द्वादश्यां द्वादशैतानि ब्राह्मणेभ्यो निवेदयेत् ॥ एकस्य वा महाराज यत्फलं तन्निशामय ॥ ४७ ॥ इह कीर्तिं परां प्राप्य भुक्त्वा भोगा

१ चौरव्यालाकुले पथि–इ० पा० । २ पूजितम्–इ० पा० ।

न्यथेप्सितान् ॥ ततो विष्णुपुरं याति सेव्यमानोऽप्सरोगणैः ॥ ४८ ॥ कर्मक्षयादिहाभ्येत्य राजा भवति धार्मिकः ॥ यज्ञयाजी दानपतिर्जीवेच्च शरदां शतम् ॥ ४९ ॥ स्नापयेद्ब्राह्मणांश्चात्र त्रयोदश्यां त्रयोदश ॥ तानाच्छाद्य नवैर्वस्त्रैर्गंधपुष्पैरथार्चयेत् ॥ ॥ ५० ॥ भोजयीत सुमिष्टानं दक्षिणां विनिवेदयेत् ॥ यथाशक्त्या हेमखण्डान्धर्मात्मा प्रीयतामिति ॥ ५१ ॥ धर्मराजाय कालाय चित्रगुप्ताय दंडिने ॥ मृत्यवे क्षयरूपाय अंतकाय यमाय च ॥ ५२ ॥ प्रेतनाथाय रौद्राय तथा वैवस्वताय च ॥ महिषस्थाय देवाय नामानीह त्रयोदश ॥ ५३ ॥ उच्चार्य श्रद्धया युक्तः प्रणिपत्य विसर्जयेत् ॥ यः करोति महाराज पूजामेतां मनोरमाम् ॥५४॥ यमाय स सुखं मर्त्ये स्थित्वा व्याधिविवर्जितः ॥ यममार्गं गतः पश्चाद्दुःखं नाप्नोत्यसौ पुमान् ॥ ५५ ॥ न पश्यति प्रेतसुखं पितृलोकं स गच्छति ॥ पुण्यक्षयादिहाभ्येत्य ससुखी नीरुजो भवेत् ॥ ५६ ॥ महिषं सुशुभं कुंभं चतुर्दश्यां पयोभृतम् ॥ तं कर्षकेण संयुक्तं हेम्नः सद्वस्त्रसंयुतम् ॥ ५७ ॥ घंटाभरणशोभाढ्यं वृषभेण समन्वितम् ॥ यो दद्याच्छिवभक्ताय ब्राह्मणाय कुटुंबिने ॥ ५८ ॥ वृषं दत्त्वा नरश्रेष्ठ शिवलोके महीयते ॥ तत्र स्थित्वा चिरं कालं क्रमादेत्य महीतलम् ॥ ५९ ॥ आरोग्यधनसंयुक्ते कुले महति जायते ॥ सर्वकामसमृद्ध्यर्थं यावज्जन्मशतत्रयम् ॥ ॥ ६० ॥ पौर्णमास्यां वृषोत्सर्गं कारयित्वा विधानतः ॥ चंद्रं रजतनिष्पन्नं फलेनैकेन शोभनम् ॥ ६१ ॥ पूजयेद्गंधकुसुमैर्नैवेद्यं विनिवेद्य च ॥ दद्याद्विप्राय संकल्प्य वासोलंकारभूषणैः ॥ ६२ ॥ मंत्रेणानेन राजेन्द्र तन्निबोध यथोदितम् ॥ क्षीरोदार्णवसंभूतत्रैलोक्यांगणदीपक ॥ ६३ ॥ उमापतेः शिरोरत्नशिवं यच्छ नमोनमः ॥ दानेनानेन नृपते भ्राजते चंद्रवद्दिवि ॥ ६४ ॥ अप्सरोभिः परिवृतो यावदाभूतसंप्लवम् ॥६५॥ दानान्यमूनि विधिवत्प्रयतिक्रमेण यच्छंति ये द्विजवराय विशुद्धसत्त्वाः ॥ ते ब्रह्मविष्णुभुवनेषु सुखं विहृत्य यांत्येकतां सह शिवेन न संशयो मे ॥ ६६ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे तिथिदानान्वर्णनं नाम त्रिनवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १९३ ॥ छ ॥

॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ आदिवाराहदानं ते कथयामि युधिष्ठिर ॥ धरण्यै यत्पुरा प्रोक्तं वराहवपुषा मया ॥ १ ॥ पुण्यं पवित्रमायुष्यं सर्वदानोत्तमोत्तमम् ॥ महापापादिदोषघ्नं पूजितं धर्मसत्तमैः ॥ २ ॥ देयं संक्रमणे भानोर्ग्रहणे द्वादशीष्वथ ॥ यज्ञोत्सवविवाहेषु दुःस्वप्नाद्भुतदर्शने ॥ ३ ॥ यदा च जायते वित्तं चित्तं श्रद्धासमन्वितम् ॥ तदैव दानकालः स्यादध्रुवं जीवितं यतः ॥ ४ ॥ कुरुक्षेत्रादितीर्थेषु गंगाद्यासु नदीषु च ॥ पुरेषु च

१ आवाह्य–इ० पा० । २ मनुजः–इ० पा० । ३ संयुक्तम्–इ० पा० । ४ कुशरेषु–इ० पा० ।

पवित्रेषु अरण्येषु वनेषु च ॥ ५ ॥ गोष्ठे देवालये वापि रथे वा स्वगृहांगणे ॥ देयं पुराणविधिना ब्राह्मणाय कुटुंबिने ॥ ६ ॥ कुशैरास्तीर्य तां पार्थ प्रणवाक्षरमंत्रितैः ॥ उपरिष्टात्तिलैस्तेषां वराहं परिकल्पयेत् ॥ ७ ॥ द्रौणैश्चतुर्भिः संपूर्णं तदर्धेनाथ वा पुनः ॥ आढकेनाथ कुर्वीत वित्तशाठ्यं न कारयेत् ॥ ८ ॥ सुवर्णेन मुखं कार्यं भुजौ चक्रगदान्वितौ ॥ राजतीं कारयेद्दंष्ट्रां पद्मरागविभूषिताम् ॥ ९ ॥ शंखं च स्थापयेत्पार्श्वे वनमालां हिरण्मयीम् ॥ पुष्पैर्वा कारयेद्विद्वान्पादौ रूप्यमयौ तथा ॥ १० ॥ दंष्ट्राग्रलग्नवसुधां सौवर्णीं कारयेच्छुभाम् ॥ सर्वधान्यरसोपेतां वस्त्रालंकृतविग्रहाम् ॥ ११ ॥ प्रच्छाद्य वस्त्रैर्देवेशं वराहं सर्वकामदम् ॥ रोमराजिं कुशैः कृत्वा गंधपुष्पैरथार्चयेत् ॥ १२ ॥ नवग्रहमखः कार्यो होमश्चात्र तिलैः स्मृतः ॥ एवं संस्थाप्य विधिवत्ततः स्तोत्रमुदीरयेत् ॥ १३ ॥ वराहेश प्रदुष्टानि सर्वपापफलानि च ॥ मर्दमर्द महादंष्ट्र भास्वत्कनककुंडल ॥ १४ ॥ शंखचक्रासिहस्ताय हिरण्याक्षांतकाय च ॥ दंष्ट्रोद्धृतधराभृते त्रयीमूर्तिमते नमः ॥ १५ ॥ इत्युच्चार्य नमस्कृत्य प्रदक्षिणमनुव्रजेत् ॥ ततस्तं ब्राह्मणे दद्याद्वस्त्रालंकारभूषितम् ॥ ॥ १६ ॥ प्रतिग्रहस्तु तस्योक्तः पादयोः परमर्षिभिः ॥ अनेन विधिना दत्त्वा प्रणिपत्य क्षमापयेत् ॥ १७ ॥ एवं दत्त्वा महीनाथ वराहं सर्वकामदम् ॥ यत्फलं समवाप्नोति पार्थ तत्केन वर्ण्यते ॥ १८ ॥ सर्वदानेषु यत्पुण्यं सर्वक्रतुषु यत्फलम् ॥ तत्फलं समवाप्नोति दत्त्वा देवं जनार्दनम् ॥ १९ ॥ यथा शक्त्या समुद्धृता वराहेण वसुंधरा ॥ यथा कुलं समुद्धृत्य विष्णुलोके महीयते ॥ २० ॥ ब्राह्मणक्षत्रियविशां स्त्रीणां शूद्रजनस्य च ॥ एतत्साधारणं दानं शैववैष्णवयोगिनाम् ॥ २१ ॥ विप्राय वेदविदुषे नृवराहरूपं दत्त्वा तिलामलसुवर्णमयं सवस्त्रम् ॥ उद्धृत्य पूर्वपुरुषान्सकलत्रमित्रः प्राप्नोति सिद्धभुवनं सुरसिद्धजुष्टम् ॥ २२ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे वराहदानविधिवर्णनं नाम चतुर्नवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १९४ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ भगवञ्छ्रोतुमिच्छामि दानमाहात्म्यमुत्तमम् ॥ यदक्षयं परे लोके देवर्षिगणपूजितम् ॥ १ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ रुद्रेण यत्पुरा प्रोक्तं नारदाय महात्मने ॥ मत्स्येन मनवे तद्वत्तच्छृणुष्व कुरूद्वह ॥ २ ॥ मेरोः प्रदानं वक्ष्यामि दशधा पुनरेव ते ॥ यत्प्रदातोत्तराँल्लोकान्प्राप्नोति सुरपूजितान् ॥ ३ ॥ पुराणेषु च वेदेषु यज्ञेष्वध्ययनेषु च ॥ नतत्फलमधीतेषु कृतेष्विह यदश्नुते ॥ ४ ॥ तस्माद्विधानं वक्ष्यामि पर्वतानामनुक्रमात् ॥ प्रथमो धान्यशैलः स्याद्द्वितीयो लवणाचलः ॥ ५ ॥ गुडाचलस्तृतीयस्तु चतुर्थो हेमपर्वतः ॥

पञ्चमस्तिलशैलः स्यात्षष्ठः कार्पासपर्वतः ॥ ६ ॥ सप्तमो घृतशैलश्च रसशैलस्तथाष्टमः ॥ राजतो नवमस्तद्वद्दशमः शर्कराचलः ॥
॥ ७ ॥ वक्ष्ये विधानमेतेषां यथावदनुपूर्वशः ॥ अयने विषुवे पुण्ये व्यतीपाते दिनक्षये ॥ ८ ॥ शुक्लपक्षे तृतीयायामुपरागे शशिक्षये ॥
विवाहोत्सवयज्ञे वा द्वादश्यामथ वा पुनः ॥ ९ ॥ शुक्लायां पञ्चदश्यां वा पुण्यर्क्षे वा प्रधानतः ॥ धान्यशैलादयो देया यथाशास्त्रं विजा
नता ॥ १० ॥ तीर्थे वायतने वापि गोष्ठे वा संगमेऽपि वा ॥ मंडपं कारयेद्भक्त्या चतुरस्रमुदङ्मुखम् ॥ ११ ॥ प्रागुदक्प्रवणं तत्र प्राङ्मुखं
वा विधानतः ॥ गोमयेनानुलिप्तायां भूमावास्तीर्य वा कुशान् ॥ १२ ॥ तन्मध्ये पर्वतं कुर्याद्विष्कम्भपर्वतान्वितम् ॥ धान्यद्रोणसहस्रेण
भवेद्गिरिरिहोत्तमः ॥ १३ ॥ मध्यमः पंचशतिकः कनिष्ठः स्यात्त्रिभिः शतैः ॥ १४ ॥ मेरुर्महाव्रीहिमयस्तु मध्यसुवर्णवृक्षत्रयसंयुतः स्यात् ॥
संपूर्णमुक्ताफलवज्रयुक्तो याम्ये तु[3]गोमेदकपुष्परागैः ॥१५॥ यः स्याच्च[4] गारुत्मतनीलरत्नैः सौम्येन वैडूर्यसरोजरागैः ॥ श्रीखंडखण्डैरभितः प्रवाल
लतान्वितः शुद्धशिलातलः स्यात् ॥१६॥ ब्रह्माथ विष्णुर्भगवान्पुरारिर्दिवाकरोऽप्यत्र हिरण्मयः स्यात् ॥ तथैकदेशोद्धतकन्धरस्तु घृतोदकप्रस्र
वणाश्च दिक्षु ॥ १७ ॥ शुक्लांबरोऽन्यश्च सुराचलः स्यात्पूर्वेण कृष्णानि च दक्षिणेन ॥ वासांसि पश्चादथ[4] केसराणि रक्तानि चैवोत्तरतो दलानि
॥ १८ ॥ रौप्यामहेंद्रप्रमुखास्तथाष्टौ संस्थापयेल्लोकपतीन्क्रमेण ॥ नानाफलाली च समंततः स्यान्मनोरमामाल्यविलेपनाद्या ॥ १९ ॥ वितान
कञ्चोपरि पञ्चवर्णमम्लानपुष्पाभरणं सितं वा ॥ इत्थं निवेश्यामरशैलमप्युन्मनास्तु विष्कम्भगणान्क्रमेण ॥ २० ॥ तुरीयभागेन चतुर्दिशं च
संस्थापयेत्पुष्पविलेपनाद्यान् ॥ पूर्वेण मन्दरमनेकफलोपयुक्तं यत्रोल्लसत्कनकभद्रकदंबचिह्नम् ॥ २१ ॥ कामेन कांचनमयेन विराजमान
माकारयेत्कुसुमवस्त्रविलेपनाढ्यम् ॥ क्षीरारुणोदसरसाथ तथा वनेन रौप्येण शक्तिघटितेन विराजमानम् ॥२२॥ याम्येन गंधमदनोत्र निवेशनीयो
गोधूमसंचयमयः कलधौतजो वा ॥ हैमेन पक्षिपतिना धृतमानसेन तेनाद्यमेव सकलं किलसंयुतः स्यात् ॥ २३ ॥ पश्चात्तिलाचलमनेकसुगन्ध
पुष्पसौवर्णपिप्पलहिरण्मयहंसयुक्तम् ॥ आकारयेद्रजतपुष्पवनेन तद्वद्वस्त्रान्वितं दधिशतोदसरस्तथाग्रे ॥ २४ ॥ संस्थाप्य तं विपुलशैलमथोत्तरेण
शैलं सुपार्श्वमपि माषमयं सुवं[6]प्रम् ॥ पुष्पैश्च हेमवटपादपशेषरत्नमाकारयेत्कनकधेनुविराजमानम् ॥ २५ ॥ माक्षीकभद्रकरसावचयेन तद्वद्रौ
प्येण भास्वररसैश्च युतं विधाय ॥ होमश्चतुर्भिरथ वेदपुराणविद्भिर्दान्तैरनिंद्य वरिताकृतिभिर्द्विजेन्द्रैः ॥ २६ ॥ पूर्वेण हस्तमुखमत्र विधाय कुंडं कार्य ॥५४७॥

१ रत्नशैलः-इ० पा० । २ विधानतः-इ० पा० । ३ तु-इ० पा० । ४ पश्चाच्च-इ० पा० । ५ पार्श्वात्-इ० पा० । ६ सुवत्सम् इ०, सुविप्रम्-इ० च पा० ।

स्तिलैरथ घृतेन समित्कुशैश्च ॥ रात्रौ च जागरमनुद्धतगीततूर्यैरावाहनं च कथयामि शिलोच्चयानाम् ॥ २७ ॥ त्वं सर्वदेवगणधामनिधे च विघ्न
मस्मद्गृहेष्वमरपर्वतनाशयाशु ॥ क्षेमं विधत्स्व कुरु शांतिमनुत्तमां नः संपूजितः परमभक्तिमतः प्रदेहि ॥ २८ ॥ त्वमेव भगवानीशो ब्रह्मा
विष्णुर्दिवाकरः ॥ मूर्तामूर्तपरं बीजमतः पाहि सनातन ॥ २९ ॥ यस्मात्त्वं लोकपालानां विश्वमूर्तेश्च मंदिरम् ॥ केशवार्कवसूनां च तस्मा
च्छांतिं प्रयच्छ मे ॥ ३० ॥ यस्मादशून्यममरैर्गंधर्वैश्च शिरस्तव ॥ तस्मान्मामुद्धराशेषदुःखसंसारसागरात् ॥ ३१ ॥ एवमभ्यर्च्य तं मेरुं
मन्दरं चापि पूजयेत् ॥ यस्माच्चैत्ररथेनाथ भद्राश्ववरिषेण च ॥ ३२ ॥ शोभसे मन्दरक्षिप्रमतस्तुष्टिकरो भव ॥ यस्माच्चूडामणिर्जंबूद्वीपे त्वं गन्ध
मादनः ॥ ३३ ॥ गन्धर्वैरप्सरोभिश्च गीयमानं यशोऽस्तु मे ॥ यस्मात्त्वं केतुमालेन वैभ्राजेन वनेन च ॥ ३४ ॥ हिरण्मयपाषाणस्त[1]मा
च्छांतिं प्रयच्छ मे ॥ उत्तरैः कुरुभिर्यस्मात्सावित्रेण वनेन च ॥ ३५ ॥ सुपार्श्व राजसे नित्यमतः श्रीरक्षयास्तु मे ॥ एवमामंत्र्य तान्सर्वान्प्रभाते
विमले पुनः ॥ ३६ ॥ स्नात्वा तु गुरवे दद्यान्मध्यमं पर्वतोत्तमम् ॥ शेषांश्च पंच तान्दद्यादृत्विग्भ्यः क्रमशो नृप ॥ ३७ ॥ गावो देयाश्चतुर्विंश
दथवा दश भारत ॥ शक्तितः सप्त वाष्टौवा एवं दद्यादशक्तिमान् ॥ ३८ ॥ एकापि गुरवे देया कपिला सुपयस्विनी ॥ पर्वतानामशेषाणामेष
एव विधिः स्मृतः ॥ ३९ ॥ य[2] एव पूजने मंत्रास्त एवोपस्करे तथा ॥ ग्रहाणां लोकपालानां ब्रह्मादीनामगैः सह ॥ ४० ॥
स्वमंत्रेणैव सर्वेषु होमः शैलेषु शस्यते ॥ उपवासी भवेन्नित्यमशक्तौ नक्तमिष्यते ॥ ४१ ॥ विधानं सर्वशैलानां क्रमशः शृणु भारत ॥ दान
कालेषु ये मन्त्राः पर्वतेषु च यत्फलम् ॥ ४२ ॥ अन्नं ब्रह्म यतः प्रोक्तमन्ने प्राणाः प्रतिष्ठिताः ॥ अन्नाद्भवंति भूतानि जगदन्नेन वर्द्धते ॥ ४३ ॥ अन्न
मेव यतो लक्ष्मीरन्नमेव जनार्दनः ॥ धान्यपर्वतरूपेण पाहि तस्मान्नगोत्तम ॥ ४४ ॥ अनेन विधिना यस्तु दद्याद्धान्यमयं गिरिम् ॥ मन्वन्तर
शतं साग्रं देवलोके महीयते ॥ ४५ ॥ अप्सरोगणगंधर्वैराकीर्णेन विराजता ॥ विमानेन दिवः पृष्ठे स याति ऋषिसेवितः ॥ ४६ ॥ पुण्यक्षये राज
राज्यमाप्नोतीह न संशयः ॥ ४७ ॥ धान्याचलं कनकवृक्षविराजमानं विष्कंभपर्वतयुतं सुरसिद्धजुष्टम् ॥ यच्छंति ये सुमतयः प्रणिपत्य विप्रांस्ते
प्राप्नुवंति परमेष्ठिपदाब्जयुग्मम् ॥ ४८ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे धान्यपर्वतदानविधिवर्णनं नाम
पंचनवत्युत्तरशततमोऽध्यायः॥ ॥ १९५ ॥ ॥ ७ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि लवणाचलमुत्तमम् ॥ यत्प्रदानान्नरो

१ तं–इ० पा० । २ तं–इ० पा० ।

लोकमाप्नोति शिवसंयुतम् ॥१॥ उत्तमः षोडशद्रोणः कर्तव्यो लवणाचलः ॥ मध्यमः स्यात्तदर्धेन तदर्द्धेनाधमः स्मृतः ॥२॥ वित्तहीनो यथाशक्त्या द्रोणादर्धं तु कारयेत् ॥ चतुर्थांशेन विषयान्पर्वतान्कारयेत्पृथक् ॥३॥ विधानं पूर्ववत्कुर्याद्ब्रह्मादीनां च सर्वदा ॥ तद्वद्धेमतरून्सर्वांल्लोकपालनिवेशनम ॥४॥ शिरांसि कामदेवादींस्तद्वत्तत्र निवेशयेत् ॥ कुर्याज्जागरमत्रापि दानमंत्रान्निबोध मे ॥५॥ सौभाग्यरससंभूतो यतोऽयं लवणोरसः ॥ दानात्मकत्वेन च मां पाहि पापान्नगोत्तम ॥ ६ ॥ तस्मादन्नरसाः सर्वे नोत्कृष्टा लवणं विना ॥ प्रियं च शिवयोर्नित्यं तस्माच्छांतिप्रदोभव ॥७॥ विष्णुदेहसमुद्भूतं यस्मादारोग्यवर्धनम् ॥ यस्मात्पर्वतरूपेण पाहि संसारसागरात् ॥ ८ ॥ अनेन विधिना यस्तु दद्याल्लवणपर्वतम् ॥ उमालोके वसेत्कल्पं ततो याति परां गतिम् ॥ ९ ॥ पुण्यक्षयादिहाभ्येत्य राजा भवति धार्मिकः ॥ पुत्रपौत्रैः परिवृतो जीवेच्च शरदां शतम् ॥ १० ॥ कुर्वंति ये लवणपर्वतसंप्रदानं संप्राप्नुवंति दिवि ते सुमहद्विमानम् ॥ तत्राप्सरोगणसुरासुरसेव्यमानास्तिष्ठंति हृष्टमनसो दिवि वृद्धमानाः ॥ ११ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे लवणपर्वतदानविधिवर्णनं नाम षण्णवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १९६ ॥ छ ॥

॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि गुडपर्वतमुत्तमम् ॥ यत्प्रदानान्नरः स्वर्गं प्राप्नोति सुरपूजितम् ॥ १ ॥ उत्तमो दशभिर्भारैः मध्यमः पंचभिस्तथा ॥ त्रिभिर्भारैः कनिष्ठः स्यात्तदर्द्धेनाल्पको मतः ॥ २ ॥ तद्वदामंत्रणं पूजां हेमवृक्षसुरार्चनम् ॥ विष्कंभपर्वतांस्तत्र सरांसि वनदेवताः ॥ ३ ॥ होमं जागरणं तद्वल्लोकपालाधिवासनम् ॥ धान्यपर्वतवत्कुर्यादिमं मंत्रमुदीरयेत् ॥ ४ ॥ यथा देवेषु विश्वात्मा प्रवरोयं जनार्दनः ॥ सामवेदस्तु वेदानां महादेवस्तु योगिनाम् ॥ ५ ॥ प्रणवः सर्वमंत्राणां नारीणां पार्वती यथा ॥ तथा रसानां प्रवरः सदा चेक्षुरसो मतः ॥ ६ ॥ मम तस्मात्परां लक्ष्मीं प्रयच्छ गुडपर्वत ॥ सुरासुराणां सर्वेषां नागयक्षर्क्षयंत्रिणाम् ॥ ७ ॥ विनाशश्चापि पार्वत्यास्तस्मान्मां पाहि सर्वदा ॥ अनेन विधिना यस्तु दद्याद्गुडमयं गिरिम् ॥ ८ ॥ संपूज्यमानो गंधर्वैर्गौरीलोके महीयते ॥ पुनः कल्पशतांते तु सप्तद्वीपाधिपो भवेत् ॥ ९ ॥ आयुरारोग्यसंपन्नः शत्रुभिश्चापराजितः ॥ आसीद्राज्ञी महाभागा सुलभा नाम सुव्रता ॥ १० ॥ मरुत्तस्य प्रिया भार्या रूपयौवनशालिनी ॥ तस्य भार्या शतान्यासन्सप्त राज्ञो महात्मनः ॥ ११ ॥ ता दास्य इव वाक्यानि कुर्युस्तस्याः सदैव हि ॥ मुखावलोकनकरो राजा तस्य च सा प्रिया ॥ १२ ॥ अथ कालेन महता दुर्वासा ऋषिसत्तमः ॥ आजगाम तदभ्याशं भ्रममाणो यदृच्छया ॥ १३ ॥ तस्याथ

१ सर्वदाः–इ० पा० । २ अप्रवतीभारैः–इ० पा० । ३ नरोत्तमः–इ० पा० ।

सत्क्रियां कृत्वा दत्त्वा चार्घं यथाविधि ॥ पप्रच्छ सुलभा विप्रं दुर्वाससमकल्मषम् ॥ १४ ॥ ॥ सुलभोवाच ॥ ॥ केन पुण्येन भगवन्मम राजा प्रियंकरः ॥ मुखावलोकनपरो वशे तिष्ठति सर्वदा ॥ १५ ॥ ॥ सपत्न्यश्च मम ब्रह्मन्सदा प्रियहिते रताः ॥ एतदाचक्ष्व भगवन्परं कौतूहलं मम ॥१६॥ ॥ दुर्वासा उवाच ॥ ॥ शृणुष्वावहिता सुभ्रूरात्मवृत्तं पुरातनम् ॥ जानामि सर्वं सुभगे तव वृत्तमशेषतः ॥ १७ ॥ त्वमासीर्वैश्य महिषी गिरिव्रजपुरे पुरा ॥ धार्मिका सत्यशीला च पतिव्रतपरायणा ॥ १८ ॥ तत्र श्रुतस्त्वया वत्से ब्राह्मणानां समीपतः ॥ पुरा दानविधिः कृत्स्नः स्थितया पतिसंनिधौ ॥ १९ ॥ विशेषतस्तत्र विप्रैः कथितो गुडपर्वतः ॥ दत्तश्चापि त्वया पुत्रि संभृत्य विधिवत्तदा ॥ २० ॥ तस्य दानस्य माहात्म्यात्त्वया भुक्तं वरानने ॥ राज्यं जन्मानि चत्वारि निःसपत्नमनाकुलम् ॥ २१ ॥ अन्यानि सप्त जन्मानि तव राज्यं भविष्यति ॥ सौभाग्यमतुलं चैव रूपमारोग्यमेव च ॥ २२ ॥ भूतं चैवमवश्यं च गुडपर्वतदानजम् ॥ कथां तव वरारोहे यास्ये त्वं भव पुत्रिणी ॥ २३ ॥ तस्माद्देयमिदं दानं फलमुत्तममिच्छता ॥ गतिं च शाश्वतीं लेभे सौभाग्यं रूपमेव च ॥ २४ ॥ दानमेतत्प्रशंसंति स्त्रीणां राजन्विशेषतः ॥ पूर्वोक्तं च फलं प्राप्य कृतकृत्योऽभिजायते ॥ २५ ॥ कृष्णेष्टसुंदरदरीस्रवणाकुलेन गंधर्वसिद्धवनिताशतसेवितेन ॥ दत्तेन भारत विधानवता सदैव गौरी प्रसादमुपयाति गुडाचलेन ॥ २६ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे गुडाचलदानविधिवर्णनं नाम सप्तनवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १९७ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अथ पापहरं वक्ष्ये सुवर्णाचलमुत्तमम् ॥ यस्य प्रसादाद्भवनं वैरिंच्यं याति मानवः ॥ १ ॥ उत्तमः पलसाहस्रो मध्यमः पञ्चभिः शतैः ॥ तदर्द्धेनावरस्तद्वदल्पवित्तोऽपि शक्तितः ॥ ॥ २ ॥ दद्यादेकपलादूर्ध्वं यथाशक्त्या विचक्षणः ॥ धान्यपर्वतवत्सर्वं विदध्यान्नृपसत्तम ॥ ३ ॥ विष्कंभशैलांस्तद्वच्च कृत्वा मंत्रमुदीरयेत् ॥ नमस्ते ब्रह्मबीजाय ब्रह्मगर्भाय वै नमः ॥ ४ ॥ यस्मादनंतफलदस्तस्मात्पाहि शिलोच्चय ॥ यस्मादग्नेरपत्यं त्वं यस्मादुल्ब जगत्पतेः ॥ ५ ॥ हेमपर्वतरूपेण तस्मात्पाहि नगोत्तम ॥ अनेन विधिना यस्तुदद्यात्कनकपर्वतम् ॥ ६ ॥ स याति परमं स्थानं यत्र देवो महेश्वरः ॥ तत्र वर्षशतं तिष्ठेत्ततो याति परां गतिम् ॥ ७ ॥ हेमाचलात्परं दानं नचान्यद्विद्यते क्वचित् ॥ ८ ॥ हैमं महीन्द्रमणिशृंगशतैरुपेतं लोकाधिपाष्टकयुतं सहितं

१ दिवःपतिः—१० पा० ।

मुनीन्द्रैः ॥ यः शक्तिमान्वितरतीह गणेशलोके कल्पं कुमारवदसौ कुरुपुंगवाऽऽस्ते ॥ ९ ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्ण युधिष्ठिरसंवादे हेमाचलदानविधिवर्णनं नामाष्टनवत्युत्तरशततमोऽध्यायः ॥ १९८ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अतः पं प्रवक्ष्यामि तिलशैलं विधानतः ॥ यत्प्रदानान्नरो याति विष्णुलोकमनुत्तमम् ॥ १ ॥ तिलाः पवित्रमतुलं पवित्राणां च पावनम् ॥ विष्णुदेहसमुद्भूतास्तस्मादुत्तमतां गताः ॥ २ ॥ मधुकैटभनामानावास्तां दितिसुतौ पुरा ॥ मधुना सह तत्राभूद्युद्धं विष्णोरनारतम् ॥ ३ ॥ सहस्रं किल वर्षाणां न व्यजीवत दानवः ॥ तत्र स्वेदो महानासीत्क्रुद्धस्याथ गदाभृतः ॥ ४ ॥ पतितश्च धरापृष्ठे कणशो लवशस्तथा ॥ समुत्तस्थुस्तिला माषाः कुशाश्च कुरुनंदन ॥ ५ ॥ हतश्च हरिणा युद्धे स मधुर्बलिनां वरः ॥ मेदसा तस्य वसुधा रंजिता सकला तदा ॥ ६ ॥ मेदिनीति ततः संज्ञामवापाचलधारिणी ॥ हतेऽथ दैत्यप्रवरे देवास्तोषं परं ययुः ॥ ७ ॥ स्तुतिभिश्च परं स्तुत्वा ऊचुस्त्रिदशपुंगवम् ॥ ॥ देवा ऊचुः ॥ ॥ त्वया धृतं जगद्देव त्वया सृष्टं तथैव च ॥ ८ ॥ त्वयीश लीयते सर्वं त्वयैव मधुसूदन ॥ तस्मात्त्वदंगतो जातास्तिलाः संतु जगद्धिताः ॥ ९ ॥ पालयंतु च देवेश हव्यकव्यानि सर्वदा ॥ दैवे पित्र्ये च सततं नियोज्यास्तत्परैर्नरैः ॥ १० ॥ नहि दैत्याः पिशाचा वा विघ्नं कुर्वंति भारत ॥ तिला यत्रो पयुज्यंते एतच्छीघ्रं विधीयताम् ॥ ११ ॥ श्रुत्वा सुराणां तद्वाक्यं विष्णुस्तानिदमब्रवीत् ॥ तिला भवन्तु रक्षार्थं त्रयाणां जगतामपि ॥ १२ ॥ शुक्लपक्षे तु देवानां संप्रदद्यात्तिलोदकम् ॥ कृष्णपक्षे पितॄणां च स्नात्वा श्रद्धासमन्वितः ॥ १३ ॥ तिलैः सप्ताष्टभिर्वापि समर्पितजलांजलिः ॥ तस्य देवाः सपितरस्तृप्ता यच्छंति शोभनम् ॥ १४ ॥ श्वकाकोपहतं यच्च पतितादिभिरेव च ॥ तिलैरभ्युक्षितं सर्वं पवित्रं स्यान्नसंशयः ॥ १५ ॥ एतैर्भूतैस्तिलैर्यस्तु कृत्वा पर्वतमुत्तमम् ॥ प्रदद्याद्द्विजमुख्याय दानं तस्याक्षयं भवेत् ॥ १६ ॥ उत्तमो दशभिर्द्रोणैर्मध्यमः पंचभिर्मतः ॥ त्रिभिः कनिष्ठो राजेन्द्र तिलशैलः प्रकीर्तितः ॥ १७ ॥ पूर्ववच्चापरं सर्वं विष्कंभपर्वतादिकम् ॥ दानमन्त्रं प्रवक्ष्यामि यथावन्नृपसत्तम ॥ १८ ॥ यस्मान्मधुवधे विष्णोर्देहस्वेदसमुद्भवाः ॥ तिलाः कुशाश्च माषाश्च तस्माच्छं नो भवंत्विह ॥ १९ ॥ हव्ये कव्ये च यस्माच्च तिलैरेवाभिमंत्रणम् ॥ भवादुद्धर शैलेंद्र तिलाचलनमोऽस्तु ते ॥ २० ॥ इत्यामंत्र्य च यो दद्यात्तिलाचलमनुत्तमम् ॥ स वैष्णवं पदं याति पुनरावृत्तिदुर्ल

१ अथापरम्---इ० पा० । २ पवनाः---इ० पा० । ३ त्रिदशपुंगवाः–इ० पा० । ४ भगवतः—इ० पा० । ५ शुद्धिसमन्वितः—इ० पा० । ६ च नरोत्तम—इ० पा० । ७ काले विष्णोर्देहसमुद्भवाः—इ० पा० । ८ मुद्गाश्च---इ० पा० । ९ अभिरक्षणैः--इ० पा० ।

भम् ॥ २१ ॥ दीर्घायुष्ट्वमवाप्नोति इह लोके परत्र च ॥ पितृभिर्देवगन्धर्वैः पूज्यमानो दिवं व्रजेत् ॥ २२ ॥ पुण्यक्षयादिहाभ्येत्य
राजा भवति धार्मिकः ॥ नारी वा तस्य पत्नी स्याद्रूपसौभाग्यसंयुता ॥ २३ ॥ दक्षा कुलोद्भवा चैव पुत्रपौत्रसमन्विता ॥ विधानमिद
माकर्ण्य विधिना श्रद्धयान्वितः ॥ २४ ॥ कपिलादानपुण्यस्य समं फलमवाप्नुयात् ॥ २५ ॥ दानं तिलाचलसमं यदि चान्यदस्ति
तद्ब्रूत शास्त्रनिचयं प्रविचार्य बुद्ध्या ॥ यैर्वर्जिता पितृक्रिया न च होमकर्म तेषां प्रदानमिह किं न करोति शर्म ॥ २६ ॥ ॥
इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे तिलाचलदानविधिवर्णनं नामैकोनद्विशततमोऽध्यायः ॥ १९९ ॥ ॥छ॥ ॥
॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अतः परं प्रवक्ष्यामि कार्पासाचलमुत्तमम् ॥ परमं सर्वदानानां प्रियं सर्वदिवौकसाम् ॥ १ ॥ देशकालौ समासा
द्य धनं श्रद्धां च यत्नतः ॥ देयमेतन्महादानं कुलोद्धरणहेतवे ॥ २ ॥ पूर्वोक्तेन विधानेन कृत्वा सर्वमशेषतः ॥ पर्वतं कल्पयेत्तत्र कार्पासेन विधा
नतः ॥ ३ ॥ विंशद्भारस्तु कर्तव्य उत्तमः पर्वतो बुधैः ॥ दशभिर्मध्यमः प्रोक्तो जघन्यः पंचभिर्मतः ॥ ४ ॥ भारेणाल्पधनो दद्याद्वित्तशाठ्यविव
र्जितः ॥ धान्यपर्वतवत्सर्वमासाद्य नृपपुंगव ॥ ५ ॥ तद्वज्जागरणं कुर्यात्तद्वच्चैवाधिवासनम् ॥ प्रभातायां तु शर्वर्यामिमं मन्त्रमुदीरयेत् ॥ ६ ॥
त्वमेवावरणंयस्माल्लोकानामिह सर्वदा ॥ कार्पासाचलनस्तस्मादघौघध्वंसनो भव ॥ ७ ॥ इति कार्पासशैलेन्द्रं यो दद्यात्पर्वसंनिधौ ॥ रुद्रलोके
वसेत्कल्पं ततो राजा भवेदिह ॥ ८ ॥ रूपवान्सुभगो वाग्मी श्रीमानतुलविक्रमः ॥ पञ्चजन्मानि नारी वा जायते नात्र संशयः ॥ ९ ॥ कार्पा
सपर्वतमयो जगदेकबंधुर्यरमान्नतेन रहितो वरवस्त्रयोगः ॥ तस्मादघौघशमनाय सुखाय नित्यं देयो नरेण नरनाथविमत्सरेण ॥ १० ॥
इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे कार्पासाचलदानविधिवर्णनं नाम द्विशततमोऽध्यायः ॥ २०० ॥ ॥छ॥
॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि घृताचलमनुत्तमम् ॥ तेजोऽमृतमयं दिव्यं महापातकनाशनम् ॥ १ ॥ पंचाशद्घृत
कुम्भानामुत्तमःस्याद्घृताचलः ॥ मध्यमस्तु तदर्धेन तदर्द्धेनावरः स्मृतः ॥ २ ॥ अल्पवित्तस्तु कुर्वीत यथा शक्त्या विधानतः ॥ विष्कंभपर्वतां
स्तद्वच्चतुर्भागेन कल्पयेत् ॥ ३ ॥ शालेयतंदुलानां च कुम्भांश्च परिविन्यसेत् ॥ कारयेत्संहतानुच्चान्यथा शोभं विधानतः ॥ ४ ॥ वेष्टयेच्छुक्लवासो
भिरिक्षुदंडफलादिकैः ॥ धान्यपर्वतवच्छेषं विधानमिह पठ्यते ॥ ५ ॥ अधिवासनपूर्वं च तद्वद्धोमंसुरार्चनम् ॥ प्रभातायां तु शर्वर्यां गुरवे विनि

१ आगत्य–इ० पा० । सौभाग्यसंयुता––इ० पा० । ३ निर्धनः—इ० पा० । ४ प्रियं सर्वदिवौकसाम्—इ० पा० ।

वेदयेत् ॥६॥ विष्कंभपर्वतांस्तद्वदृत्विग्भ्यः शांतमानसः ॥ मंत्रेणानेन कौंतेय तच्छृणुष्व वदामि ते ॥७॥ संयोगाद्घृतमुत्पन्नं यस्मादमृततेजसे ॥
तस्माद्घृताचलश्चास्मात्प्रीयतां मम शंकरः ॥ ८ ॥ तस्मात्तेजोमयं ब्रह्म घृते नित्यं व्यवस्थितम् ॥ घृतपर्वतरूपेण तस्मान्नः पाहि भूधर ॥ ९ ॥
अनेन विधिना दद्याद्घृताचलमनुत्तमम् ॥ महापातकयुक्तोऽपि लोकमायाति शांकरम् ॥ १० ॥ हंससारससंयुक्ते किंकिणीजालमालिने ॥
विमाने अप्सरोभिश्च सिद्धविद्याधरैर्वृतः ॥ ११ ॥ विहरेत्पितृभिः सार्द्धं यावदाभूतसंप्लवम् ॥ १२ ॥ आज्याचलं प्रचलकुंडलसुन्दरीभिः संसे
व्यमानमिह ये वितरंति मर्त्याः ॥ स्वर्गं सुरेंद्रभवनं भवसंनिधिं वा स्नेहानुबंधमचलं भवतीति सर्वम् ॥ १३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण
उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे घृताचलदानविधिवर्णनं नामैकाधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०१ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥
अथातः संप्रवक्ष्यामि रत्नाचलमनुत्तमम् ॥ यत्प्रदानान्नरो याति लोकान्सप्तर्षिसेवितान् ॥ १ ॥ मुक्ताफलसहस्रेण पर्वतः स्यादनुत्तमः ॥ मध्यमः
पञ्चशतिकस्त्रिशतेनावरः स्मृतः ॥ २ ॥ अल्पवित्तस्तु कुर्वीत मुक्ताफलशतेन च ॥ चतुर्थांशेन विष्कंभपर्वताः स्युः समंततः ॥ ३ ॥ पूर्वेणव
ज्रगोमेदैर्दक्षिणेनेंद्रनीलकैः ॥ पुष्परागयुतः कार्यो विद्वद्भिर्गंधमादनः ॥ ४ ॥ वैडूर्यविद्रुमैः पश्चात्सावित्रो विपुलाचलः ॥ पद्मरागं ससौवर्णमुत्तरे
णापि विन्यसेत् ॥ ५ ॥ धान्यपर्वतवच्छेषमत्रापि परिकल्पयेत् ॥ तद्वदावाहनं कृत्वा वृक्षान्देवांश्च कांचनाम् ॥ ६ ॥ पूजयेत्पुष्पनैवेद्यैः प्रभाते
तु विसर्जनम् ॥ पूर्ववद्गुरुऋत्विग्भ्यां इमान्मंत्रानुदीरयेत् ॥७॥ यथा देवगणाः सर्वे सर्वरत्नेष्ववस्थिताः ॥ त्वं च रत्नमयो नित्यमतः पाहि महा
चल ॥ ८ ॥ यस्माद्रत्नप्रदानेन तुष्टिमेति जनार्दनः ॥ पूजारत्नप्रदानेन तस्मान्नः पाहि सर्वदा ॥ ९ ॥ अनेन विधिना यस्तु दद्याद्रत्नमयं
गिरिम् ॥ स याति वैष्णवं लोकममरेश्वरपूजितम् ॥ १० ॥ यावत्कल्पशतं साग्रमुषित्वेह नराधिप ॥ रूपारोग्यगुणोपेतः सप्तद्वीपाधिपो भवेत् ॥
॥ ११ ॥ ब्रह्महत्यादिकं किंचिदत्र चामुत्र वा कृतम् ॥ तत्सर्वं नाशमायाति गिरिर्वज्रहतो यथा ॥ १२ ॥ मुक्तामयं कनकविद्रुमभक्तिचित्रं चंच
न्महामणिमरीचिचयोपपन्नम् ॥ रत्नाचलं द्विजवराय निवेदयित्वा भास्वत्प्रभामभिभवेत्सुरलोकलोके ॥ १३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण
उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे रत्नाचलदानविधिवर्णनं नाम द्व्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०२ ॥ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥

१ शृणुष्वाथ वदामि ते---इ० पा० । २ ब्रह्मघातकयुक्तोऽपि---इ० पा० । ३ अन्नादिः—इ० पा० । ४ पुष्पगंधाद्यैः---इ०, पुष्पधूपाद्यैः–इ० च पा० । ५ तुष्टिं प्रकुरुते हरिः–इ० पा० । ६ रूपारोग्यकुलोपेतः–इ० पा० ।

अतः परं प्रवक्ष्यामि रौप्याचलमनुत्तमम् ॥ यत्प्रदानान्नरो याति सोमलोकं नरोत्तम ॥ १ ॥ सहस्रेण पलानां तु उत्तमो रजताचलः ॥ पंचभिर्मध्यमः प्रोक्तस्तदर्द्धेनावरः स्मृतः॥२॥अशक्तो विंशतेरूर्ध्वं कारयेद्भक्तितः सदा ॥ विष्कंभपर्वतांस्तद्वत्तुरीयांशेन कल्पयेत् ॥३॥ पूर्ववद्राजतान्कुर्यान्मंदरादीन्विधानतः ॥ कलधौतमयांस्तद्वल्लोकेशान्कारयेन्नृप ॥४॥ ब्रह्मविष्णुशिवादींश्च नितंबोऽत्र हिरण्मयः ॥ राजतं स्याद्यदन्येषां सर्वं तदिह कांचनम् ॥ ५ ॥ शेषं च पूर्ववत्कृत्वा होमजागरणादिकम् ॥ दद्यात्तद्वत्प्रभाते तु गुरवे रौप्यपर्वतम् ॥ ६ ॥ विष्कंभशैलानृत्विग्भ्यः पूजयेच्च विभूषणैः ॥ इमं मंत्रं पठन्दद्याद्दर्भपाणिर्विमत्सरः ॥ ७ ॥ पितॄणां वल्लभं यस्माच्छर्मदं शंकरस्य च ॥ रजतं पाहि तस्मान्नो घोरात्संसारसागरात् ॥८॥ इत्थं निवेश्य यो दद्याद्रजताचलमुत्तमम् ॥ गवामयुतदानस्य फलं प्राप्नोति मानवः ॥ ९ ॥ सोमलोके सगंधर्वकिंनराप्सरसां गणैः ॥ पूज्यमानो वसेद्विद्वान्यावदाभूतसंप्लवम् ॥ १० ॥ राजेश राजतगिरिं कनकोपलालीच्छन्नं प्रसन्नसलिलैः सहितं सरोभिः ॥ यच्छंति ये सुकृतिनो विरजो विशोकं गच्छंति ते गतमला नृप सोमलोकम् ॥११॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे रौप्याचलदानविधिवर्णनं नाम त्र्यधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०३ ॥ ॥ छ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि शर्कराचैलमुत्तमम् ॥ यस्य प्रदानाद्विष्णवर्करुद्रास्तुष्यंति सर्वदा ॥ १ ॥ अष्टभिः शर्कराभारैरुत्तमः स्यान्महाचलः ॥ चतुर्भिर्मध्यमः प्रोक्तो भाराभ्यामधमः स्मृतः ॥ २ ॥ भारेणैवार्द्धभारेण कुर्याद्यश्चाल्पवित्तवान् ॥ विष्कंभपर्वतान्कुर्यात्तुरीयांशेन मानवः ॥ ३ ॥ धान्यपर्वतवत्सर्वमासाद्य रससंयुतम् ॥ मेरोरुपरितस्तद्वत्स्थाप्य हैमतरुत्रयम् ॥ ४ ॥ मंदारः पारिजातश्च तृतीयः कल्पपादपः॥एतद्वृक्षत्रयं मूर्ध्नि सर्वेष्वपि निधापयेत् ॥५॥ हरिचंदनसंतानौ पूर्वपश्चिमभागयोः ॥ निवेश्यौ सर्वशैलेषु विशेषाच्छर्कराचले ॥ ६ ॥ मंदरे कामदेवं तु कदंबस्य तले न्यसेत् ॥ जंबूवृक्षतले कार्यो गरुन्मान्गंधमादने ॥७॥ प्राङ्मुखो हेममूर्तिश्च हंसः स्याद्विपुलाचले ॥ हैमी श्रेयोर्थिभिः कार्या सुरभिर्दक्षिणामुखी ॥ ८ ॥ धान्यपर्वतवत्सर्वमावाहनमखादिकम् ॥ कृत्वाथ गुरवे दद्यान्मध्यमं पर्वतोत्तमम् ॥ ९ ॥ ऋत्विग्भ्यश्चतुरः शैलानिमान्मंत्रानुदीरयेत् ॥ सौभाग्यामृतसारोऽयं परमः शर्करायुतः ॥ १० ॥ यस्मादानंदकारी त्वं भव शैलेंद्र सर्वदा ॥ अमृतं पिबतां ये तु निष्पेतुर्भुवि शीकराः ॥ ११ ॥ देवानां तत्समुत्थोऽसि पाहि नः शर्कराचल ॥ मनोभवधनुर्मध्यादुद्भूता शर्करा यतः ॥ १२ ॥ तन्मयोऽसि महाशैल पाहि संसारसागरात् ॥ यो दद्याच्छर्कराशैलमनेन विधिना नरः ॥ १३ ॥ सर्वपाप

१ तु —इ० पा० । २ गतेश–इ० पा० । ३ शर्कराशैलम्–इ० पा० । ४ पुनर्भवम–इ० पा० ।

विनिर्मुक्तः स[1] याति शिवमंदिरम् ॥ चंद्रादित्यार्चिसंकाशमधिरुह्यानुजीविभिः ॥ १४ ॥ सहैव यानमातिष्ठेत्स तु विष्णुपदे दिवि ॥ ततः कल्प
शतांते तु सप्तद्वीपाधिपो भवेत् ॥ १५ ॥ आयुरारोग्यसंपन्नो यावज्जन्मायुतत्रयम् ॥ भोजनं शक्तितो दद्यात्सर्वशैलेष्वमत्सरः ॥ स्वयं वा क्षार
लवणमश्नीयात्तदनुज्ञया ॥ १६ ॥ पर्वतोपस्करं सर्वं प्रापयेद्ब्राह्मणालयम् ॥ आसीत्पुरा ब्रह्मकल्पे धर्ममूर्तिर्नराधिपः ॥ १७ ॥ सुहृच्छक्रस्य
निहता येन दैत्याः सहस्रशः ॥ सोमसूर्यादयो यस्य तेजसा विगतप्रभाः ॥ १८ ॥ भवंति शतशो येन राजानोऽपि पराजिताः ॥ यथेच्छारूप
धारी च मनुष्योऽप्यपवारितः ॥ १९ ॥ तस्य भानुमती नाम भार्या त्रैलोक्यसुंदरी ॥ लक्ष्मीरिव च रूपेण निर्जितामरसुंदरी ॥ २० ॥ राज्ञस्त
स्याग्रमहिषी प्राणेभ्योऽपि गरीयसी ॥ दशनारीसहस्राणां मध्ये श्रीरिव राजते ॥ २१ ॥ नृपकोटिसहस्रेण न कदाचित्प्रमुच्यते ॥ स कदाचि
त्स्थानगतं पप्रच्छ स्वं पुरोहितम्[2] ॥ २२ ॥ विस्मयाविष्टहृदयो वसिष्ठमृषिसत्तमम् ॥ भगवन्केन धर्मेण मम लक्ष्मीरनुत्तमा ॥ २३ ॥ कस्माच्च
विपुलं तेजो मच्छरीरे सदोत्तमम् ॥ २४ ॥ ॥ वशिष्ठ उवाच ॥ पुरा लीलावती नाम वेश्या शिवपरायणा ॥ तया दत्तश्चतुर्दश्यां गुरवे लवणा
चलः ॥ २५ ॥ हेमवृक्षामरैः सार्द्धं यथावद्विधिपूर्वकः ॥ शूद्रः सुवर्णकारस्तु नाम्ना शौंडोभवत्तदा ॥ २६ ॥ भृत्यो लीलावतीगेहे तेन हैमा
विनिर्मिताः ॥ तरवोऽमरमुख्याश्च श्रद्धायुक्तेन पार्थिव ॥ २७ ॥ अतिरूपेण संपन्नान्घटयित्वा ततो हृदि ॥ धर्मकार्यमतिं ज्ञात्वा नागृहीत
कथंचन ॥ २८ ॥ उज्ज्वालितास्तु तत्पत्न्या सौवर्णामरपादपाः ॥ लीलावती गृहे पार्श्वे परिचर्या च पार्थिव ॥ २९ ॥ कृतं ताभ्यां प्रहर्षेण
द्विजशुश्रूषणादिकम् ॥ सा तु लीलावती वेश्या कालेन महता नृप ॥ ३० ॥ सर्वपापविनिर्मुक्ता जगाम शिवमंदिरम् ॥ योऽसौ सुवर्णकारश्च
दरिद्रोऽप्यति सत्त्ववान् ॥ ३१ ॥ न मूल्यमादाद्वेश्यातः स भवानिह सांप्रतम् ॥ सप्तद्वीपपतिर्जातः सूर्यायुतसमप्रभः ॥ ३२ ॥ यया सुवर्ण
रचितास्तरवो हेमदेवताः ॥ सम्यगुज्ज्वलिताः पत्नी सेयं भानुमती तव ॥ ३३ ॥ उज्ज्वालनादुज्ज्वलरूपमस्याः सुजातमस्मिन्भुवना
धिपत्यम् ॥ तस्मात्कृतं तत्परिकर्म रात्रावनुद्धताभ्यां लवणाचलस्य ॥ ३४ ॥ तस्माच्चलोकेष्वपराजितस्त्वमारोग्यसौभाग्ययुता च लक्ष्मीः ॥
तस्मात्त्वमप्यत्र विधानपूर्वं धान्याचलादीन्दशधा कुरुष्व ॥ ३५ ॥ तथेति सम्पूज्य च धर्ममूर्ति वचो वशिष्ठस्य ददौ स सर्वान् ॥ धान्या
चलादीन्क्रमशः पुरारेर्लोकं जगामामरपूज्यमानः ॥ ३६ ॥ यश्चाधनः पश्यति दीयमानं मेरोः प्रदानमिह धर्मपरो मनुष्यः ॥ शृणोति

१ प्रयाति–इ० पा० । २ पुरोधसम्–इ० पा० ।

भक्त्या परयाऽप्रमादी विकल्मषः सोऽपि दिवं प्रयाति ॥ ३७ ॥ दुःस्वप्नं प्रशमभुपैति पठ्यमाने शैलेन्द्रे भवभयभेदने नराणाम् ॥ यः कुर्यात्कि मु नृपपुंगवेह सम्यक्छांतात्मा हरिहरपुरमेति जंतुः ॥ ३८ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे शर्कराचलदानविधिवर्णनं नाम चतुरधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०४ ॥ ॥ छ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ प्रतिपत्क्रमयोगेन तिथीनां विस्तरः श्रुतः ॥ सरहस्यः समंत्रश्च प्रारंभोद्यापनैः सह ॥ १ ॥ नवग्रहमखास्तत्र होमकर्मावधारितम् ॥ स्नानक्रमश्च विदितो विज्ञाताश्चोत्सवा मया ॥ २ ॥ दानधर्मस्त्वशेषेण श्रुतः सर्वार्थदर्शितः ॥ तडागोत्सर्जनविधिर्विदितः पादपोत्सवः ॥ ३ ॥ एवं गतं मम मनो मुह्यते मधुसूदन ॥ व्रतं कथयता कृष्ण तास्ताः संश्रित्य देवताः ॥ ४ ॥ देवानां देवकीपुत्र नानात्वं संप्रदर्शितम् ॥ तिथिकर्मान्कथयता पूजामन्त्रोधिवासनम् ॥ ५ ॥ व्यासाद्यैर्मुनिभिः सर्वैर्ध्याननियोगपरायणैः ॥ एक एवात्र निर्दिष्टो देवः सर्वगतोऽव्ययः ॥ ६ ॥ वर्णाश्रमाचारधर्मः कस्मान्नात्र प्रदर्शितः ॥ एते महर्षयस्तुष्टाः श्रोतुकामा भवद्वचः ॥ ७ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ व्रतदानैकलेशोयं कथितस्तव पार्थिव ॥ विशेषतश्च शक्नोति वक्तुं यदि सरस्वती ॥ ८ ॥ सर्वस्तरति दुर्गाणि सर्वो भद्राणि पश्यति ॥ वर्णाश्रमाणां सामान्य इति धर्मः प्रकीर्तितः ॥ ९ ॥ कथितोऽयं व्रतत्वोहो देवानुद्दिश्य यो मया ॥ परमार्थः स एवोक्तो देवस्तमुपधारय ॥ १० ॥ यो ब्रह्मा स हरिः प्रोक्तो यो हरिः स महेश्वरः ॥ महेश्वरः स्मृतः सूर्यः सूर्यः पावक उच्यते ॥ ॥ ११ ॥ पावकः कार्तिकेयोसौ कार्तिकेयो विनायकः ॥ गौरी लक्ष्मीश्च सावित्री शक्तिभेदाः प्रकीर्तिताः ॥ १२ ॥ देवं देवीं समुद्दिश्य यः करोति व्रतं नरः ॥ न भेदस्तत्र मंतव्यः शिवशक्तिमयं जगत् ॥ १३ ॥ बहुप्रकारा वसुधा भेदाः साम्यनिर्लाभसाम् ॥ परमार्थतश्चित्यमानो न भेदः प्रतिभासते ॥ १४ ॥ कश्चिद्देवं समाश्रित्य करोति किमपि व्रतम् ॥ त्रयीधर्मानुगं पार्थ एकं तत्रापि कारणम् ॥ १५ ॥ यश्चैव ते मया ख्यातो व्रतदानविधिः परः ॥ सफलः स तु विज्ञेयः सदाचारवतां सताम् ॥ १६ ॥ आचारहीनं न पुनंति वेदा यद्यप्यधीताः सह षड्भिरङ्गैः ॥ छंदांस्येनं मृत्युकाले त्यजंति नीडं शकुन्ता इव जातपक्षाः ॥ १७ ॥ कपालस्थं यथा तोयं श्वदृतौ वा यथा पयः ॥ दुष्टं स्यात्स्थानदोषेण वृत्तहीने तथा शुभम् ॥ १८ ॥ वृत्तं यत्नेन संरक्षेद्वित्तमेति प्रयाति च ॥ अहीनो वित्ततो हीनो वृत्ततस्तु हतो हतः ॥ १९ ॥ एवमाचारधर्मस्य मूलं राजन्कुलस्य च ॥ आचाराद्धि च्युतो जंतुर्नकुलीनो न धार्मिकः ॥ २० ॥ किं कुलेनोपदिष्टेन विपुलेन दुरात्मनाम् ॥ कृमयः किं न जायंते कुसु

१ गतैम्—इ० पा० । २ क्रमचना-इ० पा० । ३ विशुः-इ० पा० । ४ धर्माः सनातनाः–इ० पा० । ५ मंतव्यः–इ० पा० । ६ वृत्ततस्तु मनोहरः–इ० पा० ।

मेषु सुगंधिषु ॥ २१ ॥ हीनजातिप्रसूतोपि शौचाचारसमन्वितः ॥ सर्वधर्मार्थकुशलः सकुलीनः सतां वरः ॥ २२ ॥ न कुलं कुलमित्याहुराचारः
कुलमुच्यते ॥ आचारकुशलो राजन्निह चामुत्र नंदते ॥ २३ ॥ ॥ युधिष्ठिर उवाच ॥ ॥ सदाचारमहं कृष्ण श्रोतुमिच्छामि शाश्वतम् ॥ सर्व
धर्ममयः कोऽत्र सदाचारः प्रकीर्तितः ॥ २४ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ आचारप्रभवो धर्मः संतश्चाचारलक्षणाः ॥ साधूनां च यथा वृत्तं
स सदाचार उच्यते ॥ २५ ॥ तस्मात्कुर्यादिहाचारं य इच्छेद्गतिमात्मनः ॥ अपि पापशरीरस्य आचारो हंत्यलक्षणम् ॥ २६ ॥ अदृष्टमश्रुतं वेदं
पुरुषं धर्मचारिणम् ॥ स्वानि कर्माणि कुर्वाणं तं जनं कुरुते प्रियम् ॥ २७ ॥ ये नास्तिका नैष्ठिकाश्च गुरुशास्त्रातिलंघिनः ॥ अधर्मज्ञा दुरा
चारास्ते भवंति गतायुषः ॥ २८ ॥ सर्वलक्षणहीनोपि यः सदाचारवान्नरः ॥ श्रद्दधानोनसूयश्च सर्वान्कामानवाप्नुयात् ॥ २९ ॥ ब्राह्मे
मुहूर्ते बुध्येत धर्मार्थावनुचिन्तयेत् ॥ ब्राह्मणानलगो सूर्यान्नमेहेत कदाचन ॥ ३० ॥ उदङ्मुखो दिवारात्रावुत्सर्गं दक्षिणामुखः ॥ उत्थायाचम्य
तिष्ठेत पूर्वां संध्यां समाहितः ॥ ३१ ॥ एवमेवोत्तरां संध्यां समुपासीत वाग्यतः ॥ नेक्षेतादित्यमुद्यन्तं नास्तं यांतं कदाचन ॥ ३२ ॥ ऋषयो
दीर्घतपसा दीर्घमायुरवाप्नुयुः ॥ उपासते येन पूर्वां द्विजाः संध्यां न पश्चिमाम् ॥ ३३ ॥ सर्वांस्तान्धार्मिको राजा शूद्रकर्मणि योजयेत् ॥ आवा
धासु यथाकामं कुर्यान्मूत्रपुरीषयोः ॥ ३४ ॥ शिरसा प्रावृतेनैव समास्तीर्य तृणैर्महीम् ॥ ग्रामावसथतीर्थानां क्षेत्राणां चैव वर्त्मनि ॥ ३५ ॥
न मूत्रमधितिष्ठेत न कृष्टे न च गोव्रजे ॥ अन्तर्जलादावसथाद्वल्मीकान्मूषकस्थलात् ॥ ३६ ॥ कृतशौचावशिष्टाश्च वर्जयेत्पञ्च वै मृदः ॥
देवार्चनादिकार्याणि तथा गुर्वभिवादनम् ॥ ३७ ॥ कुर्वीत सम्यगाचम्य तद्वदन्नभुजि क्रियाम् ॥ अफेनशब्दगंधाभिरद्भिरच्छाभिरादरात् ॥
॥ ३८ ॥ आचामेत्प्रयतः सम्यक्प्राङ्मुखो दङ्मुखोऽपि वा ॥ त्रिवर्गसाधनं यच्च सदा कार्यं विपश्चिता ॥ ३९ ॥ तत्सांनिध्ये गृहस्थस्य सिद्धि
रत्र परत्र च ॥ पादेन कार्यं पारत्र्यं पादं कुर्याच्च संचये ॥ ४० ॥ अर्धेनाहारचरणनित्यनैमित्तिकांतकम् ॥ अर्थस्योपार्जने यत्नः सदा कार्यो विप
श्चितैः ॥ ४१ ॥ तत्संसिद्धौ हि सिद्ध्यन्ति धर्मकामादयो नृप ॥ केशप्रसाधनादर्शदर्शनं दंतधावनम् ॥ ४२ ॥ पूर्वाह्ण एव कार्याणि देवतानां च
पूजनम् ॥ दूरादावसथान्मूत्रं दूरात्पादावसेचनम् ॥ ४३ ॥ उच्छिष्टोत्सर्जनं दूरात्सदा कार्यं हितैषिणा ॥ लोष्टमर्दी तृणच्छेदी नखखादी च यो ॥५॥
नरः ॥ ४४ ॥ नित्योच्छिष्टः संकरकृन्नेहायुर्विंदते महत् ॥ नग्नां परस्त्रियं नेक्षेन्नपश्येदात्मनः शकृत् ॥ ४५ ॥ उदक्यादर्शनस्पर्शं कुर्यात्संभाषणं

१ सदाद्दरः–इ० पा० । २ श्रेय आत्मनः–इ० पा० । ३ अशरीरस्य धर्मस्य आचारो हंत्यलक्षणम्–इ० पा० । ४ कर्तव्यं गृहमेधिना–इ० पा० । ५ कर्मकमादिषः–इ० पा० ।

न च ॥ नाप्सु मूत्रं पुरीषं वा मैथुनं वा समाचरेत् ॥ ४६ ॥ नाधितिष्ठेच्छकृन्मूत्रे केशभस्मकपालिकान् ॥ तुषांगारास्थिशीर्णानि रज्जुवस्त्रादि कानि च ॥ ४७ ॥ धारिणो न नमेद्विद्वान्नासनं चापि दापयेत् ॥ ब्राह्मणान्प्रणमेद्विद्वानासनं चापि दापयेत् ॥ ४८ ॥ कृतांजलिरुपासीत गच्छंतं पृष्ठतोन्वियात् ॥ न चासीतासने भिन्ने भिन्नं कांस्यं च वर्जयेत् ॥ ४९ ॥ नामुक्तकेशैर्भोक्तव्यं न नग्नः स्नानमाचरेत् ॥ स्वप्तव्यं नैव नग्नेन न चोच्छिष्टस्तु संविशेत् ॥ ५० ॥ उच्छिष्टो न स्पृशेच्छीर्षं सर्वे प्राणास्तदाश्रयाः ॥ केशग्रहान्प्रहारांश्च शिरस्येतानि वर्जयेत् ॥ ५१ ॥ नान्यत्र पुत्र शिष्याभ्यां शिफया ताडनं स्मृतम् ॥ न पाणिभ्यां संहताभ्यां कंडूयेदात्मनः शिरः ॥ ५२ ॥ न चाभीक्ष्णं शिरःस्नानं कार्यं निष्कारणं नरैः ॥ अप्रशस्तं निशि स्नानं राहोरन्यत्र दर्शनात् ॥ ५३ ॥ न भुक्तोत्तरकालं च न गम्भीरजलाशये ॥ शिरःस्नानं तु तैलेन नांगं किंचिदुपस्पृशेत् ॥ ॥ ५४ ॥ तिलपिष्टं च नाश्नीयात्तथास्यायुर्न हीयते ॥ दुष्कृतं न गुरोर्ब्रूयात्क्रुद्धं चैनं प्रसादयेत् ॥५५॥ परीवादं न शृणुयादन्येषामपि जल्पताम् ॥ सदानुपहतस्तिष्ठेत्प्रशस्ताश्च तथौषधीः ॥ ५६ ॥ गारुडानि च रत्नानि बिभृयात्प्रयतो नरः ॥ सुस्निग्धामलकेशश्चसुगन्धिश्चारुवेषधृक् ॥५७॥ सिताः सुमनसो हृद्या बिभृयाच्च नरः सदा॥किंचित्परस्वं न हरेन्नाल्पमप्यप्रियं वदेत्॥५८॥ प्रियं च नानृतं ब्रूयान्नान्यदोषानुदीरयेत् ॥ नान्याश्रितं तथा वैरं रोचयेत्पुरुषेश्वरः॥५९॥ न दुष्टयानमारोहेत्कूलच्छायां न संश्रयेत् ॥ विद्विष्टपतितोन्मत्तबहुवैरादिसंकरैः ॥६०॥ बंधकीबंधकीभर्तृक्षुद्रानृत कथैःसह ॥ तथातिव्ययशीलैश्च परिवादरतैः शठैः ॥६१॥ बुधो मैत्रीं न कुर्वीत नैकः पंथानमाश्रयेत् ॥ नावगाहेज्जलौघस्य वेगमग्रे नरेश्वर॥६२॥ प्रदीप्तं वेश्म न विशेन्नारोहेच्छिखरं तरोः ॥ न हुंकुर्याच्छवं चैव शवगन्धो हि सोमजः ॥ ६३ ॥ न कुर्याद्दन्तसंघर्षं न कुर्याच्चलनासिकाम् ॥ नासंस्पृष्टमुखो ब्रूयाच्छ्वासकासौ च वर्जयेत् ॥ ६४ ॥ नोच्चैर्हसेत्सशब्दं च न मुञ्चेत्पवनं बुधः ॥ नखान्न वादयेच्छिंद्यान्न नखैश्च महीं लिखेत् ॥ ॥ ६५ ॥ न श्मश्रु भक्षयेच्चैव न लोष्टानि च मर्दयेत् ॥ पादेन नाक्रमेत्पादं न पूज्याभिमुखं नयेत् ॥६६॥ नोच्चासने समासीत गुरोरग्रे कदाचन ॥ तस्मात्सदाचारपरो भवेत्कामचरो न हि ॥ ६७ ॥ लोकद्वये शुभं प्रेप्सुः प्रेत्य स्वर्गे महीयते ॥ चतुष्पथं चैत्यतरुं श्मशानोपवनानि च ॥ ६८ ॥ दुष्टस्त्रीसंनिकर्षं च वर्जयेन्निशि सर्वदा ॥ ग्रीष्मवर्षासु चच्छत्री मौनी रात्रौ वनेषु च ॥ ६९ ॥ केशास्थिकण्टकामेध्यबलिभस्मतुषांस्तथा ॥ स्नानार्द्रां धरणीं चैव दूरतः परिवर्जयेत्॥७०॥पंथा देयो ब्राह्मणेभ्यो राजभ्यः स्त्रीभ्य एव च ॥ विद्याधि[illegible]स्य गुर्विण्या भारार्तस्य महीयसः॥७१॥

१ समारभेत्–इ० पा० । २ न संहताभ्यां हस्ताभ्यां कंडूयादात्मनः शिरः–इ० पा० । ३ सनादं च–इ० पा० ।

कांधबधिराणां च मत्तस्योन्मत्तकस्य च ॥ उपानहस्रमाल्यं च धृतमन्यैर्न धारयेत् ॥ ७२ ॥ न हीदृशमनायुष्यं लोके किञ्चन विद्यते ॥ यादृशं
पुरुषस्येह परदारोपसेवनम् ॥७३॥ न चेर्ष्या स्त्रीषु कर्तव्या दारा रक्ष्याः प्रयत्नतः ॥ अनायुष्या भवेदीर्ष्या तस्मात्तां परिवर्जयेत् ॥ ७४ ॥ मूर्खो
न्मत्तव्यसनिनो विरूपान्मानिनस्तथा ॥ हीनांगानधिकांगांश्च विद्याहीनांश्च नाक्षिपेत् ॥ ७५ ॥ पानीयस्य क्रिया नक्तं तथैव दधिसक्तवः ॥
वर्जनीया महाराज निशीथे भोजनक्रियाः ॥ ७६ ॥ नोर्ध्वजानुश्चिरं तिष्ठेन्न रहस्यपरो भवेत् ॥ तद्वन्नोपविशेत्प्राज्ञः पादेनाक्रम्य वासनम् ॥७७॥
न चातिरक्तवासाः स्याच्चित्रासितधरोऽपि वा ॥ न च कुर्याद्विपर्यासं वाससो न विभूषणे ॥ ७८ ॥ स्त्रीं कृशां नावजानीयाद्दीर्घमायुर्जिजीविषुः ॥
ब्राह्मणं क्षत्रियं सर्वं सर्वे ह्याशीविषोपमाः ॥७९॥ हन्यादाशीविषः क्रुद्धो यावत्स्पृशति दंष्ट्रया ॥ क्षत्रियोऽपि दहेत्क्रुद्धो यावत्पश्यति तेजसा॥८०॥
ब्राह्मणः सकुलं हन्याद्ध्याने नावेक्षितेन च ॥ नातिकल्यं नातिसायं न च मध्यं दिने तथा॥८१॥ नाज्ञातैः सह गंतव्यं नैकेन बहुभिः सह ॥ नारुं
तुदः स्यान्न परोक्षवादी न सही नतः ॥ ८२ ॥ रोहते चाग्निना दग्धं वनं परशुना हतम् ॥ वचो दुरुक्तबीभत्सं न संरोहति चाशतम् ॥ ८३ ॥
नास्तिक्यं वेदनिंदां च देवतानां च कुत्सनम् ॥ द्वेषस्तंभादिमानस्य क्लैब्यं च परिवर्जयेत् ॥ ८४ ॥ न ब्राह्मणं परिवदेन्न नक्षत्राणि दर्शयेत् ॥
तिथिं पक्षस्य न ब्रूयाद्यथास्यायुर्न रिष्यते ॥ ८५ ॥ तेजो निष्ठीव्य वासश्च परिधायाचमेद्बुधः ॥ जितामित्रो नृपो यश्च बलवान्कर्मतत्परः ॥८६ ॥
तत्र नित्यं वसेत्प्राज्ञः कृतकृत्यः पतौ सुखम् ॥ पौराः सुसंहता यत्र सततन्यायवर्तिनः ॥ ८७ ॥ यत्र स्त्रियोऽमत्सारिण्यस्तत्र वासः सुखोदयः ॥
यस्मिन्कृषीवला राष्ट्रे प्रायशो नातिभाषिणः ॥ ८८ ॥ यत्रौषधान्यशेषाणि वसेत्तत्र विचक्षणः ॥ तत्र राजन्न वस्तव्यं यत्रैतत्त्रितयं सदा ॥ ८९ ॥
जिगीषुः पूर्ववैरं च जनश्च विरतोत्सवः ॥ तत्र राजन्न वस्तव्यं यत्र नास्ति चतुष्टयम् ॥ ९० ॥ ऋणप्रदाता वैद्यश्च श्रोत्रियः सजला नदी ॥ अव
लोक्यो न चादर्शो मलिनो बुद्धिमत्तरैः ॥ ९१ ॥ न च रात्रौ महाराज दीर्घराज्यमभीप्सता ॥ हेमकारगृहे चान्नमश्नीयान्न च विश्वसेत्॥ ९२ ॥
न च मित्रं प्रकुर्वीत हेमकारं कदाचन ॥ भिन्नभांडं च खट्वां च कुक्कुरं कुक्कुटं तथा ॥९३॥ अप्रशस्तानि चत्वारि ये च वृक्षाः सकंटकाः ॥ भिन्न
भांडे बलिः प्रायः खट्वायां चेह निश्चयः ॥ ९४ ॥ नाश्नंति पितरस्तस्य यत्र कुक्कुरकुक्कुटौ ॥ वृक्षमूले पिशाचानां सर्वेषामेव संस्थितिः ॥ ९५ ॥
अतस्तेषां तले भुंजन्नश्नुते पूयशोणितम् ॥ असंस्कृतान्नभुङ्मूत्रं बालादिप्रभवं स्वयम् ॥ ९६ ॥ सुवासिनीं गुर्विणीं च वृद्धां बालातुरांस्तथा ॥
भोजयेत्संस्कृतान्नेन प्रथमं चरमं गृही ॥ ९७ ॥ अघं स केवलं भुंक्ते बद्धगोवाहनादिकम् ॥ यो भुंक्ते च बहिर्ज्येष्ठप्रेक्षतामप्रदाय च ॥ ९८ ॥

वैश्वदेवं ततः कुर्याद्यावदाहुतयः क्रमात् ॥ प्रथमां ब्रह्मणे दद्यात्प्रजानां पतये ततः ॥ ९९ ॥ तृतीयां चैव गुह्येभ्यः कश्यपाय तथा पराम् ॥ तत
श्चानुमते दद्याद्दत्त्वा गृहबलिं ततः ॥ १०० ॥ पूर्वाख्यातं मया यत्ते नित्यकर्मक्रियाविधौ ॥ दद्यादथ धरित्रीणां दद्यात्तु मणिकत्रयम् ॥ १०१ ॥
प्राच्यादिक्रमयोगेन इंद्रादीनां बलिं क्षिपेत् ॥ ब्रह्मणे चान्तरिक्षाय सूर्याय च यथाक्रमम् ॥१०२॥ विश्वेभ्यश्चैवदेवेभ्यो विश्वभूतेभ्य एव च ॥ कृत्वा
पसव्यं वायव्यं यक्ष्मैतत्ते निवेदयेत् ॥१०३॥ ततश्चाग्रं समुद्धृत्य हंतकारोकपल्पितम् ॥ यथाविधि यथान्यायं ब्राह्मणायोपपादयेत् ॥१०४॥ दत्त्वा
विधिभ्यो देवेभ्यो गुरुभ्यः सुश्रुताय च ॥ पुण्यगंधांबरधरो माल्यधारी नरेश्वर ॥ १०५ ॥ नैकवस्त्रधरोऽश्नीयान्नार्द्रपादो महीपते ॥ विशुद्धव
दनः प्रीतो भुंजीत न विदिङ्मुखः ॥ १०६ ॥ प्राङ्मुखोदङ्मुखो वापि न चैवान्यमना नरः ॥ कुत्सितेन हतं चेव जुगुप्सावदसंस्कृतम् ॥१०७॥
दत्त्वा तु भुंक्ते शिष्टेभ्यःक्षुधितेभ्यस्तथा गृही ॥ प्रशस्तशुद्धपात्रेषु भुंजीताकुपितो नृप ॥ १०८ ॥ नासंदीसंस्थिते पात्रे नादेशे च नरेश्वर ॥ ना
काले नातिसंकीर्णे दत्त्वाग्रं च नरो मही ॥ १०९ ॥ अश्नीयात्तन्मयो भूत्वा पूर्वं तु मधुरं रसम् ॥ लवणोम्लौततः पश्चात्कटुतीक्ष्णादिकं ततः ॥
॥ ११० ॥ मार्दवं पुरुषोश्नन्वै मध्ये च कठिनाशनम् ॥ अंते पुनर्द्रवाशी च नरो रोगेण मुच्यते ॥१११॥ दिवाधानासु वसति रात्रौ च दधिस
क्तुषु ॥ अलक्ष्मीः कोविदारेषु सर्वदैव कृतालया ॥ ११२ ॥ अनिंद्यं भक्षयन्नित्यं वाग्यतोऽन्नमकुत्सयन् ॥ भुक्त्वा सम्यग्यथाचम्य प्राङ्मुखोदङ्
मुखोऽपि वा ॥ ११३ ॥ यथावत्पुनराचामेत्पाणी प्रक्षाल्य यत्नतः ॥ अभीष्टदेवतानां च कुर्वीत स्मरणं नरः ॥ ११४ ॥ प्राणापानसमानानामुदा
नव्यानयोस्तथा ॥ अन्नं पुष्टिकरं चास्तु ममाद्याव्याहतं सुखम् ॥ ११५ ॥ अगस्तिरग्निर्वडवानलश्च भुक्तं प्रपान्नं जरयत्वशेषम् ॥ सुखं च मे तत्प
रिणामसंभवं यच्छत्वरोगं खलु वासुदेवः ॥ ११६ ॥ इत्युच्चार्य स्वहस्तेन परिमार्ज्य तथोदरम् ॥ अनायासप्रदायीति कुर्यात्कर्माण्यतंद्रितः॥११७॥
संध्यायां पथिकः कश्चित्समागच्छति भारत ॥ पादशौचासनैः प्रह्वः स्वागतोक्त्या च पूजयेत् ॥ ११८ ॥ ततश्चान्नप्रदानेन शयनेन च पार्थिव ॥
दिवा तिथौ च विमुखो यदेकं पातकं भवेत् ॥११९॥ तदेवाष्टगुणं पुंसां सूर्ये हंसमुखे गते ॥ गच्छेच्छय्यामस्फुटितामपि दारुमयीं नृप ॥ १२० ॥
नाविशालां न वा भग्नां नासमां मलिनां न च ॥ न च जंतुमयीं शय्यां समातिष्ठेदनापदि ॥ १२१ ॥ प्राच्यां दिशि शिरः शस्तं याम्यायामपि
भूपते ॥ सदैव स्वपतां पुंसां विपरीतं तु रोगदम् ॥ १२२ ॥ ऋतावुपगमः शस्तः सपत्न्यां ह्यवनीपते ॥ पुण्यर्क्षे च शुभे काले पुत्रा युग्मासु रात्रिषु
॥ १२३ ॥ न चास्नातां स्त्रियं गच्छेद्गर्भिणीं न रजस्वलाम् ॥ नानिष्टां वै न कुपितां नाशस्तां न च रोगिणीम् ॥ १२४ ॥ नादक्षिणां नान्यकामां

नाकामां नान्ययोषितम् ॥ सुक्षामामत्यभुक्तां च स्वयं चैभिर्गुणैर्युतः ॥१२५॥ स्नातः सुगन्धधृग्धृष्टो न श्रांतः क्षुधितोऽपि वा ॥ सकामः सानु
रागश्च व्यवायं पुरुषो व्रजेत् ॥ १२६ ॥ चतुर्दश्यां तथाष्टम्यां पंचदश्यां च पर्वसु ॥ तैलाभ्यंगं तथा भोगान्योषितश्च विवर्जयेत् ॥ १२७ ॥ क्षुर
कर्मणि चांते च स्त्रीसंभोगे च भारत ॥ स्नायीत चैलवान्प्राज्ञः कटभूमिमुपेत्य च ॥ १२८ ॥ गुरोः पतिव्रतानां च तथा यज्ञतपस्विनाम् ॥ परि
वादं न कुर्वीत परिहासेऽपि भारत ॥ १२९ ॥ युगपज्जलमग्निं च बिभृयान्न विचक्षणः ॥ गुरुं देवान्प्रति तथा न च पादौ प्रसारयेत् ॥ १३० ॥
नाचक्षीत धयंतीं गां जलं नांजलिना पिबेत् ॥ वातातपौ न सेवेत अनुतापं च वर्जयेत् ॥१३१॥ दासं शपेन्न वै क्रुद्धः सर्वबन्धूनमत्सरी ॥ भीता
श्वासनकृत्साधुः स्वर्गस्तस्याव्ययं फलम् ॥ १३२ ॥ नोर्ध्वं तु पत्तनद्वारं निरीक्ष्य पर्यटेन्नरः॥ युगमात्रं महीपृष्ठे नरो गच्छेद्विलोकयन् ॥ १३३ ॥
शेषाहे त्वपि शेषांश्च वश्यात्मा यो निरस्यति ॥ तस्य धर्मार्थकामानां हानिर्नाल्पापि जायते ॥ १३४ ॥ वृथा मांसं न खादेत पृष्ठमांसं तथैव च ॥
आक्रोशं च विवादं च पैशुन्यं च विवर्जयेत् ॥ १३५ ॥ संयावं कृशरं मांसं शष्कुलीपायसं तथा ॥ आत्मार्थे न प्रकर्तव्यं देवतानां प्रकल्पयेत् ॥
॥ १३६ ॥ अजाश्च नावकर्षेत ता बहिर्धारयंति च ॥ रक्तमाल्यं न धार्यं स्याच्छुक्लं धार्यं तु पंडितैः ॥ १३७ ॥ वर्जयित्वात्र कमलं तथा कुव
लयं विभो ॥ रक्तं शिरसि धार्यं च तथा पानेयमित्यपि ॥ १३८ ॥ कांचनीयापि या माला सा न दुष्यति कर्हिचित् ॥ अन्यदेव भवेद्वासः शय
नीये नरोत्तम ॥ १३९ ॥ अन्यदर्चासु देवानामन्यद्धार्यं सभासु च ॥ पिप्पलं च वटं चैव शीर्णश्लेष्मांतकं तथा ॥ १४० ॥ उदुंबरं न खादेत
भवार्थी पुरुषोत्तमः ॥ पतितैश्च कथांते च च्छेदनं च विवर्जयेत् ॥ १४१ ॥ पतितः स्यान्नरो राजन्पतितैस्तु सहाचरन् ॥ वृद्धो ज्ञातिस्तथा मित्रं
दरिद्रो यो भवेदिह ॥ १४२ ॥ गृहे वा संस्थापितास्ते गृहवृद्धिमभीप्सता ॥ गृहे पारावता धन्याः शुकाश्च सहसारिकाः॥ १४३ ॥ भवंत्येते तथा
पापास्तथा वै तिलपायिकाः ॥ आजोक्षा चंदनं वीणा आदर्शो मधुसर्पिषी ॥ १४४ ॥ जलाग्नी चैव बिभृयाद्गृहे नित्यमिति स्थितिः॥ धनुर्वेदे च
सततं यत्नः कार्यो नराधिप ॥ १४५ ॥ हस्तिपृष्ठेऽश्वपृष्ठे च रथचर्यासु चैव हि॥ यत्नवान्भव राजेन्द्र नयवान्सुखमेधते ॥ १४६ ॥ प्रजापालन
युक्तश्च न क्षांतिं लभते नृप ॥ यज्ञशास्त्रं च विज्ञाय शब्दशास्त्रं च भारत ॥ १४७ ॥ गांधर्वशास्त्रं विज्ञेयं कला ज्ञेयाश्च भारत ॥ पुराणमिति
हासं च तथाख्यानानि यानि च ॥ १४८ ॥ एष ते लक्षणोद्देश आचारस्य प्रकीर्तितः ॥ शेषाश्च वेद्या वृद्धेभ्यः प्रत्याहार्या नराधिप ॥ १४९ ॥

१ कटभूमिम्—इ० पा० ।

आचारो भूतिजनन आचारः कीर्तिवर्धनः ॥ आचाराद्वर्धते ह्यायुराचारो हंत्यलक्षणम् ॥ १५० ॥ आगमानां हि सर्वेषामाचारः श्रेष्ठ उच्यत ॥
आचारः परमो धर्म आचाराद्वर्धते धनम् ॥ १५१ ॥ पुण्यं यशस्यमायुष्यं स्वर्ग्यं स्वस्त्ययनं महत् ॥ सर्ववर्णानुकंपार्थं मयैतत्समुदाहृतम् ॥
॥ १५२ ॥ आचार एव नरपुंगव सेव्यमानो धर्मार्थकामफलदो भवतीह पुंसाम् ॥ तस्मात्सदैव विदुषावहितेन राजञ्छास्त्रोदितो ह्यनुदिनं परिपा
लनीयः ॥ १५३ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे सदाचारधर्मवर्णनं नाम पञ्चाधिकद्विशततमोऽ
ध्यायः ॥ २०५ ॥ छ ॥ ॥ नारद उवाच ॥ ॥ दीर्घायुरारोग्यकुलादिवृद्धियुक्तः पुमान्येन गुणान्वितः स्यात् ॥ मुहुर्मुहुर्जन्मनि
येन सम्यग्व्रतं मम ब्रूहि तदिंदुमौलेः ॥ १ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ त्वया पृष्टमिदं सम्यगसुत्राक्षयकारकम् ॥ रहस्यं ते प्रवक्ष्यामि यत्पुराण
विदो विदुः ॥ २ ॥ रोहिणीचन्द्रशयनं नाम व्रतमिहोत्तमम् ॥ तस्मिन्नारायणस्यार्चामर्चयेदिंदुनामभिः ॥ ३ ॥ यदा सोमदिनयुक्ता भवेत्पंचदशी
क्वचित् ॥ अथ वा ब्रह्मनक्षत्रं पौर्णमास्यां प्रजायते ॥ ४ ॥ तदा स्नानं नरः कुर्यात्पंचगव्यं च सर्षपैः ॥ आप्यायस्वेति च जपेद्विद्वानष्टशतं पुनः ॥
॥ ५ ॥ शूद्रोऽपि परया भक्त्या पाखंडालापवर्जितः ॥ सोमाय वरदायाथ विष्णवे च नमोनमः ॥ ६ ॥ कृतजप्यः स्वभवनमागत्य मधुसूद
नम् ॥ पूजयेत्फलपुष्पैश्च सोमनामानि कीर्तयेत् ॥ ७ ॥ सोमाय शांताय नमोऽस्तु पादावनंतनाम्ने ह्यनुजानु जंघे ॥ ऊरुद्वयं चापि वृकोदराय
संपूजयेन्मेढ्रमनंगबाहवे ॥ ८ ॥ नमोनमः कामसुखप्रदाय कटिः शशांकस्य समर्चनीया ॥ तथोदरं चाप्यमृतोदराय नाभिः सुपूज्या विधि
लोचनाय ॥ ९ ॥ नमोऽस्तु चन्द्राय मुखं प्रपूज्य हनुर्द्विजानामधिपाय पूज्या ॥ आस्यं नमश्चंद्रमसेभिपूज्यमोष्ठौ कुमुत्खंडवनप्रियाय
॥ १० ॥ नासा च नाथाय वनौषधीनां ह्यानंन्ददायाथ पुनर्भ्रुवोश्च ॥ नेत्रद्वयं नीलकुमुत्प्रियाय चेंदीवरश्यामकराय चोरः ॥ ११ ॥ नमः समस्ता
ध्वरवंदिताय कर्णद्वयं दैत्यनिषूदनाय ॥ ललाटमिंदोरुदधिप्रियाय केशाः सुषुम्णाधिपतेः प्रपूज्याः ॥ १२ ॥ शिरः शशांकाय नमोऽसुरारेर्विश्वेश्व
रायेति नमः किरीटम् ॥ पद्मप्रिये रोहिणि नाम लक्ष्मि सौभाग्यसौख्यामृततारकायै ॥ १३ ॥ देवीं च संपूज्य सुगन्धधूपैर्नैवेद्यपुष्पादिभिरिंदुप
त्नीम्॥प्रपूज्य भूमौ पुनरुत्थितेन स्नात्वा च विप्राय हविष्ययुक्तः ॥१४॥ देयः प्रभाते स हिरण्यवारिकुंभो मनःपापविनाशनाय॥ संप्राश्य गोमूत्रम
मांसमन्नमक्षारमष्टावथ विंशतिं च ॥ १५ ॥ ग्रासान्पयः सर्पियुतानुपोष्य भुक्त्वेतिहासं शृणुयान्मुहूर्तम् ॥ कदंबनीलोत्पलकेतकानि जाती
सरोजं शतपत्रिका च ॥१६॥ अम्लानकुब्जानथ सिंदुवारपुष्पं पुनर्नारद मल्लिकायाः॥मुक्तं च विष्णोः करवीरपुष्पं श्रीचंपकं चंद्रमसश्च देयम् ॥१७॥

श्रावणादिषु मासेषु क्रमादेतानि सर्वदा ॥ यस्मिन्मासे व्रतादिः स्यात्पुष्पैरभ्यर्चयेद्धरिम् ॥ १८ ॥ एकसंवत्सरं यावदुपोष्य विधिवन्नरः ॥ व्रतांते शयनं दद्याद्दर्पणोपस्करान्वितम् ॥ १९ ॥ रोहिणीचंद्रमिथुनं कारयित्वा तु कांचनम् ॥ चंद्रः षडंगुलः कार्यो रोहिणी चतुरंगुला ॥ २० ॥ मुक्ताफलाष्टकयुतं सितनेत्रपटावृतम् ॥ क्षीरकुंभोपरि पुनः कांस्यपात्राक्षतान्वितम् ॥ २१ ॥ दद्यान्मंत्रेण पूर्वाह्णे शालीक्षुफलसंयुतम् ॥ श्वेतामथ सुवर्णास्यां रौप्यखुरसमन्विताम् ॥ २२ ॥ सवस्त्रभाजनां धेनुं तथा शंखं च शोभनम् ॥ भूषणैर्द्विजदांपत्यमलंकृत्य गुणान्वितम् ॥ २३ ॥ चंद्रोऽयं द्विजरूपेण सभार्य इति कल्पयेत् ॥ यथा न रोहिणी कृष्ण शयनं त्यज्य गच्छति ॥ २४ ॥ सोमरूपस्य ते तद्वन्ममाभेदोऽस्तु मूर्तिभिः ॥ यथा त्वमेव सर्वेषां परमानंदमुक्तिदः ॥ २५ ॥ भुक्तिर्मुक्तिस्तथा भक्तिस्त्वयि यन्नेऽस्तु मे दृढा ॥ इति संसारभीतस्य मुक्तिकामस्य चानघ ॥ २६ ॥ रूपारोग्यायुषामेतद्विधायकमनुत्तमम् ॥ इदमेव पितृणां च सर्वदा वल्लभं मुने ॥ २७ ॥ त्रैलोक्याधिपतिर्भूत्वा शतकल्पशतत्रयम् ॥ चंद्रलोकमवाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ २८ ॥ नारी वा रोहिणी चंद्रशयनं वा समाचरेत् ॥ साऽपि तत्फलमाप्नोति पुनरावृत्तिदुर्लभम् ॥ २९ ॥ इति पठति शृणोति वा य इत्थं मधुमथनार्चनमिंदुकीर्तनेन ॥ मतिमपि च ददाति सोऽपि शौरेर्भवनगतः परिपूज्यतेऽमरौघैः ॥ ३० ॥ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे नारदमहेश्वरसंवादे रोहिणीचंद्रशयनव्रतविधिवर्णनं नाम षडधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०६ ॥ छ ॥ ॥ श्रीकृष्ण उवाच ॥ ॥ व्रतं दानमथो राजंस्तव धर्माः प्रकाशिताः ॥ धर्ममूलं यतश्चेदं तस्माद्धर्मपरो भव ॥ १ ॥ जानताऽपि मया पार्थ कामार्थौ न प्रकाशितौ ॥ यतः स्वयं प्रवृत्तोत्र लोकः किमनुवर्ण्यते ॥ २ ॥ कामिनो वर्णयन्कामाँल्लोभं लुब्धस्य वर्णयन् ॥ नरः किं फलमाप्नोति कूपेंऽधमिव पातयन् ॥ ३ ॥ भविष्योत्तरमेतत्ते कथितं पांडुनंदन ॥ सदाचारवतां पुंसां व्रतदानसमुच्चयः ॥४॥ यद्दृष्टमितिहासेषु पुराणेषु च भारत ॥ वेदवेदांगसंबद्धं तत्सर्वमिह दर्शितम् ॥५॥ लोकवेदविरुद्धं यत्कथ्यते मनुजोत्तम ॥ न तत्रास्था प्रकर्तव्या विप्रलापो हि स स्मृतः ॥ ६ ॥ अतिस्नेहेन भवतो ममैतत्संमुदाहृतम् ॥ ऋषीणां पुरतः पार्थ कुंठा भवति भारती ॥ ७ ॥ नैतत्प्रकाशनीयं हि दांभिकाय शठाय वा ॥ नास्तिकायान्यमनसे कुतर्कोपहताय च ॥ ८ ॥ साधु वृत्ताय दांताय सत्यार्जवरताय च ॥ एतदाख्यायमानं हि शुभांमुत्पादयेद्रतिम् ॥९॥ सामान्यमेतत्सुरसत्तमानां वर्णाश्रमाणां च नरेंद्रचन्द्र ॥ ख्यातं भविष्योत्तरनामधेयं मया पुराणं तव सौहृदेन ॥१०॥

१ नंषे–इ० पा० । २ मया विनार्थे तत्रैव–इ० पा० । ३ वेदवेदांतसंबद्धम्–इ० पा० । ४ संप्रदार्शितम्–इ० पा० । ५ कुकर्मविहिताय च–इ० पा० । ६ परामुत्पादयेद्रतिम्–इ० पा० ।

धर्मः स्वयं पार्थ भवानिह त्वं धर्मार्थविद्दृष्टपरावरश्च ॥ पृष्टोऽस्म्यतो धर्ममहं च वच्मि श्रद्धेयमेतृत्सुतरां जनस्य ॥ ११ ॥ यास्याम्यहं द्वारवतीं पुनश्च यज्ञं समेष्यामि महोत्सवे च ॥ कालस्य सव हि वशे विदित्वा नैवानुतापो भवतात्र कार्यः ॥ १२ ॥ इत्युक्तवान्यातुकामः प्रहृष्टः संपूजितः पांडुसुतैर्महात्मा ॥ पृष्ट्वा सुहृज्ज्ञातिजनं हि सर्वं जगाम विप्रान्प्रणिपत्य कृष्णः ॥ १३ ॥ यद्याज्ञवल्क्यमुनिना भगवान्वशिष्ठः पृष्टः किलोत्तरमुवाच बहुप्रकारम् ॥ कृष्णेन पांडुतनयस्य च यत्प्रदिष्टं व्यासेन तत्कृतमहो मुनिपुंगवेन ॥ १४ ॥ जयति पराशरसूनुः सत्यवतीहृदयनंदनो व्यासः ॥ यस्यास्यकमलगलित वाङ्मधुपुण्यं जगत्पिबति ॥१५॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे समाप्तिवर्णनं श्रीकृष्णस्य द्वारकां प्रति गमनवर्णनं नाम सप्ताधिकद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०७ ॥ ॥ ॥ छ ॥ ॥ (अथ वृत्तांताः ॥) व्यासानुगमनं पूर्वं ब्रह्मांडस्य समुद्भवः ॥ माया च वैष्णवी यस्मात्संसारे दोषकीर्तनम् ॥ १ ॥ पापभेदस्ततस्तस्माच्छुभाशुभविनिर्णयः ॥ शंकटव्रतमाहात्म्यं तिलकव्रतकीर्तनम् ॥ २ ॥ अशोककरवीराख्यं व्रतं तस्माच्च कोकिलम् ॥ बृहत्तपोव्रतं नाम रुद्रोपोषणमेव च ॥ ३ ॥ द्वितीयाव्रतमाहात्म्यमशून्यशयनं तथा ॥ कामाख्या तु तृतीया च मेघपालीव्रतं तथा ॥ ४ ॥ पंचाग्निसाधना रम्या तृतीयाव्रतमुत्तमम् ॥ त्रिरात्रं गोष्पदं नाम हरकालीव्रतं तथा ॥ ५ ॥ ललिताख्या तृतीया च योगाख्या च तथापरा ॥ उमामहेश्वरं नाम तथा रंभातृतीयकम् ॥ ६ ॥ सौभाग्याख्या तृतीया च आर्द्रानंदकरी तथा ॥ चैत्रे भाद्रपदे माघे तृतीयाव्रतमुच्यते ॥ ७ ॥ अनंतरी तृतीया च गणशांतिव्रतं तथा ॥ सारस्वतव्रतं नाम पंचमीव्रतमुच्यते ॥ ८ ॥ तथा श्रीपंचमी नाम षष्ठी शोकप्रणाशिनी ॥ फलषष्ठी च मंदारषष्ठीव्रतमथोच्यते ॥ ९ ॥ ललिताव्रतषष्ठी च षष्ठी कार्तिकसंज्ञिता ॥ महत्तपः सप्तमी च विभूषा सप्तमी तथा ॥ १० ॥ आदित्यमंडपविधिस्त्रयोदशीति सप्तमी ॥ कृकवाकुप्लवङ्गा च तथैवाभयसप्तमी ॥ ११ ॥ कल्याँणसप्तमी नाम शर्करासप्तमीव्रतम् ॥ सप्तमी कमलाख्या च तथान्या शुभसप्तमी ॥ १२ ॥ स्नपनव्रतसप्तम्यौ तथैवाचलसप्तमी ॥ बुधाष्टमीव्रतं नाम तथा जन्माष्टमीव्रतम् ॥ १३ ॥ दूर्वाकृष्णाष्टमी प्रोक्ता अनयाव्रतमष्टमी ॥ अष्टम्यर्काष्टमी चाथ श्रीवृक्षनवमीव्रतम् ॥ ॥ १४ ॥ ध्वजाख्या नवमी चैव उल्काख्या नवमी तथा ॥ दशावतारव्रतकं तथाशादशमीव्रतम् ॥ १५ ॥ रोहिणींद्रहरिशंभुब्रह्मसूर्यावियोगकम् ॥

१ भविष्यम्–इ० पा० । २ अष्टमीवृत्तान्ताः–इति–पुस्तकद्वये पाठः । ३ शंकटव्रतमाहात्म्यम्–इ० पा० । ४ अनंग्वं शयनं तथा–इ० पा० । ५ मेघपाली व्रतं तथा–इ० पा० । ६ विभूषामनर्मातया–इ० पा० । ७ कल्यनासप्तमी–इ० पा० । ८ वामलाख्या च–इ० पा० । ९ अनयाव्रतम्–इ० पा० ।

गो॰त्सद्वादशी नाम व्रतमुक्तं ततः परम् ॥ १६ ॥ नीराजनद्वादशी च भीष्मपंचकमेव च ॥ मल्लिकाख्या द्वादशी च भीमा द्वादशिकोत्तमा ॥ ॥ १७ ॥ श्रवणद्वादशी नाम संप्राप्तिद्वादशीव्रतम् ॥ गोविन्दद्वादशी नाम व्रतमुक्तं ततः परम् ॥१८॥ अखंडद्वादशी नाम तिलद्वादश्यतः परम् ॥ सुकृतद्वादशी नाम धरणीव्रतमेव च ॥ १९ ॥ विशोकद्वादशी नाम विभूतिद्वादशीव्रतम् ॥ पुष्यर्क्षद्वादशी चैव द्वादशी श्रवणर्क्षगा ॥ २० ॥ अनंगद्वादशी चैव अङ्कपादव्रतं तथा ॥ निम्बार्ककर िराथ यमा दर्शत्रयोदशी ॥ अनंगद्वादशी चापि पालिरम्भाव्रते तथा ॥ २१ ॥ चतुर्दशीव्रतं प्रोक्तं ततोऽनन्तचतुर्दशी ॥ श्रावणीव्रतनक्तं च चतु॰श्यष्टमीदिने ॥ २२ ॥ व्रतं शिवचतुर्दश्यां फलत्यागचतुर्दशी ॥ वैशाखी कार्तिकी माघीव्रत मेतदनंतरन् ॥ २३ ॥ कार्तिक्यां कृत्तिकायोगे कृत्तिकाव्रतमीरितम् ॥ फाल्गुने पूर्णिमायां तु व्रतं पूर्णमनोरथम् ॥ २४ ॥ अशोकपूर्णिमा नाम अनंतव्रतमेव च ॥ व्रतं हि सांभरायिण्यं नक्षत्रपुरुषव्रतम् ॥ २५ ॥ शिवनक्षत्रपुरुषं संपूर्णं येन मुच्यते ॥ कामदानव्रतं नाम वृन्ताकविधिरेव च ॥ २६ ॥ आदित्यस्य दिने नक्तं संक्रात्युद्यापने फलम् ॥ भद्राव्रतमगस्त्यार्घो नवचन्द्रार्कमेव च ॥ २७ ॥ अर्घः शुक्रबृहस्पत्योः पंचाशीति व्रतानि च ॥ माघस्नानं नित्यस्नानं रुद्रस्नानविधिस्तथा ॥ २८ ॥ चंद्रार्कग्रहणे स्नानं विधिश्चान्नाशने तथा ॥ वापीकूपतडागानामुत्सर्गो वृक्षयाजनम् ॥ २९ ॥ देवपूजादीपदानवृषोत्सर्गविधिस्तथा ॥ फाल्गुन्युत्सवकं नाम तथान्यः सदनोत्सवः ॥ ३० ॥ भूतमाता च श्रावण्यां रक्षाबंधविधिस्तथा ॥ विधिस्तथा नवम्यास्तु तथा चन्द्रमहोत्सवः ॥ ३१ ॥ दीपालिकायां तु होमो लक्षहोमविधिस्तथा ॥ कोटिहोमो महाशीतिर्गणनाथस्य शांतिका ॥ ३२ ॥ तथा नक्षत्रहोमोथ गोदानविधिरेव च ॥ गुडधेनुघृतधेनुतिलधेनुव्रतं तथा ॥ ३३ ॥ जलधेनुविधिः प्रोक्तो लवणस्य तथा परा ॥ धेनुः कार्या समं ज्ञात्वा नवनीतस्य चापरा ॥ सुवर्णधेनुश्च तथा देवकार्यं चिकीर्षुभिः ॥ ३४ ॥ इति श्रीभविष्ये महापुराण उत्तरपर्वणि श्रीकृष्णयुधिष्ठिरसंवादे संक्षिप्तानुक्रमणिकाकथनं नामाष्टोत्तरद्विशततमोऽध्यायः ॥ २०८ ॥ ॥ छ ॥ ॥ ॥

इति चतुर्थमुत्तरपर्व ॥ ४ ॥

समाप्तोऽयं भविष्यपुराणग्रन्थः ।

१ आवनीव्रतनक्तं च–इ० पा० । २ भद्रावतम्–इ० पा० ।